

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTI

BERECZ ANTAL,

a magyar földrajzi társaság főtitkára.

— TIZENHARMADIK KÖTET. —

A FÜZET FRANCZIA KIVONATÁT SZERKESZTI KIRÁLY PÁL, TÁRSASÁGI TITKÁR.

BUDAPEST, 1885.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA PÁRTFOGÁSA MELLETT KIADJA
A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

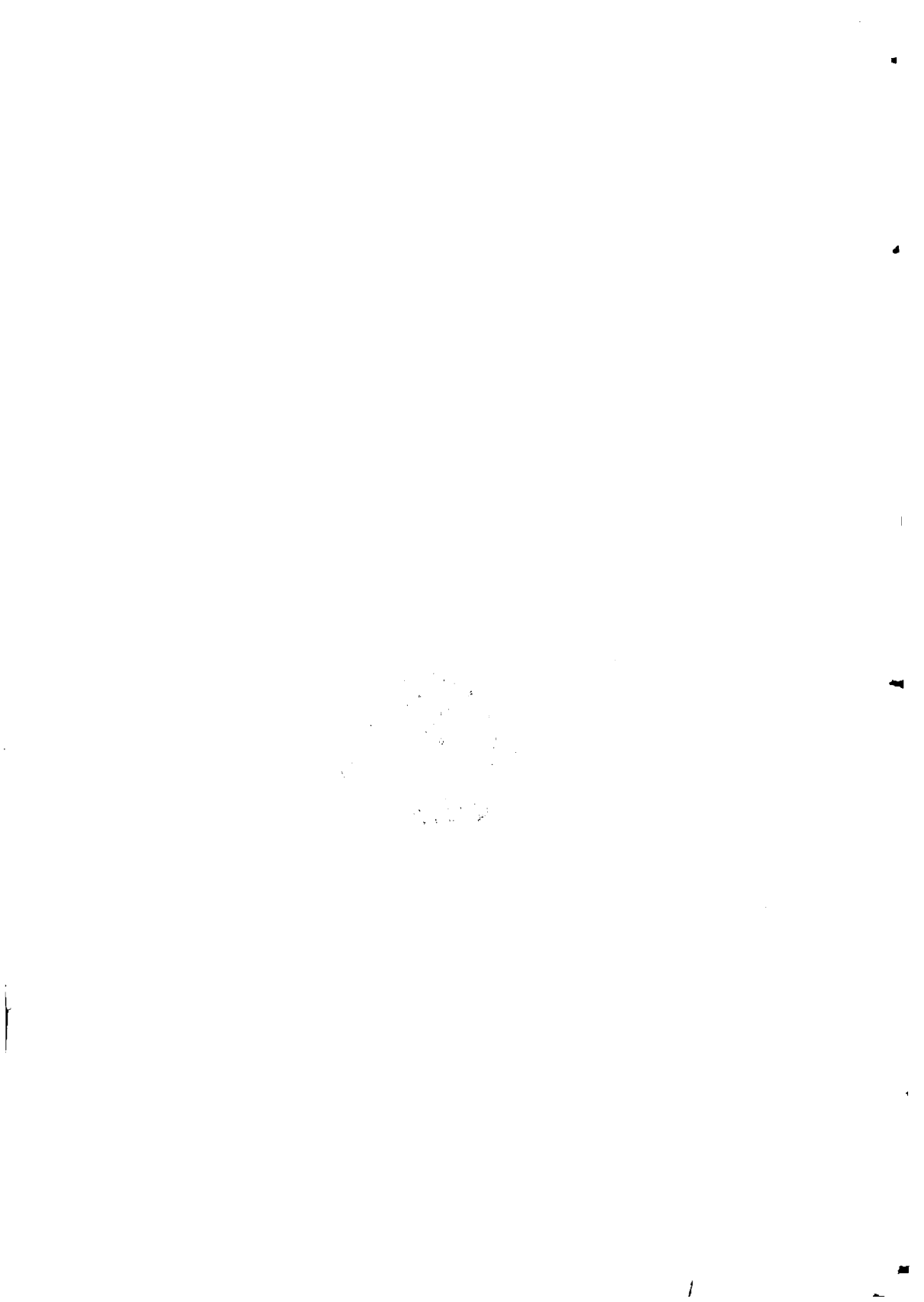

BULLETIN
DE LA
SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

RÉDIGÉ PAR ANTOINE BERECZ SECRÉTAIRE GÉNÉRAL.

Tome XIII.

Chaque numéro du bulletin contient en langue française un abrégé du texte original. Rédigé par Paul Király secrétaire de la société.

TARTALOM.

Czikkpek:

Az Alpok jégárainak időszakos változásai s ezek viszonya hazánkhoz. <i>Hanusz Istvántól</i>	1
Pamir orographiájáról. <i>Cs. L.-tól</i>	12
Jelentés a földrajz körében 1884-ben tett munkálatokról <i>Hunfalvy János-tól</i>	49
Jelentés a magyar földrajzi társaságnak 1884-ik évi működéséről	69
Utazásom a Kaukázusban 1884. <i>Déchy Mórtól</i>	87
(Przeváliszi M. Nikoláj orosz ezredes negyedik középázsiai utjáról <i>Csopey László-tól</i>	121
Thomson utazása a Victoria Nyanza féle <i>György Aladár-tól</i> ..	129
A palócokról. <i>Findura Imré-től</i> ..	191
Egy haladó lépés a domboru térképek készítésénél	206
Hazánk leirói 1884-ben. <i>Dr. Márki Sándor-tól</i>	225
A Balaton-melléki nép életéből. <i>Czirbusz Gézá-tól</i>	279
Tájképi szépségek hazánkból. <i>Hanusz István-tól</i>	296
A sziléziai Szudeteken. <i>Czirbusz Gézá-tól</i>	235
Wiszmann felfedezései a Kongo déli részén	346
Utazás a Dunán Pancsovától Turn-Szeverinig. <i>Kiss Lajos-tól</i> ..	411
Az égövek és a művelődés. <i>Dr. Somogyi Ignác-tól</i>	497
A növények földrajzi elterjedéséhez. <i>Schilberszky Károly-tól</i> ...	520
Raguza és környéke <i>Dr. Havass Rezső-től</i>	567
Az alföldi rónaság egyhangúsága és pirossága <i>Dr. Borbás Vincze-től</i>	582
Kocsér <i>Hanusz István-tól</i>	595

Földrajzi társaságok.

Magyar földrajzi társaságok.

Kimutatás a magyar földrajzi társaságnak 1884. évi bevételei és kiadásairól	74
Költségeloirányzat 1885-re	76
Jelentés a magyar földrajzi társaság által 1884. évben főiskolai tanulók részére kihirdetett pályakérdésekről	76
Jelentés a könyvtár és a térképgyűjtemény gyarapításáról ..	77
Pályázati hirdetés	78
Közgyűlés 1885. januárius 22-én	79
Választmányi ülések	81, 136, 524, 527
Felolvasóülések	136, 524, 526, 527, 608
Az orosz csász. földrajzi társaság	15, 270, 528

Könyvészet.

	Lap.		Lap
<i>Franz Ritter v. Le Monnier.</i>		<i>Dr. Alwin Oppel:</i> Land-	
Karte des mittleren und		schaftskunde	162
höheren Unterrichts, sowie		<i>A. Bastian:</i> Indonesien, oder	
der Elementarbildung der		die Inseln des malayischen	
Bevölkerung in Oester-		Archipels	164
reich-Ungarn	17	<i>Johnston H. H.:</i> Der Kongo	165
<i>Permantier</i> tábornok: Arab-		<i>Jausz György és Kogutovicz</i>	
francia és török-francia		<i>Manó:</i> Sopron megye tér-	
helynévszótár	22	képe	210
<i>Ferdinand's v. Hochstetter's</i>		— <i>Magyar helyneveink ma-</i>	
gesammelte Reiseberichte	25	gyarositása	212
<i>Dr. Krausz:</i> Sitte u. Brauch		<i>Vajda Viktor:</i> Délszaki ég	
der Südslaven	27	alatt. A magas Pirénékből	
<i>Löwenberg:</i> Geschichte der		s tengerek mellől	214
gogr. Entdeckungs-Reisen		<i>K. Nagy Sándor:</i> Biharor-	
in der neueren Zeit von		szág	216
Magellan bis zum Ausgang		<i>H. v. Wobeser:</i> Der Kongo	305
des 18. Jahrhunderts	28	— A magyar állam közigaz-	
<i>Dr. Georg Boguszlavsky:</i>		gatási térképe	307
Håndbuch der Oceanogra-		<i>Gallieni:</i> Voyage au Soudan	
phie	28	francais	311
<i>Lady Brassey:</i> Utazás a Nap-		<i>P. Bouche:</i> La côte des es-	
sugáron	30	claves et le Dahomey	311
<i>Dr. Lenz Oskár:</i> Timbuktu.		— Anales estadisticos de la	
Reise durch Marokko, die		republica de Guatemala	311
Sahara und den Sudan	30	— A magyarországi Kár-	
— Egyptomi Szudánról	31	pátegyesület évkönyveinek	
A »Magyarországi Kárpát-		1882. IV. füzeté, 1883.	
egyesület« évkönyve	144	1884. és 1885. évi folyama	350
<i>Vékey Zsigmond:</i> Utazásaim		<i>Kozma Gyula:</i> Iskolai atlasz	
a föld körül	148	középtanodák, polgári és	
<i>Thüring Gusztáv:</i> Sopron		kereskedelmi iskolák hasz-	
és környékének hőmérték-		nálatára	253
leti viszonyai	150	<i>Flatt Agoston:</i> Skandináviai	
<i>Groller Miksa:</i> A Pelagosa		emlékek	356
szigetecsoport topographiai		<i>Bertalan Alajos:</i> Szeged szab.	
és földtani vázlatáról	151	kir. város földrajzi és me-	
<i>Prof. Dr. Fr. Ratzel:</i> Ver-		teorologiai viszonyai	357
handlungen des vierten		<i>Dr. Roth Samu:</i> A Magas-	
deutschen Geographentags		Tátra déli oldalának haj-	
zu München am 17. 18.		dani jégáraitól	358
und 19. April 1884	152	<i>Hátsek Ignócz:</i> A magyar	
<i>J. J. Egli:</i> Ein Beitrag zur		szent korona országainak	
Geschichte der geographi-		megyei térképei	358
sehen Namenlehre	155	<i>Rihocsek Gusztáv:</i> Kecse-	

	Lap.		Lap
mét szab. kir. város területének átnézeti térképe 1885	359	<i>Nordenskiöld</i> : Le livre de Marco Polo	537
<i>K. Nagy Sándor</i> : A régi Bihar megyéről	362	Az osztrák-magyar monarchia új térképe a Stieler-féle kézi atlaszban	540
<i>Takács L.</i> : Magyarország általános utazási zsebkönyv	363	<i>Chavanne</i> : Kongo térképe ..	543
<i>Czirbusz Géza</i> : A zene az ethnographiában	364	<i>Dr. Duka Tivadar</i> : Körösi Csoma Sándor dolgozatai	511
— Justus Perthes in Gotha 1785—1885	365	<i>Gönczy Pál és Kogutovicz Manó</i> : Magyarország megyeinek kézi atlasza	608
— A »Chavanne«-féle Physikalisch-statistischer Handatlas von Oesterreich-Ungarn	366	<i>Schmidt Agoston</i> : A Bakonyi Földrajzi encyclopaedia	611
<i>Joseph Zaffrank</i> : Die Erdrinde und ihre Formen ..	374	<i>Hübner</i> : Reisen in den Südsee-Inseln	613
<i>Prof. G. Droysens</i> allgemeiner historischer Handatlas	377	<i>Dr. Havass Rezső</i> : A magyar Földrajzi-Társaság az 1885. évi budapesti országos általános kiállításon	613
<i>Schweiger-Lerchenfeld</i> : Afrika im Lichte unserer Zeit ..	380	Verhandlungen des fünften deutschen Geographentages zu Hamburg	615
<i>Ratzel</i> : Völkerkunde	381	<i>Friedrich von Hellvald</i> : Die weite Welt	617
<i>A. Miller-Hauenfels</i> : Theoretische Meteorologie	381	<i>V. Maniu</i> : Zur Geschichtsforschung über die Rumänen	617
<i>Carus Sterne</i> : Die Krone der Schöpfung		<i>Reinach</i> : La Serbie et le Montenegro	618
<i>Heinrich Matzet</i> : Methodik des geographischen Unterrichts	382	Geographische Universal-Bibliothek	618
<i>Prince Roland Bonaparte</i> : Les Habitants de Suriname	529	Beérkezett könyvek és térképek 46, 83; 187, 326, 404, 557, 631	

Rövid közlemények:

I. Expedíciók.

Osztrák expedíció keleti Afrikába	33	ság új expedíciója Afrikán keresztül	37
Egy új olasz utazó Afrikában	33	Délafrikánát új irányban ..	166
Elliot Grant kapitány expedíciójáról	33	Giraud nem hajthatta végre tervét a Tanganyika tó és Felső-Kongo környékén	166
A Kongo torkolatánál eszközölt kutatásokról	36	Blanchi Gusztáv megöletése	166
Serpa Pinto Mozambiqueben Schufeldt útja Madagaskár szigetén	36	Dr. Regel E. A. útja Mervből keleti Bokharába	167
A nemzetközi afrikai társaság új expedíciója Afrikán keresztül	37	Utazás éjszakai Ausztráliában	168
Délafrikánát új irányban ..	166	Johnston a Kilimandzsaron	218
Giraud nem hajthatta végre tervét a Tanganyika tó és Felső-Kongo környékén	166		
Blanchi Gusztáv megöletése	166		
Dr. Regel E. A. útja Mervből keleti Bokharába	167		
Utazás éjszakai Ausztráliában	168		
Johnston a Kilimandzsaron	218		

	Lap.		Lap.
Buofanti olasz utazó felfedező utja Afrika éjszakyugoti részén	221	A Nilus és a Kongo vizválasztójának kikutatása ..	389
Expedíció az Ural éjszáki mellékhegyeibe	222	O' Neill felfedező utazásai a Zambezi e Rovuma folyók között	389
Przevalszky Mch. Nikoláj. Harrar vidékéről	271	A Szahara algiri része	393
A Kongo és Nilus közt fekvő vidék	272	Capello és Ivens portugáli utazók utja Afrikán keresztül	393
A Limpopo folyó	272	A Rovuma és Luzsenda partjain talált község telepék Holub Emil dél-afrikai új expedíciójáról szóló jelentése	394
Giraud hadnagy jelentése a középafrikai tavak vidékén tett utazásáról	312	A Szomaliak földjén	544
Új keletafrikai expedíció ..	314	Nyugot-afrikai partvidék ..	618
Wissman hadnagy Afrikában Még néhány adat Przevalszky expedíciójáról ..	315	A Nyassza-tó nyugoti partját Capella és Ivens utjáról ..	621
A német keletafrikai expedíció	387	A Kubango s Sobe vidékén	622
Missió-telepek Bihében	387	A svéd antropológiai s földrajzi társaság	622
Új-Guinea bensejének kikutatására indult expedíció ..	388	Guiral Leo	622

II. Statisztikai adatok.

Egyiptom népessége	172	Belgium népessége	545
Japán iskoláinak száma	173	Szerbia népessége	546
A világ leghosszab hidjai ..	173	Konstantinápoly népessége ..	546
Sina népessége	174	A columbiai egyesült államok népessége	546
A kozák-tartományok statisztikája	174	Egyiptom népessége	623
Sina tea- és selyemkivitele ..	174	Tunisz népessége	624
Kivándorlás az Egyesült-Államokba	175	Brazília vasutai	624
Az Egyesült-Államok indusai	175	Madagaszkár népessége	624
Az izraelitáknak Közép-Európában való elterjedése	322	Az olasz királyság kiterjedése	625

III. Ethnographia.

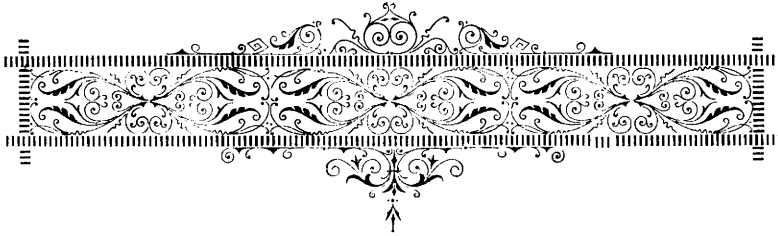
Harrarról, Keletafrika Timbukjáról	170	A herero törzsekről	319
Temetési szertartások a Larka-Kohloknál	171	A Tüzföld lakóinak megszámlálása	321
A keletafrikai havasok környékén lakó néptörzsek ..	315	Grönland bennszülöttjei	625
Togo tartomány	318	A galelak és tobelokról	626
		Kőkorszakban élő néptörzs ..	627

IV. *Vegyesek.*

	Lap.		Lap.
A floridai csatorna terve...	37	A Misszisszippi forrásai...	224
Az indiánok állapota az Egyesült-Államokban....	38	A szaharai vasut.....	224
A kölni víz mint ital ázsiai Oroszországban.....	39	Angra Pequena határa.....	224
Az Elburz megmászása....	39	Görbe fenyőt helyettesítő fűz	273
Dél-Georgia szigetéről.....	40	Szúrós bokrok havasainkon.	273
Uj köztársaságok Délafri- kában	40	Téli-zöld növények Alföldünk homokpusztáin	275
A Kongo torkolatánál mű- ködő nemzetközi Kongo- társulat öt évi működése	42	A dunamelléki sikok növény- zetének megegyezése	277
Afrika partvidékének birtok- viszonyai.....	44	A malagasszák eredete	278
A Nyassza-tó keleti partja.	44	Spanyol foglalás a Szaharában	323
Domboru térkép Japánról..	45	A Kuango folyó újabb kuta- tások szerint.....	323
Sonklar Károly híres geo- graphus mint magyar fű- vész.....	176	A meggyilkolt Bianchi első nagyobb utazásának leírása	323
A francziák terjeszkedése a Tajura öbölben.....	177	Parméntier tábornok arab- francia és török-francia helynévszótárának ismer- tetésébe (Földr. Közl. 1885. 22—25. lap) becsuszott hibák kiigazítása	324
Gőzhajóösszeköttetés a Níger folyó felső részén.....	178	A »Magyar földrajzi Társa- ság« az országos kiállításon	324
Benue-társaság alakulása Hamburgban.....	178	Mtéza király	325
Az olaszok földvásárlásai az Asszab-öbölben....	179	A németek új birtoka Kelet- afrikában	326
A Kongokérdés	179	A Mobargi folyó.....	394
Krumiria bányái és vasutjai	180	Dr. Passavant felfedező utja Kamerun táján.....	395
Nagy rés az Andok kordil- lerijában	181	Akusztikai táviró Kamerun- ban	395
A floridai csatorna ügye...	182	A spanyol hódítás Nyugat- Afrikában	395
A nicaraguai csatorna ügye	182	Potagos P. görög orvos uta- zásai Közép-Ázsiában és Afrika részben ismeretlen vidékein	396
A Kra isthmusa.....	183	Perzsia főbb kiviteli cikkei	396
Turkestan régiségi.....	184	Zanzibar kereskedelmi for- galma	396
A német geographusok V. nagyülése	185	Finnország és Orosz-Lapland	397
Felvilágosítás Hanusz István ur »Az alpok jégúrának időszakos változásai stb.« című cikkére vonatko- zólag.....	185	A boerek új köztársasága...	397
Dr. Szjeverczof Alekszéjovics Nikoláj tragikus halála..	186	A Fudzi-Jáma Japánban...	398
Tournafond Pál halála.....	187	A venezuelai aranybányászat	398
Ósi nyomok	223	Egy vörös fa-faj a Kauká- zusban	399

	Lap.		Lap.
Tűzokádó hegyek kitorései		Európai kereskedelem a Niger	
Jáva szigetén.....	399	alsó vidéken.....	552
A sárga hideglelés gyógyítá-		A német kelet-afrikai bir-	
sának új módja.....	399	tokok.....	552
A Pescadór szigetek.....	399	Madagaszkár szigetéről....	552
A Kananokai társaság.....	400	A panamai csatornavállalat	554
A tengeri nyul elszaporudása		Új város Közép-Ázsiában..	555
Ausztráliában.....	400	Keresztények leöldöseségeLoan-	
Kecskemét geographiájáról.	401	dában.....	555
A persa sál globusa.....	403	Az Atlanti-tenger jéghegyei	555
A legnagyobb hegy Svéd-		A Tűzföld közgazgatási föl-	
országban.....	403	osztása.....	555
Transvaal állam trigonome-		Rabot francia tudós és a	
triai felvétele.....	403	térképek skandináviai ős-	
Magyar helynevek visszama-		jégmezői.....	556
gyarosítása.....	547	A sinaiak bevándorlása	
Melbourne város felvirágzása	548	Mexikoba.....	556
Mtéza király utódáról.....	550	A bécsi katonai földrajzi in-	
Veth D. portugál nyugot-		tézet által készített osztrák-	
afrikai utazó halála.....	550	magyar monarchia térképe	556
Kelet - Afrika egészségügyi		Az Amu-Darja régi medre.	556
viszonyai.....	550	Turkesztán régiségei.....	557
A közép-afrika nagy tavak-		Amerika legrégebb felfedezése	627
állandó gőzhajóösszekötte-		A Sziléziai Szudettek név-	
tése.....	551	ethimológiájához.....	628
A spanyolok új afrikai birtoka	551	Afrika gazdagságáról.....	629

Az Alpok jégárainak időszakos változásai s ezek viszonya hazánkhoz.

(Felolvastatott az 1884. márczius 20-án tartott ülésen.)

Megcsodálta az Alpok szépségét már Zwingli s lelkesülten mutatott a kelő nap sugaraiban ragyogó, valamint a lenyugvó által lángba borított havasok csúcsaira.¹ Nagy dolgot kívánnánk, ha azt várnók tőle, hogy az azokra települt jegeshónak (Firn) a havasi völgyek vízviszonyaira való hatását ecsetelje, — pedig az Alpesekben 60 □ német mértföldre rúgó területet tartanak fogva a hó és jég, s egy-egy meleg nyári napon 4200 millió köbláb olvadék vizet zudítanak alá a havasi patakok medrébe.² Ha az összes nedűmennyiség, mely az Alpesekől minden irányban szétárad, víz alakban összehalmozódnék, akkor több állomásponon tett sok évi észleletek tanúsága szerint az a Földet mintegy 40 párisi láb (13 m.) vízréteggel borítaná.³ Mint Tyndall számítja, Krisztus születése óta 5580 láb (1703 m.) hó hullott az Alpesek ormaira alá.

Még nagyobb volna várakozásunk, ha azt kívánnók Zwinglitől, a theologustól, hogy figyelemmel lett legyen azon távoli országok folyóinak vízbőségére, hová a havasi patakokban összegyülemlett olvadékvíz a tengerhez való törekvése folytán eljut. Emelkedett hangulattal és utólérhetlen szépségű nyelvezettel festi ezt Göthe, a természettudós költő, Mohammed énekében, mely Szász Károly mesteri fordításában így hangzik:

¹ Cantu C. Világtörténelem XII. köt. 573. lap

² Hann-Hochstetter-Pokorny: Allgemeine Erdkunde 1875. Pag. 205-206.

³ Egyetemes magyar Encyclopaedia II. köt. 1860. 963. lap.

S diadalszekerén
 Harsogva a mint megy,
 Birodalmaknak nevet ad
 És városok kelnek lába nyomán.
 Föltarthatlan rohan —
 Tornyok csillámló kúpjai,
 Márvány paloták,
 Miket ő hozza létre.
 Maradnak utána.

Czédrus palotákat
 Hord órjás vállain, Atlaszként,
 Fölötte ezer lobogó
 Susog a légben
 Hirdetve dicsét.
 Így viszi testvéreit,
 Kincsét, fiait
 Örömdobogással a váró
 Apa hű kebelére.⁴

Ujabb időben többen tettek kutatásokat a jegesek mozgásait illetőleg. Koch és Klocke vizsgálatairól referáltunk annak idején,⁵ de mivel most a legtöbb jégár föltünően visszavonul, Forel tanár vette megfigyelés alá kivált a svájci jegeseket. Ezek hosszúsági és tömegbeli időszakos változásaira nézve hozott Társaságunk folyóirata példákat,⁶ de újabb visszavonulások esetei is merültek föl azóta. Így a 30-as évek óta, mondhatni általános takarodót kezdtek meg Európa jégárai, nemcsak a norvég, kaukazusi és pyrenaei hegységekéi, de kivált az Alpok jegesei.

Gosset 1874 óta roppant költség odafordításával, mit a svajci Alpenklub és a szövetségi táborkar viselnek, vette figyelés alá a Rhone jegest és valóban ezért ennek visszavonulása, valamint egyéb változásai is ezóta bámulatra költő pontossággal jelezték.⁷ 1856—1881 közt több mint 900 méterre becsülhető a hosszanti rövidülés, évenként tehát 36 méternyire; fölszínén való fogyatkozása pedig több mint egy □ kilométerre, mi nagyobb jégtömeget tesz ki 175 millió köbméternél. Walter R. Browne nyilatkozata szerint a Rhone jégár mai hossza 6 miles (9656 m.) mélysége 500 angol láb (154·4 m.) a réginek ellenben hossza 193 km., szélessége 609—914 m. volt.⁸ A grindelwaldi 1854—1867 közt 417 métert és az utóbbi év júniusától szeptemberig ismét 100 métert hátrált, 14 év alatt tehát 519 métert. Sokkal nagyobb fogyatkozás tapasztalható a híres rosenloui jegesnél, melynek homlokát ma a hasonnevű vendéglőtől $\frac{3}{4}$ óra alatt érhetni el, holott azelőtt csak 10 percnyi távolságra volt. Határozott visszavonulást jeleznek a Chamounix völgy és a Monte-Rosa jegesei is, noha tömegök nem igen látszik fogyatkozni.⁹

⁴ H. Helmholtz: Népszerű tudományos előadások 1874. 141. lap.

⁵ Természettudományi Közlöny. 1880. 193—194. lap.

⁶ Földrajzi Közlemények 1878. 273—288. 1880. 301—307. lap.

⁷ Rundschau für Geographie und Statistik 1883. Pag. 40.

⁸ Naturforscher 1883. Pag. 157, 275.

⁹ N. Graeger: Sonnenschein und Regen. 1870. Pag. 115.

Az ehringi völgyön hatalmas morenák jelzik a jegesek visszavonulását, a légköri tényezők befolyása a legszebb földpyramisokká alakította azokat át, mert a jegesek most vissza vannak húzódva az oldalvölgyekbe, csak a De Ferpècle nyúlik még be valamennyire a fővölgybe.¹⁰ Elisée Reclus, mint francia író, természetesen a francia és helvét terület jégárainak legtöbb visszavonulási példáit szolgáltatja,¹¹ de mi azokat itt mellőzzük, mert bennünket a keleti Alpések érdekelnek közelebbről, mint a honnét hazánk a maga vizeinek nagy részét kapja.

Igy a Vernagt a Vent völgyben Tirolban, mely jégár különösen híres időszakonként való gyors növekedéséről most rohamosan fogy; alsó vége az utóbbi években egy óra járásnyival rövidült meg. Ez az utóbbi 3 évszázad alatt háromszor toltá előre homlokát a rofeni völgyig s eltorlaszolta a patakot, mely a völgyön keresztül folyik, míg végre fölszaporodott vízének súlya mindannyiszor erőszakosan törte keresztül a jégár-töltést és zúgva rontott alá az Inn folyóba s annak völgyét egészen Passauig pusztította el. Egy-egy ilyen katasztrófa átlag 84 évi időközökben szokott ismétlődni.¹² Részletesebben adja Sonklar után ennek rajzát Reclus főnebb idézett munkája I. kötete 196, 210—211. lapjain. Volt azelőtt a Platey völgyben egy 180 m. hosszú és jelentékenyen magas jégív, melyet oly erősnek tartott a nép, hogy a völgy egyik széléről a másikra átjáró viadukt gyanánt egész bátorsággal használta.¹³

A Magas-Tauern jegeseinek 1880 nyarán mutatkozó gyors visszavonulását a megelőző télnek hó-csapadékban szegény voltából magyarázták. A Grossglocknernek Pasterze nevű jégára azon 4 jeltől, melyeket rajta 1879-iki szeptember végén Seeland bányatanácsos (Klagenfurthból) lerakott, 1880-iki július végeig nem kevesebbet, mint 7 métert hátrált; az 1881-iki jeltől az 1882-iki nyárig ismét 8 teljes méternyi vonult vissza; pedig ezúttal ilyesmit várni nem lehetett, mert május és júniusban sok légköri lecsapódás volt, mi a jégárnak legalább is megállapodását eredményezhette volna. Hasonló megfigyeléseket tettek a hochalpeni és elendi jegesnél.

A karlingi jegest a kapruni völgyben, valamint az obersulzbachit a Venedigereen fölmérte és térképezte Richter Edé salz-

¹⁰ I Jahresbericht der geog. Gesellschaft zu Greifswalde. 1883. Pag. 141.

¹¹ A Föld I köt. 1879. 209—210 lap.

¹² F. Siegmund: Untergegangene Welten 1877. Pag. 58.

¹³ W. Zimmermann: Der Erdball II. Band. 1865 Pag 397.

burgi tanár 1880-ban; minek következtében pontosan meghatározhatta az azóta beállott olvadást hosszúság és vastagság szerint. Simony tanár megfigyelte a karleisfeldi jégárt, midőn legutóbb a Dachsteinen fönnjárt és azt látta, hogy a Dachsteinnek e legnagyobb jegese, mely, 1856-ig bezárólag mintegy 3 évtizeden át nőtt, legalsó részeiben maig 50—60 métert veszített. Legföltünőbbben mutatkozik a jégvastagság eltűnédezése azon meredek részein, melyek közép és alsó szakaszai közt vannak. Ezek közepén egy legalább is 30 m. magas és 60 m. széles sziklaképződmény tárult föl, melyen kerek hantsikok és taligakerék által vert nyomokhoz hasonlító alakulás ötlük szembe.

A karleisfeldi jégárra nézve, mely több mint 25 év óta visszavonul, Dr. Simony a bécsi meteorologiai társaság 1883. december 29-iki gyűlésén, mint a Rundschau für Geographie legutóbbi füzeté (1884. február) mondja, úgy nyilatkozott, hogy e jeges fő középmorenájának alkotása és alakja teljesen följogosítja őt annak kimondására, miszerint a nevezett jeges körülbelül a XVII-ik század elején, vagyis mikor az Alpések többi jégárai szintén sokkal csekélyebb kiterjedésűek voltak, a mainál legalább is 200 méterrel magasabb niveaun végződött. — Az a völgyteknő, melybe most a jégár-nyelv lenyúlik, akkor még teljesen jégmentes volt; ugyanazon völgyteknő az, melyet a nép regéje »Verwunschene Alm«-nak nevez és róla úgy szól, mint 2—3 évszázad előtt buja növényzetű alpesi talajról. Azt mondja tovább Simony, hogy ha a karleisfeldi jégár olyan mértékben fogy tovább (alsó vége 60 méternyi vastagságban kisebbedett és 1856-ik évi legnagyobb tömegének $\frac{1}{4}$ részére zsugorodott) 12—15 év alatt újra azon állapotnak kell előállnia, melyről a főnebb jelzett néprege szól.

A ki e visszavonulási esetekből olynemű következtetésekre jutna, hogy most talán Európa éghajlata melegedőben van, merőben tévedne, mert maga az Alpések egyszerű népe is azt tartja, hogy a jégárak hol növekszenek, hol ismét fogynak, még pedig 7 éves időközökben. Valóban tény is az időszakosság, csakhogy az nem épen 7 éves, sőt annak tartama sem egyforma minden jégárnál és mozgási változásaik egy máséival nem párhuzamosak, mert ritka eset az, hogy az Alpések minden jégára egyszerre nyomuljon elő vagy húzódjék vissza. Forel ilyenre nézve csak két példát tud e századból, 1817—1818, valamint az 1872—1874 köztieket. Sőt mondhatni, egymás után kezdik a jegesek előnyomulásukat vagy

visszahúzódásukat. Így a Montblanc jegesei visszavonulót fújtak 1854-ben, de köztök a Glacier du Bois 1878-ig mutatott olyan életjelt, a Boson pedig már 1857-ben megbánta visszavonulását. A felső Grindelwald jégár meg a Grintouz 1855-ben kezdtek rövidülni, a Rhone jeges 1857-ben és pedig mint az Alpenklub mérnökei számítják 1874—1880 közt évi 50 méternyivel. Az Aletsch fogyni kezdett 1860-ban, a Gorner és Vischer jeges 1870-ben, az Unteraar 1871-ben. Jelek mutatnak arra, hogy a következő jegesek megint előnyomulnak: a Bosson körülbelül 1875 óta, a Schallhorn 1878, a Glacier du Bois és a trienti 1879, a Grintouz 1880 óta.

Általános a hiedelem, hogy melegebb nyarak folytán erősebben olvad a szokottnál a jeges homloka és visszahúzódik, mint a csiga önkészítette odújába, nedvesebb és hűvösebb években ellenben terjeszkedik. De mivel a gondosabb megfigyelők azt tapasztalták, hogy egy-egy viszonylag hűvös nyár daczára is némely jégárak visszavonulnak, máskor ellenben némely forró nyár folytában is előnyomulnak, sőt ugyanazon időben némelyikök hosszabbodik, másikk rövidül: nyomatékosabb ok után néztek. Ilyenül kínálkozott annak föltevése, hogy a megelőző évben hullott hónap nagyobb vagy kisebb tömege okozza az illető jegesnek előnyomulását vagy visszahúzódását, — de a Pasterze 1881-iki magatartása ezt sem igazolta kielégítően.

De Venetz mérnök már 1821-ben sejtette, a solothurni Hugi pedig 1830-ban kifejezést adott annak, hogy a közvetlenül megelőző évi csapadék viszonyainak tekintetbevétele nem nyújt kielégítő magyarázatot, hanem messzebb kell menni visszafelé. Az év mérsékletének változásai, úgymond, elvitázhatatlan befolyásúak bár, mégis minden a mellett szól, hogy e hatás nem épen nagy fontosságú, mert e tekintetben a főszerep inkább a jegeshó vastagságának különböző voltát illeti meg. A mint egy csapadékban gazdagabb évnek nagy hóanyaga a jeges aljához érkezik, nem bír ott a szokott mértékig elolvadni és beáll a hosszabbodás; mikor ellenben egy viszonylag száraz év hava jut el oda, s nem bírja az olvadékvíz rendes mértékét kiszolgáltatni, ekkor a nap heve a jeges testébe nyúl és azt rövidíti meg. Kimutatja Hugi, hogy az alsó Grindelwald jegesnek előnyomulása vagy visszahúzódása oki összefüggésben áll okmányilag igazolt havasabb vagy szárazabb régi telekkel. Így 1565-ben elkezdődött annak jegeshó-mezőin a hónap nagy mértékű fölszaporodása és 20 évre rá, 1585 körül, zúdította a jeges a maga jegének árját a völgyre. Az 1572-iki év volt leggazdagabb hóban

és 21 évvel később történt az, hogy a jegeshómezőnek e rendkívüli kiterjedése a jégár végén a Grindelwald völgybe leszállt.

Hasonló czélból vette vizsgálat alá Forel az 1854—1880 közötti 27 év meteorologiai elemeinek változásait, a mely idő alatt a legtöbb jégár visszavonulóban volt és arra az eredményre jutott, hogy a nyár melege 15 éven át nagyobb, 12-ön pedig kisebb volt a közepesnél, és a jegesek visszavonulása a 12 hűvösebb sugár daczára sem szenvedett késedelmet, ablatiójok mértéke állandó maradt. Tovább haladva vizsgálódásaiban, Genf csapadék mennyiségének a közönségestől való eltéréseiből több évi összegeket csinált azon 55 évre rúgó időszak folyamán, mely 1826—1880 közt eltelt; ez kitett milliméterekben:

1835-ben. 1841. 1849. 1858. 1865. 1869. 1874. 1880-ban
 — 448 — 505 + 1128 — 39 — 396 + 1 — 295 + 533-at.

Az 1835. év alá jegyzett — 448 mm. eltérés azt jelenti, hogy 1826-tól odáig összesen 7711 mm. csapadék volt, mely egy rendes 10 évi összegnél, vagyis 8159 mméternél 448-czal kevesebb. E számok föltüntetik a nedves és száraz időszakok egymásra való következését. Így 1835—1841 közt a jegeshó tömege a rendesnél vékonyabb rétegű volt, az 1842—1857 közti hatalmasabb, az 1862—1877 közti ismét csekélyebb, az 1878—1880 közti újra vastagabb, mint az átlagos; 1858—1861 közt némi egyensúly uralkodott. A jegeshó tömegének ilyen változásaiból következnek be szükségképen a módosulások a jégárak táplálkozása körül, mert ezek élesztárát a hómezők képezik.

Azzal biztathatjuk Forel szerint magunkat, hogy most a jegesek általános előnyomulása új korszakának küszöbén vagyunk, de azok hosszúsági változásaiban ez ingadozások időszaka nem vesz igénybe százakra terjedő évszámokat, hanem csak évtizedeket. A mint a jég leszállításának gyorsasága a jégár fejtől annak lábáig különböző jegeseknél a völgyfenék hajlata és világtáji elhelyezése szerint különböző, úgy meghosszabbodásuk sem fog egy időben beállni. Valószínűnek tartja, hogy az a szárazsági időszak, mely a jegesek mai visszavonulását okozta, az volt, mely az 1838—1856. évek közti nedves időszakot megelőzte. Az 1832—1837 közti évek rendkívül szárazak voltak, az 1826—1831 közti szakasz pedig csak kevésbé nedvesebb a közepesnél. Az 1826 előtti időkből Genfben nem talált a csapadéokra nézve összehasonlítható adatokat.

A jegesek időszaki változásainak végső okául ma a napfoltok

nagyobb vagy kisebb számban való föllépését jelzik, mint pl. G. Dawson Kanadában, vagy Fritz zürichi tanár, ki ezelőtt már 15 évvel, sőt A. Mousson 24-gyel szóltak róla, mint őket F. Czerny idézi,¹⁴ de ők elegendő statisztikai adat híján még nem nyilatkozhattak oly biztossággal, mint legújabban P. Reis Mainzból,¹⁵ ki bár első sorban csak a Rajna áradásait hozza függő kapcsolatba a napfoltok nagyobb számával, mert szerinte szokatlan nagy azok föllépésekor a tengerek vizeinek elpárolgása, e páráknak a szárazulat emeltebb pontjain való megsűrűsödése és lecsapódása: a jegesek pedig Tyndall szerint nem egyebek, mint jelzői a légköri csapadékok mennyiségének.

Ha előnyomulni készülnek is az Alpesek jégárai a közel jövőben, annyit bizonyosra vehetünk, hogy azok a történelmet megelőző időkben volt kiterjedéseket megközelíteni nem fogják, mert ők ma nem egyebek már, mint rommaradványok egy régibb geológiai korszakból és mai kiterjedésök sem felel már meg az Alpesek mai hőviszonyainak, ami okozza azt, hogy tág körű oscillatiók daczára is általában pusztulóban vannak. Nem tagadhatni bár, hogy néhány új jeges ma is keletkezében van, de csak pygmaeusok ezek a többiekhez képest, mint pl. a saaszvölgyi a Galenhorn alján 1811 óta, a simploni Rothel 1732 óta; a faulhorni Dreckgletscherli, a Sántis melletti Blaue Schnee és a karlseisfeldi jégár Felső-Ausztriában még fiatalabbak.¹⁶

Az a kérdés tolakodik most már előtérbe, hogy minő befolyást gyakorolnak e jégár oscillatiók hazánkra, melynek alpesi növényzetű határmagaslatain már csak régi jégár nyomok lelhetők? midőn áll az, hogy a természet törvényei ott legmesszebbre ható következésűek, hol távol állóknak látszanak, hol munkájok legzajtalanabb, hol nem szemmel, hanem az összehasonlító értelem segítségével vesszük csak észre a kicsinyekül föltűnedező okoknak nagy eredményeit. Ch. Dufour szerint minden körülmények között áll az, hogy az európai glecserek 4 nagy csoportjának, nevezetesen a Pyrenaek, az Alpesek, a Kaukazu és Skandinávia glecsereinek

¹⁴ Die Veränderlichkeit des Klimas und ihre Ursachen 1881. Pag. 24.

¹⁵ Die periodische Wiederkehr von Wassersnoth und Wassermangel im Zusammenhange mit den Sonnenflecken, den Nordlichtern und dem Erdmagnetismus 1883. Pag. I - VIII. 1 - 123.

¹⁶ F. Senft-Synopsis der Mineralogie und Geognosie II. Abth. I. Hälfte. 1876. Pag. 242.

visszahúzódása nagy fontosságú és e tüneménynek további kutatása különös figyelmet érdemel.¹⁷

Hazánk vízállományát illetőleg számba vehető közvetlen tényezőül csak a keleti Alpok jégárait tekinthetjük. A setzvölgyi hegytömeg $\frac{1}{7}$ része van jéggel borítva, 300-nál több jegese többet foglal el 578 □ kilométernél.¹⁸ A 14 mf. hosszú Magas Tauern hegyláncban 270 jeges mintegy $8\frac{1}{2}$ mf. kiterjedést tart fogva; magának a Grosz-Glockner fölszínének $\frac{1}{30}$ része jeges hómező, a Pasterze rajta 9900 m. hosszú, 4860 m. széles és 200 m. mélységűnél több, ilyen átlagos vastagságban tehát 0.78 □ mértföldet borít. Jegesek vannak ezeken kívül, melyek olvadék vizöket a Duna vízbirodalmába küldik, a Grosz-Venedigeren, a Dachstein és Triglav havasokon. A tiroli jégárak kiterjedése ma is 24 □ mf. (1321 □ kilométer).¹⁹

A Gurgl jegesen, csekély távolra a Firm alsó határa alatt Sonklar augusztus hóban 5 fölszíni csermelyt talált, melyek együtt véve 12 köbméter vizet adtak perczenkint, tehát 200 litert másodperczenkint. A Keleti Alpések egy-egy meleg nyári napon 1330 millió köbméter vizet küldenek a Duna felé, mellékvizeit is beszámítva. Az Oetzthalban évenként átlag 1 m. magas hó esik. Az évi csapadék mennyiség a tartományokban, melyeket a keleti Alpések beágnak, így áll:

Alsó- és Felső-Ausztriában	26 4067254	köbkilométer
Salzburgban	8 2251348	»
Tirol és Vorarlbergben	33 7172519	»
Karinthiában	11 0472450	»
Stajerországban	20 7991402	»
Krajna, Görz és Istriában	10 9715180	»

Összesen . . . . . 111 1670153 köbkilométer.²⁰

Természetesen levonandó ebből az a csapadék mennyiség, mely az Etsch, Isonzo és az Istria félsziget folyóinak medrébe siet, hozzáveendő ellenben az, mit a bajor alpések adnak és ezenkívül az, mi az Inn forrásvidékein szürenekzik össze olyan hegyvidékből, mely tulajdonképen nem tartozik sem monarchiánkhoz, sem a keleti

¹⁷ Földtani Értesítő 1882. 140. lap.

¹⁸ R. Andree: Geographisches Handbuch 1882. Pag. 627.

¹⁹ Scholtz A. Az osztrák-magyar monarchia földrajza 1869. 130. lap.

²⁰ C. Souklar: Regenkarte von Oesterreich-Ungarn, mit erläuterndem Text 1883.

Alpesekhez. Mi azt hisszük, hogy e plus és minus meglehetősen kiegyenlítik egymást. Midőn Jassniger a Dunának alpesi vízbirodalmát 46,000 □ kilométerre adja, határozottan kisebb területet vesz föl a valóságosnál, mert az itt felsorolt birodalmi 6 országrész felszínének kiterjedése összesen 99,131 □ kilométer, pedig ha Horvát-Szlavonországot bele nem számítjuk is, sokan vannak, kik hazánk dunántúli részét szintén a keleti Alpesekhez sorolják s a Balatont úgy tekintik, mint a havasoknak keletre legmesszebb előre tolt tavát.

Noha Dunánk tulajdonképen nem a keleti Alpesek folyója, de vizeinek nagy részét, melylyel Magyarország mai jólétét, hogy ne mondjuk lakhatóságát, föltételezi, épen a keleti Alpesek éjszaki és keleti nyílásainál szedi föl. Sőt egyik mellékfolyója, az Inn Passaunál, nemcsak hogy 11 mértfölddel hosszabb hátrahagyott pályával dicsekszik, mint a Duna odáig, de 12—22 m. mély és szélesebb a Dunánál, mely ott meg csak 9—12 m. mélységet bír fölmutatni. Mely oknál fogva sűrűn találkoznak olyanok, kik örmestebb ismernék el főfolyó gyanánt az Innt, mint a hogy Dél-Franciaországban a Rhone vette el nevét a Saonnak, mely a Dunához hasonlóan csak középhegységből ered és szinte nem állandó vízbőségű, bár tulajdonképen a Rhone lép be Lyonnál a Saonnak tovább is megtartott folyásirányába.²¹

Hogy folyóink vízmennyiségén szemmel láthatólag észrevenni nem igen lehet a keleti Alpesek jégárainak minden egyes hosszabodását vagy rövidülését, mint pl. a jegesi tavakon, melyeket rendszeren egy-egy előnyomuló jeges alkot meg, mint a langthalit Tirolban, Gurgl fölött, a Tauern vidék Fehér tavát a Stubach völgyben vagy a rofenit a Vent völgyben, melyről főnebb szóltunk: egészen természetes, mert messze vagyunk az erőszakosabb kiürítések színhelyétől s azok hullámgyűrűi a távolsággal fordított arányban simulnak el; de nem is egyszerre áll be minden jeges hosszabodása vagy rövidülése. Hanem a jégárak ingapontosságú előre-hátra való mozgása, a hogy időszakosságuk magával hozza, más eredményt hoz létre tőlök távol eső hazánkra nézve.

Abban ugyanis kétség nincs, hogy minden egyes újabb előnyomulások alkalmával fogyatkozik kiterjedésök vagyis kisebbitett kiadásban jelennek meg. Ez bár lassan, de következetesen történik, mert azzal, hogy a jégfolyamok a hegytetőket folyton hordo-

²¹ W. Hoffmann: Encyclopädie der Erd-, Völker- und Staatskunde. I. Band. 1864. Pag. 648.

gatják alá, folyton fogyasztják az alapot, melyen régi kiterjedésök újra fölépülhetne.

Azt mondja Reclus, hogy a hegyek ama roppant fellegvárai, melyek oly fönnen uralkodnak az ember lakóhelyei fölött s melyeknek oldalain felhők és menykövek tanyáznak, — ki nem kerülhetik a lassankénti törpülést, mihelyt az erő, mely őket oldalnyomás vagy alulról ható lökés által fölemelte, megszűnik működni. Előbb vagy később az Andések is, a Himalaya is, a földségek ama hatalmas ormai, egyszerű dombokká fognak válni, mint annyi más régi hegylánczat, melyek szintén hátgerincei valamely földségnek. A kifejezés, hogy »szilárd, mint a szikla«, csak a síkföldi ember előtt jelent valamit, többet tartanak a hegyvidékiek egy kőfal, mint valamely szikla szilárdságáról; a Ruine, Mont Pourri (rothadt hegy), Faulhoru, Faulberg és több e féle nevű hegyek igen számosak az Alpeseekben; sőt némely jégár jege szinte szennyes a kőtörmeléktől, mint pl. a roszbadi gleccseré a szikladaraboktól, mintha mákkal volna behintve.

Alpesi szomszédaink, kiknek hazájában a fölszínnek tetemes részét borítja örök jég, hó, örömmel nézik a jégárak szakadatlan munkáját, melylyel azok az égbenyuló csúcsokat szorgalmasan hordogatják lefelé, mert ekkép a jegeshó és jégár fölszínének összezsugorodásával arányban szaporodik részökre a haszonra fordítható talaj; minden növénytápláló göröngy s az egész Föld termőtalaja ugyanis nem egyéb, mint kemény kőzetek málladozásának eredménye, e nélkül pusztá volna a Föld, mint a teremtés első napján, mond Penck. Igaz ugyan, hogy a jegesek munkájának legértékesebb anyaghulladékát hazánk kapja meg azon finom iszap képeben, melyet már csak a síkságra leért s megcsöndesedett folyók szoktak lerakni; de azért mégis, ha kissé messzebb tekintünk a jövőbe és ez egy honfiszívnek megbocsátható: Magyarország java érdekében aggodalommal gondolhatunk a jegeseknek folytonos talajegyengető működésére, ha nem inkább általános fogyatkozására, mert hazánkknak alpesi vizet hőmpölygető folyóin nem vehető bár még eddig észre az éltető nedveknek jelentékenyebb fogyatkozása, sőt egy ideig talán még szaporodik is vizünk; de majd ha sokkal kisebbek lesznek a jégárak, vagy végkép kifognak az Alpok völgyeiből, mivelhogy jelenlétök úgyis anachronismus már az Alpeseekben: honnét veszi majd a mindünnen elzárt Magyarország Dunája a vizet, melylyel most neki az Iller, Lech, Izar, Inn, Traun, Enns, Lajta, Rába, Dráva, Száva adóznak?, hiszen a Fe-

keteerdőből lesiető Duna egy nem rég fölfödözött titkos úton vizeinek jó részét a bodeni tóba, a Rajna vízbirodalmába csempészi át,²² pedig még Tiszánk is táplálkozik a Duna vizével légköri csapadékok alakjában.

Vagy midőn látjuk, hogy Dunánkra mostanában oly erősen bír hatni a Baer-féle folyókitérítési törvény és ennek hatalma alatt erősen nyugotnak nyomul,²³ nem annak jeléül kell-e vennünk, hogy a vácsi könyöknél ma már kevesebb víz kisebb erővel fordul délnek, mint az őshajdanban, midőn a röpítő erő messzebb keletnek dobta a Duna erőszakosabban hullámzó vizeit? Stefanovics lovag legalább azt mondja,²⁴ hogy egykor a Duna az esztergom-vácsi szorulatból kijöve délkeleti irányban folyt és széles medre Gödöllőnél, daczára a talaj soknemű és régi megműveltetésének, még midíg fölismérhető. Ma pedig, mint egy rugalmasságát veszített óriási kigyó, bágyadtan simul a Pilis-Gerecse hegysor lábához, alább meg a jobb partját szegélyező löszpadokhoz s kilátás sincs arra, hogy mint egy új Antaeus régi erőit visszanyerje, esetleg egy újabb glacialkorszak beköszöntése folytán.

Az hangzik bár napjainkban,²⁵ hogy egy új jégkorszak felé közeledünk, hasonlóhoz, mint a régi volt, midőn Európa fölszínéből 115,000 □ mértföldet, Éjszakamerikából pedig 361,000-et tartott fogva a jégburkolat, mert az éjszaki félteke télére nézve, úgymond, most a perihelium fogyóban van, mi legkisebb értékében ránk 5 héttel hosszabb telet hoz. — Hogy a régi jégkorszak olyan rettenetes még sem lehetett, mint a minőnek sokan gondolják, arra nézve referáltam Giebel alapos nézeteit a Földrajzi Közlemények 1879, 393—394-dik lapjain. — Különben azt mondta a Naturforscher tanúsága szerint Pietro Bläserna 1883. június 17-én Rómában, hogy a glacialkorszak Európában a mainál 2 fokkal magasabb átlagos hőmérséklet mellett volt csak lehetséges, akkor midőn Genf és Turin közepes hőviszonyai Bologna és Róma mai mérsékletével egyeztek meg. — Hogy éghajlatunk melegedjék, erre nincs kilátás, inkább van az ellenkezőre.

De ugyan fölléphetnek-e bárminő eshetőségek keretén belül a jégárak régi kiterjedésükben, ha közben az éjszaki félteke hegységei, mint a légköri nedvek sűrítői, régi magasságukat és terjedelmes

²² E. Reclus: Nouvelle Geographie Universelle. Tom. III. Pag. 353.

²³ Természettudományi Füzetek 1882. 99 - 103. lap.

²⁴ Ungarns Stromregulirungen. 1883. Pag. 49.

²⁵ Humboldt. Zeitschrift 1883. Pag. 424.

vállaikat, összeszögellő völgyeiket, melyeknek egykori épületanyaga ma Európa síkjain van elterítve, valamely geológiai oknál fogva viszsza nem nyerik? Tyndall szerint egészen világos, hogy az, a mire a hajdani glecserek keletkezéséhez leginkább szükség van, az egy javított sűrítő.²⁶ A Magas Tátra e tekintetben már elkopott szerzőszám, azonban táplál az a remény, hogy a keleti Alpok még sokáig fogják teljesíteni mai csapadék sűrítői szolgálatukat Magyarország vízviszonyainak rendbentartása érdekében.

HANUSZ ISTVÁN.

Pamir orographiájáról.

I v á n o v L. D. czikke után.*)

Pamirnak három oldalról igen élesen nyilvánuló határai vannak. Éjszakra emelkedik az Alaj-hegység. Hágóinak közepes magassága 3870 méterre tehető; maga a hegység nagyon észrevehetőleg, de azért fokozatosan emelkedik keletről nyugatnak, és Zanku-Taraknál éri el maximumát. Délfelől ott áll a Hindukus, mely 7000 méteren felül nyuló csúcsait mereszti az égnek. Keleten találjuk a Kasgar-hegyeket s ezek jóval túlhaladnak az örökös hó vonalán és elkerítik Pamirt a dzsittüsári medenczétől. Éjszaknyugattól számítva közepe felé e hegyek magasságban és kiterjedésben gyarapodnak és Musztag-ata-nál elérik a 6650 méter magasságot; dél felé azonban csökken az emelkedés és váratlanul tág kijárást nyit Kásgár felé Taskurgan folyó völgyének (a magasság 3170 m.); Nizatastól azonban ismét gyors a magasság növekedése, és megtörténvén a karakorumi Musztaggal való összeolvadás, a csúcsok magassága immár 6700 és 8500 méter közt váltakozik. A nyugoti határnak, mint vitás kérdésnek megállapításáról alább lesz szó, egyelőre megtartom a hozzávetőleges és elfogadott határt, mely Pjanzs folyó kanyarulata közt Iskásimtól Kalaichum vagy Kulyáb felé vonul el.

Keleti Pamir magas fensík, melyet többé-kevésbé széles lapos

²⁶ A hó, mint a mozgás egyik neme 1874, 183. lap.

*) E közlemény a császári orosz földrajzi társaság értesítőjében jelent meg, melyben a szerző mint pamiri expedíciójának eredményét mutatja azt be, és egyuttal leírja utazása menetét, Pamir természeti viszonyait (flóra, fauna, ethnologia), végül orographiáját

folyó- és tó-völgyek egész rendszere alkot. E völgyek magassága határozott keretben ingadozik s váltakozik 3050—3350 m. és 3970—4270 m. közt, úgy hogy a középemelkedésnek a 3660 m. vehető, A nedvesség mennyisége szabja meg a völgyek viruló vagy pedig sós-homokos, meg kavicsos voltát. Összeségükben, oly patkó alakot képeznek ezek a térképen, melynek határait elég világosan lehet kijelölni és a melynek mutatóját a Murgab-Alicsur-hegyek adják. A patkó déli vége a transalaji Pamirban átszeli Vachan-darja forrásvidékét a Kok-báj hágó és a nyugoti Jásil-kul irányában, míg az éjszaki ág a Kizil-art-tól a Kokuj-bel és a Karabulak hágóknak vonul; a mutató keleti végét az Akbaj-tala torkolatánál leljük föl.

Áttérve nyugoti Pamirra, mindenekelőtt azt tapasztaljuk, hogy a keleti rész széles völgyei hirtelen összébb szorulnak és iziben átcsapnak, vagy neki támaszkodnak, s tisztán hegyi völgyekbe, sőt helyenkint járhatatlan szorulatokba mennek át és mivel az emelkedés bonyolultabb, massivabb a hegyek emelkedése is, tehát a völgyek szűkebbek és egészen szűk, sziklás hegynyilások domináló voltában nyernek kifejezést. Továbbá szembeötlik az is, hogy a völgyek és általán a térség rohamosan alacsonyodik kelettől nyugat felé. Szóval előttünk van hegyes Pamir, melynek jellege elütően más, mint az előbbi tágas rétek által borított Pamiré.

Etymológiájára nézve Pamir annyit jelent mint t e t ő, magas lapos ország, mely hasonlít a középázsiai házak tetejéhez. Az itteni lakosok — a pamiri kirgizek és a sugnáni hegyi tadsikok — úgy határozzák meg Pamirt, mint oly országot, a hol téres, sík völgyek vannak alacsony hegyek közt; fa nincs, rozstot vetni nem lehet, vagyis, hogy szavukkal éljünk, »a hol semmi sincs, és a föld lapos akár a tenyerem«, — ez Pamir. A tudósok magaslatnak, magas fensíknak veszik Pamirt és örömet adják neki az »ég teteje« nevet. Azonban éppen az a körülmény, hogy a »pamir« elnevezést mint gyűjtőnevet fogták föl, okozta aztán a terminus technicusban a zavart és sok »Pamir-«t teremtett, holott a lakosság csak a nagy tóból eredő folyót jelöli meg »Pamir« tulajdonnévvel, meg az Amudarja-forrás vidékét. — Ezeknek tekintetbe vételével így állítható fel a nyugoti határ kérdése: a nyugoti hegyes Pamir hegyi lépcsőzet közvetítésével átmegyen Darvaz, Sugnan és Badachschan hegyes országába; az említett »hegyi lépcsőzet« nincs oly élesen kialakítva, mint azt a magas fensík határain tapasztaljuk. És ha most egy kockázatos határvonalat húzunk az első kenyértermő pontokon keresztül, ez a következő helyeket fogja átszelni: délen, —

Kalan-pjádzst, mint Vachan legnyugatibb pontját, továbbá Szárdym-Csárpánt a Gunton, aztán Szerezt, Tas-kurgant a Murgában és Altünmazart a Muk-szun; végre a határ az Alaj-hegységen a Daraut-kurganra fog támaszkodni. Ebben az irányban merőben völgyi pontok állnak rendelkezésünkre 2760 m., 3050 m., 2770., 2740 m. magasságokkal, és csupán az Alajon lesznek 2440 m. és 2740 m. közt váltakozó emelkedések. E határtól nyugatra, leszámítva az egy Alajt, kizárólag hegyi országgal van dolgunk, melyre a Pamir ismertető jegyei rá nem illenek, mert különben barackfa nőne a Pamiron, gyapotot fognának feldolgozni rajta, megtelepedett lakossága nem fogna többé vékony határvonalat képezni, hanem három fokot meghaladó távra terjeszkedni, vagyis Pamir nagyobbik részét alkotni.

Ezek az okok birnak engem amaz ajánlat tételére: zárjuk ki Sugnant és Darvazt Pamirból; így aztán a pamiri magaslat vagy Pamir teljesen meghatározott ország fog lenni.

Pamir orographiájához tartozik még egy sokat vitatott régi és fontos kérdés, a Bolor hegységnek vagyis ama meridionalis emelkedésnek a kérdése, mely — állítólag — szakadatlan lánczatban átmetszi Tián-sán és Kün-Lün szélességi emelkedéseit, összeköti a két hegyrendszert és vízválasztót képez az Amu és a Tarim medenczéje közt. Humboldt és Ritter óta sok viszontagságon ment át ez a kérdés, egyszer tagadták, másszor elismerték létét. Utoljára (1877—1878. Szjeverczov A. N. foglalkozott vele és megerősítette Humboldt állítását. Szjeverczov a topographiai anyagnak juttatá a főszerepet, holott egyedül a geologia nyújt itt biztos vezérfonalat, mert itt a kőzetek fekvésének világosan kifejezett és uralkodó vonalait kell meghatározni. (Behatóan vizsgálja Szjeverczov adatait, czáfolja azokat és így folytatja:) Világos ezek után, hogy valóságos adatunk nincs a meridionalis emelkedés constatálására. Az én méréseim csupán az ily emelkedések létének megdöntésére valók, sőt jobbadán még azokat is megdöntik, melyek Szjeverczov szerint »a pamiri meridionalis emelkedések bőséges voltát jellemzik.« Még a széles hosszvölgyek iránya sem segít itten, mint Sz. gondolja, a mennyiben az ismert pamiri hosszvölgyek iránya KNy. vagy ÉNy., holott a meridionalis irányhoz közel eső völgyek mindannyian vagy merőlegesek vagy rézsutosok az emelkedések irányára.

FÖLDRAJZI TÁRSASÁGOK.

A cs. orosz földrajzi társaság mathematicai és physical geographiai osztálya ülést tartott m. é. decz. 9-én, melyen Musketov referált Grumm-Grzsimájlo, Szorokín és Konsin 1884 ben végzett expeditióiról.

Grumm-Grzsimájlo Fergáná tartomány Os nevű városából indult el és 1883. évi jun. 29-én Kara-Kazuk hágóhoz érkezett, bejárta az Alaj hegység több helyét, meglátogatta a Kara-Kul tavat és m. évi szeptember 1-én visszakerült Osba.

Szorokin jun. 13-án indult Kazanból Permiba, aztán útba ejté Jekaterinburgot, Tyument, Szemipalátinszkot és elérte Vjernij városát. Itt kezdődik a voltaképi utazás. Felkereste a központi Tien-sán hegységet, átkutatta Isszük-Kul tó környékét, és partjain régi építménymaradványokra bukkant. Hazatérő útját Námánganon, Taskenten, Kazanlinszken és Orenburgon át tette meg és múlt év szeptember 29-én Kazanba érkezett.

Legérdekesebb Konsin bányamérnök expedíciója. Konsin több utazást tőn az Aral és Kaspi tó közt fekvő területeken főleg azért, hogy geologiai kutatásokat tegyen. Az Amu-Darja régi medrének (Uzboj) felkutatásával foglalkozott kizárólag és úgy találta, hogy a szarakamüsi medence valamikor összefüggésben volt az Aral tónak ajsburgiri öblével, dél-keletről beléje folyt az Amu-Darja, mely elválasztá egymástól ezt a két medenczét. Midőn Amu-Darja vizének nagyobb része az Aral tóba kezdett folyni, a szarakamüsi medence is száradni kezdett, és déli részében számtalan tó és mocsár képződött, míg az éjszaki megtartá tó alakját.

Kutatásai alapján ama feltevással él, hogy a nevezett medence kiszáradása aránylag véve nem rég történt és egyidejűleg ment végbe a Dardzsea félsziget és a Kaspi tóra támaszkodó térség kiszáradásával; hogy a nyugoti Uzboj a Szárákamüs medenczét összekötötte a Kaspi tóval, hogy a nyugoti Uzboj vize tiszta és félig sós vala; hogy az Uzbojban a víz folyása lassu volt. Végre ama meggyőződését fejezi ki, hogy a nyugoti Uzboj nem volt folyómeder, nem ágya a classicus Oxusnak, hanem csak az aralo-szárákamüsi sós vizeknek egyszerű levezetője a Kaspi tóba. Cs. L.

A császári orosz földrajzi társaság tudósításainak tartalma.

1884. 3. füzet. I v á n o v L. D. Utazás Pámiron. — I v á n o v L. D. Pamir hegyrajzi jelleme. — R e g e l E. A. Utazás Sugnánban. — V y s e s z l á v c z e v A. A meg nem keresztelt csuvasok temetkező és halottakra emlékező szokásai a XVIII. század második felében. — P u t y á t i n A. P. herczeg. A fazekasmesterség a kőkorszakban. — Katonai topographiai munkák 1883-ban. — A hydrographiai departement működése 1883. — Társulati ügyek. — Apró hírek. — P r z s e v á l s z k y M. Nikoláj távirata. (Május 19-én keleti Czajdámban hagyta tartalékpodgyászát és tevéit és tizennegyed magával a Sárga folyó forrás vidékére, onnét Ámdo országon át tovább utazik és augusztusra visszatér Czajdámba.) — P o t á n i n N. G. expedíciója. (Május 25-én elhagyta Pekinget, Utájnak vette útját, onnét Huhuhotoba, és nem Ordoszba, a mint tervezve volt. Oltalomlevelet nyert a khinai kormánytól, és mely értesíté Sen-szi és Kan-szu tartományok főkormányzóit és a szomszédos mongol fejedelmeket, hogy az utazókat fel ne tartóztassák, — sőt segítségükre legyenek.) — L e n a t o r k o l a t i s a r k i á l l o m á s. (Mam-muth-kereséssel és magnesi megfigyelésekkel foglalkozik.) — A Greeley-expeditio visszatérte. — A kőkor maradványai a keleti Uralon.

4-ik füzet. A n u c s i n N. D.: Jelentés 1882. évi dagesztáni utamról. — K á l á c s o v bírálja M á j n o v n a k »a mordvinok jogi élete« című kéziratát és nagyon kedvezőleg nyilatkozik róla. — Apró hírek. — A L e n a t o r k o l a t i s a r k i á l l o m á s. (A mam-muth-keresés tovább folyik.) — S z i b i r j á k o v utazása. — V o l t e r ethnographiai kutatásai a vitebszki guberniumban.

5-ik füzet. U s z p e n s z k i j M. V.: Hajnan szigete. (Khinai forrás után.) — I v á n o v L. D.: Elburz megmászása. (Lásd a vegyesek rovatát.) — V e r e s c s á g i n G.: Szosznovi vidék votjákjai. (Nagyon érdekes ethnologiai tanulmány.) — P o t á n i n n a k Verescságin munkáját dicsérő nyilatkozata. — Táviratok: P r z s e v á l s z k i j azt írja, hogy a Hoang-ho forrás vidékét megjárta, a chara-tangutokkal megverekedett és most visszatér Czajdámba.

Cs. L.

Könyvészet.

Karte des mittleren und höheren Unterrichts, sowie der Elementarbildung der Bevölkerung in Oesterreich-Ungarn. Von Franz Ritter v. Le Monnier, k. k. Ministerial-Concipist und Bibliothekar der k. k. Geographischen Gesellschaft in Wien.

A Hölzel bécsi földrajzi intézetében, Dr. Chavanne József szerkesztése alatt megjelenő »Physikalisch-statistischer Handatlas von Oesterreich-Ungarn« cz. nagy becű vállalatnak nem értéktelen és érdektelen lapja az előttünk fekvő, még pedig egyfelől, mert a monarchia összes közoktatásának ily mérvű ábrázolása graphikus módon még nem jelent meg, másfelől kiváló fontosságú ránk nézve, hogy ez értékes vállalat elterjedésénél fogva monarchiánkat, de főleg hazánkat minő színben tünteti fel nemcsak magunk, de a külföld előtt is. Mert szép dolog a statistika, pl. iskoláinknak a terület és lakosság számarányához viszonyítva százalékos kimutatása, azonban a graphikus ábrázolásnak a száraz tabellák feletti haszna szembe-ötlő, mert gyors tájékoztatást nyújt, bár amazoknál nem biztosabbat, mint a szerző magyarázó kísérő szövegében említi.

Úttörő munkát és pedig fáradságos munkát végzett a szerző a közoktatásnak az elemi iskoláztatástól az egyetemekig egy térképen való feltüntetésével; mert bár egyes közoktatási ágakat előtte is igyekeztek graphikus módon feltüntetni, de Ausztriára nézve csupán G. A. Schimmernek ilynemű munkájára hivatkozhatik. Megjelent ugyan azóta a Petermann's Geogr. Mitth. ez évi folyamában az Osztrák-Magyar Monarchia lakosságának elemi képzettségi fokát feltüntető dolgozat Hatschek Ignác térképírónk térképével: Az Osztrák-Magyar Monarchia írni és olvasni tudóinak százalék-arányai, melyben az írni és olvasni tudók számarányaival van elemi oktatásunk állapota feltüntetve. Ez nem teljesen elfogadható kriterium ugyan; miután az az elemi oktatás minimuma, de mégis szabatosabb, mint az előttünk fekvő térképben használt mód, hol az elemi képzettség foka az írni-tudó ujonczok százalék-arányaival van feltüntetve az 1874 évi ujonczozás adatai alapján szabatosabb, főleg a hadiszolgálatra való nagy számú alkalmatlanságnál fogva, pedig ez alapon épen az értelmesebb és iskolázottabb elemek esnek ki a számításból. E feltüntetési mód hiányait szerzőnk maga is elismeri és kifejti.

Érdekes társa leszen ezen térképnek ama másik, melynek megjelenését a vállalat már jelezte, melynek tárgya a lakosság mai műveltségi foka kifejezve az iskolaköteles és tényleg iskolába járó tanulók arányával. Az előttünk fekvő térkép elemi iskolai részének vizsgálatát tehát azon alkalomra hagyva, midőn a másik jeleztem térkép is megjelenik, jelenben csupán hazánk középiskolai oktatása ábrázolását veszem jelen abroszunkon megfigyelésem alá.

Általában megjegyzem, hogy valamint az egész vállalat úgy e térkép is kivitel tekintetében a legfényesebb követeléseknek is teljesen képes megfelelni; azon 12-féle színezés, melyet használnia kellett, szép szabotossággal van rajta alkalmazva. Ugyanis területenként különböző színezéssel és schraffozással tünteti fel térképünk az írni-tudók arányszámaikat az 1874-ik évi ujonczok között 10—10 százalékonként.

Azonban részemről nem helyeselhetem teljesen az egyes jelek megválasztását, melyek a különféle iskolák feltüntetésére alkalmazvák. Nincs kellő elv következetesen alkalmazva pl. abban, hogy a különféle irányú iskolák, humán-, reál- és szakiskolák egyúttal a színezéssel jobban szét volnának választva. A főiskoláknál ugyan kék aláhúzások jelzik az egyetemeket és humán főiskolákat, veresek pedig a műegyetemeket és reál-irányú főiskolákat. De a középiskoláknál teljesen egy színezést alkalmaz, t. i. a kéket. A szakiskoláknál ugyan ismét veresre tér át, de itt is a hajózási iskolákat a többi-től eltérőleg nem veres, hanem kék színnel jelöli. A választott kampóféle jeleket pedig, melyekkel a különféle iskolákat feltünteti, egyáltalán nem tartom helyes gondolatnak, mert bár a jelmagyarázati táblán elég tetszetősek, azonban magában a térkép belsejében oly bonyolultaknak tünnek fel, hogy a térkép érthetőségét nagyon nehezítik. Több helyen pl. alig lehet azokat egymástól megkülönböztetni.

Hiány továbbá, hogy a tankerületek nincsenek kijelölve, sem a tanfelügyelőségek, legalább a főigazgatósági és tanfelügyelőségi székhelyek. A polgári iskolák sincsenek jelölve, pedig tán még Ausztriában is feltüntethetők lennének, annál inkább hazánkban, hol sokkal kevesebb számmal vannak, (1882-ben mindössze 126 polgári iskolát jelez a miniszteri jelentés), semhogy jelölésük nagy technikai nehézséggel járna. Így mellőzve látom a felsőbb leányiskolákat és a kereskedelmi iskolákat is. A tanító és tanítónőket képző intézeteket ellenben megjelöli. Hátrány továbbá, hogy az intézetek állami, felekezeti stb. jellege is elmaradt, de még nagyobb baj, hogy az

osztályok számát kellő figyelembe nem vette és gyakran algymnasiumnak veszi a 6 osztályosat, gyakran pedig főgymnasiumnak. Ily hiba különben meg esik rajta még a 4 osztályú oly intézeteknél is, melyek még jóval 1880—1. előtt a mai állapotukban voltak. Térképünk u. i. az 1880—1. állapotban igyekszik feltüntetni iskoláinkat, de magyarázó szövegében Schwickernek azon ismertetését követi, melyben az a magyar közoktatásügyet az 1877—8. iskolai évben vázolja hivatalos adatok alapján.

A ki e térképet kezébe veszi a mai állapotot óhajtja feltüntetve látni úgy egészében, mint részleteiben; én tehát végig nézegettem azt a mai adatokkal hasonlítgatva össze. Így némileg középiskoláinknak mintegy nyereség-veszteség számláját láthatjuk térképünkkel szemben; egyuttal néhol oly esetekre bukkanunk, hol pedig már a helyes adatot lehete használnia az ő forrásai alapján is.

Forrásom e tekintetben a tankerületek újabb beosztását és a felekezetek önkormányzata alatt álló iskolákra az állami főfelügyeletet gyakorló férfiakat kiküldő rendelet vala.

Igy Budapesten már 7 főgymnasium (a tanárképző gyakorló iskoláját is belevéve) és 1 algymnasium van, továbbá 1 nyilvánossági joggal bíró magániskola; térképünk csak 6 főgymnasiumot említ. Azonban csak 4 főreáliskola van, térképünkön 5 van feltüntetve.

A Budapest-vidéki tankerületben nincs jelölve az esztergomi városi alreáliskola, továbbá a szolnoki 6 osztályos kath. gymnasium. A k.-szent-miklósi 6 oszt. ref. algymnasium fő-nek van jelölve.

A pozsonyi tankerületben térképünk a tényleges állapotot tünteti fel.

A besztercebányai tankerületben Besztercebányán kir. fő- és ágostai algymnasium van; térképünk utóbbit is főgymnasiumnak tünteti fel.

A kassai tankerületben Sátoralja-Ujhelyen a piaristáknak, Szathmáron a reformátusoknak csak 6—6 osztályu nagygynasiumok van. Főgymnasiumoknak vannak ábrázolva.

A debreczeni tankerületben Debreczenben csak községi alreáliskola van nem pedig fő. Továbbá főgymnasiumoknak vannak jelölve, noha csak nagygynasiumok (6 osztálylyal) a nagy-károlyi piarista, a hajdu-nánási ref. a nyiregyházi, a kis-ujzállási ref. és a mezőturi ref. nagygynasiumok. A szentesi iskolát a tankerületek

beosztását rendező szabályrendelet átalakulóban levőnek vallja, térképünk főgymnasiumnak.

A kolosvári tankerületben Szilágy-Somlón a 4 oszt. minorita algymnasium nincs jelölve, Maros-Vásárhelyen ref. fő- és kath. világi papok nagygymnasiuma van, nem 2 főgymnasium.

A nagy-szebeni tankerületben a szászvárosi Kun-iskola még algymnasiumként szerepel. Gyula-Fehérváron csak 6 osztályu nagygymnasium és vele kapcsolatban püspöki lyceum (VII. és VIII. osztály) van; tehát egy teljes főgymnasium, de ezen kívül algymnasium nincsen, mint térképünk jelöli. Medgyesen és Segesváron már nincsenek alreáliskolák; előbbi 1879. utóbbi 1881. szünt meg. Székely-Kereszturon csak unitarius algymnasium van, nem pedig fő. Székely-Udvarhelyen 2 főgymnasium van, egyik kath., a másik ref.; térképünk csak egyet jelez. Brassóba csak alreáliskola van, de főreálnak van jelölve.

A nagy-váradi tankerületben Nagy-Váradon a főreáliskola még alreálként szerepel. Békés-Csabán csak ref. algymnasium van, főnek van jelölve.

A szegedi tankerületben a zentai algymnasium hiányzik, pedig még 1876—7. lett alapítva. Pancsován még főreáliskola van jelölve, ma már tulajdonképen főgymnasium. Ujvidéken nincsen alreáliskola mint térképünk jelöli.

A pécsi tankerületben Curgón ref. nagygymnasium van nem pedig fő.*

A győri tankerületben Győrött még csak alreálnak van jelölve az áll. főreáliskola. Különben nem vehető ki tisztán Győrnél, hogy a főgymnasium jelölése melletti jegy az ev. algymnasiumot, vagy az alreáliskolát akarja-e jelölni, ha utóbbit úgy az ev. algymnasium jelölése hiányzik. Sopronban nem tudni, hogy csupán az al-realgymnasium-féle jegy minek is felel meg, itt kath. főgymnasium, áll. főreáliskola lévén, továbbá a Lähne-féle és Csendes-féle gymnasiumok és reáliskolák.

Végre Fiumében most már 2 főgymnasium van, térképünk még 1 főgymnasiumot és 1 főreáliskolát jelez.

Horvát-Slavonországra nézve adataimban nem bizom ugyan meg teljesen, mégis a következő eltéréseket van alkalmam constatálni; Belováron algymnasium van, nem pedig al-realgymnasium, Varasdou pedig nincsen alreáliskola is, mint térképünk jelöli.

* Újabbán főgymnasiummá lett.

Van tehát Magyarországon jelenleg összesen 182 középiskola. És pedig a kormány felügyelete alatt a főigazgatóságok útján: 52 fő-, 11 nagy- és 28 algymnasium, a tankerületekbe be nem osztva 2 főgymnasium, tehát összesen 93 gymnasium; továbbá 20 fő- és 4 alreáliskola, összesen 24 reáliskola; végre 3 magánvállalati iskola (gymn. és reálisk.) A kormány közvetlen felügyelete alatt tehát 120 középiskola áll. A felekezetek önkormányzata alatt áll: 33 fő-, 11 nagy- és 15 algymnasium, tehát 59 gymnasium; továbbá 1 fő- és 2 alreáliskola, tehát 3 reáliskola. Ennélfogva a felekezetek 62 középiskolával rendelkeznek.

Tankerületek szerint így oszlanak el a középiskolák Magyarországon.

Tankerület:	főgymn.		nagygymn.		algymn.		főreál.		alreál.		magánváll.
	korm. fel. felügy. alatt	korm. fel. felügy. a.	korm. fel. felügy. a.	korm. fel. felügy. a.	korm. fel. felügy. a.	korm. fel. felügy. a.	korm. fel. felügy. a.	korm. fel. felügy. a.			
Budapest fővárosi	4	2	—	—	1	—	4	—	—	—	1
Budapest vidék	6	3	2	1	1	1	1	—	1	—	—
Pozsonyi	4	1	1	—	6	—	1	—	1	—	—
Besztercebányai	4	4	1	1	3	2	2	—	—	—	—
Kassai	5	2	1	1	4	—	1	—	—	—	—
Debreczeni	—	5	2*	6	2	2	1	—	1	—	—
Kolozsvári	4	5	1	—	3	—	—	—	—	—	—
N-Szebeni	4	8	—	—	1	5	2	1	—	2	—
N-Váradai	6	—	—	—	—	2	3	—	—	—	—
Szegedi	7	1	1	—	2	—	1	—	—	—	—
Pécsi	3	—	2	1	1	1	2	—	1	—	—
Győri	3	2	—	1	4	1	2	—	—	—	2
Be nem osztva	2**	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	52	33	11	11	28	15(=10)	20	1	4	2(=27)	3(=180)

A felekezetek önkormányzata alatt álló középiskolák egyházkerületek szerint így oszlanak el:

Egyház-kerület	főgymn.	nagygymn.	algymn.	főreálisk.	alreálisk.
Görög-keleti szerb	1	—	—	—	—
Görög-keleti román	1(2)	—	1(1)	—	1(1)
Dunamelléki ref.	4	1	1	—	—
Dunántúli >	1	1	—	—	—
Tiszáninneni >	2	1***	—	—	—
Tiszántúli >	3	5	3	—	—
Erdélyi >	6(16)	—(8)	1(5)	—	—
Bányakerületi ágostai	3	—	2	—	—
Tiszai >	4	2	1	—	—
Dunáninneni >	1	—	—	—	—
Dunántúli >	1	1	2	—	—
Erdélyi >	5(14)	—(3)	2(8)	1(1)	1(1)
Unitárius	1(1)	—	1(1)	—	—
	33	11	15(=59)	1	2(=3)[=62].

* Egyik a szentesi.

** A budapesti tanárképző gyakorló iskolája és a fumei áll. főgymn.

*** A rimaszombati egyesült protestáns gymnasium.

E két statisztikai táblázat a fentebb hivatolt rendeletek alapján állítam egybe. (Dr. Sz. J.)

Ha az előttünk fekvő térképre tekintünk, bár a monarchia másik államához viszonyítva kevesebb iskola-jel tűnik szemünkbe és főleg szakiskolák vajmi szűken mutatkoznak, holott pl. térképünk nemcsak Bécs és Prága, de egyúttal Csehország éjszak-keleti részletes térképét kívánta az áttekinthetőség kedvéért mellékelni; mégis, ha meggondoljuk, hogy mai állapotunk csupán pár évtized eredménye és hogy pl. a lakosság számához arányítva középiskoláink számát, Magyarország tüntet fel legkedvezőbb viszonyt Ausztriával és Horvátországgal szemben: megnyugodva tehetjük le kezünkben Le Monnier térképét.

Dr. Szombathelyi István.

Parmentier tábornok arab-francia és török-francia helynév szótárai. Mielőtt a tábornok úr magyar-francia e nemű szótárát, mely a Földrajzi Közlemények 1884. 319—322. lapjain ismertetést nyert, közzétette, irt már egy »Vocabulaire Arabe-Français«-t és az Algirban Jourdan Adolfnál 1882-ben látott napvilágot nagy 8-ad rétű 4 + 50 lapon. E munka 748 arab szót nyújt francia helyesírással, melléadva ugyanazt arab betűkkel, valamint valamenyinek értelmét francziául. Igaz ugyan, hogy a »B. Kozenn's Geographischer Schulatlas für die k. k. Militär-Bildungs-Anstalten« című munka, melyet II-ik kiadás alá C. Sonklar von Innstädten dolgozott át 1876-ban, harmadfél száznál több, különféle nyelvű szót nyújt németül megmagyarázva és köztök számos arab, török és magyar helynevet is: mégis hasznos Parmentier arab szótárából a földrajzi onomatologia javára némi böngészetet adnunk, legalább olyan arab eredetű helynevekre nézve, melyek gyakrabban kerülnek szem elé; mert értéke amaz axiomának, hogy leghivebben tapadnak emlékünke olyan technikus terminusok, melyeknek vagy ab szolute, vagy relative semmi értelmök nincs, több mint kétséges, — sőt inkább érdekes tudnunk, hogy a következő arab szók mit jelentenek magyarul:

Abiád = fehér.

Abu = atya.

Ain, ajun = forrás.

Akaba = hajó.

Ala = emelt.

Ank = hegyszoros.

Ard = tartomány.

Areg = nagy homokok.

Azreg = kék.

Bab = kapu.

Baba = atya.

Bahari = tengerpart.

Bahr = tenger.

Beni = fiú.

Berd = hideg.

Bir, biar = forrás.

Bit = sátor.

Bled, belad = tartomány.

Blida = kis város.	Maszgara = mező.
Dar, diar = szállás.	Medina, medinet = város.
Draa = domb.	Meshed = magas kápolna.
Dsebel = hegy.	Miszr = főváros.
Dsedda = partvidék.	Nahr = folyó.
Dserid = pálma.	Ramla, remla = kiszáradt folyó- meder.
Dsezira = sziget.	Rasz = előfok.
Dmira = kicsiny.	Recif = uteza.
Erdh, ardh = föld.	Satt, sott = folyó, tó.
Fellah = földműves.	Sebka = koczkás tófenék.
Garbi = nyugoti.	Szafi = tiszta.
Golea = kis vár.	Szahara = nagy, sík puszta.
Hamada = magas sivatag.	Szahel = partvidék.
Hisszar = erősség.	Szaid = boldog.
Hofra = árok.	Szeil = patak.
Kaf, kef = hegyesúcs.	Szelaa = puszta.
Kafir = hitetlen.	Szidi = úr.
Kala = vár.	Szúr = bástya.
Kantara = híd.	Tell = dombvidék.
Kebir = nagy.	Temszah = krokodil.
Khan = vendégfogadó.	Uadi, vadi = viz-folyás.
Ksar, kasr = vár.	Uah = oázis.
Maden = bánya.	Uled = fiak.
Mafrag = szétváló pont.	Uszt = közép.
Maghreb = nyugot.	
Marabut = szent.	

Érdekesebb azonban Parmentier tábornok török-francia szótára, melybe, mivel számos tatárnevet is fölvelt, különösen Elő-Ázsia helyneveinek jó magyarázója. Ez az előbbiekhöz hasonló nagy 8-ad rétbén 77 lapon jelent meg 1884-ben Párisban és francia helyesírással adja a török-tatár neveket és helyképző ragokat, melléjük téve az eredeti kiírást s a francia magyarázatot. Annnyival érdekesebb ránk magyarokra nézve e 722 szavú szótár, mert nemcsak több szavunkat találjuk meg benne, mint pl. árpa, arszlán, balta, délibáb (le pére fou), duttyán (dukkján), kaplan (tigris), kapu, kazán, kicsi (kicsik), palánk (palanka), pamuk (pambuk), sorompó (sarampó), sátán (séitán), város: hanem egyes helyneveink magyarázatát is belőle értjük meg igazán. Ilyen pl. agacs-fa, és mint Réső Ensel Sándor »Helynevek magyarázója«-ban (23. lap.) mondja, A g a c s nyitramegyei pusztá a maga nevét szép ákácza

erdejétől nyerte. Alibunár = »Alí kútja«. Volt itt egy elhagyott kút éltető vízzel, ebből szokta egy szép oláh lány korsózni a vizet; míg az e tájon harácsoló Ali vezér észre nem vette a kútat és lányt; úgy mondja a néprege, hogy a lánynak korsója eltört és többé nem járt a kútra. Bagh — szőlőskert, a honnét a pestmegyei Bagh és Kis-Bagh nevöket kapták. Kara = fekete jelző adott nevet a zágrábmegyei Kara-Bogdán és a pestmegyei Kara és Jenő pusztákból egyesült Kara-Jenő községnek; midőn Kocsér vagy Törtel felől Karának megyünk, valóban meg is lep, mint változik mind feketébbé a tájék szürke homoktalaja. A kara-vidék szótól nyerte a borsodmegyei, Sajó-melléki Sajó-Kara a maga nevét, mi magyarul Sajó-vidéket jelent.

A földleírásban használtabb török-tatár szóelemek a következők:

Aaszi = lázadó.	Dere = sáncz.
Ab = viz.	Deszpot = püspök.
Abad = város.	Dukkján = kurta kocsmá.
Ada = sziget.	Ejalet = tartomány.
Adzsemi = perzsa.	Eszki = régi.
Agacs = fa.	Frenk, freng = európai.
Aja = szent.	Gög = kék.
Ak = fehér.	Gül = rózsá.
Ala = táská.	Hadzsi = zarándok.
Aral = sziget.	Han = vendéglő.
Art = hegy.	Ili = tartomány.
Bagh, bagcsi = kert.	Indzse = kicsiny.
Balek, balik = hal.	Ipek = selyem.
Balkan = hegláncz.	Irmak = folyó.
Bazarcsik = kis vásár.	Jajla = lakás.
Bender = szoros.	Jeni = új.
Boghaz = csatorna.	Jildiz = éjszak.
Bujuk = nagy.	Kalé = vár.
Bulak = forrás.	Kapu = bejárat.
Bunár = kút.	Kara = föld vagy fekete.
Csadir = hegy.	Kaza = vidék.
Cserme = forrás.	Kazán = üst.
Dagh, tagh = hegy.	Kend, kand = tanya.
Darja, derja = folyó.	Kerman = vár.
Demir, timur = vas.	Kicsik, köcsik, kucsuk = kicsiny.
Denghiz = tanger.	Kioszk = pavillon.
Derbend = hegyszoros.	Kir = foglalmány.

Kizil = vörös.	Rum = görög.
Koh, kuh = hegy,	Saramp = lécezet.
Kom, kum = homok.	Séitán = sátán.
Konak = nagy vendéglő.	Ser = város.
Köi = tanya.	Szu = víz.
Kul = tó.	Tarik = átjáró.
Kurgán = sír.	Tan = hegy.
Limán = kikötő.	Tengri = ég.
Majdan = szabad hely.	Tepe = hegycsúcs.
Marmara = márvány.	Topdsi = tűzér.
Monasztir = monostor.	Tuzla = sóbánya.
Mur = jég.	Város = város.
Palanka = kerítés.	Zeitun = olajfa.
Pambuk = pamuk.	

Többre rúgna a felsorolt szavak száma, ha a törökök oly sok arab szót nem használnának földrajzi fogalmak kifejezésére, miért e két szótárról elmondhatni, hogy egymásnak méltó kiegészítői. Bár a tábornok úr e munkával honfitársainak akart első sorban szolgálatot tenni, de mi is hasznot húzhatunk belőle hazánknak azon körülménye miatt, hogy másfél századig török hatalom alatt sinylett, — köszönet tehát a tábornok úrnak török-francia szó-táráért, a mi török eredetű helyneveink magyarázata érdekében.

Hanusz István.

Ferdinands von Hochstetter's gesammelte Reise-Berichte von der Erd-Umsegelung der Fregatte „Novara“ 1857–1859. Mit einem Vorwort von V. v. Haardt, einem Portrait Ferd von Hochstetter's in Heliogravure und einer Übersichtskarte der Reise-Route. Wien, Ed. Hölzel 1885 8° VIII. 1–340 lap, ára 2 frt 50 kr.

Peschelnek ama mondása: »Jede Reise eines bedeutenden Gelehrten ist eine Entdeckungsreise« Hochstetternek nemcsak »Madeira« című fölolvasására nézve áll, melyet a bécsi műegyetemen 1860. decz. 22-én tartott és mely a »Gesammelte naturwissenschaftliche Vorträge« nevű, Bécsben Braumüller könyvtárusnál 1870-ben megjelent gyűjtemény 1–79 lapjain, a Pico do Gato szinnyomatú képével díszítve látott napvilágot; de a jelen művére még inkább, mely a feledhetlen tudós és geografnak halála alkalmából került ki sajtó alól és nemcsak neki akart emléket emelni, de egyúttal a »Novara« szép vállalata befejezésének is (1859. aug. 26.) negyedszázados jubileumát ünnepelte meg. Ez út 52,000 tengeri mértföldet tesz ki, 6-szor szeli az egyenlítőt és 25 helyen szakad meg

egyres fontos pontok meglátogatása alkalmából, melyek közt több van olyan, hol a »Novara« előtt még a szó valódi értelmében vett tudományos kutatók nem jártak. Ez eredményes vállalat nemcsak a tudománynak hozott mérhetlen hasznot, mert az expedióban részt vett tudósok észleletei, a gyűjtések földolgozása évek sorára adtak munkát, — de a monarchia tengerészete is nehéz próbát állott ki ezzel és igazolta életrealóságát, mert megküzdött e hosszú úton és időn át minden veszélylyel, próbára tették ugyanis ezek a hajó vezetőit, a tisztikart, a legénységet, de magát a hajót és annak felszerelését is. A lefolyt 25 év alatt 10 kötetre nőtt az expedió tudományos eredményeinek földolgozása, nem említve magokat a gyűjteményeket és azt a kiváló nyereséget, mely a részt vettek tapasztalat körét gazdagították e földközi út folyamában. Csak kevesen élnek már azóta közülök; így Wüllersdorf báró commodoret az 1883. év vitte el, Hochstettert pedig az 1884. évi július 18-ika ragadta ki tudományos foglalkozása szférájából, melynek jelentékeny részét képezte a bécsi cs. és k. természetrajzi udvari muzeum rendezése.

A jelen munka tulajdonképen ama levelek gyűjteménye, melyeket Hochstetter útközben vetett papírra és küldött ismerőinek Bécsbe, tehát közvetlen megfigyeléseinek legelevenebb, el nem mosódhatott reflexiói, — megjelentek bár ezek a »Wiener Zeitung« tárczájában 1857—1859 közt, de már ezek hangja, tartalma olyan, hogy szélesen ismertté tették az akkor még fiatal tudós nevét, pedig tudományos tevékenységének lefontosabb vívmánya, Új-Seelandnak az európai tudás részére való fölfödözése, mit korunk neki köszönhet, még hátra volt. Egészséges humorral irt úti értesítését kivált fönnen dobogó szívvel olvashatja az olyan osztrák német, ki talán még maig sem birt állami dualizmusunk eszméjével megbarátkozni, mert Hochstetter nemcsak tudós, de az 1850—1861 közt Bécsben uralkodó politikai nézeteknek, tehát a Gesamt-Oesterreichnek nagyon tüzes barátja. A könyv fejezeteinek címei adják röviden tartalmát a következőkben:

Vor der Abreise. Von Triest nach Messina. Nach Gibraltar. Madeira. Nach Rio Janeiro. Ausflug auf den Pico Ruivo. Rio-Janeiro: die Stadt, die Natur. Nach dem Cap der guten Hoffnung. Simonsstadt und Capstadt. Nach der Insel St.-Paul im indischen Ocean. Die Insel Neu-Amsterdam. Nach Point de Galle auf Ceylon. Madras. Die nikobarische Inseln. Capitän John, der Häuptling von Sani und die Eingebornen von Car-Nikobar.

Erlebnisse auf Kamorta und Trinket. Nikobarische Waldbilder. Nach Batavia. Aufenthalt auf Java. Ausflug nach Gunong Pangerango und Gedeh. Vulkan Tangkub am Prau. Aufenthalt auf Luzon. Manila. China: Hong-kong. Nach Canton. Nach Macao. Nach Schanghai. Der Yang-tsekiang. Nach den Carolinen. Ein Teifun. Die Marianen. Die Insel Pnynipet im Archipel der Carolinen. Die Salomons-Insel. Stewart-Atoll. Nach Sydney: Festlichkeiten, das Ständchen. Ankunft in Neu-Seeland. Schlusswort.

A munka címlapján csak az előszó van Haardt tollából jelezve, holott a végén levő zárszó szintén az övé; elmondja ebben, hogy Hochstetter értesítései 1858. december 23-iki levelével bezáródnak, mert az új-seelandi gyarmatkormány megkeresése folytán a szigetcsoport fölvétele végett megvált a Novarától és még 10 hónapig maradt ott. Hoztak ugyan értesítéseket a lapok ott való működéséről, és bár ezek az ő levelei alapján, de nem kizárólag az ő tollából származtak. Önálló munkákat irt ő Új-Seelandról 1863—1868 közt. Helyrajzi és geologiai térképét e szigetcsoportról Petermann adta ki. Hochstetter Ausztrália, Mauritius-sziget és Szuez útbajtésével 1860. január 9-én ért Triesztbe, 4½ hóval később tehát, mint a Novara expedíció. *Hanusz István.*

Dr. Krausz: *Sitte und Brauch der Südslaven.* Wien 1885. Hölder kiadása 682 l. Ára 6 frt 50 kr.

Vaskos kötetet irt fenti cím alatt Krausz a bolgárok, szerbek, horvátok és szlovének családi szokásairól. A mű a bécsi anthropologiai társaság megbízásából jelent meg. A család és tulajdon legfontosabb factorok a népek életében, a ki tehát e kettőnek szenteli ethnographiai munkásságát és oly bő olvasottsággal bír a délszláv irodalomban, minővel szerző rendelkezik, hozzá szorgalmas gyűjtő és megfigyelő — attól derék munkát várhat a tudományos és Krausz teljesen megfelelt e várakozásnak. Művét szakembereknek írta, igaz meglehetősen ridegséggel, mert előtte csak az ethnogr. elemnek feltüntetése és constatalása volt a fő. Az ethnographiai részt nem az emberrel köti össze, de absracte magát a szokást és válfajait, helyi módosulatait veszi csak figyelembe. Talán legalkalmasabban így lehetne művét jellemezni, hogy az a délszláv népdalok, mesék, közmondások gazdag anyagából levont jogszokások, a délszlávok családi és tulajdon-fogalmainak életnézeteinek ismertetése.

Maga kérkedik vele, hogy 13000 népdalt ismer, sokat gyűjtött és sok kiadatlan forrásból merített, be is járta a Balkán félszigetet — de Magyarországot illetőleg csudáalom, hogy a 30-as

években megjelent értesítéseket és cikkeket használ, pedig a ki csak egy picziny népecske ethnographiájával foglalkozott és miként a szerző célja, az ethnogr. factumokat jelenben kívánja konstataálni, az csakhamar veszi észre, hogy a nép organismusa folytonos változásban leledzik, felejtí a régít, annectál újat vagy összekotvasztja a kettőt, szóval 30-as évek forrásaiból és egyedül a népdalokból nem lehet ethnogr. tényeket a jelenre vonatkoztatni.

E kifogástól eltekintve a mű berendezése és kivitele a felölteth ethnogr. tér nagyságára gondolva, szabatos, világos és tetszetős. Az első három szakasz a nemzetségről szól, az V-ik szól a házközösségről, VI—VIII. a rokonsági és házközösségi tulajdonfogalmakat ismerteti; a IX. a szerelmi életről, a X. szerelem varázsról, a XI. a szerelmi bánatról ír, a XII—XVI. a lakodalmi szokásoknak fejtegetése. E szakaszok egyikében a többi között kimutatja, hogy Kanitz bolgárországi ethnogr. adatait Csolakovból egyszerűen átírta. A többi §. az anya, özvegy, gyámság, komaság, testvérülés (bratinstvo) és vendéjognak (doček) van szentelve. Gazdag tárgymutató szerfölött megkönnyíti a tájékozást a roppant név-halmazban.

Czirbusz Géza.

Lövenberg. *Geschichte der geogr. Entdeckungs-Reisen in der neuern Zeit von Magellan bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts.* Berlin Leipzig 1885. Spamer kiadása. Ára 4 frt 59 kr.

A mű első kötete 2 évvel előbb jelent meg. A mily rövidesen és népies modorban volt tehát az első rész megírva, olyanban folyik a másodíknak anyaga is, melyet csinos illusztrációk közvetlenebbé, az ifjuság képzelő tehetségéhez hozzáférhetővé tesznek. Sokat nyerne a földrajz, ha a magyar ifjuságnak is ily könyveket adhatnánk kezébe. A mű négy könyvre oszlik: az első Oceaniáról, szól, a 2-ik Ázsiában tett felfedezésekről, a 3-ik Afrikra, végre a 4-ik Amerika fokozatos meghódításáról. Igen helyes eljárás, hogy tájképeken kívül a felfedezett nép és a felfedező, hódító képeit is hozza. Az meg kitünő előnye a könyvnek, hogy a geogr. történelem terén tett haladásokra reflectalt s az érdekesebb régi mapákat is feltünteti az érdeklődő olvasó elé. Egy harmadik kötet a legújabb felfedezéseknek lesz szentelve

Czirbusz Géza.

Dr. Georg Boguszlavszky: *Handbuch der Oceanographie.* Stuttgart. 1884. I. Band. Räumliche, physikalische und chemische Beschaffenheit der Oceane. 400 l.

A berlini földrajzi társaságnak volt főtitkára s a német hydrographiai intézetnek főnöke első kísérletet tett Maury óta, hogy a

legújabb kutatások alapján korunk phys. ismereteihez mért könyvet írjon a tengerekről, mint a földleírás egyedeiről. Jeles művét be nem fejezheté még a II-ik kötet megjelenése előtt elhalt a nagy-szorgalmu szerző, sőt életében is nyomon követte könyvét egy másik nem különben jeles munka, mely az osztrák-magyar tengerészet megbízásából, Luksch, Wolf stb. szerkesztése alatt látott napvilágot (Handbuch der Oceanographie u. maritimen Meteorologie I–II. Wien 1883.)

Boguszlavszky nemcsak szorgalmas gyűjtő, de éles megfigyelő egyszersmind. Az észleletek tömegéből nagyon kitudja válogatni a javát, de tudományos scrupulosítása oly nagy foku, hogy p. o. Krümmel jeles tanulmányát is elhamarkodott vagy legalább is korainak mondotta. Főelve az volt, hogy az oceanographianak csak küszöbén állunk, nekünk nem lehet más feladatunk egyelőre, mint pontos hő-légsúlybeli, fajsúlyi és mélységméréseket tenni, tengerjáró régi hajósok naplóit tanulmányozni, minél terjedtebb mértékben behozni a tengeralatti távirókat, megfigyelő állomásokat (Seevarte) — a felhalmozódott anyagot rendezze és tanulmányozza azután az utánnuk jövő nemzedék hosszú sora.

E főeszme átsugárzik könyve minden fejezetéből. Csoportosítja a számokat, de aggódik általános conclusiókat kihozni belőlük. Csak a »Tiefssee« című népies irányban tartott dissertatiójában mondja ki az elveket, melyek önként tódulnak az ember fejébe, ha a szám-csoportokat fölött gondolkozunk. Ezt is talán csak azért kockáztatta, mert nem szakembereknek írta füzetkéjét.

Oceanographiája 6 fejezetre oszlik. Az I. §. a tengerek térbeli viszonyaival foglalkozik. E fejezetben beigazolja, hogy minden Ocean magában véve külön meghatározott geophysikai egyed. A 2. §. a tengerfenék reliefjéről szól szintájától kezdve aljáig. Ez és a 6. §. művének legtanulságosabb és legnagyobb gonddal kidolgozott fejezetei. A parti tagadozást, a tengeri mélység viszonyait, nagy depressióit, a szintáj ingadozásait és okait érthetően és szerfölött érdekesen tárgyalja. A 3-ik §. a tengerek sótartalmának vegyi tulajdonságainak ismertetése. Aránylag leggyöngébb §. a 4-ik szakasz a fajlagos súlyviszonyoknak és földr. eloszoltságuknak van szentelve. Az 5. §. a tengervilágításáról szól. Legterjedelmesebb a 6. §., mely a hőviszonyokról szól. Ily kimerítően egyik kézikönyv sem tárgyalja a tengerek hőtulajdonságait. Még az újabbak is (p. Günther vagy Suppan) is elmaradnak tőle! A merteorológiának modern alapelveit meg mindenkinek ajánlhatom elolvasásra a ki könnyű szerrel má-

sokat akar meteorológiára tanítani. Világos szabatossággal s mégis tetszetős rövideggel van írva e rész, ment a tudományos nehézségből és tudákos subjectivitásokból.

Aprólékosságokkal — ha lehet e szót használni — csak az egyes tengerek hőviszonyainál találkozunk. Ezt a fejezetet csak szakember olvashatja érdeklél, a laicus átlapozza s inkább elolvassa a sarki tengerek jégviszonyairól utolsó fejezetét.

A mű 2-ik kötetét, mely a tenger életéről, dinamikájáról szól, most rendezik sajtó alá. A késleltetést szerző halála okozta. Kézirata azonban Krümmel kezébe — tehát kitünő kézbe jutott.

Czirbusz Géza.

* Megjelent a társaságunk által szerkesztett »Utazások könyvtárának V-dik kötete, »**Utazás a Napsugáron.**« Irta Lady Brassey. Az angol eredetiből átdolgozta Dr. Öreg János tanár. Budapest, Franklin társulat. Ára 2.40.

Melegen ajánljuk a t. tagok figyelmébe ezen valóban kedves olvasmányul szolgáló munkát.

Sajnosan kell azonban jelentenünk, hogy az »Utazások könyvtára« ezen kötetettel be is fejeztetett. A Franklin-társulat u. i. nem hajlandó ezen vállalat kiadását tovább folytatni.

Dr. Lenz Oskar: Timbuktu Reise durch Marokko, die Sahara und den Sudan, ausgeführt im Auftrage der afrikanischen Gesellschaft in Deutschland im 1879 und 1880. Leipzig, Brockhaus 2 kötet, 430 és 408 lap térképekkel s rajzokkal.

Lenz jelen terjedelmes művében Timbuktu, a czimül választott város, valóban nagyon kevés szerepet játszik, amint hogy ez aránylag eléggé ismert helyről már kevés újat mondhatott. Azért inkább a Szaharával vagyis annak nyugoti részével s Marokkóval foglalkozott. Tárnya a magyar közönség előtt sem ismeretlen, főképp szerzőnek a mi társulatunkban tartott előadása után. Mindamelllett a részletekben szerző sok újat mond, Marokkóról s a Szaharáról ügyesen állítja össze az ismert adatokat is s általában érdekes olvasmány. Az első kötet egészen Marokkónak szentelte. Jó általános leírást közöl a birodalomról, melyet Tangertől Fezig áthatolt, leírja az Atlasz s Antiatlan hegységeket s a sivatagot egész Igidiig. A második kötetben Timbukturól s Szudán nyugoti részéről szól. A mai Timbuktu 20,000 lakosával különösen kereskedő város; strucztoflak, elefántcsont és koráll a főforgalmi tárgyak; oly jelentékenynek azonban nem tartja, mint régi hirneve s azt hiszi, hogy a Szudán más városai kereskedelmi tekintetben

fontosabbak. A Szaharáról egészen már fogalmat nyújt, mint a közönséges művek. Messze terjedő síkság helyett fensíkokat s változatos terrain-viszonyokat talált; egyhangúság nagyon kevés van, víz sem hiányzik, a források nem ritkák, sőt egész patakok léteznek. Május közepén észlelt esőt s szivárványt; a hőség sem volt rendkívül. Jelentékeny mennyiségű forrás van Arey vidékén s Bir-Tarmanantuánál három ily forrás igen mély s állandó volt, azonban annak víze is, melyet legjobbnak tartottak, képes volt. A Wady Sus mélyedéssel egy irányban szaporodnak a források. A sokszor emlegetett nagy depressiót határozottan tagadja. A legmélyebb hely, melyet talált, 492 lábnyira van a tenger színe felett, s nem is hiszi, hogy 330 lábnyinál alacsonyabb vidék volna, bár a depressio a nyugoti partok felé növekszik. Ez észleletek alapján ő is tagadja, hogy a Szahara régi tenger medre volna, hanem homokkő alakzatnak tekinti, melyet légköri hatások bontottak szét; a futóhomok nagy tömege gátolta meg a belföldi tavak képződését. Feljegyzései szerint Wady-Sus 1158 lábnyira fekszik, Aranan 836 lábnyira. A mű mellett igen pontosan készített térképek vannak. A főtérkép egész éjszaknyugoti Afrikát mutatja Algirtól Gambiáig (1 : 10,000,000 mértékben), a bejárt vidék pedig 8 darabban (1 : 1,500,000 méretben) térképeztetett: 1. Ceuta-tól Wady-um-errebiá-ig. 2. Wady-um-errebiá-tól Allad-Errumla-ig, a Wady-Sus-tól délre. 3. Innen Tenduf-ig. 4. Tenduf-tól El-Eglabig. 5. Bir-Mtemnabu-Sebia-tól Wady-Teli-ig. 6. Wady-El-Inf-tól Arauan-ig. 7. Arauan-tól Bassikunu-ig (ebben van Timbuktu). 8. Bassikunu-tól Mediná-ig a Szenegál mellett. Általános s részben s geologiai jegyzetek teszik az egyes lapokat még értékesebbé.

Gy.

Egyptomi Szudánról a Khartum felmentésére küldött expedíció használatára az angol hadügyminiszterium összeállította az egyes utazók műveiből mindazokat az adatokat, melyeknek gyakorlati jelentőségük lehet. E mű »Report on the Egyptian Provinces of the Sudan, Red Sea and Equator« czim alatt már két kiadásban jelent meg. Különös gondot fordítottak e műben a különböző útra a Nilustól s a Verestengertől Khartum, Kordofan s Darfur felé, megjelölvén a távolságokat, az út sajátosságait, a forrásokat. Az egész mellett egy nagy térkép van 1 : 2 253,080 méretben, mely Dongolától az Albert Nyanzaig s Monbulluig az egész vidéket feltünteti. Bár a feldolgozásnál nem minden forrást vettek kellő figyelembe s különösen Emin bey utolsó kutatásai mellőztettek, a könyv és térkép igen használhatók s az e vidékre

vonatkozó gazdag irodalom mellett a tájékozást jelentékenyen megkönnyítik. Gy.

* K. Nagy Sándor előfizetési felhívást hirdet »**Bihar-ország**« című utrajzai második kötetére. »Bihar-ország« második kötete 2 részből fog állani:

Első része ismertetni fogja Nagyváradot, ennek középületeit, intézeteit, egyleteit, különös tekintettel azok felállításának idejére, s az alapítókra, — ismertetni fogja a közhelyeket, — elhunyt jelek emlékeit, — szóval a multak felemlítése mellett hű képet nyújt a város jelenéről.

Második része leírja a Nagy-Sárrétet, Gesztet és vidékét, Serges vidékét és barlangját, Öt-falu és Tíz-falú vidékét a pesterei és klotai barlanggal, Dámos vidékét és a most alakuló remeczai barlangot, Petrósz vidékét, a fericsei barlangot, a petrósi és gurányi pompás havasokat, melyeknek égbenyúló csúcsai alatt járnak a felhők, — az elragadó szépségű ős-fenyveseket, — a »beszélő sziklát«, — az ábrándszerűen szép fenyvesi tavat, melyen keresztül a tenger bámulja az ember által még nem érintett ős-fenyvesek tündéri tájait, — a magas Oncsásza havasi legelőt, hol kora tavaszon van a reggel és késő ősön az estve pásztorokra és barmokra, — a hatalmas Oncsásza-barlangot, mely özönvíz előtti állatok csontjával van megtöltve, — a Hév-Szamos forrásának panorámái vidékeit, — a Bulsza és Galbina festői völgyeit, — a kis-kohi barlangot, — végre az álomszerűen szép mogurai barlangot, melynek alabástrom fehér teremt még alig érintette emberi láb.

»Bihar-ország« második kötete január hóban fog megjelenni csinos kiállításban 18—20 ívnyi tartalommal. Egy példány ára: egy forint ötven krajczár. Gyűjtőknek 10 előfizető után egy tiszteletpéldány küldetik. Az előfizetéseket Nagyváradra január 10-ik napjáig kell beküldeni.

Rövid közlemények.

I. *Expedíciók.*

— **Osztrák expedíció keleti Afrikába.** Dr. Hardeggeri Kammel Domokos földbirtokos és dr. Paulitschke Fülöp tanár a múlt 1884 év december havában tudományos utazásra keltek Bécsből olyan tervvel, hogy előbb Arábiába Adenbe mennek, onnan pedig keleti Afrikába hajóznak át Harárba, s beutazzák az Isza- meg a Gadibarszi-szomálok és a Noli-gallák tartományait s esetleg természetrajzi tanulmányokat tesznek Harár környékén. Hardeggeri Kammel úr a legjobb eszközökkel szerelte föl az expedítiót; a külügyi, oktatásügyi és hadügyi ministeriumok, valamint Triesztben az osztrák-magyar Lloyd-társulat minden lehető támogatásban részesítették a vállalatot, úgyszintén a legkitűnőbb szak tudósok is sok jó tanácscsal szolgáltak neki. A célpontra legtöbb hasznát veszik az adeni brit rezidens, Hunter őrnagy utasításainak, ki a szomáli tartományokat igen alaposan ismeri. Az utazók különösen állattani, növénytani és néprajzi gyűjteményeik annál is inkább nagy értékűek lesznek, mert az európai muzeumok onnan való ilyen tárgyakban még nagyon szegények, Harár vidékének állat- és növényvilágát pedig még épenséggel nem is ismerik.

— **Egy új olasz utazó Afrikában.** Az Afrikában kutató rettenthetetlen olasz utazókhöz közelebb egy új bajtárs sorakozott Franzoj Ágost publiczista személyében. E férfiú csaknem minden támogatás nélkül a legszűkösebb eszközök birtokában igen fontos utazást tett Kaffában és a gallák tartományaiban. Behatolt nemcsak Guszaghéba, hanem a d'Abbadie és Cecchi bejárta területekre is, hol délre jóval messzebb nyomult, mint elődei, s így közép Afrikát illetőleg igen fontos új tudósításokat várhatunk tőle. Leírásai és térképi fölvételei közelebb fognak megjelenni. Munkálatának megjelenése után ismét vissza szándékozik menni Franzoj a nevezett területekre.

Elliot Grant kapitány expedíciójáról, mely a nemzetközi afrikai társaság megbízásából 1883-ban a Kvilu-Niadi völgyet kutatta ki s új állomásokat szervezett, most érkeznek részletesebb tudósítások. Ez expedíció a vezetőn Elliot, kapitányon kívül, két belga tisztből (Destrain és Legat), egy osztrákból (Schaumann), egy

németből (Lermann) s két angolból (Ruthven s Illingsworth) állott. 1882. decz. 17-én értek Stanley társaságában Vivibe s a következő év január 12-én indultak el e helyről 70 zanzibárral, kik közül mindenik 65 font terhet viselt. Nagy nehézségek közt, melyeket élelmiszerek hiánya s a teherhordók rossz viselete is előmozdított, csak jan. 23-án érkeztek Isanghilába. Itt újabb zavarok keletkeztek, mert Lermann s Illingsworth megbetegedve, hátramaradtak s az utóbbi néhány nap mulva csakugyan meghalt. Isanghilából éjszakkéleti irányban haladtak az esős idő kezdetén; itt új baj várakozott rájuk az egyetlen tolmács elvesztése által, ki a Kongotól hat napi távozás után megszökött. Ugyanekkor egy zanzibár véletlenül megsebesített egy benszülöttet, miből csaknem háború támadt. Tisztán a delejtű által vezetettve 14 napi utazás után két szép hegylánczhoz értek, melyek keletre s nyugatra vezettek s melyek között, a mennyire a szem elérhetett, igen kedves völgy terült el. Des-Barras és Rudolf hegylánczoknak nevezték el azokat s a völgyet Stefánia-völgynek. Ez utóbbin keresztül fut a Ludima folyó, melyről később kitűnt, hogy a Niadi (vagy Niari) mellékfolyója. Antilope és bivaly nagy számmal fordul elő e helyen, párducz nyomait itt is látták. A Des-Barres hegységekben rezes vasat is ásnak s a benszülöttek feldolgozzák ezeket s különösen gyűrűk, horgonyok, fetish ékszerek, díszpipák kerülnek ki belőlök; a nők agyagból ügyes tárgyakat készítenek. Különben a nőknek csaknem egész törzsük elől s hátul tetovirozva van s elefántcsont nyilakat szúrnak át orraikon. Száraz füvekből igen csinos hálókat s diszítványokat készítenek, zeneeszközeik is érdekesek. . . . Erdőkön s magas dombokon haladtak tovább, egyik fehér ember nap-szúrást kapott s társainak nagy aggodalmakat s kellemetlenségeket okozott. Leérve a völgybe 14—16 láb magas fű által borított hullámzó vidéken haladtak keresztül s Isanghilából elindulásuk után a 25-ik napon mentek át a Niadi folyón egy Tanda nevezetű falunál. Négy napig tartózkodtak itt a szokatlanul barátságos nép között, azután a folyó déli partján haladva, megtalálták annak összeköttetését a Ludimával s Kimbanda faluhoz értek febr. 22-én. Itt már a vezetőt kivéve az expeditio minden európai tagja beteg volt s így ő maga ment keresztül a Ludimán alkalmas helyet keresve állomás alkotására. Hat napi kutatás után a Niadi felső részén M'Gunga Vali főnök engedelmével a mi trónörökösönk nevére keresztelt Stefanie-ville állomást létesítettek. Ez állomás Spencer-Burns mérése szerint a déli szélesség 3° 58' 55" s a keleti hossz-

szuság $13^{\circ} 14' 27''$ foka alatt fekszik. Destrain s öt zanzibári maradtak az állomáson. Elliot kapitány utasításai szerint a Niadi folyása mellett haladt előre, melyről Brazza azt állította, hogy a Lallival egyesülve a Kviluba ömlik mintegy 80 angol mértföldnyire a parttól. Kítünt, hogy ez állítás egészen hibás, mert a Kvilu és Niadi egy és ugyanaz a folyó s a Lalli a Luaza mellékfolyója, mely $3^{\circ} 12' 7''$ d. sz. és $12^{\circ} 27' 20''$ kel. hossz. alatt ömlik a Kviluba. A folyó éjszak felé ment s a társaság Kingiig követte, hol Schaumann nagy beteg lett, a miért öszvéren szállították, mely állatot a benszülöttek nagyon megcsodáltak s »nagy fehér kecskének« neveztek el. Később a rettegett »méregfőnök« tartományán szerencsésen áthatoltak. Több dombon átmenve láthatták, hogy a Niadi pompás völgyön megy keresztül, mely mellett Stefanie-ville-től éjszaknyugoti irányban haladva, igen magas, erdős hegláncz vonul el, melyet Strauch hegységnek neveztek. Hanga faluba márczius 13-án érkeztek, itt a zanzibári emberek fellázdak, tizennégy közülök meg is szökött, ugy hogy teherhordók hiányában a csomagok egy részét meg kellett semmisíteni. Az expeditio megmaradt tagjai éjszaknyugoti irányba hatoltak, elérték a Niadi és Luaza összefolyását, mely utóbbiba a Lalli innen éjszakkeletre mintegy 30 mérföldnyi távolban ömlik. A két folyó találkozásánál uj állomást készítettek Franktown névvel, ennek őrzésére Legat belga tiszt maradt hátra. A folyó mentén délnyugoti irányban tovább haladva, 12 nap mulva Mensuka faluba értek részben az erdőkön keresztül vágva utat. A körülbelül 4000 lábnyi magas Susu dombról csak erdővel borított magaslatokat láthattak s a benszülöttek állítása szerint még 15—20 napig terjedő nehéz utat kell tenniök, míg fehér emberhez érkeznek. Schaumann veszélyes beteg lett, később meg is halt, a másik európai tiszt még a napszúrásban szenvedett, maga a vezető is tele volt kiütésekkel s lába vérzett. Mindamellet még tovább haladtak nagy nehézségek között, azonban bizonyosan elvesztek volna, ha négy nappal később nem találja meg őket Van de Velde küldöttje, kit Stanley segítségökre küldött s már hét napja tartózkodott Kilabiban, hol később Tauntonville állomást létesítették. Elliot kapitány s két társa ezután baj nélkül elértek a parthoz, miután $3\frac{1}{2}$ hónap alatt mintegy 600 mérföldet haladtak s a Kvilu-Niadi folyót teljesen kikutatták. A legtöbb helyen egész könnyen engedték át a benszülöttek a területet a társulatnak, melynek itt most 15 állomása van ; s melynek vezetője Elliot kapitány 28 tiszttel s mintegy 250 katonával.

Gy.

A Kongo torkolatánál érdekes kutatásokat eszközölt dr. Chavanne ez év nyarán. Mint maga írja, mérései és felvételei teljesen más alakot fognak adni e nagy folyó torkolatáról rajzolt képnek. Több mint 50 új szigetet jegyzett fel, melyek az eddigi térképeken hiányoznak, míg mások a jelölt helyeken nem léteznek. Banana s Vivi közt általában több mint ezer pontot határozott meg, Banana, Ponta da Lenha s Boma helyét a lehető legpontosabban megállapította s a vidék geológiai viszonyait kikutatta. Előleges számítások szerint a helyek fekvése következő:

Banana	6° 0' 53"	déli szél.	12° 21' 50"	kel. h.	Greenwichtől.
Ponta da Lenha	5 56 17	»	»	12 45 54	» » »
Boma	5 46 37	»	»	13 10 7	» » »

A folyó mentén is több kirándulást tett, így Passi Rombo és Kalamu és (krokodil folyó) forrásvidéken. Kaika Masitól nyugatra a Mussurongo négerék között, melyeknek ethnographiai viszonyait társa Dr. Zintgraff alaposan tanulmányozta, hosszabbra időzött s innen ősz végén szándékozott elindulni San-Salvador felé új úton, mely körülbelül a parti folyók s Mpozo vagy Lunda, a Kongo mellékfolyója, közt levő vízváltóval esik össze; innen Zombon keresztül a Kuango alsó folyásához akar eljutni, hogy a nevezetes folyó mellett egész annak torkolatáig a Kongoba haladjon előre. — Ugyan ő írja, hogy Stanley legutóbbi útjáról a Stanley zuhatagokig nem tett részletes felvételeket, különben is chronometerje hibás s így számításaiban a hosszúságok 0° 40'—1° 50'-re keletre fekszenek. *Gy.*

Serpa Pinto, a híres portugál utazó Mozambiqueből új expedíciót vezetett a Kongo felső folyása felé. A Nyassa s Tanganyika tavakon megy át. Kiséretében vannak egy portugál tengerész tiszt, egy angol fényképész, 250 teherhordó s mintegy 800 fegyveres néger Inhambanéból. *Gy.*

Madagaszkár szigetén keresztül jelentékeny útat tett közelebb Schufeldt, tengerészhadnagy az Egyesült-Államok szolgálatában. Útja a fővárostól délnyugati irányban haladt oly vidékeken, a hol tudományos utazó még nem járt. Elhagyva kiséretével Antananarivot a Zizibongi folyó forrásait s mellékfolyóit kutatta ki s gondosan térképezte, azután a délnyugati part felé haladva, fokozatos lejtősödést észlelt. Útja 680 angol mértföldnyire terjedt s m. é. július 2-án érkezett a parthoz, teljesen elvégezvén feladatát. Nehány benszüllött kiséretében egy régi sajkán keresztül ment a Mozambique csatornán s azután Zanzibáron s Európán át tért vissza hazájába. Érdekes utazásáról közelebb jelenik meg a hivatalos jelentés. *Gy.*

Afrikán keresztül új expedíciót indít közelebb útnak a nemzetközi afrikai társaság Becker hadnagy vezetése alatt. Főcélja az associatio terveit külsőleg befejezni, azaz keresztülmenve Afrikán összeköttetést létesíteni a Tanganyika tó partján levő Karema állomás s az új állomások között, melyeket Stanley a Kongo felső részén legközelebb alapított. Gy.

II. *Vegyések.*

— **A floridai csatorna terve.** Az ember ma minduntalan azon iparkodik, hogy azokat a természeti akadályokat, melyek a száraz és száraz, tenger és tenger közötti közlekedést nehezítik, elhárítsa s rövidebb és kényelmesebb közlekedési utakat teremtsen. Ez az érdek és cél adott létet annak a tervnek, hogy Florida félszigete egy átmetsző csatorna által választassék el a száraztól. Elég csak egy rövid tekintetet vetnünk a térképre, hogy menten belásuk, hogy azok a hajók, melyek az Egyesült-Államok, vagy Európa kikötőiből mennek a mexikói öbölbe, jelenleg jókora kerülőt kénytelenek Florida déli csúcsa előtt tenni. S az ezzel járó idővesztés még nem volna igen nagy baj; de nagy baj az, hogy ez a kerülő út igen veszélyes a sok apró sziget, a lappangó és kiálló kőszirtek, valamint a homokzátonyok miatt, melyek Florida déli csúcsának a környékét mintegy 334 kilométernyi hosszúságban ellepik. Ezen akadályok elhárítását már régóta tervezik; de minden terv közt legéletrevalóbbnak mutatkozik az imént jelzett csatorna létesítése, mely a biztonság mellett az utat is igen tetemesen megrövidítené, megrövidítené pedig New-York és Pensacola (Florida kikötő városa) közt 600, New-York és New-Orleans közt 500, Liverpool és New-Orleans közt 412 angol mérfölddel; vagyis annak a hajónak, mely nyílt tengeren 11, a csatornában pedig 16 mfdnyi sebességgel haladna, a New-Yorkból New-Orleansba és vissza való úton 37—45 órát lehetne megtakarítania, s így, míg ma e két kikötő között az oda-vissza való út 4 napi állomásozás mellett 21 napba kerül, a csatornán át csak 18 napba kerülne. Az amerikai hivatalos statisztikai adatok szerint Florida partjai mentén az utolsó öt év alatt 326 hajótörési eset fordult elő, melyeknél 11 millió dollár értékű árút sikerült ugyan megmenteni, de 3 millió dollár érték teljesen odaveszett. E miatt az ezen útra vonatkozó biztosítási díjak nagyon magasak, annyira, hogy azok a hajók, melyek az éjszaki államokból mennek a mexikói öbölbe, naponként 500—800 dollárral többet tartoznak fizetni, mint a Dél-Amerikába menők. A

csatornaépítő társaság államférfiakból és tőkepezésesekből már tényleg megalakult, sőt a megejtett helyrajzi tanulmányok alapján kijelöl, három vonal közül egy véglegesen el is fogadtatott, s még csupán egyes részletkérdések tisztázása van hátra. A költségeket a főmérnök, Stone tábornok, 46 millió dollárra számítja, mely összegből 36 millió a földmunkálatokra négy és félmillió a csatorna két végén építendő két kikötőre, öt és félmillió pedig előre nem látható kiadásokra esnek. — A terv szerint a csatorna hossza $137\frac{1}{2}$ angol mérföldnyi lenne. A mélyítési munkálatokat legnagyobb részt gőzgépek végezhetnék. A talajbeli akadályok aránylag csekélyek, a mennyiben a föld ott általában lapályos, noha részben mocsáros. A bevágás mélysége csupán egy helyen lenne 137 lábnyi. Remélik, hogy e költségeket a hajózás megélénkülése néhány év alatt megtérítené, s így a befektetések igen jövedelmezők fognak lenni.

— **Az indiánok állapotai az Egyesült-Államokban.** Price (Hiram) az Egyesült-Államokban az »Indiánok ügyei hivatalának« meghatalmazottja, a belügyi miniszterhez intézett legutóbbi évi jelentésében azt bizonyítgatja, hogy a vörösbőrűek állapotai mind inkább-inkább javulnak. E jelentés szerint 1883-ban ismét jelentékeny számú indiánt nyertek meg a földművelésnek és az ipari foglalkozásoknak, míg ellenben a hadakozási szenvedélyeik és hagyományaik észrevehetőleg tünedeztek. »Mindent összevéve«, — úgy mond, — »az állapotok részrehajlatlan vizsgálata arra a hitre jogosít, hogy a kézműves-, ipar- és földműves iskolák segítségével az indiánok nem messze jövőben képesekké válnának arra, hogy maguk gondoskodjanak magukról, s hogy a kormánynak többé ne terhei, hanem támogatói legyenek.« Az indiánok eltartása ma már csak hét dollár fejenkénti kiadásba kerül, ellenben minden egyes katona ki a határokon az indiánokkal való béke biztosítása végett van föllállítva, 1000 dollárba kerül az államnak évenként. Price jelentésének azonban szomorú pontjai is vannak. Különösen panaszkodik azon törvény elégtelen volta miatt, mely az indiánok közötti palinka (»tüzes víz«) árulást tiltja, s egyúttal indítványozza, hogy e törvény áthágói jövőben legalább is 300 dollár bírsággal és két évre terjedő fogsággal sújtassanak. Nagy figyelmet fordít a jelentés az indiánok közötti iskolaügy ismertetésére. Eddig 60,000 indián rendes iskolázásáról van intézkedés, s bár a 7000 főre menő rozebud-szin-k még mindig hiába várják, hogy részükre állami iskola állíttassék, remélhető, hogy a congressus rövid időn megadja

erre is a szükséges eszközöket. A halandóságot illetőleg ez úttal is igen kedvezőtlenek az adatok mit a jelentéstevő annak tulajdonít, hogy az indiánok még mindig esztelen vakbuzgósággal bízzák betegeiket a kurúszolókra (»gyógyító emberek«.)

— **A kölni víz mint ital ázsiai Oroszországban.** Az orosz pénzügyi miniszternek »Az 1883. évbéli italmérésről« szóló jelentése szerint a mult évben az a meglepő értesítés érkezett be, hogy ázsiai Oroszországban valószínűleg már régebb idő óta, nagy mértékben fogyasztják a kölni vizet (Eau de Cologne) pálinka helyett. Ez a szokás először az Ural folyó mellékén vonta magára a fogyasztási adóhivatal figyelmét, hol a szeszes italokkal való kereskedés szigorúan el van tiltva, s különösen pálinka semmi áron nem kapható. E miatt a tilalom miatt kapott rá a nép a kölni vízre, melyet néhol hihetetlen mennyiségben fogyasztanak úgy, hogy például egy Gurjev nevű kis városban évenként 2000 tuczat palack ilyen víz kél el. Az Ural mellékén azért érdemel ez a szokás különösebb figyelmet, mivel ott a lakosság elég vagyonos arra, hogy igazi kölni vizet ihassék, a mi a benne levő étheres olajok és egyéb alkotó részek miatt rendkívül ártalmas az egészségre. Szintén nagyon isszák e vizet a Kaukaszus éjszaki vidékein, úgyszintén Jekaterinoszlav és Tauria kormányzóságokban is. Ez a »víz« azonban igazában mégsem kölni víz, hanem legfőlebb 40 fokos szagosított pálinka. Az ilyen belföldinek nevezett kölni vízzel üzött kereskedés már oly kiterjedt, hogy egész sereg gyár foglalkozik annak előállításával. Most azon tanakodnak az illető pénzügyi miniszteriumban, hogy miként lehessen mennél előbb gyökeresen elnyomni ezt a veszedelmes szokást.

Az Elbruz megmászása. Két héttel azután, hogy Déchy Mór hazánkfia megmászta az Ebruzt, megjelent ugyanott a pamiri utazásáról nevezetes I v á n o v D. L. orosz geographus, hogy hasonlót tegyen. Érdekes útját leirta a szentpétervári orosz földrajzi társaság közlönyében, a hol U r u s z b i j e v Chamzat odavaló intelligens ember elbeszélése után megemlékezik Déchy útjáról és viszontagságairól is. — Ivanov célja kettős vala, u. m. 1) megfigyelni ama természeti feltételeket, melyek közt léteznek az elbruzi gletserek, és 2) megfigyelni a felmászáskor kifejtett testi munka okozta physiologiai tünetényeket. A felmenetelt szeptember 4-én kezdte meg (Déchy tudvalevőleg augusztus 22-én tette meg útját.) a Déchy által is használt úton, a T e r s z k o l gletser-patak mentén és ugyanazon a helyen töltötte az éjszakát is, a hol hazánkfia;

szept. 5-én hajnali 3 órakor folytatta útját, noha a hegyi lakókból kikerült vezetők sehogy sem akartak előrehaladni. Fél 11 órakor felhő szállt az égre és eltakarta a Minhi-taut (Elbruzt). 11 óra 20 perczkor olyan hóvihar kerekedett, hogy a 15.340' magasságról vissza kellett fordulnia.

Cs. L.

Dél-Georgia szigetéről, mely a német expedíciónak székhelye volt, most ezek jelentésének közlése után elég tiszta képet nyertünk, mely annál érdekesebb, mivel a szigetről, melyet tudományos expedíció még nem látogatott meg, eddig nagyon keveset tudunk. A Dr. Schröder parancsnoksága alatt álló expedíció a Moltke kikötőben állomásozott, a Király öbölben, mely $4\frac{1}{2}$ —5 mértföld széles s 6—8 mértföld hosszú; itt csinálták az észleleteket is 1882. szept. 15-től 1883. szeptember 3-áig, összesen 8472-öt. A sziget földrajzi fekvésénél fogva ($54^{\circ} 31'$ déli szél. és $36^{\circ} 5'$ nyugati hosszúság) még nem tartozik ugyan a délsarki vidékhez, de jellemvonásai már teljesen ilyenek, magát a Király-öbölt 900—1200 láb magas hatalmas jégárak környezik, melyek fenn 6000—7000 lábnyira emelkedtek. Egyetlen hónap sem volt olyan, hogy ne fagyott volna s a vizsgálati órák 30 százaléka fagyponton alul levő hőmérőt mutatott. Csak télen volt tiszta idő 8 napig, míg a felleges napok száma 127 volt; legkevesebb júliusban, augusztusban. Deczemberben egyetlen óráig sem volt tiszta az égboltozat s általában a tiszta égboltozatu órák száma 269-et tett, 3302 ellenében. Természetes, hogy hó és eső is sok volt, novemberben s deczemberben csak egy-egy nap volt midőn nem esett; legtöbb hó márcziusban volt, még a legmelegebb hónapban (február) is 13 napon havazott, míg a leghidegebben (június) négy napon át esett. 75 nap volt köd, de nem tartós. — A szél s vihar a Horn fok közelében nem oly gyakori ez észleletek szerint, mint eddig hitték, Délgeorgián különben a nyár viharosabb volt. A szél leginkább nyugotról jött s Föhn jellegű volt, mivel 6000 láb magas hegyeken jött át. A barométer 715—770 mm. közt ingadozott, de nem akkor volt vihar, midőn legalacsonyabban állott. Éjszaki fényt nem láttak, menyörgést nem hallottak. A sziget bensejébe többször hatoltak s az öböl körül több csúcsot hágtak meg, bár a nagy jégárak s a hegyek gyors emelkedése ezt nagyon gátolták. A fauna s flóra egyaránt gyarló. Legjobban tenyésznek a mohok. Dr. Will, az expedíció botanikusa, mintegy 30 fajt gyűjtött. *Gy.*

Új köztársaságok Délafrikában. A boerek újabb győzelmök s a német gyarmatosítás hatása folytán most élénken foglalkoznak részint területük nagyobbitásával, részint kikötő szerzése s más tényezők

által kereskedelmük nagyobbításával. A becsuanok szabad területének csakhamar vége lesz az új államalakulások következtében. Jeppe Fr. Pratoriából a Petermann-füzetek számára az új államokról a következőket írja: A Stellaland köztársaság délnyugoti határán fekszik, nyugoti Grignaföldtől délre s Goosentől éjszakra. A területet Mankoroane és Massav batlapin főnökök 1883. jul 26-án engedték át a boereknek, kik aug. 6-án köztársaságot kiáltottak ki itt s a következő hónapokban megállapították a határokat. 1884. aug. 1-én Mackanzia missionarius mint angol biztos a területet brit hatóság alá helyezte, de a föld tulajdonosainak tiltakozása s lázongása következtében utóda, Rhodes ezredes, már ismét bevonta az angol zászlót s elismerte a köztársaság önállóságát. A Fokföldhöz csatolást is tervelik egyesek, de ez sincs végrehajtva. A terület nagysága körülbelül 6000 angol négyszög mérföld (15,500 négyszög km.) A fehér lakosság száma 3000, a benszülötteké 17,500 lehet; ez utóbbiak közül 12,500 Mankoroane, 5000 pedig Massuv főnök alatt áll. Jelenleg van Niekerk a kormányzó s a tartomány öt kerületre (Feldkornetschaft) oszlik: Vryburg, Tweelingskop, Genesa, Poeloemoe és Harts Rivier. A főváros Vryburg közepén fekszik. A talaj földművelésre és baromtenyésztésre alkalmas; de a víz nem mindenütt elég s a fa sem sok. Nagy hasznára van a lakosoknak, hogy a gyémántmezők közelsége a mezőgazdasági áruk értékesítését előmozdítja. — Goosen föld Transvaal délnyugoti határán fekszik, Stellalandtól éjszakra. Már 1882. október 24-én kikiáltották itt a köztársaságot a boerek s Moshette és Montsion barolong főnökök között kötött szerződés alapján. Az utóbbi 1884. májusban megtörte a szerződést s megtámadta Vrywilligers Rest telepet, erre háboru tört ki a két főnök között, melyben a boer önkéntesek által támogatott Moshatta győzött; 1884. aug. 28-án megkötötte a béke Montsiontól egész területét elvették s csak 30,000 hold (250 négyszög kilométer) tért engedetek neki s törzsének reservativul. Szept. 16-án Transvaal akarta a köztársaságot anektálni, de már okt. 14-én visszalépett e szándékától. Goosenből különben, épen úgy mint Stellalandból egy kis terület keleten az 1884-ben febr. 27-én Nagybritánniával kötött szerződés értelmében Transvaalhoz csatoltatott. Goosen területe mintegy 4000 □ mérf. (10,400 □ km.). A lakosság száma 2000 fehér s 15,000 benszülött, kik közül 12,5000 Montsiva, 2500 pedig Moshette alattvalói. A talaj juhtenyésztésre alkalmas vízzel jobban van ellátva, mint Stellaland, de fája kevés. Elnök jelenleg Gey van Pittius. — Zululand köztársaság Transvaal

délkeleti határán van, éjszakra Zwasiland szomszédja, délen pedig a Cetevájó legyőzete után az angolok által reservált neutral terület. 1884. május 21-én a boerek a február 8-án meghalt Cetevájó fiát Dinizulut kiáltották ki a törzs fejének s koronázták meg; a fejedelem 1884. aug. 16-án az előbb független Zululand éjszaki részét átengedte a boereknek, magát is az új köztársaság védelme alá helyezte. Ennek területe körülbelül 1.355,000 hold (11,560 □ km.). Lakosainak száma 2500 fehér s 18,500 benszült; védelme alatt van 26000 zulu. E köztársaság a Zuluföld legjobb és leg-egészségesebb vidékei közé tartozik, vízben s fűben gazdag. Juh-tenyésztés előnnyel űzhető. Elnök Meyer L. J. — Ujabban Stellaland boerjai a becsuanok földét Kurumanig akarják meghódítani, hogy a Fokföld hatósága a németek birtokai s a boerek közé éket ne üssenek. Hasonlókép törekszik a Zululand köztársaság, hogy a Natal s Delagoa öböl közt fekvő még uratlan partot s különösen a St.-Luciaöblöt elfoglalja. — Végül felemlíthetjük, hogy az Oranje köztársaságban mindeddig volt egy *Thaba Nsu* nevű független terület, melyet a boerok 1848—54 alatt az angolok ellen folytatott küzdelmeik után Moroko barolong főnöknek adtak, mert őket segítette. E főnök halála után két fia közt viszály tört ki s ennek alapján 1884. jul. 12-én a köztársaság a terület függetlenségét megszüntette s a köztársaságba olvasztotta be. *Gy.*

A Kongo torkolatánál működő nemzetközi Kongo-társulat öt évi működés után valóban bámulatra méltó eredményeket mutathat fel. E helyen, melyet a parton elszórt kereskedelmi telepeken kívül Stanley hires utazásáig felületesen sem ismertünk, s hol még tíz évvel ezelőtt a német Loango-expeditio óriási költséggel s három évi küzködés után is alig egy pár mérföldnyi távolságra volt képes a belföldre hatolni, ma egyedül a társulat hatósága alatt nem kevesebb, mint 36 állomás létezik. A Kongonak nemcsak alsóbb, de közép folyása is biztosítva van a kereskedelmi forgalomnak s a part és Stanley-pool között levő része felett az ország bensejében, mely pár évvel ezelőtt teljesen ismeretlen volt, állomások hálózata következtében oly nagy földterület vétetett európai felügyelet alá, mely Magyarország területének felét túlhaladja s e területen 10 részben virágzó gyarmat létezik. E külső hódításokkal karöltve halad a civilizáció is. Legdöntőbb bizonyítéka ennek az a körülmény, hogy Egyiptom, Algir, Fokföld, tehát már a vasúttal is rendelkező művelt részek kivételével, Afrikában sehol sincs oly jó közlekedés, mint a Kongo alsó részén. Kisebb karavá-

nok a tengerparttól Stanley-poolig 14 nap alatt képesek elhatolni. Egy napot vesz igénybe a gőzhajó útja Vivig, innen a Stanley által készített úton négy nap alatt el lehet jutni Isangilába, 3 nap szükséges a csolnakkal Maniangáig s innen ismét szárazföldön 6 nap alatt el lehet jutni Leopoldvillebe. Ez úton a folyó két partján a társaságnak 14 állomása van, s európai eredetű emberek oly nagy számmal fordulnak meg e helyeken, hogy megjelenésük a négerek között már feltűnést sem okoz. Nagyon elősegítette e gyors haladást Stanley ügyes versenye Brazza gróffal. Míg a francziák az Ogove folyótól délfelé tolták előbbre állomásait, melyek közt egy pár már a Kongoig is eljutott, Stanley különösen 1882 óta egész lázas tevékenységgel alapítja a gyarmatokat a Kongo s Kvilu folyó között. Isangila, Boma, Manianga s más állomások folyton utazó karavánok kiinduló pontjai. A benső vidékeken most már 10 állomás van; a Kvilu partján: Baudoinville, Kitabi és Franktown; a Lueta vagy Luiza mellett: Sengi vagy Madembe; a Niadi mellett: Stanley-Niadi, Stéphanieville (a mi trónörökösűnről így nevezve) s Philippville; a Niadi és Kongo között: Bulan-gungo és Mbokko-Songho; a felső Luemme mellett: Nkula. A Kvilutól éjszakra s a tengerpart mellett is van már néhány állomás, ugyannyira, hogy rövid idő múlva Gabun s Kongo országok mindenütt határosak lesznek s Afrika egyenlítői részének nyugoti partján nem lesz »szabad« vidék. A Kongo-ország, melynek főhelyeül a Stanley-pool mellett már régebben alapított Léopoldville gyarmat van kiszemelve, Afrika tartományai között a legnagyobbak közé fog tartozni s a francia s portugál birtokok mellett Afrika nyugoti partjain ez lesz a legtekintélyesebb. Ismeretes a napilapokból, hogy ez ország függetlenségét már az Egyesült-Államok kormánya elismerte, s kétségtelen, hogy ez ország rövid idő alatt szervezkedni fog, mert a portugál kormány ellenzése a felfedezés jogczimén legfelebb a tengerparton okozhatna némi nehézségeket. Közelebb már külön társulat is alakult, mely Vivitől Stanley-poolig a Kongo zátonyainak kikerülése végett vasutat szándékozik építeni, s mivel a vasút aránylag csekély összegbe kerül, annak kiépítése rövid idő alatt várható. Mily eredménye lesz e kétségkívül érdekes s jelentékeny civilizatori működésnek, arra nézve legalább a legközelebbi jövőt illetőleg még megoszlanak a vélemények. Stanley hivei vérmes reményekkel telve valóságos afrikai Indiát látnak benne, mások azonban utalnak arra, hogy az elefántcsont s kaucsuk-kereskedés e vidéken már hanyatlóban van.

Annyi azonban tény, hogy a Kongo partvidéke, különösen a folyó közép részén, igen termékeny. Mindazon európai telepeken, hol a földet művelni kezdték, meglepő eredményeket értek el. Mivel azonban a tropikus vidékeken európai születésű ember tartósan nem lehet földművelő, hosszú idő fog telni abba, hogy a néger népet szoktassák arra. Ha az megtörténik, a Kongország földjének rendkívüli gazdagsága rövid idő alatt óriási mennyiségű nyersterményt nyújthat Európának s cserében ismét nagy mennyiségű gyári cikket vehet át attól. De ez eredmény előidézésére legalább még egy évtized szükséges.

Gy.

Afrika partvidékének birtokviszonyairól értekezik az angol földrajzi társaság folyóiratában Sir Rawson. A Kongo-értekezlet újabb gyarmatosítási hírek alkalmából kiválóan érdekes közlemény főbb adatai a következők: Afrika partvidéke a szigetek teljes kizárásával 16.718 angol mérföldre terjed, ebből az éjszaki partra 4.370, a nyugotira 5.967, a keletire 6.381 esik. Egészben véve e nagy területből csak 6661 van európai nemzetek birtokában, a többi benszülöttekében. Az éjszaki partból Egyiptomra 340, Tripolisra 1080, Franciaország gyarmatára (Tunisz s Algir) 1180, Marokkora 1770 mérföld esik. A nyugoti parton szintén Franciaország foglalja el az első helyet 1155 mérfölddel, utána következik Anglia 1117 mérfölddel, Portugáliának 800, Németországnak 270, Spanyolországnak 35 mérföld partvidék esik. A keleti parton Egyiptomra jut 1067, a portugál birtokokra 1160, a zanzibári császárságra 1050, Angliára 900 mérföld. Franciaországnak s Olaszországnak van még itt egy kis területe, a többi a benszülötteké. Az európai nemzetek hatósága alatt álló partvidékből összesen Franciaországra 2339, Angliára 2017, Portugálra 1960, Németországra 370, Olaszországra 40, Spanyolországra 35 mérföld jut. A benszülöttek nagyobb államai közt első helyet foglalnak el Egyiptom 1997, Marokkó 1770, Tripolis 1880, Zanzibar 1050 mérfölddel, Liberia köztársaság partvidéke 350, a zuluföldi 190, Dahomey császárságé 35 mérföldre terjed s 3585 jut apró törsekre, melyekből a Szomali vidékre mintegy 1300 esik. A partvidéktől természetesen nagyon különböző az egész terület. E tekintetben Egyiptom s a Fokföld állanak legelől s a partvidéken szerepet nem játszó hollandok (kiknek összesen mintegy 30 factoriája van a Kongo környékén) a boer köztársaság által szintén jelentékeny tényezők Afrika birtokviszonyai megítélésénél.

Gy.

A Nyassza tó keleti partján hét év alatt tett utazásairól ér-

tekezett Johnson W. P. missionárius a londoni földrajzi társaság egyik közelebbi ülésén s terjedelmes útiról, mely e nagyjában már Livingstone utolsó utazása óta ismert vidékeknek sok részletére egészen új fényt derített, térképet is mutatott be. Utazásában feltalálta a Rovuma folyó forrását a tó keleti partján végig húzódó Livingstone-hegyláncz alján kevéssel a 11-dik déli szélességi fok alatt a Gvangvara vagy Vagoja törzs székhelyén, kikutatta továbbá annak számos dél felől jövő mellékfolyóját, köztük a Msinjét, Luszulingát s különösen a tekintélyes Luzsendát, mely a Nyassza déli csúcsához közel fekvő, hajdan különálló tónak tartott Shirva vagy Kilva mocsárból (1457 láb magasságban) ered egy a vízben oszlopokon fekvő Amaramba nevű város mellett. Mind a Rovumán, mind a Luzsendán számos apró szigeten talált részben emberi lakásokat, melyek inkább menedékhelyek; a Rovuma mellett azonkívül számos romot s elhagyott falut fedezett fel, melyek a környék lakosainak gyakori háboruszkodásairól tesznek tanúságot. Valóban, különösen az éjszaki részeken lakó Vabena s Gvangvara törzsek igen harciasak s a Rovuma és Luzsenda közt levő jao négerek sokat szenvednek miattuk. Mindamellett a misszionárius legtöbb útját alig tiz benszülött kíséretében baj nélkül tette meg s csak két ízben forgott veszélyben. A Nyassza keleti partján jó kikötőket nem talált, csaknem mindenütt egész a vizig terjednek a hegyek s a tóba csak apróbb patakok ömlenek. Magán a tavon sok apró lakott sziget van, de a lakók a nyugoti partokkal keveset érintkeznek. Meglátogatta végül a Shire folyó torkolatánál levő Pamalomba tavat is, mely a Nyassza tóval összefüggésben áll s azt találta, hogy az csaknem egyenlő magasságban van a Sirva nagy mocsárral. Útja, mely több ezer angol mértföldnyire terjedt, s mely közben egy pár magas hegyet is megmászott, köztük a 3520 lábnyi Mtoniát, alig került 4000 frtba.

Gy.

Dombor térkép Japánról. A tokiói nemesi iskolában van egy körülbelül 200 méter hosszú modell, mely gyöp- és sziklarészletekből összeállítva ábrázolja a szép szigetországot; apró kavicsból rakott szegélye messziről nézve imitálja a tenger külsejét, az öblök, folyók, hegyek csodálatraméltó hűség és pontossággal advák vissza a legcsekélyebb részletekig; a szélesség és hosszúság fokait keresztül feszített sodronyszövet, a városokat apró lapok képviselik; a növényburkolat félig természetes, félig ábrázolt, a fenyves erdőség jele pl. toboz, levél- és virágrészek keretbe foglalva, mely az illető fának kérégt, hosszúsági és keresztmetszeteit in natura mutatja.

H. I.

Beérkezett könyvek és térképek.

Prince Roland Bonaparte. Les habitants de Suriname. Notes recueillies à l'expositin coloniale d'Amsterdam en 1883. Paris. 1884. (Az író ajándéka.)

Bulletin de la société de géographie rédigé avec le concours de la section de publication par les secrétaires de la commission centrale. Paris 1884. 4-e trimestre.

Sommaire: Le père *Pinabel* — Notes sur quelques peuplades sauvages dépendant du Tong King. — Le père *P. Blanck*. — Le Tranc-Nigne, à l'ouest du Tong-King. — *P. Romanet du Gaillaud*. — Le Quang Si — *Charles Huber*. — Voyage dans l'Arabie centrale (1878 — 1882) *Hamad Sammar, Quaçim Nedjáz* — Le prince *Roland Bonaparte*. — Les derniers voyages des Néerlandais à la Nouvelle-Guinée. — *L. Simonin*. — L'émigration britannique et les progrès de l'Australie.

Compte Rendu des séances de la société de géographie. Paris, 1884. Nr. 18, 19.

Bulletin de la société de géographie commerciale de Bordeaux. 1884.

Nr. 24. Sommaire: Le dixième anniversaire du Groupe géographique du Sud-Ouest. — Exposition géographique de Toulouse. — Ouvrages recus par la Société. — Necrologie.

1885. Nr. 1. Sommaire: *Dr. Mirza-Abdullah Kan* (de Fournoux). — Situation maritime et commerciale du golfe Persique. — *Alliance Française*. — Conférence de M. P. Foncin. — *Haussoulie*. — Chemins de fer grecs. — *Bernardin*. — Notes sur divers produits — L'affaire de l'*Avcyron* et la Société de Géographie de Toulouse.

Bulletin de la société de géographie de Lille. 1884.

Nr. 12 Sommaire: Sociétaires nouveaux admis dans le courant de Novembre 1884 — *Dr. J. Bayol*. — Ma mission dans le Grand-Béledougou (Suite et fin). — *Guillot*. — Stanley, ses explorations dans l'Afrique centrale (Suit et fin). — *Antonin Guiselin* — Le tour de France à pied (Suit et fin).

Revue géographique internationale. Neuvième année. Paris 1884.

Nr. 110. Sommaire: *Georges Renaud*: La France à l'Extérieur. — *Pietri*: Le pays de Kita (avec une carte hors texte) — *Camille Renaux*: La Vallée de la Loue. — *Paul Soleillet*: Itinéraire vers Ankober. — *Escard*: Le prince Roland Bonaparte en Laponie. — *G. R.*: Le Congrès de Blois (fin).

L'Exploration, revue hebdomadaire des decouvertes géographiques et de la politique coloniale. Paris. 1884.

Nr. 413. Sommaire: Cheick-Saïd. *Ernest Postel*. — La conférence de Berlin. — La Suisse aux temps glaciaires. *A. Delaire* — Etude comparée sur l'Administration communale en Algérie. *F. Sénéchal de la Grange*. — Politique coloniale de la France. *Sénégal*. — Nouvelle Calédonie — La mission du Cambodge. — Le Haus-Niger. — Madagascar. — Nouvelles de tous les points du globe.

La Gazette Géographique et l'Exploration. Paris. 1885. 1-re Année.

Nr 1. Sommaire. Tombouctou. — L'influence Française en Abyssinie. — La Géographie de la longue française. — Affaires coloniales de la France. — La question du Kongo. — Mouvement colonial de l'étranger.

Bulletin de la société royale de géographie d'Anvers. 1884.
Tome IX.

3 fascicule. Table des Matières: Une expedition sur le Haut-Congo (suite). — Les terrains modernes et les découvertes récentes du Kattendijk, par M. le baron O. van Erborn, conseiller de la société. — Actes de la société pendant le mois de novembre 1884. La province de Parana (Brésil). Ses ressources. Quelques mots sur l'émigration, par M. A. Baguet, vice-consul du Brésil et conseiller de la société.

Bolletino della società geografica italiana. Serie II. Vol. IX.
Anno XVIII. Roma, 1884.

Fasc. 12 S o m m a r i o. Il viaggio di Antonelli e Ragazzi allo Scioa. — La salma del dottor Giovanni Chiarini — Note di un viaggio nell'alto Paraná, di G. Bove (con illustrazioni; continuazione e fine). — Appendice n. 1: Lettera del sig. C. Bosetti. — Appendice n. 2: Osservazioni meteorologiche fatte a Candelaria a St. Ignacio-Guazú

Boletin del instituto geografico Argentino. Tomo V. Buenos-Aires, 1884.

Cuaderno XI. S u m m a r i o: Edad Geológica de las Islas Atlánticas y su relacion con los Continentes, por D. Salvador Calderon. — Progresos de los trabajos geográficos en America. — El Meridiano Inicial. — Expediciones y exploraciones. — El Corte del Istmo de Panama.

Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam, on der Redactie van Prof. C. M. Kan en N. W. Posthumus, Vice-President en Secretaris van het Genootschap Tweede Serie, Deel I.

Nr. 2. I n h o u d: Die Entwicklung unseres Bekanntwerdens mit den astronomischen, geographischen und nautischen Kenntnissen der Karolineninsulaner, nebst Erklärung der Medo's oder Segelkarten der Marshallinsulaner, im westlichen grossen Nord Ocean, van A. Schuck — Het Kadaster in Nederlandsch-Indie, door F. de Bas — Uit en nog onuitgegeven werk ovar een terra incognita. Beschrijving van het district Kau, door C. F. H. Kampen. (Met een kaart). — De grenzen van de residentie Sumatra s Ooskust en van haar samenstellende deelen, door H. A. Hijmans van Anrooy. De oufiste bestaande kaart, door Dr J. Dornseiffen

Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik v Pr. Dr. Fr. Umlauf. Wien 1884. VII. Jahrgang.

IV. Heft. I n h a l t: Deutsche Forschungsreisen in Ost-Afrika. Von Henri Lange. — Religiöse Neuerungen in British-Indien. Von Em. Schlagintweit — Ein Blick auf Berlins Umgebungen III. Von Pr. L. Palóczy. — Auf den Azoren. Von Osear Cantatt. — Astronomische und physikalische Geographie. — Politische Geographie und Statistik. — Das Postwesen in den Vereinigten-Staaten. — Die Rübenzuckerproduction Europas — Salzproduction in Deutschland. — Der Nahrungsconsum der Stadt Paris. — Die jüdische Bevölkerung des Deutschen Reichs.

Zeitschrift für Schul-Geographie. Wien 1884. VI. Jahrgang.

I Heft I n h a l t: Über die Verwendung des Globus beim Unterrichte in der astronomischen Geographie Von Prof. Leop. Schick. — Die Verwendung von Anschauungsmitteln beim geographischen Unterricht an Bealanstalten. Von Dr. F. Höck in Frankfurt a. O. (Aus dem »Central-Organ für die Interessen des Realschulwesens«) — Sprüche zur Landeskunde von Deutschland, Österreich und der Schweiz. Gesammelt von A. Hummel, Seminarlehrer in Delitzsch, Prov. Sachsen. (Fortsetzung). — Erklärung geographischer Namen Österreich-Ungarns. (Fortsetzung) Erklärung geographischer Namen Niederösterreichs. Von Prof. Dr. Fr. Umlauf in Wien.

II. Heft. *Inhalt*: Über die schulgeographischen Verhandlungen der schweizerischen geographischen Gesellschaften in Bern am 25. und 26. August 1884. Referat von *U. Früh* in St.-Gallen. — Die Verwendung von Anschauungsmitteln an Realanstalten. Von Dr. *F. Höck* in Frankfurt a. O. (Aus dem »Central Organ für die Interessen des Realschulwesens.«) (Schluss) — Sprüche zur Landeskunde von Deutschland, Österreich und der Schweiz. Gesammelt von *A. Hummel*, Seminarlehrer in Delitzsch, Prov. Sachsen. (Schluss). — Erklärung geographischer Namen Österreich-Ungarns. (Fortsetzung.) Erklärung geographischer Namen Niederösterreichs. Von Prof. Dr. *Fr. Umlauf* in Wien.

III. Heft. *Inhalt*: Die neuesten Höhenmessungen in Süddalmatien, Montenegro und in der Hercegovina. Von Prof. *S. Rutar* in Spalato. — Ein neuer Versuch fertige Karten in Reliefs zu verwandeln. Von *A. Steinhäuser*. — Der geographische Unterricht an dem königlichen Schullehrer-Seminar in Saugau. Mitgeteilt von Prof. *Baur*. — Die äussere Zone des westdeutschen Tieflandes. Aus der Programmarbeit: »Das westdeutsche und französische Tiefland« von *B. Brokhues*, Lehrer am kön. kath. Gymnasium an der Apostelkirche zu Köln.

Pilot chart of the North Atlantic Ocean, Prepared by order of the Bureau of Navigation Commander J. R. Barlett U. S. N. Hydrographer. Washington. 1884 Nr. 13.

United States hydrographie office Washington. Notice to mariners. 1884. Nr. 440 471—478.

Le Monde Pittoresque. Paris 1884. 4. année Nr. 103, 104., 105, 106.

Le Moniteur des consulats et du commerce international. Paris. 1884. Nr. 280, 281, 282.

Politique coloniale de la France. Un ambassadeur de Tombouctou. — Congo. — Relations commerciales entre le Choa et la France-Nouvelle Calédonie. — Missions scientifiques. — Etud comparée sur l'Administration communale en Algérie. G. Sénéchal de la Grange. — Nouvelles de tous les points du globe.

Revue commerciale financière et maritime de la place et du port de Rio de Janeiro 1884. Nr. 59, 60.

A Folha nova. Rio de Janeiro 1884. Nr. 735.

James Jackson: *Tableau de diverses vitesses exprimées en mètres par seconde* Paris 1884.

Dr. J. I. Egli. *Ein Beitrag zur Geschichte der geographischen Namenlehre*. Wien 1883 (Az író ajándéka.)

A kath. hitterjesztés lapjai. A Nagyvárad 1885. IV. évfolyam I. füzet.

A magyarországi Kárpátgyűlet évkönyve. 1884. IV. füzet.

Jelentés

a földrajz körében 1884-ben tett munkálatokról.

Lázás tevékenység uralkodik napjainkban az emberi kutatás és cselekvés minden terén; az anyagi téren a termelés már túlságosnak is látszik, a fogyasztás nem halad vele karöltve. Ebből nagy válságok származnak, melyek Európa nemzeteit arra kényszerítik, hogy terményeik és készítményeik számára új meg új piacokat keressenek. A földrajzi kutatók és felfedezők nyomait a kereskedő s a hódító követi. Ebből ismét új bonyodalmak keletkeznek, az érdekek súrlódása és összeütközése. Hajdan, a portugálok és spanyolok elernyedése után, csak a hollandiak és angolok versenyeztek egymással a világtengereken való uralkodásért, a francziák csak másodrendű szerepet vittek, az oroszok egyedül szárazföldön terjeszkedtek, a németek csupán csak a tudományokkal foglalkoztak. Legujabb időben az angolok világbirodalmát szárazon az oroszok, tengeren pedig a francziákkal és olaszokkal egyesülve a németek kezdik fenyegetni. Hogy a Kongo-melléki tartományok ügyeiről az európai hatalmasságok képviselői Berlinben fognak valaha tanácskozni, azt bizonyára épen az angolok legkevésbé álmodták még csak néhány évvel ezelőtt.

Nagy munkásságot fejtenek ki néhány év óta a német kereskedők; a Csendes tenger szigetrain s Afrika partjain alapítottak faktoriákat, zaj és nesz nélkül terjeszkedtek s íme, most már Németország gyarmati birodalmát emlegetik a lapok. A német lobogó nemcsak a Csendes óceán néhány apró szigetén leng, hanem Új-Guineán, Ausztrália tőszomszédságában is kitűzték. Mostanában a német lobogó már az Admirálitási csoport néhány szigetein, Új-Britannián, Új-Irthonban, Uj-Hannoverában, a Marsall-szigeteken, York herczeg szigetén, Anderszon szigetén s Uj-Guinea éj-

szaki partjain leng. Német telepek a Szamoa szigeteken is vannak már.

De még nagyobb dolgok készülnek Afrikában, hol a német kereskedők az angolok és francziák közé furakodtak. Már is német oltalom alá vannak helyezve a nyugati parton Loma, Bageida és Kis-Popo Togo partvidéken, továbbá Bimbria, Kamerun, Malimba és Datanga a Kamerun parton, s a partvidék az Angra pequena öböltől éjszakra a Bálna-öbölön túlig a Frio-hegyfokig és délre a Narancs folyó torkolatáig. Most a Kongo-vidék sorsa felett ülnek tanácsot, azon vidék felett, melyet az amerikai Stanley csak néhány év előtt fedezett fel.

Stanley a nemzetközi Kongo-társaság, vagyis tulajdonképen a a belgiomi Afrikai-társaság megbízásából 1877-ben alapítá a Kongo nagy vízése közelében az első állomást, Vivit; azután feljebb haladván, 118 km. távolságban Izandzsilát, a Ntembe Matiku vízésnél pedig a harmadik állomást szervezte. Ott, a hol a Kongo a Stanley-Poolnak nevezett vízmedenczévé szélesedik ki, a francia Savorgnan de Brazza megelőzvé Stanleyt, Brazzaville-t alapítá, Stanley tehát ott a balparton rendezé be 1882-ben Leopoldville állomást; azután feljebb ment s Lutete, Bolobo és Ikengo állomásokat alapította; az utóbbi Leopold-villetől 460 km. távolságra esik s az Ikemba és Kongo egyesülésénél fekszik. Kikutatta a Kongo és Kuilu között fekvő területet is s azon a vidéken Frankville, Stanley-Niadi és Stephanville, a Kuilu mentén pedig Nkula, Mezu, Manioko és Bulamongu állomásokat alapította. Összesen tehát 14 állomást szervezett Stanley s azok mind gyökeret vertek.

Mig ezek a Kongo mellékein történtek, addig a francziák éjszaki Afrikában megszállták és lecsendesíték Tuniszt, az angolok Alexandriát ágyuztaták, Egyiptomot a végromlás szélére juttaták, a Szudánban pedig az arabok új profétája, a máhdi veszélyezteté a civilizáció ötven éves munkálatait.

Az angol kormány sem Egyiptomban nem tud rendet csinálni, sem az egyiptomi Szudánt nem tudja lecsendesíteni. Annál kevésbbé volt képes megakadályozni azt, hogy a Kongo-vidék ügyeinek elintézése végett Berlinbe gyűljenek egybe a diplomaták. A berlini értekezlet, melynek tanácskozásai a mult évi novemberben indultak meg, munkálatait még be nem végezte, de a nemzetközi Kongo-társaság felségi jogait ottani birtokaira nézve a hatalmasságok már elismerték.

Afrika, ama titokteljes földrész, már majdnem ötven év óta a kutató utazások és fölfedezések főszínhelye.

Éjszaki Afrikából csak két utazásról érkeztek némi hírek. Marokkóban és Algériában Foucauld francia ember tett nagyobb utazást, mely különösen az Atlasz hegységnek még kevésbé ismert vidékeire fog új világot vetni. Foucauld 1883 közepén Marochai rabbi társaságában Fez és Mekinez városokon át Marokkóba, azután a Nagy-Atlaszon át a Dráa völgyébe jutott. Onnan, mert pénzből kifogyott, a tengerparton fekvő Mogadorba ment azzal a szándékkal, hogy egész Marokkót délnyugatról északkeletre Udzsdáig bejárja. E tervét csakugyan végrehajtotta, szerencsésen megérkezett Udzsdába, mely Algéria határszélén fekszik. Utközben 45 helynek földrajzi szélességét és 40 helynek hosszúságát határozta meg, tehát a hibás földképeken nevezetes javításokat tehetett.

A másik nevezetes utazást az olasz gróf Buonfanti tette meg, és pedig 1881—83-ban, de csak a múlt évben értesültünk róla, Buonfanti gróf 1881 elején azzal a szándékkal indult el Tripoliszból, hogy éjszaki Afrikán keresztül egészen a Guineai öböl felé utazik. Tervét csakugyan végrehajtotta. Adamauába a benszülött népségek ellenségeskedése miatt ugyan el nem mehetett, tehát Tripoliszból Kanónak tartott, onnan Szokotón át a Nigert vagy helyesebben Nigirt érte el s e folyón Timbuktuig hajózott fölfelé. További útja nem volt oly szerencsés; Tombóban kirabolták, kísérői pedig elhagyták. Mindazonáltal Buonfanti nagy nehezen folytatá útját s 1883 márczius 5-ikén elérte az Atlanti óceán partjait. Utazása mindenestre merész vállalatnak tekinthető, de úgy látszik, tudományos eredményre csekély.

Ugyancsak a Guineai öböl partvidékein, a Kamerun hegységben Rogozinszki vezetése alatt egy lengyel expedíció működött; erről múlt évi Földrajzi Közleményeinkben (230—231 l.) már említés történt. Rogozinszki a makonje törzstől megtámadtván, a Kamerun hegységből kénytelen volt a tengerpartra visszatérni, a hol Mondoléh szigeten már régebben telepet alapított vala. Onnan újabb kirándulásokat tervezett, de a szerencse nem kedvezett neki; május 20-án egyik kísérője, Tomczek geologus meghalt, ki 1883 szept. hóban a Bakundu tartományba tett utazásban részt vett s a Balombi tavat fedezte fel. Helyét Janikovszki Lipót foglalta el, a ki azelőtt a mondoléhi állomás feje volt. Azóta újabb hirt nem vettünk az expedícióról.

Felső-Guineában néhány kisebb utazáson kívül, melyek közül

csak Kirby angol kapitányé, ki 1884 elején Asantit járta be, méltó a megemlítésre, különösen Flegel Ede Róbert utazásait kell kiemelnünk, a ki négy éven át nagy buzgalommal a Nigir és mellékfolyóinak kikutatásán fáradozott. Legújabban harmadízben látogatta meg a Nigirnek s nagy mellékvízének, a Benuének vidékeit. A Benue forrásvidékeit átkutatván, 1883 elején költség hiánya miatt a Bennini öböl partján fekvő Lágoszba tért vissza; néhány havi pihenés után ismét útra kelt s a marseillei »Compagnie du Sénégal et de la Côte occidentale d'Afrique« képviselőjétől, Zweifel-től, a ki 1880-ban a Nigir forrásait fedezte vala fel, kisérvé az Amambara folyót vizsgálta meg, melynek mellékén a »National African Co. Limited« számos állomást alapított, úgy hogy azon a folyón már sok hajó jár s élénk forgalom fejlődött ki. Azután Flegel a tengerparton fekvő Akasszába ment, de csakhamar ismét elindult Adamaua felé, miután a német Afrikai-társaság 30,000 márkot bocsátott rendelkezésére. A múlt (1884) év elején Bagnióból azt írta, hogy az esős évszak elmúta után a Kongo felé fog utazni, de az ottani népek háborúskodása miatt kénytelen volt visszatérni Lágoszba, hol időközben a német lobogót tűzték ki; ott Nachtigallal találkozék s onnan visszatért Európába. Október 1-én Hamburgban kötött ki. Több német városban előadásokat tartott, melyekben különösen kiemelte, hogy a Nigir és Benue nagyon alkalmasok a hajózásra s vidékeiken jövedelmes kereskedés űzhető. Már is Benue-társaság van alakulóban.

A Nigir, Benue és a Csádtó-vidékeit egy más expedíció is meglátogatta, mely leginkább ethnografiai és nyelvészeti tanulmányokkal foglalkozott; feje dr. Krause G. Adolf volt, költségeit a hallei dr. Riebek Emil fedezte.

A Nilus vidékein Schweinfurth György tett egy kirándulást a maga költségén; a Birket-el-Kerun (Mörisz-tó) közelében egy templomot fedezett föl, mely a régi korból való s a Libüai sivatagban gazdag növény- és állatgyűjteményt is szerzett. Junker Vilmos a Nilus mellékvizeinek legfelső részét kutatta ki; 1882-ben az Uelle-folyótól délre tett nagyobb kirándulásából a szémi vagy szemio néptörzs földjén az É. Sz. $6\frac{1}{2}$ foka s K. H. 25 foka alatt (Greenwichtól) levő táborába visszatérvén, itt a Monbuttu vagy Mangbattu és Niám-Niám földön 1880—82-ben tett utazásáról térkép készített. E térkép szerint az Uelle (Májo, Mákua) folyó éjszokról a Mbruoale és Gurba nevű nagy folyókat veszi föl, ellenben déli oldalán egyetlen jelentős mellékvize sincs, mert hozzá

közel s vele egyközűen folyik a Bomokándi vagy Nemájo, mely odább nyugatra szintén az Uellébe ömlik. A Bomokándi dél felől három nagy folyót vesz föl, melyeknek nevei: Télli, Pókko és Makóngo. Az odább délre eső Mbélima egyenesen a Uellével egyesül. A D. Sz. 2. foka alatt nyugatnak tartó Náva, úgy látszik, a Népokóba ömlik, melyet Junker az Aruvimi-vel, a Kóngo mellékfolyójával azonosnak tart. Magát az Uellét Junker a Csád-tóba szakadó Sári folyó felső ágának tartja. A Népoko, Bomokándi és Kibali (Kibbi) forrásvidéke, Junker szerint, egy délnyugatdélről éjszakkeletéjszakra terjedő vonalban keresendő; mindezen folyók az Albert Nyanza tótól nyugatra eső hegyes vidékről folynak le. — Junker kutatásai sok új adatot foglalnak magokban, de az Uelle folyó vidékének homályát mégsem oszlatják el; ő is csak úgy véli, hogy az Uelle a Sárival azonos, bebizonyítani nem tudja.

Schuvert utazót a dinkák a Bahr-el-Gazal mellékén megölték.

Feltűnést keltettek a spanyol A bargues de Sostén tudósításai Abessziniában tett utazásairól, de Stecker kimutatta, hogy közleményeinek nagy része merő koholmány. Maga Stecker Antal hosszabb időt töltött Abessziniában s ott János király kegyét nagy mértékben élvezte, azért ezt az országot jobban vizsgálhatta meg, mint bárki más elődjei közül. Gazdag gyűjteményekkel tért haza, mintegy 2000 növényt, 700 kitömött madarat, számtalan rovar, sok kövületet és szép anthropologiai gyűjteményt hozott magával.

Bianchi olasz utazó, kit a milanói földrajzi társaság küldött ki, Abesszinia keleti határától a Golima-folyót követve az Asszabi öbölhez akart menni; de emberei útközben megszóktek s így kénytelen volt tervéről letenni. Július 10-én egy kis karavánnal mégis elindult Abesszinia ismeretlen vidékeinek kikutatására. Legújabbán Aszabból azon szomorú hír érkezett, hogy Bianchit minden társával együtt az abessziniai határtól 40 km. távolságban felkoncizolták.

A mi Bianchinak nem sikerült, t. i. Ádál földjének kikutatása, azt egy osztrák expedíció akarja megtenni. Ennek élén Hardegger áll, kinek kísérője Paulitschke Fülöp tanár, Afrika irodalmának egyik legjobb ismerője. Az expedíció Ádál és Hárár tartományok megvizsgálását tűzte ki célul s Hárárból Szomáliába akar menni.

Igen sikeres utazást tett Szomáli földjén 1884. elején Menges József a Hagenbeck-féle állatkereskedés megbízásából; habár csak rövid időt töltött a Szomáli-földön, mégis sikerült neki a bel-

földi fensíkot elérnie, a melyen számos (nézete szerint a galláktól eredő) romot talált. Kiinduló pontja Berbera volt, a hol tudományos megfigyelések céljából már két év óta tartózkodott.

Kelet-Afrika két hegyóriása, a Kilimandzsáró és Kénia, a múlt évben szintén újabb utazások színhelye volt. Első sorban Johnstont kell megemlítenünk, ki a »Royal Society« és »British Association« megbízásából és költségén a Kilimandzsáró természetrajzi viszonyainak tanulmányozására indult ki. 1884. február 29-én hagyta el Angliát; útja igen gyors és szerencsés volt s június közepén már a Kilimandzsárón ütötte fel tanyáját Uvurában, Sagga földön. A környező vidéket szép színekkel festi egyik érdekes levelében, mely a Földr. Közl. 1884. évi 396—397. lapjain olvasható.

Ugyancsak a Kilimandzsáró környékén járt egy másik expedíció, melyet Dr. Fischer G. A. vezérlete alatt Németország küldött vala ki. Fischer 1882 végén Panganiból (Pemba szigettel szemben) indult ki s a Kilimandzsárót nyugat felől megkerülve átment a Viktoria-Nyanza és az Indiai óceán közti vízválasztón; így elérte a Najvása tavat, de itt súlyos betegségbe esván, a tó éjszaki végénél tovább nem mehetett. Visszatértében a Doingo-Ngai vulkán mellett haladt el s 1883. aug. 14. érte el ismét a tengerpartot Pangani mellett. Ezen érdekes utazásáról csak a múlt évben jelent meg részletesebb leírás a hamburgi földrajzi társaság közleményeiben s ez a Mázaí vagy Másszai országról való ismereteinket tetemesen gyarapítja.

Szintén szép eredményt ért el Thomson József skót geológus, ki Mázaí tartományban hosszabb időt töltvén, népével is behatóbban ismerkedett meg. Pontosan meghatározta a Kénia fekvését s ennek, valamint a Kilimandzsárónak vidékét tüzetesen kikutatta. Azután a Viktoria-Nyanza tavat látogatta meg s ennek keleti partját az egyenlítőn túlig, közel a Nilus kiömléséhez, járta be. Visszatértében a Baringo és Najvása tavakat látogatta meg s két havi betegség után Mombázánál ismét elérte a tengerpartot. Múlt évi június 11-én Zanzibárban érkezett meg. A fiatal utazó, ki 1878 végén Keith Johnston társaságában lépett először Afrika földjére (akkor még csak 19 éves volt) ezen útjából is, miként első utazásából, gazdag gyűjteményekkel tért vissza, s utazásai Kelet-Afrika ezen részének természeti és ethnographiai viszonyairól való ismereteinket nagy mértékben gyarapítják.

Azok az utazók, kik a kelet-afrikai hegyóriásoktól délre nyo-

multak elő, nagyobbára a nagy tavak vidékére igyekeztek. A legszerencsésebbek egyike Giraud hadnagy volt, ki 1882. decz. 17-én Dar esz Szalamból a Nyassza tó éjszaki csúcsáig hatolt, innen a Csambézi mentében a Bangveolo tóig ment, hol egy hónapot töltött. Itt néhány emberrel csónakra szállt s a Luapula folyón hajózott lefelé; nemsokára azonban a benszülöttek fogságába esvén, csak nagy nehezen juthatott el a Moero tóhoz. Innen a Tanganyika tóhoz ment s 1883. decemberben szerencsésen elérte Karémát, a honnan 1884-ben új útra akart indulni, nem kisebb feladatot tűzven ki magának, mint hogy Karemából egészen a Kongo torkolatáig megy. Ha a szerencse a merész hadnagnak kedvez, célját valószínűleg el is fogja érni.

Afrika nagy tavain s ezek környékein mind nagyobb élénkség támad; nemcsak az európai telepek száma szaporodik, de a tavakon és folyókon közlekedő gőzhajóké is nőttön nő. A »London Missionary Society« 1883-ban a Tanganyikához szállíttatott egy gőzhajót, s most az afrikai nagy tavak közül még csak az Ukerevén nem jár gőzös.

A nemzetközi afrikai szövötkezet megbízásából Becker hadnagy egy expeditiót Dél-Afrikába vezetett a végett, hogy összeköttetést létesítsen a nyugati és keleti legszélső állomások között; Becker Karemából Nyangvébe szándékozik menni, s onnan a Kongón akar lefelé hajózni.

Odább délre, a Sirva tó környékén O'Neill konzul tett sikeres utat; ő 1883. nyarán Mozambikból indult el s szept. 30-án Matakávét (15° 10' D. Sz. 36° 15' K. H. Gr.) érte el, miután az Inagu és Namuli hegyek környékét bejárta volt. Szerencsésen elérte a Sirva tavat s 1884. febr. 2. visszatért Mozambikba. Vele egy időben Drummond Henrik látogatta meg a Sirva tavat; Drummond az »African Lakes Company« megbízásából tette meg ez utat s különösen a tó déli részét kutatta ki, melyről kimutatta, hogy az régebben sokkal nagyobb volt s hogy most mindinkább kiszárad; a tó magasságát 1800 lábra tette.

A kisebb utazások közül Price és Baxter hittérítők útját kell megemlítenünk, kik Mpvapva állomásból dél felé kirándulást tettek Uhehébe, a hol előttük Giraud hadnagy járt.

Legújabban az a hír érkezett Európába, hogy Serpa Pinto őrnagy is új expeditióra indult el. A jeles utazó ez alkalommal Mozambikból, s tehát keletről akar a Kongo felső vidékébe behatolni, útjába ejtve a Nyassza és Tanganyika tavakat is. Kiséretét

egy portugál tengerészeti tiszt, egy angol photographus, 250 teherhordó és 100 zulu fegyveres képezi. A legújabb tudósítás csak azt mondja, hogy az expedíció Mozambikból már elindult.

Afrika legdélibb részéből nem érkeztek új hírek. Nagy felfedezéseket ott már nem lehet tenni, csak a részletes tanulmány található még új anyagot leginkább a természetrajz és ethnografia mezején.

H o l u b E m i l utazásáról még semmi eredményt sem közölhetünk.

Nyugot-Afrika partvidékei felől több utazó hatolt be a földrész belsejébe. A portugálok birtokai s az azoktól keletre elterülő vidékek még mindig aránylag kevésbé vannak megismertetve s a róluk meglévő térképek igen hiányosak. Különösen a Kunéne, Kubango, Kuango és Ovampo folyók közéről, arról a terjedelmes vidékről, melybe Magyar László második nagy utazása esik, még ma is alig tudunk többet, mint ezelőtt 20 évvel. Csak a legújabb időben kezdi Portugallia figyelmét ezen vidékre fordítani. Serpa Pinto és Brito Capello expedíciója volt az első tudományos vállalat, mely e nagy ismeretlen terület kikutatását czélozta. Serpa Pinto, miként említém, most új útra indul. Brito Capello és Ivens R ó b e r t szintén újra kísérik meg azon terv keresztül vitelét, mely nekik 1878-ban nem sikerült: a két portugál utazó most Mosszamedészből a Kunénéhez akart előnyomulni, de első kísérletük dugába dőlt; most újra elindultak a Kunéne felé s e folyó kikutatása után a Kuangót a Kongoba való ömléséig akarják követni.

Ugyanott működik jelenleg egy hollandi mérnök, V e t h D., ki Szumatrán tett vizsgálódásairól ismeretes. Veth mérnök Benguelából Killengueszen át Humpata boer telepig akar előnyomulni; onnan azután Mosszamedeszbe akar menni, hogy a Kunéne folyását pontosan megállapítsa. Azután a Kubango felé igyekszik s azt a Ngámi tóba való ömléséig követi. Végül megakarja látogatni a Kuandót és Zambézit s ha terve sikerül, Transváalban fogja utazását befejezni.

A portugál birtokok északi részeit C a r v a l h o őrnagy expedíciója kutatja, mely 1884. jún. 10. indult el Loándából. Czelja, a Muata Jamvóval kereskedelmi szerződést kötni. E mellett földrajzi vizsgálatokat is tesz, s ha lehetséges, Lundából délkeleti irányban Mozambikba megy.

Lunda birodalmát legújában W i s s m a n és P o g g e (1883) látogatták meg; Wissmann ez útjáról szerencsésen hazaérkezett.

Pogge Pál útitársától Mukengében vált el, a hol német telepet alapított volt, Wissmann folytatta útját kelet felé, Pogge pedig visszafordult a tengerpart felé. Negyedfél évi távollét után elérte Loandát, a honnan egyenesen hazájába akart visszatérni. De a végzet könyvében máskép volt megállapítva. Alig érkezék meg Loandában, midőn tüdővészbe esék s rövid szenvedés után 1883. márczius 16 án kimúlt. Benne Afrika egyik legbuzgóbb, leglelkiesmeretesebb kutatója halt meg, ki szerényen, zajtalanul, de annál nagyobb eredménnyel működött közre az európai nemzetek közös feladatának megoldásában.

Németországból a mult év folyamán két expedíció indult el a Kongo vidékére, az egyiknek élén Buchner Miksa áll, ki 1879—1881 tette első útját a Muata Jamvo birodalmába. A másik Schulze főhadnagy vezetése alatt Kunth topographus, Wolf anthropologus és Büttner természetvizsgálóból áll s célja a Kongo-vidék déli részének kikutatása. Amaz április, ez augusztus hóban indult el.

Sehol Afrikában oly nagy élénkség nem uralkodik, mint a Kongo folyón s annak mellékein. Mióta Stanley a nagy folyam problémáját megoldotta, mióta ott a Kongo társaság, a belgák, francziák, németek és amerikaiak egymással versenyezve új meg új telepeket alapítanak, azóta mind nagyobb érdeklődéssel nézi a világ az ottani viszonyok fejlődését s mind több utazó, tudós és kereskedő látogatja meg az óriás folyót, melynek még 10 évvel ezelőtt csak néhány mérföldnyire ismertük alsó folyását. Ma már az európai telepek hosszú sora szegélyzi a Kongo partvidéket s a nagy folyam habjait számos gőzhajó szeldeli. Az »Association Internationale du Haut Congo« legújabbban szétszedhető gőzhajókat küldött a Kongóra, melyek szárazföldön is könnyen szállíthatók tovább s így a vízesések által több helyen megszakított Kongón való hajózásra kiválóan alkalmasak.

A Kongo iránt való nagy érdeklődés az annak vidékét tüzetesen tárgyaló munkát tette szükségessé. Ily munkát Johnston H. H. adott ki, kinek a Kilimandzsáró vidékére tett utazásáról már feljebb szólunk. Johnston rövid idő alatt Afrika három különböző vidékét járta be. Először lord Mayo-t Mosszamédeszbe, az Ovampo-földre s a Kunéne vidékére kísérte el. 1882. decemberben a Kongo torkolatához ment s a folyamon felutazott Viviig. Innen 1883. január 7-én tovább indult befelé; Izandszilából Manyangáig egy Stanley-féle hajón ment és szerencsésen elérte a

Stanley-poolban fekvő Leopoldvillet. Itt február végéig tartózkodott. Ezután a Kuango vagy Vabuma alsó folyását kereste fel, majd pedig a Kongon felfelé ment Bolobóig. Visszatértében Mszuáta állomáson, a Kuangó torkolatán alul 6 hetet szentelt természettudományi kutatásoknak. Május végén ismét elérte a Kongo torkolatát, honnan Angliába ment. Itt csakhamar kiadá útleírását, mely a Kongo vidékéről megjelent legjobb munkák közé tartozik; de már 1884. februárban, alig néhány hóval Angliába való visszatérte után, harmadik útjára indult, melynek célja a Kilimandzsáró kiutatása.

Stanley, a rettenthetetlen utazó, kinek második nagy utazása Afrika történetében új korszakot nyitott meg, buzgón munkálkodik a nemzetközi afrikai szövetség által rábizott feladat megoldásán. Újabb utazásairól a »Rundschau« a következőket írja: 1883. aug. 24. Leopoldvilleből új útra indult, hogy a Kongót a Stanley vizesésekig (melyek mintegy 1500 kmnyire vannak befelé) kikutassa s új állomásokat alapítson. Az utazás többféle akadályba ütközött; Bolobo állomás fel volt dűlva s azt újra fel kellett építeni, a Mbosszi vagy Alima torkolatánál szept. 20-án új telep (Lukoléla) építettett, melyben Glave maradt főnökként. Október közepén a bangala törzshez ért, mely a Kongóba ömlő Lulengu (Kasszai) partjain lakik; a benszülöttek Stanleyt nyájasan fogadták s felkérték, alapítson az ő földjükön is gyarmatot az »Association« lobogója alatt. Egy hónappal később az Aruvimi torkolatánál találjuk Stanleyt; első utazása alkalmával itt is, mint a bangalák közt véres csatákat kellett vívnia, — most semmiféle akadályra sem talált. Az Aruvimi folyón 315 kmnyire hajózott felfelé s mindenütt számos helységet talált, melyek lakóinak magaviseletéből azt következtette, hogy köztük európai ember még nem járt. A folyót ott Bi-jere-Verrének hívják. Stanley azt hiszi, hogy e folyó azonos az Uellével s hogy tehát az Uelle, a Bere (melyet Potagos görög orvos 1876-iki utazása alkalmával az É. Sz. 3° alatt talált, s mely Stanley szerint nem más mint a Bi-jere-Verre) s az Aruvimi egy és ugyanazon folyó. Ő tehát Junkerrel homlok-egyenest ellenkező véleményen van, de tényleges bizonyítékot ő sem adott az Uelle és Aruvimi azonosságára nézve. Stanley nov. 24. visszafordult s decz. 1. ismét elérte a Stanley-vizeséseket, a hol egy kis szigeten új állomást alapított. 1884. január 20-án ismét Leopoldvilleben volt, honnan kevésel utóbb Európába ment.

A Stanley-poolról, Stanley működésének középpontjáról való

térképet Comber J. T. hittérítő igazította ki. Ez 1878-ban a San Salvador hittérítő állomást vezette. Comber felvételei szerint a Stanley-pool 23 angol mflld hosszú és széles s területe 906 □ Km., míg Stanley első útja alkalmával csak 142 □ Kmre becsülte volt; Stanley legújabb meghatározása szerint az. É. Sz. 4° 13' 20" s a K. H. 15° 44' 30" Gr. alatt fekszik.

Savorgnan de Brazza gróf afrikai útjáról visszatérvén, 1884. márczius 21-én újabb utazásra indult el Bordeauxból; személyzete 132 emberből áll, ezekhez csatlakozik még 50 begyarkolt fegyveres néger, kik Dakarban szállnak hajójára, másokat a Pálmafokon vesz maga mellé.

Legújabban Dr. Chavanne József, az ismeretes bécsi geographus utazott a Kongo vidékére. A belga király megbízásából s Dr. Zintgraff társaságában ment Afrikába; utazásának egyik célja, egy a part felől a Stanley-Poolhoz építendő keskenyágányú vasúti vonal kijelölése; másik célja a Kongo mellékvizei kérdésének tisztázása s az Uelle problémájának megoldása. Levelei szerint legelőször San-Salvadorba s a Kuango alsó folyásához akar menni. Afrikába való érkezete után azonnal hozzá fogott a Kongo torkolatának s alsó folyásának térképezéséhez, a mit 3 hónap alatt pontosan végrehajtott. Felvételei az eddigi felületes térképektől tetemesen eltérnek. Ezenkívül geo- s ethnographiai kirándulásokat is tett a beljebb eső vidékekre, társa Zintgraff pedig a muszorongó és aboma néptörzseket vizsgálta. Az expedició eddigelé szép sikerrel működött s úgy a földrajz, mint az ethnographia és anthropologia kétségkívül nagy hasznát fogja venni.

Mióta Európa figyelme oly nagy mértékben a Kongo felé fordult, azóta az Ogové kérdése kissé háttérbe szorult. E folyó vidékét Mizon hadnagy járta be, ki előbb Franceville állomás (D. Sz. 1° 3', K. H. 13° 35') vezetője volt. Mizon a Libumbi és Likoko folyón felfelé menve Muau Kombénál, a legkeletibb pontnál, melyet Du Chaillu 1865-ben elért, a Ngúnie és Ogové közti vízváltástól érte el. Innen nyugat, majd délnyugat felé fordulván s a Kuilu mellékvizeit szegvén, Konkvati mellett (a szélesség 4-ik foka alatt) a Kuilu torkolata és Majumbe közt a tengerpartot érte el.

A többi földrészeokről sokkal kevesebb jelenteni valóm van.

A Kaukázus Európa és **Ázsia** küszöbén nyulakodik fel az örök hó és jég régióiba. Sziklás ormai, terjedelmes jegesei, szakadékaik és völgyei még sok kutatni valót nyújtanak; még érdekesebb a fősíkjain, völgyeiben és aljában élő embervilág, mely a

legkülönbözőbb nemzetek töredékeit és maradványait foglalja magában.

Buzgó hazánkfia és társaságunk lelkes tagja, Déchy Mór a múlt nyáron, nem kimélve sem fáradságot sem költséget, megmászta a hegyláncz legmagasabb csúcsát s megvizsgálta annak legérdekesebb részét. Tapasztalatainak egyes részleteit már közölte velünk egyik érdekes előadásában s a külfölddel néhány értekezésben, de még bővebb tudósítást is remélhetünk tőle.

Hull tanár, angol geolog a Szent Földön tett tudományos vizsgálatait a múlt év február havában fejezte be; meglátogatta a Vadi-el-Arabáh és a Jordán völgyét, de az előbbinek kikutatását az ellenséges indulatú beduinok közti viszály miatt be nem fejezhette; igen becses térképeket készített a bejárt vidékről.

A múlt évben két bécsi geologus utazott Ázsiába; az egyik, Paul Károly bányatanácsos január hóban a Káspi tó vidékét kereste fel, hogy ott különösen a petroleum előfordulását vizsgálja meg; a másik pedig Griesbach Ludolf, az angol kormány megbízásából Persia északi részének geologiai viszonyait kutatja.

Arábiában két francia, Huber Károly és Euting F. strasburgi tanár tett utazást. A két utazó 1883. aug. 31. Damaszkusból indult el s Palmyrát útba ejtve, a Vádi Szirhá-n és a Nefudon át okt. 21-én Nesed fővárosába, Hail vagy Hajelbe ért. Itt elváltak egymástól: Huber, ki már 1879—82. években a francia közoktatásiügyi miniszterium megbízásából utazott vala Hailba, Dzsidába tért vissza, hogy onnan Arábián keresztül egészen a Persa öbölig végigutazzék; de szerencsétlenül járt, mert 1884. július 30-án a beduinok Tafua mellett megtámadták és megölték. Euting szerencsésebb volt. Hailt, a hol Mohammed-ibn-Rasid émir nagy vendégszeretettel fogadta, 1884. január 23. hagyta el s 24 napi lovaglás után Teimába ért, de rabló beduinok által megtámadtván, Midián archéologiai viszonyait nem kutathatta ki. Szerencsésen elérte El-Veds kikötőt s április 20-án Kosszeirben Afrika földjére lépett. Aug. 16-án ismét hazájában volt; útja régészeti szempontból igen nevezetes.

Elő-India északi részét, a Himálaja hegységet hosszabb idő óta Graham W. W. hegymászó járja be. A Kindsindsungát ugyan meg nem mászhatta, de sikerült neki Szikkimben 4 nagy hegyóriást megmásznia, ezek közt a Guburt a Pundim hegylánczban (21,300') és a Kábru-t (24,015'). Graham azt állítja, hogy az Arun és Tibet közti vízvázalstón két, a Gauriszankárnál magasabb

hegy van. Sikerült hegymászásai azokkal versenyeznek, melyeket Whymper az amerikai Kordillerákban végrehajtott.

Azon utazásokról, melyeket Putjata kapitány, Ivanov bányamérnök és Benderszki topográf a Pamir fensíkon tettek, a Földr. Közleményekben (XII. kötet 180—182. lap) részletes tudósítás olvasható, azokat tehát itt mellőzhetjük.

Hátsó-Indiából két nevezetesebb utazásnak hírét vettük. Dr. Néis P. francia tengerészeti orvos 1882, vége óta a Mékongot és ennek mellékvizét, a Nám-Szánt kutatja, úgyszintén a Nám-Hu folyót, mely északról ömlik a Mékongba. Miután Luang-Prabangban öt hónapot volt kénytelen tölteni, 1884. április 28-án Bangkokba ért. — Holt Hallet mérnök 1884. nyarán 5 hó alatt a Sán területet járta be; brit Birmából indult ki és a Szaluén és Ménam vízválasztója közt Czimmébe (Czimmay) ment, különösen a hydrographiai viszonyokat tanulmányozta.

A tudós világ figyelme leginkább Közép-Ázsia felé irányul, melynek kikutatása körül Przseválszky orosz ezredes fáradozik lankadatlanul. Przseválszky, kinek harmadik utazása a magyar közönség előtt is ismeretes (Utazások könyvtára, IV. kötet), most a negyedik expedíciót vezérli; kíséretében van Eklon és Roborovszky, kik előbbi utazásaiból ismeretesek, továbbá Kozlov hadnagy, a kuldzsi tolmács és 16 kozák. Utazásának terve következő: Kiakhtából Urgába s a Gobi sivatagon át dél felé az Alasánba, onnan a Hoangho forrásvidékeihez és DK felé Cziamdón át Batangba; innen Lházába (Lassza) és a Szanpo (Brahmaputra) folyását követve, Tibetet keletről nyugat felé akarja bejárni s a Loboronon át orosz területre visszatérni.

Przseválszky augusztusban indult el Kiakhtából; november 8-án (20-án) hagyta el Urgát s a Gobi sivatagon át 2 hónapig tartó utazás után, melyben a hideg meghaladta a kéneső fagyponytját, 1884. jan. 8-án jó állapotban elérte az Alasánt. Ezen átkelvén s a Tetung folyón is átmenvén, szerencsésen eljutott Kanszuba. Európába érkezett utolsó tudósítása augusztus 21-én kelt. Ebben azt írja Przseválszky: »Kutató utazásunk egyik nehéz szakaszát szerencsésen befejeztük. A három nyári hónap alatt éjszakkéleti Tibetben 1000 versztnyi utat tettünk meg. Elsőben Czajdamból kiindulván mintegy 400 versztet déli irányban haladtunk, a Sárga folyó forrásain át a Kék folyóhoz értünk, melyen nem lehetett átkelnünk. Azután a Sárga folyó felső folyásánál levő nagy tavakat vizsgáltuk meg. Tengerfeletti magasságuk 13,500 láb, a tavakat környező fen-

sík 1000 lábbal magasabb. A Kék folyó hegyes de erdőtlen vidéket szel del át. Az általunk kikutatott tartomány éghajlata borzasztó; egész nyáron át hideg, hó és eső volt. Május végén — 28 foknyi hideget is tapasztaltunk, s júliusban úgy havazott, mint tél derekán. Az Indiai óceán felől a délnyugati monszunok által ide hordott csapadék oly nagy, hogy Tibet északi része nyáron egy nagy pocsolyává változik. Négylábú állat és hal elég van, de a madarak ritkák; a flóra szegény, de sajtáságos. A Kék folyó mentét s a Sárga folyó tavainak környékét tangutok népesítik. Kétszer támadt ránk mintegy 300 lovasból álló zsvány csapat; kísérim vitézsége s gyorsan lövő Verdan-féle fegyvereink megmenték az expedíciót. A két ütközetben csak két lovunk sebesült, mi pedig vagy 40 zsványt terítettünk le vagy sebesítettünk meg. — Most nyugati Czajdámba megyünk, Gasztban raktárt állítunk fel s a tél alatt a környéket fogjuk átkutatni.«

Egy másik ismeretes orosz utazó, P o t a n i n Mongoliában tett utazást. A sinai tengerpart felől indult el; április 5-én (17) Tientszinbe érkezett, s innen Pekingbe ment. Pekinget május 13-án (25) hagyta el azon szándékkal, hogy Kuku-khotón át Ordoszba és Kanszuba megy. Terve azonban nem sikerült, mivel tavasszal Kanszuban nem kaphatók tevék s így nem mehetett egyenesen Lancsoufuba.

Közép-Ázsia nyugati részében R e g e l utazgatott. Ő az 188³/₄-ik. telet Taskendben töltötte s 1884. február 21-én kelt levelében azt írta, hogy Szamarkandba és Bokharába akar menni. Tervét megvalósította s Bokharából Mervbe ment, hová június elején ért. Útjának utolsó része nagyon bajos volt, különösen a Csarsui sivatagban, habár abban is vannak kútak. Flórája olyan mint a Kiszil-Kumé. Regel Mervből Afganisztan felé ment, azon szándékkal, hogy a Pamirig hatol előre. Kiséróje, P e t r o v topografus visszatért a bokharai területre.

M o s e r Henrik középázsiai utazását elnöktársam, Vámbéry Ármin ismertette meg, azért itt mellőzhetem.

Egy vállalkozó kereskedő, D a l g l e i s h Endre a múlt évben kereskedelmi expedíciót vezetett Jarkandba. De erről részletes híreink nincsenek.

A szibériai utazók közül csak N o s s z i l o v K. D. említendő, ki 188³/₄. telén az Ob folyóba ömlő Szoszvát s ennek mellékvizét, a Szigvát kutatta ki.

Amerikában sem szüneteltek az utazások s kisebb-nagyobb

felfedezések. A kanadai kormány egy expedíciót küldött ki a Hudson szoros és öböl hajózhatóságának és jégviszonyainak kikutatására. A »Neptun« hajó 1884. júl. 22-én Gordon hadnagy vezetésével elhagyta St. Johnst (Uj-Fundland szigetén); részt vesz az expedícióban még Dr. Bell, az expedíció indítványozója, továbbá 7 tiszt, kik a Hudson-szoros partján a Fort-Churchillnél alapítandó hét állomás vezetésére vannak hivatva. Ez állomások meteorológiai megfigyelések eszközlése végett állíttatnak fel s egyelőre 15 hónapon át fognak működni.

Aljaszka félszigetén Schwatka tett nevezetes utazást, melyről a Földr. Közl. XII. kötete 232. lapon már megemlékeztek; különösen a Yukon folyót kutatta ki.

Az Egyesült-Államok indiánai közt és Mexicóban Dr. H. T. Cten Kate, hollandi tudós járt, különösen ethnographiai és anthropológiai kutatások céljából.

Dél-Amerikáról több utazót kell megemlítenünk. Dr. von den Steinen Károly testvérével és Clausz Ottóval Braziliába utazott; 1884 május 26-án indult el Cuyabából (Matto Grosso tartományban) s június 2-án Rosarióba ért; Steinen különösen a Xingu folyót akarja kikutatni, melyen eddig csak egyszer hajózott európai ember és pedig 1862-ben Adalbert porosz herceg. Az Amazon ezen nagy mellékvizéről még igen keveset tudunk, Adalbert is csak a D. Sz. 6. fokáig hajózott fel rajta.

Az Amazon és Orinoko közti vidéket 1881 óta Payer Rikárd tette tüzetes kutatások tárgyává, ki a két folyó közti vízválasztót is megtalálta. Miután soká tartózkodott az Amazon mellékvizeinek felső vidékén, Manaoszba ment. Utjának célja volt az Urarikera és Orinoko közti terület kikutatása. A legújabb hírek szerint az Andokba akar menni.

Dr. Steinmann G. ki a Venus átvonulását megfigyelő expedícióban (Punta Arenasban) részt vett, 1883 végén bejárta az Atakama sivatagot és a Likankaur vulkánt 5400 méter magasságig (400 meternyire a csúcs alatt) megmászta; ott régi lakhelyek nyomait találta.

Élénk emlékezetében van még mindenkinek Crevaux dél-amerikai expedíciójának szerencsétlen kimenetele. Ez expedíció sorsának felderítésén nagy szivóssággal dolgozik egy francia, Thouar A. — Crevauxt és kísérőit tudvalevőleg 1882. április 27-én a tobak megtámadták és megölték, de részletesebb tudomásunk az expedíció sorsáról nincsen. Thouar 1883. szept. 10-én 140 bolíviai

katonával indult el kelet felé. Folytonosan üldözve az indiánoktól, küzdve éhséggel és nélkülözésekkel, kalauz nélkül bolyongva a mocsáros helyeken és a magasabb fekvésű vidék mimóza erdeiben, végre november 10-én Villa Hayes közelében elérte a Paraguay folyót, Crevaux célját. Utja a Gran Chaco megismertetésére nézve nagyfontosságú, mivel Thouar szorgalmasan vezetett meteorológiai naplót s ethnographiai és anthropológiai gyűjteményekre is tett szert.

Még egy német utazót kell megemlítenem, t. i. a Loango-parti expedítoról ismeretes G ü s s f e l d t P á l t, ki Chile és Argentina Andeseit járta be s többi közt az 5400 magas Vaipo vulkánt mászta meg. Legközelebbi célja az Akonkágua megmásza, mely Amerika legmagasabb hegye (6834 m.).

Ausztráliában is történt néhány nevezetes utazás; ezek közül első helyen F o r r e s t J á n o s mérnök utazását említhetjük, mely északnyugati Ausztrália nagy részét, különösen a Kimberley kerületet ismertette meg velünk tüzetesebben (l. Földr. Közl. 1884, 90–91. l). Odább keletre a Karpentáriai öbölbe ömlő Mac-Arthur folyó környékén 1882–83-ban F a v e n c e E r n ő járt, ki ugyanoda már 1879–80. is vezetett egy expedítor; Favence, ki Dél-Ausztrália kormányának megbízásából tette utazásait, a múlt évben szerencsésen visszatért Adelaidebe. Egy másik expedítor, melyet C a r r B o y d küldött ki, O'D o n n e l vezetése alatt 1883 áprilisban indult el Delamere-ből, Brown squatter főtelepéről (D. Sz. 15° 35', K. H. 131° 50' Gr.); elsőben a felső Viktória folyó felé ment, majd a Cambridge-öböl felé fordult s október 4-én Katherine táviróállomásba érkezett; az expedítor sok sanyarúsággal küzdött, de feladatát megoldotta. Végül még L i n d s a y D á v i d o t kell megemlítenem, ki 6 hónap alatt Arnhem-földét járta be. Ő 1883 jul. 23-án a Katherine folyó melletti táviróállomásból indult ki s az ausztráliai kontinensen keresztül vezetett táviró-vezeték mentében dél felé ment és később a Roper folyót a Karpentáriai öbölíg követte. Utjában termékeny gyeptérségeken haladt át s csak a Roper alsó folyása mellett akadt az annyira utált »scrub«-re; a benszülöttek, kikkel találkozott, nagyon ellenséges indulatot tanúsítottak. Lindsay ezután a tengerpartot követte, de mivel az Arnhem-fokot el nem érte, éjszaknyugatra fordult s a Goyder folyón átkelve, mely igen termékeny s betelepítésre alkalmas vidéket öntöz, Ny. felé ment. Később elhagyva a partvidéket, szaggatott mészkővidékre jutott, hol őt és lovát 8 napig gyötörte az éhség és szomjúság. In-

nen visszatért a Katherine folyó mellé. Útjának legfőbb eredményeit szép felvételei képezik.

Dél-Ausztráliából csak egy nevezetes utazás hire jött. A német származású Winnecke, ki már több ízben tett utazásokat, legújabbán a Dél-Ausztrália és Queensland közti határterületet kutatta ki; 40,000 □ mf. (mile) kevéssé ismert területet járt be. Útja sok sanyarúsággal járt; a vízhiány nagyon érezhető volt, mindenfelé nagy szárazság uralkodott s azért csak néhány növényt gyűjthetett. A beutazott terület 3—400' magas homoktorlatokból áll, melyek 150—280 angol mfd. kiterjedésben fordulnak elő; lovakkal ott a nagy szárazság miatt nem lehet utazni, Winnecke tevéket vitt magával, melyek igen alkalmasoknak bizonyultak. Többször találkozott bennszülöttekkel, kik eleintén félneknek mutatkoztak, de később barátságosan közeledtek hozzá. Leichhardt-ról nem tudhatott meg semmit, de hiszi, hogy odább Ny.-felé nyomait meg kell találni. A civilizáltabb bennszülöttek egy fehérről beszélnek, ki a Field River közelében meghalt, de elbeszélésük oly zavart és ellenmondó, hogy nem lehet neki hitelt adni. Winneckének szándéka még egy újabb utazást tenni Dél-Ausztráliában.

Az ausztráliai szigetek közül Uj-Guineát keresték leg-sűrűbben tudományos expedíciók. Igy Morrison György Ernő, ki 1882—83. Ausztráliát a Karpentaria-öböltől a Viktória-gyarmatig átutazta, Armit Vilmos és Denton tanár kíséretében tett utazást Uj-Guineában, de ez nem volt szerencsés; a bennszülöttek megtámadták s Morrison veszélyes sebet kapott, minek folytán az expedíció kénytelen volt a tengerpartra visszatérni. Szerencsésebb volt Drew Róbert, ki a nagy szigetnek legkevesebbé ismert részét, a Torres-szorostól a Frigyes Henrik herczeg öbölíig kutatta ki. Macfarlane hittérítő pedig 1883-ban azon hittérítő állomásokat látogatta meg, melyeket a londoni hittérítő társaság a Fly River mentén alapított.

Hátra vannak még a **sarkvidékeken** tett utazások; ezek közül a következők emelendők ki:

Novája Zemlyát a »Willem Barents« hollandi bárka kereste fel, miként az a Földr. Közl. XII. kötete 334. lapján említve volt. Egy orosz orvos pedig, Grinevczki, keresztül hatolt a nagy kettős sziget déli részén nyugotról keletre. (lásd u. o. 283. lap).

Szibéria éjszaki részében, a Léna folyó deltájában egy orosz állomás van, melynek vezetője, Dr. Bunge az ottani viszonyokról igen becses közleményeket nyújtott.

Thoroddsen Th. hosszabb idő óta szülőföldjét, Izlandot kutatja, azt választva nyári kirándulásai helyévé.

Éjszak-Amerikában Dawson H. P. kapitány vezetett egy brit-kanadai expedíciót a Fort Rae mellett, a Nagy Rabszolgató éjszakkéleti partján felállítandó meteorológiai állomáshoz; Dawson igen nagy szárazföldi útat tett, részben kevéssé ismert vidéken. — A Gordon hadnagy vezetése alatt működő expedíciót már feljebb Amerikáról szólva említettük.

Grönlandban Nordenskiöld 1883-iki expedíciója óta két dán expedíció járt; az egyik Hammer hadnagy, Sylow geolog és Larsen tartalékos hadnagyból állott és a nyugati partot a szélesség 67—70 foka közt járta be. A másikban Holm G. hadnagy és Knutzen norvég mineralogus vett részt; ez utóbbi expedíció Grönland keleti partját kutatta, ahol századunk második és harmadik tizedében Graah járt legelőször. Az expedíció tagjai hajón mentek Goodthaabba s innen csónakon Julianehaabba, hová 1883. jul. 8. értek. Itt 4 umiákat (női csónakot) béreltek s 9 kajak-evezőst s így összesen negyvenen jul. 23-án Nanortalik felől a keleti part felé indultak el. De csak a szél. 61. fokáig jutottak. A múlt évben folytatták kutatásaikat, de ezek eredményei még nem ismeretesek.

Valamennyi sarkvidéki utazás közül legnagyobb, de egyszersmind leggyászosabb hírre vergődött a Greeley-féle expedíció. Ezt Éjszak-Amerika küldte vala ki; feje Greeley hadnagy volt. A legéjszakibb pontot érte el, mert Lockwood hadnagy és Brainard az É. Sz. 83° 24' s a Ny. H. 44° 5' alatt fekvő Lockwood szigetig nyomultak előre. Egy 2000' magas hegyről szétnézvén É. és ÉNy. felé semmi szárazföldet nem láttak, de ÉK. felé Grönland és Lincoln Róbert fokhegye az É. Sz. 83° 35' s a Ny. H. 38° alatt látható volt. Az expedíció 25 tagból állott, közülök csak hetet találtak meg életben 1884. június 22-dikén az Ellesmere-földön, nem messze Sabine fokhegyétől és pedig a legnyomorultabb állapotban; a többiek mind nyomorultán odavesztek, a hét megmaradt ember közül is az egyik még meghalt az úton. Borzasztó dolgokat szenvedhettek, hogy, a mint a későbbi törvényes nyomozásból kisért, társaik húsához is nyúltak éhségök csillapítása végett. Közleményeink múltévi kötetének 375, 384 és 438 s. k. lapjain olvashatók az expedíció viszontagságai és főeredményei. A napi lapok is közölték az expedíció szomorú viszontagságait s a törvényes vizsgálat eredményeit. Halálra ítélték a szánandó embereket, az angol királyné megkegyelmezett nekik.

A legnagyobb áldozatok és szerencsétlenségek sem riasztják el a tudomány bajnokait; a kutatók soraiban támadt hézagokat csakhamar mások töltik be. Az egészen ismeretlen területek Földünk felszínén évről-évre kisebbednek, sőt nagyobbyszerű fölfedezéseket már most is alig lehet tenni. Máris mindenütt a fősúlyt a részletes kutatásokra fektetik, az általános áttekintésekkel és nagyszabású vonásokkal többé be nem érjük. Még a fagyos sarkvidékeken is oly állomásokat rendeztek be, melyeken állandó és folytonos megfigyeléseket lehet tenni. Évről-évre, hónapról-hónapra szaporodnak az adatok, gyarapszik a földrajzi ismeretek tárháza. Az egybegyűlt anyag már is oly nagy, hogy emberi elme alig képes azt feldolgozni és rendszerbe foglalni. A közlekedési eszközök rohamos fejlődése szoros összeköttetésbe hozta az egymástól legtávolabb eső földrészeket, országokat és népeket. A tudomány a gyakorlati élet igényeit is törekszik kielégíteni. Hajdan, úgyszólván, elszigetelten éltek az egyes országok és nemzetek, a tudomány is némi elszigeteltségben fejlődött. A földrajz, hogy az egyes helyek fekvését meghatározhassa, körhálózattal borítá be a földgömböt. A földrajzi szélesség számítására a természet maga jelölte ki a kiindulási síkot, t. i. az egyenlítőt; de a hosszúságra nézve nincsen a természettől adott kezdő sík s elméleti szempontból bármely délkör vehető elsőnek. Csakugyan a tudomány és gyakorlat különböző délkörökből indult ki a hosszúsági fokok számításánál. — De napjainkban az egységes délkör s egységes egyetemes idő megállapításának szükségessége mind a tudomány, mind a gyakorlati élet szempontjából, mind érezhetőbbé lett. 1883. okt. havában az európai fokmérés állandó bizottsága s a kormányok nemzetközi képviselői Rómában értekezletet tartottak s abban állapodtak meg, hogy jövőben a London melletti Greenwich-ben levő csillagászati intézet délköre használtassék általánosan első délkörnek, s hogy a hosszúsági fokok azon délkörtől nyugatról keletre menve számításának 360-ig.

A múlt évben okt. 1—22. Washingtonban új értekezletet tartottak a kormányok képviselői, s a római végzések értelmében szintén elhatározták, de nem egyhangúlag, hanem csak szótöbbséggel, hogy első délkör a Greenwichi legyen s hogy az egyetemes idő ugyancsak attól a délkörtől számíttassék, és pedig a nap a greenwichi középidejű éjféletől kezdve s 1-től 24 óráig számíttassék. (L. Közleményeink múlt évi kötetében a 342—43. lap.)

Az egységes délkör elfogadását a Münchenben 1884. ápril

17—19. napjain tartott német »Geographentag« is ajánlja. — A kormányok, tudtommal, e tekintetben még nem határoztak, s még épen nem bizonyos, hogy a Greenwichi délkör mind a földrajzi hosszúság számítására, mind az idő megállapítására nézve általánosan el fog fogadtatni. A Németországban és nálunk eddigelé készített földképeken a Ferrói délkör használtatott elsőnek, az pedig a Greenwichitől $17^{\circ} 39' 51''$ -cel nyugatra esik, a Párisi délkör a Greenwichitől $2^{\circ} 20' 9''$ -cel keletre esvén. Budapest (a Sz.-Gellérthegy) Ferrótól $36^{\circ} 42' 15''$ -re, tehát Greenwichitől $19^{\circ} 2' 24''$ -re keletre esik; a budapesti idő 1 órával 16 első és 8 másodpercczel különbözik a Greenwichi időtől, ennyivel előbb van nálunk dél, mint amott. — Úgy látszik, hogy mind a tudomány, mind a gyakorlati élet kívánalmainak jobban felelne meg, ha a Beringi tengersizoron átmenő délkört, mely a Greenwichitől 191 fokkal keletre esik, választanák elsőnek, s ha a hosszúsági fokokat onnan egy folytában nyugat felé 360-ig számítanák. Az egyetemes nap kezdetére nézve is helyesebb volna azon délkör éjfelét venni s a Nap látszatos járását követve a nap óráit s a hét napjait számítani. Most a hajósok a napot a Greenwichi délkörtől keletre eső 180 foknál kezdik számítani, az ott lakó emberek pedig attól eltérnek.

A földrajzi anyag a kutatók nagy számánál s a megfigyelési eszközök rendkívüli tökéletességénél fogva mindinkább nő és gyarapodik, s annak rendezése, tudományos feldolgozása mind nehezebbé válik. Hozzájárul még az is, hogy a földrajzi tudomány körének határait sem lehet szabatosan kijelölni. A legtöbb tudomány köre és terjedelme ingadozik az egyéni felfogás szerint, mely időszerint gyakran változik; áll ez különösen a földrajzi tudományról, mely sok más tudománnyal érintkezik, sok más tudománynak eredményeit a maga körébe vonni kénytelen. Élünk vitatkozások folynak, kivált Németországban, a földrajzi tudomány fogalmának, tartalmának és rendszerének megállapítása felett. Vannak, a kik a földrajzt csak a történelem segédtudományának tartják, mások megint tisztán természettudománynak akarják tekinteni. Mindkét felfogás egyoldalú és helytelen. A földrajzi tudomány központi helyzetet foglal el, sokféle száakkal kapcsolódik a tudomány más ágaihoz, melyekből táplálékot merít s melyekre termékenyítőleg visszahat. Közvetítő befolyást gyakorol a történelmi és természettudományokra, s e befolyása, mint b. Richthofen* mondja, nagyon is jótékony,

* Dr. Ferdinand Freiherr von Richthofen: Aufgaben und Methoden der heutigen Geographie. Leipzig, 1883.

kivált a mi időnkben, melyben az elmék szellemi törekvéseinek irányai oly annyira szétválnak. A természettudományok exakt módszere az embert könnyen fitymálására indítja az eszményi iránynak, mely a történelmi tudományokat jellemzi. »A két irányt a tudományos kutatásnak egy ága sem kapcsolja úgy össze, mint a földrajz. Minél inkább érvényesül most a geographiának Humboldt által megerősített anyagi oldala, annál nagyobb fényben tündöklék Ritter érdeme, ki az eszményi szemléletet ébresztette föl. A két iránynak egyesüléséből keletkezik a mostani tudományos földrajz. Exakt és ideális alapokon épül fel az, hogy fokozatról fokozatra emelkedve oly problémák megoldását kísérelje meg, a melyek a legmagasabbak közé tartoznak.» S igaza van báró Richthofennek, midőn állítja: »Aki egyetemes szellemi kiképzésre törekszik, az a mostani tudományos földrajz eredményeit nyereséggel és élvezettel fogja tanulmányozni.«

HUNFALVY JÁNOS.

Főtitkári jelentés

a magyar földrajzi társaságnak 1884. évi működéséről.

Társaságunk körében az 1884-dik évben a munkásság lankadatlanul folyt.

A választmány ez évben összesen 6 ülést tartott. A Közlemények szerkesztőségéhez beérkezett nagyobb dolgozatok megbirálása, a felolvasó ülések rendezése, a bevételek és kiadások szemmeltartása s a társulati folyó ügyek feletti intézkedések képezték ezen ülések rendes tárgysorozatát.

Társaságunk a vallás és közoktatási m. kir. miniszter úr által az orsz. kiállításban való részvétélre felszólíttatván, a választmány gondoskodott, hogy társaságunk nevezett kiállításon méltóan képviselve legyen s e célból kebeléből Péchy Imre, Heim Péter és Dr. Havass Rezső tagokból álló bizottságot alakított, mely bizottság mindent elkövet, hogy feladatát sikeresen megoldja. A választmány aziránt is intézkedett, hogy a társaság kiadványai mellett a tagok is kiállíthassák munkáikat; a bizottság pedig a magyar földrajzi munkák jegyzékének összeállítását vette ez alkalmából munkába.

Lépéseket tett továbbá a választmány aziránt, hogy a tudományos Akadémia részéről társaságunk támogatásban részesüljön;

s erre vonatkozólag erős reményünk van, hogy a tudományos Akadémia méltányolni fogja társaságunk eddigi működését, s hogy sem az erkölcsi, sem pedig az anyagi támogatást nem fogja tőlünk megtagadni.

A választmány gondozása mellett megjelent a múlt évben az »Utazások könyvtár«-ának negyedik és ötödik kötete. A negyedik kötet címe. »Zájzánból, Khamin át Tibetbe és a Sárga folyó forrás vidékére«. Przsevalszy Mihajlovics Nikolaj orosz ezredes harmadik útja Közép-Ázsiába. Oroszból dolgozta Csopely László. — Az ötödik kötet pedig Lady Brasseynek »Utazás a Napsugáron« című szellemes uti-leírását tartalmazza, melyet az angol eredetiből Dr. Öreg János tanár dolgozott át. Mindkét kötet tanulságos és kellemes olvasmányt nyújt a földrajzi utazások iránt érdeklődő közönség számára. A Franklin-társulat ezen kötetek kiadása által kiváló érdemet szerzett magának a földrajzi irodalom terén. Sajnos azonban, hogy nem sikerült a kötetekkel a közönség nagyobb mérvű érdeklődését felébreszteni s hogy ennek folytán a vállalat további folytatása egyelőre megakadt!

A fölolvásó üléseken nemcsak tagok, hanem vendégek is mindig elég számosan jelentek meg s így üléseink iránti részvétlenségről egyáltalában nem panaszkodhatunk. Tartatott pedig összesen 6 ily ülés a következő tárgysorozattal:

Február 14 én Lóczy Lajos vál. tag »Vázlatok a chinaiak ethnographiájából« című előadást tartott s ez alkalomból úgy a saját, valamint Hopp Ferencz tagtársunk gyűjteményéből több igen érdekes chinai tárgyat is bemutatott.

Márczius 20-án Hanusz István alapító tag olvasta fel értekezését »Az Alpok jégárjai s ezek befolyásáról hazánkra«. — Ugyanezen alkalommal Bonaparte Roland herczeg által a társaságnak ajándékba küldött néprajzi fényképek is ki voltak állítva.

Május 9-én első fölolvásó Dr. Hunfalvy János, társaságunk elnöke volt, ki Przsevalszy Mihajlovics Nikolaj harmadik középpázsiai utazását ismertette; utána pedig Lóczy Lajos vál. tag értekezett a legújabb középpázsiai utazásokról.

Október 23-án György Aladár r. tag az afrikai német gyarmatosításokról értekezett; Berecz Antal pedig a Greeley-féle éjszaksarki expeditió sorsáról tett jelentést.

November 27-én Dr. Vámbéry Armin alelnökünk ismer-

teté Moser Henrik középázsiai utazását, megemlékezvén Berzeneczey László és Honigberger Márton hasonló utazásairól.

December 11-én végre Déchy Mór vál. tag tartott föl-olvasást a Kaukaszban tett utazásáról, bemutatván egyuttal gyönyörű fényképeit, melyeket utazása alkalmával saját maga vett fel.

A lefolyt évben »Közleményeink«-nek XII-ik kötete jelent meg. Tartalmát 20 nagyobb cikk, 21 könyvismertetés, számos vegyes közlemény és tudósítás a bel- és külföldi földrajzi társaságokról képezi. A nagyobb cikkek Berecz Antal, Dr. Borbás Vince, György Aladár, Hanusz István, Dr. Hunfalvy János, Király Pál, Lóczy Lajos, Dr. Márki Sándor, Requin yi Géza, Talapkovics Antal, Téglás Gábor, Dr. Thirring Gusztáv, Tömösváry Lajos és Dr. Vámbéry Armin tollából eredtek. Örömmel jegyzem meg, hogy e 14 író közül 7 középiskolai tanár. Füzeteink francia »Abrégé«-jét Király Pál szerkeszté, ki nem kimélt fáradságot, hogy füzeteink tartalmát a külfölddel alaposan megismertesse.

Csereviszonyaink külföldi hasonló célú társaságokkal ez évben is gyarapodtak. Jelenleg a következő társaságokkal állunk ily viszonyban:

Európában:

Ausztriában:

1. Bécs: K. k. geographische Gesellschaft.
2. » K. k. Militär-Geographisches Institut.

Németországban:

3. Berlin: Verein für Erdkunde.
4. Brema: Geographische Gesellschaft.
5. Darmstadt: Verein für Erdkunde und verwandte Wissenschaften.
6. Drezda: Verein für Erdkunde.
7. Elberfeld: Naturwissenschaftlicher Verein.
8. Frankfurt a. M.: Verein für Geographie und Statistik.
9. Freiberg i. S.: Geographische Gesellschaft.
10. Greifswalde: Geographische Gesellschaft.
11. Halle: Sächsisch-Thüringischer Verein für Erdkunde.
12. Hamburg: Geographische Gesellschaft.
13. Hannover: Geographische Gesellschaft.
14. Jena: Geographische Gesellschaft für Thüringen.
15. Karlsruhe: Badische geographische Gesellschaft.
16. Lipcse: Verein für Erdkunde.

17. Metz: Verein für Erdkunde.
  18. München: Geographische Gesellschaft.
Franciaországban:
  19. Bordeaux: Société de Géographie commerciale.
  20. Douai: Union géographique du Nord de la France.
  21. Lille; Société de Géographie.
  22. Lyon: Société de Géographie.
  23. Paris: Société de Géographie.
  24. Rouen: Société Normande de Géographie.
  25. Saint-Valery-en-Caux: Société de Géographie.
Belgiumban:
  26. Antwerpen: Société Roy. de Géographie.
  27. Brüsszel: Société Roy. belge de Géographie.
Németalföldön:
  28. Amsterdam: Aardrijkskundig Genootschap.
Oroszországban:
  29. Szt.-Pétervár: Csász. orosz földrajzi társaság.
Romániában:
  30. Bukarest: Societatea geografica Romana.
Olaszországban:
  31. Milano: Società d'esplorazione commerciale in Africa.
  32. Nápoly: Società geografica d'Italia.
  33. Róma: Società geografica Italiana.
Svájcban:
  34. Aarau: Mittelschweizerische geograph.-commercielle Gesellschaft.
  35. St.-Gallen: Ostschweizerische geographisch-commercielle Gesellschaft.
Spanyolországban:
  36. Barcelona. Associacio Catalanista d'excursions scientificas.
  37. Madrid: Sociedad geográfica.
Portugáliában:
  38. Lissabon; Sociedade de geographia.
- A m e r i k á b a n.
39. Córdoba: Academia nacional de ciencias en Córdoba (República Argentina.)
  40. Buenos-Aires: Instituto geografico Argentino.
  41. Mexico: Sociedad de Geografía y Estadística de la República Mexicana.
  42. Newport: Northern transcontinental Survey.
  43. Rio de Janeiro: Observatoire Impérial.

44. Rio de Janeiro: Instituto historico e geografico do Brasil.
45. Washington: Smithsonian Institution.
46. » United States hydrographic office.
47. » United States geographical Surveys.
48. » Anthropological Society.

A f r i k á b a n.

49. Kairo: Société Khédiviale de géographie.
50. Oran: Société de géographie et d'archéologie de la province d'Oran.
51. Mozambik: Sociedade de geographia.

Á z s i á b a n.

52. Tokio (Japan): Chigaku Kiokai. (Société de géographie de Tokio.)

Csereviszonyt tartunk még fön a következő külföldi folyóiratokkal:

53. La Gazette Géographique et l'exploration. Paris.
54. Le Moniteur des Consulats et du commerce international. Paris.
55. Le Monde Pittoresque. Paris.
56. The Chamber of Commerce Journal. Edited by Kenric B. Murray. London.
57. Cosmos, del prof. Guido Cora.

Ezen kimutatás nyomán ha még tekintetbe vesszük, hogy külföldi tiszteletbeli és levelező tagjaink száma 54; bátran állíthatom, hogy a külfölddel Közleményeink által elég élénk összeköttetésben állunk.

Idehaza csereviszonyban állunk a következő társulatokkal s folyóiratokkal:

1. Kir. magy. természettudományi társulat. Budapest.
2. Magyarországi Kárpátégylet. Lőcse.
3. A magyarországi Kárpátégylet Szitnya-osztálya. Selmeczen.
4. A magyarországi Kárpátégylet Liptómezei osztálya. Liptó-Szt-Miklóson.
5. Délmagyarországi természettudományi társulat. Temesváron.
6. A kath. hitteljesztés lapjai. Nagyváradon.
7. »Fiume« heti lap. Fiumében.
8. Vasúti és közlekedési közlöny. Budapesten.

Tagjaink száma csak lassan szaporodik. A lefolyt évben megválasztott ugyan 32 új rendes tag, és pedig 26 budapesti és 6 vidéki; de mivel 25 régi tag kilépett, a rendes tagok szaporodása csak 7.

Az évdíjak majdnem 7%-kal gyöngébben folytak be, mint az előző évben s e miatt kiadványunk terjedelmét is meg kellett egy kissé szorítani. Fizetett összesen 472 rendes tag és pedig 256 helybeli és 216 vidéki, hátralékban maradt 51 tag 275 frttal.

A társasági tagok száma az 1884. év végén a következő volt:

Tiszteletbeli tag.....	47
Levelező »	22
Alapító »	19
Alapító s egyszersmind tiszteletbeli tag.....	4
Alapító » levelező tag.....	1
Rendes » tiszteletbeli tag.....	1
Rendes tag.....	522

Összesen..616 tag.

A halál elragadta körünkben Dr. Hochstetter Nándor tiszteletbeli tagot, Szalacsy Farkas alapító tagot, Bozó Pál, Feszt Imre, Pompéry János és Rasztovics György r. tagokat.

Mindezek előterjesztése után még hálásan kell megemlékeznem a vallás és közoktatási m. kir. miniszter urnak azon gondoskodásáról, melynek folytán társaságunk ez évben is 1000 frtnyi állami segélyben részesült, mi lényeges tényező volt arra, hogy társaságunk a földrajzi ismeretek terjesztése körül a hazának a lefolyt évben is némi szolgálatot tehetett.

Kimutatás

a magyar földrajzi társaságnak 1884. évi bevételei és kiadásairól.

Bevétel.

1. A múlt évről maradt 50 frank és	31.06
2. Évdíj 472 tagtól à 5 frt	» 2360.—
3. Hátralékokból	» 54.—
4. Felvételi díjakból.....	» 68.—
5. Előfizetésből	» 239.—
6. Államsegély.....	» 1000.—
7. Befizetett alapítványi tőke 100 frtos 5% járadékkölcson	» —.—
Összesen 50 frc, egy 100 frtos járadékkölcson és frt	<u>3752.06</u>

Kiadás.

1. Közleményeink kiadási költsége	frt 2180.47
2. Tiszteletdíjak . . . . . »	600.—
3. A pénztár kezelési költsége . . . . . »	272.10
4. Szolgák díjazására . . . . . »	66.—
5. Jutalmakra . . . . . »	113.16
6. Könyvtárra és folyóiratokra . . . . . »	108.77
7. Rendkívüli kiadás . . . . . »	100.—
8. Posta és egyéb vegyes költségekre . . . . . »	244.34
	<hr/>
	Összesen frt 3684.84

Budapesten, 1884. december 31-én.

Dr. Floch Heinrich,
mint pénztárnok.

Berecz Antal,
főtitkár és a pénztár kezelője.

Az alulírt bizottság mai napon megjelenvén, megvizsgálta a számadásokat tételenként, összehasonlította a mellékletekkel s mindent a legnagyobb rendben talált s ennek folytán a közgyűlésnek a pénztáros felmentését ajánlja.

Budapesten, 1885. január hó 12-én.

A közgyűlés által kiküldött számvizsgálók:

Lippich Gyula.

Roch György.

Telkes Simon.

A magyar földrajzi társaság vagyonállása 1884. év végén:

1. Alapítványi tőke, a magyar földhitelintézetnél elhelyezett 25 drb magy. földhitelintézeti 5 ⁰ / ₀ -os záloglevél	frt 2500.—
2. Ennek 5 ⁰ / ₀ kamatja folyó számlán 1884. decz. 31-ig . . . . . »	141.20
3. Egy 5 ⁰ / ₀ magy. papíráradék kölcsön 100 frt névértékkel 1884. december 31-iki árfolyammal	frt 91.—
4. Ingóságok becsértéke . . . . . »	100.—
5. Könyvek és térképek becsértéke . . . . . »	1000.—
	<hr/>
	Összesen frt 3832.20

Budapesten, 1884. december 31.

Berecz Antal.
főtitkár.

Költségelőirányzat 1885-re.

Bevétel.

Évdíjából 1885-re 450 tagtól	frt 2250.—
Évdíjából hátralék	» 50.—
Felvételi díjából	» 100.—
Előfizetésekből	» 250.—
Kamatokból	» 250.—
Államsegély	» 1000.—
Egyéb segély és adományok	» 600.—
	<hr/>
Összesen frt	4500.—

Kiadás.

A Közlemények kiadási költsége	frt 2800.—
Tiszteletdíjak	» 600.—
Pénztárkezelési költség	» 260.—
Szolgák díjazására	» 100.—
Jutalmakra	» 200.—
Könyvtárra és folyóiratokra	» 150.—
Posta és egyéb vegyes költségre	» 240.—
Rendkívüli kiadásokra	» 150.—
	<hr/>
Összesen frt	4500.—

Jelentés

a magyar földrajzi társaság által 1884. évben főiskolai tanulóik részére kihirdetett pályakérdésekről.

A magyar földrajzi társaság, hogy főiskoláink tanulóit a földrajz tüzetesebb tanulmányozására és művelésére buzdítsa, az 1884. évben, három pályakérdést tűzött ki. A két első kérdésre a kitűzött határidőre egy pályadolgozat sem érkezett be.

A harmadik kérdésre, mely »Kecskemét város és vidékének ismertetését« kívánta, egy dolgozat pályázott.

Ezen dolgozat címe: »Kecskemét és vidéke.« Jellegje: »Excelsior.«

A választmány a pályadolgozatot bírálatra kiadván, a bírálótól beérkezett vélemény alapján a pályadolgozatot jutalomra méltónak találta, minek folytán a dolgozat írójának a dr. Havass Rezső-féle 50 francból álló pályadíj kiadatik.

Budapesten 1884. december 17-én.

Berecz Antal,
főtítkár.

Jelentés

a könyvtár és a térképgyűjtemény gyarapodásáról.

Tisztelt közgyűlés! Gyűjteményeink mult évi gyarapodásáról a következőket van szerencsém jelenteni.

A könyvtár szaporodott 124 számmal, vagyis 14-el többel, mint a megelőző 1883. évben. A szaporodást tevő nyomtatványokat következő csoportokban állíthatom össze: 48 önálló (kisebb, nagyobb) munka 53 kötetben és 75 időszaki kiadvány, melyek között 41 földrajzi társasági, 2 földtani, 4 természettudományi, 1 csillagászati és 3 kereskedelmi társasági folyóirat, 1 tengerészeti értesítő, 15 szaklap és 7 drb külföldi hírlappéldány, melyeket egyes földrajzi vonatkozású közleményeik miatt küldtek be hozzánk.

Az önálló munkákat majdnem mind ajándékol, az időszaki kiadványok legtöbbször pedig cserében kaptuk a mi Közleményeinkért. Ezek a cserék fölülte becsesek ránk nézve, mert azonkívül, hogy lehetővé teszik, hogy az emberi haladásnak legnemesebb s legbiztosabb munkálóját, a tudományos tevékenységet világszerte folyton figyelemmel kísérhessük, egyszersmind évről-évre mind több-több alkalmat szolgáltatnak arra is, hogy a Magyar Földrajzi Társaság is mennél több idegen ország előtt tehesse ismeretessé a magyar munkássággal együtt a magyar hazát és nemzetet is.

Négy világrészben már 47 várost sorolhatunk föl, melyekben *Földrajzi Közleményeink*, hol egy, hol több példányban, rendes vendégek, s remélhető, hogy jelen évben már Ausztráliával is összeköttetésbe léphetünk.

Térképgyűjteményünk szép számú és igen becses művekkel szaporodott, ugyanis a cs. és k. katonai földrajzi intézet az év folytán 91 lapot küldött már befejezéséhez közelgő nagy térképéből, míg az éjszakamerikai Egyesült-Államok kormánya két oly Atlaszszal gazdagított bennünket, melyek mind a tartalom bőségénél, mind a kivitel tökéletességénél fogva igazi díszei e nemű gyűjteményünknek. Ezeken kívül még 13 darab kisebb térkép érkezett számunkra.

Külön kell fölemlítenem azon három kötetnyi anthropologiai fényképgyűjteményt, melyet Bonaparte Roland herczeg saját fölvételeiből állított össze s ajándékozott Társaságunknak.

Az ajándékokat kedves köteletségünknek ismertük esetről-esetre megköszönni, de bizonyára a t. közgyűlés is helyeselni fogja,

ha azon hatóságokat, társaságokat és magánosokat, kiktől különösebb értékű ajándékokat kaptunk, erről a helyről is elismeréssel nevezem meg. Ilyenek : a közmunka- és közlekedésügyi magy. kir. ministerium ; az éjszakamerikai Egyesült-Államok kormánya, a braziliai császári observatorium ; az antwerpeni, madridi, lisszaboni, badeni, metzi, müncheni, hannoverai, greifswaldi *földrajzi*, s az elberfeldi és sienai *természettudományi* társaságok, nemkülönbén a kir. magy. Természettudományi társulat, a Budapest fővárosi statisztikai hivatal, a bécsi cs. és kir. katonai földrajzi intézet és az amerikai Smithsonian intézet, végül Bonaparte Roland herczeg, dr. Paulitschke Fülöp bécsi tanár, Krause G. A., Hay F. V., Moracs M., Mallen Raf., Anguiano A., Simpson E., Hazslinszky Frigyes, K. Nagy Sándor, Hátsek Ignác, dr. Schenzl Guido, Révai testvérek, Lovassy Sándor és Thirring Gusztáv.

Könyvtárunk, különösen pedig térképgyűjteményünk elég élénk látogatásnak és sűrű használatnak örvendett. A kikölcsönzött darabok száma többre ment 200-nál.

Budapest, 1885. jan. 21.

Király Pál,
titkár.

Pályázati hirdetés.

A magyar földrajzi társaság, hogy főiskoláink tanulóit a földrajz tüzetesebb tanulmányozására és művelődésére buzdítsa az 1885. évre, a következő két pályakérdést tűzi ki :

I. »A kunok ethnographiai ismertetése.«

II. »Magyarország valamely vidékének (a Bakony, Sopron Kalocsa, Kecskemét és a Nyárad völgye kivételével) ismertetése különösen topographiai szempontból.«

A legjobbnak talált mű jutalma 50—50 frank aranyban.

Pályázhatnak a tudomány- és műegyetemek, akademiák s egyéb felső tanintézetek hallgatói.

A pályázat határideje 1885. október hó 31-ike, mely időre a pályaművek tisztán idegen kézzel írva és jeligés levéllel ellátva a társaság főtitkárához küldendők. (Budapest, felsőbb leányiskola.)

A pályázat eredménye az 1886. évi rendes közgyűlésen lesz kihirdetve.

Budapest, 1885. január 22-én.

Berecz Antal,
főtitkár.

A magyar földrajzi társaság

1885. évi január hó 22-ikén az akadémia kis termében tartott közgyűlésének jegyzőkönyve.

Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt jelen vannak: Vámbéry Ármin alelnök, Berecz Antal főtítkár, Király Pál titkár; Dr. Brózik Károly, Déchy Mór, Fraknói Vilmos, Ghyczy Béla, György Aladár, Dr. Havass Rezső, Hunfalvy Pál, Jablonszky János, Jelencsik Vincze, Koller Lajos, Laky Dániel, Péchy Imre, Pesty Frigyes, Dr. Szabó József, Dr. Török Aurél, Zobel Lipót választmányi tagok; továbbá: Dr. Ballagi Aladár, Dr. Borbás Vincze, Findura Imre, Goldzieher Ilona, Hátsek Ignác, Hornischek Henrik, Jassniger Jakab, Dr. Jurkiny Emil, Lippich Gyula, Dr. Marsovszky Endre, Nádor Vincze, Nikl Mihály, Odor Emilia, Schneider János, Dr. Simonyi Jenő, Telkes Simon, Dr. Téry Ödön, Dr. Thirring Gusztáv rendes tagok s ezeken kívül számos vendég.

1. Dr. Hunfalvy János elnök kijelenti, hogy a tagok az alapszabályok határozmányai értelmében kellő számmal vannak jelen; a közgyűlést megnyitja és a mai közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésére Déchy Mór és Pesty Frigyes választmányi tagokat kéri fel.

Jelenti továbbá, hogy a társaság fenséges Protoktora ezen közgyűlésre meghivatván, távirati üzenetet küldött, melyben sajnálatát fejezi ki a felett, hogy a közgyűlésen nem lehet jelen.

2. Berecz Antal főtítkár felolvassa jelentését a társaság 1884. évi működéséről. (Lásd a 69. lapon.)

3. A főtítkár felolvassa a pénztárról s a társaság vagyónállásáról szóló jelentést. (Lásd a 74—75. lapon.)

4. Telkes Simon r. tag, a számvizsgáló bizottság részéről jelenti, hogy a számadások átvizsgáltattak s minden teljesen rendben találtatott, minek folytán a bizottság indítványozza, hogy a pénztárnoknak az 1884. évi számadásokat illetőleg, a felmentés megadassék.

A jelentés tudomásul vétetett s a pénztárnoknak a felmentés megadatott.

5. Előterjesztetik a választmány által készített költség-előirányzat tervezete 1885-re. (Lásd a 76. lapon.)

A közgyűlés ezen tervezetet megjegyzés nélkül elfogadja.

6. Király Pál titkár felolvassa a könyv- és térképtárról szóló jelentését. (Lásd a 72. lapon.)

7. Elnök előadja, hogy a jelen közgyűlésen választás alá esik a választmány. Választatik pedig 24 választmányi tag. A szavazatok beszedésére és összeszámlálására kiküldi Nikl Mihály elnöklete alatt Lippich Gyula, Telkes Simon és Dr. Thirring r. tagokat s a szavazatok beadása céljából az ülést rövid időre felfüggeszti.

8. Szünet után Dr. Vámbéry Ármin átveszi az elnökséget és Dr. Hunfalvy János felolvassa jelentését a földrajz körében 1884-ben tett munkálatokról. (Lásd a jelen füzet első cikkét.)

9. Berecz Antal főtitkár felolvassa az 1884-ben főiskolai tanulók részére kitűzött pályázat eredményéről szóló jelentést. (Lásd a 76. lapon.) Az illető jelígyés levélke felbontatván, kitűnt, hogy a »Kecskemét város és vidékének ismertetése«, című pályakérdésre kitűzött díjat Hajagos Imre műgyet. hallgató nyerte el.

A pályadíjjal jutalmazott munka írója — Hajagos Imre — a gyűlésen jelen lévén, az elnök kezéből a nyert jutalmat átveszi.

10. Kihirdettetnek az új pályakérdések 1885-re. (Lásd a 78. lapon.)

11. Az 1885. évi számadások átvizsgálására kiküldetnek: Roch György, Telkes Simon és Lippich Gyula r. tagok.

12. A választmány ajánlata folytán Bonaparte Roland herceg, báró Sacken Adolf altábornagy, a hadi archivum igazgatója (Bécs) és báró Wanka József altábornagy a cs. k. földrajzi intézet igazgatója (Bécs), a közgyűlés tetszés nyilvánításai közt, a társaság tiszteletbeli tagjaivá megválasztatnak.

13. Felolvastatik a választásról szóló jegyzőkönyv, mely szerint beadatott összesen 38 szavazat. Megválasztottak választmányi tagokul 1885-re: Déchy Mór, Fraknói Vilmos, Ghyczy Béla altábornagy, Gönczy Pál, Heim Péter, Koller Lajos, Lóczy Lajos, Pesty Frigyes, Péchy Imre, Dr. Török Aurél, Zsilinszky Mihály 38—38, Bedő Albert, György Aladár, Hunfalvy Pál, Jelencsik Vincze, Majláth Béla, Dr. Szabó József 37—37, Dr. Havass Rezső, Laky Dániel, Zobel Lipót 36—36, Dr. Ballagi Aladár 35, Gróf Andrássy Géza 30, Berényi József 26, Kisteleky Lévy Henrik pedig 23 szavazattal.

14. A tárgysorozat kimerítettvén, elnök a közgyűlést berekeszti.

— **A magyar földrajzi társaságnak** f. é. jan. 30-án tartott választmányi ülése.

Jelen voltak: Dr. Hunfalvy János elnök, Berecz Antal főtitkár, Király Pál titkár, Dr. Floch Henrik pénztárnok, Berényi József, Déchy Mór, Ghyczy Béla, György Aladár, Dr. Havass Rezső, Heim Péter, Laky Dániel, Lóczy Lajos, Pesty Frigyes, Dr. Szabó József, Dr. Török Aurél és Zobel Lipót választmányi tagok.

1. Elnök megalakultnak nyilvánítja s melegen üdvözlí az új választmányt, melyet a közelebbi közgyűlés legnagyobb részt ismét azon kiváló és buzgó férfiakból állított össze, kik, mint választmányi tagok, már hosszabb idő óta vezetik a Magyar Földrajzi Társaságnak úgy igazgatási, mint munkássági ügyeit, s kéri az új választmányt, hogy a közgyűlés által rá bízott teendőkben ezentúl is szokott buzgósággal és bölcseséggel járjon el.

2. Az előbbi két választmányi ülés jegyzőkönyvei felolvastatván, hitelesítették.

3. Ghyczy Béla altábornagy és vál. tag úr beterjeszti a teljes címjegyzékét azon hazánkra vonatkozó nyolcz régi térképnek, melyek a bécsi cs. és k. hadügyi archivumban őriztetnek, s mely jegyzéket a nevezett intézet igazgatója másolatot le s küldött meg neki a Magy. Földr. Társaságnak való átszolgáltatás végett, — Köszönettel tudomásúl vétetik.

4. A főtitkár bemutatja br. Sacken altábornagy levelét, melyben tiszteletbeli taggá történt megválasztatásáért köszönetet mondva, a Társaság céljait előmozdítani ígérkezik. — Tudomásúl vétetik.

5. A főtitkár beterjeszti a »Magyarországi Kárpát-egylet« lipói osztályának abbeli kérelmét, hogy részére a »Földrajzi Közlemények« ingyen küldessenek. — A választmány e kérelem tárgyában nem kíván határozni addig, míg a kérelmező osztály szervezetéről alaposan nem értesül.

6. A főtitkár jelenti, hogy az aarai keresk. földrajzi társaság csereviszonyra szólítja föl Társaságunkat s egyúttal közleményeinek ez évi első füzetét hozzánk már be is küldte. — A csereviszony létesítése készséggel elfogadtatik s a főtitkár megbizatik, hogy a kellő intézkedéseket azonnal tegye meg.

7. A főtitkár bemutatja az orsz. statisztikai hivatal igazgatójától a hazai könyvtárakhoz intézett s hozzánk is megküldött körlevelét, melyben Társaságunk könyvtárát illetőleg a levélhez mellékelt kérdőpontok szerinti adatokat kér. — Elintézés végett kiadatik a könyvtárnoknak.

8. A múlt évi számvizsgáló bizottság nevében a főtitkár azt az indítványt terjeszti elő, hogy a könyv- és térképtár pénzbeli értékének megállapítása, főleg pedig a könyvtár kezelésének ellenőrzése céljából könyvtári bizottság választassék a választmányi ke-

beléből. — A könyvtári bizottságot elvileg a választmány is szükségesnek véli; ily bizottság választását azonban mellőzni kívánja addig, míg a könyvtár számára állandó helyiséget és kellő bútorzatot nem szerez a Társaság.

9. A főtítkár indítványozza, hogy az ezentúli fölolvásó ülések a következő időközökben és napokban tartassanak: február hó 5-én és 19-én, márcz. 5-én és 26-án. — Elfogadtatik.

10. A főtítkár javasolja, hogy találjon a választmány módot a Társaság tagjainak szaporítására. — A választmány erre egyéb módot nem lát, mint hogy a Társaság, főleg pedig a választmány tagjai személyes ismerőseik közt igyekezzenek újabb tagokat szerezni.

11. György Aladár vál. tag úr előadván, hogy egy keleti muzeum föllállítása hazánkban mind közgazdasági, mint tudományos érdekből nagyon szükséges s hogy e fontos ügyre a kormány is különös figyelmet fordít közelebb különösen az által, hogy az orsz. kiállításon egy keleti pavillont is létesíttet: indítványozza, hogy a Magy. Földr. Társaság is csatlakozzék egy ilyen muzeum kezdeményezéséhez s különösen az iránt tegyen lépéseket, hogy e muzeum a földrajzi tudomány érdekeire is kellő figyelmet fordítson. — Az indítványt a választmány magáévá teszi s e részbeli teendők megvitatására, valamint a Társaság nevében a m. k. közgazdasági Ministerium elé terjesztendő emlékirat megszerkesztésére bizottságul kiküldetnek Dr. Vámbéry Ármin elnöksége alatt György A., Déchy M., és Lóczy L. vál. tagok.

12. Elnök betérjeszti Tömösváry Lajos r. tag abbeli indítványát, hogy a Társaság a magyar fajjellem (typus) kiderítése végett eszközöltessen az ország különböző, még pedig mennél számosabb vidékein anthropologiai méréseket és tanulmányozásokat. — A választmány nagy fontosságúnak tekinti ez indítványt, melyre nézve egyelőre úgy kívánt intézkedni, hogy az irásba foglalt indítványt beható megbirálás s esetleg pótlás, kiegészítés vagy megigazítás végett kiadta Dr. Török Aurél vál. tag úrnak, mint a budapesti egyetemen az anthropologia szaktanárának. Egyúttal kijelentette a választmány, hogy ez ügynek további és tüzetes tárgyalását szükségesnek tartja s alkalmilag minden lehető támogatásban részesíti az ez irányú anthropologiai mozgalmakat úgy saját körében, valamint az akademiánál és a kormánynál is.

13. A főtítkár előadván, hogy a legújabb középiskolai tantervek a földrajzzal, mint iskolai tárggyal, igen mostohán bánnak, a mennyiben e részben úgy a tanítandó anyagot, valamiut a tanítási időt is annyira szűken szabják ki, hogy a földrajzi oktatás leendő eredményei iránt a legkomolyabb aggodalomra lehet okunk: indítványozza, hogy küldessék ki egy bizottság, mely a tantervek ide vonatkozó részeit behatóan megbirálva, találjon czélszerű módot a jelzett baj megelőzésére, illetőleg elhárítására. — A választmány ez indítványt magáévá teszi s a kérdés megvitatására Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt Berecz Ant. és Laky D. vál. tagok bizottságba kiküldetnek azzal a megjegyzéssel, hogy esetleg a választ-

mányon kívül álló szakértőket is meghívhatnak magukhoz a bizottság netaláni kiegészítésére.

14. Ugyancsak a főtítkár indítványozza, hogy a földrajzi tudomány körébe vágó s iskolai használatra alkalmas újabb és jelesebb segéd munkák és tanítási eszközök nyilvántartása s egyszersmind is főleg a könyvpiac czal nem igen érintkezhető vidéki iskolák, tanárok, tanítók avagy tanulók tájékozása s esetleg útba igazítása végett küldjön ki a választmány egy külön bizottságot s így, a meny nyire lehet, vegye elejét annak, hogy egyik, másik vidéki iskola drága pénzen elavult, vagy épen rossz kiadványokat vásároljon. — A választmány nem kíván e nagy fáradsággal és felelősséggel járó föladattal külön bizottságot terhelni, annyival kevésbbé, mivel az esetleges tudakozódásokra adandó válaszok vagy egy, vagy más tekintetben egészen egyéni fölfogás, vagy ítélet színet viselhetnék; e helyett azonban azt ajánlja, hogy a Földr. Közlemények az ilyen segéd munkák és tanítási eszközök ismertetésével mennél sűrűbben foglalkozzék s az ajánlásra érdemes munkáknak mennél tüzetesebb könyvészeti rovatot szenteljen.

15. Belföldi levelező tagokul ajánlottak: Dr. Keleti Károly, Hantken Miksa, Dr. Schencel Guidó és Xantus János, külföldi levelező tagokul ajánlottak s egyhangúlag elfogadtattak:

Conil D. P. A. a tudományos nemzeti akademia titkára Córdobában az Argentina köztársaságban.

Dr. Cruls a csász. csillagda igazgatója Rio-Janeiróban.

Dr. Doering Oszkár a tudományos nemzeti akademia elnöke Córdobában az Argentina köztársaságban.

Dr. Egli J. J. egyetemi tanár Zürichben.

Hoffmann Walter J. az anthropologiai társaság főtítkára Washingtonban.

Humphreis A. A tábornok, az Egyes.-Államok tábori főmérnöke, Washington.

Powel I. W. az anthropologiai társaság alelnöke, Washington.

Weehler M. mérnök-hadnagy az Egyes.-Államok tábori karában.

Beérkezett könyvek és térképek.

A bécsi cs. k. katonai földrajzi intézettől beérkezett térképek:
 Zone 10. Col. XVI. Göding u. Lundenburg. — Zone 11. Col. XVI. Landshut, Schossberg und Hohenau. — Zone 12. Col. XVI. Dürnkrot u. Bösing. — Zone 15. Col. XVIII. Acs u. Totis. — Zone 15. Col. XIX. Neszmély u. Zsám-bék — Zone 15. Col. XX. Altófen (Budapest). — Zone 16. Col. XIX. Bicske u. Mártonvásár. — Zone 16. Col. XX. Budapest u. Tétény. — Zone 17. Col. XIX. Stuhweissenburg und Seregélyes — Zone 17. Col. XX. Rác-Adony und Kun-Sz.-Miklós. — Zone 20. Col. XIX. Szegszárd. — Zone 21. Col. XXVII. Kőrösbánya. — Zone 22. Col. XX. Zombor. — Zone 23. Col. XVI. Lugos. — Zone 23. Col. XXVII. Ruskberg (Ruszkahegy). — Zone 24. Col. XXV. Gattaja u. Dognácska. — Zone 25. Col. XXV. Kudritz u. D. Oravica. — Zone 25. Col. XXVI. Krassova u. Teregova. — Zone 25. Col. XXVII. Korniareva. — Zone 26. Col. XXI. Mitrowitz. — Zone 28. Col. XXVI. Mehadia. — Zone 28. Col.

XVI. Gračac u Ermain. — Zone 29. Col. XIV. Koin u Ervenik — Zone 33. Col. XIII. 1. St-Andrea. — Zone 34. Col. XIV. 1 Busi.

Mittheilungen der kais. königl. geographischen Gesellschaft in Wien. Band XXVII. Wien, 1884.

Nr. 12. Inhalt: Der Kaukasus. Eine physiographische Studie von *Peter Muromzow*. (Schluss.) — Normalschema für die landeskundlichen Bibliographien. — Ueber ein Tellurium, construiert von *Dr. Wilhelm Schmidt*, Gymnasialprofessor.

Fünfter Jahresbericht der Geographischen Gesellschaft zu Hannover 1883³/₄. Hannover 1885.

Inhalt: Moore und Fehne in Ostfriesland, Von *Bojunge*. Die Petroleum-Industrie Oelheims. Von *A. Renner*.

Proceedings of the royal geographical society and monthly record of geography. Vol. VII. London, 1885.

Nr. 1. Contents: Notes of an Overland journey through the southern part of Formosa, from takow to the south cape, in 1875, with an introductory sketch of the Island. — Discovery of the true source of the Mississippi. By Captain *Willard Glazier*. — A search in British North-America for Cost colonies of Northmen and Portuguese. By *R. G. Haliburton* — Afghan Boundary commission; geographical notes. By Mayor *T. H. Holdich*.

Report upon geographical and geological explorations and surveys west of the one hundredth Meridian, in charge of First Lieut. Geo. M. Weehler, corps of engineers, U. S. army, under the direction of Brig. Gen. A. A. Humphreys, chef of engineers, U. S. army. — Vol. V. Chapter I—XVI. Zoology. Washington, 1875. — Vol. II. Astronomy and barometric Hypsometry. Washington 1877. — Vol. VI. Botany. Washington 1878.

The Chamber of Commerce Journal. Volume IV. London, 1885.

Nr. 35. Contents: The Trade of London in 1884. — The Eastern Gates of Central Africa. — Production of Gold and Silver in the United States of America 1883. — The Resources of South Africa and their Development. — German Annexations. — Education and Technical Instruction: Brazil and Uruguay. — Trade Returns: United Kingdom, Belgium, Ecuador, Fiji, France, Germany, Italy, Norway, Russia, Servia, Spain, Turkey, United States, Venezuela, West-Indies. — Savings Banks: Austria-Hungary, United States.

Nr. 36. Contents: Socialism. versus Capital. — Wages and Earnings of the Working classes. — Railway Rates. — Telephonic developments. — Maritime movement of Foreign Ports: Austria Hungary, Belgium, Denmark, Egypt, France, Germany, Mexico. — American consular reports.

United States hydrographie office. Washington. Notice to mariners 1884. Nr. 480—497.

Compte Rendu des séances de la société de géographie. Paris, 1885. Nr. 1, 2.

Bulletin de la Société de Géographie et D'Archéologie de la province D'Oran. 1884.

Nr. 22. Sommaire: Extrait des séances du comité. — Edmond About en Algérie — La Rochelle et Bordeaux. Recherches Ethnographiques.

Bulletin de la Société de géographie de Lille. 1885.

Nr. 1. Sommaire: Procès-verbal de l'Assemblée générale du 15 novembre 1884. — Excursions de 1884: Excursion à Boulogne-sur-Mer des lauréats du prix Verkinder. — Communications aux assemblées générales trimestrielles: *Alfred Renouard*. — Extraction des fibres de palmiers dans leurs pays de production. — *F. Leseur*. — L'Emigration chinoise.

Bulletin de la Société de géographie de Lyon. Tome cinquième. 1884.

6. livraison. Sommaire: La Chine militaire. *MM L-Colonel Debize.* — Obock et l'Éthiopie méridionale. *Paul Soleillet.* — La civilisation européenne en Chine depuis le XIII-e siècle. *Valérien Groffier.*

Revue commerciale financière et maritime de la place et du port de Rio de Janeiro. 4. Année. Nr. 61. Rio de Janeiro, 1884.

Bulletin de la Société de géographie commerciale de Bordeaux. 8. année. 2. Série. Bordeaux 1885.

Nr. 2. Sommaire: *Albert Mine.* — Étude historique, géographique et statistique sur l'archipel des îles Hawaï. — *E Labroue.* — Prononciation et terminologie géographiques. Rapport présenté au Congrès de Toulouse. — Observatoire astronomique de Bordeaux (Novembre 1884.)

Nr. 3 Sommaire: *Albert Mine.* — Étude historique, géographique et statistique sur l'archipel des îles Hawaï (*Suite et fin*). — *Alfred Marche.* — Quelques mots sur l'île de la Paragua et les îles voisines. — Notes géographiques.

Le Moniteur des consulats et du commerce international. Paris, 1885. Nr. 284, 285, 286, 287.

La Gazette géographique et l'exploration. 1. Année Paris, 1885.

Nr. 2. Sommaire: Exploration dans la presqu'île malaise. *Vicomte J. de Morgan.* — Affaires coloniales de la France. — La conférence de Berlin — Mouvement colonial de l'étranger. — Dans le golfe Persique. — Nouvelles géographiques.

Nr. 3. Sommaire: Les nègres des bois. *Prince Roland Bonaparte.* — Affaires coloniales de la France. — La conférence de Berlin. — La Question du Niger. *Général Faidherbe.* — Mouvement colonial de l'étranger. — Nouvelles géographiques.

Nr. 4. Sommaire: La France en Océanie. *Raoul Postel.* — Affaires coloniales de la France. — La conférence de Berlin. — Mouvement colonial de l'étranger. — Nouvelles géographiques. — *A. Taiti.* Huîtres perlées et nacre. — Les voyages autour du monde.

Nr. 5. Sommaire: Le Niger. *Joseph Joubert.* — Les Coptes. — Affaires coloniales de la France. — La conférence de Berlin. — Mouvement colonial de l'étranger. — Nouvelles géographiques.

L'Exploration, revue hebdomadaire des découvertes géographiques et de la politique coloniale. Tome XVIII. Huitième année. Paris, 1884.

Nr. 414. Sommaire: L'annexion du Cambodge et ses conséquences, *Raoul Postel.* — La conférence de Berlin. — Politique coloniale de la France. — Étude comparée sur l'Administration communale en Algérie. *G. Sénéchal* de la Grange. — Nouvelles de tous les points du globe.

Conférence internationale tenue à Washington pour l'adoption d'un premier méridien unique et d'une heure universelle. Oktober 1884. Washington 1884.

Le Monde Pittoresque. 5. Année. 2. Série. Paris, 1885. Nr. 107, 108, 109, 110.

Boletín de la Academia nacional de ciencias en Córdoba. Tomo VI. Entrega 4. Buenos-Aires, 1884.

Contenido de la presente entrega: *Oscar Doering:* Observaciones meteorológicas hechas en Córdoba (República Argentina) durante l'année 1883. — *Otto Knopf:* Determinación de la latitud de algunos lugares de la República Argentina. — *Bruno Peter:* Informe sobre las Observaciones del

paso de Venus, practicadas per la Comission Astronómica alemana en Bahia-Blanca.

Boletin de la Sociedad geografica de Madrid. Tomo XVII. Madrid, 1884.

Nr. 4 y 5 Sumario: Resenna de las tareas y estado de la Sociedad Geográfica de Madrid, leida en la Junta general de 4 de Noviembre de 1884, por *D. Adolfo de Motta*. — Memoria sobre el progreso de los trabajos geográficos, leida en la Junta general del día 4 de Noviembre de 1884, por *D. Martin Ferreiro*. — Comercio exterior de Espana. — El reparto de la costa de Africa; por *Sir Rawson W. Rawson*. — Ingleses, franceses y alemanes en el Golfo de Guinea, por el *Vizconde Ch de Bouthillier*. — Exploracion del alto Limay y del lago Nahuel-Huapi, por *D. Eduardo O'Connor*.

Bollettino dell Società Geografica Italiana. Anno XIX. Serie II. — Vol. X. Roma, 1885.

Fasc. I. Sommario: Atti della Società. — Memorie e relazioni — Notizie ed appunti.

Bollettino della Società Africana d'Italia. Anno III. Napoli, 1884.

Fasc. VI Sommario: Il 1885. (Della Valle). — Conferenza di Berlino. — Il progetto per la baia di Assab. — Zulla. — Sezione Chietina della Società Africana. — Camere di commercio all'estero. — Onoran ze a Chiarini.

Midden-Sumatra. Reizen en onderzoekingen der Sumatra-Expeditie, uitgerust door het aardrijkskundig Genootschap. 1877-1879. beschreven door de Leden der Expeditie, onder Toezicht van Prof. *P. J. Veth*. — Natuurlijke Historie, door *Joh. F. Snelleman*. IV. 4-de Aflevering. — Leiden, 1884.

Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap gevestigd te Amsterdam, onder Redactie van Prof. *C. M. Kan* en *N. W. Posthumus*, Secretarissen van het Genootschap. Tweede Serie, Deel I. Amsterdam, 1884.

Nr. 10. Inhoud: Verslag der vier-en-veertigste algemeene Vergadering van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, gehouden te Amsterdam, den 18 October 1884. Aardrijkskundige Mededeelingen

Journal of the Tokio geographical society. 1884. Vol. VI. (Japan nyelven.)

Nr. 2. Contents: Proceedings of the Society. — Interior of Northern Corea, by *Mr. Kaizu*. — Travels in Siam. Notes on Thibet. — Correspondence from abroad. — List of books received.

Nr. 3. Contents: Proceedings of the Society. — Historical remark of the North-Eastern Portions, beyond the limits of China Proper, by *Mr. K. S. Otori*. — Interior of Northern Corea, by *Mr. Kaizu*. — The history of Formosa, under the Chinese Government — Correspondence from abroad. — List of books received. — Proceedings of the Society and list of books received (July and August).

Nr. 4. Contents: Proceedings of the Society. — Historical remark of the North-Eastern Portions, beyond the limits of China Proper, by *Mr. K. S. Otori* with map. — General view of recent event in Anam by *Mr. Koizumi*. — Travels in the south eastern territory of Russian empire, by *Mr. Kanbe*. — Travels in Siam. — List of books received.

A Kath. hitterjesztés lapjai. Nagyvárad, 1885. IV. évfolyam. II. füzet.

Képes Missió-könyvtár a kath. nép számára. Nogely Istvántól. Nagyvárad, 1885.

Természettudományi Közlöny. XII. kötet. 185. füzet. Budapest, 1885.

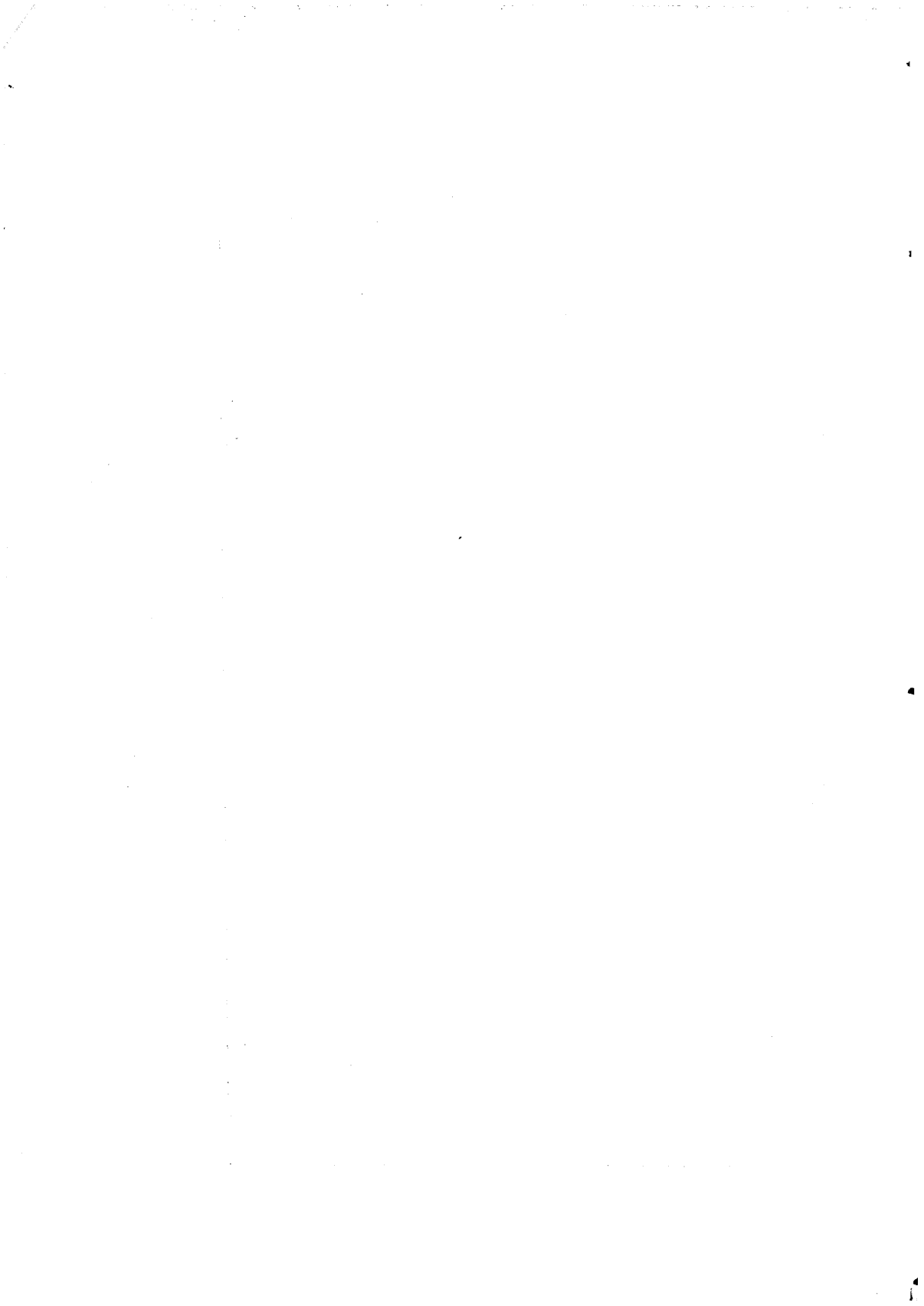

Déchy fotogr.

Az Elbruz, a Terszkol völgyzugból nézve.

L'Elbrouz vu du coin de la vallée Terskol.

Melléklet a „Földrajzi Közlemények“ XIII köt III, füzetéhez.

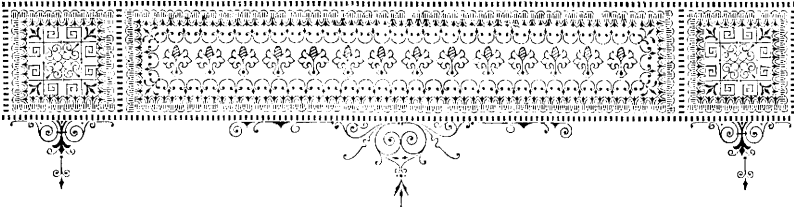
Déchy fotogr.

Az Azaujeges a Bakszanvölgyben.

Le glacier Azaou dans la vallée de Baksan.

Melléklet a „Földrajzi Közlemények“ XIII köt. III. füzetéhez.

Utazásom a Kaukázban 1884.

(Felolvasatott 1884. december hó 11-én tartott ülésen.)

Az ókor gazdag mondanaköre szövi át a Fekete és Kaszpi tenger közt fekvő tájat; ős, nagyrészt eltűnt népek laktak ott és a két tengert összekötő utak a népvándorlások irányját jelzik. — Különböző népfajok pusztító harcrai, vallási küzdelmei folytak le e területen. A Kaukáziai Iszthmusz gazdag configurációja, mely hol fensíkot, hol széles folyamvidéket mutat s melyen keresztül egy hatalmas hegyláncz, a nagy Kaukáz vonul, kiválóan hatott ezen eseményekre azon szoros kapcsolat következtében, melyet mindenütt feltalálunk a történelem lefolyása és a földrajzi tényezők között. . . És itt ez események színhelyei nemcsak a Rion, a Kura, a Terek, az Axartesz nagy folyamvölgyei valának; érinték annak hullámai az önálló, zord, magas hegységet — a Kaukázst is. A vándornépek töredékei, a harcok menekültjei odavetődtek a hegység völgyeibe, fölhatoltak a hegység éjszaki lejtőjén, a Terek mellékfolyamait követvén és ezektől a járhatatlan hegygerincz által elválasztva, ott termettek néptörzsök az aranydús Kolchisz vidékére nyúló déli völgyekben. A völgyek középmentén képződő szorosokon túl, a hegység tövében, a külvilágtól elzárva, telepedtek le a néptörzsek. Innét magyarázható meg a népek rendkívüli vegyülete a Kaukázban, melynek minden egyes tagja azonban megővta és eredménynyel őrzötte eredetiségét; innét érthető meg harcziás jellemök.

Az ethnographus gazdag anyagot talál vizsgálódásokra a Kaukázban; az archäologus kincseket fedez föl; a természetbuvár és a geographus oly területet tapos, mely a tengerparttól 18,500 láb magasságig a legkülönbözőbb régiók faunáját és flóráját, a magas hegység gazdagon taglalt képződéseit és formáit tárja elé. De a

természet alkotásai a Kaukázban nemcsak magasztosak, hanem zord, visszataszító jelleget is viselnek magukon; oly hatalmasak, oly magas régiókba nyúlnak e képződések, hogy a kutatót ez el-lenséges természettől visszariasztották. Hogy megpillanthassuk, hogy behatolhassunk a Kaukáz gletser- és hegyvilágába, mely az örökhó határán túl, óriási területen elterül, meg kell küzdenünk az akadályokkal és veszélyekkel — —

A múlt július hó egyik napján először pillantám meg a Kaukáz, midőn a sztavropoli lapály átszelése után éjszaki alján Vladikafkaz felé utaztam.

A nagy Kaukáz a Kaszpi tengerbe nyuló Apseron félszigettől az Azovi tengeröblig, 150 mértföldnyi hosszú és átlag 25 mértföldnyi széles lánczban, délkeletről éjszaknyugat felé vonul. Délben az armeniai fensíktől kiindulva, éjszakon az orosz pusztákkal határos Mantislapályba vész; — két tengerre pillant, két földrészt választ el.

E hatalmas hegyláncz középső részét láthattam akkor, azt a részt, melylyel a hegység legmagasabb emelkedését, leghatalmasabb kifejlődését nyeri el. A síkságból emelkedett föl a hegység, rövid s meredek nyulványokra támaszkodva. Barázdákként huzódnak fel a szűk völgynyílások a Terek folyamrendezéséhez tartozó Ardon, Uruch, Cserek, Urban, Csegem és Bakszan medrei. A hegység fő-emelkedési irányával derékszöget képeznek e harántvölgyek és csak mielőtt útunk a hegységhez közeledett, a Bestau különvett eruptívtömege mellett elhaladván, megpillantottunk egy lépcsőzetes fensíkot, mely az Elbrusz keleti lejtőjén fellépő hosszvölgyi képződésre mutat.

A Kaukáz e középső részének két végpontján ott álltak az Elbrusz és a Kazbek a főgerinczből éjszakra kiágazó tömegei: délkeleti végén a gazdag mondakörrel átvont 16,546 lábnyi magas Kazbek, míg éjszakra a 18,526 láb magas Elbrusz, a Kaukáz legmagasabb csúcsa, méltó zárköve. — A hegyláncz e két hegycsúcs közti óriási vonalán, mint egyes különvált csoportok tetőpontjai, a Kostantau 17,096 láb magas orma, a mellette fekvő 16,926 láb magas Dychtau-val és az Adai-Choch 15,244 láb magas csúcsa uralkodnak.*

* Eltekintve a Kaukáz jégbe borított legmagasabb csúcsaitól, a hegyláncz e látványa nagyon emlékeztet a fogarasi alpok látképére, az éjszaki alján elterülő lapályról, úgy valamint Vladikafkaz megjelenése is azon tájképre emlékeztet, melyet Brassó nyújt, ha vasúttal e város felé közeledünk, mindig a kisebb mértéket szem előtt tartva.

Kora reggel volt. A fejedelmi méltósággal a felhőkig emelkedő, tiszta hóval fedett Elbrusz széles alkotásán, hajnalpir égett. A hegység alján, az erdőborította lejtőkön szürke ködfátyol lebegett. Világosabb lón mindinkább, kivált a hegység gyönyörű architektúrája; a gerinc mélyedéseiben jégárok terjednek és fölötté hóval borított csúcsok csillognak.

Áttekinthettem utazásom területét. Tervem megállapításánál főelv az volt, hogy a hegység ismeretlenebb, nehezen járható részét meglátogassam, azt a részét, hol a magashegységi jelleg leginkább kifejlődésbe jut. E cél elérésére oly útirány ajánlkozott, mely a Kazbektől az Elbruszig, lehetőleg a hegyláncz főtörzsének közelében vezetett. Szükségessé vált a főgerincztől lehuzódó völgyeken keresztül, az ezen völgyeket elkülönítő hegyhátokon át délkelettől éjszaknyugat felé vonulni. Így akartam Osszián és Balkarián keresztül az Elbrusz aljáig eljutni, és meg akartam kísérleni az Adai-Choch és Kostantau, valamint az Elbrusz csúcsainak megmászását is. Az Elbrusz alján elterülő Bakszanvölgyből a hegység jégárain át, déli oldalára akartam magamnak utat nyitni, hogy eljussak szabad Szvanecziába és onnét a Rion medenczébe. Megtettem az utat az Ardonvölgytől az Elbrusz aljáig, magas hegyhágók egész sorozatán keresztül, véghezvittem az Adai-Choch első megmászását, meghódítottam az Elbrusz legmagasabb csúcsát és átkeltem Szvanecziába. Az egész utamon topografiai megfigyeléseket, magasságméréseket eszközöltem, megvizsgáltam a hegység alkatát, a gletserek viszonyait és nyertem közel 300 fényképészeti felvételt, az elsőök a közép Kaukáz hegy- és gletservilágából, képek a természet után, melyek hivatva vannak, hogy élethűen tárják fel ez ismeretlen tájakat.

Hárman valánk, kikre a Vladikafkazba vezető útról a kaukáziai hegyláncz nagyszerű látványa mélyen hatott. Magam és két svájczai vezetőm. Az egyik Burgener Sándor volt; a Rhonevölgybe ömlendő Visp völgyének szülöttje, a wallisi hegyek vidékéről, egyike a leghíresebb és legmerészebb hegyvezetőknek és Dr. Güssfeldt útítársa az amerikai Kordillerák között. Második kísérőm szintén wallisi fiatal ember volt, Ruppen Péter József.

Vladikafkából indultam ki útamra, az éjszaki oldalról kívánván a hegységbe betörni. Vladikafkaz — oroszul a Kaukáz kulcsa — vagy mint az osszetek nevezik, Terek-Kala, a Terekvár, fekvése folytán, mely az egyetlen a hegylánczon keresztül vezető országút — a Dariel-szoros — nyílása fölött uralkodik, az oroszok katonai

főtelepe a Kaukázban. A Terek partján, 2368 orosz lábnyi magasságban elterülő város, a Kaukáz előhegyei közt kiesően fekszik és csak éjszaka felé áll összeköttetésben a végtelen pusztákhoz húzó dűnékkel. A zöldelő, erdős hegygerinczek mögött emelkednek a Kazbek-csoport és a keleti Kaukáz hó-borította csúcsai.

Noha tudtam, hogy Tiflisz, mint a Kaukáz főpontja, alkalmasabb hely lett volna, úti előkészületeim megtételére, időnyeresség szempontjából mégis Vladikafkazba utaztam, hol a hegység éjszakai völgyeihez közel voltam. De a nehézségek nagyobbak voltak mint képzeltem és csak a kormányzó Jurkovszky tábornok véghetetlen szívességének köszönhetem, hogy három napi időzés után kiindulhattam nagy útamra.* —

Ismét a nagy hegyláncz mentében haladtunk, midőn Vladikafkazt elhagyva, a lapályon keresztül az Ardon felé vonultunk. Lombos erdővel borított völgy fogad bennünket. Eltűntek a síkság flórája és faunája; mint festőibb, mint szűkebbé válik a völgy, mely mindinkább az alpesi jelleget ölti magára. Utazásunk második napján az Ardon-völgy legfelsőbb részében voltunk. -- Nyugat felé egy mellékvölgye, a Ceja-völgye nyílt, hatalmas gletserhátterrel és ez irányban akartuk az Adai-Choch csúcsát megközelíteni.

Nem volt könnyű feladat expedíciónkat útnak indítani. A kormánytól nyert papírjaim és az impozans kozákkíséret dacára, majdnem lehetetlennek látszott a szükséges lovakat, hordárokat és élelmi szereket beszerezni. Igaz, hogy támogattak bennünket a legközelebbi falu előljárói, mind az osszet gentlemannek, kik mindenütt festői cserkesz viseletben, övükben a nélkülözhetlen ezüsttel kirakott kindzsállal jelentek meg, de mint mindenütt a keleten, ez is csak a szokásos roppant szó- és időpazarlással történt. Ily akadályokkal és nehézségekkel különben az egész kaukáziai úton küzdünk kellett. Azonban különösen hegymászásoknál, a midőn az

* Legyen szabad itt hálásan megemlékeznem azon szíves támogatásról, melylyel úgy a cs. és k. külügyi miniszterium, a pétervári osztrák-magyar követség és az odesszai osztrák-magyar főkonzul Princig lovag úr, — valamint az orosz kormány, különösen Dondukow-Khorzakow herceg kaukáziai fő kormányzó és Jurkovszky tábornok, ciskaukáziai kormányzó részéről találkoztam. Nagy köszönettel tartozom továbbá a kaukáziai tábornoknak Tifliszben, annak tudós főnökének Stebnitzky tábornoknak, Chatissian Gábor államtanácosos úrnak Tifliszben, a Devdorak jeges igen érdemdús kikutatójának, Delbischeff tanár úrnak, archaológiai bűvárnak Vladikafkazban, és mindazon uraknak, kik hivatalos hatáskörükben és eljárásuk által expedícióm sikerét oly hathatósan előmozdították

úgy is eléggé ritka és rövid tartamú szép időt fel kell használni, ily időmulasztások nemcsak gátlólag hatnak, de a legtöbb esetben az expedíció sikerét is veszélyeztetik. Ezen nehézségek legyőzése legkellemetlenebb, az utazó türelmét és erélyét tűzpróbára tevő része, az ezen — az európai civilizációtól távol eső vidékeken való utazásnak.

Másnap a Ceja-völgyben vándoroltunk. A fenyvesek közt tartottuk első pihenőnk, hol közel egy zöld pázsitos síkságon, kis kunyhó emelkedett, melynek falain és tetején vad kecskék szarvai és koponyái voltak kirakva. Ide jönnek az osszetek imádkozni és itt ajánlják fel áldozataikat. A kaukáziai népek egyik legérdekeesebbje közt utaztunk Osszecziában. — Az osszeteket az iráni törzshöz számítják. A kaukáz keresztény hegynépeihez tartoznak az osszetek, bár több a pogány elem hitükben és annak gyakorlásában, mint a keresztény, sőt mohamedán hitelvekre is akadunk náluk. Érdekes, hogy a természeti határ, a hegység főgerincze, az osszet néptörzs elterjedésének nem képezi határát, mivel nemcsak a Kaukáz éjszaki lejtőin, hanem annak déli oldalán a Mamisszon vidékén is laknak.

A völgy háttere megnyílt és a jégfolyam méltóságosan ereszkedett le a magasból. Este felé a jégár lábánál ütöttünk tanyát, méréseim szerint 6522 láb magasságban.

Másnap a jégár jobboldalain kopár sziklalejtőkön haladtunk tovább. A jégár jelentékeny kiterjedésben most előttünk feküdt. A magasban félbeszakítván csendes folyását, össze-vissza tördelve zuhan alá.

A gletsertünemény a Kaukázban általában nagyobb kifejlődéssel bír, mint az Alpokban. De egyedi kiterjedés tekintetében nem találunk a Kaukázban oly hosszú jégárakat, minőkkel az Alpok dicsekednek. Klimatikus okok és a talajképződés miatt a kaukáziai jegesek sokkal nagyobb magasságban végződnek. Viszont a Kaukáz jelentékenyebb emelkedésénél fogva, a gletsérképződésnek több alapja kínálkozik; továbbá a magasabb régiók talaja meredekebb, a völgynyílások szűkebbek és ennél fogva a gletsér-folyam nem fokozatos egyenlegben ereszkedik a mélységbe, hanem azon tünemény, mely az európai Alpokban mint jégtörés, vagy seracképződés ismeretes és melynél a gletsér medrének egyenetlensége vagy oldalfalainak összetódulásánál fogva, a hasadékok tömkelegével, össze-vissza szaggatva lezuhan, — a Kaukázban sokkal fokozottabb mértékben fordul elő. Innét a kaukáziai jegesek vad szépsége, innét járhatatlanságuk.

A Ceja-jeges hossza igen jelentékeny és csak miután kisérő oldalfalain három órán át gyalogoltunk fölfelé, váltunk el volt teherhordóinktól és ráléptünk a jégre. Csakhamar elértük első zuhanását és órákig tartó küzdelem következett. A Ceja-jeges szakgatottsága mindent felülmul, mit az Alpokban láttunk; a feljutás a seracokon nehézség tekintetében szintén túlhalad mindent, mit eddig az Alpokban tapasztaltunk.

Csak este 6 óra felé szakadatlan munka után jutottunk egy a gletserbe nyuló jéggel és hóval borított előhegy magaslatára, hol néhány sziklalap szűk helylyel kínálkozott éjjeli tanyázásra. Az elért magasság méréseim szerint 10,435 láb. Az idő borult; a hőmérő 6° Celsiust mutatott. Éjjel jégeső esett és borzasztó szélvész dühöngött. A minimum-hőmérő reggel leszállt 2 fok hidegre.

Az Adai-Choch két csúcsból áll; a távolabbi, éles jégtű magasabbnak mutatkozott. A hegy éles gerinczén hatoltunk felfelé. Órák multak el és a cél még messze távolságból intett. Délkor az első csúcsra értünk. Phisikailag meg voltunk törve, szellemileg nem. Burgener néhány percnyi időzés után, ismét előretört. A munka nehéz és veszélyes volt. A arrête helyenként igen éles, a hó alatt jég, úgy, hogy kénytelenek voltunk lépcsőket vagdalni. Helyenként a gerinczből síma sziklatornyok emelkedtek fel, melyeken vagy keresztül kellett hatolni, vagy oldalt roppant meredélyek fölött kellett őket megkerülni, hol se láb, se kéz elegendő támaszpontot nem talált. E nehézségek felülmulták várakozásainkat, noha előre tudtuk, hogy a győzelem, ha egyáltalában, csak nagy küzdelem árán lesz megnyerhető. Freshfield, a londoni földrajzi társulat tiszteletbeli titkára, a kitünő utazó, ki 1868-ban társaival és svajczi vezetővel először mászta meg az Elbruszt és a Kazbeket, megvizsgálta az Adai-Choch csúcsát is és »Travels trough the Caucasus« című könyvében következőképen nyilatkozik róla:

»Az első s legfeltünőbb csúcs előttünk ugyan abban az irányban volt, a hol az öt verszt méretű térkép az Adai-Chochot jelöli. Három, sziklából és jégből álló hosszú orom futott össze egy pontba a legmeglepőbb hegyalakzatok egyikét mutatva, minőt valaha láttam. A baloldali és északnyugoti sziklás gerinczei — távcsövön nézve — rettenetesnek látszanak, egy némelyik közülök valóban függeni látszott s a hegy többi oldalait a jég annyira befedte, hogy ha nem is tekinthetők egyáltalán megmászatlanoknak (e szót ma már talán ki is lehetne törölni a hegymászók szótárából) a mi csapattunkra nézve az volt . . . a jobb oldali gerincz a keleti csúcsnál

rendkívül élesebb s a vékony hó-él oldalai oly merevek, hogy mindenkít visszariasztának, kinek eszébe juthatna a gondolat, hogy ide felmenjen.

És mégis: július 24-én 1 óra 30 perczkor mint legelső, az Adai-Choch 15,244 láb magas csúcsán állottam.

A nap nem volt kedvező a kilátásra; csak keletfelé, a Kazbekcsoporthoz tartozó, rikitó hóféhérben fénylő hegycsúcsok és délre egy pillantás az iszonyú mélységben fekvő, a nap sugaraitól aranyozott pázsitokra enyhíték a látképet, mely felhős ég által árnyosítva, a zordság jellegét hordta magán.

Tizenöt perczig időztünk a csúcson; azután lefelé követtük a csúcs élet jobbra néhány lépésnyire, hol a kőzet áttört a hóleplén. A leütött kőzetdarabok gneisz-gránit voltak. Az ősjegezes, gránit-féle kőzetek képezik az egész hegytömegben is az alapanyagot.

A lemenet, ugyanott hol a terepakadályokat már a felmászás alkalmával is csak nagy nehezen lehetett legyőznünk, még komolyabb feladattá lón. De a nehézség és a veszély tudata edzette erőnket.

Hét óra volt, midőn a sziklákhoz visszatértünk. Mindent nedvesen találtunk, nem volt enni-valónk. Borzasztó éjszaka várt reánk; a szélvész dühöngött, a hőmérséklet csakhamar fagypontra alá szállt és éjjel jégeső is hullott. Péter a múlt éjszaka és a két nap fáradsalmaitól betegen érkezett hálólhelyünkre és mi is, nedves ruhánkban s a szintén átázott hálósákjainkban, melyeken keresztül hatolt a hideg szél, nagyon fáztunk.

Reggel elhagytuk e kietlen helyet. Hány foknyi hidegben s hány óraker indultunk el, nem tudom; vagy meg nem néztem, vagy elfelejtettem följegyezni; — hisz a hideg, a szomj és az éhség által kissé meg voltunk törve. — És mind ennek daczára, a nehézségek csak most következtek. Lehetlen volt azon az úton lejutnunk, melyen a hasadékokon keresztül, hóhidak segítségével feljutottunk. — A két éjszakán keresztül tomboló szélvész, az eső, e gyenge összekötő hidakat a hasadékok mélységébe sodorta. Nem volt út, mely lefelé vezetett volna. Megpróbáltuk minden irányban, hol az egyik, hol a másik ment kémlelésre; hasztalan; minduntalan visszafelé kellett másznunk. Az idő múlt és volt egy pillanat, midőn helyzetünk, igen kényesnek látszott. De Burgener éles szeme felfedezte a kijáratot e labirintból; rövid tanácskozás után elfogadtuk tervét. Fölfelé vezető körívben átmentünk egy tőlünk alacsony sziklagerincz által elválasztott mellékvölgyből leereszkedő égárra, mely baloldali sziklafalai mellett, kevésbbé szakgatva, a

lejutás lehetőségét megadta. — Óriási körút volt; de ez nyújtotta az egyedüli menekvést. A felsőbb seracok alatt értük el a fő jégárt.

Itt oly tünetényt vettem észre, mely az éjszaki sark vidékén és az európai Alpokban is előfordul, a vörös havat. De ezen tünetény az Alpokban igen ritkán és csak kis mértékben észlelhető, míg itten nagy hólapályok éles piros színnel voltak festve. Tudjuk, hogy a vörös hó alkatrészei nincsenek még végleg meghatározva. Majd növénytermészetet tulajdonítottak azoknak, (Candolle, Hooker, Martius, Ehrenberg) majd pedig állati organizmusokat (Shuttleworth, Meyer) fedeztek föl a vörös hóban. Vogt és Rougemont megfigyelései szerint mindakettő áll, azaz a vöröshavat részint infusoriák, részint pedig algák alkotják. Növényi alkatrészei a *Protococcus nivalis*, állati formái pedig a *Disceraea nivalis*. Állati alkatrészeinek kiképződésére nézve állítólag több napi szép idő szükséges, míg a ködös esős idő vagy elnyomja, vagy gátlólag hat ez alacsony állati formák kifejlődésére. De éppen a jelen esetben azt tapasztaltuk, hogy ködös esős idő után lépett föl a vörös hó tüneténye oly nagy mértékben. Hartmann, Haeckel hypothezisa után kiindulva, egy harmadik, az állati és növény fajok közt álló organizmust — proteusfajt — véli felösmerni a vörös hó alkatrészeiben. Ujabb időben Tarry a francia akadémiában összeköttetésbe hozta a vörös hó tünetényét és a sárga hamuesőt a cyclonokkal, melyek a Zaharából Európába visszakerültek. De hol keressük a Kaukázra vonatkozólag azon sivatagot, mely e hegységgel szemben azt a szerepet igényelhetné, a melyet a Zahara az Alpokkal szemben elfoglal?

Két óra tájban elhagytuk a jeget, este sátrainknál és másnap, öt napi távollét után — ismét az Ardonvölgyben voltunk.

Igy végződött első, sikeresen végrehajtott hegyi expeditióm a Kaukázban. — Keresztülvittem úti tervem egyik főpontját.

»In high spirits« folytattuk immár útunkat Balkaria és a Kostantau csoport felé. Tervünkhöz híven a völgyekben nem szálltunk lefelé, hogy vagy az egyes harántvölgyek találkozási pontjainál ismét felfelé hatoljunk, vagy a völgyek alsóbb részeiben keressük az átjárókul használt aránylag alacsony hágókat az egyes völgyeket elválasztó oldalgerinczekeken át, hanem mindig a völgyek legfelsőbb részeiből kerestük az átkelő pontokat e gerinczekeken s így a Kaukáz főtörzséhez és jégáraihoz közeledve útunkat éjszak-nyugat felé folytattuk.

Sok nehézséggel kellett küzdenünk; nehezen járható úton

haladtunk, számos éjszakán át nagy, még a hó-régióba nyúló magasságban szabad ég alatt kellett tanyáznunk, küzdvén az élelmiszerek beszerzésének nehézségeivel, a bennszülött teherhordókkal, kik ez utakon nem akartak követni. De végre elértük célunkat, hogy a közép Kaukáz magas hegységével és gletservilágával megismerkedjünk, hogy róla természethű képeket mutathassak be.

Ez útról, mely három hét alatt Osszeczián és Balkárián keresztül az Elbrusz aljáig, a Bakszan-völgybe vitt, itt részletesen nem szólhatok, hasonlóképen föl nem sorolhatom tudományos észleleteim eredményeit. Csak röviden legyen szabad a bejárt vidék néhány pontjairól, az ott lakó népekről megemlékeznem.

Miután a Kongut, Szkatykom és Uruch-völgyeken keresztül Digoriába érkeztünk, a 10,000 láb magas Sztulivcek hágóról először pillantottuk meg a Kostantau és Dychtau csoportját. A kilátás, mely a Sztulivcek hágóról nyílik, a Kaukáz fénypontjainak egyike. Ott emelkednek, nagy és meredeken lezajló jégáraktól övezve, az egekig nyúló hópyramisok, meredek sziklaormok egész sora, koronázva a Kostantau 17,096 láb magas csúcsa által. E csúcs magasságra nézve a Kaukáz csúcsai közt második helyén áll. A föld belsejének szeszélyes vulkanikus működése az Elbruszban, e széles, egyhangú alkotásban, jelölte ki uralkodóját a Kaukáznak és megfosztá e rangtól azt a hegyet, melyet az elsőség, gránittestének merész és gyönyörű architektúrájával, fejedelmi megjelenésével méltóbban megilletett volna.

Kundim nevű falúba érvén, Balkária mohamedán tatárnép által lakott földjére léptünk.

Kundimból kirándultam a Cserek völgyben kifelé, hogy meglássam és lefényképezsem azokat a sziklaszorosokat, melyeken keresztül vájt a Cserek utat magának. A Kaukáz főgerinczéről éjszakafelé levonuló harántvölgyek középmentén gyakran képződnek ily szorosok, de a nélkül, hogy azok után teknőfokok következzenek, mely körülmény a hegység orographiai alkatára igen jellemző.

A Cserek keleti ágából, Bezingi falúból a főgerincz lejtőjén elterülő jégárakat látogattuk meg az Urban vagy Bezingi csirant (csiran tatáryelven annyi mint jeges) — és végül a Miszhirgi csirant. Az utóbbi, mely a térképeken hiányzik, az Urban-csiran alsó részére derékszögben nyíló völgyben fekszik. Míg a Kaukáz legtöbb jégárain a visszamenés jelenségeit észlelhettük, a Miszhirgi csiranon vizsgálódásaink eredményeül jelenleg előrenyomulást tapasztalhattunk, bár úgy a Bezingi csiran mint a Miszhirgi

csiran — mint az előretolt morénák mutatják, egykor sokkal nagyobb hosszúságban terjedtek ki és valószínűleg egymást érintették, míg most a Miszhirgi csiran vége a Bezingi csirantól $1\frac{1}{2}$ kilométernyi távolságban fekszik. — A Miszhirgi csiranon a firnmedenczéig 9,500 láb magasságig felnyomultunk és így ezen még eddig meg nem látogatott jégáron észlelhető tüneményeket tanulmányozhattuk. — De további tervünket, hogy a Kostantau megmászását ez oldalról megkíséreljük, a beállott rossz idő meggátolta. — Az évad már előrehaladt és attól tartottam, hogy huzamosabb várakozás folytán, az Elbrusz tervbe vett megmászása, meghiúsulhatna.

Elhatároztam tehát magamat, hogy utazásomat az Elbrusz alján tovavonuló Bakszanvölgy felé folytatom. Az idő eddig kedvezett, és egyetlen egy pihenő-napot se engedvén magunknak, mióta kiindulási pontunkat, az Ardon völgyet elhagytuk, ernyedetlenül tovább haladtunk, az egész utat gyalog tevén meg. — De most már a szép időnek vége szakadt és a Bakszanvölgyig a Kaukázban záporoként hulló eső volt kísérőnk. A bejárt vidék aránylag egyhangúnak látszott, kivéve talán a Csegem völgye, hol különösen Csegem nevű falú 4,418 láb magasban tűnt fel gyönyörű fekvésével, mely még a Kaukázban is csaknem páratlan. — De ha így a rossz idő miatt sem vesztettünk sokat a tájképek élvezetéből, tagadhatlan, hogy az időjárás az utazás kényelmére nézve kedvezően éppen nem hatott.

Tán helyén lesz itt néhány jellemző vonást elmondanom az utazási modorról a Kaukázban. Már említettem, hogy az orosz kormányközegek részéről a legszivesebb támogatásban részesültem; e hatósági támogatás, tán jobban mondva engedély nélkül, valószínűleg már utazásom első napjaiban kénytelenítettem volna, visszatérni. Birtokomban volt Kaukázia főkormányzója által kiállított az összes kaukáziai tartományokra szóló nyílt levél — Akrita list — és egy másik Vladikafkaz kormányzója által aláírt hasonló levél, mely utóbbi különösen a Ciszkaukáziaira vonatkozott és több részletekre terjedt. — Mindkét levélnek tartalma megegyezett; utazási céljaim előadása után, felhivattak a kormány hivatalnokai, a falúk előljárói, hogy élelmi szereket, lovakat, teherhordókat szerezzenek az illető vidékeken divó árak szerint, katonai kísérletről gondoskodjanak a kerületi főnökök (priesztov-ok), azokat felelőssé tévén életünk biztonságáról. — De e leveleken kívül, Ciszkaukázia kormányzója külön rendeleteket is küldött a kerületi főnökökhöz, őket jövetelünkről értesítendő. — Azonkívül egy vagy két az ország

helyi katonaságához tartozó kozák is kísért, főleg azért, hogy mint tolmács szerepeljen, de talán azért is, hogy kormánypapirjainknak több súlyt kölcsönözzön. »Mert nagy az Úr országa és a Czár messze van! A kerületi főnökök székhelye is — kettő azon vidéken a hegység éjszaki oldalán, hol mi jártunk — távol fekszik a hegyektől, melynek lakói nagy mérvű függetlenségnek örvendenek. Az utazás nehézségeit, az akadályokat tehát ott, hol adott esetben a hegylakók vad, zabolátlan jellemük áttör minden kormányzati rendeleten és szabályzaton, e hivatalos okmányok csak némileg voltak képesek elsimítani és sok tapintat, de erély is kellett ahhoz, hogy komolyabb összeütközés és hosszabb fennakadás nélkül, — bárnem egészen háborítlanul — voltunk képesek útunkat folytatni.

A bejárt vidék lakói a legkülönbébb nyelveken beszéltek: Oszzecziában osszet, a mohamedán részekben török-tatár nyelven; a hegység déli oldalán Szvanecziában szvanet nyelven, meg később imeritiai, miugreliai és gruzinai tájnyelveken.

A kíséretünkre rendelt kozák az oroszon kívül rendesen a bejárando vidék nyelvén is beszélt, úgy hogy Digoriába érkezvén az osszet kozák helyébe digori ember állott és Kundimban már egy török-tatárul beszélő kozák várakozott reánk. Csak midőn a Kaukáz főtörzsén átkeltünk Szvanecziába, ily tolmácst nélkülöznünk kellett.

Ha falúba értünk, azonnal előmutattuk papirjainkat a sztarsinának, a falú előljárójának, ki hosszú tanácskozás után, vagy a falu ügynevezett kancelláriáját, vagy valami más nem lakott gunyhót ajánlott fel szállásnak. Különben ritkán háltunk a falvakban és valóban nem vágyódtunk e sötét, piszkos és nedves, földből és összerakott kövekből épült gunyhók után. És bár később a tatárok közt egy helyen, a földön ökörbőrön kitárt ágyneműfélét kellett elfogadnunk, arra elég keservesen emlékeztem vissza, mivel oly állattenyésztés színhelyétül szolgáltam, melytől még ázsiai és afrikai utazásaim alatt igyekeztem menekülni s birtam is megóvni magamat. »Man wandelt nicht ungestraft unter Palmen«, — és valóban minden leírás gyengének bizonyulna azon piszkot ecsetelni, melyen két hó alatt, az élet minden foglalkozási módjai között és minden helyzetben, keresztülmentünk.

Nem csekély nehézségbe, alkudozásba és idővesztésébe került az élelmi szerek, lovak és hordárok előteremtése. Hasztalanul mutattuk elő papirjainkat, a hosszú tanácskozás eredménye sokszor az volt, hogy a lovak nincsenek a faluban, előbb 10, később 8, 6,

végre 4 versznyi távolságban, a hegyeken vannak legelőn, és csak másnap este majd délre, végre reggel vezethetők elő. A reggel 4 órára rendelt lovakat és embereket még 8 órakor sem lehetett összetoborozni, vagy — mint ez legtöbb esetben történt — azt állították, hogy lehetetlen útunkat azon irányban folytatni, melyen előrehatolni kívántam. Szem előtt kell tartani, hogy e tanácskozássokat egy sokfejú, lármázó, indulatos tömeggel kellett vezetnem, s mindezt megnehezítette a tolmácsolás szükségessége. Gyakran az úton lóvezetőim vagy teherhordóim készakarva vagy félreértés folytán támasztottak akadályokat. Nagy nehézségbe került mindig a szükségelt kenyér előállítására és miután többször néhány napon át nem érkeztünk lakott helységbe, ily esetekben majdnem mindig lehetetlennek mutatkozott, az elegendő mennyiséget, a megígért időben előteremteni. Igaz, hogy a mohamedán tatár nép közt, e nehézségek nagy része megszűnt, de ott is egyrészt az élelmi szerek hiánya, másrészt az időnek meg nem becsülése, illuzoriussá tette a különben nemes vendégszeretetet.

Az élelmi szerek közt első helyen állott a bárány. Helyenként csirke, bár többnyire vén, élvezhetetlen, és tojás is volt kapható. Szeszes italokat, bort az egész úton nem lehetett kapni; csak egy ízben, Styr-Digorban, ittunk egy ottan készült, sötét, sörféle italt és Szvanecziában pálinkát. Tejfélek, vaj is csak ritkán voltak kaphatók, mígnem Balkariába értünk. Ott pedig a mohamedán néptörzsök által lakott vidéken, a szeszes italok helyét az airam, a kefir, aludt tejfélek foglalják el — a fáradt, kihevült utazóra nézve, valóságos enyhítő ital.

Ha falúba értünk, azonnal a falú összes férfilakossága összecsozdült és szobánk nem maradt üres késő estig. A látogatók egész serege elállja az ajtót, félkörben állanak és bámulnak. — Ha egy rakás kibámulta magát, belép egy másik csoport és ez így megy késő estig. Ez idő alatt toiletteünket végezzük, főzünk, folytatom írásbeli följegyzéseimet, megvizsgálom műszereimet, ki és bepakkolunk, mindig egy báméskodó sereg jelenlétében. Ez ellen nem volt segély, ez a mohamedán részekben ép úgy volt mint Osszecziában és Digoriában.

Ha szabad ég alatt tanyáztunk, a podgyász lerakása után azonnal sátrat ütöttünk. Nem volt ez olyan sátor, milyent a keleti utazásokon szoktak alkalmazni, hanem kis hegyi sátor, mely egy ember hátán is elfért. Azután felállítottuk kőből készült kályháinkat, tüzet raktunk, ha bárányt vittünk magunkkal, azt levág-

tuk és Burgener vezetése alatt, ki a konyha főnöke volt, elkezdődött a főzésnek, egész napig tartó nagy hegyi út után kiéhezett utazókra nézve, kétszeres fontos munkája.

Csakhamar eltanultuk a báránynak a Kaukázban dívó olyanemű elkészítését, mely »sislik« név alatt ismeretes és kitünő pecsenyét ad. Be nem várva az egész bárány elkészítését, ott guggoltunk a lángok előtt, hosszú fapálczákra szúrt máj és vesedarabokkal. A hús előtt, némelykor utánna feltalaltuk a levest, hol húslevest Liebigkivonattal, hol bors vagy más conservált levest, magyar gyárból, kitünő minőségben. Reggel théáztunk és némelykor az ebéd befejezésül is thea szolgált.

Harmincz éjszakát töltöttem utazásomon szabad ég alatt; némelykor néhány napig és éjszakán át egymásután nem voltunk fedél alatt.

Ha korán érkeztünk éjjeli tanyánkra, ha az idő szép volt, vidám hangulat uralkodott körünkben és dalaink felhangzottak a csöndes éjszakában. Nagy lobogó tűz körül feküdtünk és kisérőim kísértetiesen megvilágított idegenszerű alakjaival érdekes képet nyujthattunk. A vidám hangulat csak akkor csökkent, ha későn érkeve, a fáradt, éhes utazónak előbb fáradnia és késő estig kellett várnia az ételre, vagy ha tüzelőfa hiányában voltunk, ha fázunk, vagy ha eső esett. Ily esetben az eső alaposan elmosta a tábori élet regényes poezisát.

A Bakszanvölgyet először augusztus 11-én pillantottuk meg, midőn a Gesztendi völgyben fekvő pihenőhelyünkről eltávozva egy alacsony vízvásztóhoz értünk. Széles kopár völgy terület el előttünk; oldalt egy vereses színű sziklafal vonult el s alján egyes földgúlákat világosan megkülönböztethettünk.

Mielőtt a völgy felső részéhez jutnánk, a folyó keskeny szoros-úton megy át, mint a Kaukáz éjszaki harántvölgyeiben általában. Csakhogy a Bakszan lágyabb kőzetten tört át s víztömegei hatalmasabbak voltak s ezért a szoros szélesebb s a sziklák szétrombolódása nem oly zord, mint másutt. Később a pompás erdők, melyek a sziklák lejtőjét lassanként befedni kezdik, hozzájárulnak ahoz, hogy a völgy kopársága szelidebbé legyen. Égerfák s birfák, fűz és erdei fenyő váltakoznak egymás mellett sűrű lombjaikkal fel egész a völgy felsőbb részeig, a hol a túlevelű fák kizárólagos uralma kezdődik. A madárvilág is gazdagon van képviselve. Burgener csakhamar lőtt egy fekete keselyüt (*Vultur cinereus*). Egy torkolatszerű völgyrészlet után ismét csaknem sík réttérre

lépünk, melyet a Bakszan több ága — gyors növekvése és általa okozott pusztítása közben — oszt szét. A hanyatló nap könnyű köddel vonta be az előttünk elterülő hófedte háttért. Ez a Kaukáz főgerinczéből kimagasló Tungzorun; sötét, erdővel borított lejtők veszik körül, melyeket a magasban, sziklatűkből és szagatott fogakból álló kőfal koronáz meg. A Bakszan bal partján, lassanként a kopár lejtőn emelkedve, feküsznek Uruszbii fakúnyhói 5,136 láb magasban.

A fogadtatás az Uruszbiiiban székelő főnöki Uruszbii család részéről a legszívélyesebb volt. Már Bezingiben találkoztam e család egyik tagjával, Hamzat Uruszbiev-val, ki a Vladikafkazi kormányzó fölszólítására élembe jött, és tatár földön kísérőm volt. Utazásom azon része alatt, mely török-tatár, muhamedán nép által lakott vidéken vitt keresztül, a legnagyobb vendégszeretettel találkoztam. E völgyekben aránylagos jóllét uralkodik; a kőhegységből nagy fáradtsággal elnyert földeket szorgalommal művelik, mindenütt okszerűen vitt marhatenyésztést és alpesi gazdaságot láttunk. Nincs szegény ember e vidéken; a Korán szép szavai értelmében mindenki támogatja a szegényt; a tatár háza s asztala nyitott mindenki előtt. Soha pénzt nem akartak tőlem elfogadni és csak e czélből magammal vitt ajándékokkal, és csak ezen a czímen birtam némileg e jószívű nép vendégszeretétét viszonzni. Az utazáson e körülmények különben nem könnyítettek; sok drága időt vesztettünk ezáltal, és legtöbb esetben lehetetlen volt a tiltakozás s sürgetés is részünkről, mert hiszen vendégek voltunk. Fokozódott a tapasztalt vendégszeretet, mihelyt megtudták, hogy magyar vagyok. A »madzsar«-ral való rokonságnak tudata, e népben élesen gyökerezik, és valóban megindítatva éreztem magam, midőn Uruszbii-ban való megérkezésem estéjén, — oly messze hazámtól, oly vidéken és oly nép közt, mely egyaránt idegennek látszott — az e vidéken legelső, az Uruszbiiiek fejedelmi család legidősebbjétől, Iszmael Uruszbievtől azt hallám, hogy ő magyar eredetinek tartja magát. Két testvér jött volna a családi hagyományok szerint egykor Magyarországból és az Elbrusz alján telepedett le. E testvérek nevei Badilat és Basziat. Basziat ivadéka Uruszbiev. Közel lakhelyükhöz magas sziklaormon ott állanak Madzsarnak elnevezett törzsfészkek romjai.

A következő nap, augusztus 12-kének reggelére tűztük ki az Elbrusz magmászásának kezdetét. Úgy volt tervelve, hogy Uruszbii főnökei kísérjenek minket s az emberek szorgos ide s oda járásá-

ből azt lehetett következtetni, hogy nagy előkészületek történtek. Azonban elmúlt az idő s nem láttunk komoly intézkedéseket az elutazásra, mígnem kisült, hogy csak a következő nap utazhatunk el, de akkor kora reggel. Így tehát akarva nem akarva kénytelenek voltunk e napot, mely különben igen pompás volt, Uruszbii-ben tölteni el.

Uruszbii-Ault a Kirtyk gyors folyású vize futja keresztül. E folyó a falu mögött nyíló szakadékból jó s a Bakszanba ömlik. Felmentünk a falu mögött emelkedő dombra, melyről igen szép kilátás nyílt a Bakszan jobb oldalán elterülő Adirszu-völgybe. E patak, mely gyors folyásban egy hatalmas jégmezőből ered, több ágra oszolva ömlik a völgy ölébe. A völgy maga, mint valami szoros-szakadék a Bakszan-völgybe merül, fenn azonban szétterül s hatalmas jégtömegnek nyit tért. A völgyet körülvevő magaslatok felett hóval és jéggel borított csúcsok emelkednek, névtelen hegyláncz, mely a vidéknek rendkívüli zord jelleget kölcsönöz.

Különben a nap elég gyorsan telt el. Közben-közben látogatásokat fogadtunk Uruszbii előkelőitől s házi gazdánk rokonai részéről. Az ő közvetlen családját fia Naurusz, egy 19 éves ifjú ember képezte, ki Vladikafkazban a gymnasiumban tanult állami ösztöndíj mellett, továbbá testvérei, Hamzat, a mi útítársunk Bezingitől, ki azonban nem lakott állandóan Uruszbii-ban, hanem Naluik kerületi városban a hegység alján, Mohamed s végül a legifjabb, ki akkor Uruszbii sztarsinája volt s kinek nevét elfeledtem, mivel mindig csak mint sztarsinát hallottam emlegettetni. A család női tagjait mohamedan szokás szerint nem volt alkalmunk látni, habár legalább magam részéről valódi hálával viseltettem irántuk, mivel nekik lehetett köszönnünk, hogy most némi változatosság állott be étlapunkon s nem kellett csak főtt, avagy legjobb esetben mint sisliket, nyárson sült bárányhúst ennünk, mely heteken át egyedüli ételmünk volt. Uruszbii-ben töltött időnk különben is emlékezetes a tartózkodási helyről, mely oly előnyösen különbözött attól, a mit eddig a Kaukáz-völgyeiben találtunk. Egy európai modorban épített faházba szállásolva, pallózott szobában voltunk s egyikben — bár csak a földön, azonban tiszta ágyneművel — rendezték be nyugvó ágyunkat, míg a másik mint étkező és elfogadó szoba szolgált. Volt e helyen még egy kissé emelkedettebb, párnákkal ellátott pad s egy asztal is, továbbá tányérok, poharak s evő eszközök is, melyeket eddig fényűzésnek kellett tekintenünk. Igaz ugyan, hogy mindennek daczára a húst most is, mint azelőtt, kézzel tette

szomszédunk elébünk, de ha meggondoljuk, hogy mohamedan szokás szerint úgy az evés előtt, mint utána mosdó vizet hordanak körül, nem fog talán e tény oly rettenetesnek feltűnni. Hogy mi nem tekintettük ilyennek, természetes; rég eltompult érzékünk az ily apró hiábavalóságokkal szemben.

Itt mint más tatár falvakban hová eljutottunk, Kundimban, Bezingiben, s Csegemben rögtön megérkezésünk után elébünk tettek e világtól messze fekvő tájakra elhatolt orosz szamovárt, gyakran még egy kis, vajban sült süteménnyel. Hosszabb idő múlva, melyet azonban mi kiéhezett emberek még hosszabbnak tartottunk, felhozták az ebédet. Megjegyzem e helyen, hogy a kaukázi hegyi lakó, bármely fajhoz tartozik is, igen mértékletesen él, csak egyszer eszik napjában, bár akkor nem nagyon válogató s továbbá, hogy a mi európai gyomrunk, mely e szabály ellen — fájdalom! igen gyakran hiában — lázongott, igen nagy csodálkozás tárgyát képezte. Hogy különösen a hegyek közt tett gyaloglásoknál minden 3—4 órában szükséges valamit, bármily keveset is, enni, azt a mi embereink nem érthették meg. A két angol expedícióból (1868 és 1874) a hegyi lakók között leginkább annak emléke maradt meg, hogy mily sok eledelt s italt voltak képesek az angolok elfogyasztani. Úgy a théát, mint az ebédet alacsony kis háromlábú asztalon adták fel, melyek ami modern thea asztalainkhoz hasonlítanak, párnákkal fedett pad vagy kis zsámolyok szolgáltak ülőhelyül. Az első fogás rendszeren főtt bárányhúsból állott, egy csésze tejfelmártással; a darabokra szelt hús az asztal falapján állott. Ujjainkkal ettünk s megható communismussal mártogattuk falatainkat a közös mártáscsészébe. Midőn elkészültünk, a kis asztalt elvitték s egy másikat hoztak helyébe, melyen sislik, azaz nyárson sült húsdarabok voltak, mely után ismét más asztal következett néhány csésze húslevessel. A háziúr »Chazain« kit a vendégnek kell az ebédhez hívni, többnyire résztvesz azon. Ha befejeztük, rendszeren ugyanazt az asztalt tették vezetőim elé, ha ugyan egy más kis asztalon ugyanakkor már nem adtak nekik enni. Utánok következtek a ház szolgálói, a kozákok, kik velünk voltak s más emberek, mivel az asztal mindenki számára, ki akarja, terítve van. Az ebéd után réz mosdó edényt hoztak be korsóval s egy darab szappannal, melynek itt is »szappan« a neve.

Tíz óra volt aug. 13-án, midőn Uruszbiit elhagytuk. Nagy csapatot képeztünk. Uruszbiev Iszmail, fia Naurusz, továbbá testvérei Hamzat, Mohamed és a starsina, mindannyi lóháton, valamint Burgener épen

nem sovány termete is lóra került és pedig a legkisebb poniek egyikére, a melyet valaha láttam. Velünk jött részben lóháton, részben gyalog Iszmael több szolgája és Uruszbi legjobb vadászai, mert főkép az volt czéljuk, hogy ott benn az Elbrusz jégcsúcsai között nagy vadászatot rendeznek. Nehány lovon szőnyegek, borítók, élelmi szerek s konyhaeszközök voltak.

Az én kedvem nem felelt meg vidám, lármás elindulásunknak, mert az időjárás fájdalom! kedvezőtlenül változott meg. Dél felől nehéz felhők emelkedtek s a völgyben megszokott léghuzamot fojtó forróság váltotta fel, mely nem ígért semmi jót. Csak a felső Bakszanvölgy tájképe nyújtott a szemnek és érzékeknek kellemes képet s oszlatta el a szomorú gondolatokat. A Bakszanvölgy jobb oldalán szűk völgyzúgok nyíltak, melyeken át a legpompásabb jégtájképekre lehetett kilátni. Az Adir-szu völgyébe már előbbi nap bepillantottunk a magasról. Mielőtt az Adulszu völgy nyílását elértük volna, egy hatalmas, óriási kődarabokkal megrakott tömkeleg zárta el utunkat s mely egy újabb keletű hegyomlás eredménye volt. E már messziről látható zárlat magaslatáról szép kilátásunk volt a Bakszan völgy menetére.

Megpihentünk egy kunyhócsoporthoz, mely a baloldali Irik-völgy nyílásánál feküdt. A patak élénk kis zuhatagokban tört elő; apró kis faházak malomkerekekkel s egy a völgynyíláson átvezető hid kellemes hegyi idyllt alkottak.

Az Adulszu hátsó része, mely egy előrenyuló hegyfok által két részre oszlik, valóban a legszebb mindazon képek között, melyek a Bakszanvölgyből az oldalvölgyek felé láthatók. Tiszta jégtolyamok kanyarognak a hegyalakzatok körül, melyeknek csúcsai a legmerészebb alakban nyúlnak fel s a pompás túlevelű fák zöldje egész a jégárak fehérségeig nyúl, míg előttük egy kis, erdővel borított síkság terül el, melyet fából épült alpesi kunyhók élénkítenek.

A völgy azonban mindinkább szűkebb, mindinkább zordabb lesz. Az út a völgyi pataknak majd jobb, majd baloldalán halad. Minduntalan láthatunk azonban többé kevésbé lengő hidakat a patakon keresztül, nem úgy mint Osszecziában, hol a vad hegyi patakokon nagyon nehezen lehetett keresztüljutnunk. Az erdő, melynek árnyában haladtunk tovább, mindig sötétebb, mindig hatalmasabb lesz, egészen betölti a völgyet s néha már csak óvatossággal lehet a sűrű bokros helyeken átjutni, avagy az óriási, égisz emelkedő fák lombjai között utat törni.

Tovább haladtunk a jozingi sziklaszoros torkolatához s azután el a Nakra völgy mellett, melynek hómezőin át egy járt út a hegység déli oldalára, Szvanec ziába vezet. Később az út a völgy oldalain felfelé emelkedik s megkerülve a szegletet, egy kis, erdőtől körülvevett tért látunk magunk előtt, melyet a sok felé oszló patak kanyarogva fut át s a melyre nyomúl le a nyugati Elbrusz jégár tömege, az Azau jeges, míg a jobbról nyuló zúgban a keleti Elbrusz jégár, a Terszkol jeges lesz látható, a mint az egy meredek sziklafalon leömlöve széttörik s a magasban jégtornyai mereven emelkednek ki a sötételő esthomályban. — A sűrű erdő nemcsak a völgy felé huzódó lejtőket borítja, a mely irányban mi haladtunk, hanem maga a völgy alja is teljesen erdős s ez a látvány mely már az Alpokban eltűnt, a mennyiben a völgy mélyedéseiből az erdő teljesen elpusztult, a vidéknek idegenszerű, meglepő zord képet nyújt.

Egy kis kopár helyen van egy szegényes, pásztornéptől lakott kunyhó; egy másik istállóul szolgáló kunyhónak, oszlopok által tartott kinyúló fedele alatt üjtük fel tanyánkat, méréseim szerint, 6,591 lábnyi magasságban, egy kilométernyi távolságban a jégártól.

Este volt, midőn megérkeztünk. Az út Uruszbiitől 8 vagy 9 órát vesz igénybe.

Tanyánktól magát az Elbruszt nem lehetett látni; azonban a Terszkol völgyzúg baloldali falán avagy a Bakszanvölgy jobboldali magaslatain, ha felhaladunk, rögtön élénk tárul a két csúcsu hegyóriás. Első pillanatra felismerjük, hogy e széles, hatalmas tömeget vulkanikus erők emelték fel. Az Elbrusz a hegység emelkedését sőt a völgyek részbeni kivájasát követő kitérésbeli képződmény. Hó és jég borítják most a tüzes anyagot, csak itt-ott a magasban mutatva egy-egy sötét szirtet s a hegy széles alját messzeterjedő jégmezők veszik körül. Az első pillanatban nehezen ítélni lehetjük meg a nagysági viszonyokat, minél magasabbra emelkedünk azonban a szemközt fekvő hegyeken, annál jobban tűnik fel a hegy nagysága, annál magasabbra emelkednek csúcsai s minden más hegy eltörpül ekkor mellette s a Kaukáz főcsúcsa mindenik felett uralkodva, méltóságosan emelkedik az égbe. Két csúcs koronázza a hegyet, az éjszaknyugatra fekvő 18,526 láb s a délkeleti 18,421 láb magas; a kettőt egy mintegy 1000—1200 lábbal mélyebben fekvő nyereg választja el egymástól.

Az Elbruszt már a régi népek ismerték. A helyi rege szerint Noé bárkája, mielőtt végleg megállapodott az Arraraton, az Elbrusz

csúcán állott meg. Ez esetben az Elbrusz első megmászásának dicsősége a bárka személyzetét, illetőleg Noë családját illetné meg. Mivel azonban a tényre nézve hiányos bizonyítékunk van, át kell térnünk azokra a hegymászásokra, melyek valamivel később s a mi birálatunkhoz közelebb eső korban kíséreltetek meg vagy hajtatnak végre.

A legelső tudósítások egy 1829-ben történt vállalkozásra vonatkoznak. Ez a Kaukázexpeditió, melynek tudományos s egyúttal politikai jellege volt egy Emanuel nevű orosz tábornok katonai parancsnoksága alatt állott, kihez egy csapat pétervári tudós, többek közt Kupffer mineralog, Mayer botanikus, Lenz és mások osztattak be. Tekintélyes számú gyalog katonaság s néhány ágyú kíséretében vonult az expeditió az Elbrusz éjszaki lejtőjén fekvő Melkavölgybe, hol mintegy 8,000 láb magasságban ütöttek tábort. Az expeditió tudományos vezére Kupffer Adolf »Voyage dans les environs du Mont Elbrouz dans le Caucase, entrepris par ordre de sa Majesté, l'Empereur en 1829. Rapport fait à l'Acad. Imp. des Sciences de St.-Petersbourg« című munkájában írta le ez útát s e leírás nyomán beszéljük el azt most.

A tábornok kivételével, ki a táborban maradt és a ki a tudósok kísérésére rendelt cserkeszeknek nagy jutalmat ígért, ha a hegycsúcsot elérik, az utazók július 21-én reggel keltek útnak s délután 4 órakor érték el az örök hó szélét oly magasban, melyet ők közel 11,000 lábnyinak tartottak. Itt megháltak s a következő nap reggel három órakor folytatták néhány benszüllött cserkeszszel s néhány kozákkal a felmászást. Kezdetben minden meglehetősen könnyen ment, azonban midőn a hólejtők meredekebbek kezdtek lenni s a nap sugarai erősebben sütöttek, csak lassabban haladhattak előre. Maga Kupffer így ír e dologról:

»A sietség, melylyel a csúcsot elérni igyekeztünk, mielőtt a nap a havat nagyon meglágyítaná, túlhaladta erőnket, úgy, hogy végre kénytelenek voltunk csaknem minden lépésnél megállapodni, hogy lélegzetet vegyünk. A levegő ritkasága a magasban oly nagy, hogy a lélegzés nem elegendő az elhasznált erő visszanyerésére; a vér folyvást izgatott s a gyengébb helyeken gyuladást okoz. Ajkaim égtek, szemeim a hó vakító fehérsége miatt nagyon szenvedtek, bár a hegyi lakók tanácsára a szemem körül lőporral bekentem magam. Minden érzékem zavarodva volt, fejem szédült s néha megmagyarázhatlan rázkodást éreztem, melynek nem voltam képes ellenállani. Az Elbrusz csúcsa kopár sziklák sorozatát mu-

tatta, melyek mintegy lépcsőként szolgálva a megmászást jelentékenyen megkönnyítik. Azonban Meyer, Menetries, Bernardazzi urakat s magamat is annyira legyőzött a fáradtság, hogy elhatároztuk egy vagy két óráig pihenni, hogy erőt gyűjtsünk utazásunk folytatására. Ekkor 14,000 lábnyira voltunk a tenger felett«.

Azonban a hó, mint Kupffer azután elbeszéli, csakhamar annyira meglágyult, hogy nem volt képes terhököt elviselni s minél tovább késlekedtek volna a visszavonulással, annál nagyobb lett volna a veszély, hogy valamely alattuk elrejtett mélyedésbe esnek. Kupffer még azt hitte, hogy Lenz, ki előre ment, eléri a csúcsot. »Azonban — mondja Kupffer — midőn Lenz a szikla tetejére ért, látta, hogy még mindig egy nagy hólejtő választja el a csúcstól s e tömeget a nap már annyira meglágyította, hogy egész térdig süppedtek belé, s ki voltak téve annak a veszélynek, hogy egészen elvesznek. Társai nem akartak tovább menni s az a veszély, hogy egyedül haladjon előre, oly nagy volt, hogy gondolni is alig lehetett reá; különben is már elmúlt volt délután egy óra s ezért szükséges a visszatérésre gondolni, nehogy a tanya elérése előtt beköszönjön az éjszaka. Lenz azért visszatérésre határozta magát s ő sem érhetette el a csúcsot«.

Ha tehát e leírásból kitűnik, hogy ez alkalommal az utazók közül senki sem jutott el az Elbrusz csucsáig, a tudósítások szerint egy bennszülött állítólag mégis elérte volna a csúcsot. Kupffer ugyanis elbeszélése későbbi folyamában a következőket mondja: »E nevezetes napon a tábornok sátora előtt ült s kitűnő távcsövével, melyet én hagytam rendelkezésére, vizsgálta előhaladásunkat. Alig hogy eltűnt a reggeli köd, meglátott minket, a mint a hódombon felfelé haladunk s elérjük a szikla alját, hol két csoportra oszlunk, melyek közül egyik egyenesen a csúcs felé megy, a másik megáll. Egyszerre azonban egy magános embert vesz észre, ki nagyon megelőzi a többieket s a ki már csaknem elérte a csúcs és sziklalépcső magaslata közt levő hólejtőt. Látta, mint közeledik ez ember a kanyargós sziklához, melyek a tulajdonképeni csúcsot képezik, miként kerüli meg azt, hogyan tűnik el egy perczre a sötétebb színű szikla megett s azután elvesz a ködben, mely a völgyet ismét elborította s a tekintetet az Elbrusz felé elzárta. Ez délelőtt 11 órakor történt s a tábornok nem kételkedett többé, hogy az cserkesz volt, azonban a nagy távolság miatt lehetetlen volt a vonásokat megkülönböztetni. Killár, így hívták a cserkeszt, ki az Elbrusz csúcsát elérte, sokkal jobban tudta a reggeli hideg

időt felhasználni, mint mi. Ő az örök hó határát sokkal előbb átlépte, mint mi és midőn Lenz elérte a legmagasabb pontot, a meddig juthatott, Killár már vissza felé jött a csúcsról.»

Igy hangzik Kupffer elbeszélése. Killár tetteért 400 rubel jutalmat kapott.

Már befejeztem volt e cikket, midőn Vámbéry tanár úr egy könyvre figyelmeztetett, mely Párisban 1838-ban megjelent, szerzője Bessze János hazánkfia* és állítólag az Elbrusz megmászásáról szól. Bár előre is tudtam, hogy itt legfeljebb csak kísérletről van szó, mégis mohón vettem a könyvet kezemhez. A könyv a Nemzeti Casino könyvtárában van, és címe a következő: »Voyage en Crimée, en Cavcase, en Géorgie, en Armenie, en Asie mineure et à Constantinople en 1829 et 1830. Pour servir à l'histoire de Hongrie. Par Jean-Charles de Bessze. Á Paris. Delaunay, libraire, au palais royal. 1838.«

Bessze 1829 májushó 20-án elutazott Bécsből, Lembergen, Odesszán, Chersonon és a Krim félszigetén át utazott Stavrapolba, a Kaukáz éjszaki oldalán elterülő puszták felé és végre Konstantinogorszkba, a kaukáziai most Pjätigorszk név alatt ismert fürdőhelyre ért. Esetleg ép akkor érkezett ő oda, midőn a fentemlített Emánuel tábornok vezetése alatt álló expeditió az Elbrusz meghódítására elindult. A tábornok szívesen beleegyezett, hogy Bessze az expedícióhoz csatlakozzék, és Bessze csakugyan elkísérte az expedíciót a Malka-völgyben 8000 láb magasságban ütött táborig. A tulajdonképeni megmászás megkísérlésében azonban nem vett részt. Addig ment, a meddig lóháton eljuthatott; »more patrio« kardosan jelent meg e hegynépek között, melyekben a magyarok rokonait vélte feltalálni és kikben csakugyan a mai napig — mint magam tapasztaltam — a magyarokkal való testvériségének tudata, hosszú tradíció alapján, megmaradt. De az is, mit Bessze az Elbrusz alján szemlélt vidékekről ír, igen érdekes és szerencsésnek érzem magam, hogy itt büszkén felemlíthetem Bessze nevét, ki azon nemes vágytól vezérelve, hogy távol, ismeretlen országokat láthasson, hazájának bölcsőjét feltalálja, elment messze-messze földre, és a kaukáziai utazók között helyét méltóan foglalja el. Ha ide haza mi rég elfelejtettük őt, megemlékszük róla is azon felirat, melyet Emánuel tábornok az Elbrusz éjszaki alján, a tábor helyén, egy kőlapba vé-

* Össze nem tévesztendő Esztergom volt képviselőjével az 1861. országgyűlésen.

setett, és hol az expedíció évszámán, czélján kívül a résztvevők nevei közt, ott találjuk Bessze János, a magyar utazónak, — »vengerszki putjeseosztvenik« — nevét is. Azon fejezetet pedig, melyben Bessze elmondja részvételét az Emánuel-féle expedícióban, ő — szegény — a következő keserű szavakkal fejezi be:

»Ha valaha egy magyar ember, hazaszeretettől átlángolva, utánam eljut az Elbrusz aljáig, ha már nem leszek e földön, és elolvassa e felírást, valjon el ne feledje, hogy hazafiainak egyike, hazájához való ellentállhatlan szeretet által vezérelve, az első volt, a magyarok gyermekei közül, ki megérintette apjainak bölcsőjét. A jutalmat, melylyel hazám elismerése tartozik azon keserű pillanatokért, melyeket e hazafiui vállalatom okozott, csak az utókortól várhatom, mely majd egy világosabb korszakban . . .« itt a mondat vége a könyvben ki van törölve — — — — — *

A mi az Elbrusz-megmászásnak lefolyását illeti, Bessze — noha egyes csekélyebb részletekben eltérőleg — nagyjában úgy adja elő a megmászás történetét, mint azt Kupffer említett művében is leírja. Világos, hogy európai utazó akkor az Elbrusz csúcsát még nem mászta meg. — Valjon csakugyan Killar volt-e az Elbrusz »Jaques Balmatja« nehéz eldönteni. A havasok megmászása ez időben még igen fejletlen állapotban volt és hogy valjon azon része a legfelsőbb hegygerincznek, mely a mélységből tekintve csúcsnak látszott, csakugyan a hegy legmagasabb pontja volt-e, nagyon bizonytalan, s a köd is, mely Killart eltakarta, nagyon meggyengíti a bizonyítás erejét. De Killar mindenesetre egyedül, merész bátorsággal túlhaladott a többi utazókon, és így az Elbrusz-megmászásnak történetében a tisztelet helye őt joggal megilleti.

Ez 1829-ben történt. Sok év tűnt el ezután és senki sem kísérlette meg az Elbrusz megmászását, míg végre a Kaukáz tartományok nagyérdemű kutatója Radde Gusztáv biológiai s geográfiai vizsgálódásoknak szentelt útjában 1865-ben arra is vállalkozott, hogy az Elbruszt megmássza, de a kísérletet nem az éjszakeleti oldalról tette, mint az 1829-ki expedíció, hanem az éjszakeleti oldalról. Augusztus 7-én, miként azt Radde Tifliszben a kaukázai helytartóság által kinyomatott jelentésében elbeszéli, érkezett meg Ucskulan falúba, a karacsaiczok által lakott vidéken, honnan az Elbrusz, ha a Churszukvölgyön felfelé nézünk, kelet felé

* Felemlítjük még, hogy — elég különös — maga Emánuel tábornok, Verseczen mint egy ottani család ivadéka, — Magyarországon született és férfi korában orosz szolgálatba lépett.

látható lesz. Augusztus 9-én kezdte meg a hegyi utat. Éjjeli tanyáját 7000 láb magasságban ütötte fel. Augusztus 10-én napfelkeltekor tovább ment. A felszállás irányát ezután gyakran változtatta, azonban egészben a csúcs éjszaki nyúlványai felé igyekezett. Midőn déltájban elérte a hegygerinczet 12,345 láb magasban volt. Az időjárás igen kedvező volt, az ég teljesen felhőtlen, azonban erős nyugati szél fuvott folytonosan. »Hosszasabb ideig nyugodtunk« mondá Radde, »a fáradság s szédülés elfogta két kísérőmet s engem is s a térdem valami sajátságos gyengeség lepett meg bennünket, mely néha annyira nőtt, hogy mozogni is teljesen képtelenek voltunk«. Csakhamar azután, hogy az említett hegygerincz végét dél felől elérték, meredek, szilárd fagyott hó következett, melyen igen lassan s nagy fáradsággal haladhattak előre. »Csak néha-néha« így folytatja tovább Radde élményeinek elbeszélését »voltunk képesek mozogni. Szédülés s a térd reszketése mindig erősebben jelentkezett, engem rettenetes fáradság lepett meg. E közben bekövetkezett a karacsaiczok vezetőjének jóslata. Egy óra tájban köd borította el az Elbrusz jégcsúcsait. Tanácskozást tartottunk. A vezetők sürgették a visszatérést. Két óra tájban minket is ellepett a köd. A légmérő 14,295 lábat mutatott a tenger színe felett. Sietve tértünk vissza éjszaka felé a hegy gerinczéhez«.

Igy végződött a második, szintén nagy vállalkozási kedvvel eszközölt kísérlet. Radde azon véleményének ad kifejezést, hogy a hegyet, ha az időjárás kedvező, csak az éjszakai oldáról lehet megmászni. Tíz vagy tizenkét karacsaiczot kellene az utazónak magával vinnie s előre kitűzni a jutalmakat, hogy buzgalmuk gyarapodjék.

Igy állottak a dolgok, midőn 1868-ban egy társaság, mely Freshfield, Moore és Tucker urakból, továbbá Devouassoud Ferencz szavoyai vezetőből állott a Kaukázba ment és négy heti utazás után, mely alatt a kaukázai alpesvidék nagy részét bejárták, július 27-én Uruszbiibe érkezett. Az utazók 29-én értek az Elbrusz-jégár aljához, július 30-án 11,950 láb magasságban (saját mérésém szerint 11,800') tanyát ütöttek s július 31-én, miután reggel 2 óra 11 perczkor elindultak, 10 óra 40 perczkor a tetőre értek — és pedig a mint későbbben kitűnt a közelebb eső délkeleti csúcsra. Rendkívüli hideg fáradságossá tette a megmászást, azonban komolyabb akadály nem volt. Devouassoud Ferencz egész a csúcsig vezette a társaságot. Két bennszülött teherhordó lépteiben haladt.

Hat évvel később, 1874-ben egy másik társaság indult Uruszbiiből az Elbrusz megmászására. E társaság tagjai voltak: Grove,

Gardiner, Walker és Moore, ez alkalommal egy vállísi vezetővel Knubel Péterrel. Julius 27-én ütöttek tanyát 11,300 láb magasban, tehát valamivel alacsonyabban mint az 1868-ki expedíció. Julius 28-án éjfél után egy óraker indultak útnak. Az idő rendkívül tiszta volt, egészen jól lehetett látni az Elbrusz két csúcsát s egyenesen a hátrább, távolabbra eső éjszaknyugati csúcs felé törekedtek, mely az öt verszt méretű térkép trigonometriai felvétele szerint 18,526 láb magas s így a délkeleti csúcsnál 95 lábbal magasabb. 10 óra 40 perczkor elérték az Elbrusz e legmagasabb csúcsát. Világossá lett előttük, hogy az 1868-ki expedíció, mint ezt később Freshfield is kijelentette, nem ezt, hanem a délkeleti csúcsot mászta meg. A két csúcs magassága közt levő különbség azonban oly jelentéktelen, még ha a mérések pontosságában sem kételkedhetnénk, hogy az Elbrusz első megmászásának dicsősége, miként azt az 1874-ki társaság is elismerte, Freshfield úrtól s társaitól egyáltalán nem lehet elvitázni. Így hódították meg az Elbruszt!

Ez volt az Elbrusz két megmászásának története, a délkeleti csúcsra 1868-ban jutottak el először és egyetlen esetben s hat évvel később 1874-ben az éjszaknyugati csúcsra léptek, szintén először és egyetlen esetben.

Ez utóbbi expedíció után tíz évvel később állottam én az Elbrusz alján. Ez alkalommal azonban az Elbrusz határozottan ellenszegülni látszott az emberek tolokódásának, mert rendszeres alpesi főhn-idő állott be, mely több napon keresztül tartott. Eső váltakozott hóeséssel, mely a hegyeket egész a völgyek aljáig elborította. A szél mindig délről vagy délnyugatról fúvott s ha néha láthatók lettek is este a csillagok az égboltozaton avagy reggel hirtelen kiderült az ég, ez rendszeren csak néhány óráig tartott s az eső újból zuhogni kezdett. A felhő egészen leülepedett a közelfekvő csúcsokon s ha látható volt is rövid időre az Elbrusz csúcsa, a vékony fehér ködfoltként felkorbácsolt hó mutatta, mily rettenetes vihar dühöng oda fenn. Fájdalom! még annak sem volt hatása, hogy kísérőim segítségül hívták a jó és gonosz szellemeket, melyek az Elbruszon, vagy a mint ők e hegyet nevezik, a Minghi-Tauon laknak. Az Elbrusz név ugyanis a hegy alján élő népeknél ismeretlen s valószínűleg perzsa eredetű s az orosz földrajzi írók innen vették át. Karacsaiiban pedig és a Bakszantatórok, az Elbrusz alján lakó népek, egyértőleg Minghi-Tau-nak nevezik.* Ez utóbbi név

* Radde szerint a távolabban eső Abchazia lakosai »Urusihüöme« névvel jelölik a hegyet.

fehér hegyet jelent s így tehát az elnevezésben hasonló eset van, mint a Mont-Blanc-nál. Minghi-Tau kétségkívül jobban is hangzik, mint a nem kellemes Elbrusz s méltó volna, hogy e hegyet valódi, nem pedig importált névre kereszteljék.*

Kétszer elindultunk, de mindannyiszor már egy-két órai menet után visszaüszött az eső. Felhágtunk a szomszéd magaslatokra, felhasználtuk a néhány tiszta órát fényképi felvételekre a pompás környezetről: a két Elbruszjégárról, az Elbrusz csúcsáról, s különösen a szép Tungszorun-csoportról; ezenkívül elmentünk az erdőbe szedert szedni avagy vadászattal töltöttük időnket. Azonban a vad elriasztva volt s igen ritka. Lőttünk két turt (vad kecskét) s ekkor vidám hangulat uralkodott a táborban. Azonban se a nimrodok e ritka diadalai, sem a csendes erdő költészete s a Tungszorun, sziklák által áttört, óriási jégfalainak pompás látványa, mely tanyánkkal egész szemben feküdt, nem voltak képesek hosszabb időre megszüntetni tanyaéletünk egyhanguságát, nem teheték jobbá azokat a kellemetlenségeket, melyek rossz időben a tanyai életben mutatkozni szoktak. Kísérőink is kezdték megúnni a dolgot, az élelmi szerekben észrevehető volt a fogyatkozás, melyet ugyan vendégszerető újtársaim minden erővel igyekeztek meggátolni, de a rendelkezésükre álló eszközök csekély volta miatt, kevés sikerrel.

Valódi megváltásnak tűnt fel tehát reánk nézve, midőn nyolcz hosszú napig terjedő várakozás után Augusztus 22-én pompás reggel mutatkozott. Az égboltozaton nem volt egyetlen felhő sem. Gyorsan befejeztük tehát az előkészületeket az elutazásra s elindultunk a jobboldali Elbrusz jégárhoz vezető Terszkol völgyzúgba.

Kísérőim közül kezdetben Mohamed és Izmail fia Naurusz szintén meg akarták kísértetni az Elbrusz megmászását hozzánk csatlakozva, később azonban lemondtak e tervökről s Uruszbüiba tértek vissza. Izmail, a család feje, most lovagias kötelességének tartotta, hogy elkísérjen minket. Izmail ép oly merész vadász, mint jó hegymászó. Általában mondható, hogy a Bakszanvölgyben lakók a legjobb hegymászók mindazok között, kiket a Kaukázban láttam s teljesen egyetértek Freshfield úr véleményével, hogy leginkább

* A jó Bessze János említett könyvében azt mondja, hogy a magyarok, kik a kereszténykorszak első évszázadaiban a Kaukázban laktak, mindenestre a nagy hegy iránt mély tisztelettel viseltettek. Ennélfogva az Elbrusz-féle elnevezés is csak magyar eredetű lehet és pedig a magyar »elborulsz« vagy »leborulsz«-ból származik; hasonlít továbbá úgy mondja a magyar »elborítani« vagy »elborulni« szavakra.

belölök lehetne idővel a vezetőket kiképezni. Izmailon kívül kedvenc vadásza Tirbolaz Molley, valamint öt ember jött velünk, kiknek sátrat, élelmi czikkeket s fát kellett az éjjeli megállapodási helyig hozniok.

Délben a sziklák felé óriási méretekben odadobadni látszott jégár alján voltunk. Előrenyomúlt morenák maradványai s a baloldali sziklafalak külseje azt látszottak mutatni, hogy a jégár régibb időkben sokkal mélyebben lenyomult a völgybe s e mellett nagyobb szélessége is volt. Most a jégár vége számításom szerint 8,154 láb magasban fekszik. Morénái nem jelentékenyek, vulkanikus kőzetekből állanak: pirosas tufa s fekete trachyt, mely utóbbiakban szürkés fehér orthoklasz-porphir van bevegyítve.

A felszállást a jobboldali inkább kifejlődött morenán kezdtük s azután tértünk át a völgy baloldali lejtőire, melyeken itt-ott még mutatkozott egy kis növényzet, nagyobbrészt azonban sziklás oldaluk volt, melynek meredekén valóságos csigautakat törve igyekeztünk előrehaladni. Öt negyed óra után értük el az első magaslatot. A Tongszoruncsoport, melyet a múlt napokban tanyánkról mindig láthattuk, most pompásan kifejlődve feküdt előttünk. Innen nézve megláthattunk két kis hócsúcsot, melyeket az előttök fekvő széles hegytömeg a völgyből nézők szeme előtt csaknem elfedett, most azonban mint a Massiv legnagyobb csúcsai mutatkoztak. A Bakszan mellékvölgyeinek oldalfalai most a mélységbe süllyedtek s a hegyek, melyek a háttérben a nagy Kaukáz főgerinczét képezik, mind a hatalmas jéggulák, mind ama zord sziklatornyok, egységes valóban óriási vonalban emelték fel fejüket. S mind e felé nyul hatalmas nagyságában egy két csúcsu hegység: Uzsba, a Kaukázhegység Matterhornja (körülb. 16500 láb). Maga a csillámló új hó alig képes legmerészebb meredekséggel emelkedő sziklatestén megmaradni. Egy hatalmas jégfüggöny vonul a horpadás felé, mely a két, mintegy koronát képező csúcs között fekszik s azután a baloldali magasabban fekvő tető felé huzódik. Páratlan szép az előttünk fekvő vidék! A hatalmas, jéggel borított hegycsúcsok zordonságát a zöld, tündöklő patakok által keresztezett völgyek enyhítik meg, melyek lábaink alatt terülnek el s melyekhez huzódnak couliisszaszerűleg, sziklásan, hóval fedve avagy sötét erdővel borítva a hegyek lejtői.

Azonban a két hegycsúcs közt levő mélyedésben már levonult egy irigy felhő, melynek különben semmi jelentőségét nem tulajdonítottunk, csak arra kényszerít minket, hogy rögtön állítsuk fel a fényképi camerát és biztosítsak magamnak néhány felvételt.

Helyesen tettem. Midőn egy órával később sziklákon és havon keresztül felszállva a magaslatra jutottunk, a kis ködfátyol helyett mindenütt hatalmas fellegek szálltak fel. A kilátás innen tágabbkörű; abban a képben, melyet fentebb láttunk, most csak az egyes csúcsok domborodtak ki jobban és hozzá éjszaknyugat felé szelid hó-tájkép járult, melyen át egy a hegylakók által használt átjárat vezet Karacsai felé. E mély bevágásban alacsonyabb, kékes hegy-sorozat tűnt elébünk a messze távolból.

Mintegy 11,200 láb magasban voltunk nagy sziklatömegek között, melyeken itt-ott hó feküdt. Csakhamar meglátjuk egy kőből összerakott fal maradványait, mely az 1874-ki expedíció tanyáját vette körül. Az Elbrusz magasabb jégterrasszaitól már csak egy sziklatömbekkel s romokkal fedett hegygát választott el. Tudtuk, hogy az Elbrusz első megmászói fentebb e lejtőkön rendezték be tanyájukat. Nagyon előnyösnek látszott magasan tanyázni, bár lehetetlennek, a hegyhát magaslatán, hol valószínűleg hideg és szél uralodik. Azonban épen nem volt könnyű e meredek lejtőn kiterjedő sziklatömegekben alkalmas tanyázó helyet találni. Társaságunk egyes csoportokra oszlott; s mindenik különböző úton igyekezett e hegygerinczen feljutni. Végre hosszas keresés után találtunk egy némileg egyenes, bár hóval fedett helyet, melyet szikla védett a szél ellen. Rögtön munkához kezdtünk. A havat és nedves görélyt a mennyire lehetett, eltávolítottuk; hegyi fejszéink jól működtek s rövid idő múlva, a mennyire lehetett, meglehetősen száraz, sík hely támadt. Alig lettünk azonban ezzel készen, egyikünk a közvetlen szomszédságban egy lenyuló sziklatömb oltalma alatt sokkal szárazabb és jobb helyet talált. Pontosabban figyelembe véve e helyet azt láttuk, hogy e hely síkká tétele mesterségesen történt s a köveket is összerakták. Nem kételkedhattunk, hogy ez volt Freshfield s társainak nyugvó helye 1868-ban. Behurczolkodtunk tehát — tizenhat évvel később — mi is a »Freshfield Hotelba,« méréseim szerint 18,000 lábnyi magasságban.

E közben rendkívül hideg lett (4° C.) s a mi még szomorúbb s aggasztóbb volt, az ég egészen beborult s az időjárás fenyegetőnek tűnt fel. Gyorsan megfőztük levesünket s nyomott hanglevegben bujtunk sátrunkba. Izmail, ki vadászával s teherhordóival együtt velünk jött, jobbnak tartotta, hogy embereivel egy félóránnyival alább telepedjék meg oly helyen, hol nézete szerint kevésbé volt a hidegnek és a szélnek kitéve. Mivel azonban mind ő, mind vadásza részt akartak venni a hegymászásban, elhatároztuk,

hogy éjjel körül nálunk lesznek, mivel rögtön éjjel után akartunk útnak indulni. Tudtuk, hogy az 1874-ki expedíciónak, mely éji tanyáját éjjel után egy óraker hagyta el, a legkedvezőbb viszonyok között is közel 10 órára volt szüksége, hogy célját elérje. Nekünk azonban a mult napok kedvezőtlen időjárása következtében készen kellett lennünk arra, hogy kedvezőtlenebb viszonyok közé jutunk. Mindenki, ki a hegymászással ismerős, tudhatja, hogy a friss hó, különösen ha az napokon át esett, s a mellett alpesi föhn-időjárás uralkodik, nagyon akadály arra, ha épen meg nem gátolja a hegymászást s mindenestre meghosszabbítja annak tartamát s neveli a veszélyeket. Ezért kétszeresen szükséges volt, hogy minél korábban induljunk útnak.

Azonban másként történt. A mint beállott az éjjel, erős szél támadt, mely fokonyként egész orkánná lett. Később enyhült ugyan az orkán hevessége, de hallottuk, hogy jégeső hull a sziklákra. Midőn Burgener egy óra tájban kimászott a sátorból, hogy az időjárást megtekintse, az egész környéket friss hó borított. »Nyomorult teremtmények vagyunk« kiáltott fel haragosan. Igaza volt. Óráról-órára vizsgáltuk az időjárást. Nem mutatkozott javulás, csak a vihar szűnt meg. Két óra tájban megjött Izmael; ő azt állította, hogy kelet felé, mely irányt a hegyerincz elzárt előlünk, már egy órával előbb világosabb lett s onnan javulás jele mutatkozik. Kirohantunk a sátorból s néhány lépést futottunk a sarokig. Izmaelnak igaza volt.

Azonban most már késő volt. Ekkor Burgener váratlanul előlép: kísértsük meg; bizonyos, hogy az időjárás, ha nem is lesz épen szép, e napon valószínűleg állandó marad s annál bizonyosabb, hogy majd ezután ismét hosszas rossz időnek nézünk elébe. Hogy Burgener ily előrehaladt órában ajánlotta a 18,500 láb magas csúcs megmászását, ez csak abból magyarázható meg, hogy ő lehetőknek tartotta e hegy megmászását 7 óra alatt s így azt hitte, hogy két vagy három óra tájban elérhetjük a csúcst, s mivel a hegynek különös technikai nehézségei nincsenek, a lejjövetelt igen gyorsan megtehetjük. Én tudtam ugyan, hogy elődeimnek tíz órára volt szüksége, hogy e mászást végrehajtsák, azonban az a gondolat, hogy le kell tenni az Elbrusz megmászásáról avagy tábori életünket itt a hegy alján ki tudja meddig kell folytatni s ez által jó barátainknak, kik vendégekül fogadnak, még sokáig kell terhökre lennünk, döntő hatású volt s gyorsan beleegyeztem az elindulásba.

S így augusztus 23-án reggel 7 óra 30 perczkor megindultunk a 18,500 láb magas hegy megmászására!

Izmael és vadása kíséretünkben voltak. Midőn azonban a jégárra léptünk s kötéllel öszekötöttük magunkat, Izmael visszalépett a hegymászástól s csak arra kért, hogy vadászát vigyük magunkkal. Tudtam jól, hogy ez ember bármily jó hegyászó is különben, nem lesz hasznunkra, sőt ha valami váratlan nehézségek támadnának, többé-kevésbé veszélyes akadályoztatónk s bocskorával mindenestre gátlónk lesz a gyors előhaladásban. Midőn azonban tagadó válaszom után is folyton kért Izmael, észrevettem, hogy azért sürgeti a dolgot, hogy tanuja legyen az Elbrusz megmászásáról. Ez döntött és Tirbolaz Molleyt odakötöttük kötelünk végére.

Az Elbrusz két első megmászásról megjelent tudósítások után tekintetbe nem véve az előbbi kísérleteket s a hegy megvizsgálásából támadt itéletünkben bízva valami különös nehézségekre nem számítottunk. Csak egy dolgot hangoztattak elődeink, a melytől az Elbruszon nagyon lehet tartani s ez a hideg és a szél.

Kezdetben gyorsan haladtunk előre; később társaságunk egyik vagy másik tagjának besüppedése hatalmas hasadékokba nagyobb ovatosságra kényszerített. E gyakori besüppedésnek oka oly helyen, hol a hasadékok felett látszólag igen erős hőtömeg feküdt, az ujonnan hullott hó volt, összefüggéstelen, por jellegű alakjában. — De nevelte a beszakadások veszélyét azon körülmény, hogy a hasadékok a hosszúság irányában húzódtak, azon irányban, a melyben előrehaladtunk, úgy, hogy megeshetett volna, hogy nem csak egy, hanem több tagja társaságunknak ugyanazon hasadékba betörhetett volna. — Tíz óra tájban néhány sziklatömbnél, mely a messzeterjedő hólapályból kiemelkedett, fél órai pihenőt tartottunk. Az időjárás addig jól tartotta magát, kissé javult is, a hegy két csúcsát világosan láthattuk, úgy hogy a szükséges irányt, hogy a távolabb éjszaknyugati csúcsra juthassunk, eszünkbe véshttük. Azonban csakhamar azután, hogy nyugvó helyünket elhagytuk, megromlott az időjárás. Az égboltozat sötétes, ólomszürke színezetet öltött fel, köd emelkedett a hófedte hegyormok megől, a köd folyvást sűrűbb lett s a kilátást csakhamar lehetetlenné tette. A hó, mint por feküdt a fagyott lejtőkön, melyek most sokkal merevebben emelkedtek felfelé s kényszerítették minket, hogy csaknem folytonosan új s új lépcsőket vágjunk. A szél végig fúvott az elhagyatott hóterületen s a csúcok körül úzte, hájtotta a fellegetek. Sokat szenved-

tünk a mindinkább erősödő hideg miatt. Néha-néha kénytelenek voltunk ujjainkat, a melyekkel a hegymászóbotot tartottuk, hóval dörzsölni, hogy meg ne fagyjanak. Mindezt azonban panasz nélkül túrtuk s csak egytől féltünk, hogy t. i. irányt tévesztünk. Órák teltek el s pihenés nélkül haladtunk előre. Két vagy három óra lehetett délután, midőn a vihar nevedetni kezdett, de egyttal ismét feltűntek a csúcsok előttünk. Jó úton voltunk. Szikla szakította félbe a fáradságos felkuszást a végtelen hótengerben. — Csak előre! A légen keresztül kísérteties áramlat látszott keresztül hatolni. A szél mindenféle hangon füttyölt. Úgy látszott, mintha éj állana be. S a négy kis pont mindennek daczára visszaretenthetetlenül hatolt előre a végtelen hósivatagban. Ekkor egyszerre éles hógerinczben végződött a sziklás lejtő, mely tulsó oldalon hirtelen sülyed. Ez volt az Elbrusz legmagasabb kráterfala, mely itt beszakadt s most az izzó láva helyett ezeréves hóterhet hord. A hógerincz párkánya balfelé egy havas emelkedésre vezetett, mely csúcsban végződött. Ez volt az Elbrusz legmagasabb pontja. Egy pillantás az órára hat órát mutatott. Rettenetes tapasztalat!

Zászlót hoztunk magunkkal, melyet Péter a hóba vert. A zászlót nőmtől kaptam. Midőn kibontottuk, hazám színeit mutatta, a veres-fehér-zöld szép tricolort. Nőm, ki születésénél fogva orosz, gyöngéd figyelemből választotta e színeket. Hálával gondoltam reá a magas hegytetőn, köszönetet mondok most is. Leütöttünk néhány darabot a legmagasabb sziklából, trachytot,* mely a hegy vulkanikus eredetét mutatja s lefelé rohantunk. Az egész természet lázongásban látszott lenni. Őrült futásunkban egész nagy hőtömegeket ragadtunk magunkkal. Életünkért küzdöttünk. Tatár kíséronk most nagy kellemetlenségeket okozott nekünk. Sima bőrbocskorával nem tudta megakadályozni az önkénytelen csúszást. Gyakran voltunk kénytelenek lépteinket mérsékelni. Én csaknem teljesen hasznavehetetlen hegyi botja helyett odaadtam neki hegyi fejszemet, hogy azt használhassa. Még mindig reméltük, hogy a beálló éjjellel a meredek lejtőket legyőzhetjük s 11 óra tájban megérkezünk a sziklák közt fekvő tanyánkhoz; midőn egyszerre 8 óra tájban oly helyzetbe jutottunk, minőt számos alpesi utazásaink alatt soha sem tapasztaltunk. Egy széles lejtőn, melynek megfagyott havában feljövételünk alkalmával több lépcsőfokot kellett vágnunk, a hó telje-

* Dr. Szabó József egyet. tanár úr szíves meghatározása szerint Biotit-Trachyt, vegyülve Andesin-Labradorit-tal.

sen eltűnt, valószínűleg a vihar által elsepertetve s helyén síkos, fagyott síma tér maradt, a melyen egyetlen lépést sem lehetett tennünk, míg az üvegszerű jégbe mély lépcsőket nem vágtunk. Így tehát a sötét, még holdvilág által sem enyhített éjben, ki voltunk téve a vihar s fagyasztó hidegnek s kénytelenek voltunk négy teljes órán át, egész éjfélig lépcsőfokokat vágni. A leütött jégdarabok rettenetes zajjal estek le a sötét mélységbe avagy az orkán-szerű szél arcunkhoz verte őket. Csak lábainkkal tapogatva voltunk képesek elérni s megtalálni a legközelebbi fokokat. Egyetlen hibás lépés biztos halált okozott volna. A hideg tűrhetetlenné vált, a kezek s lábak rég megdermedtek. Mindnyájunknál mutatkozott a kimerültség, de azért kénytelenek voltunk előre menni, ha nem akartuk, hogy e meredek falon nyomorultan elveszünk. S le is jöttünk. Éjfél felé a mély sötétség daczára felismertük a hatalmas sziklalapokat a nagy hómezőn, a hol reggel megpihentünk. Még egypár lépést kellett csak tennünk s hóhoz jutottunk, melyen már gyorsabban haladhattunk lefelé.

Elég csodálatosan nem vesztettük el az irányt, habár feljövetlünk nyomai nagy részt eltűntek. Lejőve Burgener volt az utolsó; a viharban gyakran lehetetlen volt szavunkat megértenünk; néhanéha röviden tanácskoztunk a megtartandó irány felett de nagyjában Burgener kormányzott bennünket.

A szél és hideg most egyaránt enyhülni kezdtek. Végül még sziklatanyánkat keresve kóborogtunk egy kissé ide s tova, bennszülött útítársunk most szintén belevegyült a tanácskozásba és általa kijelölt irányban haladtunk tovább. Nem sokára — 2 órakor reggel a hegygerincz sziklás magaslatán voltunk. Most letördeltük a jégcsapokat szakállunkról, melyet már dél óta elleptek. $\frac{1}{2}$ 3-kor reggel tanyahelyünkön voltunk. A teherhordók összakuporodva feküdtek ott s frenetikus örömmel üdvözöltek minket. Szentül hitték, hogy már elvesztünk. Meleg levest készítettünk magunknak; reggeli 10 óra óta se nem ettünk, se nem ittunk.

Csaknem elfeledtem, hogy a ritkult lég hatásának kérdéséről is szóljak. Ha nem kellene bizonyos tekintetben természetesnek találni egy kis kimerülést az ily magas hegy megmászásánál s különösen ily nehezítő körülmények közt, mondhatom, hogy sem én, sem utítársaim nem érezték a magas légkörnek valami különös hatását, nehézséget a lélegzésben vagy oly kellemetlenséget, melyet a ritkított levegő befolyásának lehetett volna tulajdonítani.

Később kitűnt, hogy az én lábaim valamint Péteréi megfagytak,

Burgenernek pedig két uja. Még sokká éreztük ennek következményeit és folytonosan gyógyígtattuk. Péter lábain hólyagokat kapott és Burgener két napig rettenetes kinokat állott ki. Midőn szeptemberben elváltunk s ő hazájába visszatért, ujjai feketék kőkemények s élettelenek voltak, de azóta tudatta velem, hogy legalább nem kell azokat amputálni, a mitől kezdetben tartottunk.

Nagyon helytelen fogalmakat terjesztenék az Elbrusz megmászására vonatkozó körülményekről, ha saját élményeinket állítanám fel mintául. Mi a helyett, hogy éjjélkor, vagy röviddel éjjél után indultunk volna el, csak 8 óra tájban kezdtünk a 18,500 láb magas hegy megmászásához, tehát abban az időben, mely még az Alpokban, kedvező időben, pontos helyismeret s 3—4000 lábbal alacsonyabb végcél mellett is csaknem hallatlan. Két hétig tartó rossz idő, kedvezőtlen hóviszonyok előzték meg expeditióunkat s még a megmászás napján is a lehető legrosszabb időjárás gyötrött egy még mindnyájunk előtt teljesen ismeretlen hegyen. A mit tettünk nem lehet helyeselni; külső körülmények kényszerítettek reá; és hogy célunkat elérhessük, nem tértünk vissza, midőn láttuk, hogy a vállalat veszélyes lett, mert biztunk sok éven át, nagy és nehéz hegymászások által szerzett tapasztalatainkban, biztunk saját kipróbált erőnkben és mert, — mert »celui qui n'a jamais ses heures de folie est moins sage, qu'il ne le peuse« mondja valahol La Bruyère.

A hideg és szél mindig hatalmas ellenségei lesznek az Elbrusz megmászóinak; bizonynyal mindenkit el fog fárasztani az órákig tartó felfelé mászás a végtelen hómezőkön; kedvezőtlen hóviszonyok — mint láttuk — szükségessé tehetik időről-időre a lépcsővágást s esetleg nagyobb nehézségeket is okozhatnak: mindennek daczára azt hiszem, hogy a hegymászásnak mai álláspontján e hegy, sem a sziklát, sem a jeget tekintve, nagyobb technikai nehézségeket nem fog okozni. Érdekes e körülmény azért is, mivel az Elbrusz, a Kaukázhegység legmagasabb csúcsa, e tekintetben nagyon hasonlít a Montblanchoz, az Alpok legmagasabb csúcsához. Itt, mint ott vannak többé-kevésbbé meredek, a hó viszonyok szerint könnyebben vagy nehezebben megmászható hegylejtők, de nincsenek oly jégből vagy sziklából álló óriási torlaszok, melyeknek legyőzése más alpesi csúcsokon a hegymászó merészségét és ügyességét a legnagyobb mértékben próbára teszi. Az Elbruszon kívül talán még csak a Kazbek megmásítása nem okoz túlnagy nehézségeket; de a nagy Kaukáz többi legmagasabb csú-

csai mindenesetre csak rendkívüli nehézségek és veszélyek leküzdése után lesznek meghódíthatók. Kostantau, Dychtau, Adai-Coch és Uzsa csúcsai, Freshfield, Tucker, Grove és saját magam egybevágó ítéletei szerint, csodálatos meredekséggel, vadságukkal felülmulják az Alpok csúcsait. És ezekben nyilvánul a Kaukáz magas hegységének külső orographiai képe. A kaukázzi hegylánc meredeksége jellemző vonását képezi; az általános épűgy mint a viszonylagos magasságok nagyobbak mint az Alpokban és ezen csodálatos emelkedési viszonyok emelik a kaukázzi magashegységi tájnak nagyszerűségét, bár a völgyi tájképek, szépség tekintetében alatta állanak az alpesi völgyeknek. Nem tükröződik vissza a hegyóriások képe a tavakban, nem diszít jelentékenyebb vízesés a kaukázzi völgyek tájképét. Csak a déli oldalon fekvő némely völgyekben fedezhetjük fel talán a tropikus természet őserdei homály s az éjszakon fénylő jégkelet vegyülékét oly képekké összeolvadni, minőket az Alpok dicsőített déli völgyeiben is alig találhatnánk. A mi azonban az örök hó határán felül emelkedik, az zordabb, szaggatottabb mint bármi más, a mit az Alpokban láttunk: »e vidék képe» — mondá Grove — »lezuhanó szirteket mutat, melyek rettenetesek a hegymászóknak, kik arra gondolnak, hogy lábaikat e kaukázzi ormokra teszik.« »Nyugodtan állíthatjuk, — folytatja ugyan ő tovább — hogy a kaukázzi hegylánc ezen magas csúcsaira nagy fáradság s a hegymászásban nyert kiváló ügyesség nélkül nem lehet feljutni.«

E rettegett hegycsúcsok egyikét az Adai-Choch csúcsát azonban meghódítottam, felmáztam a kedvezőtlen viszonyok daczára a Kaukáz legmagasabb csúcsára s új büszke terveket kovácsolva tartottuk meg két nappal később diadalmas bevonulásunkat Urusziiba. Míg a hegyen voltunk, Hamzat Urusbiev is feljött sziklatanyánkhoz és másnap reggel vele és Iszmaellel találkozván a Terszkol völgyben, együtt értünk Urusziiba. Ott a felkiáltások »Alla il Alah illaha« és »Minghi-Tau« szorosabb vagy tágabb összeköttetésben egymással alig akartak véget érni.

Még utazásom jelentékeny részéről kellene szólanom.

Egy utazók előtt ismeretlen hágón át akartam a nagy hegylánczon keresztül a szabad Szvanecziába jutni. A Bakszan völgybe nyíló jozingi völgyen keresztül annak hátterét képező és a Kaukáz főgerinczéhez tartozó hegytorlasz felé vonultunk, melyet kíséromim Becsotaunak neveztek.

Csodaszép gletservidékek között, melyek nagyszerűségéről

fényképi felvételeim adnak némi fogalmat, léptük át a Kaukáz főgerinczét, méréseim szerint 11212 láb magasban.

Becsoban (mérésem szerint 4502') megláttuk Uzbát déli oldaláról. Csak egyszer, este láthattuk a pompás hegyet, midőn a felhők szétvonultak és egy hegy alak képét nyújtották, melyhez hasonló a földgömb más hegyei közt nincs.

Azonban, fájdalom! ez évben hegymászásra már nem lehetett gondolni: mélyen, egészen a völgyek aljáig hó fedte a hegyek lejtőit. Le kellett mondanunk a visszatérésről Bezingibe, hogy Kostantau felé törekedjünk. A tél ez évben nagyon korán állott be a vidéken; a lakosok, kiknek gabonáját szétzúzta a hó, úgy hogy csak félig érve kellett betakarítaniok, folyton sóhajtottak és panaszkodtak e kiválóan rossz saison miatt, minőhez hasonlót már évek óta nem értek. Elhatároztuk tehát, hogy az előttünk fekvő hegyláncozon át a Rion mederbe vonulunk.

Utunk a szabad Szvaneczia félreeső völgyein visz át, melyek tele vannak természeti szépségekkel; lakosai, a Kaukáz egyik legvadabb, leghirhedtebb de egyúttal legérdekesebb törzse. E vidéken utazni veszélyes vállalatnak tetszett. Csak is fegyverrel kezében volt képes Freshfield 1868-ban utat törni magának e vidékeken, míg az 1874-ki expedíció nem is jött erre. A közállapotok és közbiztonság azonban az öntudatos orosz uralom alatt azóta nagyon megváltozott.

S itt még egyszer láttam Uzbát, midőn kora reggel elhagytam magasan fekvő tanyánkat, hogy átmenjünk a Latpai-hágón (méréseim szerint 9218'). A hegy kettős csúcsával óriási magasra emelkedve messze felülhaladta társait. Azonban az időjárás így kedvezőtlen volta meggátolta azt is, hogy képét levegyem.

A Zchenisz-szkváli szűk völgyoszorosain át, a pompás tenyészet közepette, mely a Rion vidéket környezi, vonultunk be a régiék Phasisának aranytermő tág völgyébe.

A Kaukáz hegység déli oldalának természeti viszonyai nagyon különböznek az éjszaki oldalától. A harántvölgyek helyett, melyeket ott gyors emelkedésükben egészen a havasok aljáig kisértünk, itt az Ingur, Zchenisz-szkváli és Rion hosszvölgyei fokozatosan terülnek el a főgerincz előtt. Más emelkedési tényezők működtek ott közre a hegységek alakulásánál, más kőzetnek alkották annak képét s eltérő tenyészet egészen más phisiognómiai külsőt nyújt e vidékeknek.

Beutaztam Transkaukáziát, és Tifliszből a Kazbek mellé

tovavonuló gruzinai országúton, a Dariel szoroson át értem ismét a hegység éjszaki oldalára. A természeti viszonyok mellett Transzkaukáziában az ember és művei, a közgazdasági helyzet, a népek vegyülete mellett az állami eszme érvényrejutása vonják magukra az utazó figyelmét. A vasút mely összeköti Bakut, az oroszok által az utolsó török háboruban megszerzett oly fontos Batum kikötőjével, nagy hivatással bír. Nem fognak ott megállani, és a mi ott készül, sokkal jobban kellene hogy érdekeljen minket is. De e mozgalomban is ráismerünk a földrajzi tényezőkre és arra, hogy a természeti viszonyok — csak emlékeztetek a naphta forrásokra — kiválóan hatnak rá.

Ez előadás szűk keretében azonban lehetetlen volna tökéletes képet nyújtani a nagy Kaukáz hegylánczról s ha sikerült nekem, hogy legalább egy pár vonást szemlélhetővé tenni Önök előtt élményeim elbeszéléseivel, feladatomat megoldottam.

DÉCHY MÓR.

Przseválszki M. Nikoláj orosz ezredes negyedik középázsiai útjáról.

A fáradhatatlan jeles utazó Przseválszki legújabb útjáról eddig csupán néhány töredéket és rövid táviratot mutattunk be olvasóinknak. Ezúttal közöljük ama leveleket, melyeket Przseválszki az orosz trónörökshöz annak felkérésére írt és melyeket a trónörökös a »Russzkij Invalid« című katonai szaklapban kivonatban nyilvánosságra hozott.

I. L e v é l.

Urga. 1883. nov. 19-én

Augusztus közepén hagytuk oda Szentpétervárt, másfél hónapnál több időbe került, a míg Moszkván, Nizsnij-Novgorodon, Jekáterinburgon, Tomszkon és Irkutzkon át eljutottunk Kjáchtába. Itten körülbelülbelül egy hónapot töltöttünk, mely idő alatt rendeztük az expedíció podgyászatát, és kísérő katonákat szemeltünk ki a sorezred és a transzbajkai kozákok legénységéből. Négy gránátost magunkkal hoztunk az orosz fővárosból. Jövendő útitársaimmal naponkint lövőgyakorlatokat tarték a Berdan-fegyverrel és a forgópisztolyal egyaránt. Csatatunk mihamar nagy ügyességre tett szert a fegyverkezelésben és az én húsz emberem egy perc alatt

körülbelül száz találó lövést tőn, a mi az ázsiai népek ismert gyávaságát tekintve, eléggé biztosítá veszélytelen voltunkat.

Csak nagy fáradsággal oldottuk meg a felszerelés egy másik feladatát, értem az expeditionális podgyász rendbehozását, továbbá 56 teve és 7 ló megvásárlását Urga városában. Végre rendbe szedtünk mindent és holnap, azaz 1883. évi november 20-án elindultunk Urga városából, átszeljük Alajant, Tibetnek iparkodván.

Használni fogjuk a már általunk megjárt utat, a Közép-Gobin átvívót. Karácsonyra valószínűleg már Ala-sanban leszünk, és február első harmadában Szinin városában (közel a Kuku-norhoz), a hol végleg megállapítjuk további haladásunk programját. Voltaképen Szinintől vagy Czájdámtól fog kezdődni a még fel nem keresett helyek átkutatása, kívált ha sikerülni fog a Sárga-folyó forrásáig eljutnunk.

II. L e v é l.

Gan-szu tartomány, Csejbszen-kolostor, 1884. évi márcz. 22-én.

Urga városából múlt évi november 20-án indultunk el. Karavanunk 21 embert, 56 tevét és 7 háti-lovat számlált, ezenkívül egy bárány-nyáját is hajtottunk, a melyből táplálkozni fogunk útközben. A podgyász jócskán felszaporodott (kb. 50 métermázsára), mint-hogy a legutolsó czérnaszálig el kellett látnunk magunkat minden-nel. Csapatom hadi lábön állott. Berdan-fegyver volt mindegyikünk vállán és forgópisztoly az övében, éjjel-nappal őrségi szolgálatot teljesítettünk; kérlelhetetlen fegyelem uralkodék sorainkban. És ez mód felett szükséges rendszabály vala, erőnket egyedül az óvatosság képezte, — bizonyára nyílt támadást nem intéznek ellenünk az ázsiaiak.

Elhagyván Urgát, vége szakadt Éjszak-Mongoliának vízben, rétekben és erdőségben bővelkedő termékeny földjének. Helyette feltárult szemünknek a nagy Gobi, ugyanaz a sivatag, a mely nyugatról keletnek a Pamirtól kezdve Chingánig négyezer kilométer-nél jóval hosszabb, és a melynek szélessége éjszokról délnek jóval túllépi az ezer kilométert. Úgyszólván ott kelle átszelnünk őt, a hol a legszélesebb. Hó nélkül roppant hidegek télen, majd-nem tropikus hőség nyáron, kívált tavasszal gyakori viharok, az eső gyér volta és ezek következménye, a folyók és tavak hiánya, és végre rettenetes terméketlenség általánosságban: íme, ezek ékesítik Közép-Ázsia eme sivatagát. És mégis e tájon mongolok élnek mindenütt, nyájuk egész éven át beéri a leghitványabb takar-

mánynyal, de viszont nem ismeri a téli fogságot, sem pedig bogaraink kiállhatatlan bosszontását nyáron. Flórája és faunája a nemek változatosságát illetőleg nagyon szegény, és ez nem is lehet másképp a térkép egyhangú physikai alkotása folytán.

Már az első napokon barátságtalanul fogadott a Gobi. Az éjjeli hidegek nem egyszer leszálltak a zérus fok alá; sőt a nappalokban se telt mindig örömünk, mert a szeles idő hideggel párosult. Igaz, hogy valamivel délnek enyhébb lőn az idő, ott azonban nagyon szűkiben voltunk a takarmánynak. Jó, hogy a teve úgyszólván a nélkül, hogy erejéből veszítene, pár napig győzi a koplalást, és a legहितványabb takarmánynyal beéri. Sőt a sivatag lovai is hozzászoknak a nélkülözéshez és hónapokon át elhordják az embert olyan térségeken, a hol a mi elkényeztetett paripánk egy hét alatt elpatkolna.

A Gobin utazván, egyhanguságban teltek el napjaink. Napkeltekor útrakeltünk és középszámítással husz-huszonöt kilométernyi utat tettünk napjában, tanyát ütöttünk valamely forráskútnál, és ha az se volt, jeget vittünk magunkkal a múlt napi tanyáról. Fűtőanyagul szolgált a száraz állati ganaj, melyet tanyánk környékéről gyűjtünk össze. Ez a tüzelőszer meglehetősen ég és a nemzajtában meleget is tart, de ha nem fűtöttünk, éjszaka bizony a mi sátrunk alatt is megértük a -26° C. hideget.

Az Altai hegláncznak Chuchru nevű ága képezte a határt a központi kavicsos Gobi és Ala-sannak nevezett déli része közt. Ezt az országot szinte mindenütt homok fedi, mely kemény agyag vagy olykor kő-talajon nyugszik, és a viharoktól felkorbácsolatván, tömérdek összebonyolódott halmot képez, melyeknek magassága 15—30 m. közt váltakozik. Víz épúgy nincs itt se, akár a központi Gobin, a növényvilág szintén silány; madár és vad nagyon kevés van; a homok helyenkint nagy területeken is egészen tar. És ámbár ezzel a területtel bánt igazán »mostohán« a természet, mégis imitt-amott elbolyongnak rajta a mongolok. Ala-san nyugoti részében pedig, a hol magas falként emelkedik a sivatagot a Sárga folyam kultivált partjaitól elválasztó Alasan-hegláncz, mondom, nyugati részében egy kis város van építve, Dün-juán-in vagy khinai nyelven Fu-ma-fu a neve; ebben tartózkodik a helyi fejedelem. Őt és két öcscsét már előbbi utamból ismerem, ezért a fejedelmi személyek szívesen fogadtak, jóllehet nem átallattak naponkint ajándékot kérni tőlünk, még ha egy darab szappan vagy egy olló volt is az.

Egy heti pihenés után tovább folytattuk az utat Tibetnek. Körülbelül 300 km. út állott előttünk, melyet szerencsésen hátra is hagyánk. Lehattunk még vagy száz kmnyire a tibeti felföldtől és már is láttuk a Gobira néző oldalát. Ezek a hegyek kezdetben Nan-san, majd Altün-tag, Tuguz-doban és végül Kün-lün néven, szakadatlan falként húzódnak a felső Hoang-hotól egészen Pamirig. Óriási mérték szerint emelkedik itt minden, valamint Ázsiában általában. Útunkon alig 30 km. tett ki egyenes vonalban az említett hegyláncz, melynek mögötte egészen más világ terült el, mint a melyet eddig láttunk. A térség abszolút magassága, mely ez ideig 940—1510 m. közt ingadozott, most hirtelen 2700—3000 m. magasságra ugrott. Futóhomok, terméketlenség, vízben való hiány helyett számtalan patakcsa és folyócska jelentkezik, kaptunk termékeny lösztalajt, gazdag faunát és flórát. Betértünk a khinai Gán-szu tartományba, és február közepétől márczius közepéig bőven kárpóoltuk magunkat kivált a zoologia terén a gobii utunkon éldelt önkénytelen tétlenségért. Naphosszant elvadászgattunk Gán-szu pompás erdeiben, és nem egy kitűnő madár és vadpéldánnyal gazdagítók gyűjteményünket.

Jelenleg Csejbszen bálványtemplomnál vagyunk, 50 kmnyire Szinin városától éjszakkal, a hol némely szükségessé bevásárlást kell tennünk a tibeti útra. E napokban érünk Tibetbe Kukunoron és Czádzámon át. Ez utóbbi országban, a Burkhán-Buddha hegység lábánál elkészítjük az első lerakódó pontot, és öt kozák felügyelete alatt ott hagyunk minden felesleges tevét és podgyászt. Mi pedig, jelesül tizenhatan, kirándulunk a Sárga folyam forrásaihoz, és onnét beszegjük keleti Tibetet, a mennyire lehetséges lesz. — Ezekben a tudomány előtt még teljesen ismeretlen földeken szándéksom eltölteni a nyarat egészen augusztusig. Majd visszatérek a rakodóra és vagy Lhasszába megyek, ha t. i. a tibetiek bebo-csátanak, vagy pedig, a mi jóval valóbbszínű, nyugoti Czádzámba veszem a szekerem rúdját, Gásztan új rakodót állítok fel, és felkutatatom éjszaki Tibetet.

III. L e v é l.

Keleti Czádzám, 1884. évi augusztus 20-án.

Mult évi márczius végén elhagytuk Gan-szu hegyes vidékét és felértünk Kuku-nor fensíkjára. A térség magassága 3270 m.-re emelkedék, az erdők eltűntek, helyettük pompás legelőjú réti puszták támadtak. A házi állatokkal egy sorban legeltek itt a nagy

antilope és vadszamár vagy khulán-nyájak; a talajt összevissza túrta a mókusnagyságú Lagomys.

Kuku-nor tava tágas (kerülete 260 km.) és nagyon szép egy tó, most még jéggel volt borítva, jóllehet április első harmadát éltük és olykor meleg napok is jártak. Különbén sűrűbb vendégünk volt a viharos és havazó hideg idő. A jég csak április harmadik harmadában tört össze és a víz partra dobálta olyan óriási darabokban, hogy a lakosok állítása szerint egészen május közepéig elfekszik így. Minthogy e tó sokáig van befagyva és rajta kevés a fészkelésre alkalmas hely, azért csekély számú költöző madár időz itt, mindnyája siet megpihenés nélkül Szibiria alkalmas téreire. Számra nézve sok a hal a tóban, de fajra nézve nagyon kevés. A parti puszták lakói mongolok és tángutok. Az utóbbiak erősen nyomják az előbbieket és nem gyéren kezdet fognak ebben a Tibetről ide vetődött rablókkal. Nagyon valószínű, hogy a kukunori mongolokat már a közel jövőben teljesen kiirtják a tángutok. Hasonló sors vár a czájdámi mongolokra is.

Czájdám egy tágas (800 km. hosszú és másfél száz km-nél szélesebb) sósocsaras és pocsolyás medence, mely geologiailag véve nem régi epochában egy terjedelmes, de már kiszáradt tónak fenekét képezte. Magassága a tengerszintől 2790 m., e miatt aztán az éghajlata is enyhébb, mint a Kuku-noré. Növényzete a tamariszk és kharmük.

Május közepén elértük a Burchán-Buddha hegységet, Éjszak-Tibetnek Czajdám felőli határát. Innét kezdve új phasisba lépett utunk. A fölösleges podgyászt és a tartaléktevéket keleti Czajdám-ban hagytuk hét kozák őrizete alatt, mi pedig tizennégyen elindultunk a Sárga folyó forrásaihoz és onnét addig délnek, a meddig lehet.

Bele került három napba, a míg felkapaszkodtunk a Burkhán-Buddha hegységre, melynek hágója 4770 m. magas; déli ereszkedője jóval rövidebb, mert ott kezdődik már a magas tibeti fensík, a mely 4260—4560 m. roppant magasságra nyúlik az égbe, és nyugaton a Pamirra, délen az éjszaki Himalájára, keleten a volta-képi Khina határaitá támaszkodó tágas tórséget foglalja el. Ezen a fensíkon, jelesül ennek keleti részében, leledzik két híres khinai folyamnak ugymint a Sárga vagy Hoang-ho és a Kék vagy Ján-czücczján folyamnak a forrása. Ámbátor a khinaiak már időszámításunk előtt, meg a mult században is azon fáradoztak, hogy felkutatassák a nevezett folyók eredetét, az még se sikerült nekik. Sőt

átalán véve éjszaki Tibet az utolsó időig teljesen ismeretlen vala a geographia előtt.

Átmenvén a Burkhán-Buddhán és 100 km. útat tevén a sivatagszerű fensíkon, elértük végre az óhajtot czélt, a Sárga folyam eredetét. Ez a folyam 4120 m. magasságban két kis folyócskából keletkezik, mindkettő a fensíkon elszórt hegyekből ered, az egyik délről a másik nyugatról folyik; mind a kettő az Odon-tala néven ismert, mintegy 60 km. hosszú és 20 km. széles, mocsaras völgynek számtalan forrásából táplálkozik. Maga a Sárga folyam még nagyon szerény folyócska e tájon; van két-három mellékfolyója, melyeknek szélessége 24--35 m. közt váltakozik, mélységök pedig a gázlón, és alacsony vízállás mellett felrűg 60 cm.-re. Midőn aztán a folyó keresztül szel vagy 20 km-nyi területet, akkor a Hoang-ho beleszakad egy terjedelmes tóba, zavaros vizével megfesti annak déli oldalát, majd kitör belőle a keleti oldalon és csakhamar beömlik egy másik tóba, a melyből jókora folyó alakjában kerül ki. További útjában nagy kanyarulatot ír le, hogy az örökös hó lakta Amne-mácsin heglánczot megkerülje, örült gyorsasággal haladván, áttöri a Kün-lünt és a voltaképi Khina határaiba iparkodik.

Mihelyest Éjszak-Tibet hegyeire értünk, tüstént megízleltük ennek az országnak rettenetes éghajlatát. Jóllehet május végét él-tük, mégis nem egyszer valóságos téli viharok dühöngtek itt, sőt az éjjeli hidegek megütötték a -23° C.-t. De azért e nagy hideg nem oltotta ki az itteni buja fű életét, sőt ha a kemény fagy után kisütött a nap, ismét életre hozá az elalélt virágokat. — De nemcsak májusban, hanem junius- és juliusban is kaptunk fagyot (-5° C.-ig) minden derült éjjelen; a mi pedig az esőt illeti, szinte mindennapos vendégünk vala, sőt hébe-korba abban se hagyta pár napig az esést. Az Indiai oczeánban uralkodó délnyugoti muszszon annyi csapadékot szállít e tájra a Himaláján át, hogy Éjszak-Tibet a nyár folyamán valóságos pocsolyává válik. Felesleges említeni is, hogy mily nehezen czammogtak megterhelt tevéink ebben a süppedékben, és mennyire ártott nekik a nedves és hideg éghajlat, a meleg és száraz klimához lévén szokva.

Azonban Éjszak-Tibet vad sivatagjai melyek legnagyobb részükben annyira barátságatlanok az ember irányában, hogy még a nomádok is köszönik szépen, nem kérnek belőlük; mondom, e zord sivatagok szeri-száma nélküli jak, khulán, antilope, hegyi-juh, sőt medvenyájaknak is nyujtanak tanyát. Jóllehet, erdőség nincs, mégis nagyon sok itt a medve. Naponkint találkoztunk velök, sőt néha

több tuczatra is bukkantunk, és vagy harmincz darabot elejtettünk közülök.

Miután néhány napig időztünk a Sárga folyam eredeténél, tovább nyomultunk délnek a Kék folyam vagy Dü-csu irányában, mint az itteni tangutok nevezik. A térség mint előbb is hatalmas, olykor hegyes plátó vala, melyet jobbadán buczkás mocsarak képeznek. Az általunk bejárt területen Khina eme két nevezetes folyamának a vízvázasztója 4400 m. magasságot ér el. Odább délnek, tehát már a Dü-csu folyam medencéjében, gyorsan váltakozik a térség arculata, és a hegyi alpesi vidék alakját ölti magára. Erdőség azonban még nem koszorúzza a hegyeket, ámbátor a fűnemek flórája már elég gazdag és változatos. Itt barangolnak jak- és báránynyájainkkal a Kám törzsű tangutok. Nem fogadtak ugyan barátságosan, de nem is ellenséges indulattal.

Több mint száz kilométernyi fárasztó, hegyes-völgyes út után elértük Dü-csu partjait, a mely folyó itten 2920 m. magasságon fekvő mederben nyargalász. A hegyektől összeszorított folyam mintegy 100—120 m. széles, víze erősen zavaros, folyása roppant gyors, és mélysége igen nagy. Tevékkel átkelni ezen a folyón képtelenség vala; tehát a további délre nyomulásnak gát gördült az útjába. Kárpótlásul azt határoztuk, hogy átvizsgáljuk a felső Hoang-hon találtató nagy tavakat. Előbb azonban egy hetet tölténk a Dü-csu partjain, kirándulásokat tevéen a környéken. Egy ilyen alkalommal a tulsóparton levő tangutok pár lövést tettek ránk.

Az előbbi úton érkeztünk vissza a Sárga-folyam medencéjébe, és új irányban indultunk a tavakhoz. Vezető hiányában recognoscálás segélyével kerestük az utat. A föld népével sehol nem találkoztunk, de azért a közeli tangutok éber figyelemmel kísérték minket és július 25-én hajnalban mintegy 300 lovasból álló csapat váratlan támadást intézett ellenünk. A sötétben közel lopóztak a tanyához, és nagy kurjongatással estek nekünk. Szerencsére már nem aludtunk, és iziben elkészültünk az ellenállásra. Kezdetben a kozák őrszem lövése dördült el csupán, ezt követte aztán egy másik, harmadik durranás, végre megszólalt a vontcsövű fegyverek gyors tüzelése. Kicsin tanyánkat mihamar tűzvonal vette körül. A meglepetésre számított rablók nem állták meg a sarat és gyorsan visszaszáguldottak. Ekkor felszedtük a sátorfánkat, magunk támadtunk rá a tangut tanyára, visszafizettük a kölcsönt, és szétvertük őket. Természetes, hogy e csete-paté után kettőzött éberséggel őrködtünk, de azért tovább haladtunk a part peremén, és a tavak

közül az első felfedezőt megillető jogomnál fogva az egyiket elneveztem Russzkij-nak (orosz), a másikat Expeditió-nak. E két tónak 4090 m. a magassága; mind a kettőt hegyek szegélyezik; mind a kettő nagyon szép és területük megüti a 130 km.-t. Ropant sok bennök a hal, de annál kevesebb azoknak a fajbéli változatossága. A vízi madár közül tömérdek indiai lúd tanyáz itt.

Hat nap múlva a tángúttal való első összeütközés után, immár világos nappal, támadásával szerencsétlenné tett egy másik tángut törzs, melyet a Sárga-folyam mentén a leghíresebb rablónak ismernek. Szintén lovascsapat jött ellenünk, mely vagy háromszáz főből állott. Leereszkedtek a szomszéd hegyről, ügetve közeledtek hozzánk vagy egy kilométernyi távolságra aztán nagy zajjal rontottak nekünk. Dübörgött a föld a lovak patáitól; akár a sövényben a karók, úgy álltak ki a lovasok lándzsái és a szembe fuvó szél lobogtatta hosszú posztó lebernyegüket és hosszú fekete hajukat... Mi pedig tizennégyen, szótlanul, felhúzott ravaszszal álltunk a sátrak előtt. Vagy halni, vagy győzni... más választás nincs. Mikor körülbelül 500 lépés vala köztünk a távolság, »Tüzet« vezényeltem és eldőrdült az első raj-össztűz. A rablók meg nem álltak, közelebb vágattak, és vezérük egyre kiáltozó: — »Rajta! Rajta! Velünk az Isten! Megsegít!« — Midőn aztán a mi gyorstűzünkől potyogni kezdtek a lovak és emberek — a rablók megfordultak és a legközelebbi domb mögött eltűntek. Üldözni kezdtük az állást foglalt ellenséget; szerencsésen elkergettük őket. Halottaikat nagyobbára elvitték. A két összetűzésben mintegy negyvenet megöltünk és megsebesítettünk, nemkülönben sok ló is elesett. Alkonyatkor vége szakadt a harcnak. Magunk épen maradtunk s csupán két lovunk sebesült meg.

Virrasztva töltöttük az éjszakát. Szerencsétlenségre még rosszabbra fordult az idő; szakadt az eső, dühöngött az esős, hideg szél, pokoli sötétség uralkodott. Azonban a tángutok megelégtették a dicsőséget, és lemondtak az éjjeli támadásról.

* * *

A Sárga-folyamnál levő tavaktól Czajdámig való utazásunk minden kaland nélkül folyt le; legfeljebb paskolt az eső, és ámbátor augusztus első harmadának a végét morzsoltuk, mégis megmegzaklatott a télanyónak is becsületére való hóvihár. Szerencsésen átkeltünk a Sárga folyamon, több rabló nem akadt útunkba. Csak a Burkhán-Buddha hegység déli lábától nem messze bukkantunk rá egy békés tángut csapatra, mely mintegy harmincz embert számlált

és aranyosással foglalkozott. Átalában mindenfelé igen sok az arany Éjszak-Tibetben. Azon a telepen, melyet útba ejtünk, az aranytartalmú talajt alig 30—60 cm.-nyi mélyre ásták, és az aranyosást a legprimitív módon eszközölték. És mégis egész marék aranyat mutattak a tángutok, melynek szemcséi olykor kétszer-háromszor akkorák voltak, mint a borsószem. Kétségtelen, hogy gondosabb művelés mellett roppant kincsre bukkanna itt az ember. Én azt hiszem, nem sok bátorság kell ama kijelentéshez, hogy idővel Tibet második Kaliforniává válik, vagy talán ércdolgában azt is felülmúlja. Ismét megmásztuk a Burkhán-Buddhát, lebocsátkoztunk Czájdám rónáira, és Tibet kellemetlenségei után valósággal az ígéret földjének találtuk azt. Körülbelül ezer kilométernyi útát tettük Tibetben a három nyári hónap alatt, és jogosan dicsekedhetem vele, hogy fegyverrel vívtuk ki a tudomány számára Közép-Ázsia egyik legkevesbbé ismert zugának megismerését.

Most nyugoti Czájdamba utazunk, Gásztón új rakodót emelünk és a tél folyamán kikutatjuk a környéket. Bármennyire szeretnénk tüstént elindulni az új helyre, mégis várunk kell szeptember közepéig, mert husz tevét kell vennünk, és bevárunk, míg az ősz beálltával elpusztúlnak a Czájdám mocsaraiban leledző légy- és bögölyrajok, melyek nagy kárt okoznak a tevékben.

CSOPEY LÁSZLÓ.

Thomson utazása a Victoria Nyanza felé.

A derék utazót Thomson Józsefet, ki a Tanganyika tó környékén tett igen szerencsés s ügyesen vezetett expedíció folytán fiataltsága daczára a legtekintélyesebb felfedező utazók sorozatában emlittetik, a hatalmas angol királyi földrajzi társaság tudvalevőleg ismét új expedíció vezetésével bizta meg, melynek feladata a középafrikai nagy havasok s a Victoria Nyanza nyugati partjainak kikutatása volt. A híres utazó, mint már röviden jeleztük, e feladatot is nagy sikerrel oldotta meg s útja nemcsak a földrajzi ismereteket jelentékenyen gazdagította, de talán a legfontosabb út volt, melyet Stanley óta a tömérdék expedíció közt ismerünk. Ezért méltó, hogy erről kissé bővebben is megemlékezzünk s tesszük ezt Thomsonnak az angol földrajzi társaság 1884. november 3-án tartott ülésén tett jelentése alapján.

Utazónk 1882. decz. 13-án hagyta el Angliát s a következő

évben február elején érkezett Zanzibarba, honnan hat heti gondos előkészület után márczius 15-én 140 ember kíséretében hajózott át a partra Rabaiba, Nombazától nyugatra. Kíséretében volt Martin Jakab, egy máltai matróz, Muinyi Sera, Stanley karavánvezetője s Makatubu, ki már előbbi utazásában is résztvett.

Néhány nappal utazásának megkezdése után már elhagyta a félművelt vidékeket s egészen vadon helyekre érkezett, hol bozontos s az utat gátló bokrok avagy kopár vereshomok váltakoztak s élvezhetlen mocsárvizen kívül egy csepp sem volt található. Ez a vad csaknem teljesen lakatlan terület a Teita hegység körül terjed el, Usumbarától s Parától délre Ukambaniig s éjszakfelé a Galla tartományig, továbbá Duramától keletfelé egész a Kilimandzsaró hegyig terjedt. Egyedüli változatosságot a 3—7000 láb magasságba emelkedő Teita hegység dombjai s csúcsai okoztak, valószínű oázisok a síkságban.

Ápril 1-én nagy gyönyörűségükre szolgált, hogy a homoksvatagról egyszerre a Taveta környékén fekvő tropikus vidékre jutottak. Egyike e hely azoknak a paradicsomoknak, melyeket a közvélemény a tropikus éghajlat alatt elképzelt, de a minőkkel a fáradsággal küzdő afrikai utazó oly ritkán találkozik. Mindenütt kellemes lombok, buja növényzet, melyen a tiszta vizű Lumi folyó ömlik keresztül s a hőmérséklet, bár oly közel az egyenlítőhöz, a Kilimandzsaró hófedte magaslatai által enyhült s kellemes. S hogy az arkadiai kép még teljesebb legyen, a benszülött Wataveta törzs is szelid, barátságos hajlamu, kik őszinte vendégszeretettel osztották meg mindenüket a jövevényekkel s becsületességökben ritkítják párjukat Afrika vad népei között, mely körülmény annál feltűnőbb, mivel a szelid földművelő törzs a Masaik hirhedt harcziás népcsoportjának egyrésze.

Az utazóknak e szép állomás azonban csak első helyök volt, hol hosszas ideig nem maradhattak. Mindenekelőtt a Kilimandzsaró híres tűzokádó hegyet s az azon lévő $2\frac{1}{2}$ angol mérföld átmérőjű gyönyörű tengerszemet Salát látogatták meg, melyet Thomson 8777 láb magasságig mászott meg, hol azonban az örök hó határát még nem érte el. Ápril 18-án folytatták tovább útjukat. Alig hat napon át haladtak, midőn már ellenséges masai törzsekkel találkoztak: áthatolhatlan töviskerítéssel erősítették meg tanyájukat s éjjel-nappal öröket állítottak fel. Szerencsére a vadak nem támadtak s lassan ovatosan haladva eljutottak egy Kibonoto nevű helyig a Kilimandzsaró nyugati oldalán, mely a Masaiak tartományának kulcsát képezte. Itt hallották meg, hogy néhány nappal ezelőtt Fischer

utazó valóságos csatát vívott a masaiakkal s így az utazás a lázongásban levő tartományon keresztül nagyon megnehezül. Hogyan fognak ők békésen keresztüljutni e vad vidéken, midőn Fischer négyszer oly nagy kíséretével is háborura volt kényszerítve? Mind a mellett meg kellett tenni. Barátságosan közeledtek feléjük, ajándékokat osztogattak szét s így sikerült lassan előrehatolniok, habár folyvást felfegyverkezve. Minél jobban előrehaladtak, annál fenyegetőbb lett azonban a vadak hangulata. A harcz elkerülhetetlennek látszott, messze földről gyűltek össze az ellenséges vadak s elvégre is kénytelen volt Thomson egy zivataros éjszakát felhasználva megszökni előttök. Nehány nap múlva ismét Tavetában volt.

Hogy a további lépéseket biztosítsa, kíséreteinek nagyobb részét a helyen hagyva tíz hű emberével lehető gyorsasággal Mombazába ment vissza, hol új embereket s új javakat szerzett, bár egy vezetőt, kinek rosszhiszeműségéről meg volt győződve, nem rázhatott le magáról.

Midőn ismét visszaérkezett, nagy öröme egy jelentékeny kereskedelmi karavánt talált e helyen, mely szintén a belföldre igyekezett hatolni s ezekkel együtt július 17-én indult útnak, most már az út irányát a Kilimandzsaro keleti része felé véve.

Igen kellemes vízben gazdag réteken haladtak át több napon át, hol vadállatokat csaknem bámulatos mennyiségben találtak. Áthatolva az 5000 láb magas Kimanzselia hágón ismét bejutnak a masaiak földjére, egyelőre Ngiri sivatagba, melynek számos mocsárai s egész alkata világosan tanúsították, hogy e helyen egykor nagyobb tó létezett. Kopár homok s szintoly tenyészet-ölő salétrom borítja a talajt mérföldekre, csak itt-ott van egy-egy fű környezte mocsár s néhány elárvult fa, melyek lombjai között megtörik a napsugarak délibábszerű csillámlása. A messze távolban mindenfelé egyes csodálatosan magukban álló sziklatömbök állanak őrt. Délnyugot felé van a gula alaku Meru hegy, éjszaknyugotra Ndapkuk csúcsa s Dongó Erok magasló tömege. Éjszakra Matumbato szerényebb dombjai vonódnak meg, míg északkeletre s keletre Usu s Kyulu hegységei terjeszkednek el. Feltűnő, hogy e sivatagon igen sok a vad, melyek fáradsággal ugyan, de a lakatlan vidéken bizonyos biztonsággal szerzik sovány táplálékukat, köztök a szép zsiraffcsordák s félénk zebra-csoportok.

Négy napon át haladtak e sivatagon át s a vulkanikus eredetű Matumbato alján ismét jelentékenyebb mennyiségben találtak masaiakkal s bajaik újból megkezdődtek. Még e nagy karavánnak is

valódi martyri kínokat kellett eltűrnie e vad s teljesen szemtelen nép között: »Ha orrunkat tépdesték volna is — mondja Thomson — kénytelenek lettünk volna szeliden mosolyogni«. Minden este, midőn megállapodtunk, legelső dolgunk volt tövisből erős tábort csinálni s a vagyont annak legközepére téve befedni a rablók ellen. De e tábor sem volt elégséges minden sátorot ismét tövisekkel kellett körülvenni s fegyveres őrt állítani elébe. S mindennek daczára a szemérmetlen vadak behatoltak a sátorba, megtapogattak mindent s lehetőleg sokat igyekeztek kicsikarni. Éjjel minden ember mellett ott volt fegyvere s nem egyszer kellett nyugalmukat félbeszakítani. S midőn végre éjfél felé eltávoztak a masai tolvajok, a hyénák röhögésszerű hangja, a sakálok vonítása s az oroszlánok ordítása okozott változatosságot.

A masaiak, Közép-Afrika e leghirhedtebb rablótörzse, minden tekintetben eltérő sajátságokat mutat Afrika többi lakóitól. Külső alakra nézve valódi szépségek, Appoló típusához hasonló termettel, valódi athleta izmokkal. A nők bivalybőrbe rejtik meztelenségüket s e mellett karjuk s nyakuk, valamint lábaik elborítvák vaskarikákkal s míg a férfiak csak vállukon s mellükön hordanak egy kis szövetet, mely a nőseknél valamivel nagyobb. A kor s társadalmi állás külsőleg is élénken jeleztetik. A fiúk s leányok bizonyos korig szüleikkel élnek. A leányokat tizenkét, a fiukat tizennégy éves korukban elválasztják a családtól s oly kraalokba viszik, hol csak a két nemű ifjuság tartózkodik teljesen szabad életet folytatva »garde de dameok« nélkül. E korszakban a férfiak kizárólag harcosok s egyedüli foglalkozásuk emelett a barmok lopása s multságok. A nők őrzik a barmokat, építik a kunyhókat s végzik a többi házi teendőket. Legfeltűnőbb, hogy a fiataloknak csak húst s tejet szabad enniök. Sört, dohányt s a növényi eledelt egyaránt kerülük, sőt még a vadállatok húsát is. A húst s tejet sem élvezik egyszerre. Nehány napon át csak az egyik szolgál kizárólagos eledélül s azután csak a másik, s az átmenetel bizonyos ünnepiességekkel történik. Ha leölnek egy bivalyt, vérét is megiszszák s ez pótolja a só hiányát. Ha megnősülnek ez életmódnak teljesen vége van. Mindenek előtt leteszik a nagy harci dárdát s a sulyos bivalybőrből készült pajzsot, a kardot s más fegyvereket, néhány hónapon át a leányok öltözetét veszik fel s azután jámbor, egyszerű félistenek lesznek; nem mennek többé háboruba s egyedüli foglalkozásuk az új nemzedék nevelése. Most már húsnevet épen nem esznek, kizárólag vegetarianusok, azonban, mint az új életmód európai

apostolai is, nem veszik a tant igen szigorúan, a sört s pálinkát jóízűen fogyasztgatják s dohányoznak vagy bagóznak. Ha meghaltak, testüket egyszerűen kidobják a hyenáknak s keselyűeknek. A népnomád s baromtenyésztő életmódjának megfelelően kunyhójukkal a legelő keresés végett gyakran vándorolnak. Vallásos szokásaik, szertartásaik mind sajátságosak s eltérők más afrikai népeketől.

De ideje, hogy visszatérjünk utazóinkhoz.

Matumbatonai hagytuk el őket. E vidék kopárságában veteledik a Nyika területtel, de különbözik attól, a mennyiben több víze s több lakosa van. Öt napi utazás után ismét új kopár vidékhez értek, mely nyugotfelé Ngurumani s Man hegységeikig terjed. Ismét öt nap múlva, még mindig a masaiak között, eljutottak végre a síkság végére s 6150 láb távolságban elérték a Ngongo-a-Bagas községet, hol már a barátságosabb indulatú Wakikuyu törzsszel találkozáva megpihenhettek s úti elemozsiával elláthatták magukat. Viharos idő várakozott rájuk. Egy éjjel táborukat oroszlánok támadták meg. A megrémült szamarak terheit ledobva szétfutottak, néhányat az oroszlánok öltek meg, másokat pedig ők maguk lőttek le oroszlánok helyett. A rettenetes láрма órákig tartott. Ordító oroszlán, bögő szamar, a megrémült teherhordók kiabálásai s a fegyver ropogás mindenkit lázas izgatottságba hoztak s még napokon át minden bokorban leskelődő oroszlánokat gyanítottak. Három nap volt szükséges a zürzavaros éj bajait helyrehozni s még akkor is nagy volt a veszteség.

Tovább menve ismét találtak egy pár kihalt tűzokádó hegyet, köztök a Dongo Longonot nevű szép kupot, mely, mint egy pár más, de nem ily szabályos alakú régi kráter, a síkságból magánosan emelkedik fel. E kráter közelében éjszakra van a Naivasha tó gyönyörű szigetekkel 6000 láb magasságban. E tó szabálytalan négyszög 12 angol mérföld hosszú s 9 mérföld széles, környékén kétségtelen vulkanikus nyomokkal, köztök meleg forrásokkal.

Nehéz s küzdelemteljes utazásuk volt azután. Tíz napon át csaknem folyvást rabolták őket a masaiak. De mégis szerencsésen megmenekültek. A merész Thomson, mivel a kereskedő karaván útja innen éjszakra indult, 30 ember kíséretében október 6-án elhagyta őket, hogy az európai ember által még eddig nem taposott Kenia havast meglátogassa. Bizott jó fegyverébe s még inkább orvosi tapasztalataiban. Gyönyörű kis tavak mellett haladtak el csaknem folytonosan fensíkon s az egyenlítő vonal közelében s valóban meglepetésükre szolgált, hogy e helyen Afrika közepén csak-

hamar fenyves erdőt, valóságos ángol ködöt találtak s a hőmérő egész a fagypontig süllyedt. Kisérői mind rettenetesen fáztak, óriási tüzeket gyújtottak s a napfényes oldalt keresték, ő — a skót eredetű ifjú — csaknem otthon érezte magát. Sokszor jöttek össze-ütközésbe a benszülöttekkel, de mint reménylette is, orvosi tudománya nagyon segített rajta. Mindig magasabbra emelkedtek. — Csakhamar tünedezni kezdtek a fák is, Ururu mellett egészen havasi jellegű gyönyörű vízesést találtak s egy 14,000 láb magasságig emelkedő s éjszaktól délre messze elvonuló hegylánczot fedeztek fel, melyet Thomson a londoni földrajzi társaság elnöke nevére Aberdare hegységnek nevezett el. Végre elértek a híres Kenia aljára. E hatalmas vulkanikus kúp, melynek alja körülbelül 30 mérföld átmérőjű 15,000 lábnyira emelkedik a tenger s 5700 lábnyira a környező fensík felé. — Egy óriási czukorsüveg alakja ez, melynek némely részein azonban hiányzik a hó, a miért a masaiak Dongo Egarének, azaz pettyegetett vagy szürke hegynek nevezik.

Lehetetlen volt azonban a merész utazónak a szép havast közelebről megvizsgálni. Magával vitt útikészlete fogyatékán volt s a masaiak nagyon nyugtalanították őket. E vidéken a mellett még marhavész dühöngött s oly nagy mértékben, hogy néha mérföldekig befogva kellett tartaniok orrukat az elhullott állatokból támadt bűz miatt. Az éhező s kétségbeesett nép félelmetes volt. Félig elhullott marhát is csak rettenetes áron lehetett megvásárolni s mindamellettként kénytelenek voltak ily egészségtelen húsból táplálkozni, a mely körülmény ismét kisérőinek lázongását idézte elő. Csaknem futva s éjeken át is utazva menekültek e helyről s még így is út nélkül s nem egymásután haladtak, hogy nyomaik ne legyenek árulók a rablók előtt. Örvendettek, midőn végre rengeteg őserdőbe jutva megmenekültek az emberek elől, bár az éhség még nagyobb lesz. Hat napi keserves utazás után látták meg végre a Baringo tavat több ezer lábnyira lábaik alatt. Gyönyörű tó ez telve szigetekkel, partjain számos vulkanikus domb, festői hegyszakadékok, érdes gerinczek, mind a tűz romboló hatalmáról regélve. E helyen vélték feltalálni különvált bajtársaikat. Azonban még nem volt vége keserveiknek. Egy nap a kis csapat is eltévesztette egymást s Thomson két emberrel bolyongott magában, míg végre egy közeli községben, melynek szelid indulatú lakosai voltak, összetalálkoztak.

Végre egybejőve s kissé megpihenve, november 16-án elindultak a Victoria Nyanza tó felé. Az egész csapat, mintegy száz

ember, meglehetősen kimerült s szegényes állapotban volt. Legelőször a Kanazia hegységen mentek át s azután a 7750 láb magas Elgago hegylánczon át a Guas-Ngishu fensíkra hatoltak, mely fanélküli nagy síkság, szélén a Masava vagy Elgon nevű nagy tűzokádó hegygyel. Éjszaknyugat felé emelkedik innen a Dongo Lekakisera nevű hegy-óriás, melyen szintén hó fordul elő. Itt is a masaiakhoz hasonló, de nyugodtabb s földműveléssel foglalkozó törzsek laknak. Öt napi keserves utazás után értek a kabarákhoz Kavirondoba, hol Tave-tából eljövételök óta először volt alkalmuk ismét oly fényűzési czikkeket élvezni, minők a tyúk, tojás s burgonya. E nép békés hangulatú, de ha részeg vagy izgatott, igen veszedelmes. Férfiak s nők egyaránt csaknem mesztelenül járnak s egyedül a férjes nőknek van valami farkhoz hasonló nevetséges bőrdíszítésök.

A kabarák jelentékeny kiterjedésű országából, mely a Nilus folyó s az egyenlítő közt terül el, utazónk néhány napi utazás után a Nzoia nevű folyó mellett egy Kva-Sundu nevű nagyobb városba érkezett, hol, mivel eleség bőven volt s olcsón árulták, kíséretének nagy részét letelepítette s maga néhány emberrel a tó felé ment. Igen sűrű népességű vidéken haladt át, de egyes megadóztatásokon kívül csak egyszer fordult veszélybe, midőn véletlenül majdnem keresztül szúrták dárdával s decz. 10-én végre Samia mellett 45 mértföldnyire a Nilus eredetétől elért a híres tóhoz.

E nagy tó — s e tekintetben Afrika nagy álló vizeitől egészen különbözik — lapályon fekszik, partjai tele vannak mocsárokkal.

Tovább akart haladni azután a Nilus felé, azonban eddigi szerencséje elhagyta, erős láz fogta el, melyből csak Kuva-Sunduba visszatérve épülhetett fel némileg. Itt töltötte el az ünnepeket s azután éjszakibb irányban tért vissza a Baringo tóhoz.

Ez úton legnevezetesebb látványai közé tartozott az örök hó hazájába nyúló s a mellett mesterséges barlangokkal tele rakott Elgon vagy Ligonyi hegység. Az említett barlangokban nemcsak emberek, de barmok is tanyásznak s Thomson azt hiszi, hogy ezek régebben bányák lehettek, mely nézet megerősítése igen érdekes adat lenne.

Küzdelmek, sőt veszedelmek között (egy bivaly vadászat közben majdnem megölte) elérve Baringo tavát, itt hosszabban pihent. Csaknem egy hóba került, míg ismét járni tudott. De alig, hogy ennyire vergődött, veszedelmes gyomor baj támadta meg s hozzájárulván a tovább folytatott utazás kellemetlenségei, csaknem két

hónapon át élet s halál közt forgott. Lassanként azonban még is visszatért ereje s szerencsésen keresztül hatolt ismét a masaiak földjén. Itt azonban árúi már csaknem egészen elfogytak s a vidéken, a hova értek, éhség dühöngött. Megfeszített erővel kellett előrehaladniok. Emberei úgy viselték magukat, mint hősök. Egyetlen panasz szó sem hangzott ajkaikról, habár kora reggeltől estig gyakran nagy sárban haladtak előre s igen kevés eleséget kaphattak. Igy hatoltak át Kibumbuliu terméketlen síkságain.

Mult év június hó 2-ik napján végre eljutottak Rabaiba, hol már európaiakkal is találkoztak.

Igy végződött a másfél évig tartott expedíció, mely alatt Thomson Afrika legvadabb népei között európaiak előtt nagyrészt teljesen ismeretlen vidékeken keresztül hatolt s teljesen megvizsgálhatta e népek sajátságait, valamint a rendkívül érdekes természeti viszonyokat. S ez útja alatt a rablók között békésen haladt át, sem erőszak, sem fegyver által nem vesztett el egyetlen emberi életet, tanúsítva, hogy a civilizáció munkája okos vezetés mellett nem mindig követel emberáldozatot. Gy. A.

FÖLDRAJZI TÁRSASÁGOK.

Magyar földrajzi társaság. *Felolvasó ülés* a magyar tud. Akadémia heti üléstermében február hó 5-én. Elnök: Dr. Hunfalvy János. — Dr. Simonyi Jenő r. tag »A francziák Hátsó-Indiában« című felolvasása után, Czirbusz Géza r. tag a Balaton melléki nép életét ismertette. A nagyon látogatott ülésen Coburg Fülöp kir. herczeg is jelen volt.

Felolvasó ülés a magy. tud. Akadémia heti üléstermében, február 19-én. Elnök: Dr. Hunfalvy János. Ezen ülésen Dr. Török Aurél vál. tag a nem rég kipusztult emberfajtaról a tazzmánokról tartott szabad előadást, melyet az előadás felvilágosítására szolgáló érdekes képek bemutatásával tett érdekessé.

Választmányi ülés az állami felsőbb leányiskolában márczius 12-én. Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt jelen voltak: Berecz Antal főtitkár, Király Pál titkár, Dr. Floch Henrik pénztáros, Továbbá: Dr. Ballagi Aladár, Bedő Albert, Berényi József, György Aladár, Dr. Havass Rezső, Heim Péter, Jelencsik

Vincze, L a k y Dániel, L é v a y Henrik, L ó c z y Lajos, P e s t y Frigyes, P é c h y Imre, Dr. T ö r ö k Aurél, Z o b e l Lipót vál. tagok.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyve felolvasatván, hitelesítettett.

2. Felolvasatnak B o n a p a r t e Roland herceg, báró S a c k e n altábornagy, Dr. S c h e n z e l Guidó levelei, melyekben megválasztatásukat megköszönik.

3. A főtitkár szomorúan bejelenti S z e v e r c z o v Miklós tiszteletbeli tag és T o u r n a f o n d Pál levelező tag halálát.

A választmány mély megilletődésének jegyzőkönyvileg ad kifejezést s úgy ezen, valamint Dr. S a y Móriczknak, ki társaságunk körében érdekes felolvasásáról ismeretes, elvesztését mélyen gyászolja.

4. Felolvasatik a tud. Akademia átírata, melyben értesít, hogy a »Földrajzi Közlemények« támogatására 1885-re 600 frtot adományoz, oly kikötéssel, hogy 1) a »Közlemények« czímlapján jelölve legyen, hogy az az Akademia támogatása mellett jelenik meg s 2) hogy a társaság főtitkára, avagy valamelyik tagja a társaság működéséről vagy a körébe vágó tudományszakról az évben egyszer felolvasást tartson az Akademiában.

Az átírat örvedetesen vétetik tudomásul s az Akademia nagylelkű elhatározásáért köszönet mondatik, de egyúttal köszönet szavaztatik Hunfalvy János és Pesty Frigyes tagtársaknak is, kik ez ügyben szíves közbenjárók voltak. Az Akademia részére a köszönet külön átíratban fog kifejeztetni.

5) A főtitkár bejelenti, hogy D á v i d Vilmos és B e d ő Albert r. tagok a társaság részére 100—100 frt 5⁰/₀-os járadék-kölcsönkötvényt tettek le s ezzel az alapítók sorába léptek.

A választmány ezt örvedetesen veszi tudomásul.

6. B e r é n y i József v. tag ajánlatára r. tagul megválasztatnak 57-en, s egyúttal Berényi v. tagnak a taggyűjtés körül tanúsított fáradozásáért köszönet szavaztatik.

7. Dr. F l o c h Henrik jelenti, hogy a Magyar orsz. központi takarékpénztár az alapító tagok közé kíván lépni s az alapítói díját 4 éven át 25—25 frttal fogja lefizetni.

8. Ezzel kapcsolatban B e d ő Albert v. tag javasolja, hogy a társaság állítson ki oly alapító-tagsági kötvénymintákat, melyek értelmében az alapítványi tőkét részletenként lehessen lefizetni. Az ily kötvény aláírója legyen köteles az alapítói díjnak még le nem fizetett részéért 5⁰/₀-os kamatot fizetni, de legyen azonnal beigetható az alapítók sorába.

A javaslatot a választmány elfogadta s a szükséges intézkedések megtételével a főtitkárt bízta meg.

9. A főtitkár jelentést tesz az utóbbi időben beérkezett vagy megbírált dolgozatokról.

10. Tudomásul vétetik, hogy Déchy Mór f. hó 19-én fog ismét felolvasást tartani.

11. Elnök jelenti, hogy a földrajz tanítása ügyében kiküldött bizottság több tanárral összeköttetésbe tette magát s így munkásságát megkezdette.

11. A keleti muzeum tárgyában kiküldött bizottság nevében György Aladár tesz jelentést s felolvassa a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez intézendő következő emlékiratot:

Nagyméltóságú Minister Ur!

A hazai kereskedelem kivitelének a Balkán félsziget felé terelése már évtizedek óta foglalkoztatja hazánk nemzetgazdáit s gyakorlati szakférfiait. Oly annyira köztudomásu dolog ez, hogy csaknem teljesen feleslegesnek tartjuk híres szakférfiainknak a sajtó terén, az országgyűlésen s más nyilvános helyeken tett nyilatkozatait idézni, feleslegesnek felemlíteni azokat az emlékiratokat, melyeket a kereskedelmi s iparkamarák s más hivatott testületek ez irányban szerkesztettek. Ma már csaknem közgazdasági jelszavá vált a »Keletre magyar« szó, s alig találhatnánk államférfiaink s nemzetgazdáink közül egyet is, ki ne sürgette volna, hogy fejlődésben lévő iparunk számára a szomszédságunkban levő s természetes piac gyanánt szolgáló Balkán félszigetet meg kell hódítanunk s hazafiás kormányunknak egyik főfeladata, hogy e kiviteli törekvéseket minden lehető módon előmozdítsa.

Több ok működött közre az utóbbi években, hogy ez óhajás minél sürgetőbb, minél életbevágóbb jelleget öltson fel.

Ez okok között kétségkívül a leglényegesebb az a nemzetközi verseny, mely eddigi főkiviteli cikkünknek, a gabonának versenyképességét rendkívül megnehezítette. Pár évvel ezelőtt még csak az orosz mezőgazdasági terményekkel kellett megküzdenünk, ma Európa főbb piacaira, különösen Angliába, mindinkább nagyobb mennyiségben szállítják az indiai búzát s nem is említve azt a körülményt, hogy a tőszomszédságunkban levő Románia gabonakiviteli képessége évről-évre emelkedik, az olcsón s óriás mennyiségekben termelt amerikai búza oly hatalmas versenytárs lett, mely fenyegetőleg hat az Alföld gazdáira is, s melynek ter-

mékei már Fiumében is mutatkoznak. Nem tagadjuk, hogy az »amerikai verseny« rémképe, mely különösen két évvel ezelőtt a sajtóban s közéletben oly nagy hullámokat vert fel, bizonyos mértékben túlzottan színeztetett ki; de e túlzások daczára is kénytelen mindenki beismerni, hogy e verseny a magyar búza előbbi piacain nagy akadályokat szerzett számunkra. S hogy a baj még nagyobb legyen, a legutóbbi időben ismét életbe támadt védvám, irányzatok, különösen az egyik főkiviteli piacunkat képező Németországban, oly jelentékenyen súlyosították a helyzetet, hogy gabonakivitelünk jövőjét bizonynyal csak nagy áldozatok árán s a legnagyobb körülményekkel sikerül ismét megszilárdítanunk.

Ha valamikor, bizonynyal e súlyos körülmények között juthat általános érvényre az a nemzetgazdasági axioma, hogy egy nemzet anyagi felvirágzása nagyon gyenge talajon nyugszik, míg csak egyoldalúlag a föld termő erejére támaszkodhatik; e súlyos körülmények emelhetik nagygyá és sürgetővé a vágyat, hogy iparunk kiviteli képességét is emelnünk s megszilárdítanunk kell.

S ha felismertük e tényt, a mint hogy fel nem ismerni ma már csaknem képtelenség, önkényt következik ebből, hogy iparunk kivitele első sorban kelet felé, mindenekelőtt a velünk szomszédos s iparfejlettség tekintetében nálunk is hátrább álló Balkán félsziget felé irányulhat. Bármily magas fokra emelkedett ugyan is egy pár iparág hazánkban az utóbbi évek alatt, el kell ismernünk, hogy Európa nyugati államaival s különösen Angliával sem menyenyiség, sem minőség tekintetében nyugoton nem versenyezhetünk s bármily örvendetesen emelkedett is Fiume forgalma, a messzebb fekvő piacokkal összeköttetésünk még mindig nagyon hiányos.

Maguk a számok is, melyeket árforgalmi statisztikánk nyújt, erre utalnak minket. Ha nem vesszük tekintetbe az osztrák tartományokat, melyekkel úgy a politikai s társadalmi érdekközösség, mint a vámszövetség szorosán összekapcsolnak, árforgalmunk értéke tett 1882-ben 209.817,561 frtot, melyből 61.284,062 esett a Balkán félszigeten levő tartományokra; 1883-ban az árforgalom értéke (ismét az osztrák tartományok kivételével) tett 242.437,102 forintot s ebből a Balkán félszigeten levő tartományokra jutott 73.682,461 frt; 1884. első felében (mert az egész évről még nincsenek hivatalos adatok) a megfelelő összforgalom értéke volt (az osztrák tartományok kivételével) 83.680,031 frt s ebből a Balkán félszigetre esett 22.742,693 frt. Vagy még jobban részletetve a dolgot. 1883-ban volt forintokban:

	Kivitel	Behozatal
Szerbiába	6.042,039	18.509,975
Romániába	12.013,227	32.207,135
Más Balkántartományba.	3.479,669	1.430,416

Összesen 21.534,935   52.147,526

vagyis 1883 ban összforgalmunk már 73½ millió frt értéket jóval felülhaladta, bár ebben a kivitel még mindig aránytalanul csekély összeget képvisel.

Ugyanez évben, hogy egy pár iparcikkünk csoportképességét is kimutassuk, Romániába 2.866,852 frt árú gyapjú s fonal, 1.241,813 frt árú len s kender, 1.141,293 frt árú bőr s bőráru, 901,506 frt árú ruhanemű, 656,630 frt árú vasárú s 504,974 frt árú gép vittetett ki s a Szerbiába kivitt iparcikkek közül a bőráruk értéke meghaladja, a vasárúké, ruhaneműeké s vászoné megközelíti a félmillió frtot.

Jelenleg, midőn különösen a belgrád-nisi vasútvonal kiépítése által forgalmunk a Balkán félszigettel annyira élénknek lett, az áruforgalmi újabb adatok biztonnal még inkább tanúsítanak azt, hogy hazai iparunk a Balkán félszigeten kedvező piacot fog találni: azonban, azt hisszük, hogy a fentebbi számok is elég bizonyítékul szolgálnak annak, hogy iparunk s kereskedelmünk felvirágoztatása érdekében e félszigeten már meg van az alap, melyen építenünk s a jelenlegi forgalmat fejleszteniünk lehet, sőt szükséges is.

Nem tartozik feladatunk körébe fejtegetni, miként lehetne a tarifák rendezése s a konzuli képviseletnek magyar szempontból átalakítása avagy más ily kereskedelmi s közlekedésügyi politikához tartozó eszközök segélyével hasznos szolgáltatásokat tenni külkereskedelmünknek: mi, mint a magyar földrajzi társaság képviselői, csak egy eszközt említeniünk fel s ajánlunk Nagyméltóságod figyelmébe, mely eszköz külföldön nagy sikerrel alkalmaztatott s teljes meggyőződésünk szerint hazánkban is meghozta az áldásos gyümölcsöket.

A kereskedelmi földrajzi muzeumokat értjük, melyek habár csak a legújabb időkben keletkeztek, ma már a művelt világ minden részében vannak s úgy a kormányok, mint a társadalom osztatlan gyámolításában s elismerésében részesülnek.

Brüsszelben a belga királyság fennállásának 50-ik évfordulója alkalmával 1880-ban létesítették az első ily muzeumot; e kis országban ma már több is van. Párizsban nem rég alakult meg az ily muzeum. Olaszországban Turinban s Milanóban létesítettek ilyes-

mit. Bécsben, hol az 1873-ki világkiállítás alkalmával keleti muzeumot állítottak fel, a gyűjteményt most ily kereskedelmi jellegűvé akarják átalakítani, hasonlóképp történik a harlemi gyarmati muzeummal. Hollandiában ezenkívül még Amsterdamban kezdtek meg ily muzeumot. Németországban Berlin, Stuttgart, Hamburg, Passau s München versenyeznek egymással az új eszme meghonosításában, melyet a német kereskedelmi kongresszus nagy lelkesedéssel fogadott. Angliában a kereskedelmi kamarák agitációja folytán a múlt évben Londondan s Glasgowban egyszerre alakultak kereskedelmi földrajzi társulatok oly célzással, hogy ily muzeumokat alkossanak. Valóban egy új, alig pár éves tapasztalatnak örvendő intézmény e hódítása méltán felkelthetné a mi figyelmünket is s hogy felkeltette, mutatja az a körülmény, hogy a kereskedelmi muzeumok fontosságát nálunk is hivatott testületek, az orsz. iparegyesület s a kereskedelmi csarnok hangoztatták.

Valóban az ily muzeumok megbecsülhetetlen szolgálatokat tesznek a hazai iparosoknak s kereskedőknek. Fő céljuk ugyanis abban áll, hogy az iparosokkal az idegen verseny tárgyait a világ minden részéről megismertessék, hogy megtanítsák őket fogyasztó közönségének igényeire s izlésére s állandó közvetítést létesítsenek a termelők és fogyasztók között. Az összegyűjtött s időről-időre folyvást gyűjtendő minták tájékoztatást nyújtanak a hazai iparosnak, mily alakban s minőségben állítsa elő a cikkeket, melyeket külföldre akar vinni s vajjon oly áron képes-e azt előállítani, mint mások? A kereskedelmi muzeum egyúttal tudakozó intézet is, hol az egyes országok nyers anyagairól, ipartermenyeiről, nemzetgazdasági viszonyairól tájékoztatást nyújtanak, megismertetik az árutárgyaknak ama vidékeken divatos csomagolási- és göngymintáit, nyilván tartják a vámokra s közlekedésre vonatkozó adatokat, — egy szóval megteszik mindazt, — mit különben minden egyes gyakorlati kereskedőnek külön-külön s esetleg nagy áldozatok árán kellene megismernie, hogy terményei exportképesek legyenek. A kereskedelmi muzeum nem ritkaságok gyűjteménye, hanem oly tárgyaké, melyek mindegyike gyakorlati értékkel s gyakorlati rendeltetéssel bír s az üzleti érdek szolgálatában áll, mely a hazai ipar gyarapítása s terjesztése.

Ily kereskedelmi muzeumot kell nézetünk szerint Magyarországon is alapítani s mert mint fentebb fejtegettük, a mi külkereskedelmünk legtermészetesebb piacza a Balkan-félsziget, kizárólag vagy legalább főként e vidékekre tekintettel.

Az ily muzeum, melyet a nálunk divatosná lett elnevezéssel mi is keleti muzeumnak óhajtánánk keresztelni, hasonlóan a bécsi kiállításához most a budapesti kiállítás kapcsában volna legcélszerűbben létesíthető oly módon, hogy a kiállításunkon szereplő Balkán félszigetről került tárgyak e gyűjtemény alapjául megszerzettetnénk.

De hogy e gyűjtemény ne legyen tisztán elméleti jellegű muzeum, a minő lényegében a bécsi keleti muzeum, gondoskodnunk kell már kezdetben arról, hogy a leendő muzeum a brüsszeli s más hasonló gyűjtemények mintájára gyakorlati irányban rendeztessék be.

E célra nézetünk szerint elengedhetlen, hogy a muzeum a tulajdonképi gyűjteményen kívül valóságos tudakozó intézettel kapcsolatosassék össze, oly intézettel, melynek egyes szakavatott tagjai, úgy a hazában, mint a Balkán félszigeten teendő körutazásokban megismerkedjenek a hazai kivitelre képes cégekkel s a keleti fogyasztó közönség igényeivel s a kik ennek folytán a kereskedelmi összeköttetést biztosítani óhajtó hazai gyárosoknak s kereskedőknek mindenkor képesek legyenek hasznos tanácsokat nyújtani. Szükséges továbbá, hogy e muzeumnak a Balkán félsziget s különösen Szerbia, Romania, Bulgaria s Bosznia nagyobb helyein állandó ügynökei legyenek, kik a kereskedelmi tekintetben fontos változásokat azonnal bejelentsek, az új iparcikkek mintáit összegyűjtsek s eredetben beküldjék.

Nem akarjuk, de nem is volnánk képesek egész részletességgel körülírni a keleti múzeum tervét s berendezését. Hosszas s alapos tanácskozás s tanulmány eredménye lehet az, melyhez első sorban a gyakorló kereskedőknek kell hozzászólaniok. De bár nem háritjuk el magunktól a munkát s készek leszünk örömmel elmondani a magunk részéről szakértői megjegyzéseinket, ha a terv létesülésekor Nagyméltóságod erre felhív, egyelőre megelégszünk azzal, hogy csatlakozva azokhoz, kik a keleti múzeum felállítását hazánkban sürgették, mi, mint a földrajzi tudományok művelői, szintén őszintén s teljes meggyőződéssel pártoljuk e törekvést s alázattal kérjük Nagyméltóságodat, hogy e fontos, sőt nemzetünk anyagi helyzetét tekintve, csaknem életkérdésnek mondható intézményt, melegen felkarolni s megvalósítását eszközölni kegyeskedjék.

A földrajzi tudományok mindenkor sokat köszönhetek a kereskedelemnek, mely új országokat, sőt új világrészeket nyitott meg számukra. Most a keleti muzeum kérdésénél nem ismeretlen világrészekről van szó, de igenis arról, hogy az idegen nemzetek életé-

ról nagy közönségünk is helyes fogalmakat szerezzen s a földrajzi ismeretek minél tágabb körben elterjedjenek. Nem idegen tehát előttünk a keleti muzeum eszméje, hiszen, mint fentebb is említettük, e muzeumok nagyrészt kereskedelmi földrajzi társaságok alapították meg. Saját érdekünk, e szép s nagyfontosságú tudományág gyakorlati ismertetése, vezet minket a keleti múzeum tervének meleg pártolásához. Ha gazdag s régi közműveltséggel bíró nemzet lennénk, talán tovább mennénk óhajításunkban s sürgetnők egy nagy ethnographiai múzeum felállítását, a minőnek nemzeti muzeumunkban míg csak igen szerény csirája van. De mert ismerjük nemzetünk anyagi helyzetét s mert tudjuk, hogy a messze fekvő vidékek ethnographiai viszonyai ma még nálunk csak elméleti jelentőséggel bírnak: melegen s a tudományos meggyőződés egész hevével karoljuk fel a keleti muzeum ügyét, mely első sorban a gyakorlatnak, de ugyanakkor a tudománynak is használ s bizalommal nézünk a jövőbe, mely a czélszerűen megalkotott keleti muzeum áldásos működése által a közérdeklődést hazánkfaiban az általunk ápolt tudományág iránt is bizonynyal fel fogja kelteni.

Ne engedje Nagyméltóságú Miniszter úr, hogy e hitünk csorbát szenvedjen, ne engedje, hogy a keleti muzeum eszméje, mely hazánk anyagi felvirágzásának egyik legfontosabb tényezője lehet, most e kedvező pillanatban ismét lekerüljön a napirendről.

Kérélmünket megújítva maradtunk

Budapesten, 1885. márczius 12-én

A felolvasott emlékirat közhelyesléssel fogadtatik s annak gondos elkészítéseért a bizottságnak s különösen György A.-nak köszönet szavaztatik s az emlékirat kinyomatására, a ministeriumhoz leendő benyújtása az elnökségre bízatik. Megküldendő lesz az a kereskedelmi kamarákhoz is. Végre a keleti muzeum ügyében kiküldött bizottságba új tagul Lé v a y Henrik v. tag egyhangúlag megválasztatik.

13. Ezután az elnök annak kijelentésével, hogy a nyár beköszöntése előtt még egy ülés fog tartatni, a tanácskozás berekesztetett.

Könyvészet.

A „Magyarországi Kárpátgyesület“ évkönyve. XI. evfolyam 1884. III. IV. füzet.

Ha tekintetbe vesszük azon nemzetgazdasági és közművelődési szempontból egyaránt fontos feladatot, melynek megoldására a fent nevezett egyesület vállalkozott, hogy t. i. hegyvidékünk megismeretése és hozzáférhetővé tétele által feltárja előttünk azon dús adományokat, a melyekkel szép hazánkat oly pazarul árasztotta el az alkotó természet, — akkor igazán elmondhatjuk, hogy alig van egyesület, a mely a támogatást annyira megérdemelné, mint a »Magyarországi Kárpátgyesület«. Ezen egyesület komoly törekvésőt mutatja az előttünk fekvő füzet is, melyet röviden megismertetni szándékozunk.

Mindjárt az »Egyesületi Ügyek« rovata tanúságot nyújt arról az élénk munkásságról, melynek az egyesület színhelye.

Az első jelentés a herceg Coburg-Góthai Fülöp ő kir. fenségének védnöksége és Péch Antal m. kir. ministeri tanácsos tisz. elnöksége alatt álló Szittnya-osztály 1883. évi működéséről szól. Érdekesebb adatai közül megemlítenédnek tartjuk, hogy a rendes választmányi üléseken és havi társas-estélyeken kívül felolvasásokat is tartottak, melyeken egyebek közt Déchy Mór királyhágón túli, Divald Károly tátravidéki képeit s Kuzmann Teréz készmárki virágkereskedő művirágait szemléletileg ismertették s ez utóbbiak számára a vidéken piacot is teremtettek. — A házi ipar fejlesztésére és terjesztésére szűkebb körü bizottságot alakítottak. Megpendítette az u. n. »iskolai karavánok« eszméjét, vagyis az ifjúságnak tömeges tanulmányi kirándulását s ennek kifolyása lett, a budapesti középisk. tanárképző gyakorló iskolának Selmezbányára való kirándulása. — A Szittnya-hegyen az oda ránduló közönség használatára két nagyobb messzelátót rendezett be. A közlekedés megkönnyítésére a Szittnyára, Szklenóra és Vichnyére vezető utakat jelezték és jókarba helyezték; a közönség számára nyaralóhelyekről gondoskodtak. Elhatározta, hogy a f. évi orsz. kiállításon méltóképen fogja magát képviseltetni. Végül hálásan emlékezik meg a jelentés Dr. Téry Ödönről, az egyesületnek buzgó alelnökéről, a kit az elért sikerekben az oroszánrészt illet meg. Az osztály

vagyoni állapota 507 frt 99 krból áll. A választmány évi működésének, az elnöki jelentésnek és a közgyűlési jegyzőkönyvnek főbb adataiból adjuk a következőket.

Az egyesület könyvtára 2572 műből áll; a kalauz-ügy rendezésére és szabályzat kidolgozására Dr. Szontagh Miklós elnöklete alatt bizottságot küldetett ki s ezentúl képesített, s vezetői okirattal, könyvvel és jelvénynyel ellátott kalauzok fognak állani a közönség rendelkezésére. Útépítésekre 1883-ban 2550 frtot fordítottak, s tervbe vették az u. n. Tolvaj ösvény még hátralevő részének kiépítését is, mely — mintegy 30 kilométernyi hosszúságú útvonal a legrövidebb és természeti szépségekben leggazdagabb irányban köti össze a Tátra góczpontját, — a Tátra-Füredet — annak egyik végső pontjával, a javorinai völgygyel.

Az országos kiállításon az egyesület kiállítását a következő érdekes tárgyak fogják képezni: jellemző állatok, növények és ásványok: különféle térképek, panorámák, fényképek a menedékházak tervei és mintázatai; a dobsinai, bélai és aggteleki barlang térrajzai; szárított virágok; tudományos kutatásokhoz való műszerek; irodalmi művek; turista-ruházat, botok, tarisznyák, életneműek, kötő- és világító-szerek, tábori palaczkok, hátas zsákok stb.

A muzeumi bizottság jelentéséből kiemeljük, hogy Husz Dávid úr és neje nagylelkűsége folytán a »Kárpáti muzeum«-ot Poprádon a turistaház nagy termében helyezték el; a muzeum tárgyainak száma lelkes adományozók bőkezűsége folytán 1883. évben már 3788-ra rúgott. E számhoz járul mint új szerzemény egy 600 darab kitömött állatból álló gyönyörű gyűjtemény, mely a Kárpátok emléseit és madarait foglalja magában s melyet az Egyesület Koczyan Antal oraviczai erdésztől szerzett meg 1500 frtért évi 200 frtos részletfizetés mellett. A muzeumi alap 10,110 frtot tesz Husz D. úr alapítványán és a tervbe vett muzeum épületének bekerített és részben már befásított telkén kívül.

A muzeumi alapnak tetemes volta és a számos nagylelkű adomány a bizottságot azon örvendetes határozatra buzdította, hogy az egyesület anyagi támogatását többé igénybe nem veszi, hanem kiadásait saját jövedelmeiből fogja fedezni. Kivánjuk, hogy ez neki sikerüljön is!

Nagyobb értekezés e füzetben nincs, de »Apró közlemények« rovata sok érdekes dolgot foglal magában.

Az első cikk Dr. Borbás Vinczé-é »A havasi hóféhérének egy eltérő alakja a Kárpátokon« címmel, melyben megjeleli

a *Leontopodium*nak — magyarul saját találó elnevezése szerint h ó f e h é r k é n e k a l e l ő h e l y e i t a m i h a v a s a i n k o n .

Téglás G á b o r »A marosmenti barlangokból« czímen barlangkutatózásainak eredményéből ad egy részletet, bemutatván a nándori barlangokat, melyekre nézve a felfedezés érdemét Torma Zsófiára hárítja, ki egyik rokonánál való tartózkodása alkalmával vett tudomást az érdekes barlangokról.

A nevezett barlangok Vajda-Hunyad környékén vannak, a Piskiből Vajda-Hunyadra vivő vasút igen megkönnyíti a hozzájuk jutást.

A barlangcsoport mintegy 12 kisebb-nagyobb barlangból áll, melyek között a legérdekesebbet és legnagyobbat a leíró Torma Zsófia-barlangnak nevezte el. Téglás véleménye szerint a barlang létesítésében a víz chemiai és mechanikai úton egyaránt közreműködött s a Schmiedl Adolf osztályozását véve alapúl, a kitérésbeli barlangok közé tartozik. Hőmérséklete igen csekély ingadozásnak van alávetve s a környék átlagos temperaturáját (8—9° C.) képviseli.

E sajátságát a pásztorok használják fel legjobban, mert télen a hideg, nyáron a nagy meleg ellen ők és barmaik itt keresnek menedéket. Az itt eszközölt ásatásainak első eredménye a s k ó t s z a r v a s (*Cervus megaceros* Hartm.) lecsönkített agancsai voltak. A szarvasok ezen óriás faja itt fordul elő először a Maros vidékén. Téglás véleménye szerint már ásatag állapotban akadhatott rá az ő s e m b e r , s m i n t h a s z n a v e h e t ő a n y a g o t v i h e t t e m a g á v a l , m e r t a t é r v i s z o n y o k s e m e n g e d h e t t é k m e g e g y i l h a t a l m a s á l l a t n a k i t t t a r t ó z k o d á s á t . E h h e z h a s o n l ó á s a t a g m a r a d v á n y o k i t t m é g a g y a p j a s o r r s z a r v ú (*Rhinoceros trichorhinus*), a z ő s l ó (*Equus primigenus*), b a r l a n g i m e d v e , ő s g i m s z a r v a s , ő s t u l o k . E z e k e n k i v ü l t a l á l t a k i t t m é g h á r o m f é l e c s e r é p n e m ű t , k ö z ö t t ö k f a z e k a k a t , t á l a t , s y m b o l i k u s j e l e k k e l e l l á t o t t o r s ó n e h e z é k e k e t , s z ö v ő s z é k s ű l y o k a t s t b . K ő e s z k ö z ö k b ő l b a l t á t , v é s ő t , é k e t , p a r i t t y a k ö v e t , k é s p e n g é t , v a k a r ó k é s e k e t , c s o n t - á r a k a t , c s o n t v é s ő k e t s e g y s í r k a m a r á b a n e g y d a r a b r é z s o d r o n y t i s .

A következő czikk a Központi Kárpátok csúcsain tenyésző virító növényekről értekezik.

A közönség nagy része azt hiszi, hogy a magas havasokon teljesen megszűnt minden állati és növényi élet, s hogy hasadozott sziklákon s omladékon kívül egyéb nincs. Pedig van itt még állat, mely mozog és virág, mely zöldel és virít, s mely ama viharjárta tetőkön három havi rövid idő alatt fejlődik, virágozik és megéri.

Rejtély ugyan, hogy körülbelül $+2$ C^o-nyi évi közép hőmérsékben hogyan képesek a virágos növények gyümölcsüket megérlelni; de a rejtély meg lesz fejtve, ha a nyári intenzív hősugárzáson kívül a következőket figyelembe vesszük.

Ugyanis a dermesztő hideg tél ellen október közepétől júliusig hótakaró óvja a havasi virágokat, mely különben is rendszerint a déli lejtőt keresi s itt is védett pontokon telepszik le, moh és moszat között, kisebb-nagyobb mélyedésekben, sziklarepedésekben és hasadékokban stb. Az alpesi növény azon kívül fejét nagy óvatossággal legfeljebb 7—8 cm-nyire emeli fel. A nagyocskák többnyire magukban állók, de annál zömökebb és erősebb termetűek, míg a gyöngédebb és kisebb egyedek, melyek olykor alig nőnek 2 cm-nyire, szorosan egymáshoz símulván, félénken odaborúlnak az anyaföld melengető keblére. Sokan közülök azon felül még finom szőrű vagy puha selyemszálú csinos ruhával is bírnak, mely őket az idő viszontagságai ellen védi.

S itt nagy számát sorolja el a czikkíró azon virágoknak, a melyeket nyiltukban látott a bélai mészhavasok meredekein, a Magas-Tátra gránitormain és a lipitói havasok gneiszkupjain.

Mihalik József »A deménfalvi jég- és cseppkőbarlang«-ról értekezik. E barlang Liptóme gyében Szt-Miklóstól délnyugat felé két órányira fekszik a deménfalvi völgyben, 815 m. magasságban. A ki az utat gyalog megtenni nem akarja, az Szt-Miklóson 4 frton egész napra kocsit fogadhat, s ezen egy óra alatt elérkezik a völgyhöz, melynek torkolatánál két csőszlak áll, a hol a vendégkönyv és a barlang ajtajának kulcsa található; e lakok lakói egyúttal csekély borra valóért szívesen elkalauzolnak bennünket a barlangban is.

A jégbarlangnak egyéb csudálatra méltó alkotásai, tekintélyes jégoszlopai között figyelmünkre legméltóbb képződménye a »Zuhatag«, mely a 12—15 m. magasságból lezuhanó vizet állítja szemünk elé megfagyva mintegy 5 m. széles területen. Egy jégmezőben találjuk magunkat itt, lábaink alatt, szemünk előtt köröskörül jég. A léghőmérséklet tűrhető, (2° C.) légvonat nincs.

A jégbarlang után következik a cseppkőbarlang, melynek legnagyobb részét az óriás magasságú dóm képezi, melyről ezer meg ezer példányban csüng alá a stalakit. A terem közepét valami 12 m. kerületű roppant magas oszlop foglalja el, alátámasztva az óriási sziklabiltozatot, mintha féltene a leszakadástól.

A deménfalvi barlangot régebb idő óta ismerik az emberek;

30—35 év előtt a barlangban őselefánt maradványokat, a barlang közelében pedig mammoth-fogat találtak — melyek után a barlangot elnevezték sárkánybarlangnak.

Jellemző ránk, hogy néhány évvel ez előtt enyhe tél alkalmával a jégbarlangból mintegy 1000 frt árú jeget eladtak, természetesen a jégképződmények nagy kárára.

A »Magyarországi Kárpátegyesület« lipitói osztálya a barlanghoz vezető út és barlang teljes rendbehozatalát valamint egy vendéglőnek építését elhatározta, s így 1885. év nyarán már egy svájcz stílű kioszk fog a barlang bejáratával szemben emelkedni, s azon turista, ki a paradicsomi vidék és barlang látására ide utazik, — már enyhítő pihenő helyet fog benne találni.

A füzetke utolsó nagyobb közleményében Münnich S. után Chotvács Pál írja le érdekesen »Megázva« cím alatt egy »Siroka-parthie« kalandos kirándulását, mely vállalkozó kis társaság minden kellemetlenség, bőrig való ázás és tudatlan vezető daczára jutott céljához, a Siroka csúcshoz.

Ezeken kívül még számos apró közlemény élénkíti a füzetet, végül pedig lelkes felhívást intéz a közönséghez, hogy mentől számosabbban lépjenek be az egyesületbe. Külföldön már rég felfogták azon egyesületek fontosságát, melyek a turista fejlesztésére alakultak és tömegesen lépnek be tagokul. Így pl. a »Deutsch-Oesterreichischer Alpenverein«-nak 12 ezernél, az »Oesterreichischer Touristenclub«-nak 7 ezernél több tagja van; a német nyelvű »Erdélyi Kárpátegyesület« tagjainak száma szintén megközelíti a 2000-et, a »Magyar Kárpátegyesület«-nek pedig csak körülbelül 2500-ra sikerült tagjainak számát felvinni, daczára annak, hogy a tagsági díja valamennyi hasonló egyesület között a legkisebb, t. i. 2 frt, melyért a tagok évenként még tartalmas és terjedelmes évkönyvet is kapnak. Kivánjuk, hogy a lelkes felhívás mentől nagyobb körben megérdemelt visszhangra találjon.

R. F.

Utazásaim a föld körül. Irta Vékey Zsigmond. Budapest, 1885. A szerző arcképevel. Kis 8-ad rétv XVI. és 312. lap. Ára 2 frt.

A szerzótől Londonban-, Új-York-, Ausztrália-, Taszmania- és Új-Zelandban a következő művek jelentek meg angolul: A magyar nyelv grammatikája. A magyar nyelv eredete és szerkezetének ismertetése, egyes modern magyar költemények fordításával. A talaj kulturájának fontossága Viktoria állam általános haladására. A bortermelés előnyei és kilátásai Ausztráliában. Otago új-zelandi tartományról. Új-Zelandi utazások. Az állam intézményeiről, melyben élünk.

Föld körüli utazásainak előszavában a szerző következőleg nyilatkozik: »Életem nagyobb részét messze eső földrészekben töltvén, honvágyam kielégítésére határoztam el magamat. Elhatározásom könnyebb volt, mint a vállalat kivitele; Magyarországot a földteke ellenlábás részétől két tenger s, közel 4000 angol mf. hosszú vasút választja el. De varázsa a szülőföld viszontláthatásának buzdított nehéz akadályok legyőzésére is. Föladtam a föld ellenlábás részében tűzhelyem kényelmét, a melyet hosszú éveken át szorgalmas tevékenység szerzett. Sok ellenhatású viszontagságok közt is ápolt reményem teljesülve lőn, szülőhazám fővárosába megérkeztem. Itt az édes reményt fölváltó valóság rideg tényei üdvözöltek. Szülőhazámban idegennek éreztem magamat«.

Hasonlót mond Hübner báró »Séta a világ körül« című, nyelvünkre is átültetett jeles útrajzában amaz eurpai hivatalnokok és kereskedőkről, kik Japán és Chinában megvagyonosodva, a szívekben fölébredt honvágy sugalma folytán haza indulnak; addig boldogítja csak őket a remény, míg szülőföldjük felé úton vannak, megérkezve azonban nyomasztóan érzik, hogy az idegen hazában vertek igazán gyökeret, de hová már újra visszaindulni szégyenlenek. Teljes tiszteletünkre méltó Vékey lelkében e 32 hosszú év alatt el nem halványodott honvágy. Ebből is kitetszik, hogy szívében magyar marad a magyar messze ég alatt is, — de saját és meglehet idegen származású családja érdekében is számolnia kellett volna a körülménnyel, hogy a hol az ember életkora nagyobb részét eltöltötte, onnét az emberöltő leforgása után vajmi nehezen szakíthatja ki magát, s annál keserveesebben akklimatizálódhatik akár szülőföldén is.

Igaz rokonszenvünk húrjait pendíti meg, midőn mondja: »Születésem helyén, az ősi birtok jól művelt földjein, hol zsenge éveimben búzavirágot szedegéltem, most mások szedik az arany kalászt; a szőlőkben, hol boldogult atyám bortermelésben oktatótt, nem is sejtve akkor, hogy az ausztráliaiak javára oktat, most mások szüretelnek. Az ősi családi lak izmos falai közt, a melyeket elődeim apáról fiúra gondosan erősítettek, javítottak, most mások lakomáznak. Nem hasonló történt-e Ithaca sziget fejedelmével, Ulysses-sel, midőn hosszú hányatás-vettetés után a trójai háborúból haza vergődött?, vagy a középkori nagy utazó, Marco Polo-val, kit vérei sem akartak fölismerni? A ki hosszant távol van hazulról, annak fölötte utoljára is napirendre térnek az emberek.

Annál szebb azonban Vékey részéről, hogy hosszú utazásának

gyümölcsét mind e mellett letenni törekszik nemzeti kulturánk oltárára, részint több helyt tartott fölolvasásában, részint a jelen munkában, melynek kitűzött célja megérdemli a méltánylást. Kevés magyar tesz meg földkörüli utat és még kevesebb ad arról a nyilvánosság előtt számot. Hübner báró, a világ-műveltségű kitünő diplomata, ritka elmeélellyel figyeli meg föld körüli sétájában az éjszakamerikai Unio, Japán és China instituczióit és bonczolja azokat; Vékey ellenben inkább mint természetbarát utazik és így a geográf érdeklődésére biztosabban számíthat, csak az a kár, hogy leírásai a természettudományok minden ágában rögtön föltüntetik a műkedvelőt. A sok utazás sokat képes pótolni a megelőző tanulmányok hiányából, de nem mindent. Stanleyre sok küzdés, munka, tanulás várt, míg belőle a csatatéri reporterből olyan utazó vált, kinek megfigyelési és föltalálási módszere kielégíti a geografia, meg általában a természettudományok igényeit.

Legsikerültebbek Vékeynél a néprajzi részletek, különösen az éjszakamerikai városi élet festése San-Francisco és New-Yorkban; gyarlók azonban az állat-, növény-, föld- és légtünnettani leírások, melyeknél a tárgy megnevezéseit nem is igen érthetni meg angol szótár nélkül, meg az angol helyesírás némi ismerete hiányában. Ugyanez áll a földrajzi nevek helyes írását illetőleg is, melyben még csak nem is következetes. Példákkal szolgálhatnánk.

Szerző azonban fölösleges munkát nem végzett; könyve bár a föld- és természetrajzi magyar ismereteket előbbre vinni nem fogja, de le van benne rakva gazdag tapasztalása, gyakorlati értékű eszméi, melyek őt az ellenlábasknál is zöld ágra segítették. Ezek megismerése és elsajátítása végett melegen ajánljuk e könyv elolvasását, tartalma megszívlelését, nemzetünk mindazon tagjainak, kik tájékozódni kívánnak az iránt, minő körülmények közt él az ember, boldogúl a társadalom a Föld ama tájain, hol éjjel van akkor, midőn nálunk delet harangoznak, mint pl. Ausztráliában, vagy legalább reggel, mint Amerikában.

Hanusz István.

Sopron és környékének hőmérsékleti viszonyai. Adalék Magyarország égjai viszonyainak ismeretéhez. Irta Thirring Gusztáv. 17 ábrával. Budapest, 1885.

A fiatal szerző, ki pár évvel ezelőtt társulatunk egyik díját nyerte el sikerült dolgozatával, a jelen monographia által hasznos szolgálatot tesz, a mennyiben példát ad arra, hogy a hőmérsékleti viszonyokat a nyert megfigyelések alapján miként kell egyes vidékre nézve kidolgozni. Az általa felvett terület ugyan az anyagra

vonatközöleg nem volt kedvező, mivel Sopron megyéből csak magáról a székhelyről voltak megbízható megfigyelések s ezért 19 megfigyelő állomás, melyek azonban oly távol esnek egymástól, mint Ó-Gyalla s Szombathely, közzétett adataiból vonta meg a dolog természete szerint nem teljesen tudományos szigorúságu következtetéseit. Az eredmény különben itt is igazolja a már Hunfalvy által hirdetett nézetet, hogy éghajlatunk nagyon excessiv. A megfigyelő állomások közt a legcsekélyebb ingadozás több évi észlelet után Borostyánkőn mutatkozott s ez is 49·5 fokot tesz, míg Ó-Gyallán a legnagyobb ingadozás 66·2 fokra rúg. Érdekes szerző észlelete, hogy ez excessiv éghajlatra még a csekély területű Fertő tava is mérséklőleg hat, különösen ennek nyugati partján, hol fagy alig fordul elő s a szőlő kitünően terem. A tó hatásának pontos megismerése azonban további észleletektől függ. Az észleletek eredményét szerző nem épen csinos, de használható autograph graphikai táblákon is szemlélteti. A szorgalmasan készült kis művet ajánljuk tagtársaink figyelmébe.

Gy.

A Pelagosa szigetcsoport topographiai és földtani vázlatáról
a m. kir. földtani intézet évkönyvének VII. kötetében (127—142. l.) érdekes adatokat közöl Groller Miksa. Belőle közöljük a következőket: Pelagosa, vagy helyesebben Pelagosa grande nevű sziget fekszik a greenw. keleti hosszúság $16^{\circ} 15' 15''$, s az éjszaki szélesség $42^{\circ} 23' 29''$ alatt. Lissa szigetétől 60, Dalmácia legközelebbi partjától 100 tengeri mfdnyire. Pelagosa és Pianosa szigetek közt húzódik el az osztrák-magyar monarchia és az olasz királyság közt lévő határ. Politikai tekintetben a sziget a Lissán lévő Comisa községhez, emez pedig a lesinai kerületi kapitánysághoz tartozik. A Pelagosa szigetcsoport tagjai: Pelagosa grande, a fősziget; — a keleti csoportban vannak: Pelagosa piccola, Scoglio tramontana, Scoglio d'ostro, Sasso braghe, Secca nina, Sasso Kamik, s néhány névtelen szirt, melyet a halászok »Sasso« névvel jelölnek; — a nyugati csoportban vannak: Scogli Manzi, Scoglio Pampano, — végül pedig a szigetcsoporttól mintegy 4 tengeri mfdre kelet felé Scoglio Cajola v. Galisla, tehát összesen 16 kis sziget. A comisai halászok a főszigetet »Spartivento«-nak azaz szétoszlónak nevezik; éjszaki légáramok ritkán érik e szigetet; ellenben a szirocco rendkívüli hevességgel és gyakran dühöng, s a hullámokat oly erővel kergeti a déli és keleti rész felé, hogy azok a lámpást is (116 m. magas a tenger színe felett) elérik. A légáramok műkö-

désének jelentékeny szerepe volt a szigetek domborzatának előállításában. A szigetnek subtropikus éghajlata van, nyáron ritkák az enyhe esőzések, s gyakran hónapokig is elmaradnak; a zivatarok, felhőszakadások ellenben gyakoriak. Az ősz végén rövid esőzési időszak áll be, a tél többnyire esőtlen. Az esős lecsapódások a felszínnek lágy kőzetek alkotta részein jelentékeny kimosásokat okoztak. A szigetet gyér növényzet fűdi, s művelés alatt is csak egy csekély területe áll, a többi rész parlagon hever. Állandó lakosai nincsenek. A világító toronyban a családostól együtt 12—15 személyből álló, gyakran változó őrszemélyzet lakik. A halászatok idejében azonban a comisai halászok gyakran ellátogatnak ide, s a »Zalo«-nak nevezett kis parti síkon sózzák be és csomagolják a halakat. A szigetre van építve a világító torony, egy bőkezűen épített, terjedelmes emeletes ház, melyből a torony kiemelkedik, aztán egy templom, egy védház és egy istálló. — A világítást egy forgófény adja, mely minden 30 perczben pislog, s mindenfelé 26 tengeri mfdre látható. Az első és legnagyobb ilyenmű telep az egész Adriában, melynek felállítása egy negyed millió frtba került. A világító készülék egymaga 62,000 frank értéket képvisel, s Párisban készült. A sziget egy hosszú és keskeny hegygerinczet képez, s legnagyobb kiterjedése keletről nyugatra 1400 m.; holott legnagyobb szélessége alig 300 m. Legmagasabban kiemelkedő pontja a 87 m. magas Monte Castello. A nyugati, déli és keleti part meredeken ereszkedik le a tengerbe, az északi sokkal enyhébb, s térségi parti síkságán vastag réteg termékeny termőföld terül el. Földrengések gyakran látogatják e szigetet, mely egy régebben elsüllyedt terület kimagasló részét képezi. — A többi szigetek és szirtek jelentéktelenek, s csaknem megmászhatatlanok. S. I.

Verhandlungen des vierten deutschen Geographentages zu München am 17. 18. und 19. April 1884. Im Auftrage des Centralausschusses des deutschen Geographentages herausgegeben von Prof. Dr. F. r. R a t z e l. Berlin, 1884. Verlag von Dietrich Reimer.

A 191 lapra terjedő munka három megnyitó beszéden kívül 14 földrajzi tárgyú előadást, illetve jelentést is tartalmaz, részben kivonatosan ismertetve, (11--160 l.); továbbá a negyedik német geographiai congressus előkészületeit, annak befolyását a congressusi kiállításra, a gyűlésen résztvevők névsorát, és egy kirándulás leírását.

Az említett három napon át tartatott összesen hat ülés, melyeken egyebeken kívül az ezen könyvben ismertetett következő nagyobb előadások és jelentések olvastattak fel:

1. »A német vállalatok a nemzetközi sarki-kutatás rendszerében« Tartotta Dr. Neumayer tanár.

2. Koldewey C. kapitánynak, a Hamburgban lévő tengeri állomás osztályelnökének jelentése »az utolsó évtizedekben történt sarki felfedezések eredményeiről, néhány ebből folyó következtetésekkel.«

3. Dr. Börgen C. tanárnak, a wilhelmshaveni tengerészeti observatorium elnökének jelentése »a sarki kérdés«-ről.

4. Dr. Bauernfeld C. M. tanár következő értekezése : »Bevezetés az egységes délkör általános behozatalának megbeszéléséhez.«

5. »Második jelentés az egységes délkör választásáról« ; Dr. Günther S. tanártól.

6. »A német kartográfia állása az egységes délkör behozatalának küzdéséhez« Dr. Wágner Á. tanártól.

7. Penck A. tanár »A jégkorszak geológiai hatásai« című értekezése, melyhez a mű végén egy általa készített csinos térkép van mellékelve, melynek címe: »Höhenkarte der Schneelinie in Europa während der Gegenwart und Eiszeit.«

8. »Az Alpok jelenlegi jegesein tett észleletek« ; Richter E. tanártól.

9. »Jegesek nyomai a Vogesekben« ; Dr. Gerland tanártól.

10. »Az iskolai fali térképek készítéséről« ; Haardt Vinczétől.

11. »Az iskolai atlaszok készítéséről« ; Gerster J. S.-tól.

12. A »Central-Kommission für wissenschaftliche Landeskunde von Deutschland« jelentése Dr. Ratzel Frigyes tanártól.

13. Kirchoff A. »megjegyzései a földrajzi kutatások rendszeréről.«

14. »Az ethnológiai kutatásról« ; Dr. Peschuël Löschtől.

S függelékül van hozzátartozva a negyedik német geográfiai congressus határozata.

Ez értekezések és jelentések közül a 4. és 5. pontban említettekről már volt szó közleményeinkben, (1884. évi foly. 341 -- 344l.), s itt még csak a 10. és 11. pontban említett értekezésekről kell szólnunk.

Haardt Vincze tanár »a z i s k o l a i (f a l i) t é r k é p e k k é s z í t é s é r ő l « a következőket mondja : Az iskolai térképeken még mindig sok a javítani való. Azok fő célja, hogy minden tekintetben világos és könnyen áttekinthető képét adják a természeti viszonyoknak, különösen a folyóhálózatok — és talajdomborzati viszonyoknak. S még ma is mit látunk? — A legjobb iskolai

térképeken is ott van az ezen czél elérését nagyon megnehezítő leírás. Pedig nincs kétség benne, hogy a geográfia észszerű tanítására azon térképek a legjobbak, melyek az írástól tökéletesen mentek, vagyis az ú. n. néma térképek. — Sydow e téren tett kísérletei, a földrajzi tanítás előhaladott methodikája s a térképrajzolás mai vívmányai nagy jövőt biztosítanak a néma térképeknek, s a most használt mappákat lassanként ilyenekkel kell fölcserélni; igaz, hogy ez nem történhetik meg mindjárt, sőt a takarékosági szempont nem is ajánlja; de másrészt meg azzal takaríthatni meg nagy összegeket, hogy ilyen térképeket csináltatunk, mert azokba nem kell beletnyomatni a leírást. Egy másik, az iskolai fali térképeknél figyelembe veendő pont a terület ábrázolása. A talaji viszonyokat a térképrajzoló gyakran helytelenül fogják fel, s még helytelenebbül ábrázolják; így különösen a terület generalizálását. A térképek még most is a ténylegesen létező talajemelkedési viszonyok teljes ignorálásával készítik. Pedig a magassági viszonyok ábrázolásának tekintettel kell lenni egyrészt a térkép méreteire, másrészt a valóságos plastikai viszonyokra is, s a talajemelkedések nem kidomborodások, hanem csak vonalok-, vagy árnyékolással ábrázolhatók. — Minden más ábrázolás ellentmond az igazságnak, s a helyett, hogy tanítana, téves felfogásra vezet. A hypsometricus vonalokkal készített térképeket nem ajánlja; mert e dolog még nincs megbeszélve jól, s végül arról beszél, hogy: mennyi anyagot kell fölvenni az iskolai térképekre? s azt mondja, hogy a tananyag egyszerűsítése és annak a leglényegesebb dolgokra való szorítkozása, mint mindenben, úgy különösen itt nem ajánlható eléggé; mert bizonyos határokon túl már, ha a térképeken sok az anyag, annak a tanítás vallja a kárát.

Gerster J. S. »Az iskolai atlaszok készítéséről« a következőket mondja: kell, hogy a térképgyűjtemények helyesek, szépek és czélszerűek legyenek. A mappa legyen természetű, s rajta a vertikális és horizontális tagozatok jól legyenek ábrázolva. Nagy figyelemmel kell szerkeszteni a fali térképeket is, melyekről egész osztályok tanulnak közvetlen szemlélet útján; s ebben van a fali térképek előnye az atlaszok felett. A domborzati viszonyokat a glóbusról és a relief-térképekről tanulják meg legjobban; de az emelkedéseknek nem szabad nagyon nagyoknak lenniök, mert könnyen tévedésekre vezetik azok a tanítót. Kívánatos nagyon, hogy az atlaszok térképei úgy projekció-

jukban, mint jeleikben és színezésökben az iskolai fali térképek lehető hasonmásai legyenek; mert így könnyen eszébe jutnak a tanulónak az iskolában szerzett benyomások, ha otthon atlaszának lapjait megtekinti. A könnyen szemléltető, pontos, természethű, erős és megfelelő vonásokban kivitt fali térkép mindenütt fontos, de különösen a népiskolákban, melyek növendékei nem szerezhetnek atlaszt magoknak. S e jó fali térképnek csak az elemi oktatásnak megfelelő anyagot kell tartalmaznia. Olyan legyen a térkép, hogy a tanuló könnyen fölismerje rajta hazáját, szülőhelye környékét, a főváros vidékét, stb. az ország hosszanti és keresztmetszetén kívül más mellékábrának nem szabad rajta lenni; mert az a figyelmet elvonja a főképtől.

Magasabb nép-, városi- és községi iskolákban természetesen már planiglobusok is kellenek, s egy nagy fali térképen össze kell állítani a föld ösmeretes projekcionális képeit, hogy azokat a tanuló lássa és megkülönböztethesse; továbbá a tengerek és szárazföldek alakját és kiterjedését, a síkságok és hegységek alakulatát, a hegyek irányát, folyókat, stb. Itt már összképet kell nyerni a tanulónak. S ezeken a térképeken már rajta kell lenni az egyenközű- és délköröknek is, hogy a fő földrajzi jelenségeket a tanuló az egésznek karakteristikája szerint lássa és foghassa föl.

Még magasabb tanintézetekben a térkepeknek úgy kell szerkesztve lenniök, hogy a tanuló méréseket is tehessen rajtok, s a távolsági és magassági viszonyokat pontosan számba vehesse. Ügyes vonalozás, színezés és színárnyalás által könnyen szemléltetővé tethetni a térképeken mindent; nemcsak a természeti viszonyokat és a plasztikát, hanem sok más mindent, a mint ezt ethnográfiai és statisztikai térképeinken láthatjuk. S különösen kell még ügyelnünk arra, hogy az írás és jelezés a térképeken minél finomabb és vékonyabb legyen, hogy az a térkép által feltüntetett plasztikus egész képét el ne homályosítsa.

S. I.

Ein Beitrag zur Geschichte der geographischen Namentlehre, von I. J. Egli. Wien. Eduard Hölzel. 1883.

Érdekes része a földrajzi kutatásoknak a földrajzi nevek eredetének, származása módjának és elterjedési viszonyainak kutatásával foglalkozó földrajzi névtan (geográfiai onomatologia) is, melynek eredményei gyakran fényt derítenek az őstörténelemre, igen

érdekes adatokat szolgáltatnak a földrajztudománynak, s vonzó, érdekfeszítő olvasmány gyanánt szerepelnek azok a hirlapirodalom közönségének. Kell tehát, hogy ezen földrajzi névtannak irodalmát is ismerjük; meglehetősen tanulságos ez, s a földrajzi nevek tanulását és megértését igen megkönnyíti, s azon felül még sok tévedéstől is megóv bennünket, melyeket ennek ismerete nélkül elkövetnénk.

Eglinek a földrajzi nevek tanának történetére vonatkozó műve 95 lapra terjedő értekezés, mely a rövid előszón és bevezető részen kívül 4 fejezetre oszlik, mely fejezetekben a szerző a földrajzi helynévtan irodalmát 4 korszakra osztva tárgyalja. — Aztán rövid függelék és zárszót csatol az értekezéshez s végül a tárgymutatóban közli először a felsorolt földrajzi névtani művek, azután az írók betűsoros átnézetét. Minden időszak tárgyalásának végén közöl egy táblázatot a megjelent általános névtani, helyesírásra és helyes kiejtésre vonatkozó munkákról, általános és részletes onomatológiai művekről s névtani jegyzetekkel ellátott dolgozatokról. (Térképek.)

Hogy miért osztotta fel a földrajzi névtan történetét négy korszakra, azt nem magyarázza meg; sőt maga is azt mondja (59. l.) hogy nem tudja, helyesen cselekedett-e, mikor e beosztást végbevitte?

Bevezetésében elmondja, hogy a nagy természet és nyelvtudósok minden időben nagy figyelmet szenteltek a földrajzi helyek nevének értelmezésére. Már Herodot és Strabo is előszeretettel foglalkoztak a földrajzi nevek magyarázásával. M. Terentius Varro »De lingua Latina« cz. munkájának 5-ik könyvében nem ír másról, mint »de vocabulis locorum et quae in his sunt.« Plinius és Pomponius Mela is sokat etymológizálnak. Főltaláljuk ezt az araboknál is, s az egész közép és új koron át minden nemzetnél. Azután áttér a szerző az egyes korszakokra.

Az első fejezetben az 1815. év előtti irodalommal foglalkozik. Németországot illeti a kezdeményezés érdeme; noha valódi irodalmi becsesl bíró munka e korszakban kevés jelent meg. Ezek közé tartozik Schottelius munkája, mely 1663-ban jelent meg, s Ottius I. Henrik »*Ὀνοματολογία, seu de nominibus hominum propriis*« cz. műve 1671-ből, melyben a szerző azt írja, hogy: »Quemadmodum nomina propria hominum, sic non minus locorum, juxta derivationes, terminationes etc. observari et colligi operae pretium est.« — Kitüntek még e korszakban Gibson Edmund, Bergstedt és Pez B. is, ez utóbbi »De etymologia nominis Habsburgici« cz. értekezésével.

1745-ben jelentek meg Falconet és Fénel francia akadémikusok értekezései a »dunum« végzetű kelta eredetű helynévfüggelék magyarázásáról, a »Mémoires de l'Académie« XX. kötetében (13—38. és 39—51. l.), melyek szerint a dunum = »lieu élevé«, »lieu fermé on habité.« Kevéssel ezután jelent meg Párisban (1754 - 60) a Bulletin »Mémoires sur la langue celtique et Dictionnaire Celtique« cz. III. kötetes nagy műve, melyben a tudós szerző Franciaország, Holland, Svájc, Itália és Spanyolország egyes vidékein nagy mennyiségű város és folyó nevét igyekszik etymológiailag megmagyarázni. Hasonlóképp francia eredetű, s szintén ez időből való kísérlet a de Brosses Ch. »Histoire des Navigations aux Terres Australes« cz. művében lévő helynév-osztályozás is, a helynevek eredete szerint. E könyvében a szerző a földrajzi neveket természeti és történeti nevekre osztja; a természeti nevek származhatnak a tárgyak kinézésétől, (Mont-Blanc, Kék folyó), azok összenyomásától, (Formosa), helyzetétől, (C. Forward) alakulatától, (Tafelland), a terményektől, (Fogpart, Pinquin sziget), a lakosoktól, (Nigritia), s végre a szokások és erkölcsöktől (Tolvaj szigetek). A történelmi nevek a történelemből erednek, s származhattak: a felfedeztetésből, (Jó remény fok), valamely gyarmattól, felfedezőktől, azok hazájától, kormányzók és miniszterek nevéből. — Ottius Dávid 1748-ban, és Bochat Ch. a régi helvétiai nevek etymológizálásával tűntek ki. Meissler D. 1772-ben az európai nemzetek neveinek értelmezésével; Oelrichs S. a szláv neveket, Hennig az ó porosz névmaradványokat, Mannert a görög és latin, Nicolai a kelta, Hüllmann 1798-ban a kelta-germán néptörzs nyelvéből fentmaradt neveket tette tanulmányozásai tárgyává.

A második fejezet az 1815—1840-ig terjedő irodalommal foglalkozik. Nevezetes munkák mindjárt e korszak elején a Malte Brun »Etymologicon«-ja, lexikonszerű nagy munka, melynek csak egy kis része jelent meg francia nyelven, 1826-ban, a többi kézirat maradt, részben csak mint összegyűjtött anyag, kidolgozatlanul. A másik nevezetes mű Salvert Eus. »Essai historique et philosophique sur les noms d'hommes, de peuples et de lieux« cz. 1824-ben megjelent történet-filozófiai természetű nagy műve, mely az emberi névalkotások egész nagy birodalmának teoriáját magában foglalja. Behatóan tárgyalja a »hamis etymológiá«-t, s erősen ostromozza azt. Ropant olvasottsággal irt munka: de értelmezései sok helyütt hibásak. — 1837-ben

jelent meg Schütz W. »Kleines Namens-Lexikon, oder kurzgefasste Erklärung der merkwürdigsten Orts- und Personennahmen, mit Einschluss nicht weniger Länder-, Völker-, Gebirgs- und Flussnamen« cz. műve. — 1835 és 1840-ben két kiadást irt Gibson T. és M. első műve: »Etymological Geography; being a classified list of terms and epithets of must frequent occurrence, entering, as postfixes or prefixes, into the composition of geographical names, intended for the use of teachers and advanced students of geography and as a reference-book in geogr. etymologies. Edinb«. Céljokat a szerzők a könyv czimében elmondják; magában a könyvben pedig több mint 3000 nevet etymologizálnak, jobbjára Anglia és Skóciának földéről. — Kriegk G. »Schriften zur allgem. Erdkunde« czimű 1840-ben Lipcsében megjelent művének második része »Ueber die Ländernamen« czímet visel. (3–80. l.) A hollandoknál kitűnt e téren Hoenfft J. H., a dánoknál Petersen, a németeknél Humboldt Vilmos. ki 1821-ben megjelent: »Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens vermittelt der vaskischen Sprache« cz. művében sok becses adatot szolgáltatott a földrajzi helynévtannak. Humboldt Sándor is már előbb az »Examen critique de l'histoire de la géogr. du nouveau continent et de progrès de l'astronomie nautique aux XV. et XVI. siècles« cz. Párisban (1814–34-ig) megjelent művében számos nevet magyarózott meg különösen a spanyol, portugál, olasz francia, angol és dán felfedezések korából, melyeket e korszakok tanulmányozói igen nagy elösmeréssel említenek meg és használnak fel még a jelen korban is. — Palaczky Fr. a Böhm. Museums-Zeitschr. 1834 iki évi folyamában »Rozbor etymologiczky mistnich jmen česko — slovanskych« czím alatt megjelent közleményében a cseh helyneveket magyarózgatja. Safařík P. »Slowanské Starožitnasty« cz. művében (Praze 1837; németül Slawische Alterthümer. Lipcse, 1844. II. köt.) behatóan foglalkozik a szláv nevek etymologizálásával; nagyon jól ösmeri a germán irodalmat, s kutatásait a szlávok ágaira kiterjeszti, s sok mindent felkutat a világtörténet minden időszakából állításai igazolására. Műve korszakot alkotó nemcsak históriai, hanem onomatológiai tekintetben is, s benne nagyon sok érdekeset találni a szláv nép-, folyó-, hegy-, ország- és helynevek eredete és jelentményéről. Említésre méltók még e korszakból

Müller Ferd. Henrik »Der Ugrische Volksstamm, oder Untersuchungen über die Ländergebiete am Ural und am Kaukasus« cz. 1837—39-ben Berlinben megjelent becses műve, mely minket magyarokat közelebről érdekel; és Diefenbach L. »Celtica« cz. III. kötetes munkája, mely 1839—1840-ben jelent meg Stuttgartban. — Első kötetében a szerző a kelták történetének »Sprachliche Dokumenté« it sorolja fel. Anyaga becses; de értelmezései már elévültek és tarthatatlanok.

A harmadik fejezetben, mely az 1840—1860-ig terjedő hús év ide vonatkozó irodalmának történetét tárgyalja, elmondja a szerző, hogy a nyelvészet ügyét az angoloknak Indiában a szanszkrit nyelvvel és irodalommal való megismerkedése, s az Európa népeit nagy mértékben összekeverő napoleoni háborúk nagyon előre vitték és kifejlesztették; ekkor léptek fel Bopp és Grimm is, a nyelvészet megalapítói és mesterei, s így állván a dolgok, javúlni kellett a földrajzi onomatológia ügyének is. — 1842-ben adta ki Pape W. »Handwörterbuch der griechischen Sprache«-ját, (III. köt. Braunschweig), melynek utolsó kötete a görög tulajdonnevekről szól. Azóta 3 kiadást is ért, szorgalmasan kidolgozott, gazdag tartalmú, s most is nélkülözhetetlen mű, melyben a helynevek szótárban vannak felsorolva. — Stetter Ferencz 1845-ben megjelent, s »Ueber die Wichtigkeit und Erklärung der Ortsnamen« cz. értekezésében azt mondja, hogy a történelem-, természettudományok- és nyelvészetnek kiaknázzhatatlan tere nyílik ez irányban. A nyelvészetnek és földrajznak sok becses adatot szolgáltatott az angoloknál Prescott W. »History of the conquest of Mexico«, (3. köt. Boston, 1843) és »History of the conquest of Peru« (2. köt. Boston, 1855) czímet viselő munkákban; továbbá Adam Edw. »The geogr. Word-Expositor« czímű könyvében 1856-ban, mely néhány hó alatt két kiadást ért; és Charnock R. »Local Etymology«-jában, (1859. London); ez utóbbi munkában etymologizált nevek közül fölemlíthetni a következőket: Basel = királyné, uralkodó fekvés, — Berlin = vadon, — Bombay = jó öböl, — Württemberg = Wirt am Berg, — Würzburg = a gyökerek városa. Morris R.-nek is van egy ily tárgyú műve (»The etymology of Local names«), mely szintén Londonban jelent meg. — Sok jeles adat található ezeken kívül azon munkákban is, melyeket a »Hakluyt Society« Londonban kiad, s melyek kötetszáma (1847—1870-ig) már meghaladta a 40-et. Ugyan-

csak az angoloknál kiűntek még Longley El., Thomas J., Baldwin T., meg Orowford John és Thornton Edv., mely két utóbbi 1856 és 1857-ben az indiai szigetek helyneveiről írt. — A francziáknál kiűntek Guibert Adr. és mások; a belgáknál Willems, Kreglinger A., Smet J., Chotin A., Grandgagnage Ch. s végül Tarlier Jul. és Wanters Alph. 1859-ben a »la Belgique ancienne et moderne« cz. munkájokkal. — A németeknél Zeithammer A. 1860-ban a szláv helynevek idegen nyelven való leírásával értekezett a Petermann közleményeiben. Zeuss J. kiadta »Grammatica Celticá«-ját 1853-ban Lipcsében. Förstmannn E. »Altddeutsches Namenbuch«-ja 1859 óta második kiadást ért (1871— ?). Berghaus Ármin nyelvészeti felvilágosításokat közölt Stieler mappáin, stb.

A negyedik fejezetben végre az 1860—70-ig terjedő korszak irodalmát ösmerteti a szerző. E. korszakot Curtius Ernő nyitotta meg az ő kutatásaival a görög nyelv birodalmában. Sok más munkáján kívül reánk különösen fontos »Beiträge zur geographischen Onomatologie der griechischen Sprache« című értekezése, mely a göttingai tudós társaság tudósításaiban jelent meg 1861-ben. Ebben a földrajzi nevek eredetét magyarázgatja, s azt találja, hogy a földr. nevek hegyektől, hegyfokoktól, földnyelvektől, azok helyzete, fekvése, alakja, színe és más sajátságaitól, a növények és állatoktól, a lakóhely- és annak használatától, a szomszéd városok és törzsektől, jelző állomások és erősségektől és a kulturhelyektől eredtek, s végre vannak köztük idegen származásúak is. — Ferguson Rób. »The River-Names of Europa« című művében (1862) a neveket appellatív, descriptiv és politikai nevekre osztja. Ziegler J. — 1864-ben nagy olvasottságra és tanúltságra valló értekezést írt, melyben a neveket topográfiai és ethnographiai nevekre osztja. — 1864-ben jelent meg Londonban Taylor Isaac »Words and Places« cz. munkája; 1867-ben pedig Quicherat írt egy munkát Párisban »De la formation française des anciens noms de lieu« cím alatt. — Két évvel később jelent meg Londonban Edmunds Flav. műve: »Traces of History in the Names of Places, with a vocabulary of the roots, out of which names of places of England and Wales are formed. E könyv egészen az Eglinek már korábban megjelent »Nomina Geographica«-ja módjában van

szerkesztve, és két részből áll, egy szótárból, mely mint az Egli »Lexicon«-ja az összes anyagot, s ezzel az egész munka alapját tartalmazza, és egy szövegi részből, mely, mint az Egli »Abhandlung«-ja, az első részben összegyűjtött anyagot értesítve tárgyalja. Lépten-nyomon igen érdekes felfedezésekre vezet. — Ehhez méltó munka az Obermüller W. következő című munkája is: »Deutsch-keltisches geschichtlich-geographisches Wörterbuch zur Erklärung der Fluss-, Berg-, Orts-, Gau-, Völker und Personennamen Europas, West-Asiens, und Nord-Afrikas im allgemeinen, wie in besondern Deutschlands nebst den daraus sich ergeben Folgerungen für die Urgeschichte der Menschheit« II. köt. Berlin, 1868—72. E voluminózus munka az általa felölelt roppant területen egészen Izlandig, Finnorszáig, Szibériáig és Tibetig tömérdek kelta szót ismer fel a helynevekben, s megmagyarázza azok eredetét is egyszersmind. — Gräse J. a latin, Blau O. a Petermann Mittheilungjainak 1862-ik évi folyamában a török nevek helyesírása és kiejtéséről ír. A dánoknál kitünt Madsen E., a svédeknel Eckborn, ki több mint 37,000 nevet átvizsgált az ó-germán nyelven tett tanulmányok alapján. Különösen említésre méltók még a következő művek: »Geographical glossary from the languages of India and Tibet«, a két Schlagentweit testvér India és Tibetről kiadott 3 kötetes nagy művének második része, London 1863. Tömérdek anyagot ölel fel és értékesít, s még sokáig becses műve lesz az indiai történetbúvárok számára; Lassen »Indische Alterthumskunde«, 4. kötet Leipzig, London 1861; — továbbá Houzé A. »Étude sur la signification des noms de lieux en France« című könyve, melyet a bírálók egyhangúlag igen jeles műnek ítéltek. A francziáknál kitünt még Terquem Aug.; a bajoroknál Hoffmann R. és Glück Ker.; a schweiziaknál Lütolf A., Studer G., Chaz J. és Gatschet A. ez utóbbi »Ortsetymologische Forschungen« cz. 1867-ben Bernben megjelent művével. A németeknél legújabbán kitünt Kiepert Henrik, ki úgy térképein, mint egyéb műveiben, különösen a »Lehrbuch der alten Geographie«-ban sok név magyarázatát adja.

Ennyit az Egli munkájáról. Minden esetre nagy érdeme e műnek, hogy a földrajzi onomatológia irodalmát a szerző igen jól ismeri, szorgalmasan átkutatta, s ez irodalom termékeit, jó formán az egész világ irodalmából nemcsak felsorolja, címök, megjelenési

helyök és idejök pontos megjelölésével; hanem ezeket egyszersmind meg is bírálja, sőt belőlük mutatóványokat is közöl. Kár, hogy a magyar irodalom e téren nagyon is számba vehető sok jeles munkája egészen elkerülte figyelmét.

Dr. Somogyi Ignác.

Dr. Alwin O p p e l: **Landschaftskunde**. Versuch einer Physiognomik der gesammten Erdoberfläche in Skizzen, Charakteristiken und Schilderungen, zugleich als erläuternder Text zum landschaftlichen Teil (II.) von F. Hirt's geographischen Bildertafeln. Breslau 1884. 8-ad rét, I-XVI és 1-728. lap. Ára 12 márka.

Peschel szerint alig 100 év óta vált népszerűvé a fölfödözés, hogy a Földnek, mint az ember lakóhelyének némely pontjai kiváló szépségekkel vannak fölruházva s a természet bájainak élvezete magasabb értéket úgy nyer, ha nem csupán az alakokban és azok színpompájában gyönyörködünk: hanem egyúttal az erőket is megérteni törekszünk, melyek azokat megalkották. Úgy, hogy midőn az ember szép tájak látása végett hazulról kimozdul, e léleknesmesítő élvezeti vágyait az egyszerű kíváncsiságnál erkölcsösebb rúgók emelik, — olyan rúgók, a minők fajunk régiebb egyedeinek lelkében jóval kevesebb öntudatossággal jöttek mozgásba, mint a mai nemzedékében. Szerinte a múlt századból Forster György, Reinhold János, Humboldt Sándor, Goethe voltak a vezér szellemek, kik e főkelt élvezet keresésére az emberiséget utalták.

Ennek a gondolatnak kifejezést adott nálunk először Dr. Hunfalvy János »Magyarország és Erdély eredeti képekben« című munkájával, mely a kritika ítélete szerint a geografia-tudomány magaslatán áll, — napjainkban pedig Jókay tette ezt, bár öntudatlanul, de sikerülten ama kis művével, mely 1884-ben 22 képpel 109 lapon »A magyar Föld« címen az Országos középiskolai Tanáregyesület által megindított »Ifjúsági iratok tárá«-nak élén áll. E kis füzet lapozgatásánál első sorban csak az a sajnálni való, hogy vaskosabbra nem nőtt, másodsor az, hogy Jókai nem szak-geografus, a geografusok pedig nem igen rendelkeznek oly ragyogó tollal, mint Jókai. A szomszédban megpróbálkozott e gondolat kivitelével az egész Földre nézve Dr. W. Zimmermann, ki »Malerische Länder- und Völkerkunde« című munkájában Rosz, Parry, Kane, Franklin, Mac Clintock, Humboldt, Schlagintweit, Barth, Livingstone, Vogel, Heine, Möllhausen, Leichhardt, Sturt stb. után dolgozott, és hogy nem hálátlan a tér, melyen megindult, igazolja munkájának elég tág elterjedése, mert 1867-ben 124 képpel 796 lapon VII-ik kiadásban jelent meg.

Zimmermannál szerencsésebben fogott hozzá ez eszme kiviteléhez Dr. Alwin Opperl, midőn Arnold Ludwig társaságában Dr. Fritsch, Dr. Leipoldt, Dr. Perkmann és Waeber közreműködésével földrajzi jellemképek ábragyűjteményét adta 1881-ben 4-ed rétü 23 lapon »Geographische Bildertafeln I. Teil. Allgemeine Erdkunde« cím alatt. Ehez ugyancsak 1881-ben magyarázó szöveget nyújtott 8-ad rétü 77 lapon. Az ábragyűjteménynek II-ik kötete Dr. K. Müller, Felix Kanitz és R. Oberländer közreműködése mellett 1882-ben jött ki »Typische Landschaften« cím alatt 28 lapon, melyhez a terjedelmes kísérő szöveg 1884-ben készült el »Landschaftskunde« cím alatt. E 47 ív kiterjedésű és a táblákhoz méltó, csinos kiállítású munka előszavában körvonalazta Opperl az elveket, melyek őt munkája berendezésében vezérelték.

E munka, úgymond, azt tűzte ki föladataul, hogy a tájfestészet és földleírás közt tátongó hézagot törekedjék áthidalni. Az emberi szellem tevékenységének e két, egymástól merőben különböző, ágát bár ugyanazon anyagnak kezelése hozza egymás mellé, — de a tájnak, mint fogalomnak megalakítása annyira különböző a kettőnél külön-külön, hogy tökéletesen nem igen födi egymást. Táj alatt mi olyan földrészletet értünk, mely egy szempontból tekintve a fölfogásnak egész gyanánt kínálkozik, ha a szem a maga korlátoltságánál fogva végig nem láthatja is azt teljesen. A Földtekén lehetséges és tényleg előkerülő alakulások változat gazdagsága miatt a tájnak száma töménytelen, de az ugyanolyan elemekből összealakult táj is más benyomást tesz a szemlélőre, ha különböző oldalakról veszi szemügyre. Ennélfogvást egy némileg is kimerítő tájisme mérhetlen munkát adna, ha nem szorítkoznánk a legjellemzetesebb vonások föltüntetésére. A földirati anyagnak illetően fölfogása mellett természetesen csak a leglényegesebb dolgok voltak figyelembe vehetőek és tervszerűleg kellett kizárni a statisztikai adatokat, a növény és állatvilág különösebb méltatását, kivéve azonban ott, hol azok a tájképnek határozottan jellemzői. Pótolni igyekszik e munka a legrészletesebb térképeknek is ama velökszületett hézagosságát, melyhez képest nagyon tökéletlenül sejtetik a szemlélővel a földrészletek tájberendezését.

Ha német földrajzi munka jön kezünkbe, a multban szerzett tapasztalatok alapján azonnal azt a részt szoktuk fölütni, mely hazánk Alföldjéről szól; mert épeu e kő nélkül való vidék az, melyen szomszédaink legelőbb botlanak meg, csupán ázsiai állapotokat keresvén ott. Opperl műve »Die Donau und ihre Ebenen« című

fejezetének 172—180 lapjait szánta erre. A Dunán túl említett »Belveczer-Sumpf« alatt talán a velencei tavat kívánja értetni; hazánk legjelentékenyebb széksós területét ama homokos bakháton keresi, mely a Duna-Tisza közén Pest és Bácsmegyén húzódik végig; a szegedi árvizkatasztrófát 1877-re teszi; a puszták szerinte már Pest kapuinál kezdődnek keletre, hol a talaj a szemnek, mint beláthatlan lapos, terjeszkedik a Tiszáig; a délibábnak, forgó szeleknek, a mi jámbor jászesőnknek olyan túlzott erős rajzát adja, hogy beillenék az a Szaharára vagy Gobi sivatagra, holott e tünetmények nálunk nagyon is petit kiadásban jelennek meg. Itt van szerinte a »Salasch« (szállás) és »Czarda«; a forgó szelek gyakran kocsit-lovat döntögetnek föl, Pest utczáit és tereit a kavargó fővénynak nehéz tömegei föltartóztathatlanul lepik el stb. Népünk iránt azonban nem táplál ellenszenvet és már ez is valami.

Hanusz István.

A Bastian: Indonesien, oder die Inseln des malayischen Archipels. Lief. I. Die Molukken.

A berlini ethnogr. múzeum világra szóló hírének megalapítója a Molukki-szigetekre tett kirándulásának eredményeiről ad e munkában számot. Bastian rendkívül termékeny ethnografiai író; e tekintetben, a németek közt kétségkívül az első helyet foglalja el. Számos munkájának egy közös jellemző vonása van; adatokat adatokra halmoz, a nélkül, hogy feldolgozná, a nélkül, hogy áttekinthetőleg rendezné. Ez a sajátága fentnevezett legújabb munkájának is. Igaz, hogy B. ez eljárását igazolja, neki más szándoka nincs, mint az »Ethnologia felépítendő fényes palotájához« az anyagot összehordani, összegyűjteni a vad népeknél található mindazon adatokat, a melyek segítségével az emberiségnek a kulturális kifejlődés terén tett legelső lépéseit induktív úton megmagyarázhassuk. Szerinte nagyobb baj, ha hiányos adatok birtokában is hipotézisek felállításához fogunk; az összes beszerezhető adatok egybegyűjtését be kell várnunk és csak azután foghatunk hozzá ez adatok feldolgozásához. Ámbár ezen tételnek megdönthetlensége ellen is szót lehetne emelni — a tudományok története legalább ezt nem igazolja, — de ha ezt el is fogadjuk, annyit még is követelhetnénk, hogy ez adatokat bizonyos sorrendben adja elénk. Hogy B. ezt nem teszi, hogy könyvei rendkívül nehezen olvashatók, ezt már német ismertetői is szemére hányták.

»Die Molukken« majdnem kizárólag ethn. anyagot nyújt; a könyv túlnyomó nagyobb része a malájok babonáival, kuruzslóival

foglalkozik; ez alkalommal a szerző rendkívül széles olvasottságának és bő ismereteinek fényes tanuságát adja, a midőn a mai és az antik kor legkülönbözőbb népeinek életéből számos analogiát sorol fel. A könyv második része a Molukki szigetek mythos-i történetével foglalkozik; ezen rész száraz adatok halmazából és nevek felsorolásából áll. A harmadik rész a geografusra nézve a legérdekesebb; ebben sorolja fel, sajnos nagyon nehezen áttekinthető sorrendben a Molukki szigetek néptörzseit. A negyedik részben végre szerző a Molukki szigetekeken divatozó nyelvjárásokból rövid szótárt állít össze. A könyvhöz három tábla van mellékelve, a melyeken a maláji archipelagusból hozott ethnografiai tárgyak ábrázolva. Bastian munkája tanulságos ugyan, de csak szakember kezébe való. *B. K.*

Johnston H. H. *Der Kongo*. Reise von seiner Mündung bis Bolobo. Aus d. Englischen v. W. von Freeden.

Az első önálló könyv, a mely Stanley világhírű műve óta a Kongóról megjelent. Az olvasó közönség annál mohóbban nyúlt a könyv után, mivel a Kongó ügye a politikai világban is hullámokat vert. Johnston a Kongó mentén, illetőleg magán a Kongón csak Bolobóig hatolt, azon állomásig, a mely 1883. elejéig a legkeletibb volt. Könyvében 11 fejezetet útja szorosán vett leírására fordít, 4 fejezetben a Kongó mellékének természeti viszonyait (klíma, fauna, flora) tárgyalja, egyben megismertet azon népekkel, melyekkel útja közben találkozott, végre a 17. fejezetben egy rövid szótárt állít össze a kongó, ki-teke, ki-buma és ki-jansi nyelvekről. Az útleírás érdekes, különösen egyes helyeken, a hol tájakat ír le, valóban gyönyörködtető. Johnston az optimisták táborából való, a ki a Kongó vidéknek nagy jövőt jósol. A Stanley-pool mellékén épült Leopoldville-ről ezeket írja: »Kikötőjéből, Stanley számítása szerint, észak, kelet, dél felé összezen 7200 kmnyi távolságban akadálytalanul hajózhatni. E város a partról a kontinens belsejében vezető vasút végpontja lesz; a hajók Afrika szívébe innen fognak kiindulni. A messze keletről származó elefántcsont, réz, vas, fűszer, viasz és gummi az ő világ legujabb divatczikkeivel és iparkészítményeivel az ő piacán fognak találkozni. . . Nyers cukorát a bonbonok díszes alakjában fogják visszahozni; gummija pedig az anynyira szükséges esőköpenyegként fog visszatérni. A Kongó-vidék fűszerei az anynyira kedvelt és oly szellemesen elnevezett amerikai sauce-ok közé fognak kevertetni. (143 l.) De majd ha Leopoldville, a már közeljövőben virágzó város, szerencséjében első védelmezőjére vissza fog emlékezni, reméljük, hogy II. Lipót márvány-

szobra (!) a város napsütötte terrasszáról és erdőben gazdag lejtőről büszkén fog a hatalmas folyóra letekinteni.« Johnston ezen optimismusa kétségkívül túlzott; ezen túlzásra figyelmeztetett is már Peschuel-Lösche, a Kongó-vidék ismerője (L. Verhandlungen d. Berl. geogr. Gesellschaft). De bármennyire túlozzon is, útleírását épen ilyen és hasonló, meleg érzelmeknek kifejezést adó részleteivel élvezetessé tudja tenni. Hiányát képezi könyvének, hogy a geol. viszonyokra semmi figyelmet sem fordít. A benszülöttek életének, szokásainak leírásában szintén sok a kívánni való. Ezek daczára azonban a könyv érdekes olvasmány marad. B. K.

Rövid közlemények.

I. Expedíciók.

Délafrikán új irányban hatolt át a múlt évben Arnot F. S. utazó, tudniillik Nataltól Bihének. Utazásáról eddig csak az angol földrajzi társaság közlönye hozott egyes részleteket, melyből kitűnik, hogy a Zambezia nem messze a Victoria zuhatagoktól ment át s azután ugyan e folyó partján haladt Lialuig s innen nyugot-éjszaknyugoti irányban ment ama nagy fensíkig, melyen Bihé is fekszik. Utazása igen kalandos volt, azonban a földrajzi tudományoknak kevés hasznára szolgált. Gy.

Giraud csakugyan nem hajthatta végre nagy tervét, hogy a Tanganyika tótól a felső Kongoig menjen s azután a nemzetközi társaság új gyarmatait meglátogatva jusson el az atlanti oceánig. Karemában minden tekintetben felszerelve magát, átment a Tanganyika tavon s részben eddig még ismeretlen vidéken haladt a Kongo felé, azonban el nem érte azt, mivel emberei megszöktek s kénytelen volt visszatérni. Angol s skót missionariusok segítségével eljutott a partig Quillimaneba s innen a most már kész »távkat összekötő úton« ment Nyassához s innen a Shire folyón tovább. Emberei, midőn megszöktek, megtartották maguknak a francia zászlót s a chassepot puskákat s hosszú úton át, mint rablók, eljutottak Zanzibárba, azonban a francia konzul itt megérkezésük után rögtön elfogatta őket. Gy.

Bianchi Gusztáv megöletése. Az olaszországi »Gazette Officielle«-ben Naretti úr egy levelet intézett Makaléból (Abesszinia)

1884. nov. 21-én Olaszország külügyminiszteréhez, mely levél megerősíti a szomorú hírt, hogy Bianchi és két, nem kevésbé bátor kíséruje, Diane és Monari a legnyomorultabb módon lemészároltattak, azon az úton, melyet Tigréből lejövet választottak Assab felé. Elveszett az egész kíséret, összesen 8 ember; két abessziniai, egy szolgál, és a kalauz menekültek meg. — Naretti úr megkérdezte a kalauzt, a kit Madaitunak neveznek, s a ki aztán hazájába visszatért, ez eset felől, s azt a választ kapta, hogy őt magát is megsebesítették az összecsapásnál, mely október 7—9-ke közt történhetett Madaitu vidékén, a mováják és Danailo országában, egy magas hegy tövénél elterülő kis tó vidékén, mely helyet »Robococo«-nak neveznek. 7 danakil lepte meg itt álmokban az utazókat, kik előbb hűséget fogadtak nekik, s egy általuk adott jelre sok más benszülött is futott oda. — Az eset nagy felháborodást idézett elő, s Abesszinia királya és Aussza szultánja is, kiknek hatalma kiterjed azon vidékekre, melyeken Bianchi és társai utaztak, megígérték, hogy a bűnösöket kinyomozzák és azokat méltóképp megbüntetik. A nyomozások kiderítették, hogy Bianchi és társai szept. 22-én utaztak el Tigré határára, s vezetőül egy olyan tigréi menekültet fogadtak, ki az országabeli tolvajok és orgyilkosok czinkostársa volt. A karaván megérkezett Aussza néptörzs területére, hol október 3-ának vagy 4-ének éjfelén egy vezető és annak társai az utazókat és kíséretüket álmokban meglepték és lemészárolták Alake-Naku vidékén. A mészárlás ennek folytán 50 klmre volt délkelet felé az Alel-Bada sós tavától. — Más információk szerint a gyilkosságot Hadremo és Haisszanto községek népei követték el, három napi járásnyira Hurakurabuddótól. A »Gazette de Venise« jan. 16-iki számában a következő sorok olvashatók: »Reménylik még, hogy Bianchi utazó nem öletett meg; ez a véleménye Diane anyjának, kinek fia a következő szavakkal mondott istenhozzádot: »Kedves anyám! ha valamely napon, szerencsétlenségre az én halálom hírét hallod, ne hidd el azt, kérlek. E barbárok nem elég ostobák arra, hogy megöljenek egy európaít pusztá vérszombjából; — ők bennünket, mint föllebbvalóikat, tisztelnek, s tudják jól, hogy az nagy dolog, ha olyan embereket, mint mi, megölnék, s épen ezért megkímélnék minket. Emlékezzél csak vissza Liwingstonera, három éven át halottnak tartották őt, s Stanley mégis feltalálta.« S. I.

Dr. Regel E. A. útja Mervből keleti Bokhárába. Regel a múlt nyár végén indult el Mervből és a djusámbei hágóknak vette útját, mert erre viszen Szamarkandból Hisszárba és Báldzsuanba a

legrövidebb út, és az utóbbi ponton várták őt társai és a podgyász. Regel Fán falútól a csicsirudi völgyet ejtette útjába, a járható úton felemelkedett a 12,000' magas Csiturigárdán hágóra; majd egy rövid ereszkedőn elérte a Zigdi folyó egyik ágának forrásvidékét. Ezután betért Zigdi nevű tadzsik falúba, mely festői fekvéséről és épületeinek külső alakjáról nevezetes. A Zigdi-Darja folyó alsó folyásában egyesül a Várzob folyóval, az egyesült folyó elhalad Djusámbe városa mellett és beleszakad a Káfirnigánba. Zigdi és Várzob falvak közt sok helytt kőrakások állják el az utat, melyet átálán sűrű erdőség lep el. Ez az egyedüli hely keleti Bokharában, a hol még platanfára találunk. A partok mentében nő a juhár-, a köris-, a görögdió-, alma-, szilva- és meggyfa, melyeket sok helyütt vadszőlő veszen körül. Visszatérőben az anzobi hágót átszelő utat választá Regel, mely valamivel keletre fekszik az előbitől és Zigdi falútól nem esik messzire. A hágó 11,000' magas. Jó út viszen át rajta, csupán a Tán folyó völgyében kell egy fél-napi kerülőt tenni a sziklákon és az árkokon, mert a híd leszakadt. Regel felkereste a Zigdi-Darjától nyugatra eső és az Umará falú közelében találtató híres kénes forrást, melynek vize valóban a forró víz hőmérsékletével bír, és látta azt a borjút is, melyet odaérkezése előtt alig egy órával megfőztek. A forrás körül gödrök vannak ásva, melyekben tojást vagy húst lehet főzni; az egyik gödröt kizárólag a hindu szerzetesek használják. Báldzsuanból betért Káráteginba, még pedig átszelve a Szurgáb és Khingab folyók egyesüléséhez vezető Bideder hágót; innét a Vakhs hosszában eljutott az Obigárm forrásáig, és a fájzábádi úton érkezett Báldzsuanba. Utazásának eredményét gazdag állat- és növénygyűjtemény képezi, melyet már el is küldött Szentpétervárra. Báldzsuan környékén palabányára akadt, melyből a lakosok igen olcsón kapják a palatáblát; továbbá a zigdii hágó mindkét oldalán jelentékeny magasságban a kőszén nyomaira bukkant.

Cs. L.

*Utazás éjszaki Ausztráliában. A C u s h i e D o o nevű kutter Osmond kapitány vezénylete alatt Port-Darwinból (12° 20' d. sz. és 130° 48' k. h. Grw. sz.) kiindulva 1884. aug. 20-án kötött ki a Cambridge öbölbe szakadó Ord folyónál, (14° 45' d. sz. és 128° 7' k. h. Gr. sz.) s minden nehézség nélkül igen sok lovat s más állatokat szállított partra. Szándékuk volt ezen szállítmányt Maugy Mc. vezérlete alatt Osman állomására odábbítani, mely a felső Ord-nál, jelen tartózkodási helyüktől 230 ang. mfd. azaz 370 kilométernyi távolságban van. Szándékukat 13 nap alatt csakugyan végre

is hajtották. Útjuk következő talajviszonyokat tüntetett ki: a 30 mfdnyi, jó fűben bővelkedő árterületet felváltotta a 60 mfdnyi eucalyptusok és mimosákkal telet jó legelő. Ezt követte homokkő, pala és mészkő-dombokból álló szagatott vidék, mely állítólag aranyban bővelkedő. E mögött a gyér erdőkkel benőtt síkság (40 mfd.) terül el, melynek szélén az Ord egy keleti mellékfolyót vesz fel. Ismét pala- és granit-formatiókkal találkoztak útközben, ezeknek kikerülése végett tiz mérföldnyire az Ord ágyát használták fel útnak, mely néhány kátyút kivéve a száraz évszak alatt egészen víztelen. Az utolsó 35 mfd. nyitott síkság jó legelő juhok számára. Megtett útjokban 200 ang. mfdön vagy 322 kilométeren át a víz friss volt, a $27^{\circ} 6'$ d. sz. és $128^{\circ} 52'$ k. h. alatt (Grw. sz.) úgy 12 mfdnyire egészen a Negri torkolatáig sós vizet találtak; a Negri torkolatától kezdve ismét a friss víz vált uralkodóvá. — Maugh Mc. távolléte alatt a kutter Talbot fokra és Vansillart öbölbe hajózott (d. sz. 14° és k. h. $126^{\circ} 25'$ Gr. sz.) Itt a »West Ausztralian Survey Party« számára élelmi szereket akartak partra szállítani, ez azonban már visszatért volt Perthbe. Eclipse Islandnál ($13^{\circ} 48'$ d. sz. és $126^{\circ} 20'$ k. h. Gr. sz.) horgonyt vetettek s kútásással jó vizet teremtettek elő. További kutatásuknál mangroviák (*Avicennia officinalis*) között kigyózdzó folyót vettek észre, mely a legjobb ivóvizet tartalmazza. Azután elhajóztak a Talbot fok mellett ($13^{\circ} 47'$ d. sz. és $126^{\circ} 45'$ k. h. Gr. sz.) a parton két vizesést találtak, ezek nem hajózhatók s kis távolságra már zátonyok szűkítik medröket. — Nemsokára visszatértek a Cambridge öbölbe, s ennek nyugati ágánál horgonyt vetettek. A bárka 8 napi készlettel és vízzel ellátva a nyugati parton kísérelt meg egy kutató útat. Ezúttal kis idő múlva a Wilsonnak tartott folyóba hajóztak. Ez a tekervényes folyó itt-ott 50—500 méter széles s olyan mély, hogy nagy hajókkal is járható. A határos száraz-földet homokkő-dombok s sovány fűvel benőtt síkság képezi. Azután tovább délre az öböl nyugati ágát kísérték figyelemmel s egy másik folyót fedeztek fel, mangrovia-erdőkkel benőtt kis szigeteken nagyon gazdag. A folyó a víz csekélysége és a homokpadok miatt csak kisebb járművekkel hajózható. Mintegy 20 mfdnyire hajóztak rajta fölfelé, nem láttak sehol sem benszülötteket, jóllehet hogy a folyón sokféle halász-készüléket találtak. Majd kikötöttek s a szárazon 4 mfdnyire sem bukkantak ivó vízre. A megmászott hegyoromból a folyó folyását 6 mfdnyire lehetett szemmel kíséreni. A talaj mész- és homokkőből áll. Ha jó ivóvíz nem hiányoznék, a vidék marha-legelőnek nagyon alkalmas volna.

A nyugati ág többi részein találtak hajózható folyót. A parti vidék bővelkedik mangrovia-erdőkben, melyekben sok wallabie és kanguruh tartózkodik, s a vízben sok az alligator. Az öböl bejáratánál fekvő Adolphus és La Crosse szigeteken még elvetették a kokuszdiót, a dinnyét és a tököt, azután a kutter visszafordult Port-Darwin felé, a hol 1884. október 12-én érkezett meg.

II. *Ethnographia.*

Harrar-ról, Keletafrika »Timbuktu«-járól Burton 1856-ban megjelent műve óta részben tudósítást nem kaptunk, bár a híres szent város már 1875 óta az egyiptomiak birtokában van s annak a nagy tartománynak közepét képezi, mely Egyiptom birtokait a Verestenger déli csúcsától a szomali partokon levő Ras-Hafunig egyesíti s melyből eddig Zeila s Berbera kikötőkön kívül igen kevés nyílt meg a művelődésnek. Ujabban Hunter ezredes adeni angol konzul, ki mint író is előnyösen ismeretes, különösen Aden leírása s szomali nyelvtana által, részletesen megvizsgálta s leírta e nevezetes várost és környékét. Ő Zeilából ment ide, azonban útja igen nehéz s terhes volt s maga is azt hiszi, hogy czélszerűbb e városba Berberából menni, mert, habár az út jelentékenyen hosszabb, kényelmesebb s a kitűnő kikötő mellett gyorsan fejlődő hely több alkalmat nyújt a czélszerű utazásra. Harrar tartomány körülbelül 23,000 □ angol mérföldre terjed s lakosainak száma szerinte mintegy 454,770. Magának a városnak s közvetlen környékének 36,000 lakosa van, melyek közül 30,000 a falakon belül tartózkodik. E lakosokból tizezer benszülött, a többi galla, szomali, abessziniai, arab s az egyiptomi katonaság. Rendesen csak 2 – 3 európai tartózkodik itt állandóan, leginkább görögök. A városban mintegy 4500 ház van; a lakosok két-harmadrésze nő, szokásaik, öltözetük lényegileg most is olyan, mint a hogy Burton leírta. Különféle gabonanemen kívül zöldséget s gyümölcsöket nagy mennyiségben termesztenek. Apró lovak, szarvasmarhák, juhok, kecskék s szamarak szintén nagy számmal találhatók. A pénznemek közül már most csak az egyiptomi piaszter s a Mária Terézia tallér ismeretesek. Iparágak közül könyvkötés s szövés az egyedül otthonosak; legfőbb kiviteli cikkek a kávé, a sáfrány s festőanyagok. A városban s környékén most már meglehetősen rend uralkodik, a hajdani rablókból általában földművesek lettek s a harcias gallák fegyverek helyett most botot hordanak. Nagy baja a tartománynak, hogy közlekedése a tengerparttal igen hiányos s rossz, de a kereskedői szellem Harrar

régi lakosainál, kik még most is egészen más nyelven beszélnek, mint a körülöttök lakó törzsek, megmaradt s elég élénk, úgy hogy jó út létesítése által különösen Berbera felé, e tartomány jelentékeny virágzásnak indulna. Hunter ezredes művében Harrar város s környéke térképét is nyújtja (mérték 1:2000), melyből látható, hogy a város, bár a benszülöttek ellen is erődöt képez, katonai czélokra nem igen alkalmas.

Gy.

Temetési szertartások a Larka-Kohl-oknál. A Larka-Kholok (Kelet-India egyik néptörzse) temetési szertartásai a régi pogányok temetési szertartásaihoz nem egy tekintetben hasonlítanak. Ha a törzs valamelyik tagja meghal, helységének összes lakói kivonulnak az erdőbe, hogy a koporsóhoz és a hulla elégetéséhez szükséges fát beszerezzék. A holttestet olajjal bedörzsölik, koporsóba fektetik és azután ruháival és a nála talált pénzzel együtt elégetik. E szertartás este az elhúnytak háza előtt megy végbe. Mialatt a hullát elhamvasztó farakás ég, a helység lakói köréje gyűlnek, borzasztóan ordítóván. »Miért szomorkodol annyira« — kérdező Krüger misszionárius az egyik jajveszékélő asszonyt — »rokonod volt talán?« »Nem« — válaszolá a kérdezett. »Hát miért jajveszékelsz annyira?« »Ha mindannyian jajgatnak, miért hallgassak épen én?« Reggel a megmaradt csontokat összegyűjtik, cserépedénybe rakják és a házban oly helyre akasztják, hol mindig láthatók. A tulajdonképeni temetés mindig a hideg évszakban van. A temető nagyobbára a falu közepét foglalja el. Nagy nehezen, sokszor roppant erőfeszítéssel, óriási köveket hengergetnek a sír mellé. A csontokat tartalmazó fazekat körmenetben hordozzák körül a faluban. Elöl a dobosok mennek, őket rozsdás karddal felfegyverezett törzsrokonok követik, a kik rozsdás kardjaikkal néha-néha nagyot suhintanak, hogy az ördögöt elűzzék. A fazekat, egy asszony viszi a fején, mögötte ugyancsak egy asszony lépeget, a ki a fazék felett egy bambuszrúdra akasztott vörös kendőt lobogtat, hogy a gonosz szellemeket onnan elijeszze. Ilyen szertartások között a menet meglátogatja mindazon helyeket, a melyeken az elhúnyt sokszor megfordult. Ezeknek végeztével, a sír egy részét megtöltik rizsszel, más ennivalókkal és ruhákkal, pénzt, ivóedényt, szóval mindazt belerakják, a mit a néhai életében kedvelt. Végül a sírba leeresztik a csontokat tartalmazó edényt, a sírt behantolják és rá teszik nyomtatóul az oda készített követ. A temetési szertartásoknál a pálinka kiváló szerepet játszik. Ilyen alkalmaknál sokszor a férfiak, asszonyok sőt a gyermekek is megrészegednek. (Zeitschr. f. Ethnologie).

B. K.

III. *Statistikai adatok.*

Egyiptom népessége. Az egyiptomi kormányzóság »Journal Officiel«-jének jan. 3-iki száma nevezetes adatokat közöl az ez országban történt legújabb népszámlálásról, mely az 1881-iki decz. 3-iki khedivei határozat értelmében 1882. május 3-án hajtatott végre egész Egyptom területén. Célja volt e népszámlálásnak pontosan megtudni: 1. a lakosság számát; 2. minden lakott vidék népességét részletesen; 3. a lakosság megoszlását szekták-, nemzetiség-, vallás-, tanultság és életmód szerint. Ez adatok szerint a tulajdonképeni Egyptom Wady-Halfától (2-ik kataraktánál, 20° 41' ész. szél.) a Földközi tengerig (csaknem a 30° 31' ész. szélességig) terjed el; határai: délen a dongolai Mudirieh; keleten a Veres tenger, Arábia és Szyria; északon a Földközi tenger; nyugaton a libyai nagy sivatag. Lakott vidékei a Nilus völgye és annak deltája, a kosszeiri kormányzóság (a Veres tenger felé eső rész Afrika partvidékeig), az el-arichi kormányzóság (Szyria felé), a szuezi isthmus, és a libyai sivatag oázai. A területeken a lakosság el van oszolva 13,115 elkülönített középpontba, városokba, falvakba, kis helységekbe, tanyákra stb., melyek 6.708,185 lakos lakóhelyét képezik; más részről az 1882. máj. 3-iki népszámlálás adatai szerint még 98,196 szabad ég alatt tanyázó, sátoros nomád találtatott az ország különböző kerületeiben, kikkel együtt Egyptom összes népessége 6.806,381 lélekre rúg. A sajátképeni Egyptom egész területét nem vehetjük lakott földnek; mert abban nagy, lakatlan sivatagok is vannak, a Nilus völgyétől és deltájától keletre és nyugatra. A lakosság csak a művelt és művelhető földek vidékén, a Nilus völgyében, a csatornák, közlekedő utak, gátak és vasutak vidékén tömörül, mely területek együttvéve kitesznek 8.000,000 feddánt, vagyis 33,607 □ klmnt. A népesség (az oázok lakóinak kivételével) kitesz 6.779,040 lelket vagyis egy □ klmre 207·7, vagy 100 feddánra 84·7 lakó esik. Európa valamennyi országa közül Belgium az egyedüli, melyben 187 lakos jut átlag egy □ klmre s ez bizonyítja Egyptom lakóinak rendkívüli sűrűségét. 1821-ben (a hedzsra 1236-ik évében) 2.514,000 lakosa volt; 1846-ban (1263 Moharrem hó 1-én), vagyis 25 évvel később már 4.456,186; 1882-ben (1299, Gamad Akher hó 15-én) 6.806,381. Az 1846-iki népszámlálásba az idegenek, beduinok és az oázok lakói hihetőleg nincsenek felvéve, s ezeket leszámítva az 1882-iki népszámlálásból, mégis 6.442,375 letelepedett (indigén) lakosa van. Tehát 35 év alatt a lakosság 1.986,189 lélekkal, vagyis az előbbi

létszám 45%-ával gyaporodott. Az évenkénti átlagos szaporodás 56,202 lakos (1.26 ‰) volt. S a lakosság e nagy szaporodása nem nagyított, sőt nem is nevezetes, ha figyelembe vesszük azt a hosszú időt, mely alatt a népesség megszakitás nélkül fejlődhetett. *S. I.*

Japán iskoláinak száma jelenleg 30,662, melyek a következőképp oszlanak meg: elemi tanoda van 29,081; másodrangú iskola 173; felsőbb leányintézet 6; normális iskola 78; nagy állami iskola 2; szakiskola 103; különböző 1219. Ez iskolákban tanít 89,620 tanár és tanító s oktatásban részesül 3.090,918 tanuló. *S. I.*

* **A világ leghosszabb hidjai:** A langangi híd, mely a Sinai tenger egyik keskeny öblén visz át.....8045 méter
 A Velenczébe vezető lagunahíd.....3600 »
 A Tayhíd Dundee mellett Skóciában .....3200 »
 A montreali híd a Lőrincz folyamán át .....2637 »
 Az East-Riveren átvivő híd Brooklyn mellett.....1826 »
 A Zürichi tavon átvezető híd Rapperswyl mellett.... 1600 »
 A Wolga-híd Ssysran mellett Oroszországban.....1484 »
 A moerdyki híd Németalföldön.....1478 »
 A Dnjepr-híd Jekaterinoslawnál .... 1264 »
 A Dnjepr-híd Kiewnél.....1082 »
 A zsilip-híd a Nilus fölött (Delta-csúcs).....1006 »
 A koronaherceg-híd (bécsi prater) kbl..... 980 »
 A Dnjepr-híd Krementschug mellett (Oroszország).... 975 »
 A Maas-híd Bommelnél (Hollandia)..... 918 »
 A Maas híd Rotterdammnál körülbelül..... 850 »
 A Visztula-híd Dirschau mellett..... 837 »
 A Misszisszippi-híd Illinoisban..... 776 »
 A Misszisszipzi-híd St. Louisnál..... 772 »
 A Pont-Saint-Esprit a Rhone fölött (Franciaország)... 738 »
 A kulemborgi Rajna-híd (Németalföld)..... 704 »
 Az Ohio-híd Cincinnati mellett (Amerika)..... 670 »
 A Göltshviaduct Szászországban, 87 m. magas..... 664 »
 A chaumonti viaduct a Suize-völgy fölött (Franciaország) 600 »
 A Taro-híd Parmánál..... 580 »
 A franzdorfi viaduct Laibach mellett..... 570 »
 A budapesti Margit-híd..... 565.71 »
 A Menai-tengerszoroson átvivő híd (Angliában)..... 557 »
 A vasúti töltés Lindau mellett..... 550 »
 A Dordogne-híd Cubzac mellett. (Eltekintve a két szárazföldi erődtől, melyekkel a hosszúsága 1545 m. s

így a rapperswyli- és a Ssysran mellett levő
 Wolgahíd között a negyedik helyet foglalná el) 545 »
 A Visztula-híd Varsónál ..... 508 »
 A bordaux-i vasúti-híd a Garonne-on át..... 501 »

* **Sina népességére** nézve 1884. július 3-tól Pekingből származó következő adataink vannak: A tulajdonképeni Sina (Mandzsuriát, »a meghódolt tartományokat«, Mongolországot, Dsungariát sinai Turkesztánt és Tibetet nem számítva) területe 3,361.780 □ km., melyen

1842-ben.....413,021.452 lakos

1882-ben.....382,978.840 » volt,

tehát a lakosok száma 40 év alatt... 30,942.592-vel fogyott.

— A rendkívüli apadásnak oka abban rejlik, hogy 1850—1864-ig a 18 tartomány közül 12 a Taiping-forradalom minden iszonyatoságain ment át; 1855-ben pedig fellázadtak a mohammedánok s ezen lázadás eredménye gyanánt szerepel egy önálló szultánság keletkezése 1867-ben, melyet Sina csak 1872-ben csatolt ismét vissza. A dunganoknak 16 évre nyúló lázadása az éjszaknyugati tartományokban majdnem egész Kansut elpusztította. — 1876—78-ban pedig nagy éhség volt.

* **A kozák-tartományok statistikája.** Az »Orosz Invalidus« a kozák-tartományok s azok lakosságára vonatkozó egész cikksorozatot közöl, melyekből néhány statistikai adat nagyon érdekes. Ezek értelmében az utolsó 30 évben a lakosság nagyon felszaporodott; mind a hét kozák-terület lakossága 1854. január 1-én 1.704,937 főből állott, ezen összeg 1884. január 1-én 3.140,089 főre rúgott, tehát 84·2%-kal nőtt. A mellett a nem kozák lakosság százalékszámja 16·6%-tól (1853.) lassankint 31·1%-ra (1883.) emelkedett. A nem kozák lakosság százalékszámja legnagyobb a Don vidékén, hol 42·4, a Kuban vidékén 35·6, az Ural vidékén 21·6%. A lakosság összessége pedig következőleg oszlik el: Don-vidék 1.493,078, Kuban-Terek-vidék 1.015,034, Orenbnrg-vidék 343,919, Szabaikal-vidék 139,500, Ural-vidék 123,105, Asztrachan-vidéke 23,363 fő. Különbben mind a hét vidéken az igazi kozák férfi-lakosság csak 1.141,138 fő. Nagyon feltűnő azon már hosszabb idő óta tett megfigyelés, hogy az egyes kozák-népeknél a nők kisebbségben vannak, így a kubani vidéken, hol 281,071 kozák-férfira csak 277,053 kozák nő esik.

* **Sina tea- és selyemkiviteléről** a következő adatok adnak felvilágosítást:

	Tea (font)	Selyem (bál)
1878—79	164.435,000	26,857
1879—80	160.686,000	31,978
1880—81	174.514,000	27,429
1881—82	163.845,000	22,891
1882—83	149.101,000	23,083
1883—84.	151.140,000	17,869.

* **Kivándorlás az Egyesült-Államokba.** Az 1881, 1882 és 1883. évben Európából nem kevesebb mint 1.800,000 ember vándorolt ki az Egyesült Államokba. Nevezetesen :

Németországból.....	668,000
Nagybritanniából (330,000) és Irhonból (250,000) ..	580,000
Skandinaviából	258,000
Osztrák-Magyar monarchiából.....	88,000
Olaszországból.....	79,000
Oroszországból	48,000
Sváiczból	35,000
Németalföldről	28,000
Franciaországból.....	16,000

* **Az Egyesült-Államok indusai.** Az indus-iroda összegyűjtött statisztikai adataiból látható, hogy azoknak a száma mintegy 376,000 főre volt tehető. Ezek közül 6700 indus polgár; 7000 tartozik az irokezek nemzetiségéhez; az indus területen részben polgárosulva lakik 58,000, a félreeső vidékek indus lakossága 198,000-re becsülhető; 15,000 tartozik a vándorló törzsekhez s körülbelül 31,000 él Alaskában. A félreeső vidékeken lakó indusok közül 56,000-t a kormány támogatott, 47,000 kapott nagyobb összegeket; 95,000 halászat, vadászat, földművelés s más kisebb iparágak, nemkülönben eladott földjeik jövedelméből tartotta fenn magát. Az indusok által művelt föld 1879-ben 157,000 morgenből állott s ez az 1881. évben 208,000 morgenre növekedett, az indusok száma pedig (az indus polgárok és az Alaskában élők kivételével) 1880—81-ben 5724 fővel szaporodott. Mintegy 60,000 indus gyermek iskolaköteles korban áll; a hat irokezi-nemzetség nevelésére felügyel a New-York állam; az indus területen levők nevelését ők maguk gondozzák; a félreeső vidékek gyermekei különböző társulati hithirdetőkre vannak bízva, ezek részére a kormány 1881-ben 365,000 font sterlinget szavazott meg. Az indusok gyermekeik neveltetése iránt nagyon érdeklődnek.

IV. *Vegyesek.***Sonklar Károly, híres geographus mint magyar fűvész.**

Sonklar¹ geographiai érdemeit méltatni magam nem bátorkodom. Azonban a jeles és boldogult férfiú, úgy tartom, a magyar botanikában is szerzett annyi érdemet, hogy örök emlékének néhány sort áldozni kötelességünk. Ezt szívesen teszem, mert Sonklar magyar születésű, a ki ezt német geographiai író létére is szívesen említette, mert őt személyesen ismertem, vele botanikai levelezést és csereösszeköttetést folytattam csaknem utolsó napjáig. Legutoljára szemfájásról panaszkodott, levelemre későn és idegen — talán leánya — irásával felelt. — Született Fehértemplomon Temesmegyében 1816. dec. 2-án, s a halál mint nyug. cs. és kir. tábornokot Innsbruckban, folyó év januárhó 10-én ragadta el. — A »Magy. Növ. Lapok« 93. sz. (16. lap) adatai szerint eleinte szülőhelyén nevelkedett, majd Karánsebesen járt három évig a »mathematica«-ba. Azután hadapród lett, nemsokára pedig a katonai nevelő intézetnél az arithmetica, algebra, földrajz, történelem meg a helyrajz elemeit tanította. Csak hét évi szolgálat után, 1839-ben lett hadnagy s a maga kérelmére Zágrábba került. — Mint főhadnagyot gróf Coronini, Ő Felsége volt nevelője az udvarhoz a hat éves Victor főherczeg nevelőjeül ajánlotta, a hol 1857-ig maradt. Ez év aprilis havában mint őrnagy a bécsújhelyi katonai akadémia tanára, 1865-ben ebben az állásban ezredes lett. 1873-ban mint tábornok lépett nyugalomra, s ettől fogva Innsbruckban lakott és munkálkodott. — Sonklar mint botanikus nem sokat írt, de sokkal több növényt bocsátott az Alpesekek vidékéről és hazánkban a herberiumokba, melyek gyönyörűen voltak elkészítve és szárítva, a termő hely, a talaj meg a magasság mindig pontosan jelölve. Hazánkban leginkább a régi »Bánság«-ban meg Vas megyében gyűjtött. Itt a gesztenyésekben meg a Szálkő-n (Geschrieben-Stein) ő lelte fel a gumós ledneket (*Orobustuberosus*), mely Erdély és Horvátország (Kőrös!) kivételével másutt az országban nem terem. — Vas megyéről nem írt, de néhány adatot levélben tudott velem. Az Al-Dunánál végzett vizsgálatainak eredményét az Oesterr. Botan. Zeitschrift 1870-ki évfolyamában 78—84. lapon »aus dem Banate« cím alatt közölte. Alsó-Ausztriából és Tirolból is közölt adatokat. A temesmegyei homokpusztákon egy feltűnő

¹ Edler von Innstädten.

Jurineát (Composita) talált s *J. foliotának* nevezte. Ez a vastag gyökerű, fészkes virágzatu növény mint homokkötő érdemel említést. Nagyjában olyan, mint egy *Cirsium Pannonicum*, a Jurineák közt a *J. mollis*-szal rokon legközelebbbről, de leveles száru, a száron levő levelek épek, fészke még egyszer kisebb és kopaszabb. — Sonklar botanikai érdemeit továbbá a boszniai *Salira Sonklari* hirdeti, melyet Pantocsek József nevezett így az ő tiszteletére az Oesterr. Botan. Zeitschr. 1881. novemberi számában. — Sonklar magyar létére, fájdalom, magyarul keveset tudott. Ez az oka, hogy jeles geographiai munkáit nyelvünkön nem élvezhetjük.

Dr. Borbás Vince.

A francziák terjeszkedése a Tajura öbölben, közel a Veres tenger déli csúcsához Adal tartományban még mindig tovább tart, bár e helyek csak nem rég jöttek egyenesen egyiptomi hatóság alá s az öbölben fekvő Musha szigetet Anglia már 1858-ban occupálta s magára Tajura városra is némi igényt tart. A francziák főhelyei ez öbölben Obok és Szagallo. Obokban Lambert adeni francia konzul kezdeményezése folytán már 1862-ben alapítottak egy kis gyarmatot, a benszülöttektől 10,000 dollár értékben vásárolt földön, de e gyarmat az anyaország kormánya részéről semmi támogatásban nem részesülvén, csak tengődött, míg végre 1880-ban a dolgok új fordulatot vettek. Ma e helyen, mely Perim szigetétől, azaz a Veres tenger déli csúcsától csak egy néhány mérföldnyire fekszik s így kereskedelmileg jelentékeny pont lehetne, a francziák birtokában körülbelől 100 kilométernyi partvonal van s befelé 38 kilométer. Obok különben rosz kikötő, előtte nagy kiterjedésű burányzátonyok találhatók s több helyen alacsony mocsáros víz s e mellett a szelek iránya is kedvezőtlen s nincs elegendő iható víz. Azonban 1882 óta, midőn Soleillet ismert utazását tette Shoa királyához Menelikhez s itt több lényeges összeköttetést létesített, a francia kormány nagyobb súlyt fektet Tajura öbölre, mely Shoa természetes tengerpartja, sőt 1884 június havában a tevékeny Lagarde személyében külön kormányzót nevezett ki s 82,000 frankot utalványozott erőd, telepek s raktárak felállítására. Legközelebb állítólag már hozzákezdtek világító torony s egy 1140 láb hosszú oszlopokon nyugvó kikötő építéséhez. Ez újabb tevékenység eredménye Szagallo occupációja is, mely az öböl bensőbb részén Tajurántul néhány órányira fekszik s hol ujabban már Seigneley nevű hadi hajó is állomásozik. Obok vízhiányán segíteni akarván csatornát terveznek a Havas folyóig, mely Shoa főfolyója, de a tengerpartot nem éri el, hanem egy

Abhebad nevű mocsáros tóba ömlik mintegy 70 kilométernyire Tajurától. Ha e csatorna létesül, a jelenleg nagyon kopár Obok vidéke is átalakulhat s a kereskedelem a belfölddel élénkebb lehet. Erre nagy kilátás van azért, mert a francziák most igen jó viszonyban vannak Shoa királyával, ki nemcsak a francia műveltséget s nyelvet honosította meg udvarában (többek közt egy francia orvos segítségével orvosi akademiát is létesített), hanem komolyan igyekszik utakat s lehetőleg vasutakat is létesíteni, úgy hogy Oboktól Faradig most már egy lovonatú vasut is van tervben. Mind e nagy előnyök daczára igen sok befektetés szükséges még, hogy e gyarmatoknak némi jövőjük legyen s kétséges általában, hogy a francziák ez új telepe — kissé félreeső helyzeténél fogva — képes lesz-e valaha teljesen élvezni a szuezi csatorna által e vidéken új lendületet vett kereskedelem előnyeit, mivel az angolok a már virágzóvá lett (35,000 lakost számláló) Adenen kívül az útba eső Perim s Szokotra szigetek occupálása által a jobb részt biztosították a magok számára.

Gy.

A Niger folyó felső részén a francia kormány egy Bama-kóba szállított s itt összerakott gőzhajó által lefelé menő irányban Kulikoróig összeköttetést hozott létre. Ez összeköttetés egyik lényeges eredménye volt, hogy El Khaer Hadzsi Ibrahimnak, Timbuktu szultánjának, követe 1884 szeptember havában megérkezett St.-Louisba, hogy Szenegal kormányzójával kereskedelmi összeköttetést létesítsen, hogy az eddig csaknem kizárólag Marokkó felé menő üzlet a Niger felé irányíttassék. Az Allahdi nevű követ s a kormányzó Franciaországba utazott s most Párisban folytatják a tárgyalásokat. Ugyanez a követ St.-Louisban Timbuktu város iparáról s kereskedelméről a hivatalos francia lapban részletes tudósítást közölt, mely bár szépíti is a helyzetet, mindenesetre becses adalék e nevezetes város ismeretéhez.

Gy.

Benue-társaság alakult mult év december havában Hamburgban 500,000 márka költséggel. A társaság feladata a Kamerun vidékén levő német gyarmatok kereskedelmét előmozdítani s különösen Flegelnek a Benue mentén tett felfedezéseit s kutatásait gyakorlatilag értékesíteni. Dr. Riebeck Emil egyelőre 50,000 márk költséggel egy kis szétszedhető gőzöst bocsátott Flegel rendelkezésére, hogy a Benuet s annak hajózható mellékfolyóit bejárja, kereskedelmi telepeket alapítson, földet vegyen s esetleg kereskedelmi szerződéseket kössön. Az expedícióban résztvesz Krausa is, ki Madairából rövid tartózkodás után visszatért a Niger torkola-

tához. Feladatuk továbbá a Kamerun és Benue közt fekvő vidéket, a német gyarmatok tulajdonképi házterét kikutatni. A vállalat üzleti részét a Kamerunnal élénk összeköttetésben álló Jantzen és Thor-mählen hamburgi cég vezeti.

Gy.

Az Asszab öbölben, a Vörös tenger afrikai partjának déli részén a Bab-el-Mandeb szorostól néhány mérföldnyire az olaszok 1869 óta csaknem folytonosan vásárolnak egyes területeket a benszülött főnököktől oly czélből, hogy itt a szuezi csatorna által ismét élénkebbé lett kereskedelmüknek jelentékeny háttért szerezzenek. Jelenleg a Beilul öböltől Sintiyar fokig már az egész tengerpart s a mellette fekvő kisebb-nagyobb szigetek mind birtokukban vannak s e jelentékeny területen öt telepük van Baya, Asszab, Maakaka, Atali és Margableh összesen 917 lakóval, melyhez még az egyes kikötőkben levő hajókon 266 matróz számlálható. A terület megszerzése fegyveres erő alkalmazása nélkül részben készpénzen, részben életjáradékok biztosítása által történt. Egyelőre azonban nagyon kevés forgalmuk van a benszülöttekkel, kik, mint Cecchi s Bianchi ismert esetei is tanúsítják, általában ellenséges indulattal viseltetnek az idegenek iránt. A talaj földművelésre egyáltalán nem alkalmas, fegyencgyarmat létesítését e helyen az angol kormány nem engedi s így csak kereskedelmi telep lehet s e tekintetben az olasz kormány igen sok üdvös dolgot létesített, úgy hogy a gyarmatok már most is meglehetősen látogatottak.

Gy.

* **A Kongokérdés.** A »Gazette nationale« hírül vette, hogy II. Lipót a belgák királya azt kívánná, hogy a Kongo-állam élére atyja I. Lipót utódai valamelyike állitassék. Ez esetben az új állam kormány-székhelye Brüsszel lenne, és ügyeit, különböző nemzetek tagjaiból összeállított tanács végezné. A »Nord« e tervről szólva, így nyilatkozik: Német újságok szerint szó volt arról, hogy az új Kongo-állam a belgák királyának főnhatósága alá állitassék; de hogy e terv kivitelében a belga alkotmány képezne akadályt. Ezen utóbbi megjegyzés azonban helytelen. Belgium alaptörvénye nem ellenkezik azzal, hogy a király egy másik állam fölötti főnhatóságot (souveraineté) elfogadja, csak szigorúan meghatározott feltételeket köt elfogadásához. Nevezetesen: a két kamara beleegyezését (article 62); azonfelül a kamarák mindegyike csak akkor határozhat ez ügyben, ha tagjainak $\frac{2}{3}$ -da jelen van. Az alkotmányban tehát nincs abszolút akadály arra nézve, hogy II. Lipót király a Kongo-állam koronáját elfogadja. De másféle tekintetek kétségkívül befolyást fognak gyakorolni e kérdés megoldására. Kérdés, hogy az új állam

neutrális lesz-e, és neutralitása biztosítva lesz-e a hatalmak által? Ha igen, akkor nincsen semmi plausibilis ok arra nézve, miért ne foglalhatna helyet egy főn a Kongo és Belgium koronája. Másképen volna, ha a Kongo állam nem lenne neutralizálva, és következőképpen ki lenne téve mindazon esetleges zavargásoknak, melyekbe bonyolódhatik egy állam, a mely nem élvezi a neutralitás előnyeit. Ezen utóbbi esetben kérdésbe jő az is, nem szenvedne-e kárt Belgium, melynek fejedelme egy másik nem neutrális állam ügyeit rendezni azon viszályok által, melyek a társaságot zavarják? Előbb a neutralitás kérdését kell eldönteni, mielőtt szóba jöhet az állam fejedelmének személye. Eddigelé a mint tudjuk, a hatalmak még nem nyilatkoztak egyhangulag a Kongo-állam neutralitásának kimondása és biztosítása mellett. — A »Mouvement géographique« meséli, hogy a »Nemzetközi afr. Társaság« jelenleg 172 személyből áll, melyek 11 nemzetiséghez tartoznak: 49 angol, 46 belga, 37 svéd, 21 német, 5 francia, 3 hollandi, 2 olasz, 2 osztrák, 2 portugali, 1—1 amerikai, dán és svájci. — Ugyanazon újság tudatja, hogy a Kongo partján vannak emberevők. Így a bangalák, kik közt Hansens kapitány állított legutóbb egy állomást, nemcsak emberáldozatot hoznak, mind ezen régió valamennyi népe, hanem embervadászatot rendeznek azért, hogy az elejtetteket megegyék. Coquilhat hadnagy, a ki a Társaság állomását vezeti, e tárgyról a következőket írja: Junius 16-án Bukumbi falu lakosai 25—30 felfegyverezett csónakkal háboruba indultak. Másnap délfelé, a csónakok egyike, az állomástól 15 lépésnyire — kikötött. Kihúztak belőle egy lefejezett embert, kinek teste szét volt darabolva, kiki a darabját, otthon megakarván sütni, egy papírlapon kitálalva magával vitte. Így több emberevő ment el mellettünk mialatt embereink nem bírták elfojtani kiáltásaikat. Aztán tudtam meg, hogy az áldozatot élve fogták el Mobungában. Este megették és ez alkalomkor egy egészen speciális sajtáságos frenetikus dalba kezdtek, a melyet azóta nem hallottam. — A «Mouvement géographique» jelenti, hogy egy rendkívüli száma van megjelenőben, melynek czíme: »A belgák a Kongon«, tartalma: a munkálatok története 1876-tól (alapításának ideje) a berlini konferenzia megnyitásáig, közép Afrika és az egész Kongomedence térképével.

Krumiria bányái és vasútjai. Krumiriában, a tuniszi Svájcban, mely a francziák algieri határszélénél, Calle közelében kezdődik, s onnan a Negro fokig terjed el, ez évben kezdik meg a munkákat, melyek az országrészt megnyerik a művelődés s termé-

nyeit az ipar számára. — 30,000 hektárra becsülik használható erdőit, melyekben tölgyek, cserfák és parafák uralkodnak. Bányáit különféle társulatok mérnökei kutatták át, s két társulatnak engedték meg azok művelését, a Mokta el hadidi és a tabarca-i társaságoknak. Hét mágnesvas telep (barna haematit) van itt csoportosulva egymás fölé, körülbelül 250 m. magasságban, a Dzsebel Bellif körül, mely mondhatni, Krumiria közepén emelkedik. E helyet 30 km. távolság választja el a tengertől, s 40 klmre délfelé van ide Bezsa, faállomás Bôneból Szukaráson át Tunisz felé. — A bányaművelés privilegiumáért cserében a társulatok megfogadták, hogy saját költségükön építtetnek vasútvonalakat a bányászati központjától kiindulólá a Szerrat fokhoz, a nyugoti Ramira völgyén át. E patak torkolatánál majd egy kikötőt építenek, melynek létesítésére a partvidék igen kedvezőnek ígérkezik. A vasútvonal egy részét 35 km. hosszúságban, a tabarca-i társaság, másikat, mely szintén hasonló hosszúságú lesz, a mokta el hadidi készítteti. E vasútvonal Tabarca irányában hagyja el a tengert; e város már a rómaiak idejében megvolt. Az előtte lévő Tabarca szigetét két nagy töltés kötötte a szárazföldre kikötőjében, mely töltések még most is láthatók maradványaikkal együtt a hullámok alatt, midőn csendes a tenger vize. A régi kikötőt helyreállították és megjavították a modern hajózás kívánalmainak megfelelőleg; s rövid időn remélhető lesz, hogy a Dzsebel Bellif bányáállomását Bezával is vasút köti majd össze, s könnyű lesz a közlekedés Tabarca és Tunis fővárosa közt.

S. I.

Az Andok kordillerájáról azt a nevezetes újságot közli a Revue Sud-Américaine, hogy e hegy láncolatában egy nagy rést találtak. E felfedezést, mely Patagonia jövőjére nevezetes befolyású lehet, két fiatal tengerészeti tiszt tette, Moyano és Loqui, kik azonnal jelentést tettek erről a tengerészeti miniszternek. — Az expedíció, mely e fölfedezést tevő, 1883. nov. 30-án hagyta el Santa Cruzt, s délnyugat felé haladt; — célja volt kikutatni a Gallego és Coile folyók forrásait. A Gallego szűk völgyben folyik, nem hosszabb mind 50 földr. mfd, nagy bazalt szikla terasszok sorozatain tör útat magának, s folyásának egy részében csaknem teljesen összeesik völgyeinek iránya az 51° déli párhuzamos körrel, hol az Andok kordillerájában ama nevezetes rés van. Másrészt az is érdekes a dologban, hogy az argentinai állam nem tudja, vajjon van-e neki joga az Andok kordilleráitól nyugatra eső ezen felfedezett területeket birtokba venni?

S. I.

A floridai csatorna ügye. Éjszak-Amerikából délfelé nyúlik ki a nagy floridai félsziget, az Egyesült-Államok legdélibb, legmelegebb és leggyéribben népesített állama. A veszélyek melyeknek a hajózás ki van téve a szirtekkel megrakott partjain, már korábban arra bírták egy amerikai társaságot, hogy a félszigetet éjszaki részén egy csatornával átvágják, mely a mexikói öbölbe szakadó Smorance folyónál kezdődne, és Jacksonvillenél, St.-John mellett az atlanti tengernél végződne. A két hely távolsága egymástól csaknem 221 km. Természeti akadály alig állana e csatorna kiépítésének útjába; a föld mindenütt lapos és sok helyütt mocsáros. A csatorna költségeit 230.000,000 frankra becsülik, melyből 180 millió a tulajdonképeni csatorna elkészítésére és két kikötőhely építésére fordíthatnák, a többi összeg pedig előre nem látott költségek fedezésére tartatnék fenn. — A new-yorki kereskedelmi iroda szerint az amerikai nagy öböl forgalma háromszorosan meghaladja a szuezi csatorna forgalmát, s így igen kívánatos volna a csatorna kiépítése, mert ez által a New-Yorkból a Pensacola nevű katonai kikötőig való út (a mexikói öbölben) 1100 kméterrel, az Új-Orleans felé vezető út 900 kméterrel s ez utóbbiból a Liverpoolba vezető út 763 kméterrel rövidülne meg. — Érdekesnek tartjuk megjegyezni, hogy az amerikai statisztika szerint az öt utolsó évben 362 hajó szenvedett Floridánál hajótörést s 15.000,000 frank érték veszett oda.

S. I.

A nicaraguai csatorna ügye. Olvassuk a new-yorki »Sun«-ban, hogy az Arthur elnök által az Egyesült-Államok és Nicaragua közt, a nicaraguai csatorna ügyében kötött szerződés nem tetszik az Egyesült-Államok polgárainak. A kérdéses lap hosszasan foglalkozik az ügygyel s bírálja Mac Farland major jelentését, melyben az a csatorna összes költségeit 140.000,000 dollára teszi; a mi nagy tévedés; mert Mac Farland e becslésben 90,000,000 dollára (450 millió frankra) tette csupán a munkások díját, s azt hiszi, hogy az éjszak-amerikai államok fehér munkásai 1 dollárért dolgoznának naponta Nicaragua mocsaraiban; pedig már a Panama csatornai vállalat is többet fizet a nyugati Indiából behozott négereknek, s bizonyára a déli négereket nem kaphatnék meg olcsóbban, mint jamaikai fekete társaikat; s kétségkívül a csatorna egyik vállalkozója sem ajánlkoznék a fehér munkásoknak kevesebb napszámot adni, mint a mennyit a feketék kapnak; úgy, hogy Mac Farland számításainál már ezen egyetlen pontban is legalább háromszor többre vehetjük a kiadásokat, azaz már tisztán a munkásoknak

270.000,000 dollárt helyezhetünk előre kilátásba. — De még más dolgok is vannak, melyeket Mac Farland elhanyagolt, de a melyet az Egyesült-Államok polgárainak különösen figyelembe kell venniök, s ez az a tökéletesen meghatározhatatlan összeg, melyet a részletes egyenes utak kikutatására és a csatorna elkészítésére kell fordítaniok, a földrész egyik partjától a másikig, $2\frac{1}{2}$ mértföld szélességben és 200 mértföld hosszúságban. S mindaz, a mit az Egyesült-Államok a nicaraguai kormánytól cserébe kapnának ama roppant pénzért, melyet e csatorna kiépítésébe befektetnének, nevezetesen a csatornának és a csatorna a két végén építendő két kikötőhelynek fönntartása és védelme, — édes kevés, s háboru idején az Egyesült-Államoknak kellene azt megvédeni. — Panaszkodik azután az említett lap, hogy drága pénzen kellene ott megfizetni minden talpalatnyi földet, melyek áráról, és későbbi biztosításáról is nem intézkedik a szerződés kellően, s spekulátorok számításai is játszanak a dologban. Semmi sürgető sincs a csatorna ügyében; ha már eddig vártunk egy félszázadig, várhatunk néhány hónappal tovább is; míg egy új kormányzat majd kitalálja annak átvágását, ha ugyan kitalálja, s akkor annak módjában lesz kiszámítani a költségeket; végezze el ez ügyet a tengerészeti osztály, hogy eleje legyen véve a spekulációknak, s kevésbé érdekelt kezekben legyen a nicaraguai csatorna ügye.

S. I.

A Kra isthmusa. Annak kikutatására, hogy vajjon lehetséges volna-e a maláj-félszigetet egy nemzetközi csatornával keresztül vágni, Deloncle F. fölkereste a maláj félszigetet. Ott csatlakoztak hozzá Paul Macey, egy angol mérnök, Davidson, és egy sziámi csendőr, s végre Delamplanche mérnök. Behatoltak a félsziget belséjébe, a Kra isthmusától a $7^{\circ} 13'$ éjszaki szélességig is meglátogatták a Samuie szigeteket, melyek kevésbé ismeretesek, noha legérdekesebbek a sziámi öbölben. Az expedíció felhatolt Szingoráig ($7^{\circ} 14'$ éjsz. szél.) s ott megtudta, hogy valósággal létezik egy szam-szam állam, melyet a malájok és sziámiak vegyüléke alkotnak, mely régi fészke a tengeri rablóknak, kik félig függetlenek a sziámi államtól. Az öböl csatornáin át, melyek nagyok és mélyek, Deloncle és társai egy kis belföldi tengerbe jutottak, hol még európai utazó nem járt. Ennek neve Talé-Szab; elég mély, egy helyütt 12 mértföld széles és 45 mértföld (mille) hosszú, s igen sajtáságos kinézésű. Messze alkotású szigetek vannak benne elszórtan, nagy számmal, melyeket sűrű fecskefészkek fődnek. E kis beltenger, mely az éjszakkéleti musszon hatása alatt édes, a délnyugati musszon hatása

alatt sósvízű, a tulajdonképeni félszigetet elválasztja Tantalum szigetétől, melyet a szíámiak Ko-Yai-nak neveznek. — Miután ezt az expedíció bejárta, partra szállottak a nyugati parton, Talungnál, hol egy szam-szam rajah, Talung és Plian országok ura elefántokkal látta el őket, hogy az ország belsejébe hatolhassanak. Elhagytak azután egy nagy rizsföldet, Klóng-Talung határán, aztán elérték a Luangs heglánczot, a Khan-Phra hágónál, mely hegláncz a bengáli öbölbe szakadó Tzang folyó medencéjében mind jobban letörpül. Trang város irányában is terjed el egy nagy rizsmező, hol egy chinai rajah uralkodik oly népség fölött, mely inkább maláj, mint szam-szam. Trangból az expedíció Pinangba vonult, s fölvette az egész part hydrográfiai viszonyait. — April hóban hagyták el Delaplanche, Macey és Hardouin Pinangot, hogy kikutassák a Talé-Szabot, és talungi földnyakat, bejárták Tzang, Talung, Lacon, Szingora és Szutil államok minden részét. Ez utóbbi egész maláj; s délre esik Tzang országtól. Visszatértükkor az utazók sok természeti kincset, különösen szép ásványokat hoztak magukkal, s a szam-szamok politikai szervezetét, szokásait, s e tengeri rablók életmódját is huzamosb ideig tanulmányozták. S. I.

Turkesztán régiségei. A pamiri útvjáról ismeretes I v á n o v L. D. a mult deczember hó 19-én érdekes felolvasást tartott az orosz földrajzi társaságában Turkesztán egyes régiségeiről. A felolvasó felkereste volt az »ákhür-tás«, a »tás-ákhür« nevű emlékeket, továbbá az Isszyk-Kul tó partjain levő kőbálványokat, és sírköveket, és a Taskent mellett találtató halmokat. »Ákhür-tás« »kőjászolt« jelent, és jöllehet csak a szók rendjében különbözik a »tás-ákhürtől«, a kettő mégis lényegesen elüt egymástól; az Aulicata városból Pispék nevű városba vivő út mellett fekszik 40 versztnyire az előbbitől, és az úgynevezett alexandrovi hegláncz éjszaki lábánál terül el. A romok körülbelül 1,5 deszjátina területet foglalnak el. Direct történeti adataink nincsenek róla; a hetyi kirgizek a következő legendát fűzik hozzá: Valamikor régesrégén két független khánság birtokát képezte a Tálás és Csu folyók völgye. Az első khánságot Bächmál nevű szép ifju leány igazgatta, a másodikat egy elaggott khán. Ez utóbbinak a fia egy ifju hős, beleszeretett Bächmálba és elküldte hozzá kéréit, de kosarat kapott. Az öreg khán dühös lett erre és megüzentette, hogy erőszakkal elrabolja a fia számára; a leány nem engedett, azért az öreg khán azt határozta, hogy mielőtt hadat indít ellene, előbb palotát emel a két ország határán, mely az alexandrovi hegygerinczen vonult

el, és a melyről kilátás nyílt a két országra. A fiu azt a parancsot vette, hogy a hegycsúcsáról dobálja le atyjának a köveket, a ki maga gyűjtötte az építő anyagot. Elbocsátván a fiut, szigorúan meghagyta neki, hogy ne nézzen a déli oldalra, a gőgös szépség országára. Kezdetben szépen folyt a munka, a hős ifju enyelegve dobálta le az óriás sziklákat, de egyszer mégis visszatekintett a tiltott oldalra. És látta, mint fürdik Báchmál a Tálász hullámaiban; hevesen kezdett dobogni az ifju szíve, elveszté erejét és többé egyetlen követ se birt felemelni. Ez az oka annak, hogy a palota fel nem épült. — Egy varians már épülőben találja a palotát; a fiu dobálja a köveket, az apa meg épít; egyszer csak megpillantja a hegyről szerelme tárgyát. Olyan forró indulat vón rajta erőt, hogy tüstént megakart házasodni, de az apa azt kívánta, hogy várja be az építés befejezését. — A »tás-ákhür«-höz semmiféle legenda se fűződik. A sírköemlékkertből Ivánov többet lerajzolt. A taskenti halmok emberi kéz művei, és tizenkét arab rézpénzt találtak bennök.

Cs. L.

* **A német geographusok ötödik nagygyűlése.** Az V. nagygyűlés helyéül Hamburg tüzetett ki s Dr. Neumayer b. titkos tanácsos, a központi választmány tagja Ión megbízva a helyi bizottság szervezésével. 1884. évi december hóban szervezkedett is már a 25 tagú bizottság, melynek feladata a hamburgi nagygyűlésre a szükséges előkészületeket megtenni. Ezen bizottságnak tiszteletbeli elnöke Dr. Kirchenpauer hamburgi polgármester, elnöke Dr. Neumayer, alelnöke Friederichsen L., titkárai Dr. Michow és Dr. Töppen. Az 1884. december 18-án Dr. Neumayer elnöklete alatt tartott első ülésen azt határozta el a központi bizottság, hogy az V. nagygyűlés a husvét utáni héten április 8—12-ig tartassék meg. Azon kérdés fölött, hogy a nagygyűlés alkalmával legyen-e kiállítás is nagyon élénk vita támadt. Az értekezlet egy szűkebb körű bizottságot küldött ki e kérdés közelebről való megbeszélésére s annak eldöntésére, hogy az irodalmi kiállítással egyesíthető-e oly kereskedelmi czikkek kiállítása, melyek földrajzi avagy természetrajzi szempontból érdekesek s hozzácsatolhatók-e a magántulajdont képező ethnogr. és anthropologiai tárgyak is?

Felvilágosítás. Hanusz István úr »Az alpok jégárának időszakos változásai s ezek viszonya hazánkhoz« címzett cikkében rólam is tesz említést, még pedig következőképen: »Midőn Jassniger a Dunának alpesi vízbirodalmát 46,000 □ kilométerre adja, határozottan kisebb területet vesz

föl a valóságosnál.« Hanusz úrnak tökéletesen igaza van, de miuthogy »A Rába és a Duna vízrajzi viszonyai« czímtett cikkemben (Földrajzi közlemények 1883. 8-dik füzet) azt írtam: »hogy a Dunának egészen Gönyőig egy 300,000 □ kilométernyi folyamterület adózik, melyből 46,000 □ kilométer esik az Alpések vidékére,« akkor világos, hogy nem volt szabad az Alpéseknek azon területét is hozzá számítanom, mely a Dráva és Száva útján a vizet a Dunának szolgálja.

Jassniger.

Halálozások:

Dr. Szjeverczov Alekszjevics Nikolaj, hírneves zoologus, középázsiai orosz utazó, társulatunk tiszteletbeli tagja, február 8-án tragicus halállal mult ki. Voronezsbe indult Petrovszkojeban levő birtokáról, Sztrizsevszky vezérőrnaggyal; a Donba szakadó I k o r e c z e n akarván áthaladni, beszakadt alattok a jég és Szjeverczov elmerült. Kihúzták ugyan és lábra állították, de pár percz múlva szélhűdés érte a lábait, Sztrizsevszky egy közeli helységbe sietett segítségért, a beteg pedig ott maradt a jegen a kocsis felügyelete alatt; de mire a vezérőrnagy a segítséggel előkerült, Szjeverczov meg volt halva. — Született 1827-ben. A moszkvai egyetemen hallgatta a természettudományokat. Tizennyolcz éves korában megismerkedett Karelin középázsiai utazóval; ennek az ázsiai merész ellentétekben bővelkedő természetről, nagy sivatagokról és pompás növényzetről, tüzes rónákról és havas bércekről, nyári hévről és téli fagyról hangoztatott elbeszélései annyira hatottak rá, hogy működése teréül Közép-Ázsiát tűzte ki. Vágya 1857-ben öltött testet. Ugyanis az orosz tudományos akadémia a Syr-Derja mellékére küldte tanulmányozni »a szárazföldi éghajlatot, és a földszín mai physikai feltételei alapján felvilágosítást nyujtani az ottani állatok mai elterjedéséről.« Ezen utazás csaknem életébe került, mert egy turkesztáni rablócsapat elfogta, több sebet ejtett rajta s mint foglyot Taskendbe vitte. E veszélyes útjának eredménye a syrderjai és az aral-kaspi medence nyugati részében levő puszták faunájának, geographiájának és geologiájának leírása vala. Éppen gazdag gyűjteményét rendezé és az ahhoz való szöveget írta, midőn egyetemi tanársággal kínálták meg a fővárosban. Azonban 1864-ben alkalmán nyilván a Tien-San beutazására, odahagyta a tanárságot, meg a megkezdett munkát, útnak indult és ottani kutatásainak gyümölcse »A turkesztáni állatoknak magasság és szélesség szerinti elosz-

lása» című munkája lön. — Mint geographus, Ázsiának nem egy homályos területére vetett világot. Az utolsó négy évet említett birtokán utazásai eredményeinek feldolgozásával s leírásával tölté, midőn a halál ily váratlanul és könyörtelenül elmetszé élete fonálát.

Cs. L.

— **Tournafond Pál.** Részvétellel vettük közelebb a szomorú hírt, hogy Tournafond Pál József, az »Exploration« volt szerkesztője, a párisi földrajzi társaságnak rendes, több más tudományos társaságnak s azok közt a Magyar Földrajzi Társaságnak is érdemes levelező tagja, f. é. február hó 12-dikén Párisban elhunyt. A csak 45 évet élt tevékeny férfiú hosszú éveken át buzgó munkása volt a földrajzi tudománynak; tollal és szóval lelkesen izgatott e tudományág virágoztatása érdekében. Nem volt e téren valamire való mozgalom avagy vívmány, melyről az ő folyóirata sietve tudomást nem vett volna s nem volt mozzanata különösen a francia gyarmat-politikának, melyre neki hazafias megjegyzései ne lettek volna. Különösen rajongott Brazza grófnak Kongó melléki működéseért. Nagyobb műveket nem hagyott maga után; de az időszaki sajtó terén elég érdemet szerzett arra, hogy hazáján kívül is elismeréssel jutalmaztassék. Benne a földrajzi tudománynak komoly és lelkes munkása veszett el.

Beérkezett könyvek és térképek.

Mittheilungen, D. A. Petermanns. 31. Band. Gotha, 1885.

I. Inhalt: Die Reise des Punditen A—K— durch das östliche Tibet, 1878—82. Von *H. Wichmann*. — Die italienische Auswanderung. Von Dr. *Richard Süddecke*. — Kamerun. Von Dr. *Pauli*. — Von Tschardschui über Merv nach Pandy und zurück nach Samarkand. Von *A. Regel*

II. Inhalt: Nationalitätenverhältnisse der Länder der ungarischen Krone. Von Dr. *Josef v. Jekelfalussy*, königl. ungarischem Ministerialsekretär im statistischen Landesbureau — Die neuen dänischen Untersuchungen in Grönland, 1884. Von *H. Rink*. — Buonfantis Reise von Tripoli nach Lagos. Kritische Bemerkungen von *Gottlob Adolf Krause*. — Die Republik Stella-Land. Von *H. Wichmann*

III. Inhalt: Der Einfluss der Wälder auf das Klima. Von *A. Woiakof*. — Die Goldfelder von Transvaal. Begleitworte zur Karte. — Die Endmoräne der zweiten Eiszeit Nordamerikas. Von Prof. Dr. *Fr. E. Geinitz*. — Die Sierra Nevada von Santa Marta. Von Dr. *Alfr. Hettner*.

Ergänzungsheft Nr. 75. Dr. *R. v. Lendenfeld*, Der Tasman-Gletscher und seine Umgebung.

Ergänzungsheft Nr. 76. Dr. *Fr. Regel*, Entwicklung der Ortschaften im Thüringerwald.

Mittheilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft in Wien. Band XXVIII. 1885.

Nr. 1. Inhalt: Die Quelle des westlichen Tigrisarmes und der See Gölldschik. Von Prof. *Josef Wünsch*. (Mit einer Karte.) — Aus dem Rilo-Dagh. Von *Karl M. Heller*. — Nachtrag zu dem Aufsatz: »Die Gebirgsbildung

Südtirols < Von Dr. *Julius Morstadt*. — Notiz. Das Telemeter von Cerebotani. Von Major *Hartl*. — Geographischer Bericht über die Monate Dezember 1884 und Januar 1885, erstattet vom Generalsecretär Dr. *Oscar Lenz*.

Nr. 2. Inhalt: Über die Staaten der philippinischen Eingebornen in den Zeiten der Conquista. Von *F. Blumentritt*. — Aus dem Rilo-Dagh. Von *Karl M. Heller*. — Drei Briefe des Obersten Przewalsky aus Central-Asien. Übersetzt aus dem Russischen von Oberst Baron *Nikolai v. Kaubars*.

Zeitschrift für Schul-Geographie. VI. Jahrgang. Wien, 1885.

IV. Heft. Inhalt: Central-Asien. Nach einem Referate über Richthofens »China« im »Ausland.« — Zur Gestaltung der geographischen Lehrmittel. Von Professor *August Kaiser* in Ober-Hermsdorf. — Erklärung geographischer Namen Oesterreich-Ungarns. (Schluss.) Erklärung geographischer Namen Niederösterreichs. Von Prof. Dr. *Fr. Umlauf* in Wien — Zur Erklärung geographischer Namen in Oesterreich-Ungarn. Von Prof. Dr. *J. H. Schwicker*. — Neue Staatsgründungen in Süd-Afrika.

V. Heft. Inhalt: Einige Bemerkungen zu Prof. Schicks Abhandlung: »Über die Verwendung des Globus beim Unterrichte in der astronomischen Geographie.« Von Prof. *Franz Leitzinger*. — Ein Zeichenlehrer über das Zeichnen im geographischen Unterrichte. — Das Donaugebiet in hydrographischer Beziehung — Verbreitung der productiven Steinkohlenformation.

VI. Heft. Inhalt: Die Menschenrassen in der Schule. Von *J. Bass* in Wien. — Aus der Praxis. Von Dr. *J. Früh*, Kantonsschullehrer in Trogen (Appenzell.) — Zur Kenntniss des Golfstromes. — Ein Präriebrand am oberen Nil. Ein geographisches Charakterbild. — Britisch-Columbia. — Zum Artikel: Verbreitung der productiven Steinkohlenformation

Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik. VII. Jahrgang. Wien, Pest, Leipzig, 1885.

5. Heft. Inhalt: Neue Besteigung des Popocatepetl. Von *Carlos v. Gagem*. — Religiöse Neurungen in Britisch-Indien. Von *Emil Schlagintweit*. — Die Insel Formosa. Von Dr. *Fr. Ritter v. Monnier*. II. — Von der europäischen Gradmessung. Von *J. Holetschek*. — Die Tundra von Alaska. Von *F. Umlauf*. — Über die Wanderung der Juden. Von *A. v. Randow*.

6. Heft. Inhalt: Die Topographie. Von *August Neuber*. — Vom Heiraten. Von Dr. *Michael Geistbeck*. — Der Bodensee. Von *Victor Lehnert* — Wie Magalhaes dazu kam, die erste Weltumseglung zu unternehmen. Von *Spiridion Gopcevié*. — Das Gebiet der Schilluk und Bakara, Dar Nubah, Faklah Kordofan. Von Dr. *Konrad Ganzemüller*. — Über die Wanderbewegung der Juden. Von *A. v. Randow*. — Statistik der Kosaken-Länder. — Von der europäischen Gradmessung. Von *H. Holetschek*.

Bericht über das X-te Vereinsjahr, erstattet vom Vereine der Geographen an der Universität Wien. 1885.

Die alten Völker Oberitaliens, Italiker, Raeto-Etrusker, Raeto-Ladiner, Veneter, Kelto-Romanen. Eine ethnologische Skizze von *Carl Freiherrn v. Czernig*. Wien, 1885.

Geographisches Jahrbuch. Begründet 1866. durch *F. Behm*. X. Band. Gotha, 1884.

Inhalt der ersten Hälfte: Die Fortschritte der Geophysik von Prof. Dr. *K. Zöppritz* — Die Fortschritte der geographischen Meteorologie von Prof. Dr. *Julius Hann*. — Die Fortschritte und Arbeiten der europäischen Gradmessung von Prof. Dr. *Th. v. Oppolzer*. — Die Fortschritte in der Geographie der Pflanzen von Prof. Dr. *Oscar Drude* — Die Fortschritte unserer Kenntnisse über die geographische Verbreitung der Tiere. Von Prof. Dr. *L. K. Schmarda*. — Bericht über die ethnologische Forschung 1882–1884 von Prof. Dr. *G. Gerland*.

Revue géographique internationale. Dixième année. Paris, 1885.

Nr. 112. Sommaire: *Georges Renaud*: La France à l'Extérieur. — *La Lauze*: Canal de Port-Vendres à Cap-Breton. — *Henri Froidevaux*: Les

Voyages du Dr. Crevaux. — *Justin Alavaill*: Les irrigations dans le Roussillon. — *Charles Vogel*: Le Continent Australien. — *C. Jouan, Lesson* et Dr. *Martinet*: Origine des Polynésiens. — Dr. *Neis*: Voyage dans le Haut Mékong. — Courriers de l'intérieur. — Courriers de l'extérieur.

Compte Rendu des séances de la société de géographie. Paris, 1885. Nr. 3, 4, 5.

Le Moniteur des consulats et du commerce international. Paris, 1885. Nr. 288, 289, 290, 291, 292.

La Gazette géographique et l'exploration. 1. année. Paris, 1885. Nr. 6. Sommaire: A propos des îles Fidji. *Van Leyk*. — Un progrès. *Hanseu Blancsted*. — Les Coptes. — Affaires coloniales de la France Au Tonkin. — La conférence de Berlin. — Mouvement colonial de l'étranger. — Nouvelles géographiques.

Bulletin de la Société de géographie commerciale de Bordeaux. 8. année. 2. série. Bordeaux, 1885.

Nr. 4. Sommaire: *Pierre Kauffer*. Les Allemands aux îles Samoa. — Le commerce de Hambourg avec les îles Samoa en 1883. — Notes sur Bassorah, le Karoun et la Perse. — Le naufrage du *Buffon*. — Le naufrage de l'*Aveyron* et la Société de géographie de Toulouse.

Nr. 5. Sommaire: *Fritz Robert*. L'Australie comme but d'immigration. — *Calmette-Terral*. Les voyages de M. Prjevalsky. — Nouvelles du Haut-Fleuve. La canonnière *le Niger*.

Nr. 6. Sommaire: *Galmette-Terral*. Expéditions à la Terre de Feu faites par l'officier de la marine italienne *Glacomo Bove*, 1882—1883. — *Albert Merle*. Les Allemands en Senégambie. — Correspondance. Lettre de M. Edmond Cotteau sur son voyage autour du monde.

Bulletin de la Société royale de Géographie d'Anvers. — 1884—1885. Tome IX.

4. Fascicule. Table des Matières: Des nivellements géographiques et du degré de précision qu'ils comportent, par le R. P. van Tricht, membre adhérent. — Les richesses naturelles du globe et l'exposition universelle d'Anvers, par *M. Bernardin*, membre correspondant.

Revue commerciale financière et maritime de la place et du port de Rio de Janeiro. 4. Année. Nr. 63, 64. Rio de Janeiro, 1885.

Supplement to pilot charte of the North Atlantic for December. Washington, 1883. U. S. Hydrographic office.

Pilot chart of the North Atlantic Ocean, prepared by order of the Bureau of Navigation Commander *J. R. Barlett* U. S. N. Hydrographer. Washington, 1883. Nr. 1.

Le Monde Pittoresque. 5. Année. Paris, 1885. Nr. 111, 112, 113, 114, 115, 116.

Bollettino della Società africana d'Italia. Napoli, 1885. Anno IV. Fasc. I. Sommario: L'Italia in Africa (*Della Valle*). — Relazione sul movimento della Società Africana d'Italia per l'anno 1884 (*Della Valle*). — Bianchi, Monari e Diana. Note biografiche (*Carlo Cucca*). — Note Tripoline I. II. — Osservazioni meteorologiche eseguite a Buia, colonia di Assab, nei sei mesi Aprile-Settembre 1883. (*P. F. Denza*). — M. Negro I. (*Ugolino Ugolini Bargioni*) — Le alghe della baia di Assab (*F. Balsamo*). — Bassegna Africana.

Statistica della emigrazione italiana all'estero nel 1881, con-

frontata con quella degl' anni precedenti e coll' emigrazione avvenuta da altri stati. Roma, 1882.

Associació Catalanista d'excursions científicas. Acta de la sessió publica inaugural del any 1885. Barcelona, 1885.

L'Excursionista, Bolleti mensual de la associació catalanista. Barcelona, 1885. Any VIII. Núm. 75.

Buletin de Societatea geografica Româna. Anul al V. Semestrul II. Bucuresci, 1885.

Proceedings of the royal geographical Society and monthly record of geography. Vol. VII. London, 1885.

Nr. 2. Contents: Four years journeyings trough Great Tibet, by one of the Traushimalayan explorers of the Survey of India. By General *J. T. Walker.* — European Territorial claims on the coasts of the red sea, and its southern approaches, in 1885. By Sir *Rawson W.*

Nr. 3. Contents: The Kilimanjaro expedition. By *H. H. Johnston.* — Afghan Boundary Commission; geographical notes. By Major *T. H. Holdich, R. E.* — Letters from colonel Prejevalsky. — Recent Dutch expeditions to the north Coast of New-Guinea and ascent of the river amberno. — Danish scientific, expedition of 1884 in the Gunboat »Fylla.«

The Chamber of Commerce Journal. Volume IV. London, 1885.

Nr. 37. Contents: American Competition. — Burmah. — Bills of Lading Reform. — The Cameroons. — Gold und Silver etc. The report of the Master of the United States Mints for 1883.

„*Csesztve község története és leírása.*“ Irta Kálnay Sándor. Budapest, 1884. (A szerző ajándéka.)

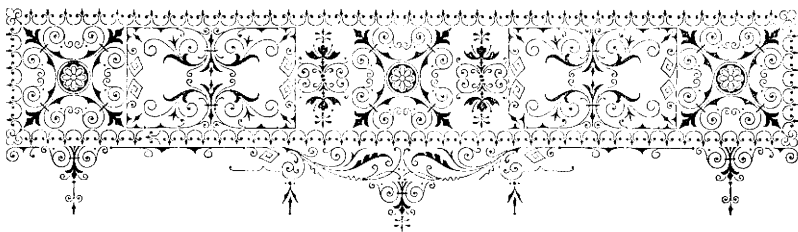
„*Skandinaviai Emlékek.*“ Úti rajzok. Irta Flatt Ágoston. Székesfehérvár, 1883. (Az író ajándéka.)

A kath. hitterjesztés lapjai. Nagyvárad, 1885. VI. évfolyam. III. füzet.

Természettudományi füzetek. A délmagyarországi természettudományi társulat Közlönye. Szerkesztik Dorogi Ignác és Lukács Gerő természettudományi társ. titkárok. VIII. kötet, Temesvár, 1884.

A II. füzet tartalma: Khina és népe *Faragó Ödön* felolvasása után. — Meteorologok a növényvilágból. *Hanusz Istvántól* — Ujabb adat a bakteriák elméletéhez. *Gerger Ede* után. — A dohány némely physikai tulajdonságairól. *Waisz Beldtől.* — Vizsgáló állomás fogy. cikkek számára Temesvárott.

Természettudományi Közlöny. XVII. kötet. 187. füzet. Budapest, 1885.

A palócokról.

Az újabb kor feladatul tűzte maga elé, hogy az embert az állam-életben Isten és törvény előtt egyenlőnek jelentse ki.

Azonban minél inkább elenyésznek azon előjogok, melyek egykor bizonyos szempontokból a szabad vagy nemes meg a röghöz kötött, — a bevett és túrt vallású meg a hitetlen, — a férfi és a nő, — a dús-gazdag és a teljesen vagyon nélkül való stb. lakosok közt fennállottak: annál jobban előtérbe lép az ember, mint zoologiai, illetőleg anthropologiai tárgy, mint a család, a polgári társadalom tagja, a maga sajátos jellemvonásaival, szokásaival és gondolkodásamódjával.

Ime, példának okáért itt élnek köztünk Magyarország éjszakeleti felföldjén négy vármegyébe ékelve a palócok, — ki tudja bizonyosan hány évszázad óta; a nélkül, hogy róluk sokan egyebet tudnának, mint hogy élnek, s a mi saját anyanyelvünket: a magyar, sajátosán, furcsa dialectusban beszélnek.

Származásukat illetőleg tudós hazánkfia Hunfalvy Pál* történelmi lehetetlenségnek állítja, hogy a palócok — már t. i. az ezen elnevezés alatt emlegetni szokott kúnok — hamarabb költöztek volna be, mint Szent-László király uralkodása idejében. Nem lehet e helyen történelmi adatokkal világítani meg azon érveket, melyek ezen állítás mellett vagy ellene tanúskodnak, csupán azon felfogás constatálása végett voltunk bátrak előre bocsátani, a meny nyiben azok az írók, a kik ezen autochtonnak tartott nép lakhelyét, a palóc földet ismertették, maguk elmulasztották közvetlenül megvizsgálni a helyet, az embereket s azok szokásait; hanem

* Hunfalvy Pál: Magyarország Ethnographiája. Budapest, 1876.; a 363 lapon.

csupán egyes töredék-adatból vontak következtetéseket magára az egészre.

Hazánk palócz községeit legelőször Horváth Péter határozta meg »Commentatio de Initiis ac Majoribus Jazygum et Cumanorum« című, Pesten, 1801-ben kiadott munkájában, melynek nyomán az 1834-ik évi »Tudományos Gyűjtemény« III. kötete sem nevez meg tíz olyan községnél többet, a melyben palóczok élnek, és pedig Hevesben hatot, Borsodban négyet, mely községek lakossága ma sem teszen 6639 léleknél többet.

Jerney János a mátravidéki palóczokat akként foglalta össze, hogy azokból

Borsodban.....	11
Gömörben csak.....	4
Hevesben.....	18 és végre
Nógrádban.....	15

összesen...48 községet nevez meg,

a melyekben a legutolsó 1880-iki népösszeírás szerint ma 43,147 ember taláthatnék olyan, a ki csekély levonás mellett palócznak lenne vélelmezhető.

Minő kútforrásból merítette Jerney, a történetbúvár, a maga értesüléseit — kit »Ethnographiájában« Hunfalvy Pálunk is követ, — nem keressük; de hogy adatai megbízhatatlanok, hogy azok elégtelenek, mutatja azon körülmény is, hogy ama hét község közül, melyeket Mocsáry Antal Nógrád vármegye monographiájában Jerney előtt 34 esztendővel mint palócz községeket emelt ki, a Jerney összeállításában egy sem fordul elő. E községek Czered, Ó-Bást, Hidegkút, Novák, Homok-Terenne, Mátra-Szele és Zagya, mely hét faluban ma 4969 ember lakik, kiknek számát a Jerney adataihoz hozzászámítva, közeljárunk az ötvenezerhez, mely szerintünk — jól lehet felét sem képezi a Pintér Sándor palóczainak* — csakugyan a minimum számadatnak volna tekintendő.

Szedes Fábrián a jelen század egyik kiváló statisztikusának, a tudós Magda Pálnak számításai nyomán a palócz népességet 490,237 lélekre tette**, a kinek kimutatását ellenőrzendő nyomról nyomra megpróbáltuk ellensúlyozni s úgy találtuk, hogy ez a nép a maga két válfajával a barkóval meg a matyóval együtt valóban

* Pintér Sándor: A palóczokról. Népismertető tanulmány. Budapest, 1880; a 16. lapon

** »Tud. Gyűjtemény.«

jelentékeny tényezője államéletünknek. Oly tekintélyes szám ez, a mely azzal a félmillió székelylyel vetélkedik, a melyet Orbán Balázs és Kozma Ferencz szakavatott tollal ismertettek s minden tekintetben megérdemli, sőt komolyan követeli, hogy vele jövőre ne csak a tudomány, hanem a társadalom is gondosabban, sőt lelkiismeretesen foglalkozzék!

És most áttérhetünk tulajdonképeni tárgyunknak, a palócz nép ethnographiai ismertetésének előadására.

Méreteink, melyek a fej tériméjére, a szélességi és magassági indexre, az arczélra, nemkülönben a haj és szem színének közelebbi meghatározására szükségesek, úgyszólván teljesen hiányzanak. Dr. Plichta Soma és dr. Perényi József már rég feladatukká tűzték, hogy ez ügyben statistikai adatokkal lépnek fel, azonban úgy tudjuk, nem rajtuk mult, hogy dolgozataikat most még nélkülözni kénytelenek vagyunk.

Testalkatra a palóczok eléggé kifejlettek, s az érett, megállapodott kor különösen a férfiak között hamar, a szokottnál korábban köszönt be. Azt, a mit Papp Gyulánál olvasunk, * hogy »megtermettebb, szálasabb legénység alig látható országszerte» csak részben fogadjuk el; mert az egész palócz földön a közép-nagyságú ember, sőt a középnél alacsonyabb termet a túlnyomó, Serkén a férfi plane zömök, alacsony; — magas termetűek Bénán és Mikófabán fordulnak tömegesebben elő.

Arczkifejezésük közömbös; a férfiak tekintete kevés szellemet árul el, s indulataik és szenvedélyeik kinyomatát megértenünk még azoknak fokozott stádiumában is nehezen lehet.

Nyakban egyes községek lakói kevésbé hajlottak, paizsporczuk az u. n. »Adám csutkája« kiálló, hegyes és oly erősen kifejlett, hogy a miatt a nép őket Egerben a könyök oda illesztése által szokta csúfolni, a mire a motívumot — úgy látszik — maga szolgáltatta a palócz. Ficzere Gusztáv így kezdi el egyik közleményét a »Magyar Nyelvőr VII. évfolyamának 34. lapján: »Tugygya-e kied, hogy hún lakaónk mink? Bekeőczeén, Bekeőczeén a keő termetteét, (a község nevezésénél gégégjét jobb kezével kétszer egymásután dörzsölve). Oszt' úgy híjják e mi urónkat, hogy Déráskóczi, oszt egy keresztfaát csinaátatott engeönknek, mekkövetem, ilyet é! (két újját keresztbe illesztve mutatja); s ím cöfele-

* Papp Gyula: Palócz népköltemények. Sárospatak, 1865. Előszó.

lejtett rá Kirisztust munkaátatnyi, stb.« A község nevének ismétlésekor megint észrevette a közlő, hogy a palócz önkénytelen a gégéjét dörzsölgette a jobb kezével.

Az öregek vállig érő fűrtöket viselnek, melyeket középen választanak el, s itt-ott görbe fésűvel erősítenek meg, vagy a fülök előtt — mint a régi képeken őseinknél látjuk — befonva le is lógatnak. Gyermekek korában a palócz fiú s leány egyaránt szőke haju; de mivel hajzatát túlságosan keni, későbbben a legszőkébb bajszu férfi hajzata is holló-feketévé válik. Bajszu szakáll még a suhanczoknál is ritkán fordul elő; az öreg emberek emlegetik, hogy még e század elején is találkoztak a Medvesalján, a kik a beretva használatáról mit sem tudtak, hanem két ujjukkal szálonként tépték ki bajszukat, szakállukat.

A meglelt kora férfiak télen-nyáron széles karimájú kalapot viselnek, a mely időjárástól az izzadságtól és kenőcstől annyira megkeményszik, hogy a csurgónál és patakoknál meritő edény gyanánt használhatják. Negyven-ötven évvel ezelőtt az öregek olyan »kupeczos« kalapot viseltek, minőt Gömör délnyugati vidéken viselnek a tótok, s a mezei munkába induló palócz annak a karimájába rakta be enni valóját, a kenyeret, főtt vagy sült burgonyát vagy tököket.

Hajdan süveget is viseltek, különösen a Balog völgyén, minő lerajzolva látható Bartholomaeides László »Cottus Gömöriensis« című munkájához csatolt megyei térkép egyik sarkában. Az ősök az ilyen süveggel együtt temették el magukat. Hangonyon nem régen is ástak ki egy férfi-csontvázsát s az ép állapotban kivett süveget eltették a keletkezőben levő megyei muzeumban Rima-Szombatban.

A palócz rendszeren nyakkendőt visel, s azt nem az inge fölé köti, hanem napsütötte csupasz nyakára. Azért »nyakkendő« az — ugymond —; s ha beszél, soha se mondja, csáko van a fején, de csáko van a fejében (olykor csizma van a lábában)! Hevesben a völegény a mátkájától új nyakkendőt kap, s azt addig hordja, míg az utolsó foszlánya marad, s találkoznak, a kik aztán holtuk napjáig sem kötnek fel más nyakra valót.

Borsod, Heves és Nográd vármegyék némely vidékein a palócz férfiak inge annyira rövid, hogy testök köröskörül a nap hevétől eleget szenved; tüszöt azonban, mint a tót, nem hordanak; habár ezt a Czuczor és Fogarassy-féle szótárban így állítják. Az inget a nyaknál és kézelőnél galanggal kötik meg, mely fölött gyakran piros vagy

Palócz
bajszu
13

kék pánt vonul végig. A suhanczok »ökörszáju« bő ujjú inget hordanak, mely felül, a kar közepe táján, van ránczba szedve, s alul igen gyakran szépen kivarrrva, »kislingelve«. Az ingujj a kéz fejénél sokkal lejjebb ér s azt néhol az arcz vagy homlok letörülésére is használják.

A palócz mellénye Nógrád megye több községében téglavörös, s az egyszerű fehér szürk sok falu lakossága szintén ilyennel szegeti körül; másutt a Gömörrel határos községekben kék posztóval, míg a Rima völgyén a fekete beszegés szokásos. Kozma Ferencz azt írja a székelyekről,* hogy a maros-tordamegyei ember galléra kék, némely udvarhelymegyeié zöld, a csik-megyeié végre vörös; ki tudja nem a régi hadviselés emléke él-e ezen megkülönböztetésben; mert az mégis különös, hogy például a hangonyiak, mint a hagyomány tartja évszazadok óta viselik a vöröset s ennek még csak más színárnyalata sem becses közöttük.

A szűr alatt, melyet Gömörben »suhának« is neveznek, nyáron közönséges vászon fehérenmüt, télen ködmönt, czuczajt, stb viselnek.

A régi gubás mesteremberek kallója most elhagyott. A száraz-völgyön a guba sima fürtű, a Rima völgyén göndör.

A fiatalság ma pörge kanász kalapot visel; mellénye zsinórral, sujtással és gombokkal erősen ki van czifrázva, kalapja mellett árvaléány haj, páva-toll vagy szentkúti csinált virág, melyet májusfa jutalmául ad a legénynek a mátkája, s boglár helyett apró tükördarab sem ritkasság ilyen kalap mellett.

Ma, a ki csak teheti, rámás csizmát hord; hajdan a módosabbaknál egyedül a sáru, vagyis az egy varrással (toldás) varrt száru s a fordító fán áttolt csizma volt divatban, s a ki ezt készítette, az a mesterember volt a varga, mely iparág jelenleg egészen ismeretlen. A szegényebbek bocskorban jártak s jelenleg is abban járnak.

A palócz nők a férfiakkal szembe állítva elég kecsesek, s azt lehet mondani, némely vidéken kaczkiasak is: »csárdásak« mint a Tóth Ede »Finum Rózsija«. Termetre nézve általán véve inkább nyulánkak, gyenge, vékony idegzetűek s férfi foglalkozásra éppen nem alkalmasak. Elhízott nő az egész vidéken alig található. Általában naivak, arczkifejezésük szelid, tekintetük nyilt s az öregje úgy, mint a fiatalja, fényűző. 2

* Kozma Ferencz: A székely föld Bndapest, 1879; 110 lp.

A menyecske ünnepi öltözete az arany vagy ezüst csipkés főkötő, melynek néhol eredeti alakja van, mint Ludányban, Fülel-Püspökiben, mely utóbbi helyen azt a nők házilag készítik s egy főkötő ára 80 frtra is felmegy. Gömörben Zeherjén olyanforma kendő kalapot viselnek, minőt a szürkenénikék. Haját a nő elül »semerintés«-re, hátul kontyra viseli; nyakán »vicsító garályist« hord, majd hóna alatt szorosán átkötött finom patyolat kendőt. Jellemző része az öltözéknek az ingvál és a kötény a melyet »keczelének« neveznek, vagy pedig, ha az fehér házi vászonból van varrva, hát »gangának«. Ujjain öt-hat a rézgyűrű.

A leány, mihelyt fejlődik, szerfelett tiszta, ruházatában a tarkabarka színvegyüléket szereti, milyen a piros, a rózsaszín, a kék, olykor a sárga; de a zöld alig.

Mikor a palócz leány templomba megy: rézkapcsos imakönyvét százsorszép kezkenőjébe rejti s magas sarkú piros kordovány csizmáját legyűrött száránál fogva kézben viszi a templom-ajtóig, s ott, ha porban vagy sárban gázolt, lábát a kapezájával letörölvén, csizmáit felhuzza s úgy megy, erősen kopogva a kitéglázott templom csarnokán végig.

A csizmával való eme kaczérság megérdemelné a tüzetesebb vizsgáladást. Tudjuk például, hogy Angolországban még Erzsébet királyné korában is divatban volt, hogy a felek a folyamodványaik mellé egy pár keztyűt tartoztak csatolni. Nálunk is vannak okiratok, melyek szerint az egy pár új csizma, fejelés, avagy ficsór (gyermekcsizma) szegődés, alku stb. tárgya volt; a palócz leány úgy bánik ma az új csizmájával, melyet luxus-czikknek tart, mint sok nagyvárosi nő bánik a keztyűjével, hol lehúzza, hol pedig felhúzza, a mint az illendőség vagy a szokás követeli.

A fényezés a barkó-vidéken évek óta jelentékeny mérveket öltött. Az ötvenes években nem egy paraszt asszony krinolin helyett abronccsal tágította szét a viganóját; a kokusz-szappan és a »bécsi rongy« a legszokottabb szépítő szerek s a zeherjei leány vagy menyecske így kéri azt a gyógyszerárban:

— Aggyeek-szi kigyelmed ég garaseé vala mit, keét garaseé tuggya mit!* (t. i. fehéritőt meg pirosítót); mert némely községben, mint Pádárban, Zeherjén a kendőzés általános szokásban van.**

Télen a nők patyolat ingvál helyett selyemmel hímzett rövid,

* »Magyar nyelvőr« VII. évfolyam 182. lap.

** Király Pál. A magyar birod. leírása. Budapest, 1878.

Palócz leány
csizmájával
1885

prémes ködmönt viselnek; az öreg asszonyok néhol kék posztóból varrt rókatorkos mentét, a kelméjénél valamivel világosabb színű kék zsinórzattal. Ezt a rókatorkos mentét díszes alkalommal a legények is felveszik panyókán a vállukra vetve, ha mint banderium lóháton ő Felsége, a király, vagy a bérálni járó megyés püspök elé lovagolnak ki.

A volt huszár a katonaságnál viselt dolmányát annyira tiszteltben tartja, hogy ünnepies alkalommal vagy tánczvizalomban abban jelenik meg, s ha párjával tánczra perdül, egyedül ő érzi magát feljogosítva a tánczteremben a tükör előtt haját vagy bajszát illesztgetve bokázni; a ki közöttük huszár nem volt, az szerényen visszavonul, s csendesen, sokkal egykedvűebben mulat.

Körmeneteken, feltámadáson a leányok is ünnepies kivonulást rendeznek, s volt eset rá, hogy csizmáikra ép úgy csörgő-sarkantyút kötöttek, mint a hogy a lovagló férfi szokott.

A palócz eszményképe a ló, bár se háttas, se hámos lovával nem nagyon dicsekedhetik; mert azt nevelni módja nincs, gondozásához pedig keveset ért.

A nő összes gazdasága a kender-termelés; egy kis kenderföld használata, mely neki egész nyáron elég munkát és élvezetet szerez, minden áldozatra rábírja. Az ingatlan birtokhoz egyébiránt rendkívül ragaszkodik épp úgy, mint a székely, s egyrészt ez az oka a szegénységének; mert nem tudja, és nem akarja kiszámítani azon előnyöket, a melyeket a fekvősége árából szerezhetne; inkább őrzi és védelmezi azt a talpalattnyi tért dologtalanul.

*Kender-
termelés,
székely*

A korosabb férfiak járása lomha, fontolgotó, csüggeteg. Foglalkozásközben gyakran el-elméláznak avagy fészkelődnek s a szakmányt, melyet teljesíteniök kell, nehézkesen, lassan végzik, s ezen esetlen viselkedés meglátszik rajtuk, ha tánczra kerekednek, sőt ha szaladnak is.

Szellemi műveltség dolgában a palócz vidéken sok a kívánni való. Tökéletesen írni, olvasni meg sem tanulnak; az öregje számolni kövecskével, babszemmél szokott. A gyerekeket iskolába csak télen át küldik; mert, ha a rét, legelő kizöldül, a cseléd (így hívja gyermekeit) a mezőn talál foglalkozást, s ha egyebet nem csinál, hát libát őrzi; de sőt télen is megesik, hogy csak akkor mehet iskolába, ha a háznál csizmája van valakinek, a melyet a nagyok mindnyájan közösen viselnek, s néha a 10—12 éves fiút, leányt egy szál ingben úgy viszik be háton, aki aztán rossz időben ott marad, míg a nap leáldozik.

+

Az ötvenes évek végén a közel 1000 lakost számláló Salgó-Tarjánban nem találkozott egy fiú sem, a kinek szülői sapkát vagy kalapot vettek volna; e község most mezőváros, lakossága 6316, de a kiknek csak fele (53·51%) a magyar és kiveszőben a palócz.

A palócz népnek ezen a néven a magyar közjogban se hire, se hamva. Földes ura és papja iránt túlságosan is alázatos és ha a vármegyén vagy a járásbiróság előtt baja esik, nagy bizalommal fordul a gazdatisztekhez vagy a fiskálishoz, ha mindjárt ellenkezőleg cselekszik is, mint a hogy tanácsolják. Ilyenkor soká váraкоzik, s míg meg nem kérdezik, hogy mi járatban van hát, nem szól és bár különben bőbeszédű, ilyenkor megszólalni illetlennek tartja.

A jelen értekezésnek nem lehet feladata a palócz tájbeszéd nyelvészeti, különösen hangtani sajátosságait bonczkés alá venni, annál kevésbbé, mert azzal több-kevesebb szerencsével már többen foglalkoztak; így ecsetelte Hollók Imre* a barkó, Gyenes Pál a széki szójárást**

Hogy nem mindig hallatszott furcsának a városi ember fülében a palócz dialectus, kitetszik onnan, hogy 1837-ben Szabó István pilisi plébános ezen a nyelven közölt a »Tudományos Gyűjteményben« Homerosból egy éneket, miután előbb Herodotból a »Thermopylei csatával« tett kísérletet, Kazinczy a szelíd lelkű és jó ízlésű öreg buzdította s Bartakovics az »Ilias« nyomtatási költségeit neki felajánlotta.

Hálásabb thema jelenleg alig képzelhető, mint tanulmány tárgyává tenni, hogy a n g o n d o l k o z i k a n é p, ez az ős-állapotban élő nép, a melynél az ösztön uralma hatályosabb, mint az észrevevő tehetség (facultas percipiendi) és a melynek a kiható tehetsége terjedtebb a behatónál; azért van annyi fogalomzavar az eszejálásában, beszédjében, sőt cselekedetében is. A székelyt persze kinevették, mikor egy Schusztter nevezetű Bachkorszakbeli főbiztoshoz beállított, hogy fejelve meg — úgy mond — egy pár csizmát; a palócznak sem örültek meg Pesten, mikor a nyomdába alkudni tért be, hogy a gabonáját mennyiért nyomtatnák ki?

A nevelésnek bármelyik definiíóját használjuk, a gyakorlati életben találkozik példa reá. Így ha Aristoteles szerint azt valami nem fájó, sem nem veszélyes hibának vagy mulasztás-

* »Tudománytár« IX. köt.

** »Magyar Nyelvőr« VIII. évf. 450. s köt. I.

nak veszszük, ott van a »vendégmarasztó«* palócz felelete, a kinek példázgatására, hogy csunya idő van, azt mondta a gazda, hogy ment már ő ennél kutyább időben is haza, mikor ő-maga volt valahol vendég; vagy ha furcsának K a n t t a l egy nagy várakozás megsemmisülését tekintjük, példa az éjféli miséről haza ballagó ember visszaemlékezése, a ki felsóhajtott, hogy hej de el is multak azok a szép idők, mikor a kántor azt énekelte, hogy »Een nemzetem, zsidao neépem!« (a mit persze nagypénteken szoktak), mire az, a ki tévedett, hogy zavarát megértette, csak annyit mondhatott: »De hisz (a foganását annak a kántornak), most is eőfujhatta vaóna azt, ha beceseületes ember vaóna!« Végre ha J e a n Paul szerint a fenséges megfordítottját vesszük, eszünkbe jut a bekölczei öreg palócz zavara, a kitől az egri képfaragó megkérdezte, hogy milyen feszületet rendelt a község: élő legyen-e rajta a Krisztus, vagy halott? hát azt válaszolta:

— Mit csinállyaónk má no? De é, Kirisztust csinálaó uram, meégis aszondom eén kiennek a magam essziteó, hogy csak csinálaó-szi kied eleyenre: s ha nem szeretyik a beérák, majd im' agyonütyik otthon.*

A palóczok általában buzgó hitűek; az öreg emberek, igaz, sokszor átaluszszaak az istentiszteletet a templom oldala mellett, mert mindnyájan úgy se férnének be, hanem a nők imakönyvvel, olvasóval járnak, sokat imádkoznak és harsányan énekelnek.

Némely gyónási napot különösen szigorúan megtartanak, úgy, hogy ha a távoleső filiáléból, vagy pedig alkalmatlan időben a gyónó a templomba el nem mehet, hát a házhoz hivatja a papot, ki rendesen az utolsó-kenet kegyzereivel siet a betegnek jelentett palócz lakására, s azt nem egyszer olyan foglalkozás közt találja, pl. a szilvafán, hogy láttára dühbe jön az isten szolgálja, a pap.

P a p p Gyula és P i n t é r Sándor egész elragadtatással írnak a palóczok vallásosságáról és erkölceiről. Ma, azt mondhatjuk, hogy azok a régi jó idők elmúltak; mert biz' az erkölcsi hanyatlás, a paráznság, a szeszes italok túlságos élvezete, tolvajlás stb. abban a mértékben terjed, a milyenben a régi patriarchális viszony, a még itt-ott fennálló házközösség megszűnik.

A volt jobbágyok most is több helyütt együtt laknak még, habár nem 30—40 tagból áll egy család, a mely egykor az egész falurá kiterjedt, mint Somoskőn, a hol minden ember Somoskővi,

* A furkós bot tréfás elnevezése.

Söregen mindenki Szó nevet viselt s a család feje a gazda volt s a gyermekek s unokák az apa vezeték neve mellett az anya nevét viselték; ilyen név a Szó-Kisboris Andris. Most a csúf-nevek vannak divatban.

A házközösség elméletéről kimerítőleg alaposan irt Pinter, itt csak annyit említünk fel, hogy a gazda felesége nem viselte a gazdasszony nevet is, a hadak idősbjei nem fenytették a bünösöket s a községek neve, mint Apátfala, Péter- vagy Pálfala, Gergelyfala stb. sohasem volt »falva«, hanem a faltól elnevezett »fala«. A történetírókból ismeretes dolog, hogy az orosz, illetőleg szláv-polovezot a »val« vagy »fal« szóval emlegetik a német krónikások; hogy vajjon van-e összefüggés a falu és ezen itt említett »val« vagy »fal« név között, megmondhatják a nyelvészek.

A férfi a feleségét rendszerint tegezi, míg ellenben a nő a férjét urának és keednek szólítja; hasonlóképen tegezi az udvarló legény a leányt, de ez amazt, ha köztük ismeretség jó létre, már kendezni szokta.

A borsodmegyei matyók közt csapatosan is eljárnak a legények a leányos házakhoz; hanem azt meg nem engedik, hogy más utcabeli legény át merje tenni a lábát a leány családjának a küszöbén, mert ezért nem egyszer megverik.*

Nógrádban a fiatalság fonóban ismerkedik össze.

A lakó házakra nézre lehetetlen azon fontos körülményt elhallgatnunk, hogy azok közt két-háromszáz évesek is találhatunk, mit a mestergerendákon levő feliratok igazolnak. Így még 1878-ban is olvasható volt Maczonkán egy házban: 1587-be csinátatta Szabó Bálint és Orosz Menyhért, és hogy némelyik még abból a korból való, a melyben a falu helyén egykor elterülő erdőség négy élőfáját rótták be háznak, mely oszlopok a gyökereikkel kapaszkodtak a földbe s bátran daczoltak viharral, szélvésszel egyaránt.

A szobák rendszerint igen alacsonyak voltak s az ajtaján csak meghajolva tudott belépni az ember. Az ablaknyilások is oly parányiak és szabálytalan alakúak, hogy méltán csudálkozott fölötte az ember, miszerint a XIX. században ilyenek tettek tanubizonyoságot a régi emberek kényelme felől. Ez lefestve az Eszterházy-képtár egy külföldi festményén is szembetünőleg fel van tüntetve.

Hollinsched szerint Angolországban is csak a XVI. század vége felé kezdettek az emberek téglából és kőből építetett hajlé-

* Az 1857-ik évi »Napkelet« 386. L.

kokban lakni. »Régentén — ugy mond — az emberek meg voltak elégedve a faházakban, melyek fűz-, szil-, vagy nyárfából épültek, úgy hogy a tölgyet csupán templomok, zárdák, hercegi paloták, nemesi lakások és hajók számára használták« s csakhamar utánna teszi »Mikor a házak fűzfából készültek, az emberek olyanok voltak, mint a tölgy, most pedig, hogy házaikat tölgyből építették, a népünk nemcsak olyan mint a fűzfa, hanem sokat bizonyos perzsiái elpuhutság vesz körül és olyanok mint a szalma-szál, a mi igen elszomorító változás.*

Ma a kemence rendszeren a pitvarból, de a »szap« most is belülről fűlik, mint kétszáz évvel ez előtt a skótoknál, amint azt H o m e H. művében olvassuk. A füst a szobából a padlásra megyen a hol külön füstölő kamra van berendezve a zsirzó, az oldalas és sódar számára.

A palóczoknál a búbos sok helyen nem kúpba végződik, hanem lapos, és ez a »szap« vagy Hevesben »szapha«, a melyen az öregek és gyengélkedők szoktak feküdni s a melynek oldalában vagy alján egy mélyedésben áll a kiszís vagy cziberés fazék. Amaz almából vagy körtéből összehabart leves; emez korpából sajtoló savanyúság, bőjtben városban is ismeretes köles-kása ázalékkal.

A házban, (így hívják a szobát) egy asztalon, hosszú lóczán s búboson kívül alig van bútor, a házi eszközök közül a tulipántos láda, a színszék, a csobolyó és csecses korsó, (mely csörög, ha emelik) épp úgy feltalálható, mint a székeleyknél; ott áll végre télen a káposztás hordó nagy kővel lenyomatva, melyet gyakran kell leemelni, mert a levére igen sokszor van szükségük.

A gazdasági eszközök és azok alkotórészei is olyanok, mint a székeleyekéi.

A palócz a téli estéket többnyire a kemence előtt tölti pipaszó mellett, míg az asszonyok fonogatnak. A beszélgetés késő éjfélig is eltart, s a gazda felesége fekszik le legutóljára, de virradatkor ő az első a háznál, a ki talpon van, s fáradhatatlanul dolgozik.

A fiatalság kukoricza-fosztóba, morzsolóba, de leginkább a fonóházba jár; a melyet közösen bérelnék ki, s a használatáért néhány fő kendert, főzeléket vagy gabonát, olykor pénzt fizetnek. A fonó a szerelmesek gyűlhelye, itt szövik az ismeretséget, itt költik a népdalokat, innen terjesztik a tréfát, adomákat s a népmeséket.

* H o m e Heinrich: Versuche über die Geschichte des Menschen Leipzig 1774. 333. lap.

stb. Ivóba közönségesen csak azon községekben járnak, a hol szőlőhegy van s régi jogunk értelmében a falunak $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{2}$ éves korcsmáltatási szabadalma van.

Azon elszigeteltségnél fogva, mely szerint a palóczság ennek előtte a nagyvilágtól egészen el volt zárva, s a papja, gazdatisztje, de sőt a katonaságtól hazatérő családtagja is elbeszéléseivel inkább a képzelő tehetségére, mintsem az értelmére hatott, a babona, meg a kuruzsolás túlságos módon kifejlődött köztük; olyant, a ki ne hinné, hogy az ujdonszülöttet szemmel meg lehet verni, nem találunk sehol; boszorkányok, vas orru bábák, garabonciás diákok, kisértetek, lidérczek igen ismeretes lények; úgy hogy csak az áll okos ember hírében, a ki ezekkel valahol találkozott, velök valami dolga volt, s minthogy mindenki tart a maga tekintélyére: hát siet is magát azonnal hírbe hozni, mihelyt erre legkisebb alkalom nyílik. Így a többi között 1866-ban harmadik-negyedik vármegyéből özönlött a bucsujáró nép Karancs-Keszibe, hogy ott egy kutban a csillagos ég visszatükrözését lássa, a miről azt állította a nép, hogy az oltári szentség van benne égő gyerityákkal és angyalarczokkal körülvéve; hanem a ki hitetlen, az nem láthat benne semmit. Ezen szédelgésnek aztán a primásnak egy igen érélyes körlevele vetett véget.

A palócz-vidéken valódi eseményt csak egy ünnep, az egyház napja képez, a mikor annak a háznak van legnagyobb becsülete, a melyet legtöbb vendég tisztel meg látogatásával.

Erre a napra már hetekkel azelőtt készülnek, s ha egész esztendőn keresztül koplaltak is, de ezen a napon a palócz bőven él, úgy hogy csak leves »hétféle« kerül az asztalra, hát még a sok sült, a kalács, a béles, a csík, meg a morvány stb.!

A tésza ételek közül említést érdemel a »gancza«, vagyis a kukoricza lisztből készült haluska, melyet Gömörben buktának hívnak, meg a »fentő« vagy nehol »ferentő«, melyet mákosan, s a »bogak«, melyet keletlen tésztából a parázshamu közt sütnék.

Zab-kenyeret a palócz még a legszegényebb faluban sem eszik, burgonyája mindenütt van, a miről már 1816-ban nyomtatásban megtanította Rátz Zsuzsánna, hogy lehet azt huszonkét-féle módon elkészíteni.* A gombázást szeretik, úgy szintén az aszalt gyümölcsöt is mindenütt.

* Rátz Zsuzsánna: Buza szükségben felesgálló jegyzések. Miskolcz, 1816.

Szent-Mihály naptól kezdve tavaszig sok helyen csak kétszer esznek: reggel és este, s miután a gazda felesége az ételt feltálalja, közönségesen azt mondja: »Isten áldja meg a kendtek eételét is, meg az embereét is!« Ha egyszerre többen étkeznek, hát közös tálból egymás után sorban esznek s villa helyett, melynek használata itt nagy ritkaság, a hüvelyk, mutató és középső ujjukkal működnek igen ügyesen és tisztán.

A csurgókutak vize előttük nagyon becses; vannak ásott kútjaik is, de azokra kevés gondot fordítanak, úgy hogy káva híján igen sokszor bele esik gyerek, oktalan állat.

Sör, kávé a palóc nem iszik; de a mit szerfölött szeret ételben-italban, az fűszer és virág, minő a fahéj vagy czimet, szerecsendióvirág, a rozmarin és tárkony (*artemisia dracunculus*) stb.

A lakadalmaik rendszerint őszre esnek, a mi nagyon természetes, mert a legény csak őszre szerezhethet be magának egy kis élelmet. A házasság a szerint különbözik, a mint a legény haza, a családi házhoz házasodik, vagy pedig ő megy el vőül máshová, a szerint, a mint vagyontalanabb a vőlegény, mely utóbbi eset lealázóbb, s az előbbi esetben a menyasszony az eskületétel után nem lép azonnal az őt megillető jogok használatába, hanem előbb szülőihez tér vissza, és csak nagy rímánkodással vezeteti el magát a nászaszszonya által. »Kéreti magát«, mint mondani szokás, ez illik egy menyasszonyhoz.

A házasság suhancz sok helyen azzal teszi próbára az eladó leány szülőinek türelmét, mikor tudni szeretné, vajjon neki szánták-e a leányt, hogy benn felejt a csuháját vagy szűrit a szobában, s ha észrevehetőleg kiteszik azt a szülők a pitvarba: az annyi, mint kosár. Résső - Ensel Sándor szerint ez a szokás a Bakony környékén is megvan* s a közmondást »kitették a szűrit« (azaz nem kell) ország-szerte ismerik.

Az eljegyzés neve kendőlakás, a melyen kendőt ad a leány a mátkájának s a lakozásnál a legény pajtásai közül a szószólók elmés és élces versekben nyelvészeti szempontból is érdekes dolgokat szavalnak.

Az esketést megelőző napon a násznagy, néhol a vőfély másodmagával sorba járja a hivatalosakat s másnap a kitűzött időben a násznagy vagy vőfély, Gömör némely falujában a »mocsó-

* Résső - Ensel Sándor: Magyarországi népszokások. Pesten, 1867. 55. lap.

Iya* kalauzolása mellett mennek előbb a leányos házhoz, a hol ünnepiesen megkérlik a leányt, mire a kiadó tolmácsolja a szülők érzelmeit s oda igéri a menyasszony szerelmét és holtig tartó hűségét, s innen mennek a hit letételére a hol a szertartás végbe megy s az oltárnál némely helyen, mint Szent-Simonyban Gömörben, a vőlegény is verset mond a papra.

A menyasszony-fektetés lassan-lassan kimegy a szokásból, s az ezzel járó ünnepiességek is megszűntek. Ennek előtte azonban, miután a vőfély a vőlegényt a háló-kamrába vezette, viszatért, s a vőlegény forró kívánságát és esdekléseit tolmácsolta a menyasszony előtt s mialatt ő maga egy ez alkalomra készített három águ gyertyát égetett, hasonlóképen olyat adott a menyasszony kezébe is, míg a násznép a cigányok u. n. fektető zenéje mellett mulatott s a vőfély rákezdte a »menyasszony tánczát«, melyet az által szakított meg, hogy lekapta nagy hirtelen a menyasszony fejről a koszorut, kirohant vele, s aztán lefektették s a nászágyhoz egy asszonyt küldtek, a ki azon kívánság kijelentése mellett forgatta meg fölöttük a dunnát, hogy annyi esztendeig legyenek magtalanok.

Galáboeson legalább, Nógrád megyében, szégyennek tekintik, ha a menyecske az esküvő után hamar megsaporodik.**

Vajjon az itt említett kirohanás nem a régi leány-elrablást jelképezi-e? Beóthy Leó hasonlót ír a keletindiai kond-népről*** (Orissza tartomány), hogy náluk a nászt a menyasszony szülőinek házánál lakomával, tánczczal és énekkel ünneplik; hajnal felé aztán a menyasszonyt a vőlegénynek egy nagy bátyja a hátára kapja s eltűnik vele, mire a vendégsereg két pártra szakad s a szökést tréfás küzdelmek közt kísérlik megakadályozni.

A dévajkodás a palócz földön is megvan; a reggeli szürkületben szalmatüzön ugrosnak át, a tűzre paprikát szórnak, vagy némely ember pipájába tömik s mielőtt a menyasszonyt avatásra a templomba vinnék, maguk elmennek utca hosszant »hajnalt járni«.

A »rokon« elnevezés helyett a palóczok az a tyafi, a tyámfia stb. szót használják, a mi a szoros névszerinti összeköttetést fejezi ki. Az, hogy a menyecske a maga törvényes urának az öcscsét

* »Farsangi vagy lakodalmi bolond«. Nincs meg a Magyar Akadémia Szótárában.

** Ré só-Ensel Sándor: i. m: 210. L.

*** Beóthy Leo: A társadalmi fejlődés kezdete. Budapest 1883. I. kötet 47. L.

Házas
menyasszony
feketés
palóczok

Galáboeson
a palóczok
kisebbség

»kisebbik urának« hívja, az ősidőkben nem pusztá phrasis lehetett; mert nem egy nép él a civilisatio alantabb fokán, a hol a polyandriát bevett szokásnak tekintik. Már Strabo azt írta Boldog Arabia lakosairól, hogy ott a fivérek, akárhanyan lettek legyen, csak egy feleséget vettek, a ki esetleg nővérük is lehetett, így aztán a család egy anya fiainál többre nem szaporodhatott.

A lakadalmaskodás ma már nem igen tart el egy hétig s a »nagy hérészs« az esketés nyolczadnapján s a »kiseb hérészs« hat hét múlva sokkal egyszerűbb és jelentéktelenebb ünnep vagy lakoma, mint hajdan,* midőn egy színes szalagon elővezetett élőkakas fölött törvénykeztek s a vádbeszéd után annak fejét egy turbános magyar éles kardjával elcsapta.

A hangszerek között, melyek ezen e vidéken ismeretes specialitást képeznek, a csorda-pásztorok »kürtjét« kell kiemelnünk, melynek ismertetését semmiféle nyomtatott műben nem olvastuk. Az u. n. tárogatótól különbözött az, de valahányszor a vendégség díszét emelni akarták, a »kürtöt« — mindig az ősök emlékére gondolva — hallgatták.

Mi a keresztelőt illeti, a palócz csak a »poszrikot« ismeri, melyet egész csendben ülnek meg, és két-három liter pálinka elfogyasztása után haza sompolyognak mintha, semmi sem történt volna. Ha véletlenül hivatlan vendég téved olyan házhoz, azt »garasos komának« fogadják, a kinek ezen díjat, a garast, azonnal le kell fizetnie; ha esetleg fiú gyermek megy oda, annak a fővege zálog fejében ott marad.

A Székely-földön divatozó »kaláka« és »hopsza« a palóczok előtt ismeretlen; azonban a gyermekágyas asszonyt annyira kitűntetik, hogy számára egész idő alatt a sógorok és komák feleségei főznek, és pedig anynit, hogy abból néha egy egész család is jól lakhatik.

A kiskorú gyermeket, ha meghal, nem fekete, hanem piros színű kendővel gyászolják.

Virasztani nem szoktak; de az egész ház népe rögtön megszüntet minden munkát, s ünnepi ruhájába öltözködik, mint a hogy a hét valamennyi szombatjának délutánján szokott.

Mikor a megboldogultat siratják, legtöbbsnyire nevéen szólítgatják, mintha felakarnák költeni, s minél jobb módú valaki,

* A »hérészs« szerintünk a here szónak nem a »fucus« (eine Hummel, Bräme, Wespe), hanem »virilia« értelmétől származik. Szabó Dávid hérérsznek, Mandly Péter hérérsznek írja.

annál több versszakot rendel a kántornál, a melyben szülőitől testvéreiktől és valamennyi hozzátartozóitól búcsúztatja.

Ha egy hajadonnak a mátkája hal meg: nem egyszer lehet hallani, a mint a berekben, az erdőn, a mezőn stb. ideáljának nevét a viszhangba bele kiabálja, s jól esik lelkének ha ezt a viszhang által többszörösen visszavert keservet hangoztatni hallja. Talán azt gondolja, hogy mások siratják s ő ninesen azok között, így ámitja magát, így felejt, így vigasztalódik.

A koporsót a sírokba »p a d m a l y« alá, egy oldalnyílásba rejtik s a sírba emlékezés okáért marékkal néhány rögöt dobnak.

Mindössze ennyit tartottunk ezúttal érdekesnek a palóczok viseletéről, társadalmi helyzetéről, szokásaikról s gondolkodás módjáról elmondani.

Nincs okunk kételkedni benne, hogy ama reánk rótt kötelezettséget elegenden fogják teljesíteni, a melyet a »R a j z o l a t o k« írója, H o r v á t I s t v á n örökségképen hagyott nekünk, a ki a palócz kérdést a maga kisebbik végrendeletének nevezte, a mely úgy jogtörténelmi, mint ethnographiai, úgy nyelvészeti, mint aesthetikai szempontból stb. mint ősrégi eredeti és tipikus fölötte becses.

Igénytelen véleményünk szerint végtére is a magyarnak minden jelentéktelen művelődéstörténelmi adatot gondosan kell őriznie; miután a n é p s z o k á s a írott törvényeinél is hatalmasabb tényező, mutatja a Werbőczy-féle »Tripartitum«, a mely soha szentesítést nem nyert, hanem azért a magyar embernek vérebe ment át s minden időben egyik főbiztosítékát képezte alkotmányunknak.

FINDURA IMRE.

Egy haladó lépés a domboru térképek készítésénél.

Streffleur Valentin tábornok, kinek mint az osztrák s magyar háromszögelési hivatal főnökének befolyása alatt a térkép-készítésben nagy emelkedés állt be,* már 1856—1859 közt próbálkozott meg a vállalattal, hogy az általa tervezett s a bécsi cs. kir. közoktatási ministerium költségén kiadott réteg-térképeket, melyek a monarchia egyes korona-országait ábrázolják, lépcsős matriczok se-

* Méltatják ebbeli törekvéseit F. Tóth Ágoston Ráfael: Helyszínrajz és földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása 1875. 296—297. lap. Valamint O. Peschel: Geschichte der Erdkunde 1877. 681, 706. lap.

gítségével domborúakká préselje; de a mérték parányisága (1 : 856,000) miatt túlságosan magas lépcsők egyes pontokon, a hol egymáshoz közelebb értek, azt eredményezték, hogy vagy elszakadt a papír, vagy a körrajz eltolódása folytán elveszett a vonalok arányossága, még pedig a szélek felé nagyobbodó eltéréssel. Azzal, hogy közbe vásznat alkalmazott, enyhített ugyan némikép a bajon, de oly kevéssé kielégítő mértékben, hogy később az egész préselési kísérlettel föl hagyott. Meglehet, fölvette volna újra, ha 1870-ben közbejött halála ebben meg nem akasztja, mert Streffleur nem az az ember volt, kit egy-egy sikertelen kísérlet végkép lehangoljon.

Jóval szerencsésebb sikerrel járt el 1878 óta Fischer vom See őrnagy, a mennyiben Bécs környékének mind a 30 tércéprészetét, melyeket Albach Gyula, műszaki törzskari őrnagy, a cs. és kir. technikai és közigazgatási katonai bizottság utasításából a természet után 1 : 25,000 arányban készített, papírtészta alátételével kitűnő relieffekké idomította át. E részletek mindenike 27 $\frac{1}{2}$ cm. magas és 37 cm. széles, a terep lépcsői a hegységben 10, a síkon 5 m. tetőirányos távolságot ábrázolnak; az alapot a tenger szintje képezi, a lapok szélei pedig oldalképeket szolgáltatnak, oly módon, mint a hogy Homolka »Magyarország hegyvízrajzi térképé«-nek (1880.) szélén keresztmetszetekkel találkozunk. Bár a préselés pompásan sikerült, de az éles szem mégis csak észreveszi még a rétegvonalok nyomait, melyek a domború kép eredetijének alapjául szolgáltak. De mivel a magasságok a vízszintes kiterjedéshez képest természetes arányban vannak tartva, a legemeltebb pont: a Magas Lindkogel (Das eiserne Thor) a heiligenkreuzi részleten majd 3 $\frac{1}{2}$ cm. magas. Csak a hirtelen meredek emelkedéseknél, minő pl. a leopoldsbergi, kellett nyomás közben nagyon ügyelni, hogy a papír el ne szakadjon.

Legújában Budweisban Guttenbrunner hadnagy törekszik szerencsével arra, hogy a cs. és kir. katonai földrajzi intézetnek monarchiánkról 1 : 75,000 arányban adott térképeit kaucsuklap fölhasználásával préselve domború képek előállítására megkísérelje. A Schneeberg H. Aegidii szakasznak a próbája már megvan és igazolni képes azt, hogy e földadatnak ilyen úton való megoldása nemcsak lehetséges, hanem az anyagnak rugalmassága és terjedékeny volta miatt azzal is biztat, hogy egyes elszigetelt pontoknak hibás sikerülése is csak mint ritkaság fordulhat elő. E módon 6 szakasz, melyek Bécs környékét ábrázolják, készen van, de teljesen kidolgozva még csak a főnebb jelzett lap van meg. Mivel pedig a mérték kicsiny és a hegyek nem túlságos magasak, önmagától érthetőleg nem tesz

nagy hatást a domború kép fölülről vagyis madártávlatból tekintve, minélfogva csekélyebbeknek tűnnek föl a magasságok, mint a szem várná; de ha vízszintesen vesszük vizsgálat alá, azonnal észre lehet venni, hogy a lejtők körvonalai a csekély mérték daczára egészen jól megegyeznek a természetes alakulással, mi nem volna lehető, ha nem állnának azok oly közeli és hű arányban a természettel.

Az most már a kérdés, fogja-e ajánlani az ekkép előállított domború kép a nyomás pontossága, és az anyagnak tartós volta mellett az olcsóság is? Domború képek eddig gipszből készültek, de azok nagyon ki vannak téve a pusztulásnak, bár nem tagadhatni, hogy kötőszerek, ú. m. dróthálózat vagy vászon közbetevésével szilárdabban állnak össze; de e mellett sok baj van velök, mert nehezek és a szálításnál törekeny voltuknál fogva rendkívül gondos csomagolást kívánnak. Azonfölül minden egyes lapot külön kell kifesteni, mint valami helyrajzi térképet, a neveket firniszszel bevont selyempapírra ráragasztani. E részletező eljárás igen megdrágítja azokat és mégis inkább csak rendkívüliségek gyanánt jöhetnek figyelembe, hogy sem oly gyakorlati szolgálatot tevékül, mint a különleges topografiai térképek.

Fischer vom See őrnagy és Guttenbrunner hadnagy sikeres törekvései folytán elmondhatni, hogy az ür, mely eddig a sík térképek és domborúak közt tátongott, át van már hidalva. A térképlapok fölhasználásával megtakarítható az egyes domború képek készítése körül idő és költség, mi előbb a mint elkerülhetetlen volt, azonkép olyan magas árakat képviselt. Bécs környékének előbb említett 6 lapja domborműben egyenként 3 frtért volt kapható, sőt újabban szerzőjük az előállítási költségek emelkedése miatt kénytelen volt azok árát negyedfél forintra rúgtatni.

A ki a topografiai képek rajzát helyesen tudja olvasni, úgy hogy lelkében az ábrázolás nézése közben a tér domborúságot nyer, mely egyúttal a valódi arányokhoz is közel jár, annak nincs szüksége a hegységek ily módon való megérzékítésére; de a járatlanabbakra nézve, kiknek szemét kevésbé fegyelmezték a mértani tanulmányok, ez levén a legnehezebb dolgok egyike, nagy szolgálatokat tesz; a kezdő pedig, ki a hegyek rajzolásánál megállapított jeleket eleinte elvont dolgoknak tekinti, megkönnyítve érzi tanulmányait az által, hogy a sík és domború térképek ily szerencsés egyesítője áll szeme előtt, miért a reliefek e neme nemcsak olyan fölnőttek részére hasznos, kik a topografiai térképeken nem igen tudnak könnyedén eligazodni, hanem használható jó sikerrel az iskolában is, mondja Steinhäuser.

Putz, Bormann, Daniel elismerték már elv gyanánt, hogy a geográfiai oktatásnál jelentékeny könnyebbség állna be, ha a kezdő tanulóknak a talajalakulás módosulatait csak valamennyire is utánzó plasztikai térképek állanának rendelkezésére; természetesen tűrhető árakon és könnyen kezelhető alakban. Ez óhajtsanak Eckerlein és Lindig lipcsei könyvkiadók oly módon kívántak megfelelni, hogy Wolderman-nal, a gothai »Photolithographische Karten nach einem Relief« című térképek egyik tervezőjével indították meg 24 lapból álló »Plastischer Schulatlas«-ukat a Föld minden részéről papírtésztaiba préselve. Ezek közt csak egy-egy lap, »Európa« és a »Németbirodalom«, maradtak simán, hogy rajtok a politikai elhatárolás különböző színekben könnyebben keresztül vihető és a tanuló által áttekinthetőbb legyen.

E vállalat eleinte a préselésen kívül csak 2 színt használt: zöldet az alföldek, s okkersárgát a hegyvidékek élesebb megkülönböztetésére, mint az a névtelenül megjelent »Die Alpen« című lapon látható, melynek különben magassági aránya is csekélyebb, mint a többié; vagy Woldermannéi közül a Svájc, Osztrák- s Magyarbirodalom, Dánia, Itália, Afrika, — Vortimer térképeiből az Ázsia, Éjszakamerika és Ausztrália című lapokon. A későbbiekben már kétféle zöldet és egy sárgát látunk; ilyen lapok Woldermannéi közül: Európai Oroszbirodalom, Hollandia és Belgium, Franciaország, a Britt királyság, Skandinávia, a Pyrenaei félsziget, Balkán félsziget, Palásztina. Vortimeréi közül Délamerika. Még több haladásra mutat a még hátralevő 4 lap, mind Vortimertől; és mivel e lapok egyenkint is kaphatók, a melyekből legtöbb fogyott el, úgy látszik már 3-ik javított kiadásban láttak napvilágot. Európánál nemcsak a mérték (1: 21.500,5000) van adva, de egyúttal a színjelzés is. A mély földeket sötétzöld szín jelzi, a síkvidéket 200 m. emelkedésig világos-zöld, az 500 méterig emelkedő dombvidéket világos okker, a középhegységet 1500 méterig sötétebb sárga, az 1500 méteren fölülieket fahéjszín ábrázolja. Ilyen lapok még: a Németbirodalom, a nyugoti német középhegység és a keleti német középhegység, összesen 3 lap.

E térképeket, melyek a Sydow-féle kitűnő Schulatlas lapjaihoz föltűnően hasonlítanak és domború voltuknál fogva tanszerűl akár vakok intézetében is használhatók, iskolai czélokra nemcsak olcsóságuk (egy-egy darab 15 kr.) és Humboldtnek ama szavai ajánlják, hogy csak az első pillanatra üreseknek látszó térképek nyomódnak be az emlékezetbe; hanem e mellett a német paedagogiai folyóiratok

is, mint az »Allg. Deutsche Lehrerzeitung«, a »Neue Badische Schulzeitung«, a »Heindl's Repertorium für Paedagogik«, a »Pae-dagogischer Anzeiger«, a »Deutscher Schulwart« is dicsérik. Nem is róható föl hibául e térképnek egyéb, mint az, hogy a matriczot mindenütt egész pontossággal nem mindeniknél alkalmazták a nyom-dában, minélfogva megesett, hogy némely szűkebb völgyben menő folyónak pályája nem magában a mélyedésben húzódik végig, ha-nem a mellette futó hegyoldal. E hibák azonban könnyen elkerül-hetők ama fali plasztikus abroszokon, minők előállításával e kiadók szinte foglalkoznak. Ilyen lapok: a Szász királyság (85 + 114 cm.) keretben, ára 30 márka, valamint a Németbirodalom térképe.

HANUSZ ISTVÁN.

Könyvészet.

Sopron megye térképe. A soproni általános tanító-egyesület megbízásából terveztek Jausz György és Kogutovicz Manó. Mérték 1: 63,000. Buda-pest, 1885. Posner Károly Lajos műintézete kiadása.

Miként a »Földr. Közl.« 1884. évf. 127. lapján említve volt, a soproni általános tanító-egyesület megbízta Jausz Györgyöt a soproni állami felső leányiskola igazgatóját és Kogu-tovicz Manót Sopron megye fali térképének elkészítésével. Az egyesület által kívánt térkép most megjelent s kartográfánk általa oly művel gyarapodott, mely figyelmünket teljes mértékben magára vonja. Jausz György Történelmi-földrajzi atlaszáról mint kartografus igen előnyösen ismeretes a magyar és német közönség előtt s így neve kezeskedett a feladat sikeres megol-dásáról.

Hazánk, de különösen Sopron megye e térkép által igen becses taneszközt nyert, melyért kétségtelenül nagy elismerés illeti meg nemcsak a mű szerzőit, hanem azon egyesületet is, melyből e mű kiadásának eszméje kiindult.

Sopron megye falitérképe már méretei nagyságánál fogva is feltűnő; hossza 150, magassága 120 cm.; mértéke 1: 63,000, azaz oly nagy, minőben készült térképe Magyarország egy megyéjének sincs. A hatás, melyet a térkép gyakorol, nagyon kedvező s ez még fokozódik, ha a munkát közelebről vesszük szemügyre.

Jausz és Kogutovicz térképének egyik főérdeme abban rejlik, hogy igen helyesen s nagy tapintattal választja ki azon részleteket,

melyek feltüntetése akár didaktikai, akár gyakorlati szempontból kívánatos; nincs túlterhelve jelentéktelen részletekkel, melyek a hatást csak zavarnák, de más részt felöleli mindazt, minek ily fali-térképen helye van. A mérték nagysága lehetővé tette a szerzőknek, hogy mindent a legnagyobb pontossággal tüntessenek föl; így a térkép tiszta képet nyújt nemcsak a helységek eloszlásáról s rangfokozatáról (a mi a színezés és az írás különbözősége által van kifejezve), hanem azoknak alakjáról, főbb utcáiról is. Névjelzése hibátlan s kiterjeszkedik a helységek nem-magyar neveire is.

A természeti viszonyok ábrázolása szintén igen sikerültnek mondható. A magassági viszonyok színezés által vannak kitüntetve; a 200 méternél mélyebb fekvésű vidék halványzöld, a 200—500 m. magas vidék sárgás, az ennél magasabb ismét zöld (de sötétebb) színnel van jelelve; ezen kívül a lejtősségi viszonyok sraffok által vannak kifejezve. Ezáltal a zöld felszínének alkulatai jól kidomborodnak s pusztá rátekintés által is világos képet nyerünk a megye orografiai viszonyairól. Némileg csökkenti a hatás tiszta voltát az a körülmény, hogy a sraffok némely helyen túlságos vastagok s sötétek; így azon enyhén emelkedő, alacsony dombok, melyek a megye éjszaknyugati határán a Rozália- és Lajta-hegység közt emelkednek, határozottan túlságosan ki vannak emelve s oly hatást tesznek ránk, mintha a nevezett két hegység közt tetemes hegysor húzódnék el, holott az egész vidék, mely e két hegység közt terül, hullámos síkság, mely csak a Lajta felé emelkedik kissé magasabbra, de a hegység jellegét sehohsem veszi fel.

Az álló és folyó vizek kék színnel vannak jelelve, mi nemcsak a térkép tetszetősségét emeli, de áttekinthetőségét is nagyban fokozza. Hibaként csak azt kell megemlítenünk, hogy a Fertő-tó — a bécsi katonai földrajzi intézet 1875-iki felvételei szerint — jóval kisebbnek van rajzolva, mint a minő tényleg; a Fertő medre már évek óta telve van vízzel, s a tó Ruszt, Medgyes, Rákos és Okka házait mossa, — Jausz és Kogutovicz térképe ellenben a tó partjait jóval beljebb rakja.

A térkép melléklapja »Sopron környéke« cím alatt Sopron közelebbi vidékét 1:25.000 mértékben ábrázolja; e lap, mely kizárólag Kogutovicz Manó munkája, a térkép legszebb s leg-sikerültebb része, melyhez szerzőjének csak gratulálnunk lehet. Nemcsak legpontosabb s legteljesebb rajz ez, mely kiterjeszkedik a legapróbb részletekre is, de egyszersmind nagyon csinos munka. Térrajza igen tiszta, világos; az egyes művelési ágak, szántóföld,

szőlő, legelő, rét, gyümölcsös, nádas, erdő külön-külön színnel vannak jelölve; névjezése igen gazdag és hibátlan. E lapon a magassági vonalak 100 meterről 100 meterre vannak kihúzva.

Mindkét térkép a bécsi katonai földrajzi intézet legújabb felvételei alapján készült s kivitelük oly sikerült, hogy azért úgy a mű tervezőit, mint a műintézetet, melyből kikerültek, nagy elismerés illeti meg. A magyar kartografiára nézve Sopronmegye térképe hátróztatott nyereség; oly mű, mely a hozzá hasonlók közt a legelső helyek egyikét foglalja el s mely megérdemli, hogy mennél tágabb körben elterjedjen.

Nem útolso érdeme a térképnek, hogy nagyon olcsó; e nagy munka ára (vászonra húzva) 5 forint; megrendelhető Frühwirth Károlynál, a soproni ált. tanítóegyesület elnökénél, Sopronban.

Dr. Thürring Gusztáv.

Magyar helyneveink idő folytán beállott változásait nyilván tartani első sorban társaságunk folyóirata van hivatva. Az »Ungarische Revue« 1883. évi 405—428. lapjain kimutatta Dr. Hunfalvy János, mikép öltött számos helynevünk idegen alakot, ehez adalékul szolgáljon a következő három: Paúr Iván történettudósunk a »Sopron« című hetilap 1884. 36. számában jelzi, hogy a »Káptalan-Viss«-ből lett Kapitell-Heiss, a »Nemes-Viss«-ből Edel-Heiss, a »Kurucz-domb«-ből Redoutenberg. Az első két névmásításnak szerzője ismeretlen, de a harmadik Wolf Henrik-től származik, ki »Die Stadt Oedenburg und ihre Umgebung. Eine geologische Skizze zur Erläuterung der Wasserverhältnisse dieser Stadt 1870.« című munkájában használta először.

Ha a Német-birodalom jogosítva érzi magát nemcsak arra, hogy vissza-németesítse Elzász-Lothringen elfrancziásodott helyneveit, hanem Pozen-Gnezen lengyel neveit is németre fordítgatja: dicséretre méltó módon cselekszik Zólyommegye törvényhatósága, midőn jelen évi márczius 20-án Beszterczebányán tartott közgyűlésén a megyében idők folytán eltótosodott vagy eltótosított magyar helyneveket részint a magyar Akadémia történelmi osztályának véleménye alapján okmányilag kimutatott régi magyar nevekkal helyettesíti, részint pedig magyarra fordítja és elrendeli, hogy azok 3 év leforgása alatt hivatalos használati jogukba lépjenek.

Régi történelmi neveket kapták vissza és lesznek:

Baczuch helyett Vaczok.

Dubova helyett Garam-Sz.-Miklós.

Dobrona » Dobronya.

Hiadel » Hédél.

Körmecske helyett	Körömcse.	Radvan helyett	Radvány.
Lopej »	Lopér.	Rakitocz »	Rakolsz.
Lucsahn »	Luczatő.	Szaszi »	Szász-Pelsőcz.
Lukovo »	Lahócz (1251-ből.)	Szkubin »	Szabkény.
Pojnik »	Pónik.	Zamosztja »	Garam-Hidvég.
Predajna »	Péteri.		

Magyarosított nevet nyertek a következők és lesznek :

Benyus helyett	Benesháza.	Kralik helyett	Királyka.
Bisztra »	Sebesér.	Kram »	Karám.
Bravaczo »	Baraczka.	Kramlistja »	Kapocs.
Brezini »	Berezna.	Latky »	Latos.
Brezova »	Zólyom-Brezó.	Ljeszkócz »	Mogyoród.
Brusznó »	Borosznó.	Lukavicza »	Lahócza.
Budicska »	Budás.	Malacho »	Malakó.
Bujakovo »	Bikás.	Medved »	Medvés.
Bukovecz »	Bukócz.	Medzibrod »	Mezőköz.
Bukovecz (más) »	Bükkös.	Mihalkova »	Mihályi.
Csacsin »	Csécésény.	Mihalovo »	Mihálytelek.
Detva »	Gyetva.	Misztrik »	Mesterhely.
Dolina »	Völgyes.	Mostanicz »	Mosód.
Donoval »	Dóval.	Moticsko »	Motyók.
Dubovo »	Dobó.	Mvolcsa »	Mócsa.
Dubrav-Kralova »	Dobró-Királyi.	Mvotyova »	Mátyásfalva.
Dubrav-Ocsova »	Dobró-Ocsova.	Myto »	Vámos.
Duvodno »	Duvó.	Nemceze »	Németi.
Filipo »	Fülöp.	Nemeczka »	Németfalva.
Gaspero »	Gáspárd.	Oszrblja »	Cserpatak.
Hanesz »	Jánoska.	Pobis »	Babos.
Hermanecz »	Hermánd.	Podholja »	Havasalj.
Jabrikova »	Jabrikó.	Podlavicz »	Pallós.
Janosovka »	Zólyom-Jánosi.	Pojnik-Lehota »	Kis-Pónik.
Jaraba »	Jarabó.	Pojnik-Huta »	Pónik-Kohó.
Jaszena »	Jeszenye.	Polhora »	Erdőköz.
Kalistja »	Kallós.	Polonka »	Palánka.
Kalinka »	Kálnok.	Potkanova »	Kánalja.
Kincselova »	Gönczölfalva.	Povraznik »	Póráz.
Klokocs »	Hegyhát.	Prasnicza »	Parasnó.
Kortig »	Kordaháza.	Prjehod »	Perhát.
Kosztiojarszka »	Élesd.	Prsan »	Percsény.
Kozelnik »	Keckés.	Pudkonicz »	Padkócz.

Rasztoka helyett	Rásztó.	Szljeccsan helyett	Szalas.
Ribar-Szljaec	» Halászi-Szliács.	Szruko	» Szerkő.
Richtarova	» Birótelep (alsó és felső.)	Sztosok	» Domszög.
Rjecska	» Récske.	Tajova	» Tajó.
Ronicz	» Kis-Garam.	Tazarasz	» Tócsa.
Rudlova	» Rudló.	Telenszka	» Szarvasvölgy.
Sajba	» Sebő.	Tergalo	» Györgyő.
Sajszkova	» Fehérkő.	Tetenecz	» Szarvas (alsó és felső.)
Salkova	» Zalfalva.	Turecska	» Török (alsó és felső.)
Stubno	» Stubnyó.	Turova	» Túr.
Szaszova	» Szászfalu.	Ulmanka	» Olmányfalva.
Szebedin	» Szebedény.	Valaszka	» Olaszka.
Szenicz	» Szénás.	Valentova	» Bálint-telep.
Szihla	» Szikla.	Vidrova	» Vidrás.
Szjelnicz	» Szélnye.	Zavodja	» Zavaros.

E 111 megigazított helynév közül az első 15-nek polgárjoga mellett a tiszteletre méltó történeti mult harczol, az utóbbi 96-é mellett a szerencsésen választott jó hangzás, mely egyúttal lehetőleg nem sokat tér el akár rokonértelem, akár gördülékenység szempontjából a régitől. Azt mondja Peschel Oszkár (Abhandlungen zur Erd- und Völkerkunde 1877. I. 228–236.), hogy az újvilágnak Amerika a neve, mellyel azt az igénytelen lothringeni gymnasiumi tanár, Hylacomylus (Waltzemüller Márton) történeti tévedésből fölrüházta, nem vált volna oly hirtelen népszerűvé, ha oly könnyen meg nem leli vala útját a fülekbe, mit leginkább az eszközölt, hogy a már közszájon forgó Ázsia meg Afrika nevekkel egészen rokonhangzású; és viszont hasonló okból szorult ki az Uj-Hollandia név a barátságosabban ejthető Ausztráliával szemben. Ezekéhez hasonló könnyű és gyors elterjedést kívánunk a Zólyommege törvényhatósága által készített és használatra 1888-tól hivatalból kötelezőleg elrendelt magyaros hangzású helyneveknek. *Hanusz István.*

Délszaki ég alatt. A magas Pirénékből s tengereik mellől. A művelt magyar közönségnek s főleg az ifjúságnak. Irta Vajda Viktor. Előszóval Virágh Elektől. Öt fametszvényvel. Kis 8-ad rét XIV. és 270. lap. Budapest 1885. Ára 2 frt.

Ez érdekes útirajznak fejezetei: Egy költemény után. A nap országán át. Az Atlanti óceán mellett. A cordouani torony. Francia alföld. Utazás a Pirénékbe. A Gave. Notre-Dame de Lourdes. Cauterets. Gavarnie. A Roland hasadék. Bagnères de Bigorre. Ba-

règes. Búcsú a Pirénéktől. Képei: A Vignemale. A cauteretsi gave. Luz völgye. A gabiétoni jéghegyek jégtűi. A Roland hasadék.

Ha valamely könyvnél értékes dolog, hogy előszava nem a szerző tollából folyt, akkor kiválóan fontos ennél, mert Virágh Elek előszava fölfedi a munkának földrajzi hiányait, a nélkül azonban, hogy az olvasó szájaizét előre elvennie; mesteri kézzel, mintha csak arra számított volna, hogy a mely olvasó az előszón kezdi a könyv élvezését, úgysis önállóbb ítéletű szokott lenni, hogy sem a »cum grano salis« nyújtott megrostálás után a művet elítélje, — a kezdő olvasó pedig nem szokott az előszó átnézésével magának munkát csinálni. Ismertetésünkben tehát az előszó a lényeges.

Annnyiféle útleírás, világlátottságot igazoló könyv után íme egy kötet a magas Pirénékbe vezet, melyek kevésbbé ismertek, mint akár Éjszakamerika emlegetettebb tájai. Régebben magok a francziák is csak szelidebb völgyeit nézték meg. Régente nálunk sem sokat törődtek a Kárpátokkal, tudták felőlök, hogy hóval vannak borítva az év nagyobb részén át s nem igen közeledtek feléjük; sőt Petőfi s általán amaz irodalmi iskola óta, mely az Alföldet magasztalta, a rónát, a pusztát már csak hazafias és nemzeti szempontból is a fenyvesek zordon bércei fölé emelte, úgy lehet, a nép miatt, mely ez eltérő földrajzi képletek egyikét vagy másikat lakja. A magas Kárpátok most mindegyre nagyobb érdekelttség tárgyai, látogatottságuk jelentékenyebb, honfiak és külföldiek versenyezve sietnek oda és magasztalják szépségeiket. Ki beszél ma a diósgyőri Tempéról?, melyben atyáink oly hosszú időn át gyönyörködtek vala. A mai izgatott kornak, ha elmereng is a békés völgyek szépségén néhány pillana'ig, csak eget verdeső hegyóriások bírják lebilincselni érzékeit.

Igaza van Virágh Eleknek, hogy Vajda Viktor e művében az útvonal kicsinyes kijelölése néhol Baedekert juttatja eszünkbe, másutt meg földrajzi értekezést vélünk olvasni, — de nem tagadhatni el tőle az érdemet, hogy a pirénéi tájaknak háttérét adott, melyben élő alakok mozognak és itt elbeszéléshez hasonlít munkája. Különben jó, hogy csak ismertetést kapunk oly országról, melynek vidékeit jól összeállított s a részletekre is kiterjeszkedő földrajz a magyar közönségnek még föl nem tárta. Es valóban György Aladár »Európá«-ja 1881-ből inkább a néprajzi viszonyok, adatok kézi könyve, mint részletező tájrajz. Visontay János »Európa összehasonlító földleírása« 1874-ben az I. kötettel félben maradt, Hunfalvy János nagyszabású földrajzi munkája pedig nem haladt még any-

nyira, hogy a franciaországi Pyrenék lábához települt dombvidéket élénk tárhatná. Maszlaghy Ferencnek vannak 1875-ről élénk tollal festett úti vázlatai »Dél-Franciaország« czímen, de igazán az sem a hegyvidékbe nyújt bepillantást, hanem adja az utat Genftől Lyonig, onnét a Földközi tengerig. Megálló helyei: Avignon, Vaucluse, Tarascone, Les Baux, Arles, Aiuges Mortes, Nîmes, Cette, Toulouse s a baszk földön Lourdes.

A »Déli-szaki ég alatt« tett utazás megfigyeléseiből kiemelendő, hogy Nantes-ban fölemlíti a régi rabszolgakereskedőknek még ma is palotaszerűleg büszkélkedő házeit, midőn még sokat megengedtek a kiváltságok. Ma e paloták már csak bérházak s régi tulajdonosaik utódai nem igen dicsekszenek őseik foglalkozásával. Bemutatja délnyugoti Európa 4 kiváló nevezetességét, ú. m. a cordouani világító tornyot a Gironde torkolatánál, melynek 7 m. magas lámpája 63 m. magasból 30 tengeri mértföldre szórja világát és győzelmesen versenyez az eddystonei s new-skerryvoriei világító tornyokkal. Festi a Gavarnie vízesést, mely nagyobb méretű és szebb, mint maga a schaffhauseni zuhatag. Leírja a híres Roland hasadékokat csinos rajzzal kísérvé, valamint a Pic du Midi meteorológiai észlelő állomását, mely előbb 2368 m. magasban volt berendezve, de mivel úgy tapasztalták, hogy 2877 méteren előbb szabadul meg a hegycsúcs a május hónapokig tartó havazásoktól, ma 509 méterrel magasabban van elhelyezve.

Vajda Viktor, bár inkább a képző művészetek termékeit élvezni és méltányolni képes turista és nem szakképzett geográfus, de eleven irányával, szerencsés történeti reflexióival, néprajzi sikerült jellemzéseivel és a könyvét emelő szép fametszetekkel irodalmunkat földrajzi szempontból tekintve is elég értékes munkával gyarapította. Nagyvárad, hol »A kath. hitterjesztés lapjai«, »A képes missió-könyvtár« jelennek meg, hol a »Biharország« szerzője él, hol Vajda Viktor született, a geografia művelése körül kitesz magáért.

Hanusz István.

Biharország. Útirajzok írta K. Nagy Sándor. Második kötet. Nagyvárad 1885. 8-ad rétet 304 lap. Ára 1 frt 50 kr.

Több jel mutat arra, hogy hazai geografiánk terén egy kis »Sturm- und Drangperiode« kezdetén állunk, a lázas tevékenységet, mely csak az iskolák szükségletein törekedett hamarjában gyártott földrajzi (tankönyvekkel segíteni, ma a személyes tapasztalatokon nyugvó leírások készítése váltja föl. A »Biharország« írója maga

sem hitte, hogy munkája, melyet 2-ik kiadásában e folyóirat (1884. 316—319. lap) méltatott, egy második kötetet is vonjon maga után, mert különben jelezte volna előre. De bejelentés nélkül is szívesen látott jövevény ez, mert mint méltó társ egészíti ki az elsőt.

Megismerteti a szerző ebben a megye székhelyének és minden tekintetben középpontjának — Nagy-Váradnak — nevezetesebb épületeit és közintézeteit részletesen. Elindul azután a megye nyugoti részeibe, fölkeresi a szelid szépségű nádasokat, hol a réti madarak ezreinek dalát a nád titkos suttogása kíséri; meglátogatja a mezőséget, hol a hullámzó vetések fölött végig suranó szellő akadálytalanul iramlík tovább a szem látóhatáránál; bemegy az ő kedves hegyei közé, hol a síkság tölgyes erdőjétől mind magasabbra kapaszkodik a cser és nyír, a hegytetőket bükk foglalja el s csupán a fenyvesek elől húzódik vissza a bérczek csúcsairól; megmászsa szerző a havasokat, hol a természet művészi ecsete fölséges tájképeket fest a felhők fölé emelkedő sziklák körébe, a mélység homályába hanyatló völgyek fölé és ez elbűvölő képcsarnokot zúgó fenyvesek édes illatárjával tölti el; bámulta a fenyvesi tó tündéri szépségét, melyen mint egy-egy magas tátrai tengerszemen át a tenger tekint föl az ősfenyvesek fölséges tájaira s a beszélő sziklát, mely minden szót háromszorosan mond vissza; leereszkedett a sziklák hasadékaiba a mély barlangokba, melyeknek koromsötét üregei őszállatok csontjaival vannak kipadolva, vagy kupolás termeik menyegzőjét millió csillaggal ragyogó fehér cseppkövek borítják.

A munka két részből áll. I. Nagy-Váradon. Czímei: 1) A Páris patak és hegyek között. 2) Várad-Olaszi éjszaki része. 3) Olaszi déli része. 4) Újváros és a Szent-László-tér. 5) A Rhédey-kert és kápolnája. 6) A váradi vár. II. Nyugaton és délkeleten. Czímei: 1) A Nagy Sárreten. 2) Geszten és vidékén. 3) Petrósz és a fericeai barlang. 4) A petrószai és gurányi havasokon. 5) A beszélő szikla és az ősfenyvesi tó. 6) Az Oncsásza barlang és vidéke. 7) A fenyvesekben, a Balsa és Galbina völgyén. 8) A mogurai és kiskohi barlang. 9) A sergesi barlang és vidéke. 10) A pesterei és remeczi barlang.

Különösen sikerült a Nagy-Sárretnél leírása, továbbá a turfa égésnek bizarr rajza. A nádasokat kihasználó pákászok neve eredetéhez vagy jelentéséhez megvilágításához talán mi is teketünk hozzá valamit, ha jelezzük, hogy népünk a Tisza mentén páka név alatt a gyékény (Typha) buzogányainak szétfoszló pelyhes szárait ismeri; és azokat salétromos vízben áztatva nemcsak tapló gyanánt hasz-

nálja, hanem ágyneműbe is tömi pehely helyettesítés végett. Kecskemét és Kun-Félegyháza közt a vasútállomás is Páka nevet visel, mert hajdan több nád, káka, gyékény nőtt azon a tájon, hol ma rozs és kukorica táblák váltakoznak. — A Cornu Muntilor csúcsáról nyári zivatart figyel meg, mely lenn a völgyben villámlás és dörgéssel dúl, míg az 1626 m. magas havastető derült napsugárban fördik. E csúcs már csak azért is érdekes, mert délkeleti oldalán veszi eredetét a Hév-Szamos, melynek vize ott csak 4·7° C. hőmérsékletet mutat; délkeleti oldalán ered ellenben a Drágán patak, mely utóbb Sebes nevet vesz föl és midőn a Kőrösbe szakad, annak nevét is Sebes-Kőrösre bővíti, minél fogva egyáltalán helytelen volt azt »Schnelle Kőrösch«-re fordítani. Elmondja a tündéregét e folyó ikergyermekéről, mint töreksenek anyjokat a Tiszát ellentétes irányban fölkeresni. Hasonlít bár alapgondolatban e rege a Rilodagiban eredő Iszker és Maricza, a Tarkőről fakadó Maros és Olt ilyen értelmű regéihez (Földr. Közl. 1874. 277—278), de részleteiben szebb azoknál; és hogy hatásosabb, K. Nagy Sándor tollának is meg van benne a maga érdeme. Ilyen a beszélő szikla regéje is. A leírt barlangok közt legérdekesebb a most képződő remeczi cseppkő-üreg.

Annyira kerekded leírást adott a szép Biharmegyéről e munka első kötete, hogy föl sem tűnt azt csonkának tekinteni; de midőn váratlanul megjelent a második, jól esett hozzáfogni olvasásához, mert útját az első már egyengette és elmondhatni felőle, hogy az első alapján hozzákötött igényeknek annyira megfelelt, hogy amahoz hasonlóan nyereségül üdvözölhetjük a »Biharország« második kötetét is hazai földrajzi irodalmunknak napról-napra táguló mezején.

Hanusz István.

Rövid közlemények.

I. *Expedíciók.*

Johnston a Kilimandzsaron. Johnston, ki nevét a Kongo vidékéről írt kitűnő munka által az egész művelt világban népszerűvé tette, miként füzeteinkben már több ízben említettük, a múlt évet Középfrika híres havasán, a Kilimandzsaron, töltötte el a british associatio s a londoni földrajzi társaság megbízásából, mely társulatok a híres hegy részletes tanulmányozására s különösen természeti tárgyak gyűjtésére 10,000 forintot ajánlottak fel. Visszatérve ez év kezdetén, terjedelmes jelentést olvasott fel a londoni

földrajzi társaság ülésén, mely jelentésből közöljük a következő kivonatot: Utazónk május hó végén hagyta el Mombazát 120 főből álló karavánnal, melyben azonban csak ő volt az egyedüli európai. Útközben sok ember megszökött tőle, azonban junius kezdetén mégis szerencsésen megérkezett Tavcitába, a Thomson által annyira fel-dicsért állomásra a Kilimandzsaro közelébe. Thomson e helyen igen jó hirnevet hagyott hátra s mivel a benszülöttek az ujonnan ér-kezett angolt nevének hasonló hangzása miatt Thomson testvérének tartották, ő is sok szívességgel részesült. Azonban nem tartózkodott itt sokáig s a hegyi vidékre vonult, hol a moshik főnökének Mandarának területén telepedett le, ki már több ízben tanúsított jó indulatot európai utazókkal szemben s kihez Sir Kirktól, az ismert zanzibari angol konzultól ajánló levele is volt. Egy kieszen fekvő dombtetőn, mintegy 6000 lábnyira a tenger színe felett s Kili-mandzsarotól délre s melyet a benszülöttek »Kitimbiru«-nak nevez-tek, felütötte tanyáját, házakat s utakat készíttetett mintegy harmincz zanzibari emberének s egyes európai növénymagokat vetett el. Ma-gának kényelmes háza, konyhája, tehén-istállója s baromfi-ketrecze volt. Csakhamar megérkezése után háborúba keveredett. A hegy-vidéken lakó egyes szaga-törzsek megtámadták Mandarat s ő segítségére ment. Nem akarván azonban vért ontani, este rakétákat eresztett fel s ezzel a babonás négereket úgy megijesztette, hogy rögtön elfutottak. Ez esemény megszerezte számára Mandara barátságát s mivel utazónk egészen barátságban érezte magát, kis csapatjából húsz embert elküldött a tengerparthoz különféle árukért s teher-hordókért s maga csak tíz emberrel maradt Szagában. Ezek közül kettő, kiket gyűjtésekre alkalmazott, elhagyta őt s Mandarát igye-keztek felizgatni ellene s rábirni, hogy kirabolja őt. Egy hónapig csakugyan feszült viszony volt Johnston s a néger főnök között s kiraboltatását is csak az a fenyegetés gátolta meg, hogy ha baja történnék, az angolok hadsereggel jönnének őt megboszulni s Man-dara országát elfoglalnák. Később azonban ismét helyreállott a béke közöttük, mely utazónkra nézve nagyon szükséges volt, hogy gyűj-téseit szabadon eszközölhesse s a benszülöttektől érlelmi szereket kaphasson. A hegy csúcsa felé innen két ízben akart felmenni, azonbau csak 14,000 láb magasra juthatott el, mivel a kiboso né-gerek, Mandara halálos ellenségei, erővel gátolták meg a tovább-hatolást. Egyszer felállított tudományos műszerei, melyeket a négerek valami rendkívüli varázslatnak tartottak, más alkalommal pedig Mandara katonái mentették meg a csaknem biztos haláltól. Vissza-

térve küldöttei a partoktól Johnston táborá nyolcz ember helyett több mint hatvan tagú lett. Ily jelentékeny megerősödés után elhatározta, hogy Mandarától elmegy oly helyre, honnan a Kilimandszarot inkább megközelíthetni s a fő visszavonuló helynek Tavcitát szemelte ki. Egyelőre Marango főnök területén egy kis harasztlombokkal körülvett patak partján 6500 láb magasságban telepedett le, hol virágzó növényzet volt. Csakhamar még feljebb hatoltak közel tízezer láb magasságba s itt 15 kunyhót építettek s megkezdték a gyűjtéseket. Élelmi szerekkel a benszülöttek bőségesen s olcsó áron látták el őket. — Egy kis idő elteltével útnak indult Johnston a hóvidék felé oly szándékkal, hogy legalább az egyik csúcst, Kibot, megmássza. Három legerősebbnek s legügyesebbnek látszó emberét választotta ki, reggel kilencz órakor indultak útnak s fél kettőig egyfolytában haladtak még mindig gazdag virágzat között. 12,600 lábnyi magasságban találtak egy kis dél-nyugat felé folyó patakot, 13,000 láb magasban még élénk volt a növényvilág, méheket és darázsokat is lehetett látni s a mi utazónkat leginkább meglepte, itt meleg forrást is talált. Feljebb menve azonban mindinkább zord lett a vidék s a legutolsó helyi madarat 13,700 láb magasságban látták. 14,117 láb magasságban tanyát ütöttek éjjelre s innen más nap magánosan haladt előre. Útja nagyon kellemetlen volt, mivel többnyire nagy ködben haladt előre, mely miatt csak néha vetett egy-egy pillantást a magas hegycsúcsra, a hideg is nagyon kínoztá, úgy hogy 16,315 lábnyi magasságból, tehát még körülbelül kétezer lábnyira a csúcstól s az örök hó határát sem érve el, vissza kellett térnie. Ólmos esőben már este felé ért vissza előbbeni tanyájához, de embereit nem találta meg. Tűz, eledel s más szükséges eszközök hiányában nem maradhatott itt s egész éjjel ment, míg végre eljutott rendes tanyájára emberei nagy rémületére, kik benne kezdetben csak a hegy daemonját látták. A nehéz hegymászás igen elgyengítette s bár még egyszer megkísérlette feljutni a Kimbo csúcsára, oly magasságba sem érhetett el, mint első alkalommal. Különben a környéken lakó négerek csak 12—13,000 láb magasságba mennek az itt kóborgó elefántok, bivalyok s különös fajú antilopok vadászatára. Október 18 án a folyvást növekvő hideg hatása alatt odahagyták tanyájukat s visszatértek Tavcitába, hosszú keserves úton, mely alatt egyszer az őserdőben eltévedtek, más alkalommal pedig a varombok egyik durva törzse által majd legyilkoltattak; de másrészt ép ez útjuk alatt igen sok rendkívül termékeny s egészséges szép vidéket is találtak, melyek Johnston szerint kívá-

lóan alkalmasak arra, hogy virágzó európai gyarmatok keletkezzenek rajtuk. Tavcitából néhány napi pihenés után megkezdte utazónk a hegység körüljárását. De csakhogy megkezdte. Sem kísérete, sem készletei nem voltak elegendők az utazásra a maszaiak között. Néhány mérföldre terjedő útat tett meg ugyanoly irányban, mint Thomson s azután visszatért Tavcitába s innen Jipe tóhoz, hol néhány napig erős lázban feküdt. Látván, hogy nagyobb expedícióra képtelen, elhatározta, hogy egyelőre visszatér a parthoz. Útja igen kellemes volt. Pare, Usambart s a Rufa folyó mellett Panganiig. Viz mindenütt található, eledel bőven van s olcsó s a talaj emelkedése oly gyenge, hogy a parttól ez úton akár vasútat is lehetne vezetni a havasok aljáig. Csak egy alkalommal akadt baja: Ngurungani mellett mintegy ezer főből álló maszai rablóbandával találkozott össze. Neki csak hatvan embere s mintegy tiz használható puskája volt. Ezért csellel élt s azt hitette el a maszaiakkal, hogy emberei közt a himlő uralkodik s bizonyságul egy karavánjában levő albano négert mutatott nekik. A csel eredménye oly fényes volt, hogy alig egy óra alatt az ezer masai tömérdek szarvasmarhájával s más állataival együtt végleg eltűnt. Zanzibárban nem találta meg a várt segítséget s belátván, hogy nem térhet vissza a Kilimandzsarohoz, kifizette embereit s a legelső gőzössel Suezbe ment, úgy hogy már hat héttel azután, hogy a Kilimandzsarot utoljára látta, Londonba volt. Az út eredménye aránylag eléggé jelentékeny. Johnston több mint 300 növényfajt gyűjtött, melyek közül mintegy 30 eddig ismeretlen volt. Hazahozott 130 kitömött madarat, néhány emlős állatot s tömérdek rovar, melyek közt ismét sok ismeretlen volt. Négy nyelvre vonatkozólag gyűjtött szavakat s kettőnek nyelvтанát is tanulmányozta. Számos tájképet készített s igen jó tudományos eszközeivel nagyjából megállapíthatta a Kilimandzsaro térképét. Mindenek felett gondosan gyűjtötte a meteorologiai adatokat, melyek ama kedvező eredményt mutatták, hogy e vidéken soha sem nagy a forróság s habár a rendes esőzési időszak novembertől májusig terjed, itt az év minden részében fordul elő eső.

Buonfanti M. olasz utazó jelentékeny felfedező útjáról hoz tudósítást a brüsszeli földrajzi társaság közlönye. Ez olasz Afrika éjszaknyugoti részén hatolt át Tripolisztól a guineai öbölíg s oly időben, midőn a mohamedan fanatizmus e vidéken kiválóan dühöngött. Tripoliszból Flint amerikai orvos társaságában 1881. ápr. 1-én indult el s 30 tuareg kíséretében a rendes karaván-úton haladt

Murzasuk, Gatron, Kanar s Agadom mellett Bornuba, ő volt az első európai, ki Nachtigal 1869-ki utazása után e vonalon ment. Innen Dikván és Doloon keresztül akart Adamaua felé menni; azonban harcziás mozgalmak miatt kénytelen volt nyugot felé fordúlni s Barth útvonalán Kanon keresztül, honnan Jakobába kirándulást tett, Sokotoba s innen Sayba a Niger mellé ment, európai utazók között először hatolt felfelé Timbuktuig. Ezután déli irányban ment, Starajainonál elhagyta Barth útvonalát, keresztül hatolt Maszsinán s a délre fekvő Tombon, mely vidékekről mindeddig nagyon felületes tudósításaink voltak. Az utóbbi országban Sanghi tartományban kirabolták, nagyértékű jegyzetei is elvesztek s kísérete elhagyta, úgy, hogy kénytelen volt az egyenesen délre vezető útról letérni s délnyugot irányban Mosszán át igyekezett a parthoz eljutni. Bussangában a misszionáriusok által gyámolításban részesülve, csaknem két évre terjedő bolyongás után 1883. márczius 5-én ért a parthoz. Nevezetes dolog, hogy Dr. Krause a Petermann-féle füzetekben az utazást Lagoszból írt, s komoly érvekben gazdag leveleiben egészen megczáfolja. Ő Tripoliszban s Lagoszban volt ugyanoly időben, midőn Buonfanti állítólag ott járt s sohasem hallott felőle, sem más ismerősei sem tudtak ez afrikai útról. Gyanuja szerint az egész »tudományos költemény«. Buonfanti a súlyos vádra még nem válaszolt.

Gy.

Expedíció az Ural éjszaki mellékhegyeibe. Az orosz bánya-hatóság expedíciót szervez az Ural éjszaki mellékhegyeibe főleg ásványtani kutatás céljából. Ugyanis élnek a gyanúpörrel, hogy az éjszaki Uralon nagymennyiségű fém-leleteknek, kivált arany- és platinának kell lenni. Tudvalevő, hogy az Uralon 1822-ben találtak először platinát a nizensetagi magán és a goroblagodati állami telepeken. Éppen ez a felfedezés bírta Humboldt Sándort reá, hogy Oroszországba utazzék. Ő mindjárt úgy vélekedett, hogy figyelembe véve a nevezett hegyláncz geologiai alkotását, fel lehet tenni, hogy az éjszaki ágak sokkal gazdagabbak ásványokban, mint a középsők és déliek. A nemes fémek kutatásán kívül még más, általános geologiai céljai is vannak az expedíciónak, jelesül vas-, réz-, ólom- és más érczek keletkezésének helye, és kőszéntelepek után fog nyomozni, továbbá kiterjeszkedik arra is, mennyiben foly be a bányászat az erdőszetre, sőt a bányamunkások helyzetét is számba veszi. Hogy minden ily expedíciónál nyer a földrajz is, magától értetődik. A tervezet szerint az expedíció csoportokra fog oszolni és munkálkodását 12—18 hónap alatt végzi be.

Cs. L.

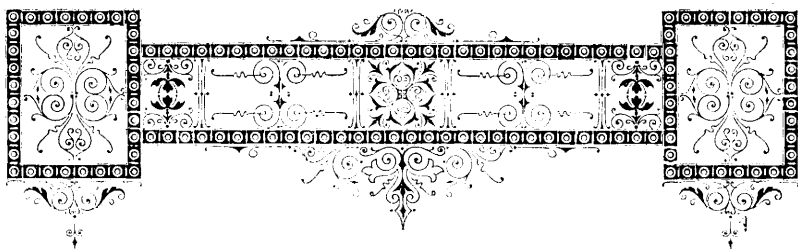
II. *V e g y e s e k.*

Ősi nyomok. A császári orosz természettudományi, anthropologiai és ethnografiai társulat anthropologiai osztálya f. márczius hó 10-én tárgyánál fogva bennünket is közelebbről érdeklő ülést tartott. A társulat megbízta egyik tagját, N e f e d o v o t, hogy anthropologiai és archaeologiai szempontból kutassa át Turgai vidéket, mely úgyszólván ismeretlen a tudós világ előtt, a mennyiben csak P a l l a s tesz róla említést, hogy Orenburgból az Ileczkája őrta-nyára menet egy kőből rakott kurgant (halmot) látott a Dongusz folyóhoz közel. Nefedov F. D. 1884. esztendő nyarán beutazta az említett térséget, és fáradságát nagy siker jutalmazta, mert sok halom felásása alkalmával sok csontvázat és más tárgyat gyűjtött, a mi nyilván a mellett bizonyít, hogy egy historicusnak a Turgai pusztáról mondott eme szavai: »hogy ha erre jártak is a kozár, bolgár, mongol és magyar seregek, útjuk hasonlóan a sivatag széléhez, nyomtalanul elenyészett« nem felelnek meg a valónak; sőt ellenkezőleg elégséges adatunk van amaz állításra, hogy a Turgai vidék nem egy, hanem több nép működésének terét képezte, még pediglen különböző időszakokban. A felkutatott halmok két irányban húzódnak: az egyik Mongolia tájáról a Tobol folyó völgyében vonul el, a másik irány pedig dél-keletről India felől, Turkesztánon keresztül csap. A két vonal egyesül egymással, mihelyest elérte a terület dél-keleti határát. Némely halom kövekkel van borítva, némelyik nincsen; a holtak azonban mindig a földszín alatt fekszenek. A talált tárgyak arról tanúskodnak, hogy valamikor közlekedés volt a Turgai térség és Krim meg a Kaukaz közt. Ugyanezen alkalommal felolvasták N o s z i l o v D. K. tanulmányát a vogulok történeti emlékeiről. Noszilov átkutatta az Ural hegláncznak vogulok lakta egész keleti lejtőit, és régi várromokon, szenet, égett csontokat, és némely házieszközöket tartalmazó nagy gödröken kívül más történeti emlékekre nem akadt. A hagyomány szerint ezeket a gödröket azért ásták a vogulok, hogy a szamojédek támadása esetén elrejtsek vagyonukat, sőt olykor ők maguk is menedéket találtak bennök. Mégis reménylenünk lehet, hogy az Ural keleti lejtőinek tüzetesb vizsgálása gazdag anyagot fog nyújtani az anthropologusnak és archaeologusnak, mert ezek képezik Európa és Ázsia határát, következésképp sok nép nyomait rejtik magukban, melyek fokozatosan kiszorították helyükből a délről érkező jövevények. Cs. L.

A Misszisszipi forrását kutatta ki Glazier Willard amerikai kapitány. E forrás Minnesota államban teljesen ismeretlen s csak indiánok által lakott vidéken fekszik s ezért nem ismerik eddig. A tó, melyből a Misszisszipi kijön, Itasca tóról dél felé $47^{\circ} 13' 25''$ hosszúsági fok alatt fekszik, megközelítőleg 1578 láb magasságban az Atlanti oceán felett. A folyó hossza e forrástól 3184 angol mérföld. Magát a tavat a felfedező 1881. jul. 22-kén látta először s Glazier-tónak nevezte el. A tó csaknem egyenes irányban fekszik a Leech-tóval, melynek környékén már vannak európai telepek. *Gy.*

A saharai vasút Faidherbe tábornoknak, Szenegambia volt kormányzójának nézete szerint úgy volna legczélyszerűbben megvalósítható, ha az algiri vasutat Machariahtól, a jelenlegi legdélibb állomással Ainszalaig folytatnák, mely Tuat oázisban, már marokkói területen fekszik s innen tevekaravánok mennének Timbuktuig. A Szenegal mellől Medinatól Bambukig, honnan a Nigieren most egészen rendes gőzhajózási összeköttetés létezik, már folyamatban van az építés s így ha ez kiépül, vasúton és gőzhajón szállíthatnák a terhet Timbuktuig s ily formán az áruforgalom egészen biztosíthatnák. *Gy.*

Angra Pequena határát jelentékenyen megnagyobbította újabban Lüdericz, az által, hogy a híres Fredricks József namagua főnök birtokát 600 forint évi járadékért megszerezte s engedélyt nyert, hogy e területen utakat, vasútakat s távírókat tetszése szerint állíthasson fel, bányákat művelhessen, egyszóval mindenféle közmunkát tehessen. A szerződés, mely 1884. okt. 28-án kelt, egyúttal megerősíti az Angra Pequena vonatkozó szerződéseket is. Mily nagy területet képez ez új német gyarmat, nem állapítható meg pontosan, mivel különösen keletfelé meglehetősen lakatlan terület van. Legnevezetesebb helye azonban Bethania, hol már régóta van a rajnai misszióknak egy telepe s hol a talaj eléggé nedves s termékeny oly annyira, hogy a misszió állomás kertjében tropikus növények is megteremnek. Megemlítjük egyúttal, hogy az a terület, melyet Einwald a múlt évben a Lüdericz czég számára Afrika keleti partján a Lucia-öbölnél megszerzett százezer holdat, azaz 405 □ kilométert tesz. *Gy.*

Hazánk leirói 1884-ben.

I.

Rudolf főherczeg az év elején egy nevezetes tudományos vállalat élére állt. Az egész munka tizennégy kötetre van tervezve és célja az osztrák-magyar monarchia megismertetése. Az 1. és 14. kötet általánosságokkal, hét kötet a birodalmi tanácsban képviselt országokkal, egy a megszállt tartományokkal s négy kötet hazánkkal foglalkoznék, úgy, hogy minden kötet mintegy 30 ívre terjedne. A magyar rész szerkesztésével Jókai Mórt bízta meg a főherczeg s munkatársakul felszólította az ethnographiával s földrajzzal foglalkozó magyar írók legnagyobb részét, köztük társaságunk érdemes elnökét is. A szerkesztőség e műben egy, a tudományos alaposság igényeinek megfelelő, a mellett a népmondakör kutatásait, a jellemző traditiókat, a népköltészetet és tájleírást összeölelő dolgozatot óhajt kiadni. A főherczeg maga is munkatársa lesz a vállalatnak, melynek anyagi sikerét a fölséges királyunk áldozatkészsége biztosítja. A munkában feldolgozásra váró anyagot a deczember 9-én Budapesten a főherczeg elnöklete alatt tartott ülésben jelölte ki a szerkesztőség. Lapjaink vegyes érzelmeikkel fogadták a nagy vállalat tervét s annak egyúttal politikai jelentőséget tulajdonítottak. A főherczeg mellé csoportosult munkatársak díszes csoportja mindenestre biztosítékul szolgál, hogy e műben — a szerkesztőség terve szerint — valóban összesítve lesz mindaz, a mi hazánkra és népéletünkre nézve érdekes és tanulságos adat s hogy mindezt sikerülni fog irodalmi becsű és mulattató olvasmánynyá idomítani. Földrajzi vállalkozás hazánkban még nem kellett általánosabb érdeklődést s joggal hihetjük, hogy a jogos remények teljesülhetnek is.

Hazánk földrajzi fölvételét egyes közegek különben is a legnagyobb buzgalommal folytatják. A honvédelmi miniszterium már márcziusban értesítette a törvényhatóságokat, hogy térképezés, továbbá csillagászati és földtani tanulmányok végett az ország egyes részeibe nyílt rendelettel több honvédtisztet küldött ki; Leherl Ferencz cs. és kir. kapitány pedig a bécsi katonai földrajzi intézet

4. évkönyvében közölt egy tanulmányt a monarchiában végrehajtott lejtérézésekről. Chavanne-nak a monarchiáról kiadott kézi atlasza nagy gonddal dolgozza föl a hazánk természeti viszonyaira vonatkozó adatokat s 5. füzetében a csapadék-mennyiségnek az évnegy szaka szerint való elosztását s a zivatáros napoknak kitett vidékeket tünteti föl, mint erről Közleményeinknek már 322. lapja is megemlékezett. A cs. és kir. földrajzi intézet ez évben is 37 lapot adott ki 1:75,000 szerint készült specialis térképeiből, jobbadán hazánk délvidékeire vonatkozólag. — Ezeket a megyék rovatában nevezzük meg. — A monarchia földrajzi viszonyainak általános leírását igéri azon vállalat, melyet a Duncker-féle lipcsei czég »Bibliothek für moderne Völkerkunde« czímmel indított meg. Reméljük, lelkiösmeretesebben lesz írva, mint a Payne A. H. kiadásában »Panorama des Wissens und der Bildung« czímmel szintén Lipcsében megjelent »nyelvtani, történeti, földrajzi« stb. vállalat, mely Magyarországról azt hirdeti, hogy ott »a lakosság műveltsége általában véve alacsony fokon áll, úgy, hogy minden foglalkozás, mihez több ismeret szükséges, a németek kezében van.« Itt említjük, hogy Mihók Sándor a »Magyar Kompas«-ból különnyomatként adott ki egy »Magyarország vármegyékben« czímű füzetet, mely a legujabb politikai és pénzügyi beosztásokra vonatkozó adatokat tartalmazza.

Egyes utazók ez évben is leírták hazánkat. Legnagyobb feltűnést keltett Adam Edmondné (Lamber Juliette) »A magyarok hazája« czímű könyve, mely a francia kiadással egyidejűleg jelent meg a »Nemzet« tárczájában s azután külön is. Sok kedves felületesség, sok jóakarát, de egyúttal néhány helyes megfigyelés van elbeszélésében, melyről Közleményeinknek 318. lapja már megemlékezett. Kevesebbé ösmert, de alaposabb a Vigeron útirajza, melynek a Budapeستől Pannonhalmára tett kirándulást festő része magyarul is megjelent a Magyar Sionban. Montferrier H. G. Párizsban közelebb adta ki azon leveleket, a miket Ausztria-Magyarországban, Szerbiában és Bulgáriában 1884. július 18-tól október 2-áig jártában lapjának, a Journal des Débatsnak írt. (Voyage de fantaisie politique en Autriche-Hongrie, en Serbie et Bulgarie). Legnagyobb előszeretettel időzött hazánkban, melyet futólagos megfigyelés után is elég jól írt le a szellemes turista. — Olaszország méltó alakban ösmerti meg végre hazánkat, ha teljesen megjelenik Marinelli G. páduai egyetemi tanár »La terra« czímű munkája, melynek hét kötetéből 3 foglalkozik Európával. Lehet, hogy felhasználhatja már Edmondelo Amicis híres olasz útleíró tudósításait is, ki közelebb hazánkba akar jönni, hogy azt képekkel ékesített díszkiadásban ösmertesse meg. — Bostonban Pitman Mária (Margery Deane) »European Brezes« (Európai szellők) czímmel csakugyan kiadta azon művét, melyről már Közleményeink 1883. évi folyamában a 106. lapon emlékeztem. Szerelettől áradozó, de felületes munka; ez is azok közé tartozik, a mik a hazánkba tett fölfedező utakról ábrándoznak és csudálkoznak,

hogy a cigányok hazájában nagy városok stb. vannak. Arkádiának tekinti ez országot, hol az élet s élvezet egy és ugyanazon dolog. Olyan, mint a legtöbb útleírás, melynek rokonszenve többet árt, mint ellenséges színezete. — Németországban a Duncker- és Payne-féle vállalaton kívül közelebről érdekelhet még bennünket Stielers Schultatasa, dr. Paulitschkének a Zeitschr. für Realschulwesenben tett kifakadása miatt is. Paulitschke hibáztatja Stielert, hogy hazánkat feltünteti térképein, jobbadán a magyar helyesírást követi s Daruvár, Vukovár, Eszék stb. helytelen jelzésének megmutatására egy kis nyelvészkedéshez is folyamodik. Mióta Lipcsében, 1872-ben megjelent Egli »Nomina Geographica« című alapvető műve s az onomatologia azóta nagy szerepet játszik a földrajzban. Legújabbán dr. Umlauft Frigyes vállalkozott arra, hogy 6—7000 földrajzi nevet magyarázzon meg Ausztria-Magyarországban egymagában, (Geogr. Namenbuch von Oest.-Ungarn). Kétségtelenül nagy érdeket ébreszt a földrajzi nevek története, a mint az időrendben felsorolt s bizonyítható írásmódok szerint állíthatni azt egybe. Attól kell azonban tartanunk, hogy a magyar helynevek magyarzására nem illetékes a magyarul nem tudó jeles szerző; nem tehát azok helyes írására és helyes kimondására sem. Igen figyelemreméltó jelenség ezen téren Parmentier francia tábornok »Vocabulaire Magyar-Français« című 47 lapnyi füzete, melyet — a 319—322. lapon Közleményeink már ösmertettek. A fölvet 552 helynév magyarzása általában véve sikerült, — a kiírás és kimondás egyaránt helyes. Ezen komoly törekvésekkel szemben csak mosolyra indíthat azon román lap, mely ily helyneveket ösmert Magyarországon: Abagii, Alámari, Bacani, Brasoveni, Cavafi, Carciumari, Clopotari, Hangii, Luminarari, Mecanier, Tipografi, Zidari, Zugrafi stb. A fordítás szabadsága valóban nem terjed odáig, hogy nyelvünkben még a legjelentéktelenebb helyneveket is önállóan szerepeltessük, mert ez csak a földrajz elterjedésének akadályozására s egyúttal elsekélyesítésére vezetne. S mert a térképeknek ilyen névferdítései az oktatás menetét is hátráltatják, a kormány ez évben is kellően ellenőrizte a nemzeti iskolákban a térképeket; Simor János esztergomi érsek pedig egyenesen elrendelte, hogy a hatáskörébe tartozó tót népiskolákban ezentúl a föld- és természetrajzot is magyarul kell tanítani. Nép- és középiskolai földrajz- és térképirodalmunk különben jobbadán csak a régiebb kiadások ujranyomatására szorítkozott s így itt mellőzhető.

A nagy magyar alföld fejlődés-történetéből Közleményeink lapjain Hanusz István közölt egy tanulmányt. Az erdélyi Kárpát-egyesület 4. évkönyvében Bielz Albert az erdélyi fennföldről 67 barlangot ismertetett, az azokban eszközölt ásatásokkal együtt. Hazánk ezen délkeleti részének egyes vidékeit jól rajzolta Téglás Gábor, ki a »Nemzet« 644. s köv. számaiban, Aradról kiindulva a magyar államvasútak legújabb szakaszát, t. i. az erdélyi és Machart József, ki a mérnökegylet közlönyében a kolozskara-virágosvölgyi szakaszt írta le, ez utóbbi a vonalnak vízmentesítésére való

tekintettel. Az erdélyi Kárpátgyesület 3. évkönyvében szólt Kórodi Lajos azon viszontagságos utazásról, melyet Brassótól Gyulafehérvárig egy felhőszakadásos júliusi napon tett meg. Ez és Téglás cikke használható kalauzul szolgálhat Aradtól Brassóig, tehát egész Erdélyen át. Vasúti vonalokról levén szó, megemlítjük, hogy a budapest-újszónyi szakaszt Közleményeinkben Kugler M. vázolta. »Erdély régiségei« czímmel a Családi Naptár mintegy száz váromnak és várhelynek ismertetését adta. A cikk eleje a mult év-folyamban jelent meg.

Horvátországnak legelterjedtebb ismertetése jelenleg Klaiics Viktornak »A horvátok-lakta földleírása« czímű könyv, mely horvát nyelven a szent Jeromos-egyesület kiadásában, 7000 példányban jelent meg. Sajátságos, hogy magyarul még mindig nincs behatóan leírva Horvátország, melynek magatartása pedig évről-évre foglalkoztatja nemzetünk közvéleményét. Pesty Frigyesnek a lapokban elszórva közölt értekezései is csupán a régi Horvátországot illetik. Hasonlót mondhatunk a feloszlatott határőrvidékről is. Ballagi Aladárnak »A határőrvidék és legújabb monographusa« czímű tanulmánya, melyről már mult évi szemlénk 114. lapján emlékeztünk, a megbírált Schwicker Henrik észrevételeivel együtt csak most látott világot a »Századok«-ban.

Vicomte de Caix de Saint-Aymour »Les pays Sud-Slaves de l'Austro-Hongrie« czímmel adott ki Párisban egy 301 lapra menő könyvet, mely 58 kép és egy térkép kíséretében beszél Horvát- és Tótországról, Boszniáról, Hercegovináról és Dalmatiáról.

II.

Ethnographiánkat még mindig forrongásban tartja Vámbérynek a magyarok eredetéről tavaly kinyomatott műve. A közte és Hunfalvy közt folyó harcban a Kosmos hasábjain dr. Fligier is állást foglalt. Szerinte a magyarok eredetileg finn-ugorok, csakhogy később számos népelemet vevén magukba, ezzel sok szó került nyelvökbe. E szók száma jóval nagyobb, mint azt eleinte Hunfalvy állította. A mai magyarok, a mennyiben szláv vagy német vér nem kering bennök, testalkatukra nézve inkább emlékeztetnek a törökökre, mint a finnekre. Ez utóbbiak világos, a magyarok pedig sötét színűek. Budenznek maga Vámbéry is válaszolt az akadémiában. E szerint őt a török-magyar összehasonlítás terére főkép Budenz összehasonlító szótára vezette, melynek — mint mondja — erőszakos, ingadozó, fogalmak és hangtan tekintetében fonák állításait már az első pillanatokban sem helyeselhette. Azután sorban felelt Budenz öt fővadjára s különösen hangoztatta, hogy mivel Budenz azon a priori megalkotott elvénél fogva, hogy a magyar nyelv kizárólag ugor jellegű, nem törődött a török felé hajló rokonság viszonyával, nézeteit e tekintetben nem igen tarthatja megbízhatóknak. Vámbéry tételeit behatóan bírálta Barna Ferdinánd is, kinek tanulmánya az akadémia nyelvtud. értekezései közt található; míg Túry Józsefnek az ugor-magyar theoriáról írt

czikke a Philologiai Közlöny három füzetében olvasható. — Az Ipolyi hallgatása óta úgy elárvult magyar mythológiához újabban számosan szolgáltak adatokkal; ezek közt becses Pap Jánosnak a nagykanizsai főgymnasium értesítőjében »Néhány állat és növény szereplése a magyar mythológiában és költészetben« címmel írt közleménye. A sárkány, lidércz, griffmadár, aranyfarkú madár, pelikán, turúl, gólya, fecske, nyúl, róka, kigyó, fűzfa, hárs, tölgy, fodormenta stb. stb. tulajdonságait, úgy, a hogy azt a néphit tartja, jó rendben sorolta fel. A Svájczban visszamaradt ősmagyarokról és Bartalus Istvántól, a régi magyarok zenéjéről és zenészeiről, az Egyetértés hozott tárczacikkeket (16—18. és 21. számban). Népmeséinkről behatóan értekezett Jones W. Henrik a Notes and queries 224—243. számaiban. Ugyanő Kropf Lajossal együtt »Magyar Tales« címmel egy gyűjteményt állított össze, mely sikerült angol fordításban nyujt magyar népmeséket s regéket. E könyv, a londoni Folk-Store Society 1884. évi tagilletményeül jelent meg. A székely népmesékből szép kötetet adott »Székely Tündérország« címmel Benedek Elek. Az ő meséi — Rákosi Jenő előszava szerint — »leírva s olvasva annak látszanak, a mik valóban, egy naiv elbeszélő körülményes és furfangos ajkán. Az élő elbeszélés benyomását tesszik a holt papiroson.« Irodalmi nyelven festi a nép gondolkozásmódját s annak beszédmódját nem másolja egyszerűen. A »Magyar Nyelvőr« ellenben ez évben is irodalmi sallangok nélkül, hű utánzatban közölt meséket, szólásmódokat, közmondásokat, népdalokat, versikéket stb. az ország különböző vidékeiről. Az 1885. évi orsz. kiállítás háziipari csoportbizottsága felszólította a háziipar megbizottjait, hogy az ország különböző vidékein található eredeti népviseleteket rajzban vagy fényképen, lehetőleg szinezve gyűjtsék össze. Ez meg is történt s Ma u k s Nándor bártfai játékgyáros ezek nyomán papier-machéból életnagyságú és élethű bábokat készített s azokat az eredeti népviseletek szerint öltöztette föl. A háziipar csarnoka mintegy 20 szobára lesz felosztva s minden szobában más-más vidékbeli mezbe öltöztetett bábukat s háziipari tárgyakat helyeznek el, képviselvén a csángó, székely, délmagyarországi, kalotaszegi, fenesi, sváb, román, tót, szerb és bolgár népviseleteket s háziiparuk tárgyait. — A székely vagy régi magyar írás eredetéről Hódoly László írt a pozsonyi főreáliskola értesítőjében. Szerinte a Nyugat-Ázsia első polgárosult államát alapító akkádnéppel való érintkezésből származik ezen írás, mely leginkább hasonlít az eddig ismert előázsiái írások legrégebb alakjaihoz és meggyőző érvekkel küzd a mellett, hogy a székely betűk nem koholmányok, mert a velők rokon alphabetek ismerete csak a legújabb kor régészeti kutatásainak eredménye. Dr. Asbóth Oszkár a magyar akadémiaiban s a Nyelvtud. Közlemények XVIII. kötetében »Szlávság a magyar keresztény terminológiában« címmel értekezvén, azt vitatta, hogy őseink a térítő cseh papoktól tanultak írni, olvasni s hogy a kereszt, koma, szerda, csütörtök, péntek stb. elnevezés mind ó-szláv eredetre vall. Szabó Károly, a székelyek történet-

írója, összegyűjteni készül a székely nemzetre vonatkozó főbb értekezéseit, melyek közül kiváló érdekűek a székely nemzeti névről, a székelyek régi törvényeiről és szokásairól s azon kérdésről szóló fejtegetései, királyi telepítvényesek-e a székelyek? Ez utóbbi külön füzetben is megjelent M.-Vásárhelytt. Hiteles okleveleket, történelmi tényeket állít szembe Hunfalvy nézetével. Szerinte a krónikáinkban a székelyek eredetéről már a XII. század elején följegyzett nemzeti hagyományban több a történelmi igazság, mint Hunfalvy minden okoskodásában és gyanítgatásában. Hogy a magyarság, főképp pedig az általa képviselt állameszme ismét ki volt téve oly támadásoknak, miknek tudományos értékek nincs, de annál nagyobb a politikai jelentőségök, alig kell mondanunk. Hoffmann az Ungarische Revueben helyezte kellő világításba az ilyféle czélatosságokat, Tóth Gáspár pedig egy »Vertheidigung der Ungarn« című terjedelmes és a német sajtóban, pl. a müncheni Allg. Zeitung irodalmi mellékletében is feltűnést keltett könyvvel válaszolt dr. Seppnek »Ein Volk von zehn Millionen, oder der Bayerstamm« című, a csehek és magyarok ellen írt pamphletjére. Utóbbi dr. Heinrich Gusztáv is sikeresen czáfolta az Ungar. Revueben.

Az erdélyi szászok házairól és udvarairól Teutsch Frigyes írt az Auslanban; a lipcsei Illustr. Zeitung pedig betelepedésöknek hétszázados ünnepélyeiről adott néprajzilag is használható leírást.

A románok eredetének és Erdélybe-költözésének kérdésében Xenopol foglalt állást Roesler ismeretes elmélete ellen. Könyve román nyelven jelent meg, ép úgy, mint dr. Marienescu M. Athanáznak a pogány és keresztény szokásokról, (Cultulu păgănu si crestinu) című munkájának I. kötete, melyben a régi román ünnepeket és szokásokat tárgyalja. Ösmerteti ugyanis a meghatározott hóban és napon tartott állandó s a meghatározott hóban tartott ünnepeket, a nyilvános játékokat, a születéseknél, lakodalmaknál és halálzásoknál követett szertartásokat s párhuzamba teszi a dárczi és régi római mythológiát. E fejezetben ép úgy kárhoztatja Roeslernek a román nemzetiség keletkezését Dárczián kívül kereső teoriáját, mint imént Xenopol. Műve 4 kötetre van tervezve. A Deutsche Rundschauban Schwick er H. az erdélyi mokányokról közölt népmertetést.

A délmagyarországi eltűnt olasz gyarmatosok emlékezetét Rosenfeld M. elevenítette föl az Ung.-Revueben. A magyarországi francia telepeket Gareau úr szándékozik behatóbban leírni. — Prochaska ösmeretes ethnogr. vállalatában Stefanovics-Vilovsky írt a délmagyarországi, dalmátiai, boszniai és hercegovinai szerbekről, tudományos készültséggel és fájának szeretetével értekezett. Művének első fele a földrajzi és történelmi viszonyokat, a második — kevésbbé támadó és irányzatos, de annál kellemesebb modorban beszél a szerbek jelleméről, erkölcsairől, szokásairól, egyházi és nemzeti intézményeiről, s a nyelv, irodalom, tudomány, színművészet, zene, építészet és festészet terén kifejtett

törekvéseikről. Legcsinosabb talán a népköltészetéről szóló fejezet. Függelékében a délmagyarországi bolgárokról közöl adatokat. Ezek ethnographusának Czirbusz Gézának a krassován bolgárokról Közleményeink harmadévi folyamában olvasható tanulmányát ösmertette meg az Exploration s a bukaresti földrajzi társaság Buletinjé is, mely e téren búvárkodásra hitta föl a román tudósokat. Dr. Krausz Frigyesről a bécsi anthropologiai társulat adott ki egy nagy művet a délszlávok erkölceiről és szokásairól; ebben a szerző a délmagyarországiakról bőven emlékezik. — A magyarországi szerbeknek XVI. századbeli történetéről Dudás Gyula közölt hosszabb tanulmányt a Szegedi Hiradó 172—196. számaiban.

A tótok jelen társadalmi állását Budilovics A. (Dobránszky Adolf) könyve, mely Varsóban jelent meg, előre sejthető elfogultsággal ismerteti. Szerinte a magyar »szarnok« nyomja és magyarosítja a tótokat; a felvidéki 15 főispán közül egy sem híve a tótságnak, nincs a magyar országgyűlésen egy tót képviselő sem stb. A tót népvét Szabó István a Magyar Allam 36. számában fejtegette.

Az erdélyi cigányok ismertetésével kiváló érdemeket szerzett magának Wlislöcky Henrik, ki az Ungar. Revueben néprajzilag mutatta be őket, a Philologiai Közlönyben pedig költészetökről, a tőlük átvett erdélyi szász szavakról, közmondásaikról s a világ teremtését elbeszélő egyik mondájukról értekezett. Szongott Kristóf a kolozsvári »Ellenzék«-ben s a szamosújvári algymnasium tudósításában a hazai örmények vezeték- és keresztnéveiről közölt egy fejtegetést. Kimutatta, hogy az örmény családnevek közt található idegen eredetű nevek nem kölcsönzések, hanem azért fordították le neveiket az örmények, hogy az idegen népek, kik közé letelepedtek, azokat megtanulhassák. Mások az általuk lakott helységről kaptak »czi«-végzetű melléknevet. Örmény nevet e hazába némelyek azért nem hoztak magukkal, mert Ani elpusztulása (1239) után még különböző országokban bolyongtak; négy különböző helyen; otthonukat azonban csak Magyarországon találták föl és csupán itt cserélték el nyelvüket, egyházi szertartásaikat és szokásaikat. — A magyarországi zsidók eredetével dr. Kohn Sámuel foglalkozott. Föltevése szerint hazánk zsidói a török-tatár származású kabarok utódai, kik már Lebediásban csatlakoztak a magyarokhoz. Nagy gonddal gyűjtötte össze a héber kútforrásoknak a magyar történelemre vonatkozó adatait és 68 kiadatlan oklevelet csatolt művéhez, mely a magyar zsidók történetét a mohácsi vészi tárgyalja. Művének a honfoglalást illető része a »Magyar-Zsidó Szemlé«-ben is megjelent.

A kihalt népfajokkal csak kevesen foglalkoztak. Nagybecsű munka Pulszky Ferencnek »A rézkor Magyarországon« című könyve. Pulszky szerint a kő- és bronzkor közt egy hosszabb időre terjedett rézkorszaknak is kellett lennie, mit nemcsak az a körülmény tesz valószínűvé, hogy a bronz már ötvösséggel jár, mit pedig meg kellett előznie a réz használatának. Magyarországon

vannak oly rézleletek, mikben az ónnak semmi keveréke sincs s a talált tárgyak közt némelyek egyenesen az átfúrt, csiszolt kőhöz tartoznak, míg a régi vélemény szerint a kő- és bronz-typusok közt nincs átmenet. Pulszky 29 illusztrációban mutatja be hazánk rézleleteit, mik élénken tanúskodnak a rézkorszak virágzása mellett. Művét az akadémia adta ki — s németül az Ung. Revue ismertette azt behatóbban. Herodotnak azon állításával szemben, hogy Kr. e. a VI. és V. században az agathyrsek birták Erdélyt s az ettől délre a Duna balpartjáig menő területet, Frölich Róbert, az ókori földrajz szorgalmas bűvára, azt bizonyítgatja az Archaeol. Értesítőben, hogy helyesebb Ptolemaeos nézete, mely szerint az agathyrsek a Balti-Tenger mellékén laktak. — Hampel József az akadémiában Pannoniának Antonius Pius korabeli történetéhez szolgáltatott adalékokat, bemutatva a kistéri (komárommegyei) tizennégy tárgyú leletet s e közt egy pannoniai katona elbocsátó levelét. Ennek tulajdonosa belföldi ember, az azalus volt, Atta. Hampel megösmertette az azáli nép helyrajzát s fejtegette, hogy egyfelől a Rába alsó folyása, délfelé pedig majdnem a Balaton képezte az azalusok határát. Szomszédaik amott a bójok, emitt az ozonok voltak. Neudeck az Archaeol. Értesítőben a Styriában, Bián és Zsolnán talált ravisci pénzekről bebizonyítja, hogy a lelet-helyek semmit sem bizonyítanak a verőhely dolgában; az ez érme-
ket kibocsátó s kiterjedt kereskedést folytatott nép az araviskok quád népe lehetett, mely a Dunától éjszakra, oly helyen laktak, hol a gélákkal s dákokkal ellenkezőleg nem voltak kitéve görög befolyásnak. — König Vilmos a népvándorláskorabeli pannoniai ötvösműiparról értekezett. A IV. századból eredő több mint 3000 dunántúli sír leleteiből bizonyítja be, hogy a római műipar mellett hazánkban egy idegen s részben egészen új formákat teremtő ötvösműipar virágzott; önálló stílusra még nem vergődött ugyan, de már egyesítette magában a római s a még teljesen át nem érzett barbár formákat, úgy, hogy Pannoniában a germán műízlésre való átmenetet jelzi. — König Pál a hunyadmegyei történelmi társulatban Dáciiából 12 collegium emlékét elevenítette föl. Apulumban (Gyulafehérvár) volt a takácsok czéhe, mely a XIII. legiót látta el posztó- és vászonruhával, sátrakkal, ponyvakkal, pokróczokkal stb. Ugyanitt székelt a marosi hajósok és révészek egyesülete is. Az ulpia-trajanai hordároknak külön egyesületök volt s Vöröspatakon és Tordán a temetkező-társulatok sem hiányoztak.

III.

Magyarország népesezésének statisztikáját Láng Lajos és Jekelfalussy József írta meg. E nagybecsű munka egyúttal I. kötete a »Magyarország statisztikája« czímmel három nagy kötetre tervezett vállalatnak. A statisztika történetének áttekintése után az álló népességről szólnak s az 1880. évi népszámlálás adatai szerint 15.739,259 lélekre becsülik a jelenlevő népesség összes számát. A népcserét, népsűrűséget stb., a nemzetiségi, egyházi- és

korviszonyokat, családi állapotot, a foglalkozási statisztikát ép oly behatóan tárgyalja e jeles mű, mint — második fejezetében — a mozgó népeiséget. Hazánk népeiségének megosztásáról J e k e l - f a l u s s y már e könyv megjelenése előtt értekezett a Nemzetgazdasági Szemlében.

IV.

K ö z g a z d a s á g u n k n a k és kereskedelmünknek 1883. évi állapotait K o r m o s Alfréd és K e n d e Zsigmond külön füzetben vázolta. Dr. Földes Béla kiadta a nemzetgazd. és statiszt. évkönyv II. kötetét is. A munka nagy szorgalommal és szakértelemmel készült és a tavalyihoz képest, számos új fejezetet tartalmaz s mindenütt a legújabb adatokat közli. Mihók Sándor Magyar Kompassza a pénz- és vasútügy terén ez évben is kitűnő kalauzál szolgálhatott; nem kevesebb, mint 1119 intézetről ad felvilágosítást s évről-évre gazdagabb tartalommal jelenik meg. — A német közönségnek kiváló gonddal írt könyvben mutatta be Wirth Miksa Magyarországot és annak talajkincseit (Ungarn in seinen Bodenschätzen). Könyvének bevallott célja az, hogy érdeklődést keltsen hazánk gazd. tényezőinek tanulmányozására s hogy a nyugati tőkét rábírja a nálunk még parlagon heverő oly sok gazdasági és termelési ágaknak fölkarolására. E végből leírja az ország kerületi, földrajzi, földtani és időjárási viszonyait, a népeiség állapotát, a mezőgazdaságot, bányászatot, kohászatot, erdészetet stb.; ismerteti az állat-egészségügyet, kereskedelmet, ipart, forgalmat, közlekedés- és közoktatásügyet, sőt az államháztartást és törvénykezési viszonyokat is. Ily összefüggően még magyar nyelven sem méltatták gazdasági kincseinket. — Grüner Lajos a Mezőgazd. Szemle több számában vázolta a Vágvidék gazdasági viszonyait.

V a s i p a r u n k jövőjéről K e r p e l y Antal a magyar Akadémia értekezéseit hozó füzetekben szólt. Hátsek Ignác térképén tüntette föl az orsz. selyemtenyészési felügyelőség területét. Selyemtenyészéssel e szerint kiválóan Tolna, Bács, Torontál és Temes foglalkozik. Az utóbbi négy év alatt elég jelentékeny az emelkedés, míg ugyanis 1879-ben 91 község 456 termelője csak 2507 kgr. gubót termelt, addig 1883-ban 463 község 6261 termelője 78,185 frt értékben már 72,142 kgrot állított elő. A debreczeni keresk. tanintézet által 1884. ápril hó elején rendezett tanulmányi körutat F á b i á n Lajos Mór 70 lapon írta le az intézet értesítőjében, mely Miskolcz, Diós-Győr, Rozsnyó, Dobsina, Losonc, Salgótarján és vidékeik bánya- és iparvidékeit ösmerteti.

A budapesti áll. közép-ipartanoda V. értesítőjében Petrik Lajos tett jelentést Erdélyben, Felső-Magyarországban, a Dunántúl és Budapesten általa látott agyagárú-gyárakról s a népipart képező fazekasságról. K l e m p Gusztáv ugyanott 5 erdélyi és 13 magyarországi szesziparát, keményítő-gyártását, szövet- és fonalfestő-, szappan-, gyertya-, zsír-, petroleum-, bőr- és cichoria-iparát. — J a l s o v i c z k y Géza pedig az országnak papíros, vagy papiros-

anyag előállításával foglalkozó 36 kisebb nagyobb gyárat (27 város nevezetességét) mutatta be. — A február 17-én megnyílt ötvösműipar-kiállítás kiválóan ezen ágra figyelmeztette hazánk értelmiségét. A kiállítás lajstroma 6 füzetben jelent meg s azonkívül nagyszerű díszkiadás fogja ismertetni annak egyes kiválóbb tárgyait. Nem is említve a lapok tudósításait és tárczacikkeit, egészen új világitásba helyezte e műipar multját dr. Ballagi Aladár, ki közrebo-csátotta Kecskeméti W. Péter ötvöskönyvét, mely a magyar ötvösség fénykorában készült.

Közlekedésügyünket az 1882. évi statiszt. évkönyv VII. füzete ismerteti. A nevezett év végén 7703-81 km. (közte 232-7 km. kettősvágányú) vasút volt üzemben, a miből a tisztán magyar vasútak hossza 4546-15 km. s a befektetett tőke ezeknél 469.961,692 frtra rugott. Vörös Lászlónak ez évben kiadott (ötödik) vasúti évkönyve hét fejezetben csak az 1881-re vonatkozó adatokat tartalmazza. Külön füzetben kaptuk a magyar »korona» területén levő állami és vasúti távirdáknak 1883. évről szóló kimutatását. Oberhäuser Lajos minist. titkár 1:800,000 szerinti adta ki Magyarország postai, vasúti és gőzhajózási térképét, mely még a gyalogpostajáratokat is feltünteti s külön jegyekkel figyelmeztet a kincstári s nem kincstári postákra.

Kereskedelmünk feladatát kitünően világította meg Kéleti Károlynak »Magyarország helyzete a világforgalomban« című akadémiai felolvasása, mely számos hazai és külföldi lapban keltett megérdemelt föltűnést. Hasonlóan jeles mű Götz Vilmostól a »Donagebieth«, mely Stuttgartban még 1882-ben jelent meg s a Budapesti Szemle szerént kissé tudományosabb alakban az első kereskedelmi földrajz. A középső részben tárgyalja hazánkat, melyről külföldi műben aligha írtak valaha ily alaposan. Adatai megbízhatók; minden fontos dolgot tekintetbe vesz, oki összefüggést kereső módszere átlátszó. A befejező részben a dunai közlekedésről vallott nézeteit fejtegeti.

V.

Közoktatásügyünk állapotáról a vallás- és közoktatásügyi ministerium immár a XIII. jelentést adta ki s a nép- és középiskolákon kívül a kiseddóvó-intézetek s ipar- és keresk. iskolák 1882/3. és 1883/4. évi viszonyait is feltüntette, sőt a felsőbb tanintézeteket sem mellőzte. 1883-ban 2.242,537 tanköteles gyermek közül 1.756,836 járt a 12,684 községben fenntartott 16,090 iskolába, melyekben 22,984 tanító működött. Azonkívül 40 kereskedelmi iskola, 336 kiseddóvó-intézet, 145 gymnasium, 27 reáliskola, 6 más középiskola, 51 hittani intézet, 13 jogakadémia, 4 egyetem stb. szolgálta a hazai tanügyet. E részletes jelentés alapján ösmertette Apathy István közoktatásügyi viszonyainkat Dreyfous-Brisac »Revue internationale de l'enseignement« című folyóiratának több füzetében; Hátsék Ignác pedig Petermann Közleményeiben térképen dolgozta föl a népoktatásra vonatkozó adatokat, párhuzamba

téve azokat az Ausztriát illetőkkel. Láng Lajosnak akadémiai értekezése hazánk értelmi és anyagi fejlődését az 1870—1880-ig terjedő időszakból igen érdekesen és alaposan tárgyalja.

VI.

Hazánk természeti viszonyait, általánosságban, ezúttal a szokottnál kevesebb könyv és cikk ösmertette.

1. Hegyrajzi tekintetben érdekes Guttenbrunner György hadnagytól a Tátra domborzati térképe, mely Budweisben készült s ára 12 frt. Hasonló mértékű, s terjedelmű, mint a cs. és kir. katonai földrajzi intézet által kiadott 1:100,000 szerént szerkesztett rétegzettérképnek s egészen ezen és a monarchia 1:75,000 szerént készült térképein alapúl. Mivel az 1:100,000 mértékben 1 mm = 100 m., azért a gerlachfalvi csúcs sem egészen $2\frac{2}{3}$ cm. magas. Az egész dombormű egyszerű főszöntvény s mivel környezete és kerete nincs, tájékozásúl térképet kell használni, hogy a csúcsok, helyek, stb. hol-fekvését megtaláljuk. A Tátra egész törzsét feltüntető ezen térképet az osztrák ministerium iskolai segéd-eszközül engedélyezte. Vigner on egy Párizsban 387 lapon megjelent könyvben írta le az Alpok és Kárpátok közt szerzett tapasztalatait. Közleményeinkben dr. Thirring Gusztáv adta a Rozália-hegység orographiáját, melyet olvasóink bizonyára tetszéssel fogadtak. A többi szakmunkát a megyék rovatában soroljuk fel.

2. Vízrajzzal a következő munkák foglalkoztak: Bécsben egy Sr. 37 lapra terjedő s térképpel is ellátott füzet ösmertetett egy a Dunán vízellenében Turnu-Severintől Zimonyig tett útát. Dr. Havass Rezső a fővárosi iparoskörben ápril 3-án a Budapeستől a Fekete-tengerig terjedő szakaszt (főleg a Vaskaput) ismertette. Az Al-Duna szabályozásáról érdekes négy cikket hozott a Gonda Béla által szerkesztett Gazdasági Mérnök, Roediger Lajos tanár pedig 1:600,000 szerént készítette el az Al-Dunának Belgrádtól Turnu-Severinig terjedő szakaszát feltüntető domborművü térképet, melyről Közleményeink múlt évi folyamának 174—177. lapjain sok dicsérettel emlékezett meg Hanusz István. — A Bodrog szabályozásáról a Gazd. Mérnök, s a Rábaszabályozásról Sibrik Antal — külön füzetben — értekezett, a »Nyárad völgye« című pályamunka szerzőjét pedig jutalommal tüntette ki társulatunk. Szalay Imre harmadmagával, Senta nevü yachtján bejárta a Balatont s fényképeket vett föl a nevezetesebb pontokról. Utazását külön könyvben szándékozik megörökíteni. Közleményeinkben György Aladár azon kérdéssel foglalkozott, tengermaradvány-e a Balaton?

3. Állatgeographiai tekintetben kiváltképen Daday, Madarász, Kuthy, Migazzy, Herman, Tömösváry és Mocsáry tanulmányaira hivatkozhatunk. Madarász Gyula a Természetrajzi Füzetekben szép rajzok kíséretében ismertette a magyar fauna egyiptomi kányáit; Herman Ottó nagy buzgalommal folytatta a magyar halfauna érdekében tett kutatásait, miknek eredményét egy nemsokára megjelenendő könyvben dolgozza föl. »A véletlen és a

közös lelkesedés közös műve lesz ez a könyv« — írja róla Fodor József a Természettud. Közlönyben. — Herman véletlenül kézbe kapja elhunyt ichthyológunk — Petényi Salamon — iratait sok érdekes adattal, nevezetesen nyelvünk szempontjából gazdagon. E véletlen lelet szikra volt, mely a tudósban lelkesedést gyújtott. Utra kél s bejárja az országot, a merre csak magyar halászt munkában tud. Beszéli ezt a tipikus magyar népet ősi mesterségéről, hogy megismerje mesternyelvét; meglesi forgását, hogy kitanulja fortélyait; tanulmányozza szerszámát, hogy abból ítéljen esze, leleményessége fölött. Ezzel egyidejűleg Migázy Vilmos gróf a Duna halászatáról inkább nemzetgazd. szempontokból szolt a »Nemzet« 271—274. számaiban. Dr. Tömösváry Ödön az Akadémia értesítőjében bővítette a hazánk thysanura-faunájáról ismert adatokat, míg Mocsáry Sándor ugyanott Erdély hártya-röpü rovarairól, Hazay Gyula pedig az északi Kárpátok és vidékének mollusca faunájáról közölt jellemző dolgokat. Kuthy Dezső a Rovartani Lapokban szipolyfajainkat tárgyalta. Dr. Tömösváry Ödön a Természettud. Közlönyben a kolombácsi légyről s nemso-kára a természettud. társulatban egy bántási (?) tömegesen előforduló légyfajról értekezett s ez utóbbi légyfajt thalassomyia congregatának nevezte. Entz Géza a Természettud. Közlönyben rajzokkal fölvilágosítva írta le a tordai és szamosfalvi sóstavak ostorosait. Nagy tevékenységet fejtett ki dr. Dada Jenő. Ugyanazon lapban adatokat közölt a Retyezát tavainak crustaceairól, az Akadémia értesítőjében pedig — egy táblarajzot is mellékelve — a kerekességéről és — négy rajzlappal — kiadta a Magyarországon eddig talált elő-evezőlábú rákok magánrajzát. Az erdélyi múzeum-egyesület természettud. szakosztályában »Catalogus crustacearum Transsylvaniae e collectione Musaei Transsylvanici« czímen ismertette az erdélyi múzeum-egyesület igazgató-választmányának megbízásából két éven át tett tud. kutatások alapján összeállított rákgyűjteményt, mely 108 helyről 128 fajt foglal magában. — Dr. Koch Antal a kolozsvári természettud. társulatban (mely azóta beolvadt a muzeumegyesületbe) Erdély alsó tertiär echinida-faunájáról értekezett s 49, közte a tudományra 10 egészen új fajt mutatott be a nevezett rétegek emeleteiből.

4. Növényzetünk kifejlődésének időpontjait az északi felföldön tett megfigyelések alapján Staub Mór fejtegette a Kárpát-egyesület évkönyvében, míg az akadémiai értesítőben már a mult évekről ösmert phaenologiai térképét adta ki. Kossutányi Tamás, kinek a magyar dohányok növény-, élettani és chemiai vizsgálatáról írt könyvét már 1882-ről szóló szemlénkben (a 119. lapon) említettük, most három kötetben értekezett Magyarország dohányairól. Művét a természettud. társulat adta ki, mely Hazslinszky Frigyesnek a magyar birodalom (?) zúzmóflóráját ösmertető munkájának első kötetét is közrebocsátotta. Ez első sorban a zúzmók meghatározásának kézikönyve. A morphológiára vonatkozó legszükségesebb tudnivalók előrebocsátása után a zúzmók rendsze-

rének átnézetét s a nemek meghatározására szolgáló jelkulcsot tartalmazza; és kimutatja, hogy hazánkban 35 családja, 155 neme, 784 faja és 501 eltérő alakja van e flórának. Az akadémiai értesítőben Hazslinszky a hazánk gombavirányának megírásához tett előmunkálatokat ismertette. Linhart György, kinek vállalatáról már ismételten szólottunk, Magyarország gombáinak III. centuriáját állította össze, ezúttal kiváló gondot fordítván az erdélyiekre. Új faj ebben az Entyloma Winteri Linh. és a Polyporus Linharti Kalchbr. A fajok bővebb ismertetéséhez 15 kép van csatolva. Dr. Demeter Károly a kolozsvári természettud. társulatban az erdélyi mohokról értekezett s néhány, hazánkban idáig ösmereetlen lombos mohát is bemutatott. Dr. Borbás Vincze a Természettud. Közlönyben egy Szent-Gotthardról s egy a karszti fuzsinéból kapott fias kákát írt le, mint a vegetatív módon való szaporodás hazai példáit; dr. Staub Mór pedig ugyanott arra figyelmeztet, hogy az átokhínár (*Elodea Canadensis* Casp.) immár a pozsonyi »Pötschen«-mocsárban is előfordul. Borbás a nevezett folyóiratban a magyar homokpuszták növényzetéről a homokkötésre való vonatkozással elmélkedett. Kimutatja, hogy a délkelet felől nyitott Magyarország oly flórával határos, hol esőtlen, forró nyár uralkodik; s hogy a növények onnan be is vándoroltak. E mellett azonban a környező hegyekről került növények is népesítik homokpusztáinkat s vázolta az acclimatisatiót s a növények önfentartásának eszközeit. A homokkötésről szólva, kiemelte, hogy ezt a természetet nyújtotta alapon kell megkísérelni. A cikkében a futóhomok geológiai koráról és eredetéről tett megjegyzésére dr. Schafarik Ferencz röviden ugyanott válaszolt. Végre ugyane becses folyóiratban jelent meg Gauss Viktor előadása a Quarnero flórájáról. Utalt azon tényezőkre, pl. a tengerfenék édesvízi forrásaira, a mélységekre, a dagályra és apályra, melyek ez öböl növényzetét sajátossá teszik s felsorolta az öt szintáj legjellemzőbb növényeit. A Kanitz Ágost által szerkesztett Magyar Növénytani Lapokban most is becses közleményeket találunk a kolozsvári egyetem növénytani intézetéből dr. Scharschmidt Gyulától (Sejthártya vastagodások és cellulinszervek a vaucheriák- és charáknál; a protoplastok összeköttetésének s a sejtközi plasma előfordulásának néhány esetéről; a zygnameaceák telelése; a protoplastok összeköttetéseiről s a sejtközi plasmáról különös tekintettel a Loranthaceákra és a Coniferákra; a *Galanthus nivalis*, *Echinopsis oxygena* és az *Euphorbiaceák* sphaerokrySTALLJAIról.) A »*Cerotophyllum Haynaldianum* N. Sp.« ismertetésében Dr. Borbás megjegyzi, hogy alföldi vizeinknek két benszültöt Ceratopilluma van, a mi kiváló jelenség. Dr. Simkovics Lajos ugyanott »*Asperula strictissima* Schur! A. Rubioides Schur! és Erdély flórájának *Galium*-fajairól« kimutatja, hogy Schur műveiben nemcsak kétes új fajokra, nemcsak téves meghatározásokra, hanem hamis adatokra is akadunk. Némely növényeket pl. oly helyeken »szedett«, hol ő személyesen nem is járt. E helytelenségeket kívánta helyreigazítani. »Számot kell adnunk magunknak

arról is — úgymond, — mit táplál s mivel hát igazán Magyarország; de pontos és megbízható adatokat kell szolgáltatnunk a növénygeographia számára hazánk flórájáról. Ugyane derék folyóirat közli Janka V. megjegyzéseit Boissier Flora orientalisának V. kötete 2. füzetéről s azon forrásokat, melyekből Haynald Lajos herbariuma alakult. — Leimbach Deutsche Botanische Monatschriftjében Holuby a foghagymáról mint az éjszak-magyarországi tótok házi gyógyszeréről emlékezett meg; dr. Alexi A. P. egy Szebenben kinyomatott román nyelvű füzetkében (Despre importanti'a studiulu botanicu) Erdély átkutatására növénytani egyesületek alakítását javasolja. A következő rovathoz mintegy átmenetül legyen említve dr. Staubnak a földtani társulatban a magyarországi fa-opálokról tartott előadása, melyben dr. Felix kutatásait ismertette. Felix csak a híres medgyaszói malomkőbányában is 3 új fajt határozott meg, sőt talált egy egészen új genust is egyetlen fajjal (Staubia criodendroides). Staub utalt dr. Kuntze Ottó azon föltevésére, hogy a fák csak eredeti állásukban kovásodhatnak el; minek ellenében dr. Szabó József a tarnóczi 21 öl hosszú fára, Lóczy Lajos pedig a hunyadmegyei Pregotin-kerületre, hol a fák valószínűleg csak az elhalás és kidőlés után kövesedtek meg. Grunow a Mojsisovics és Neumayr által kiadott »Beiträge zur Paleogr. Oest.-Ungarns« II. kötetében a Dubravica (Zólyom), Tályá és Kis-Kér (Abaúj) vidékén előforduló csiszoló palák diatomeák görcsövi vizsgálatának eredményét közölte.

5. Hazánk földtani viszonyainak az európai földtani nagy térképen való feltüntetése végett egy Hátsek topogr. térképe alapján készült mappát adott át Szabó József Beyrichnek, illetőleg Kiepertnek. Az ez évi föltételek alapján most már a délkeleti Kárpátok geol. színezése is elkészülhet s Magyarország már meg is kapta az őt illető (DV) lapot a topogr. és geologiai munka teljesíthetése végett. E szerint az idáig csak rajzban levő rész itt is csakhamar metszés alá kerülhet. — Az ezen 49 lapra terjedő hatalmas mű érdekében a földtani intézet megbízásából Hoffmann, Matyasovszky, Lóczy, Koch, Roth Lajos, Halaváts, Péch és Scharfzik által az ország különböző részeiben eszközölt felvételekről kelően tájékoztat dr. Böckh János igazgatói jelentése, mely a Földtani-társulat közlönyében jelent meg az illető geologusok jelentéseivel együtt. — Hauer Ferencz Hölzelnél (Bécsben) adta ki az osztrák-magyar monarchia geol. térképét, mely egy 60 cm. magas és 9 cm. széles lapon 21 szín alkalmazásával készült. E mű haladást tanúsít Chavanne physikai kis atlaszához képest is, felöleli pl. Boszniát, sőt — Tietze nyomozásai után Montenegrót is; Kárpátjaink szintén Tietze és Paul kutatásai szerint vannak helyesebben feltüntetve és pedig úgy, hogy szembeütlőbb legyen a Kárpátok és Alpok rendszere közt levő összeköttetés, illetőleg átmenet. — Az erdélyi határhegység geol. viszonyairól dr. Primics György az erdélyi múzeum-egyesületben azt jegyezte meg, hogy Erdély fennföldjének keleti és déli hegyeiben ugyanazon földtani viszonyok

uralkodnak s hogy geol. értelemben 3 tagból áll az összes határhegység; t. i. két szélső kristályos tömegeből és az ezeket összekötő üledékes hegységből. Mivel pedig a különböző korú üledékes kőzetek kor szerint elhelyezkedve a kristályos tömegnek csak keleti oldalán találhatók fel, abból az következik, hogy az erdélyi határhavasok együttesen egyoldalú hegységet képeznek. Ezt igazolja *Inkey* Bélának a Földtani Közlönyben az erdélyi havasok nyugati részének földszerkezeti vázlatáról közlött tanulmánya is. Tektonikai tekintetben megjegyzi, hogy »a déli határhegység hegyképző réteghullámai nyugatfelé lassan szétterjednek, helyüket ujak foglalják el; a nyugatfelé nyíló szétágazás több ízben ismétlődik és így a kezdetben keletről nyugatra húzódó lánczok egyfelől délnyugatfelé kanyarodván, a Duna szorosaihoz érnek, melyeken túl a szerb hegységben lelik folytatásukat; másfelől több ágban a krassószőrényi hegyek és a Pojana-Ruszka palatömegeihez csatlakoznak.« — Az eperjes-tokaji hegyláncz éjszaki részének trachytjairól dr. *Roth* Samu értekezett a földtani társulatban. *Roth* az Akadémia támogatásával utazta be a tárgyalt területet s kutatásainak általános eredményeit a *Mathem. és Természettud. Közlemények* XVIII. kötetében ismertette. Részletesen leírván a talált 51-féle trachytot négy földrajzi csoportban tárgyalja. *Hantken* Miksa az Akadémiában »Uj adatok a budakovácsi hegység és az esztergomi vidék geol. és palaeontologiai ismeretéhez« czímmel tartott egy felolvasást. — Az itt fölalt két édesvízi réteg másodika bő kőszénnel kecsegtet, mint ezt a Nagy-Kovácsiban tett fúrások igazolják. A mogyoródi mészkőregeket ugyanazon rétegcsoporthoz számítja, melyhez a budai márga tartozik. Az Esztergom határában előforduló édesvízi mészkő s egy széntelepből álló édesvízi képződmény őslénytani jelleménél fogva teljesen megfelel a nagykovácsi vidéken kifejlődött felső édesvízi képződményeknek. *Medgyesy* Béla a kolozsvári természettud. társulatban a Csantamika-havasról (Resinar fölött) való erdélyi eklogitkozetet, egy más alkalommal pedig az erdélyi zeolithokra s más ásványokra vonatkozó észrevételeit mutatta be. Szerinte zeolithjaink közt leggyakoribb a Heulandit. — Ugyanott terjesztette elő dr. *Koch* Antal Erdély ásványainak kritikai átnézetét. *Ackner* »Mineralogie Siebenbürgens« czímű munkáját sok tekintetben tévesnek tartja, úgy, hogy nagyon is helyén van ily új összeállítás, mely különben *Zepharovich* Mineralogisches Lexicon számára készült s kevesebb súlyt fektet az ásványfajok tulajdonságainak leírására, mint termőhelyeik és előfordulásmódjuk megállapítására. Az erdélyi ásványokról és kőzetekről *Bielz* Albert is értekezett az erdélyi Kárpát-egyesület III. évkönyvében, különös tekintettel a lelethelyekre. Hézagai s egyes tévedései mellett is tanulságos czikk. *Benkő* Gábor a kolozsvári természettud. társulatban Erdély kristályodott calcitjainak 61 termőhelyét sorolta fel. — *Hantken* Miksa az Akadémiában a magyarországi mész- és szarukövek görcsői alkatáról értekezve, azon eredményre jutott, hogy a Radiolariák a harmadkort megelőző földtani korszakban is tömegesen né-

pesítették a hazánkat akkoron borító tengereknek bizonyos részeit. Némely harmadkor-előtti mészkő nagy mennyiségben tartalmaz Radiolariákat; a szarukövek nagyobb része pedig csaknem kizárólag ezekből áll. Azután behatóbban tárgyalta azon ásatag szerves testecskéket, melyek leginkább kiválnak az általa megvizsgált kőzetek alkotásában. — Az 1883-ban hazánk területén észlelt földrengésekről dr. Schafarzik Ferencz értekezett a Földtani Közlönyben. A geologia ezen legújabb ága iránt nőttön nő a közönség érdeklődése s ennek köszönhetni az ideki kimutatás teljesebb voltát. A horvátországi földrengésekről viszont dr. Kispatics számolt be. E szerint 1883-ban Horvátországban s a vele szomszédos Boszniában és Dalmatiában 37 napon 45 (Zágrábban magában 16) földrengést észleltek. — A hazai fürdőhelyek és gyógyforrások mai állapotának tüzetes fölvételére s az erről szóló munkának elkészítésére július 6-án a belügyminiszterium dr. Oláh Gyulát küldte ki, ki tapasztalatainak eredményét a »Nemzet« több számában röviden már közölte is.

6. A meteorologiai és földdelejességi évkönyv tizedik kötetét most is dr. Schenzl Guidó szerkesztette. Hazánknak 1880-ban szervezett 109 megfigyelő állomásáról vannak összehozva azon adatok, melyeknek nyomán minden óról átlagos számok fejezik ki az időjárás változandóságát, a hőmérséketet és a szélirányt. A kötet végén olvashatjuk Staubnak a növényfejlődések idejéről írt s már említett értekezését. — A Természettud. Közlöny ezúttal is hónapról-hónapra közölte a budapesti középponti intézet meteor. és földdelejességi följegyzéseit. Schenzl az akadémiában azon hatásról értekezett, melyet a Krakatau-vulkán kitörése a budapesti légnyomásra gyakorolt. E kitörés aug. 27—29.-én nálunk is érezhető négy lég hullámot okozott; a 27-én és 28-án észlelt hullám keletről nyugatra, a többi kettő ellenben nyugatról keletre haladt. Pfeiffer Péter a légköri villamosságra vonatkozólag tett észleleteinek öt havi eredményeül azt találta az erdélyi muzeum-egyesületben, hogy ezen légköri elektromosság forrása csakis a párolgás és condensatio folyamataiban van s hogy annak végső okát a hőmozgásban kell keresni. Hegyfoky Kabos a Természettud. Közlönyben polémizált Bebbert azon állítása ellen, mintha nálunk, jelesen az alföldön május 11—15-e közt, épen az u. n. fagyos szentek idején feltűnő magas hőmérséklet uralkodnék. Magyarország égalji viszonyairól írt munkáját, melylyel társulatunk utóbbi pályázatán koszorút nyert, dr. Thirring Gusztáv most átdolgozza, s mint óhajtuk, nemsokára ki is adja. — Csillagvizsgálással hazánknban most is a kalocsai, ógyallai és herényi observatorium foglalkozott. Konkoly Miklós és Gotthard Jenő az Akadémiának már febr. 18 és ápril 21-én előterjesztették jelentéseiket 1883 folytán tett megfigyeléseikről. Ógyallán Konkoly astrophysikai tanulmányai alkalmával egyebek közt 214 villámot figyelt meg spektroskop útján; továbbá 616 álló csillag spektrumát, a Napnak (az ismétlésekkel) 2254 foltját ügylte meg s 9 megfigyelő napon 337 hullócsillag kezdő és végső

pontját jegyezte föl. Ugyanő, az ápril 21. ki ülésen pedig Schenzl terjesztette elő Gotthard jelentését a herényi észleletekről; s itt említhetjük meg, hogy a tulajdonos ezen observatoriumról német nyelvű tudósításokat is ad ki, melyeknek I. kötete most jelent meg. Nagyon érdekes Gotthardnak az Akadémiában bemutatott azon értekezése, mely a herényi observatorium sarkmagasságáról szól s a katonai földrajzi intézet csillagászati szakosztálya által eszközölt sarkmagassági munkálat kivonatát tartalmazza. Eddig az observatorium fontos földrajzi helyzetét kellő eszközök s alkalom hiányában nem lehetett meghatározni s ez az első pontos eredmény, melyet a hosszúságnak s a tengerszín fölött való magasságnak megállapítása fog követni. — Braun Károly a kalocsai csillagda geogr. hosszúságát Ferrótól keletra a $36^{\circ} 38' 18''$ alá tette. A tudós igazgató ez értéket közvetlen csillagászati úton állapította meg s a geodetikussal értéktől, melyet ugyanezen értekező — mint az 1882-ről szóló szemlének 135. lapja általánosan említi — már más alkalommal közölt, tetemesen, több mint 18 másodpercczel tér el.

VII.

Történelmi földrajzunk nagyobb művel ez évben nem gazdagodott ugyan; egyes függő kérdések azonban megoldást nyertek. Oberon a Rozsnyói Híradó 23. és 24. számában egy »Hazánk földje az ókorban« című cikket közölt. Torma Károly a hunyadmegyei történelmi társulatban bemutatta Dácziának általa készített térképét, 25 évi tanulmányozás eredményét. Tulajdonképeni értekezésének tárgyát a Traján oszlopán levő alakok magyarázata, illetőleg Dácziának római uralom alá kerülése képezte. Fejtegette Traján hadi tervét, Dácia elfoglalásának történetét, Traján útját stb. Boleszny Antal a temesvári Történelmi Értesítőben Dácziának Malva tartományáról s ennek nyugati várvonaláról szólt. E tartomány a Tisza, Duna és Erdély közt feküdt, tehát a délkeleti Temest, a szörényi bányságot és Nagy-Oláhországot foglalta magában és Drobeta municipium, melynek nyomai a Trajánhíd közéletben láthatók, volt a székvárosa. A tartomány nyugati határára Severinum, Tsierna, Ad Mediam, Praetorium, Ad Pannonios, Gaganis, Masclianis és Tibiscum várak állottak. Dánilevszki N. I. az orosz földrajzi társaság kiadványainak XXIX. kötetében Groth Szilárd »Moravia és a magyarok« című munkáját bírálva, kijelöli azon utat, melyen a magyarok az Uráltól Lebediásba értek s Lebediát a tauriai, jekaterinoszlavi, charkovi, voronezsi és poltavai kormányzóságok déli részén keresi, a hol mindig nomádok éltek. Fejtegetéseire Groth igen udvariasan felelt. Vitájokat részletesen ismertette Barna Ferdinánd a Századokban. Tömösváry Lajos Közleményeink I. füzetében a természettani földrajz szempontjából szólt Ortvay nagy művéhez, Magyarország régi vizrajzához. A magyar tud. Akadémia a Lukács-alapítványból 1000 frt pályadíjat tűzött ki Magyarország egyes kerületei megszerzésének, elvesztésének és visszakapcsolásának története megírására. A mű beadásának

határideje 1886. szeptember 30. Kicsiben már is megfelelt e kérdésre P e s t y Frigyes, ki az »Egyetértés« augusztusi számaiban Magyarország hódított részeiről értekezett. Az Ung. Revueben Hunfalvy Pál Stare munkájának s a Kroatische Revue-nek néhány alaptalan s a történeti valósággal ellenkező állítását czáfolja »Horvátország állami önállósága« című cikkével. Egyes lapokban, elszórva, sokat foglalkozott e kérdéssel P e s t y Frigyes is, kinek értekezései közül e helyen különösen a zágrábi püspökség jószágairól a »Nemzet«-be s a magyar szent korona fogalmáról, illetőleg ennek úgynevezett országairól a »Pesti Napló« deczemberi számaiban megjelent tanulmányait kell fölemlítenünk. Ez utóbbi cikkének éle is a horvát közjogi felfogás ellen irányul. K a n d r a Kabos a Századokban a középkori helyrajzunk föl nem fedezett szigetei közé tartozó sárvári várispánságról írt. Ösmertetve az annak hofekvéséről fölmerült véleményeket, arra az eredményre jut, hogy ez ispánság Szatmár vármegyében feküdt, Kendében vezéri birtokra tett szert s némileg alárendelt várispánságul szerepelt a tártárjárásig. Várával és monostorával Sárvár egyidőben Szatmár legélénkebb helye volt, míg végül elhomályosította az ecsedi vár s elborította az Ecsedi láp. Ezen ispánság s a sombolyi főesperesség ügyében ugyanott felelt Kandráknak B a l á s s y Ferencz s azt bizonyította, hogy az archidiaconatus de Sumbur alatt a régi Szerencs megye területén feküdt zombori főesperességet kell érteni; továbbá, hogy nem szabad Sasvárt Sárvárnak olvasni, a nyitrai sasvári castrumot a Szamos mellett hányt földvárral összetéveszteni s az ecsedi lápvidéken Sárvár nevezet alatt oly várispánságot nyomozni, mely soha nem létezett. E szerint ezen kérdés megoldása a jövő évre, vagy évekre maradt. A mult években nagy port vert a zástyi és biczerei apátságok helyének ügye, melyhez a temesvári Történelmi Értesítőben K a r á c s o n y i János szintén hozzászólt s kimutatta, hogy a zástyi apátság az aradmegyei csicséri szigeten nem feküdhett, mert ott — a biczerei feküdt. Egyébiránt az e kérdésben közvetlenül érdekelt F o l t i n János maga is felszólalt a nevezett folyóiratban s megmaradt azon állítása mellett, hogy Zásty a szabolcsmegyei Nagy-Halász vidékén állott. Ugyanitt jelent meg K a r á c s o n y i Jánosnak a Csanád-nemzetség délmagyarországi birtokairól s dr. M á r k i Sándornak Mágócsy Gáspár örökségéről írt tanulmánya. Karácsonyi, b. Radvánszkynak azon mondásából (Turul, I. 21.) indulván ki, hogy »egyes vidékek monographiája, vagy a történelmi geographia megírása lehetetlen az egyes családok történetének és birtokviszonyainak alapos tudása nélkül,« 80 délmagyarországi birtok történetével s helyrajzával, a másik is számos arad-, zaránd-, csanád- és baranyamegyei régi uradalommal foglalkozik. — »Fehéregyház (Alba Ecclesia) és Árpád sírja« cím alatt T h o l d t József Kristóf ismét kiadott egy 41 lapra terjedő füzetkét, melyben a helyszínén tett tanulmányok alapján szól e kérdéshez. — Nézetéhez csatlakozott dr. N é m e t h y Lajos is, kinek az Archaeol. Értesítőben közlött cikke szerint Árpád sírját

s Fehéregyházát szintén a Radl-malom tőzsomszédságában kell keresni. Czikkéhez Buda 1602. évi tervrajzát is mellékelte. — A Történelmi Tár 1563-ról a tiszántúli váraknak egy érdekes jegyzékét közli, Iványi István pedig a tiszai határőrvidékről írt beces czikksorozatát az Abafi és Szokoly által szerkesztett »Hazánk«-ba. Az 1703-ban befejezett szervezés szerint a Bács-, Bodrog-, Csongrád-, Csanád-, Zaránd- és Torontálmegyében a Maros és Tisza jobb partján letelepített 3854 rác nemzeti gyalog és lovas milícia által megszállott terület nem képezett külön országtestet, de mégis oly elzárt vidék volt az, mely kizárta a vármegyékkel való közvetlen érintkezést. A »Nemzet« 97. száma a magyar helynevek népies etymológiájával, Mihálfi József pedig a szarvasi gymnasium értesítőjében némely helyneveink magyarozatával foglalkozott. Utalok különben a jelen szemle általános részében Umlauf, Egli, Paulitsckke és Parmentier nevével kapcsolatban említett megjegyzésekre is, melyek mindenesetre közel érdeklík a történelmi földrajzot.

VIII.

A földrajz történetének határozott lendületet adhat azon bibliographiai mű, melynek megírására dr. Havass Rezső és Péchy Imre vállalkozott. — E mű az 1849-ig megjelent magyar és magyar vonatkozású földrajzi munkákat és térképeket sorolja föl s az adatok, melyeket a szerkesztők az ország különböző könyvtáraiban nagy gonddal gyűjtöttek, már körülbelül együtt vannak, úgy, hogy a hézagpótló könyv az orsz. kiállítás alkalmából már meg is jelenhetik. Közleményeinkben Hanusz István közölt vázlatokat a hazai földrajz multjából. Igen beces tanulmányokat olvashatunk a cs. és kir. katonai földrajzi intézet Közleményeinek IV. kötetében. Az egyik Hartl Henrik őrnagytól van s az osztrák-magyar monarchiában az utóbbi 200 év alatt eszközölt országos fölvételekről, a másik pedig Kalmár sorhajó kapitánytól s ez az Ausztria-Magyarország csillagászati földméréseinél azok kezdetétől, 1762. óta alkalmazott eszközökről értekezik. E művet a közös hadügyminiszterium adta ki. Dr. Dietrich a charlottenburgi (németországi) gymnasium Jahresberichtjében a XI. és XII. század némely krónikásainak földrajzi nézeteit ismertetvén, a hazánk földrajztörténetében oly kiváló szerepet játszó Freisingeni Ottóval tüzetesebben is foglalkozik s összehasonlítja azt a szlávok krónikájának megíróival, Arnolddal és Helmolddal, valamint Brémai Ádámmal, nem egy helyütt helyes kritikai megjegyzésekkel. Freisingeni Ottónak általa csak kivonatossan közölt szövegét, a mennyiben az hazánkra vonatkozik, egész terjedelmében adta Márki Sándor az Arad és Vidéke című lapban. Ugyanó tőle van »Egy ismeretlen magyar utazó« czímen a Dél-Amerikában járt Éder X. Ferencz magyar misszionárius életrajza Közleményeinkben, továbbá az »Aradi Hirlap«-ban és a »Fiumé«-ban; II. József útitársának, Kalatai Ferencznek oroszországi utazása az Aradi Hirlapban; az Afrikát valaha meglátogatott magyarok felsorolása a Pesti Naplóban; hazánk 1883.

évi leírónak ismertetése társulatunk Közleményeiben és Kászonyi Andrásnak a múlt század végén Velenczébe tett útja az aradi Alföldben. Szokolay Viktor a »Hazánk«-ban egy Lipcsében 1726-ban megjelent ó- és újkori földrajznak a 743—756. lapon hazánkra vonatkozó naivságait ismerteti. A XIII. századbeli Magyarország földrajza tekintetében oly érdemes Névtelen Jegyző forrásairól írt egy tanulmányt Rühl Ferencz a bajor akadémia által kiadott »Forschungen« XXIII. kötetének 3. füzetébe. Szerinte a »notarius, mint compiler, valamivel előkelőbb helyet foglal el, mint a milyet (Németországban) általán neki tulajdonítani szoktak, de a nélkül, hogy okunk volna őt másnak tartani, mint középkori tudós-
nak, kiknél, Buckle szerint, az ostobaság a tudományyal nő.« E merev ítélet azonban, mint azt Hell Miksa óta máig alig vonta kétségbe valaki, a geographusra nem vonatkozhatik. Kanitz Ágost a Növénytani Lapokból külön lenyomatban is közrebocsátotta Cluvius Stirpium Nomenclatorának 1583-ki németújvári kiadása leírását s a hazai növénygeographia javára is értékesíthető legrégebb növénytani magyar munkák sorozatát; Fridvalszky az Akadémiában bő életrajzi, könyvészeti és növénytani magyarázatot írt Melius Juhász Péter, XVI. századbeli debreczeni püspöknek 2000 magyar nevet tartalmazó s a hazai növénygeographia szempontjából nem csekély jelentőségű herbariumához. — Dudás Gyula a Szegedi Híradó 54. számában a XV. századbeli Bertrandon de la Broquiere tudósításai nyomán rajzolta a Tisza-Dunaköz négyszáz év előtti viszonyait; Possevini Antal Transsylvaniajának kiadására s az olasz szövegnek francia megjegyzésekkel való kísérésére Pierling Pál vállalkozott. A kiadás alapjául az eredeti kézirat szolgál s a munka Erdély földrajzi, ethnographiai és történeti ismertetését tartalmazza Báthory István király idejéből. Possevini iratai idáig a Vatikán levéltárában heverték. Hufnagel 1617. és Merian 1650. évi topographiájának hazánkra vonatkozó némely képét (Buda és Pest, Pozsony stb.) az eredeti szöveg lefordítása mellett közölte az Ország-Világ. A híres lőcsei kalendáriomnak legrégebb ismert példányát, az 1626. évre készült Prognosticont (melyet eredetileg Herrlich Dávid írt) részletesen bemutatta Görög Gyula a felsőmagyarországi múzeumegyesület V. évkönyvében. A szokott csillagászati részen kívül különösen érdekes fejezete a »sokadalmok« jegyzéke. Az ujjbkkori magyar utazók és földleírók életrajzai, szorosan véve nem tartozván szemlének keretébe, csupán Duka Tivadarnak a Budapesti Szemlében Kőrösi Csoma Sándort illető adatait s Vámbéry Árminnak, társulatunk alelnökének Londonban angol nyelven 370 lapnyi kötetben megjelent önéletrajzát említem meg.

IX.

A vármegyei monographja-írás terén nem csekély élénkség uralkodott a lefolyt évben. Állami életünk ezredéves ünnepének alkalmára több vármegye akarja megíratni a maga jubilaumát s Arad-, Csanád-, Szolnok-Doboka-, Temes- és Trencsénmegyék és

Budapest főváros készséggel ajánlották meg az e végből szükséges összegeket.

A b a u j - T o r n a m e g y e gyönyörű fennföldjét, a tornai plateau és környékét szakszerűen ismertette Scholtz Albert a budapesti ág. gymnasium értesítőjében. A felsőmagyarországi muzeum-egyesület ötödik évkönyvében dr. Tóth Lőrincz behatóan szolt e muzeum kő-, bronz- és vaskorszakbeli tárgyairól, melyek jobbadán Abauj-Tornából, Zemplénből, Hontból és Nógrádból kerültek együvé; a tanulmány kétharmada a kőkorrall foglalkozik. Dragóner Béla Kassa város levéltárából, adalékul az 1382—1392. évek történetéhez 10 oklevelet közölt, melyek Kassa multjára nézve igen érdekesek. Az Ország-Világ szép nagy képből mutatta be a kassai székesegyházat, melynek a szentélyt képező alapépítményeit a külfölddel is megismertetni törekedett az Ungar. Revue. A szüdelői sziklavölgyet természetrajzi és régészeti tekintetben Lehoczky Tivadar ösmertette az Archaeol. Értesítőben. Az egész hosszú völgynek megtelepedésre alkalmas majdnem minden részében találkozott terjedelmes kulturréteggel s a patak medre is mintegy tele van hintve tömérdek cseréppel; hosszú ideig éltek itt a kevés igényű ősemberek, kik főképp vadászattal foglalkoztak.

A l s ó - F e h é r m e g y e székvárosában, Gyulafehérvárott most is folytatta s a gymn. értesítőben közölte is meteor. följegyzéseit Avéd Jákó. Szilágyi Sándor az Akadémiában Bethlen Gábor fehérvári siremlékéről és alapítványairól emlékezett meg; 21 lapra terjedő füzetét az Akademia adta ki. Igen hasznos szolgálatot tett Beke Antal a gyulafehérvári káptalani levéltár címjegyzékének kiadásával. Az itt elhelyezett orsz. levéltárt az 1882: XXIII. t.-cz. alapján az országos levéltárral egyesítették s most Budapesten őrzik. Liber Regiusok, protocollumok, országgyűlési czikkelyek, megyék, majd centuriák szerint rendezett oklevelek, levéltári indexek, rendezés alatt levő oklevelek s urbéri conscriptiók jegyzéke képezik a füzet tartalmát. — Dr. Cseh Károly a »Hazánk«-ban az 1848. okt. 23. és 24-iki zalathnai vérfürdőről, Téglás Gábor a Fővárosi Lapokban »Az aranyhegyek közt« czímmel Abrudbánya és Verespatak vidékeről, Dezső Miklós pedig a Gyümölcészeti Füzetekben »Pár adat egy gyümölcsösről« felirat alatt emlékezett meg a nagyenyedi határban a Gerepen-erdő alján levő 5 holdnyi gyümölcsösről, melyben főképp régi ültetésű alma- és körtefák díszlenek.

A r a d v á r m e g y e monographiájának megiratását az aradi Kölcsey-egyesület kezdeményezésére, Aradvármegye és város elhatározta. A mű mintegy 150 íven jelennék meg; I. része a történelmet, II. a föld- és természeti s a III. a néprajzi- és statisztikai adatokat tartalmazná. A társaságban iratandó mű költségeihez Aradvármegye 6000, Aradváros és a Kölcsey-egyesület pedig 3—3000 frttal járúl s a mű szerkesztését a kebelökből alakuló vegyes bizottság ellenőrzi. A Földtani Közölnyben Lóczy Lajos jelentést tett az 1883. év nyarán a Maros és a Fehér-Körös közötti hegyvidéken és az Arad-Hegyalján általa eszközölt földtani részletes fölvételről. Jelentésének

legmeglepőbb eredménye azon, a térképről szembe alig tűnő tény, hogy Paulis és Gyorok közt a paulis-világosi gerincnek egy 6 km. hosszú darabján szögellnek össze az Alföld három legnagyobb folyójának, a Tiszának, Marosnak és a Fehér-Körösnek vízválasztói. A keresk.- és iparkamarának 1883-ról szóló jelentése ezúttal kiválóan csak üzleti szempontokra ügyelt. Aradvárosnak 1715. és 1720. évi közgazdasági viszonyait, miket érdemes lett volna az 1883. évi adatokkal összehasonlítani, Szöllősy Károly írta le az Aradi Hirlap 138. és 139. számaiban; ugyanó ugyanott egy összeállítást is közölt, mely azt mutatja ki, 1765–1795-ig az aradi gymnasiumnál mily arányban voltak képviselve a nemzetiségek s Aradmegye községei. A »Magyar Polgár« 32—36. száma a most jobbadán Aradmegyébe kebelezett Zarándmegye múltjából derített föl egyes részleteket. Z. H. F. a Vadászlapban az aradmegyei Maros, továbbá a Kis-Küküllő és Nyárad völgye mentén tett vadászatait írja le. Aradváros térképét az »Aradi Kalauz« című naptárhoz új, változatlan lenyomatban mellékelte Csepreghy Mihály. A legutolsó szabadságharc emlékeinek felelevenítése alkalmából számos czikk foglalkozott e megyével, hol a fegyverletétel történt: mind e czikkek számbavételt érdemelnék a megye monographiájában. Legnevezetesebb Gelich Rikhárdnak a Hazánkban a világosi fegyverletételről írt tanulmánya. Az aradi királylátogatás alkalmából a lapok ismét közöltek képeket és leírásokat Aradvárosúról; így az Ország-Világ, a Magyar Salon, Vasárnapi Ujság, stb. Az első a lyceum, czéllövő, püspöki lak, híd, városház és — E. Illés László által írt szöveg kíséretében — a szabadságharc aradi négy emlékének képeit hozta. Dr. Márki Sándor a Kölcsey-egyesület évkönyvében a szent-annaí avar gyűrűt és a csálai várat, a Pesti Naplóban az aradi temetőt, a Vasárnapi Ujságban az aradi városházat ismertette és számos helytörténeti czikket közölt az aradi 3 magyar lap tárczájában. (Forray András esete, az Aradi Lapok történetéből, Arad 1848. második felében, Arad színesztörténetéből, Aradmegye Aradváros ellen, A tizenhárom, Az aradi Noé, A megyei monographia stb.)

Árvamegyének Felső-Kubintól a lengyel határig, vagyis a Babiagura közelében levő Oraukáig terjedő szép vidékét a Budapesti Hirlap 258. száma írta le. — D. G. a Vadászlapban a sörtevadnak e megyében való elterjedéséről adott számot.

Baranyamegye egyes tájairól, nevezetesen Pécs, Pécsvárad Harkány, Mohács és Devecser környékéről 1:75,000 szerint készült specialis térképet adott ki a katonai földrajzi intézet. A pécsi székesegyház restaurálásáról a »Nemzet« 255. száma közölt tájékoztató czikket. Sár-Szent-Lőrinczet és Borjátot a Vasárnapi Ujságban 6 kép kíséretében írta le Sántha Károly. A mohácsi csatátér képét és tervrajzát a »Historische Landschaften aus Oesterreich-Ungarn« című gyönyörű díszmunka X. füzetében közölte dr. Thallóczy Lajos.

Barsnak egyik modern nevezetességét, a lévai uradalmat a Pesti Napló 205. esti és a Gazdasági Mérnök több számában ismertette Szakács Péter. Ezen, most a bécsi Schöller-testvérek (koráb-

ban az Eszterházy hercegek) tulajdonát tevő nagybirtokban 6700 hold áll művelés alatt s ezenkívül 12000 hold erdő tartozik hozzá. A Leidenfrost-testvéreknek eme bérletét az idén az orsz. gazd. egyesületnek egy bizottsága szemlélte meg, hogy szakszerűen leírhasa. Hrusso várának képét és leírását a Magy. Ifjúság Lapja közölte. A garam-szent-benedeki üvegfestményekről szólva, dr. Körösy László elmondja a Pesti Napló 270. r. számában, hogy az esztergomi főkapitán, mint a vár birtokosa, a gót templomot a három Storno által restauráltatta; s hogy az 1075-ben I. Géza által alapított apátság szentegyházát 18 díszes üvegfestésű ablakkal látta el. A körmöczbányai békéről a Történelmi Tár közöl újabb adatokat.

Bács megye közgazdasági viszonyait külön nagy munkában fejtegette Rácz Vilmos. Az általános részt tartalmazó első könyv a faiskola s befásítás ügyére, a munkabérre s annak viszonyaira; a trágya, a talaj minőségére, a birtokviszonyokra, földművelésre s növénytermelésre terjed ki. Előrebocsátja minden fejezetnél az illető törvénynek vagy rendeletnek intézkedéseit; utal irod. tekintélyek javaslataira s kiváló gonddal egybegyűjtött stat. és más adatok alapján írja le a megye gazdasági viszonyait. Az egyes ágazatokban elért haladás jelzése mellett mindenütt figyelmeztet a további tennivalókra. A második könyv a növénytermelésen, állattenyésztésen és a mezőgazdaság egyéb ágazatain kívül a gazd. művelődésre szolgáló más intézményekkel, gazd. egyesületekkel, a szakoktatással, az ipar- és kereskedelem viszonyaival, a hitelügy s a birtokminimum kérdésével s a megye közgazd. érdekeivel s kérdéseivel kíván foglalkozni. Bács-Bodrogmegye helységeinek névtárához Iványi István két adatot közöl a Századokban; az egyik Daut, a másik Tóti helység holfekvését állapítja meg. A »Bácska« 38. száma különben már ki is nyomatta a Schmausz Endre elnöklelte alatt álló s dr. Margalits Endre, mint titkar, által vezetett bácsbodrogmegyei történelmi társulat alapszabályait. A katonai földrajzi intézet négy lapot adott e vármegye speciális (1:75,000) térképéből: t. i. Szabadka, Bács, Zenta és Német-Palánka vidékét. A zentai csatáról érdekes kis füzetet állított össze Dudás Gyula, ki Zentaváros terjedelmes monographiájával foglalkozik. A karlóczai békéhez mintegy bevezetést képező csatarajzához Szilágyi Sándor irt előszót. Ugyanezen fontos diadal helyéről közöl bővebb tájékoztatást, dr. Thallóczy tollából, a Hist. Landschaften aus Oesterreich-Ungarn IX. füzetében. A Szabadka mellett levő platiyi tóról érdekes regét mond el Szaák Lajos a Magyar Föld 211—3. számában; e szerint a tó 1728. Szent-Jakab havának 2. napján keletkezett, mikor egy Pality nevű ember vádjára a 81 éves Rózsa Dániel házáat stb. felégette a szabadkai nép, mert neki tulajdonította a 14 évig tartott inséget s dőghalált. A Dunán Péterváraddal szemben vert újvidéki vasúti hidat a már túlhan levő csortanovecezi alagút bejűratát kép kíséretében írta le a M. Ifjúság Lapja. A pékla-pusztai rizstermelő telepet a »Magyar Föld« ismertette. E pusztta Keresztúr és Torzsa közt az öntöző csatorna balpartján 1880. óta áll művelés alatt. 90 holdon az első évben 4101 hektoliter (novarói, pugliai és magyar

mellone)-rizs termett. Thim József a »Hazánkban« Szent-Tamásnak 1848. évi ostromát ecsetelte.

Belovármege történelmi nevezetességü helyének, Ivanicsnak várát, melyben Mária királyné 1386-ban fogságot szenvedett és Ivanics régi templomát Feszty Árpád eredeti rajzában mutatja be Márki Sándor »Anjou Mária« címü könyve, mely a Történelmi Életrajzok I. füzetében jelent meg.

Bereg székvárosának, Munkácsnak történetét a Történelmi Tár újabb adatokkal gazdagította, Thaly Kálmán közölvén a várban 1704. márcz. 6-án a kuruczok által talált fegyverek és löszerek jegyzékét. Gellért Jenő a Pesti Hirlap 212. számában a munkácsi várat festette. Tóborfy Béla a földtani társulatban a ploszkói Rudolf-forrás chemiai elemzésének eredményét mutatta be. A ploszkói forrás a vereczkei járásban van s környékén még több hasonló tulajdonságú (pl. a szolyvai, luhii stb.) ásványvíz fordul elő. E víz az alkalikusok közé tartozik. Nátrium-karbonátban és szilárd alkatrészekben általán gazdagabb, mint a hasonló tartalmú vichy-i vagy bilini a külföldiek s a szolyvai, szulíni, luhii vagy bikszádi a honiak sorában. Szabad szénsav tartalma csekély, ellenben jelentékeny benne a lithium és a bórsav.

Besztercze-Naszód északkeleti részéről Porcius Flórián az erdélyi Kárpát-egyesület III. évkönyvében Rodna környékét ismertette. A táj és az ásványforrások általános vázolósa után fölvezet bennünket a Nagy- és Kis-Ünökő, Koronis, Saca, Mihaius-Busdei, Zsemenea, Gergelen, Galatz, Suhard, Lopadua, Stinisóra, Orvul s a kettős Omuluj csúcsaira, melyeket főkép növényntani szempontból vett vizsgálat alá.

Békésvármegye régészeti és mivelődéstörténelmi társulatának kilencedik évkönyve ismét gazdag és változatos tartalommal jelent meg. Zsilinszky Mihály Tót-Komlós híres és tudós papjának, Wallaszky Pálnak emlékét elevenítette föl; Gajdács Pál Wallaszkynek némely latin jegyzetét fordította le; érdekes a Tót-Komlós történetéből az 1863. évi aszályra vonatkozó közlés; Karácsonyi János Thökölinek Békésvármegyéhez, különösen Gyulához való viszonyait tárgyalja; Haan Lajos Békésvármegye levéltárából vett regestákat, Göndöcs Benedek pedig egy adatot közöl, mely szerint 1238-ból való okirat tanúskodik arról, hogy Békésvármegyében a méhtenyésztésre már akkor is gondot fordítottak.

Biharország címmel nemcsak megjelent, hanem félév alatt második bővített kiadást is ért K. Nagy Sándor könyve, melyet múlt évi szemlénk 117. lapján előre jeleztünk. A megcsontítása után is 10,919 □ kilométerre terjedő vármegyének szépségeit ott, a hol közvetlen szemléleten alapúl, igen érdekesen ismerteti a csinos kiállítású 271 lapra terjedő könyv, mely azonban forrásait nem igen válogatja meg, mert nagyon igénytelen tankönyvekre is, mint tekintélyekre hivatkozik. A mű 2. kiadásában 25 szép vidék van leírva, s örömmel halljuk, hogy újabb útjain már a második kötetre való adatokat is összeszerezte a szorgalmas szerző. A tervbe vett kötetnek

első része ismertetni fogja Nagy-Váradot, ennek középületeit, intézeteit, egyesületeit, különös tekintettel azok felállításának idejére s az alapítókra, — ismertetni fogja a közhelyeket, — az elhunyt jelesek emlékeit, — szóval a multak felemlítése mellett hű képet nyújt a város jelenéről. Második része leírja a Nagy-Sárrétet, Gesztet és vidékét, Serges vidékét és barlangját, Öt-falu és Tíz-falu vidékét a pesterei és kalotai barlanggal, Dámos vidékét és a most alakuló remeczi barlangot, Petrósz vidékét, a fericsei barlangot, a petrószai és gurányi pompás havasokat, melyeknek égbenyúló csúcsai alatt járnak a felhők, — az elragadó szépségű ős-fenyveseket, — a »beszélő sziklát«, — az ábrándszerűen szép fenyvesi tavat, melyen keresztül a tenger bámulja az ember által még nem érintett ős-fenyvesek tündéri tájait, — a magas Oncsásza havasi legelőt, hol kora tavaszon van a reggel és késő ősön az estve pásztorokra és barmokra, — a hatalmas Oncsásza-barlangot, mely özönvíz előtti állatok csontjaival van megtöltve, — a Hév-Szamos forrásának panorámái vidékeit, — a Bulsza és Galbina festői völgyeit, — a kis-koli barlangot, — végre az álomszerűen szép mogurai barlangot, melynek alabástrom fehér termeit még alig érintette emberi láb. A biharmegyei és nagyváradai tanszermúzeum igazgatósága 400 frank pályadíjat tűzött ki Biharvármegye s ehhez függelékül Magyarország 10—15 íves földrajzának megírására. A pályázat határideje 1884. december 31-ikén járt le. — Az év legnagyobb irodalmi eseménye azonban Biharra nézve az volt, hogy Bunyitay művének a nagyváradai egyházmegye történetének harmadik, a történelmi földrajznak igazi gyarapodására való kötete is megjelent. Ezen, 1566-ig menő munka, a középkorban hét fősperességre osztott egyházmegyének részeit, első sorban magát a székvárost, Nagyváradot behatóan és alaposan írja le (Váradot az első 174 lapon.) Nincs plébánia, melyről a körülményekhez képest kimerítő történelmi és helyenként megfelelő helyrajzi leírást nem közölne. Idejárul 93 szín- és fénynyomat, vagy rajz, melyek közül 28 tervrajz és tájkép van. Kiválóan becses az egyházmegye középkori térképe is, melyet Bunyitay tervezett és 1:450,000 szerint a munkáinak szabadságáról ösmeretes Homolka József állított össze. Ezzel az emlékszerű műnek első része be van fejezve. Henszlmann Imre már e műben is részletes tanulmányt közölt a nagyvárad-i ásatásokról, melyek Szent László hajdani székesegyháza helyének meghatározására vezettek; de külön is értekezett azokról egy 281 lapra terjedő s térképpel fölvilágosított becses munkában. Ugyane tárgyról értekezett Cséplő Péter a nagyvárad-i gymnasium értesítőjében. Karácsonyi János külön füzetben állította össze a nagyvárad-olaszai r. kath. plébánia-templom és plébánia történetét, melyből kitűnik, hogy ezen egyháznak fennállása — 1784 — óta 9 lelkésze volt. Szoboszlai Géza a Prot. Egyh. és Isk. Lap 37—39. számaiban a bihari Sárrétre tett kirándulását s a reformátusok ottani egyházainál szembeötlő magyar ízlést, Rácz Károly a Szabad Egyház több számában a reformátusok váradai főiskolájának XVII. századbéli történetét, Csuthy Zsigmond

az »Érmellék« több számában Székelyhíd várának multját, dr. Márki Sándor pedig a Biharban Bihar irodalomtörténetének a mult század első tizedeire vonatkozó némely adatát ösmertette. Patzkó György a Bihari Gazdában a czigányvölgyi ásványolajtelepre hitta föl a közfigyelmet. A Berettyó völgyéből Szarkó községen túl kiágazó völgy egyik oldalágában, Tatarostól körülbelül 1 km.-re van ez ásványolaj- és aszfalt-gyártelep, melyet gróf Seilerntől harmincz évre bérelt ki egy részvénytársaság. — Mindent összevéve, a maga ösmertetése érdekében a mult évben kétségtelenül Biharvármegye fejtett ki legtöbb tevékenységet s ez annál örvendetesebb, mert, a tervhez képest, folytatása is lesz. Vajha rendszeres monographiájának megiratására is gondolna már ez ösmegye!

Borsodmegye östelepeiről csinos nyomtatású és szépen írt régészeti tanulmány jelent meg dr. Szendrei Jánostól, két fényképnymatú táblával; ezek közül az egyik borsodmegyei őskori edényeket és hamuvedreket, a másik pedig kardokat, ékszereket stb. ábrázol. Felsorolja a kelta uralom nevezetes és elég gyakori emlékeit s a kőbronz- és vaskorszak östelepeit. Borsod őskorának ezen jó ismerőjétől már sajtó alatt van Miskolcz város monographiája. Tamásy Károly a Gyümölcsészeti Füzetekben a zsolczi darualmáról értekezett.

Brassó megye mezőgazdaságáról adatokban és eszmékben gazdag tanulmányt közölt gróf Schweinitz János a »Magyar Föld« első és következő számaiban. Römer Gyula az erdélyi Kárpátgyeget III. évkönyvében a Bucsecsnek egy eddig nem használt útján kalauzolja olvasóját. Bővebb ismertetését mult évi Közleményeink 221—2. lapja hozta. Meltzl Oszkár átdolgozásában az erdélyi Országismertető-Egyesület most adta ki Herrmann Mihálynak még 1801—2-ben írt »Das alte und neue Kronstadt« című munkájából az első kötetet. Szerző ebben Erdélynek a Habsburgok alá kerülése idejétől 1780-ig tárgyalja Brassó multját, melyet igen sok adattal világosít meg, úgy, hogy most sem multa idejét. A második rész az 1800-ig terjedő húsz évről fog szólni. E művet a Századok és a müncheni Allg. Zeitung egyenlő elismeréssel bírálhatta, mi annak jele, hogy szerzőnk tősgyökeres százsága mellett is tudott részhajlatlanul írni.

Budapest rohamos emelkedéséről élénken tanúskodnak a főváros statiszt. hivatalának közleményei s dr. Ország Sándornak Budapest középítkezéseiről írt könyve, mely az 1868 óta 1882 végéig tett középítkezések közigazgatási és technikai leírását tartalmazza. Az 1872: XLII. t.-cz. által egyesített főváros középítkezéseit voltaképp a Sугár- és Körútról 1870. és 1871-ben alkotott törvények vezették be; s a gyakorlat terén nagyon kitűnt a fővárosi közmunkáknak 1870. június 23-ika óta működő tanácsa. Azután sorra veszi az ő milliába került kir. építkezéseket, a 12 év alatt 4000 méter hosszan 3.335,909 frt. hitelből kiépített Sугár- s az 1.204,374 frttal készített körútakat és boulevardokat; a 10¹/₂ milliónál többbe került burkolatokat, a 6.810,000 frtot fölemésztett közl. vonalakat, a 3.125,000 frt. ára közökt. épületeket stb. E monumentális építkezések közül az

új operaházat, korcsolyacsarnokot, stb. ismét számos rajzban mutatták be képes lapjaink s Hecht Mór az »Über Land und Meer«-ben is leírta a szentistvánnapi ünnepélyeket. A főváros tervrajzát egyebek közt Hátsék adta ki új lenyomatban. Az új országház tervezetét számos képes lapunk közölte. A m. kir. államvasútak közlépponti személy pályaudvarát Egyesy Géza az Ország-Világban kép kíséretében írta le. Dr. Fodor József a mérnök-egyesület közlönyében Budapest csatornázásáról értekezett. Véleménye szerint a főváros közegészségügye és köztisztasága szempontjából a csatornázást jelen állapotában nem türhetni tovább; hanem a gondos és szakértő kiépítés mellett közegészség és köztisztaság igényének megfelelő közös csatornarendszert kell elfogadni s mielőbb ki is építeni. A Vasárnapi Ujság a régi századokbeli Pestet s annak legrégebbi műemlékét ismertette. A Századok számos érdekes adalékot szolgáltatott Budapest múltjáról; így Bubicz Zsigmond, Deák Farkas, dr. Némethy Lajos, Thaly Kálmán és dr. Tergina Gyula Budának 1684—6. évi ostromát derítették föl újabb és újabb részletekkel. A főváros különben dr. Károlyi Árpádot bízta meg az 1686. évi ostromra vonatkozó kutatásokkal, illetőleg egy nagy monographia s egy népzerűbb leírás elkészítésével. Mindenesetre szerencsés választás. A főváros rendszeres monographiájának második kötetét is jobbadán kiszedette már Salamon Ferencz, ki az I. kötetben tudvalevőleg valószínű remekművet nyújtott. A klarisszák ó-budai zárdájáról, mely a Viktoria-téglagyár területén feküdt, az Egyházművészeti Lapban dr. Némethy Lajos, a budai ref. egyházzól a Prot. Egyh. és Iskolai Lapban dr. Kiss Áron, az aquincumi újabb ásatásokról pedig (két képpel) az Ország-Világ értekezett. A főváros 3500 frtot szavazott meg azon czélra, hogy Torma Károly a Budapest környékén található régiségeket magyar és német szövegű könyvben ismertethesse meg. Károlyi, Salamon és Torma kétségtelenül igen becses monographiákkal fogják megajándékozni az irodalmat. Nem említve a lapoknak a fővárosi életet festő igen sok cikkét, elég talán még azt fölemlítenünk, hogy Ollivier R. P. »Souvenirs d'un voyage en Hongrie« czímmel Párizsban egy 31 lapnyi füzetben írta le a Margitszigetet és Szent Margit életét. Némethy Lajos az Archaeol. Értesítőben befejezte Budapest XVII. és XVIII. századbéli festészetének történetét; s ezúttal 65 festőről emlékezett meg.

Csanád vármegye ez évben szintén elhatározta a maga monographiájának megírását s e czélból Makón történelmi társulatot alapított, mely az adatgyűjtés fontos munkáját végezze. A »Maros« című lap tárczájában Horváth János és mások már is becses följegyzéseket közöltek Csanádmegye múltjából, Cinkotszky Márton pedig külön füzetben tette közzé Csanád-Alberti községének és egyházának történetét. A mezőhegyesi állami uradalmat Széchy (5 kis képpel) a »Magyarország és a Nagyvilág«-ban, Pekár Gyula pedig a Vasárnapi Ujság több számában mint egyszerű turista ismertette.

Csikmege hírneves fürdőjét Tasnádot, a Büdös-fürdőket,

továbbá a Szent-Anna tavához és Csík-Szeredáig tett útját Lassel Ödön az erdélyi Kárpát-egyesület 3. évkönyvében beszélte el. Pál Gábor befejezte azon közleményét, melyet Csík-Somlyó földrajzi fekvéséről a csíksomlyói gymnasium értesítőjében tavaly kezdett meg. Ezúttal a tengerszín fölött való magasság megállapításával foglalkozott, úgy, hogy a számítás és eljárás gyakorlati részével is megismerkedjenek növendékei. Szerinte Csík-Somlyó a szélesség $46^{\circ} 22'$ és Ferrótól keletre a hosszúság $43^{\circ} 32'$ -e alatt (a gymn. épület bejáratának felső lépcsőjét véve) a tenger fölött 702·7 méter magasban fekszik.

Csongrádmegyének egész életerejéje a tulajdonképen hozzá nem is tartozó Szegeden pontosult össze, még irod. tekintetben is. Igen nagybecsű vállalatnak I. kötetét adta ki Reizner János, ki tizenkét kötetben akarja megírni Szeged város történetét (melyből Varga Ferencz csak az I. füzetrel készült el.) »A régi Szeged«-nek e részében a negyvenes éveknek és a forradalom napjainak történetével foglalkozik szerzőnk, ki szépen és alaposan ír, lelkiismeretesen fölhasználva a kiadatlan forrásokat is. A politikai eseményeken kívül ecseteli a város belső életét, a helyhatóságok működését s a nép szellemi és anyagi viszonyait. Okleveleit a függelék tartalmazza. — Szegedváros földrajzi és meteorologiai viszonyairól nemkevésebbé kitűnő tanulmányt írt Bertalan Alajos a szegedi gymnasium értesítőjébe. A város külterületének megjelöléseinél nem támaszkodhatott közvetlen meghatározásokra, a belterületre nézve azonban fölhasználta a kir. biztosság által eszközölt tüzetes háromszögelési fölvételeket. A beépített területen fekvő összes háztelkek és utcák területe 8.437,650 □ m. Érdekes a határ domborzati és vízrajzi viszonyainak feltüntetése is, kivált a Tiszára vonatkozó adatok. Az éghajlati viszonyokat illetőleg 1872-ig visszamenő adatokat használt — s ezeknek alapján nyújtotta a légnyomás, hőmérsék, a légnedveség, a légkör lecsapódásai s a légáramlások és széljárás általános viszonyait. A 71 lapra szorítókozó értekezés, ha egyes ágakról nem értesít is kimerítően, kétségtelenül hiánypótló és figyelemreméltó mű. — Jankovits János a Szegedi Hirlap 182. számában a Havi Boldogasszonyról nevezett szeged-alsóvárosi fejedelmi templom történetét mondta el.

Esztergom hadtörténetét Kápolnai István a Ludovika-Akademia közlönyének három első füzetében állította össze. Dr. Körösy László a Pesti Napló 351. számában a hercegprimás esztergomi múzeumát (a 34,000 kötetes könyvtárt, a 450 számot magában foglaló képtárt, az egyh. és gazdasági levéltárt, a régiség-, ritkaság- és igen gazdag metszettárt) ismertette. Dr. Hofmann Károly, a Földtani Közlönyben nyomatta ki a Duna jobb partján Ó-Szőny és Piszke közt teljesített földtani részletes fölvételekről szóló jelentését.

Fehérmegye székvárosának, Székesfehérvárnak 1820—1860. terjedő tanügyi történetéről Gyurcsik Márton tartott a székesfehérvári járás tanítóinak gyűlésén egy felolvasást, melyet szerző ki-

egészítve szándékozott közrebocsátani. Károly János a »Székesfehérvár és Vidéke« több számában közölt Moha község történetéhez adatokat. Szalay József az Archaeol. Értesítőben Attila mondai sírjának helyét kutatva, oklevelekkel bizonyítja, hogy Keveháza (Curve azoa), Kajászó a mai Baracska községhez tartozó szentiványi puszta területén volt.

Fiume várost többen írták le. Dr. Kenedy Géza »A Quarnero, Fiume és Abbazia« czímen 185 lapra terjedő könyvet adott ki. Vázolja utazását, ecseteli benyomásait, megismerteti a tengert s annak sajátságait: állatországát, a halászatot és hajózást; a lakosság eredetét, számát foglalkozását, viseletét, népköltészetét stb. Fiuménél legnagyobb figyelmet a kikötőre, hajózásra és kereskedelemre fordít, de elmondja a városnak történetét is. Majd Tersatot, Portorét, Carlopagot, Zengget és Buccarit vezet szemeink elé. Abbaziának, az egyszerre elhíresült tengeri fürdőnek fekvését, éghajlatát, lakosságát, gyógytelepét stb. szintén kellően ösmerteti vonzó modorban írt könyve. Dr. Salcher Péter »Das Klima von Fiume-Abbazia« czímen ad számot ezen két vidék éghajlati viszonyairól általában, s a párányomás, viszonylagos nedvesség, felhőzet, lecsapódás, átlagos széláramlat és közlégnyomás körülményeiről különösen. Utazóknak nagyon ajánlható Littrow Henrik »Fiume und seine Umgebungen« című Bändeckere, mely 14 íven szól a Fiuméba való megérkezésről, szállodákról, gyógytárakról, fürdőkről; átvezet a városon s kalauzol a kikötőben, melynek építése történetét is elmondja. A nyilv. épületek, intézetek, gyárak, egyesületek, templomok, régiségek, történelem stb. egyaránt megbízható ösmertetőre akadtak benne. A Dorna-féle Volkswirtschaftliche Wochenschriftben is hosszasan írt Littrow Fiuméről, mely nem félelmes kikötő többé. Kikötőjét vasút köti össze a belsővel; — a rettegett Quarneróban 5, tovább Carlopagoig 9 világító torony terjeszti fényét; a molón belül mindig csöndes a tenger és — szerinte — Fiume most már a legbiztosabb kikötők egyike. Huszár József a »Fiumé«-ban ismertette a fiumei kőolaj-kikötő építését; Hajnal István a Gazdasági Mérnök több számában szolt a kikötő továbbfejlesztéséről, Mócs Zsigmond pedig a »Fiumé«-ban s a Vasárnapi Ujságban kép kíséretében mutatta be a kikötő új nagy világítótornyát. A »Fiumé« című lap egyéb közlései közül kiemelhetjük dr. Erődy Bélának a városról adott képeit és Fest Aladárnak Fiume középkori történetét fölvilágosító jegyzeteit. Pesty Frigyes az Ungar. Revueben Fiume régi czímeréről szolt, az Egyetértés 127. számában pedig azt fejtegette, hogy ezt azért nem lehet felvenni az ország czímerébe, mert Fiume nem »separatum sacrae regni Hungariae coronae adnexum corpus«, hanem közönséges magyar municzipium, melynek sohasem volt külön közjogi állása. Képes lapjaink sem feledkeztek meg e szép vidékről. Az Ország-Világ Erzinger eredeti rajzában mutatta be Tersatot, a Magyarország és a Nagyvilág pedig Kenedi nyomán ismertette Porto-Rét és Buccarit. Martinschizza vesztegzárát Mócs a Fiume 33. számában s az Ország-Világban írta le, az utóbbihoz képet is adván.

Fogaras megye havasainak geologiai viszonyairól az Akademiában Prunics György értekezett s kiterjeszkedett a Románia felé levő lejtőségek egyrészére is. E vidéket különben az európai geol. térkép számára a földtani társulat megbízásából kivüle még Herlich Ferencz és Inkey Béla is kutatta. Prunics jelentése az Akademia III. osztályának értekezései közt jelent meg. Az erdélyi Kárpát-egyesület 3. évkönyvében viszont Römer Gyula rajzolta e havasoknak a Vistea-mareig terjedő keleti szárnyát, nevezetesen a brezai szorost s a Munte Dragusuluit, a kettős csúcsú Piatra rosit, a szintén iker Vistea-marét, valamint a Virful Urbit, melyeknek ormait megmászta. Gróf Bethlen Gábor a Vadászlapban érdekesen beszélt el a fogarasi havasokon tett zergevadászatát. — Lázár Jakab a Magyar Föld és a Gazdasági Mérnök több számában ismertette a fogarasi ménesuradalmat.

Gömör megye multjából 24 levelet közölt Nagy Iván a Történelmi Tárbán, az 1667—1704. évekre vonatkozólag. E levelek a megyei élet különféle politikai és társadalmi érdekű lüktetéseinek tanulságos nyilatkozatait tárják elénk. Mikulik József ugyanott befejezte »Egy magyar város viszontagságai a XVI. század második felében« című czikkét, mely Rozsnyót ezuttal mint a töröknek behódolt várost tünteti föl s az 1566. és 1569. évi városi számadások alapján érdekesen festi a rozsnyói polgárok állapotát, míg az 1596-iak alapján a hódolásra következett korszakot méltatja s kimutatja, hogy e korban Rozsnyó még német volt. — Pettkó Béla ugyancsak a Történelmi Tárbán tette közzé az 1657. július 21-én Jolsván tartott részgyűlés irományait. A Rozsnyói Híradó néhány adomát beszél el: hogyan változott Szentlélekfalva Oldalfaluvá s 1676-ból a himlőlepett hamvai nőkről. Az adatgyűjtés e nemét épen nem kicsinyelhetjük s jó volna, ha más vidéki lapok is követnék e példát. Pelsőcz-Ardó ásványairól 3 táblarajz kíséretében értekezett Schmidt Sándor a Természetr. Füzetekben. Az itt talált főbb ásványok: Smithsonit, a Sphalerittel keverve vaskosan előforduló Galenit és Anglesit. Ardó régi bányájában a Galenitet bányászták, melyben az ezüstnek is van nyoma; míg a sokkal értékesebb Gálmát nem ismerve, a hányásokra kidobták s az addig hevert ott, míg — becsét méltányolva — a porosz Giesche György a bányát a hányásokkal együtt ki nem bérelte. A Zinkkarbonátot jelenleg Felső-Sléziába viszik és ott olvasztják ki. A művelés alatt álló bánya 35—40 méter mély s a bányatelepen vegytani műhelylyel van felszerelve. Lovassy Sándor önálló tanulmányok alapján adta ki a Murány-völgy murány-nagyroői szakaszának földrajzát, mely 40 lapra terjed; mult évi Közleményeink 85—86. lapján méltó dicsérettel szólt róla Hanusz István. Rozsnyó történetéből a Történelmi Tárbán s a Rozsnyói Híradó 15. és köv. számaiban Mikulik József közölt adatokat, ki az utóbbi helyen (a 37. és következő számokban) eddig még föl nem használt forrásokból merítve mondta el, Andrássy Péter mint szerezte meg Krasznahorkát. E lap 33. száma a Rozsnyón 1831-ben kitört koleralázadásról és a 34-ben Rozsnyónak 1813. aug. 24—26-i napjairól is

érdekes tárczát hozott. Erdélyi Károly Abafi Figyelőjében »Murány a magyar költészetben« czímmel értekezett.

Györmegyeét illető följegyzéseket ez évről nem ismerek. Mióta a Fehér Ipoly-féle nagy monographia megjelent, az ilyenmü dolgozatok iránt, úgy látszik, nincs, aki érdeklődjék.

Hajdúmegyéről is hasonlót mondhatni. Kivéve Gércsy Kálmánnak Debreczen történeti múltjáról és jelenéről a Debreczeni Ellenőr több számában közölt felolvasását s Imre Lajosnak a Történelmi Tárban a debreczeni szücsöknek 1598. évi negyvennyolcz pontú rendszabásaitól való s ipartörténetileg igazán becses közlését, nem jutott tudomásomra ez évben megjelent mü, melyről e rovatban szólhatnak.

Háromszékmegyének s különösen Sósmezőnek petroleum-területét, mely valóban nagy reményekre jogosít, a földtani társulatban Matyasovszky Jakab ismertette. A Sármezőn és közvetlen környékén átkutatott terület 3 petroleum-tartalmú színtáját rejt magában, t. i. a legfelsőbbhöz fosztartalmú homokos-agyagos rétegek tartoznak, miket kezdetleges módon már régtől fogva jelentős mennyiségben bányásznak, a középső színtáját nafta- és szokerit tartalmú menilitpala-csoport, a legmélyebbet és legjelentékenyebbet pedig a Ropianka-rétegek képviselik. E terület majdnem kizárólag a Kárpátnak keleti lejtőjén van s teljesen a gazdag moldvai petroleum-öv csapásába esik.

Hévessyegye egyik szép vidékét, Saárt s a saári hajdani monostor altemplomában, egy 8 láb hosszú s 4 láb széles szikla-üregben levő síriratot, mely állítólag Aba Sámuel király sírját jelöli, Mihályi Caesár írta le a gyöngyösi gymnasium értesítőjében. Sirok várát, mely már 1320-ban fennállott s 1596—1687-ben ató röknek hódolt, képevel együtt mutatta be az Ország-Világ.

Hont megye földtani viszonyait illetőleg fontos Cseh Lajosnak a földtani társulatban a selmeczi Ó-Antal-tárnáról tartott felolvasása. A munkához egy Vihnye környékére vonatkozó földtani térkép s a tárna átmetszete volt mellékelve. Gesell Sándor a Földtani Közlönyben adta ki a Selmeczbányán és környékén 1882- és 1883-ban eszközölt részletes bányageol. fölvételeiről szóló jelentését. Az utóbbi évben általa fölvett terület földtani viszonyainak magyarázatára 670 drb mintaközet szolgált, melynek folyószámaikat barométerrel meghatározott gyűjtőhelyen, a térképen is följegyezte; a fölvétel-közben bejárt bányákban pedig a telérviszonyokat s az érczelőfordulást ábrázoló 40 látványos darabot gyűjtött. Szitnyai József a Bányászati és Kohászati Lapok 3—7. számaiban tanulságos czikket közölt a selmeczi bányászatnak XIV. századbeli állapotairól. Breznik Jánosnak a selmeczbányai ág. hitv. evang. egyház és lyceum történetéről írt s már múlt évi szemlének 122. lapján jelzett müve Selmeczbányán egy nagy 8 rétü 364 kötetben csakugyan megjelent; de ez csupán az I. kötet, mely egyedül a XVI. századdal és pedig jobbadán az egyház múltjával foglalkozik. Rajzolja az egyház keletkezését, küzdelmeit az esztergomi érsekkel és fokonként való erősödését; közli a papok és káplánok névsorát s lehetőleg életrajzát,

valamint a tanárokét is; szól valamit a tantervről, az iskola beléléteréről, az egyetemen tanulók segélyezéséről stb. Nyelvének kevésbbé szabatos voltáért s stílusának darabosságáért adatainak gazdagsága kárpótol. Péch Antal is közrebocsátotta »A selmeczi bányavállalatok története« című nagy művének I. kötetét, mely 1650-ig terjed. Könyvét levéltári bűvárkodás alapján készítette s betűrendes összeállításban közli az egyes aknák történetét.

Hunyadmegye lelkes régészeti és történelmi társulata az idén is számos adattal járult e klasszikus föld ismeretéhez. Évkönyvében S. Fekete Ferencz a kenézség intézményeiről szólt s a hűbériség egy neméül tüntette azt fel, s nyolcz kiadatlan oklevél alapján emlékezett meg annak törvénykezéséről, jogi viszonyairól s a kenézek köteleességeiről. Szóts Sándor a dévai ref. egyház levéltárából vett adatokkal igazolja, hogy 270 év előtt Déva még magyar város volt s hogy csak ezután árasztották el az oláhok. König Pál egy lépéssel e füzetben is tovább vitte a Mythras-cultus ügyét, melyet csak Hunyadmegyében, Sarmisegethusa romjai közt s a dévai muzeumban lehet tanulmányozni igazi eredménnyel. A várhelyi Mithra-templom oly gazdag domborművekben, hogy az eddig föltekart Mythra-templomok e részben meg sem közelíthetik; e reliefek valószínűleg a búcsújárók ajándékai. E templom főállott már a Krisztus utáni 150-ik évben s főállott még 260-ban is. A várhelyi templom belseje pirosra és kékre volt festve s a falakra aggatott apró lámpások világították meg. Téglás Gábor szintén folytatta buvárlatait. Az Archaeol. Értesítőben szólt a rómaiak aranybányászatáról, melyet Boczán és Rudán űztek. A boiczai hatalmas Anna altárna, mely 2 méter magas, felül 56, alul 65 centiméter széles és 500 méter hosszú, határozottan a dáczia bányaigazgatóságnak 150 éves fennállása alatt készített mű. A boiczai bányaatelep szolgálati viszonyban állott a szomszédos Trestióval. Rudán szintén fennmaradt egy 180 m. hosszú római tárna, melynek keresztoszelve 180 cm., ebből egy 650 m. hosszú s alig 60—70 cm. széles altárna nyílik. Ugyanott más római tárnák nyomára akadt Téglás, ki szintén az Arch. Értesítőben közölte Várhelyről egy ABC-vel telekarczolt római téglarajzát. A mellett elkészítette Hunyad őstörténeti térképét, ismertette a Fővárosi Lapok 224. számában a hunyadmegyei ősemberek lakásait, a Budapesti Hirlap 248. számában a déli Kárpátok Chicagóját, Petrozsényt, a »Hunyad« 24. és 29. számában Dáczsiának e megyét illető helyrajzi adatait, a hunyadmegyei történelmi társulatban a Csetátye Boji ősrégi (koczkakövekből épült) várát, az Akadémiában pedig a karácsonyfalvi barlang őstörténelmi leleteit ismertette, s azon következtetésre jutott, hogy e barlangban egykor a neolith-korbéli ember talált menedéket. Téglás tudvalevőleg, különösen Hunyadban, számos barlangot kutatott át idáig s a barlangképződés elméletét s az ember őstörténetét illetőleg számos adatot sikerült összehoznia. Idetartozik az Akadémiában az erdőfalvi barlangok és a szomszédos sziklák ősembertani leleteiről tett jelentése is. Ha az Akadémia által támogatott buvárlataiban nem mutathatott is föl teljes eredményt mindenütt,

egyek helyeken még is elég őstörténelmi tárgyat, cserepet, kőszkört stb. talált. Különösen a Piatra Pestyere és a Konárd-barlang gazdag a fémkor végére eső cserépleletekben. Mayland Oszkár a megyei román népdalok, mondák, találós mesék stb. összegyűjtésével foglalkozik s indítványára a megyei tört. társulat nagyobb arányú tevékenységet indít meg a megye ethnogr. viszonyainak megismertetése végett. Soós Antal ugyanott a vajdahunyadi kolostor levéltárából vett adatokkal járult Hóra e vidéki lázadásának történetéhez. — Ugyancsak itt érkezett dr. Hankó Vilmos Hunyadmegye melegforrásaíró. A 29 melegforrás közt, szerinte 12 hideg, égvényes, földes, vasas, vasas savanyúvíz, 4 hideg sóforrás, 4 égvényes földes melegvíz és 2 meleg kénes víz van; e két utóbbi Bábolnán, Gyógyon, Kis-Kalánban, Kis-Rápolton, Al-Vácán és Nándoron. Hunyadnak jelenleg nincs egyetlenegy, még csak tűrhetően berendezett fürdője sem s Gyógyot 1883-ban mégis 952 vendég látogatta meg. Ezen üdülő helyek közül Hankó a boholti, gyógyi és váczai ásványforrásokat külön is leírta és vegyelemezte a dévai reáliskola értesítőjében. Pekár Gyula a Pesti Napló 245. reggeli számában pedig »Erdély Eldorádójáról«, Nagyágról közölt karczolatot. A Képes Leányvilág Déva várának képét hozta. Palóczy Horváth Ödön a Budapesti Hírlapban, Kerpely Antal pedig, kié a kivitel érdeme, a Természettud. Közönyben írta le az első magyar vaskötélpályát, mely Vajda-Hunyadnak és vidékének büszkesége. Az 1 millió mázsa vastermelésre 500 éven át is képes gyalári vasashegyekből 30 km. hosszú és 4 gépállomással ellátott vaskötélpálya vezet a limperti vagy govasdiai kohók bővítésére szánt vajdahunyadi két új olvasztóhoz, mi végett 245 méter szintkülönbséget kellett legyőzni. A vidéknek ezen egyik nagy érdekességét 1884. ápril 15. adták át a közforgalomnak. — Lévárdi a Vadászlapban a Paringhegyen való öz- és zergevadászatot ecsetelte.

Jász-Nagykúnszolnokmegye 1754. évi történetéből, a Mező-Túron kitört tiszavidéki »ribillió«-ról Mészáros István közölt adatokat a Budapesti Hírlap 237. számában, — Gelich Rikárd tábornok pedig szakszerűen írta le a Hazánkban az 1849. márcz. 5-én vívott szolnoki csatát.

Kolozsvár szegélyhegységeiben az 1883. évben végzett részletes földtani fölvételeiről a Földtani Közönyben tett jelentést dr. Koch Antal. Geologiai tekintetben idáig 18·88 □ myr. terület van fölkutatva és térképezve. Ennek délnyugati fele az ú. n. kolozsvári szegélyhegység magasabb és változatosabb vonulataiból áll, melyekhez éknek a Mezőség jellemével bír s fokenként alacsonyuló, egyhangúbb dombvidék csatlakozik. E területen harmadkoriaknál idősebb rétegek nem jutnak a felületre; tömeges kőzet sehol sem üti ki a fejét; de a harmadkori rétegek mellett a negyed- és jelenkori üledékek is kiváló szerepet játszanak a felület alkotásában. A moci meteoritekről a Földtani Közönyben, Koch, Szabó, Hauer, Bielz, Brezina, Döll és Tscherinák tanulmányai és saját tanulmányai alapján Schaffarik Ferencz értekezett. Az 1882. febr. 3. délután kevéssel négy

óra előtt mintegy 45 □ km. területen körülbelül 2000 meteorit darab hullott le s ebből 911 db. ismeretes. Hat nagyobb darabnak chemiai elemzése azt mutatja, hogy a Nikelvas 9·88 és a Pyrrhotiné 6·63°/_o-ot tesz ki benne. Mocs különben oly zónában fekszik, melyre az összes ismert meteoritkőhullások 4°/_o-a esik; ezen északdéli hossz-kiterjedésű s 4° 51' széles öv az albániai Larissától a rigai tenger-öböl előtt fekvő Oesel-szigetig ér. — Dr. Szabó Gyula a Magyar Polgár 186. számában a kolozsvári ev. ref. főtanoda 1798. évi történetéből közölt egy adatot.

Komárom város történetéből és ethnographiájából Takács Sándor írt részleteket a Komáromi Lapok 21. és köv. számaiba. A komáromi magyar színészet történetéből id. Szinnyei József, kinek művéről 1882. évi szemlének 132. lapja szól, az 1834—5. év eseményeit tárgyaló IV. füzetet is kiadta. Komáromban annyi nevezetes színtársulat fordult meg, hogy Szinnyei műve általános érdekű a hazai színészet történetének szempontjából is. Ugyancsak Szinnyei közzétette a Hazánkban a Komárom legutóbbi ostromáról szóló becses naplójegyzeteit is. Elmondva, miként került Komárom a magyarok kezére, 1848. okt. 16-tól 1849. ápr. 30-ig szakadatlan naplójegyzetekben beszéli el az eseményeket. Gömör Frigyes az Egyetértés 215. számában nyomatta ki ugyanerről szóló jegyzeteit. — Marcsa György a Komáromi Lapok 4. számában két egykorú levél alapján ismertette Komárom 1846. évi társas életét; a komáromi protestánsok templomáról a »Komárom és Vidéke« 3. számában s a Szent-Andrástemplomáról a gymn. értesítőben találunk egy-egy cikket. Az ó-gyallai csillagvizsgáló-intézet megfigyeléseiről már fennebb szólottunk.

Krassóvármegyének Pesty Frigyes által írt történetéből megjelent a II. kötet 1. fele, mely Krassó egyes helységeinek betűrendes leírását tartalmazza, bezárólag az L betűig; s ezzel egyidejűleg jelent meg az Okirattárt tartalmazó III. és IV. kötet is. Magának Lugosnak története is több ívre terjed s általában véve az egész avval a tájékozottsággal és alaposzággal készült, mely Pestyt minden művében jellemzi. A lugosi gymn. értesítőben az ő munkája alapján értekezett Bencsik János Krassó megye régi földrajzáról. A katonai földrajzi intézet 1:75,000 szerént két specialis térképet adott ki; az egyiket Ó-Moldováról, a másikat Ó-Orsováról. — Telegdi Roth Lajos a Földtani Közlönyben a Krassó-Szörénymegyében a Pattas-Bozovicstól északra fekvő hegység geol. viszonyait fejtegette. Területe déli részében a Nera-Helisaghn-patak határolta vidéktől, illetőleg a Pattas-pataktól kezdve nyugati irányban a Minis völgye felé nyomult előre, míg északon a Szemeniktől délre eső vidék képezte vizsgálódásainak tárgyát. Téglás Gábor az Akadémia értekezései közt adta ki a Stájerlak-Anina határában levő Bubuj nevű csontbarlang leírását s a »Nemzet« hasábjain ösmertette Aninát, társulatunk közleményeiben pedig az aninai hegyivásutat. Weber Antal a temesvári kath. főgymnasium értesítőjében szólt Resicza vidékéről és vasiparáról. Boleszny Antal a Történelmi Értesítőben Mehádia történetét »Ad Mediam, Miháld és Mehádia« cím alatt érdekesen írta le, K.

Tóth Elemér pedig a Budapesti Hirlap 226. számában a Karánsebes vidékén levő »Ovidius tornyáról« emlékezett meg.

Liptó vármegye monographusa, Majláth Béla a Századokban közölt egy fejezetet Liptó-Ujvár történetéből. Czikke mint tájleírás is figyelemreméltó. A vár állítólag 1222-ben épült s 1710-ig szerepelt. Liptó-Ujvár jelenleg a kincstaré. Likava váráról Skrovanek István által magyarázott képet hozott az Ország-Világ. Dr. Ruffy Pál a Vadászlapban csinos útleírásban mutatja be a Révay Simon által Kis-Selmeczen, vagyis Styavnicskán alapított haltenyészőt, mely mintaszerű az országban.

Maros-Tordamegye regényes tájéakai közül a görgény-szentimrei kastélyt, vizgyűjtőt és Stefánia-tavat Nemes Ödön rajzában az Ország-Világ mutatta be; az elsőt a Leányvilág is. Ugyancsak az Ország-Világ hozta Nemes Ödön szép nagy rajzát a görgényi havasok közt levő Fancsalról. Koncz József külön füzetben adta ki a marosvásárhelyi ref. kollégium 1657—1718 évi történetét. A kollégium értesítőjében viszont az ú. n. partikuláról, vagyis a főiskola keletkezése előtti iskoláról szólt. Mindkét műve nevezetes adalék tanügyünk s Vásárhely multjához egyaránt.

Máramaros megyében tett útjáról Siegmeth Károly most már a 3. közleménnyel örvendeztet meg bennünket a Kárpát-egyesület évkönyvében. A jeles turista ezúttal Máramaros keleti részébe, az Erdélylyel és Bukovinával szomszédos határszélre, különösen pedig a Ródnai-havasok közé vezet, mely utóbbiak közé tartoznak a Keleti-Kárpátok legmagasabb csúcsai 2305 méterrel a Pietrosz és 2280 méterrel az Ünökő. Franzenau Ágost a Herman-féle Természetrajzi Füzetekben a felsővisói anglesitről írt cikkéhez 2 táblarajzot mellékel. A bogdáni Csódi-hegy zeolithjairól Schaffarzik Ferencz azt jegyzi meg a Földtani Közlönyben, hogy a koronának ezen, most Wallenfeld Károly által bérelt bányájában a zeolithok közül a chabasiton és stilbiten kívül analcím is található, a mi a hegy bázisos földpátú trachytjának valóban nem várt, de ép azért annál érdekesebb ásványa. A megye vadászterületét több számon át érdekesen és behatóan ismertette a Vadászlap.

Mosonymegye multjából e terület monographusa, Major Pál közölt vázlatokat a Pozsonyvidéki Lapokban.

Nagy-Küküllő megyében a Küküllő partjain tett vadászatairól a Vadászlapban Z. H. F. tudósított. Kóhalom várát rajzban is bemutatta a Vasárnapi Ujság. Koncz József a Keresztény Magvető I. füzetében a héjasfalvi reformátusoknak s unitáriusoknak I. Rákóczy György idejében, közvetlenül a dézsi complanatiót követő években folytatott versengéséhez szolgáltatott adatokat.

Nógrádmegyének Csesztve nevű községe történeti és földrajzi leírását egy 68 lapnyi füzetben Kálnay Nándortól kaptuk. Külön fejezet szól a község, külön az egyházak történeteiről, az iskoláról, a nemzetiségi és műveltségi viszonyokról, a gazdasági állapotokról s a jelenlegi helyetről. Csesztve Madách Imrének is kedves tartózkodási helye volt s a füzet már e miatt is általánosabb érdekre

tarthat számot. Gresits Miksa a losonczy áll. gymnasium értesítőjében kép kíséretében mondja el a losonczy főgymnasium építkezésének történetét s leírja az új épületet.

Nyitra megye hírneves fürdőjét, Pöstyént, Bécsben magyar, német és francia nyelvű szövegben ösmertette Heksch Sándor. — A nyitrai káptalan alapító oklevelét (1006-ból) Tagányi Károly a Nyitrai Közlöny 1. számában, az Egyházművészeti Lap több száma pedig a pálosok sassini (sasvári) kincseinek jegyzékét mutatta be. Nagy Iván a Történelmi Társaság jezsuita szerzetház naplójának alapján beszélt el Lipótvár 1665 - 1722. évi történetét.

Pest megye éjszaknyugati részében, a Pilis hegységben eszközölt földtani részletes fölvételeiről a Földtani Közlönyben dr. Schaffarik Ferencz tett jelentést s egyúttal bővebben ismertette a dachstein-mészakőben levő Ördöglyuk és Kókapu nevű barlangot. Nemcsak a turista és geologus vágyait elégíti ki e vidék, hanem az iparosokét is; triaszmészakőlapjai járdakövekre és czeméntégetésre, dachstein-mészakövei mészégetésre, striatalhomokkövei építkezésre, sőt üvegkészítésre is alkalmasak, idáig azonban alig használták még föl valamire. Hantken Miksa az Akadémiában a budakeszi márga mikroscopiai faunájáról szólt. E szerves maradványok túlnyomólag foraminiferákból és osztracodákból állanak; néhány korálfaja az oderburgi rétegnek is sajátja. Minthogy a budakeszi márga az eocén képződményekhez tartozik, helytelennek tartja azok véleményét, kik az oderburgi rétegeket az oligocén, tehát fiatalabb korszakba helyezik. Braun Károly, mint már említettük, meghatározta a kalocsai csillagvizsgáló-intézet földrajzi hosszúságát, a katonai földr. intézet pedig kiadta Kalocsának 1:75,000 szerint készült térképét. Ifj. Páthy István az Akadémiában »Tanulmány a Najadéak szövettanáról« cím alatt a Budapest körül tenyésző Unio- és Anodonta-fajok boncztanát majdnem két évi vizsgálatok alapján terjesztette elő. Gonda Béla a Gazdasági Mérnökben a kecskeméti szőlőtelepet, a Leányvilág — képpel — a besnyői zárdát, a Vasárnapi Ujság Hermann Tivadar rajzaiban Gödöllőt és vidékét (aszódi parasztudvar, kisbagi csárda és malom) az Ország-Világ 32—33. száma pedig az ócsai templomot ismertette. Jelentsik Vincze tábornok a Ludovika-Akadémia közlönyében behatóan szólt a m. kir. 79. honvéd-gyalogdandárnak Tápió-Szent-Márton környékén tett menethadgyakorlatához. Fejtegetéseivel részletes térképet csatolt. A váci káptalan története (Specimen monographiæ Capituli Vaciensis) külön kötetben jelent meg. Az alpári ásatásokról Tergina Gyula az Archaeol. Értesítőben szólt s felsorolta azon ősmagyar temetőket, melyek hazánk más részeiben hasonló leleteket őriztek meg számunkra.

Pozsony megye helyneveinek magyaroztatát, dr. Wagner Lajosnak múlt évi szemlének 126. lapján említett dolgozóját, Kisfaludy Zsigmond bírálva ismertette a Pozsonyvidéki Lapok 11 12. számában. Gróf Zichy Géza a Fővárosi Lapok 230—231. számában kedves vadásztárczát írt a Kis-Kárpátokról. Pozsony környékéről új kiadásban látott napvilágot a katonai földr. intézetnek 1:75,000

szerint készült térképe. — H e k s c h Sándor 24 képpel s egy vasúti térképpel ellátva bocsátotta közre Pozsonyban és környékén, a Vág völgyén s a Kis-Kárpátok közt kalauzoló s egészen gyakorlatias könyvét. — Dr. O r t v a y Tivadar 300 lapnál terjedelmesebb kötetben nyújtotta a pozsonyi akadémiának az 1784–1884. évig menő történetét. Ezzel Ortway, a Századok szerint, a magyar oktatásügy történeti irodalmát olyan becses termékkel gyarapította, mely akár mint önálló kutatások és levéltári adatokon épült kútfő, akár pedig mint egyik kiegészítő fejezete hazai művelődéstörténetiünknek, mindíg a keresett és jól használható könyvek közé fog tartozni. Pozsonynak egy harmadik egyetemhez való igényeit egy, a város jelen közművelődésének viszonyait élénken rajzoló füzetben hangoztatta dr. P á v a y V a j n a Elek. A nagyszombati gymnasium értesítője ez évben is folytatta az intézet könyvtárának jegyzékét s befejezte a hit- és megkezdte a bölcslelettudományi szakba vágó művek czimeinek felsorolását.

S á r o s m e g y e hajdani szellemi életére nézve fontos dr. Á b e l Jenőnek a Századokban és Ungar. Revueben Bártfa XV. és XVI. századbéli színiügyéről közölt tanulmánya. A bártfai levéltárban van a legrégebb hazai színlap, mely meglehetősen biztossággal hagy követhetőt az akkori mysteriumokra. A város számadó-könyvei azontúl is gyakrabban emlékeznek a vallásos színjátékok szereplőkről; 1516 után azonban, úgy látszik megszűnt Bártfán a mysteriumok divata s most már az iskolai színjátékok léptek előtérbe. Á g o s t o n Károly az eperjesi gymn. értesítőben Eperjes alakulásáról és hajdani jogi szervezetéről értekezett. Kimutatta, hogy Eperjes neve először II. Endre okleveleiben fordul elő s hogy környékének első lakosai magyarok voltak, kik jelentékeny számmal voltak képviselve a város polgárai közt is. 1424-től fogva a legutóbbi időkig évről-évre felsorolhatni Eperjes bíráinak nevét. Á g o s t o n avatott tolla igen világos képet rajzol e nevezetes városnak összes műveltségügyi mozzanatairól. Dr. M á r k i Sándor az Aradi Hirlap 72. számában »A hol a legmagyarabb drágakő terem« czímmel ismertette a vörösvágás-dubniki opálbányát.

S o m o g y v á r és Kaposvár környékének 1:75,000 szerint készült térképét a katonai földr. intézet adta. N o s z l o p y Tamás a Vasárnapi Ujságban Berzsenyi Dániel niklai emlékééről, C s i r a István a Protestáns Figyelő július—augusztusi számában Csurgó történetéről s a ref. gymnasium alapításáról szolt s följegyezte, hogy F e s t e t i c h Pál 40,000 frtért jutott a hatalmas uradalomhoz.

S o p r o n m e g y é n e k J a u s z György és K o g u t o v i c z Manó által tervezett s múlt évi szemlének 126. lapján már említett térképe csakugyan elkészült Posner K. Lajos budapesti műintézetében. Ily nagy mértékben készült térképe talán hazánk egyetlen más vármegyének sincs. A kivétel nagy becsületére válik Posner műintézetének. Az 1:25,000 szerint készült melléklap (Sopron és környéke) minden tekintetben igen sikerült kép, mely nagyobb igényeknek is megfelel. A soproni egyesület által kiadott eme vállalat határozott gyarapodása s egyik legszebb terméke kartographiánknak. Sopronme-gye régi földrajzához s történetéhez a Történelmi Tárbán s a »Sop-

ron« 31. és köv. számaiban Stessel József nyújtott érdekes adalékokat. Különösen a Fertő körül eltűnt régi helységeket kutatta, de kiterjeszkedett a megye többi részeire is, és egy hosszabb közleményben a borsmonostori apátságának 1225. évi birtokairól érkezett. Kiss István a mérnök-egyesület közlönyében s a Gazdasági Mérnökben a szent-margitai (hibásan margittai) lajtamész-kőbányát ismertette, mely az új országházhoz szükséges épületköveket is szállítandja s kiterjeszkedett a nagyszerű kőbányának mindenféle viszonyára. Roth Lajos topogr. és geológiai ábrákat készített e tanulmányhoz. Sibrik Antal a Rábaszabályozásról tett közzé egy kis füzetet; Simon Ödön alispánnak a megye 1883. évi állapotáról írt jelentése az eddigiéknél részletesebb s valóban érdekes adatokat tartalmaz. Dr. Török Aurél Oszlopon anthropologiai érdekű ásatásokat eszközölt; ezekről azonban az azokban szintén résztvett Dr. Thirring Gusztávnak egy, a »Sopron«-ban közölt kis cikknek kívül részletesebb leírás idáig még nem jelent meg. Heksch Sándor az év végén egy Sopron és környékét tárgyaló úti kalauzon dolgozik, melynek német nyelven a tavasszal kellett volna megjelenni; a magyar turisztika terén azonban sok érdemet szerzett hazánkfia, mint épen e sorok írása közben sajnosan értesülünk, 1885. január 10. Bécsben elhunyt. — Dr. Thirring Gusztáv (már 1885. évszámmal) külön füzetben értekezett Sopronnak és környékének hőmérsékleti viszonyairól; Sopronon kívül ugyanis tekintetbe vette Kőszeg, Bécs-Ujhely, Borostyánkő és Felső-Lövő, sőt — mivel a Rábaközről nem voltak adatai — a kis magyar síkság némely távolabb fekvő pontjának megfigyeléseit is, úgy, hogy nagy készütséggel írt és számos graphikai táblázattal megvilágosított műve tulajdonkép a kis magyar síkságnak s az azt szegélyező dunántúli dombvidéknek hőmérsékleti viszonyait tárgyalja. — A földtani intézet elhatározván, hogy magyarázó iratokat ad ki hazánk részletes földtani térképéről, a sorozatot Telegdi Roth Lajosnak »Kismarton vidéke« című munkájával nyitotta meg. A jeles szerző előrebocsátja a vidék hegy- és vízrajzi viszonyait, valamint saját általános tájékozási szolgáló megjegyzéseit; azután részletesen vázolván a geol. viszonyokat, záradékul felsorolja az e tájon gyakorlati használatra alkalmas kőzeteket és ásványforrásokat. Kis- és Nagymartonon kívül is értekezett a Lajta-hegységnek és közeli környékének építőköveiről s más, efféle emlékszerű építkezésekre alkalmas kőzetanyagáról. — Dr. Tarnay János a Magyar Igazságügyben a soproni fegyházat ismertette, a mi élénk tollharczra adott okot.

Szabolcsvármegye egyik legkedveltebb gyümölcsét, a sok nevű kenézi piros, valamint a kúsvárdai valódi sóvári, vagy török muskotály almát Tamásy Károly a Gyümölcsészeti Füzetekben mutatta be.

Szatmármegyei leveleiben ugyanott Széőke Barna igen érdekesen szolt a megye éghajlatának s talajviszonyainak leginkább megfelelő gyümölcsökről. Tóth Béla a Debreczeni Ellenőr több számában tanulságosan rajzolta Nagybányát és vidékét.

Szeben megyére s a szászok multjára nézve érdekesek azon »Festschriften«, melyeket a Luther-ünnepély, majd a hétszázados betelepülés emlékére adtak ki a szászok. Teutsch Frigyes kiadta például a szász egyetem s az országgyűlések vallásügyi végzéseit s a fejedelmeknek ezekre vonatkozó rendeleteit, valamint az első század zsinati tárgyalásait. Igen jó képet nyújt a vallásos eszmék és vezérelvek alakulásáról, az egyházi fegyelem fejlődéséről s az egész egyházi szervezet megteremtéséről. Az erdélyi honismertető-társulat Archivjában hasonló alapossággal foglalta össze a nagyszebeni ev. gymnasium terjedelmes történetét is, mely több füzetben jelent meg; az erdélyi Kárpát-egyesület évkönyvében s külön lenyomatban pedig »Unsere Burgen« (Váraink) címmel indított meg egy cyklust, mely egyelőre négy szebenmegyei várat ír le történelmi s helyrajzi tekintetben. Herkert Henrik Suben és káptalana reformációjáról szólva, kimutatja, hogy korán akadtak ugyan hívei itten a vallásújításnak, aránylag azonban csak lassan verhetett gyökeret. Amlacher a megyesi káptalan legrégebb történetében azt állítja, hogy a primás tekintélye csak a szász település emelkedésével növekedett. Wittstock Henrik, egy 77 lapnyi füzetben Nagy-Disznód (Heltau) multjából a város levéltárából vett adatokat dolgozott fel és pedig sok művelődéstörténetit, többi közt a híres disznódi egyházi kincsről, melynek ékszerekből álló egy része jobbadán ma is megvan. A Szeben közelében levő Köhalom várának képét a Vasárnapi Újságban találjuk. Az Archiv első és második füzete hozta Keresztúri Demeternek Szeben 1660. évi ostromáról latinul vezetett naplóját.

Szepes megye gyümölcsészetéről Geyer G. Gyula a Gyümölcsészeti Füzetekben igen érdekesen »csevegett.« A lomniczi csúcsról Hörmann Tivadar szép nagy rajza kíséretében szolt Döller Antal a lipcei Illustr. Zeitung 2120. s a Magyarország és a Nagyvilág 22. számában. Kolbenheyer Károly a Kárpát-egyesület évkönyvében Boehm Anna k. a észlelései nyomán közölte a Javorinára vonatkozó meteorológiai tényeket. Ugyanezen évkönyv tartalmazza Hradszky Józseftől Szepeshely leírását, mely folytatása szerzőnk »Vándorlások a Szepességen« című, külön is kiadott útrajzainak; dr. Greisinger Mihály ugyanott Szepes-Bélának s környékének madarait — tizenhat rendben — sorolta fel; dr. Róth Samu pedig chemiailag elemezte az alsó-tátrafüredi láptüldet. Frühwirth Károly behatóan értekezett a szepesbélai csepőkőbarlangról, mely nagyságra nézve Magyarországon a második s a monarchiában a negyedik; magának Szepes-Bélának 20 ívre terjedt monographiájára Weber Samu hirdetett előfizetést s kéziratából egy részletet a Zipser Bote is közölt. A felkai Tatra-múzeum, melynek ma 60-nál több alapító s 230 rendes tagja van, az idén adta ki első jelentését. A derék évkönyv közli a múzeum-egyesület jegyzőkönyveit, 1883. márcz. 7-én megerősített alapszabályait, pénztára állását, (mely az első két évben 2909 frt 86 kr. bevételt mutat) s a buzgó igazgatónak, Scherfel V. Aurélnak a múzeumról szóló részletes és gondos kimutatását. Az állattani osztályban mintegy 1000, a növénygyűjteményben sok ezer

példányban több mint 2000 faj s az ásványtani részben több mint 1400 kőzet és ásvány van képviselve; a pénzgyűjtemény most körülbelül 1400, a mügyűjtemény 260, a régiségvár csak bronzból 660 s a könyvtár is több száz darabot foglal magában. Két év alatt oly siker, melyet szűkre szabott terünk mellett is bővebben kellett kiemelniünk. Az értekezések kivétel nélkül Scherfeltől valók; így a baldóczi fürdő Deák- és fürdőforrásának vegyelemzése (mely szerint amaz égvényes-sós-földes vastartalmú savanyúvíznek, emez pedig égvényes-sós-földes ásványvíznek jellemezhető) és a Tátra virányának négy új polgáráról (*Salix Lapponum* L., *Erisphorum alpinum* L., *Carex limosa* L. és *Carex rupestris* All.) szóló rövid értesítés. Szívből kívánunk sikert a szépen fejlődő múzeumnak! Teschler János jóízűen írja le a Vadászláp hasábjain a Magas Tátrában a zergékre tett cserkészeteit. Dr. Demkó Kálmán a löcsei reális. értesítőben Lőcsének erődítéséről és védelmi rendszeréről szólva, elmondja, hogy az 1245 táján alapított város miként lett erődített helylyé s a XVII. századból valóságos topogr. rajzát nyújtja a Szepesség e fővárosának. A Századokban ugyanő közölte Lőcse levéltára 1280-tól 1799-ig menő iratainak regestrumát. Weber Samu a Történelmi Tárban a szepesi városok véradójáról emlékezett meg, kimutatva, hogy a szepesi németeknek már 1271. évi kiváltságlevelük értelmében 50 katonát kellett a király zászlója alá küldeniök. Kudara Károly külön füzetben ismertette a késmárki ág. hitv. evang. lyceum könyvtárát, melyet Horváth Ignáczezal együtt ő rendezett. Az 1722-ben alapított könyvtár jelenleg 11,349 munkából áll, nem számítva a régi hazai nyomtatványokat s az inkunabulákat. A Zipser Bote ez évben is sok derék helyismertető cikket vett föl. 1. Hradszky József leírja benne a 282 lakosú Zsegrán, a papház fölött 96 lépcső magasságban álló templom hatszázados sírját, mely a templomot 1275-ben alapító gr. Sigray Jánost rejtí magában. E sírt 1884. július 19-én felnyitották. A templom falait Szent László életét feltüntető freskók is ékesítik. — 2. Ugyanő több számban szól a Sivabradafürdőről. A fürdőház a Kereszthegy déli részén fekszik s 18 év előtt egészen megújították. Most 15 fürdő és 10 lakószoba van benne. — 3. Siegmeth Károly a gánóczi fürdőt szemlélte meg. — 4. Kolbenhayer Károly »Die hohe Tatra« írója és Dénes Ferencz közt érdekes földrajzi polemia folyt. — 5. Hevesi Lajosnak Tátrafüredről még 1872-ban írt ismeretetését új lenyomatban vesszük. — 6. Weber Samu több számon át ecseteli a bélai csepkőbarlang környékére s a nagy halastóhoz tett kirándulásait. — 7. Münnich Sándor a Tátrában aránylag csekély költséggel nyitható új utakra hívja föl a figyelmet. — 8. Dr. Steiner A. a tótfalvi (windsehendorfi) egymáshoz közel a Scuspatak jobboldalán levő 3 forrásról. — 9. Kolbenhayer pedig a Mlinicavölgybe tett kirándulásáról írt.

Szerémmegyét a Globus kilencz számában kitünően ismertette Kramberger Ernő, ki ezúttal Eszékttől a Szerémség egy részén át tett útját szép rajzok kíséretében festette; Kramberger a legkedvesebb elbeszélők s a legalaposabb útleírók közé tartozik. A

katonai földrajzi intézet az 1:75,000 szerént készült külön térképekből, 6 lapon állította szemünk elé Vukovár, Pétervárad, Ilok, Karlovicz, Mitrovicz és Zimony — szóval részben a tényleg még ide nem csatolt határörvidék némely részét is. Dudás Ödön az »Újvidék« című lap 22. számában Kamenicznek a Marczibányi-családhoz való viszonyáról értekezett.

Szilágy megyének Dabjon-Újfalú határában levő kőolajforrásait, melyeknek kiaknázására most egy külföldi társaság tesz kísérletet, a Pesti Hirlap 214. száma ösmertette. A zilahi ev. ref. főtanoda történetének rövid vázlatát az intézet értesítője közölte.

Szolnok-Doboka vármegye monographiájának megírásával a megye közönsége Zilahi Kiss Bélát bízta meg, ki hosszabb időn át gyűjtött anyagkészletét három kötetben 1888. május 15-éig tartozik feldolgozni. Mártonffy Lajos a kolozsvári természettud. társulatban a szamosújvári sétatéri tó faunáját ösmertette. 1888. május közepén oly szokatlan bőségben találta ott az Euglena sanguinea nevű, csillóostoros ázalékállatkákat, hogy téglaveresre festettek az egész tavat. Nagy mennyiségben találta itt az Alcyonella fungosát, vagy vízi gyöngyöt, vízi zabot is, melyet az oláhok és cigányok orvosszerűen használnak köszvény és szaggatások ellen.

Temes megye szintén készül monographiájának megírására. A megye végéből már 1868-ban hirdetett ugyan pályázatot, az egyedül jelentkezett Pesty Friggyessel azonban akkor nem lehetett megkötni a szerződést; e célra most körülbelül 4000 frt van együtt s a közgyűlés közelebb kétségkívül megszavazza a még hiányzó összeget is. — Temes megye közigazgatási, kultur- és statisztikai térképét 1:192,000 szerént abban a gondos kidolgozásban készítette el Remekházy Károly, melyet Aradmegyének szintén ő tőle való térképénel már mult évi szemlénkben volt alkalmunk megdicsérni. A Temes megye alispánjának elnöklete alatt a tanfelügyelőből, főmérnökből és főszámvevőből álló bizottság e művet, melyet Beranek temesvári műintézete igen csinosan állított ki, minden tekintetben kitűnőnek találta s azt hivatalos használatra a megye összes községének és iskolájának részére megrendelte. A megye egyes részeit, mint Temesvárt, Verseczet, Fehértemplomot és Kubint 1:75,000 szerént tüntette föl a katonai földrajzi intézet. Mivel a természetvizsgálóknak Buziásra tervezett nagy gyűlése elmaradt, a tervezett emlékkönyvből csak egyes fejezetek jelentek meg. Pontelly István pl. 40 lapnyi füzetben vázolta a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 13 évre terjedő működését, melylyel szemlénkben is gyakran találkozott az olvasó. Ugyanő külön 74 lapnyi füzetben értekezett a temesvári magyarnyelv-terjesztő egyesület feladatairól; és szerkesztette a Történelmi és Régészeti Értesítőt. Ebben jelent meg Milleker Bódognak a verseczi és fehértemplomi újabb leletekről szóló értesítése és a megyét illető több más jegyzet. A délmagyarországi természet-tudományi társulat, a maga tízéves fennállásának ünnepélyére, szintén adott ki emlékkönyvet, melyet Dorogi Ignác titkár szerkesztett. Ebben dr. Breuer Armin Temes megye közegészségügyi viszonyait

vizsgálta s kimutatta, hogy 1878—1882-ben minden 26 lakosra jutott egy haláleset, s hogy ez idő alatt 14,130 lélekkel szaporodott a népesség. Temesmegye vadászterületeit Gajáry József jellemezte a Vadászlapban. Dr. Kakujay Gyula a megye népoktatásának viszonyait külön füzetben tüntette föl. Abafi Lajos a Történelmi Társasban hosszasan szólt a Temesvárott a múlt században alakult titkos (szabadkőműves, rózsakeresztes, rózsarend) társulatokról. Milleker Bódog külön, 21 lapnyi füzetben állította össze a verseczi német iskola történetére vonatkozó érdekes adatokat. Dr. Márki Sándor az Aradi Hirlap 121—124. számában a Temesvárott 1790-ben tartott szerb kongresszusról, a Pesti Napló 185. számában s az aradi lapokban pedig az Új-Aradon eltemetett »legöregebb huszár«-ról, a 81 évig szolgált Skultéti Lászlóról emlékezett meg. Zsolnay Béla a Délmagyarországi Lapok 277. és köv. számában Rittberg multjából és jelenéből közölt karczolatokat.

Tolnamegyéből. Ó-Dombovár térképét adta a katonai földr. intézet, 1:75,000 szerént. A Gazdasági Mérnök a Bezerédj-féle hidjai selyemtermelő-telepet írta le. Bezerédj István a harminczas évek végén itt 800 holdat ültetett be szederrel s ő alapította Szedres községet. A telepen jelenleg 16 gőzmozgatógép működik 100 orsóval, s legfeljebb 5 métermázsa selymet fon, melyet az olaszoknál 25—30°/₁₀-kal drágábban állít elő.

Torontálmegye belvízrendezésének tervezetét helyszínrajzi átnézet és számos ábra kíséretében ösmerteti Malina Gyula a mérnökegyesület közlönyében. Torontált átlag minden hatodik évben nagyobb mértékű belvizek látogatják s az általuk okozott károkat minden egyes esetben 3 millió forintra számíthatni; szerző szerént tehát nagyon is okadatolt azt a belvizek rendezésével megelőzni, annyival is inkább, mivel annak költsége a javaslatba hozott tervhez képest alig tesz többet az egyszeri belvíz-károk kétszeresénél, nem is említve a földbirtok árának emelkedésében rejlő hasznot. Halaváts Gyula a Földtani Közlönyben tett jelentést az Alibunár, Moravicza, Móriczföld és Kakova környékén eszközölt részletes geol. fölvételéről. A fölvett terület nagysága 1669 □ km. s trachyt, neogén, bazalt, diluvium és alluvium a főképződmény. A katonai földrajzi intézet e megyére vonatkozólag 1:75,000 szerént 5 lapot (Nagy-Kikinda, Török-Becse, Ó-Telek, Nagy-Becskerek és Antalfalva) adott ki. — A Gazdasági Mérnök 4 ábrát mellékelve ösmertette a pancsovai selyemfonógyárat, mely 1883-ban az általa 40,000 kilóból készített 2600 kgramm selymet 81,000 frtért adta el. Dr. Szentkláray Jenő az Archaeol. Értesítőben a kumándi ősi sírtemetőről tett jelentést. A kumándi magaslat egyik tagja azon ősi telepsorozatoknak, melyek a Tisza balpartján, Szőregtől le egész a Dunáig, ritka nagy mennyiségben találhatóak. Itt alkalmasint két őskori temető van egymás fölé emelve, s valószínűleg VI—VII. századbéli szlávok és avarok nyugosznak itten.

Trencsénmegye monographiájának megíratására s egy megyei régészeti és néprajzi múzeumnak felállítására Janovszky

László indítványa következtében készségesen ajánlkozott a vármegye közönsége. Trencsénmegye népéről a nép-psychológiához beces adatokat közölt dr. Pechány Adolf a trencsényi gymnasium értesítőjében. Szól a természeti viszonyok befolyásáról, s az emberiség részéről jövő hatásokról; e tekintetben az általános jellemvonások kiemelése után különösen mint családtagot és honpolgárt vizsgálta a trencsényi köznépet. T. L. az Egyetértés több számában »Vág völgyi levelek« cím alatt szintén érdekesen szólt a népről és vidékről. A Leányvilág Trencsén várának képét közölte. Heksch Sándor 50 lapnyi magyar, német és francia szövegű füzetben vázolta Trencsén-Teplicz fekvését, környékét, történetét; felsorolta ásványvizének alkatrészeit, hatását, — tájékoztatott a közl. és lakásviszonyokról, a trencsén-zsolnai vasút megnyitása óta mindenfelől megközelíthető fürdőről stb. és pedig több csinos rajz kíséretében. Sándorfi Nándor az Egyházművészeti Lapban meggyőző érvekkel és behatóan fejtegette, hogy a haluzicsi román templom legalább is a XII. században épült.

Túróczi megye monographiájának megírásával Velits Alajos foglalkozik, és mint örömmel olvastuk, már szépen előrehaladt munkájában.

Ungvár kath. főgymnasiumának történetét az intézet ez évi értesítőjében fejezte be Barna Mihály. E rész az 1774-től 1883. végéig terjedő időszakot tünteti föl s kimutatja, hogy ezen idő alatt 59—552 közt változott a tanulók száma, s hogy ez intézetben ezen idő alatt 13 igazgató és 138 tanár működött.

Vasas megye krapinai bányájának földtani viszonyairól Zágrábban német nyelven kiadott füzetben értekezett dr. Hoffmann Károly, ki megvizsgálta a bányahatóság által Trauner Ede velencei kereskedőnek odaengedett szénterületet. A munkához egy 1:25,000 szerent készült földtani térkép és számos átmetszet járúl. A bányavállalat telkei 421 bányatelek-mértéket, összesen 19 millió □ méternyi területet foglalnak magukba s legcsekélyebb számítással 83.000,000 métermázsza jó minőségű barnaszénen tartalmaznak.

Vas megye flórájáról külön monographiát írt dr. Borbás Vincze, ki a természettud. társulat által megjutalmazott művét valószínűleg már közelebb kinyomatja. Néhány fejezetet már közölt belőle. Így az Erdészeti Lapoknak még múlt évi folyamában jelent meg egy cikke »A fenyvesek és a fenyvek magyar nevei Vas megyében« s a Természettud. Közlöny idei kötetében »A fás növényzet, mint a klíma képmása Vas megyében« címmel. A Gotthard testvérek szerényi observatorium megfigyeléseiről már az általános részben volt szó. Dr. Békefy Remig »Kethely és környékének néprajza« címmel adott ki egy 83 lapra terjedő alapos tanulmányt. Kethely környékével együtt, melyhez Kisfalud, Háromház, Magyarlak, Talapatka, Farkasfa és Zsidó községek számítatnak, az egy Farkasfa kivételével, mely már az u.-n. Hegyláthoz tartozik, a Rába völgyében fekszik. A jeles megfigyelő-képességű szerző igen érdekesen szól e vidék polit. és egyh. viszonyairól, a hit-élet s erkölcs állapotáról; ösmerteti a nyelvet, testalkatot, vérmérsékletet, viseletet, lakást, életmódot, foglalkozást,

szórakozást, szokásokat, hiedelmeket, családi életet, eljegyzést, esküvőt, lakodalmat, születést és halálozást. Vajha számos hasonló műről emlíkezhetnénk meg a vidéki monographiákról szóló szemléinkben! — Fejérfataki Lászlónak a Magyar Könyvszemlében a németújvári ferenczrendi zárda könyvtárjáról írt munkája külön füzetben is megjelent. Legérdekesebb benne egy 1470. évből való magyar nyelvemléknek (prédikációs könyvnek) ösmertetése; az egész dolgozat különben legjelesebb ilyenmű munkáink közé tartozik. A vas megyei régészeti egyesület 1882—3. évi évkönyve, melyet Rezsöfy György szerkesztett, az egyesület gyűjteményének teljes jegyzékét tartalmazza. Az egyesületnek jelenleg 48 alapító és 592 rendes tagja van. E régiségtár gyűjteményéből 4 szép renaissance korbéli műtárgyat ösmertetett dr. Lipp az Archaeol. Értesítőben.

Vereczmegeye legmonumentálisabb épületének, a diakovári székesegyháznak külsejét s belsejét két szép képben mutatta be a Vasárnapi Ujság. Stelczer Frigyes a mérnökegyesület közlönyében 2 táblarajz kíséretében ösmertette az alföldi vasút északi Dráva-hídjának építését. Az alföld-fiumei vasút ugyanis az eszék-villányi szárnyvonalon Eszék város régi fa-hídja közvetlen közelében építette ezt a három nyílású, folyatolatlagos 6-5 méter magas vas-rácstartót és négy falazott oszlopon nyugvó, 190 méter hosszú hidat, melynek elkészítése a Dráva környékének talajviszonyainál fogva szerfelelt nehéz volt.

Veszprém megye enyingi járásának faiskolája Varga Józsefnek a Gyümölcsészeti Füzetekben foglalt tudósítása szerint, mintaszerű. A járásnak mind a 15 helyiségében van faiskola. Szedermag-ágyban 14,230 csemete díszlik, kiültetve pedig 5085. Nagy-Vásónynak 1:75,000 szerint készült térképét ismét kiadta a katonai földr. intézet. Thaly Kálmán a Történelmi Tárbán (1675—1740.) 9 érdekes oklevelet közöl a eszesznecki vár szerkovács, csiszár és rézöntő czigányairól.

Zalamegyéből 1:75,000 szerint készült térképén Kis-Komárom és Nagy-Kanizsa vidékét ábrázolta a katonai földr. intézet. Dr. Csánky Dezső az Egyházművészeti Lap II. füzetében a zalavári egyháznak 1553. évi fölszerelvényeit, dr. Sziklay János a Fővárosi Lapokban Rév-Fülöpöt és Csobánczot, Endrődy Sándor az Alföld 162. számában és Sümegi Kálmán az Arad és Vidékében a Balaton környékét (az utóbbi főleg Sümegyet), a Leányvilág Tihanyt, a M. Ifjuság Lapja Paloznakot ismertette. Balaton-Füredről 72 lapra terjedő füzetet 3. kiadásban bocsátotta közre dr. Mangold Henrik, ki 1860. óta működik ott mint fürdőorvos. Igen részletesen tájékoztat a fürdő gyógyhatásáról, a Balatonról, a levegőről, iszapról s ezek gyógyító erejéről stb. Közöl néhány történelmi adatot is és vizsgálja a fürdőbeli életet, az utazásra és lakásra vonatkozó viszonyokat stb. Dr. Lipp Vilmos az Akademia értekezései közt adta ki a keszthely-dobogói sírmezőről szóló tanulmányát. A Dobogó-magaslaton 2434 sírt kutatott át a fáradhatatlan régész s 8—10,000 mindenféle tárgyat szedett össze azokból, úgy, hogy a dobogói temetkező hely czele Magyarországnak legnevezetesebb lelőhelyeinek sorába emelkedett. A sírok leírása után szól a temetkezési módról, a csontvázakról,

fegyverekről, házi-eszközökről, dísztárgyakról, övdíszről stb. A temető korát a IV. század végére, vagy az V.-nek elejére teszi, az ott nyugvó férfiak nemzetiségéről azonban, pozitív adat hiányában, nem nyilatkozhatik.

Zágráb püspökségének jószágairól a megye régi helyrajzát sokban fölvilágosító becses cikket közölt Pesty Frigyes a »Nemzet« 787. és 794. számaiban. Adatai 1093-tól, midőn Szent László a zágrábi püspökséget alapította s Dombróval (a mai Dubrovával) megajándékozta, egészen a legújabb időkig terjednek ma az érsekség, mely 25 parochiában kegyúr, 24,940 hold birtoka van és pedig, mint Pesty bebizonyítja, magyar földön, mert Zágráb, Varasd, Körös, Verőcze, Pozsega és Szerém magyar földön szervezett magyar vármegye, — a zágrábi és diakovári püspök pedig magyar főpap. — Márki Sándor az Aradi Hirlap 224. számában »Három nap Zágrábban« czímmel közölt egy kis ismertetést.

Zemplén megyéből a sárospataki főiskola könyvtárának történetét 71 lapnyi füzetben írta meg Szinyey Gerzson és pedig részint az anyakönyvben, részint magában a könyvtárban találtató adatok alapján. Nemcsak az iskolai törvényeknek e könyvtárra vonatkozó pontjait használta föl, hanem magukat a könyvbejegyzéseket is. — E becses mű különben eredetileg a Sárospataki Lapokban jelent meg. — Winternitz Vilmos a sörtevad vadászatának Nagy-Mihályon szokásos módjával ismertetett meg bennünket a Vadászlapban.

Zólyom megye székhelyének, Besztercebányának és vidékének flórájához bő adatokat közölt Tmák István a besztercebányai gymnasium értesítőjében. Az általa följjárt 22 községnek határán 985 növényfaj, illetőleg 422 nem, 97 család van. E családok közt legnépesebb a Compositae 123 fajjal, a Papilionaceae 63, a Cruciferae 60, Labiatae 57, a Gramineae 55 s a Ranunculaceae 41 fajjal. Szakmáry József ugyanott mutatja ki a főgymnasium meteor. állomásán 1883-ban tett megfigyelések eredményét. E szerint a hőmérséklet 30.3 és — 20°C közt a légnyomás (0°-ra kiszámítva milliméterekben) 746.1 és 706.9 közt ingadozott. Évi középhőmérséklet: 7.7°C, közép-légnyomás, 728.7 mm., párányomás 6.7 mm., a nedvesség középértéke 76%, s a csapadék évi összege 761 mm. Derült időt csak 67, északi szelet 319 napon észleltek. — Az Egyházművészeti Lap »Besztercebányai az egyházi művészetekért« cím alatt sorolja föl mindazt, a mi Ipolyi székhelyén e téren az utóbbi időkben történt. — Dr. Hasenfeld Manó 2. kiadásban adta ki Szliácsot 136 lapon ismertető könyvét, mely tájleírást, történetet, földtant, természeti és vegyi viszonyokat egyaránt tekintetbe vesz és szól a híres fürdő élet- és gyógytani hatásáról s egyéb ügyeiről is. A kis kötet értékét egy térképvázlattal emeli.

Ez évi jelentésemnek végére érve, legyen szabad köszönetet mondanom mindazoknak, kik becses észrevételeiket velem közölni sziveskedtek s legyen szabad őket és földrajzirodalmunk barátjait továbbra is kérem, hogy a jövő évben szintén kegyeskedjenek megtenni (Aradra küldendő) leveleikben mindenkor köszönettel fogadott észrevételeiket.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

FÖLDRAJZI TÁRSASÁGOK.

A cs. orosz földrajzi társaság 1884. évi jelentése. 1885. január 1-én a társaság tagjainak száma a következő vala: Ural-kodóházból származó tag 13, hazai tiszteletbeli tag 20, külföldi t. t. 4, pártolótag 17, rendes tag 635, munkálkodó tag 139, külföldi levelező tag 25. Összesen 846 tag.

Expedíciók. Przevalszkij Tibetbe, Potanin Kan-szu tartományba indult, a lena-torkolati polaris állomás befejezte működését. A társulat erkölcsi támogatásában részesültek: Ivanov L. D., Grumm-Grzsimájló, (L. Föld. Közl. idei első füzetét.) Isztomin (ethnographiai tanulmányutat tett az Archangelszk-kormányzóságban), Volter (vitebszki, kovnoi és szuvalszki kormányzóságokban tanulmányozta a lettek életmódját), és Nikolyszki (a Balchas-tó természetrajzi viszonyait kutatta).

Kiadványok. Potanin: Éjszak-nyugoti Mongolia leírása. III. kötet. — »Egyetemes földrajz« című vállalat XII. kötete (Korea) befejezést nyert. — Az ethnographiai osztály munkálataiból megjelent a XII. kötet (Szamarai mesék és hagyományok) ugyszintén az »Izvjesztija« XX. kötete.

Jutalmak. A Konstantin-érmet Vojejkov Ivánovics Alekszander nyerte »A föld éghajlatai, tekintettel Oroszországra« című művéért. — A gr. Litke-érem Czingerneknak jutott az időmeghatározás módjáért. — Nagy aranyéremmel lón megjutalmazva: Sejn (Adalékok az éjszak-nyugoti ország orosz lakosságának lét és nyelvi tanulmányozásához), és Jánzsul (A moszkvai kormányzóság gyári élete).

Kis aranyérem jutott az 1883. évi pamiri expedíció tagjainak (Putyata, Ivanov és Benderszkij); továbbá Klosszovszkijnek (Oroszország zivatarai), Gávrilovnak (A kazan- és vjatka-kormányzósági votjákok pogány vallás-szertartási élete).

Ezüstérmet nyertek: Dinnik (Ter hegyei és hegyzugai), Ilyin (Uzsba), Nikitin (A folyók völgyeinek képződése Oroszországban), Pilecsikov (Magneticus megfigyelések Charkov és Kurszk közt 1882-ben), Szorokin (Utazás a Thien-sán központi részében), és Anucsinn (Dagesztani utazás).

A társaság nyolcz közgyűlést tartott az 1884. év folyamán. Könyvtára mintegy 45 ezer kötetet, füzetet stb. számlált.

Vagyon állapota. Érinthetetlen tőke: 27300 rubel értékpariban; tartaléktőke: 12495 rubel. Évi bevétel: 28158 rubel, kiadás: 17683 rubel.

Rövid közlemények.

I. *Expeditiók.*

Przsevalszkij Mich. Nikoláj törzskari ezredes és kiváló orosz utazó következő táviratát közli a »Russzkij Invalid« április 30-ik száma. — »Lob-Nor, márczius 27-én. A lezajlott ős és tél folyamán keleti Czajdából megtettük az utat a Lob-Norhoz. Az ismeretlen központi Küen Lünt jól átkutattuk. A Chotانبól Khinába vivő régi utat megtaláltuk és kifürkésztük. Három óriási hófödte hegylánczot fedeztünk fel, az egyiknek a »Moszkovszkii« (Moszkvai), a másíknak a »Kolumbus«, s a harmadíknak a »Zagadocsnij« (Rejtélyes) nevet adtuk. Az elsőnek legmagasabb hegye a »Kreml«, a másodíké a »Dsinri« s a harmadíké »Sapka Monomacha« (Monomach sapkája). Magasságuk meghaladja a 6000 métert (20 ezer láb). A központi Küen-Lünre támaszkodó tibeti fensík közepes magassága 1200 méter (4000 láb). Csupán déli Czajdában találtunk lakosságot. Innét nyugatra a sivatag állat- és növényvilág dolgábau egyaránt felette szegény. Deczemberben a hideg oly nagy volt, hogy a higany befagyott. Februáriust és márczius első felét a Lob-Noron töltöttük. E napokban Csercsenen át Kerijába (Chotanba) megyünk. Innét a három nyári hónapra ismét felkerelkedünk az éjszaktibeti fensíkra, ha ugyan meg nem akadályoznak benne a khinaiak. Őszszel Orosz-Turkesztánba megyünk. Rendben minden, egészségesekek vagyunk mindnyájan.« *Cs. L.*

Harrar vidékéről Paulitschke tanár s Dr. Hardegger már visszatértek Bécsbe. Utjukban Harrar arab nyelvjárására, a helyi történeti hagyományokra s az ethnographiai viszonyokra voltak különös tekintettel. E vidék, mely mérsékelt éghajlata s rendkívüli termékenysége folytán nagy jelentőségre emelkedhetik, kutatásaik által kétségkívíül ismertebbé lesz. Harrartól nyugatra is kirándultak a szerencsétlen Lueevan francia által 1881-ben megtett úton a Tinti, Jabata, Haramaja és Adele tavakhoz, melyek azonban nem

valódi tavak, hanem csak források vagy leülepedések az esős időszakban. Argobbán s Kubassin át dél felé is mentek az annia gallák földére, hol egy Kia Worabba nevű romokból álló várost találtak. Nehány I. Selim korából eredő pénz, mely itt kezökbe akadt, azt látszik tanusítani, hogy az Adal birodalom fénykora a 15-ik század végén volt. E vidék legtöbb romja valószínűleg innen ered. Többek közt egy igen jelentékeny város romjait is megtalálták, mely város valószínűleg Granje szultán székhelye lehetett. Paulitschke tanár az utról 150 fényképet vett fel s a térképhez is oly sok tanulmányt készített, hogy valószínűleg még ez évben megjelenő művét méltán érdeklődéssel várhatjuk.

Gy.

A Kongo és Nilus közt fekvő vidék még ismeretlen részleteinek kikutatására akar elindulni közelebb egy expedíció, dr. Lenz vezetése alatt, melynek másik célja az volna, hogy Emin beynek, Lupton beynek, kik a mahdi lázadása óta jóformán el vannak zárva a világtól, segítséget vigyen s egyuttal dr. Junker s Cassat: utazók nyomait is kikutassa. Az expedíciót a bécsi földrajzi társaság tervezi, az osztrák kormány segítséget nyújt s valószínűleg a berlini s müncheni társaságok is hozzájárulnak a terv megvalósításához.

Gy.

A Limpopo folyó egy részét hajózta be Chaddock kapitány a mult év ápril havában »Mand« nevű gőzösével, melyen ment e folyóhoz is Liverpoolból s kutatásai eredményeül azt állítja, hogy e jelentékeny folyó, melyen most először volt gőzhajó, egész Transvaal vidékéig könnyen hajózható, nem úgy, mint a többi afrikai nagy folyók. A torkolat igen széles, mintegy 20 kilometynyire befelé mango fák lepik el s az egyes csatornáknban homokzátonyok vannak. Ő a déli csatornán ment be nagy nehezen, mivel itt mintegy 5 kilometer hosszú homokzátony fut a patak mellett. A körülötte levő vidék leginkább magas homokdombokból áll gyér növényzettel; egyik legmagasabb domb, melyen 12—15 kilometerre is lehet látni s a hajósoknak ezért jó útmutató, élénk veres színű. Később a folyó szélesebb s mélyebb, a körülötte levő vidék síkjellegű lesz; sok ember lakik a parton, kik földművelést s czukornádatenyésztést űznek, azonban tüzelő-fájuk alig van. Chaddock s társai Manjoba falujáig hatoltak el, hol a vidék már emelkedni kezd s erdős. E helyet betelepülők számára alkalmasnak tartják. Megemlítjük még, hogy a torkolathoz ápr. 14-én értek s ide vissza 22-én jöttek meg.

Gy.

II. *Vegyesek.*

Görbe fenyőt helyettesítő fűz. A görbe fenyőnek (*Pinus montana* v. *P. Mughus*) növénygeographiai szerepe, mint tudjuk az, hogy a jegenyefenyő régióján túl, a havasok kopasz csúcsa alatt alkot kisebb vagy nagyobb terjedelmű cseplyét, tehát a regio abietina meg a kopasz tető között külön növénygeographiai övet. Néhol azonban a törpe buróka (*Juniperus nana*; a Guttinon, a Bihari hegységben, itt-ott a Velebiten is) vagy pedig a zöld égerfa (*Alnus viridis*, a szörényi Szarkón) váltja fel, pótolja hazánkban a görbe fenyőt, melyet futó, törpe, henyé stb. fenyőnek is neveznek. Ezekhez a helyettesítő bokrokhoz a Velebiten még egy harmadik is járul, t. i. a *Salix grandifolia* Ser. nevű fűznek egy apróbb, kerekesebb és kopaszabb levelű alfaja, a varietas *Velebitica*. Ez a fűz a Ostaria (900 mét.) község körül felmagasló kopasz tetőkön, a hol a törpe fenyőnek más helyettesítője nem terem, oly jellemző módon nyilatkozik, hogy physiognomiailag tekintetben feljegyzésre érdemes. A tetőkön vagy a tető hajlásaiban egyes darab területeket sűrűen borít el, s mint zöldebb foltok már messzébről kiválnak a fehérlő sziklás helyeken. Ha erre az elhagyott vidékre turisták sereglenének, legalkalmasabb jelzőjük lehetne a velebiti fűz, annak bizonyosságául, hogy a magas tetőket szerencsésen megjárták, mert itt más turistavirág, hóféherke (*Leontopodium*) és havasi rózsa nem terem. A Karst éjszakibb vidékein, a Nagy-Kapella (Risnyák, Bitoraj) tetőin a *Salix grandifolia* tipikusabb marad és szálonként nő. A var. *Velebitica* tehát a Velebit hegység láncolatán nem csak a görbe fenyőnek, hanem a *S. grandifolia*-nak is a helyettesítője (varietas *vicaria*) és éghajlati fajtája. Hogy ilyen eltérés a Velebiten támadhat, ezt az éghajlat eltérő viszonyai igazolják. A Risnyák meg a Bitoraj t. i. egy szélességi fokkal esik fentebb Ostariánál (Carlopage fölött); ezenkívül a Velebit Dalmátország felé jobban délkeletre kanyarodik s hirtelen a tengerparttól mered felfelé, csúcsai a tenger felé lejtnek, ellenben a Nagy-Kapella tetői jobban közelednek a continens belsejéhez.

Dr. B. V.

Szürös bokrok havasainkon. Kerner Antal most bécsi egyetemi tanár, »Die Abhängigkeit der Pflanzengestalt von Klima und Boden« című munkája 45. lapján magyarázza azt az érdekes jelenséget, hogy a növényvilág tüskés vagy tövises fegyverzete a vidék állatvilágának gazdagságával összefüggésben van, hogy tehát

Európában legtöbb a szüros növény a mediterrán florában, mert ott a növényeket bántó állatok száma is végtelen. Ellenben a havasok vidékein, hol az állatvilág is szemlátost megfogyatkozik, s a növényzet bántatlanabb marad, a szüros növény is már a legnagyobb ritkaság. Nagyon találóan hozza fel Kerner, hogy a tapasztalásból ismert, és az alacsonyabb vidéken hatalmasan felfegyverkezett szüros rózsákat és szedreket (*Rubus*), melyeknek a száma a havasok csúcsa felé nagyon megfogyatkozik, feljebb meg gyakran egészen eltűnik, a havasok régióiban védtelen, vagy pedig csak vékony és gyengéd tükkel, tuskertesékkal fegyverkezett fajok, minő a *Rosa Alpina*, a málnaszeder (*Rubus Idaeus*), a fűnemű *Rubus saxatilis* és *R. articus* stb. váltják fel és helyettesítik. A havasok erdőtáján felül növe törpe boróka (*Juniperus nana*) a lentebb termő gyalogfenyő borókához (*J. communis*), meg a mediterrán vidéken gyakori pirosbogyós borókához képest (*Juniperus Oxycedrus*, *J. macrocarpa*) egészen szelid. Semmi okunk, de még eszünk ágában sincs ezeket a szép tapasztalokat talán kétségbe vonni, de a havasi tájból egy néhány szüros bokrot ismerünk, s felsoroljuk, hogy azok ottlétét ma-holnap megmagyarázhassuk. Legelőször is megemlítem, hogy a ki a görbe fenyő sűrű cseplyéiben botorkált, a havasok kopasz csúcsa alatt, nem ritkán érzékenyen tapasztalta-e a fenyőbokor tűinek barátság-lalan figyelmeztetéseit. A Retyezátnak Arágyes nevű tetőjén, a görbe fenyő övében egy egres-faj nő (*Ribes aciculare* Smith in Rees Cyclop., Ledebour Fl. Ross. II. p. 194), s a szárát vékony tűalakú tuskék sűrűen lepik el, azon az ágas tuskéken kívül, a melyek a levelek alatt egrestünkön (*R. Grossularia*) is ismeretesek. Ezek a sűrű tűk néhol a közönséges egresen is kifejlődnek pl. a Hermankút körül Kőszegen, meg a Szladovacs hegyen Carlopago fölött (var. *acerosum*). A Nagy-Kapellának Risnyák, s a Velebitnek Rajnác nevű tetőjén, valamint a Fiuméhez közel eső Monte Maggiorén a savanyú sóska bokornak (*Berberis vulgaris*) az a szüros testvérfaja nő, a melyet *B. Aetnensis* Prezl. var. *brachyacantha*-nak Strobl Oesterr. Botan. Zeitschr. 1884, 371. l. neveznek. A Velebitnek Lubicsko brdo nevű tetőjén, Ostarria m. a nagyon tövises *Rhamnus saxatilis* nő. A horvát tengerpartot környező hegycsúcsokon, tehát a Nagy-Kapella meg a Velebit tetőin gyakoriak a törpe rózsák, (*Rosa gentilis*, *R. Malyi*, *R. spinosissima*.) Ezek közül a két első ennek a vidéknek a sajátja, de mind, főleg pedig az *R. spinosissima* rendkívül

tüskés. Itt a törpeséghez a fegyverzet is hozzá járult. Néhol a *Rosa Alpina* tőhajtásai is nagyon tüskések. A tüskés cserjékhez havasainkon tövises bogácsok is járulnak, pl. a Kárpátokon a *Cardus Personata* var. *albifrons*, alsó színén fehér molyhos levelekkel, a *C. Transsilvanicus* vagy a Velebiten a *C. acanthoides* nek fényes levelű és nagy tövisű, de apróbb és hengerded fészkü testvére, a *C. Velebiticus*, a *C. alpestris* stb. A szúrós cserje és dudva, mint látjuk, több nálunk a mediterrán flórát kerítő havasokon, mint a szárazföld havasain. Ez, azt hiszem, nem egészen az állatok bántalmai ellen való védekezés és fegyverkezés, hanem a klíma hatásában keresendő. A havasi ribizke (*Ribes Alpinum*) másutt puha levélszőrei pl. a Velebiten meg a Nagy-Kapellán durva serték képében fejlődnek ki, a *Rosa spinosissima* mésztalajon 2—3-szor hatalmasabb fegyverzetet ölt magára, (var. *megalacantha*) mint pl. ugyanez a rózsza a budai mésztartalmú hegyeken.

Dr. B. V.

Télizöld növények Alföldünk homokpusztáin. Kernernek növénygeographiai kutatásaiból* derült ki az a meglepő eredmény, hogy Alföldünk homokpusztáin télizöld növény nincs, hanem lombváltó fák vagy cserjék, de még inkább fűnemű vegetáció borítja. Kerner Alföldünknek ezt az eredeti sajátóságát nagyon jellemzően a télizöld meg a fűnemű billing (*Vincaminoret V. herbacea*) egymást helyettesítő fajokkal fejezte ki. Egyes vidékeink bokraiban a télizöld *V. minor* húzódik meg, homokpusztáinkon legfeljebb temetőbe ültetik,** de vadon a fűnemű, nem télizöld *V. herbacea* helyettesíti Alföldünkön. — Nevezetes különbség van tehát az éjszaki-német síkság, a déli-német puszták meg Alföldünk rónaságának ruházkodása között. Amott télizöld fenyvesek uralkodnak, a fenyőerdőket télizöld cserjék: *Ericák*, *Callunák*, fenyvesbogyók (*Vaccinium*), *Pirolák* stb. kísérik. A bajor síkon, az Alpesek tövében, havasi eredetű növénypolgárok, kitelelő lombú *Gentiana-k* (3%), tölombos *Saxifragák* és *Drabák*, gumós *Orchis-félék* (7%)*** díszlenek. Európában kelet felé a száraz continentalis klíma következtében a télizöld növények megritkulnak, Alföldünknek nyáron száraz, forró és esőtlen pusztáit az örökzöld növények elkerülik, a

* Pflanzenleben der Donauländer p. 38.

** Az a fűnemű növényke, mely a sírhalmok tetejét sűrű lomboatával gyakran eleveníti, s melyet télen gyakran koszorúba fonnak.

*** Kerner »Flora« 1857. p. 49. etc.

julius heve elpörköli a vegetatio jó nagy részét akkor, mikor még a balti és bajor síkon a télizöld és más növények csinos virágaikkal himezik a nedves szelektől felfrissített gyepszönyeget. Nevezetes, hogy a Rákos mezejének tőszomszédságában, Kerner szerint csak 160—260 méter magasságban nő a tőlombos *Draba lasiocarpa* Roch (D. Aizoon Wahlenb. = aei = mindig, zoon = élő), a mi flóránkban külsejéről, meddő tőlombjáról egészen idegenszerű növényke, melynek rokonsága a havasokon lakik. Ez a télizöld növény se ereszkedik le a pesti síkra, bár Budának a legtöbb hegyi növénye előkerül a Rákos homokpusztáin. Télizöld borostyánt (*Hedera Helix*) csak a temesmenti nedves talajú erdőkben láttam. Az örökzöld növények Alföldünknek száraz continentalis klimája alatt, nagyon érzékeny léttökre nem boldogulnának, a késő fagyok hamar elcsigáznák. A pázsitgyepet számba nem véve, mely a hó alatt őszi vetés módjára kitelel, Kerner Alföldünk homokpusztáiról egyetlen egy örökzöld növényt s a túlevelűeknek egyetlen eredeti képviselőjét, a gyalog fenyőborókát említi. Ez a látszólag haszontalan bokor physiognomiai tekintetben is nevezetes, de Alföldünknek a havas tetőkkel való sajátságos hasonlatosságát is öregbíti. Valamint t. i. a havasok kopasz feje alatt a fatenyészetet, a jegenye fenyő övét a törpe fenyő öve választja el az erdőtlen füves tetőktől; szintugy a boroka is ily öv alakjában terjed Alföldünk mély lapálya meg az ezt körülfogó hatásabb erdős vidék, az Alföldnek mintegy magasabb karimája között, Jászságtól kezdve a Ferencz-csatornáig s tovább a temesmegyei homokpusztáig. De a gyalogfenyő borókán kívül még egy más télizöld bokorcska is nő- a pest- és temesmegyei homokpusztákon, t. i. a túlevelű naprózsa v. tetemtoldó. (*Helianthemum Fumana*.) Kora tavasszal, midőn még a levélfakadás meg nem kezdődött, többször láttam őt kitelelő leveleinek ruházatában. Nevezetes, hogy mind a gyalogfenyőnek, mind a *Helianthemum Fumana* nak felső ruházatja (a tük) physiognomiai tekintetben megegyezők s mind a kettő az *Erica*-alagnak tagja a physiognomiai rendszerben. A *Fumana*-knak homokpusztáinkon meg az erdőtlen Karston való tenyészete nem kicsinylendő. Erős és ágas gyökerök megláztatja a Karst meztelen szikláit, ellenben mintegy vasmacska fogja meg a homokot, szára pedig királydinnye (*Tribulus orientalis*) módjára szétterül, némi árnyékot vet s védi a homokszemeket, hogy a szél el ne sodorja. Összeműködik tehát a *Fumana* cserjéske is a többi növényekkel s a természetnek más erőivel, hogy

a pusztá homok meg a meztelen sziklák zöld ruhába öltözködhessenek. Ez az Alföldünkön eredetileg honos második télizöld cserje reggel virágozván, a Linné-féle virágóra egyik korai mutatója.

Dr. B. V.

A duna-melléki síkok növényzetének megegyezése. Ismeretes, hogy a tengeri miocen idő után Európa délkeleti medenczeit messzire terjedő édesvízi tenger borította, hogy ezeknek a medenczéknek egynemű állatvilága ugyanolyan életföltételekről nyilatkozik s hogy a fauna egyneműségéből következően, a bécsi és magyar medenczében egykor az élet föltételek nem igen különbözhetnek attól, a melyek ma a Kaspi-tengerben és Araltóban uralkodnak.* Szembetűnőbb a megegyezés a délkeleti pusztáknak az Alföld füves mezőinek, meg a bécsi medenczének gypsözönyegében. A tenger lepadása után keleti: kaukázusi, tauriai és balkani növénypolgárok magvai a szél meg a madarak vonatán az oláh Vaskapúnál, meg Szerbország felől hazánkba lépve, itt az új földön hamar és könnyen meggyökeresedhettek, mert ugyan olyan talajban csíráztak, a minőben szülő anyjuk élt messzebb Délkelet felé. Így tehát »őseink bejövetelét ezredekkel megelőzte a homokpusztáknak Keletről származó állat és növényvilága! Árpád az alpári nyalábfűben, vezérei a homokpuszták növényzetében felismerték azt a vegetációt, a melytől őshazájokban búcsút vettek. Megható találkozása a természeti és történelmi eseményeknek, melyet még az is fokoz, hogy a tősgyökeres magyarság az új hazában ma is éppen ezen a keleti füvek ruházta pusztákon, vagy környékén lakik.« Term. tud. Közl. 1884. 150. l. — *K e r n e r* kiderítette, hogy ez a homoki vegetáció az egész dunamelléki medenczén, hazánkon keresztül a Fekete-tengertől fogva a bécsi és tulli medenczéig terjed. Minthogy sok növénynek meg van a maga kísérő rovára is, a mely rajta táplálkozik, ezért e vidéknek a rovarvilága is általában megegyező s rovarainkat és növényeinket Oroszország faunája és florája segítségével könnyebben felismerhetjük és meghatározhatják, mint Németországgal. Állataink és növényvilágunk ezért már eltérőbbek. — Azonban a Duna mellékén nem csak a száraz puszták növényzete a megegyező, hanem általában a vizek is. A közönséges mocsári növényeket tekintve, alig van említést érdemlő eltérés, mert a tavi növények egyáltalán nem olyan változékonyak, nem olyan hajlandók új fajok alakítására, mint a szárazföldi növények, tehát

* Kern. Pflanzenleben p. 91.

a tavi növények geographiai elterjedése jóval nagyobb s a helyett töves v. benszülött (endemikus) havi növények száma kevesebb. A ritkább és jellemzetes dunamelléki havi növényeink közül pl. az *Elatine campylosperma*, *Rumex biformis*, *Roripa prolifera*, *Ranunculus polyphyllus*, *Lythrum bibractaeatum*, *Beckmannia eruciformis*, *Aldrovanda vessiculora*, *Cyperus Heldreichianus*, (*Ossora Tracia*), *Glycyrrhiza echinata*, *Heliotropium supinum*, *Verbena supina* hazánkban és tovább délkelet felé, — az *Iris subbarbata*, *Cirsium brachycephalum*, *Urtica radicans*, *Ceratophyllum Haynaldianum** hazánkból Alsó-Ausztriába is belépnek, — a *Cyperus longus*, *Leersia oryzoides*, *Carex nutans*, *Najas minor* etc. hazánk határán túl délkelet és északnyugat felé is terjednek, végre a *Nymphaea thermalis*, *Potamogeton Grisebachii*, *Ceratophyllum pentacanthum* Haynald, *Orchis elegans*, *Senecio Sadleri*, *Symphytum uliginosum*, *Tanacetum serotinum* (Szerbiai) *Cochlearia macrocarpa* (Szerb.), *Melilotus macrorrhizus*, *Cyperus calidus*, *Venanthe Banatica* legalább a mint most tudjuk, hazánk benszülött (magyarföldi) növényei maradnak. *Dr. B. V.*

A malagasszák eredete. Madagaszkár keleti partjain Tamatava mellett mint Sibree misszionárius az »Atananarivo Annual« egyik számában közli, mult év szeptember havában számos tajtkövet találtak a tengervíz hatása alatt kerekre mosva. Minden jel oda mutat, hogy e kövek a Krakatau világhírű kitörésének emlékei s a Szunda-szorosból az indiai oceánon át jutottak oda. Ha e feltevés helyes, nemcsak érdekes példát szolgáltat arra, hogy a tenger áramlatai a vulkanikus kitörések maradványait mily messze viszik, hanem egyuttal némi világot is vet a malagasszák eredetére. E kétségkívül maláj faj ugyanis többi rokonaitól több ezer mértföld távolságra lakik. A tajtkövek példájából Sibree szerint azt lehetne következtetni, hogy a tenger e részén hatalmas áram van s így a történelem előtti időkben megtörténhetett, hogy tengeri viharok alkalmával egyes csolnakok nyugot felé hajtva, a bennlevő malájjakkal végre Madagaszkár partjaihoz jutottak, mely tudvalevőleg éjszokról délre több mint ezer kilométer hosszúságban terül el

Gy.

* Magyar Növénytaui Lapok 1885. p. 39.

A Balaton-melléki nép életéből.

Felolvastatott a Magyar földrajzi társaság 1885. február hó 5-én tartott ülésén.

Shol a világon — írja a Balaton-mellék egyik kedves tollu ismertetője — nem lehet édesebben ábrándozni, mint a Balaton sugaras partjain. A magas Tátra, a külföld vadregényes hegyei örökké zúgó fenyveseikkel lehetnek fönségesebbek, de az a hellászi derű, az a végtelenül bájos mosoly, az a szelidség, nyájasság, mely a Balaton vidékét beragyogja, egyedül az ő tulajdona.*

Ezért szemefénye a Dunántulnak az a ragyogó Balaton!

Nem pusztán vizgyűjtő medenczéje a körülfekvő sümeghi-vázsonyi és somogyi feltérsegeknek, hanem valóságos physiognomiai középpont a Balaton, melynek csillogó tükre nélkül e vidék laposan elterülő unalmas mezőséggé silányulna. Így pedig eget tükröztető víz-lapjával, náddal benőtt partvonalaival, árnyas réveivel és borág koszoruzott váromladékos bazalt-kupjaival hazánk legkülönösebb, legvonzóbb tóvidéke a Balaton melléke.

A tavat bekerítő dombhátak, felföldek átlag 200 méternyire domborulnak a tó tükre felett, mindegyik pont tehát, melynek magassága a 200 métert felülhaladja, alkalmas kilátóhelynek kínálkozik. S e körülmény igen fokozza a vidék élvezhetőségét. Bármerre fordulunk, mindig felénk mosolyog a Balaton napsugaras tükre. Kibontakozva p. o. a B a k o n y hegyszakadékaiból, erdeinek sűrűjéből, a hűvös mésztetők magaslatairól először is a Balaton nyugodt, tiszta kékségét pillantjuk meg. A b a z a l t kúpok lapos cserjés tetejéről p. a B a d a c s o n y r ó l, a halápi, gyulakeszi hegy ormáról

* E n d r ő d i S á n d o r. Balatoni ég alatt. 1884. 10. I.

csakugy gyönyörködteti a szemet a tómedenceze felcsillanó tükre, mint ha azt a messze nyugotra eső Rezi várhegyről, az ész. ny. erdős Tátikáról vagy a keletre fekvő Kenesének magas partjairól néznők. A magaslatok ritkábban haladják meg az 500 métert (a tó felett 400 m.), a bazaltok s a Balaton közelségében fekvő hegyek pedig azt a magasságot sem érik el, melynek legközelebbi klimatikus következése az enyhesség, a derült napok nagy száma, a tetőket borító lombos erdők frissesége s a hegyek oldalaira magasan felkuszó szőlők sokasága.)

Vadregényesebbek lehetnek az Alpoknak jégárnevelte kristályvizű mély tavai, a Tatra gránitjába vájt néma tengerszemek, az erdélyi rengetegeken rejtőző vagy a Szudetek fenyves ormain ringó sötét tavak: de hogy a tájkép kellemességében, a physiognomia kedvességében tultennének azok a Balaton-melléken, azt bajos elhinni annak, ki színről színre látta és élvezte e tóvidékek tájképi szépségét. A Balaton-vidék vonzó kedvességét éppen a plasztikai formák kisméretűsége s mégis tetszetős váltakozása adja meg.* Hullámos dombvidék mellett erdős hátaik gerinczes ormok (Somogyi dombosvidék, Láz-hegycsoport, Rontó, Dobosi és Rendeki hegység) képezik keretét; simán elterülő rónájából (tapolczai sík) egyenként kimagasló bazaltos kúpok (halápi, gulácsi, szt.-györgyi, badacsonyi, csobánczi) várromokkal erdőkkel és szőlőkkel borított hegytűk (Tátika, Hegyesd, Hegyestű) merészen élezett hegycsúcsok emelkednek (gulácsi, tóti, szigligeti, örsi hegyek); erdők, ligetek, majorságok és helységek tarkítják a rónát; szőlők, gyümölcsösök, kerti lakok, vinczellérházak a bazalt dómok oldalait. A Balaton partját pedig nádas szigetek (berkek), pázsitos rétek, apró halászkunyhók élénkítik; fehérre meszelt házikók kandikálnak le a tóba, melynek ringó hullámai lassú csobogással verődnek a kavicsos part pereméhez. A kiterített hálók, felborított vagy a partnál himbálózó

* Összehasonlításként felsorolunk néhány magasságmérést. A Balaton tükrenek t. f. magassága: 110 m. a tapolczai síké: 150 m. a körület fel-földjei: 310 m. A Bakony legmagasabb csúcsa: 752 m. A Balatonhoz közelebb eső csúcsok közül: Papod: 682 m. Rontóhegy: 458 m. Kaphegy: 634 m.

Nagyvázsonyi felsik: 314. Vendégi és csillányi hátság: 268 304 m. Láz-hegy 426 m. Rezivára: 450 m.

Sárkányerdő 420. Tátika: 436 Rendeki hegy: 386. Sümegbi vár: 280 Veszprémi várhegy: 290 m. Sédvölgyi Látóhegy: 340 m. Bazaltkúpok: Badacsony 462, György hegy: 438 m. Csobáncz: 398. Halápi tető: 380. Hegyestű 358. Somló: 459.

A szigligeti, hegyesdi tóti, örsi, gulácsi hegyek körülbelül 350—370 m.

ladikok, halászbárkák, a szerteszélylyel heverő halász-szerek szintén hozzájárulnak a tájkép kiegészítéséhez. A részletek e sokfélesége azután oly festőien kedves egészszé egyesül, hogy az a hel-lászi derü, melyet írónk említ, valóban ráillik a Balaton üde, mosolygó tájára. A kifejezés vidámszerúségében vonzó kedvességében a Balaton vidéke bizony túl teszen más tavi tájak felmagasztalt szépségein.

Népe ethnographiailag szintén érdekes. Az volt régen, mert a finomízlésű rómaiak szivesen időztek a Balaton partjain, a népvándorlás korszakában pedig többféle népség, végül a szlovének telepedtek meg a mellékén, s hatásuk megmaradt a balatoni magyarság szóejtésén, szókincsén, talán typusán is; de érdekes a jelenben arra nézve is, ki nem a történeti ethnographiát műveli, hanem a népet a maga jelen mivoltában, élete nyilvánulásaiban szereti megfigyelni, szóval geogr. értelemben vett néprajzzal foglalkoztatódik.

Vagy 75.000 magyar lakja e tóvidéket. A 112 helységnek két harmada a Balaton északi partmellékére esik, egy harmada pedig a somogyi részre. Csinos látványt nyújtanak északon, az egymást felváltó falvak apró házikói, ha a Balaton hosszában, p. Kenesétől Keszthelyig hajózzunk; míg délfelől a somogyi rónaság a távoli látóhatár kékes ködével ölelkezik.

A lakosság erős, ügyes faj. A tizsamelléki magyarságtól szálas termete fejlettebb csontrendszere és megnyúltabb alakja által különbözik. A széles nyakszirten ülő kerek, teteje felé kissé csúcsosodó koponya tojásdad arczkeretet mutat, melynek erősebben élezett formái közül kivált az orr és állcsont azonnal szembeötlő. A sötét kis szem fölött majdnem összeér az erősen ivelt két szemöldök. A haj sötét színű, kondorodásra hajló (főleg a Bakonyhoz közelebb eső tájakon), a szőghaj gyakorisága mellett gyéribb a szőke (szőlke), még a nőknél is; a hirtelen szőke (gyuba) pedig ép' oly nevetséges e tájon, mint a növésben megcsünt, vézna (nyiszlett, sonyorodott, nápicz) az esetlen formájú (csajba), vagy a kövér duzzadt képü (huppancs) pófájú ember. A nők nyulánk természetű, hajlékony derekuk, formás végtagjaik, apró széles szemek, vékony ajkaik és könnyed mozgékonyosságuk által tűnnek ki. Dolgosak és türelmesek. Mindkét nem eleven eszű, tréfára élczre minden perczen kész, dalolni szerető, tehát vérmes nép. Legényi hősködések kivált új bor idején bizony sokszor fölzavarják a falusi élet csöndjét. A mily jámbor, epedő tud lenni a szerelemért esdeklő,

oly hirtelen haragú a megsértett, vagy csalódott fél. Szenvedelmében sokra képes, az elszilajodásnak mindazáltal kevesebb példával találkozunk, mint a mennyit az ember a híres bortermő vidéken várhatja. A legrakonczátlanabb legényekből a legcsöndesebb megjuhászodott családapák válnak. A duhajkodás legényvirtus, a fiatal tűz fellobbanása, s nem rosszakaratuság. Közös szép vonása továbbá a magyar jellemnek az önbecsülés (»Becsüld meg magad!«), mely az elkövetett rosszat készséggel jóvá teszi és sokat tart mások ítéletére.

A férfiak öltözete redős, bő, nagy rojtú gatyá, lobogós újju (bornyuszájú) rövid ing és a lapoczkák felett erősen kivágott pitykés mellény, pántlikás kalap, csizma, télen szűr. A módosabbak posztóruhát öltenek. A nők az élénk színeket kedvelik, ellentétben a bakonymelléki sváb nők viseletével, mely mindig egyszerű karton. Nagy figyelemben részesül náluk a hajfonat pántlikája, a vállkendő s a kötény minősége. Az úri divatviselőre gyanus szemmel néznek. A kiről azt mondja a nóta hogy:

»É kell menni Köves-Kállra vásárra
Smizlit venni szép szeretóm nyakára;
Kész a smizli ki is vagyon slingelve
Bodor haja reá vagyon fésülve» *

az nem egyszerű paraszt lány, erkölcse sem paraszt, falusi többé.

A nép foglalkozása földmívelés kivált a szőlőművelés s a balatoni halászat. A magyar ember született szőlőgazda, a szőlőmívelés kedves foglalkozása. Tavasszal tehát a szőlőkben találjuk a balatonvidéki népet; a nyitás, kötés, sarabolás, homlítás elég tenni valót ad nyár derekáig. Azután a fiatalja elszegődik napszámba, ha magának nincs elég művelni való földje. Különösen eljárnak Somogyba, a hol előbb kezdődik az aratás, s a hol a talajviszonyok miatt nagyobb terjedelemben úzik a földmívelést. Némelyik falu oly néptelen a nyári hónapokban, hogy még a vasárnapi prédikálást is meg kell szüntetni. Aratás után visszatérnek a kepek, betakarítják a magukét s nagy vígsággal ülik meg templomi ünnepüket. Ősszel a szüretelés folyik hegyen-völgyön. Két hétig valóságos izgalomban van a partmenti lakosság. A szedőlányok dalai, a csöbörhordó legények dévaj tréfái, a hordós szekerek örökös sürgés-forgása zajossá teszi a nappalt; az esti tüzek fellobbanó pattogó lángja, dal és kacaj, muzsikaszó és pisztolydurrogatás az éjjelt. — Késő ősszel azután hosszú sorokban látjuk döcögni a Tapolca felé vezető országutakon a társzekereket, a melyek a leszüretelt balatoni

* Nyelvtör: III k. 228 l

bort Szombathely, Sopron felé, vagy éppen Stájerországba viszik. A rezi, badacsonyi, istvándi, sz.-györgyi és egyéb fajta borok élénk vásárt és forgalmat hoznak e vidékre, s e borok különösen keresettek és kedveltek a Balaton déli részein, melyek bő gabnatermésüket adják cserébe a Balaton északi oldalán terülő bortermő vidékeknek.

Rosszabbul fizet a halászat, a minek részben a hal esztelen pusztítása, másrészt a szerencsétlen bérletkötések az okai. Nyári időben estefelé mennek »be felé« a halászok, s ha jó fogás volt, hajnalban térnek vissza. Hirtelen szél olykor igen gyors hullámtorlódást okoz s a déli medence vizét az északiba kergeti, mi a halászokra minden elővigyázat mellett veszélylyel jár, mert nem bírnak a hullámok szilaj türemlésével, mely hálójukat széjjeltépi, ladikukat felkapja s a tulsó partra veti. Egy szigligeti halászgazda beszélt, hogy tavaly két fia veszett így el. Fonyód mellett halásztak, midőn zajlani, háborogni kezdett a Balaton. Át akartak kelni a szigligeti partra, de a ladik felborult, s a hullám sodra a szerencsétleneket halva vetette ki a zánkai partra ladikostul. — A téli halászat jövedelmesebb, csakhogy igen megpróbálja a férfi erejét, körültekintő ügyességét. Amint a Balaton 3—4 decimetryni vastagságra befagy s a szél simára csíszolja a felszínét, a halászgazda 10—20 legényből álló »kompániát« szervez. Elmennek valamelyik félre esőbb, csöndesebb helyre, a hová a balatoni jégen átmenő szekerek »bungása« nem hallatszik és V alakban lékeket vágnak a jégben. Ha a jég igen kemény, az ütések zaja elriasztja a halakat s a munka kárba veszett. Könnyű jég és kedvező időjárás mellett 20—30 mázsa halat foghatnak egy-egy napon. A lékek egymástól 6 méternyi távolságban vannak; ugyanily hosszú póznákkal lemerítik a hálót az első lékbe, honnan odább tölják az egyik végét a második lék nyílásáig, onnan ismét a harmadik lékhez stb. míg a halászterületet egészen el nem kerítették. Veszélyes foglalkozás ez is, melyhez jól kell ösmerniök az időjárást, s a legalkalmasabb időt kell választaniok. Szélváltásnál hirtelen megmozdul lábaik alatt a Balaton, végig reped a jég s a nyílásokon kitóduló hullámok oly erővel dobálják a töredező jégtáblákat, hogy a vigyázatlanok könnyen életükkel lakolnak.* Ide járul, hogy a támadt »rianások«,

* A Balaton-melléki lapok csak imént is közöltek ily gyászos kimenetelű esetet. Deczember végén hirtelen ketté repedt a jég, a takaró alól felszabadult hullámok a jégtáblákat a somogyi part felé hajtották s a rajtuk levő 4 halászt a vízbe temették. Lehetetlen volt a zajló, csapdosó Balatonból kimenekülni. V. ö. »Veszprém« című kirlap 1884. decz. 28. számát.

(roppanással támadt jégnyilások), vagy a leszálló esti köd a menekülést sokszor lehetetlenné teszi. Volt eset, hogy a legkeményebb hidegben napokig bolyongtak az eltévedettek a Balaton jegén, a rianások hosszadalmas kerülgetése miatt végtére is az ellenkező parton szálltak ki. Aztán semmi sem oly csalóka a Balatonon, mint ködös vagy viharos (itt »viheres«) téli időben a szél szárnyain hozott távoli hang. Sokszor a kutyaugatás és a harangszó ejtik tévedésbe a halászlegényeket.

Téli foglalkozás továbbá a nádlás (nádaratás). Asszonyok, lányok hosszú nyelű gyaluszkával (nádarató sarló) ellátva lemennek a tó szélébe s a »sihér« vízben befagyott nádtermést levágják, kévékbe kötik, kazlakba rakják, s lehető gyorsan hazatakarítják, nehogy a felkerekedő szél széjjelszórja a kazlakat, vagy a meginduló jég összetörje, »csádévá« nyomorítsa a sugár nádszálakat. Mert csak az ép nádnak van ára.

A népelet szokásaiból a legjelentősebbeket, a lakadalmi szokásokat vázoljuk; mellőzve minden tárcza czikkirói stypiperét, egyszerűen az ethnogr. tényeket közöljük, úgy a mint azokat észleltük. Csak a rideg megfigyelés értékes az ethnographiára nézve, a vonható következtetéseknek és találgatásoknak általános becslük nincsen, legföljebb viszonylagos értékük lehet.

A magyar népnél sokfélék a lakodalmi szokások, de egybevetve az ország különböző tájain divó magyar lakodalmi szokásokat azok lefolyásának sorrendjében bizonyos egyöntetűséget találunk, melyet kisebb-nagyobb módosítással, kihagyásokkal vagy bővítésekkel csak úgy követ az erdélyi havasok magyar lakója, mint a tiszamelléki, dunamenti, rábaközi vagy balatonmelléki magyar.

A lakodalmi szertartások sorrendje körülbelül ez: 1) háztűznézés, 2) lánykérés, 3) kézfogó, 4) elgyűrűzés vagyis eljegyzés, 5) egyházi kihirdetés, 6) hívogatás a menyegzőre, 7) esküvő, 8) a menyasszony kikérése és kiadás szokásai, 9) sortáncz és menyasszonyi táncz, 10) kontyolás (párta levétele, fejbekötése), 11) az avatás, és 12) a kárlátó.

A háztűznézést az Alföldön a házasodni akaró legénynek valamelyik bizalmas, öregebb rokona, sokszor öregasszony végzi. Az úgynevezett »susogók« (tudakoló személyek) a Balaton-mellékén sem ismeretlenek; kitudják a szülők akaratát, kivált azt, miként gondolkodik a leányzó a legény felől; de legtöbb esetben nincs rájuk szükség, mert, ha a legény szeme valamelyik lányon megakadt, ezer alkalom kínálkozik a szőlőszedésnél, a szüreti multságoknál,

a tollfosztóban vagy a fonóbeli mulatozásoknál szándékát tudtára adni, a balatoni leány pedig hamar föléri észszel, mire magyarázza a legény figyelmességeit, »szája édesedését, szeme fényesedését.« — Sok helyen s a legtöbb esetben pedig a szülők akarata dönt, mely nem törődik a fiatalok érzékenységével, mivel »túszhelynél föl a szerelem«; »majd megszeretik egymást, majd összetörődnek, ha kelletlenül mentek is a hittételre (esküvőre)«.

Mielőtt a legény násznagya annak rendje szerint megkérné a leányt, a családi tanácsban már rég megvitatják, hogyan fogadják a küldöttséget, előttek törülkög meg a székeket (mi jó jel), vagy utánok. A vőlegény két násznagy kíséretében állít be a lányos házhoz. Azok illedelmesen köszönnek, a vőlegény pedig szerényen az idősebbik násznagy háta mögött foglal állást, míg az mondókáját elvégzi. »Böngyikék Pistája, — így kezdi, — mint vőlegény nevében jöttünk a kéték lányát megkérni először gyűrűsül, másodszor jegyesül, harmadszor hitvesül.« Aztán eldicséri a vőlegényt és családját, lassú ünnepies nyomatékkal ejtven minden kimondott szót. A hosszadalmas ajánlgatást türelemmel végighallgatják a lány szülei. Véletlenül bevetődik a szobába a szóban forgó Nacza leány, mire a gazda így felel a kérőknek: »Fiam, Pista gyerek, ha szeretéd a mi lányunkat, a Naczát (Annát), úgy lányunk is szeret tégedet.« — »Igen is, szeretem a kendtek lányát«, — feleli a vőlegény s avval a dolog meg van indítva. Leültetik a kérőket s a Nacza borral kínálja őket. Majd sok szabadkozás és bocsánatkérés után eltávoznak, beszólnak a szomszédhoz, de egy negyed óra múlva újra megjelennek a lányos háznál s újra megkérik a leányt a leirt módon. Ezt teszik harmadszor is, de akkor már egy fél órának kell elmúlni a 2. és 3-ik látogatás ideje között.

A kérést követi a hitbéránlat. A lány násznagyot választ s az megbizója nevében kikéri a hitbért a leendő vőlegénytől. Régi magyar jog-szokás, hogy az asszonyt férje iránt való szűzies ártatlansága és hűsége jutalmául bizonyos rész illeti meg a férje vagyonából. Ezt a részt vagy möringot előre kiköti magának a lány férjhez menetele előtt. A gazdagabb családoknál a möring 200—300 frt. Viszonzásul a leány félágyat t. i. 1 dunyhát, 2 vánkost, 1 lepedőt, azután 2 szakasztó ruhát, 2 abroszt és 2 törülkögőt ajánl. Ha a nő gyermektelenül hal el, a felajánlott vaczok a férj tulajdona marad. Az alkú megtörténvén, a vőlegény két kérés násznagyával, a menyasszony pedig tulajdon násznagya kíséretében a paphoz mennek, előtte egymásnak szeretetet vallanak s annak

megerősítésére kezet fognak. A kézfogás magyar szokás szerint az alkudó felek megegyezésének jele, egyértékű az esküvel. Hazatérve a vendégek jelenlétében az örömszülők szeme láttára újra fognak kezet, a legény a leány balkezeének egyik újjára gyűrűt húz, 5—6 frtot ad neki, s azzal elgyűrűzte magának a leányt, a kiről ez időtől fogva azt mondják, hogy elvette a Böngyiék Pistája a Bakacsi Naczát. Az elgyűrűzés öröme először a lányos háznál, azután a vőlegény házánál lakomát csapnak.

Az elgyűrűzés után a lány felszabadul a szülők gyámsága alól, szabadon találkozhatik, járhat, kelhet jegyesével, kinek védelmére és felelősségére bizatik. A világgal szemben a leány az övé. A jegyajándékot foglalóul tekintik, melyet a lány 5—10 db keszken-dővel szokott viszonzni. Ha egyik fél időközben visszalépne a házasságtól, elveszti a kikötött vagy eljegyzés fejében adott ajándékait.

Az eljegyzést és kendőváltást a kikiáltás követi. Illik, hogy egyházi kihirdetéskor a menyasszony ott legyen a templomban. A háromszori kihirdetés ideje alatt a vőlegény gyakran meglátogatja aráját és meghányja-vevi vele a lakodalmi előkészületeket.

A hívogatókat a menyegző előtt három nappal indítják útnak; szabadságában áll mindkét félnek bárkit is meghívni a »lakzira«. — A somogyi részben a meghívottak tyúkot, kalácsot, stb. visznek vagy küldenek a lakodalmas házba, mely szokás a Duna mentén s a Rábaközben is divik. Ugyanott helyenkint »pozsovics«-nak hívják a hívogatót. Ez horvát szómaradvány.* Különb-ben elfogadott szokás, hogy a vőlegény két vőfélyt, a menyasszony két nyoszoló asszonyt és leányt választ ki magának, kik a hívogatásban eljárnak. Tihany körül kedden tartják a lakodalmat, tehát vasárnap történik a hívogató; a Balaton nyugoti részében többnyire hétfőn kezdik a meglakást, s így a megelőző hétben járnak házról-házra a felbokrétázott hívogatók.

Valamint a leányt háromszor kéri, azonképpen háromszor illik meghívni a vendégeket is. Az első meghívásnál az idősebbik vőfély így szól: »Először is én általam tiszteli és szólítja magukat becsületes atyánkfia, ugymint N. N., hogy ne sajnálják fáradságukat a reánk következő hétfűre Isten házában, Isten segedelméből, emberek rendelése szerint megjelenni, mert netalán tán úgy panaszkodnék a mi Seregünknek ezredes vőlegénye (!), mint Krisz-

* Krausz: Sitte und Brauch der Südslaven. 1885. 384. l. V. ó a Dráva melléki magyar helységek lakodalmi szokásait is.

tus Urunk maga az evangyliomban ugy mondotta, hogy sokan a hivatalosak, kevesek a választottak. Szükséges dolog, hogy a ki ily nagyhasznú házasság szentségét fölveszi, az a menyei koronát is elnyerhesse, melyet mi is szívből kívánunk!»

Czikornyás stílus igaz, de jellemző!

A második meghívás így hangzik: »Még másodszor is én általam tiszteli és szólítja Magukat ezen böcsületes atyánkfia, u. m. N. N., hogy ne sajnálják fáradságukat a szent János templomban megjelenni a szent esküvésnél a szent hitnek felvételére, onnan visszatérve, az ő tisztességes hajlékukban megjelenni egy tisztességes tányér étel megételére (sic!)* egy pár pohár bornak megitalára (sic!)* — Tiszta szívből várjuk.«

A harmadik hívás ez:

»Még harmadszor is én általam tiszteli és szólítja Magukat, ne sajnálják fáradságukat, atyánkfia tisztességes hajlékában megjelenni egy tisztességes tányér ételnek megételére és egy pár pohár bornak megitalára, meg egy kis táncz megtételére. Szívből várjuk.«

A keleti partvidéken ez a hívás dívik:

»Engedelmet kérünk bátor bejövetelünkről és kevés ideig való megállásunkról. Először is dicsérjük az Atya Istent, 2-szor a Fiu Istent, 3-szor a Szt. Lélek Ur Istent, 4-szer a háznak urát és aszszonyát. — Először, másodszor és harmadszor is elküldött követek vagyunk N. N. vőlegénytől és eljegyzett mátkájától N. N.-tól. Egy pár tál ételre, egy pár pohár borra és egy pár tisztességes tánczra, melyet az ő öröme napjára (szerdára) elkészítettek és szívesen elvárják. Bocsánatot kérve alkalmatlankodásunkért, mindnyájukat az Ur Isten oltalmába ajánljuk.«

A menyegző napján pedig versben mondják el a hívogatók:

»Fölvírradtunk immár reggeli órára,
A mi vőlegényünk öröme napjára,
A menyegzőjére és lakodalmára,
Vendégeket hívunk máma vacsorára.
Kegyelmeteket is a vőlegény atyja
Általunk szívesen meginvítáltatja,
Többi vendégével oda szólíttatja,
Ezt hozta magával szíve akarátja.
Ha majd ezt az estét megérjük békével,
Tessék megjelenni többi vendégével!»

* Nagyon érdekes.

Az esküvőre való indulás a Balaton északi mellékén a menyasszonyos házból történik. A vőlegény násznagya (a kikérő násznagy) beköszönt a házi gazdához s kikéri a menyasszonyt ilyenképpen: »Jó napot e háznak. Egy nászseregnek követeként állok itt, s bátor vagyok a ház urához szólni: itt van-e a násznagy, azt megtudakolni?«

A gazda erre elővezeti a menyasszony kiadó násznagyát, kihez a kikérő násznagy így szól: »Kedves násznagyom, itt a vendégek jelenletében legyen szabad egy pár szót váltanom, melylyel ünnepélyes jövetelünk célját elmondom. Násznagy Uram jól tudja, hogy e háznak ékes virágszálát a mi vőlegényünk elgyűrűzte. De mi ezzel meg nem elégszünk, hanem felkérjük, sziveskedjenek velünk az Ur oltára elé járulni, hogy ott ünnepélyes fogadásukat szent esküvel is megpecsételjék!«

A könnyező menyasszonyt erre kiadják a násznagynak s a menet esküvőre indul. Onnan a vőlegény házába térnek vissza s ott költik el az ígért vacsorát.

A Balaton-mellék déli vidékén azonban más a szokás. A vőlegény házánál gyülekeznek össze a vendégek, reggelire húsos káposztát, kocsonyát és pálinkát kapnak, azután elmennek a menyasszonyért s esküvőre indulva kocsikra ül a nasznép, még pedig következő sorrendben: A legelső s legezifrább kocsira a menyasszony násznagya ül egy nyoszoló-asszonynyal, a másodikra a vőlegény násznagya a másik nyoszoló asszonynyal, a harmadik fellobogózott, csillingelő kocsin a menyasszony ül egy vőfél és nyoszoló lány között, a következőn pedig a vőlegény a másik vőfél és nyoszolóleány mellett. Az utolsó kocsiban a muzikusokat zsúfolják össze.

Visszamenet eskető után, az első két kocsí újra a násznagyokat és a nyoszoló asszonyokat viszi, de a harmadikban már a vőlegény ül menyasszonya mellett, utána a 4. és 5. kocsiban a vőfélyek a nyoszolólánnyokkal foglalnak helyet. Nagy ostorpattogatás között, utközben perezeket szórva a gyerekeknek, s oly sebesen hajtanak, mintha lopták volna a menyasszonyt.

Az ebédet a menyasszony házánál költik el. Elmaradhatatlan a körmös leves, (tyuk leves), becsinált, paprikás tehén hús, metélt, túros vagy diós mácsik, disznóorr, rizskása és húsgombóc, töltött káposzta és póka (pulyka) vagy másféle pecsenye. Minden egyes ételt verssel szokott a vőfény feldicsérni. Az első tál bevitelekor p. o. azt mondja:

»Halljuuk szót, násznagy Uram!
Érdemes vendégek, nem üresen jöttem,
Étkekkel terhelve vagyon mindkét kezem
De mielőtt hozzá nyúlnak a kanálnak,
Búzgó szívvel hálát adjanak az Urnak!
De hogy én most itten hosszan ne papoljak
És a forró táltól sebeket ne kapjak,
Vegyék el kezemből ezt a forró tálat,
A melyet az újjam tovább már nem állhat ◀

Az ilyen verseknél tág tere nyílik a vőfény phantaziájának és versfaragó ügyességének. A többi verset, mivel igen egyformák s néha trágárok, mellőzzük. Csak azt kell még hozzátennünk, hogy a második ételnél a vőfény vagy a násznagy elmondja a házasság dicséretéről szóló rigmusát s élteti a házaspárt, azután felköszönésével sorba veszi a vendégeket.

A Balaton déli és nyugoti környékein az ebéd végeztével tánczra kerekedik az ifjuság, majd nemsokára beviszik a menyasszony kelengyéjét. A nyoszolólányok és asszonyok alkudozni kezdenek a mátka násznagyával, mennyiért adná el nekik azt a ládát, azt a szép párnát, babos kendőt, stb. A násznagy a tudatlant játsza és lefizeteti velök a kikötött árt, mely természetesen a menyasszony nászajándékát képezi. Azután a vőfélyek alkudoznak a keszkendők fölött, melyeket a menyasszony ajándékképen különben is nekik szánt. Ha valamennyi tárgynak letették a váltság díját felrakják a holmit a szekérre s a násznép ugyanoly sorrendben, a minőben az esküvőről érkezett a vőlegény házához hajtat. A házat azonban csukva találják. Többszöri zörgetésre kiszól egy hang: »Ki az, mit akarnak? Mi járatban vannak, hogy oly neszszel és nagy zsinattal jönnek?« — (N'ez a Balaton-melléki szójárásban zajt, zsinat pedig sokaságot jelent). A násznagy így felel: »Én népemmel a Kána menyegzőről jövök ◀ Belül azt kérdezik: »S ki volt a Kána menyegzőben a vőlegény? — »A jámborság!« — »Ki volt a menyasszony?« — »A szelídség.« — »Mi a neve ennek az ajtónak?« — A válasz reá: »Dicsértessék a Jézus Krisztus!« Arra megnyílik az ajtó s a násznépet beeresztik. Az igazi lakzit voltaképpen ott ülik meg. Az asztalok már terítve vannak. A legelső asztal két tányérjára csinos kendőket tettek a vőlegény szülei, ez a két hely a két násznagyot illeti, szemben velök a nászasszonyok foglalnak helyet. Azután az első vőfény mellé a vőlegény ül le, jobbján a menyasszony, annak jobb oldalán pedig egy nyoszolólány ül az asztal sarkán pedig a felszolgáló 2-ik vőfély helyezkedik el a 2-ik

nyoszolólánynyal. A vendégek a többi asztal-helyeket foglalják el. Vacsora felett a 2-ik vőfény étellel, itallal az első tréfával és élczcel tartja derült hangulatban az asztalkört. A cigány eszeveszetten húzza legjobb nótáit és tussal kíséri a felköszöntöket meg az ételrigmusokat. A vacsora végét járja már akkor, midőn a két vőfény két borral telt poharat muzsika szó mellett a násznagyok asztalára visz. Mindegyik hörpint a borból, s pénzt dob a tálczára, melynek egy része a zenészeké. Majd meg a vőfény kezdi meg az asztalbontást vagy kiköszöntést ilyenképpen:

A menyasszonyhoz:

»Laposokat pislant mennyasszonyunk szeme.
Nyilván azt hiszem, hogy alhatnék ő kelme.
De azt megkívánom, hogy onnan kiszálljon,
És a táncz helyére középre ki álljon.
Keljen föl és bátran az asztalt áthágja
A vőlegény uram egy kevéssé várja.«

A vőlegényhez:

»Vőlegény uramhoz fordulok egy szóra,
Mert hát eljött immár az az áldott óra,
Melyre kijön kiki egy-egy fordulóra,
Ne eresse párját olyan nagy lóggóra.«

A többi vendéghez:

Násznagy uraim még egy dologról szólok,
Ha azzal valakit meg nem szomorítok
Megengedjék, ha most egy két asztalt bontok,
Mivel én sokaknak, vígságot indítok.«

A felszolgáló vőfény azután önmagára mond verset: (Én is elmegyek ama jóllakásra, hagyok vőfényeket is helyettem, mert tovább nem bírom, én is megéheztem stb. eff.) és míg a vacsorát elkölti, a menyasszonyt átemelik a terített asztal fölé, hogy a tánczhelyre vigyék. Az első vőfély int a muzsikusoknak, kik egy hanggal magasabbra hangolják hegedűjüket s kezdődik a menyasszonyi vagy a sortáncz. A vőfélyek először a nyoszoló-asszonyokat hívják fel tánczra, majd azok a násznagyokat szólítják ki, s egyet-kettőt pördülnek velök. Azután a nyoszoló lányokra kerül sor, kik a két vőfényvel tánczolnak, míg a többi nézi a vigan forgó párokat. Tánczközben az egyik vőfény a vőlegényt kéri föl, hogy vegye át tőle tánczosnéját, ő pedig azalatt a menyasszonyt fogja derékon, egyet fordul vele s ezt mondja: »Uczcu bizony veszprémi szabad egyszer megcserélnyi?!« s avval átadja a

menyasszonyt a vőlegénynek. Csak ezt várta mindenki, hogy a menyasszonyt a tánczba kerítsék. Erre mindnyájan belekeverednek a csárdásba. A menyasszonyt kézről kézre adják, a ki csak ép kéz-láb, most nehányat fordulhat a menyasszonynyal, mert éjjél felé a nyoszolóasszonyok, ángyik segédkezése és felügyelete mellett a fejbekötés nehéz műtételének keresztül vitele következik.

A menyasszony alig várja, hogy kikerüljön a sorból, s elmeneküljön a kamarába, ahol fésűt tűznek a hajába. Azután visszavezetik a tánczolóok közé. A két násznagy égő gyertyát viszen, a két vőfény és a nyoszoló lányok pedig vállaikon ruhába kötött ajándékokat hordanak elő. Ujra megtánczoltatják a menyasszonyt újra szól a zene, újra hangzanak a magyar lakodalmakat jellemző dévaj felkiáltások, hujjantások táncz-szók (Schnadahüpferrln, pods-kočnice)* p :

1.	3.
Húzd rá cigány	Haja hess,
Rece-rucza vad liba,	De feszes! . . .
Öreg sárga vén Gyurka	
Összepárosodik ma!	4.
2.	Vagy: Ma menyasszony,
Vagy: Haja, haj!	Holnap asszony,
Semmi baj!	Holnapután komámasszony!
5	
Szorítsd hozzád nem apád,	
Ha szorítod csókot ad!	

Ha már 4-szer megújrazott csárdás járásába is belefáradtak és megéheztek, következik a menyasszonyi' ajándékok osztogatása. A déli szlávoknál ez általános szokás. Magyar helyeken is dívik ugyan a h é r é s z, h e r i s, h ő r é s z nevű szokás, de a palóczoknál, székelyeknél ez alatt csupán a menyasszonynak szánt lakodalmi ajándékokat értik, a melyeket el nem osztogat a menyasszony; a felvidéki magyaroknál pedig a h é r é s z e s e k módos vendégek a kik a lakodalmi költségeket viselik.** A Balaton mellékén azonban éjjél után nemcsak a vendégekről összehordott ételeket rakják föl az asztalra, hanem a menyasszony maga készítette kendő-

* A r a n y László és G y u l a i P.: Elegyes gyűjtések Magyarország különböző részeiből. 1872. 316—324 több dunántúli táncz-szót közölnek.

** A Tisza vidékén a h é r é s z e z é s a lakodalmat követő mulatozás, máskép t y u k v e r ő.

ket, törülközőket is osztogat vendégeinek, mire a vőfény, megkopogtatván a gerendát, ily szavakkal figyelmezteti a vendégeket:

»Halljon szót Ádámnak minden maradéka,
Aki behívatott gazdánk hajlékába.
A míg elbeszélem a szívem szándékát,
Ne legyenek szavamnak semmi akadály!
Menyasszonyunk most a vendégi számára
Ajándékot küldött üres asztalára,
Aki ebből eszik (veszen), legyen a hasznára!

A vőfény kibontja a batyut, a menyasszony étellel kínálja a hivatalosokat; előkelőbb vendégeinek pedig varrottas gyoleskendőt ajándékoz. Azután piros hajnalig szól a zene, foly a táncz, de a fáradt mátkapár — ha teheti — elmenekül a szobából. Reggelire füstölt húst, lángalót és pálinkát adnak a vendégeknek, kik dülögve és nótázva térnek haza.

A Balaton északi vidékén egyben-másban eltérnek a lakodalmi szokások a most leirtaktól. Így mindjárt az esküvő után a hazatért vendégsereget a vőfély üdvözli ily képen:

A v e n d é g e k h e z :

»Drága jó Uraim, kedves Asszonyaim,
Nem voltak hiába fáradozásaim
Szép menyasszonyt kaptunk a vőlegény mellé.
Ők már egybe keltek mindketten egymásé.
Mivel vége van a szent ünneplésnek,
Örvendjünk tehát e ritka szerencsének.
A családi ünnep jön most már utána,
Foglaljanak helyet egy kis lakomára.

A z ö r ö m s z ü l ő k f e l é f o r d u l v a :

Édes örömapa s kedves örömanya,
Szép mátkát hoztunk ma tisztos házukba.
Fogadják jó szível familiájukba.
Mivel hűtellel kötelezte magát szeretett fiukhoz
Viseljenek gondot azért, mint gyermekükre,
Kelmeteket megbecsülő csinos kis menyükre.«

Azután fölköszönti az örömszüléket, minek végeztével a menyasszonyt a terített asztalon körösztil emelve a nyoszoló lányok közé ültetik. A vőfély elmondja Ádám historiáját. »Ki ámbár sohasem látta az ő élete párját, mégis fölismerte«, s hozzá teszi hirtelen fordulattal: »nem tudom, a mi vőlegényünk megismerné-e a maga hitvesét« Be is mutat neki hirtelenében egy zülledt koru, elsontyorodott vén asszonyt és kérdi: »Ez lészen-e, vőlegény uram?«

— »Egyívatu* az én velem, vőfély uram!« feleli rá a vőlegény. Akkor meg lányt vezetnek elé. Végre rátalál az igazi arajára, át-emeli az asztalon és maga mellé ülteti, s egy tából eszik vele. A többi leányt szintén az asztal tetején áttemelik saját helyeikre.

Vacsora fölött újra az idősebbik vőfélyé a szó. Több ízben félbeszakítja a társalgókat, különösen a mókázó fiatalságot közbekiáltásaival: »Uraim halljunk szót! most jött be egy magyar!« Azután említi, hogy a vőlegény szólította fel a szolgálat-tételre, a vőfényi tisztségre, melynek becsülettel akar megfelelni. Szívesen szolgál a vőlegénynek és a menyasszonynak, kit először jegyesül, másodsor gyűrűsül, harmadszor hitvesül jegyezett el magának az ő jó barátja. A többi vendégeket is ellátja, de attól tart, hogy talán nem felelhet meg e díszes társaság gusztusának »a szőke szemű lányoknak, a rózsaszínű legényeknek, a violaszínű menyecskéknek és a bársonyszínű öregeknek;« — szabadkozik, hogy ennyi népnek még Kánaán sem birna elég enni és inni valót adni, de hát »ő meghalásztatta az egész B a l a t o n t és megvadásztatta az egész B a k o n y t« — s így csak kielégítheti talán a násznépet.

Bizonyosságul csakugyan bevizik a körmös levest, utána a tormás disznó-orrt, majd a becsináltat, melyet elköltvén rákezdi a házasság dicséretéről szóló rigmust. Százsor variált verselmény az Ádám és Éváról, melyet minden népköltési gyűjteményben megtalálhatunk. Persze az ilyen gyűjtésekből ki vannak hagyva a komikus toldások, mert himezetlenségük nem fér össze illedelmi fogalmainkkal, ámbár a köznép e tekintetben máskép gondolkozik. — A felhordott ételeket szintén rigmusokkal kínálja és sorban köszönti fel a násznagyokat, örömszüléket, a lányokat, legényeket, még a muzsikusokat is. A lányokra, zenészekre így dikciózik:

1.

»Éltesse az Isten leányseregünket,
Kik édes csókkal tartanak bennünket,
Éljenek mindnyájan, szívemből kívánom,
Akadjon nekem is közöttük hű párom.
Éljenek!«

2.

„A muzsikusok is éljenek, kívánom,
Ugy talp alá húzzák, hogy az ember lába
Csaknem kibicsaklik a cifra nótára,
Megadják a módját, szól lassan, majd frissen,
Éltesse is őket a felséges Isten.
Éljenek!«

* Egy korban lévő, hozzá illő.

Asztalbontás után tánczra kerekednek, mindegyik ügyeszik a menyasszonyt megtánczoltatni, míg az a felkontyolás végett a kamarába nem menekül. Visszajövet újra körülfogják, s akkor kezdődik a tulajdonképi menyasszony-táncz hol rezegtetve, hol mártogatva, melyre a vőfély így figyelmezteti a vendégeket:

Hallunk szót, násznagy uraim!

»Hála az Istennek, megértük az új napot,
Ezen barna menyecskével és mind közönségesen!
Áldjon meg az Isten hitves pároddal,
Valamint Izsákot kedves Rebekkával
Adjon közibétek az Isten szép egységet,
Egymáshoz való igaz szeretetet.
Te meg cigány, húzd meg s ne sajnáld hegedűdnek hurját,
Ihol van, éppen most szedjük az árát!«

A Balaton északi mellékén divatos búcsúztatókat és siratókat a vőfély mondja el, kivéve a lakodalmat berekesztő siratót, melynek elmondása a násznagy kötelessége. A búcsúztatás ideje a körülmények szerint változik; néhol az esküvő előtt búcsúztatják el a lány-háztól, máshol ebéd után, midőn muzsikaszóval átkísérik a menyasszonyt a vőlegény házába. A búcsúztatók alakilag gyarló rímelések, de egyszerű őszinte hangjuk megható. Elmondásuknál még az öregebbeknek szeme is elborul a menyasszony meg úgy könnyezik akár a zápor.

Matatóul igen rövidesen közlünk belőlük néhány verset:

1.

Vőfély bekezdése:

Tiszteletes és érdemes sokaság,
Kiket összegyűjtött a szívbeli jószág.
A mi menyasszonyunk szerelmes atyjátul
Kíván elbúcsúzni, meg szülő anyjátul,
Hasonlóképpen többi atyafiátul,
De mivel magában nincs annyi erő
Annak elmondására mi volna elegendő,
A z é r t k é r t m e g e n g e m , h o g y ő b ú c s ú z á s á t
Magamra vállaljam annak elmondását.

A vőfény azután mindig a lány nevében szól. Szüleitől ekképen búcsúztatja:

2.

Szülém, kedves szülém, tehozzád fordulok
Noha keservesen sírok és búsulok.
Sűrű könnyeimbe csaknem belefúlok
Szánlak keservesen, ki engem fogantál,
Méhedben nagy kinnal e világra hoztál,
Születésem után karodon hordoztál,
Mint két szemed fényét, engem úgy tartottál. stb.

Lánypajtásainak pedig ezeket mondja:

3.

Kedves lánybarátim már tinektek szólnék.
Ha a búcsúzásra alkalmas volnék,
Keserves bánatnak mérges karmolatja
Szívemnek gyökerét összehasogatja,
Nagyobb bánat járja, látván . . . . .
Lányságomnak elszáradt harmatját. stb.*

A búcsúztatók teljes szövege ethnogr. cikkbe nem való. Csak a jellemzetesebb részeket szemeltük ki. Meg kell még említenünk, hogy a lakadalmi szokásokhoz tartozik még a kárlátó is, mely nem egyéb vendégségnél, melyet a férjhez adott lány ad, midőn mint új asszonyt szülei és rokonai meglátogatják. Bekötött fejfel, menyecskehez illő szorgoskodással kell vendégeket fogadnia, a tréfás czélzásokat jó szívvel vennie, a kifogásokat meg békével végighallgatnia. Néha a kárlátó zajosabb multság a lakzínál.

A lebetegedett asszonyt a rokonság és szomszédság látja el enni-innivalóval. Sajátszerű, hogy e szokást az ország különböző részein szláv szóval jelölik. Pászítának vagy rodinának hívják, még pedig nemcsak a Dunán túl, Szegeden és máshol s a Tisza mellékén, de még a székelyeknél is, pedig ezek állítólag hunok ivadékai. Honnan tehát ez elnevezésnek nagy kiterjedési köre? . . .

Amint a föllábadt asszony, legelőször jelent meg a templomban, ez reá nézve a vató napja. Szerencsés fölépüléseért rokonsága üdvözlí. A menyecske pedig misét olvastat vagy imát mondat magáért és magzataért. Természetes, hogy ez is uj czim a mulatozásra.

Halvány képe ez a balatoni népéletnek, mert igen sok részlet, aprólékosság nem tűnik fel az embernek, pedig talán ép ezen elhanyagolt mozaikszerű részletek a legjellemzőbbek, legjobban színeznék és legtalálóbban tükröztetnék vissza az igazi életet ethnographiai rajzban. De aki csak napokig időzött is a Balaton partján, le nem győzheti azt a vágyat, hogy a mivel lelke betelt, azzal bővebben ne foglalkozzék. Mindig szeme előtt lebeg a Balaton ringó vize, a Balatonba könyöklő vén Badacsony és gúlaszerűen emelkedő többi társai, hallja a nádiban krákogó nádi veréb hangját, a vizet csapdosó küszvágó halászka síkongását, hallja a balatoni lányok vígdanáit s a halászlegények biztató kiáltásait — s e visszaemlékezés kezébe nyomják a tollat! . . .

CZIRBUSZ GÉZA.

* A Nyelvtör e fajtából többeket közöl. Kár, hogy a beküldőknél a nyelvészeti szemponton kívül az ethnographiai nem jó figyelembe. Majd mind-egyiken megérzik a símitó kéz! A fentebbiek saját gyűjtésem. Cz. G.

Tájképi szépségek hazánkból.

Napjainkban nemcsak a képzőművészetek föladata az, hogy képegszszé tömörítse a szép és örök ifjú természetnek itt-ott megkapóbb jelenségeit, hanem a leíró természettudományoké is. És ha szerencsésen fog hozzá e gondolat kiviteléhez, a festő ügyes ecsete a rendelkezésére álló színek gazdag változatosságával, nem csekélyebb sikerrel járhatnak el a természetvizsgálók és köztük kivált a földrajz mesterei, kiknek az eleven szófestés művészete áll rendelkezésükre. És midőn valamely táj leírásához fognak, még az a megbecsülhetlen előny is részükön van, hogy nem kénytelenek mereven egyetlen egy nézőpontra helyezkedni: hanem övék a tér, valamint a képesség, hogy több oldalról is áttekintést adhassanak szinte ugyanegy időben, a nélkül, hogy külön vásznat kelljen fölszerelniök másik képök alaptere gyanánt.

Ilyen sikerült leírások gazdag gyűjteményére bukkanunk a külföldi geográfiai irodalom termékeiben, melyek jellemképeket nyújtanak tudományos utazók és turisták szerencsésebb reflexióiból; hazánkról azonban keveset találunk bennök és olykor azok sem egészen hívek. Pedig a képnek, akár színanyag, akár eleven szó legyen a festő eszköze, első elmaradhatlan kelléke a természethűség. Lássunk egy pár ilyent hazánkból, mely ugyancsak vaskos albumot bírna betölteni, mert nemcsak természeti kincsekben állja ki a versenyt a Föld kiváltságosabb vidékeivel, de tájképi alakulások bája szempontjából is; úgy hogy szinte bajos meghatározni, hol is kezdjük.

A Dunaszoros minden kis területén, mondja Tömösváry Ödön a kolumbácsi légy leírásában, festői ecsetre méltó tájat, megragadó panorámát találunk, hol a szirteket erdők s orgonabokrok koszorúzzák, melyek lombjai közt a fülemüle dalol, fölötte pedig a szürke keselyű kering, nagy köröket írva a levegőben, míg végre a sziklatömegek valamelyik, embernek elérhetetlen üregébe száll. Nemcsak a Duna szorosa tár a szem elé nagyszerűen szép képeket, de a vöröstoronyi szoros is, melyen az Olt Romániába alásiet, meg a bájoló Körösvölgy, mely Nagyváradtól Feketetőig 8 mértf. hosszúságban oly részleteket mutat föl, hogy valóban kár más hazák tájképeivel ékesítgetnünk szobáink falát.

A tömösi szoros szépsége szebb a legszebb álomnál, mondja Benedek Elek. Jobbról balról egetvivő sziklák, titokteljes vadrengeteg, gépzakatonlás, havasi patak csörgedezése, sűrű fenyvesek suttogása andalító harmoniában olvad össze. Itt-ott vadúl csörtet le

a magasból egy-egy havasi patak, meg-megáll, majd átbukfencenezik egy lábatlankodó sziklakőn, lerombolt fatörzsön. A fölkelő Nap kemény tusára kél a köddel, mely makacsul megszállva tartja a sziklaóriások kopasz fejét, majd kibukkan a fényes világító öreg csillag, előtörtet diadalmasan s a sűrű ködlepel foszlányokban hull szét. Mintha csak millió zászlót látnál rongyokba tépve, megsemmisülve. Az áldott Nap sugárai bearanyozzák a magyar határszél mogorva óriásait, a fenyők balzsamos illatot lehelnek s irigykedéssel gondolsz a téltúl elszórt házak lakóira, kik itt születnek, élnek és halnak.

Tündéri szép vidéke van Anina-Stájerlagnak. Oraviczától folyton a legvadregényesebb tájakon vezet keresztül az oda épített hegyi pálya, melynek gépe öszvér biztosságával halad föl a legmeredekebb sziklaösvényeken s egy negyedóraig tartó alagúton búvik át. E pályát a semmeringihez szokták hasonlítani, de a mi a vidék szépségét, vadregényes voltát illeti, az aninai pálya részén van az előny. Midőn a vonat a kis állomási épületben megáll, azt hiszed, Pluto országába jutottál, tűz és füst mindenütt s ha botodat a földbe ütöd, a nyílásból füst és láng tör elő. Óriási faviaduktok emelkednek itt szédítő magasságba, hová a kutyák (sineken futó talicskák) szemet vagy vasat visznek, hogy innen újra a mélységbe rohanjanak, hol szorgalmas kezek várakoznak rájuk. Anina szép és borzalmas hely is egyszerre. Közéleben van egy csodaszerű barlang. Óriási vízi növényekkel benőtt üregből emelkedik egy óriási sziklakapu, oly szabályosan, mintha emberkéz vágta volna a kőbe; e kapun olyan kegyetlen szél süvit ki, hogy megdermeszti tagjainkat, e barlangból vad vízesés zuhog alá a mélységbe. A bányamunkások a többi közt azt is mesélik e barlangról, hogy a szerencsétlen véget ért bányászok karácsony éjjelén össze szoktak itt gyülekezni.

Merészebb szabású szépségekben gazdag éjszaki havasaink gyöngye, a külföldiek által is mind látogatottabbá vált Tátrafüred. E vidék fenyves tengere, párosulva a hely geográfiai fekvésével s a természet által pazarul ajándékozott előnyökkel, régen figyelmeztet, hogy minek járunk Ausztriába s még messzebb szép, egészséges vidéket élvezni, ha saját hazánkban páratlan szépségű és egészséges levegőjű bérczes vidékeink vannak? Ilyen a Magas Tátra 13 gránit óriása alatt fekvő tarpataki völgy leírhatlan szép vízeséseivel s az ott elterülő nagy fenyveskert, melynek hótakart tetőin Magyarország apostoli keresztje díszleg. Távol honából száll a fehér felhő, mondja Vajda Péter, ormot pillant meg, útjában állót s gondolkozik, vajon

kikerülje-e? Légnék gyermeke én, ekép szól magában, mikép kerülném ki a Föld fiát?, alant hagyom s kevélyen nézek rá, villám öcsémet küldöm fejére s megrázatom ősz mohszakálát. Szól és emelkedik és közeleg az oromhoz, de az orom még mindig fölötte van; szárnyal, erőködik, tikkad s a kevély örvend végre, hogy a Tátra vagyon itt és ő elülhet ormára pihenni. Nem nélkülözi az még a tengerszemeket sem, melyek egy magasabb hegységnek nem mindennapi bájait képezik. Peschel szerint Inka szemének nevezi a délamerikai indiánus az Andok felhőkbe törő csúcsai közé szorult kis tavak egyikét-másikát, — de tengerszemek nélkül vak is a havasvidék, mint Belizár. (Abh II. 320.)

A Kapnyik folyó tündérvölgyét Teleki Sándor ekép festi: Meredeken ereszkedünk lefelé az út kanyarulatán a víz partjára. Nagy szikla áll, mely mintha karfául lenne oda téve, hogy az ember neki ne hajtson a magaspertú, sebesen zuhanó kristálytisza víz medrének. Ki tudja, hány ezer éve annak, hogy ez a monolith a szomszéd magas hegy csúcsáról oda gördült? A fényes tiszta víz nagy zajjal töri magát sebesen lefelé s belécsapódik a nagy vörhenyes kavicsokba, melyekkel medre telve van s hol mondhatni, több a kő, mint a víz, mely tajtékzó habokban a kigyózó patakhoz csapkodva rohan. A szemhatár végén a távol Kapnyik első házai látszanak, melyek aljában magas faboronákból kötött gátról zuhan lefelé a fönn fölfogott víz s zuhogása a szomszéd zúzónak sokszavú zakatolásával egyesülve a jövő zenéjét pompásan utánozza. A víz tulsó partján magánosan, elszigetelten czukorsüveg alakú, sugár magas hegy áll, mely aljától tetejéig haragos zöld és őszszel vörös, megrakva óriási bükkfákkal, melyek törzsei a tömegből kifehérlenek. Ez a hegy képezi a katlan egyik felét, rést hagyva mindkét oldalán.

Magas, sziklás hegyektől vagyunk környezve, melyeken bámulatos a növényzet. A sziklák repedéseiből folyondárok, kúszó növények csüggnek alá, sok helyütt egész lugasokat alakítva; buján nő a nagy bükkfák tövénel az ördögborða, a marti és keserű lapú, málna- és szederbokrok, dúsan megrakva gyümölcsessel, vörös bodza, sok színes bogyojú cserjék, fönn az afonya, a medve és a pakulár (juhász) csemegéje. A hegyek oldalán helyen-helyen, ide s tova sűrű fekete füst emelkedik vagy száll alá a völgybe: a szénégetők millérjei ezek, ennek tüzével olvasztják ki az aranyat, ezüstöt, ólmot a kőből s készítik a gelétet, a cserépedények mázául szolgáló üveg-simaságú ólomsalakot, melyből a sárgának aranygelét, a fehérnek ezüstgelét a neve. A levegő mindig nyirkos, lenyomja a Nap me-

lege a földre, innen van az a bámulatos növényzet. Az alj mindig árnyékban van, csak dél táján hatnak be a magasan álló Napnak sugárai. A meredek hegyről számtalan patak csörgedez vagy zuhan lefelé, hogy beomoljon a Kapnyik vizébe; a talaj kavicsos sárga agyag, mely minden színt játszik a napsütés alatt s opalizál, mint a kameleon háta. A völgyben kigyózó víz valaha folyását változtatta s a völgy közepéről átcsapott a tulsó hegy aljába, mély medret mosva magának. A katlan végén szép tér nyílik, a vidék fénypontja, neve Szehelbe.

Halászy József »Szatmár vidéke jelességei«-ben 1831-ben azt mondja, hogy méltó figyelembe venni hazánk sok szép vidékét, melyek festői ecsetre érdemesítésök mellett a nemzeti szorgalom s kereskedelem ébresztésével a nemzeti jólét forrásaivá is válhatnak. Mint egy Jóremény foka, úgy tűnik föl Szabolcs untató síkja s homokos lapályain nőtt nyiresei mögött Szatmár, melynek televényes téreit keletről és keletdélről gyönyörű hegylánczok körítik. Bájolóbb a hegyesvölgyes vidék, de hasznosabb a sík; szerencse, hogy mind a kettő egyesítve van, hol a vad bérceket mosolygó sík terület váltogatja, hol hegyeket völgyek, folyók s gabona hullámsíkjai alatt ingó dombok messze elnyúló domborodásai öveznek; s ha fölhágva a szomszéd hegyre, onnét letekintesz, elibed egy más világot látsz varázsolva, mely látó határod a végtelenbe terjeszti ki. Itt erős tölgyek, suttogó nyár és jegenyefák hintenek oldalt enyhítő árnyékot, amott a sűrűn kisebb vizesések törnek át, majd a cserjében a fülemülék énekétől visszhangzó lomb-boltozatok nyitnak ösvényt egy kigyózó patak nyargalta völgyre.

A szép és gazdag Szatmárban a buja, búzát termő síkokat szinte famagasságú s szokatlan vastagságra nőtt kukoriczák táblái, majd ezeket egy-egy kis erdőt formáló lankák, gyümölcsösök fődik válogatva. A szőke Szamos amott vészes, de gyakran nilusi termékenységét hozó gazdag vizeiben bőkezűen hömpölygeti jóízű, szálkátlan kecségét s több másfajú halait, keleti hegyei közt nyíló szorosán át a megye alsó, téresebb vidékeire. Halász csónakok ringanak forró nyárban a Szamos tükrén s az izzadt halász a gyümölcsösök hús boltozata alatt keres enyhet; más oldalon vadászok kelnek át s a túlparton elterülő nádasrengetegben a bölönbika csalogatja belebb, hol a metsző nádas zörgésétől fölriad a szárnyas madársereg és elhomályosítja az eget, egy-egy lövésre szerte széled a mérhetlen levegő ürébe; majd ismét hűvösödő estéken egész háznépek sietnek ki a lankába, hol az édes gyümölcsöktől terhes aggfák

enyhében barátság s öröm fűszerezte ozsonnáját gyöpszőnyegen nomádi érzések közt költi el.

Azt mondja Tahy Gáspár 1834-ben, hogy vannak Sárosban hegyi tájak, melyek oly meglepő szépek, mintha valamely tündér sujtotta volna rájuk varázsvesszejét. A ki fölhág a bérczek ormára s körülnéz, édes elragadtatással érzi a szépet, melyet toll le nem írhat. Alvidéken bizonyos szelíd szépség ömlik el; itt egy kis patak zajog keskeny ágyában, mellette kövér fű s többszínű virágok, tovább vagy kis bokros, vagy kisebb nagyobb erdő emeli zöld koronáját. Az egymáshoz közel eső helységek gyümölcsös kertjei, a csöndes hajlékok tetői s füstölgő kéményei, a templomok tornyai, az uraságoknak hol pompás, hol egyszerű kastélyai, majorjai, a nagyobb kisebb legelők, a rajtok elszéledt csordák a juhnyájakkal és a zöldelő gazdag mezők gyönyörű vegyületet alkotnak, melyek egyszerű szépsége kedvesen illeti meg a szemet.

Nem képzelhető, mond Thirring Gusztáv, szebb látvány, mint Nagy-Marton és Fraknóvárálja körül tavasszal a sötét fenyveseké, melyeket a virágaik által egészen fehér mezbe öltöztetett gesztenyések öveznek. A fraknoi és rétfalusi gyümölcsösök virágzásuk alkalmával olyan élvezetet nyújtanak a szemlélőnek, melyet felejtetni nem lehet. A ki egyszer látta e virágtengert, elkivánczik oda minden tavaszon. A Rozália hegyet koronázó kápolnából olyan kilátás nyílik, melyhez nagyszerűsége s gyönyörűsége nézve kevés fogható. Három ország terül lábaink alatt. Látjuk egyfelől a kis Magyar síkságot számtalan helységével, a csillogó Fertőt s azon túl Mosonmegye termékeny rónáját; látjuk egész Sopronmegyét, a Lajta-hegységet s azon túl az osztrák lapályt, melyen szemünket messze fölfelé járathatjuk Bécs felé; látjuk a bécsujhelyi lapályt s mögötte impozans háttér gyanánt a bástyafalul emelkedő sorát az osztrák és stajer Alpoknak, köztök a hó takarta Schneeberget s a széles Rax-Alpot. Odább délfelé egészen a kőszegi hegyekig látunk el, közvetlenül előttünk pedig a szép Rozália hegység erdős kúpjai terülnek el s azok közt mélyen lenn lábunk alatt a büszke fraknoi vár tűnik szemünkbe és mint egy nagyszerű múltnak utolsó emléke, bátran daczol az idő vasfogával s rég múlt idők dicsőségét hirdeti a jelennek és a jövőnek.

A szelíd halmos vidékekre nem hiányzanak sikerült jellemfestéseink a haza egyéb tájain sem. Pestmegyében a szentjakabi cserborította hegynek gerinczú tárul föl pompás kilátás a veres-egyház-mogyoródi völgyre. Az Alföldnek végtelenbe vesző síksága

és a fölvidék magasba kapaszkodó, kéklő bérczei egybe ölelkeznek. Nyolcz vármegyébe hagy betekintened messzelátó orma. Éjszagnak a Naszály emelkedik fölül a nógrádi hegyek kúpos gerinczein. Déli irányban Pestmegye buczkás pusztái érintik ez óriás tájkép keretét. Délnyugotnak Budapest épületei szűrődnek a főváros párától terhes légkörén. A pilisi hegyek alját nyaldosó Duna óriási szalagként kigyózik lefelé, hátán füstölgő gőzhajóival s partjain a Visegrádtól Harasztig oly gazdag változatban sorakozó falvak és városok, szőlők és erdőségek kies szegélyével.

Élénken festi Adam Edmondné a budapesti Duna gyöngyét. A Margitsziget, mond, olyan mint egy kis királyság, melyhez szépségre nézve csak a monacoi hercegség hasonló. A széles Duna öleli és fürösztí. Hosszú, elegáns, olyan mintha úsznék, ha a tolyam hullámszik; vagy horgonyt vetve aludnék, mikor a folyam csöndés. Vele szemben azok a szőlőhegyek, melyek Magyarország egyik legbecsesebb borát adják. Az óriás, kikerekedett, egészen vérvörös Nap mintha föl volna akasztva Gül Baba mecsetje fölé, melyet zarándok törökök keresnek föl, mivel ott egy profétájok hamvai nyugsznak s a melyet a magyar kormány a karlóczai békekötés értelmében jó karban tartani köteles. A Margitsziget egyik nagy nevezetessége a melegvíz forrás, 30 lábnyi magasságban, toronyban forr, egy artézi kútból 36° melegen jöven ki. A forró víz festői romokon csörgedez le és nagy patakka szélesedik, midőn a Dunába szakad. Csak a Vezúv oldalai-ból kifakadó tűzoszlopok adhatnak fogalmat arról, mily hatalmas gőzöket lövel ki a Margitforrás. Ugyanoly arzenikum és arany-színűre festi a torony köveit, mint a szénbánya gőze.

Kinek szíve nem dobogna hevesebben, midőn először látja meg a »magyar tenger«-t? A Balaton-egyesület 1884. pünkösdi zarándok utján építők is részt vettek. Ezek elragadtatása érte el a legmagasabb fokot. Odinra esküdtek, hogy magyar tengerünk szépségben egy csöppet sem enged a sváb tengernek, a bodeni tónak. Igaz, hogy a bodeni tó mellett nem is terem meg az a kitünő badacsonyi bor, melynek hatása alatt nem bírtak ők a Balaton szépségeivel betelni. Adam Edmondné pedig azt mondja felőle: Reggel érzük a Balaton tavát, a magyar tengert. Nagyzó cím, a melyet elvitathatnának tőle a középafrikai és éjszakamerikai nagy tavak. Ám legyen tenger, mert nem közönséges tó, különben is egy 700 □ kmnyi tó közel van ahoz, hogy tenger legyen. Ha némely tavak viselik a tenger nevet, mint a Kaspi-tenger, Kéktenger (Araltó), az 1323 □ km. fölületű Holttenger: miért ne lehetne

magyar tenger a Balaton, ha 525 □ km. kiterjedésű tükörrel lehet svábtenger a Boden tó?

Sajátosabb és utóérhetlenül szép rajzát adja Dr. Csapodi az ecsedi lápnak. Egy 10 □ mf. nagyságú lakatlan terület. Ha akarom tenger, ha akarom hullámzó szárazföld, de mindenkép gyilkos és megközelíthetetlen. A csónakot megállítja a nádas, a gyalogost megállítja a süppedék. Annyira megállítja, hogy sohasem ereszti tovább. Ott hal meg az ingovány testében. És szerencsés a csónakos, kit megállít a nádas. Mert ha beereszti, be a nádrengetegbe, a titkok, soha emberi szem nem látta titkok közé, többé nem bocsátja vissza. Elátkozott föld, honnan nincs visszatérés, a pokol kapuja, a halál szövetségese, az élet üldözője. Szörnyeteg, mely magának él, minden más életet megfojt. És nem lehet megfékezni, nem lehet belőle hasznot húzni. Ha szigorú kemény a tél, meg lehet közelíteni; ilyenkor a láp téli álmat alszik, meg van dermedve, érzéketlen, s észre sem veszi, hogy a nádat kaszálják rajta. Csak mikor a tavasz melege fölébreszti, akkor látja álmélkodva, hogy meg van csonkítva. De az ember, a ki ezt tette, már a távol hegyek alján füttyörész s a láp bosszúját csak neveti.

Szörnyű az, mikor a láp tavasszal fölébred. Fölébred és nagyot nyújtózik. Elnyújtózik mindenfelé. A hol azt hiszed, szilárd talajon állasz, egyszerre csak pattogó bugyborékolással tör elő a víz s te süppedni kezdesz lefelé, mintha fekete márványtábla hirtelen fekete lekvárrá változott volna alattad. És a víz egyre szaporodik s a föld egyre fogy s ha azt nem akarod, hogy te is elfogyj, menekülj a fakadó vizek elől, melyek újra birodalmok tavaszi meghódításába fognak. Csak a madarak léphetnek be e birodalomba, azok szabadon röpködnek fölötte keresztül-kasul; vajjon mit látnak ott benn? Ők hallgatnak, tudja a láp jól, kire bizza titkait. A hallgatag és titkolózó láp meg van verve a fecsegő nádassal. E vékony és ingatag gyermekei a terjedelmes anyalápnak minden kis rongy szellőcskével összeadják magokat, suttognak-butognak vele, hajlonganak előtte, fecsegnek éjjel-nappal, bólintanak az átsuhanó madár felé. Ezekből a nádszálaktól félti titkait a láp; mert a nádas ott gyökerezik a zombékokban, ezeknek mélyéből szívja magába a vért, részese minden titoknak s kérdés, nem ezeket adja-e tovább zizegő fejével, mely fönn a futó széllel kaczerkodik.

A láp ha akarja tenger, ha akarja száraz; de egyiknek sem lehet tökéletes. Sem nem tenger, sem nem száraz. És ez az átka. Ó hermafrodita. Mikor a szentmártoni erdőből végig néztem a lápon,

a nagybányai és az érmelléki kékes hegyek felé fekete erdőfoltokat pillantottam meg. „Kié azok az erdők?, »Istené és a madaraké«, felelt a puskás erdőkerülő. „Hogy érti ezt?« »Úgy, hogy az Isten teremtette oda a madaraknak.« „Hát embernek nincs köze hozzájuk?« »Nincs. Ember még oda be nem tette a lábát.« Azok az erdők mind a láp kellő közepén feküdtek. Oly andalító a nádas zizegése. Ha sokáig hallgatja az ember, elkábul, elábrándul, elálmosodik, szemeit kápráztatja a hullámozó nádtenger s félálmában kezdi érteni a nádas suttogását, sőt alakok bontakoznak ki a szürke messzeségből.

A láp nagyon gazdag regékben. Ha elkezd beszélni, ha elkezd érteni, csak győzzed hallgatni. A láp nagyon öntelt. Először is önmagáról kezd beszélni. Elbeszéli születése történetét. Nagyon vén ő már. Évszázadokkal ezelőtt született. Mikor a Kraszna medrét eltorlaszták, vize kiöntött, elárasztván az egész környéket. Ezt a vizet többé nem is eresztették vissza. Kénytelen volt elposványosodni. Mikor azután a földalatti vizek észrevették, hogy ott fönn rokon elem kavarg, utat törtek magoknak a fölszínre s egyesültek. Így számos forrás keletkezett, mely szakadatlanul buzogva táplálja a lápot. Ez az ereje a lápnak, meg aztán a felhők vizei. E mocsár közepén egy Bátorai a XV. század végén várat emelt, az ecsedi várat. Ez volt később Rákócynak híres vára, a bevehetlen, a megközelíthetlen. Hányszor verte ide a vihar a zaklatott fejedelmet! Mellette alkották Rákóczy szabad hajdúi Ecsed városát. Ez a lápváros.

A magyar folyóról így nyilatkozik Adam Edmondné: Itt van az erőszakos, drámai fátumként szereplő Tisza, mely elönt egész városokat. Vize sűrű nehéz, mindig kész megdagadni és ránehezedni a gátakra, hogy lerombolja azokat Mindenütt fűzfákat látok, melyeknek halványzöld lombja búskomor jelleget ad a vidéknek. Mikor a Tisza fékét veszti, a fűzfák áldozatul esnek; a gyöngye fák nem képesek megtörni a folyó óriási hullámaival. Itt állnak, mint egy csapat, melyet eleve föláldoznak, hogy foglalkoztassa egy percze az ellenséget. Mielőtt Szentest otthagytam, közelről akartam látni a Tiszát, a Kárpátok szörnyü leányát, mely 14 megyét öntöz, 4 nagy városon megy keresztül és táplálja a Dunát. Magyarország régi 4 kerületéből kettő tőle vette nevét: a tizáninenni és tizántúli. Előttem az a látvány terül el, mely az árvizeket előzi meg. A megáradt, megdagadt Tisza lassan hömpölyögteti zavaros vizeit és mossa partjait. Bizonyos végzetszerűség kíséri a Tiszát nehézkes mentében. Szörnyü lehet e súlyos tömeg, e vaderő ellen küzdeni.

Gabriel Charmes, a híres francia publicista, ki több ízben járt nálunk, a »Journal des Débats« hasábjain úgy nyilatkozott, hogy lehetetlen átutazni Magyarországnak hosszú, bús és nagyszerű síkjain a nélkül, hogy az ember meg ne szeresse ezeket az idegen szépség jellegével megáldott vidékeket. Adam Edmondné pedig hasonló benyomások hatása alatt megragadó képet ad Alföldünkről. A zöld síkság, mond, oly nagy, hogy elvész a látóhatár messzeségében. A lehajló ég a földet csókolja. Rendkívüli benyomást érzek ott, ép úgy mint Oroszországban: a siktér szinte elszédít végtelenségével. A tágas tér, a vad függetlenség, a korlátlan szabadság okozta mámor, ez a puszták láza. Növeli varázsát az a sok pacsirta. A ki nem látta, el sem képzelheti, milyen hatást tesz ez az ezerhangú csicsérgés a gabona között. Ha a felhők közül egyszerre kitör egy napsugár, a pacsirták fölszállnak és egy eleven hurkokból font hálót vélünk látni, mely a Nap felé emelkedik, hogy körülfogja és befonja. A pacsirta énekli a puszták dalát; vele együtt megittasodunk a sok fénytől, himnuszokat zengünk a Földnek, a Napnak és megszállja lelkünket a puszták szeretete. A puszták nem tárja föl titkait és legendáinak értelmét a látogatók lelke vagy tekintete előtt; csak azok előtt tárul föl, a kik Magyarországgal együtt éreznek és szeretnek. Ezeknek elmeséli a dicső vagy végzetes multat, de egyuttal eluttogja a jövő reményeit.

Hazánk tájképi szépségeiből kötött ez üde csokor csak azt igazolja, mit Csaplovits már régesrégén megmondott: »Königreich Ungarn ist Europa im Kleinen«, mely gondolatot Petőfink eképen részletez:

. . . . legszebb ország hazám
 Az öt világrész nagy területén.
 Egy kis világ maga. Niucs auni száma,
 A hány a szépség gazdag kebelén.
 Van rajta bércz, a mely tekintetet vét
 A kaspi tenger habjain is túl;
 És rónasága, mintha a föld végét
 Keresné, olyan messze, messze uyúl.

HANUSZ ISTVÁN.

Könyvészet.

Der Kongo und die Gründung des Kongostaates. Arbeit und Forschung. Von Henry M. Stanley. Aus dem Englischen von H. von Wobeser. Autorisirte deutsche Ausgabe. Leipzig 7. A. Brockhaus 1885. Első kötet XXXVIII és 557. Lipót belga király arczképével, több mint száz képpel s 3 térképpel.

Stanley legújabb műve, melyben a Kongo partján 1879 óta folytatott működését írja le, egyidejűleg nyolcz európai nyelven jelenik meg, mely körülmény kétségtelen bizonyítéka annak a nagy érdeklődésnek, melyet nemcsak a földrajzzal foglalkozók, de általában az egész művelt közönség mutat az újabb afrikai mozgalmak, különösen a Kongoállam alakulása iránt. Valóban e mű nem is annyira földrajzi, mint inkább politikai dolgozat, az első nagyobb-szabású s minden tekintetben részletező jelentés új államok keletkezéséről politikai gyarmatosítás által. Analog eseménye ez a 16-ik század kezdetén lefolyt nagy amerikai hódításoknak, azzal a különbséggel, hogy most nem annyira a nyers hatalom, mint inkább a valódi művelődés folytatta a küzdelmet s diadalai ennek megfelelően is más alakot öltének. Ma még első sorban aktuális érdekű e mű, de eljő az idő, midőn az országok alapításának e modern gyakorlati leírását úgy fogják tekinteni, mint a művelődéstörténelem egyik nevezetes emlékét, hol a Pizarrok, Penn Vilmosok utóda gyakorlott tollal s a közönség igényeit szemmel tartó érzékkel maga írja le alkotása történetét. Másrészt azonban, ha első sorban nem földrajzi mű is Stanley legújabb dolgozata, korunk e kiváló utazójának minden nagyobb dolgozata iránt tartozunk azzal az elismeréssel, hogy legalább röviden megemlékezzünk róla, annyival inkább, mert nemcsak e könyvből látjuk, de elméletileg is áll, hogy a nagy földrajzi utazások csak körrajzokat nyújtanak, alaposabb ismeretünk bármely vidékről az ily hosszabb ott tartózkodást feltételező műveleteknek köszönhető.

A műnek német kiadása került kezünk közé. Igen díszes, sőt némi tekintetben fényüzéssel eszközölt kiállítás elől Stanley autograph levelével a kiadóhoz, melyben, habár csak a sorok között, némi elkeseredéssel szól Dr. Pechuel Loesche s társai agitációjáról, kik Németországon a Kongo vidékét gyarmatosítását alkalmatlannak hirdették.

Az eddig megjelent első kötet huszonöt fejezete közül a négy első tisztán történeti jellegű, elmondva a Kongo terület történetét

s azokat az eseményeket, melyek különösen Lipót belga király terveivel kapcsolatban 1878 óta, tehát midőn Stanley nagy útját Középfrikán át befejezte, a Kongo terület művelődési tényezőknek meghódítása végett történtek. Elmondja ezután a füzeteink olvasói előtt jól ismert működését a Kongo partján; Vivi, Isangila, Manjaga s Leopoldville állomások alapítását s mindenek felett a zuhatagok mellett elvezető ut készítését. Ezután megemlékszik a Stanley pool környékén tett kutató utazásáról, melynek földrajzi szempontból legfontosabb eredménye a II. Lipót tó felfedezése. A végső négy fejezet az eddigieknél sokkal vázlatosabban Stanley betegséggel, Európába utazásával, visszatéréssel egész a boloboi állomáson felzavart béke helyreállításáig (1883. május hó) foglalkozik. Ez utóbbiakban Stanley valóságos elkeseredéssel szól arról, hogy alig néhány hónapra terjedő távolléte alatt az ügyetlen vezetők (ismét czélzás Pechuel Loeschére s társaira) mennyire megnehezítették állását, részint a telepek teljes elhanyagolása, részint az által, hogy a békés indulatu lakosokat sok helyen egészen ellenséges indulatuakká tették.

Nem tagadható különben, hogy a híres utazó még e fejezetekben is igyekszik lehetőleg tárgyilagos lenni s az olvasó hajlandó elhinni, hogy a Kongotársulat által mellette vagy azután kiküldött európaiak között igen sok kalandor vagy legalább könnyűvérű ember volt, kik Stanley munkáját inkább hátráltatták, mint előmozdították. Brazza működéséről s a missionáriusok tevékenységéről is sokkal elismerőbb hangon nyilatkozik itt, mint az eddigi tudósítások szerint várni lehetett s nem egy alatta álló tiszt (p. Orbán, Elliot stb.) működése közben kifejtett érdemeit habozás nélkül emeli ki.

Igazságos egyén kénytelen is elismerni e kötet átlapozása után, hogy a munka, melyet egy pár év alatt sokszor lehetőleg legkedvezőtlenebb körülmények s mindenesetre alkalmatlan éghajlati s természeti viszonyok között végrehajtott, bármily liberális volt is a Kongotársulat eljárása irányában, valóban óriási volt, a művelődés egyik legszebb diadala a nyers természet s nyers emberi erők felett. Az út készítése Vivitől Isangiláig, melynek két fejezetet szán, továbbá az a rajz, melyet a ravasz s gazdagsága által nagy hatalmu Ngaljema főnökkel folytatott alkudozások s szerencsére nem véres harcz képeznek, modern epos tárgyai lehetnének, oly képek s oly események, melyek Stanley erélyét, tapasztalatait s tapintatát a közönségesnél jóval vonzóbb világitásba helyezik. Művének különösen e két rész, de e mellett több más apró részletek, oly kelle-

mes olvasmányt nyújtanak, mint valami regény. Még a humor sem hiányzik belőle. A fentebb említett Ngajjemát egy ízben a gőzhajóban elrejtett embereinek egy nagy fetisnek kiadott üst megütésére előtörése által rémíti meg. Egyes alakokat igen jól jellemez, érzeke van a természet szépségei iránt, a mindennapi élet apróbb vonásait jól megfigyeli s e mellett, a mit sok nagynevű utazó munkájában sajnosan nélkülözünk, mindenütt gyakorlati utasításokat ad életmód, öltözet, magaviselet, költség tekintetében.

Stanley, miként ez ily nagy alkotás létesítőjénél könnyen érthető, bizonyos tekintetben rózsásnak tekinti a helyzetet s mindenekelőtt csak egy vasut létesítését tartja szükségesnek, mely a Kongo partján Vivitől Stanley poolig mintegy 147 angol mértföldnyi hosszúságban vezetne. E vasut számítása szerint alig kerülne 6 millió forintba. Ha ezenkívül a Nilus mentén Szuakintól Berberig, a Nigernél Rabbától Kombáig s a Sari s Csádtó vidékén Ribagótól Mogolóig vasutat építenének 827 angol mértföld hosszúságban, mindez a szükséges gőzhajó összeköttetésekkel számítása szerint csak 34 millió forintnyi befektetést venne igénybe, azonban ezzel szemben közel harmadfél millió négyszög angol mértföldnyi területet 81 millió lakossal nyitna meg az európai kereskedelem számára, melynek ebből néhány év leforgása alatt 2400 millió forintot tevő óriási forgalma lenne.

Kétségtelen, hogy a nagy mű, melynek magyar nyelven kiadása szintén nagyon óhajtható lenne, még inkább felizgatja a kedélyeket Európában, a már napirenden levő Afrikával szemben s hatalmas tényező lesz, hogy a maga Stanley által néhány évvel előbb »sötét világrész«-nek nevezett terület utolsó, ma már nagyjában véve kevésnek mondható, ismeretlen vidékei is megnyiljanak az európaiak előtt. S mert e hatása meglesz, Stanley e művét a földrajz művelői is igen jelentékeny s becses dolgozatnak tekinthetik. *Gy.*

„A Magyar Állam közigazgatási térképe. A m. kir. államnyomda kiadása 1884. 12 nagy lap. Ára p a p i r r a nyomva 10 frt, (bolti ár 12 frt), v á s z o n r a nyomva 20 frt, (bolti ár 24 frt). Megrendelhető f é. aug 15-ig *

Többször végig kell járnunk az Országos Kiállítás káprázatos egyvelegét, míg annyira juthatunk, hogy az egyes tárgyak behatóbb tanulmányozását is nyugodtabban megbírhatja a tömérdek látni valótól izgatott fárasztott lélek. Pedig valódi élvezetet s igazi okulást

* Az olcsóbb árak csak a megrendelők részére szólnak.

csakis akkor sikerül e bámúlatos gyűjteményből merítenünk, mikor figyelmünk már a részletekre képes irányulni.

A sok között itt ez úttal csak a m. k. pénzügyi minisztérium gyönyörű kiállításának egy megkapó részletére, egy nagy becsű tárgyára kívánjuk e folyóirat olvasóit figyelmesekké tenni. E tárgy egy remek új térkép, „*A Magyar Állam Közigazgatási Térképe*“, mely 1:360,000 méretben (298 centiméter széles és 178 cm. magas) a magyar sz. korona összes országait ábrázolja, s melyet a m. kir. államnnyomdának térképkészítő osztálya az országos háromszögelés és részletes felmérés alapján eredeti kútfőkből és hivatalos adatok után állított össze.

Ha eddig nem hittük volna, most a k é s z t é n y hinnünk parancsolja, hogy ma már a térképkészítésben is sikerrel, sőt diadalmasan meg tudunk mérkőzni Nyugottal. Sorra vehetjük a külföldnek e szakba vágó leghírveesebb műintézeteit, és nem lesz módunk kevesebbről meggyőződni, mint hogy a mi államnyomdánk azok közül határozottan az elsőekkel áll egy színvonalon. S ez annál büszkébb örömmel tölt el bennünket, mert a szóban levő nagy szabású térkép nem csak egyik, vagy másik tekintetben jeleskedik, hanem minden tulajdonságával a tökéletesség hatását teszi ránk. Eleget tesz ugyanis a t u d o m á n y követelményeinek, mert eredeti s általában a legjobb, legmegbízhatóbb forrásokból merített adatait példás gondnal és avatottsággal dolgozza föl; eleget tesz a m ű v é s z e t i szempontnak, mert kidolgozása úgy a rajz, mint a színezés tekintetében valóban mesteri annyira, hogy plasztikája már nem pusztán térképé, hanem tájképi hatást tesz; eleget tesz végül a m ű i p a r i tekintetnek, mert kivitele a legkisebb részletekig oly tiszta, oly finom s oly izléses, hogy a legkövetelőbb várakozást is meglepi; egy szóval, e térkép a magyar cartographiának minden tekintetben méltó büszkesége.

A mű, mint címe mutatja, első helyen a Magyar állam közigazgatási szervezetét tartotta szem előtt s ennyiben főleg a politika és közigazgatás emberei nyertek benne páratlan becsű segédeszközt. Azonban nagyon tévedne, a ki e fukar szavú címet betű szerinti értelemben venné; mert itt bizony a közigazgatási beosztás jelölése csak átlátszó hálózat, melyen át hazánk természeti viszonyai (a felszín alakulása, vizek eloszlása) s közlekedési vonalai a legvilágosabban s legtanulságosabban szemlélhetők. Hegy, völgy, lapály, folyók, tavak, mocsarak, patakok, csatornák, stb. oly könnyen és tisztán fölismerhetőleg rajzolódnak le előttünk.

hogy szinte fölöslegessé teszik a jelmagyarázatot. S hogy e tekintetben mi se hiányozzék, a tengerszín fölötti magasságok is minden jellemzetes ponton ki vannak téve még a 100 méternyi magasságon alúli alföldeken is.

A térképen összefoglalt adatok szemléltetését s tehát biztos megértését hét különböző szín és öt különböző írás alkalmazása biztosítja. Ugyanis az alföldek 100 méteren alúl fehérek, 100 méteren felül világos sárga, a felföldek pedig barna sárga színnel jelölvék elmosott rajzban, továbbá a magas, vagy épen havas hegytetők fehéren hagyvák, a vizek s a vizek nevei világos kékek, az ország- és megyehatárok, valamint a megyenevek átlátszó zöld színűek úgy, hogy az országhatárok újjnyi, a megyehatárok pedig mintegy negyedrészt annyi elmosásúak, a csatornákat barna, az állami, megyei és dülő-útakat s a helységek jegyeit világos vörös, a hegyek s helységek neveit, a vasútakat, valamint a vasúti és hajó-állomások fekete szín különbözteti meg. E szerint minden egyes lap hét, vagyis a tizenkét lap összesen nyolczvannégy nyomással állított elő. A helységeknek öt, egymástól nagyon különböző betűfajtaival nyomtatott nevei a lakjokkal a községi szervezetet, elhelyezésekkel pedig azt mutatják, hogy mely területek a lakottak, s melyek a lakatlanok. A térkép főczélja és nagy mérete ugyanis azt hozta magával, hogy az ország összes községein kívül még a puszták és nagyobb majorok is meg legyenek rajta jelölve és nevezve, s ez a sok ezer név oly bámulatos ügyességgel van elhelyezve, hogy a lakatlan vagy lakhatatlan területek (erdők, hegységek, stb.) mind üresen maradhattak, mégsem támadt sehol olyan sűrűség, mely a szemet rontaná, vagy a helységek s helynevek könnyű megtalálását akadályozná. Ehhez járúl az állam politikai fölosztásának oly részletes föltüntetése, hogy a megyékben nemcsak a szolgabírói járások, hanem az egyes községek határai is külön-külön és könnyen fülismerhetőleg ki vannak jelölve.

Nem csekély becsűek e térképnek a mellékes részei sem. Értjük azon érdekes és tanulságos adatokat, melyek a rajzterületen kívül eső s különben üresen maradandó laprészekben találhatóak. A felső bal sarokban levő címet, jelmagyarázatot és mértékeket nem említve, a felső jobb sarokban van az állam politikai fölosztásának táblázatos kimutatása, mutatva a megyék, szolgabírói járások és önálló városok valamennyiét a terület nagyságának és a népesség összegének szám szerinti föltüntetésével; — az alsó jobb sarkot a

törvénykezési fölosztás táblázatos kimutatása foglalja el, s végül a baloldal alján a pénzügyi fölosztás táblázatos kimutatását találjuk, még pedig oly részletességben, hogy az előbbi valamennyi kir. törvényszék és járásbírótság, az utóbbi pedig valamennyi pénzügyigazgatóság, illetékkiszabási, adófelügyelői s adóhivatal székhelyét külön-külön megnevezi.

Mindezekből valószínűleg eléggé meggyőzőleg kiderül nemcsak az, hogy ez az új térkép csakugyan igazi remekmű, hanem az is, hogy használhatóság tekintetében mind a tudomány, mind a gyakorlati élet szükségeit a lehető legnagyobb mértékben kielégíti, kielégíti pedig annyival tökéletesebben, mivel adatai általában a legújabb időig, vagyis az 1884. év végeig terjednek. Nagyon méltán ajánlható tehát ez a pompás mű nemcsak a hivataloknak s általában a művelt közönségnek, hanem a közép-, felső és szakiskoláknak is, mert nagy részletességét oly szerencsésen ellensúlyozza nagy terjedelme, s gyakorlati céljával oly szerencsésen párosul szaktudományi tartalmassága, hogy eddigi e nemű térképeink még paedagogiai tekintetben sem mérkőzhetnek vele.

Külön kiemelésre méltó e térképnek író vászonra nyomtatott kiadása azért, mivel e nembeu első és, tegyük hozzá, nagyszerűen sikerült első kísérlet ez a mi monarchiánkban, más részről pedig azért, mivel kézi használatra sokkal alkalmasabb a papírra nyomottnál akár szobában, akár főleg úton. Az egész két nagy lapból áll (keleti és nyugoti országrész), melyek nagy nyolczadrétű könyvalakba hajtogatva s ugyan olyan alakú díszes tokba illetve, egész kényelmesen használhatók, a könyvalakú tok pedig csak akkora helyet foglal el akár könyvtárban, akár úti ládában, mint egy közepszerű nagyságú könyv. A vászon való kiadás annyival inkább is szerencsés kísérletnek látszik, mivel az író-vászon a rajzot talán még plasztikusabbá teszi, s egyszersmind bizonyára jóval tartósabb a papírnál, részint, mivel felettebb hajlékony, részint pedig, mivel az ilyen példányt nemcsak nem kell, de nem is szabad más vászonra húzatni.

Mindent összevéve, teljes jogunk van remélni, hogy a m. k. államnyomda, mint műintézet, tovább fogja folytatni e fényes sikerű kezdetet, s úgy első jeles alkotásával, valamint az ez utániakkal hova tovább ki fogja szorítani közönségünk kezéből és iskoláinkból a külföldi műintézetek e nemű, különben is sok fogyatkozásban szenvedő készítményeit; a kiadók és vásárlók pedig már most be fogják látni, hogy ily remek kivitelű s mégis példátlanul olcsó

térképeket csakis olyan műintézet állíthat elő, mely nagyszerű fölszerelését és munkaerejét nem az üzleti nyerekedés, hanem a közérdek hazafias szolgálatában érvényesíti.

S most nem zárhatjuk be e futólagos ismertetést a nélkül, hogy e gyönyörűen sikerült térkép előállításáért P é c h y Imre úrnak, a m. kir. államnyomda érdemes igazgatójának, valamint H o m o l k a József úrnak, ugyanott a térképkészítő osztály vezetőjének szerencsekívánatunkat ne nyilvánítsuk. *Király Pál.*

Gallieni: Voyage au Soudan français (Haut-Niger et pays de Ségou) 1879 1881 par le commandant. — 8° 632 l. 2 térképpel, 15 tervrajzzal s 140 képpel. Páris, Hachette 1885.

Gallieni expedíciója Szeguba hivatalos jellegű volt s bár az expedíció Diuban kirabolgatott is, igen sikeresen működött, Szegu szultánjával Ahmaduval előnyös szerződést kötöttek, melynek következtében jöttek létre a katonai intézkedések a Niger felső folyásán, hol most már gőzhajó is jár. Ahmadu s Samory proféta közt ujabban háború is tört ki, melybe a francziáknak beavatkoznia kell, hogy itt egy nagy mohamedán hatalom ne keletkezzék s ezért a mű jelenleg actualis érdekű. Különben a »Tour du Monde« olvasói, mely kitűnő folyóiratban jelent meg először Gallieni műve, ez érdekes munkát eléggé ismerik. *Gy.*

P. Bouche: La côte des esclaves et le Dahomey 18° 405 l. térképpel. Paris Plon 1885.

Jelen mű adatai már tíz év előttiék, midőn ugyanis Bouche katolikus misszionárius, ki a rabszolgaparton s Dahomeyban, különösen pedig Porto Novoban, Weisdahban, Lagosban és Agueban két évig tartózkodott, missziói tevékenységét befejezte. A társadalmi s geographiai viszonyok azonban e helyeken azóta sem változtak s csak a politikai állapotokban történt nagyobb változás s így e mű ma is nagyon használható. Nagy előnye a szokások s más társadalmi viszonyok részletes s alapos ismertetése. *Gy.*

Anales estadísticos de la republica de Guatemala. Anno de 1883. Publicacion oficial. (Guatemala köztársaság statisztikai évkönyve 1883-ról) Guatemala, 1885. 4° XVII és 235 l.

Társaságunk most első ízben kapta meg egyik középamerikai állam, Guatemala, hivatalos kiadványát. Az eléggé csinosan kiállított mű az 1883-iki évre vonatkozó statisztikai adatokat tartalmazza s egy kis meglehetősen száraz honismertető részen kívül egyes fejezetekben szól a népesedési mozgalmakról, közli továbbá a közök-

tatásügyi, büntetőügyi, kórházi, állattenyésztési, áruforgalmi s kereskedelmi s földművelési statisztika főbb adatait. Ez utóbbiak már nagyon általánosságokban mozognak. Legrészletesebb az első rész a népesedési mozgalomról, hol a kis ország 329 községéből egyenként soroltattak fel a szülöttek, halottak s házasságra léptek száma kor, nemek, fajok szerint stb. E mozgalom eléggé kedvező képet mutat, feltűnő különösen, hogy itt a forró égöv alatt 1·276,961 lakosra s 53,072 halottra több mint harmadfél-száz oly egyén esik, kik 90-ik, sőt századik életévük betöltése után haltak el, bár a természetes szaporodás egy év alatt csak 1350 volt. Feltűnő nagy a törvénytelen szülöttek száma, különösen az indiánok között. A köztársaság kereskedelme nem nagy. Három kikötőjében Európából csak egy pár hamburgi s londoni hajó fordul meg, behozatalának értéke alig haladta meg a két milliót s a kivitel a fél milliót. Terményei közt legfontosabb a kávé, melynek termése a múlt évben öt millió dollár értéket képviselt.

Gy.

Rövid közlemények.

I. *Expedíciók.*

Giraud hadnagy visszatérve a középafrikai tavak vidékéről, a párizsi földrajzi társaságban részletes jelentést tesz utazásáról, melynek egyes részleteiről már többször emlékeztünk meg. A Livingstone haláláról ismert Banguelo tavon aczél hajóval akart átkelni s innen a Kongora menni. Bagamojoból (Zanzibárral csaknem szemben) indult ki 120 főből álló karavánjával 1882 december 19-én. Uzaramon s Uszagaron az esős időben nagy bajjal átkelvén, Uhehe sík vidékére ért, hol a törzsfőnökök nagyon kizsebelték. Ezután a Livingstone hegylánczhoz jutott, hol rettenetes viharos időben 8200—9800 láb magasságú helyeken kellett átmennie, hat héten át folytonosan áztak s a napfényt sohasem látták. A nép e vidéken igen harczias. A hegyláncz alján van a kis Kondé törzs telepe igen tiszta falvakkal, kényelmes kunyhókkal s vagyonos néppel, mely elég nagy arra, hogy ellenségtől se tartson. 1883. ápril havában az idő derülni kezdve tovább folytatta útját a Njassa nyugoti partján lévő hegysekig s a Zambezig, melyen egy hét angol mérföld széles öbölnél átmenve Ketimkurut, Uemba királyát látogatta meg. Uemba, mely

ország négy nagy tó -- Njassza, Tanganyika, Banguelo s Moero — között fekszik, a legnagyobb s leghatalmasabb néger birodalom, melyet utazónk látott, lakosai, kik valószínűleg a zulukkal rokonok, nem gazdagok, de harciasak. Ketimkuru folytonosan háborút visel, s országában minden csekélységet orr, fül, ujjak stb. levágásával büntet. E harcziás király csak nagy nehezen engedte meg utazónknak a továbbvonulást. A Banguelo tóhoz 1883. júl. 18 án ért, s itt csakhamar hajóra szállva több szigetet látogatott meg, melyeken igen sok néger lakott elrejtőzve a szárazföld harcziás népei elől. Különösen Kirui s Mataga szigeteken több falu van, melynek lakosai tengerit, spanyol burgonyát s más növényeket tenyésztenek. A szigeten féleven át délkeleti szelek fujnak, melyek azt igen egészségesse teszik. A szigetektől Kavendéba ment Luapula mellé. A folyó itt 295 láb széles s 16 láb mély. Környéke néptelen, rendkívül bózotos, ugy hogy nagy fáradsággal lehet előre hatolni, de vadállat e vidéken sok tenyészik. Augusztus hóban az első vizeséseknél Mere-Mere, a wauddik királya, meggátolta az előhaladást. Giraud három napig harczott ellenfelével, sok vért nem ontottak, de mégis a francia utazó lett a vesztes s kénytelen volt csolnakát, ruháját, lőporát stb. átadni s maga is a fővárosba vitettet. Mere-Mere bárátságosan fogadta őket s bár alattvalói megakarták ölni az idegeneket, ő életben hagyta az utazót oly feltétellel, hogy Bihébe menjen a király felszaporodott elefántcsontkészletének eladására. A hosszú fogság alatt a király sokat éhezett Giraud embereit s bosszantotta az utazót az által, hogy összetördeste műszereit s egész kedvteléssel égette el gyufáit. Végre három havi fogság után Giraud harmincz rosszul felfegyverkezett s elcsigázott emberrel éjjel megszökött s harmad napra elért a Luapulához s ennek éjszaki partján tovább haladva Cazembához, Lunda királyához. Ez is igyekezett Giraud karavánját kirabolni s feltartóztatni, úgy hogy utazónk kénytelen volt fegyveres kézzel menni tovább a Moero tóhoz, melyet novemberben ért el. E tó gyönyörű s igen kedvező fekvésű, éjszaki partján kis sziklás dombok vannak, míg a kalongori síkon vadállat oly nagy mennyiségben tenyészik, hogy Giraud szerint két gyakorlott vadász 4—500 kilogramm súlyu vadat képes volna egy nap megölni. Innen Itahnán s Nsamán át ment Jendwebe a Tanganyika tó közelébe, hol oly nagy éhhalál uralkodott, hogy az uton s falukban seregestől találták a holttesteket. E helyen két angol misszionariust is talált. Áthajózva a tavon, 12 napi utazás után Karemába jutott, mely ma, öt évvel alapítása után, már 1100 ölnyre van a

tótol, mivel annak vize folyvást visszahuzódik. Itt négy hónapig tartózkodott (1884 januártól áprilig) s ismét visszamenve a tavon a Kongohoz, Stanley pool felé törekedett. A viharos idő miatt egy hónapjába került átjutni a tavon. Kapampától a part mellett május 24-én eljutott Mpalába, egy belga állomáshoz. Itt teherhordói egy része elhagyta, a környéken rablásokat követett el, úgy hogy ismét kénytelen volt visszatérni a partra Jendwebe. Hosszabb pihenés után a tó délkeleti partján egy éhhalál folytán teljesen kipusztult vidéken át Mambueba jutott, hol ismét fogaadható teherhordókat s kis podgyászához képest sokat is kellett felfogadni, mivel a benszülöttek nem mertek kis karavánnal útnak indulni. Mambue mellett nincsenek hegyek, mint a térképek mutatják, csak dombos vidék, melyben azonban sok vasat lehet találni. Sok s népes falu van itt, de a lakosok folytonos háboruban vannak. — Kivandu angol missziótelep mellett elhaladva utazónk szeptember elején ért Karongába a Nyassa tó mellé, Kondé déli részén. Innen egy Ilala nevű kis angol gőzössel jutott a tó déli részére Livingstoniába október 11-én, honnan Kerr nevű angollal utazott tovább, ki a Fokföldről jött s szintén elhagyatott karavánja által. Angol telepeken át s egy helyen a harcban álló portugálok s benszülöttek között haladtak a Shiré mellett vagy azon a Zambezi folyóig. Marazonál ezt is elhagyták s a Quaqua folyón, melyet eddig hibásan a Zambezi egy ágának tartottak, Quilimane mellett november 15-én a parthoz jutottak. Egy hó mulva Zanzibárba ért, ugyanazon napon, melyen két évvel ezelőtt innen elindult. Utjában szomorú tapasztalatokat szerzett, melyek közt legszomorúbbak azok, hogy a benszülöttek a földművelést nem képesek komolyan tekinteni, s hogy a folytonos háboruk miatt nagyon pusztulnak, úgy hogy átlag egy angol négyszög mérföld területre már 10 férfi sem jut. Középfrika bensejében nem is oly gazdag a tenyészet, mint a parton, hol a tengeri szellő jótékony hatással van. Az érczek közül vas és réz s a Zambezi mellett egy kis arany található. Az elefántcsont pusztul, szállítása a partra mindinkább költségesebb s így csak a rabszolgatartó arab kereskedők foglalkozhatnak már vele úgy, hogy nyereség is legyen belőle.

Gy.

Uj keletafrikai expedícióra indul el közelebb Dr. Fischer G. A. az ismert utazó. Főcélja az expedíciónak, hogy az Egyiptom tropikus tartományaiban működő Emin bej s dr. Junker állapota felől meggyőződést szerezzen, s mivel Khartum eleste óta életük is veszélyeztetve van, őket megszabadítsa. A tervet is egyikük testvére

dr. Junker Sz.-Pétervárt kezdeményezte. Fischer Zanzibárból akar elindulni Ladoba. Az út kétségkívül sok nehézségekkel jár. Már magában az is kétséges, megengedi e a zanzibari szultán a német keletafrikai társaság Usagarában tett hódításai után egy német tudósnak, hogy Zanzibarban a szükséges személyzetet összehozza. Mivel azonban Fischer 7 éven át lakott mint orvos Zanzibarban, reményli, hogy a nehézségeket elháríthatja, sőt utjával felfedezéseket is tehet s e célból Panganiból a Speke öbölég egyenes irányban akar haladni, miáltal az Ugogoban szokott jelentékeny ajándékok adásától is megmenekül. Ugandából, ha Mtéza király halála után trónviszálykodások s más nehézségek nem állanak útjában, egyenesen Ladoba fog menni, a hol a legutolsó, bár nem teljesen hiteles hírek szerint 1884 augusztus havában Emin bej még fentartotta az egyiptomi uralmat s a hol tartózkodnának dr. Junker és Casati is. Ha Ungoro fejedelme, mitől tartani lehet, nem engedi meg az átvonulást, Fischer keletfelé megkerüli e tartományt, vagy legrosszabb esetben fegyveres erővel tör utat magának. Ez okokból nagyon óhajtandó, hogy minél nagyobb karaván s ennek megfelelő pénzerő felett rendelkezék, annyival inkább, mert a mahdi seregének esetleges előnyomulása mellett Emin bej s a földrajzi tudományok irányában oly nagy érdemeket szerzett társainak helyzete valóban aggasztó.

Gy.

Wissman hadnagy, miután Dr. Pogge összes kíséretét felfogadta s így karavánját gyorsan rendezte, kísérőivel, Mayer hadnagygyal, dr. Wolffal s Bugslag ácsal, múlt évi július hó 17-én indult el Malangeből. A Lucsiko folyótól Meyer hadnagy 12 teherhordóval éjszak felé Muana Cumpnaba küldte s maga október 12-én Malembába érkezett a Csikagu mellett, honnan számítása szerint öt nap alatt eléri a Kassait. Ezen lefelé menve a Lulua torkolatánál Lukengo főnök területén állomást akar alapítani, azután csolnakokkal a Kongoig megy, hol a Kongo állam egy gőzöse fog várni reá.

Gy.

II *Ethnographia.*

A keletafrikai havasok környékén lakó néptörzsekről Fischer G. A. a berlini anthropologiai társaság egyik közelebbi ülésén érdekes előadást tartott, melynek lényege a következő: Az itt lakó néptörzsek között úgy testalkat, mint életmód, nyelv s szokások tekintetbe vételével két egymástól jelentékenyen különböző csoportot lehet megkülönböztetnünk. Egyik megtelepedett, földművelést űző,

másik nomád nép. Mindkettő kétségkívül bennszülött, az utóbbi vérében azonban már keresztezés is van. A földművelést üző s kevésbé hatalmas nép különösen a partok mellett tartozkodik. Éjszakon ott vannak a Tana folyó mellett a wapokomok, délen Mombazánál a wanikák, azután a wadigok és waszegejuk, Budai vidékén Panganitól nem messze a waszenzik, továbbá a waszeguak, wasszambák, waszaromok, wokamik, waszagarák, wanguk, wanjamwezik stb. Mindezek a nagy bantu népcsoporthoz tartoznak, melyhez lehet számítani a szuaheliket vagyis a mohamedán partlakókat. A szuaheli nevet rendszeren Lama, Sin Patta, Zanzibártól éjszak felé a part mellett lakó kis szigetek lakói igénylik maguknak, más partlakókról csak mint Zanzibár, Mombaza stb. lakóiról beszélnek. Ezek tagadják, hogy az araboktól erednének s azt hirdetik, hogy a szárazföld bensejéből jöttek partokhoz. Vannak köztük feltűnően kiváló arcu egyének is, előrenyuló erősen meghajlott orral s finom ajkakkal, melyek a néger jellegre nem vallanak. De épen ezeknél feltűnően sötét a bőr színe, míg a világosabb színűeknek vastag ajakuk s széles orrczimpájuk van. A wadve törzs, melyet némely térképen még a galák földjére helyeznek, holott valóban Bagamojo körül laknak, Zanzibárral szemben, régen vad s hatalmas törzs volt, ma csekély számu s tehetetlen. Mondják róluk, hogy emberevők s az azonban tény, hogy a gyenge csecsemőket kiteszik vagy legfeljebb fél dollár értékű rongyért eladják a szomszédban levő francia misszionariusoknak. A wasszambák a Panganihoz közelfekvő pompás Usszomba hegyvidéken (nem Uzambara, mint a legtöbb térképen van) közel rokonok a waszeguákkal s különösen abban különböznek tőlök, hogy csak a hegyek lejtőin tartózkodnak, míg amazok a síkságot művelik. A waszeguák egy törzse mintegy három napi járásra Panganitól a hasonló nevű folyó partjain tartózkodik s rokonaival folytonos viszálykodásban él. Mind e törzsek különben békés népek, községeket alkotnak s szokásaik nagyon egyformák. — A második nagy csoporthoz, a nomád népekhez tartoznak a szomalik, galák s a köztök élő wasszani törzsek, továbbá wabonák, watuák, masszaik, kuafik s ndorobok. A galák egykor hatalmas s rabló törzse sokat szenvedett a szomaliktól s ma már nagyon megapadt számban s tekintélyben. A wasszani, waboni és watua törzsek mindegyikének külön nyelve van. New angol misszionarius ugyan a wasszani s watua törzseket egynek tartja, de hibásan. A wasszanik nyalka, a galákhoz hasonló emberek, kikkel szemben a watuak alacsonyok, soványak s igen nyomorultnak látszóok. Valószínű, hogy a ma már csekély

számmal élő watuák ugyanazon csoporthoz tartoznak, melyeket Wissmann nyugoton tuák, wátuák s bátuák név alatt ír le. Mindhárom vadászattal s főképp elefánt vadászattal foglalkozik. A masszuak s testvéreik a kuafik magukat masszaiaknak tartják. A rabszolgaszerepet játszó ndorobok loingopuaknak (=föld urai) nevezik őket, más négertörzsek pedig wahumbáknak. A kuafik két törzsre oszlanak, ezek az olgortik, kik a déli vidékeken, az ilkidongok, kik Lenkipia tartománytól éjszakra laknak. Ilkidong szó szerint dohányszelenczét jelent: e furcsa név onnan ered, mivel a dohányt nagyon szeretik. A régiebb időkben a kuafik birtokában volt a masszaiak által lakott vidék legnagyobb része, ez utóbbiak csak dél felé tartózkodtak, de lassanként megerősödve a kuafikat mindinkább éjszakra üzték. Hét évvel ezelőtt a kuafik birtokában volt a Najvaszató környéke; ez időben megkísérlették régi területök visszafoglalását is, azonban a minden oldalról összeözönlött masszaiak teljesen megverték s a Szambarutóig visszaüzték őket. Jelenleg Lenkipiában, továbbá Kikujuban a Mbaringi tó mellett s a masszaiak között szét szórva laknak. Ily helyeken szükségből földművelésre is adták fejöket, mint Kiszaruszában Kilimandszaro mellett, Magyaruszában a Mörn hegynél, Ngurunronban, a massai terület középe táján egy hegláncz keleti lejtőjén, mely éjszokról délre terjed s végül egy negyedik gyarmatban Njémzi tartományban a Mbaringó tó mellett. Különösen a Kiszaruszában lakók függnek leginkább a masszaiaktól. A Mörn hegy környékén levők már függetlenek, de ezzel együtt visszanyerték régi rablótermészetüket; a fiatalok, mint a masszaiak, csak hussal s tejjel élnek, a csaga s wapare törzsektől marhákat, rabszolgákat rabolnak, ezeket ismét lőszerekért a mohamedánoknak eladják. A masszai törzshöz tartozó emberek karcsu termetűek, se nem kövérek, se nem soványak, különösen a fiatalok; izmaik erősek, koponyájuk hosszú, arcuk különböző, néha egészen durva négerek, máskor semmi rokonság sem látszik meg arcukon a négerekével; egészben véve azonban igen sok kellemes s rokonszenves alak található köztök. Bőrük igen sötét, világosabb bőriű egyének igen ritkák, még a nők között is. Feltűnő náluk a felső közép metszőfog gyakori előnyulása, különösen vén asszonyoknál. Néha szemök is ferdén áll. A lenkipiai kuafik igen soványak, egészen sötét bőriűek s még inkább hasonlítanak a szomali typushoz; néha hajukon is alig mutatkozik a fodrosság. A ndorobo vadásztörzs, melynek tagjait a masszaiak területén mindenütt találni s a kik oly szerepet játszanak itt, mint a wasszaniek s wabonik a galak között,

alakra s arczra nézve annyira hasonlítanak a masszaiakhoz, hogy gyakran még a velük gyakori érintkezésben levő elefántcsont kereskedők sem képesek őket egymástól megkülönböztetni. A ndorobok csapatostól laknak az erdők sűrűiben avagy a masszaiak szolgálatában azok barmát őrizik s abból a hulladékból élnek, melyet uraik juttatnak nekik. A masszaiak területén vannak ezenkívül még a waszegejuk, a partvidéken Panganitól éjszakra. Egy régibb időben előfordult éhség következtében jött ide a waszegejuk egy része; anyanyelvüket már elfeledték, mind a masszai nyelven beszélnek, néhány öreg ember azonban még a waszegeju törzs jelét viseli homlokán. A térképeken a masszai vidéken a Kilimandzsarótól nem messze egy wabiliko nevű törpe törzs is jelöltetik. Ily törzs egyáltalán nincs s egy utazó félreértése következtében származott a név. Wabilikomo szuaheli név s törpéket jelent (egyes számban mbilikimo). Van azonban a szukuk között a Mbaringó tótól nyugatra egy még ismeretlen törpe törzs, melynek tagjai nagyjából barlangokban tartózkodnak, honnan a füstöt bambusz nádak által vezetik ki. Gy.

Togo tartomány, a rabszolgaparton, mely a múlt év őszén jött német protectoratus alá, már régebben is meglehetősen nagy számmal mutatható fel factoriákat s valóban ezek tulajdonosai hívták fel a német Sophie hadihajó segítségét a benszülött törzsfőnökök zsarolásai ellen. Togo partvonala csak 12 angol mértföld s a szárazföldre mintegy 10 mértföldnyire hatol s ebben is egy alacsony vízű, de hajózható mocsár van. Maga a part alig egy mértföld széles, homokos föld, melyen kokusz s olajpálma berkek szavánokkal váltakoznak. A part benső részén vannak a nagyobb községek, míg a külső oldalán factoriák léteznek, köztök a legjelentékenyebb Lome vagy Be Beach Popo mellett, hol az áruforgalom évenként 400—500 ezer forintot tesz. Két német egy angol s három angol védnökség alatt álló benszülött kereskedelmi telepe van itt. Maga a város Be egy mértföldnyire a szárazföldön van, 3000 lakóssal bir s nevezetes egy Njikpla hadistennek szentelt templomáról. A hadisten lóháton s európai ruhában ábrázoltatik. A városba európaiakat nem szívesen bocsátanak be s előbb le kell vetkezniök. A házak köralakúak csúcsos tetővel s ereszszel legtöbbször veres vályogból építve s az udvart kokuszpálmák, banánok s sövények kerítik. Egy más helyen, Bagida városban két német, egy angol s Sierra Leoneból való néger kereskedelmi telep van. A városnak alig van egy pár száz lakója. Porto Seguro, mely a rabszolga kereskedés idején virágzó helyen volt, ma Menza király

alatt alig 1200 lakóst számlál. Ez az egyedüli hely, hol szarvasmarhák is léteznek. Két francia ház hires ügynöke s egy Sierra leonei czég működnek itt. Bgun Kope vagy Gum Koffi, a határszéli hely, nem jelentékeny. A part s szárazföld közt fekvő már említett mocsár a terület közepe táján kiszélesedik s itt Hakko mocsárnak hívják, mélysége csak 10 láb s a bennszülöttek a csolnakokat bambuszrúdakkal tolják előre. Nagy esőzések után azonban a mocsár egész tó alakot ölt fel s ilyenkor igen népes különösen sok hala miatt. A szárazföldi rész hullámszó alakú, de a dombok 300 lábnál magasabbra nem emelkednek. Talajában a veres agyag uralkodó s elég termékeny, bár csak a falvak mellett művelik. A vidék igen népes. A faluk tiszták, sőt seprük is őket. A házak négyszögletűek s nagy vályogokból készítik, tetejük szalmával van fedve. Néha a belső rész két vagy több szobából is áll s ilyenkor ablakok is láthatók fatáblákkal. Van egy pár emeletes ház is célszerű lépcsővel. Ágy helyett szalmamatrácok vannak, faedények gyakoriak, különösen korsók. Minden faluban van egy törvényszéki csarnok, oszlopokkal körülvett nyílt udvar, festett fetich templom s piac. Az utak mellett vannak fetich kunyhók, bennök emberi arcu szobrokkal, melyek előtt gyakran ajándékokat raknak le. A lakosok szorgalmasak, jó fazekasak, a bőrt kikészíteni s ruhát szőni is tudnak. Fegyverzetök kard, kés, dárda és puska. A leányok csak egy kis övet viselnek, de a nők s főnökök egész testüket beborítják. A férfiak fejükön háló sapka alakú vagy széles karimájú szalmakalapot hordanak. Hajuk rendszeren rövid, de mindkét nem sok időt fordít annak díszítésére. Mindnyájan feldíszítik karukat, lábszáraikat s nyakukat. A szeszes italokat s dohányt igen szeretik, de nem részegesek. Az ekét még nem ismerik s a földet hegyes pálczákkal művelik. Házi állataik: juh, disznó, kecske s baromfi. Togo, a főváros, öt faluból áll egy domb alján kokuszpálmák s banánok között, lakóságainak száma 2500—3000 közt lehet. Gleombe, a mocsár nyugoti partján levő város, a belföldről jöttek telepe. Wo, éjszakeleten, kis város, de minden ötödik nap nagy vásárra van, melyre 6000 ember jó, európai soha s hol naponként gyakran 3000 gallon pálmaolajat is eladnak. — Togon kívül Dahome előtt a parton még három kis királyság van itt: Kis-Popo, Ague és Nagy-Popo. Ezenkívül közelében van Whydah, Dahome császárság egyedüli kikötőhelye.

Gy.

A herero-törzsekről érdekes előadást tartott nemrég a brémai földrajzi társaságban Büttner lelkész, ki régebben hét éven kereszt-

tül élt e törzs között, mint misszionarius s egy intézet vezetője, a hol a benszülötteket tanítókká s lelkészekké képezik ki. Az első rajnai misszionariusok e vidéken 1842-ben telepedtek meg, de bár társaságban éltek a benszülöttekkel, husz év telt el, míg az első nőt megkeresztelhatték. Mihelyt azonban nyelvüket megtanulták, az érintkezés sokkal könnyebb lett. E nyelv teljesen kifejlett, nincsenek azok a különös hangjai, minők a hottentotta nyelvben ismeretesek, de hasonlítanak hozzá. Három nem s három szám fordul elő a főneveknél, melyek azonkívül még 18 csoportba osztatnak. A társalgás legfőbb tárgyát legbecsesebb birtoka, a szarvasmarha képezi. Irodalmukat ősrégi mesék képezik, melyek nemzedékről nemzedékre származnak le s melyeket a misszionariusok német mesékkal együtt az iskolák használatára könyvbe gyűjtöttek össze. A nép között nagy rangfokozat van, a régi törzsfőnökök utódai mindenütt előnyben részesülnek; az egyes családokat különböző ékszerek s a barmokon alkalmazott jegyek eltérő volta jelölik. Minden háznak van szent tüze, melynek soha sem szabad kialudnia s melyre a főnök legidősebb hajadon leánya ügyel; ha mégis véletlenül kialudt, régi módon, két bot összedörzsölése által kell meggyújtani, míg különben rendes tűzgyújtásra már a svéd gyufákat használják. A házfő s tüzhely körül gyűlnek össze a családtagok, itt készítik a fa-, tej- s ivóedényeket szemmérték s hagyomány szerint a háziur felügyelete alatt; a családfőnek minden tehén ujonnan fejt tejét is meg kell kóstolnia, a mi nem csekély feladat, mivel egy előkelő házastársban 50—60 tehén is szokott előfordulni. Ha a családfő nincs otthon, a tejpróbát az ősök fametszetű alakjai előtt bizonyos szertartások között végzik. A családfő számára kijelölt tejet távollétében vendégeknek lehet hagyni. Ha a családfő életének végét közeledni érzi, összegyűjti rokonságát, gyermekének tanácsokat ad a barmtenyésztésre vonatkozólag e hagyományos szavakkal: eljövök s utánna nézek dolgotoknak. Az elhunytak szellemének megjelenésétől az élők nagyon félnék; a család gyakran mérföldnyi távolságokra viszi az elhunyt családfő holttestét, avagy maga költözik el. A főnökök halálakor azok kedvencz ökreit is leölik s koponyájukat feltűzik. — A földbirtokra, legelőre, erdőre vonatkozólag a tulajdon fogalma nem fejlődött ki náluk, idegen ott telepedhetik le, ahol akar. Régebben rendkívül sok vad volt az országban, de különösen a Fokföldről jövő vadászok már egészen ritkává teszik őket. A családi tulajdon a családfőben van megtestesítve s ez oly határozott, hogy p. a családfőtől öcscse vagy más rokona egyenesen elkérheti egyes

ruhadarabokat, ha arra szüksége nem volt s így a családfő rendszeren minden ruhadarabot magán hord, a mit nem akar másnak adni. Ha a családfő kiskoru gyermekeket hagy hátra, azok s az özvegy a legközelebbi felnőtt férfi tulajdonai lesznek. A családfő azonban ajándékokat oszt, különösen lakadalmaknál. A hererokat a misszionariusok az iskolákban német nyelvre is tanították. Az összes tantárgyak között legtöbb hajlandóságot mutattak a zene iránt; a templomban négyhangú kar van, hegedű, harmonium is használtatnak. Általában a benszülöttek között ma már sokan vannak, kik a művelődés kezdetleges feltételeivel rendelkeznek. *Gy.*

A Tűzföld lakóinak megszámlálását kísérlette meg Bridges misszionarius a múlt évben. A yahgan törzset csaknem egészen pontosan számította meg. 273 férfi nevét s mindenféle családi viszonyait egyenkint jegyezte fel. A nők s felnőtt leányok száma 314, köztük 60 özvegyasszony; a gyermekek száma pedig 358. Így az egész törzs népessége 945 lelket tesz. Mivel azonban az árvagyermekek közül sok nem vétetett számba, a yahganok összes számát kerek összegbe egy ezerre tehetjük. Nevezetes, hogy a gyermekek közt a fiúk vannak túlnyomó számmal, míg megfordítva a felnőttek között több a nő, mint a férfi. Az ona-törzsre vonatkozólag Bridges adatait főképp Asuwia nevű állomásán e törzsbeli férfiakról vette. Anézki, egy ifju ona, 85 férfiúnak nevét mondta el neki, kik négy alcsoportba tartoznak. Valószínű számítása szerint, hogy összesen legfeljebb 500 ona lehet, kik azonban oly eltérő tájszólásokat használnak, hogy p. a nyugaton lakók a keletieket nem képesek megérteni. Bridges úgy találja, hogy az ona nyelv Patagonia déli lakosainak a csonakáknak nyelvével hasonlatban áll. Az alakulufok s más velök összeköttetésben álló törzsek tagjainak száma 1500 körül lehet. Így a Tűzföld összes lakóinak számát mintegy háromezerre lehet becsülni. E szám igen csekély, 12 évvel ezelőtt talán kétszer ennyien is lehettek volna, azonban ragályos betegségek ez utóbbi években nagyon pusztítottak közöttök. *Gy.*

III. Statisztikai adatok.

* Az izraelitáknak Közép-Európában való elterjedésére vonatkozólag értékes adatokat találunk a »Deutsche Rundschau« f. é. 6. füzetében, melyeket a következő táblázatban közlünk :

A területek neve	Az összes lakosság		Az izraelita lakosság		Az összes lakosság	Az izraeliták	Hány személyre jutott egy izraelita	
	s z á m a						szaporodása százalékban	az utolsó-előtti népszámlálásnál
	az utolsó-előtti népszámlálás szerint	az utolsó népszámlálás szerint	az utolsó-előtti népszámlálás szerint	az utolsó népszámlálás szerint				
Keleti Ausztria (Galiczia, Bukowina)	5.929,980	6.530,578	623,690	754,014	10,1	20,9	9	8
Magyarország	15.417,327	15.738,468	553,641	638,314	5,9	15,3	28	24
Nyugati Ausztria	14.250,316	15.613,663	198,530	251,380	9,6	26,6	72	62
Osztrák-Magyar monarchia ...	35.597,623	37.882,709	1.375,861	1.643,708	6,4	19,4	26	23
Poroszország	24.588,838	27.211,487	319,084	363,790	10,66	14,0	77	75
Kis-Északi Németország	6.676,136	7.562,130	57,066	64,369	13,3	12,8	117	117
Déli Németország	9.758,847	10.460.444	130,259	134,184	7,2	3,0	75	78
Németország	41.023,820	45.234,061	506,409	562,343	10,2	11,0	81	80
Sváicz	2.669,147	2.846.102	6,996	7,373	6,6	5,4	382	386
Egész Közép-Európa	79.296,091	85.962.880	1.889,266	2.213,424	8,4	17,1	42	39
<i>Függelék :</i>								
Az északi tenger melléke (Hamburg, Brema, Oldenburg) ..	777,921	948,070	15,745	18,404	21,8	16,9	49	51
Szász királyság	2.556,244	2.972,805	3,357	6,518	16,3	94,1	761	456
A többi kis északi német állam	3.341,971	3.601,255	37,964	39,447	8,9	3,2	88	92

IV. *Vegyesek.*

Spanyol foglalás a Szaharában. Az európai nemzetek versenye, hogy Afrika »uratlan« területén osztozkodjanak, a spanyolokat is magával ragadta. A Sociedad Espanole de Africanistas y Colonistas elfoglalta a Szahara nyugoti partvonalát Bojador foktól le délre Blanco fokig, mely Szenegál francia gyarmat szomszédságában van s e területen három telepet létesített, ú. m.: Villa-Cisnerost, Puerto-Badiát s Medina-Gatellt, melyek részben a Szahara nyugoti felén lakó berber törzsekkel közvetítik a kereskedést, de másrészt támpontjai is voluának a kanári szigetekről jövő halászsoknak. A társaság nemcsak Adrar nagy oazissal, de Timbuktuval is szándékozik összeköttetésbe lépni, sőt reményli, hogy az eddig Marokko felé ment üzletet az atlanti part kikötői felé terelheti. A spanyol kormány a társaság által szerzett területet védnök-sége alá vette.

Gy.

A Kuango folyó kikutatására indult Comber és Grenfell miszcionáriusok vizsgálatainak eredménye egészen új világitásba helyezi a Kongo e hatalmas mellékfolyóját. A torkolattól éjszakelet felé hatolva, mintegy 48 kilométernyi távolságig a folyó medrét meredek homokdombok szorították össze s tovább azonban 3—8 kilométernyire kiszélesedett. Mushienél, hol a vabumák királynője, Nga Nkali uralkodik, a folyó 48 kilométer széles lesz s nem messze innen egyesül a Stanley által felfedezett II. Lipót tóból eredő nagy folyóval. A baptista misszió-társaság a Kuango mellett Mushieban, továbbá a Kongo mentén újabb állomásokat akar szervezni.

Gy.

A meggyilkolt Bianchi első nagyobb utazásának leírása, melyet tudvalevőleg Cecchi kapitány kiszabadítása végett tett Shoaba s a szoddo-gallákhöz, most jelent meg Milanóban. Ugyane mű rövid áttekintő képét nyújtja Antinori marquis nagy útjának Shoaba. Nem szigorú értelemben vett tudományos mű, de annál kellemesebb útirajz, melynek különösen abessziniai tájak leírására vonatkozó részletei igen érdekesek. Sajnos, hogy az utazásról térkép nincs. Ily térképen dolgozik különben Dalla Vedova tanár, ki az olasz földrajzi társaság közlönyének egyik közelebbi füzetében közölte a Bianchi meggyilkoltatására vonatkozó adatokat. Ezek szerint Bianchi, miután első kísérlete, hogy Abesszinia keleti széléről Seketből a legegyszerűsebb úton jusson Asszabba, meghiúsult, 1884. július közepén délkeleti irányba fordult s szeptember végével Golima síkság közelébe jutott; szeptember 24-én az előtte való nap kelt levele

szerint ama ponthoz ért, hogy a folyó az Alaval egyesülve a homokban elvész. A danakilok gyilkossága tehát körülbelül a 12 $\frac{1}{2}$ ° é. sz. és 41° Gr. keleti hosszúság közt történhetett, azon a helyen, melyet Doya tartományban Curobulanak neveznek. Az olasz kormány felhasználva a kitünő utazó meggyilkoltatását Asszab környékén több foglalást tett s így febr. 8-án Masszana híres kikötőt is elfoglalta, mely a legutóbbi egyiptomi háborúban is szerepet játszott. *Gy.*

Parmentier tábornok arab-francia és török francia helynév szótárainak ismertetésébe (Földr. Közl. 1885. 22—25. lap) becsúszott hibák kiigazítása :

Akaba = hágó	Csezme = forrás
Bahari = tengerparti	Dere = völgy
Duira = kicsiny	Gök = kék
Kozar, kaszr = vár	Muz = jég
Maszkara = tábor	Sarampo = léczezet
Recif = kőfal, gát	Tan = hegy
Ala = tarka	Kara-vidék és Sajó-Kara helyett
Art = hegyszoros	Kaza-vidék és Sajó-Kaza.
Csadir = sátor	

A »Magyar földrajzi társaság« az országos kiállításon. Mint már többször említettük, az ez évi országos kiállításon, a nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi minister ur felhívása folytán, társaságunk is részt vesz. A választmány Péchy Imre, Heim Péter és Dr. Havass Rezső vál. tagokat bízta meg a társaság kiállításának rendezésével, kik a szükséges munkálatokat kellő időben elvégezték, úgy hogy társaságunk kiállítása f. é. május 1-én, vagyis az országos kiállítás megnyitásának napján teljesen készen volt. Kiállításunk az oktatásügyi csarnok jobb végén van elhelyezve s kérdés nélkül mondhatjuk, hogy úgy külső díszével, valamint tartalmilag is felülmúlja a többi tudományos társaságok kiállítását. Május 2 án ő Felsege a király tisztelte meg látogatásával kiállításunkat s tetszésének ismételtén kifejezést adott. Szaktudósok és a nagy közönség szintén nagy érdeklődéssel szemlélgetik kiállításunkat, s felhívjuk rá tagtársainknak, különösen pedig a vidékről felránduló tanférfiak figyelmét. Kiállításunknak ugyanis célja: a földrajz iránt érdeklődőknek, de különösen a kiállítást látogató tanférfiaknak alkalmat adni, hogy a magyarországi földrajzi és térképészeti irodalomra nézve tájékozást nyerjenek. A kiállított munkák egy nagy üveges vasszekrényben, több

állványon, asztalon s a vörös szövettel bevont falon vannak elhelyezve. Ott látjuk az újabb geográfusok és kartográfusok, mint: dr. Hunfalvy János, Xántus János, Lanfrancioni Enea, dr. Szabó József, Pesty Frigyes, Péchy Imre, Lóczy Lajos, Heim Péter, Zsilinszky Mihály, Braumüller Tivadar, Homolka József, Hanusz István, Király Pál, György Aladár, Toldy László, Türr István, stb. munkáit. Továbbá a »Magyar földrajzi társaság« és Révai testvérek kiadványait, Kecskemét város térképeit stb. Ki vannak állítva a legrégebb magyar nyelvű geográfiai munkák, azután a legrégebb Magyarországra vonatkozó idegen nyelvű munkák. Felemlítjük ezen gyűjteményből a két legérdekesebb könyvet. Az egyik Berlinghieri-nek 1478-ban megjelent olasz nyelvű munkája. Ez a legrégebb nyomtatásban megjelent geográfiai mű, mely Magyarországra is vonatkozik. A másik pedig a legrégebb nyomtatásban magyar nyelven megjelent geográfiai munka 1620-ból. Irta Czombor Márton. A régi munkák a Ráth György, Széll Farkas, Ágoston József-féle, továbbá az országos statisztikai hivatal s más nevezetes nyilvános és magánkönyvtárakból vannak véve, a legnagyobb rész azonban Lanfrancioni Enea könyvtárából került ki, s mondhatjuk, hogy a Lanfrancioni-féle könyv- és térképgyűjtemény páratlan a magánéban. Van e gyűjteményben vagy 250 térkép s több mint 2000 látkép a XIV. és XIX. századból. Budapestről 181 (86), Pozsonyról 72 (27), Esztergomról 60 (38), Győrről 31 (13) stb. történelmi képet láthatunk, holott a nemzeti muzeumnak 1880-ban csak a zárjelben foglalt számok voltak meg. Az oktatásügyi csarnokról rövid idő múlva katalogus fog megjelenni, melyben kiállításunk is részletesen lesz leírva.

H. R.

Mtēja király, kiről már 1883-ban elterjedt a hír, hogy meghalt, 1884 október 10-én csakugyan kimúlt. Uganda e hatalmas királyáról a művelt világ az első tudósítást Speke angol utazótól nyerte, ki 1862-ben járt itt a Nilus forrásait kutatva. Tizennégy évvel később Stanley is meglátogatta e néger fejedelmet s »A sötét földrészen át« című híres művében nagy dicsérettel emlékezik meg róla. Mtēja Rubagában a Victoria tó éjszaki partján lakott, mintegy 3000 főből álló s jól begyakorlott katonaság felett rendelkezett, s a tavon egész hajóhada volt csónakokból. A Stanley felhívása következtében itt betelepedett angol misszionáriusok hasonlóképpen sok dicséretet mondanak a »néger Napoleon«-ról, ki 1882-ben az angol

királynőhöz követséget is küldött, melynek saajtságos jelentését annak idején közöltük folyóiratunkban. Mtéza 35-ik királya volt Ugundának, 17 évig uralkodott s mintegy 47 éves volt. Az utóbbi években sokat betegeskedett s ideges volt, de azért méltóságát mindig megtartotta, az európaiak iránt jó indulattal viseltetett s népét békésebb foglalkozásokra szoktatta.

Gy.

A németek uj birtoka Keletafrikában. A német keletafrikai gyarmatosító-társaság a mult év őszén dr. Peters vezetése alatt külön expediciót küldött ki területek szerzésére, melyek azután a német kormány védnöksége alá helyezettének. Peters eddig tiz »független szultánnal« kötött alkut Useguka, Nguru, Uszagara és Ukami törzseknél. Az ily módon megszerzett terület nagyságát különféleképp becsülik, azonban a londoni földrajzi társaság közlönye legfeljebb 4—5 négyszög-kilométernyire teszi s azt hiszi, hogy a nevezett törzsek által lakott vidékek összeszőgelésénél feküdvén, azokból aránylag kis részt vesz igénybe. Nagy azonban ez uj gyarmat kereskedelmi fontossága, mivel a tengerparttól a Tanganyika tóhoz vezető főut rajta keresztül visz. A parttól mintegy 80—120 kilométerig a vidék egészségtelen, de azontul, tehát részben a német uj gyarmatban, festői szépségű erdő koszoruzta hegylánczok kezdődnek termékeny völgyekkel, melyek nagyon alkalmasak az európai betelepődők számára. A német uj gyarmat földje termékeny, vízben gazdag, sok értékes erdeje van; népe értelmes, tanulékony s jó vezetés alatt jelentékeny fejlődésre képes. A wanguruk, waszagaiak és waszaguák rokonok s csaknem ugyanazon nyelvet beszélnek. A német gyarmatok szomszédok a zanzibári szultán birtokaival, mely állítólag mintegy 600 kilométernyire terjed a parttól. A belga állomások a Tanganyika tó mellett a német gyarmatoktól még jó messze fekszenek, különben ez állomásokat most már beszüntetik, még Karemát is, melyre oly sokat költöttek, de, mint már Thomson kimutatta, hiában, mivel az állomás igen egészségtelen vidéken feküdt.

Gy.

Beérkezett könyvek és térképek.

Mittheilungen, Dr. A. Petermanns. 31. Band. Gotha, 1885.

Nr. 4. Inhalt: Die Comandancia politico-militar Escalante der Insel Negros (Philippinen). Von Prof. F. Blumentritt. — Orographischer Charakter des Pamir. Nach einem Vortrage von D. Iwanow. — Die Geoplastik der Gegenwart in Oesterreich Von K. K. Reg Rath Anton Steinhauser. — Das Gebiet zwischen Angra Pequena und Bethamien. Vorläufige Mittheilungen aus Lüderitz-Land von Dr. Adolf Schenck. — Der Kongo-Staat und die europäischen Kolonien in Afrika. Von H. Wichmann — Monatsbericht über Entdeckungsgeschichte und Kolonisation.

Nr. 5. Inhalt: Kaffraria und die östlichen Grenzdistrikte der Kapkolonie Von *H. C. Schunke*. — Einige Bemerkungen über das Gesundheitsverhältniss der Länder des obern Amu-Darja. Von *Albert Regel*. — Der V. Geographentag zu Hamburg vom 9. bis 11. April 1885.

Nr. 6. Inhalt: Kaffraria und die östlichen Grenzdistrikte der Kapkolonie. Von *H. C. Schunke*. — Der Panama-Kanal. Von Prof. *Dr. A. Supan*. — Das deutsche Gebiet an der Sklavenküste Von *P. Langhans*. — Die neuesten Reisen zur Durchforschung von Costarica. Von *Dr. H. Polakovszky*. — Vom Karste. Von *Franz Kraus*.

Ergänzungsheft Nr. 77: *F. Stolze* und *F. C. Andreas*: Die Handelsverhältnisse Persiens

Ergänzungsheft Nr. 78: *Dr. H. Fritsche*: Ein Beitrag zur Geographie und Lehre vom Erdmagnetismus Asiens und Europas.

Mittheilungen der k. k. geographischen Gesellschaft in Wien. Band XXVIII. 1885.

Nr. 3. Inhalt: Ueber die Schwankungen in der räumlichen Ausdehnung der Gletscher des Dachsteingebirges während der Periode 1840—1884. (Mit zwei Abbildungen). Von Prof. *Dr. Friedrich Simony*. — Die neuesten Forschungen in Ost-Aequatorial-Afrika. Von *Dr. Franz Ritter von Le Monnier*. — Die geographische Thätigkeit der deutschen Seewarte in Hamburg. Von Professor *Eugen Gelcich*.

Nr. 4. Inhalt: Aufruf zur Beitragsleistung für die österreichische Congo-Expedition. — Die deutschen Colonien in Afrika und Oceanien Von *Oskar Lenz*. Die geographische Thätigkeit der deutschen Seewarte in Hamburg. Von Professor *Eugen Gelcich*. — Aus Borneo. Von *Dr. Heinrich Breitenstein*.

Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik. VII. Jahrgang. Wien, Pest, Leipzig, 1885.

8. Heft Inhalt: Der fünfte Geographentag. Von *Dr. Wilhelm Beumer*. — Die Colonie Süd-Australien. Von *Henry Greffrath*. — Hochzeitsgebräuche der Chalcha-Mongolen Mitgetheilt von *Heinrich v. Pauker*. — Ein Blick auf Berlins Umgebungen. Von Prof. *L. Palóczy*.

9. Heft. Inhalt: Hat Columbus jemals das amerikanische Festland betreten? Von *Carlos v. Gagern*. — Der Congo-Staat. Von *A. v. Schweiger-Lerchenfeld*. — Die Colonie Süd-Australien Von *Henry Greffrath*. — Kiepert's Generalkarte der asiatischen Türkei. Von *W. Tomaschek*.

10. Heft. Inhalt: Die Mormonen. Von *E. Poesche*. — Die Insel Hainau. Von *Dr. Franz Ritter v. Le Monnier* — Die Mendelstrasse in Südtirol. Von *Ph. J. Amonn*. — Der Fortschritt der geogr. Forschungen und Reisen im Jahre 1884. Von *H. Bay* — Algier. Von *E. Paul*.

Mitteilungen der geographischen Gesellschaft (für Thüringen) zu Jena. III. Band. Jena, 1885.

4 Heft Inhalt: Eine Reise in das nördliche Siam. Von Missionar *J. N. Cushing* in Rangun. — Reisen norwegischer Missionare in Madagaskar. Nach Stueden im Missionsarchiv zu Stavanger, bearbeitet von *G. Kurze*. — Angra Pequena vor 25 Jahren. Von *C Hugo Hahn*.

Deutsche Geographische Blätter. Herausgegeben von der Geographischen Gesellschaft in Bremen, durch *Dr. M. Lindeman*. Band VIII. Bremen, 1885.

1. Heft. Inhalt: Mitteilungen über den bayrischen Wald (III.) mit Beiträgen von Heiss u. Fahdt. Von *Dr. M. Lindeman*. — Die Wohnsitze und Wanderungen der Baffirland-Eskimos. Von *Dr. Franz Boas*. — Die Erforschung des Yukon-Gebiets. Sommer 1883. Von Premier-Leutnant *F. Schwatka*. — Neu-Seeland in der Vergangenheit und Gegenwart. Von Professor *Dr. Wilhelm Stieda*. — Neue deutsche Forschungsreise durch Südamerika 1884. II.

2. Heft. Inhalt: Der Kongo und sein Gebiet. Von Dr. A. Oppel. -- Die argentinische Provinz Buenos-Aires. -- Von Prof. A. Seelstang. -- Die Lagoa dos Patos in der Provinz Rio Grande do Sul. -- Der fünfte Deutsche Geographentag in Hamburg. -- Der Batanga- oder Moanja-Fluss von Hugo Zöller. -- Dr. Gustav Nachtigal.

VIII. Jahresbericht des Vorstandes der Geographischen Gesellschaft in Bremen. Bremen, 1885.

VI--VII. Jahresbericht des Vereins für Erdkunde zu Metz für 1883--1884. Metz, 1885.

II. Jahresbericht der geographischen Gesellschaft zu Greifswald. 1883/84. Greifswald, 1885.

Inhalt: Dr. Ernst Bornhöft: Der Greifswalder Bodden. -- Freiherr von Ramberg: Eine vorgeschichtliche Wohnstätte bei Kl.-Ladebow, unweit Greifswald.

Gedenktage der Naturforscher. Zusammengestellt von G. Coordes, Reallehrer. Eisenach, 1885.

Zeitschrift für Schul-Geographie. VI. Jahrgang. Wien, 1885.

VII. Heft. Inhalt: Elementare Demonstration der Mollweide-Projektion. Von G. Coordes. -- Zur Gletscherkunde. -- Die Pororóca oder der Zeitstrom am Amazonas. -- Die Tundra in Alaska. -- Beiträge zur Kenntniss von Nordwest-Afrika.

VIII. Heft Inhalt: Arnold Guyot, der Reformator des geographischen Unterrichts in Nordamerika. -- Die Ausstellung beim IV. deutschen Geographentag in München. Von A. E. Seibert. -- Bericht über den V. deutschen Geographentag in Hamburg. Von Dr. E. Öhlmann in Norden. -- Beiträge zur Kenntniss von Nordwest-Afrika -- Der Viehmarkt zu Sadagora.

IX. Heft. Inhalt: Bericht über den V. deutschen Geographentag in Hamburg. Von Dr. E. Öhlmann in Norden. -- Die geographisch-methodischen Arbeiten von 1848--1883 und vom Jahre 1884. Von Dr. W. Wolkenhauer in Bremen.

Reiseskizzen aus der Máramaros von Karl Siegmeth. Igló, 1885. (A szerző ajándéka.)

Proceedings of the royal Geographical Society and Monthly Record of Geography. Vol. VII. London, 1885.

Nr. 4. Contents: A recent exploration of the King Country, New Zealand By J. H. Kerry-Nicholls. -- The Free State of the Congo. By E. Delmar Morgan, F. R. G. S. -- The Kara-Kum, or desert of Turkomania. By M. Paul Lessar. -- Geographical Notes.

Nr. 5. Contents: Afghan Boundary Commission; Geographical Notes. By Major T. H. Holdich, R. E. -- The Irawadi River. By Robert Gordon, C. E. -- Lieutenant Giraud's Attempt to cross Africa viâ lake Bangweolo and the Upper Congo.

Nr. 6. Contents: Explorations by the Revs. George Greneel and T. J. Comber, on the Congo, From Stanley Pool to Bangala, and up the Bochini, to the junction of the Kwango. -- Some Remarsk upon Nakala and other ports on the Northern Mozambique coast. By Henry E. O'neill. -- Togo-Land, the german protectorate on the slave coast.

The Chamber of Commerce Journal. Volume IV. London, 1885.

Nr. 40. Contents: Leader: State Guarantee of War Risks. -- Our commercial Relations with Spain -- Shipping and navigation of the united Kingdom in 1884. -- The federation of the empire. -- The commercial progress of Fiji. -- The comparative cost of the production of gold and silver, and the comparative Yield. The trade of the United States.

The Iráwadi River by Robert Gordon, C. F. From »Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography«, May No., 1885.

Annual Report of the Board of regents of the Smithsonian institution, showing the operations, expenditures, and condition of the institution for the year 1882. Washington, 1884.

Mineral resources of the united states. Albert Williams, Jr. Chief of division of mining statistics and technology. Washington, 1883.

Bulletin de la Société de Géographie. Paris, 1885.

1. Trimestre. Sommaire: *De Mailly-Chalon.* — Un voyage en Mandchourie. — *Baron Benoist-Méchin.* — Voyage à travers le Turkestan. — *Charles Rabot.* — L'expédition du professeur Nordenskiöld au Groënland avec cliché dans le texte. — *Charles Huber.* — Voyage dans l'Arabie centrale (1878—1881.) Hamád, Sammar, Qaçim, Nedjáz (suite et fin).

Bulletin de la Société de Géographie commerciale du Havre. Havre, 1885.

Nr 1. Sommaire: La France en Indo-Chine fin par *J. Moura.* — Note sur le Caoutchouc par *L. Autran.* — Carte pour Servir à l'intelligence des voyages du *Docteur Neis*

Bulletin de la Société de Géographie de Lyon. Tome cinquième. 1885.

7 livraison. Sommaire: Le Progrès économique dans l'extrême Orient *MM. L. Desgrand.* — Revue bibliographique: Hongrie. — La Save, le Danube et le Balkan — Une course à Constantinople *E. Chambeyron* En Allemagne. La Prusse et ses annexes. *L. Didelot.* — Le Mexique aujourd'hui. *Coumes* — Souvenirs du Vénézuéla. *Crescent.*

8. livraison. Sommaire: L'Infanticide de l'Oeuvre de la Sainte-Enfance en Chine. *MM. Dr. Chappet.* — Leçon d'ouverture du cours de Topographie. Capitaine *Poitevin.* — L'Asie de nos jours. *Ganeval.* — Voyages rétrospectifs. — Un voyage de Malines à Barcelone en 1534. *Didelot.*

9. Livraison. Sommaire: Explorations et travaux des missionnaires en 1883 et 1884. *MM. Valérien Groffier* — La Scandinavie. — Journal de voyage d'un élève de l'école des Mines. *E. Chambeyron*

Bulletin de la Société de Géographie commerciale de Bordeaux. 8. année. 2. série. 1885.

Nr. 7. Sommaire: *Calmette-Terral.* — Expéditions à la Terre de Feu faites *C. Marxen Ere* la marine italienne *Giacomo Bove*, 1882—1883 (Suite et fin.) — Le Pic de la Silla de Caracas — *Hernardin.* — Notes sur divers produits. — Général *Faidherbe* — La canonnière *Le Niger.*

N. 8 Sommaire: *Ardouin du Mazet.* — Les villes industrielles du Nord de la France (suite). — Ouvrages recus par la Société. — Résumé des comptes du Congrès national de Géographie.

Nr 9. Sommaire: *Dr. Mirza Abdullah-Kan* (de Fournoux.) — Le commerce de la Perse avec l'Europe. Voies de communication, moyens de transport. — *L.-R. d'Oliveira* — Le Brésil. Ses échanges commerciaux; ses plantations de café — *Th. Hübler.* — Nouvelles du Senegal: Chemin de fer de Dakar à Saint-Louis; mission de *M. Bouquet de La Grye*

Nr. 10. Sommaire: *Pierre Kauffer* — Comparaison entre Hambourg. et Brème au point de vue du commerce d'outre mer. — *Th. Hübler.* — De Saint-Louis à Joal, par terre.

Nr. 11. *Th. Hübler.* — De Saint-Louis à Joal, par terre (Suite et fin.) — *J. Gebelin* — Voyage de *M. Giraud*, 1882—1884. — *Actes de la Société* — Section de Bergerac: Conférence de *M Gerbié* sur le Canada p. 338. — *Garonne-Maritime et Gironde* (Sondages en janvier 1885).

Nr. 12. Sommaire: *Hautreux*. — Pluies, gelées et grêles dans la Gironde. — *Pierre Kauffer*. — L'exposition de géographie commerciale de Hambourg. — *Henri Rôdel*. — La Géographie au 23e Congrès des Sociétés savantes à la Sorbonne.

Nr. 13. Sommaire: *Hautreux*. — Les glaces du banc de Terre-Neuve en 1885. — *Actes de la Société*. — Section centrale: Séance publique du lundi 18 mai 1885; conférence de M. le capitaine Massenot sur la situation respective des Anglais et des Russes dans l'Asie centrale au point de vue géographique et politique, p. 393. — Séance générale du 8 juin 1885, p. 398. — Section de Tarbes Conférence de M. Mazens sur la Colonisation française au XIXe siècle.

Bulletin de la Société de Géographie de Lille, 1885.

Nr. 3. Sommaire: Excursions de 1884: Excursion aux mines d'Anzin (Suite et fin.) Sociétaires nouveaux admis dans le courant de Février 1885. — Communications aux assemblées générales in-extenso: Général *Faidherbe*. — Le Soudan français (Suite et fin.) — Cours et conférences du jeudi soir à Lille in-extenso: *Ch. de Franciosi*. — Dans le Nord de la Tunisie.

Nr. 4. Sommaire: *Ch. de Franciosi Fils* — Dans le Nord de la Tunisie (Suite et fin.) Communications aux assemblées générales in-extenso: *Delessert*. — Une visite aux fouilles de Martigny-la-Ville. — Cours et conférences du jeudi soir à Lille in-extenso: *Quarré-Reybourbon*. — De Paris à Londres au commencement du XVIIIe siècle. — *Michaux* — Formose. — *Ch de Franciosi* — De Malaga à Grenade.

Nr. 5. Sommaire: Sociétaires nouveaux admis dans le courant d'Avril 1885 — Procès-verbal l'assemblée générale du 30 Avril 1885. Grandes conférences in-extenso: *A. Thouar*. — A travers le Gran Chaco boréal, à la recherche des restes de la mission Crevaux. *E. Guillot*. Madagascar. — Cours et conférences du samedi soir à Roubaix in-extenso: *Ch. Junker*. — L'Alsace. — Cours et conférences du jeudi soir à Lille in-extenso: *R.-P. Lévesque*. — Dans l'Afrique orientale.

Nr. 6. Sommaire: Cours et conférences du jeudi soir à Lille in-extenso: *R.-P. Lévesque* — Dans l'Afrique orientale (Suite et fin). — *F. Bère*. — Le tabac et les autres narcotiques dans les divers pays du monde. — Communications aux assemblées générales in-extenso: *Melon*. — Notes géologiques sur l'Espagne. Grandes conférences in-extenso: *G. Bapst*. — L'Ararat. — Conférences de Roubaix en 1885: *H. Bossut* — Discours d'ouverture — *Alf. Renouard*. — La colonie française de l'Indochine. — *Ardouin-Dumazet*. — Tlemcen et la vallée de la Tafna. — *Cosserat*. — L'Océan.

Revue Géographique internationale. Dixième anné. Paris, 1885.

Nr. 113. Sommaire: *Georges Renaud*: La France à l'Extérieur. — *Hanusz*: Les glaciers des Alpes et la Hongrie. — *La Lauze*: Canal de Port-Vendres à Cap-Breton (suite.) — *Dr Neis*: Voyage dans le Haut-Mékong. — *Henri Froidevaux*: Les voyages du Dr. Crevaux. — *Justin Alavaill*: Les irrigations le Roussillon.

Nr. 114. Sommaire: *Georges Renaud*: La France à l'Extérieur. — *Dr. Chauvin*: Excursion au Taï-Chann et au Tombeau de Confucius. — *Léon Say*: Notes sur l'Italie économique — *Georges Renaud*: Le passé et l'avenir de Port-Vendres — *Escard*: Le prince Roland Bonaparte en Laponie. — *Justin Alavaill*: Les irrigations dans le Roussillon.

Nr. 115. Sommaire: *Georges Renaud*: La France à l'Extérieur. — *Henri Coudreau*: Les Uapè. I. Itinéraire de Saô Joaquim à Panoré. — *H. Froidevaux*: Voyages du Dr. Montano en Océanie. — *Dr. Cauvin*: Excursion au Taï-Chann et au Tombeau de Confucius — *E. Hanusz*: Le glaciers des Alpes et la Hongrie. — *Dr. Neis*: Voyage dans le Haut-Mékong — *Georges Renaud*: Le passé et l'avenir de Port-Vendres.

Bulletin de la Société de Géographie de la province D'Oran. Oran, 1884.

Nr. 23. Sommaire: Renvoi en 1888 du Congrès géographique de 1885. — Notes sur le Cambodge, par le docteur *Edmond Gouy* — Fau, description

Chemin de fer de Paris à Carthagène, par *M. de Foulques* -- Distribution des prix aux écoles du département.

Compte Rendu des séances de la Société de géographie. Paris, 1885. Nr. 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13.

Comptes Rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des Sciences. Tome C. Nr. 25. Paris, 1885.

Le Moniteur des consulats et du commerce international. Paris, 1885. Nr. 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308.

Revue commerciale financière et maritime de la place et du port de Rio de Janeiro 1885. Nr. 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71.

Bulletin hebdomadaire de L'Association Scientifique de France. Tome IX. Paris, 1885. Nr. 264.

Prince Roland Bonaparte. Les derniers voyages des Néerlandais à la Nouvelle-Guinée. Versailles, 1885. (Az iró ajándéka.)

Le Monde Fittoresque. Paris, 1885. 5. année Nr. 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131.

Bulletin de la Société royale belge de Géographie. Bruxelles, 1885.

Nr. 2. Sommaire: *E. Hennequin*: Notice sur les cartes agricoles de la Belgique. — *J. Leclercq*: Le Quatemala — *A. Harou*: La commune de Manage.

Krakatau par R. D. M. Verbeck ingénieur des Mines. Première partie. Batavia, 1885. (A vall. és közokt. m. kir. minister úr ajándéka.)

Bulletin de la Société Khédiviale de Géographie. II. Série. Le Caire, 1885.

Nr. 6. Sommaire: *Mahmoud Pacha-el-Felaki*: Étude sur la possibilité de prévoir les hauteurs de la crue du Nil. — *Mason Bey*: Les chemins de fer du Soudan — *F. Bonola*: Monseigneur Comboni et les Missions chrétiennes en Afrique — *H. De-Vecchi Bey*: Pellegrino Matteucci. — *Abargues de Sostem*: Voyage en Abyssinie.

Bollettino della Società Geografica Italiana. Anno XIX. Serie II. Vol. X.

Fasc. 3. Sommario: Atti della Società. — Sulla fondazione di colonie europee in Africa, e specialmente su quelle dell'Algeria e Tunisia, di *L. Paladini*. — La Corca secondo gli ultimi viaggi, del prof. *A. Brunialti*. — La Provincia delle Amazzoni secondo la relazione del *P. J. G. Coppi*, nota del dottor *G. A. Colini*. — Lettera del conte Giacomo di Brazza. — Il confini del Regno del Congo. — Sul probabile itinerario della Spedizione Giulietti. — Dubbi sul viaggio di *M. Buonfanti*. — El Yèmen di *R. Manzoni*.

Fasc. 4. Sommario: Memoire e Relazioni: *a)* Alcune considerazioni sul primo viaggio di Amerigo Vespucci, memoria di *L. Hugues*. — *b)* Il Monumento Giulietti a Buja (Assab) (con un disegno) — *c)* Sulla fondazione di colonie europee in Africa, e specialmente su quelle dell'Algeria e Tunisia, di *L. Paladini* (continuaz. e fine). — *d)* Il Reame dei Maori nella Nuova Zelanda, studio del cap. *L. Gatta* (continuaz. e fine) — *e)* Collezione etnografiche del Museo Borgiano alla Propaganda, memoria del dott. *G. A. Colini*. — *f)* Lettere dal Goggiam del conte *A. Salimbeni*. — *g)* Sul viaggio di *M. Buonfanti*, comunicazione del Generale *Faidherbe*.

Fasc. 5. Sommario: L'insurrezione mahadista nella Provincia di Don-gola, del *P. D. Vicentini*. — Alcune considerazioni sul primo viaggio di Amerigo Vespucci, di *L. Hugues*. — Propper Poste generali esplorazione biologica com-

pleta del Mediterraneo e dei mari adiacenti sottoposte alla Commissione talassografica del prof. E. H. Gigholi, con appendice del prof. A. Issel — Da Massana a Chartum per Keren e Cassala, del cap. *L. Gatta*. — Lettere del conte *G. di Brazza*. — Le alte vallate del Murghab e dell' Heri-Rud secondo il magg. *T. H. Holdich*.

Fasc. 6. S o m m a r i o : Da Queenstown ad Aliwal. — North, lettera de Pastore *G. Weitzecker*. — I risultati geografici della Spedizione Greely. — L'insurrezione mahadista nella provincia di Dongola, del *P. D. Vincentini*. — Da Massana a Chartum per Keren e Cassala, del cap. *L. Gatta*. — Il viaggio del luog. Stoney al N dell' Alasca, de dott. *C. Manfredi*.

Bullettino della sezione Fiorentina della Società africana d'Italia. Anno I. Volume I. Firenze, 1885.

Fascicolo 1. e 2. I n d i c e : *Licata G. B.*: L'Italia nel Mar Rosso. — *Mori A.*: Massana. — *Valle U.*: Da Bailul a Edd. — *Ugolini-Bargioni U.*: Gli hovas. — Trattati fra l'Italia, l'Aussa e lo Scioa.

Fasciolo 3. I n d i c e : *Valle U.*: La Terra dei Bogos. — *Beccari G. B.*: La Guinea Superiore. — *Y.*: Corrispondenza da Tripoli.

Cosmos comunicazioni sui progressi più recenti e notevoli della geografia e delle scienze affini del Prof. *Guido Cora*. Vol. VIII. Torino 1884.

Nr. 5. I n d i c e : Appunti etnografici con accenni geologici sulla Terra del Fuoco, del dott. *Domenico Lovisato*. — La Spedizione Nordenskiöld in Groenlandia, 1883. di *O. Irminger*, Capitano nella Marina Danese.

Nr. 6 7. La Compagna abissale talassografica della R Nave Idrografica Washington nel 1884, di *A. Colombo*, Sottotenente di vascello. — Il terremoto del luglio 1883 nell' isola d'Ischia. Secondo la relazione ufficiale della Commissione Governativa presieduta dall'Ing. *F. Giordano*. — Viaggi di Nachtigal nel Sahara e nel Sudan (1869 1874) — Le Isole della Società e gl'indigeni della Polinesia. Note del viaggio sulla «Caracciolo» del dott. *Filippo Rho*, Medico della *R. Marina* — Spedizione Americana a Point Barrow, Alaska (1881-83), del Luogot. *P. H. Ray*, *U. S. A.* — La Spedizione *G. Bianchi*.

S u p p l e m e n t o 1. Saggio di Altimetria della regione Veneto-Orientale e paesi confinanti tra il Piave, il Drave, l'Isone e il mare, del prof. *Giovanni Marinelli*.

Bollettino della Società Africana d'Italia. Anno IV. Napoli, 1885.

Fasc. II. S o m m a r i o : L'attitudine dell' Italia nella politica coloniale. — Nostre corrispondenze (da Tripoli, Massana e Leopoldville) — Osservazioni meteorologiche eseguite a Buia, colonia di Assab, nei mesi di Aprile-Settembre 1883. — Il Negro, II (Ugolino Ugolini Bargioni). — Legislazione malgascia (Enrico Guerritore Broya). — Rassegna africana.

Boletim da Sociedade de Geographia de Lisboa 4. Serie. Lisboa, 1883.

Nr. 10. S u m m a r i o : As cidades mortas de Portugal. — Africa occidental portuguesa — Timor. — Expedicao de Francisco Barreto.

Nr. 11. S u m m a r i o : Breve estudo sobre colonias agricolas. — Viagem à serra do Gerez e suas caldas em setembro de 1882. — Expedicao de Francisco Barreto.

Boletin de la Sociedad geográfica de Madrid. Tomo XVIII Madrid, 1885.

Nr. 1 y 2. S u m m a r i o : Antigüedades en América Central, por *D. César Fernández Duro*. — El judío errante de Illescas, por el *P. Fidel Fita*

Las terremotos de Andalucía; conferencia pronunciada por *D. Domingo de Orueta*. — Los terremotos de Málaga y Granada, por *D. Federico de Botella*. — La política hispano-marroquí y la opinión pública en España — La cuestión de los ríos africanos y la Conferencia de Berlín, por *D. Rafael Torres Campos*

Nr. 3 y 4. S u m m a r i o : De Llanes á Covadonga. Excursión geográfico-pintoresca. Conferencia leida por *D. Manuel de Foronda*. - Conferencia acerca de la isla de Mindanao, por *D. Joaquín Rajal*. — La cuestión de los rios africanos y la Conferencia de Berlin (conclusión), por *D. Rafael Torres Campos*. — La geografia de Espana del Edrisi. por *D. Eduardo Saavedra*. — Nueva cosmogonia, por *D. Ricardo Vázquez Illá*. — Descripción de toda la costa del mar del Norte y parte de la del Sur de la Capitanía general del Reino de Guatemala, por *D. Luis Diez Navarro*. — El Contra-almirante *D. Claudio Montero*

L'Excursionista Bolleti mensual de la Associacio Catalanista d'excursions científicas. Any VIII. Nr. 76, 77, 78, 79. Barcelona, 1885.

Anales Estadísticos de la Republica de Guatemala. Año de 1885. Tomo II. Guatemala.

Buletin de Societatea geografica Româna. Anul al VI. Trimestrul I. Bucuresci, 1885.

Revista mensal da seccao da sociedade de Geographia de Lisboa no Brazil. Tomo III. Rio de Janeiro, 1885.

S u m m a r i o : Do Clima e terra do Brasil e de algumas cousas notaveis que se acham assim na terra como no mar Trabalho inedito, escripto em 1584 com uma introduçao pelo Sr. J. Capistrano d'Abreu Padre *Fernao Cardim*. — Noticia sobre o Rio Branco e os indios que o habitao. Capitao *Feliciano Antonio Benjamin*. — A Regiao dos Campos no Brazil. *Herbert H. Smith Trad. de Carlos Americo dos Santos*.

Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap gevestigd te Amsterdam onder Redactie van Prof. *O. M. Kan* en *N. W. Posthumus*. Tweede Serie. Deel II. Nr. 2—3. Amsterdam, 1885.

Nr. 8—5. Verslagen en Aardrijkskundige Mededeelingen

Nomina geographica Neerlandica. Geschiedkundig Onderzoek der Nederlandsche aardrijkskundige Namen on der Redactie van Dr. *J. Dornseiffen*, Prof. *J. H. Gallée* stb. 1. Deel. Amsterdam, 1885.

A császári orosz földrajzi társaság közleményei. (Izvesztija imperatorszkago russzkago geograficseszkago obszesztva.)

1884. év XX. kötet 6-ik füzet. T a r t a l m a : *Koszyákov P. E* Utijegyzetek a Karateginban és Darvazban 1882. évben tett utazásról. (Vázlatos térképpel.) — *Karatanov, Popov* és *Potatin*: Kacsini tatárok a minuszini járásban. — *Grumm-Grzsimajlo*: Az altajmelléki országban tett expedició eredményének rövid esetelése. — *Sztebniczki*: Jelentés az első délkör és universalis idő megállapítására összegyűlt nemzetközi conferentia munkálatairól. — *Mikluch-Maklaj* utolsó két évben végzett munkálatainak rövid ismertetése. — Észrevételek a jég- és záporosórról. — Társulati ügyek. — Hirdetmények. — Pályázat.

1885. év. XXI. kötet. 1. füzet. T a r t a l o m : *Lesszár M. P.*: Dél-nyugoti Turkomania (a szarykok és szolorok földje). — A dolgozat három részre oszlik: Az elsőből megtudjuk, hogy Merv bevételekor az oroszok némi ellenállásra találtak. A második részben Lesszár megismertet azon útjával, melyet 1884. évi márczius 16-án Mervből kiindulva Jol-Otanba, Pendebe és Dél-nyugot-Turkománia pusztáira kirándulva tett, és mely ugyanazon évi április 1-ig tehát két hétig tartott. A harmadik és legérdekesebb rész dél-nyugati Turkomania leírását tartalmazza. A cikk végén orosz fordításban mellékelve vannak Ravlinson és Abbot erre a területre vonatkozó tudósításai. — Gróf *Uvarov* Szergejevics Alekszjéj elhunyt orosz archeologus érdemeinek méltatása — Tudósítás Potatin expedíciójáról. — Társulati ügyek. — A füzethez két térkép van csatolva. Egyik Lesszár cikkéhez való, a másik Potatin útjának felvilágosítására szolgál. *Cs. I.*

1885. év. XXI. köt. 2. füzet.

Notice sur la carte de Syrie par E. G. Rey. Paris, 1885.

Reposta à Sociedade Anti-Esclavista de Londres, por J. A. Corte Real. Lisboa, 1883.

Budapest főváros halandósága az 1876—1881. években és annak okai. Budapest, 1885.

Természettudományi füzetek. A délmagyarországi természettudományi társulat közlönye. Szerkesztik Dorogi Ignác és Lukács Gerő, természettud. társ. titkárok. Temesvár, 1885.

A III. és IV. füzet tartalma: Földrésünk fiúriása. *Hanusz Istvántól.* — A légáram befolyása a hang terjedésére. *Vallo Vilmostól.* — A kör egyenlete trimetriai pontösszrendezőkben. *Dorogi Ignácztól.* — Tiszai halfajok Szeged körül. *Czirbusz Gézától.* — A phylloxera-infectio Magyarországon. Közli: *Gerger Ede.* — Milyen tápanyagokat emészt meg a gyomor legkönnyebben? *Dr. Bikfalvi Károlytól.* — Fémek a növényekben *Hanusz Istvántól.* — A dognácskai gyógyforrás. *Dr Szalkay Gyulától.*

A fürdőtan kézikönyve. *Dr. Boleman István* vilhnyi fürdőorvostól. I. kötet. Igló, 1884. (Az író ajándéka.)

A magyar korona országainak postai helységnevtára. Összeállította a közmunka- és közlekedésügyi m. kir. ministerium postajárati irodája. Budapest, 1885.

Biharország. Úti rajzok. Irta *K. Nagy Sándor.* Nagyvárad, 1885.

Második kötet Tartalom: 1 rész: Nagyváradon. 2 rész: Nyugaton és délkeleten. (Az író ajándéka.)

Az Indiai óceán czinszigetei. J. Bangka geológiája. Függelékül: A Borneói gyémántelőfordulás. *Dr. Posewitz Tivadartól* Bpest, 1885.

Természettudományi Közlöny. XVII. 189, 190. füzet. Bpest, 1885.

A Kath. hitterjesztés lapjai. Nagyvárad, 1885. IV. évfolyam. IV—VII. füzet.

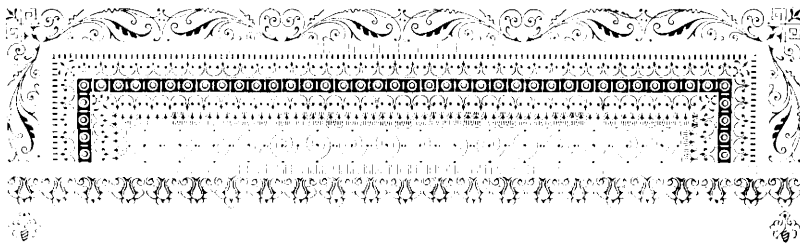
Fiume és kikötője. A közmunka- és közlekedésügyi m. k. ministerium megbízásából összeállította Hajnal Antal, orsz. középít. felügyelő és a fiumei kikötő m. kir. építészeti hivatal vezetője. Fiume, 1885. (A szerző ajándéka.)

Fiume utolsó 10 évi tengeri áruforgalmának statisztikája. A k. tengerészeti hatóság megbízásából szerkeszté Feszt Kálmán ministeri titkár és előadó. Fiume, 1885.

Fiume kikötőjének hajózási forgalma az utolsó 70 évben. (1814 től 1884-ig.) Összeállította és kiadta a k. tengerészeti hatóság. Fiume, 1885.

A m. kir. tengerészeti hatóság által kiállított tengerrajzi műszerek leírása. Irta Mayer Ernő a cs. kir. haditengerészeti akadémia tanára.

Halászat az Adriában. Magyarázat a Quarneróban szokásos hálóhalászatot ábrázoló öt domborműhez. Fiume, 1885. (Ez utóbbi négy drb. kiadvánnyal gr. Zichy Ágoston, fiumei kormányzó Ő Méltósága kedveskedett a m. földr. társaságnak.)

A sziléziai Szudeteken.

keleti vagy sziléziai Szudetek azon csoportját, mely a Duna és az Odera, tehát a Fekete és a Német tenger között vízválasztót képez, »Gesenke« névvel jelölik a német földleirók. E név nem fokozatosan sülyedő hegygerinczet jelent, mint talán első pillanatra gondolnók, mert a hegyvonulat, mely a Staricz patak a freivaldau-i és a landecki Biela, a három Oppa, a Thess és Mohra patakok között domborodik, igen tekintélyes gerincmagasságot ér el, csúcsainak magassága pedig délkeleti menetében még öregbül is. Valószínűen a hegységben hajdan úzótt bányászat hagyta rajta örökül e nevet, (Gesenke = Bergwerke), mert sok itteni geogr. név, p. o. Goldkoppe, Eisenberg, Goldstein stb., s a hely- és patak-nevek végére aggatott »seifen« (foncsorozás) végzet, minők pl. Seifensderf, Vogelseifen, Dürrseifen, Rabenseifen stb. már a hajdan virágzó szudeti bányamívelésről tanuskodik, nem említve a most is látható sok abbanhagyott aknákat, tárnákat s a krónikák hiteles följegyzéseit, melyek különösen a városok bányajogairól szólnak.

Nem hiába volt mindig vizzálytárgya Szilézia a cseh, lengyel és magyar királyok között! Csehország geogr. kikerítése végett követelte magának a Szudetek egész láncolatát, Lengyelország az Odera mellékvölgyeire tartott igényt, a hol leginkább virágzott a bányászat, Mátyás királyunk is politikai okokon és személyes becsvágyán kívül bizonyára szintén a sziléziai bányászat kedvéért szerette volna a kis országot hatalmába ejteni, vagy különben érthetetlen, miért pazarolt annyi embert és pénzt e kevésbbé termékeny, akkortájt többnyire erdős vidékekért.

A 30 éves háboru megszűntette azután a sziléziai bányamivelést. Aranyat ma éppen nem, ólmot, rezet csekély mennyiségben ásnak, egyedül a vastermelés maradt meg régi hírében.

A »Gesenke« névnek tehát megvan a maga történelmi jogosultsága, ámbár manap nagyítás volna bányavidéknek (Gesenke) nevezni e hegycsoportot.

Áttekinthetőségére legjobb a r a m s a u-i hágót (Altstadtól é. k.) választani. E nyereg 759 méter magasságán posta-út viszen keresztül, mely a Sztaricz völgyéből (Odera) a Morva völgyébe (Duna) vezet. A Staricz patak mentében csoportosul a Gesenke északi keleti ága a Fichtlich (1109 m.), Fichtenstein (794 m.) s a forrásokban gazdag Nesselkoppe (824 m.), melyeknek egyik keskeny nyergén Gräfenberg fekszik Prisznitz hidegvíz-gyógyintézetével. A gerincz azután a Sztaritz-ot felvevő freiwaldai Biela mellett ellapul.

Az északnyugatról délkelet felé csapó sokkal nagyobb tömegű déli ág szintén a ramsaui hágó közelségében az 1351 m. magas Hockschar-al* kezdődik s a nagy (1490 m.) Altvaterrel végződik. Közben a Köpernik (1424 m.), a grotesk külsejű Fuhrmanstein (1377 m.), a Rother Berg (1323 m.), melytől délre országút köti össze a Biela völgyét a Morvához tartozó Thess völgygyel s az utóbbinak forrásvidékén a Bärentamm fenyves ormai kúposodnak.

A most említett hegyvonulat a legmagasabb csúcsától Altvaterhátságnak (Altvater-Rücken) neveztetik és oly impozans hegytömeget képez, hogy gerinczének magassága Koristka szerint ritkán marad 1250 méteren alúl. A határoló patakok felé meredekül esik, dűlői szintén tetemes lejtőket képeznek, a mint azt a kőzetében maguknak medret vájó patakok (Fehér-Oppa, Berg, Nikuswasser, Thess, Merta stb.) folyási gyorsasága bizonyítja. Vizesésekben mégis szegény e vidék. Az Altvater tetejére vezető úton Waldenburg felől van az u. n. magas esés (Hoher Fall), melyről egy kisebb hegyi patak a Bielanak tart, de meg nem érdemli azt a nagy dicséretet, a melyet Péter A. neki könyvében** szentelt vala, mert ma csak apró kaskadokban zuhog alá a vize. Lehet azonban, hogy 50 évvel ezelőtt 60 méternyi eséssel zuhogott le, csakhogy azóta a víz kímosta utjáról az akadályokat s miként minden zuhatag, forrásvidéke felé hátrált.

* A sziléziai Szudet-egylet ez elnevezést használja, térképeken Hockschar, Hockschart és Schneeberg néven szerepel. C. G.

** A Péter: Das Herzogthum Schlesien. Wien 1884. 94. 1 Die Länder Oesterreich-Ungarns in Wort u. Bild, herausgegeben v. Dr. Fridr. Umlauf. IX. B.

A vizesések ritkasága, sőt mondhatni hiánya szintén egyik jele a Szudetek agg korának, a mint ellenkezőleg Peschel szerint a tavak nagy száma s a tó-terasseokat összekötő nagy vizesések pl. Kárpátjainkban a hegységek fiatalúsága mellett tanuskodnak*.

Az Altvater-csoportban nincsenek oly kristályvizü tómedenczék, a minők az Alpok és Kárpátok mész és gránit hegységeit díszítik, de vannak helyenkint u. n. hegyi lápok (ingoványok), melyekben a hegygerincz magassága és kiterjedése miatt a le nem folyható víz összegyülemlik, elposhadt és hatalmas turfa telepeket növeszt. Szomorú, rideg helyek az ily hegyháti tavak! Sötét, tepsedő vizüket ritkán éri napsugár, a fölējök boruló fenyves, árnyas sűrűje elfogja előlük a napfényt, sőt még a széljárástól is megóvjá, mely felszínét felfordítaná. Egészen más a kárpáti tavak csöndes vadregényessége e mozdulatlan erdei ingoványok vad elhagyatottságához képest. Amott szabadnak érzi magát a lélek, itt bizonyos nyomott hangulat vesz rajta erőt, elkomorítja s phantasiáját rémekkel tölti el. Nem csoda hát, ha e tavakhoz rémes regék fűződnek lesülyedt városokról s a tó fenekén lakó vízi szörnyekről (Seehirt).

Legközelebb érdekel minket magyarokat a Freiwaldautól keletre fekvő 249 hectart elfoglaló Moosbruck nevű tó, melyről azt regélik, hogy helyén valamikor Hunstadt állott, de istentelen lakói elkergették Cyrill és Method hittérítőket, a miért azok átkot mondtak a Hun városra s arra a város szemükláttára elsülyedt, helyén pedig tó képződött. Valjon van-e itt a hunoknak keresni valójuk, ez persze más kérdés. A tóhoz közel ma is Hundorf áll, de mivel Morvaországban és Siléziában sok Hun, Han, Hin, Hendorf van, azért a Hunstadt elnevezésnek nem lehet semmi archaeologiai jelentősége. A Seehirt-ről azt tartja a rege, hogy a tó fenekén él, pásztorokkal és turistákkal mókázik, »Hohoho« kiáltásaival tó-utrá vezeti őket és különféle ruházatban tud megjelenni. Gunyólóknak kitekeri a nyakát. A tótól délre a Predigerstühle (919 m.) nevű orom emelkedik sajátságos módon egymásra halmozott szikladúcokkál, melyeket csak azért említek, mivel a Szudetek (gerinczén) gyakrabban találkozunk a jellemzetes denudatioformával.

A kúphegységeket t. i. a tetőkig dús vegetáció fűdi. Alul szántóföldek, az oldalakon erdőségek, fenn a tetőkön havasi rétek vagy legalább is harasztos, mohos gyeptakarók terülnek el, melyek

* A Schneeberg-ről (Spieglitz) csurgó s a landecki Neisse-be siető Wölfels-fall s a Römerstadtól délre eső Olsva kicsike vizesése felvett területünkön kívül esik.

a letarolást a denudatiót megakadályozzák. Annál feltűnőbb tehát, hogy a gerincz egyes pontjain, p. o. Hockscharr-on, a Beterstein s a Fuhrmannstein tetején 20-30 métermázsás kopár szikladarabok tornyosulnak s úgy néznek ki távolról, mintha valami óriás rakta volna őket egymás tetejébe vagy valami úszó jéghegy czipelte volna a gerincz élére.

A jégkorszaknak van ugyan nyoma a Szudetekben, de egész más formában, nevezetesen a havasi növények elterjedésében. Az izlandi zuzmót mellözve, mely különösen az Altvater tetején dúsan burjánzik, található e hegyeken az *Aster alpinus*, *Poa alpina*, *Eriophorum alpinum*, *Homogyne alp.*, sőt még a *Crepis siberiaca* is. Az utóbbi nevezetes növényke, mert Christ teoriáját látszik erősíteni, mely szerint a mi havasi virányunk 33% circumpolaris és 44% ázsiai eredetű (köztük a gyopár, *Edelweiss*). Volt tehát idő, midőn az a sziberiai síkság flórája leért a mi délibb fekvésű európai síkjainkra, s csak a klíma enyhülésével szorult fel a hegyek tetejére, kiszorítva az egyre elhatalmasodó fát és gyepalkotó növényektől. A küzdelmet ma is lehet látni a Szudeteken. A hol fű, bokor vagy fa ver gyökeret (szántás, trágyázás által), onnan azonnal elpusztul a havasi virány.

A botanikust érdekelni fogja a legmagasabb tetőkön élő törpefűz (*Salix herbacea*), alig néhány centiméternyire növő kis fűzfa s a törpe boróka fenyő (*Juniperus nana*). A völgyekben a *Gentiana punctatán* és az *Aconitumon*, meg az igen pompás *Dianthus superbus*-on kívül botanikai nevezetesség a *Viola biflora* és a *Viola epilipsia* Leb (Mohra völgyben). Máskülönben a flóra a középeurópai-val megegyező. Magyar ember csak azt találja furcsának, hogy a patakok s folyók partjain a mily ritka a fűz, oly gyakori a síkságon mint a lombos, hegyek között pedig mint a tűlevelű fák szegélyzete.

A hegységet alkotó kőzetek mind a legrégebb korból valók. Csak rövidesen említjük, hogy a Hockscharr magvát gneisz képezi, míg az Altvater csillámpalából áll. Gyakori azonban mint fedő kőzet az űs pala és chlorit pala is, ipari használhatósága miatt pedig felemlíthető, hogy e csoport kitűnő mészkövet (*Setzdorf*), szépen erezett szürke és fekete márványt (*Gr. Kunzendorf*), kitűnő graphitot (*Goldenstein*) és erőssége miatt ajánlható fedőpalát szolgáltat. Bendel szerint a sziléziai mész a legjobb a kontinensen s a palakő a legnagyobb jégeső alatt sem töredezik.*

* J. Bendel. Die Deutschen in Böhmen, Mähren und Schlesien. Wien, 1885, II, 340. 1

A turisták sűrűen látogatják a sziléziai Szudeteket, mert a morva-sziléziai Szudet-egylet jó utakról és útbaigazításokról gondoskodik. Különösen látogatott a Hockscharr és az Altvater.

A Hockscharrt Ramsau felől vagy a Staritz patak mentében lehet megközelíteni. Már messziről látható domboru erdős háta s a gerinczéből kimeredező pusztá sziklacsopotja. Mindig a patak mellett tartva, elérjük az erdőt, melyben kék s fehérre mázolt táblácskák mutatják az utat felfelé. Míg a bükkös erdőben vagyunk, kényelmes a járás, de 900 méteren túl, amint a fenyvek kissebbedni és vékonyodni kezdenek s a mohok és a gombák mind sűrűbben jelentkeznek, kissé fárasztóvá válik a fölmenetel. A Szudet-egylet könnyítésül czik-czakos örvényeket csináltatott, melyeken a tetőre felérhetni. Fenn havasi legelő (Haide) terül el, melyen bogyótermő bokrok (Johannisbeeren) és mohok élnek, itt-ott kusza, szél és vihar által tűitől és a vihar-verte oldalán ágaitól megfosztott suta fenyűket (Rauzen-nek hívja a köznép) láthatni, melyek mélyen a földre hajtják még meglevő szürke zúzmós ágait, mintegy támaszpontot keresve az északnyugoti viharok és a téli hatalmas hófúvások ellenében. Hideg szél járja a tetőket nyár derekán is. Augusztus elején és végén látogattam meg a Hockscharrt s tetején, a sziklahalmaz mellett 9 R° hőm. találtam, míg lenn a völgyben 20 °R-re melegegett át a levegő. Későn olvad le mezőiről a hó s már októberben újra hóval van borítva, (innen Schneeberg-nek hívja a vidéki nép). Mennyivel enyhébbek balaton-melléki vagy erdélyi hegységeink! Azok tetőin olykor valóságos kis kerteket találunk, friss vegetációval, lombos ligetekkel (p. o. Badacsonyon), holott lenn a völgyben tikkasztó hőség lankasztja a növényzetet.

A Hockscharról pompás kilátás kínálkozik a Neiss, a Biela, Thess és Morva völgyébe, a Spiglitzi Schneebergre (1422 m.) és az Altvater csoportra. Derült időben elláthatni Breslauig, a sziléziai Szudeteket pedig sehonnan sem lehet szebb csoportosításban végig tekinteni.

Az Altvateren a kilátást éppen a Hockscharr s a hozzá csatlakozó Köpernik, délfelé pedig a Deterstein korlátolja. Sokkal fárasztóbb és kevésbé jutalmazó utja van. Havasi legelőkön, keskeny ösvényeken, bükk- és fenyves erdőkön keresztül vezet utunk, míg fölérünk a kup hideg laposára. A fák elterjedési határán túl lévén, csak bokrokat és moh-pázsitot találunk. Szinte jól esik a szemnek, ha e kihalt, néma helyen a lepkék cosmopolitáját, a közönséges szöglenczet látja tétovázni. Szemhatárunk északi pontján a

Nesselkoppe és Freiwaldau fekszik; keleten az Ulrichsoport fenyvesei sötétlenek, észak-nyugatról a Hoekscharr ismeretes púpja hegyesedik, a kettő között egyenes vonalban pedig a Biela völgyét látjuk, végén a ködbe vesző sziléziai síksággal. Hasonló hozzá a délnyugoti Thess völgye végtelen házsoraival, s azontúl a termékeny morva-síkság. Keletfelé Troppanig tévedezhet a szem, sőt kedvező időben észak-felé a Kárpátokból is látni némit.

Legmeglepőbbek a völgyek hosszú házsorai. Amekkora a völgy elejétől végeig házikók fehértenek. Magyarországon, kivált a Kárpátokban hozzá vagyunk szokva, hogy a falvakat egymásfölé és mellé szoruló házaeskáikkal a völgy közepén vagy oldalán mintegy odatapadva találjuk, Sziléziában a patak völgyét hosszában lakják, a házakat egészen a patak mellé építik, hadd nyerjenek elegendő telket a házi kertnek s szántóföldnek. Mindegyik ház külön áll, a közöket gyümölcsösek és rétek töltik ki, a házak mögött pedig fel a völgy oldalán egészen a fenyves határáig, gondosan megművelt szántók húzódnak, közöttük a határt kőrakások jelölik, összehordva a kiszántott vagy a hegyről legurult kövekből, melyeket csakhamar málnabokrok futnak be, vagy nyirt nyárfák nőnek körül. Terhes munka e földek megművelése, mert nemcsak a trágyát, de sokszor a termő földet kis talicskákon kell a lakosoknak felcipelniök, ha a hóolvadás vagy zápor a hegyoldalakat lemossa. Talán ezért is oly türelmes e hegyi nép, mert a megélhetés küzdelmei szoktatják türelemre és szakadatlan munkára?

Szálljunk le most a tetőkről s látogassuk meg a sziléziákat falvaikban.

A sziléziai külön szeret lakni. Mint említettem, minden házhely külön kerttel és szántófölddel, meg kúttal bír. Nem kíváncsiak, mi történik a szomszédságban, mert mindegyiknek elég baja van önmaga dolgaival bíbelődni. Lehetőleg a patak mellé építkeznek, s a folyási sebességét fűrész-malmokra, sőt — ha mindenki eltávozik hazulról — a bölcső ringatására használják. Házórzó kutyákat nem igen tartanak, mert a kutya sokat eszik, arra meg nem telik a sziléziainak, ki többnyire daralevesen, vajon és kenyeren él.

A tejhaszn kedvéért majd mindenik házban tehenet találunk; lóval csak módosabb gazdák bírnak, de az ökör ritka a sziléziai Szudetek között. Annál gyakrabban van alkalmunk láthatni, hogy az eke vagy a szénás-szekér elé ló és tehen együtt van befogva.

A havasi legelők nagyban kedvezvén a széna és sarjuterme-

lésnek, a házak padlásait — német szokás szerint — igen magasra építik s a caüröket szintén a széna eltartására rendezik be. Lakóházaik csak alsó része van kőből, a többi egymásba illesztett gerendázat, vékony vakolatréteggel befödve. A ház eleje a patakra vagy az országotra néz. Kis hidon át a kertbe lépünk, innen palakövekkel kirakott úton a pitvarba érünk. A pitvar hátulja többnyire konyha, jobbról nyílik a kamara, hol az élelmi czikkek és a szerszámok tartatnak, balra van a lakószoba, dunyhás ágyakkal, czifrán kifaragott székekkel és igen sok szent képpel. Az egyik sarokban, többnyire a gazda ágya fölött egy nagy szent kép vonja magára figyelmünket, ez a házi oltár-fülke. Imádkozás közben feléje fordulnak s a mennyasszonyt szintén e sarokba ültetik (Brautwinkel). Megjegyzésre méltó, hogy királyunk arczképén kívül, Vilmos német császáré ritkán hiányzik. A szoba ki van pallózva, padonalja pedig festékekkel márványozva. Ablakain pelargonia és szegfű nyílik, azonkívül a ház eleje is virágokkal van beültetve, mert ünnepnapokon a sziléziai asszony »rieher« (bokréta) nélkül nem megy a templomba. Szeretik továbbá a hársfát is, részint mert árnyéka a szobát hűsen tartja, részint mert virágait a méhek kedvelik. A fa derekára valamelyik szent kép van felaggatva, gyakran még utcza felől, a két ablak közébe is fülkét vájnak s abba szent képet építenek be. Monarchiánkban sehol sem láttam annyi szent képet erdőben, mezőn, hegyen-völgyen, országotakon és mesgyéken, mint a sziléziai Szudetekben.

A vallásosság a sziléziai németek ugylátszik magukkal hozták Flandriából, Thüringiából. Tudvalevően Szilezia a 9-ik századig szláv volt. A lakosság ugy látszik a horvát törzshöz tartozott, ám-bár e nyílt kérdés fölött még sokat fognak disputálni. Annyi valószínű, hogy a szlávtság különösen a síkságot lepte el, mert a geogr. nevek szláv eredetűek. A 10. s 12. században a Hohenstaufokkal sógorságban levő Piastok szívesen látták a német települőket, midőn pedig a lengyelek elől Németországban kerestek és találtak támaszt, e körülmény belevonta Siléziát a német hatalmi és érdekkörbe és tág kaput nyitott a német bevándorlásoknak. Szilézia germanisatiója megkezdődött s vele az ethnikai átalakulás, mely döntő maradt a tartomány nemzetiségi viszonyaira. Eleinte csak az erdők irtására és a bányák mivelésére települtek be a németek, később a mongolok dulása után a városokban is befészkeltek magukat és sajátos szívós kitartásukkal kiszorították a szlávokat azokból. Jägerndorf ma tiszta német város, pedig 1641-ben még szláv

volt, Troppau a múlt században szláv magistratussal birt, ma szintén merően német város. A hegyi lakosok több német törzsből szedelőzködtek ugyan össze s így anthropologice kevert típusokat mutatnak (ámbár a geogr. körülmények százados hatása bizonyos közös vonásokat állandósított), ethnographice azonban joggal lehet sziléziai németekről, mint külön törzsről beszélni, mert idők folytán azok új dialektust csináltak maguknak, mely bizonyos foku önállóságot bátran követelhet a maga részére.*

A fennemlített közös anthropologiai jelekhez tartozik a szálas termet, a nagy áll és száj, a járomcsontok olynemű kiszélesedése, hogy az arcz majdnem laposnak látszik s a szőke haj, meg szürkés vagy zöldes szem. A sziléziákat Topinard szőke típusához lehetne számítani, a mennyire t. i. a külső szemlelés erre jogosít. Szigoruan tudományos authrop. méréseknek eddig még híjjával vagyunk! . . .

Psychikai tulajdonaihoz tartozik, a kitűrés és a békeszeretet. A németek különben sem impulsiv természetűek, inkább érzelmesek, mint szenvedélyesek — a sziléziainak csöndes lelkülete azonban a maga nemében páratlan. A Szudetek között még a gyermekek sem lármások! A jó kedv hangos kitörése megbotránkozás tárgya; a falvak csöndesek, a mulatozások a mily ritkák, oly békés lefolyásuak. A falusi zene rázendít egy walzer-félére s a fiatalság csöndesen járja utána a Dreischritt-ot vagy a »schottisch«-t. A ki kurjantani merne, azt iziben kilódítják. Ritkán hallani népdalokat. Mezőn, erdőben annyira sietnek a munkával, hogy nem érnek rá dalolni, csak a bölcső mellől, a szövőszéknél és a fonószobából hallatszik olykor a két strófás motivumból álló sziléziai dal, mely eléggé csinos és melódikus. De azért a zenének nagy barátja a sziléziai német. Minden falunak külön zenekera van, s a kántort nagyon megkritizálják, ha rosszul orgonál, vagy nem tudja összehozni az énekkart. Szemlélődő és magában fontolgotó természetének kifolyása, hogy minden dolognak végokát keresi és iskolázatlansága mellett is egészséges gondolatokra jut. Számot vet körülményeivel, mérlegeli erejét a leküzdendő akadályokkal szemben, s el nem csügged, de nyugodtan túri sorsát, ha a dolgok rendjén változtatni úgy sem tud; vagy hát addig töprenkedik, okoskodik, míg útát módot nem talál, melylyel sorsán könnyíthet. Illemes és alázatos, hű és becsületes az önfeláldozásig, vallásos a babonaságig, rendszerető az

* Az »Alt vater« (a Szudet-egylet Közlönye.) 1885. évi 2 sz. terjedelmesen van kifejtve a sziléziai dialektus sajátossága és önállósága.

aprólékosságig — de sokszor konok, megátalkodott nézeteiben és aggodalmas a kapzsóságig szerzési vágyában.

Foglalkozását körülményei szabják meg. Mivel manapság a bányászatnak nincsen keletje, fuvarral keresi kenyerét, a hová a vasút még el nem hatott. Félreeső országúton gyakrabban találkozunk a ponyvával befödött nagy sziléziai társzekerekkel. Hatalmas lovaikkal vasat, hordókat, meszet vagy sziléziai vásznat szállítanak a nagyobb városokba. A hegyek között a favágás foglalkoztatja a szegényebb lakosokat. Hétfőtől a szombatesti harangszóig erdőben tölti idejét a favágó, hasábokra vágja a fenyűt, a bükköt, vagy a rengetegekben dolgozik százados törzsek ledöntésén. Veszélyes munka, mert a legnagyobb elővigyázat mellett is agyonsújthatja a munkást! A küllő-máz készítése és a fának szénre égetése szintén a hegyinép foglalkozása, azonkívül gyűjtőfa-szalakat faragnak s azokat Poroszországban eladják. A kőfejtés nehéz és keserves foglalkozás, annál csak az útesinálónak van sanyarúbb helyzete. Egész héten át, kora reggeltől késő esthajnalig kopácsolja, tördeli az utak kitértésére való köveket és alig keres hetenkint 1 frtot. Innen a szilézianak átka: »Schtääneklopp'r vaschte vaan!« Útkaparó legyen belőled! Siralmas keresetmód a gombák, bogyók és gyógyítófüvek gyűjtései. A legmagasabb hegyek tetején találjuk a szegény asszonyokat, többnyire özvegyeket, vagy elhagyott szerencsétleneket, kik meggörbülten keresik a friss epret és bogyót oly helyeken, a hol már az uraság sem tiltja be a szedést. A Hockscharr tetején találkoztam egy 70 éves eprészkedő asszonnyal. Kérdésemre, miért kell oly magasságban epret keresnie, azt felelte: Alantabb az erdőmester eltiltotta, azután neki senkije nincs, a ki öreg napjaira kenyeret adhatna. — Nincsenek gyermekei? — Igen, de azok magukra is alig tudnak keresni — volt a válasz. — Mennyit szed össze napjában? — faggattam tovább. — Két csuporral, 5 kr. árát, ha el tudom adni; 3 krért darát, 2 krért sót veszek és levest főzök magamnak. — Hátha most én 20 krt adnék magának, mit csinálna a pénzzel? — Óh uram, kenyeret vennék rajta. Nálunk ritka a kenyér, mert drága. Daralevesen (Graupensuppe) és krumplin élünk. — Honnan veszi a krumplit? — kérdém tovább. — Ősszel és tavasszal gyógyítófüveket keresek, télen harisnyákat foltozok és fonok. Ezek a hegyek nyomorultjai, mondaná Hugo Victor. A takácsmesterség valamivel jövedelmezőbb foglalkozás, s ha az angol gépek oly olcsón nem dolgoznának, megélhetést nyújthatna a hegyi lakosoknak. A verseny mellett méterenkint 4 krt fizet a gyáros. A leg-

nagyobb szorgalom mellett sem lehet 50 krnál naponként többet keresni; mégis késő éjjelig látjuk kivilágítva a lakások ablakait s már kora hajnalban halljuk a szövőszék U U taktuson menő tik-tak hangját.

Aránylag legjobban fizet a földmivelés, ámbár a köves-, sziklás, esős és hűvös tájakon hihetetlen fáradsággal jár. Szilézia aránylag leginkább zabot, (1.049,646 hektoliter), burgonyát (2 millió hektoliternél több), szénát (698,778 mmázsa) és sarjut (1.069,390 mm.) termel. E termékek javarésze a hegyvidékekre esik. Rozs csak a melegebb dülőkön, buza csupán a síkságon nőhet. Természetes tehát, hogy a hegyi lakosok miért fordítanak annyi gondot a luczernásokra s a krumpli földekre. Ha az idő nyáron kedvező, sok eső el nem rohasztja, fagy tönkre nem teszi, vagy hűvös időjárás meg nem késlelteti zsendülésében a vetést, meglehetősen a termés. Ilyenkor a földmives első gondja, a szénát szellős helyre hozni s azon jókor túladni, nehogy megpenészedjék s az adóvégrehajtó lefoglalja tehenét. A széna árán aztán lisztet, derczét és árpadarát vesz télire, kifizeti tartományi és községi adóját, esetleg bérletét és ellátja családját s magát ruhával.

A sziléziai hegyilakók szokásaiból csak a leglényegesebbeket említjük.

A családfő vezeti a gazdálkodást, melyet legderakabb fia örököl. Ha nincsen fiörököse, béresgazdát (Knecht) fogad a házhoz, ki jobb keze mindenben. Ő parancsol a cselédeknek s ő rendelkezik a csikós (Pferdejunge) és a tehenész fölött, a legnagyobb rendet ő tudja vágni, legkésőbbben fekszik s legkorábban kel. Szorgalmát gazdája olykor leánya kezével jutalmazza. A béresgazda segéde a kis gazda (Klein-Knecht) a kinek a szántás-vetés a kötelessége, mihez jól kell értenie, különben sohasem lesz belőle Gross-Knecht. A 10 éves fiu először mint tehenész kezdi a gazdálkodás munkáját tanulni, folytatja mint kocsis, majd Klein-Knecht lesz belőle, ha t. i. arra valónak bizonyul. A szolgálók között a Grossmagd a fő. Rendelkezésére állanak a Klein-Magd és a Kuhmädchen.*

A két nem közti viszony igen tartózkodó. De azért férjhez mennek a lányok, ámbár nem valami szépek az istenadták. Annál jobb anyák és gondos gazdasszonyok. A lakadalmakat a násznagy (Drusma, szlávul drusba) indítja meg. Ő hívja meg a vendégeket, a lakadalom napján újra megkérdezi a mennyasszonyt, beereszti-e

* A. Péter: Volksthümliches aus Schlesien 1879. III. 37 l.

házába a vőlegényt, az igenlő választ hirül viszi a vőlegénynek, a menyasszony házába vezeti, itt az arát szüleitől elbucsztatja, a lakadalmasak előtt a házasság szentségéről beszél, szónokol úgy, mint nálunk vagy a monarchia más népénél. A násznagy vezeti a lakadalmi menetet a templomba, onnan a vőlegény házába, a hol a vacsorát költik el, azután a korecsmába elmennek táncolni. Éjfélikor van a kontyolás, a mikor a menyasszony fejére fehér főkötőt tesznek s őt a vendégeknek bemutatják. A főkötőt nagy ünepeken magára veszi a sziléziai nő.

A csecsemőt keresztelés előtt nagyon óvják a holdvilágtól, mert különben holdkoros lesz. Egy éves kora előtt a világ minden kincseért sem engednék megázni, mert gelyvás vagy szeplős lesz. Az elvlasztás tavasszal meg nem történhetik, mert akkor hamar őszül és mindig éhes az ember. Hogy mielőbb beszélni tanuljon, áldozás után éhomra rálehellnek, ha pedig megbetegszik, az anyja menyasszonyi kötőjébe göngyölgeti, attól bizonyosan felgyógyul.

A gyermekekkel igen jól bánnak. Dorgálásnak alig van, verésnek soha sincs helye. Igen vásott gyermekeknek kell lenni, a kire apja kezét felemeli, már pedig az csakugyan ritkaság e békeszerető, szelid, csöndes családoknál, a hol a hangos szó is ritka, annál inkább a pörpatvar.

Legnagyobb családi ünnep a karácsony, mikor a kisdedeket keresztszülőik megszokták ajándékozni és karácsonyi mysteriumok tartatnak; legkedvesebb a hajadonokra nézve szt. András előestéje, midőn ólmot s viaszt öntenek vagy almahéjakat dobálnak hátuk mögé s azokból a kedves nevének kezdő betűjét igyekeznek kitálalni, a sövényt rázzák s a kedves után tudakozódnak mondván:

Räänzaum ich schittl dich

Fains Lib ich wittre dich!

A helység legnagyobb ünnepe a templom-ünnep, a Kirmess. Az nap ünnepi diszben van az egész falu. Reggel taraczkok susso-gása és zene adja tudtára a várva-várt nap beköszöntét. A házak elejét fenyűgalyakkal diszítik s oly ebédet csapnak, hogy egész éven át megemlékeznek róla. A gerstengnödel, a quark (sajtos étel) s a lisztleves helyett az nap burgonya lepényt (Adäppl'plaaz) szilvászészát (Pflaumen Kuchen), fánkot (Schmalz Kraapt), sőt diszóhúst és borjúhús levest esznek és sört, kávét isznak hozzá. Némi-lyik megbetegszik az élvezett sok jóból, mert a sléziai hegyi lakosok ugyancsak nagyehetők.

Betegségek et ráolvasással vagy ismert füvekkel gyógyít-

ják. A Péter igen sok ráolvasási formulát gyűjtött össze, * melyekből kitűnik, hogy a köznép babonásága a Szudeteken legkevésbé sem különbözik a Tisza vidékén élő nép hasonló babonájától (V. ö. Kálmány: Szeged népe c. m.) A gyógyító fűvek közül a Hockscharron gyűjtött *Chenopodium* veszélyes sebeket gyógyít, a bodza sz. János napja előtt összegyűjtve s lepénybe sütve fogfájás ellen jó; a tüdőgyuladást dohánylevélre kent méz mulasztja, a lábfejést pedig a kis csalán (*Urticaureus*); a kigyó marástól a *Ligusticum* *Evisticum* óv meg, ha nedvével a lábakat bekenjük; gyermekbetegségeket György napja előtt szedett viola odoratával gyógyítanak; azt tartják továbbá, hogy a gyermekek nyakára akasztott borostyánkő kitűnő védőszer.

Többnyire rheumában, gelyvában és hideglelésben szenvednek, a minék oka a hirtelen változó és esős hideg napokat hozó időjárás. A hideglázt 77 helyen szedett utifű gyógyítja, a gelyvát nem tudják elmulasztani, mert a meszes víz élvezete folyton nagyobbítja.

Ha a hegység lakója nagyon rosszul van, papot hívat magához. Az utolsó kenet feladásánál arra néznek, fölfelé vagy lefelé száll-e a füst. Ha lefelé, menthetetlen a beteg. A halottat lábaival ajtónak fordítva szokták kiteríteni, mert máskülönben hazajár a lelke. Ha a harangok tisztán csengenek, a lélek a menyekbe jó, ha tompán hangzanak, meghal még valaki a családból.

A szokások, babonák közül több a szláv szomszédságra emlékeztet. A lakadalmaknál említettem, hogy a drusma megfelel a drusba-nak, a halál eltemetése (Tottenaustragen), mely valamikor dívott, szintén szláv szokás. A gorlok fekete vasárnap, ma is fabábat (Marak, Smrtnik) dobnak a vízbe, hasonlóan cselekszenek a bulgárok és így tették azt régebben a sziléziai németek is.

CZIRBUSZ GÉZA.

Wiszmann felfedezései a Kongo déli részén.

Több ízben említettük már, hogy Weiszmann hadnagy, ki Dél-Áfrikán először ment át nyugotról kiindulva, a múlt évben a nemzetközi Afrika-társaság megbízásából előbbi felfedező útja kiegészítéséül a Kongo déli mellékfolyóinak kikutatására ment s legutóbbi hírek szerint igen érdekes, sőt a vidék földrajzi ismeretére nézve valóban döntő felfedezéseket tesz. E jelentékeny utról most nyerünk

* I. m. II. 227—236 l.

először Woldt A. tudósítása után, mely a »Frankfurter Zeitung«-ban jelent meg, részletesebb adatokat s sietünk azokat olvasóinkkal közölni.

A Kongo déli részét, bár már századok óta van névleg portugál fennhatóság alatt, épen úgy, mint a többi portugál területeket, egész a legújabb időkig csak a partokon ismertük. Livingstone, Cameron csak a déli részeket járták be, Magyar László közelebb hatolt a Kongohoz, de utazásának e részéről a jegyzetek elvesztek s csak a mult évtized végén Buchner Miksa, Pogge Pál s Wiszmann hoztak a magyar korona területénél másfélszerre nagyobb ismeretlen vidék egyes részeiről tudósításokat, melyek közt a dél-afrikai utazók előtt híressé vált Muata Jamos néger fejedelem birodalmának leírása a legnevezetesebb. Pogge s Wiszmann e birodalomban Mukengeben 1883-ban német állomást is alapítottak. Mukenge uralkodója az európaiakat szívesen fogadta s Poggenak, ki a keleti partok felé utazó Wiszmanntól elválva az országban hosszabb ideig tartózkodott, eltávozásakor 1884 elején két iratot adott át, egyet a német császár s a másikat az ujonnan jövő utazó számára, melyekben egész gyermekes naivsággal fejezi ki örömét az összeköttetések felett. Az érdekes levelek szövege következő:

»Muene kum maj Kallungo kabatu bosso! (Nagy fejedelem a vizen túl, népek uralkodója!) Küldj nekem ide orvosságot, hogy embereim meg ne haljanak s sok fegyvert, melynek két csöve van s hátul töltik, továbbá pisztolyokat s revolvereket. Ezért kész leszek fiaidat elkisérni, a hova menni akarnak. Küldj egy alakot is, mely férfi nagyságu legyen, öltözetet, sisakot tollakkal, legyezőt, egy nagy zenélő ládát, egy nagy tükröt s mindent, a mi szép s még nem jutott el országomba, úgy hogy az én főnökeim eljőjjenek e tárgyak megtekintésére. Kész vagyok kíséreni fiaidat minden úton, a mint óhajtják, a mint azt megtettem Kassongoval s Kabassu Babuval (Pogge és Wiszmann), kiket Lualabába kísértem. Maradok nagy szolgád s óhajtom a nagy barátságot fenntartani. Küldj nagy rakétákat is. Mukenge Kalamba.«

A másik levél, melyet Pogge a legelső utazónak ígért átadni, így szól: »Hozz lőport s sok puskát, szép szövetekeket. Hozd magaddal feleségeidet is, hogy állandóan itt maradhass, kíséroidet, kiket mindnyájan szeretünk. Hidd el nekem azt is, hogy Kassongo tanyája (a Dr. Pogge által alapított német állomás Mukengében) biztosítva van. Nem fog változás történni benne. Ha utazni akarsz velem, kíséreni foglak; ha nem akarsz utazni, itt maradunk. Jól fogok veled bánni s fiaiddal, kiket magaddal fogsz hozni.«

Midőn Mukenge e leveleket írta, Wismann, ki csak pár hónappal azelőtt tért vissza Németországba, már megint utban volt. Kiséretében voltak Francois, két Müller s egy Mayer nevű hadnagyok, továbbá Dr. Wolff. Alig indultak el azonban Londonból, midőn Malange felől megérkezett Dr. Pogge, de már nagyon beteg. Pogge 1884-ben márczius 17-én Londonban meghalt s Wismann összes személyzetét átvette. Az utazók 1884. júliusban keltek utra. Az expedíció személyzete mintegy ötszáz tagból állott, néhány új fehér ember is csatlakozott hozzájuk; gépészek, ácsok, többek közt Buschlag ács, ki már 1880-ban járt Mechow ezredessel a Kuangon. A karaván megoszolva haladt Cassange-ig, a legutolsó portugál gyarmatig a Kuango közelében. Már augusztus 30-án tudósítást küldött Wismann utazásukról Schleinitz báró admirálishoz, az Afrika-társaság elnökéhez, melyből közöljük a következőket:

»Az Uhamba mellett, a Kuango mellékfolyójánál (8° déli sz.) tanyázom. Bangala s Mahollo között, a Mahariak vagy Makariak országában mentem át a Kuangon Hamburgban készült kitűnő aczélsolnakommal, mely 12 embert bírt meg. Azt hiszem, hogy októberben Lubukuban lehetek, Mukengénél s innen gyorsan folytathatom utamat a Kassai folyó felé«.

Csakugyan nem sokára november 11-én, részben régi utját követve, megérkezett Mukengében. Az öreg fejedelem igen barátságosan fogadta őt, de a német állomást nagyon elhagyatva találta; a főépület bomló agyagházból állott, az ananász s banan vetések elpusztultak. Wismann tovább haladt a Lu'ua mellett, de Dr. Wolff által az állomást helyreállíttatta, hogy a német Afrika-társaság által szervezett és Schulz hadnagy vezetése alatt álló expedíció rendben találja; e végből az egyik Müller hadnagyot is ott hagyta. A Lulua mellől, hol igen csinos s egészséges fekvésű állomásán pár hónapot töltött el tanulmányokkal, ez év márczius havában indult el csolnakokkal. Két évvel ezelőtt már Pogge bejárta e vidéket a Lulua és Kassai összefolyásáig s többek között azt találta, hogy a Lulua a torkolatnál 4—500, a Kassai 800—1000 méter széles, s a part bokrokkal s néhány nagy fával, de különben egészen homokka van borítva; a Kassaiiban, mely igen lassan folyt s nem látszott nagyon mélynek, még egy nagyobb sziget volt erdős dombokkal; egy homokzátonyon vízi lovak játszottak. Pogge az utat a két folyó összeömléseig szárazföldön tette meg nagy fáradsággal oly sűrű Makuba erdőkön át, hogy néha egész nap nem lát-

hatták a napot. Wizsmann már kisebb fáradtsággal hatolt keresztül, bár a számos mély vizmosás nagyon megnehezítette a karaván utját.

A Kassai általában éjszak felé halad s bár a Lulua torkolatától fogva senki sem ismerte, a közönséges feltevés szerint azt hitték, hogy éjszakra megy s valahol az Egyenlítő-állomás körül ömlik a Kongoba. A térképeken általában a Kongo délen fekvő mellékfolyói úgy vannak rajzolva vagy kipontozva, a mint egymással párhuzamosan éjszak felé futnak; ennek megfelelőleg a délen főkép Pogge és Wizsmann által felfedezett folyók felső folyásainak tartottak, a megfelelő sorrendben, a Kongo déli mellékfolyói, melyeket Stanley a balparton kutatott ki. Wizsmann is azt hitte, hogy éjszak felé fog csaknem egyenesen hatolni a Kassain, azonban meglepetve látta, hogy a nagy folyó hirtelen nyugotra fordul s ez irányát folyvást megtartotta. Csakhamar aztán a jobb parton egy hatalmas mellékfolyót talált, a Sankurru. A név nem volt ismeretlen előtte. Ugyane folyón messze keleten mit áthatolt Poggeval s ennek partjain találta Kacsics varázsló néger fejedelem birodalmát buldoggarczú s gonosz indulatú alattvalóival, kiket Afrika keleti partjairól arab kereskedők s rabszolga-vadászok már felkerestek. A Sankurru tehát, mely csaknem a Nyangwe mellett fekszik s melynek torkolatát eddig mindenki mintegy ezer kilométerrel odább éjszakkélet felé tette, hasonlóan a Kassaihoz, folyása közben nyugot felé fordul. A képzelt térkép ez által teljesen megváltozik. Még két más változás is jelölhető: egyik a II. Lipót-tó fekvése, a másik a Kuango torkolata. Már Cameron hallott egy Sankurru nevű tóról s azt térképén a Nyangwehez közel tette; később azonban kételkedtek benne s a tó eltűnt a térképekről. Most Wizsmann feltalálta e tavat, közel a Sankurru s Kassai összefolyásához s kisült, hogy az nem más, mint a Lipót-tó. A Kuango torkolatát pedig kissé később találta meg, de még a Kassainak Kongoba ömlése előtt s így e folyó iránya is jelentékenyen megváltozva fog az ezután készitendő térképeken feltűnni.

Wizsmann, ki ez azon tovább haladva csakhamar elérkezett a Stanley parthoz, felfedezései által a Kongo s környéke, valamint a Kongo déli folyamrendszeréről eddig alkotott fogalmainkat gyökeresen megváltoztatta. Eddig azt hittük, hogy a Kassai folyam vidéke mintegy a 19—24 keleti hosszúság közt fekszik s így 12 szélességi fok kiterjedés mellett legfelebb csak 5 hosszúsági fokra hatol ki, azaz hosszú keskeny mintegy 60 (ötször tizenkét) fokmezőt tesz, melynek éjszakkéli vonala körülbelül harmadfélszer oly hosszú, mint a

kelet nyugoti vonal; most azonban Wiszmann expedíciója kiderítette, hogy e terület nyolcz hosszúsági s kilencz szélességi fokra terjed s egy csaknem négyszög alakú 72 fokmező nagyságú területet foglal magában s ezzel kapcsolatban kitünt, hogy a Kongomeder déli része főkép kelet-nyugoti, nem pedig dél-északi hajlást mutat s így a folyók nagyobb része a Kongo ez oldalán kelet-nyugoti irányban ömlik Közép-Afrika ez óriási folyója felé. E nevezetes felfedezésen kívül megemlítjük még, hogy a Kassai egészen hajókázható folyó s különösen alsó folyása oly vidékeken halad keresztül, a minőket Stanley ír le legújabb művében a Lipót-tó körül, azaz általában lapos, gyakran elárasztott síkságok, melyekben a folyók deltaszerű elágazásai s tószzerű kiszélesedései nem tartoznak a ritkaságok közé. E nagy hajókázható folyamokban gazdag síkság általában termékeny is s így Közép-Afrika e részének alapos kikutatása s a művelődés számára megnyerése nem lesz hálátlan feladat, feltéve, hogy az éghajlat alkalmas az európaiak megtelepedésére.

Könyvészet.

A magyarországi Kárpát-egyesület és könyveinek ismertetése a Földrajzi Közlemények 1882. 505. lapján az 1882. és III. füzetét szakadt meg; meg érdemi pedig e honismertető vállalat, hogy szakadatlan munkásságának elismerő recenziója véka alá rejtve ne maradjon.

Az 1882. évi IV-ik vagyis zárófüzet hozza a magas Tátra és környéke barlangjainak leírását folytatólag dr. Roth Samu tollából. Ismertetést nyernek itt a következő barlangok: a lucsvnai, bélai, Javorina környéki, a Novy-i három barlang, a haligóczi, a Rabló-barlang.

A X. évfolyam (1883) I. füzete Hradszky József tollából terjedelmes cikket hoz »Vándorlások a Szepességben« cím alatt mely folyik a II. és III füzetben is. Németből magyarította Vidonyi József. E nagy apparatussal írt, inkább történelmi alapokon mozgó czikk foglalkozik Darócz, Lőcse, Szepesváralja leírásával, az utóbbinál egyúttal egész Szepesmegye multjával 1867-ig. Az I. füzetnek apró közleményei a Sciarra militaris (Heerwurm), a kövi tyúk (Caccabis saxatilis) előfordulásáról szólnak. Tovább dr. Roth Samu ismerteti Partsch munkáját a Kárpátok s a német középhegység jegeseiről; Közleményeink 1882. évi 239—244 lapjai adtak erről bővebb ismer-

tetést Téglás Gábor után. Alább az erdélyi Kárpát-egyesület és a galicziai Tatra-egyesület 1882. évkönyveinek bemutatása következik.

A II. füzet hozza Scherfel Aurel után dr. Daitz Ede fordításában a szlatvini ásványvíz vegyelemzése eredményeit. A III. füzetben Krakkóból Eljasz Vatér a tátrai tavak »Tengerszem« elnevezéséről értekezik. A IV. füzet adja Kolbenheyer Károly meteorologiai észleleteit a Javorinán 1881. szeptembertől 1882. decemberig bezárólag. Utána jön Liftner István kirándulása Poprádról a murányi várba. Az apró közlemények cikkei a következők: Nehány szó fürdőink fölvirágoztatása ügyében. Kirándulás Homlokosra. A fehér gyopár (*Gnaphalium Leontopodium*) grániton. A hegyi sport kézikönyve. Törpe fenyő a Gehrl heggyen. A fehér gyopár új lelőhelye a Szepességben. A tátrai tavak mélysége. Friss hó a Szepességben.

A XI. évfolyam (1884) már úgy van szerkesztve, hogy csak azon tagok kapnak német példányt, kik az iránt óhajtasukat kifejezik. Ez évfolyamban Hradzsky József után Nortenson Ede fordítása szerint »Szepeshely (Káptalan)« az első cikk, mely ismerteti a végén még Pazsiczát, Sibrát, Baldóczot, a Branyiszkót, Mindszentet, Markusfalvát és Iglót. Erre dr. Greisinger Mihály után »Szepes-Béla s környékének madarai«-ról következik rendszeres leírás Kövi Imre fordításában. Alább Kolbenheyer Károly meteorologiai észleleteket közöl a Javorináról az 1883-iki évből. Ezután Sigmeth Károly adja mármarosí úti vázlatait, melyeket az 1881-iki évkönyvben megkezdett s az 1882-ikiben folytatott. Mármaros-Szigetről kiindulva a Vissó völgyén át a három ország határkövét, az Ünőköt keresi föl, tetejéről ellát Galiczig, a rodnai szoroson belép Erdélybe, a Sajó és Nagy-Szamos völgyén útba ejti Deést, a Kis-Szamosén Kolozsvárt, átkel a gyönyörű Sebes-Körös-völgybe és Nagy-Váradon át megy vasúton haza Mármarosba. Siegmeth Károly tolla különben ismeretes a Földrajzi Közleményekben is. Tovább dr. Staub Móríc a vegetáció kifejlődésének Magyarország északi földjén való időpontjairól értekezik és 27 észlő helyet felsorolva Árvaváraljáról, Bakabánya és Besztercebányáról ad phytophaenologiai észleleteket.

Gazdag változatosságot tárnak föl az apró közlemények; ezek címei: A havasi hófehérkének egy eltérő alakja a Kárpátokon Dr. Borbás Vinczétől. A marosmenti barlangokból, Téglás Gábortól. Viritó növények a Középponti Kárpátok csúcsain. A szepesi nyár 1662-ben. Hiúz a Magas Tátrán. A deményfalvi jég- és cseppkőbarlang Mihálik Józseftől. Megázva. Németből Münnich után Chotvács Pál. Mármarosí gyémántok és új ásványforrások a Szepességben. Dr. Grei-

singer Mihály után. Német turista egyesületek szövetsége. Svajczi alpesi klub. A Club alpino Italiano. A Club alpin Français. A Wendelsteinhaus-egyesület. Club alpin Belge. A felhórém (Brockengespenst) a jégvölgyi csúcson.

A XII. évfolyam (1885.) egy kötetbe fűzve jelent meg. Benne, az első cikk: »Az Arad-Hegyalja éjszak-nyugati részén« az 1—29. lapokon, Dr. Márki Sándor tollából foly. A 30—61. lapokon Dr. Staub Móricz folytatja phytophaenologiai észleleteinek közlését Breznóbánya, Brogyán, Dezsér, Eperjes, Felka, Geletnek, Holics, Huszt, Jálna, Kassa, Késmárk, Leibiczról. A 62—75. lapokon »A Dunától a Poprádig« cím alatt egy őstörténelmi vázlat folyik Spöttl Ignác után, Vandrák Gyula fordításában. A 76—123. lapokon Siegmeth Károly folytatja »Mármarosi utivázlatok« czimen rég megkezdett cikkét Katona György által magyarra fordítva. A 124—132. lapokon felsorolja Biró Lajos »A keleti Kárpátok vidékének jellemző rovarfajai«-t. A 133—148. lapok a javorinai meteorologiai észleleteket hozzák 1884-ről. A 149—162. lapokon Dr. Szokol Pál »A nagybányai bányakerület földismeii viszonyairól« értekezik, cikkébe 8 fametszetű ábrát szövén be. A 163—182. lapokon Geyer Gyulától »Adalékok a havasi morga (*Archomys marmota* L.) élettanához« című cikk következik. A 183—196. lapokon Somogyi Géza által fordítva Münnich Sándor »Tátrai kirándulás 133 évvel ezelőtt« című cikke jön.

A 197—213. lapokon »Egyesületi ügyek«. A 214—235. lapokon az »Apró közlemények« címei a következők: A kincskeresők a Magas Tátrában, Weber Samutól. A bélai cseppkőbarlang, Kolbenheyer Károly után Fischer Miklós fordításában. Erdélyi Kárpát-egyesület. A galicziai Tátraegyesület. Német és osztrák Alpegyesület. Osztrák turista klub. Osztrák alpesi klub. A kirándulási klub éjszaki Csehországban. Tridenti Alpegyesület. Francia Alpegyesület. Földünk hegyi egyesületei. A Tátra látóképe Poprádról, melléklettel. E 81 + 31 cm. kiterjedésű műlapot Forberger Vilmos 1884. augusztus 2-án rajzolta és Divald fénynyomdájában látott napvilágot; már azért is igen értékes, mert hiven megegyezik a Földrajzi Közlemények 1875. folyamában adott Magas-Tátra rajzával. A gerlachfalvi csúcs a Kúposhalom (Kauliger Hübl a felkai völgyben) felől, képpel. A 45 + 29 cm. kiterjedésű kép, mely 1884. október 5-én vétetett föl, méltó társa az előbbinek. Végül a 236—262. lapokon az egyesület tagjainak névsora következik helyek szerint berendezve az 1884. évből. Még egy olyan gyökeres alföldi városban

is, mint Kecskemét, hol csak a nagy toronyból s csak derült időben láthatni olykor a Mátrát, 7 tagja van a magyarországi Kárpátgegsületnek.

Hanusz István.

Iskolai atlasz középtanodák, polgári és kereskedelmi iskolák használatára szerkesztette Kozma Gyula. 30 fő- és 35 melléktérkép. Ára fűzve 70 kr., kemény kötésben 80 kr, Budapest Dobrowsky és Franke kiadása 1885.

38 nagy 4-ed rétű lap, térképei 34 lapnak mindkét oldalára tetszetős színezetben nyomvák; a czimlapon pedig a Földnek feketén nyomott homolografiai vetületű képe van, melylyel magyar földrajzi irodalmunkban Elisée Reclusnek hazánk nyelvére fordított »La Terre« című munkájában találkozunk (I. köt. 48. lap.), csak-hogy ott az a csöndes tenger medenczéje ábrázolása végett levén főlvéve, bár színezett, de fokhálózata számozatlan. Kozma Gyula térképei a ferrói meridiántól számítvák, kivételt tesz azonban kettőnél; a Föld homolografiai képét Greenwichről, Belgium-Hollandiáét ellenben Páristól számozta, Franciaországét mind Ferro- mind Páristól, mi methodologiai szempontból nem helytelen. Ámbár első pillanatra föltűnő hasonlatosságot árulnak el e térképek a Spamer Otto által 1875—80. években Lipcse és Berlinben kiadott »Hand-Atlas der neueren Erdbeschreibung für Haus und Schule« című vállalatnak több lapjához, de nem onnét vannak kölcsönözve, mi a mű önállóságának bizonyítéka.

Tartalom jegyzéke a következő: 1. A Földnek féltekéi (keleti és nyugoti, kontinentalis és óceáni.) Mellék térkép: A föld legmagasabb hegységeinek magassági méretei. 2. A Föld Mercator-féle vetületben. Átnézete a tenger áramlásainak, az óceánok vízvidékeinek, az elszigetelt medenczéknek, a működő vulkánoknak, a hajózás főbb vonalainak, a légköri lecsapódásoknak, forgó szeleknek stb. Melléktérkép: A Föld forgása. Holdfogyatkozás és Napfogyatkozás. 3. Budapest főváros. Mérték = 1:30,600. 4. Magyarország hegy- és vízrajzi térképe. Mérték = 1:2,880,000. 5. Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye. Mérték = 1:835,000. 6. A Balkán félsziget. Mérték = 1:7,000,000. Melléktérkép: Konstantinápoly. — A Bosphorus és Konstantinápoly vidéke. 7. Magyarország politikai térképe. Mérték = 1:2,880,000. Melléktérkép: Magyarország ethnographiai átnézete. — Magyarország esőzésének átnézete. 8. A pennini félsziget. Mérték = 1:6,000,000. Melléktérkép: Róma és környéke. — Nápoly és környéke. 9. Spanyolország és Portugália. Mérték = 1:5,580,000. Melléktérkép: Madrid és környéke. — Lissabon és környéke. 10. A Földközi tenger medenczéje. Mérték =

1:12,000.000. Melléktérkép: A Nilus torkolata. 11. Franciaország. Mérték = 1:5,220.000. Melléktérkép: Páris és környéke. — Merseille. 12. Az Alpések hegyrendszere. Mérték = 1:4,900.000. Melléktérkép: Az Alpések oldalrajza. 13. Az Osztrák-Magyar Monarchia politikai térképe. Mérték = 1:4,000.000. Melléktérkép: Bécs és környéke. — Az Osztrák-Magyar Monarchia mezőgazdasága és ipara. 14. Svájc. Mérték = 1:1,224.000. 15. Németország hegy- és vízrajzi térképe. Mérték = 1:4,800.000. 16. Németország politikai térképe. Mérték = 1:4,800.000. Melléktérkép: Berlin és környéke. 17. és 18. Belgium és Hollandia. — Dánia. Mérték = 1:3,000.000. Melléktérkép a 17. számhoz: Brüsszel és környéke. — Amsterdam, Leyden és Utrecht közötti vidék. A 18. számhoz: Izland. — Børnholm. — Far-Oer (helyesebben Far-Oe) szigetek. Kopenhága és környéke. 19. A Britszigetek. Mérték = 1:5,300.000. Mellék térkép: London-, Dublin-, Edinburgh és környéke. 20. Skandinávi félsziget. Mérték = 1:7,700.000. Mellék térkép: Stockholm és környéke. — Kristiania és környéke. 21. Európa. Mérték = 1:18,500.000. 22. Oroszország. Mérték = 1:16,000.000. Melléktérkép: Szt.-Pétervár és környéke. 23. Ázsia. Mérték = 1:57,000.000. 24. Dél-Ázsia. Mérték = 1:30,000.000. Melléktérkép: Molukki szigetek. 25. Palesztina. Mérték = 1:1,400.000. Melléktérkép: Jeruzsálem. 26. Afrika. Mérték = 1:50,000.00. Melléktérkép: Fok-tartomány. 27. Éjszak-Amerika. Mérték = 1:35,400.000. Melléktérkép: A leghasznosabb növények elterjedése. 28. Egyesült-Államok. Mérték = 1:24,000.000. 29. Dél-Amerika. Mérték = 1:36,000.000. 30. Ausztrália. Mérték = 1:60,000.000. Melléktérkép: Uj-Délwales és Victoria gyarmat.

Ha e csinos kiállítású és olcsó térképgyűjteményt a tanulók közt közkézen forgó Ribáry vagy Lange-féle atlaszokkal összehasonlítjuk, az előny kétségkívül Kozma Gyuláé, mert mint tartalomjegyzéke is mutatja, műve segédszerűl a földrajzi oktatás egészéhez használható. Előszavában azt mondja bár, hogy az egyes államok és kontinensek fizikai térképét is óhajtotta volna adni, Oroszország és Ázsia térképe pedig csak ideiglenesen foglalnak helyet a gyűjteményben, de ezeknek pótlását a II-dik kiadásnál igéri. Abban azonban téved a szerző, midőn előszavában úgy nyilatkozik, hogy legujabb tanterveink a földrajz tanítását egészen reális alapra fektették. Nem osztozik e nézetben a Magyar Földrajzi Társaság, sőt annak főtitkára az 1885. január 30-án tartott választmányi ülésen a tárgyalások 13. pontjában (Földr. Közl. 1885. 81–83. lap.)

nyíltan kimondta, hogy a legújabb középiskolai tantervek a földrajzzal, mint iskolai tárgygyal igen mostohán bánnak stb., mihez képest társaságunk elnöke 1885. márczius 12-én a következő tartalmú levéllel tisztelt meg: »A Földrajzi Társaság választmányának egyik ülésében szőnyegre került a földrajz tanításának ügye. Új meg új tantervek készültek a különböző iskolák számára, a földrajz mindinkább kiszorult. Egy szóval, sem a gymnasiumi, sem a reáliskolai tantervet a földrajz tekintetében nem helyeslem. A választmány egy kisebb bizottságot küldött ki a végett, hogy gyűjtse össze a földrajz tanítása körül szerzett tapasztalatokat s készítsen azután egy emlékiratot. Ezennel fölkérem, legyen szives tapasztalatait s nézeteit a régibb és mostani tanterv felől írásba foglalni s velem közölni. Erre Czirbusz urat is fölkértem.«

E megtisztelő fölhívásra feleletem körülbelül így hangzott: A reáliskolai földrajzi oktatást illetőleg ma is azokat a nézeteket vallom, a melyeknek iskolánk (kecskeméti áll. főreál) 188²/₃. tanévi értesítőjében kifejezést adtam. A mi pedig a reáliskolákra nézve legújabban (15,446/1884 sz. alatt) elrendelt és az 188¹/₅. tanévben átmeneti intézkedésekkel életbe léptetett tantervet illeti, ez a földrajz anyagának és terének kijelölésénél szükmarkúságra valló teljes szándéka mellett is tékozló, mert 3 tanfolyamban tárgyalatja a politikai földrajzt. 1. Az I—II. osztályban mint egészset, 2. a IV. osztályban az Osztrák-Magyar monarchiát újra Európával, 3. a VII-ben ismét Európát. A reálistára nézve jóval fontosabb fizikai földrajzt ellenben kiveszi a geograful kezéből és 3—4 más szakmájú tanár közt elosztva inséges, foltozgató szerepre vállalkozott.

A fizika tanára a III-ik osztályban, meglehet, kedvvel fogja a matematikai földrajzt tárgyalni, de mostoha gyermeke lesz neki a tulajdonképi fizikai geografia. A VIII-ik osztályban kétségkívül fog adni kimerítő kozmografiát, mely beillik elemi astronomiának is, de aligha valamit a kontinensek elrendeződéséről, homológiájok, magassági viszonyaikról, a meteorologia, klimatologia, hydrographiából. A szervesek természetrajzának tanára az V-ik osztálybeli botanika és VI-ik osztálybeli zoologia tárgyalásánál sokkal inkább el van foglalva anatomia, biologia és taxonomiával, hogysem felületesen ne venné a szervesek elosztakozása fontos kérdését földünkön. A mineralogia tanára, ki közönségesen az intézet chemikusa, tárgyalni fogja majd a geológiát, de aligha terjeszkedhetik ki érdemlegesen a tengeráramlatok, jegesek, folyók élettünetényei, delták képződése magyarázatára. Végre a VII-dik osztálybeli historikus

tanárnak nem lesz ideje az európai államok keletkezése, fejlődése és jelen állása fejtegetésénél kellően kidomborítani a tényt, hogy az ember minden szellemi önállósága mellett mennyire függ a Földtől, lakóhelyétől, mely az ő fejlődésének menetére, cselekvésének irányára határozott befolyást tüntet föl.

Ha már a földrajz a maga 16 óráját a reáliskolában, mint per eminentiam reál-tantárgy, többé vissza nem kaphatja és a túlterhelés elhárítása végett a többi tárgyakéval arányos óra-redukciót ő is kénytelen szenvedni, akkor a heti 13 órában a következőleg lenne előadható:

I. oszt. 3 óra. Osztrák-magyar monarchia a Balkán félszigettel.

II. oszt. 3 ó. Az ó-világ többi része, különös tekintettel Európára.

III. oszt. 3 óra. Az újvilág a matematikai földrajz elemeivel.

VII. oszt. 2 óra. Összehasonlító politikai földrajz.

VIII. oszt. 2 óra. Rendszeres fizikai földirat.

Kozma Gyula iskolai atlasza ilyen tanterv mellett is beválnék segédeszköznek, még inkább pedig akkor, ha tervezett újításainak útját a II-ik kiadásnál akadályok nem állják. *Hanusz István.*

Skandináviai emlékek. Úti rajzok, írta Flatt Ágoston, Székesfehérvár 1883. Kis 8-adrétű 50 lap. Ara?

Útrajzi magyar nemzeti irodalmunk napról napra gyarapodik kisebb-nagyobb eredeti művekkel és a dolog természetében képest különböző belső értékűekkel. A mint a könyvnek vaskos volta nem mindig garanciája a sikernek, úgy viszonyt a csekélyebb kiterjedésűnek sem lehet minden esetben veleszületett, eredeti bűne a selejtesség. Az itt ismertetett művecske, mely, úgy lehet, lenyomat valamely vidéki lapnak tárcza-czikk sorozatából, egy rövid kirándulásnak eredménye, mely nem mondható tanulmányútnak és szerzője sem igen érhetett rá figyelme megosztottsága miatt mindent meglátni és észrevenni. Útja Székesfehérvárról Bécs, Nürnberg, Berlin, Hamburg, Kiel városokon át vitte őt Korsörbe és Kopenhágába, onnét Malmö, Stockholm, Upsalába, azután Christianiába; visszafelé Trollhättan, Göteborg, Frederikshaven, Hamburg, Lübeck, Berlin, Bécsen át haza.

Szerző ugyan nem úgy járt, mint a két olaszországi körutas, kik váltig állították, hogy Torino és Milano közt hány alagúton vitte őket keresztül a gőzkocsi, míg sikerült emléköket visszaterelni arra, hogy ez velök Lucca és Genua közt eshetett meg. A »Skandináviai emlékek« tévedéseiből jelezzük azt, hogy a stockholmi idő

nem különbözik a budaitól $\frac{1}{2}$ órát, mert a magyar és svéd fővárosok közt egy fok hosszúsági eltérés sincs egészen; a mi van, legfőlebb 4 percznek felelhet meg időben. Az sem áll, hogy Svédország kevésbé lakott, mint Norvégia, mert a statisztika szerint Svédországban minden □kilométernyi területre 10 lakos jut, Norvégiában ugyanennyire 5. Elhamarkodott ítélet, hogy Norvégia talaja a jobb és termékenyebb; ha ez úgy volna, a norvég földműves szeretné leginkább. E fogyatkozások daczára is azt kell a művecske felől mondanunk, hogy kár lett volna neki kéziratban maradnia.

Hanusz István.

Szeged szab. kir. város földrajzi és meteorologiai viszonyai. Irta Bertalan Alajos kegyesr. főgymn tanár. Szeged, 1884 Nagy 8-adrét 71 lap. Ára 40 kr

E munka szakköröktől nyújtott hiteles kataszteri, vízmérnöki és meteorologiai adatokból épült föl, napvilágot pedig a szegedi főgymnasium 1884. évi értesítőjében látott; az első körülmény igazolja értékes voltát, a másik kimentí rövidségét, mert a szerző részére csak korlátolt tér volt engedve. A könyv fejezetei: I. Földrajzi ismertetés. A) A város földrajzi fekvése; ebben a régi 6 hely meghatározáshoz 28 új járult, adva van továbbá a triangulácziónál használt 45 vasoszlop mindegyikének fekvése a budai meridiántól keletre s a budai paralleltól délre, továbbá a Tisza 0 pontja és az adriai tenger színe fölötti magassága méterekben 3 tizedes pontosságig. B) A város területének határai, alakja, kiterjedése és talajviszonyai. E rész adja a város területének kataszteri dűlők és művelési ágak szerinti kiterjedését holdakban 120 dűlő után, az utak és vizek fölszínét, valamint külön részletezve a város belső területét. E fejezet szépen egészíti ki Pap Jánosnak »Szeged város birtokterületének földtani és talajviszonyai« című munkálatát, mely szintén a szegedi főgymnasium értesítőjében, de még 1878-ban jelent meg. C) A domborzati viszonyok több száz magassági meghatározás adatával a Tisza 0 pontja fölött. II. Vízrajzi ismertetés. A Tisza vízállásai 1772–1883 közt, kútvíz elemzések; külön tárgyalja a Fehértót és Matyért. III. Az éghajlati viszonyok ismertetése fölöleli a meteorologiai megfigyelések összes eredményeit az 1872–1881. évtizedről. Követi ezt az időjárás általános jellemzése a jelzett tized adatai alapján. Midőn e füzetet hazánk földrajziróinak figyelmébe ajánljuk, csak abbeli sajnálkozásunknak kell kifejezést adnunk, hogy a szerzőnek munkássága elé oly szűk tér lett szabva; pedig alig hihető, hogy oly gazdag adatanyag mellett bővebbre kiterjeszkedni ne óhajtott volna.

Hanusz István.

A Magas-Tátra déli oldalának hajdani jégáraitól, Dr. Roth Samutól. Külön lenyomat a Földtani Közlöny 1885. 1–2 füzetéből. Nagy 8-adrétű (9–31) 23 lap, 2 fametszettel.

Az előadást szerző 1885. január 5-én tartotta Budapesten a Magyarhoni Földtani Társulat szakülésén. Miután előbb történeti áttekintést nyújt a törekvésekről, melyek célja volt kimutatni hajdani glecserek létezését a Magas-Tátrában, kijelöli a teret, melyen ő kutatott, t. i. a Tátra déli oldalának fővölgyeiben. Morenákat talált a Fehérvíz, a Tarpatak völgyében, a felkai, menguszfalvi, mliniczai, koprovai völgyekben; továbbá jövevény vagy vándorköveket, símára horzsolts lapokat s gömbölyűre koptatott hegydudorokat, melyeket gondosan leír, adja végül a völgyek domborzati viszonyait. E munkálat önálló kutatások eredménye, miért is óhajtott lett volna, hogy ne csak német nyelven lett legyen publikálva a magyar mellett, a hogy a Földtani Társulatnál szokásos, hanem francziául is, mint a hogy a mi Bulletinünk szokta eszközölni. Ne gondolja a külföld, hogy hazánk geologiai viszonyai földérítésében csak annyi részünk van, mint a Balkánfélsziget lakóinak saját hazájok fölkutatásában és ismertetésében; eddig sem volt előnyére dr. Roth Samunak, hogy előbb közzé nem tette prioritásra oly feltékeny korunkban önálló búvárlatainak szép eredményeit. *Hanusz István.*

A magyar szent korona országainak megyei térképeiből Hátsek Ignácztól III. kiadásban megjelentek: **Sárosmegye** (32. sz.), **Bereg-megye** (35. sz.), **Marmarosmegye** (37. sz.), **Hunyadmegye** (51. sz.); áruk a régi, színésők, statisztikai adataik t. i. a terület és népség kimutatása új és javított. A régítől eltérő módosítások körülbelül a következők: Sárosmegyéből Tihany község Abauj-Torna megyéhez van kapcsolva, minek folytán mind a két törvényhatóság területe kerekdedebb alakot nyert. A Beregmegye keleti részében emelkedő, 1598 m. magas Vel. vrch Marmarosmegye nyugoti szélére van jelezve az ökörmezői és huszti járások határvonalához közel. Igaz, hogy az Európához tartozó Azorok szigetsoportja Afrika térképén, a Spitzbergák meg Ázsia lapján szoktak ábrázoltatni, — de ennek meg van a maga kartografiai oka. Marmarosmegye térképe annyiban is javított a régihez képest, hogy a szomszéd törvényhatóság szélén eső Kapnik-Banya az újabb kiadáson ékezetten ellátva jelent meg. Hunyadmegyén szembeötlő változás nincs. Mind a 4 lapra elmondhatni, hogy a szemre nézve kedvesebb színezést nyert, mint az első kiadásé volt. *Hanusz István.*

Kecskemét szabad királyi város területének átnézeti térképe 1885. A kataszteri térképek szelvényeiről kisebbítve összeállította Rihocsek Gusztáv segédmérnökgyakornok.

Korkövetelmény ma az, hogy minden nevesebb város, mely a hazai törvényekben részére biztosított autonomia élvezete folytán politikailag nagykorú, önerejéből törekedjék eszközölni a maga helyes bemutatását és megismertetését. Kecskemét, a Magyar birodalom városai közt népességére nézve e 7-ik törvényhatóság, nem üt zajt azzal, hogy megértette a kor intő szavát: hanem öntudatosan és áldozatkészséggel követi azt. Hazánk törvényhatóságai közül a főváros mellett egyedül áll abban, hogy a Magyar Földrajzi Társaságnak alapító tagja. De nem ezen kezdte önismertetését, hanem mások megelőzésével már 1834-ben megjelenésre segítette nagy drámaíró fiának következő című munkáját: »Szabados Kecskemét alsó Magyarország első mezővárosa története. Hiteles levelekből összeszedte néhai Katona József, szabados Kecskemét város főfiskálisa.« 1846-ban pedig a kecskeméti nyomdából ilyen című könyv került ki: »Szabados Kecskemét városának történetirati eszmertetése, azaz régibb kori és jelen állapotjának lehető hív előadása, írta Szokolay Hártó János.« 1854-ben pedig anyagilag és erkölcsileg támogatta a következő című munka megjelenését: »Kecskemét város leírása képekkel. Kiadták Kubinyi Ferencz és Vahot Imre.« De mind e törekvéseket elegendőknek nem találta, 1860-ban megíratta monografiáját »Kecskemét város története oklevéltárral« címen, melyből 4 kötet jelent meg; továbbá tőle távolabb, Csongrád megye területén fekvő birtokának, »Pusztaszer«-nek történetét 1865-ben, — mely munkák belső értékéről az által adott a Magyar tudományos Akadémia bizonyítványt, hogy szerzőjüket Hornyik Jánost, Kecskemét város örökös főjegyzőjét, levelező tagjai sorába igtatta.

1879-ben kiadta a város a maga belső területének térképét. Címe a következő: »Sz. k. Kecskemét városa. A Sziládi Lajos 1869-iki felmérése után, általa készített térképszelvényekről szerkesztette és rajzolta László Károly városi mérnök 1879.« E térképet, mely 88+71 cm. kiterjedésű, nyomták Budapesten a Légrády testvérek, ára 1 frt. Rajta 9 különböző szín jelzi a város IX. tizedét, valamint a sétatereteket és temetőket. A város legrégibb temploma, mely még a török hódoltságot megelőző időkből való és most a Ferenczrendiek használatában van, lett e térképen középpontul fölvéve. Ettől koncentrikus körök (számára 11) szelik a

a város rajzát és minden egymástól 2 hüvelyk távolságra eső kör 100 öles tényleges távolságnak felel meg. Föl vannak e térképen tüntetve a város összes háztelkei az újabb számozással, mely minden egyes tizedben külön kezdődik elülről; kényelmesen leolvashatók az utcák nevei, jelezvék rajta a belügyminiszterileg helyben hagyott szabályozási és szépítési tervek. És nem elégedett meg Kecskemét azzal, hogy ekkép minden iskoláját, minden hivatalt nélkülözhetlen és jól használható tájékoztatóval látott el, melylyel sűrűn találkozni magánpolgároknál is: hanem megkisebbitve, kézitérkép alakjában a tanuló ifjúságnak is rendelkezésére bocsátotta a lehető jutányos áron, 30 krért. Ez iskolai térképen, mely 52+46 cm. kiterjedésű, a koncentrikus körök egymástól való távolsága 1 hüvelyk, az utcák nevei még olvashatók, de a házszámok a telkek kicsinységénél fogva bevezethetők nem voltak. Ez különben fővárosunknak számos átnézeti térképén is hasonló okból így van. E térkép kiadását a Kecskeméten régóta fönnálló Gallia-féle könyvkereskedés (Gallia E.) eszközölte Budapesten a Légrády testvérek intézetében és mint jó tanszer már 3-ik kiadásának néz eléje.

E térképi munkálatok magok után vonták azt, hogy a város hozzájok egyúttal magyarázó szövegről is gondoskodjék. Így iratta meg elemi iskoláinak III-ik osztálya számára legközelebbi honismeretűről »Kecskemét sz. kir. város és vidékének földrajzá«-t. Ezt dr. Dékány Ráfael főreáliskolai igazgató teljesítette kis 8-ad rétű 72 lapra terjedő alapos könyvecskében, mely a tanuló ifjúság kezén 1882 óta már 2-ik, 6 lappal bővített kiadásban forog. Ára kötve csak 30 kr. Beosztása a következő: I. része általános tájékozást nyújt. II-ik része kirándulások alakjában ismerteti a város és határterülete egyes részeit. A III-ik rész olvasmányokban mondja el Kecskemét gyümölcs- és szőlőtermelését, házi állatait és növényeit, kártékony állatait, időjárását és talaja ismertetését.

A város határterületének térképe azonban 1·2+0·9 m. kiterjedésű, középen összeragasztott lapon van ábrázolva. Mivel pedig birtokai közül kettő a többi összefüggő részekkel u. m. Felső-Alpár, Szentkirály, Borbás, Úrrét, Talfája, Nyír, Szarkás, Ballószeg, Ágasegyháza, Köncsög, Mathó és Városföld nevű birtokrészeivel közvetlenül nem érintkezik, két mellékkarton adja Bugacz-Monoszort és Pusztaszert. A karton, mely a kettő közt alul nyert elhelyezést, a város közvetlen szomszédságát adja a város épülettömegeinek tervrajzával. A kartonok mindenike oly önálló, hogy kár nélkül lemetszve külön czímmel ellátott külön térkép gyanánt

szolgálatot tehet. Az elsőnek czíme: »Kecskemét szabad királyi város területéhez tartozó Bugacz-Monostor térképe.« Ez külön adóközség. A másodiké: »Kecskemét szabad királyi város birtokához tartozó Felső-Pusztaszer térképe (Csongrád megye).« A középső kartoné: »Kecskemét szab. kir. város belterületének térképe.«

A főterkép, valamint a Bugacz-Monostor és Pusztaszer kartonok mértékaránya 1:50,000; vagyis 10-szerre nagyobb, mint a Hátsék Ignác készítette megyei térképeké, melyek $\frac{1}{2}$ milliomod részűek a valódi területhez arányítva. A város belterületét ábrázoló térkép-karton pedig 1:25,000, a mennyiben a fő és a két első melléktérképre nézve a mérték úgy áll, hogy 1 km. távolságnak 2 cm. hosszú vonal felel meg. A térképlap 6-féle színben van nyomva s azok olyan szerencsével megválasztva és a nyomda részéről kezelve, hogy a szemre igen kellemes hatást gyakorolnak, miben érdeme van nemcsak Kecskemétváros mérnöki hivatalának, de a Kellner és Mohrlüder-féle intézetnek is Budapesten, honnét e mű kikerült.

Értékessé teszik még e térképet a balfelére nyomott területi adatok az 188 $\frac{1}{2}$. évi kataszteri fölmérésről. Ennek számait közölte bár folyóiratunk (Földr. Közl. 1883. 405.), de annyit jelezhetünk azokon kívül itt is, hogy a 716 hold és 914 □-öl híján 12 □ mf. kiterjedésű határbirtokból 49,819 hold és 595 □-öl a városnak községi tulajdona és benne Felső-Pusztaszer egészen olyan, hol magán ingatlan birtok nincs; az ott lakó bérlő kecskeméti illetőségű 997 lélek pedig az 1881-iki népszámlálás alkalmával Csongrád-megye javára lett átírva. A térkép jobb felére nyomvák az 1881. évi népszámlálás eredményei. A lakóházak száma 6944, a lakásoké 10,498; a háztartások száma 11,109. Az összeírás kimutatott 46,744 lelket, melyből az említett 997 Csongrád megyében tartózkodik. A városban magában 28,265 lélek lakott 1881. év első napján és közte 0.7% vallotta magát nem magyar nyelvűnek. Föl van tüntetve a hasznos házi állatok száma is; birka van 28,548, szarvasmarha 11,394, ló 7269 darab. A város czimerében bár kecske van, de ilyen hasznos házi állat jelenleg nincs több Kecskeméten 45-nél.

E szépen sikerült térképen kellemes változatosságot nyújt az erdős talajnak szürke, a szőlőknek gyöngye rózsás, a tavak és Tiszának halaványkék színe, közben pedig a külön nevekkel ellátott birtokrészek keskeny sárga határvonala. Minden példány belőle nem hagyta még el a sajtót, minél fogva árát sem jelezhetni még, mert

csak két példányt küldött be előleges megtekintésül a nyomda. Ezek egyike a Földrajzi Társaság kiállítási osztályához ment Budapestre, a másik a városi mérnöki hivatalban tekinthető meg. E térképpel is az a terve a városi hatóságnak, hogy majd megkisebbitve rányomatja a helybeli tanuló ifjuság irkáinak borítékára a legszükségesebb statisztikai adatokkal együtt, hogy észrevétlenül vésődjék be az ifju nemzedéknek lelkébe szülőföldjök határterülete körrajza. Különösen fontos ez a város birtokterületén föntartott és, tapasztalásból mondhatom, jól fölszerelt 13 pusztai iskolának közel 1000 növendéke részére.

Hamisz István.

A régi Biharmegyéről. Könyvek és térképek ismertetése a XVII. és XVIII. századból. Irta : K. Nagy Sándor. Nagy-Várad. Nyomatott Hügel Otto könyvnyomdájában 1885. Kis 8-ad réttü 85 lap. Ára 35 kr

Ez a címe az életrevaló munkának, mely előszava szerint létjogát abban keresi, hogy az országban lévő magán könyvtárak statisztikáját most készítő Keleti Károly fölhívása a legrégebb könyvek ismertetését kívánatosnak mondja ; mihez képest a szerző régi könyvei között azokat a földrajzi és egyéb munkákat válogatta ki, melyek Biharmegye régi állapotára vonatkoznak s azt tüntetik föli E könyvek és térképek megjelenésök időrendje szerint a következők :

1. Theatrum Orbis terrarum 1570. 2 térképpel, Wolfgangius Lazius és Joannus Sambucus Pannoniustól, megjelent Antverpenben, benne a 84—85. iven 44 lapon foglal koznak hazánkkal. 2. Chr. Cellarii Smalkaldiensis : Geographia antiqua juxta et nova. Edit. VII. denae 1745. Hazánkról benne a 423—436. lapok szólnak, Biharmegyéről a 428—429. lapok. 3. Matthias Belius : Introductio in Orbis hodierni Geographiam. Posonii 1748. Magyarország leírása a 433—536. lapokat foglalja el benne, Biharmegye a 487—488. lapokon nyer leírást. 4. Nikolai Klimii : Iter subterraneum. Edit. III. Hafniae et Lipsiae 1754. 5. Hungaria 1744. (D' Hongrie en général par Mons. I. M. Hasius, Profess. des Mathemat.) Térkép. 6. Vetsei P. István Magyar geographiája. Nagy-Károly 1757. 7. Compendium Hungariae novae historico-geographiae Mathiae Bel. Posonii 1767. (4 térképpel, az 5-ik a Circulus Trans-Tibiscanus hiányzik.) Biharmegyéről benne a 170—175. lapok értekeznek. Úgy látszik ez a munka bünös abban, hogy a Sebes-Körös Schnelle-Körös nevet kapott, mert ez nevezi legelőször Velox Chrysiusnak. 8. Magyarországi statusok titulusaival bővített új kalendarium 1771. Neupart János phil. doctora és astrol. tudós mestere által. 9. A

bécsi Magyar Kurir 1787. (103. szám.) 10. Mindenés Gyűjtemény 1790. Irattatott és nyomattatott Komáromban. III. Negyed XXI-ik levél. IV. Negyed VIII. IX. XIX. levél. 11. Magyar Hirmondó I. szakasz. Bécs 1792. 12. Sokféle. Irás egybeszedé Sándor István. III-ik darab. Győrött 1795. Biharmegye lakossága ennek értesítése szerint akkor 217,955 lélekre ment, ma 447,834, — meghaladja tehát a 105 %-os szaporodást, holott területe azóta Hajdúmegye kikerekítésével kisebb lett. 13. Magyar Almanák 1795-dik esztendőre. 14. Magyar Atlas. Kezdte Görög, bevégezte Márton József. Bécs 1802—1811. Biharmegyét az 59 darab térképből a 40-dik tábla adja Gaszner Lőrincz mérnök rajza után. 15. Mappa generalis Regni Hungariae. Joannes de Lipszky, Peshini 1806. A 9 táblából álló térképnek 5-ik lapja keleti és 6-ik lapja nyugoti részére jutott Biharmegye ábrázolása.

A munkák felsorolásánál annyiban tévedett a szerző, hogy időrend szerint az 5. számút kellett volna a 2. helyre tennie, a 2—4. számúakat pedig 1 - 1-gyel hátrább. Ez olcsó és jó munka megérdemli a megszerzést, mert nemcsak hazai földrajzunk bibliográfiáját egészíti ki, de benne sok érdekes adat is van lerakva a bemutatott és kivont művekhől Biharmegyére nézve első sorban, aztán pedig egész hazánk régi ismertetését illetőleg.

Hanusz István.

Magyarország. Általános utazási zsebkönyv. A sz. István korona országainak területén levő valamennyi hajózási és vasútvonal, állomás (városok, falúk) és vidékeinek részletes leíró ismertetése. Hiteles adatok s e czélból tett utazások alapján szerkeszté Takács L. v. ép igazg. hiv. v. kohó igazg. titkár. Minden jog főntartásával. Nagyvárad, 1886. Ifj. Berger Sámuel kiadása. Ara 2 frt 50 kr.

Ez a teljes czíme a 390 oldalra terjedő, 12-ed réttü, piros puha vászonba kötött magyar Baedekernek, mely önálló berendezésével nem utánozta egyszerűen a külföldi e nemű kézikönyveket. Sőt előszavában be is vallja, hogy nem akar az »Útmutatók« szakköréhez közeledni, minélfogva nem ad művében menetrend-táblákat, mert azok gyakori változásoknak vannak kitéve s műve becsét csökkenének; de nyujt e hézag betöltéstre sokoldalú ismertetést hazánkról. Meg is találja benne az olvasó a közigazgatási, törvénykezési beosztást, a népességi és nemzetiségi adatokat; földrajzi, termelési, ipar és kereskedelmi helyzetét valamennyi hazai vasút és gőzhajózási állomásnak; a pénzüzetek és társas egyesületek, fürdők, barlangok, várromok, egyes szebb vidékek leírását, városaink történetéből a nevezetesebb adatokat. A vendéglők és vásárok min-

den helynél jelezvék, minden vasút és gőzhajózási vonalrészhez kis térképet alkalmazott, melyen a csatlakozások és kilométer távolság föllelhető s ezek alapján a befoglalt külön menetdíj-táblázat segítségével könnyen kiszámítható hazánk bármely vidékére a viteldíj. Vagyis igen sok oldalúan használható kézikönyv bárkinek kezében e munka.

Fő beosztása ez: A közlekedési hatóságok, a gőzhajózás, a magyar és közös vasutak igazgatóságainak székhelyei; betürendes állomásmutató, menetdíj-táblázat, időkülönbség-mutató. Térképei (számra 37.) és az állomások leírása a következő sorrendet tartják: A Duna pályaszakasza Béctől Budapestig, Budapesttől Ujvidékig, Ujvidéktől Romániáig. A Tisza pályaszakasza Szolnoktól Titelig, a Száváé Sziszektól Zimonyig. A magyar kir. államvasutak vonala Budapesttől Ruttkáig, Budapesttől Kassáig, Fülek-Miskolcz és szárnypályái, Hatvan-Szolnok-Czegléd, Szolnok-Arad-Temesvár, Arad-Petrozsény és Vajdahunyad-Tövis, Budapest-Püspökladány-Kolozsvár, Kolozsvár-Marosvásárhely és Kocsárd-Nagyszeben, Kiskapus-Predeal, Püspökladány - Debreczen - Miskolcz, Budapest-Szabadka és Szabadka-Zimony. Az osztrák-magyar államvasutak Bécs-Budapest vonala, Budapest-Temesvár, Temesvár-Verciorova és Temesvár-Baziás a maga mellékvonalaival, Pozsony-Zsolna és Tótmegyer-Nagytapolcsán. A magyar éjszakkéleti vasutak. Első magyar-gácsországi vasút. Kassa-oderbergi vonal. Arad-körösvölgyi vasút. Arad-csanádi vonal. Szamosvölgyi vasút. Alföld-fiumei vonal Vilányig, Budapest-Újszöny-Bruck, Báttaszék-Dombovár-Zákány és Zágráb-Doberlin. Zákány-Károlyváros-Fiume. Budapest-Pragerhof és Székesfehérvár-Újszöny. Bécsujhely-Nagykanizsa-Barcs és Sziszek. Zágráb, valamint Szombathely-Kőszeg. Magyar nyugoti vasút. Győr-Sopron-Ebenfurt. Budapest-pécsi vasút. Mohács-Pécs-Barcs vonala. Függelékül Budapest és környékének kalauza. Végül tartalomjegyzék.

A ki összehasonlítja e munkát a megelőző hasonló hazai vállalattal, mely Kállay István tollából »Utazók kézikönyve a magyar korona vasútain« cím alatt 1879-ben Debreczenben látott napvilágot, jelentékeny haladást örvendve vesz észre. Nagyvárad sajtója, mint már jeleztük (Földr. Közl. 1885. 216. lap), igyekszik a főváros nyomaiba lépni földirati munkák közlése által.

Hanusz István.

A zene az ethnographiában. Irta: Czirbusz Géza Szeged 1885. Nagy 8-ad rét, 33 lap. Ára?

E terjedelmére nézve kis mű, mely egyébként különlenyomat a szegedi főgymnázium 188¹/₅. tanévi értesítőjéből, méltó társ

ethnologiai kérdésekkel szerencsésen foglalkozó szerzőjének egyéb tanulmányai mellett. A 3—9. lapok általánosságban szólnak a zenének az ujkori vadnépek közti elterjedéséről; a 10—18. lapok a vokál zenét, a 19—27. lapok az instrumentál zenét ismertetik e czélből; a 27—33. lapok pedig a zenét az ember szolgálatában tüntetik föl, valamint annak jövőjét. Ha Sir John Lubbock a maga »Történelem előtti idők« című jeles munkájába czélszerűen vette be a jelenkori vadnépek szokásainak rajzát, mert ők bár maiak, de mégis csak olyan viszonyok közt élnek, a minők közt a mai művelt népek ősei a praehistorikus korban tengettek: úgy Czirbusz értekezése is nemcsak néprajzi szempontból fontos, a mennyiben annak egy meglehetősen figyelmen kívül szorult ágát öleli föl, hanem bármely zenetörténelemnek is olyan bevezető részeül szolgálhat, a milyent általában az aféle munkákban hasztalan keresünk, mert azok szerzői csak a kulturnépek multjában keresgetik a mindentudható zene eredetét, — holott tanulságosabb azt a mai primitív szokású és kulturájú népeknél kutatni, mivel az a népek érintkezése, gondolatalkalmazása és egyéb viszonyaik latolgatásában is váratlan eredményekre vezethet. Szerzőnk némely ilyen dolgokra rá is mutat.

Hamusz István.

Justus Perthes in Gotha 1785—1885. München, Knorr és Hirth 1885.

A gothai világhírű Perthes-féle intézet ez évben ülte meg fennállásának századik évfordulóját, mely alkalomból a cég jelenlegi tulajdonosa Perthes Bernát egy 14 quart ívre terjedő, rendkívül díszes kiállítású emlékművet adott ki a fentebbi cím alatt s osztott szét emlékül azoknak, kik e hatalmas villalattal szoros összeköttetésben vannak. A mű a cég tulajdonosai szerint van fejezetekre osztva, az első Perthes Justus (1785—1816), a második Perthes Vilmos (1816—1853), a harmadik Perthes Bernát (1853—1857), a negyedik ennek hasonnevű fia alatt történeteket beszél el; minden fejezet előtt az intézet vezérférfainak arczképe van, végül egy táblázat a jelenlegi személyzetről.

Az intézet alapítója Perthes Justus, 1749-ben Rudolstadtban született, eleinte kereskedő, majd könyvárus lett s mint ilyen 1775-ben társul lépett Ettinger gothai könyvárushoz, ki a már akkor tekintélyes gothai almanachot adott ki. Tíz év múlva önálló üzletet nyitván, először bizományba vette, majd megszerezte ez almanach kiadói jogát s különböző vállalatokat indított meg, melyek nevét ismertté teszik. Az első földrajzi mű (Pignoetta leírása Magellan utazásáról a föld körül) 1801-ben jelent meg kiadásában, ezt sok

más követte egymásután, úgy hogy a cég csakhamar, főként földrajzzal kezdett foglalkozni. 1809-ben jelent meg nála az első nagy kézi-atlasz 24 lapon, Heusinger tanár műve, abban az időben a legjelesebb térkép. Még nevezetesebb volt 1816-ban a Stieler-féle kézi-atlasz első kiadása, melynek megjelenését azonban az intézet alapítója nem érthette meg; a mű 50 lapon csak 1823-ban fejeztetett be; Stieler azután csaknem kizárólag az intézetnek dolgozott, mely a mellett megnyerte dr. Berghaus Henrik közreműködését, kinek nagy térképéből az első füzet 1832-ben jelent meg. E két híres kartograph, e mellett más szakértők számos térképet készítettek még a cég számára, köztök Berghaus híres physikai atlaszát, mely már első kiadásában 93 lapon jelent meg s Sydow nagy iskolai atlaszát 36 lapon, úgy hogy a Perthes cég neve már a század közepén világhírűvé lett. E nagy tekintélyt még inkább emelte az, hogy dr. Petermann, ki már akkor híres szaktudós volt, 1854-ben állandóan a cég szolgálatába lépett, megalapította a híres »Mittheilungen aus Justus Perthes geographischer Anstalt« című füzeteket, melyek különösen a felfedező utazások valóban nagyszerű tudományos, társadalmi támogatása s ismertetése által csakhamar a legelső helyek egyikét vívták ki maguk számára a földrajzi szakirodalomban s e helyet egy negyedszázadon át dicsőségesen megőrizték. E folyóirat, az almanach s az egymást gyorsan követő szebbnél szebb, tudományos tekintetben általában nagyon megbízhatóknak ismert térképek képezik jelenleg is a cég főbüszkeségét. Mily nagy tekintélye van e cégnek külföldön is, tanúsítja az a körülmény, hogy Európa országainak nagyobb részében — köztök hazánkban is — az itt készült iskolai térképek használatnak.

A cég jelenleg a következő osztályokból áll: 1. Kiadóüzlet, melynek élén a tulajdonoson kívül Thiermann, Michaelis s Brunnemann állanak. 2. A folyóirat szerkesztősége, szerkesztők: dr. Supán Sándor tanár s Wichmann Hugó. 3. A gothai almanach kiadása, szerkesztők: Niemann ezredes, Stein udvari tanácsos. 4. Térképészek, vezetők: Dr. Berghaus, Vogel, Hassenstein. 5. Rézmetszők, összesen 18 művész. 6. Lithographok, vezető: Gräbhein. 7. Réznyomók, vezető: Schör Ágost. 8. Galvaniztikai intézet, vezető: Schör Imre. 9. Színező intézet. 10. Könyvkötő műhely. A felsoroltakon kívül az intézetben mintegy másfélszáz munkás dolgozik számos külön e célra berendezett épületben.

Gy.

A »Chavanne-féle Physikalisch-statistischer Handatlas von Oesterreich-Ungarn« című térképi munkának ismertetését megkezdte folyóiratunk (Földr.

Közl. 1882. 334. 408—414. 1884. 322—326. 1885. 17—22.) és ezzel az ígért 24 lapból a 2—6. és 18. sz. lapok bemutatását eszközölte. Megjelentek azóta az 1. 8—13. 16—17. 20—21. és 24. lapok, melyek hasonlóképen megérdemlik a többé kevésbé tüzetes és beható ismertetést.

Az 1. sz. térkép címe: Wärmeverteilung im Jahresmittel (mittlere Jahres-Temperaturen) auf Grundlage 30-jähriger Normalmittel, entworfen von Dr. Josef Chavanne. Kartonjának címe: Jahresisothermen. A főtérkép 12 egymásba olvadó színfokozattal adja az évi közepes hőmérsékletet. És pedig kék ábrázolja a 4° C-nál alacsonyabbat; hazánkban ez természetesen csak a Magas Tátrában kerül elő. A 4—5° átlagos meleg vidékeket világos kék tünteti föl, hazánkban a Kiszuczfa felső völgyétől a Poprád szorosáig, mely már 7—8° meleg átlagú; továbbá a Kárpátok gerinczonalát követve az Olt szorosáig húzódik, mely már 8—9° melegértéket mutat. E két vonalon kívül egyes szigeteket képezve Petrozsénynél és a Cserna folyó fejeinél találkozunk a 4—5° C. évi közepessel. Az 5—6° mérsékletet halaványszöld szín képviseli és elterjedése kétoldalt mindenütt a világos kéket követi, csak kivételképp nyúlik ki abból a Vág és Garam vízváltató gerinczére, valamint Nagy-Rőcze felé; csekélyebb kiágzásait nem tekintve, szigetek gyanánt Kolozsvártól keletnek és a Vlegyászában lép föl. A 6—7° középezt citromsárga szín adja, ez kétoldalt kíséri az előbbi övet mindenütt; szigetül csak Selmeczbányától éjszakra jelentkezik, a Szamosvölgy mentén messze kikanyarodik Szász-Besztercze felől a Meleg-Szamos forrásaig és onnét éjszakra a Krasznáig, meg a Szamos könyökeig.

Fahéjszín mutatja a 7—8° mérsékletet, mely körülveszi az eddig említett kiszögelléseket és szigeteket. A 8—9°, 9—10, 10—11° közepes mérsékleteket három, folyton erősödő vörös tünteti föl és magába öleli hazánk dombvidékeit; a legsötétebb vörösnek külső határán terülnek nemes borainkat termő szőlővidékeink a szürke szín határán, mely már a Nagymagyaralföldé s csak a Száva völgyén nyúlik be Zággrábig, valamint az Alduna szorosain Orsováig a hegyvidékbe. Ez 11—12° átlagos melegnek felel meg. A 12—13°, 13—14° és az azon fölül emelkedő mérsékleteket violába átmenő, mind erősebb szín jelzi, de ez már csak az adriai tenger mentén mutatkozik, hol a színek a hegy és víz találkozó vonalán keskeny szalagokká vékonyodnak.

A karton 10 skálában adja a tengerszíni magasságra átszámított egyenhevi értékeket. A kék szín Brody környékén 7—8° C-t jelöl; a világosabb kék Krakó, Lemberg, Tarnopol vonalán 8—9°-ot;

a zöld Chemnitz, Prága, Olmütz, Uj-Sandec, Stryj, Csernoviczon át 9—10°-ot; a sárga Stuttgart, Bécs, Besztercebánya, Kassa, Szatmár, Kolozsvár, Szeben görbületén 10—11°-ot; a Boden tónál kezdődő fahéjszín 11—12°-ot a jelölve Grácznak tart, magába öleli odább hazánk dombvidékeit és alföldjét, átsap Romániába s a Duna balpartját Gyurgyevonál éri el. A 12—13°-ot jelző halavány vörös keskeny vonalban indul el Feldkirch tájékán, kiszélesedik Zágrábnál, magába öleli a délszláv országokat a Fekete tengerig. A 13—14° meleget föltüntető élénkebb vörös befoglalja északi Olaszországot, keskeny átmenettel lép a török hódoltságú vidékekbe Bosznián és Hercegovinán keresztül. A 14—15°-kos szürke szín Istriában és a tengerparton vonul Prisrendig, végül a viola szín 16°-kat Lissát, Raguzát jellemzi.

A 8. sz. térkép: Karte der Stromgebiete der österreich-ungarischen Monarchie, bearbeitet von Vinzenz von Haardt, bár nem új fölfogással, de czélszerű színezéssel tünteti föl a különböző folyamvidékeket; csak a Rajna és Elbe vízbirodalmainak színe nem mutat föl szembeötlő különbözést, minélfogva határaik az áttekintés világosságának rovására a Fichtel hegységben összeolvadnak. Gyönyörű kivitelű rétegtérkép a 9. számú, melynek czíme: Höhenschichten. Karte von Oesterreich-Ungarn, bearbeitet von Dr. Josef Chavanne. Skáláját 7 szín képezi, ha a 100 méteren alul maradt magasságok fehér színét szintén egynek vesszük, a jeges vidék magasságát kék szín ábrázolja. A kísérő szövegnek kimutatása szerint Leipoldt számítása az összes monarchia átlagos magasságát 517·87 méterre teszi és pedig az osztrák részét 777·55 méterre, a magas részét 396·1 méterre.

A 10. sz. térkép, melynek czíme: Geologische Karte von Oesterreich-Ungarn nebst Bosnien-Herzegowina. Auf Grundlage der grössen Franz von Hauerschen Uebersichtskarte, mit Benützung der neueren Quellen ausgeführt von Franz Toula. E szép kivitelű térképhez sok szó nem fér, mi magyarok legfőlebb annak örvendhetünk, hogy a serpentin-zöld szín, mely e térképen a bazalt és trachyt képleteket jelzi, félkörben övezi hazánk éléstárát az Alföldet, hová szorgalmas folyóink folyton hordogatják alá e két szerencsés összetételű kőzetnek törmelékét, mely erőt ad a mezőnek s többet képes az teremni, mint a mennyi magunknak itthon szükséges.

Egészen rokon lap a 11-ik, melynek czíme: Bodenkarte von Oesterreich - Ungarn nebst Bosnien - Herzegowina. Auf Grundlage

der geologischen Uebersichtskarte ausgeführt von Franz Toula (1 : 2.500,000). Ez meg maga sárgán pontozott jelzéssel sokkal több futó homokot sejtet, mint a mennyi hazánk nagyobbik alföldjén valóban van, ellenben több nálunk a lösz, mint a mennyit a világoszöld szín föltüntet. A 12. sz. térkép: »Karte der Verbreitung nutzbarer Mineralien in der österreichisch-ungarischen Monarchie nebst Bosnien-Herzegowina« hasonlóképen Toula munkája és némely sajtóhibáit leszámítva szép kivitelű és értékes munka; annál gyarlóbb azonban a kísérő szövege hazánkat illetőleg; jó volna pl. érteni, hogy az arany lelő helyei közt mit jelent »Budapest: Matzner Bergwerks Union (Com. Heves). Hibás továbbá: Zips-Igló (Com. Szatmár), Weisskirchen in Banat, Paród, Szász, Balábánya, Pelsőcz-Ardó, Kisbánya, Theissholtz (Com: Solt), Skrisáp, Krapina (Com. Ágram), Nagy-Ajla, Svóbánya«. Ez nem mind puszta sajtóhiba.

A 13. sz. térkép czíme: Waldkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie mit Einbeziehung Bosniens und der Heregowina von Dr. Josef Chavanne. A térképen világoszöld összefüggő területek és kisebb foltok jelölik az erdők kiterjedését és elhelyezkedését; kísérő szövegéből pedig kiviláglik, hogy monarchiánk Európában az erdőterület nagysága szempontjából a 3-ik helyet foglalja el; Oroszországban ugyanis 38%-ot, Skandináviában 37%, nálunk 31%-ot képvisel az. Az erdőszegény Duna-Tisza síkján 10.4%-ot tesznek az erdők, melyekben 17% túlevelű, 71% pedig lombos fa. Hazánkra nézve érdekes összeállítást tett Chavanne az erdők kiterjedéséről törvényhatóságok szerint. Ugyanis:

Az Alpok vidékén erdős területet mutat föl:

Ogulin kerület.....	54 ^o / _o	Pétervárad kerület.....	37 ^o / _o
Pozsega megye.....	54 »	Vas megye.....	31 »
Lika-Otocsány kerület...	51 »	Veszprém megye.....	30 »
Új-Gradiska.....	47 »	Zala megye.....	30 »
Verőcze megye.....	46 »	Somogy megye.....	28 »
Fiume megye.....	44 »	Sopron megye.....	27 »
Banat (?).....	42 »	Baranya megye.....	21 »
Kőrös megye.....	40 »	Szerém megye.....	16 »
Varasd megye.....	39 »	Tolna megye.....	12 »
Zágráb megye.....	39 »	Székes Fehér megye....	11 »
Belovár megye.....	38 »	Győr megye.....	8 »
Brod kerület.....	38 »		

A Kárpátok mellékein :

Máramaros megye.....	63 ^o / _o	Trencsén megye.....	34 ^o / _o
Zólyom »	56 »	Sáros »	34 »
Csik »	53 »	Hont »	34 »
Ung »	52 »	Ugocsa »	34 »
Gömör »	50 »	Besztercze-Naszód megye	33 »
Brassó »	50 »	Alsó-Fehér »	33 »
Liptó »	49 »	Nógrád »	32 »
Turóc »	48 »	Arad »	31 »
Háromszék »	48 »	Hunyad »	31 »
Maros-Torda »	46 »	Zemplén »	28 »
Bereg »	45 »	Szilágy »	28 »
Torna-Abauj »	43 »	Árva »	27 »
Szeben »	43 »	Bihar »	27 »
Torda-Aranyos »	42 »	Szatmár »	26 »
Krassó-Szörény megye ..	41 »	Kis-Küküllő »	26 »
Fogarás » ..	40 »	Nyitra »	24 »
Szepes » ..	39 »	Kolozs »	24 »
Bars » ..	39 »	Udvarhely »	17 »
Nagy-Küküllő » ..	35 »	Szolnok-Doboka »	12 »

A két magyar alföldön :

Borsod megye.....	33 ^o / _o	Szabolcs megye.....	54 ^o / _o
Pozsony »	20 »	Bács-Bodrog megye.....	5 »
Esztergom »	20 »	Hajdú megye	3 »
Komárom » ..	13 »	Jász-Nagykún-Szolnok m.	16 »
Heves »	13 »	Torontál megye	15 »
Temes »	13 »	Békés »	13 »
Moson »	6 »	Csanád »	12 »
Pest-Pilis-Solt-Kiskún m.	6 »	Csongrád »	07 »

A 16. sz. térképnek címe : Die Verteilung der Bevölkerung nach Religionsbekenntnissen, dargestellt auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung von 31. December 1880. Von Franz Ritter von Le Monnier. Az egész lap 4 egyenlő kartonból áll ; egyikén a római és görög-katholikusok, másikon a görög és örmény-keletiek, a harmadikon az ágostai és helvét-protestansok, a negyediken az izraeliták elterjeszkedése aránya van 14 színben föltüntetve. Hazánkban az 1857, 1869 és 1880. évi népszámlálásokból kitetszőleg a római katolikusok száma 47·82°/_o-ról 50·18°/_o-ra emelkedett, a görög katolikusoké 10·10°/_o-ról 9·57°/_o-ra süllyedt, a görög kele-

tiéké 17·89°/_o-ról 15·57°/_o-ra, az evangélikusoké 7·58°/_o-ról 7·18°/_o-ra, a helvét hitvallásaké 13·38°/_o-ról 12·98°/_o-ra; az izraelitáké ellenben 3·02°/_o-ról 4·88°/_o-ra emelkedett.

A 17. sz. térkép czíme: Karte der Territorial-Einteilung des k. k. Heeres und der beiden Landwehren, der Vertheilung der Garnisonen, sowie des Verhältnisses der Kriegsdiensttauglichkeit von Franz Ritter von Le Monnier. Az egyik kartoné: Verteilung der Untermässigen, d. i. jener ärztlich Untersuchten, welche wegen nicht erreichter Minimalkörperlänge (1·554 M.) bei der Assentirung zurückgestellt worden. A másik kartoné: Verteilung der Männer grossen Schlages, d. i. jener bei der Assentirung ärztlich Untersuchten, welche 1·705 Meter und darüber massen. A kísérő szövegből kiviláglik, hogy az 1867—1876 közti 10 év alatt átlag 32,319 ember vált ki a hadseregből, elhalt 9162, öngyilkos lett 299 (ezek száma 1869—1876 közt 245-ről 408-ra emelkedett), elszökött 1452, kimustráltak szolgálatközben szerzett fogyatkozások miatt 6335-öt, állítás előttiekért 1140 embert. Igen érdekes grafikai tábla mutatja a tisztikar nyelvismereteit. Francziául beszél a törzskarból 78°/_o, a műszaki csapatokból 54°/_o, a lovasságból 38°/_o; szláv nyelveket beszél az utászok 66°/_o-ka, a tűzérek 54°/_o-ka, a vadászok 41°/_o-ka; olaszúl tud a törzskar 53°/_o-ka, a vadászok 41°/_o-ka, a műszaki (genie) csapatok 36°/_o-ka; magyarul a lovasság 31°/_o-ka, a gyalogság 14°/_o-ka, az utászok 20°/_o-ka; angolul ért a törzskar 13°/_o-ka, a műszakiak 10°/_o-ka, a lovasság 5°/_o-ka; románul a törzskar és utászok 7°/_o-ka, a hidászok 6°/_o-ka. Nem érdektelen még a hitfelekezet szerinti elosztakozás a hadsereg legénysége közt. Római katolikusok legtöbben vannak a műszakiaknál (94·7°/_o) és hidászoknál (94·2°/_o), legkevesebben a gyalogságnál (61·8°/_o); görög katolikusok és görög keletiek legsűrűbben a gyalogság- és utászoknál, legritkábban a műszakiak- és hidászoknál; az ágostaiak leggyakoribbak a gyalogságnál, legritkábbak a vadászok közt; a helvét vallásuak legsűrűbben (10·5°/_o) vannak a lovasságnál, legritkábban a vadászok és műszakiaknál; végül az izraeliták legerősebb számot mutatnak az egészségügyi (6·8°/_o), legkisebbet (0·5°/_o) a hidászoknál.

A 20. sz. térkép czíme: Verteilung der Ortsgemeinden über 2000 Einwohner in Oesterreich-Ungarn von Franz Ritter von Le Monnier. A 2000—5000 és 5000—10.000 lakos és községek kék jelzéssel advák, a 10.000—20.000 20 000—30.000, 30.000—50.000 50.000—100.000, végre az azon fölül számláló lakosságú városok-

kat piros szín jelzi, — az 5000 lakosságuaktól kezdve meg is vannak nevezve. A kísérő szövegben felsorol szerző hazánkból is 44 várost, házaik számával és a lakosság arányával, mely egy házra esik. Így van a következő helyeken:

	Budapest	10.748	ház	átlag	33	lakóval
	Szabadka	9.866	»	»	6	»
	Szeged	9.746	»	»	7	»
	Hódmező-Vásárhely	9.148	»	»	5	»
5.	Kecskemét	6.944	»	»	6	»
	Debreczen	5.438	»	»	9	»
	Versecz	3.885	»	»	5	»
	Zombor	3.873	»	»	6	»
	Arad	3.793	»	»	9	»
10.	Kolozsvár	3.736	»	»	8	»
	Pécs	3.201	»	»	9	»
	Ujvidék	2.823	»	»	7	»
	Baja	2.823	»	»	6	»
	Nagyvárad	2.778	»	»	11	»
15.	Temesvár	2.588	»	»	13	»
	Szatmár-Németi	2.432	»	»	8	»
	Pancsova	2.409	»	»	7	»
	Eszék	2.405	»	»	7	»
	Pozsony	2.015	»	»	24	»
20.	Székes-Fehérvár	1.974	»	»	13	»
	Selmech	1.937	»	»	8	»
	Győr	1.814	»	»	11	»
	Zágráb	1.736	»	»	16	»
	Zimony	1.714	»	»	7	»
25.	Kassa	1.660	»	»	15	»
	Ruma	1.563	»	»	5	»
	Fiume	1.503	»	»	14	»
	Marosvásárhely	1.499	»	»	8	»
	Komárom	1.486	»	»	9	»
30.	Sopron	1.226	»	»	19	»
	Varasd	1.149	»	»	9	»
	Mitrovitz	1.123	»	»	6	»
	Kaproncza	1.060	»	»	6	»
	Karlócza	699	»	»	7	»
35.	Petrinja	693	»	»	6	»
	Brod	690	»	»	6	»

Pétervárad.....	545 ház átlag	6 lakóval
Sziszek.....	531 » »	10 »
Pozsega.....	512 » »	6 »
40. Kőrös.....	509 » »	7 »
Károlyváros.....	458 » »	13 »
Buccari.....	427 » »	4 »
Zengg.....	425 » »	4 »
Belovár.....	384 » »	8 »

A 21. sz. térképnek címe: Karte der Zu- und Abnahme der Bevölkerung Oesterreich-Ungarns in dem Zeitraume 1869—1880 auf dem flachen Lande und in den Städten auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung von 31. December 1880. Von Dr. Franz Ritter von Le Monnier k. k. Ministerial-Vice-Secretär. E szép kivitelű térkép 7 színnel jelzi a lakosság növekedését, 3-mal a fogyást, 11-ikkel (czitromsárga) a maradást. Városaink népességének szaporodása így áll:

Budapest.....	33·2 ⁰ / ₀	Komárom.....	6·9 ⁰ / ₀
Pécs.....	20·3 »	Brassó.....	6·5 »
Kassa.....	20·0 »	Baja.....	6·2 »
Kolozsvár.....	13·4 »	Versecz.....	5·8 »
Székes-Fehérvár.....	12·9 »	Szeged.....	4·9 »
Ujvidék.....	11·5 »	Győr.....	4·7 »
Debreczen.....	10·8 »	Temesvár.....	5·5 »
Sopron.....	10·0 »	Hódmező-Vásárhely... ..	3·7 »
Nagyvárad.....	9·1 »	Pozsony.....	3·1 »
Kecskemét.....	8·9 »	Szeben.....	2·3 »
Szabadka.....	8·9 »	Zombor.....	1·6 »
Arad.....	8·7 »	Maros-Vásárhely... ..	1·6 »
Selmecez.....	8·7 »	Pancsova.....	1·4 »
Szatmár.....	7·3 »		

24. sz. térképül Le Monnier lovag »Creditwesen« címűt ígért, de helyette a következőt adta: Das Geschlechtsverhältniss der Bevölkerung Oesterreich-Ungarns nach der Zählung von 31. December 1880. E 17 színben nyomott csinos térkép világos ábrázolást nyújt a nemek elterjedése felől. A városokban a nőcselédesség nagyobb száma általában fölszökteti a hölgyek arányszámát. 1000 férfira 1200 nőnél több jut délnyugoti Tirolban és Krajna, Fiume-Zágráb megyék egybeszögellésénél; 694 nő jut 1000 férfúra Istria délnyugoti partjain Rovigno kivételével, hol már a hölgyek száma aránylag 1119. Európa államaiban 1000 férfira jut nő;

Portugal	1084	Dánia	1035
Württemberg	1071	Poroszország	1033
Svédország	1064	Orosz birodalom	1027
Norvégia	1060	Hollandia	1022
Szászország	1057	Magyarország	1018
Baden	1052	Franciaország	1008
Bajorország	1049	Belgium	1001
Egyesült Britannia	1047	Itália	995
Ausztria	1047	Szerbia	988
Spanyolország	1042	Éjsz. Amerikai Unio	965
Finnország	1041	Románia	944
Svajcz	1041	Bosznia	906
Német birodalom	1039	Görögország	906

Magyarország városaiban minden 1000 férfúra esik:

Pozsonyban	1251	Nagy-Váradon	1075
Kassán	1230	15. Budapesten	1072
Győrött	1183	Kecskeméten	1056
Komáromban	1182	Pancsován	1055
5. Temesvárott	1165	Zomborban	1053
Sopronban	1132	Pécsett	1049
Székes-Fehérvárott	1120	20. Szatmár-Németiben	1041
Selmezen	1115	Verseczen	1041
Maros-Vásárhelytt	1108	Szabadkán	1032
10. Ujvidéken	1100	Debreczenben	1031
Aradon	1095	Hódmező-Vásárhelyt	989
Baján	1093	20. Szegeden	985
Kolozsvártt	1081	nő.	

A hátralevő 7, 14—15, 19, 22—23. sz. térképek még 2 füzetben fognak ezután megjelenni.

Hanusz István.

Die Erdrinde und ihre Formen. Ein geographisches Nachschlagebuch in lexicalischer Anordnung nebst einem Thesaurus in 37 Sprachen von Joseph Zaffrank Edler von Orion, k. k. Major und Lehrer an der technischen Militär-Akadem'e in Wien etc. Wien. Pest. Leipzig A. Hartleben's Verlag 1885. (Alle Rechte vorbehalten.) Nagy 8-ad rétű 9½ ív, ára kötve egész vászonban 3 márka.

E szépen kiállított munka szerzője a földrajzi irodalom terén nem új ember; a velencei nemzetközi geográfiai kongresszuson következő című műveiért kapott jutalmat 1881-ben: 1. Elementare und angewandte Terrainlehre. Anwendung der Terrainlehre. Znam 1869. 2. Plan- und Kartenlesen sammt (für diesen Zweck bearbei-

teter) Terrainlehre. 3. Aufl. Wien 1872. 3. Népszerű utasítás a tervrajz és térkép olvasáshoz és tereptan. A 3-ik kiadás után a m. k. honvédelmi ministerium rendeletéből fordítva és tankönyvül elfogadva. Budapest 1873. Nyomatott Vodiáner F.-nél. 4. Militär-Kartographie. Officieller Weltausstellungs-Bericht. Wien 1873. 5. Apparat für die Aufnahme nach dem Augenmasse. Wien 1873. 6. Geographische Darstellung des Terrains in Plänen und Karten (Theoretisch-practische Schule für das Situationszeichnen) 3. Aufl. Wien 1873. Mit einer Zeichenschule. 7. Zeichenschlüssel zum Lesen russischer Karten (russisch, deutsch, ungarisch). Teschen 1874. 8. Compendium kartographischer Signaturen Wien 1879. 9. Signaturen in- und ausländischer Kartenwerke nebst den in diesen am häufigsten vorkommenden Worten und Wortabkürzungen in 10 Sprachen. 10. Gemeinfassliche Anleitung zum Croquiren des Terrains mit und ohne Instrumente. Zum Selbstunterrichte und für Schulen. 3. Aufl. Wien 1881.

Míg Parmentier tábornok földrajzi szótárai (ismertetésök a Földr. Közl. 1884. 319—322. 1885. 22—25. lapjain) a francia nemzet magánhasználatára írt munkák, Zaffrank őrnagynak e 11-ik műve nemzetközi érdekű; létrejövetelének célját legjobban okadatozza maga az előszó. A ki, úgy mond, földrajz-, földtan-, helyrajz- és tereptani tanúimányokkal foglalkozik vagy oda vágó munkákat olvas, lépten-nyomon bukkan olyatén kifejezésekre, melyek jelentését gyorsan és röviden óhajtáná ismerni. Nincs mindenki abban a helyzetben, hogy mind ama művekkel rendelkezessék, melyek neki fölvilágosítást nyújtanak; de ha kezénél volnának is, már maga az utánkeresés fáradságos és időrabló. Bármilyen vaskos legyen is egy Konversations-Lexikon, az az idegen nyelvű kifejezések és provincialismusokra nézve fölvilágosítást nem ad, megtehetik ezt a különféle nyelvek szótárai, de azokból egész könyvtárt kellene készletben tartani. Könnyű utánnézés, megfelelő fölvilágosítás a cél, mit e könyv maga elé tűzött.

I. része (Die Erdrinde und ihre Formen) magában foglalja a föld kérgét alkotó fontosabb közetek, a föld felszínéhez tartozó képletek és tünemények nomenklaturáját és terminológiáját. Vannak adva provincialismusok és lokalismusok nemcsak német nyelven, de olykor idegen nyelvek köréből is. II. részét a Thesaurus képezi, mely németül magyarázza meg a leggyakrabban előforduló kifejezéseket, valamint az olyanokat is, melyek a földrajzi elnevezésekkel összefüggésben állnak; ez abc-rendben adott szókinés állító-

lag 37 nyelvből van véve, minden kifejezésnek bővebb magyarázatát azonban szintén németül az I. részben találhatni föl. A III. rész compendiumot képez a II-ik részből és minden német földrajzi fogalmat az idegen nyelvek egész sorából vett saját kifejezésekkel jelöl meg és pedig a német abc szerint a következő nyelveken: albán, arab, cseh, bolgár, chinai, dán, angol, francia, görög, hollandi, olasz, japán, horvát, norvég, perzsa, lengyel, portugál, román, orosz, ruthen, szerb, tót, svéd, spanyol, török és magyar, némely szavak még ó-görög és irlandi nyelven is advák; e nyelvek száma 28, a német a 29-ik.

A magyar műszavak magyarázatához szó fér, mert egy részökkel úgy vagyunk, mint az osztrák-magyar vasúttársaság hirdetéseivel, németül kell előbb olvasnunk, ha a magyart meg akarjuk érteni. Ilyenek:

Alaptájör (!) = Basisregion
 Áteres = Durchlass
 Átvágás = Walddurchhau
 Benyergelés = Einsattlung
 Csorga = Siefe, Rinne
 Faeresztő út = Holzriese
 Fáshely = Gehölz
 Fej = Kuppe, Koppe, Berggipfel
 Fel = Hoch
 Felszántott föld = Acker
 Fövényhalom = Dünen
 Hajóda (!) = Dock
 Murnya (!) = Mulde
 Réttó (!) = Weiher
 Sziklatájör (!) = Felsregion
 Hárító gát = Buhne

Havastájör = Alpenregion
 Hegyeresz = Abhang
 Hegyvágás = Bergschneide
 Horganyzó (!) hely = Ankerplatz
 Jegeshegyi = Moräne Gletscherschutt
 Lák (!) = Teich
 Lovasút = Reitsteg
 Málhásút = Saumweg
 Mart = Gestade
 Művelési föld = Culturland
 Murrnya (!) = Murre, Schwemmkegel
 Tengerposvány = Lagune
 Terephát = Bergrücken
 Tutajpatak = Flossbach.

Hibás értelmezésűek a következők:

Bokor = Gebüsch
 Ér = lange in Krümmungen sich hinziehende, meist sumpfige, schmale Bodenvertiefungen in den ungarischen Ebenen
 Hegytő = Bergfluss
 Medencze = Weiher

Monostor = Kloster
 Puszta = Wüste
 Sivata = Steppe
 Land = Fenek
 Sennhütte = havasi huta (!)
 Überfuhr = komp
 Weiler = fátyol.

Ha esetleg ennyi fogyatkozásban talál szenvedni e munka egyéb nyelvek kezelésénél is: úgy belső értéke messze mögötte állna külső megjelenése csínosságának.

Hanusz István.

Prof. G. Droysens allgemeiner historischer Handatlas in 96 Karten mit erläuterndem Text, ausgegeben von der geographischen Anstalt von Velhagen und Klasing in Leipzig unter Leitung von Dr Richard Andree Bielefeld und Leipzig. Preis vollständig 20 Mark, erscheint in 10 Lieferungen à 2 Mark.

E térképgyűjteményből, mely tartalomjegyzékében csak 88 lapot és 92 oldal kísérő szöveget ígér, eddig 4 füzet jelent meg 10 ívre terjedő térkép-mennyiség és ugyanannyira rúgó magyarázattal, 43+58 cm. nagyságú folio alakban; mivel pedig a lapok mindkét oldala be van térképekkel és kartonokkal nyomva, azok összes száma tulajdonképen 130. Emeli értéküket különösen az, hogy a mértékarány legtöbbjőknél ki van téve. A velők megismerkedés legtermészetesebben úgy történik, ha címeket egyenkint felsoroljuk:

Az 1. lapon van. Niebuhr's Versuch einer Welttafel nach Herodot. Weltkarte nach Eratosthenes (nach Berger.) Erdkarte nach Ptolemaeus. Die den alten bekannte Welt 1: 55,000.000 aequatoriál arányban. Westlicher Teil der Peutinger'schen Tafeln vom Jahre 1264. (Copie römischer Routenkarten etwa aus der I. Hälfte des III. Jahrhunderts nach Chr.) Segment I—VI. A 2. lapon: Aegypten (1: 3,000.000). Der Nilllauf zwischen Hiera Sycaminos und Meroe (1: 1,000.000). Alexandria. Thebae (1: 1,000.000). A 3. lapon: Umgebung von Jerusalem (1: 250.000). Palästina (1: 1,000.000.) Gebiete der 12 Stämme (1: 3,000.000). A 4. lapon: Jerusalem (1: 10.000). Karten zur biblischen Geschichte cím alatt Mesopotamia, Assyria und Babylonia (1: 8,000.000). Palästina vor der Entstehung des israelitischen Königthums. Zur Zeit der Könige. Nach der Zerstörung Jerusalems. (70. nach Chr.), mind a három karton 1: 3,000.000 arányban.

Az 5. lapon: Reisen des Apostels Paulus (1: 12,000.000). Bööthien und Attika (1: 750.000). Umgebung von Athen (1: 400.000). A 6—7. lapon: Griechenland (1: 1,500.000). Creta (1: 3,000.000). A 8. lapon: Karten zur griechischen Geschichte cím alatt. Olympia nach den deutschen Ausgrabungen (1: 10.000). Umgegend von Troja (1: 200.000). Hellas beim Beginn des peloponnesischen Krieges (431 v. Chr.) 1: 6,000.000 arányban. Akropolis von Athen (1: 10.000). Akropolis von Mykenae (1: 7.500). Das alte Athen

(Nach Curtius und Kaupert) 1 : 25.000 arányban. Reiche der Diadochen (1 : 25,000.000).

A 9. lapon: Reich Alexanders des Grossen (1 : 15,000.000). Schlacht bei Issus (333. v. Chr.) 1 : 500.000 arányban. Schlacht am Granicus (334 v. Chr.) 1 : 600.000 arányban. Tyrus (1 : 60.000). A 10–11. lapon: Italien (1 : 2,500.000). Die XI. Regionen Italiens unter Augustus (1 : 10,000.000). Campania (1 : 800.000). Die römischen Fora (1 : 10.000). A 12. lapon: Plan von Rom 1 : 25.000). Umgebung von Rom (1 : 400.000).

A 17-ik lapon: Die unteren Donauländer zur Römerzeit (1 : 6,000.000). Provinzen der späteren Kaiserzeit (nach der Einteilung Diocetians) 1 : 24,000.000 arányban. Germanien (1 : 6.000.000). Germania Magna nach Ptolemaeus. A 18. lapon: Entwicklung des römischen Reiches (1 : 20,000.000). Teilung des Römerreiches in Ost- und Weströmisches Reich nach Theodosius Tod, 395 n. Chr. (1 : 50,000.000). Die Rheinlande zur Zeit der Römer (1 : 4,000.000). A 19. lapon: Europa zur Zeit der Völkerwanderung cím alatt. Hauptzüge der Völkerwanderung im IV. und V. Jahrhundert. Staatenbildung beim Untergange des weströmischen Reiches (II. Hälfte des V. Jahrhunderts), mind a kettő 1 : 20,000.000 arányban. Europa beim Tode Theodorich's des Grossen (526.) Nach dem Tode Justinians I. (565.), mind a kettő 1 : 40,000 000 arányban. A 20. lapon: Das Frankenreich unter den Merowingern (1 : 6,000.000.) Teilung des Frankenreiches nach Chlodwigs Tode 511., Nach Chlotars I. Tode 561. Nach dem Vertrage von Andelot 587; mind a három karton A. Longnon után (1 : 18,000.000).

A 29. lapon: Wettinische Lande um 1675. (1 : 2,000.000). Nach der wittenbergischen Kapitulation 1547. Nach dem Wiener-Kongress 1815., mind a két karton 1 : 6,000.000 arányban. Welfische Lande (1 : 1,800.000). Welfenlande nach dem Wiener-Kongresse (1 : 5,000.000). A 30–31. lapon: Deutschland im XV. Jahrhundert (1 : 3,400.000.) Europa im XIV. Jahrhundert (1 : 40,000.000). A 32. lapon: Deutschlands Kreiseinteilung (1 : 7,000.000). Entwicklung der bayerischen Monarchie (1 : 2,000.000.) A kartonon Stammlande-Erwerbungen in XV—XIX. Jahrhunderten. A 33. lapon: Die Kirchenprovinzen Mitteleuropas um 1500. (1 : 9,000.000) és Konfessionskarte Mitteleuropas um 1555. (1 : 6,000.000). A 34–35. lapon: Deutschland im XV. Jahrhundert (1 : 3,400.000). A kartonon: Europa am Ende des XV. Jahrhunderts (1 : 40,000.000). A 36. lapon: Territorialentwicklung Oesterreich-Ungarns (1 : 4,500.000).

A 65. lapon: Spanien seit dem XVI. Jahrhundert és Italien zur Langobardenzeit. a kartonon: Entwicklung des Kirchenstaates, mind a három 1: 6,000.000 arányban. A 66—67. lapon: Italien im X—XII. és XV—XVIII. Jahrhundert, a kartonon Die Herrschaftsgebiete der römischen Kirche und Markgräfin Mathilde von Tuscanien zu Ausgang des XI. Jahrhunderts, mind a három szintén 1: 6,000.000 arányban. Italien um das Jahr 1300. (1: 4,000.000). A kartonon: Die Kirchenprovinzen Italiens bis zum XV. Jahrhundert (1: 12,000.000). A 68-ik lapon: Italien im Jahre 1799. (1: 6,000.000). A kartonokon: Italien 1806. Ugyanaz 1810, mind a kettő 1: 18,000.000 arányban. Italienische Kriegsschauplätze (1: 1,650.000). Italien von 1815 bis zum Züricher Frieden 1859. (1: 10,000.000). Schlachtfeld von Magenta am 4. Juni, Solferino 24. Juni 1859., mind a két kartonnak mértékaránya 1: 300.000.

A 73. lapon: Polen (1: 5,000.000). Polen zu Anfang des XI. Jahrhunderts. Unter Jagello (Wladislaw II.) Ende des XIV. Jahrhunderts. Nach der lubliner Union 1569. und vor dem Frieden von Oliva 1660. Mind a három karton 1: 15,000.000 arányban. A 74—75. lapon: Die Mittelmeerländer zur Zeit der Kreuzzüge cím alatt az egyik térkép Zur Zeit des I. Kreuzzugs (1096.), a másik Nach dem IV. Kreuzzuge (1202—1204), mind a két lap 1: 12,000.000 arányban. Umgebung von Jerusalem (1: 800.000). Syrien zur Zeit der Kreuzzüge (1: 4,000.000). Jerusalem zur Zeit der Kreuzzüge (1: 20.000). A 76. lapon: Das oströmische Reich (1: 9,000.000) Oströmisches Reich unter Justinian I. (527—565.) 1: 40,000.000 arányban. Einwanderung der Slaven im VII. und VIII. Jahrhundert (1: 25,000.000).

A 81. lapon: Karten zur orientalischen Frage cím alatt Europäische Türkei von 1669. bis zum Frieden von San Stephano 1878. Europäische Türkei nach dem Frieden von Berlin 1878. mind a kettő 1: 12,000.000 arányban. Griechischer Befreiungskrieg 1821—1829. (1: 5,000.000). Krieg in der Krim 1854—1855. (1: 1,300.000). Sewastopol (1: 200.000). Russisch-türkischer Kriegsschauplatz in Bulgarien 1877—1878. (1: 2,000.000). Plewna 1877. (1: 600.000). A 82—83. lapon: Zeitalter der Entdeckungen 1: 90,000.000 aequatoriál arányban. Martin Behaim's Globus 1492. (Vorstellung des XV. Jahrhunderts verglichen mit den wirklichen Formen. Als Fixpunkt der Vergleichung ist die Meerenge von Gibraltar angenommen). Mexico. Eroberung durch Cortez (1: 3,000.000). Westindien und Mittelamerika zur Zeit der Entdeckung (1: 30,000.000).

Entdeckungen der Normannen (1:180,000.000). Vorder-Indien zur Zeit der portugiesischen Eroberungen (1:30,000.000). Joh. Schöners Globus. (Vorstellung der Zeit vor Magelhaes Entdeckungsfahrt. Nach H. Kiepert). A 84. lapon: Nordamerika cím alatt Entdeckung, Kolonisation und Staaten von Nordamerika (1:40,000.000). Kolonien auf der Ostküste von Nordamerika bis 1664. (1:12,000.000). Die Ostküste von Nordamerika 1664—1783. (1:24,000.000). Entwicklung der Vereinigten Staaten von Nord-Amerika seit 1783. (1:25,000.000). Die Kämpfe um Richmond 1861—1865. (1:5.000).

A 85. lapon: Südamerika (1:36,000.000). Der Negerstaat Palmares circa 1630—1699. (1:7,500.000). Egy külön karton Dél-amerikában a spanyolok és portugálok birtokait tünteti föl a XVI. században, a német alföldiekét a XVII-ben. A 86—87. lapon: Kolonial- und Weltverkehrskarte aequatoriál (1:90,000.000) arányban. Das Kamerun-Gebiet (1:5,000.000). Gold- und Sklavenküste (1:10,000.000). West-Indien (1:30,000.000). Senegambien und Sierra Leone (1:10,000.000). Südafrika (1:15,000.000). Vorder-Indien (1:30,000.000). A 88. lapon: Religionskarte der Erde. Három kisebb kartonon Ausbreitung der Europäer, der Chinesen, der Neger külön.

E térképek mind tervezetők, mind kivitelők technikájának kitünőségét tekintve méltó összes mellékdarabját képezik a Richard Andree-féle 86. lapon ígért, de 96-on 92 lapnyi kíséző szöveggel 1881-ben megjelent Allgemeiner Handatlasnak, mely nemcsak díszére válik a német kartografiának; de a jelen történelmi atlaszszal együtt kitünően használható munka. Mind a két térkép-mű annyiban ügyekszik a nemzetközi délvonal kérdését haligaiagon megoldani, hogy besztást a greenwichi meridián szerint nyert. A Droysen-féle történelmi atlaszt pedig kiválóan ajánlja az, hogy a földrajz történetére sokkal több gondot fordít mint a mennyit általában a csak politikai területváltozásokat figyelembe vevő történelmi térképgyűjtemények tanusítani szoktak. Kartonjain és tervrajzain kívül nagyon értékessé teszik Herodot, Eratosthenes, Ptolemaeus, Peutinger térképei, Behaim és Schöner globusai, az európaiak, chinaiak és négerek elterjeszkedésének külön föltüntetése. A kíséző szövegben Guthe, Steffen, P. W. Ullrich, H. Kohl, Baldamus, Arras, A. Scobel ismert neveivel találkozunk.

Hanusz István.

Schweiger-Lerchenfeld: Afrika im Lichte unserer Zeit. I. Theil. Hartleben kiadása. 526 1 Ára 3 frt 50.

A napirenden levő geogr. témáknak igen szerencsés feldolgozójának, Schw.—L.-nek, A nőkről, (Das Frauenleben der Erde), a Keletről

és a tengerek életéről írt munkái szívesen olvasott könyvek, s így Afrikáról szóló jelen műve is kelendősegre számíthat. Népies hangon tartott értekezései Afrika múltjáról, természeti és néprajzi viszonyairól szólnak, összefüggő, kerek és értelmes előadásban. A szakembernek ugyan ujat épenséggel nem mond, de laikus, kinek nincs érkezőse a geogr. folyóiratokban és monographiákban lapozgatni, okulást talál benne Afrika jelen képéről s a szerencésen választott illusztrációkból fogalmat nyerhet a fekete continens belsejéről és lakóiról.

Cz. G.

Ratzel: Völkerkunde. I. Band. Leipzig 1885.

A mű egy nagyobb cyclusnak kiegészítő része. Brehm módorában u. i. négy német tudós: Ranke, Ratzel, Neumayer és Kerner a föld életét fogják tárgyalni. Az anthropologoiai részt Ranke, az ethnographiait Ratzel vállalta magára. Utóbbinak eddig megjelent füzetei szigorú alaposság mellett irányzatosság nélküli tárgyiasággal ismertetik az afrikai népek életét. Az illusztrációk java része kitünő. csupán a színezett táblák leledzenek a színhatásnak természet-ellenes túlhajtásában s így, sajnos, Brehmnek e nemű illusztrációitól nagyon messzire estek; pedig a népies munkának fő vonzó erejét talán épen ezek a színezett ábrázolatok (aquarell) képezik. Az ethnographia három részből fog állani. Az első rész Afrikának van szentelve, a második a félig művelt s a harmadik a történelmi rasszokat írja le. A kötetek ára egyenkint 8 frt. (!)

Cz. G.

A. Miller-Hauenfels: Theoretische Meteorologie. Wien 1885. 129. lap.
Ára 2 frt

Tulajdonkép nem is meteorologiai e könyv, hanem a légáramlásoknak mathematicai törvényekre való levezetése. A meteorologianak többi részeire pl. a nyirkosság tüneményeire ki nem terjeszkedik a szerző. Sikerült ugyan neki math. képleteket találnia, de még oly szaktekintély, mint Dr. H a n n is, tartózkodva nyilatkozik értékükről. Részünkről sem e képleteknek, sem a német »Seevarte« közlönyében (Annalen der Hydrographie und maritimen Meteorologie) kiadott math. kísérleteknek nem tulajdoníthatunk absolu tudományos értéket, mert a meteorologiai megfigyelések óriási tömegének daczára is, kevés a gyűjtött anyag a természeti törvényeknek mathematicai megállapítására. Különben a szakaszok címei a következők: 1. A Mariotte-Gay-Lussac törvénye mint a meteorologiai tünemények főelve. 2. A légkör meglazítása (Auftrieb). 3. A légnyomás különfélesége. 4. A hó mint szélkozó. 5. A felszálló áramlás és a nedves áramlások, 6. Eltérített szelek. 7. A légkör 2 fő

regiója. 8. Zavarok és szélrendszerek. 9. Az esési gradiens nélküli szél mozgása. 10—11. A passatok. 12. A sarki szél (axialer Wind) járása. 13. A gradiens beáramló és kiáramló szeleknél. 14—15. A szelek tengelymozgása. 17. A szelek hőviszonyai. 18. A légköri ár-apály. *Cz. G.*

Carus Sterne: Die Krone der Schöpfung. Vierzehn Essay's über die Stellung des Menschen in der Natur. Wien. Prohaska 1885. 313 lap.

Carus Sterne az ismert darvinista-író e 14 tanulmányban elítéli a modern pessimismust (Fauststimmung); az ember fokozatos fejlődésében garanciát talál arra nézve, hogy a darvinismus ki fog békülni a theológiával; geographiai és embertani szempontból legérdekesebbek a népek színérzékéről, az emberi nyálkáról, mint méregről s az öregek idomításáról (Die Zähmung der Alten durch die Jungen) szóló szellemes tanulmányai, melyek gondos styl-toiletteben igen behizelgő módon csinálnak propagandát Darwin tanainak. A szerző különben tanának valódiságáról úgy van meggyőződve, mint Kopernick csillagászati rendszerének igaz voltáról s e miatt egy-két helyen türelmetlen polemikus és tendencziósus hangba esik. *Cz. G.*

Methodik des geographischen Unterrichts von Heinrich Matzat. Mit 36 lith. Tafeln. Berlin 1885.

Matzat, ki a geografia didaktikájával foglalkozó irodalomban Zeichnende Erdkunde cz. könyvéről ismeretes, ezen 382 lapra terjedő munkában részletesen előadja nézeteit a földrajz tanításának módjáról.

Könyve két fő részre, az analitikus és szintetikus részre oszlik. Az első ismét egy empirikus és egy theoretikus részt tartalmaz. Az empirikus megismerteti a porosz és a belga elemi és középiskolai tanterveknek a geografiára vonatkozó részét; a theoretikus foglalkozik a földrajz tartalmával és terjedelmével; a földrajz leíró és ábrázoló eszközeivel; végre a földrajzi tanítás és a paedagogiai szabályok között szükségkép létrehozandó összhangzattal.

A szintetikus rész a földrajz tanmenetét és tanmódját foglalja magában. Az egész munkát pedig 36 lith. tábla fejezi be.

Matzat ezen könyvében magát Ziller tanítványának és a rajzoló módszer hívének vallja. A paedagogiai elvek, a melyek őt a geografia tanításában vezetik, Ziller elvei. A geografia tanításánál így alkalmazza azokat: A methodikus egységeket a geographiai egyesek vagy a geogr. jelenségek speciei képezzeék. A tanítás tehát mindig így fog kezdődni: »Ez alkalommal ezen vagy azon földdel ismerkedünk meg.« »Hogyan fejthető meg ez vagy ama

jelenség?« stb. Ehhez csatlakozik az analízis »Ki tud már erről a földről valamit?« stb. Az analízist a szintézis követi és itt az a kérdés, honnan vétessék az anyag az új képzetekhez? A felelet: a közvetlen tapasztalatokból, a földrajz szemlélteti eszközeiből (tér- és tájképek, globuszok, fotografiák stb.) vagy a szóbeli leírásokból. Ezek körül legfontosabbak a globus és a térképek. Matzat e pontnál foglalkozik a térképrajzolással és polemizál Wagner göttingai tanárral, a ki a német geografusok első nagy gyűlésén az ő rajzoló módszerét megtámadta. Ámbár Matzat saját álláspontjának védelmére Göthet is idézi, azon állítása, hogy a térképet csak az érti meg, a ki maga is rajzol, aligha fog általános elismerésre találni. Abban azonban igaza van, hogy az iskolában a térképrajzolás soha se legyen egyszerű másolás; hanem inkább *ex c e r p á l á s*. A rendszeresítés a szerzett ismeretek helyes alakba öntése és begyakorlása legyen. Az alkalmazás a térkép tisztázása, ezen fejezetnél M. nagyon helyesen kifogásolja azon követelést, a melyet némely tanár rendszerében megtalálhatni, hogy a tanuló az év végén a megismert földterületek térképét fejből le tudja rajzolni. Az alkalmazás egy másik nagyon czélszerű módját is ajánlja szerzőnk: minél gyakrabban kérdezze a tanár, hogyan juthatunk a kérdéses helyre. Eléggé nem ajánlható módja az alkalmazásnak, vagyis ismétlésnek!

A tanmenet megállapításánál sz. szerint az ismeretek gene-sise legyen a főszempont. A Pythagorasig terjedő korszaknak megfelelő a honismertető, a »Kopernikus«-ig terjedő korszaknak a Ritter- és a Humboldt-féle általános földleírás. Ezen tanmenet okadatolása elég fúrfangos.

A szintetikus részben sz. azon kérdéssel foglalkezik, hol kezdődjék és hol végződjék a honismertető. Igen helyesen fejt meg; kezdete lehetőleg későre halasztassék; vége pedig a történelem tanításának kezdetével essék össze.

Igen érdekesen fejtegeti sz. azon kérdést, hogy minő menetet kövessünk az országismertetőben (Länderkunde). Bár nem mindenben érthetünk vele egyet, fejtegetéseit mégis érdekesnek tartjuk. Sz. szerint az országismertető tanmenetének a történelmi tanítás tanmenetével kell megegyeznie; állításának illusztrálásául a saját iskolájában (a weilburgi gazdasági iskolában) követett menetet hozza fel, e menet a következő rendet követi: Németország és kisebb nomnédai, Balkán-félsziget, Nyugot-Ázsia, Egyiptom, Appennini-, Pyrenaei-félsziget, az Atlasz környéke stb. Mintha csak a mi gym-

nasiumaink tantervét másolta volna le! Abban is megegyezik a mi gymn. utasításainkkal, és ebben teljesen igazat kell neki adnunk, hogy a földrajzi individuumok megállapításánál a természetes és nem a politikai határokat kívánja tekintetbe vétetni; állítása igazolására Wagnert is idézi: »épen ezen pontban (a politikai beosztás alapul vételében) kell a földrajzi oktatás csekély eredményének okát keresnünk«. A politikai beosztás betanulása a begyakorlásnál történjék!

Az általános földleírás körébe sz. szerint a mennyiségtani, a a fizikai és a Ritter-féle összehasonlító földrajz tartozik. Ennek tárgyalási módja bennünket, magyar tanárokat, mióta a geografia a 4 alsó osztályra szorult, már kevésbé érdekel és azért nem is foglalkozom megismertetésével.

Érdekes végre, és sok tanulságosat tartalmaz, azon részletes tanítási terv, a melyet sz. könyvének utolsó részében közöl.

A könyvhöz függesztett térképek rajzolási módjával sehogy sem érthetek egyet; mivel mindenféle segédvonalat ellenzek, ellenzem szerzőnek köreit is, a melyeket a rajzolásnak megkönnyítésére (?) ajánl. Mindent összevéve azonban Matzat munkáját igen tanulságosnak tartom és szaktársaimnak jó lélekkel ajánlhatom.

Brózik Károly.

Rövid közlemények.

I. *Expedíciók.*

Még néhány adat Przevalszkij expedíciójáról. A »Földrajzi Közlemények« III. füzetében közöltük a nevezetes orosz utazónak három levelét, melyek közül az utolsó 1884. évi augusztus 20-án Keleti-Czájdámban kelt. Az V. füzetben rövid távirati értesítést adtunk útjának további folyásáról. Most a »Ruszkij Invalid« után kiegészíthetjük az V. füzetben jelzett geographiai adatokat s teljesebb képet nyújthatunk rólok.

Przevalszkij 1885. február 10-én a Lob-Nortól keltezett levelében előadja, hogy a múlt évben Czajdából egy havi időzés után az expedíció ismét Gaszba (ennek előtte következetesen Gaszt-nak írta e helyet. Cs. L.) ment, hol 73 tevéjük közül megbetegedett 53 darab, és hét darabot ott is kellett hagyni belőlük. Szeptember 30-án végre tovább haladhattak a Kün-Lün mentén.

Helyi legenda szerint Dsingisz-Khán idejében déli és keleti Czajdámot mongasz nevű nép lakta, mely földműveléssel is foglalkozott. A régi öntöző csatornák nyomai valóban ma is láthatók imittamott a Kün-Lün alatt. Manapság egész Czajdámot a mongolok lakják, kik tunya életet élnek és baromtenyésztésen kívül mással nem foglalkoznak. Tisztaságszeretetüket legjobban jellemzi eme mondásuk: »Úgy kell élni, a mint isten rendelte. Az igazi nomád embernek kötelessége, hogy egy év folyama alatt nyája szóréből legalább három fontot megegyék, viszont a szántóvető khinai ugyanannyi földet egyék meg mezejéről«.

Az oroszok keletkezéséről a következő legendát ismerik a mongolok. »Valamikor réges-régen Közép-Ázsia valamelyik barlangjában egy jótékony láma remetéskedett, a ki a világtól elvontan istenhez imádkozva tölté napjait. Történetesen egy nomád család vetődött e helyre, jelesül egy öreg asszony és leánya. A leány nyáját legeltetvén véletlenül ráakadt a barlangra, melyben a láma betegen feküdt. Ápolni kezdte a lámát, ki mihelyt felépült, hálából elvette az irgalmas leányzót. Mikor erről értesült annak az országnak királya, elküldte katonáit, hogy öljék meg a lámát, mert állásával meg nem férően házasságra lépett. Alig ért a sereg a láma tanyájára, ez egy kéve nádat tört és sátra körül a földbe szúrdalta azt. Aztán egyet fohászodott istenéhez, katonákká változtatta a nádszálakat és megverte az idegen sereget. A felbőszült király új csapatot küldött, majd harmadikat: mind a kettő az elsőnek sorsára jutott. Ekkor nyugtot hagyott a király a lámának; ez azonban megelégelte a földi dicsőséget; és jurtájának (meleg sátor) felső nyílásán a füsttel egyetemben elszállt a mennyekbe. Feleségének hagyta a nádból katonákká változott népen való uralmat, ettől származtak az oroszok. Testük fehér, gyakran hajuk is szőke, mert a nádszál színe is sárgás, virágja pedig csak valamivel sötétebb«.

Déli Czajdám sósmocsaras rónáinak az Uma-Muren folyó szab határt; éjszagnak és éjszak-nyugotnak egészen a tarimi medencze hegylánczáig ugyanis az Altün-Tagig tágas, viznélküli, terméketlen síkság terül el, mely sok helyen még soha nem viselte magán az emberi láb nyomát. A vadteve is csak néha napján vetődik ide. Egész utjukon csak két helyet találtak, hol víz és takarmány bőven van; ilyenek Ganszü, és Gasz a hasonló névű tóval (kerülete kb. 45 km.)

Gászban, hova novemberben érkeztek, felállították rakodójukat, hogy Tibetben téli kirándulást tehessenek. Csakhamar megta-

lálták a Lob-Norhoz vivő utat, melyen már 1877-ben megfordult Przseválszkij. Két kozákot és a fölösleges podgyászt ott hagyva a rakodón, tizenharmadmagával 25 tevével és 4 lóval nyugot felé egy tágas völgybe indult, melyet éjszokról az Altün-Tag és délről a Kün-Lün határol. Hol a két hegyláncz egyesül, 4240 m. a magasság, míg Gaszon csak 2730 m. volt. Minthogy ebben a völgyben állandó a nyugoti szél, el is keresztelte a »Nyugoti szelekvölgyének«. Lebocsátkozni innét az Altün-Tagon át Csercsen városa felé nagyon kényelmes, és bizonyára a Khotánból Khinába vivő régi út erre lehetett. Már kevésbbé alkalmas út volt az, mely Khotantól a Lob-Noron át vitt Sza-Csemenn oáznak.

Gasz vidékén 54 napot töltöttek és ez idő alatt vagy 800 kmnyi utat tettek teljesen ismeretlen és merőben sivatag jellemű területen, mely nemcsak flora, hanem fauna tekintetében is roppant szegény. Mindössze egy új juhót (argali) fedeztek fel, mely az Ovis-Dalai-Lamy nevet kapta. Annál dúsabbak voltak a földrajzi felfedezések, kivált a Közép-Kün-Lünben.

Ez a hegyláncz, mely a magas tibeti fennsíkot az aránylag alacsony czájdámi medencze felől keríti, a Ganszü délkörén óriási örökös hó lakta Dsin-Ri nevű csoportot képezi, mely magasság dolgában meghaladja a 6000 métert és a középső Kün-Lün csomópontját képezi.

E szemponttól kelet felé húzódik a Marco-Polo-hegyláncz, evvel egyenközűen, Czájdám külső kerítéseképen vonódnak a Gorünga, Dzucha, Taroj, és más hegylánczolatok egészen a Burkhan-Buddhaig bezárólag. Dsin-Ritől ÉN-felé szintén egy hólakta hegyláncz vonul el, ennek adta Przseválszkij a Kolumbus nevet; még tovább ugyanabban az irányban, egészen az Altün-Taggal való egyesülésig, húzódik egy hófödte, eddig ismeretlen hegyláncz, ez a »Moszkovszkij« (Moszkvai), melynek legmagasabb pontja a »Kreml« megüti a 6000 métert. Dsin-Ritől egyenest nyugotnak viszen egy szintén óriás és hóval fedett hegyláncz, melyet csak messziről láttak, azért kapta a »Zagadocsnyj« (Rejtelmes) nevet. Ennek legmagasabb pontja alakja miatt nyerte a »Monomach sapkája« (Sapka Monomacha) elnevezést, és bizonyára alacsonyabb a Dsin-Rinél. Valószínű, hogy ez is egyesül az Altün-Taggal, tehát az éjszaki hegylánczokkal egyetemben magasán fekvő medenczét (3500—4250 m.) zár be, melyen egy roppant sós vizü, télen jégtől ment és Pr.-tól »Be nem fagyó«-nak (Nezamerzajuscsoje) nevezett tó van, mely mintegy 54 km. hosszú és csak 10 km. széles.

Ugyanezen téli kirándulások alatt fedezték föl a »Czajdámi« hegylánczot, »A vadtevék völgyét« stb. — A bejárt terület éghajlata kitett magáért zordonságával.

Január végén visszatértek Gaszra és a Lob-Norhoz indultak, mely vagy 250 kmnyire volt tőlök. Kezdetben a lob-noriak nagyon megijedtek, nem tudván, hogy mi járásbeli emberek érkeznek hozzájuk, és elrejtöztek a nádasokban; de midőn kiderült a való, maga Kuncsikon bek, Lob-Nor kerület kormányzója, és kísérete ment eléjük és mint régi ismerősöket fogadta őket. A Lob-Norban és az alsó Tarim folyóban kevesebb vizet találtak, mint 1877-ben, az első utazáskor. — (Utazásának további czélját l. az V-ik füzetben).

A német kelet-áfrikai expeditióból csak Reichard tért ismét vissza. Schöler kapitány már Taboránál elhagyta őket; Dr. Kaiser csillagász 1882. nov. 8-án a Hikwató mellett s Dr. Böhm ornithologus 1884. márczius 27-én Upämbató környékén hunytak el. Az expeditió, melynek előbbeni viselt dolgairól már megemlékeztünk, 1883-ban szept. 1-én hagyta el Mpalát, a Tanganyika tó nyugoti partján fekvő belga állomást s innen délnyugotra menve már szept. 27-én elérkeztek a Luapulához. E hónappal később Katanga tartományba érkeztek, melynek jelenlegi főnöke Msiri, s nov. 26-án elérték a Lufirát, a Lualaba fő mellékfolyóját ott, a hol a Likulwe beléömlik. Ez utóbbi folyó mellett Kagombában egy hónapig tartózkodtak s a múlt év kezdetén Kassangoba menve febr. 4-én fedezték az Upämba tót. Kameron Kassali vagy Kikondsájától délre, mely valószínűleg ugyanaz a Kameron által említett, de helytelenül megjelölt Lohamba tóval. E tó közelében a meleg kénforrásairól nevezetes Katapenában, melyet Msiri akkor ostromolt, hunyt el Böhm. Reichard most Katangán déli irányban akart átmenni, hogy a Lualaba és Lufira forrásaihoz jusson, azonban ez utóbbtól alig tíz napi távolságra kényszerítették őt a varambák, Iramba lakosai, a visszatérésre. Msiri is ellenségesen lépett fel, úgy hogy csak fegyverrel törhetett magának utat a Lufirán át a Kunde-Irunda hegységbe; itt majdnem egy hónapig küzdött s bolyongott vezető s élelmi szer nélkül, míg végre okt. 15-én megtalálták a régi utat s nov. 6-án átmehettek a Luapulán egy napi járóföldre éjszakra a Moerotótól. Nov. 30-án ismét Mpalába ért s febr. 18-án átment Karamába s onnan Európába jött vissza. Utazása Livingston és Rebs Kameronét nyugot s Giraudét déli irányban egészíti ki s igen jelentékeny területet tesz ismertebbé Afrika térképén. *Gy.*

Bihében, Magyar László egykori országában, a bosztoni missoj

telepeket létesített. Kezdetben a mű kedvező lefolyású volt. Bailundu fővárosában, Ombalaban, már 1881. óta fenállott egy telep s néhány küldött a múlt év elején Bihébe ért, azonban csakhamar ezután Kwikwi, a bailunduk főnöke, egyes kereskedők által felingereltetve, 1884. július 4-én elűzte a missionariusokat. A véletlen úgy hozta magával, hogy néhány nappal eltávozásuk után, délfelől a Barocse birodalomból (a Zambezi mellől) Arnot S. ifjú skót missionarius érkezett Bailunduba; váratlan megjelenése a főnököt megremítette s erre az elűzött amerikai missionariusokat is visszahívta s azok Benguellából október végén ide meg is érkeztek. A missionariusok a hármas utjukat a parttól a szárazföld bensejébe igen jól felhasználták s térképet készítettek róla (1 : 1·650,000 méretben), melyen magasságméréseiket is megjelölték. Nagyrészt ugyan Bailunduig ugyanazon uton haladtak, mint Kameront, de felvételeik jobbak s Bailundutal Kamondongoig Bihében részben új utakat tettek meg.

Gy.

Uj-Guinea bensejének kikutatására Everill kapitány vezetése alatt tekintélyes expedíció indult el Ausztráliából. A földgömb e legnagyobb (785,460 négyszög kilométernyi) szigete még eddig a partokon sem ismeretes teljesen, bensejéről pedig nagyon keveset tudunk. A hollandok, kik most a nyugoti részen 384,140 négyszög kilométer területtel bírnak, az újabb időkben szintén kezdenek érdeklődést mutatni e birtokuk iránt. Az angol területen (221,570 □ km.) missionariusok már rég működnek, a németen (182,650 □ km.) Miklucho Maclay orosz báró s Dr. Finsch O. tettek nagyobb-szerű kutatásokat, bár csak a partvidéken. A láz s a benszülöttek ellenségeskedése mindeddig meggátolták az előnyomulást. A Sydneyi s Melbournei »Geographical Society of Australasia«, mint már említettük, most egész erélylyel karolta fel a kutatás ügyét, különösen az angol fenhatóság alatt álló délkeleti részre vonatkozólag. Az említett expedíció költségeihez magánosok is jelentékenyen hozzájárultak, ezenkívül Ujdél-Wales, Victoria s Queensland kormányai nagy összeget utalványoztak. Everill kapitányon kívül részt vesznek benne Hemsworth s Creagh, mint alparancsnokok, Dr. Haacke és Foggat zoologusok, Dr. Bernays orvos s geologus, Bauerlen botanikus, Broadbent gyűjtő, Shaw Jakab fényképész s mások. A kutatás általános irányu lesz, kiterjed a földrajzi, klimatologiai, természettudományi, ethnographiai s nemzetgazdasági viszonyokra. Az Aird-River-től, mely a Papna-öbölbe ömlik be, indulnak el s azt hiszik, hogy Aird-Hillig hajón mehetnek. Ha e valószínűleg vízválasztó dombo-

kon átmennek, a középhegységek felé haladnak, mely előtt valószínűleg tágas fensík lesz. Az alacsony s lázas vidékeket lehetőleg kerülni fogják. Feladatuk teljesítése után a Queenslandhoz tartozó s Torres csatornában fekvő Thursday szigetekre mennek s ott átadják gyűjteményeiket s tudósításaikat az ottani kormánybiztosnak s tanácskoznak a további kutatás felől. Az expedíció ez év június 14-én hagyta el Sydneyt s Brisbaneban (Queensland) ült a rendelkezésére bocsátott »Bonitó« kis gőzösre. Ha az éghajlat bajt nem okoz, az expedíciótól igen sokat lehet várni.

Gy.

A Nil s Kongo vízvázalasztójának kikutatására Dr. Lenz Oszkár június 30-án indult el Hamburgból egy Wörmann-féle gőzösrön, kíséretében van a Montenegróban tett tanulmányairól ismeretes Dr. Baumann Ottó természetvizsgáló. A Kongo állam az expedíciónak a gőzös használatát rendelkezésére bocsátotta. Az expedíció sikerét nagyban előmozdítja, hogy Grenfell angol missionarius a Kongo éjszaki mellékfolyóin, az Ubangin, Ngalen s Ukeren kutatásokat tett, melyek állítólag azt eredményezték volna, hogy az Uelle az Ubangival egy és ugyanaz.

Gy.

O'Neill felfedező utazásai a Zambezi s Rovuma folyók között.

Afrika felfedezése nagyjában befejeztetett; mind a mellett alig volt valaha oly korszak, midőn annyi sok érdekes új hír érkezett a sötét világrészből. A részletes kifürkészés, a turisták által nagyjában felemlített tények tudományos megállapítása még csak most kezdődött meg. E téren rendkívül sok még a teendő, hiszen Ravenstein Közép-Afrika keleti partvidékein is, hol százával fordultak meg az utazók, alig tudott egy pár kétségtelenül megállapított pontot találni nagy térképe készítésénél. Különösen nagy a bizonytalanság a portugál birtokokra nézve. Mintha teljesen elvesztette volna e nép ősei erényeit, a magáénak vallott óriási területet még nagyjában sem tanulta meg ismerni s idegeneknek engedi át a dicsőséget, hogy e helyeken jelentékeny felfedezéseket tegyenek.

Határozottan a legnagyobb érdemet szerezte e tekintetben O'Neill E. Henrik angol konzul Mozambiqueban, kinek nevével e füzetek olvasói az utóbbi években oly sokszor találkoztak. E derék férfi nemcsak kitünő kikötőket fedezett fel s részben oly helyeket, melyek a három századnál hosszabb idő óta háborítatlan portugál birtok fővárosának jóformán tőszomszédságában esnek, de keresztül-kasul járta a belföldet is egész a tóvidékekig és ott igen nevezetes s kiválóan alkalmas területeket talált, melyekről az európaiaknak, kik nagyjából egészételen vidékeken laktak, egy-

általán nom volt tudomásuk. O'Neill e kutatásokhoz szokatlan mértékű elméleti s gyakorlati ismereteket is vitt magával. Négy éven át mint angol hajóskapitány szolgált a szuaheli partokon, 1879 óta angol konzul Mozambiqueben; a szuaheli nyelvet tetjesen bírja, a partvidéken lakó törzsek szokásait alaposan ismeri. A derék férfiú most ideiglenesen Angliában tartózkodván, a londoni földrajzi társaság előtt, mely egyik legnagyobb érdemével tüntette ki, kutatásai eredményét összegezte. E felolvasás alapján közöljük a következő fontos részleteket:

Konzuli működésének kezdetén 1879-ben utazónk a Delagoa öböl s a Maputa folyót kutatta ki oly czélból, hogy esetleg fel lehessen használni a folyót arra, hogy rajta angol csapatokat szállítsanak az akkor háborút viselő zuluk ellen. Kutatása nem mutatta a kívánt eredményt. Még csónakokkal is csak 45 mérföldre lehetett jutni (itt, mint később, angol mérföldek értendők) s e mellett világossá lett, hogy a folyó környéke Afrikában a legegészségtelenebbek közé tartozik s így közlekedésre teljesen alkalmatlan.

A következő évben a Mozambique-part északi részét kutatta ki a Delgado öböl. E kutatás helyi csónakokban történt, de alaposan; utazónk minden öblöt, folyót, sőt patakot is megvizsgált. A többek közt a tartomány fővárosától 40 mértföldnyire két kikötőt talált, melyek egyikéről, Nakalaról maga a tartomány fő kormányzója, Castilho kapitány, a legkiválóbb portugál tengerészek egyike, úgy nyilatkozott, hogy a legelső kikötők közé tartozik a világon.

1881-ben és 1882-ben ismét tett O'Neill parti utazásokat Mozambique-től éjszakra s délre s ez alkalommal többek közt felfedezett egy veszélyes sziklazátonyt 20 mértföldnyire a fővárostól; részletesen megvizsgálta a híres Kivolani-Umfussi mocsarakat s azok öt kifolyását, és megdöntötte Ward Hunt kapitány azon nézetét, hogy e mocsarak egy nagy ismeretlen folyó deltáját képezik. Felvételeket eszközölt továbbá a San Antonio folyóról, az Angocheről s ennek a Mluli folyóval való összeköttetéséről és végre a deltában állítólag történt változásokról.

Meggyőződésén ez utazásai közben, hogy a portugálok, kik magát a partot is ily felszínesen ismerték, az ország bensejéről alig tudnak valami általánosságokat, melyek azonban az eddigi tapasztalat szerint sokszor alaptalanoknak voltak tarthatók: elhatározta, hogy nagyobb utazást tesz a belföld felé, bár sokan intették őt, nagyon elterjedt levén a hit, hogy e lakosok igen kegyetlen vad népek, kik között fehér embernek utaznia csaknem lehetet-

len. Nem is volt portugál utazó eddig, ki az ország belsejébe behatolt volna. Utazónk azonban a parti kikötőkben számtalan Makwa s Lomwe törzshöz tartozó egyénnel találkozott, kik itt kereskedést folytattak s meggyőződött, hogy a rabszolgakereskedés által felébresztett gyanú kivételével idegenkedésnek nyomát sem igen lehet találni náluk s valószínű, hogy vadságuk hírét a rabszolgakereskedők kültötték, hogy az idegeneket tőlük elriaszsják. Másrészt nagy érdekléssel bírt e belföldi rész az által, hogy a partokról itt-ott látható hegláncczokon kívül a belföldről alig lehetett tudni valamit, a partakok is rendesen igen kicsinyek voltak.

Az első belföldi utat harmincz teherhordóval 1881 nyarán tette meg Mozambiqueből kiindulva. Ez utazás csak kísérlet akart lenni s mindamellett 500 mértföldet tett meg, a Lomwe tartományt szelvében s hosszában keresztül hatolva. Meglepetve látta ebből, hogy a partvidéktől nem messze már egészen egészséges, termékeny s természeti szépségekben gazdag vidék van, s hogy továbbá a Lomwe nép egészben véve barátságos s békés hajlamu. 1882-ben két parti utazáson kívül szintén tett egy rövid, egy óra terjedő utat a belföldbe a Delgadofok-öböltől nyugot felé. Ez útjában fedezte fel a Lidedi tavat, mely kicsiny, de igen szép fekvésű tó a Mavia fensík alatt s a Rovuma folyóval összeköttetésben áll. Ugyanakkor sikerült a Mavia tartomány szélére elhatolnia, hova előtte európai ember még nem juthatott el.

1883-ban öt havi szabadságidőt kapván, a londoni földrajzi társaság segítségével az esős időszak vége után rögtön elindult Mozambiqueből oly czállal, hogy a Shirwa s Nyassa tavakig hatoljon. Ez volt legjelentékenyebb utazása. Nemcsak szerencsésen elért a Shirwa tóig, honnan más úton tért vissza, úgy hogy az ismeretlen vidék belsejébe egyszerre két utat fedezett fel, de e mellett útjáról több mint kétezer astronomiai megfigyelést hozott, s többek között teljesen átkutatta az Issagu és Namuli hegláncczokat, melyek Kelet-Afrika ezen részében a nagy közép-afrikai tóvidék vízvázasztóját képezik. E mellett a Shirwa tó környékén is hasznos kutatásokat tett, megállapította, hogy e tavat az eddigi térképeken 41'-el északabbra teszik, mint valóban van; a tó éjszaki részén az Amaramba és Chiuta kis tavakat fedezte fel.

A múlt évben ismét útra kelt e fáradhatatlan utazó. Ez alkalommal hivatalos ügy, a Makololo törzsszel felmerült viszály vezette a Shiré folyó környékére, de felhasználta ez alkalmat is tudományos kutatásokra, minők különösen folyók s hegyek vidékeinek

pontos megállapítása s bár oda utazása a Zambezin és Shirén gőzhajóval s tehát egészen ismert úton történt, visszatérve új irányt tört a szárazföldön át, mely irány Quillimane felé vezet s oly kényelmes, hogy 15 nap alatt meg lehet tenni s így kereskedőknek is sokkal nyereségesebb, mint az unalmas s egészségtelen környezeti folyókon való utazás. Egyik legnevezetesebb eredménye azonban az utazásának, hogy Blantyreben két heti fáradhatlan munkálkodással mintegy 1200 észleletet tett csillagok után s ez által nem csak e jelentékeny hely fekvését állapította meg egészen pontosan, a mi itt, a tóvidék egyik kereskedelmi központján igen fontos dolognak tekinthető, hanem egyúttal az első teljesen biztos hosszúsági geographiai pontot is megjelölte Afrika bensejében. Angliában nagyrészt Coles János dolgozta fel adatait s azokat mintaszerűeknek mondotta; ez adatok szerint Blantyre Greenwichől keletre a $35^{\circ} 3' 54''$ alatt fekszik s az addig szokásos ($34^{\circ} 56' 30''$) megjelöléstől egész $7' 24''$ a különbség.

Maga az utazó a három, általa felfedezett útvonal közül az utolsót, mely Quillimaneből kiindulva vezet Blantyre s a tó vidék felé, tartja a legfontosabbnak, sőt valóban nagy fontosságúnak. Ez úton mintegy 800 megfigyelést tett, úgy hogy a jelentékenyebb helyeket mind meghatározta. A nép átlag szelid, nemcsak földmívelést üz, de némileg iparral is foglalkozik s a lakosság csak oly sűrű, mint Afrika más részében. Némely helyeken, különösen a 3—5000 láb magasan fekvő Mamuli dombvidéken az éghajlat is kellemes s egészen alkalmas arra, hogy itt európaiak telepedjenek le. Vasutat egyelőre nem tart szükségesnek, de nem hiszi lehetetlennek, hogy e helyen jó közlekedési út készítése kifizetné magát.

Hogy Afrikának e vidéke nagy jövőnek néz elébe, az utazónk szerint már ma kétségtelen dolog. A tehetetlen portugálokkal szemben a Shiré partjain s a Nyassa tó körül az angolok már is átalakították a régi viszonyokat. Többek közt négy missiótársaság és 13 missió s kereskedelmi telep van itt, melyek közt Blantyre, a skót missionariusok főállomása, virágzónak mondható, valamint a London Church missio telepei is a Tanganyika s Nyassa között. Az angol egyetemek missio társasága állomásait lassanként egész a partig kiterjeszti. A Shirén, továbbá a Nyassa s Tanganyika tavon jelenleg már állandóan öt gőzhajó közlekedik s ott, hol a Shire hajózásra kevésbé alkalmas, jó kocsutakat készítettek, sőt — Afrika bensejében! — lóvonatu vasút építése is van tervben. A Shiré körül skót földművesek czukornádat s kávétermesztnek

s a missionariusok sok hasznos növény tenyésztését honosították meg a benszüllöttek között. Blantyre körül az utak általában sokkal jobbak s hosszabbak, mint Mozambique, a főváros, környékén. Egyes helyeken már téglák s kőházak sem ritkák, van köztök néhány emeletes is s a lakásokban kényelmes, sőt fényűzésre mutató butorok is gyakoriak. A néger nép e környéken rendesen európai módon öltözködik, nagyobb része valami háziiparral foglalkozik s kereskedelmi életük már jelenleg is oly fontos, hogy a Zambezin a gőzhajókon kívül legalább 300 csónak közlekedik folytonosan. A Zambezi alsó része Teten felül még nincs megnyitva a valódi forgalom számára, holott itt elefántcsont, kaucsuk, olajdió, sőt arany is jelentékeny mennyiségben található. Általában a vidék gazdagnak s egyes alacsonyan fekvő pontok kivételével telepítésre alkalmasnak mondható, a minthogy a Zambezitől délre nagy számmal találhatók régi romok, melyek azt mutatják, hogy e helyen egykor művelt nép, talán a főnicziai, huzamosabb ideig tartózkodott.

O'Neill e nagy érdekű felfedezései a londoni földrajzi társaságban nagy tetszéssel fogadtattak; egyik tag (Curt) indítványba is hozta, hogy az általa összejárt vidék O'Neill tartománynak nevezessék el; de ez utazásoknak egyuttal politikai fontosságuk is van, mivel a derék konzul rajza a Shire s Zambezi környékén letelepedett angol alattvalók' működéséről s e vidék természetes gazdagságáról felkeltette a vágyat, hogy e helyek valóban angol birtokok legyenek, mivel a gyámoltalan portugálok hatósága ugyanis csak

Gy.

A Szahara algiri részének megismertetésére jelentékeny haladást jelöl Teisserenc de Bort utazása, ki a múlt évben Deschelle-reins mérnök s Bovier-Lapierre preparator kíséretében Tuggurt vidékéről (az Ighargar völgyben fekvő Hassi-Uled Milud forrástól) délkeleti irányban hatolva előre, El-Adidef, Rhurd-Rumed és Oglet-Nasseur-Jeretmin át elért Beressof oázisba, honnan Nefzauan át Gabes mellett a Földközi tengerig jutott. Mint a Szahara más részein, itt is számos kőszerszámot találtak, melyek egy történelem előtti lakosság létéről tesznek tanúságot. Ez évben a francia kormány Palat hadnagy vezetése alatt külön expedíciót küldött ki, melynek feladatául tüzetett, hogy Senegáltól Timbuktu át Algirba haladjon, mely körülmény eléggé bizonyítja, hogy a francia kormány erélyesen működik e két gyarmat összeköttetésén. *Gy.*

Capello és Ivens portugáli utazóknak sikerült Afrikán keresztül hatolni nyugottól kelet felé menve, kissé lejjebb dél felé Wiss-

mann utjától, ki először ment át az afrikai kontinensen ily irányban. A portugál utazók Mossamedesből indultak ki s mint annak idején felemlítettük, a Cunene folyón, annak felső részén áthatolva Kubangotól a Kongo, Zambezi, Lualaba s Luapula forrás vidékein mentek keresztül s július elején érkeztek meg Mozambiqua. Érdekes utazásukról, mely teljesen ismeretlen vidékeket is érintett, még eddig nincsenek részletesebb adatok. Gy.

A Rovuma és Luzsende partjain már 1866-ban Livingstone tudósításai szerint gyanítottak kőszéntelepet; a zanzibári szultán ennél fogva 1881-ben határozottan megbízta az e vidékre utazó Thomsont, ki egyuttal geolog is, kutatások eszközzésére. A híres utazó sehol sem talált művelésre érdemes kőszéntelepet. 1884. nyarán Angelvy G. francia mérnök ismét kutatott e vidéken s igen kitűnő kőszénet talált már néhány centimetryire a fölszín alatt; a művelés azonban nem fizeti ki magát, mivel a szállítási költségek a partig igen nagyok. Angelvy a partra Lindynál lépett, a Rovumat a Luzsende (Rienda) torkolatánál érte el s a mellett Csipuputáig a jobb parton, szemben Kwanantuzival, a meddig Thomson elhatolt s azután a Rovuma mellett tért vissza a partra Mikindanyba. Ez utazásának leírása térképpel s egyes helyek meghatározásával a párizsi földrajzi társaság közlönyében jelent meg.

Gy.

II. *V e g y e s e k.*

A Mobangi folyót, melyről Stanley legutóbbi térképén is csak a torkolat van megjelölve, Grenfell missionarius a Stanley zuhatagok legutóbbi meglátogatása alkalmával részletesebben megvizsgálta s arról a londoni földrajzi társaságnak igen fontos adatokat küldött. A nagy, hajókázható folyó csaknem egyenes irányban halad éjszokról délre azon a területen, mely jelenleg a Kongo, továbbá a Benue és Sari között Afrika bensejében a legérdekesebb, még eddig át nem vizsgált terület. Grenfell e folyón Peace missiói gőzössel öt szélességi fokon át haladt a Kongo torkolatától, mely az egyenlítőtől délre 26—42' között elterjedő delta, az éjszaki szélesség 4°27' pontjáig. Az egész távolságban hatalmas folyót talált, mely a legkeskenyebb helyen is 673 öl széles s középmélysége 25 láb. Még a legtávolabbi ponton is, a meddig elhatolt, nyílt hajókázható vizet talált. Telve van szigetekkel s partjain sokkal sűrűbb népesség lakik, mint a Kongo bármely hasonló nagyságu területén; a

vidék mindenütt buján erdős s szemmel láthatólag igen termékeny. A londoni földrajzi társaság közleménye következtében, mely mellől a térkép sajnálatunkra hiányzik, mivel a tíz beküldött lap közül három a postán eltévedt, egyesek azt hiszik, hogy a Mobangi folyó egy és ugyanaz a híres Uelle folyóval, melyet Schweinfurth fedezett fel. Ha e feltevés igaz volna, a mint azt a francia földrajzi társaság közlönye után már a napilapok is hirdették, az afrikai kutatások egyik legérdekesebb problémája lenne megoldva. Tudományos alapja azonban a hypothesisnek még kevés; így várunk kell a további közleményekre s kutatásokra. *Gy.*

Dr. Passavant svájci tudós, ki Kamerunból felfedező utat akart tenni Afrika bensejében, már kezdetben szerencsétlenül járt. Csakhamar Kamerunba érkezése után Dr. Retzel utitársával együtt Victoriába akart menni, de csolnakuk a tengeren felfordult. Dr. Passavant uszva megmenekült, Dr. Retzel azonban, kit hideglelése elgyengített, egy néger segédkezése daczára a vízbe fuladt. Ez alkalommal elvesztek az összes tudományos szerek is s így Passavant kénytelen volt még Kamerun okkupálása előtt visszatérni Európába. Ujonnan felszerelve magát Lagosba ment, onnan mintegy száz Krunégert vitt magával teherhordóknak, de a Kameruni zavarok miatt ismét kénytelen volt utazását félbeszakítani. Mivel a viszonyok még folyvást oly kedvezőtlenek, hogy nem meri elhagyni a partot, végleg felhagyott szándékával s utitársával Dr. Paulyval ismét visszatért Európába. *Gy.*

Akusztikai táviró Kamerunban. A Kameruni benszülöttek között sajtáságos táviró rendszer uralkodik. A Duallatörzs minden kunyhójában vannak fadobok két kis nyilással, melyek megütve mély s magas hangot adnak. E dobok segítségével a négerék igen érthető értesítéseket adnak egymásnak, mivel sok szóra külön hangjuk van, a dobhang messze elhat s minden néger kötelességének érezi, hogy azt saját dobján tovább adja. A hírek ily módon hihetetlen gyorsasággal terjednek el. A speak by drum (dobbal beszélés) művészetét nagy becsületben tartják; rabszolgákat s nőket egyáltalán nem tanítanak meg erre, sőt a szabad emberek fiai is csak bizonyos kor elérése után nyernek oktatást e művészetben. *Gy.*

A spanyol hódítás Nyugat-afrikában megszilárdulást nyert az által, hogy Bonelli utazó a Bojador s Blanco fokok közt fekvő területre nézve, melyet a spanyol kormány mult év deczember havában vett védnöksége alá, hivatalosan kineveztetett királyi biztosnak a legfőbb polgári s katonai hatalom gyakorlásával. Bonelli-

nek utasításúl adatott, hogy a benszülött törzsekkel szerződéseket kössön s a kormány jóváhagyásának feltétele mellett esetleg új területeket is okkupálhasson. Gy.

Potagos P. görög orvos Közép-Ázsiában s Afrika részben ismeretlen vidékein 1867—1877 között nagy utazásokat tett, melyeknek eredményét most tette közzé. A francia kiadás Párizsban Fischbachernél jelent meg. A mű csodálatos vegyülete a személyes tapasztalatoknak és kalandoknak oda nem tartozó polemiákkal, melyekből szerzőnek ama sajtóságaos maníája tűnik ki, hogy az újabb helyeket mindenkor az ókori s középkori írónál említett helynevekkel igyekszik identificálni, a meteorologiai tünetényeket, föld-rengéseket, özönvizet bőven s szeszélyesen magyarázza. Utjának különben a mongol sivatagokban s Egyiptom egyenlítői vidékein tett része a legérdekesebb. Még egy másik kötetet is ígér, melyben az általa meglátogatott vidékek ethnographiájáról akar szólani.

Gy.

— **Perzsia főbb kiviteli cikkei:** rizs, gyapot, dohány, nyers selyem, opium, datolya, fa, nyers bőrök, szőnyegek, sálók és fém szerszámok, melyek különös szép készítésűek. Legkeresettebb beviteli cikkei: gyapotszövetek, vásznak, posztó, cukor, téa, kávé, vas és rövid-árúk. A beviteli vámok az érték 5%-ára rúgnak.

— **Zanzibar kereskedelmi forgalma** folytonos emelkedésnek örvend. Legélénkebb kereskedést folytat Zanzibar Angliával, Indiával, az Egyesült-Államokkal (ott is főleg Új-Yorkkal), Németországgal (Hamburg), Franciaországgal (Marseille) és Svájczzal. Calcuttából nagy mennyiségű rizst, Bombayból pedig sok gyapot szövetet szállítanak Zanzibarba, hol e szöveteket »merikani« néven ismerik, mely név nyilván onnan van, hogy az e nemű gyártmányok régebben Amerikából vitettek oda. Jelenleg 11 nagy kereskedőház van Zanzibarban, még pedig 3 angol, 2 német, 2 amerikai, 2 francia és 2 svájci. Első szállító vállalat a *British India Steam Navigation Company*, melynek hajói állandó járatokra vannak beosztva. Magának Zanzibar szultánjának is hat hajója van, melyek az indiai kikötőkbe járnak. Legfontosabb kiviteli cikke Zanzibarnak még ma is az elefántcsont; de már is félő, hogy ez a becses cikk el talál fogyni mihamar, mivel, a mint szakértők számítják, évenként mintegy 125,000 elefántot ölnek meg Afrikában, hogy a keresletnek eleget tehessenek. Nehány év óta tetemesen szaporodott ez a kiviteli cikk a szintén nagy mennyiségben gyűjtött víziló-fogakkal. Nagyon jelentékeny Zanzibarban a szegfűszög-termelés, csakhogy e fűszer szü-

retje igen bizonytalan, s e mellett az ide való szegfűszöget nem fizetik úgy, mint a penangit. Szintén gyarapodás tapasztalható a kaucsuk-, a máznak való gyanta (copal), a festőanyagok és a zézám termelésében is. A kikötő évi értékforgalmát 1883-ban mintegy 2,500,000 font sterlingre becsülték; de ez nagyon is mérsékelt hozzávetésnek látszik, mivel a legutolsó két-három év minden tekintetben rohamos emelkedést mutat úgy a ki-, mint a bevételben.

— **Finnország és Orosz-Lappland.** Érdekes előadást tartott a Párisi Földrajzi Társaságban Rabot Károly, ki a francia közoktatási miniszterium megbízásából Finnország és Orosz-Lappland éjszakai részét járta be nem régiben. Rabot előtt néhány évvel már járt ugyanott két francia tudós, névszerint P o n c h e t és G u e r n é; így Rabot voltaképen csak ezeknek a kutatásait fejezte be. Rabot részletesebben a Pasvig és Talom folyók völgyeit, meg az Enara tavat és környékét járta be. E vidékeket általában rengeteg erdőségek borítják, melyekben lépten-nyomon tavak-, mocsarak- és vízfolyásokra bukkan az útazó. E vizek pedig annyival fontosabbak itt, mivel majdnem kizárólag azok szolgálnak közlekedési útakul, noha nem kevés nehézségbe ütközik rajtuk a hajókázás. Így pl. magának a Pasvig folyónak mintegy harmincz zuhataga és rohanata van. Az Enara tó, melynek vize a Pasvigot táplálja, egész kis beltenger, tele szórva ezernyi szigetkével, melyeket pompás fenyőerdők borítanak. A klíma azonban igen zordon. A tél szeptemberben kezdődik s a föld fagya még június elején sem mindig múlik el. A nyár rövid ugyan, de aránylag forró; bár olykor még augusztusban is fordulnak elő fagyok. Az Enara tó környéke lapályos s mintegy tágas völgyet képez Finnmark fensíkja és Orosz Lappland domborai között. Ez a völgy politikai tekintetben igen fontos, mert lehetővé teszi, hogy Finnország könnyű szerrel közlekedhessék a Jegestenger partvidékével. Az a vasut, mely ma Uleaborgig fut, valószínűleg nem sokára ki fog épülni egészen a Jegestengerig. Akkor aztán Oroszország is hasznát veheti a Jegestenger partjain levő kitűnő réveinek, melyeket a jég sohasem torlaszol el, s melyeket a belfölddel idáig egyetlen jó út sem köt össze.

— **A boerek új köztársasága.** Zuluország, melyet az angolok, hogy benne felsőségüket annál sikeresebben biztosíthassák, néhány törzsfő közt felosztottak, az idegen csapatok távoztával csakhamar a legnagyobb rendetlenségbe süllyedt. Minden törzsfő csak a maga érdekét tartván szem előtt, az erők szétforgácsolódtak s így nem volt, ki megakadályozza a terület egy részének az angol birtokokhoz

való foglalását. Az elfoglalt területnek az angolok *Reserve* (Tartalék) nevet adtak. Az általános zürzavart a boerek is hasznukra fordították. Ugyanis odább nyomultak kelet felé, mintegy 135 □ mérföldnyi területet hatalmukba ejtettek s az így foglalt földeken tanyákat (fermes) rögtönöztek, melyekből aztán a tehetetlen törzsfők kénytelen, kelletlen beleegyezésével már a múlt évben (1884) egy új köztársaságot alakítottak. A sebbel-lobbal szervezett köztársaság első nyilvános ténye az volt, hogy az államtitkár (vagy jobban mondva, elnök) azonnal jegyzéket intézett az angol kormányhoz, sürgetve az új »állam« szabályszerű elismerését és a Natallal kötött barátságos viszonyok helybenhagyását. Derby lord 1884. nov. 6-án kitérőleg azt a választ adta a jegyzékre, hogy még bővebb értesítéseket s tudósításokat kell bevárnia. A kívánt elismerést azonban hiába húzza-halasztja az angol kormány, mert az új köztársaság tényleg megalakult. Az új állam székhelye Vrijheid s főikikötője a Santa-Lucia öböl.

— **A Fudsi-Jáma**, Japán híres tűzokádó hegye, melyet szép kúpalakja miatt minden japáni legyezőre, napernyőre odafestegetnek, néhány hónap óta kitöréssel fenyegetődzik. A hegy környékén levő falvak lakosai egészen el vannak rémülve a kitörésnek eddigi előjeleitől is. A hegyen és környékén volt források mind hirtelen kiapadtak; a hó, mely a csúcson rendszerint májusban szokott elolvadni, ez évben már februárius elején eltűnt az egész hegyről, a csúcs horpadásából pedig néhány hét óta könnyű gőzoszlopok szállonganak föl. A Fudsi-Jáma legutolsó kitörése 1707-ben történt. Azóta a mostaniakhoz hasonló tűnemények nem fordultak elő rajta.

— **A venezuelai aranybányászat** újabban rendkívül kedvező lendületet vett. Két részvénytársaság, u. m. a »Callao« és az »Alianza de Cicapra« foglalkozik most a guyanai terület kiaknázásával. A »Callao« nevű társaság 1883-ban 59.648,820 franknyi értéket termelt, mely óriás összegből 20.447,000 frank osztalékokra, 39.201,820 frank pedig munkálati és felszerelési czélokra fordított. A részvények most 15—18%-ot jövedelmeznek a mellett, hogy a tőke megkétszereződése is rövid időn bekövetkezik. Egy új részvény ára ma 2000 frank. Az »Alianza de Cicapra« szintén hasonló szerencsével működik. Ennek egy-egy részvénye 25,000 frank névértékű, a részvényeinek száma pedig 131 $\frac{1}{2}$. E társaságnak a bányái legnagyobb részt ként is tartalmaznak, de olyat, mely még eddig nem mutatkozott ipari czélokra alkalmasnak.

— **Egy vörös fa-faj a Kaukázusban.** A batumi francia alkonzul közelebb néhány darabot küldött mutatóba a francia kereskedelmi ministeriumnak egy vörös fa-fajból, mely a Kaukázus erdőségeiben otthonos és melyről a következő tudnivalókat jelenti a beküldő: Ez a vörös fa azzal a sajátsággal dicsekszik, hogy fája igen szép vörös színű és gyönyörűen erezett. A levágott és meghántott vörös fa annál keményebbé válik, mennél tovább áll a szabad levegőn; de általában is keményebb, súlyra nézve pedig háromszorta nehezebb a cserfánál. Színe kívülről befelé fokozatosan élénkül. A földolgozása semmi különös nehézséggel nem jár. Nagyon beces anyagot nyújt e fa főleg a műasztalosságnak, a mennyeiben szilárdabb és finomabb bútorok készítésére nagyon alkalmas. Fokozza a becsét az is, hogy korhadni nem szokott. Ára jelenleg úgy áll, hogy egy pud (mintegy 33 font) egy papir rubelért (körülbelül 1 frt 20 kr.) kapható.

— **Tűzokádó hegyek kitérései Jáva szigetén.** Jávából érkezett tudósításokból értesülünk, hogy e gazdag szigeten a tűzokádó hegyek kitérései miatt ismét nagy romlások történtek és történnek. A sziget legnagyobb tűzokádója, a Szmerv hegy, már május végén elkezdett nyugtalankodni, júniusban pedig már annyi hamut és lávát hányt ki magából, hogy oldalain és aljában mindent elpusztított. Vannak pontok a hegy oldalain, melyeken száz lábnyi mélységű nagy szakadékok is színültig megteltek a lávával. Kalieda-Benin nagy kávé-ültetvényei mind megsemmisültek s az ültetvények igazgatója és mintegy 50 munkás is odaveszett. A Meravi tűzhányó, mely két évvel ezelőtt oly nagy rombolást vitt véghez, szintén nagy mozgást visz véghez s eddig talán már ki is tört.

— **A sárga hideglelés gyógyításának új módja.** A mexicói kormány közelebb megengedte, hogy a vera-cruzi helyőrség katonái a sárga hideglelésből a Carmona orvos rendszere szerint gyógyíttassanak. Carmona ugyanis előbb rabokon próbát tett a sárga hideglelés anyagának beoltásával s ez az eljárás teljesen sikeresnek bizonyult. Most azt hiszik, hogy a beoltással e dúló betegségnek tökéletesen elejét lehet venni. Egyszeri beoltás öt évre biztosítja az egyént a sárga hideglelésbe eséstől. Már Sonorában (a nyugati parton) is megkezdték ez oltással a kísérleteket.

— **A Pescadór szigetek,** melyek a közelebbi francia-chinai háborúban némi szerepet játszottak, Formóza sziget nyugoti partjától mintegy 25 mértlöldnyire fekszenek s több mint 30, nagyobb-kisebb szigetből álló csoportot képeznek. A chinaiak P a n g h u-

ting névvel nevezik e szigetcsoportot s nyilván a fősziget után, melynek neve Panghu. Ennek a szigetnek, mely a csoportnak csaknem a kellő közepén fekszik, 45 mföld a kerülete, a vele szomszédos másik legnagyobb, u. n. Halász- v. Nyugoti sziget ellenben már csak 17 mföld kerületű. Valamennyi sziget fátlan, mit Collinson tengernagy, ki a szigetcsoportról 1845-ben az első térképet készíté, az e tájon gyakran dühöngő viharjárásnak tulajdonít. Lakosa 23 szigetnek van, de oly kevés, hogy az összes lakosság csak mintegy 8000 lélekre megy, s 5000 ebből is a két legnagyobb szigetre esik. A többi apró szigetek részint kopár kősziklákból, részint korall szirtekből állnak. A felszíne majdnem valamennyi szigetnek lapos és oly kevésé emelkedett, hogy az egész csoporton nincs 300 lábat meghaladó magas pont. A Panghu sziget északi partján fekvő főhelység neve Macung vagy Macon. A szigetek közt kanyargó s általában csekély szélességű csatornák vihar idején jó menedéket nyújtanak az arra járó hajóknak. Az egész szigetcsoport az éjsz. szél. $23^{\circ} 13'$ -e és $23^{\circ} 48'$ -e, meg a kel. hossz. $119^{\circ} 16'$ -e és $119^{\circ} 37'$ közt terül el. A szigetcsoportot 1622-ben a hollandusok szállották meg, de két év múlva már a chinaik birtokába került. A hollandusok erősítési munkálatainak még ma is láthatók a nyomai.

A Kananokai társaság. E cím alatt közelebb egy nagy dologra vállalkozó társaság alakult Japánban, s a társaságnak a legutóbbi tudósítások szerint már több mint 1500 tagja van, kik mindannyian a műveltebb és legműveltebb körökhöz tartoznak. A Kananokai (Kanaï társaság) azt akarja keresztül vinni, hogy a japániak mellőzve az eddig használt chinai írásjegyeket, vegyék használatba a 48 jegyből álló japáni Abc-ét s alkalmazzák azt úgy az irodalomban, mint a közéletben annyival inkább, mivel sok százados tapasztalat tanúsítja, hogy a határtalan számú chinai jegyeket a legszorgalmasabb ember is csak részszerint tanulhatja meg, ha egész életét e jegyek tanulására fordítja is. Az újítás minden esetre sok nehézségbe fog ütközni, de a folyton gyarapodó társaság bizik a sikerben annyival inkább, mivel a mozgalmat a kormány is helyesli.

— **A tengeri-nyúl elszaporodása Ausztráliában,** mint a francziaországi állat- és növényhonosító társaság lapja írja, oly nagy mértékűvé vált, hogy a mezei gazdaságra nézve már egész csapásúl tekinthető. Az a néhány pár tengeri-nyúl ugyanis, melyet régebben azért vittek be e földrészre, hogy általa egy újabb pecsenye-fajra

tegyenek szert, csakhamar milliónyi ivadéknak adott létet, melyek aztán annyira elhatalmazzák a mezőkön is, hogy sok helyt nemcsak a juhok legelőit tették tönkre, hanem a gyarmatosokat is tanyáik oda hagyására kényszerítették. A lakosság, a mit csak tudott, mindent elkövetett e falánk állatok pusztítására, de minden erőködésök mellett is csak annyira juthattak, hogy lassanként más irányokba tudták terelni az új ellenséget. Victoria, Déli Ausztrália és Új déli Wales parlamentjei is annyira komolynak ítélték a veszedelmet, hogy közelebb 210.000 font sterlinget (mintegy harmadfél millió forintot) szavaztak meg a tengerinyúlak pusztítására. A többek közt Új déli Wales gazdasági főfelügyelője a múlt évben azt a jelentést terjesztette a kormány elé, hogy a tengeri nyúlak e gyarmat területén 700,000 acerenél nagyobb területet letaroltak teljesen. Egyébiránt itt is igaznak bizonyult, hogy nincsen kár haszon nélkül. A tengeri-nyúlak roppant elszaporodása ugyanis új ipari és kereskedelmi forrássá vált annyiban, hogy már 1882-ben Victoria állam egy maga 4,929,432 nyúlóbort vitt ki, Új-Zéland pedig, hol a tengerinyúl szintén megszámlálhatatlan mennyiségben elszaporodott, 9,198,837 bört adott el külföldre s e vásárból 132,000 font sterlinget (mintegy másfél millió forint) vett be.

Kecskemét geographiájáról. A jelen évben több könyvtárt tanulmányozván, egy nem várt eredményre bukkantam, hogy t. i. Kecskemét oly kiterjedt helyrajzi irodalommal rendelkezik, minőt a vidéki városok közül alig egy-kettő mutathat fel.

Igaz ugyan, hogy az ide vonatkozó értekezések — kettő kivételével — nem önállóan, hanem folyóiratokban jelentek meg, melyek felkutatásához, nem tekintve a fáradságot, kedvező körülmények egybejártsága is szükséges. Ez szolgált éppen indító okul nekem arra, hogy jegyzékem közétegyem, mely a dolgozatok megjelenésének sorrendjében összeállítva a következő:

1778. Kecskemét. (Almanach von Ungarn, 1778.)

1786. Népszámlálás Kecskeméten. (Magyar Hirmondó, 1786. 2.)

1793. Molnár János: Kecskemét. (Magyar Könyvesház, 5. k. II. 1793.)

1823. Katona József: Kecskemét és pusztái. (Tudományos gyűjtemény, 1823. IV. 50.)

1836. Kecskemét. (Rajzolatok. II. 14. 1836.)

1837. Novák Dániel: Kecskemét. (Hasznos Multságok, 1837. I. 13—15.)

1840. Csányi: Kecskemét, a mint van. (Társalkodó, 1840. 17—22.)

1840. Csaplovics János: Kecskemét és Csányi. (U. ott. 45.)

1842. Csaplovics : (Regelő P. Divatlap, 1842. 86—88. 90, 91, 94.)
1845. Szabó Richard : Kecskemét ismertetése. (Életképek, 1845. II. 25, 26. A kecskeméti népviselet rajzával.)
1846. — (Regelő P. Dvltl. 1846. 40—42, 44, 46, 49, 50.)
1847. — (Hazánk, 1847. 56—59, 60—61.)
1854. Kubinyi Ferencz és Vahot Imre : Kecskemét leírása. (Képekkel.)
1857. Csányi János : Kecskemét és tanintézetei. (Vasárn. Ujság. 1857. 13 Rajzzal.)
1859. Kecskemét. Budapesti Hirlap, 1859. 45, 46, 49, 51, 52, 55, 58, 62.)
1862. — (Vasárn. Ujság, 1862. 33. 1—4.)
1863. — (Ország Tükre, 1863. 17, 18.)
1864. — (Koszorú, 1864. II. 19, 20.)
1864. — (Vasárn. Ujság, 1864. 39.)
1865. — (Hazánk és Külföld, 1865. 36.)
1867. — (Vasárn. Ujság, 1867. 50.)
1868. — (Vasárn. Ujság, 1868. 15.)
1870. — (Vasárn. Ujság, 1870. 17.)
1870. — (Hazánk és Külföld, 1870. 14.)
1871. — (Hazánk és Külföld, 1871. 20—21.)
1872. — (Hazánk és Külföld, 1872. 28.)
1872. — (Vasárn. Ujság, 1872. 34. 48—52.)
1873. — (Vasárn. Ujság, 1873. 52.)
1875. — (Vasárn. Ujság, 1875. 37.)
1876. Hanusz István : Kecskeméttől Philadelphiáig. (Kecskeméti Lapok, 1876. 20—27.)
1879. Kecskemét (Pesti Napló 1879. 309.)
1880. Hanusz István : Hol lakunk? Tájékozás Kecskeméten. (Kecskeméti Lapok, 1880. 23—28.)
1880. Hanusz István : Kecskemét, Mária város ásványfürdője, vize. (Természettudományi Közlöny, 1880. 245, 366.)
1881. Hanusz István : Kecskemét földíratí helyzete. (Magyar Gea, 1881. 160—166.)
1883. Hanusz István : A Magyar birodalom városai. (Földrajzi Közlemények, 1883. 84—93.)
1883. Hanusz István : Les villes de la Hongrie. (Gazette de Hongrie 1883. Nr. 17. Király Pál átdolgozása.)
1883. Hanusz István : A Szőke Tiszánál. (Földr. Közlemények 1883-403—18.)
1884. Dr. Dékány Ráfáel : Kecskemét sz. kir. város és vidékének földrajza. (Elemi iskolák számára.)

Egy rövid átpillantás e jegyzéken meggyőz bennünket arról, hogy Kecskemét irodalmában határozott hanyatlás áll be, mert róla önálló mű meg nem jelent, a hírlapi közleményeknek is nagy része a vidék néprajzára vonatkozik és inkább rövid ismertetés, mint önálló tanulmány jellegét viselik magukon, (éppen ezért nem is tartottam érdemesnek feljegyezni teljes címüket). Fényes vigasztalásul szolgálhat azonban Hanusz István tanár úr fáradhatatlan munkássága kinek értekezései összességükben már is egy teljes monographiát képeznek.

Hajagos Imre.

A perzsa sáh globusa. Arnold angol utazó, ki Teheranban nem rég vendégül megfordult, következőleg írja le a földtekét, melyet Nazr-Eddin kihallgatási terme számára készíttetett. A globus átmérője 18 hüvelyk s tele van drága kövekkel. A tengereket smaragdok, Afrikát rubinok ábrázolják. Az éjszak-amerikai Egyesült-Államok gyémántokkal, India ametisztekkkel, Ausztria-Magyarország briliánsok és safirokkal, Franciaország gyémántokkal van kirakva, és így tovább. A drágaköveket Indiában, Arábiában s Délafrika gyémánt mezőin vásárolták össze.

H.

A legnagyobb hegy Svédországban az eddigi adatok szerint Sulitzselme lett volna a norvég határon a $67\frac{1}{4}^{\circ}$ északi szélesség alatt s magassága csak valamivel multa volna felül a 6000 lábat. Mult évben azonban Norrland tartomány topographiai felvétele alkalmával a svéd lappföldön találták Sarjektjakko hegyet, mely ennél körülbelül még ezer lábbal magasabb. Most ismét egy még magasabb hegyet talált ugyane tartományban Dr. Svenonius, a Kebnekaisset, melynek magassága a tenger színe felett 7300 lábnyi.

Gy.

Transvaal állam trigonometriai felvételét végezte Dr. Grill fokföldi csillagász kezdeményezésére s a Volksraad helybenhagyásával Schunke, natali állami mérnök. A felvételek Newcastletől (Natal) a Limpopoig közel a 30-dik fokig terjednek s nyugot felé a Griquaföld határáig. Külön mérés eszközöltetik Middleburgtól Pretorián át Maricoig. Pretoria fekvését a fokföldi csillagvizsgáló intézet segítségével villamos távirati úton állapították meg.

Gy.

Beérkezett könyvek és térképek.

Proceedings of the royal geographical Society and monthly Record of Geography. Vol. VII. London, 1885.

Nr. 7. Contents: The annual Address on the Progress of Geography: 1884—5. By the *Right Hon Lord Aberdare*. — Eastern Africa, between the Zambesi and Rovuma rivers. By *Henry E. O'Neill, F. R. A. S., H. M. Consul, Mozambique*.

Nr. 8. Contents: The ascent of mount Roraima. By *Everard im Thurn*. — Notes on a journey to mount Roraima, british Guiana. By *H. J. Perkins*. — System of Orthography for native names of places.

Nr. 9. Contents: Countries and tribes bordering on the Koh-I Baba range. By Major-General *Sir Peter Lumsden, K. C. B.* — Caves and ruins at Pendjeh. By Captain *P. de Laessoë*. — The Geographical Nomenclature of the disputed country between Merv and Herat. By *Arminius Vámbéry*. — Two recent Russian Travellers in the Caucasus. By *Douglas W. Freshfield, sec. R. G. S.* — *Lieut. Victor Giraud's* and *Herr Reichard's* Explorations in the Lake Region of Central Africa. — Geographical Notes. — Obituary. — New Geographical Publications. — New Maps.

Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap gevestigd te Amsterdam onder Reductie van Prof. C. M. Kan en N. W. Posthumus. Tweede Serie. Deele II. Amsterdam, 1885.

Nr. 1. Inhoud: In het land der Nijl-Cataracten, door *J. H. Insinger* — Nieuw-Guinea, in't bijzonder Onin en Kowidi, door *W. F. Versteeg*. — Achter de Duinen in Z.-Afrika, door *J. H. Innins*. — Verslag eener reis van Siak naar Pajja Kombo, door *J. A. van Rijn van Alkemade*. — De verhouding der Papoes en Melanesiërs tot het Maleisch-Polynesische ras, door *P. J. B. C. Robidé van der Aa*. — *P. M. Lessar*. Zuid West-Toerkmenië. Het land der Jaryksen Jalors, door *F. G. Kramp*.

Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam, onder redactie van Prof. C. M. Kan en J. Ac. C. A. Timmerman. Amsterdam, 1885. Nr. 6—7.

Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik. VII. Jahrgang. Wien, 1885.

11. Heft. Inhalt: Die Wohnsitze der nordöstlichen Gallastämme. Von Prof. *Dr. Philipp Paulitschke* — Der Fortschritt der geographischen Forschungen und Reisen im Jahre 1884. Von *Dr. J. M. Juttner*. — Die Mormonen. Von *E. Poesche*. — Ein Ausflug nach Uplisz-Ziché. Von *A. Krause*. — Im äussersten Westen der österreichischen Alpen. Von *J. Meurez* — Ursprung des Namens Amerika. Von *Dr. K. Würzburger*

12. Heft Inhalt: Sansibar. Von *Karl Lüders*. — Der Fortschritt der geographischen Forschungen und Reisen im Jahre 1884. Von Prof. *Ph. v. Paulitschke*. — Eine vergessene Vorlesung Alexander von Humboldt's. Von *J. Löwenherg*.

Dr. A. Petermanns Mitteilungen. Gotha, Justus Perthes. 1885.

Inhalt von VII. Heft: Entwurf einer neuen politischen Karte von Africa, nebst einigen allgemeinen Bemerkungen über die Grundsätze der politischen Geographie. Von Prof. *Dr. Friedr. Ratzel*. — Orometrie des Thüringer Waldes. Von *Dr. Paul Stange*. — Talysch, das Nordwestende des Albus und sein Tiefland. Eine physiko-geographische Skizze. Von *Dr. Gustav Radde*. — *Dr. Fischer's Ostafrikanische Expedition.* Von Prof. *Dr. A. Supan*.

Inhalt von VIII. Heft: Eine Lavawüste im Innern Islands. Von *Th. Thoroddsen*. — Fischers perspektivische Projektion zur Darstellung der Kontinente. Von Prof. *Dr. A. M. Nell*. — Die Besteigung des Pico grande vom

Kamerun im Febrar 1879 durch die Mitglieder der »Henry Venn« Expedition Von *E. R. Flegel*.

Ergänzungsheft Nr. 79. Inhalt: Die Strömungen des europäischen Nordmeeres. Von Prof. *H. Mohn*.

Inhalt von IX. Heft: Das hundertjährige Jubiläum der Geographischen Anstalt von *Justus Perthes*. Eine Lavawüste im Innern Islands. Von *Th. Thorooldsen*. (Schluss) — Friedrich Bohndorffs Reisen in Zentralafrika, 1874 bis 1883. Von *Bruno Hassenstein*. — Geographischer Monatsbericht.

Mittheilungen der geographischen Gesellschaft (für Thüringen) zu Jena. Band IV.

Heft 1 und 2 Inhalt: Die Himalaya Landschaften Rupschu und Ladak. Reiseskizzen vom Missionar *F. Redlob*. — Eine Reise in die Landschaft Kumawu. Vom Missionar *G. Dilger* in Abetifi. — Eine Reise nach Salaga und Obooso durch die Länder im Osten des mittleren Volta, von dem Negermissionar *David Asante*. Mitgeteilt durch den Basler Missionar *J. G. Christaller*. — Die Hausindustrie in Thüringen. II. Theil. Ruhla und das Eisenacher Oberland. Von *Dr. Emanuel Sax*.

Zeitschrift für Schulgeographie. VI. Jahrgang. Wien, 1885.

X. Heft. Inhalt: Das zerlegbare Relief, ein Hilfsmittel für den Unterricht in der Heimatskunde Von *A. Hummel* — Bericht über den V. deutschen Geographentag in Hamburg. Von *Dr. E. Öhlmann in Norden*. — Wiederum das geographische Zeichnen. Die Russen in Central-Asien.

XI. Heft. Inhalt: Ueber geographische Schülerarbeiten. Von *Gustav Rusch*. — Bericht über den V. deutschen Geographentag in Hamburg. Von *Dr. E. Öhlmann in Norden*. — Aus der norddeutschen Tiefebene — Vom nördlichen Russland. — Antheil der Pflanzen an der Erdbildung. — Der Samum in der Sahara Geschildert von *G. Rohlf*s.

Mittheilungen der geographischen Gesellschaft in Hamburg. 1882—83. Hamburg, 1885.

II. Heft. Inhalt: Bericht über die im Auftrage der Geographischen Gesellschaft in Hamburg unternommene Reise in das Massai-Land. II. Von *Dr. G. A. Fischer*. — *Dr. G. A. Fischer's* wissenschaftliche Sammlungen.

Mittheilungen der geographischen Gesellschaft in Hamburg 1884. Hamburg, 1885.

Inhalt: *Toeppen, Hugo Dr*: Hundert Tage in Paraguay. — *Siévers W. Dr*: Das Erdbeben vom 26. März 1812 an der Nordküste Südamerikas. — *Siévers W. Dr*: Reisebericht aus Venezuela. — *Cordes Albert*: Dscholtuga oder Neu-Kalifornien. — Bevölkerung der Städte des Amur-Gebiets nach der Zählung von 1884. — *Toeppen Hugo Dr*: D Campos' vorläufiger Bericht über die bolivianische Expedition nach Paraguay. — *Friederichsen L*: Flächeninhalts-Berechnungen des unter Verwaltung der Neu-Guinea Kompagnie gestellten deutschen Schutzgebietes im westlichen Theile der Südsee.

Mittheilungen der geographischen Gesellschaft in Hamburg. 1885. Heft 1.

Inhalt: *Siévers W. Dr*: Reisebericht aus Venezuela. II, III, IV, V.

Mittheilungen der kais. königl. geographischen Gesellschaft in Wien. Band XXVIII, Wien, 1885.

Nr. 5 und 6 Inhalt: Die österreichische Congo-Expedition. Von *Dr. Fr. Ritter von Le Monnier*. — Uebersicht der Resultate der dänischen Untersuchungsreisen in Grönland 1876 bis 1884 Von *II. Rink* in Christiania — Aus Borneo. Von *Dr. H. Breitenstein*. — Neuere Briefe des Obersten *Przewalsky*. — Mittheilung des Herrn Baron *N. Kaulbars*

Nr. 7 und 8. Inhalt: Mittheilungen aus den dalmatinischen Scoglien. Von *Dr. B. v. Jirus*. — Die Lippowaner-Colonien in der Bukowina. Von

Dr. Joh. Polek. — Die Araucana des Don Alonso de Ercilla y Zuniga und der historische Werth derselben. Von *H. Polakowszky.* — Projectirte geodätische Arbeiten von *Dr. O. Lenz* österr. Congo-Expedition Von *Oscar Baumann.* — Die Uelle-Frage Von *Oscar Baumann.* — Oesterreichische Congo-Expedition.

Jahresbericht der geographischen Gesellschaft in München für 1884. Herausgegeben von *Dr. Albrecht Penck,* derzeitigem I. Schriftführer der Gesellschaft in München, 1885.

Inhalt: *Ch. Gruber:* Die Literatur über die südbayerischen Moore. — Die Haidelandschaft um München und ihre Entstehung. — *Fr. X. Proebst:* Die Bewohner Bayerns nach Zahl, Geschlecht und Konfessionen, Bewegung der Bevölkerung, Beschäftigung und Wohnplätzen. — *Rob. Felkin:* Uganda und sein Herrscher Mteza.

A bécsi cs. k. katonai földrajzi intézettől beérkezett térképek:

Zone 8. Col. XX. Ujsoty u. Stara Bistrica. — Zone 10. Col. XVII. Ung. Ostra u. Wag-Neustadt. — Zone 10. Col. XIX. Tót-Próna n. Privigyé. — Zone 11. Col. XIX. Handlova u. Oszlány. — Zone 12. Col. XVII. Tyrnau — Zone 12. Col. XVII. Neutra. — Zone 12. Col. XIX. Königsberg u. Szt.-Benedek. — Zone 12. Col. XX. Schemnitz u. Karpfen. — Zone 13. Col. XVIII. Sellye u. Nagy-Surány. — Zone 13. Col. XX. Balassa Gyarmat u. Ipolyság. — Zone 13. Col. XXI. Salgó-Tarján u. Szécsény. — Zone 14. Col. XIX. Mgy.-Szölgvény u. Gran. — Zone 14. Col. XXI. Pásztó u. Apcz. — Zone 14. Col. XXIV. Polgár. — Zone 16. Col. XVIII. Moór n. Zircz. — Zone 17. Col. XVIII. Palota u. Veszprém. — Zone 18. Col. XVIII. Balaton-Füred u. Város-Hidvég. — Zone 18. Col. XIX. Sárbogárd. — Zone 20. Col. XXVIII. Abrudbánya. — Zone 24. Col. XXVI. Karánsebes u. Resiczabánya — Zone 25. Col. XVII. Svinjar u. Oriovac. — Zone 35. Col. XVII. Rabinopolje

Compte Rendu des Séances de la Société de Géographie. Paris. 1885. Nr. 14, 15.

Comptes Rendus hebdomadaires des Séances de l'Académie des Sciences. Tome CI. Paris, 1885. Nr. 3.

Bulletin de la Société de Géographie de Bordeaux. 8. année Bordeaux, 1885.

Nr. 14. Sommaire: *Ardouin du Mazet:* Les villes industrielles du Nord de la France (Suite). — *Pierre Kauffer:* L'Exposition de géographie commerciale de Hambourg (suite et fin).

Nr. 15. Sommaire: *Ardouin du Mazet:* Les villes industrielles du Nord de la France. — Congrès régional des Sociétés de Géographie composant le Groupe du Sud-Ouest. Programme du Congrès.

Nr. 16. Sommaire: *Ernest Gaullieur:* Notice sur les phares de Cordouan du IX. au XIX. siècle. — Nouvelles du Sénégal (lettre de M. Th. Hubler).

Nr. 17. Sommaire: Liste des Membres du Groupe géographique du Sud-Ouest.

Revue de géographie. Dirigée par M. Ludovic Drapeyron. Septembre 1885.

Sommaire: L'École rationale de géographie devant le Sénat: Discours prononcés par M. A. Bardoux, sénateur, ancien ministre de l'instruction publique, et par M. R. Goblet, député, ministre de l'instruction publique, le 31 juillet 1885. — *P. Vidal-Lablache:* Quelques réformes dans la terminologie géographique de la France. — *Ad. F. de Fontpertuis:* L'Amazonie. — *M. Jametel:* La Corée avant les traités (Suite). — *A. de Gerando:* Formation de la nationalité hongroise (Suite). — *L. Delavaud:* Le mouvement géographique — *J. Dupuis:* L'intervention du contre-amiral Dupré au Tong-kin. — Correspondance et comptes rendus critiques des Sociétés de Géographie et des publications récentes. — Nouvelles géographiques. — Gravures: Le colonel Borgnis-Desbordes. — Le commandant Galliéni. — Bammako.

Bulletin trimestriel de Géographie. Tome V. Oran, 1885.

Fascicule XXIV. Sommaire: *Th. Monbrun*: Discours d'inauguration du Musée d'Oran. — *L. Piesse*: De la Goulette à Tripoli. — *Castonnet des Fosses*: Les intérêts français au Maroc. Le Chérif d'Quazzan. — *Th. Monbrun*: Chronique trimestrielle de la Province d'Oran.

Bulletin de la société royale de géographie d'Anvers. Tome IX. Anvers, 1885.

6. Fascicule. Table des matières: Acte général de la conférence de Berlin. — Compte rendu de la séance générale du 15 avril. — D'Anvers à Vienne en 1724 par M. Aug. Thys.

Bulletin de la société royale de géographie. Anvers. 1885—6. Tome X. 1-r fascicule.

Sommaire: Le dictateur Francia ou une page sanglante de l'histoire du Paraguay, par M. A. Bague. — Les congolans à Anvers. — Inauguration des nouveaux quais d'Anvers et de leur outillage.

Revue Géographique internationale. Dixième anéc. Paris. 1885;

Nr. 116. Sommaire: *Georges Renaud*: La France à l'Extérieur. — *Marié Davy*: Observations magnétiques. — *Emile Bujac*: Rome camp retranché et la défense de l'Italie. — *Charles Vogel*: Le Continent Australien. — *Léon Say*: Notes sur l'Italie économique. — *Georges Renaud*: Le passé et l'avenir de Port-Vendres. — *Dr. Neis*: Voyage dans le Haut-Mékong.

Nr. 17. Sommaire: *G. Renaud*: La France à l'Extérieur. — *H. Coulreau*: Les Uapè. I Itinéraire de Saô Joaquim à Panoré. II. L'ancienne nation des Amazones. — *J. Alavaill*: Les irrigations dans le Roussillon Vallée du Tech. — *Dr. Neis*: Voyage dans le Haut-Mékong.

Revue de Géographie dirigée par M. L. Drapeyron. Neuvième année. Paris, 1885.

Deuxième livraison. Sommaire: *J. Girard*. Les vibrations du sol. — *E. Levasseur*: L'Australie. — *J. Pène-Siefert*: De l'Inde française et de son utilisation. — *J. B. Paquir*: Hérat et les territoires contestés. — *A. de Gerando*: Formation de la nationalité hongroise. — *L. Delavaud*: Le mouvement géographique. — *P. A. Conte*: Communication topographique sur le delta du Tong-king.

Bulletin de la Société royale Belge de Géographie. Neuvième année. Bruxelles, 1885.

Nr. 3. Sommaire: *J. Du Fief*: La question du Congo. — *A. Lancaster*: Quatre mois au Texas. — *O. Fontaine*: La Guyane néerlandaise.

Nr. 4. Sommaire: *Jules Leclercq*: Les Geysers de la terre des merveilles. — *Louis Dalimont*: La commune de Wavre. — *A. Harou*: Le diamant. — Chronique géographique.

Bulletin de la Société de Géographie de Lyon. Tome cinquième. Lyon, 1885.

10. livraison. Sommaire: Voyage aux grands Lacs de l'Afrique méridionale. M. M. *Victor Giraud*. — L'Industrie et le Commerce français au Moyen-Age Crescent. — Voyage aux ruines de Palmyre. *Mme le Ray*.

Bulletin de la société de géographie de Lille. Lille. 1885. Nr. 7—8.

Sommaire: Cours et conférences du samedi soir à Roubaix in-extenso: *Cosserat*. — L'Océan *Alfred Renouard*. — Les bancs de Terre-Neuve (analyse). *Jacquin*. — Comment on voyage: de la vitesse et de la sécurité sur les chemins de fer. (in-extenso). *Cosserat*. — La houille (analyse). *Ch. Daudet*. — La géographie au point de vue commercial (id.) *Lourdelet*. — Un voyage commercial aux États-Unis (in-extenso.) *H. Bussot*. — Discours de clôture.

— Cours et conférences du jeudi soir à Lille in-estenso: *E. Guillot*. — Madagascar (Suite). Grandes conférences in-estenso: *S. Oukawa*. — Le Japon (gouvernement, administration, relations commerciales).

Boletín de la Academia nacional de Ciencias en Córdoba. Tomo VII. Buenos-Aires, 1884.

Entrega 1, 1. Contenido: *Félix Lynch Arribalzaga*: Estafílinos de Buenos-Aires.

L'Excursionista. Bolletín mensual de la associació catalanista d' excursions científicas. Any VIII. Nr. 80, 81. Barcelona, 1885.

Bullettino della sezione Fiorentina della società Africana d' Italia. Anno I. Fascicolo 4º 20 agosto 1885.

Partenon ufficiale. *Pippi A.* Le missioni in Africa. — Condizioni commerciali di Massaua. — *E. E.* Il clima del Sudan egiziano. *Casini F.* Gustavo Nachtigall. — *Y.* Corrispondenza da Tripoli. Varietà. Notizie africane.

Boletín del Instituto Geográfico Argentino. Buenos-Aires. 1885. Tomo VI.

Sumario del Cuaderno VII.: Conferencias del Instituto Geográfico Argentino. — Atlas de la Republica Argentina. — Expedicion al Chaco. Informe sobre las operaciones efectuadas en el Chapo por el Gefé de la Comission científica. Expedicion del *Coronel Barros*.

Sumario del Cuaderno VIII.: El monumento á Crevaux en Nancy. — Un viaje al Alto Paraná, por *Giacomo Iove* — Las Islas Malvinas por *Cárlos Vernet*. — Expedicion del *Coronel Barros*. — Actas y procedimientos del Instituto Geográfico Argentino.

Africa. Bollettino della società africana d' Italia. Napoli. Anno IV. Fasc. IV. Luglio-Agosto 1885.

Sumario: Una deplorable campagna (Della Valle). In viaggio per lo Scioa, lettere dei signori Capucci e Cicognani-Intorno ad una forma di Taphozous, con tavola (Fr. Sav. Monticelli). Rassegna africana.

Bollettino della Società Africana d' Italia. Anno IV. Napoli. 1885.

Fasc III Sumario: Gustavo Nachtigall — Terza ascensione del Mongo Ma-Lobach (S. de *Rogozinski*). — La convenzione pel Congo. — Le isole Seychelles (*Filippo Rho*). — L'Italia colonizzatrice. Della Valle di Monticelli.

Bollettino della Società Geografica Italiana. Anno XIX. Róma, 1885.

Fasc. 7. Sumario: I recenti progressi della Geografia, discorso del Presidente Duca di Sermoneta. — Riposta del sig. Buonfanti ai dubbj del sig. *G. A. Krause*. — Degli abitanti e dei prodotti del Sudan, del dott. *G. Garollo*. — Nuova ipotesi sul corso inferiore del Nello e riassunto delle esplorazioni compite lungo gli affluenti del Congo medio. — L'autenticità delle »Histoire« di Fernando Colombo secondo il sig. P. Peragallo, del dott. *C. Manfredi*. — La popolazione italiana nel Tirolo tedesco et meridionale, di *W. Kellner*.

Fasc. 8. Sumario: Notizie dallo Scioa. — Zula (Adulis) di *Luisa Reinisch*. — Lettera di *M. Buonfanti* — Lettera del sig. L. Fea dalla *Birmaniam*. — L'area del Regno d'Italia per provincie e circondari, di *G. D. V.* — L'ultimo viaggio della »Vettor Pisani« di D. Giovanni dei Principi del *Drago*. — Una visita alle Isole Galapagos, del conte *Roberto Pandolfini*.

Boletín de la Sociedad geográfica de Madrid. Tomo XVIII. Madrid, 1885.

Nr. 5. y. 6. Sumario: Resena de las tareas y estado de la Sociedad Geográfica de Madrid, por *D. Rafael Torres Campos*. — Memoria sobre el progreso de los trabajos geográficos, por *D. Martín Ferreiro*. — Nuevos territorios españoles da la costa del Sáhara, por don *Emilio Bonelli*. — Territorios

adquiridos para España por la Sociedad Española de Africanistas y Colonistas en la costa occidental de África. De Llanes á Covadonga, por *D. Manuel de Foronda* (continuación).

Tomo. XIX. Nr. 1. Sumario: De Llanes á Covadonga. Excursión geográfico pintoresca, por *D. Manuel de Foronda* (continuación). Memoria sobre las islas Carolinas y Palaos, por *D. Emilio Butrón*

Tomo. XIX. Nr. 2. Sumario: Sobre la enseñanza de la Geografía en Europa, por *D. Segismundo Moret*. — De Llanes á Covadonga Excursión geográfico-pintoresca, por *D. Manuel de Foronda* (continuación). — Memoria sobre las islas Carolinas y Palaos, *D. Emilio Butrón* (continuación). — Territorios adquiridos para España por la Sociedad Española de Africanistas y Colonistas en la costa occidental de África (continuación).

Boletín da Sociedade de Geographia de Lisboa. 4. Serie. Lisboa, 1885.

Nr. 12. Sumario: Os jogos e as rimas infantis de Portugal, por *F. Adolpho Coelho*.

5. Serie. Nr. 1, 2. Sumario: Novas jornadas de Silva Porto nos sertoes africanos — No Congo, trabalhos da missao portugueza de *Salvador*. — Oppida restituta por *A. C. Borges de Figueiredo* — Benguela, por *João Antonio das Neves Ferreira*.

Boletín del Instituto geografico argentino. Tomo VI. Buenos-Aires, 1885.

Cuaderno VI. Sumario: El General Villegas. — Informe sobre los Trabajos del Instituto. — Meridiano universal. — Comunicacion del Sr. *Arturo Thonar*. — Gobernacion *Río de Negro*. — Un viaje al alto Paraná, por *Giacomo Bove*. — Antigüedades en América central, por *Don Cesáreo Fernandez y Duro*.

Revue commerciale financière et maritime de la place et du port de Río de Janeiro. 4. Anné. 1885. Nr. 72, 73, 74, 75.

L'Étoile du sud et revue commerciale, financière et maritime. Río de Janeiro. 1885. Nr. 76.

The Chamber of Commerce Journal. London. 1884/5. Nr. 41, 42, 43.

Le Monde Pittoresque. Paris. 1875. 4 année. Nr. 132—142.

Le moniteur des consulats et du commerce international. Paris, 1885. 7-e année. Nr. 309—314.

Catalogue des Livres de Fonds et en Nombre. — Historie, Archéologie, Ethnographie et Linguistique, de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique, de l'Amérique et de l'Océanie. Paris, 1885.

Un Aventurier à Siam au dix-septième siècle. Par Aug. Meulemans. Paris, 1885.

La Question du Congo depuis son origine jusqu' aujourd'hui. Par J. du Fief, Secrétaire général de la Société royale belge de Géographie. Bruxelles, 1885. (A szerző ajándéka).

Chronique bibliographique trimestrielle Par le. Dr. C. M. Kan. Amsterdam, 1885.

Chronique Bibliographique Trimestrielle. Section de Géographie et d' Ethnographie. Par le Dr. C. M. Kan.

Die Zukunft der Kongo u. Guinabgebiete. Von Dr. J. Falkenstein. (Geographische Universal-Bibliothek.) Weimar. Nr. 1. u. 2.

Karl Siegmeth. Kurzgefasster Führer für Kaschau, das Abauj-Torna-Gömörer Höhlengebiet und die ungarischen Ostkarpathen. Kaschau. Adolf Maurer. 1886. A kiadó ajándéka.

Justus Perthes in Gotha. 1785—1885. A kiadó ajándéka.

Természettudományi Közlöny. 191—192. füzet. Budapest, 1885.

Természettudományi Közlöny. Budapest. 1885. 139-ik füzet.

A magyar állam közigazgatási térképe. A m. kir. államnyomda kiadása. 1884.

Szilágy-megye térképe »Szilágymegye Földrajzá«-hoz tervezte és kiadja Borbély Sámuel. (A kiadó ajándéka).

A magyarországi Kárpátgyesület évkönyve. XII. évfolyam. Igló, 1885.

Tartalom: *Dr. Márki Sándor:* Az Arad-Hegyalja észak-nyugati részén — *Dr. Stanb Mór:* A vegetatio kifejlődésének időpontjai Magyarország északi felföldjén. — *Spöttl Ignác:* A Dunától a Poprádig — *Siegmeth Károly:* Máramarosi úti vázlatok — *Biró Lajos:* A Keleti-Kárpátok vidékének jellemző rovarfajai. — *Kolbenheyer Károly:* Meteorologiai észleletek a Javorinán — *Dr. Szokol Pál:* A nagy-bányai bánya-kerület földismei viszonyai. — *Geyer G. Gyula:* Adalékok a havasi morga élettanához. — *Männich Sándor:* Tátrai kirandulás 133 év előtt.

A magyar korona területén lévő állami és vasúti táviridák statisztikája az 1884. évről. Kiadja a közmunka- és közlekedésügyi m. kir. miniszterium. Budapest, 1885.

Sopron és környéke. (Térkép.) Rajzolta Kogutowicz Manó. (A szerző ajándéka).

Sopron megye térképe. A soproni általános tanítóegyesület megbízásából tervezték: Jausz György és Kogutowicz Manó. (A tervezők ajándéka).

Iskolai atlasz. Középtanodák, polgári és kereskedelmi iskolák használatára. Szerkeszti Kozma Gyula. Budapest, 1885. (A szerzőajándéka).

Magyarország és társországainak postai, vasúti- és gőzhajózási térképe. Kiadja a közmunka- és közlekedésügyi m. kir. miniszterium. Budapest, 1885. (Gervay M. miniszteri tanácsos úr ajándéka).

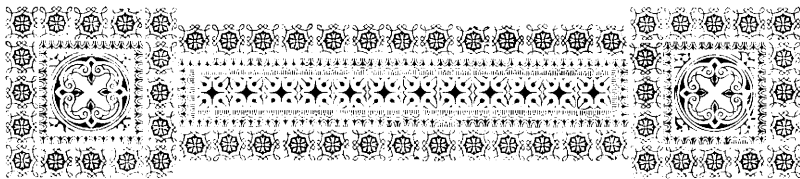
A régi Biharmegyéből. Könyvek és térképek ismertetése a 17. és 18-ik századból. Irta K. Nagy Sándor. Nagy-Várud, 1885. (Az író ajándéka).

Kozma Gyula. *Iskolai atlasz. Középtanodák, polgári és kereskedelmi iskolák használatára.* Harmincz fő és harminczöt melléktérképpel. Ára füzve 70 kr., kemény kötésben 80 kr. Budapest. Dobrowsky és Franke kiadása, 1885. (A kiadók ajándéka).

Hivatalos statisztikai közlemények. Kiadja az »Országos magy. kir. statisztikai hivatal.« Az »Országos m. kir. statisztikai hivatal« könyvtárának és térképgyűjteményének címjegyzéke 1867—1884. Összeállította Findura Imre az »Orsz. m. kir. statisztikai hivatal« könyvtárnoka.

Mihalik József. *A csorbai tó.* Liptó-Szt.-Miklós. 1885. Az író ajándéka.

Czirbusz Géza. *A zene az ethnographiában.* Szeged. 1885. (Az író ajándéka).

Utazás a Dunán

Pancsovától Turn-Szeverinig.

Duna folyó hosszúságára s vízkörnyékének nagyságára nézve a Föld összes folyói közt a 17-dik, Európában pedig a második rangot foglalja el. De ha tekintetbe vesszük, hogy a Volga egy félreeső, kopár s néptelen partvidékű, zárt medenczébe ömlik, a Duna ellenben eredetétől torkolatáig mindenütt termékeny, népes és gazdag vidéken foly keresztül s Közép-Európa művelt államait a Kelettel köti össze s oly medenczébe szakad, mely míg egyrészt elég népes és termékeny partvidékkel bir, másrészt a Bosporus és Dardanellák által a Földközi-tengerrel is össze van csatolva: jogosan állíthatjuk, hogy a Duna Európának első folyója.

Hazánknak van ugyan tengere is; ámde nagy baj az, hogy az Adriával nincsen vízi összeköttetésünk s nem is lesz soha, mert ha talán létesülni is fog valaha az a terv, melyről a Földrajzi Közlemények 1883. april havi füzete megemlékezett, — mely szerint a Boszna és Narenta a köztük levő vízvázalasztóba vésendő, 7—8 kilométer hosszú hajókázható alagut-csatorna által összecsatolhatók lennének, mi által a Szávából, illetőleg a Dunából egyenest vízi úton lehetne jutni a tengerhez, — ez csak szűkebb, helyi érdekű vízi vonalat létesítene, mivel egy országos jelentőségű hajózási út alkotásához első sorban az szükséges, hogy az illető folyók ott, a hol összeköttetnek, bő vízüek legyenek.

A Dunát más nemzetek is sajátjuknak tekintik, de első sorban csakis Magyarországé az. Desjardins francia író »magyar folyó«-nak

nevezi a Dunát és méltán, mert a vízkörnyékéhez tartozó medencék közt a két magyar alföld a legnagyobb és legtermékenyebb, továbbá, leghosszabb folyása Magyarországra esik és végül, egyik medencéjében sincs oly nagy mellékfolyója, mint a Tisza.

Anglia büszke az oceánra, mely szigeteinek falait nyaldossa, — az tette őt nagygyá és hatalmassá. Magyarország, ez az Európa közepén fekvő continentalis állam nem bir ily kedvező fekvéssel. Fekvésénél fogva más a rendeltetése is: a nyugoti népektől átvett műveltségét kelet és délkelet felé terjeszteni! S e cél elérésére megvan a leghathatósabb eszköze is: a Duna folyó.

A Dunának már nagy irodalma van s a t. olvasók valami új dolgot nem fognak találni e szerény értekezésben; de talán mégis lesz valami új: azon benyomás t. i., melyet e hatalmas folyó e sorok írójára utazásai alatt gyakorolt.

A Duna Dévénytől Zimonyig a Magyar birodalom területén folyik; a Száva torkolatánál azonban a határszélre jut s Orsováig folytonos politikai határt képez Magyarország és Szerbia közt. Uti-rajzunk tárgyául a Dunának ezen, Magyarország és Szerbia közt politikai határt képező vonalát választottuk és pedig Pancsovától, mint ezen szakasz kezdeténél fekvő legnagyobb hazai községtől indulunk ki. Minthogy azonban a dunai szoros Orsovánál nem végződik be, hanem azon túl Rumania és Szerbia között még egészen Turn-Severinig tart, tehát utleirásunk az orsova-turn-severini vonalat is fel fogja ölelni.

I.

Pancsovától Báziasig.

Nem fogunk tévedni, ha azt állítjuk, hogy tavaszi áradások alkalmával széles e hazában sehol sem nyújt a Duna impozansabb képet, mint épen Pancsova vidékén. A ki tengert nem látott, tegyen egy tavaszi sétát a Duna töltésén s azonnal fogalma lesz róla. Ilyenkor a Temes, Duna, Béga és Tisza árjai egyesülnek egymással; nyugot és éjszaknyugot felé beláthatatlan távolságra mindent elborít a roppant víztömeg; a láthatár a víztűkőrré ereszkedik le s a lenyugvó Nap a vízoczeán hullámaiba sülyed alá s onnan veti felénk utolsó sugarait. Ekkor a dunai hajóállomáshoz is csak csolnakon lehet eljutni; a kocsi-út, mely az ártéren vezet, ölnyi magasságra vízzel van borítva.

A Duna Belgrádtól 6 kilometer hosszú vonalon egyenesen

kelet felé folyik Visnicza szerbiai faluig, hol a sarkantyú gyanánt jobb partjához nyomuló Nikins-Brdo alacsony hegy által éjszak-keletre téríttetik $4\frac{1}{2}$ kilométernyire. Az említett hegy felső végénél ismét keletre fordul s ily irányban halad a $6\frac{1}{2}$ kilométernyire fekvő Temes torkolatáig. E vonalon a jobb parton mindenütt alacsony hegység húzódik, melynek egyik kiugró fokán, épen a Száva torkolatánál Nándorfehérvár regényes szikla-falai sokáig lekötik figyelmünket. Tőle nyugotra a Duna jobb partját szegélyző magas földhátan Zimony látható. A bal part mentében mindenütt lapály, a Dunának új-alluviuma, mostani ártere terül el, mely a térképen »IV. és V. öblözet« név alatt fordul elő. E roppant kiterjedésű öblözetek az év nagy részében vízzel vannak borítva s az Al-Dunának legnagyobb víz-tartóját képezik. Csak itt-ott emelkednek ki belőle 74—76 méter magas (a tengerszín felett) földhátak, mint kis szigetek. Ily földhátakon fekszenek az V. öblözetben Ovesa és Borcsa községek, alig 1—2 méterrel feljebb a legmagasabb vízállásnál. Ez ártértől éjszakkélet és kelet felé a Temes bal partján magasabb felsík húzódik, ez az ó-alluvium, vagy ó-ártér, mely 80—90 méter magassággal bírván, a legnagyobb vízálláskor is biztosítva van. Sefkerin, Jabuka, Pancsova, Hertelendy-falva, Starcsova sat. községek ezen ó-alluvium párkányán emelkednek.

Legfontosabb községe e vidéknek kétségkívül Pancsova, mely a Temes mellett, a Dunától 2 kilométernyire fekszik. Halászata, földművelése, ipara és főleg gabnakereskedése, virágzónak mondható. Lakosainak száma 18.0000, kik közül 10.000 szerb, 7000 német és 1000 magyar ajku. Vízi közlekedése Zimony és Belgráddal igen élénk. Nyárban négyszer megy és jön a helyi-gőzös Pancsováról Belgrádba meg Zimonyba és vissza. A szárnyas állatokat, főzélékneműeket, gyümölcsöt, vaját és más piaczi czikkeket hajó számra hordják naponként Szerbia fővárosába. A lakosság közszelleme sok tekintetben elüt a többi magyarhoni városokétól, de e felett nem is csodálkozhatunk, ha tekintetbe vesszük, hogy Pancsova csak 1872-ben kebeleztetett be, csak ezóta tartozik tulajdonképen Magyarországhoz. A németek közt még akadnak »nagy németek«, a szerbek közt »ultrák« vagy »omladinisták«, kik a jelenlegi magyar korszakot csak ideiglenesnek tartják. Azonban ez csak kivétel. Általában véve a polgárság legnagyobb része jó hazafi s a »magyar állameszme« iránt hova-tovább erősödik a tisztelet és ragaszkodás. A szerb és német ajku ifjak egymással versenyezve tanulják a magyar nyelvet a gymnáziumban és polgáriskolában.

Szóval a város, mely még 1848-ban az »odbor« egyik székhelye volt, mindinkább simul a hazai alkotmányos viszonyokhoz.

Épületei közül említésre méltók: a csinos városháza, a két görög-keleti templom és a selyemfonó-gyár, mely utóbbit a magyar kormány építtette 1882-ben. A gyár a gubó-raktárból, mely 20—25.000 kilo gubó elhelyezésére elegendő és a tulajdonképeni fonó-gyárból áll, melyben 6 ló-erejű gőzgép által hajtott 60 orsó működik. A munkásnők, kiknek száma 1883-ban 103 volt, legtöbbször olaszok, azonban lassanként a németek és szerbek is megtanulják a munkát; 1883-ban már 12 belföldi nő volt alkalmazva. Ez hazánkban az első, gőzerőre berendezett selyemfonó, mely már eddig is nagy lendületet adott gyermek-korát élő selyemiparunknak, melynek felvirágzása leginkább az al-dunai vidéken várható. A magyarországi selyem minőségre nézve versenyez az olaszonival, mit eléggé bizonyít az, hogy 1883-ban a lyoni gyárosok 2600 kilo legombolyított tiszta selymet kilónként 55 forintjával váltottak be tőlünk akkor, mikor az olasz selyem kilojáért csak 50 - 52 forintot fizettek. Mily haszonnal jár a selyem-hernyó tenyésztése, eléggé kitűnik abból, hogy 1883-ban Sopron, Tolna, Bács, Torontál és Temesmegyékben 70.278 frt 42 kr fizettetett ki a beváltott gubókért oly egyéneknek, kiknek összes évi adójuk 37.967 frt 79 kr volt, tehát a termelők rövid hat heti munkaidő alatt évi adójuk kétszeresét visszanyerték. Az 1880—83-iki 4 évi ciklus alatt az állam 252.059 frt 93 $\frac{1}{2}$ krt adott ki selyemgubó-beváltásra, annak feldolgozására, selymérpete-készítésre s minden ezzel kapcsolatos kezelési költségekre; ezzel szemben a legombolyított selyemanyag értékesítéséből a lyoni és milanói gyárosoktól 246.016 frt 73 kr folyt be. A deficit tehát 6043 frt 20 $\frac{1}{2}$ kr, mely azonban a köznép nyeresége által bőven kárpótolva van. Remélhető, hogy néhány év alatt a hazai selyemtenyésztés oly lendületet nyer, hogy nemcsak az épületekre befektetett tőkék térülnek vissza, hanem évi tiszta haszna is lesz az államnak belőle.*

E rövid kitérés után folytassuk utunkat tovább.

A Duna Pancsovánál, a Temes torkolatával átellenben rendes vízálláskor is igen széles, körülbelül 3 kilométernyire lévén a magyar part a szerbiaitól. A folyó Belgrádtól a Temes torkolatáig, mint láttuk, általában nyugotról keletre folyik, itt azonban irányát

* Bezerédj Pál ministeri biztos jelentése Magyarország selyemiparának állásáról és fejlődéséről 1882 és 83-ban. Budapest, 1884.

megváltoztatva egyenesen délre fordul. Ezen nagy kanyarulatnál tekintélyes kiterjedésű füzes szigetek vannak. Legnagyobb a Csaklan-sziget, mely több mint $5\frac{1}{2}$ kilométer hosszúságban a szerb part mentében húzódik el; e mellett a Duna közepén a $3\frac{1}{2}$ kilométer hosszú Stefanacz-sziget nyúlik el s e két nagy sziget alsó vége között egy $1\frac{1}{2}$ kilométer hosszú, keskeny sziget fekszik. Ezeket egymástól igen keskeny vízág választja el. A Stefanacz-sziget éjszakeleti oldalán van a Duna főmedre, melynek balpartját a Temes torkolatával átellenben fekvő, 2 kilométer hosszú Vorcontumacz-sziget képezi. Ezen sziget és a magyar part mentében ismét egy jókora szélességű víz-ág vonul. A Vorcontumacz-szigeten alul 1 kilométernyi távolságra a magyar part mentében ismét egy majdnem 3 kilométer hosszú s 1 kilométer széles szigettel találkozunk, melynek felső vége a vojloviczi klastrommal egyenlő szélességi fok alatt van, ez a Starcsova-sziget.

Ha a Dunán le felé hajózunk, utunk előbb a Vorcontumacz-sziget és a magyar part közti mederben viszen; e szigetet elhagyván, a főmederbe jutunk s bal felől a Starcsova, jobbról pedig előbb a Stefanacz-szigetet, végre a hosszú Csaklan-szigetet látjuk; utoljára ez is elmarad, a két part közeledik egymáshoz s a Duna medre, mely eddig a szigetek között oly széles volt, hirtelen 600 méternyi keskeny ágygyá szűkül össze.

Már itt meglep bennünket a kellemes ellentét, mely a jobb és balpart között van. A szerbiai oldalon ugyanis szép hegyes vidéket látunk; e hegyek azonban sok helyen alacsony dombokká törpülnek a part mentében, néhol meg terjedelmes parti lapályt hagynak hátra. Ezzel átellenben a magyarországi oldal egészen Báziasig lapályos; e lapály a Magyar-Alföld legdélibb nyulványa. A Duna mellett egészen Kubinig s Kubintól Dubováczig széles ártér kíséri a bal partot, mely azonban az 1882—83. években felépített hatalmas töltés által most már tetemesen szűkebbre van szorítva.

Az említett szigetek alul a bal parton feküdt Marienfeld község a Duna árterének VI. öblözetében. Az 1865—69. közti években Marienfelden kívül még 7 telep szerveztetett az »aldunai réti földek«-en, vagyis a Titeltől Kubinig terjedő ártéren. Az emberi erő összesen 154.790 hold területet akart elhódítani a Duna árjaiktól. A Titel-Pancsova közti I—V. öblözetben Rudolfsnad, Albrechtsdorf, Königsdorf, Gisellahain, Elisenhain, a Pancsova-Kubin közti VI—VII. öblözetben pedig Marienfeld, Ivanova és Gyurgyevo községek telepítették, összesen 8638 főnyi különböző nyelvű lakos-

sággal. Azonban az 1869—70., 1870—71. év telén és 1876. tavaszán uralkodó rendkívüli áradások a csak kis részben elkészített töltéseket nyomtalanul elsöpörték s Rudolfsgrad kivételével a többi 7 községet teljesen megsemmisítették.* Ekkor Marienfeld megmaradt lakosai a Pancsova-Starcsova közti út mentében a vojloviczi erdő melletti ármentes földre telepedtek le, s közéjük 1882—83-ban bukovinai jövevények telepítettek. Az új község Hertelendyfalva nevet nyert. 1882—83-ban az új ármentesítő társulat ismét felépítette a töltést Pancsovától Kubinig, mely a réginél szélesebb és magasabb lévén, valószínűleg állandóan biztosítani fogja a VI. és VII. öblözetet, mi által 38.000 hold terület hódíttatik el a folyó árjától. Ekkor Ivanova és Gyurgyevo községek is újra felépültek. Az 1882—83-ban bevándorolt »csángók« legnagyobb része e három községben kapott lakhelyet. Az új jövevények letelepedése óta Ivanovát Nagy-György-falvának, Gyurgyevót pedig Ormós-falvának kezdik nevezni.

A Dunának azon pontja, hol a pancsovai szigetek elmaradnak s a meder hirtelen összeszűkül, történelmi tekintetben is nevezetes hely. Itt kelt át seregével Szavoyai Eugen, a diadalmas hadvezér 1717-ben, midőn a török felett a keresztényiség egyik legnagyobb győzelmét aratta s Belgrádot elfoglalta.

Arneth »Prinz Eugen von Savoyen« című művéhez hiteles másolatban mellékelve vannak Eugen nevezetesebb csatáinak haditérképei; a többek közt ott látható a belgrádi ütközet térképe is, melynek eredetije a fővezér rendeletére készítettet. Rajta a sereg átkelési vonala pontosan meg van jelölve s a hajó-híd, melyen az átkelés történt, épen ott volt, hol a Duna medre a szigeteken alul összeszűkül s e hely körülbelül azon vonal irányába esik, mely Veliko-Szelo szerbiai falu és Starcsova közt metszi a folyót.

Eugen serege, mely 61 zászlóalj gyalogság és 176 század lovasságból állott, június 10-én ért Pancsovára. E napokban épen folyamatban voltak a békealkudozások III. Károly és a szultán között; a porta Temesvár visszaadását tűzte ki a béke főfeltételeül. Ez idő alatt Eugen a legnagyobb tevékenységet fejté ki a híd építése körül. A mi 4 nap alatt készen volt. Ugy látszik, hogy akkor alacsony vízállás volt, mert a sereg Pancsovától egyenesen az ártéren keresztül vonult a Dunához s közvetlen a parton haladt a híd felé. A hadi-út Pancsova és a híd közt 4 eret metszett át.

* Budapesti Hírlap 1883. szept. 30. szám. Nagy György emlékiratából.

Az egyik Pancsován alul a Temesből nyugot-keleti, a többi 3 pedig a Dunából éjszak-nyugoti irányban ágazott ki. Eugen a legalsó ér éjszaki oldalán a Dunaparton ütötte fel sátorát s sas-szemeivel itt őrködött a csapatok felett, melyek június 15-én kezdték meg az átkelést Szerbia felé.

Mindnyájunk előtt ismeretes az augusztus 16-iki nagy diadal, melynek eredménye az lett, hogy a Maros-Duna közti vidéken kívül Bosznia, Szerbia és Kis-Oláhország is III. Károly birtokába jutott.

Szavoyai Eugen 1717-iki térképe azonban az említett földrajz-történelmi tanulságon kívül még más érdekes dolgot is feltüntet előttünk. Fel kell tételeznünk, hogy ama térkép, ha nem egészen pontosan is, de lehetően megközelítőleg ábrázolja az akkori vízrajzi viszonyokat. Ha már most a pancsovai Duna 1717-diki képét e jelenlegivel egybevetjük, nagy különbséget veszünk észre a kettő között. Kitűnik, hogy a folyó medre s a benne levő szigetek helyzete, alakja, nagysága, sőt száma is sokat változott a lefolyt 168 év alatt. 1717-ben a magyarországi oldalon egymás végiben 2 nagy sziget volt: az egyik a Temes torkolatán jóval felül, nyugot felé, a másik épen a Temes torkolatánál kezdődött s jóval azon alúl végződött. A starcsovai sziget akkor nem volt meg. A középső Stefanacz-sziget, mely most nagy és kettős, akkor kisebb volt. A Csaklan-sziget azouban akkor is hosszan húzódott el a szerb part mentében. Általában azt tapasztaljuk, hogy a pancsovai határban levő szigetek a lefolyt idő alatt felső végükön elmosattak, e helyett azonban alsó végükön tetemesen növekedtek, vagyis a szigetek felülről lefelé vonultak, sőt lefelé ujak is alakultak.

Ha tekintetbe vesszük, hogy e szigetek nem kavics- hanem iszap-szigetek, melyek magas vízálláskor teljesen el vannak borítva, meg van fejtve előttünk a titok, miért gyakorolja a Duna itt aránylag oly rövid idő alatt romboló és alkotó erejét. Itt is azon törvények uralkodnak, melyeket Simonyi Jenő a kalocsai szigetekenél konstatált. * Néha egy megakadó fatörzs is elegendő arra, hogy fölötte az iszap megtorlódjék s lassanként zátonynyá, majd szigetté nőjjen. Később jön egy erős vihar s a felkorbácsolt hullámok el-mossák a földet a fa alól, melynek izmos gyökerei sokáig védték a sziget csúcsát; ha a rombolás műve egyszer megkezdődött, aztán foly az szakadatlanul.

* Földrajzi Közl. 1882. 284. lap. (juliusi füzet)

De nemcsak a szigetek, hanem a partok is folytonos változásnak vannak alávetve a pancsovai határban. Legjobban meggyőződhetünk erről a hajó-állomásnál. A folyó iránya az ovcasai szigettől a Temes torkolatáig keleti, itt azonban a folyás hirtelen délre fordul. A víz a megkezdett úton tovább haladván, a kanyarulatnál a meredek magas parthoz ütődik s azt alámossa, minek következtében a felső földtömeg saját súlya alatt roskadozik, megrepedezik, végre leomlik. Ekként a Duna partja folyvást beljebb vonul a szárazföldre, a folyó árka pedig szélesbbedik. Lejebb azonban, hol a folyó iránya délre fordul, a Baer-féle törvény értelmében a jobb, vagyis a szerbiai partot rombolják a hullámok.

Ezek után folytassuk tovább utunkat.

Esős, viharos időben komor és egyhangu a vízi-utazás, de szép nyári napon nem gondolható annál kellemesebb. Ilyenkor mindenki a fedélzetre siet. A friss, tiszta lég üdítőleg hat testre, lélekre egyaránt. A folyvást váltakozó tájképek lebilincselik a szemet. Sóvárogva pillantunk a homályból lassanként kibontakozó táj felé, melyhez közeledünk; úgy szeretnénk még tovább gyönyörködni abban, amit el kell hagynunk. Látkörünk most kisebbedik, majd nagyobbodik. Aztán a mosolygó víztükör köti le tekintetünket. A hajó gépezetének egyhangu zakatolása, az összecsapó habok loccsanása, a part felé siető hullámok suttagó zenéje álomszerű merengésbe ejtik lelkünket. Most zöld füzes szigetek közt surran el hajónk. A sűrű lombok, melyek a szigetek belsejét eltakarják, némán bölintgatnak felénk, hívogatnak, csalogatnak, hogy kutassuk fel e kis vízi-országok titkos rejtekét. A mesék országában képzeljük magunkat; eszünkbe jut a »senki szigete« az arany emberrel, eszünkbe jutnak a gyermekkori regék magános szigetéről, vízi-tündéerekről . . . De egyszerre csak eltűnik a sziget-világ; észre vesszük, hogy ember-lakta földön járunk s nem a tündérek házában. Balról Starcsova és Homolicz falvak házai mosolyognak felénk, nem messze a Duna partjától feltűnik a nagy-györgyfalvi csángótelep az ártér VI. öblözetében. A magyar siksággal szemben kedves ellentétet képeznek a jobb parton huzódó, szőlővel fedett alacsony hegyek, melyek Vincsa mellett közvetlen a Dunáig nyomulnak.

Vincsa szerb falu a hasonnevű sziget alsó vége mellett fekszik. Tőle délre egy keskeny völgy nyílik a Dunára, hol a folyó délkeleti irányt vesz föl, melyet egészen Groczkáig megtart. Előbb azonban Ritopek faluhoz érünk, mely Nagy-György-falvával átellenben a Dunáig nyúló dombokon épült. A kis falu szétszórt ala-

csony házait sövénynyel kerített kertecskék veszik körül, utczái girbe-görbék. Tovább haladván, látjuk, hogy a folyó öböl-szerűleg kitér; közepén a 2 $\frac{1}{2}$ kilométer hosszú Dunavác-sziget marad el tőlünk balfelé, mely a magyar oldalt egy ideig elzárja előlünk. Elhagyván a dús fűz- és nyárfa-erdővel borított szigetet, Brestovác tornyát pillantjuk meg a távolban, éjszak-keletre, a szerbiai parton pedig nemsokára Groczka házai bontakoznak ki előttünk.

Grocza, az eddigieknél jóval nagyobb község, a folyó mellett huzódó széles földhátan fekszik. Mögötte magasabb hegy emelkedik, melynek lejtője részint erdővel, részint szántófölddel s szőlővel van borítva. A falun alúl a hasonló nevű 3 $\frac{1}{2}$ kilométer hosszú fűzes sziget látható a jobb part közelében.

Ha e szétszórt, rongyos házakra tekintünk, nem is hinnők, hogy klasszikus helylyel van dolgunk, mely már a rómaiak korában élénk forgalom színhelye volt. Erre vonult el a rómaiaknak azon országútja, mely Singidunumot (a mai Belgrád) Viminaciummal, Moesia virágzó fővárosával összekötötte. Szokásuk volt a rómaiaknak, hogy a nagy utakon állomásokat építettek, melyek a csapatoknak éji szállást nyújtottak, hol azonban az utasok is pihenő helyet találtak a maguk s barmaik számára. Ily állomás feküdt hajdan Groczka helyén, neve »Tricornium mansio« volt.

De az újabb korban is fontos történelmi emlék csatlakozik e vidékhez.

Ugyanis III. Károly 1737—39-ben újra háborút viselt a török ellen. Szavoyai Eugen már ekkor nem volt életben s a szerence hűtlen lett fegyvereinkhez. Károly két évi szerencsétlen küzdelem után még egy utolsó próbát tett s Wallis alatt új csapatokat küldött az Al-Dunához. A vezér értesülvén, hogy a török főhaderő előcsapatja — 10—12.000 ember — Groczkánál táborozik, az 1739. év júl. 20-án Pancsovánál átkelt a Dunán, azonban mikor Groczkához ért, a csekély előhad helyett Mohammed nagyvezir 100.000 emberrel csatarendben várakozott reá. Seregünk teljesen megvertett s az ez után nem sokára megkötött belgrádi béke szerint Szavoyai Eugen hódítmányai: Bosznia, Szerbia és Kis-Oláhország ismét a török iga alá kerültek.

A Groczka-sziget alsó végétől a Duna egyenesen kelet felé folyik; 3 kilométerrel lejjebb Gyurgyevo falu tűnik fel előttünk, a hatalmas töltésen túl nem messzire. A jobb partot itt magas, meredek löszfensík képezi; a lejtőkön rítkás cserjék, a hegylaposokon imitt-amott szántóföldek terülnek el. Alább egy szabálytalan domb-

csoport nyomul a dunához, a 30—40 meter magas, meredek, omlásos partot képezve; a dombok között szétszórt házak kandikálnak felénk. Ezeken túl jóval magasabb hegység következik, mely eleinte távolabb vetődik a Dunától, majd ismét közeledvén ahhoz, egy kiugró magas hegygyel hirtelen megszakad. Előttünk a víz közepén egy nagy sziget két ágra osztja a Dunát. A jobb oldali ágon végig nézve, a hegy alatt előbb egy sugár magas csillogó torony, később pedig egy sötét, komor falóriás merül fel a víz tüköréből:

Vég-Szendrő vára áll előttünk.

A vár fekvése valóban festői s sok tekintetben hasonlít Belgrád és Budapest fekvéséhez. A mi egy nagyszabású panoramához megkivántatik, az itt mind feltalálható. A hegyvidék és mérhetetlen síkság találkozása, köztük roppant víztömegű, széles folyó, melyet gőzösök és sajkák hasítanak, a folyó közepén nagy szigetek, a jobb oldalon regényes várromok, melyekről a népdalok csodás eseményeket zengenek, mindezek a bámulat tárgyává teszik Szendrő vidékét.

A Belgrádtól előbb délkeletre, majd közvetlen a Duna partján keletre vonuló Avala-hegység szeliden lejtősödő kiágazását egészen a Morava-folyó széles völgyéig küldi, betöltve azon szögletet, melyet a magyar Alföld Szerbia legnagyobb lapályával képez. Ez utóbbi amannak folytatását képezi s mélyen benyúlik Szerbia belsejébe; de a kettő között ott van egy hatalmas választó vonal: a Duna. A szerbiai lapály közepén a Morava kigyózik éjszak felé, mely Lozsvik falu mellett, torkolatától vagy 25 kilométernyi távolságra mellékágat bocsát nyugot felé, mely Jesszava nevet visel. A főág, a tulajdonképeni Morava, folyvást a síkság közepén haladva, Kubinon alul ömlik a Dunába, a Jesszava pedig amazzal párhuzamosan, a síkság nyugoti szélén, kellemes dombok és előhegyek alatt folydogál s útjában több hegyi patakkal bővülve, a szendrői vár alatt szakad a Dunába. A vár távolról úgy tűnik fel, mint a vízből kiemelkedő sötét, nagytömegű fal. Közelebb érve, tisztán kivehetjük a falakat és bástyatornyokat. A vár szabálytalan háromszöget képez. Homlokzata a Dunától az új templomig a várossal egyközűen fut s 11 magas toronnyal van megerősítve; a dunai oldal 5, a Jesszava felőli pedig 4 toronnyal bír. A két vízi oldal összeszőgellésénél, tehát épen a Jesszava torkolatánál 5 toronnyal védett citadella van, melyet magas, rovátkos tetejű kőfal vesz körül. A külső toronyokat a belsőnél alacsonyabb, izmos és szintén rovátkos tetejű falak kötik össze egymással. A Duna melletti külső fal lenyúlik a

vízbe. A vár közelében festői háttért képez Szendrő — szerb néven Szmederevo — város, mely a hegy lejtőjére támaszkodik s részben a Duna, részben a Jesszava mellett terül el. Itt feküdt a római korban a virágzó »Mons Aureus« város, melyet a császárok civitási ranggal ajándékoztak meg. A hegyoldalon, melyet viruló szőlőkertek borítanak, Probus császár ültette az első bortermő tőkéket. Nem csodálkozhatunk azon, hogy ily figyelemben részesíté ezen vidéket, hiszen ő maga innen nem messzire a Szerémségben született s nevelkedett fel. Nemcsak a város és hegyoldal, hanem a vár is a klasszikus korra emiézketet. Helyén római castrum, »Vinceia« emelkedett.

Szendrő Szerbia legnépesebb városai közé tartozik; lakosainak száma több mint 10,000, kik nagy sertéskereskedést üznek. Legszebb épülete az 5 byzanci kupolával díszített Sz.-György temploma, a városnak valódi büszkessége. Érdekes ellentéte ezen díszes épületnek a városon kívül a temető mellett fekvő templomocska, mely a hagyomány szerint 1010-ben, tehát. Sz.-István magyar király korában épült s Szerbiának legrégebb épülete. Ez a monda szerint egy hegyomlás által eltemetve sokáig a föld alatt maradt, mig végre fölfedeztetett s kiásatott.

Szendrő és vidéke földrajzi tekintetben is rendkívüli fontossággal bír. A Morava völgye természetes közlekedési vonalat nyújt Magyarországból s Szerbia éjszakkeleti részéből Szófiáig, honnan a »Traján-kapu« nevű hegyi hágón keresztül a Maritza völgyébe Adriánápolyhoz s innen Konstantinápolyba juthatunk. Innen lehet kimagyarázni azt, hogy Szendrő vidéke, mint ezen közlekedési vonal éjszaki határa, folyvást nagy szerepet játszott a Balkán-félszigeti és Duna melléki lakosok háborus és békés érintkezéseiben.

Főleg a török hódítások korában, a 15. századtól a 18-ikig nagy hadászati fontossággal bírt e vidék s sok véres küzdelem színhelye volt. E korszakban építtette Brankovics György, a hazai történetünkben annyira ismeretes szerb deszpota Szendrő várát is a török szultán engedélyével 1432-ben.

Azonban Murad nem sokáig engedte a deszpotát a hatalmas várban gyönyörködni. Már 1437-ben egy nagy török sereg jelent meg Szendrő alatt. A szorongatott fejedelem Zsigmondhoz fordult segélyért, ki Szentmiklós Pongráczot jelentékeny haderővel küldte a vár felmentésére. A fényes diadal, melyet ekkor seregeink a török felett arattak, egy férfi kora virágában levő hősnek tulajdonítatik, kinek nevét ezen csata után ünnepelték legelőször országszerte: e hős Hunyady János volt.

Két évvel ezután még nagyobb erővel jelent meg Murad Szendrő alatt. Brankovics a vár védelmezését idősb fiára Gergelyre bízván, legkisebb fiával, Lázárral és kincseivel Magyarországra menekül s Albert királytól segílyt kér. De a segíly nem érkezvén meg, Murad a várat 4 hónapi ostrom után elfoglalja.

Hunyadynak 1443-iki diadalmas hadjárata után, a törökkel kötött szegedi béke értelmében Murad az elfoglalt szerbiai várak egy részét odahagyta s ekkor Brankovics is visszakapta Szendrőt, mely ez idő óta fejedelmi székhelye volt. Itt szövögette ő vejével Cilleivel és Garayval a Hunyadyak ellen vetett hálókat. Itt tartotta fogságban Hunyady Jánost a rigómezei csata után. Itt tarkózkodott egy ideig a szerencsétlen Hunyady László is, mint atyja helyett kezes. Azonban Hunyady János nagylelkűen feledte a sérelmeket s 1454-ben ismét tönkre verte Firuz bég seregét Szendrő alatt.

Brankovics György 1456-ban halt meg. Kétszínű politikájával sokat ártott Magyarország s a keresztyénség ügyének, de fejedelemségét a két hatalmas ellenség közt csak így lehetett megtartania. Valószínűleg azon reményben élt — mint Kállay a Szerbek történetében megjegyzi — hogy ellenségei a háboruban elgyengülnek s Szerbia eltűnt függetlensége ismét helyreállítható lesz. Halála után egymás közt egyenetlenkedő utódai siettették az ország bukását, mely Lázár fejedelem özvegye, Ilona alatt nemsokára be is következett. Ilona a római katolikus vallás felé hajolván, tartományát a szent széknak ajánlotta fel; azonban az uniótól idegenkedő alattvalói 1459-ben Mohammed szultánt Szerbiába híván, maguk nyitották fel Szendrő kapuit a török sereg előtt, midőn az elárult magyar sereg kénytelen volt megadni magát.

Ez idő óta Szendrő valódi ostorává lett hazánknak. A törökök innen folyvást át-áttörtek a Dunán s a déli megyéket tűzzel-vassal pusztították.

Mátyás király e csapást elhárítandó, 1476-ban, Sabácz elfoglalása után komolyan foglalkozott Szendrő ostromának tervével is s a műveleteket azzal kezdte meg, hogy Szendrővel szemben Kulics mellett földből és fából 5 bástyát építtetett, melyeknek biztosítására 5000 emberből álló őrséget hagyott azon elhatározással, hogy a következő évben rendszeres ostromhoz fog. Azonban a szultán értesülvén, hogy Mátyás a nápolyi Beatrix-szal esküvőjét tartja, a bástyákat megtámadta s szétrombolta. Mátyás külpolitikája ez idő óta folyvást nyugot felé irányult s így Szendrő ostroma is abba maradt.

1459-től 1688-ig zavartalanul ragyogott a félhold Szendrő ormain. De 1688 óta ismét szerepelni kezd hazánk történetében s az ezutáni hadjáratokban sorsa mindig Belgráddal van összekötve.

A jelen század elején kitört szerb szabadságharcban is emlékeztet események színhelye volt e vár. Ugyanis Kara-Györgye, a híres szabadsághős hosszas ostrom után 1805-ben elfoglalta Szendrőt, mire a skuptina is ide tette székhelyét s itt tartózkodott 1807-ig, Belgrád felmentéséig; * de 1813-ban ismét török sereg szállotta meg e várat, míg végre a legujabb események Szerbiát a töröktől teljesen megtisztították.

A Duna Szendrőnél északkeletre fordul s ezen irányt egészen Ó-Palánkáig, mintegy 40 kilométer hosszú vonalon megtartja. A folyó ezen szakasza gazdag szigetképződéssel bír. Közvetlen Szendrő alatt a hasonló nevű sziget van, mely 7 kilométer hosszú, 1 kilométer széles; bal oldalán két kisebb sziget látható. E szigetek a magyar kincstár birtokát képezik. Mindannyian gazdag fűz- és nyárfaerdővel vannak borítva. Ez utóbbi 1883-ban alkalmas épületanyagot szolgáltatott a csángótelepeseeknek. Ekkor a szendrői és dunavácsi szigetekről több mint 1600 nyárfatörzset vágatott ki a kincstár házépítésre.

A Duna főága a nagy sziget jobb oldalán Szerbia határán huzódik el s a sziget és hegy közt tágas kaput képez, melyen keresztül szabadon pillanthatunk a Morava-lapályra. A baloldali mellékág, bár jelentékenyen keskenyebb, mint amaz, szintén hatalmas folyót képez.

Elhagyván a szendrői sziget felső csúcsát, hajónk az éjszaki mellékágba siet s a tájkép mint valami varázsütésre hirtelen átalakul. A szép hegy az alatta terülő város és a vár ég felé meredő tornyai egyszerre eltűnnek előlünk s a magyar oldalt is eltakarja egy hosszú fűzes a part mentében. Nem látunk egyebet, mint a sima viziúkröt, jobbra-balra a zöld partszegélyt s felettünk a kék eget. De néhány percnyi haladás után ismét előbukkan a Duna-töltés a parttól pár méternyire; rajta túl észak felől Plosicz tornya integet felénk a távoból. Végre elmarad jobb felől a szendrői nagy sziget is s a Duna két ága ismét egyesül egymással, partján mindkét felől mérhetetlen síkság terül el. A bal oldalon fa sem látható, a talaj kissé emelkedettebb lévén, a töltés alacsonyabb, mint Pancsovánál. Egy-

* Kállay Béni: A szerbek története 1780 - 1815. I. Budapest, 1877 536 lap.

hangúnak látszik e vidék, ámde ez egyhangúságban van valami meghatározó és fenséges, mely a lélekbe ünnepies nyugalmat lehel. És ha felocsudva a végtelen síkság bámulatából, egy pillantást vetünk hátra az elhagyott sziget déli oldalát szegélyező folyóágon végig: ime ott látjuk az alföldi tájkép meglepő ellentétét is, a szendrői hegy alatt a vízből kiemelkedő várromokat.

Csakhamar egy libegő barna pont tűnik fel előttünk a folyó bal partján s pár perc múlva a kazán hatalmas füttyentése tudatja velünk, hogy állomáshoz közeledünk.

Kubinnál vagyunk.

Kubin, 4–5000 szerb és német lakossal bíró mezőváros, nem a Duna partján fekszik, hanem oly formán, mint Pancsova, a folyó melletti széles ártereten túl, a hajóállomástól $1\frac{1}{2}$ kilométernyire, a Ponjavicza mellett.

A Ponjavicza nem önálló folyó, hanem a Dunának mellékága, mely Pancsovától kezdve Kubinig s onnan egészen Dubováczig több helyen megszakadva, több helyen pedig szétágazó vizereket képezve kíséri a Dunát, melyből eredetileg vizét is nyerte. E mellékág Pancsova alatt Topola, Starcsovától Kubinig Ponjavicza, innen Dubováczig Dunaváczt nevet visel.

Megjegyzendő azonban, hogy a Ponjaviczának Pancsova-Kubin közti része a töltés által elzáratott a Dunától, minek következtében az ér nyílt csatornán többé nem nyerhet vizet. Azonban a lecsapolódás mégsem következett be s még száraz nyáron is elég bő víz van a mederben. Ugyanis bő esőzés alkalmával az ó-ártér lejtőiről lefolyó víz benne, mint legmélyebb árkolatban ott gyülemlik össze, továbbá a Duna árja is, mint talajvíz, bele szivárog, úgy, hogyha a Duna vize árad, akkor a Ponjaviczában is — bár csekélyebb mértékben, — áradás észlelhető.

A Ponjavicza partján, Kubin déli oldalán egy meredek falú, a víz felől majdnem megmászhatatlan domb emelkedik, mely a körülete terülő alacsony lapály felett uralkodó állást foglal el. E domb egy régi hatalmas földvárnak maradványa, mely hajdan Kevevárnak nevezetett.

Kubinnál kezdődnek az ugynevezett »Római sánczok«, melyek innen Deliblátig éjszakra, Deliblától Alibunárig éjszaknyugotra futnak, mindenütt a Bielo Berdo homokos földhát nyugoti szélén haladva. — Talán ez a körülmény lehetett befolyással arra, hogy iróink közül némelyek, mint p. o. Ortway, a kubini várdomb helyén Contra-Margum nevű római erődöt keresték. Azonban Ormósnak a

hely színén tett alapos észleletei után kitűnt, hogy a domb nem római, hanem határozottan népvándorláskori emlék és pedig az avarok által épített földvár maradványa.

A magyarok bejövetelével oszolni kezd azon homály, mely Keve népvándorláskori multja felett lebeg.

E vár ugyanis nagy jelentőséggel bír a honfoglalás egyik legfontosabb mozzanatában : a Maros-Duna közti vidék, vagyis a Bánság meghódításában.

Ez eseményt Béla király névtelen jegyzője írja le, művének 44. fejezetében. Szerinte a magyar vezérek — Szoárd, Kadosa és Vajta — a főnyes-rév melletti diadal után egészen a bolgárok határáig nyomultak s a »Ponucea« folyónál táborni ütközt; a legyőzött Glád pedig Keve várába zárkózott. Midőn azonban a vezérek Kevét is ostromolni kezdték, a megrémült Glád békét kért s a várat sok ajándékkal együtt a magyaroknak adta.

Felemlítjük itten a történelmi földrajz szempontjából, hogy íróink közül a legtöbben, köztük a vezérek korának jeles írója, Szabó Károly is, úgy értelmezik a névtelen jegyző említett fejezetét, hogy a magyarok a Temes melletti győzelem után »Pancsováig« nyomultak s ott ütöttek táborni, miből aztán önként következnek, hogy Pancsova már a honfoglaláskor fennállott volna; sőt Ilics Luka »Historische Skizze von Pancsova« és Böhm »Délmagyarország története« cz. műveikben még tovább viszik a következtetést s úgy adják elő a dolgot, hogy Pancsova Árpád bejövetelekor már fontos erősség volt. Ámde a Névtelen jegyzőnél világosan »juxta fluvium Ponucea« áll, mely nézetünk szerint más nem lehet, mint a napjainkban Ponjaviczának nevezett Dunaág.

Kevevár a honfoglalás kora óta többször említett Magyarországnak történetében. Vidéke gyakori háborúk színhelye volt II. Gejza alatt (1141—1161), midőn a szerb fejedelem, Csudomil, Manuel görög császár uralmát lerásván, a magyar király fenhatósága alá adta magát, kinek ő rokona is volt. Ekkor Manuel haddal támatta meg hazánkat s seregének egy részével Keve vidékét pusztította s Szerbiát mindaddig zaklatta, míg Csudomil a görög uralmat ismét el nem ösmerte. Később III. István korában (1161—1173) ismét nagy küzdelmek színhelye volt ez a vidék. Manuel, a hanyatló görög birodalom utolsó nagy fejedelme, azon tervet forgatta fejében, hogy országát Sz. István örökségével is növelje. A Száva és Al-Duna vonala iszonyú csaták hevéből lobogott, görög és magyar vak elszánt-sággal harczolt egymás ellen, míg végre a császár kifáradva a küz-

delemben, nagy tervéről kénytelen volt lemondani. Ezen hadjáratok alatt történt az, hogy Manuel a Keve vidékén lakó mohamedán vallású bolgárok közül egy telepet a Duna jobb partján fekvő Branizovában (a mai Kosztolác) telepített le.

Ebből is kitűnik, hogy a XII. században Dél-Magyarország lakói részben bolgárok voltak. Különben akkor a Duna jobb partja, a Morava völgye is más néprajzi viszonyokkal birt, mint napjainkban. A XII. században a Morava lapályán, hol most Szerbia legvirágzóbb községei találhatóak, bolgárok laktak; sőt a mai Belgrád is bolgár város volt Árpád idejében s az volt a XI. század végén is. De nemcsak a néprajzi, hanem az akkori politikai viszonyok is nagyon eltérők voltak a későbbiektől. A Morava völgye azon időben Bolgárországhoz tartozott s Keve vára úgy említetik az Árpád-kori okmányokban, mint határvár, mely mellett a Duna tulsó partján Bolgárország kezdődik. Imre király volt első uralkodóink közül, ki ez ország ellen hódítólag lépett fel s annak nyugoti részét elfoglalván, »Bolgárország királya« címet vett fel. Igen valószínű, hogy e hódítmány főrésze a Kubintól délre eső terület volt. Azonban Ivanics bolgár fejedelem nem sokára visszafoglalta az elvett területet s hogy Imre boszúja ellen pártfogást nyerjen, a római pápától királyi koronát kért, mit ha megnyer, arra kötelezte magát, hogy alattvalóival a katolikus hitre fog térni. A pápa Leo bibornokot küldé Ivanicshoz, ki Magyarországon utazott keresztül s a koronát gondosan elrejtve vitte magával. Azonban Imre értesülvén a pápai követ szándékáról, őt a kevei várgróf által épen akkor, midőn a nevezett vár alatt a bolgár földre akart áthajózni, elfogatta és sok ideig Kevevárban tartotta.

Keve tehát 1204-ben, midőn ez az esemény történt, várispáni székhely volt, azonban a sajátképeni Keve-vármegye csak a XIII. század végén tűnik fel határozottabban okmányainkban s ez időtől fogva a XVI. századig állott fenn, midőn a török hódítás teljesen megsemmisítette. Ez eltűnt megye a mai Torontál és Temes déli részét, vagyis a volt Német-bánsági ezred területét foglalta magában, tehát Pancsova is hozzá tartozott. Azonban nem lehetett valami népes és gazdag megye, mivel az 1433-ki országgyűlés rendelete szerint csak 100 lovas kellett kiállítania a hadjáratokra, holott voltak vármegyék, melyek 5—600 lovas is szereltek fel.

Kevevár hadászati fontossága főleg Zsigmond óta jelentékeny volt a miatt, hogy az Al-Dunán Titeltől kezdve egészen le Palánkáig egy helyen sem volt alkalmasabb átkelő, mint épen itt. Tittel

és Keve közt ugyanis a Duna bal partját mindenütt széles, ingoványos ártér kíséri, mely az év nagy részében megközelíthetetlen, azonban Keve alatt homokos földhát nyomul a Dunához, mely a közlekedést éjszak felé előmozdítja; továbbá ide nyílik a Morava völgye is dél felől, melyen át a legkényelmesebb közlekedési kapu kinálkozik Konstantinápoly felé; végre az is figyelembe veendő, hogy a Duna itt összeszűkül, míg a többi pontokon kitágul s a szigetek által több ágra osztatik. Itt tehát állandó rév volt, melyet a magyar és török hadak gyakran használtak. Hogy többet ne említsünk, Hunyady János is itt kelt át seregével 1443-iki dicső hadjáratára.

Azonban épen ezen földrajzi fekvés folytán Keve vára a legvadabb rombolások színhelyévé lett, minek következtében a megremült lakosok biztosabb vidékekre vándoroltak. Részünkről ezen körülménynek és nem a túlnépesedésnek tulajdonítjuk azon kivándorlást, mely már Zsigmond korában megkezdődött, midőn ugyanis Keve város lakóinak egy része a Csepel-szigetre telepedett le s ott egy községet alkotott, mely előbb Kis-Keve, később pedig Rác-Keve nevet nyert.

1552-ben Temesvár s vele együtt egész Dél-Magyarország a török kezébe került s csak 1717-ben szabadult fel az idegen járom alól. A török uralom alatt Kevevár vidéke inséges, néptelen állapotba sülyedt. Az egykor virágzó magyar községek elenyésztek, lakosai kiirtattak, vagy kivándoroltak. A dús rónaság, mely jelenleg hazánk legtermékenyebb vidéke, a felmentés után nyomorult sivataghoz hasonlított, melyen napi járó földre talált a vándor egy-egy szegény falucskát, melynek sárkunyhóiban a szerb és oláh parasztok inségben s műveletlenségben sínlődtek. Legnagyobb községek voltak e vidéken Pancsova és Kubin. Rongyos, néptelen falu mindakettő. Amaz az 1717-iki összeírás szerint 70, emez pedig csak 50 házból állott! *

Ma már népes, virágzó város mindakettő. S az egész Maros-Duna között gazdag városok és falvak borítják. Ámde hol állanánk ma, ha nem történt volna mindaz, ami az 1717-iki látványt okozta?

Valóban elmondhatjuk, hogy a török hadjáratok s a török uralom kora legalább kétszáz évvel visszavetették Magyarországot a fejlődés s mivelődés útján.

* Dr. Szentkláray Jenő. Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből. Temesvár. 1879. I. kötet 20—26. lap. — Ezen 1717-iki összeírásra több helyt hivatkozunk

Kubinon alul, nagy vízálláskor, igen széles a Duna. Az ártér széleín huzódó fűzfásorok a nagy távolban sima zöld szegélylyé törpülnek le, a ragyogó nap rezgő fényzónében uszó láthatár egybeolvad a víz tükrével, azon csalóka hitbe ragadva a bámulót, mintha a mérhetetlen tengeren utaznék. De csakhamar megszűnik a csalódás s kelet felé lassanként egy barna vonal bontakozik ki a légtengerből, mely a messze láthatáron éjszak-déli irányban nyúlik el. A szép Alföld délkeleti határa, a Bázias fölött emelkedő Lokva-hegység az ott előttünk, melylyel a tőle délre, a Duna másik oldalán, Szerbiában fekvő hegyvonal a távolban teljesen összefolyva tűnik fel. Ámde ez a hegyvidék még több mint 30 kilométernyire van tőlünk, s addig egy valóban egyhangú térségen kell áthaladnunk.

Szendrőtől 10, a kubini hajóállomástól 3 kilométernyi távolságra a jobb parton a Morava folyó torkolatával találkozunk, honnan ismét 3 kilométernyi utat tévén az Al-Duna legnagyobb szigetéhez, az Osztrovához jutunk. Ez a sziget 20 kilométer hosszú; felső végén $2\frac{1}{2}$, alsó végén 3 kilométer széles, közepe táján 1 kilométernyire szűkül össze. Főtengelye a Duna irányát követve éjszakeleti csapással bir. Alsó, vagyis éjszakeleti végéhez a keskeny Cibuklia-sziget csatlakozik, mely mintegy 4 kilométernyi hosszúsággal egészen Rámáig nyúlik. A folyó főága az Osztrova-sziget éjszaknyugoti oldalán vonul el, azonban a délkeleti vagyis szerbiai ág is jelentékeny szélességű; amabban 4 nagyobb, 8 kisebb, emebben 1 nagyobb és 6 kisebb sziget van, melyek a nagy Osztrovát körülveszik. E szigetek mindannyian Magyarországhoz tartoznak s a magyar kincstár birtokát képezik. Magán az Osztrován több ezer holdra menő kincstári erdő van, melynek azonban az állam nem sok hasznát veszi, minthogy a belopodzó szerbek pusztításait nem lehet megakadályozni. A sziget délnyugoti végén egy község is van, melynek neve szintén Osztrova, mely az Al-Duna Eszék-Bázias közti vonalának egyetlenegy, szigeten fekvő községe. Lakosai szerbek, kiknek száma 1000-re megy. Ők magyar alattvalók ugyan, azonban két ország határán, mindkettőtől széles vízág által elkülönítve s szélvész, jégzajlások s árvizek alkalmával minden közlekedéstől elzárva, sajátságos földrajzi helyzetekben elszigetelt kis világot képeznek s nem törődve sem a kincstár tölgyerdőivel, sem egymás tulajdonával, majdnem őskori vagyonszösségben élnek s nem foglalkozva sem a politikával, sem a vasutas nagy világ rohamos haladásával, boldog együgyűségben legeltetik marháikat és sertéseiket.

Az Osztrova-sziget magassága jelentékenyen különbözik az eddig látott szigetek magasságától. A Pancsova-Kubin közti szigetek felszíne átlag véve megegyezik az új-ártér (új-alluvium) felszínével; legmagasabb pontjaik csak 74—76 meternyire emelkednek a tengerszín felett, legnagyobb részök pedig ennél 4—6 meterrel is mélyebben fekszik. Ellenben az Osztrova sziget egyenlő magasságban fekszik az ó-ártérrel (ó-alluvium), sőt a nyugoti felén oly földhátak vannak, melyek 87·25—91 meternyi abszolút magassággal birnak, tehát épen annyira domborodnak ki, mint az ó-ártér síkjának emelkedettebb részei. Ez okból méltán lehet következtetni, hogy az Osztrova-sziget az ó-alluvium síkjának elszakított része, melynek két oldalán a folyó mély barázdát mosott s így jött létre a sziget.

Mielőtt a Duna főágába hajóznánk, hol a sziget magasra emelkedő erdője el fogja takarni előlünk a szerbiai oldalt, állapodjunk meg egy kissé s tartsunk egy rövid szemlét Szerbországnak ezen éjszaki határa felett.

Előttünk a Morava folyó szakad a Dunába. Torkolatának balpartján Kulics-vár romjai láthatók; a jobb oldalon, kelet felé, a Moravától 3 kilometynyire, a Duna déli mellékágától nem messzire Dubravicza, odább délre Batovác szerbiai falucskák fekszenek. Ez elhagyott vidék azonban az emberiség múltjában mozgalmas élet tanúja, nagy események színhelye volt.

A Morava (római neve: Margus) torkolatánál a dunai hajóhad biztosítására két vár emelkedett a római korban: az egyik a mostani Kulics helyén a bal parton Margum, a másik ezzel szemben, a Morava jobb partján Contra-Margum nevet viselt. Ez utóbbtól délre a Morava folyó és Dubravicza község közti területen pedig Felső-Moesiának egyik legvirágzóbb városa, Margum-civitas emelkedett. Margum mezején dőlt el a római birodalom sorsa azon nagy ütközetben, melyet Diocletian Carinus ellen vívott, mely után a császárságot Diocletian nyerte el. Ez volt az a kapu, melyen az »Isten ostora«, Attila hun király a görög birodalom szívébe tört. Ezen városban kötötte ő 434-ben Kr. u. azon híres szerződést, mely szerint a kelet-római császár évi 700 font arany fizetéssel vásárolt országa számára nyugalmat. Béke idején itt tartották a hunok és görögök a régi írók által annyira bámult nagy vásárokat. De Attila 441-ben megszegte a békét s vad csapatai Margum városát s a Morava völgyének római kulturáját szétrombolták. Midőn 7 évvel ezután Priscus, mint egyik tagja az Attilához küldött görög

követségnek, erre járt, az út Szófiától a Dunáig több napi járó földön az elesettek csontjaival és hulláival volt borítva s Nisszától Margumig minden város és vár meg volt semmisítve. Iszonyú tanújele azon pusztításoknak, melyekkel a nagy népvándorlás megkezdődött! Érdekes itt felemlíteni, hogy Priscus rhetor Salamon Ferencz történetírónk véleménye szerint a Morava torkolatánál kelt át a Dunán a kubini oldalra s innen folytatta tovább útját Attila fővárosa felé, mely Szeged vidékén volt. Priscus átkelésekor a kubini part fatörzsből vájt, roppant számú sajkával volt borítva, miből kitűnik, hogy ez a vidék nemcsak a magyaroknak és törököknek, hanem már a hunoknak is révül szolgált.

Elhagyván a Morava torkolatvidékét, pár percz múlva az Osztrova-sziget északi partját mosó Duna-ágba hajózunk, hol egészen Palánkáig egy 25 kilométer hosszú vonalon meglehetősen egyhangú tájkép terül szemünk előtt, azonban tavasszal és nyárban az Osztrova lombos erdeje, az egymásután következő kis szigetek zöld füzesei kellemes benyomást tesznek reánk s a tájképet kissé meglevenítik.

Kubintól kezdve jó darabon egyetlen községet sem találunk a magyarországi oldalon, de végre a mint a kis Ponjavicza-szigetet elhagytuk, hirtelen egy falu, Dubovác tűnik fel előttünk, néhány száz lépésnyire a Dunától. Egyes házak közvetlen a parton emelkednek s az ugynevezett »Ó-Dubovác«-ot képezik. E helyen — Böhm nyomozása szerint — a XVI. század elején Dombóvár feküdt, melynek maradványai a helyszínén még ma is kivehetők.* E vár egyike volt azon al-dunai erősségeknek, melyek az ország déli határát a török ellen védték, azonban nem nagy jelentőséggel birhatott.

Sokkal fontosabb hely ennél a Dubovácztól délre, az Osztrova-szigeten túl Szerbiában fekvő partvidék, melyet, fájdalom, közelebről nem láthatunk, azonban mint az Al-Duna vonalának egyik legérdekesebb pontját említés nélkül hagynunk nem szabad.

Dubovácztól 5 kilométernyire dél felé a Mláva folyó ömlik a Duna szerbiai mellékágába. E folyó jóval kisebb a Moravánál s annak völgyétől alacsony és keskeny hegyvonal által választatik el, mely a Duna felé mindinkább törpül s a Weifert-féle barnakőszénbányánál közvetlen a folyó jobb partján meredek falban végződik. A hegy nyugoti és keleti lejtője, valamint a hegytető sikkja, úgy szintén

* Kubin és vidékének multjára vonatkozólag a »Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat« közlönyének legutóbbi évfolyamaiban találhatók egyes archaeologiai értekezések.

a Mláva torkolatának mindkét oldala egy lezajlott fényes múlt romjaival van borítva, melyeket Marsigli óta, ki 1717-ben járt itt, a régiségkedvelők gyakorta látogatnak. A legújabb időkben Kánitz német író, a magyarok közül pedig Ortway és Ormós tettek ide tudományos kirándulásokat. E tudósok mindannyian érdekesen emlékeznek Kosztolác athletatermetű papjáról, Pópa Szteváról, ki nyárban is téli kabátot hord, a ki békében imádkozni tanítja hiveit, háboruban pedig mint guerillaparancsnok vezette őket a török ellen, kinek szobái római téglákkal vannak padozva, udvarán sarkophagok hevernek s még istállójának falai is értékes római domborművekkel díszítvék.

Könnnyü Pópa Sztevának értékes régészeti tárgyakat, miket bármely országos muzeum méltán megirigyelhetne tőle, építészeti czélokra felhasználni, mert hiszen Kosztolác határában fekszik a »Klepaczka« a nagyszerű kő-bánya, mely nem egyéb, mint Felső-Moesia egykor hatalmas fővárosának, Viminaciumnak maradványa.

A hegy nyugoti lejtőjén még ma is láthatók a római vízvezeték boltozatai. A hegytetőn a vár (castrum) alapfalazatai s körültek kisebb erődök romjai szemlélhetők. Odább keletre, a Mláva jobb partján emelkedő felsikon Viminacium feküdt, a folyó torkolatától nem messzire. E város nem annyira kereskedelmi, mint inkább stratégiai jellegű colonia volt s főleg akkor birt nagy fontossággal, midőn a Duna baloldalán ellenséges népek laktak. Innen indult ki Trajan is Kr. u. 101-ben dáciai hadjáratára. Még ma is mutogatják Palánka mellett a hidfő-romokat, melyek a sereg átszállítására épített hajóhid némán beszélő emlékei. Éjszokról a Duna felső ágát kísérő mocsáros ártér és az Osztrova-sziget által védve, mely szintén erődökkel volt megerősítve, Viminacium minden ellenséges meglepetés ellen biztosítva volt s fekvésénél fogva nemcsak a Mláva, hanem a Pek és a fontos Morava völgye felett is őrködött. Attila Margummal együtt ezt is szétrombolta, azonban Justinian ismét felépíttette a gepidák ellen. Midőn a Tisza melléke az avarok kezébe jutott, akkor is fontos helye volt Viminacium a görög birodalomnak. Kr. u. 600-ban itt veri meg Priscus görög vezér Baján segét s győzelme után Dubovácznál átkelve a Dunán, egészen a Tiszáig üldözte az avarokat.

A VI—IX-ik században a moesiai szlávok közt bolgárok ütnek tanyát, kik lassanként maguk is elszlávosodnak. Viminaciummal úgy áll a dolog, mint Ulpia-Trajanával, Dacia fővárosával. A népvándorlás rohamai alatt teljesen megszűnik benne a római műveltség, e'

pusztul a lakosság, úgy hogy még hirmondója sem marad. Később azonban új vándorok, szláv ajku népek foglalják el az elhagyott romokat s újra kitatarozzák azokat, de nem tudván a multról semmit, a régi nevet sem ismerik — és saját nyelvükön nevezik el az új telepet. Így lett Ulpia-Trajanából »Gradistye«. S így lehet kimagyarázni azt is, hogy Viminacium az Árpádok korában már elvesztette latinus nevét s a szláv hangzású Branicsova (vagy Branicevo) néven volt ismeretes. Mind Gradistye, mind Branicsova várát, erősített helyet jelentenek.

Branicsova többször előfordul hazai történetünk lapjain. Már a Névtelen jegyző írja, hogy a magyarok a honfoglalás alkalmával Glád leverése után Keve mellett átkeltek a Dunán s elfoglalták »Boroncs« várát. A hely és név mutatja, hogy ez nem más, mint Branicsova. A görög-magyar küzdelmekben, melyekről fentebb említést tettünk, nagy szerepet játszik e vár; egyszer a magyarok, másszor a görögök birtokában volt. Jóval később, IV. László korában ismét felmerül Boroncs a homályból és pedig mint a boroncsi magyar bán székhelye.

Viminacium tehát a rómaiak óta sok változáson ment keresztül, de oly virágzó sohasem volt, mint Róma uralma alatt. Az ezen korból származó épületek kész faragott köveket s hatalmas égetett téglákat tartalmaztak, melyeket a különböző népek házak, templomok építésére használtak fel; így, hogy többet ne említsünk, a Kosztolácztól 14—15 kilométernyire fekvő Ráma község temploma is az innen nyert téglákkal van kipadozva. Tehát ez a hely évszázadokon át valódi kőbánya volt; ezért nevezi ezt a szerb népmi napig is »Klepaczka«-nak.

Dubovácson alúl nem messzire a »Bielo-Berdo« homokos földhát* közvetlen a Dunához lép s egy darabon magas partot képez. Hogy a Bielo-Berdo vagy bán s á g i f ö v e n y d o m b o k (a katonai földrajzi intézett térképén: Aerarial Sandprädien) származásával tisztában legyünk, ide iktatjuk kitünő geologunk, Szabó József urnak a magyar alföld domborzati alakulására vonatkozó szavait:

»A (magyar alföldet borító) lösztó lecsapolódása fokozatosan történt a Fekete-tengerbe a Vaskapunál. A magyar alföld mai plasztikája a lecsapolás óta is változott. A folyó-rendszer egy alluvial-alsíkot csinált, mint legnagyobb mélyedményt. Ezt körülveszi egy ó-ártér, melyre a mostani áradások már nem érnek fel;

* Vagy más néven Debelo-brdo.

ezt ismét egy magasabb lapály vagy tán lépcsős fensík szegi be, mely a lösztó, vagy tán a Pliocen-tenger fenekét képezhette.*

Dunánknak eddig leirt szakaszán a két első fokozat világosan feltűnik szemeink előtt. Láttuk balfelől mindenütt az új-ártért, a IV—VII. öblözeteket, melyeknek magasabb pontjai csak 74—76, nagy ritkán 80 meternyire emelkednek a tenger színe felett; láttuk az ó-ártért is, mely mint második lépcsőzet 80—90 meternyi magassággal bír, melynek termékenysége a Duna felé néző párkányán folytonos láncolatot képező Sefkerin, Glogon, Jabuka, Pancsova, Hertelendyfalva, Starcsova, Homolicz, Brestovác, Plosicz, Kubin, Gája és Dubovác népes községek létesülésére adott alkalmat; végre Dubovácson alúl láthatjuk a harmadik lépcsőzetet is, mely a lösz-tó feneké lehetett. A két első terrasról a Duna már régen elhordta azt, a mi ott volt s helyére alluviumot rakott, a harmadikon azonban megmaradt az eredeti fenék, a diluvial futó-homok.

A Bielo-Berdo nagy kiterjedéssel bír. Lajosfalvától 50—52 kilométer hosszúságban délkeletre húzódik egészen a Dunáig; szélessége 10—15 kilométer, néhol több is. Az egész egy terjedelmes földhát, melynek tengerszín feletti magassága 120—130 méter, tehát az ó-alluvium síkja felett 30—40 méterrel emelkedik feljebb; egyes dombok 190—200 méter magassággal bírnak. Rajta a homokbuczkák számtalan láncolata húzódik, melyek éjszaknyugotról délkeletre futó s egymással párhuzamos barázdák által választva el egymástól. E párhuzamos buczkók Stefanovics szerint a napéjgyenlőség idején erősebben szívo délkeleti szélnek köszönhetik sajátos alakulásukat,** mely theoriát megerősíteni látszik azon körülmény, hogy nemcsak itt, hanem más helyeken is, a többek közt pl. Kalocsánál az »Örjeg« mocsár keleti szélén is észlelhető a homokbuczkák éjszaknyugot-délkeleti irányban való sorakozása;*** azonban, minthogy az elébb épen tengerről beszéltünk, ezen délkeletre futó számtalan barázda azt a benyomást teszi reánk, mintha ama diluvial tenger árja csaknem oly régen folyt volna le róluk a bázisai szoros felé, hová mindannyian nyílnak. Földje különben legnagyobb részben terméketlen s hasznavehetlen. 1818 óta a szélein alkalmas fák, különösen akácza ültetése által megkezdték a homok megkötését, azonban mindez ideig kevésre haladtak. Ez okból magán

* Szabó József. Geologia. Budapest. 1882. 662 663.

** Földr. Közl. 1883. 163. lap.

*** Földr. Közl. 1882. 282.

a földhátan községek sincsenek, ellenben a szélein, tehát az ó-ártér és diluvial-terrasz találkozásánál számos község fekszik.

Elhagyván az Osztrova s a hozzá csatlakozó Czibuklia-szigetet, mindkét oldalra szabadon pillanthatunk. A bal oldalon még folytonosan síkság kísér bennünket, a jobb oldalon azonban tömeges, magas hegy nyomúl a folyóhoz. A parti hegy kopár, sárguló háta éles ellentétet képez az odább délre, egy horpadáson túl látható, magasabb erdős hegységgel. A kopár hegytömeg alján Ráma falu látható, lejjebb, közvetlen a Dunára szögellő meredek dombon Ráma várának sötét romjai merednek felénk. A romok kiterjedése nem nagy. Az alap hosszúkás négyszöget képez. A szögleten négy, az éjszakkeleti oldal közepén az ötödik bástyatorony emelkedik. Az erőd eredetileg római castrum volt s Lederatának nevezetett. Ledereta a tőle nem messzire fekvő Viminaciumnak előőrse, kiegészítő része volt s főleg a daciai háborúk idején némi jelentőséggel bírt, amennyiben épen itt vezetett a folyón át a hajóhíd, mely e vidéken sok ideig rendes átkelőül szolgált. Különben csak az alapfal őrizte meg a tiszta római jelleget; a többi részek későbbi, szerb és török építkezés sajátosságait viselik magukon. Mint a legtöbb régi várnak épügy Rámának is megvan a hőse, kinek emléke a költészet fénysugarával övezi körül az elhagyott néma romokat. Az 1787-iki török háborúban történt, hogy Rámát, melyet báró Lo-Presti József magyarhoni születésű hadnagy 23 emberrel tartott megszállva, 4000 főnyi török sereg támadta meg. A tulsó oldalon jelentékeny osztrák haderő táborozott, azonban az iszonyú vihar miatt, mely a Duna hullámait felkorbácsolta, a veszélyben forgó testvéreknek segínyt vinni lehetetlen volt. A kis csapat 6 óra hosszant tartotta fel az ellenség rohamát, végre utolsó emberig legyilkoltatott; azonban e küzdelemben a törökök 400 halottat és 100 sebesültet vesztek. Lo-Presti emlékét Rámával szemben, Ó-Palánkán egy díszes emlékkő jelöli, melyet a »Délmagyarországi történelmi társulat« 1878-ban állíttatott fel.

Palánka, Temesmegyének legdélkeletibb községe a Dunától 2 kilométernyire fekszik. Itt volt a hajdani Horom-vár, a hasonló nevű megyének, mely nagyjában az 1872-ben felosztott illyrbánsági ezred területét foglalta magában, középpontja. E várat már a Névtelen jegyző is felemlíti. Később a Manuel elleni hadjáratokban véres háborúk színhelye volt. A török uralom alatt Palánka nevet nyert. Az egykor virágzó város ma kis falu. Nyugoti oldalán a Karas, a keletin pedig a Néra ömlik a Dunába. A két folyó tor-

kolata közt közvetlen a Duna partján fekvő pár ház Ó-Palánka nevet visel. Az itt emelkedő vámépület mellett s vele szemben a szerbiai parton látható a római hídfő maradványa, melyről már fentebb megemlékeztünk.

A Karas torkolatánál a Duna iránya nyugot-keletire változik. A mint Rámát elhagyjuk, jobb felől magas meredek parti hegység kísér bennünket, melynek mélyedései és emelkedései hullámszerű vonalakat alkotnak. A hegység külseje igen változatos; egy helyen réteges kőzetet látunk, más helyen valódi nagy homokbuczkák nyúlnak a partra. Amott cserjék, bokrok fedik a tetőt, emitt hiányzik minden növényzet s futó-homokot sodor a szél a vízbe. A bal parton eleinte a Karas és Néra torkolatának alluvium-síkja látható, később azonban emelkedik a talaj s gömbölyü tetejü dombok sorakoznak egymáshoz, világos jelét viselve annak, hogy a tenger árja által mint megannyi homoktorlatok kotortattak össze a tenger-öböl torkában.* Végre a dombok középmagasságú hegységbe mennek által s előttünk áll a Bánsági hegycsoport utolsó délnyugoti nyúlványa, a Lokva. Most tehát a síkság, mely eddig bal felől határolta a folyót, elmarad s mind a két parton hegyek zárják el a láthatárt. A kelet felé emelkedő hegy-labyrinth, melybe a Duna eltűnik, mint valami rejtelem áll előttünk. A nagyszerű Duna-szoros bejáratához értünk. A gőz-kazán füttyent; Básiáson vagyunk.

II.

Básiástól Turn-Szeverinig.

Básiásnál a Duna vonalának azon része következik, melynél szebb és érdekesebb vízi-út Európában nincs. Vannak földrészünkön más vadregényes vizvonalak is, mint p. o. a Rajna, Rhône, Ets és Inn felső völgyei, a Rajna áttörési völgye Bingentől Bonning, az Elbáé a Homokkőhegységen; azonban a nevezett folyók a Dunához hasonlítva igen kicsinyek. Az al-dunai szorosnak az a jellemvonása, hogy itt egy hatalmas folyó akkor, midőn legnagyobb mellékfolyóit fölvette, roppant víztömegével egy igen keskeny, részint a hullámok ezredéves működése által kimosott, részint geologiai erőszakos rázkódások által létesített szakadék-völgyön nyomul át s ha azon geologiai forradalom, mely a völgyszakadékokat megnyitotta, ismétlődne, vagy az következne be, hogy a Duna esetleg más nyíláson rohanna le, vagy pedig medre teljesen

* Földr. Közl. 1883. 226. lap.

elzáratván, lefolyása megszünnék s a két magyar medence öblözeteivel együtt újra beltengerré alakulna. Így tehát szép alföldünk felett folyvást ott lebeg Damokles kardja: a pusztulás fenyegető réme. Azonban legyünk nyugodtak. Azon nagy rázkódásoknak, melyek a hatalmas sziklatömegeket megnyitották, lesülyesztették, felforgatták, úgy hogy az eredetileg vízszintes fekvésű rétegek ferde, sok helyen pedig függőleges állást nyertek s az egykor folytonos tömegek szétszórattak, — kora lejárt e vidéken. Földrengések ugyan itt is fordultak elő a legújabb időben is* ép úgy, mint a föld bármely részén; azonban a romboló titáni erők, melyek a felszín alakját megváltoztatják, hegyeket emelnek fel s sülyesztenek le, lávátömegekkel nagy területeket borítanak el, — az Al-Duna vidékén pihenőre szálltak s pihennek már évezredek óta.

Azon hegység, mely Básiástól Turn-Szeverinig majdnem szakadatlan fal gyanánt húzódik a Duna bal partján, a Bánsági-Hegységnek legdélibb részét képezi; az pedig, mely a jobb parton vonul, geologiai tekintetben folytatását képezi a Bánsági-Hegységnek s azzal egy régibb korban összefüggő egészet képezett, azonban jelenleg el levén attól választva, a földrajzirók által külön hegységnek tekintetik, és a Szerbia éjszakkeleti részén a Morava és Timok folyók között a Dunáig vonuló Golubinszke-Planinának legéjszakibb szakaszát képezi.

Nem lehet feladatunk e két nagy kiterjedésű hegyvidéket részletesen megismertetni; csakis rövid vázlatban szólunk róluk, az általános tájékozás szempontjából.

Ha az osztrák-magyar államvaspályán Lugostól Orsovára utazunk, elébb a Temes völgyén haladunk délfelé, majd a »Porta-Orientalis« állomás melletti hosszú alagúton keresztül a Mehadika patak völgyébe jutunk, honnan Orsováig előbb a Mehadika, majd az ezt felvevő Bela-Reka, végre pedig az ezt is magába fogadó Cserna folyó mentében, majdnem déli irányban, folytonos szakadékvölgyön visz utunk.

A Domasnia-hegy, melybe az említett alagút van vésve, nevezetes vízvásztót képez a Temes és Mehadika-Cserna között, de egyszersmind ez a vízvásztó-hegy köti össze a Temes-Cserna völgyelésétől keletre fekvő Godjan-Szarko-Domoglett hegycsoportot a Temes völgyétől nyugotra terülő Szemenik-Plessuva hegységgel. Ez utóbbi, a hozzá nyugot felől csatlakozó Bánsági-Érczhegységgel

* Földrajzi Közl. 1879. X. füzet. Hantken értekezése az 1879-iki aldunai földrengésekről.

együtt egy nagy területet borít, mely éjszakon és keleten a Temes, nyugoton az Alföld s délen a Néra folyó által határoltatik.

A Temes és Mehadika közti vízválasztóból délfele egy második vízválasztó ágazik ki a Mehadika és Néra között, mely a Szezenik-Plessuvát a Duna bal partján húzódó hegységgel köti össze, melynek főgerince előbb délre, majd délnyugotra, végre egyenesen nyugot felé Báziásig vonul. E hegység, melynek határai éjszakon és nyugoton a Néra, délen a Duna, keleten a Cserna folyók, három részre oszlik; és pedig a nyugoti szakasz Báziástól azon hegynyeregig, melyen az országút Német-Szászkából Uj-Moldovára viszen, Lokva, a középső szakasz Uj-Moldovától a Berzaszka patak völgyéig Kráku-Almás, a keleti legtömegesebb rész pedig a Berzaszkatól a Cserna folyóig Szretinye nevet visel. — Orsovától Turn-Szeverinig a Domoglett hegység legdélibb szakasza emelkedik a Duna bal partján.*

A szerbiai oldalon hasonlóképen nagy kiterjedésű hegységgel találkozunk. A Morava és Timok völgyei közt a Golubinszke-Planina széles, tömeges hegység vonul éjszak felé, mely a Dunához közeledvén, mindinkább kiszélesedik s négy főágra oszlik. A legnyugotibb ág a Morava és Mláva közt széles földhát alakjában éjszakyugotra halad s Kosztolácznál éri el a Dunát; ettől keletre egy nagyobb s szélesebb hegysor, a Zvizda-Planina fekszik, mely a Mláva és Pek völgye közt amazzal egyközüleg futván, Rámánál éri el legéjszakibb pontját; odább keletre a Pek és Porecska folyók közt a Pekszka-Planina széles hátú hegység van, végre a Porecska és a Duna nagy kanyarodása közti félszigetszerű vidéket a Mirocs-Planina tölti be, melynek éjszaki része a Duna jobb partját, Milanovácztól a Vaskapu vidékéig, mint tömeges, magas hegység, azon alul pedig Kladováig mint széles fensík szegélyezi.

A Dunának Báziás-Turn-Szeverin közti vonala az említett hegyek között keskeny szakadék völgyet képez, mindkét oldalon magas s meredek lejtőkkel. Több helyt azonban részint a bal, részint a jobb parton kissé távolabbra vetődnek a hegyek a folyótól; ily helyeken rendszeren nagyobb patakok, vagy kisebb folyók szakadnak a Dunába, melyeknek torkolat-vidékén kis parti lapályok, mint megannyi öblözetek találhatók. Több ily öblözet sülyedés által jött létre s évezredek alatt a patakok által alluvialis talajjal teltetett föl. Ily helyeken a folyás lassúbb, a víz medre szélesebb

* Hunfalvy János A magyar birodalom természeti viszonyai. II. 111–112. lap.

s belőle rendszeren kisebb-nagyobb szigetek emelkednek ki. Ezen öblözetek az őket egymástól elválasztó keskeny szorulatok között mintegy nyugvó-pontokat képeznek.

1. Báziástól Galambóczig.

A Néra melletti dombsor a Duna balpartján csillámpala kőzetből álló hegységbe megy által. Ugyanezen kőzetből áll a jobbparti hegység is. Az alkaton kívül a két hegység csapása is teljesen összevágó, t. i. északkelet-délnyugoti. A szerbiai hegy tehát a magyarországinak folytatásaul tekinthető s egy régibb geológiai korban azzal valóban összefüggött, azonban később a víz hatása által áttörött, kimosatott és pedig úgy, hogy az áttörési hatás a rétegek csapásának irányára épszög alatt működött. A csillámpala tömeget hatalmas lőszréteg borítja, mely nemcsak a lejtőkön, hanem a gerinczen is egész 300—320 meter magasságig feltalálható. A lőszrétegben ősemölcsök csontjai is fordulnak elő.*

Az áttörésnél a Duna eddigi folyását megváltoztatva, délkelet-délre kanyarodik s ily irányban halad $4\frac{1}{2}$ kilométernyire Zatonje szerbiai faluig. Innen Galambóczig 28 kilométernyi távolság van, melynek felső felén Zatonjetől a Pozsezsena patakig nyugotkeleti, alsó felén pedig, a Pozsezsenától Galambóczi-várig északnyugot-délkeleti folyása van a Dunának. A meder Básiánál 600 méter széles, 3 kilométerrel lejjebb azonban mindinkább összeszűkül s utoljára csak 350—400 méternyi. Ez azonban nem sokáig tart. Már Zatonje mellett tetemesen kitágul a meder és völgy s Pozsezsenáig ilyen marad. A kitágulást az okozza, hogy a Mláva és Pek közt vonuló Zvizda hegység északkeleti vége a Dunától távolabb lelapul s szelid lejtésű partsíkot bocsát a folyó felé. Pozsezsenánál a szerbiai alacsony hegy ismét a Dunához nyomul s a második szorulatot hozza létre, melyen alul nemsokára a második kitágulás, a moldovai medence következik, mely a galambóczi szorulattal végződik. A felvett szakasznak tehát felső és alsó végén, valamint a közepén is szorulatok vannak, melyek között két terjedelmes öblözet foglal helyet.

A bal parton Básiástól Moldováig mindenütt elég meredek lejtőkkel ereszkedik a Lokva hegység a Dunára. Tetői nem csucsban

* Koch Antal. A Herkules-fürdő és környékének földtani viszonyai (az aldunai szorosnak vázlatos földtani leírásával). Pest 1872. 19. lap. A többszöri idézés helyett megjegyzem, hogy a földtani adatokat különösen e kis munkából és dr. Szabó József Geológiájából merítettem.

végződnek, hanem laposan gömbölyödöttek s meglepően szabályosan ivelt s egyenlő magasságú hullámvonalakat képeznek. Hol a lósz-réteg megvan, ott szép erdők, cserjék, szőlőkertek, gyepes legelők díszlenek. Általában véve nemcsak itt, hanem az egész Duna-szoroson a lósz-réteg és a folyók és patakok alluviuma képezi a használható földnemet. De sok helyen feltűnik előttünk a rendszeretlen erdőirtás szomorú következménye is mindkét parton, főleg a községek közelében. Ily helyeken a termékeny talajt lemosták a záporosók s feltárták a kopár, meztelen sziklákat. A hegység fő-tömegét Moldováig mindenütt csillámpala képezi.

A Lokvából csak keskeny, meredek falú keresztvölgyek nyílnak a Dunára, melyekben kisebb-nagyobb patakok csergedeznek. A falvak rendszeresen ezen patakok torkolatánál képződött nagyobbacska partsíkokon fekszenek. Ily patakok: a Popin, Seoska, melynek torkolatánál Divics nevű kis falu van; odább keletre a Duboki, lejjebb a Belobreszka, torkolatánál a hasonló nevű faluval; lejjebb Radimna, ezen szakasz legnagyobb patakja, melynek a Dunától kissé beljebb fekvő völgytágulásánál, a hegyek között, Radimna a falu emelkedik; ettől keletre a Pozeska-Reka és Macsevics következik, amannak torkolatsíkján Szerb- és Román-Pozsezsena, emezén pedig Macsevics falu látható; ezután a Bosniaczka-Reka patakhöz érünk, melynek alsó folyásánál ezen szakasz legnagyobb balparti felsíkja, a moldovai öblözet terül; a patak mellett a Dunától távolabb fekvő hegyzugban Uj-Moldova, tőle délnyugotra, közvetlen a Duna partján Ó-Moldova községek vannak.

Sokkal tágasabb parti lapályok vannak a szerbiai oldalon. A lapályok mögött a magas hegység amphiteatrum gyanánt húzódik Zatonjetől Moldova tájáig, hol hatalmas hullámvonalakat képezve ismét a Dunához szökellik. Itt is láthatók egyes községek; köztük legnagyobb Gradistye város, Belobreszkával átellenben. Lejjebb a szerbiai Pozsezsena, Vince, Usja, Golubác falucskák emelkednek a folyó partján.

Jellemzi e szakaszt, hogy mindkét öblözetében egy-egy nagy sziget van: a felsőben a Kisiljevó, az alsóban a Moldova-sziget. A Kisiljevo éjszaki oldala a Duna itteni irányával egyközűen kelet felé húzódik mintegy 7 kilométer hosszúságban; felső vége tömlő alakulag kitérül dél felé s 3·3 kilométernyi szélességgel bír; alsó vége csak 0·5—1·2 kilométer széles. A Duna főága a sziget éjszaki oldalán halad el; a mellékág nagy kanyarodást ír le.

A füzes, erdős sziget, melyen egy Osztrovo nevű kis falu is van, Szerbiához tartozik. Felső végén a Kalinovác, alsó végén pedig a Belobreszka kis szigetek maradnak el tőlünk bal felé, melyek politikailag Magyarországhoz tartoznak. A Kisiljevo-sziget tág öblözete kelet felé a Pek folyó völgyével olvad össze, mélyen benyulva a hegyek közé.

Tájképi tekintetben nagyon kellemes ez a vidék. A jobb oldali széles felsík a hegyek alatt dús erdővel, lejjebb pedig vetettnő vénnyel van borítva. Különösen szép látványt nyújt Gradistye város és környéke. Gradistye a Szendrő-Kladova közti hosszú vonalnak legnagyobb községe a jobb parton. A gyümölcsös kertek közül kikapáló házak, a parton emelkedő néhány csinos épület, a sugár magas torony, a szép jegenyesorok a város körül, a háttérben kimagasló hegység, barna hullámvonalaival csinos panorámát képeznek. A város hajóállomás, hol azonban a mi hajónk nem állapodik meg. Itt csak a »Mercur« szokott kikötni, mely a szerb parton tartja fenn a közlekedést. Gradistye helyén római község volt, melyben több archaeolog a peutingeri tábla »Picnus«-át véli feltalálni. A római telep falai egészen a Duna partjáig nyultak, a castrum falazott árkolatának alapja még néhol látható is. A mostani város épületei többnyire a római maradványokból készültek. Római téglák — »Leg. VII. Cl.« — bélyeggel, feliratos táblák és domborművek nagy számmal találhatók itten.*

A városon alúl a Pek folyó torkolatához érünk, melynek jobb partján épület-romok falai szögellenek a Dunára. A kies völgyön messze beláthatunk dél felé, egészen a folyó bal partján huzódó Zvizda-hegység gerinczéig; a jobb parton a Lisacz magaslatai emelkednek. A kis folyó medrében sok aranypor található; forrásvidékén, magas hegyek között Majdan-Pek község fekszik gazdag rézbányával. Itt a szerb kormány 1868-ban egy angol társaságnak engedte át a bányákat és kohókat. A majdan-peki rézbányák elég gazdagon fizetnek, a mi kitűnik abból, hogy 1871—73-ig, 3 év alatt összesen 365,730 kilogramm rezet termeltek.**

Kiérvén a pozsezszenai szorulatból, az alsó öblözetbe jutunk, melyet legnagyobb községéről moldovai-öblözetnek nevezünk. Ez 9—10 kilometer hosszú, 5 kilometer széles épszögényt képez, melynek hosszoldalai éjszokról-délre vonulnak. Éjszakon a Lokva-hegység délkeleti nyulványai, a Jabus, Golivrech,

* Kanitz. Serbien. Historisch-ethnographische Reise. Leipzig, 1868. 403 lap.

** Hunfalvy János. Dél-Európa. Budapest, 1884. 175 lap.

keleten a Kráku-Almás csoporthoz tartozó Kráku-Mészáros, Vretjnik, Karevin, Livadika 400—500 méter magas hegyeken, délen és nyugoton a szerbiai hegyek képezik a határt. Az öblözet keleti részén emelkedő hegyek külső szabása már lényegesen különbözik az előbbiektől. Amott tágívű, laposan gömbölyödött hegytetőket láttunk, csúcsok és meredek gerinczek nélkül; itt azonban már távolról feltűnnek a szaggatott hegygerinczek, a merészen kiemelkedő meredek sziklafalak és egymásra halmozott tornyok, a mészkőhegység külső jellemvonásai.

Az öblözet közepén, épúgy, mint a kisiljevo-gradistyei felső medenczénél láttuk, itt is egy nagy sziget van, a Moldovasziget, mely hosszan nyulik éjszaknyugotról délkeletre s a Dunát két nagy ágra osztja. Hossztengelye 7, legnagyobb szélessége 3 kilométernyi. A sziget magasan fekszik a Duna medre felett; nyugoti szélén oly dombok vannak, melyek a folyó szirtje felett, mely kevéssel feljebb a Kisiljevo-szigetnél 61·7 méternyi, több mint 100 méternyire kiemelkednek s 160—165 méter abszolút magassággal bírnak. Talaja az eddig leírt szigetekkel ellentétben erdőtlen, csak keleti szélén találunk némi cserjéket. A kavicsos, meredek oldalakon láthatók a legmagasabb vízállás hullámverésének nyomai. A legkisebb és legnagyobb vízállás közti különbség igen nagy a moldovai öblözetben, átlag 7—8 méternyi, vagyis éppannyi, mint a folyónak egész esése Zalánkamentől Moldováig. A dagadó víztömeg a galambóczi szorulaton alúl fekvő torlatok és szorulatoknál nem folyhat le oly akadálytalanúl, mint ahogy a moldovai medenczébe ér, mi okból itt nagy mérvű duzzadás jön létre, melynek visszahatása egészen a Tisza torkolatáig észlelhető.*

A Moldova-sziget Magyarországhoz tartozik; bal oldalán még két kis sziget látható. Hajónk a Duna bal ágában halad el, mely a négyszögű medenczét épen az átló irányában délkeletre metszi. Ez a folyónak keskenyebb mellékága; a főág a szerb part mentében előbb délre, majd keletre folyik s a galambóczi vár alatt egyesül a mellékággal. A főágot Vincze és Usja szerbiai falvak mellett alacsony hegység szegélyzi; azonban Golubácznál a Gole-Planina magasabb hegység következik, mely alkotára nézve teljesen megegyezik a balparti mészkőhegységgel s azzal magasságra nézve is versenyez. Golubácz falu mellett, hol a Duna keletre kanyarodik a főágban 5 kis sziget emelkedik, melyek

* Lanfranconi véleménye. Hunfalvy J. ösmertetése után. Földrajzi Közl. 1881. 12 lap.

közül a Szerbiához tartozó Medonik és Dedinszko a legnagyobbak.

Legnagyobb községei ez öblözetnek Ó- és Új-Moldova. Ó-Moldova közvetlen a meredek Duna-parton, Iószfensíkon fekszik; magas karsú tornya már messziről feltűnik előttünk. A part mentében gyümölcsösök, veteményes kertek, faraktárak láthatók. A községen túl a hegylejtőket szőlő borítja, melynek bora a jobb minőségűek közé tartozik. Ó-Moldova lakosai magyarok, németek és románok; számuk 1700—1800-ra megy. Sokkal nagyobb község az öblözet északkeleti szélén, a Bosniaczka patak kedves völgyében fekvő Új-Moldova, 3300 lakossal. Rézbányái igen gazdagok; csekély mennyiségben arany és ezüst is található itt. A sajátos római jellegű sziklakunyhók és tárnák, melyeket a moldovai hegyekben találtak, a római pénzek, feliratos táblák, a Mercy által épített, de a belgrádi béke szerint lerontott várnak római származású alapfalazatai Ó-Moldovánál, mind arra mutatnak, hogy a rómaiaknak Dácia ezen pontján fontos bányatelepök volt s az itt levő castrum egyszersmind a dunai útnak is védelmére szolgált. A török uralom idejében teljesen elhanyagolt rézbányákat Mercy nyitatta meg ismét s azóta azok folytonos művelés alatt vannak.

Moldován alúl az Al-Dunának tájképi tekintetben egyik legszebb szakasza következik. A mint Coronini felé haladunk, — mely kis falu 1858-ban az utolsó szerbvajdasági kormányzó által telepítettén annak nevét viseli s egyformán épített fehér kis házaival távolról egy katonai sáttáborhoz hasonlít, — a meredek, magas sziklatömegek a folyó mindkét oldalán közelednek egymáshoz s útunkat teljesen elzárni látszanak. Majd elmarad jobbra a Moldova-sziget is, mely eddig a szerbiai oldalt elzárta előttünk. A két vízág egyesül egymással s összefolyásánál több mint egy kilometer széles, mely szélesség azonban, a mint lejjebb haladunk, rohamosan kisebbedik. Az iszonyú sziklahegyek gyorsan közelednek hozzánk, útunk el van zárva, nem tudjuk merre fog hajónk áthatolni. Titkos borzongás lepi meg szívünket, ha először utazunk erre. Nem sokára egy szürke tömeg emelkedik ki a víz tükéből, mintegy figyelmeztetve bennünket a nagyszerű panorámára. Mindenki a fedélzetre siet. Az élénk társalgások megszakadnak s csak a csodálat és bámulat kitörései hallatszanak az ajkakon. »Babakáj« kiáltják a régibb utazók. Nehány perc múlva mellette vagyunk s közelről szemlélhetjük a szikla-óriást, mely a bal parttól 160 meternyire a Duna vizéből komoran emelkedik fel a legkisebb vízszín felett 18 me-

ternyi magasságra. Hajónk a szirt mellett balra surran el, hallhatjuk a falain megtörő hullámok loccsanását. A sziklán függélyes hasadás látható, teteje két hegyes csúcsban végződik. Hány ezer év óta áll itt e szirt, daczolva az elemek rombolásával! Teljesen egykorú ő azon mészhegyekkel, melyek Coronini felett emelkednek, s azokkal alkatára nézve is teljesen megegyezik. Egy régibb geologiai korban itt, hol most a folyó medre van, hatalmas hegytömeg emelkedett, mely a magyar és szerbországi mészkőhegyeket összekötötte s a Duna útját, mint óriási gát, elzárta. Azonban a folyó hullámai mérhetetlen idő alatt, — melyet nem is ezres, hanem százezres évekkel határozhatunk meg — átmosták, keresztül törték a hatalmas falat; a Babakai pedig ott maradt némán, egyedül, mint az eltűnt mészkőtömegnek utolsó maradványa, hogy a geolognak bizonyítékul szolgáljon elmélete szilárdítására, hogy az utasok bámulják, hogy a rege a költészet koszorújával övezze komor falait. Mert az elhagyott, zord sziklának regéje is van, bús, tragikus, mint az ő élete. Schurz német költő dolgozta ezt fel a »Duna regéi«-ben. Tartalma röviden a következő: Az agának aranyhajú felesége egy magyar ifjúba szeretett. A dühös férj az ifjút megölvén, levágott fejét ékszer gyanánt a hűtlen nő nyakába köttette s őt e magános sziklára tétette, mondván: »Ölelgesd szabadon kedvesed fejét s turbékolj vele; vagy ha ez nem tetszik bánd meg bünöd s ugorj a Dunába«. A nő ez utóbbit választotta. A költemény refrainje »b a b a k a j« szláv szó, jelentése »bánd meg«. Van e névnek egy más etymológiája is: B a b a, török szó, jelentése nagyapó, k a i = szikla; tehát e szerint »nagyapó sziklája«. *

A költői kedély hajlandóbb az első, regés magyarázatot elfogadni s van, ki bús sóhajban fejezi ki részvétét az iszonyúan büntetett szerelmesek sorsa felett. De hát hogyan találkozhattak ők e helyen, hol a szem nem lát egyebet, mint égbe meredő iszonyú sziklákat s köztük a vadul örvényező szilaj hullámokat, melyeket a felülről nyomó titáni erő folyvást üldöz, szorít, sarkal előre, úgy, hogy a kergetett víztömeg örületes dühvel rohan kelet felé, s végre egy keskeny hasadékban eltűnik, nyomtalanul. Hogy találkozhatott itt, e rettenetes helyen török és magyar? De hah! nézz jobbra! Roppant tömegű, kopár, szaggatott hegyóriás zárja el szemünk előtt az égboltozat alját. E hegy lábánál egy meredek sziklafok emelkedik ki a vízből óriási fal gyanánt, melyről a zajongó hullámok

* Kanitz. Serbien. 401 – 402. lap.

megtörve rohannak vissza. A sziklafok teteje vízszintesen van levágva három, egymás felett emelkedő lépcsőzetben, melyeken 9 magas torony látható. A tornyokat vastag kőfalak kötik össze egymással. A természet hatalmas művét az emberi találékonyság és mesterség erős lakhelyé alakította s lett belőle — nem egy elátkozott vár, melyről a tündérek szólnak, nem a kegyetlen rossz szellemek világtól elzárt lakhelye, honnan csak a griffmadár ragadhatja ki a mesehóst, — hanem egy középkori, bevehetetlen erősség: Galambóc várja.

»Hová, hová édes férjem«

»Megyek a csatába!«

Galambócson vár a török,

Ne várjon hijába!«

Tekintsünk bal felé, a magyarhoni oldalra. Ott is nagy tömegű kopár sziklahegy emelkedik ki a Duna hullámaiból, falszerűen, több mint 475 méter magasságra. Tetején karcsú bástyafal nyúlik ég felé; oldalaira rovátkokat vésett az idő vas foga. Ez is emberi mű, egy felkiáltó jel a messze multból. Utolsó emlékeztető jele Szent László-várának, melyet Zsigmond magyar király építtetett.

E festői regényes váromok a hullámokból kiemelkedő sziklafalak; a bennünket minden oldalról környező hegysorok, melyek a láthatárt mind a négy világtáj felől elzárják; középen a nagy sziget, melynek két oldalán a folyó mindkét ágán messze pillantgatunk az elhagyott vidék felé, éjszaknyugotra a moldovai toronyig s nyugotra a hegy alatt meglapuló Golubác kis faluig, mely mellett kis szigetek ringatóznak a Duna tükörén; az az ellentét, melyet pár perc alatt a folyó szélességének rohamos összeszorulásában észlelünk, hogy t. i. a hatalmas víztömeg medre, mely feljebb több mint egy kilométernyi volt, hirtelen 350 meterre szorúl össze s e keskeny mederben a hullámok vad zuhogással tűnnek el; az örvények felett emelkedő sziklafalak, melyek csak itt-ott rézsutosok, legtöbb helyen függélyesek, sőt néhol kihajlók s leomlással fenyegetnek; a bal parton a sziklába vésett »Széchenyi-út«, vele szemben a jobb parton a falba metszett párkányzat, a »Trajan-út« maradványa, a római műveltségnek örökidőkre szóló bizonyítványa s végre a tájtéző hullámok felett tova surranó hajónk: — mindezek fenséges egészszé alkotják a tájképet, mely az Al-Dunán a legszebbek közé tartozik, melyet örömtől ittasan szemlél minden ember, ki az isteni hatalom nagyszerű remekeiben s az emberi értelem műveiben gyönyörködni képes. Nyelv nem képes kifejezni,

a toll nem képes leírni e tájkép szépségét. Kik eddig róla irtak, mindannyian el vannak ragadtatva általa. Nagy Sándor, ki az »Irók és művészek« 1882-ik évi aldunai kirándulásáról utirajzot irt*, az »őrületesig szép látvány«-nak nevezi ezt. »Minden leírás — szól egy másik ismertető — mit eddig e vidék szépségéről olvastam, halvány színezés; természetben kell ezt látni, hogy nagyszerűségéről fogalmat szerezzünk.«**

Mielőtt a galambóczi szorulatba érnénk, szóljunk valamit e vidék multjáról is. A galambóczi sziklafok már a római korban felső kulcsa volt a Duna vonalának le egészen a Vaskapuig; rajta egy castrum emelkedett a »Trajan-út« védelmére, melynek maradványai a jobb parton még mai nap is sok helyen láthatók. Még nincs eldöntve, vajjon »Vico-Cuppe«, vagy »Ad Novas« castrum volt-e itt. A népvándorlás rohamai ezt is elpusztították az aldunai összes római építményekkel együtt. A falak leomladoztak, a Trajan-utat is szétrombolták az elemek. Később szláv ajku nép telepedett le az elhagyott helyeken. Szlávok nevezték el a Picnus castrumot »Gradistye«-nek (= vár), valamint a moldovai öblözet sziklafokán talált római várfalakat is »Golubác«-nak, melynek magyar jelentése: galambdúc, galambház. Egy szerb népmonda szerint a várat egy szerb, egy másik monda szerint pedig görög hercegnő építtette. A »Golubác« elnevezés talán e hercegnő számos szerelmi kalandjaira vonatkozik. Más monda szerint Ilona, a szép görög császárné ült e várban fogságban. A vár építésének történeti oldala a szerb történelem hézagossága miatt homályos; elégedjünk meg tehát a mondai származtatással, különben is jobban illik e vadregényes helyhez a mondai félhomály, mint a derült történet. A mostani vár szerb mű; valószínű, hogy azt valamelyik szerb fejedelem építtette. Az 1426-diki tatari szerződés értelmében e várnak Magyarország birtokába kellett volna jutnia, azonban a szerb parancsnok árulása miatt a török kezére került. Zsigmond nem tűrhette, hogy ily erős vár az ország határán a félhold hatalmában maradjon s elhatározta, hogy azt vissza foglalja. Előbb László-várát építtette vele szemben, a balparton; aztán 1428-ban nagy sereggel, hajókkal s ágyukkal Galambóc felé indult. A sereg vezére Rozgonyi Sebestyén volt, vele ment hőslélekű neje, Czeccilia is. Mindnyájunk előtt ismeretes, hogy a magyarok már majdnem elfoglalták

* Nagy Sándor »Az Al-Dunán és Székelyföldön.« Budapest. 1883.

** Bodoky Lajos. Az Al-Duna hajózási akadályai. A magyar mérnök- és építész-egylet közlönye. 1873 VII. köt. 46. lap.

a várat, midőn Murad felmentő serege hirtelen megérkezett. Ekkor Zsigmond abbahagyta az ostromot s nagy veszélyek között a balpartra vonult, de azon hős csapat, melylyel a Zavissa az átkelést fedezte, felkonczoltatott.

Midőn e félreeső zúgban vagyunk, önkénytelenül felmerül előttünk azon kérdés, miért törekedett Murad annyira e várat megtartani, miért tekintette e minden felől elzárt pontot oly fontosnak?

Erre nézve a történelmi és földrajzi viszonyok kellő felvilágosítással szolgálnak. Ugyanis Nándorfehérvár után Galambócz volt azon időben a legerősebb vár az Al-Duna mellett. Amaz magyar kézben volt s első rangú erősség lévén, elfoglalását a török egyhamar nem remélhette; emez azonban könnyű szerrel, ugyszólván véletlenül jutott hatalmába. Galambóczban a török egy előre tolt positiót nyert az Al-Dunánál, oly időben, midőn Konstantinápolyban még görög császárok uralkodtak. Természetes dolog, hogy az olyan vár, mely a dunai átkelést biztosította s a további hadjáratokra alkalmas támpontul szolgált, a török hatalom előtt, melyre nézve a folytonos háború és hódítás valódi életkérdés volt, nem lehetett közönyös. Egyébiránt Galambócz fekvése nem is volt oly isolált, mint első tekintetre látszik. A Morava völgyéből Passzaroviczhoz, innen a Mláva völgyén át Gradistyéhez, innen a Pek völgyén át Galambóczhoz az alacsony hegyeken keresztül elég kényelmes a közlekedés. A török tehát ez utóbbi pontról az említett folyók völgyei felett is uralkodott. Később sokkal alkalmasabb helyen fekvő Szendrő-vára lett a törökök hadi-útjának biztosítója, de Galambócz, mint a dunai szoros egyik kulcsa, ezután is jelentékeny pont maradt.

A török és magyar tehát sok időn át farkas-szemet nézett Galambócz és László-vár falairól. A nép aztán belevonván a Babakai sziklát is egy tragikus regében örökité meg e halálos küzdelmet, melyben a magyar bukott el.

2. Galambócztól Drenkováig.

A galambóczyi várnál a Duna elhagyja délkeleti irányát s egészen Drenkováig, mintegy 23 kilomaternyre keletre foly; a folyó sodra azonban valamivel hosszabb, minthogy a medréhez nyomuló parti hegyek kisebb kanyarulatokat okoznak. A váron alúl a hasonló nevű szorulatba jutunk, mely Ali-beg órházig, sőt azon alúl is egészen Brnicza szerbiai kis faluig tart, 7 kilomaternyi

hosszú vonalon. A folyó szélessége, mely Galambócnál 1—2 kilométer volt, itt legfeljebb 350 méter, sőt a legtöbb helyen még ennél is kisebb, 284—300 méternyi. E keskeny úton jobb felől a Gole- és Komrda-Planina, balról a Livadicza, Redut és Topolecz 4—500 méter magas sziklatömegei emelkednek ki a hullámokból, folytonos, meredek falat képezve. A szikla oldalába vésett Széchenyi utat néhol falazott párkány védi a Duna felől, sok helyt alá van hídálva az út, hogy helyet adjon a szakadékokból alárohanó zuhatoknak. A parti hegynek a Dunára néző oldalai csak kivételesen menedékesek, a legtöbb helyen majdnem függélyesek, sőt gyakran függélyesek és a víz felé kihajlók, mintha minden pillanatban le akarnának rohanni. A falakból roppant tömegű sziklák domborodnak ki. A falak néhol rétegesek, néhol meg a mészkő-sziklák hatalmas padokban tornyosúlnak egymás felett. Sok helyt annyira megfelelő a külső alakzat a két parton, hogy azt hisszük, hogy csak nem régen váltak el egymástól. A falak sok helyt hegyomlások, vízmosságok által vannak felszaggatva, imitt-amott cserjék emelkednek a kis laposokon és tetőkön, melyek zöld lombjai közül csodásan alkotott szirttornyok bámulnak reánk. A szerbiai oldalon semmiféle út sincsen; ez most is oly vad állapotban van, mint 2000 év előtt volt; csak a »Trajan-út« maradványai tűnnek fel néhol,* hirdetve a rómaiak egykori nagyságát és keskeny ösvények s vízmosságos szakadékok kigyóznak fel imitt-amott a tetőre, melyeken a leggyakorlottabb hegyászó is nagy veszélyek között juthatna fel. A szorulatnak csak a vége felé látható egy kis patak, az Ali-beg, mely tőlünk éjszakra a Livadicza és Sirovicza hegyek közt fekvő 400—500 méter magas hegy-lapason épült Szent-Ilona (452 cseh lakossal bíró község) falu mellett ered és vadúl szaggatott meredek völgyön rohan a Duna felé, melybe a hasonnevű órháznál beömlik. Torkolatával szemben a szerbiai oldalon is egy kis patak szakad a Dunába.

A mészkőhegység jellemvonása, a barlangképződés az egész szorulaton mindenütt feltűnik előttünk. A 7 kilométer hosszú

* Megjegyzendő, hogy a római útnak Básiástól a Grebenig terjedő része hibásan neveztetik »Traján-út«-nak, minthogy ezt még Tiberius császár építtette Kr. u. 33—34. ében a IV. scythia és V. macedon legiók által. Erről a Greben feletti hegyek közt fekvő Boljetin szerbiai község határában, a meredek sziklafalban talált római felíratos tábla tanúskodik. Azonban a római út legmerészebb s valóban csodálatra méltó része, a Kazánban, egyenesen a Traján műve.

szorulat mészfalai mindenütt ki vannak mosva és rágva a víz által s alúl-felül minden magasságban hasadékokkal, tölcésér alakú nyílásokkal s nagy dolinákkal vannak tele; minélfogva Fötterle és Koch véleménye szerint a galambóczi mészkő teljesen azonos a karst mészkővel. Főleg a magyar parton egymást érik a barlangnyílások. Amott a szerb parton egy barlangnyílásból üde forrás bugyog ki, majd a »Kolumbácsi barlang« sötét nagy ürege, mint valami sziklatitán szeme, bámul reánk. E barlang kedvenc tartózkodási helye a kolumbácsi legyeknek, melyek tavasszal és nyáron, mint sötét felhők, nagy tömegekben nyomódnak ki belőle. Rokona ez a délamerikai »moszkító«-nak és a középfrikai »ceceze-légy«-nek, melyeknél kártékonyásra nézve semmivel sem állt hátrább. Sok ideig azt hitték, hogy e kis legyek eredeti fészkei a Kolumbács (Golubác) vidékén fekvő barlangok; innen származott nevök is. Az osztrák kormány jelen századunk ötvenes éveiben komolyan foglalkozott e legyek kiirtásával s azt eleinte a barlangok befalazása által vélte elérhetőnek s több barlangot be is falaztatott. Azonban a bécsi muzeum tisztjei Kollár Vincze és Mann József, a legutóbbi években pedig dr. Tömösváry Ödön* alapos vizsgálat után bebizonyították, hogy a kolumbácsi legyek e barlangokat csak menhelyül használják, nevezetesen éjjelre, a déli nap heve, eső és vihar elől ide vonódnak, tenyészési helyök pedig az Al-Duna mentében, éjszakon a Temes, Béga, Karas, Néra és Cserna, délen a Morava, Mláva, Pek és Timok folyók vidékén legalább is 20—22,000 □ kilométernyi területet foglal el, tehát kiirtásuk lehetetlen.

A kolumbácsi légy — *Simulia columbaczensis*, vagy *S. maculata* — hossza 2—2,5 millimeter, szürkés, kissé kéklő fuvalattal; csápjai, homloka, czombjai sötétbarnák, a lábak többi izületei világosak; a torj hátfelén 3 sötétebb hosszvonal van; a két szárny fehér, átlátszó; a végtest aczélkékes, hátfele közepén, hosszában egy sor sötétebb folt áll, melyek egyoldalt fogacsos csíkot képeznek. A csápok vaskosok, tizenegy izületűek; a szájszervek szűrő sertékből állanak, szípszerűek, a két oldalt álló szűrő serték fogacsosak.** Életének első szakaszát, mint pete, álcza és báb, a vízben futja meg. Az anyalégy a vizek szélén tenyésző növények tövére, kövekre

* Természettud. Közlöny. 1884. évf. 1—17. lap. A kolumbácsi légy Ábrákkal Ugyancsak a Természettud. Közlöny 1876. évfolyamának 236—239. lapjain Hermann Ottó értekezése a kolumbácsi légyről.

** Hermann Ottó leírása után, a fentebbi helyen.

stb. rakja le petéit; az ezekből kikelő álczák a víz alá hatolnak s a növények víz alatti részeire, kövekre, kavicsokra rizsszemalakú tokokat készítenek, s ezekbe bújván bábba alakúlnak s végre a tavaszi enyhe idő beálltával, april végén és május elején mint legyek kelnek ki s a levegőben megszáradva, tova repülnek táplálékot keresni, mely már nem növényi részekből áll, mint előbb a vízi életpálya alatt, hanem állandóan melegvérű állatok véréből. Fellépések mindig nagy tömegben történik. Előbb a patakok és folyók mentében a Duna felé vándorolnak, aztán a szorosban tavasszal állandóan uralkodó keleti szél által a folyás irányával szemben felfelé vitetnek Báziásig. Az innen való tovább vándorlásuk iránya ismét a szél irányától függ. Ha keletről fú a szél, akkor a a Duna mentében vitetnek tovább Kubin és Pancsova felé; az éjszakkéleti szél Szerbiába, a délkeleti pedig Temes és Torontál megyékbe s innen hazánk beljebb eső vidékeire ragadja őket. Csipések az emberi testen daganatokat okoz, melyek azonban csak ritkán veszélyesek. Egyébiránt az emberek könnyen védhetik magukat ellenök. Az Al-Duna vidékén a nyári mulatóhelyek vendéglősei rendszeren petroleumba mártott lombokat raknak az asztalokra, hogy ez alkalmatlan állatkákat távoltartsák. Legtöbbit szenvednek tőlük a barmok, melyek nem képesek magukat oly könnyen védeni ellenök. Jaj azon állatnak, mely ezen felhő gyanánt tova vonuló légsereg millióinak útjába esik. A kis legyek iszonyú számmal lepik meg az áldozatot, befúrakodnak a szőr alá, elborítják a lágy részeket s a tömérdek csipés kinos daganatokat okoz, az állat elbágyad, reszketni kezd, lábba esik s néhány óra alatt elhal. Sok állatnál a test külső részén ejtett csipések a dúsabb szőrszerkezet miatt nem járnak életveszélylyel, azonban a kolumbácsi legyek ezeket is gyakran megölik az által, hogy nemcsak a külső testrészeket lepik meg, hanem méhraj gyanánt betódúlnak a fül, orr és szájnyílásokba, midőn a számtalan csipés által okozott daganatok fulladást hoznak létre.*

A Kolumbácsi légy némely években valódi országos csapásként lépett fel. 1880-ban Kubinban 4 óra alatt 400 darab disznó, 80 ló és 40 szarvasmarha, Hunyadmegye különböző helyein pedig 100 darab szarvasmarha, 5 ló és 80 darab disznó lett áldozatává. 1876-ban Temesvár és Karánsebes vidékén 48 darab, Ungvár kör-

* Hermann Ottó fentebbi leírása szerint. Azonban dr Tömösváry a lélekzocsóban okozott csipés által előidézett fulladást tagadja Természettud. Közlöny. 1884. évf. 14. lap.

nyékén 30 darab szarvasmarhát ölt meg. 1813-ban Arad vidékén 200, Versecz környékén pedig 500 darab szarvasmarha hullott el. Schönbauer állítása szerint 1783-ban a kolombácsi-barlang környékén levő bányaközségek házi állataiból 20 ló, 32 csikó, 60 darab szarvasmarha 71 borjuval, 130 sertés 310 juh pusztult el e légytől. — A mi a veszély elleni védekezést illeti, az Al-Duna vidéki pásztorok azon időszakban, midőn a Kolombácsi-légy járása a legnagyobb, rendszeren egész nap égve hagyják a tüzet s a legelesző állatok, ha a légy közelgését érzik, azonnal a tűz felé tódulnak, hogy a fejen levő nyilásokat megvédjék. A lovak horkolás és nyugtalankodás által adnak jelt a közelgő veszély felől, midőn a kocsisok azonnal leszállnak a szekérről s lovaik elé állanak, mire az állatok ösztönszerűleg a kocsis mellére nyomják orrukat, ez pedig befogja füleiket s e védelmi eljárás mindaddig tart, míg végre a légyfelhő tovább vonul.* Sok helyen az állatnak kevésbé szőrös részeit petroleummal, avas zsirral, olajjal vagy kátránnyal kenik be, miáltal a kártékony legyek távol tartatnak.

A Kolombácsi barlang nyílása a Duna szintje felett körülbelül 8 meternyi magasságban emelkedik. A barlang tudományosan felkutatva még eddig nincsen, különben ez a szerb természettudósok teendője volna. Ugy látszik, az év legnagyobb részében víz van benne. Azon angol utazó, ki 1836-ban bele hatolt, alig ment 50 lépésnyire, máris oly mély vízmedenczébe bukkant, hogy kénytelen volt visszatérni.**

A galambóczi áttörési völgyben a Duna folyó gyors kanyarulatokat tesz. Medre néhol tágasabb, néhol keskenyebb; a folyó tehát majd lassan folydogál, majd zajongva rohan alá a szirtek között. Gyakran úgy véljük, hogy valami zárt katlanban vagyunk, nem tudjuk, hol jöttünk be s merre megyünk ki. Hajónk merészen rohan a sziklafal felé, de egyszerre hatalmas fordulást tesz a kormánykerék s egy újabb ágba jutunk, hol ismét más panorama tűnik elénkbe.

Nem sokára elérjük az »Ali-bég« nevű elhagyott őrházat, mely a már említett patak mellett a balparton fekszik. Itt van az Al-Dunának legelső zátonyos helye, mely kis vízálláskor a hajózást akadályozza.

* Természettud. Közlöny. 1876. 238. lap. Hermann úr saját tapasztalata után.

** Boleszny Antal. Kézikönyv az Al-Dunán stb. utazók számára. Orsova. 1876. 96. lapon

Azon szirtek között, melyek az Al-Duna medrében emelkednek, felülről számítva a Babakai a legelső, mely azonban jelenleg hajózási akadályt nem képez, de később képezhet, mivel fölötte, a szikla enyhében zátony képződik, hol a mélység a legkisebb vízszin alatt már most sem több 1·89 méternél, mely mélység lassanként okvetlenül kisebbedni fog. Észrevette ezt már Vásárhelyi is, ki a közelgő veszély elhárítása végett a Moldova-sziget felső végénél a baloldali folyó-ágnak teljes elzárását javasolta, — mi által a nagy sziget Magyarországgal szárazilag összeköttetnék, a hajózás pedig a jobboldali szélesebb, mélyebb és teljesen vészmentes ágba történnék.* A Babakaion alul a galambóczi szorulat bejárásánál is vannak szirtek a mederben, mit a víz játéka mutat, de ezek között elég mély és széles hajózási csatorna van. Ép ily akadálytalan a hajózás a szorulat többi részeiben is egészen Ali-bégig. E helyeken tehát a hullámok már eléggé kimosták a medret s a sziklákat annyira lesurolták, hogy felettök a víz még a legkisebb állásnál is kellő mélységgel bír. — Ali-bégnél azonban oly szirtes hely következik, hol a mészkősziklákat a víz ezredéves hatása sem volt képes kellően elkoptatni s magának elegendő és egyenletes mélységű medret ásni; itt tehát zátony maradt hátra, melyen a gőzösök csak akkor hatolhatnak át veszély nélkül, midőn a vízállás a drenkovai mércze 0 pontja felett 0·31 meteren felül van. Ha tehát a drenkovai mérczén 0 felett 0·31 meter, vagy kevesebb a víz állása, akkor a gőzhajók csak Ali-bégig jöhetnek le. Az ali-bégi szirtek, melyek a Duna medrén a víz alatt a folyó egész szélességében átnyúlnak, utolsó maradványai azon mészkő hegytömegnek, mely egy régibb geologiai korban a jobb és balparti hegyeket összekötötte, melyet a folyó átmosott ugyan, de a mély fenéken sok kiálló szirt maradt meg. Az Ali-bég azon hajózási akadályok között, melyek innen kezdve a Vaskapuig több helyen ismétlődnek, a legcsekélyebbnek tekintik.

Az őrháztól nem messzire van Brnicza szerbiai kis falu, mely a hasonló nevű patakcsa kis torkolat-síkján épült. Itt a hegysorok külső szabása mindkét oldalon hirtelen megváltozik. A szagatott, meredek sziklacsoportok helyét gömbölyűen lejtősödő harántvölgyek által bemetszett hegyalakzatok váltják fel. A hegység alkata gránit, mely a Bánsági hegyekből éjszakról dél felé csapva, itt éri el a Dunát s annak medre alatt a jobb partra is áthatolva,

* Bodoky Lajos említett értékezése. 217. lap.

mélyen benyúlik Szerbiába. Ezen gránit tartalma fekete csillám és fehér földpát; könnyen poronddá málik, minek következtében a Duna felé kiálló sziklákat nem képez. A baloldali Goli-Vrch, Drnava, Sztenka előhegyek magassága 5—600 meter. épily magasságra emelkednek a jobboldali hegyek is. A lejtők többnyire szép erdővel, cserjékkel fedvék, a kis hegylaposok sok helyt fűvel vannak borítva; imitt-amott a magasabb kupok kopár felülettel bírnak. A hegy alatt mindkét oldalon keskeny partsík huzódik; itt már nem kellett a Széchenyi-utat sziklába metszeni. Ily partsíkon fekszik a kis Brnicza falu is, a Brnicza-Réka patak közelében. A patak mellett egy római castrum emelkedett, mely valószínűleg egyik jelentékeny pontja lehetett a »Duna-limes«-nek. A római épületnek már csak alapfalai láthatók, többi részének tégláit néhány év előtt a Duna jobbpartján lejjebb fekvő római templom építésére használták fel. A Brnicza-Réka mellett számos római lelet találtatott, többek közt egy fogadalmi tábla is, melynek feliratát Kánitz ismerteti »Serbien« című művében.

Az említett patakon kívül más patakok is csergedeznek a Dunára nyíló harántvölgyekben. Ilyenek az Ali-bégtől keletre az Ogasu-Podlevin, lejjebb a Drnava és Sztenka hegyek közt a Krusovicza; a jobb parton a Komrda-Planina előhegyei közül a kis Srdzava patak tűnik elő, melynek partsíkjá ivalakulag nyomúl a Dunába; — ez utóbbi patak azonban a Brnicza-Rékától jó messzire a Sztenka torlat alatt ömlik a Dunába.

Brniczán alúl a hegység geologiai alakulatának megfelelően a Duna medre is tetemesen kitágúl. A mészkő-szorosban legfeljebb 350 méter volt a szoros szélessége, itt azonban, a gránitvölgyben 800—1000, sőt a Sztenkánál 1600 méter szélességgel is találkozunk. De a mily mértékben nő a folyó szélessége, oly mértékben lesz kisebb a mélysége. A Babakaitól Ali-bégig a kis vízszín alatt 3·79—5·2 méter a közép mélység; lejjebb folyvást kisebbedik, végre a Sztenka fölött 1·89—3·16 méterre, a Sztenka torkolatánál pedig 0·94—1·89 méterre száll alá.

A Sztenka torlat, Moldován alúl körülbelül 20 kilométernyire az első jelentékenyebb hajózási akadályt képezi. Már Brniczánál feltűnik a bal oldalon egy 350—360 méter magas hegy, mely a Krusovicza patak harántvölgyének keleti oldalán a Dunába szögellik, ez a Sztenka-hegy. Gránittömege menedékesen ereszkedik a folyó felé, de annak partjánál nem szakad meg, hanem a víz alatt is tovább folytatódik egészen a szerbiai part közelében levő

szigetig. E tömör gránitpad, mely a folyó mentében 800 méternél hosszabban nyúlik el, évezredek óta ellenáll a víz mosási erejének. Kis vízállásnál 15—2 kisebb szikla emeli fel fejét a torlat elején, a bal part közelében. A sziklapad felett a víznek nincsen nagy esése, a mennyiben 1094 méternyi hosszú vonalra alacsony vízállásnál csak 0·391 méter esés jut, minek folytán a folyási sebesség sem nagy: másodpercenként átlag csak 1·9 méter. Nagy vízálláskor még kisebb lesz az esés s vele a folyási sebesség is, minthogy a torkolaton alúl a folyó medre összeszűkül, minek következtében a víztömeg nem folyhat le oly gyorsan, mint a hogy a Sztenkához ér. A Sztenkánál a víz mélysége nagyon váltakozó s főleg a középén és a jobb part közelében nagyon csekély. A hajózási út, mely a bal part közelében húzódik, valamivel mélyebb, azonban az orsovai mérceze 0 pontja alatt itt is csak 0·94—1·89 méter között változik a mélység; ez okból a nagyobb gőzösök csak akkor haladhatnak itt veszély nélkül, mikor a vízállás az orsovai mérceze 0 pontja fölött 0·94 méternél magasabb. Ha a vízállás az említett magasságon alúl van, akkor a szállítmányokat a Sztenkán felül, rendszeren Moldovánál, vagy néha Ali-bégnél is közép nagyságú, vagy kis hajókra kell átrakni.

A zátonyon alúl a folyó medre keskenyebb; hajónk a középén halad. Nemsokára a Srdzava torkolatához jutunk, melyen alúl a jobb parti hegység ismét a Dunához csapódik. Ezzel szemben a bal oldali előhegyek távolabb vetődnek a folyótól s tőle 1—1·75 kilométer partsík által választvák el. Ezen hegyek magassága jóval kisebb az előbbieknél. Oldalaik szeliden lejtősödnek s általában növényzettel fedvék. Pár percz múlva a Gornja-Reka patakhoz jutunk, melynek keskeny völgyében a Dunától 2½ kilométer távolságra Ljubkova-Gornja (Felső-Ljubkova) község látható. A Gornja patak mellett még feljebb is van két kis falu: az egyik Sikevicza, a másik Weitzenried, mely jó messzire, a hegyek között, 470—480 méter magas völgyben fekszik. A Gornja patak völgyét kelet felől a Glaucine-Mika hegyágnak 260 méter magas előhegye határolja, melyen túl a Dolnja-Reka patak völgye van, nyílásánál Ljubkova-Dolnja (Alsó-Ljubkova) faluval; ettől keletre a 210 méter magas Mieji hegy, a szerbiai Dobra községgel szemben, ismét a Dunához nyomúl s a ljubkovai kis öblözetet kelet felől elzárja. A Mieji hegyen túl ismét távolabb vetődik a hegység a folyótól, s egy új partsík, vagy öblözet keletkezik, melynek közepén a Toroniczával bővült Ber-

zaszka patak ömlik a Dunába. A partsík éjszaki szélén a hegyek alatt Berzaszka község fekszik a folyótól $1\frac{1}{2}$ kilométernyire. Kissé lejjebb a 303 méter magas drenkovai hegy újlag a Dunához közeledik s a berzaszkai öblözetet kelet felől elrekeszti. A jobb parton a Sztenkától kezdve csak a Dobra és a Kozicza patakok torkolatánál van egy-egy csekély partsík; a többi helyeken mindenütt közvetlen a folyóig ereszkednek a lejtők.

A ljubkovai és berzaszkai öblözetek körül a hegységnek uralkodó kőzete gneisz, csillámpala- és ósagyagpalával váltakozva. A geológusok véleménye szerint e kis öblözetek a jegőczős kőzetek lesüllyedése által jöttek létre s az így képződött medenczét a diluvial korban jelentékeny vastagságban kavics és lösz töltötte be; azonban később emelkedések is történtek itten, mit eléggé bizonyít az, hogy a Dolnja-Ljubkovától keletre eső hegyeken, tehát épen a diluvial terület közepén, a két öblözet közti választó határon, jelentékeny magasságban kavicspad található a löszben. E vidéken, épúgy mint Báziasznál nagy magasságban fordul elő a diluvium, úgy, hogy az Tietze észleletei szerint a Duna szirtje fölött 200 méternyire is felemelkedik, ami eléggé tanúskodik a felől, hogy az Al-Duna mentében a negyedkorban, tehát geológiailag szólva a legújabb időben tetemes színváltozások, emelkedések és süllyedések történtek.*

Ez öblözetnek mind a két oldalán gazdag kőszénttelepek vannak. Szerbiában a dobrai, Magyarországon a berzaszkai és drenkovai bányák jó minőségű fekete kőszéntet szolgáltatnak, mely a világító gáz előállítására is nagyon alkalmas. Sikeviczánál 1859-ben lignit-telepre akadtak, melyet azóta bányásznak is. A ljubkovai völgyben a Lilies és Purkar hegyekben tetemes vas és rézércz-telepek vannak; Berzaszka környékén chromércz is található.

3. Drenkovától a Kazánig.

A Duna a drenkovai hajóállomástól még egy darabon ($1\frac{1}{2}$ kilométer) kelet felé foly; itt azonban egyet kanyarodván, a 22 kilométernyire fekvő Milanováczig délkeletre, innen $4\frac{1}{2}$ kilométernyire a Juczig keletre, — innen Ada-Kaleh szigetig 36 kilométernyi vonalon éjszakkeletre halad. A folyó tehát Drenkova és Ada-Kaleh közt egy V alakú kanyarulatot ír le, mely szárai közt vagy 60 fokot foglal s letompult csúccsal bír. A kanyarulat nyugoti szára

* Koch Antal. A Herkules-fürdő stb. 22. lap.

Felső-Klisszúra keleti szára pedig Ogradenáig (épen a Kazán alatt) Alsó-Klisszúra nevet visel. A két szár közti terület rengeteg hegyvidékkel van borítva. Ezen hegyvidék a Szretinye hegységnek legrégebb szakasza, melynek tömeges gerince 900—1000 méter magas kupokkal koronázva, éjszokról délre a Duna legelső hajlásaig csaps keletre és nyugotra harántágakat bocsát, melyek közvetlen a folyó partjára 350—700 méter magas előhegyekkel ereszkednek le. A szerbiai oldalon néhol még magasabb partheyek emelkednek.

A drenkovai hajó-állomás alatt mindkét oldalról meredek hegyek nyomódnak a Dunához s medrét összeszorítják, mely azonban pár száz méterrel alább, ott ahol a kanyarulat kezdődik, ismét kitágul. A szorulatnál a balparton egy sziklapad emelkedik, melyen Drenkova vár romjai láthatók. Úgy látszik, hogy a négyszögű bástyatorony, melynek 3 fala még meglehetősen ép ségben van, csak egy része a XV. században virágzó Drankó várának, mely a Csornaiak sajátja volt. Albert korában Drankó-vára egy több faluból álló kerületnek központja volt. Hunyady János, mint kormányzó, 1451-ben felszólítja a hét oláh kerület szolgabiráit, hogy Drenko várának szomszédait és a két oláh kerület nemeseit hívják össze Karansebesre, közgyűlésre. A XVI. században mint »oppidum« fordul elő »Drynkó« név alatt. Thökölyi Imre 1693-ban, midőn a török számára a Dunán felfele élelmi hajókat vontatott, a »drenkovai pusztá torony« mellett tartott állomást.*

Drenkova tehát hajdanában fontos határvár volt, melyhez a hasonló névű jelentékeny község s e vidéken nagyobb terület tartozott. Kitűnik továbbá a fentebbi adatokból, hogy a Dunán a hajóvontatás a török korszakban gyakorlatban volt s midőn a hajósok a veszélyes sziklatorlatokon szerencsésen feljutottak, Drenkovánál pihentek meg. Drenkova csak néhány házból — nevezetesen: vendéglő, távirahivatal, kőszénraktárak és a Dunagőzhajózási társaság épületeiből — áll; de kikötője igen fontos, minthogy kis vízállásnál csak eddig jöhetnek a nagyobb gőzösök s itt kisebbekre kell átrakodni. A legalacsonyabb vízállásnál azonban a kis hajók sem juthatnak át a Klisszúra veszélyes zátonyain; ilyenkor az utasokat és árukat Drenkovától a Vaskapun alulig kocsikon kell szállítani. De közép és nagy vízállásnál is csak óvatosság mellett lehet áthajózni a zátonyokon, mi okból Drenkován gyakorlott hajókalauzok —

* Pesty Frigyes. A szörényi Bánság története. II. kötet. Budapest, 1878. Drenkova alatt.

Lootse — veszik át a hajó kormányzását, kik hosszas tapasztalat után rendkívüli helyismerettel birnak s a Kozla, Dojke, Izlás, Tachthalia, Greben, Jucz és Vaskapu zátonyoknak minden veszélyes szikláját ismerik s a hajót úgy képesek kormányozni, hogy az a kiszabott vonaltól egy cseppet se térjen el, mert oly helyek vannak itten, hogy csak 1–2 méterrel eltérve a rendes vonaltól, szirttekbe ütődik a hajó s menthetlenül elvész.

Mindjárt a kanyarulatnál, hol a balparton két elhagyott katonai őrház látható, a Kozla nevű gneisz-sziklapad nyomul a Dunába s annak medrén egész a jobb partig áthúzódik, a folyó mentében 800 méter hosszúságban. Felső része Kis- alsó része Nagy-Kozla nevet visel; a kettő között a Kozla-patak víze rohan a Dunába. A gneiszpad sziklái a folyó ágyában nagyon szabálytalanul domborodnak ki s zátonyokat képeznek, melyek annál veszélyesebbek, minthogy a sziklák csak a legkisebb vízállásnál bukkannak fel itt-ott a felületre, főleg a jobboldal felé. A jelenlegi hajózási út mentében oly zátonyok vannak, hol a víz az orsovai mércze 0 pontja alatt csak 1·26 méter mélységgel bir.

A Kozla gneisz sziklái képezik tulajdonképen a Ljubkovaberezászkai gneiszteknőnek keleti falát. A torlaton alul a Szirinya patak torkolatánál már liasz-rétegek nyomulnak a parthoz, melyek e vidéken több gazdag széntelepet tartalmaznak. Lejjebb, a Szirinya patak baloldalán a Djebura-Priszlop a hegynek alsó-neocom mészből álló meredek fala nyomul a folyóhoz s annak medrén padalakulag átvonulva a jobbbarton is szaggatott, meredek parti hegyet képez. E neocom-mészpad a folyó mentében 500 méter hosszan nyúlik el s felálló éles szirtjeivel veszélyes torlatot képez, melynek neve Dojke, vagy Szirinyák. A Dojke szirtjei tehát fenmaradt részei azon hatalmas hegytömegnek, mely egy régibb geologiai korban a parti hegyeket összekötvén, a folyót elzárta, de a melynek felső részét a víz már régen lemosta és elhordta. A két oldalt meredeken emelkedő iszonyu falak a medret nagyon összeszorítják, úgy hogy a víztömeg, mely a Dojkén felül 700 meter széles ágyban rohant lefelé, itt csak 330–360 méter szélességgel bir. A Dojke sziklapadon, mely a Kozlának úgyszólván folytatását képezi s attól csak keskeny barázda által van elválasztva, főleg a balparton, meg a középén alacsony vízállásnál számtalan kiálló szirt van. Igen sok szirt a legkisebb vízállásnál sem üti fel a fejét a vízből, hanem a felszíntől 0·30–0·60 méter csekély mélységben marad s a rohanó hullámokat megtörvén örvényeket okoz. Ezen

vak szirtek közt nevezetes a szerb part közelében a Goszpodin, mely tulajdonkéden nem egyéb, mint a parti hegynek a folyóba nyomuló meredek gerince. A Goszpodin iszonyú örvényzést okoz; mellette 11–17 méter mély, nagyon keskeny csatorna van, melyben mint legnagyobb mélységben villámsebességgel rohan alá a víz.

A Kozla-Dojke torlatokon az esés 2300 méter vonalon 2·6 méter, tehát igen nagy. A folyási sebesség a balparton másodpercenként 1·90—2·20 méter, de a jobb part felé még nagyobb is, részint mivel a fővítömeg arra nyomul, részint mivel itt a relativ esés is nagyobb. A szirtek, örvények és a víz rohanó sebessége egyaránt veszélyessé teszik itt a hajózást. A hajó útja czikkásan jobbra-balra kanyarodik a szirtek között. A Kozla felső végén először közvetlen a balpart mellett haladunk, de néhány pillanat múlva hirtelen megfordul a hajó s a halálhozó szirteket kikerülve az előbbi vonalra majdnem épszög alatt áthasítja a folyót egész szélességben a jobbpartig, hol aztán a Goszpodin és Dojke közt levő alig 60—70 méter mély csatornán ragadtatik tova a zajongó hullámok által 800 méternyire, ekkor ismét balfelé kanyarodik a Duna közepére, hogy a szerbiai part felől a vízbenyomuló sziklákat kikerülje. E czikkás uton villámgyorsan forog a kormány kereke jobbra-balra; a kalauz szemei merően tapadnak a hullámokra, keresve a biztos irányt. Csak egy szemképrázat-okozta tévedés — és hajónk darabokra szakad a szirteken s nincs az a gyakorlott úszó, ki ez örvénylabyrinthból ki tudna menekülni. E torlatokon az 1·58 méternyire sülyedő hajók csak akkor juthatnak át, mikor a vizállás az orsovai mérce 0 pontja felett 1·25 méternél több.*

A Goszpodin mellett van a szerbiai partvidék egyik leggaz-

* A Kozla-Dojke és az ezen alul a Vaskapuig létező sellők, (katarakták) zátonyok és szorulatok leírásánál a következő művek szolgáltak forrásul: *Beitrag zu den Aktenstücken zur Regulirung der Stromschnellen der Donau zwischen Moldova und Turn-Severin*. Wien. 1883. a katarakták részletes térképeivel. *Bodoky Lajos*: Az Al-Duna hajózási akadályai (Magyar mérnök és építészegylet közl. 1873. VII. kötet). *Nagy Soma*: Az aldunai szoros. *Tóth Ágoston*: Az alsó Duna Uj-Palánkától a Vaskapuig. (Mind a kettő a »Magyar orvosok és természetvizsgálók« XVI. nagy gyűlésének emlékkönyvében. Budapest. 1873.) *Hunfalvy János*: A Magyar Birodalom természeti viszonyai III. kötet *Boleszny Antal*: Kézi-könyv az Al-Dunán utazók számára Ó-Orsova. 1870. *Boleszny Antal*: Die Donaukatarakten etc. Orsova. 1874. *Koch Antal*: A Herkules fürdő és Mehádia környékének földtani viszonyai Pest. 1872. Végre a cs. kir. katonai földrajzi intézet térképei.

dagabb halászó helye. Itt ugyanis a jobb part közelében a folyónak keskeny és mély csatornája van, ellenben a többi rész sekély és szirtek által szaggatott, kis vízálláskor tehát a halak e mély csatornába kénytelenek úszni; ilyenkor itt néha 15—20 vizát is fognak naponként, melyeknek ikrájából kitűnő kaviárt készítenek.

A Dojkén alúl jókora hosszú vonalon a Felső-Jura (vagy Tithon) rétegek felett mindenütt Alsó-Kréta (vagy neocom) mészfalak emelkednek, sok helyt 4—600 méter magasságig. A rétegek csapásukra függélyesen lévén átmetszve, a legváltozatosabb hajlásokat, ránczolásokat mutatják. Főleg a szerb parton, hol a hegyfalak közvetlen a folyó medréből 3—500 méternyire emelkednek, a legnagyobb magasságig előfordulnak a rétegek s a hajóról szabad szemmel is szépen kivehetők. Egyhelyt rézsutos rétegvonalak láthatók, oly egyközűen haladva egymás mellett, mintha pontosan kimérve rakattak volna egymásra, más helyen a legszabályosabb hullámvonalakat képezik, majd czikkás sorokba mennek át, aztán ismét finom ivekben húzódnak lefelé, gyakran pedig oly érdekesen egészítik ki egymást a szabályosan ivelt vonalak, mintha csak egy goth vagy arab stílű épület homlokzata állana előttünk. Egy szóval a réteggözeteknek mindenféle zavarodásai, alakulásai fellelhetők itten, a legnagyobb mennyiségben.

Alig ócsúdunk fel a természet e nagyszerű játékánál, egy régibb geologiai forradalom ezen némán beszélő bizonyítékainak szemléletéből, midőn egy sziklahát vonja magára figyelmünket, mely a Dojkétől 3 kilométernyire a folyó közepe táján emelkedik, ez a Muntiana. Tőle nem messzire szintén a meder közepéről a Petro-Lunga (vagy Pietra Lunga = hosszú kő) nevű sziklának 20 meter hosszú s 2 meter széles gerince nyúlik ki a vízből. Ha innen délkeletre tekintünk, egy 660 meter magas roppant sziklatömeget látunk, a Dunától nem messzire, ez a Treszkovác mely impozans alakjával uralkodik a körülte fekvő alacsonyabb hegyek felett. Anyaga rhyolit; meztelen tetője felül egész vízszintesen van lemetszve s csonkakúphoz hasonlít; oldalait alacsonyabb sziklatornyok övezik, alsó része erdős hegyekkel van körül véve. Nem sokára a Jeliseva patak torkolata marad el tőlünk bal felől, aztán a Pivolihoz jutunk, mely a Petro-Lengától 3½ kilométernyire van. Itt is kőpad vonúl a medren át, mely azonban jobban le van súrolva, mint a Dojkénál; belőle két széles hátú szikla emelkedik ki, melyeknek barna tömegei távolról úgy

néznek ki, mint a víz közepén fekvő s fejöket feltartó bivalyok. Innen vették nevöket is. A Pivoli sziklák a drenkovai vízállás 2·21 meter (a 0 felett) magassága mellett 0.62 méternyire állnak ki a víz szintje felett.

A Pivolinál még folyvást látjuk a mészkőfalak sajátságos réteg-képződését, de 2¹/₂ kilometerrel lejjebb liaszkorú porphyrból álló hegytömeg lép a Dnnához s a víz alatt a jobb partig húzódva, az Izlás és Tachthalia név alatt ösmeretes kataraktákat hozza létre. A lejjebb következő Greben sellőt ismét mészkőpadok alkotják.

Az Izlás, Tachthalia és Greben tulajdonképen egymással kapcsolatban levő szirtpadok s együtt véve 5·2 kilometer hosszú vonalon terjednek el. A Vaskapún kívül ezeknél veszélyesebb hely az Al-Dunán nem létezik, mi okból e szirtzárásokat sokan Kis-Vaskapúnak nevezik. Az ijesztő benyomást, melyet az út veszélyes voltának érzete gyakorol reánk, növeli a vidék vadsága. Két oldalt komor sziklahegyek emelkednek, melyeknek folytonosságát csak ritkán szakítják meg egyes kis patakok meredek falú, keskeny keresztvölgyei. A bal parton egy-két magános házikó még tanúskodik arról, hogy itt elvértve emberi lények is találkozhatnak, de a jobb parton, mely mindenütt óriási fal gyanánt emelkedik, az ős természet kietlensége lép meg bennünket. Előbb az Izláshoz jutunk, mely a Dojkén alúl 9 kilométernyire kezdődik. Ezen szirtpad a folyónak 800 méter széles medrén egészen a túl partig átvonul oly formán, hogy csak a jobb part mentében marad hátra egy keskeny természetes csatorna, melynek szélessége 40 méternyi 1000 méterrel lejjebb a Nagy-Tachthalia (Tachthalia Velika) következik, melynek padja szintén a jobb parton, amannál még keskenyebb csatornát hagy hajónk számára. E két zátony szirtjei a hajózási vonal mentében az orsovai mércze 0 állásánál csak 0·60—1·0 méternyire vannak a víz felszínétől; a hajóúttól jobbra és balra még sekélyebb zátonyok vannak, sőt a Nagy-Tachthaliánál bal felé sok szikla a felszínre emelkedik. A sekélység igen gyorsan áll be. Közvetlen az Izlás felett 4·74—10·92 méter mélységgel bír a víz, s néhány méterrel lejjebb már a jelzett csekély mélység következik. A folyó szélessége a Nagy-Tachthaliánál 900—1000 méter, tehát nagyobb mint az Izlásnál is. De kevéssel lejjebb a bal parton a Staristie patak rohan a Dunába s torkolatánál a kavics hordalékokból félsziget gyanánt benyomuló felsíkot alkotván, a medret 570—580 méternyire szorítja össze. E patak torkolatán

alúl ismét 800—900 méternyire szélesedik a Duna s e széles ágyban, a Nagy-Tachthaliától 1400 méternyi távolságra egy új zátony, a Kis-Tachthalia következik, melynek szirtjei épen a folyó közepén emelkedvén, annak medrét egyharmadában töltik be s az orsovai mércze 0 pontja felett 0·60 méterre állnak ki a vízből. Az Izlás s Tachthalia zátonyain közönséges gőzösök csak akkor járhatnak, mikor Orsovánál a víz állása 1·58 meter a 0 felett.

A Kis-Tachthaliától 500 méternyire a Greben szorulat és zátony következik. Már a Staristie patak torkolatánál feltűnik előttünk a jobb parton a Greben-hegy, mely meredek, éles gerinczével a Dunába szökik. A hegyfokhoz, mely liasz-konglomerát, homokkő, tithon- és neocom-mészköből áll egy kőpad csatlakozik, mely 600 méternyi szélességben a Duna egész medrén áthúzódik. A pad a jobb oldalon lehorpad, de a folyó közepén felemelkedik s így halad a bal partig 215 méternyire. E baloldali sziklahát, melyből tömérdek szirt nyúlik fel, Vranj vagy Franio nevet visel. A Grebenfok és a Franio közti keskeny csatorna közepén az Ursa-Minor sziklái emelkednek fel. E zátonyokon kívül a folyó medrének rohamosan váltakozó kitérülése és összeszűkülése teszi nevezetessé a Grebent. A Kis-Tachthaliánál a Duna 800—900 méter széles mederben terül el, azonban kevéssel lejjebb a jobbfelől sarkantyú gyanánt beszögellő hegyfok a folyót 425 méternyire szorítja össze, kis vízállásnál pedig, midőn a Franio 1·20—1·30 méternyire emelkedik a felszín felett, a szélességnek több mint fele elvész s a roppant víztömeg egy 210 méter széles csatornával kénytelen megelégedni. Ilyenkor tehát oly szorulat van a Grebennél, melynél keskenyebbek az egész Al-Dunán csakis a Kazánál láthatók. Azon körülmény, hogy a szorulaton alul hirtelen, ugyszólván egy pillanat alatt 1400—1600 méternyire tágul ki a folyó medre, a legritkább természeti jelenségek közé emeli e helyet.

A víz esése a leirt helyeken igen nagy. Az Izlás és Nagy-Tachthaliánál 1900 méterre 2·53 méter az esés a legkisebb vízállásnál, tehát jóval nagyobb, mint a Kozla-Dojkenál. A Nagy-Tachthaliától a Grebenig 1900 méter hosszú vonalon 1·41 méter, a Grebennél pedig szintén ugyanannyi vonalon 1·71 méternyi esést konstatáltak. Az Izlás és Tachthaliánál a sziklák által okozott ellenáramlás miatt a folyási sebesség kis vízállásnál másodpercenként átlag csak 1·58—2·20 méter, tehát a nagy esést tekintve, nem nagy. A víz növekedésével nagyobbodik a sebesség is s he-

lyenként rohanóvá lesz. A Grebennél kis vízálláskor csak 0·95—1·26 méter a sebesség, mely azonban nagy vízállásnál itt is nagyobb s mondhatni, rohanó. Az Izlás és Tachthaliánál tehát kis vízállásnál a zátonyok, nagy vízállásnál pedig a rohanó sebesség teszük veszélyessé a hajózást. A Grebennél a Greben-fok és a Franio hirtelen összeszorítván a medret, nagy vízálláskor a szorulat felett a víz roppantul feldagad s a feldagadt víztömeg a szorulaton alul egy pillanat alatt négyszer oly széles mederbe zuhan, mi okból majdnem vízeséshez hasonló rohanat származik. Ezeken kívül a hajózást az is veszélyessé teszi, hogy a szorulat alatt a Franio és a többi sziklák nagy vízálláskor rémitő örvényeket okoznak. A Grebenen közönséges gőzösök csak akkor juthatnak át, mikor a vízállás Orsovánál legalább is 1·89 méter a 0 felett.

A veszély még a Grebenen alul sem szűnik meg, mivel a fokon alul Svinicza vidékeig a rendkívül széles mederben majdnem 2·6 kilométer hosszú vonalon oly zátonyos hely következik, melyen a víz közép mélysége kis vízállásnál átlag csak 0·70 méter. Minthogy tehát a Greber zátonyai ily hosszsan terjednek, ez okból itt a szabályozási költségek is igen nagy összegre vannak előíranyozva. Lauer számítása szerint 140,000 köbméter sziklát kellene itt kirepesztetni, hogy a hajózás akadálytalan legyen, míg a Vaskapunál 95.400 köbméterre teszük az eltávolítandó sziklákat, a többi sellónél pedig jóval kevesebbre; miből kitűnik, hogy a Greben az akadályozó sziklák köbtartalmát tekintve az aldunai szoros legnagyobb zátonya. Mac-Alpine amerikai mérnök a Greben szabályozási költségét (repeztésekkel) 3,293.040 frtra, a Vaskapuét pedig 1,568.800 frtra tette. Lauer terve szerint (1880) a Greben szabályozási költsége 400.000 frttal rugna többre, mint a Vaskapué.

A Dunának Orsován felüli szakaszán Greben a legveszélyesebb pont. Éjjel erre nem lehet járni. A hajózás a jobb part közelében történik. A keskeny csatorna közepén a sziklához lánczolt s a hullámok felett libegő veres vészjelző-készülék jelöli a halálthozó szirtet, az Ursa-minort. A hajónak az Ursa-minor és Franio közötti, alig 20 méter széles, 20—22 méter mélységű csatornán kell lerohanni. A sziklafokkal átellenben katonai őrház van, mely mellett hosszú póznára kötött nagy vereskosárral adnak jelt, hogy a szemben jövő hajók esetleg ne találkozzanak; mert a Grebenfoknál hirtelen kanyarulatot kell tennie a hajónak s a szorulatnál a felülről jövőket nem láthatják az alulról jövőket s a kitérés a keskeny csatornán lehetetlen volna.

A Greben-fok alkata geologiai tekintetben igen érdekes. Ugyanis a már fentebb említett réteghajlások és ránczatok a Grebennek tithon- és neocom-mész-kőfalán mutatkoznak a legszebben. Ezen csodásan alkotott rétegvonalak a hajóról is igen jól láthatók s a szemlélőt valóban bámulatra ragadják. Koch Antal jeles geológunk ezen sajátos réteghajlások és ránczatok létesülését a rhyolit-eruptiónak tulajdonítja, melynek egyik hatalmas tömegéről, a Treszkovácrról már fentebb említést tettünk.

Elhajózáván a Greben mellett, megkönnyebbült szívvel gyönyörködhetünk a tájképben, mely most kellemesebb alakot ölt. A hatalmas folyó egész pompájában tündöklök előttünk. A hullámok áttörve a tömérédek sziklákon, szorulatokon, lassan, méltósággal lejtenek lefelé. Mióta Moldovát elhagytuk, nem láttuk ily szélesnek, — ott is csak egy rövidke vonalon. Mindjárt a Grebenen alul, hol a folyó kiszélesedik, az öblözetek jellemzője, a szigetképződés is feltűnik: ott van tőlünk jobbra Porecs-sziget, mely a szerb part mentében ívalakulag nyúlik lefelé 3 kilométernyi hosszúságban. Szélessége csak 2—300 méternyi. Lejjebb még két kis sziget látható, szintén a jobb oldalon. A Porecs-szigeten a hasonló nevű szerbiai község fekszik az 1813-iki szerb szabadságharcban szétrombolt templom romjaival. Akkoriban a török által meghódított Kladvából egy kis szerb csapat menekült ide, azonban a török itt is felkereste a menekülőket s heves küzdelem után elfoglalta tőlük a szigetet.

A sziget alsó végével szemben a balparton Szvinicza eloláhosodott bolgár falu fekszik, melynek cseréppel fedett kis házikói hosszan nyúlnak el a Duna keskeny partsíkján, a 720 méterre emelkedő Glavcina-hegy kopár lejtője alatt. Berzaszkán alul ez a legelső község a magyar oldalon. Lakóinak száma 1040-re megy. Régi várának, mely 1443-ban mint királyi vár említetik, most már semmi nyoma. A török korszakot szerencsésen átélte, nem pusztult el, mint igen sok község e vidéken. Szvinicza szláv szó, melynek jelentése: disznós. Még mai nap is sok disznót hoznak be erre a milanováci makkos hegyvidékről. E szláv nevű község román lakóival élő bizonyítéka annak, hogy e környéken a szlávok voltak a régiebb lakók, nem a románok. Ez utóbbiak csak később telepedtek le s mint szivósabb elem, a szlávokat magukba olvasztották, de a községnek eredetileg szláv nevét megtartották. Ezen kívül igen sok szláv hangzású község van az Al-Duna környékén, melyek román lakossággal bírnak. Szvinicza a geologiai rodalomban elsőrangú nevet vívott ki magának a határában felta-

lált Közép-Jura-mész-kő (v. Dogger) a m m o n i t - k ö v ü l e t e i által, melyeket Kudernatsch 1852-ben (Abhandlungen d. k. k. Geolog. Reichsanstalt I. Bd. Wien. 1852) és dr. Tietze 1872-ben (Geol. und palaeonth. Mittheilungen 1872. 22 Bd. 1. Heft. 1872. Wien) ismer-tettek. Hasonló alkatúak a jobbparti hegyek is, miről tanuskodik az, hogy Tietze a szviniczaihoz hasonló ammonitpadot ott is fel-lelte a Greben feletti hegyek közt fekvő Boljetin szerbiai falu határában. Szvinicza vidékén a Grebennel szemben fekvő keskeny völgyecskeben márványbányák (veres márvány) vannak.

Lejjebb hajózáván Milanovácshoz érünk, mely Szviniczától csak 2 kilométernyire a jobboldalon fekszik. Ez úton nagyszerű pano-ráma környez bennünket. A széles Duna mindenfelől magas hegyek által körülveve, gyönyörű alpesi tóhoz hasonlít. Innen a Grebenfok hatalmasabb benyomást tesz reánk, mint felülről szemlélve. Óriási gát gyanánt merészen nyomul a folyóba; a szoros nyílását kétfelől meredek sziklák zárják el. Messze, éjszakfelé fejedelmileg emel-kezik fel a Treszkovác a környező hegyek közül. Előttünk Milano-vác fekszik a Duna melletti kavicsos partsíkon. E kis város jelen-legi nevét az első szerb fejedelem és szabadsághőstől, Obrenovics Milostól nyerte, első szülött fia, Milán emlékére, (ki 1839-ben halt el). Milanovác köti össze a mögötte fekvő érczdús hegyvidéket a Dunával. A városkán alul a Porecska-patak harántvölgye nyílik, melyen messze be lehet hatolni a szerbiai hegyek közé dél és dél-nyugot felé. A patak forrásvidékétől egy hegyi hágó délnyugotra a Mláva forrás vidékéhez, egy másik hágó pedig nyugotfelé a Pek eredeténél fekvő Majdanpek bányavárosához vezet. Milanováczzal szemben a baloldalon a D o m i n i a - P o l y a n a hegy meredek fala egyenesen a Dunához csapódik; e miatt a Széchenyi utat itt a sziklába kellett vésni. A másik oldalon termékeny, keskeny partsík húzódik Milanovácztól a Porecska torkolatáig. A hegy lejtőjén szőlő, a tetőkön dus erdő látható. Itt a folyó mintegy 4—5 kilométer-nyire kelet felé folyik. Ez út közepe táján a balparti hegy alatt, a Széchenyi-út és a Duna közt egy régi vár maradványa szemlélhető, ez a Tri-kule (hármastorony), melyet Grisellini szerint a XVI. században Petrovics, János Zsigmond egyik gyámja építtetett. Az első torony, mely fedett faerkélylyel van ellátva, a vízből kinyúló szirten emelkedik, a másik kettő a part magasabb részén. A Tri-kule az éjszaki szélesség 44° 29' alatt fekszik. Itt van a Dunának hazánkban legdéli b b p o n t j a, mely egyszersmind a tulajdonké-peni Magyarországnak (Horvátország nélkül) legalsó végpontját jelöli.

E helyen a Duna még lassan folydogál, azonban távolabb kelet felé újra hullámok tornyosulnak a folyó egész szélességében, már messziről feltűnik a vízszín nagy esése, hallatszik a szirtekkel küzdő hullámok zugása — s nem sokára egy új sellőhöz jutunk, melynek neve Jucz.

A Trikuler mellett megszűnnek a jura és kréta rétegek s helyöket dyas-képletű veres homokközvet rétegei foglalják el, melyektől távolabb kelet felé a Serpentin lép fel. A Jucztorlat az által származik, hogy a balparti Masla-hegy serpentin sziklája a Duna medrébe nyomulván, a víz alatt padot képez, melynek igen szabálytalan domborodásai és mélyedései vannak. Alacsony vízállásnál egyes szirtek a vízből is felütik fejeiket, a legtöbb szirt azonban csak 0·60—1 méternyi mélységben marad a felszíntől. A zátony két oldalán egy-egy patak ömlik a Dunába: balról a Jucz, mely a Szretinye legdélibb előhegyei közül rohan dél felé, jobbról a Porecska-Réka, mely a Pekskas és Mirocs-Planina közti mély völgyelésen siet éjszakra. E hegyi patakok főleg záporosó alkalmával vad rohanással hordják a törmeléket a Dunába s évezredek alatt két parti felsíkot képeztek, melyek félszigetek gyanánt benyomulván, a medret összeszorítják. A Juczon felül a víz szélessége 1300—1600 méter volt, a patakok torkolatánál azonban csak 760—770 méternyi. Ez még elegendő szélesség volna, azonban a két part közelében a víz alatt is folytatódik a kavicszátony, beljebb pedig a szerpentinpad következik, mely az egész medren átnyulva, a folyó mentében 660 méter hosszú vonalat borít el, tehát mindenütt csekély a mélység. Kis vízállásnál e helyen igen nagy a folyó esése, és pedig 948 méter hosszú vonalon 2·64 méter, tehát jóval nagyobb, mint a fentebbi sellőknél. Az esés azonban nem egyenletes, egy helyen p. o. 110 méternyi hosszúságra 0·768 méter esés jut, a többi helyekre kevesebb. A nagy esés miatt kis vízállásnál a folyási sebesség is igen nagy a Jucznál, t. i. 2·85—3·48 méter másodpercenként, tehát itt valódi rohanat van. A zátonyokon s kiálló szirteken kívül a rendkívüli sebes folyás igen veszélyessé teszi ezt a helyet a hajókra nézve. Azonban nagy vízállásnál a sebesség jelentékenyen kisebbedik, nevezetesen csak 1·26—1·58 méter másodpercenként. Ennek oka a sellőn aluli szakasz viszonyaiban leli a magyarázatot. Ugyanis nagy vízálláskor a víztömeg a Kazan szoroson felül igen feldagad, annyira, hogy a dagadás egészen a Juczig felhatol, minek következtében ilyenkor itt az esés s ezzel egybefüggőleg a folyási sebesség

is tetemesen kisebbedik. A gőzösök csak akkor járhatnak a Jucznál, mikor a vízállás az orsovai mércze 0 pontja felett 1·58 méternél több. A veszélyes szirtek itt is a sziklákhöz lánczolt vészjelzővel jelöltetnek.

A Jucz jobb oldalán nyíló Porecska völgyön messze pillanthatunk dél felé a szerbiai rengeteg hegyvidék belsejébe, egészen az 1200 méter magas Deli-Jovan hegyig, melynek kopár szürke csúcsa bezárja előttünk a láthatárt. E völgy vadregényességéről sokat beszélnek az utazók. Benne több kis község van, melyeknek lakossága Szerbia beljebb eső vidékétől mindenfelől magas hegyekkel elzárva, kereskedelmi tekintetben Milanovácra vannak utalva. E völgyben fekszik, a Dunától 16 kilométernyire Miloseva-Kula váromladék, szülőhelye és birtoka Obilics Milosnak, ki a rigómezei szerencsétlen ütközet után Murad szultánt meggyilkolván, hazájának elvesztett szabadságaért véres boszút állott.

A Jucznál a Duna éjszakkelet éjszakra kanyarodik s ezen irányban folyik egész a Kazánig egy 14 kilometer hosszú völgyben. A völgy szélessége átlag csak 800 méter, melynek alját a Duna teljesen betölti; a jobb parton csupán Golubinje falu mellett, a bal parton pedig csak a Tiszovicza, Liuputina és Plavisevicza patakok torkolatánál találunk némi csekély parti felsíkot. A vidék tájképileg szépnek mondható. Mindkét felől sűrűn egymás mellé rakott s aljukkal összefüggő szerpentin kupok lánczolata kíséri bennünket. A lejtők nem falszerűek, hanem domborúan meredek s többnyire erdővel fedvék; melyből csak imitt-amott tűnnek elő egyes sötétszínű, gömbölyödött alakú szerpentin sziklák. A vízmosásos helyeken néhol fehéres, néhol zöldes színű elporlott kőzet látható. A kupok közt számtalan nyeregalakú mélyedés nyílik a folyó felé, melyekről csak zápor idején rohan alá az esővíz; nagyobbacska keresztvölgyek kis patakokkal csak gyéren fordulnak elő.

A Juczról a Kazánig csak 3 kis község fekszik a Duna partján. Mindjárt a Juczon alúl 3 kilométernyire Golubinje szerbiai falucskához érünk, felette egy kis sziget emelkedik ki a folyóból a jobbpart közelében. Itt római leletekre emelkedtek, mi azon okból magyarázható, hogy erre vitt a Traján-ut lefelé. 1¹/₂ kilometerrel lejjebb a baloldalon Tiszovicza falu látható, a hasonló nevű patak mellett; fölötte egészen kopasz, sötét hegy emelkedik. A kis község, mely 180 oláh lakossal bír, régi származású; már 1555-ben említ-

tetik okmányainkban. * A faluból meredek hegyi út vezet a hegyek közé a két órányira fekvő Eibenthal faluhoz, mely 460 méter magas völgyben fekszik. E kis község, melynek jelenleg 500 cseh ajku lakosa van, 1826—28-ban telepítettett. Vize és levegője egészséges. Kholera vagy más járvány itt ösmeretlenek. A tél aránylag kemény és hosszú itten, sokszor még májusban is fűteni kell a szobát. A sziklás, kavicsos föld, mely a település előtt erdővel volt borítva, csak csekély rozst, burgonyát és kukoriczát terem, ezt is elsöprik gyakran a nyári felhőszakadások. Határában gazdag f e k e t e s z é n t e l e p e k vannak, melyeknek bányászása a lakosság főfoglalkozását képezi.

Tiszoviczánál a szerpentinben chromvasércz és magnesit telepek is fordulnak elő. A chromvasércz elég gazdag telepekben mutatkozik, azonban a társulat, mely nem régen a bányászatot megkezde s a festék előállítására gyárat is épített, megbukott. A magnesit megvizsgáltatván, szódaviz gyártására alkalmasnak mutatkozott.

Tiszoviczától már láthatók a hatalmas sziklatornyok, melyek a K a z á n bejáratánál emelkednek; addig azonban egy 9—10 kilométer hosszú vonalon kell végig hajóznunk, mely az eddigihez minden tekintetben hasonló. Elhagyván balra a Lúputina torkolat-síkját. Plaviseviczához jutunk, mely a hasonló patak torkolatánál fekszik. Vele szemben a jobb part felé egy kis sziget ringatózik a Duna tükrében. Plavisevicza kis község, 320 oláh lakossal. Régi telep lehet, mivel az 1690—1700-iki összeírásban már előfordul. A falu felett emelkedő hegyek tulsó oldalán akadt Frivaldszky — ki e vidéken több állattani kirándulást tett — a legnagyobb hazai zárászfajra (csiga) mely »Clausilia dacica« név alatt ismeretes. **

Plaviseviczánál még folytonosan az említett szerpentin kupok láncolata kísér bennünket; azonban ezen falutól 2¹/₂ kilometerrel alább egyszerre más jellegű hegyek lépnek fel. Roppant tömegű, magas, meredek sziklák emelkednek előttünk, melyek hatalmas csoportozatban, fokozatosan vannak egymásra rakva. A fenséges csoportozat felett egy sziklaóriás nyulik ég felé, társait magasságban

* Az ezen vidéki községek multjára vonatkozó adatok főleg Pesty Frigyes »A Szörényi Bánság története« cz. művéből merítették. II. kötet. Budapest. 1878.

** A magyar orvosok és természetvizsgálók Herkulesfürdőben tartott XVI. nagy gyűlésének emlékkönyvében: Frivaldszky János: Állattani kirándulásaim. (197—243. lap) 199. lap.

felülhaladva; csucsa jobb felé rézsútosan ereszkedik le, bal felé azonban mint meredek fal rohan alá. A sok sziklatorony szürkefehér színe lényegesen kiválik a mellettünk levő, erdővel koszorúzott szerpentin hegység színétől. A Duna folyó ez iszonyú sziklatömkelegben nyomtalanul eltűnik előlünk. Szemeink lebilincselve mereven nézik e fenséges természeti tüneményt. Az Al-Dunának legszebb szakaza, a Kazán áll előttünk.

4. A Kazán.

Azon benyomást, melyet a Kazán arra teszen, ki először hajózik rajta végig, leírni lehetetlen. A nagyszerű panoráma-sorozat, melynek egy rövid nap alatt Belgrádtól Turn-Szeverinig tanúi vagyunk, itt éri el culminációját, itt válik valóban fenségesé. De a gyakori látogatás sem csökkenti bennünk a hatást. Ha tizszerhuszszor láttunk is, épúgy elragad, elbűvöl bennünket, mint az első szemlélés alkalmával.

Világlátott utazók époly naiv elragadtatással bámúlják ezt, mint a természet egyszerű gyermekei. Az uti-rajzok, melyek az Al-Dunáról irattak, egyhangulag kiemelik, magasztalják a Kazánt s egyhangulag tanuskodnak azon exaltatióról, melyben íróik az átutazás alkalmával voltak.

A Kazán keskeny hasadékvölgy, melynek hossza 9·1 kilométer. Sok tekintetben hasonlít a galambóczi szorulathoz, csak-hogy keskenyebb és hosszabb, mint amaz. A Kazánnál a partihelyek mindkét oldalon, de különösen a szerbiaiain jóval magasabban emelkednek, ezzel szemben a Duna medre felényivel keskenyebb mint a galambóczi szorulatnál. Galambócz és Alúbey közt 284—350 méter közt váltakozik a folyó szélessége, a Kazánnál átlag 189·69 méter a szélesség, sőt egy helyen csak 151·7 méter*, tehát 58·3 méterrel kisebb, mint a Grébennél alacsony vízálláskor szokott lenni. És e keskeny csatornán 8914 □ mértföld vízkörnyék víztömegének kell lefolynia, míg p. o. Bécsnél 1784 □ mértföld vízkörnyék vize 845 méter széles mederben folyik; tehát a Kazánnál 5½-szer keskenyebb utja van a Dunának, mint Bécsnél, ámbár vízkörnyéke 5-ször nagyobb, mint a bécsi Dunáé**

A Kazán parti hegységének alkata egészen azonos a galambóczi szorulatéval, t. i. f e l s ő k r é t a - m é s z k ő, azonban maga a völgy más módon származott. A galambóczi szorulat, mint fentebb láttuk kimosás

* Stefanovics 187. május 12-iki mérése szerint. (Földr. Közl. 1883. 162. l.)

** Földr. Közl. 1883. 227. lap.

által jött létre; azonban a Kazán a geológok véleménye szerint szakadékvölgy. A roppant hegytömegek sokáig eltorlaszolták a Dunát, míg végre valamely hatalmas rázkódás következtében ketté szakították, mi által egy keskeny völgy származott, melyen a folyó befolyhatott. Hogy nem pusztán a víz mosása, hanem erőszakos rázkódás hozta létre e nyílást, abból is kitűnik, hogy bár a Dunának itteni medre nem lehet régiebb, mint a rajta felül levő galambóczi meder, mégis, míg a galambóczi szorosnál — a Babakaitól a Juczig — a kis vízszin alatt csak 3·79—5·05 méter a közép mélység, addig a Kazánál 18·96—56·88 méter mélysége van a víznek. Egyébiránt egyetlen pillantás a Kazán szikláira eléggé felvilágosít bennünket az itt lefolyt geológiai forradalom felől. Hol az egyik parton kiugró sziklák vannak, ott a másik parton ezeknek teljesen megfelelő mélyedések észlelhetők; mintha a szétválás csak tegnap történt volna! mintha a víz folyása csak tegnap kezdődött volna el a hasadékon!

A Kazán réteges mészköve vetődésekkel van tele, melyek a meredek oldalakon hol egyenes, hol görbe vonalakban mutatkoznak. A jobbparti tömegek a vetődés alkalmával magasabbra jutottak, mint a balpartiak. A rétegek egyenlőtlenül szakadtak el folytatásaiktól s sok helyen erkélyek gyanánt állnak ki a falakból, leomlással fenyegetve. A sziklafalak több helyen egészen függélyesek, több helyen meg épen a folyó felé hajlanak; a legtöbb fal azonban elhajlik a Dunától, hanem nagy szög alatt, meredeken.

Az itteni parthegek sokkal magasabbak, mint az eddig leírt helyeken. Balfelől a Szretinye nyúlványai 228—454 méternyire emelkednek, a jobboldali hegyek pedig 293—778 méter magassággal bírnak a tenger színe felett s minthogy itt a Duna szintjének abszolút magassága csak 42·6 méter, tehát a hegyek viszonylagos magassága igen nagy; a falszerű meredekség még nagyobbnak tünteti fel a magasságot.

A zajongó Duna a ciklás kőmederben óriási kigyó gyanánt kanyarodik jobbra-balra; néhol oly keskeny, hogy azt véljük, hogy egy ugrással bármelyik partra átjuthatnánk a hajóról. Fölöttünk a baloldalon a falba metszett Széchenyi út keskeny, fehér szalagot képez. Itt van ez útnak a legnehezebben létesített, de egyszerűsége legérdekesebb szakasza. A sziklák sok helyen padlanalakúlag csüngenek felette. A távíró sodronya a mészkőfalba vésett vasrúdakhoz van erősítve. Ezzel szemben Traján útjának maradványai igen szépen láthatók. Itt maradtak fel ezek még aránylag a legépebb állapotban. A római út nem volt teljesen a sziklába

vésve, hanem csak felerészben; a víz felőli oldalt gerendázat pótolta. A kivésett párkány alá négyszögü lyukakat fúrtak a ssiklákba, melyekbe vízszintesen gerendákat illesztettek; e főgerendák külső végei támoszlopokra nehezettek, melyek a sziklába vésett lyukaktól rézsutosan, felső végükkel a víz felé nyúlva, emelkedtek fel. Ezen gerendákra építették a járdát. A római út tehát valódi erkélyút volt. A barbár népek betörése ezt az utat is megsemmisítette, ami talán megmaradt, azt elpusztította az elemek százados hatása, azonban a kőpárkány s az alatta húzódó két sor lyuk még a legtöbb helyen látható s még sok száz éven fogja hirdetni a római birodalom nagyságát. A gerendák üregei csak kevéssel emelkednek a legmagasabb vízállás felett, ami eléggé mutatja, hogy a római korszak óta a víz felszíne nem változott.

Tizenhét teljes évszázad folyt le azóta, mióta a kultúra a Kazán sziklafalain először megjelent. Ekkor sem sokáig időzött itt; rövid 2—3 század múlva elűzte innen a barbar népek rohama. Másfél évezred tünt el, két nagy történelmi korszakot élt át az emberiség s e hosszú idő alatt szünetelt itt minden szárazföldi közlekedés. Végre föllépett a Kazán második Trajánja, a legnagyobb magyar, Széchenyi István személyében. Széchenyi a róla nevezett út létesítését azon okból tartotta szükségesnek, hogy ezáltal a gőzhajózás akadályai pótoltassanak, nevezetesen, hogy kis vízálláskor, midőn a hajók alúlról csak a Vaskapuig, felülről pedig csak Moldováig juthatunk, ezen két pont között legyen egy szárazföldi összekötő vonal, melyet hajóvontatásra is lehessen használni. Láng lelkesedése legyőzte az akadályokat s a munkálatok 1834. tavaszán kezdetüket vették. Báziástól Moldováig könnyű volt az utat készíteni, bemetszéseket csak néhol kellett tenni, a legtöbb helyen csak feltölteni s kavicsolni kellett; azonban Moldován alúl már a Dunába nyúló sziklák repesztése is szükséges volt, főleg a galambóczi szorosnál. Ekkor a Duna keskeny völgye Moldovától Plaviseviczáig a munkások zajától visszhangzott; repesztették a sziklákat, építették a védfalakat hídakat; Széchenyi is a helyszínén tartózkodott — s az út még az év folytán Plaviseviczáig elkészült. De csak ezután következett a java, a Kazán szoros. Itt egy mért-földnyire hosszú vonalon a függélyes s sok helyen kihajló sziklafalba kellett az utat építeni, hol tehát csak folytonos sziklarepesztéssel lehetett tért nyerni. 1835 tavaszán a mérnökök 300 munkással fogtak a dologhoz. Nekik nem kellett gerendázattal pótolni az út keskenységét, mint a rómaiaknak; a puskapor segítségével

elég széles tért lehetett a hegyfalaktól elhódítani. Serényen és vigan folyt a munka, egy izben még a kolozsvári zenekart is lehozták. A punyikovai barlang mellett sátorok voltak építve Széchenyi es környezői számára; pinczélül a barlangot használták.* Az emberi ész és kitartás vidám lelkesedéssel nyerte itt a diadalt az ős természet akadályai felett s két év alatt (1835—1836) egy nagy művet hozott létre, mely későn jelent ugyan meg e helyen, de a rómaival minden tekintetben versenyez. Csak egy hiányzik még, egy emléktábla, mely a magyar Traján emlékére a Kazán sziklafalán hirdesse a vándor előtt! Mert megérdemelné az emléket az, ki mint egyszerű polgár egyedül hazafiúi szent lelkesedéssel oly művet teremtett, minőt egy világbirodalom hatalmas császára csak hajóinak ezreivel hozhatott létre! Elpusztult a római birodalom, de műveltségének örök szelleme ott lebeg az elhagyott út romjain. S ha talán valaha nemzetünknek is hasonló sorsa leend, a Széchenyi út egyikét fogja képezni azon maradványoknak, melyek a magyar genius nagyságát örök időkre hirdetik.

A Széchenyi út 1837-ben adatott át a forgalomnak.

A hajókerekek egyhangú zakatolása hatalmasan visszhangzik a bennünket minden oldalról magas hegyekkel körülvevő mély katlanban. A zaj felveri a sziklacsúcsok lakóit, a fekete szárnyú dögkeselyűket (neophrom percnopterus) és fakókeselyűket (gyps fulvus), melyek itt a hozzáférhetlen üregekben fészkelnek s egyik szikláról a másikra repülnek. E keselyűfélék főleg nyári reggelen nagy számmal kóvályognak felettünk s szépen beleillenek a fenséges panoráma keretébe. Ámde e vidéknek vannak még más lakói is. Fent a Tamantises (Sugaru vagy Csukar-Mare) tetején s a többi hegylaposokon a testudo graeca mászkál a bokrok között; lent a Dunaparton pedig vigyázniok kell a Széchenyi úton haladóknak, mert a sziklák alatti bokros helyek kedvencz búvó-helyei a homoki vipérának (vipera Amodytes); néha 20—30 példány is látható együtt, egy csomóban összekunyorodva.** A kövek alatti nedves, penészes zugokban pedig skorpiók tanyáznak, melyeknek csípése veszélyes daganatokat okoz.

Tovább utazván, nemsokára feltűnik előttünk a jobbparton a Nagy-Sterbecz, az egész aldunai szoros legmagasabb hegye.

* Boleszny Antal. Széchenyi munkálatai az Al-Dunán. Temesvár. 1878 12—22. l.

** Frivaldszky. Állattani kirándulásaim 199. lap. Frivaldszky egyszer több mint 30 kigyót látott egy fészekben.

Csúcsa Szerbia felé menedékesen ereszkedik, a Duna felé azonban majdnem függélyesen van levágva s úgy tűnik fel, mintha minden pillanatban reánk akarna omlani. Alsó részének meredek oldala szép bükkerdővel van borítva; e fölött a sziklacsúcs még több mint 300 méternyire kimagaslik. Magassága a tenger színe felett 777 7 méter, a Duna szintje felett 735·1 méter. A Nagy-Sterbecz az egész Kazán felett uralkodik s messziről látható.

A Kazánnak is vannak barlangjai. Mindjárt a Nagy-Sterbeczczel szemben egy patak torkolatával találkozunk, mely a balparton a Dunába nyílik. Esőtlen időben egészen száraz a meder, de az esős időszakban hatalmas víztömeg rohan alá, fa s kődarabokat s finom homokat ragadván magával. Eleinte rejtély gyanánt tűnik fel előttünk, hol veszi magát e patak itt, hol völgy nincsen, hanem folytonos sziklafal húzódik a part mentében; de ha száraz időben felfelé megyünk, csakhamar egy barlang nyílására akadunk, ebből jön ki a patak. Ez a *punyikováibarang*, melynek két nyílása van; az egyik a Duna felé, a másik a mészkőtömeg túlsó oldalán, a folyótól beljebb, 550—600 méternyire emelkedő felsíkon. A *punyikováipatak* a *Golecz* hegyen ered, honnan a róla nevezett völgyön a mezőre jutván, száraz időben vize a homoktalajba alászivárog, eltűnik, de esős időben a felesleges víz egyenesen a barlang felső nyílásának tart s az abban levő kőteraszokon alázuhogva, végre az alsó nyíláshoz ér s a Dunába szakad. A barlang hossza 600—700 méter. Felső nyílása 19 méter széles, 28 méter magas, belseje néhol 47—48 méter magas; alsó nyílása 9—10 méter széles, 28 méter magas. Cseppkő nincsen benne. A barlang tudományosan felkutatva eddigelé nincsen; de a vidékiek gyakran átjárják. Esős időben járhatatlan, száraz időben is több helyt vízben kell gázolni, oly helyeken, honnan a víz le nem folyik. Néhol nagy sziklatömbök állják el az utat s kerülőket kell tenni. Rajta fáklya nélkül áthatolni nem lehet, minthogy a nyílásnak görbületei vannak. Az említett akadályok miatt egy teljes óráig lehet áthatolni a különben rövid barlangon. *Denevérek* nagy számmal tartózkodnak benne.

850 méterrel lejjebb a *Veteráni barlang* szádához jutunk, mely a Duna szintje felett 25—27 méter magasságban van. Ennek csak a Duna felé van nyílása, mely 4 méter széles s csak 1·5 méter magas. A mintegy 8 méter hosszú bejárón egy nagy terembe jutunk, mely 50 méter hosszú, 24 méter széles és 19 méter magas. A bejáró felett jobban, 13 méter magasságban egy nyílás van, melynek

átmérője 2 méter lehet; ezen nyeri a barlang a világosságot. Cseppkő a Veteráni-barlangban sincsen. A hegy, melyben ez a barlang van, különböző névvel bír: nevezik Tamantisesnek, Sugaru vagy Sukurunak; a vidéki román nép közönségesen Csukár-Mare név alatt ösmeri. A barlang eredeti neve Piscabara volt. Fent a 404 méter magas hegylapon a középkorban egy magyar vár volt, P e t h - v á r a, mely mint a Szörényi-Bánság egyik jelentékeny erőssége, többször előfordul XIII. és XIV. századbeli okmányainkban. Romjaiból ez 1692. és 1788-iki török háborúban az osztrák-magyar védő csapatok a hegy és barlang védelmére redouteokat építettek. E csapatoknak, mind a két hadjárat alkalmával egy és ugyanazon feladatuk volt: a törökök dunai szállítmányait akadályozni. 1692-ben Veteráni tábornok d'Arnaud kapitányt küldte a Csukár-hegy védelmére 450 emberrel. D'Arnaud először a hegylapon védte magát s midőn innen a török tulnyomó erő által leszorított, megmaradt katonáival a barlangba vonult vissza s e természetes erősséget, csakis akkor adta fel, midőn élelmi és lőszerrel teljesen kifogyott. Ez idő óta a Piscabara »Veteráni-barlang« nevet visel. Az 1788-iki hadjáratban szintén véres küzdelem színhelye volt ez a barlang. Ekkor báró Stein néhány száz emberből álló kis csapattal 2 hónapig védte a Csukár hegyet és Veteráni-barlangot a törökök 7000 főnyi serege ellen, míg végre szabad elvonulás feltétele mellett feladta e helyet.

A Csukár hegyen alul megszűnik a bal oldali mészkő fal s a Duna hirtelen kitágul. Bal felé egy 1.75 kilométer hosszú, 1.5 kilométer széles öblözet tűnik fel előttünk, melyet a benne fekvő kis községről dubovai öblözetnek nevezünk. Az öblözet keleti határát a Duna képezi, melynek jobb partján a szerbiai hegység meredeken emelkedik; déli határa a Csukár-Mare, éjszaki az ezzel minden tekintetben megegyező Csukár-Mik; nyugot felé alacsony hegyekre támaszkodik az öblözet felsikja. E kis öblözet a Dunától tekintve nagyszerű amphitheatrumhoz hasonlít. Hátunk mögött a szerbiai partheygy folytonos falat képez, jobbra és balra a két kiugró mészkőhegy mint két iszonyú bástya emelkedik, ezektől befelé, előttünk, az alacsony hegység félkör alakulag huzódik. A dubovai öblözet az eddig látottaktól abban különbözik, hogy sziget sincsen benne. Származása ugy magyarázható ki, hogy itt, a Kázán szoros közelében súlyos történet, minek következtében a bal parti meredek sziklafal eltűnt s ezzel szemben a jobb parti hegység is alacsonyabb lett. A medencét aztán diluvium és

Ó-aluvium töltötte be, mi által a dubovai felsik képződött. A felsiket a hasonnevű patak öntözi, melynek kavicscsal s hömpölyökkel beszórt medre és partja eléggé tanuskodik azon rombolásról, melyet hirtelen áradások alkalmával gyakorolni szokott.

Dubova község az 1690 1700-iki összeírásban említettik legelőször.* Roman lakosai vannak, kiknek száma 340-re megy. A lakosság, mint általán véve a Duna-szoros többi községeiben is, szegény. Halászat, sertés és baromtenyésztés, csekély gabna s kukoriczatermelés képezik a fő foglalkozást. A vagyonosabbak háza egészen kőből van építve; a szegények csak az alapfalazatot emelik kőből, erre rovátkos falat emelnek fából, melyet aztán bevakolnak. Udvaraik, valamint házaik belseje is rondák, rendetlenek.

Dubován alul a parti hegyek ismét közelednek egymáshoz s az 510 méter magas Csukár-Mik-vel ismét fellép a balparton is a mészkőfal. Itt az ugynevezett Alsó-Kazánba jutunk. Utunk épolyan, mint a Felső-Kazánban volt. Mint láttuk, a Felső-Kazán balpartján, épen a hegyfal közepetáján, a jobbparti legmagasabb hegygyel a Sterbeczczel szemben, a punyikovai patak ömlik a Dunába; az Alsó-Kazán közepén is van egy patak, a Mrakonia, mely a balparti mészkő-falat áttörve a Dunába rohan, azonban nem barlangon jön keresztül, mint amaz, hanem keskeny, meredekfalu sziklavölgyön. Torkolatával szemben az Alsó-Kazán legmagasabb hegye a Kis-Sterbecz látható, melynek kopasz csúcsa a tenger színe felett 635 méternyire emelkedik. A folyó medre itt is oly keskeny mint amott, sőt épen itt van az a hely, mely a Dunának egész magyarországi folyásán a legkeskenyebb, t. i. 151 méter. A római-út 1—1.5 méter párkánya, az alatta elhúzódó kettős lyuksorral itt is szépen látható.

Még csak pár perczig hajózunk e festői szorulatban, azután a balparton hirtelen megszakad a mészkőfal s a Duna hirtelen kitágul, de a jobboldalon még majdnem 3 kilométernyire kísérnek bennünket a mészfalak, melyek már nem a mederből, hanem a part mentében elterülő, zöld erdővel borított lejtő felett tornyosulnak. A meder kitágulásánál azonnal feltűnik előttünk balra Ogradena falu, jobbra pedig, épen mellettünk a sokat emlegetett Trajan táblát látjuk a sziklafalban. A tábla fülkében áll, kettős keretű lappal s két oldalt lebegő delphinekkal. A mennyezet közepén regülő római sas, körülte két aldalt 3—3 hatszirmu rózsza

* Pesty Frigyes. Idézett munkája. Dubova alatt.

látható. Felirata s általában az egész emlék az idő vasfoga s az itt folyvást tanyázó pásztorok és halászok gondatlansága miatt, kik itt tüezni szoktak nagyon meg van rongálva s be van füstöltve. A nehezen olvasható felirat így hangzik :

IMP. CAESAR. DIVI. NERVAE. F.
 NERVA. TRAIANUS. AVG. GERM.
 PONTIF. MAXIMVS. TRIB. POT. IIII.
 PATER. PATRIAE. COS. IIII.
 MONTIS . . . L . . . IAN . . . BVS.
 SVP . . . AT . . . . . E . . . . .

A két utolsó sort Rómer Flóris úr így fejtí meg: Montis et Fluvii Anfractibus Superatis Viam Patefecit.

E felirat arról tanuskodik, hogy a kazáni utat Traján már első dácziai hadjárata előtt elkészíttette. Az emléktábla készítésének ideje Kr. u. 103-ra tehető. A tábla épen az út felett van s hozzá természetes sziklalépcsón lehet feljutni.

A vízszin esése a Kazán-szorosban 9·1 kilométer hosszú vonalon csak 0·294 méter, tehát nem nagy; a víz mélysége, mint fentebb említettük igen nagy; kiálló sziklák itt nincsenek. Kis és középvízállásnál itt semmi akadálya sincs a hajózásnak; azonban ha az orsovai mércze 0 pontja felett 4—5 méter a víz-állás, akkor a Kazán elején 8—10 méternyire duzzad a víztömeg, minek következtében a szorulat belsejében igen rohanó áramlat származik s ekkor a hajó kormányzása a sziklafalak között rendkívüli óvatosságot igényel.

5. A Kazántól a Vaskapuig.

(Az orsovai medence).

A Kazán alsó végénél az orsovai medence kezdődik, mely a Vaskapuig 19 kilométer hosszan nyúlik el. Iránya a Kazántól Verciorováig éjszakkeleti, onnan a Vaskapuig délkeleti. A medence 3 öblözettel bír; ezek: a felső vagy ogradinai, a hasonló nevű szigettel s az Ogradina, Mala és Jeselnicza patakok éjszaknyugot felé nyíló völgyeivel; a középső vagy orsovai a Cserna folyó torkolati lapályával; végre az alsó, vagy adakalehi a hasonló nevű szigettel s a Bachra patak éjszakfelé nyíló keskeny völgyével. E három öblözettel bíró hosszú medence féloldalu, amennyiben a partsíkok csak a Duna baloldalán terülnek, a jobboldalon azonban a folyó medrétől emelkednek fel a meredek lejtők, miokból a jobb part az emberi letelepedésre nem alkalmas ;

— csakis Orsovával szemben látunk a meredek hegy alatt egy csekély parti felsíkot, melyen Tekia szerbiai község fekszik.

Az orsovai medence a geológok tanúsága szerint egészen gneiszbába van vájva s nagyrészt diluvial-korú congeria-kavicsokkal van kitöltve. E congeria-kavics képezi főalkatrészét azon domboknak és mély vízmosásokkal s földomlásokkal jelölt alacsony, meredek oldalú hegyeknek, melyek bennünket balfelől Ogradenától Orsováig kísérik s beljebb is jó messzire benyúlnak. A partmenti sík és a patakok torkolata alluviumból áll. A congeria-kavics előhegyek azonban Orsován alúl megszűnnek s a Dunához szökellő Allion hegyben már a gneisz lép fel, mely innen a Vaskapuig mindkét oldalon a parti hegység főtömegét képezi.

Valóban meglepő látvány az, midőn a Kazan rettenetes szirtjei közül az ogradinai öblözetbe kiérünk; méltán megérdemli e vidék a »kert« nevet. (Ogradina = kert). Nemsokára Ó-Ogradina mellett vagyunk. E község már 1598-ban is említetik, mint az erdélyi fejedelemséghez tartozó halászhely. Jelenleg 500 román ajkú lakosa van Valamivel lejjebb Uj-Ogradina, régebbi néven Frauenwiese fekszik, mely már újabb származású község. Cseh lakói, kiknek száma jelenleg 160-ra megy, 1826-ban telepítették ide a berauni kerületből. A kis faluval szemben az 1.75 kilométer hosszú, 0.75 kilométer széles Ogradina-sziget választja két felé a Dunát. A kis sziget szép fűz és nyárfaerdővel van borítva. Alsó végénél a Mala, ezen alúl pedig a Jeselnicza patak torkolata látható. Ez utóbbinak keskeny völgyében a hasonló nevű falu fekszik. Jeselnicza román falu, csak 1774-ben említetik először, tehát egyike az Al-Duna újabb telepeinek. A baloldali előhegyek főleg az említett községek közelében többnyire kopár, vízmosások által szaggatott meredek lejtőkkel ereszkednek a parti síkra. Az erdőtől megfosztott lejtők csak imitt-amott vannak kukoriczával, vagy szőlővel beültetve. A beljebb eső magaslatok azonban rengeteg bükk erdővel vannak borítva. Jeselniczán alúl a Mejen-hegy nyulványai a Dunához nyomulnak s az ogradinai öblözetet éjszakelet felé bezárják. A folyó völgye itt 7—800 méterre szorúl össze. E szorulat végén, részben az alacsony partihegy alján, részben a Cserna melletti keskeny felsíkon hosszan nyúlik el Orsova város; vele szemben a szerbiai Tekia falú fekszik. Itt kezdődik a középső öblözet, mely a Cserna alsó folyásánál 4-5 kilométer hosszú s 1.5—2 kilométer széles sík alakjában nyomúl a hegyek közé éjszak-

nyugotra. Nem sokára az Allionhoz érünk. Ez a Cserna balpartján lefelé vonuló hegyszornak közvetlen a Dunára ugró előhegye, mely a folyó völgyét újra összeszorítja. E szorulaton alúl 1 kilométernyire a harmadik öblözet következik, melyben az 1.75 kilométer hosszú és 4—500 méter széles Ada-Kaleh sziget van. Mint a felső és középső öblözeteknek, úgy ennek is nyílása van éjszak felé, melyet a Bachna patak völgye alkot. A patak torkolatán alúl a tömeges gneiszhegyek ismét közelednek egymáshoz s szorulatot képeznek, mely az ada-kalehi öblözetet kelet felé elzárja.

A leírt medencze öblözeteiben tehát a magyarországi oldal mindenütt lakható, kultivált s szárazon és vizen kényelmesen járható, fontos közlekedési vonal. Nem ilyen a szerbiai oldal. Ezen a Jucz rohanatnál fekvő Golubinje csekély községtől Tekiáig, több mint 30 kilométer hosszú vonalon semmiféle szárazföldi út nem létezik s hol a római korban életpezsgés volt, ott most csak csolnakon járhatnak a szerb halászok egyik halásztanyától a másikhoz. Azonban Tekiától a jobb oldalon is kocsitút van építve a Vaskapu alatt fekvő Sipon keresztül Kladova felé.

Legjelentékenyebb községe a medenczének Orsova, mely épen ott fekszik, hol a vizi utat a Temes-Csernavölgyi szárazföldi út végpontja érinti. Erre vonul az osztrák-magyar államvaspálya is Temesvár-Lugos-Karánsebes felől Verciorova romániai határállomásig, honnan Turn-Szeverin-Bukarest felé viszen a vasuti összeköttetés. Közlekedési tekintetben az egész Duna-szorosnak ez a legelső városa s határfekvésénél fogva országos jelentőségű.

Orsova a legrégebb időktől kezdve fontos telep volt. A dákok korában Tierna város volt itt, melyet Trajan meghódított. Az itt épített római castrum szintén Tierna nevet viselt. Alapfalai még most is láthatók az »agentia-épület« mellett. Innen a már leírt völgyön Karansebes felé vitt a római út. A rómaiak ösmerték a közelfekvő mehádiai melegfürdőket is, miről a mai Herkulesfürdő helyén talált s nagy részben a mult században a bécsi muzeumba szállított, részben pedig a fürdő jelenlegi épületeibe befalazott feliratos kövek, domborművek és a Cserna mellett látható vízvezeték maradványai is tanuskodnak.

A római uralom után Tierna elhagyott romjain is szláv község épült, Orsova névvel. Azonban a szláv elem a későbbi itt is — mint az Al-Duna mentében igen sok helyen — beolvadt

a románba. A románokon kívül számosan laknak itt németek is, kik főleg a török uralom megszűnte után települtek Orsovára. A csekély számú magyarországi leginkább az 1872-iki bekebelezés után lép fel.

Orsova a névtelen jegyző szerint már Árpád korában is megvolt s ekkor a magyarok birtokába jutott. Később a Szörényi bán-sághoz tartozott s rövid ideig báni székhely volt.* Az egykori magyar vár a Cserna-hid melletti földháton emelkedett, ott, hol most a Reichl-féle sörgyár van. 1522-ben már a török kezére került; később ugy látszik Erdélyhez tartozott, azonban 1621-től 1718-ig a passzaroviczi békéig ismét török uralom alatt volt.

Az 1717-iki összeírás szerint csak 170 ház találtatott Orsován.** Ettől fogva több mint 140 év alatt nem nagyon fejlődött, jóllehet e század harminczas éveiben a gőzhajózás nagyobb lendületet adott a közlekedésnek s a Széchenyi ut is elkészült 1836-ban. 1858-ban még csak 1173 lakosa volt, 1872-ben 1555. A város nagyobbodását előmozdította a vaspálya kiépítése; az első mozdony 1878. január 12-ikén ért ide. Már 1882-ben 3400 volt a lakosok száma, tehát a lefolyt 10 év alatt 100%-nál több volt a növekedés.

A kis város a nyári évszakban nagy élénkséggel bír. A közeli Herkules-fürdőbe vizen és szárazon tódúlnak a vendégek. A fürdőből pedig a legkellemesebb kirándulási hely: Orsova vidéke. Innen mennek a Kazánhoz, Ada-Kaleh szigetre s a koronakápolnához. A látogatók legnagyobb része román, szerb és német; néha megfordulnak itten francziák, angolok és oroszok is; magyarok főleg 1872. óta látogatják e vidéket. Ekkor oszlattatott fel a román-bánsági határőrvidék s még a mondott év nyarán megtartották a »Magyar orvosok és természetvizsgálók« hercules-fürdői nagygyűléseit, mely alkalommal a Duna-szoros szépsége a magyar közönség érdeklődését nagyobb mértékben felébresztette s ezóta részint társaságban, részint egyenként számos magyar jár erre. A kirándulók rendszeren a Dunán hajóznak le Báziaستól Turn-Szeverinig, honnan Orsovára, majd kocsin, vagy vasuton Herkules-fürdőbe utaznak. 1882-ben az »Irók és művészek társulata« is ezt az utat tette meg.

Tegyünk mi is egy rövid sétát Orsova környékén.

A várostól negyedóránnyira, közvetlen a Duna mellett, Ada-

* Pesty Fr. A Szörényi Bánság tört. II. 397.

** Szentkláray J. Száz év Délmagyarország történetéből I. 20—26. l.

Kaleh sziget és a Cserna* völgye között egy gyönyörű kuphegy, az Allion emelkedik. Alapja a Cserna felé igen széles, a Duna keskenyebb. Lejtője távolról szelid hajlásának látszik; az ember azt véli, hogy letompult, lapos tetejére igen könnyen fel lehet jutni. A hatalmas hegytömeg magassága 326 méter; alkata gneisz. Külseje a mily impozans, époly kellemes benyomást gyakorol reánk. Tetőtől talpig dús növényzettel van borítva. Oldala többnyire erdős (többnyire tölgyfa), az irtásokon szőlő, kukoricza és buza diszlik. Nincsenek rajta kopár szirtek, mint a Kazánál; természetlen vizmosásos árkok sem éktelenítik, mint a Cserna jobb partján levő hegyeket. Az Allion az ifju, viruló természet varázsával mosolyog felénk s csalogat bennünket fel-fel a tetőre, honnan oly szép kilátás lehet.

De nemcsak az ifju, életvidor mosolygás hívogat bennünket a magasba. Az Allionnak multja, szép multja is van. Alatta vonultak el Trajan diadalmas hadai Sarmizegethuza felé. Decebal, dák király ellen. Erre futottak ki az országból a kunbesenyők, midőn Sz. László által a Temes vizénél megverettek. Erre úzte Hunyady a megrémült törököt a vaskapui iszonyú csata után. Itt, az Allion alján pihent utójára a hazai földön seregével I. Ulászló, a szerencsétlen ifju király a várnai csata előtt. S azóta is hány küzdelemnek volt tanuja ez a hegy! Itt borultak térdre s öntözték búcsúkönyveikkel a szent haza földjét azok, kik későbbek voltak inkább kivándorolni. Itt rejtette el Kossuth a koronát is . . . azon a helyen most gyönyörű park közepén diszes kápolna emelkedik, hová a távol földről jött utasok százanként zarándokolnak.

De természetrajzi tekintetben is igen érdekes az Allion. Faunája nagyszámú sajátos fajokkal bir, melyek a középeurópai fajoktól a keleti és déliekre átmenetet képeznek, mi okból e hegy és környéke az állatok földrajzi elterjedésére nézve fontos faunistikus pontul szolgál. Az ernyős növényeken, a kövek és fák kérgei alatt sok rovarfaj tanyázik itt, melyeknek keresése végett a nemzeti muzeum gyűjtői gyakran meglátogatják az Alliont. A

* Azon körülményből, hogy a régi Tierna vagy Tsierna dák város és római vár neve a szláv Cserna (fekete) folyónévvel azonos, a szláv írók szeretik azt következtetni, hogy Tsierna őslakói — a dákok — szlávok voltak; azonban a Tsierna folyónév a dákoknál is megvolt, mert a rédi dák nyelvmaradványok közt megvan *diorna*, ami feketét jelent. A nagyobb és hiresebb folyók nevei általában megmaradnak s népről népre mennek által; az Alutus=Olt, Tsierna=Cserna, Musaeus=Buzeo, Danubius=Duna ma is megvannak, de a régi városok neveikkel együtt elenyésztek. L. Századok. 1878. évf. 194. 1. Hunfalvy Pál értekezése

nedves talaju bozótok közt nagy számmal honol a *testudo graeca*, melynek husa kitünő levest ad. Az erdő odvas tölgyfáiban tanyázik egyike legkritkább baglyainknak, a *Ptynx uralensis*.*

Az Allion tehát mind multja, mind jelenénél fogva megérdemli, hogy közelebről megismerkedjünk vele.

Az indóháztól, mely közvetlen az Allion tövében épült, két uton lehet a tetőre feljutni. Az egyik ut a Tuffier felőli szelid lejtőn vezet fel; ez a feljárás elég kényelmes, de hosszú. A másik a korona-kápolnára tekintő oldalon előbb éjszakkéleti, majd éjszaki irányban egyenesen a tetőre vezet; ez az ut csak egy jó óráig tart, de sok helyen igen meredek.

Válasszuk ez utóbbit.

A lejtő alsó részét borító szőlőből kiérve csak hamar megtaláljuk a gyalogösvényt, melyen folytonosan alacsony fák közt haladva egy igen meredek gerinczen az Allionnak közvetlen a Dunára néző mellékkupjára jutunk. Innen az ösvény éjszak felé kanyarodik s egy nyereg alakú horpadáson a második, az előbbinél jóval magasabb mellékkupra vezet, melyet a főkuptól ismét egy jókora szélességű nyereg választ el, melyen keresztül a fák helyét elfoglaló s egész derékig érő fű és nyom utunkat szerfölött megnehezíti. Végre az Allion tetejére jutunk s megelégedve az eddigi fáradaimról, egész elragadtatással adhatjuk át magunkat a tündéri szépségű vidék szemléletének.

Három ország határán állunk.

A hely, melyen vagyunk, az 1792-diki szisztovi béke értelmében semleges terület, de tényleg Magyarország birtokában van. Tőlünk nyugotra Magyarország, délre Szerbia, keletre Rumánia csücskei érintkeznek egymással s mind a három ország egy-egy hatalmas hegyvidék végső nyulványait küldi felénk. És mily szabályosan vannak kiosztva e hegyvidékek a szomszéd államok között! Ha a látkört, melynek közepén állunk 360 fokra osztjuk fel, úgy találjuk, hogy ebből a magyarországi Szeretinye, a szerbiai Golubinszke-Planina és a tulnyomóan rumániai Domoglett-hegység kiágazásaira 120—120° esik.

Az Allion a Domoglett hegységnek délnyugoti előhegyét képezi s attól mindenütt mély torpadások által van elválasztva. Keletre az Allionhoz egy alacsonyabb hegyág csatlakozik, mely köz-

* Frivaldszky. Állattani kirádlásaim. Az idézett munka 200 l.

vetlen a Duna partján a vodiczai völgyig húzódik. E völgy, melyen a Bachna patak rohan alá, képezi a politikai határt Rumánia és a semleges terület, illetőleg Magyarország közt. A vodiczai kies völgyön, mely az orsovaiaknak kellemes kiránduló helyök szokott lenni, messze pillanthatunk éjszakkélet felé. Látjuk, hogy ez a hegycsoportot keleti és nyugoti szakaszra osztja: amaz a rumániai, emez a keskenyebb Cserna-melléki. Az Alliontól éjszakra is van egy horpadás, a Szlatinik patak völgye, mely éjszakkéletről délnyugotra huzódva Tuffiernál nyílik a Csernára. Közte és a vodiczai völgy közt a vízvásztó csak csekély magassággal bír. A Szlatinik völgyétől éjszakra a tuffieri, koramniki és topleczi magas hegyek láthatók, melyeknek kopár, vízmosásos tetői éles ellentétet képeznek a termékeny Allionnal. Ezeknél sokkal magasabb a rumániai szakasz, melynek hatalmas tömege szabad szemmel is szépen kivehető. Gerincze a Bachna keleti oldalán előbb délre vonul Verciorováig, innen a délkeleti irányban közvetlen a Duna mellett egész Guravojáig szakadatlan falat képez, melyen túl két sátoralaku hegy zárja be a láthatárt.

Forduljunk délre, Szerbia felé.

Szerbiától csak egy 800—900 méter széles völgy választ el bennünket, melynek fenekét a Duna tölti be. A hegyek tehát ez oldalon igen közel vannak hozzánk s szabadon legeltethetjük rajtuk szemeinket. E hegyek a Golubinszke-Planinának Milanovác és Brza Palánka közt éjszakra vonuló tömeges nyulványai, melyek a Dunát a Jucz rohanattól Ada-Kalehig éjszakkéleti, innen pedig Negotinig általában déli irányban kényszerítik folyni. E hegyvidék jelentékeny részét beláthatjuk az Allionról. Keleten és nyugoton egy-egy iszonyú tömegű sziklacsúcs zárja be a láthatárt, mint két óriási határbástya, amaz a Dragesti a Vaskapu felett nyúlik fel, emez a Nagy-Sterbecz a Kazán szaggatott, meztelen sziklái felett mered az ég felé. Közelebb a Kis-Sterbecz látható. A két határbástya között a hegysor szakadatlan falat képez, mintegy 28—30 kilométer hosszúságban. A parti hegység közvetlen a Duna medrétől emelkedik, a főgerincből számtalan gömbölyű tetejű kuphegy válik ki, a meredek lejtők fel a tetőig dús növényzettel fedték. Az említett két meztelen sziklacsúcs a mosolygó parti hegységet zordon keretbe foglalja.

Vessünk egy pillantást nyugotra, szép hazánk felé is.

Az eddig leírt hegységek előhegyei az Allion közelében jelen-

tékeny magasságúak; ennél fogva a távolabbra pillantást akadályozzák; azonban a magyarországi Szretinye keleti nyulványai Dubovától a koramniki szorosig jelentékenyen lehorpadnak, úgy hogy az Allion hozzájuk képest hegyóriásnak tűnik fel s róla szabadon tekinthetünk az előhegyeken túl távol vonuló magaslatokra. Szépen látható a Szretinye-hegység főgerincze, mely Mehadia vidékéről délre a Duna felé vonúl. Belőle magas kupok, széles ívű hegytetők emelkednek ki. Éjszakon az Orsana barna vonalai látشانak, ettől délre a széleshátú Mecselep magaslik ki a környező rengeteg hegyvidékből, ettől távolabb délfelé, tőlünk nyugotra, egyes gömbklyü magaslatok, mint a láthatár szélére festett hullámvonalak integetnek felénk; köztük Dubova irányában a hatalmas Golecz emeli fel »merészen alkotott« zöld tetejét, versenyezve a Kazán óriásával, a vele szemben fekvő Nagy-Sterbeczczel. E fővontól keletre, hozzánk közelebb, alacsonyabb előhegyek húzódnak a Duna partján Ogradinától Orsovaig s innen a Cserna mellett Koramniki felé; köztük legalacsonyabb az orsovai, mely keletfelé a Zsupanek és délfelé a Jeselnicza patakok völgyei által épúgy el van különítve a hegység főtömegétől, mint az Allion s a két patak közti vízváltató is épúgy lehorpad, mint a Szlatinik és Bachna közötti a Cserna baloldalán. A zsupaneki völgyön s az azon túl levő horpadáson át messze beláthatunk a Mecselep hegyalján folydogáló Jeselnicza-patak szép völgyébe. A Szretinye hegység lejtői, valamint tetői is rengeteg erdővel fedvék, csak a Cserna mentében láthatók imitt-amott kopár területek.

Amily elragadó látványt képeznek a bennünket mindenfelől környező hegységek, épolyan, sőt még szebb tájképet tüntetnek fel a völgyek. Nyugotra, közvetlen alattunk a Cserna völgye terül. Fájdalom, csak Koramnikiig nézhetünk rajta végig, mert itt a Domoglett és Szretinye-hegység ágai nagyon közel érnek egymáshoz s a koramniki szorost képezve a láthatárt elzárják előttünk. Azonban elégedjünk meg ezzel is. Látjuk a Cserna-völgy legszélesebb részét, torkolati medenczéjét. Olyan ez a kis lapály, mint az Allion és orsovai hegyek talpát összekötő nagyszerű szőnyeg, közepén gyönyörű ezüstös himzés kanyarog végig: a Cserna folyó. A medence éjszaki szélén Tuffier, a nyugatin Zsupanek falvak kis házai mosolyognak felénk, délnyugaton a Cserna hidján túl Orsova látszik. A hegyoldal szőlővel van borítva, melyből csinos villák kandikálnak ki. Alattunk a vasút halad el, mely innen az Alliont megkerülve Rumániába vezet. Mellette egy földhátan a petroleum-

finomító-gyár, lejjebb a vámépületek, ezeken alúl a gyönyörű indóház fekszik, ezen alúl a korona-kápolna kupolája csillámlik felénk; a kápolnától délre a Dunáig és nyugotra egész Orsováig hatalmas jegenyesorok huzódnak el az út két oldalán. Az országút és a Duna közti ártért sűrű fűzes borítja. Az egész Cserna-völgy hasonlít egy nagyszerű parkhoz, melyben a természet művét az emberi munkásság remekül egészítette ki.

Azonban a természet dicső művét még inkább bámulnunk kell, ha a Duna völgyén végigtekintünk. Az Al-Dunának egyik legkedvesebb részlete van szemünk előtt: a Kazántól a Vaskapuig terjedő szakasz. Itt a Duna egy V alakú kanyarulatot ír le, melynek csúcsa éjszakra, szétnyíló szárai pedig délre irányozvák. Mi éppen a csúcspontnál vagyunk. A folyó délnyugotról jön felénk s tőlünk délkelet felé távozik el. Amott egészen a Kazánig láthatunk. Az iszonyú sziklatornyok labirinthjéből egyszerre csak kicsillámlik a Duna víztükre, mintha valami földalatti barlangból jönne elő; közepén egy szép sziget fürösztli magát a habokban. Hozzánk közelebb az orsovai kikötő hajói s a parton levő csinos épületek emelkednek ki a vízből, a szerb parton Tekia kis házai húzódnak meg a meredek hegy alatt. Lejjebb a Cserna torkolata, ezen alúl Ada-Kaleh szigete látszik. Körvonalai, a vár falai, bástyái, árkai, a gondosan körülkerített kertekben meglapuló török házak, a mosé, mind a legpontosabban kivehetők. A szigettel szemben a balparton a Széchenyi országút, mellette a rumániai vasút vezet; a jobbparton Erzsébet-erőd romjai hevernek a hegy tövében. Távolabb Verciorova, Rumánia határállomása integet felénk, gyér növényzettel borított, tömeges hegy alatt; ezen alúl a Dragesti komor sziklaóriás bámul a végtelenbe, alatta a Vaskapu, a Dunának legutolsó s legveszélyesebb kataraktája van. A nagy távolból is kivehető a vízszin nagy esése s a sziklagáták által okozott hullámzás. Itt bezárul előttünk a szerbiai part, de a rumániai vagyis balparton még egészen a guravojai sátorhegyekig kísérhetjük szemeinkkel a Dunának hazánkból elsiető s felénk utolsó »Isten hozzád«-ot mosolygó víztükrét.

Lejövén a hegyről tekintsük meg a korona-kápolnát. Ez éppen azon helyen fekszik, hol Szemere Bertalan és Fülöp Lipót 1849. aug. 23—24 közti éjen a koronát elásta s hol azt 1853. szept. 8-án hosszas kutatás s ásás után megtalálták. A hatszögletű, kupolás, goth stílű ablakokkal ellátott csinos épület a jegenyesor által szegélyezett széles allé végén a Dunán utazók figyelmét

is leköti. Közepén márványkövel kifalazott kútalakú mélyedés van, melynek fenekén a koronáladához hasonló kő fekszik ezen felíráttal: »Franciscus Josephus I. Austriae Imperator locum, in quo corona inter seditionis turbas rapta per IV. annos abscondita die natali Stae. Mariae Patronae Hungariae 1853 detecta fuerat, sacram esse volens sacellum hoc exstruxit et Stae. Mariae dedicavit. 1856.« A kápolnában vendégkönyvek is vannak, melyekbe az utazók neveiket bejegyzik. Minden magyar ember meghatottan távozik el e kis épületből, mely itt az ország délkeleti határán Sz.-István koronájának hagyományos varázsát hirdeti s egy egyszerű nemzeti dráma jeleneteit ébreszti fel a múltakra visszaemlékező lélekben.

A kápolnától 15—20 percz alatt Ada-Kaleh, vagy Új-Orsova szigethez érünk. Utunk gyönyörű vidéken, a magas Dunaparton haladó országúton viszen. Nemsokára török révészek fogadnak bennünket, az átszállításra ajánlkozván. A meredek partra rögtönzött lépcsőn lemenve csolnakra ülünk és 5 percz alatt a szigeten vagyunk. Az egész sziget tulajdonképen egyetlen várat képez, partjain környéskörül tégl- és kőből készített magas falak és bástyák emelkednek. A sziget felső végén a glacis van, melyet jelenleg az itt állomásozó közös hadseregbeli csapat gyakorlótérül használ. Beljebb menve az emeletes kaszárnyához jutunk. Majd egy keskeny utcára, vagy inkább sikátorra érünk, ez Ada-Kaleh török községnek, mely épen a vár belsejében fekszik, fő utcájára, melynek téglaburkolata azonban teljesen elhanyagolt állapotban sínlődik. A hosszú sikátor két oldalát magas, többnyire dűledező deszkakerítés képezi, rajta kis kapok vannak, melyek a kertek közepén fekvő házakhoz vezetnek. A kerítés deszkái eredetileg egymásba voltak illesztve, mint a háztetőn a zsindelek, azonban az eresztékek már legnagyobbbrészt megtágultak, elkorhadtak, úgy, hogy kényelmesen beláthatnánk az udvarra, ha török vezetőnk folytonosan nem figyelmeztetne, hogy nekünk a gyauroknak az »igaz hívő mozlim« házat néznünk nem szabad. De a szükség itt is törvényt ront. Egyik kertajtónál lefátyolozott, töpörödött öreg nő vár bennünket s sovány kezeinek mozdulataival igyekszik tudtunkra adni, hogy beléphetünk s az udvart s a ház belsejét megtekinthetjük. Gondosan ápolt virágágyak között a tisztán tartott udvarra jutunk; távolabb a veteményes kert van, gyümölcsfákkal sűrűn beültetve. A csinos pitvarból a szobába megyünk, melynek felszerelése, egyszerű, szegényes. A padozatot szőnyeg borítja, a

falak körül alacsony pamlag húzódik; ebből áll az egész butorzat. Csalódtunk ugyan várakozásunkban, mert nagyon keveset láttunk, de a mindenütt uralkodó tisztaság kellemes benyomást gyakorol reánk. A török asszony nem lép be velünk a szobába, egészen magunkra hagy, csak a kapunál tűnik fel előttünk újlag, hogy elbucúzzon s a szokásos »baksist« átvegye. Nemsokára a »b a z á r« mellett vagyunk. Ez a török községnek főtere. Két bolt van itt, melyekben török kereskedők édességeket, török pipákat, pipaszá-
rakat, dohányt, csészéket s más aprólékos dolgokat árulnak. Ezekkel szemben jobbra a török kávéház, balra a magyar korecsma van. Tovább sétálva a sziget hosszában, ismét keskeny sikátoron haladunk végig. Imitt-amott kopott, rongyos ruhába burkolt napbar-
nított arcú alakok sietnek el mellettünk. Néhol gyermekek futnak előnkbe virágsokrokat kínálva. Ezt a szokásos koldulási módot gyakorolják az ada-kalehi török gyermekek. A szigeten lakó 400—450 török általában véve nagy szegénységben színlődik. Rendes háza csak egy részének van, a többi a vár casenete-jaiban, pincze forma helyiségekben lakik. Kenyérforrásuk: a csekély kertmívelés, főzelék és gyümölcsstermesztés, némi tehéntartás és — csempészkedés. Nyárban a látogatók szállítása s az ezzel járó kis bevásárlások szintén hoznak egy kis jövedelmet; végre Konstantinápolyból is kapnak némi segílyt. Kiérvén a falúból a mohamedán t e m e t ő h ő z jutunk; ettől nem messzire van a mosé, amely eredetileg a múlt század elején épített Franciscanus-templom volt. Elmondhatjuk, hogy nemcsak a vár, hanem a benne levő szilárdabb épü-
letek is mindannyian a passzaroviczi béke után bekövetkezett 20 éves osztrák korszak alatt épültek e szigeten. De az osztrák uralom nem sokáig tartott, 1739-ben ismét a török lett az úr Ada-Kalehban. Az egyik kapu alatt befalazott török feliratos kő még ma is hirdeti a félholdnak 1739-iki diadalát. Antal százados 1880-ban a török szöveget magyar és német nyelvre fordíttatta s két kőre vésetvén, az eredeti emléktábla mellé falaztatta be.

»Szerencséje kétszerezve,

Midőn e várat bevette

A hatalmas Mahmud szultán«

így hangzik a magyar fordítás egy része. Ámde semmi sem állandó a nap alatt! Az elnyomott népek fegyvert fogtak s az orosz segílyével a »hatalmas Mahmud szultán« utódait legyőzték. Majd összeült a berlini congressus, melynek végzése szerint Ada-Kaleh is Bosznia sorsában részesült. Azóta ismét a mienk ez az omladozó

sziget-vár, melynek azonban, ha kiépítenénk is, jelenleg igen csekély jelentősége volna, minthogy mindenfelől magas pontok által van környezve.

A török lakosság pedig a congressus után is itt maradt, elszigetelve, ellenséges népek által elzárva testvéreitől.

Amint a moséból kilépünk, megcsendül a muezzin éneke a düledező minaretben. A sajátyszerű, monoton dallam bús hangulatot kelt lelkünkben. Nemsokára ünnepi ruhába öltözött turbános törökök sietnek fel a moséba vivő meredek fedett lépcsőn, némán és komolyan. Mintha Nagy Szulejmán vitézeinek vázai keltek volna a sirokból s azok surrannának el mellettünk. Nem kísértetek ezek, de mégis valódi árnyak, árnyai az egykor oly hatalmas, hódító ozmán népnek. A félhold, mely hajdan Buda, Eger, Érsekújvár falain ragyogott, ide, e kis szigetre vonúlt vissza. A nagy Duna mentében csak itt ez omladozó falakon hallatszik még a muezzin »Allah«-t dicsőítő éneke — s itt is csak kegyelemből.

6. A vaskapu.

Ada-Kaleh szigeten alul a Bachna patak ömlik a Dunába bal felől; e patakon átmenve Rumániába jutunk. Nem messzire innen az első rumániai vasuti-állomás, Verciorova, vagv Vercserova fekszik, meredek kopár hegytömeg alatt. A gyönyörű indóház disztermének falát Károly király és nejének életnagyságú képe ékesíti, mintegy figyelmeztetve bennünket, hogy már nem Sz. István koronájának területén vagyunk. Verciorova 1839-ben még török fenhatóság alatt volt. Itt rakták le fegyvereiket a menekülő magyar honvédek a mondott év aug. 24-ikén. Innen már csak 4½ kilométernyire van az Al-Duna legutolsó s legveszélyesebb sellője, a híres Vaskapu, vagy törökös néven Demir-kapu (szerbül Gyerdap).

Ada-Kalehtől a Vaskapuig a Duna általában 800—1000 méter szélességgel bír. A két parton mindenütt magas hegyek emelkednek, melyek lejtői a bal oldalon csakis annyi helyet hagynak hátra, melyen az egymás mellett haladó országút és vasut szűken elférnek. Sok helyen le kellett metszeni a hegyoldalt, hogy az utóbbi helyet nyerjen. A vasut sinjeit a kociuttól alacsony kőfal választja el.

Verciorován alul már hallatszik a zugás, melyet a Vaskapu szikláin alárohanó hullámok okoznak; néhány percz mulva a rohatnál vagyunk.

A Vaskapu a legutolsó sellőtől, a Jucztól 39, Orsovától 9·5 kilométernyire van. Itt a parti hegyek kőzete mindkét oldalon csillámpala, épúgy, mint Báziasnál, a Duna-szoros felső végénél. A vaskapu csillámpalája azonban bőven van vegyülve quarczsal, tehát quarczitos-csillámpalából, sőt hegyenként quarczitpalából áll. E kőzetek a parton nem szakadnak meg, hanem a mederben is tovább folytatódnak s részint mint nagy kiterjedésű kőpadok, részint mint kiálló magas szirtek terülnek el a fenéken. A sziklák élei gömbölyödtek, mi azt mutatja, hogy a víz ereje ezen igen szilárd kőzetet is oldja lassanként, de ez oldás, tekintve a kőzet tömegét, évezredek alatt is igen gyenge hatást gyakorolt. Mindamellett is azt tapasztaljuk, hogy az egész aldunai szoroson sehohsem taláni oly mély helyeket, mint éppen a Vaskapunál, melynek sziklagát tömegei között a bal part felé egy keskeny de igen mély hasadék van, hol a víz mélységét az 1832-iki igen kis vizálláskor több mint 80 méternek találták s némelyek 95 méterre becsülik. Az itteni kőzet nagy ellenálló erejét tekintve, e mélyedést a víz vágásának nem lehet tartanunk, hanem az nem egyéb, mint a kőzettömeg kimozdulásakor származott repedés, melyet a hullámok ereje némileg kibővített, de eredetileg nem csinált.* A Vaskapu képződése tehát a Kazánéval azonos, csak a kőzet alkata különböző. A Vaskapu parti hegyei évezredek előtt összefüggöttek egymással, de később az összekötő tömeg annyira lesüllyedt, hogy most csak kis vizálláskor láthatók a sziklapadok és csúcsok; e süllyedés alkalmával jöttek létre azon nagy mélységek is, melyek a szirtek között s a baloldali keskeny csatornában mint valami mély kutak, gyorsan váltakozva lépnek fel.**

A balparton a sziklahát meredeken ereszkedik a Dunába s annak medrén egészen átcsap a jobbpartig. A baloldalon és a középen a sziklapad meztelen kőzete képezi a Duna fenekét, a jobbpart mentében azonban a csillámpalát két hatalmas hömpölyrakás borítja, melyeket évezredek alatt a meredek hegyoldalról erohanó 2 patak hordott le. A felső patak éppen a Vaskapu elején, torkollik a Dunába. Hömpölyrakása a parton is jókora területet foglal el s mint szélesen ívelt félsziget 1200 méter hosszúságban szegélyzi a partot s közepe táján 300 méternyire nyomul a folyóba, de a víz alatt is messze behatol s zátonyt alkot. A patak hordaléka a Duna medrét is összébb szorítja; ugyanis rajta felül 1150 méter

* Szabó J. Geologia. 323. 655. lapok.

** Koch Ant idézett munkája 36–38. lap

széles a folyó, a patak torkolatánál pedig 950 méter. 2400 méterrel lejjebb az alsó patakot látjuk, mely épen Sibb, szerbiai falu felett rohan a Dunába. Ennek hömpölyrakása 800—900 méter hosszan szegélyzi a partot s 150—200 méternyire nyomul a Dunába s lejjebb a vízszin alatt is zátonyt képez. Vele szemben a balparti hegy is beszögellik, úgy, hogy a meder itt 630 méternyire szorúl össze. A Vaskapu zátonya a folyó mentében 2655 méter hosszúságban nyúlik el s két részre osztható. A felső szakaszban az egész Dunán keresztül vonul egy 380 méter hosszú sziklahát, mely mint a mederben ülő magas pad a víznek feltorlódását okozza. E sziklapad meglehetősen síma felületű, kiálló szirtjei nincsenek, hanem lapos hajlások, mélyedések és emelkedések vannak rajta, mi miatt vizének mélysége igen szabálytalan. Bejárásánál a román oldalon kis vízállásnál 1·37—2·16, a szerb oldal felé 3·17—4·99 méter mélységek észleltek, de pár méterrel lejjebb, hol a pad kezdődik már csak 0·08—0·55—1·82 méter között váltakozik a mélység.* Kis vízállásnál erre lehetetlen hajóval járni. Az 1·58 méterre süllyedő gőzösök csak akkor hatolhatnak itt át, mikor a víz magassága az orsovai mércze 0 pontja felett legalább 2·68 méter. Ezen alúl a második szirtpad következik, mely a folyó mentében körülbelül 1330 méter hosszan nyúlik el. Középen és jobb felé a víz mélysége époly csekély, mint a felső padnál. A baloldalon sokhelyt nagy mélységek vannak. Ez alsó kőpadból tömérdek szirt emelkedik ki a folyó egész szélességében. A szirttek száma főleg a baloldalon igen nagy. Általában az egész szakasz azt a képet nyújtja, mintha a meder számtalan kisebb-nagyobb szirttel, kőtuskóval volna beszórva s távolról úgy tűnik fel, mintha körülkőre ugrálva az egész folyón át lehetne lábolni.

Épen a bejáratnál a Floran-Mika, tőle balra a Floran-Mare szirttek vannak, melyek közt a bemenet igen nagy óvatosságot igényel. Lejjebb bal felől a Prvi-Kamen és Czriniput, jobb felől a Golubacska-Mika és Golubacska-Velika emelkedik. A Czriniput az orsovai mércze 0 állásánál 1·52 méter-

* Megjegyzendő, hogy »kis vízállás« alatt itt a Duna szintjének az on igen alacsony állását értjük, melyet Orsován 1834. október 23. észleltek s 0-al jelöltek meg. Ezen állástól számította Vásárhelyi, kinek adatai a sellők topographiájára még ma is irányadók, a zátonyok mélységeit és a kiálló szirttek magasságát. Értekezésünkben is az orsovai mércze 0 pontja az irányadó azon formái különbséggel, hogy a régi mértéket a napjainkban használt métermértékre változtattuk.

nyire, a Golubacska-Velika pedig 1·79 méternyire áll ki a vízből. Ez utóbbi már 0·95 méter állásnál a 0 felett felüti fejét. A Golubacska-Mareval szemben, balra, a Rosboinik szirt van, mely a 0 állásnál 1·42 méternyire emelkedik ki. Alább a Reskivat, ettől jobbra a Piatra-Kumiere és Piatra-Kalugera következik. A középső 2·08, az utolsó pedig 1·68 méternyire ágaskodik ki az orsovai mércze 0 pontja felett. Alább a balpart közelében a Kraljova-Sztenka hosszú rézsutás gerincze 2·71 méter magasan ül ki a kis vízszin felett, ezen alul a nagy tömegű La-Recze, mint a baloldali hegytömeg folytatása 0·948 méternyire kiemelkedő iszonyú sziklapadot képez. Ezt csak keskeny, mély barázda választja el a Kraljovintól, melynek 140 méter hosszú s 100 méter széles szabálytalan háta. mint elszakított gátdarab, 1·1 méternyire domborodik ki a kis vízszin felett. Ezt ismét egy árok választja el a tőle jobbra eső Czifuczki-Kamentől (vagy Piatra Orzejului), mely az orsovai 0 pont felett 2·05 méter magasan mereszt fel fejét. Mindezen szirtek hatalmas kötömszök gyanánt a Duna balpartját befelé 250—300 méternyire nyomulnak s körül vannak véve számtalan kisebb szirtekkel, melyek amazokat, mint satellesek környezik. E csoportozatok tehát a folyó szélességének baloldali harmadát foglalják el.

A meder középső és jobb oldali harmadát egy roppant tömegű, folytonos sziklahát, a Prigrada vagy Brechrada tölti be melyet a Piatra-Kalugera és Czifuczki-Kamentől csak keskeny árok választ el. A Prigrada a folyó mentében 900 méter hosszúságban nyulik el, azonban főtengelye nem halad párhuzamosan a folyás irányával, hanem alsó részével rézsút jobbra hajlik, oly formán, hogy a vízmeder baloldali harmadától a középén át a jobb partig húzódik, itt kissé lehorpad, de csak annyira, hogy alsó vége és a jobb part közt csak egy 40—50 méter széles, kanyargós csatorna marad hátra, melyben a víznek mélysége igen csekély, — az orsovai mércze 0 pontja felett 0·24—1·9 méter között váltakozik —, mint-hogy a mélységet, mely itt, a Prigrada alsó végének lehorpodása által valaha származott, a sibbi patak hőmpölyrakása töltötte be. A Prigrada tehát a vízbe épített roppant nagyságú rézsútós gáthoz hasonlít. Főtengelye 1 kilométer hosszú, felső fele 250—300, alsó része 180—200 méter széles. Felső szakasza 2·58, az alsó pedig 2·26 méter magasságra domborodik ki a vízszin felett az orsovai mércze 0 állásánál.

A leirt szirteken kívül növeli a hajózás veszélyességét azon

körülmény, hogy a Vaskapun a folyónak igen nagy esése van. Ha az itteni esés egy pontra összpontosulna, akkor a víztömeg kis vízállásnál 15·29 méter mélységbe zuhanna alá s tekintve a folyó magasságát, egyike volna ez a legnagyobb szerű vízeséseknek; azonban az említett esés 2465 méter hosszú vonalra oszolván el, vízesés nem jön létre, hanem e helyett egy oly lejtő származik, melynek esése 100 méterre átlag 0·21 méter, melyen a hullámok rémítő sebességgel rohannak lefelé. A folyási sebesség azonban nem mindig és nem mindenütt egyenlő, hanem a kőpadok és szirttek miatt a folyó különböző pontjain különböző, továbbá a vízállás nagysága szerint is változó. A víz dagadása a Vaskapun alúl és felül nem áll egyenes arányban az orsovai dagadással. A folyó sebessége a Vaskapun felül kis vízállásnál 1·26 méter, magas vízálláskor pedig 2·52 méter másodpercenként. A dagadó víz a szirttelep felső részén rohanó sebességgel folyik alá, mi miatt közvetlen a Vaskapu előtt a nagy víz nem dagad fel oly magasra, mint Orsovánál és a Vaskapu alatt. Ha Orsovánál a víz állása 5·38 méter a 0 fölé, akkor a Vaskapu előtt csak 3·66 s mindjárt a Vaskapun, alúl megint 5·40 méter. Minthogy tehát a víz a Vaskapun felül és alul egyenlőtlenül dagad, ez okból esése is a különböző vízálláshoz képest változik. Az esés ugyanis a baloldalon a legfelső sziklaháttól le a Prigradán alulig 2465 méter hosszú folyási vonalra legkisebb vízálláskor 5·21 méter, 5·38 méter vízálláskor pedig csak 3·47 méter. A jobb oldalon a legkisebb vízálláskor 5·17 méter esést észleltek. Továbbá, az esés a szirttelep hosszában nagyon egyenlőtlenül van elosztva. A felső szakaszon 100 méterre átlag 0·319, a középsőn 0·259, az alsón 0·138 méter esést észleltek. A folyó sebessége tehát a vízállástól függő esés és a helyi körülmények szerint változó. Az egész 2465 méter hosszú vonalon a folyó sebessége a legkisebb vízállásnál 4·11, közép vízállásnál 2·85, nagy vízállásnál 3·48 méter másodpercenként. Tehát a sebesség kis és nagy vízálláskor nagyobb, mint közép vízálláskor. (Középvízállás 1·80—2 méter az orsovai mércze 0 pontja fölé). Általában a szirttelep a legfelső sziklaháttól kezdve a Prigradáig majdnem síkfelülettel s elég egyenletes eséssel bír, de minthogy nagyon sekély, tehát rajta a víztömegnek csak kevesebb fele hatol át. A víz főtömege sok örvénnyel és ellenáramlással a baloldali, szabálytalanul alkotott s néhány mély csatornával barázdált mederben rohan le s végre a Prigrada s a balparttól befelé nyomuló La-Recze és a Kraljovin és Czifuczki-Kamen sziklák között

levő 80 méter széles és 50—95 méter mély csatornán jut a szabályosabb mederbe. Ide rohanván a víz legnagyobb tömege, itt a sebesség is legnagyobb és pedig kis vízállásnál 4·74, a közép vízállásnál 3·16 méter másodpercenként. A hajók járása a vaskapui rohanaton igen szabálytalan s a vízállás szerint különböző. Emlegettük fentebb, hogy a felső sziklatorlaton az 1·58 méterre süllyedő gőzösök csak akkor járhatnak, ha a vízállás Orsovánál legalább 2·68 méter a 0 felett. De a felsorolt szirtek miatt a hajózás nagy vízállásnál is veszélyes. A hullámok ürületes dühvel rohannak előre s a szirtekbe ütödvé ellenáramlásokat, örvényeket okoznak, melyek a hajót megrázkódtatják s gyakran oly ütések mérnek arra, hogy azt hisszük, sziklához csapódott. A zúgás iszonyú, a hajón ülők egymás szavát is alig hallják. A kalauzok kettős erővel dolgoznak a kormánykeréknél. A hajó hirtelen kanyarulatokkal kerül ki a halálos szirteket. A gőzhajózás kizárólag csakis a balparton történhetik, a jobbparti csatornát a Prigrada alatt egyedül hajóvontatásra lehet használni. Középen a Prigrada akadályozza az utat. Magas vízálláskor még nem kell igen nagy kerülőket tennünk. Hajónk balfelől a két Golubacska, Piatra-Kumiére és Kraljovin, jobbfelől a Piatra-Kalugera, Czifuczki-Kamen és Prigrada közt halad el. Közép vízállásnál a Golubacska és Prigrada közt nem mehetünk, hanem balra kell kanyarodnunk a két Golubacska és a két Flórán és Czriniput közti csatornába, honnan a Rosboinik, Reskivat és Kraljova-Stenka közt balfelől s a Piatra-Kumiere és Kalugera közt jobbfelől haladunk el. Ha a vízállás még kisebb, csak a legkisebb gőzösök járhatnak s ekkor a két Flórán és Czriniput közt balfelől s a Golubacska-Mika és Rosboinik közt jobbfelől átjutván, egészen a rumániai parthoz nyomúlunk, hogy a Reskivat zátonyait kikerüljük; innen balra a Kralova-Stenka s jobbra a Reskivat közti csatornán hirtelen jobbra kell fordulni oly uton, mely a folyás irányát majdnem épszög alatt metszi, hogy a Kralova-Stenka zátonyait elmellőzzük; a Piatra-Kumiere közelében ismét majdnem épszög alatt újra balra kell fordulni, hogy ennek és a Piatra-Kalugerának zátonyait kikerüljük; végre a Czifuczki-Kamen és a Kraljovin közt a szabályosabb mederbe jutunk.*

Általában véve bármilyen a vízállás, a Vaskapu alsó szakaszán mindig azon csatornán kell a hajóknak elhaladniok, melyet balról a La-Recze és Kraljovin, jobbról pedig a Piatra-Kalugera,

* E hajózási utak a »Donau Verein« által kiadott »Beitrag zu den Actenstücken st.« cz munkának VII. és VIII. térképei után közöltetnek.

Czifuczki-Kamen és Prigrada határolnak; de e mély csatornán alúl is pár száz méternyire folyvást nagy óvatosság szükségeltetik, minthogy a sziklahát még a Prigradán alúl is tovább folytatódik s a mederben főleg a balpart közelében sok helyt zátonyok és kiálló szirtek vannak.

7. A Vaskaputól Turn-Szeverinig.

Mindjárt a Vaskapu alatt Sibb, szerbiai kis falut találjuk, melynek lakói élénk vízahalászatot űznek. Ezen alúl 3 kilométernyire a balparton Guravoja rumániai község következik, honnan Turn-Szeverin csak 9 kilométernyire fekszik. Az út e szakaszon tájképi tekintetben igen kellemes. A folyó 1000—1200 méter széles mederben hömpölygeti habjait; Turn-Szeverin felé még szélesebb helyek is vannak. Imitt-amott szigetek emelkednek ki a mederből. Még a Vaskapunál magas hegyek tornyosulnak a partokon. A sibbi sziklaóriás, a Dragesti, mely az alacsonyabb előhegyek mögött emelkedik s magasságra nézve a Nagy-Sterbecznél nem sokkal áll lejjebb, méltó határoszlopa a jobb parton elhuzódó magas hegysornak. Ezen alúl a szerbiai hegység mindinkább lelapul s hátrább vetődik a Dunától, úgy hogy elhagyván a Kosovicza patak torkolatánál fekvő Kladusnicza falut, innen Kladováig, mely Turn-Szeverinnel átellenben van, már nem hegyeket, hanem lépcsőzetes fensíkokat látunk a part mentében elterülni, előbb 4, lejjebb 3 terraszban egymás felett. A terraszkövek gabnanyakkal s más kulturnövényekkel vannak borítva. Nem ily alkalmas a művelésre a rumániai oldal. Itt a hegység mindenütt közvetlen a part felett emelkedik; magassága azonban lassanként alább száll, végre Kladovával szemben széles fensíkba megy át, mely meredeken ereszkedik le a Dunára. E fensíkon fekszik Turn-Szeverin városa is. A balparti hegység a Vaskaputól Guravójáig csillampalából áll; a partok többnyire kopár, meztelen sziklával ereszkednek a Duna felé, változatos rétegalkazatokat tárva fel előttünk. Guravójánál megszűnik a csillampala s innen kezdve harmadkori homok, homokkő és quarczkonglomerátból áll a parti hegység; végre a turn-szeverini negyedkori fensík következik.

Turn-Szeverin, román nyelven Turnu-Severinului egy jókora magasságú földháton fekszik, melyről a Domoglett-hegység déli nyulványaira, a Kladova körül elterülő tágas szerbiai fensíkra és az alatta széles mederben folyó Dunára pompás kilátás

nyilik. A város nem régi eredetű. 1849-ben még alig volt itt 20 -25 ház. Akkoriban a Csernetz volt e vidék főhelye, mely a Dunától távolabb, a Topolnicza patak mellett fekszik. Azonban a jelentékeny hajóállomás, melynek nagyfontosságot kölcsönöz azon körülmény, hogy épen azon a ponton fekszik, hol a katarakták megszűnnek s honnan egészen a Fekete-tenyerig folyvást nagy hajókkal lehet közlekedni, továbbá a »Duna gőzhajózási társaság« által 1852-ben épített fiók-hajógyár, mindinkább a parthoz csalogatták a csernetzi lakosokat, úgy, hogy Csernetz pusztúl, házai nagyrészt üresen állanak, Turn-Szeverin pedig emelkedik s jelenleg 14—15000 lakosa van, kik tulnyomóan románok, de nagy számmal vannak németek és magyarok is. Épületei csinosak, a Duna partján valódi palotasor húzódik. Befásított piacza is szépnek mondható. A város és a Duna közt fekvő népkert érdemes a megtekintésre; közepén a régi római vár maradványai láthatók. Nincs eldöntve vajjon Alexander, vagy Flavius Severus műve-e ez. A nép »Turn Sevarinului« nak nevezi (Severus tornya); a mellette épült új város is innen vette nevét. A castrum nagy kiterjedésű falai, s a felettök emelkedő 8 méter magas torony-rom még eléggé tanuskodnak arról, hogy itt jelentékeny erőd volt. A kert főterén egy egész kis muzeum van felállítva római feliratos táblákból és domborművekből. A kertből a Dunához mehetünk s folyvást a parton lefelé haladva 15 -20 percz alatt a »Traján hid« romjaihoz jutunk. A nagyszerű építményből csak a 6 méter magas hídfő látható, melynek izmos falazata érczkeménységű, négyzet alakú nagy téglákból van készítve. Ezzel átellenben a szerbiai parton hasonló nagyságú faltömeg emelkedik. A hídlábak jelenleg nem látszanak, azonban 1858. január 15-ikén, midőn a Duna vize rendkívüli mértékben le volt apadva, úgy, hogy az orsovai mércze 0 pontja alatt 0.42 méter állást észleltek, a környékbeli lakosság nagy bámulatára 16 kőoszlop emelkedett ki a vízből s minthogy ezek között oly hézagok mutatkoztak, melyekre még 4 oszlopot lehetett aránylagosan beosztani, arra lehet következtetni, hogy e hidnak 20 lába volt, melyek közül 4 már annyira megrongáltatott, hogy a századonként egyszer-kétszer előforduló legalacsonyabb vízálláskor sem látható, de maradványai a mederben bizonyára megvannak. Ez alkalommal az oszlopok egyikéről római téglákat fejtettek le, melyeken Coh. II. Hisp. bélyeg volt, mely körülmény újabb bizonyítékot szolgáltatott arra nézve, hogy e kolosszális kőhid a Traján hidja, melyet ő azon czélből építtetett, hogy Alsó Moesia és

Dácia összeköttessék egymással. Ha tekintetbe vesszük, hogy a Duna alsó medenczejében a rómaiak óta egyetlen álló-híd sem épült, sőt a középső, vagy magyar medenczében is csak a XIX. században készítették az első kőből hidak s ezek is oly pontokon, melyek a Tisza és Száva torkolatán felül vannak, ahol tehát a vízbőség körülbelül félannyi, mint Turn-Szeverinnél, ha ezeket tekintetbe vesszük: valóban csodálnunk kell a rómaiak vállalkozó szellemét s vízépítészeti ügyességét.

A hídfele alul széles dombhát emelkedik a Duna partján, hol nagy területen régi épületek alapfalai láthatók. Ezek Szörényvárnak, a szörényi bánok egykori székhelyének maradványai.*

Pihenünk meg kissé a romokon. Fejezzük be úti-rajzunkat.

Végig haladtunk az Al-Dunán; láttuk a festői, vadregényes szorulatokat, láttuk a veszélyes kataraktákat Ali-bégtől kezdve a Vaskapuig. E szorulatok és katarakták, melyeken a folyó csak nagy küzdelmek után juthat keresztül. mintegy élő tanúi annak, mily tengernyi időt, mily roppant munkát kellett feláldoznia az őstermészetnek, míg végre a magyar alföldet mostani formájában megalkotá. Évezredek hosszú tevékenysége után végre létrejött a nagy mű — s a Duna komoly méltósággal hömpölygeti hullámaint Szörényvár romjai alatt. A látvány, mely itt szemünk elé tárul, oly megragadó, hogy aki életében egyszer megtette ez utat, sohasem képes elfeledni. A folyó medre több mint 1 kilométer széles; völgye tágas, nyílt; két oldalt széles fensík emelkedik, mely az éjszaki oldalon lassanként magas hegységbe, a délin pedig alacsony dombokba megy át. Előttünk a szerbiai parton a római »Egeta« helyén a csinos Kládova város emelkedik, melyet a török »Fet-Islam« (a hit menhelye) névvel nevezett. Hátunk mögött az elhagyott Csernetz, tőlünk jobbra Turn-Szeverin látható. Az előbbinek hanyatlásával szemben az utóbbinak gyors emelkedése fényes bizonyítéka annak, hogy korunkban nem a fejedelmek parancsszava, nem is a hadászati fontosság, hanem egyedül az ipar és kereskedelem azon tényezők, melyek a városok alakulására befolyást gyakorolnak, de bizonyítéka annak is, hogy a Duna, mint hatalmas közlekedési vonal a népeket partjaira csalogatja s szorgalomra, tevékenységre serkenti. Hogy a Duna e missiót már az ókorban is gyakorolta, arról eléggé tanúskodnak az alattunk, a folyó partján

* Oláh Miklós ezen szavai: »Severinum az infra pontem Trajani« arra engednek következtetni, hogy Szörényvár romjai itt keresendők. Podhraczký. Béla király névtelen jegyzője. Buda. 1861. 301–302. lap.

sötétlő hídromok. Mennyit tudnának ezek beszélni az elmúlt időkről! Ők látták a római és dák népek küzdelmeit, a góthok rombolásait, hallották a hun, gepida, avar és bolgár népek hadizaját s a magyar és török fegyverek csattogását! A népvándorlás nagy drámájának minden egyes felvonásában szerepelt ez a vidék.

Az idők megváltoztak. A vad küzdelmek helyébe a népek békés szorgalma lépett. Lent a Duna tükkrét gyors gőzhajók hasítják s a parton, Szörényvár falai alatt villámsebességgel robog a vonat Bukarest és Galacz felé. Mind a két út a szép Magyarországból vezet ide s mindkettő hazánk fő városát köti össze a Kelettel. Nem itt van ugyan a valódi Kelet; az távolabb, a Bosporus partjain lelhető fel; de a kezdete mégis itt van, itt van az átmenet Kelet felé. S midőn Szörényvár elhagyott omladécai felett merengünk, akaratlanul is eszünkbe jutnak az utolsó szörényi bán egyik jeles utódjának ezen szavai: »Magyarország a Kelet és Nyugot határán«, eszünkbe jut a napjainkban oly gyakran hangoztatott jelszó: »Keletre magyar!«

Sokszor hallani egy másik jelszót is: »Tengerre magyar!« E jelszó bűvös hangzását elvitatni lehetetlen. Lelkünk elé idézi ez ama fényes korszakot, midőn Kálmán királyunk Velenceze, e középkori London szomszédságában országot, tengerpartot hódított; élénk idézi a brit hajók ezreit, melyek a szélrózsa minden irányában hasítják az occeán habjait s a földteke minden pontján tisztelet tárgyává tették az angol nevet. De már értekezésünk elején megjegyeztük, hogy Magyarországnak más a fekvése, más a rendeltetése is. A mi külforgalmunk annyira continentalis természetű, hogy a tengeren beérkező és kimenő árúk alig egy hatodát képezik összes külforgalmunknak, tehát öthatod rész a szárazföldre esik.* Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy a tengeri kereskedelmet teljesen mellőzzük, hanem azt, hogy a főtevékenységet a szárazföldi kereskedelemre kell fordítunk. És itt első sorban az aldunai államok azok, melyekben iparunk és kereskedelmünk tért foglalhat. A jelszó, mely a tevékenységet ezek felé akarja irányozni, nem oly csillogó hangzású, mint ama másik, de a viszonyokat tekintetbe véve, gyakorlati jelenségét kétségbe vonni nem lehet. Amaz inkább ábránd, emez könnyen elérhető cél, mely sok haszonnal van összekötve.

S e cél elérésére megvan a leghathatósabb eszközünk is, a

* Dr. Konek S. A magyar birodalom statisztikai kézikönyve. Budapest. 1878. 445. lap. Megjegyzendő, hogy ez a statisztikai adat az összes Osztrák-Magyar birodalom külforgalmára vonatkozik.

Duna folyó, mely mint valami keskeny, hosszú tengerág húzódik hazánk földjén éjszaknyugotról délkeletre, melyből, mint főcsatornából minden irányban mellécsatornák nyílnak, önként kínálva az őstermészet adta vízivonalakat.

Tagadhatlan, hogy Széchenyi óta igen sok történt víziútaink használhatóvá tételére, de a legfontosabb teendő az Al-Duna selőinek szabályozása, még mindig a jövő kérdése.

Már a rómaiak összekötötték a Danubiust az Isterrel a Traján út által, mely első sorban hadászati szempontból készült, de a melynek megvolt a socialis hatása is. Az a csatorna, melyet a rómaiak a Vaskapu zátonyainak kikerülésére a jobbparton építettek, — melynek nyomai még mai nap is láthatók Sibb szerbiai falu mellett, — már egyenesen hajóvontatásra használtatott, feljebb a Traján út szolgált e célra.

Ha ezeket figyelemre méltatjuk, méltán elmondhatjuk Kanitzczal, hogy a rómaiak óta néhány csekély kísérlet kivételével semmi jelentékenyebb művelet sem történt a Dunaszoros hajózhatóvá tételére.

Ha e csekély kísérletek is oly nagy lendületet adtak az aldunai vízi közlekedésnek, elképzelhető, mily hatása volna annak, ha a gyökeres szabályozás valahára megvalósúlna.

»A civilisationnak egyik biztos mértéke — így szól egy jeles írónk — az az ügyesség, melylyel az ember feltudja és birja használni a természet ajándékait s leküzdeni mostohaságát. Az értelmén kívül szükségesek hozzá a moralis tulajdonok: a vállalkozás bátorsága, a kitartás türelme, a nemesre és szépre törekvés, — szóval nemcsak az ész, hanem a lélek.« E szép sorok méltók arra, hogy minden magyarnak szemei előtt lebegjenek folytonosan; mert első sorban a magyar nemzetnek kötelessége az Al-Duna szorosán rég elejtett fonalat újra felvenni s a Róma által egykor megkezdett úton szorgalommal, lelkesedéssel és értelemmel tovább haladni.

KISS LAJOS.

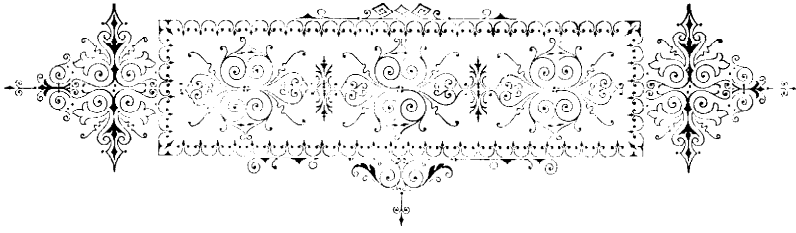

Az osztrák Kongo-expeditió.

A bécsi cs. kir. Földrajzi Társaság egy fölhívást tesz közzé, melyben adakozásra kéri a földrajzi tudomány barátait azon osztrák expeditió támogatására, mely Dr. Lenz Oszkár vezetése alatt a Kongo felső vidékeire szándékozik indulni egyrészlről azzal a czéllal, hogy a Kongo és Nilus közötti vidékek kutatásában fáradozott, de a szudáni háboru zivatarai közben oda rekedt s eddig ismeretlen tartózkodásu négy derék utazót, névszerint Juncker Emil drt, Emin beyt (dr. Schnitzlert), Lupton beyt és Casatit élve vagy halva fölkeresse, más részlről pedig a végre, hogy a Kongón a lehető legtávolabbra fölhatolva, kutató s esetleg fölfedező tanulmányozásokat végezzen s ha lehet, a Kongo és Nilus közötti vízvázalstón át arra a területre jusson, a melyen hirszerint a nevezett négy utazó utoljára megfordult. E vállalat, melynek nagy nehézségei előre láthatók, de melynek sikerültérlől Lenz neve előre is kezeskedik, oly tetemes pénzáldozatokat követel, melyeket a bécsi Földrajzi Társaság pénztára ez idő szerint még meg nem bir. Ez okból gyűjtést kénytelen eszközölni, mert csak így reméli a kellő pénzt előteremthetni. Meleg hangu fölhívását hozzánk is beküldötte s tette pedig ezt azért, mert abban a hitben van, hogy az expeditiónak főleg kereskedelmi irányu működése nemcsak Ausztria, hanem az egész monarchia érdekeinek hasznos szolgálatokat fog tenni.

A Magyar Földrajzi Társaság szintén igen szerény helyzetben van arra, hogy e vállalatot saját pénztárából gyámolítsa. Arra azonban örömet kész, hogy e fölhívást a Földrajzi Közlemények olvasóinak figyelmébe ajánlja, valamint a Magyar Földr. Társaság főtítkári hivatala szívesen elfogad s nyilvános számadás mellett rendeltetése helyére is eljuttat minden e czélra hozzá küldendő adományt.

Az égövek és a művelődés.

legegyszerűbbnek látszó matematikai igazságok rendszeresen a legnagyobbyszerű tünemények előidézői a természetben.

Mily egyszerű igazságnak tűnik fel például az, hogy a földnek gömbalakja van, hogy annak felülete nem sima, hanem különféleképpen tagozott, s hogy a föld, önmagával mindig egyenköztien haladó s az égnek egy és ugyanazon pontja felé irányult tengelylyel halad a nap körül. Mily egyszerű igazságoknak, mily száraz matematikai tényeknek tűnnek ezek fel, s mégis ezen egyszerű igazságokon alapszik a föld természetének gazdag változatosága, ezeken alapszanak a föld klimatikus viszonyaiban észlelhető nagy különbségek, az évszaki változások s a föld élete.

A föld egyes részei ugyanis a napnak a föld felé áradó fényét és hevét s más egyéb hatásait, a föld gömbalakjánál és a föld egyes részeinek különböző tagosulatánál s más egyéb, a klimát megalkotó földrajzi tényezők közreműködésénél fogva nagyon is különbözőképen fogják fel s így azoknak más és más módon nyilvánul s más és más eredményeket hoz létre hatása a föld egyes részein, s ez okozza, hogy a földön az éghajlatok, természeti viszonyok s ezekből kifolyólag az életfeltételek is oly annyira változatosak.

S mivel a klíma megalkotásában a szárazföldnek, víznek és levegőnek minden része, tüneménye és viszonya közreműködik, mely részek, tünemények és viszonyok oly különbözők, azért van a földön az éghajlatok végtelen változatosága és sokfélesége. Ez az oka annak, hogy a klíma a földterületeknek a földön való fekvése, azok magassága és mélysége, kiterjedése és felszíne, a levegői és tengeri

áramlásokhoz való viszonya, tengerekhez való közelsége, vagy távolsága s más egyéb hatások befolyásához képest még egy és ugyanazon kisebb terület határain belül is oly változatos s oly sok különbséget tüntet föl minden helyen s oly különféle föltételeket nyújt általában az élet fejlődésére. E helyütt az éghajlat e sokféle különbségeiről nem szólhatok; mert csupán a földi éghajlat fő különbségeit, az égöveket és azoknak a művelődésre való befolyását tárgyalja értekezésem.

Azon fő különbségek, melyek a földi éghajlatban oly észrevehetőleg nyilvánulnak s a melyek a föld egyes részeinek kinézését, jellegét és életföltételeit oly különbözökké teszik, már rég szemébe ötlöttek az embereknek s épen e különfélelések és eltérések helyes megészlelésén alapszik a földnek övekre való osztályozása. Már Thales, Aristoteles, Theophrastus foglalkoztak az égövek fő különbségeinek és hatásainak feltüntetésével a régi görögöknél s szellemesen fejtegette azt az ó-kor legnagyobb geográfusa, Strabo, a következőképen: »Nekem az öt övre való beosztás a legtermészetesebbnek látszik, úgy fizikai, mint földrajzi tekintetben; nevezetesen fizikailag igen helyes a beosztás a körülárnyékos, egyárnyékos és kétárnyékos helyek közt; az égi jelenségekben is ezen övek határán áll be változás s a melegséget illetőleg is három fő különbség van a földön, melyek befolyással vannak az állatokra és növényekre s magára a légmérsékletre is, nevezetesen: a melegség hiánya, túlbősége és mérsékelt volta, s a légmérsékletnek is sajátosságos különbsége van ezen övek mindenikében. De földrajzi tekintetben is igen helyes a beosztás; mert a földrajz a mi általunk lakott földet mérsékeltnek nevezi. Ennek keleten és nyugaton az oceán képezi határát, északon és délen pedig a melegség hiánya, vagy túlbősége folytán rosszúl mérsékelt övek . . . mert a forró égöv a melegség, a hidegek a fagy miatt lakhatatlanok.« *

Hogy Strabo és nevezett elődei ennyire túlbecsülték a föld mérsékelt övének klímáját s a hideg és forró öveket lakhatatlanoknak tartották, azon egyáltalában nem csodálkozhatunk, mert a görögök a legmesszebb északra eső tájakon a skythák és szarmátok gyéren lakott vidékeit, Afrikában meg a nagy sivatagot találták s azt hitték, hogy azokon túl még mostohábbak a viszonyok. S ez valóban így van s mi is lakhatatlannak tartanók ez öveket, ha, mint a görögök, csak azon viszonyokból és életföltételekből itélnénk, melyeket a mi égövünk természete nyújt.

* Geogr lib. II.

»Ki hinné, — mondja Proctor egy helyütt, — hogy az ember megélhet, pedig nemcsak megél, hanem gyarapodik és szaporodik is a sarkkörök megdermedt vidékein, hacsak utazóink meg nem látogatták volna az eszkimó fajokat s nem adtak volna tanúbizonyságot a körülményekről, melyek közt azok elvannak? Vagy ha Indiát épen nem ösmernők s valaki előttünk az indiai nap pörkölő hevét, az időjárás csodálatos változásait és minden egyéb körülményt lefestene, melyek a forró égövi vidékeket Angliától megkülönböztetik, ki hinné, hogy ezen látszólag elviselhetetlen viszontagságok közt emberfajok gyarapodnak és szararapodnak, épúgy, mint saját népünk a mérsékelt égöv alatt?« *

Az egyes övek, melyekben a nap fénye, melege s más hatásai oly különféleképp érezhetők, a melyeknek tehát éghajlati, hőmérséki és esőzési viszonyai oly annyira eltérők s ebből kifolyólag bennök a talaj termékenysége, termelő ereje is oly különböző, más és más módon nyújtották az életföltételeket a növény és állatvilágnak s az emberiségnek is a megélhetésre és fejlődésre. A hatásoknak e különböző módja aztán azt eredményezte, hogy az egyes övek növény és állatvilága s az ott lakó emberek is, az illető övek természete által kijelölt módon és irányban fejlődnek s azok természetéhez vannak alkalmazva, életüknek, szervezetüknek az éghajlathoz s az annak hatása alatt álló talajhoz és annak terményeihez való valami sajátosságos, előttünk okaiban ösmeretlen, de hatásaiban igen jól látható szoros összefüggése alapján, mely szoros összefüggésnél fogva a növények, állatok és az emberekről ráösmerhetni az övre, mely azok hazája. — S a mi még sajátosságosabb, az, hogy oly szoros az a viszony, mely a szerves természetet az éghajlathoz s az annak befolyása alatt álló természeti tárgyakhoz és tüneményekhez köti, hogy az egyik égöv alatt teljességgel nem tenyésznek azok a fajok, melyek a másik öv alatt megélnek és szaporodnak; s ha más égöv alá viszik azokat, rövidebb vagy hosszabb idő alatt bizton elpusztulnak.

Tudták és tanították ezt már a régi görögök és az arabok is egyaránt, valamint azt is, hogy az egyes övek éghajlata és természete az emberekre is nagy befolyást gyakorol. S ezt igen helyesen tanították; mert az ember maga is az éghajlat hatásai alatt áll és fejlődik s annak befolyása alatt lesz

* Proctor Richard: »Más világok, mint a mienk«. Ford. a kir. m. természettud. társul. 11 l.

olyanná, hogy egész testi és szellemi életével rávall a klimára, melynek hatásai alatt fejlődött s melynek eltörülhetetlen benyomásait viseli magán.

Ezért mondják az emberre, hogy az éghajlat gyermeke; — élete, életének számtalan finom és mélyre ágazó gyökere köti legérzékenyebb, legnemesebb funkciójús a teremtő bölcsessége folytán akaratától teljesen független működésű szerveit országa éghajlatához s teszi neki könnyüvé és kellemessé az ottani életet; míg ha öve egét elhagyja, veszélyes betegségek támadják meg s sorvasztják testét-lelkét egyaránt. Élhetne az ember ugyanazon viszonyok közt a föld bármely részén, melyek közt szülőhazájában él; táplálkozhatnék ugyanazon eledelokkal; vihetné házát, lakóhelyét, házi eszközeit s mindenét a mire csak szüksége van, hogy jóllétét megalkothassa s segíthetne végre sokat tudó esze segítségével soknemű szükségletein: csak éghajlatot nem vihet magával; csak az az egy az, a mi az embert gátolja abban, hogy a föld korlátlan ura legyen. — Mert a melegség és hidegség bizonyos fokain túl az emberiség elterjedésének lehetősége megszűnik. A határok, melyek közt az ember lakhatik, föltalálhatók a földgömbön, az éjsz. szél. 84°-a s a déli szél. 79°-a között, s e területen belül is csak körülbelül 7000 méter magasságig. Sokkal kiterjedtebbek azonban azok a vidékek, melyekről a hideg, szárazság, meleg vagy az éghajlat befolyása alatt álló életföltételek, növények, állatok hiánya vagy más természeti akadályok az ember ottan való megjelenését s állandó ott időzését nem teszik ugyan abszolút lehetetlenné, de igenis akadályozzák és megnehezítik. Így szabja meg a klíma az emberiség elterjedésének határait a földön, mely határokat az ember nem hághatja át soha s a káros klímának az ő szervezétére gyakorlott romboló, pusztító hatása nemcsak hogy kizárja őt a föld bizonyos helyeiről, hanem még azon a nagy területen belül is, melyen mint magas szervezetű s a természethez alkalmazkodni kiválóan tudó lénynek, ki valamennyi állatot felülmúl vándorlási képességében, — abszolút elterjedése lehetséges, szűkebb határok közé szorítják, melyek közül nem mozdulhat ki a nélkül, hogy életét és egészségét gyökeres megromlásnak ki ne tenné.

Ha az ember más klíma alá vándorol, egyszerre megváltozik körülötte minden; más lesz a lég, melyet beszív, más az éltető nap fénye és melege, más a hely és annak természete, éghajlata, más állatokat és növényeket, más életföltételeket talál; — le kell mondania megszokott táplálékairól,

Ösmeretesekek közép Amerika sárgalázás, a tropikus Afrika tikkasztón forró s a melanézi szigetek rekkenő nedves klimái; a tudomány az évszakok és nappalok járását egészen újnak, idegenszerűnek találja, munkája beosztásának sikeres keresztül vitele végett előbb tanulmányoznia kell a természetet és annak tüneményeit, hogy a megváltozott viszonyokba beleélje magát; szóval mindenütt és mindenben, a hol, vagy a hova csak azelőtt élete szükségleteinek kielégítése céljából fordult és könnyen boldogult, mindennütt és mindenben újat és szokatlant talál, s ha már bizonyos idő eltelte után szerzett keserves tapasztalatai árán meg tudta is teremteni új szerepkörét, szervezete nem tud a klimához alkalmazkodni, s annak zavaró hatásai előbb-utóbb tönkre teszik. Ugy, hogy az ember egyik égöv alól át akar menni a másikba, azt csak hosszú, fokozatos szoktatás után teheti egészsége veszélyeztetése nélkül; s ha szervezete erős, rövidebb hosszal ideig megbirja e változásokat, de egyszerre csak sorvadni, betegeskedni kezd s biztosan elvesz, ha tartózkodási helyét megváltoztatni s így helyzetén javítani nincs módjában.

Ezért mondja Proctor, hogy »maga az ember is, noha páratlan módon bírja azt a tehetséget, melynél fogva biztosan elviseli az éghajlat, táj és körülmények tökéletes megváltozását, bizonyos mértékben mégis korlátozva van vándorlási képességében. Az angol p. eltűri a forró égöv legőgetőbb hevét, vagy az északi és déli sarkvidék legcsikorgóbb fagyát; de nem kísértheti meg biztosan, hogy a föld bármely táján maradandó gyarmatot alapítson. Az indiai angolok kénytelenek gyermekeiket Angliában neveltetni, ha azt akarják, hogy azok erősekké és kitartókká váljanak; ahhoz meg alig fér kétség, hogy ha ezer ide való férfi és asszony Indiának valamely vidékén letelepednék s az ottani lakosokkal össze nem kelne, néhány század multával mindnyájan, az utolsó párig elpusztulnának«.*

S ez így van valóban s csakis az ember azon tehetségéhez szólhatunk hozzá, melynél fogva »biztosan elviseli az éghajlat, táj és körülmények tökéletes megváltozását«. A gyarmatalapítások, tudományos expedíciók története számtalan szomorú példával igazolja, sajnos, az ellenkezőt. Hány utazó veszett el távol hazájától, idegen földeken, a forró és hideg égövek gyilkos éghajlata alatt, epidémiák, lázas betegségek, bőrbajok skorbut s más nyavalyákban!

* Proctor id. művében, u o.

sok bajnokát döntötték azok korai sirba. Tudjuk, hogy a forró öv alatt európai nő nem bírja ki a szülést s hogy európai szülőktől származott gyermeket a tropikus öv alatt fölnevelni a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Említsem-e, hogy a Panama vasút építése több, mint 10,000 ember életébe került? s hogy a tropikus öv némely tájain az epidémikus betegségek egész nagy néptörzseket törölnek ki nyomtalanul az élők sorából? Hiszen Schlagintweit is, ki pedig évtizedeken át volt ott, egész másképp nyilatkozik Indiáról s azt mondja, hogy »az indiai klíma az európaiakra nézve elviselhetetlen; a gyermekek hamar elvesznek. Ezer, európai szülőktől származott csecsemő közül az első életévében elvesz 550 fiu és 530 lány. Régebben azt hitték, hogy 17—21 éves ifjak kibírják a klímát; de ennek valamennyi katonai és polgári hatóság adatai ellentmondanak; — nem gyermekeket, hanem erős embereket kell ide hozni. Az európaiak e vidékeken csak a tropikus népekkel való összeházasodás után tarthatják fenn fajukat.« Az ország klímájának az európaiakra való borzasztó hatását eléggé bizonyítja az, hogy vannak Indiának oly területei is, és pedig nem kis kiterjedésűek, p. a. Katsch vidék, melyek »nedvességgel telített tikkasztó levegőjében a forró évszakban az ott tartózkodás néhány óra alatt biztos halált von maga után.

Ily sajtáságos irányadó és fejlesztő hatása van a klímának a föld minden égöve alatt az ottan lakó lakosok életére, állapotára és művelődésére egyaránt. Ugy, hogy a mint a klímát osztályozzuk egy forró, két mérsékelt és két hideg övre, úgy osztályozhatjuk az ezen övek alatt fejlődött művelődést is; azaz beszélhetünk tropikus, poláris és mérsékelt övi kultúráról, melyek, mint azt Ratzel oly szépen mondja, ép oly szalagszerűen, egymással egyenközüen haladnak körül a földgömbön, mint magok a nagy természeti övek, az ő befolyásos éghajlatukkal s azok általános jellemvonásai is csak ott változnak meg, hol magának a klímának természete is megváltozik. Ezen öveket bátran nevezhetjük kulturoveknek; bár mint látni fogjuk, ez elnevezés leginkább csak az északi mérsékelt övet illeti meg. Így foly be a klíma az emberek élete módjára, munkájára, szóval testi és szellemi életére is egyaránt.

Az éghajlat ez irányadó, jellemző módon fejlesztő hatásait

* Emil Schlagintweit »Indien in Wort und Bild«. I köt. 4. 52. 74 és 76 l.

röviden magyarázgatta már Krisztus előtt néhány századdal a görögöknél Hippokratés azóta századunkig igen kevesen. Foglalkozott velök a múlt század végén Montesquieu; századunkban Buckle, Reclus és mások.

Nézzük most külön-külön az egymástól oly annyira különböző övek természetét, éghajlatát, s mutassuk ki ama hatásokat, melyeket azok az emberre s annak művelődésére gyakoroltak, a melyek oly különbözővé tették azt az egyes övek alatt, melyekben más és más volt az emberiség viszonya a természettel s a lét tárgyai és tüneményeivel szemben.

I. A hideg égöv alatt igen szomorú, hogy ne mondjuk, kétségbeejtő az ember helyzete s elhagyatott az ő állapota. Az örök hó és jégmezőkkel födött rideg magányok egén még a napjárása sem olyan, mint nálunk. Hetekre, sőt hónapokra eltávozik a nap az égről, mintha csak tudná, hogy e vidékek lakói úgy sem élvezik áldásait, s viszont hetekig és hónapokig fent van az égen, mintha e tartós föntlételeivel akarna segíteni sugarainak a nagy ferdeség folytán oly gyöngye határain. Alacsony ivekben kering a látóhatár alján, mintha félne a magasból megtekinteni ama szomorú tájakat, melyeken épen azért oly silány az élet, mert azok oly keveset élvezhetnek az ő reánk oly bőven pazarolt áldásaiból. A hosszan tartó nappalok és éjjelek bekövetkezését a hónapokig tartó szürkület csodálatos tüneményei előzik meg s az éjszakák idején az északi fény kísérteties világa dereng e komor kinézésű, sivár földek felett, melyeken oly lassú, vontatott fejlődésű minden. Tudjuk, hogy vannak helyek, hol a fagyás egész éven át tart s a hol, mint már a római költő mondá:

. . . . . stat glacies iners .

Menser per omnes . . . . .*

Nagy zivatarok és hófergetegek tombolnak e vidékeken s mohok, zúzmók és más kryptogam növények, törpe bokrok s általában igen szegényes flóra tengeti életét, mely a létért: »küzdni már kifáradt«. s vajjon minő küzdelme lehet hát itt a léteért az állatvilágnak, e mostoha, rideg világban? melynek egyes vidékein Észak-Amerikában — 57° C. Ázsiában Szemipalatinszk közelében — 58° C. Nisnij Udinszk közelében — 62° C. sőt Gmelin szerint ugyancsak északi Ázsiában — 84° C. a hideg. ** Észak-Amerika sarkvidéki szigetein

* Horac. Carm. II. 9.

** Reclus »A föld és életjelenségei«. II. 402. l.

és keleti Szibériában január hó közepes hőmérséklete — 40° C. * A Greeley expedíció adatai szerint a Lady Franklin öböl vidékén az 1882. év. febr. havában — 52° C. volt a hideg; a nap okt. 14-én áldozott le és csak a következő évi febr. 26-án kelt föl ismét, az éjszaka tehát 135 napig tartott. **

A sarkvidékeken igazában csak egy 9 hónapos tél és három hónapos nyár van, mely azonban szintén igen hűs. S a hol az éghajlat ily mostoha s a növény és állatvilág s más egyéb, szintén a klimától függő életföltételek ily kedvezőtlenek, a közlekedés oly nehéz; a hol a természet az embert az év legnagyobb részén át kunyhóiba zárja; a hol a talaji viszonyok is olyanok, hogy a föld megművelésére még csak nem is gondolhatni: mit várhatunk ott az emberiség művelődésétől?

Csak imitt-amott szórványosan egyes csapatokban élnek az emberek ezen rideg tájak hozzáférhetőbb és védettebb helyein, (a déli sarkvidék egészen lakatlan) s nyomorútan tengenek a klímabénító hatása alatt, melytől nagy nehezen és sok veszéllyel tudják kicsikarni életöknek, ha nem is minden, de legalább igen sok napját. Jobbára a partvidékekre építik kisded lakait, kőből, fából, hóból vagy jégből, a hol és a mi rendelkezésükre áll, ha más nincs, szarvas agancsokra erősített állatbőrökből. Kezdetlegesek és gyengék a lakások s azonfelül ha hó és jégből vannak, újra kell azokat minden télre megcsinálni, mert a nyári nap elolvasztja azokat. Szűk nyíláson át juthatni e kis yourtokba, mely rendesen délfelé néz, honnan a tengeri áramlások és szelek még némi életet hoznak a jeges hónapokra. Bent a kunyhóban köröskörül hópadok vannak, befödve mindenféle kezek ügyébe eső tárgygyal, fűvel, bőrökkel stb. Itt e kunyhókban húzzák át azt a hosszú éjszakát, melynek úgy látszik mintha soha sem akarna vége szakadni. Mindenüket ott tartván, lakóhelyeik csakhamar piszkosak és bűzösek lesznek, mert ott hever hónapokon, sőt néha a fa és kőházakban éveken át is ama teméntelen táplálék, melyet az inség és berekesztés keserves napjaira már jó előre be kell szerezniök, hogy nyomoruságos életök folyamát továbbra nyújthassák. S a sok szemét és piszok mellett a bűdös hús és avas zsir szaga füledtté teszi lakásuk levegőjét.

Táplálékaik a legzsírosabb tápanyagok. Már Buckle tani-

* Ratzel »Anthropogeographi« 303. l.

** »Földrajzi Közlemények« 1884. 439. l.

totta, hogy minél közelebb lakik valamely nép a sarkvidékhez, annál széneydúsabb, vagyis a testet annál jobban fűtő tápanyagokra van szüksége s ezeknek a népeknek, a kinnél a fa sokkal ritkább és becsesebb, mintsem hogy azt tüzelésre, testök külső fűtésére használhatnák, a legzsirosabb tápanyagokkal kell fűteni testöket, hogy annak a mienkhez hasonló melegét fenntarthassák. A trópusokon belül ily táplálék rövid időn véget vetne az életnek, míg a sarki népek egyenesen ezekre vannak utalva s marok számra eszik a rozmárok és halak zsirját, mindenféle alakban, nyersen, olvasztva, frissen, avasan s nagy darabokban fogyasztják el a czethal-szalónát, a döglött czetek húsát s a kövér, zsiros, néha félig rothadt rozmárhúst. Charlevoix szerint az eszkimó név is annyit jelentene, hogy »nyers húst evő«, a tungúzok font számra isszák az olvasztott vaját s a grönlandiak »gyöngéd gyermekei« egész nagy darab rozmárzsirt vagy hájat nyelnek le egyszerre.* Nagyon szeretik a velős részeket is. Sok helyütt megesznek minden állatot, halat, csigát, tengeri tüskés állatot, még akkor is, ha már félig el van rothadva. A grönlandiak, ha a tenger vize döglött czethalat vet ki a partra, messze földről összehívják társaikat nagy lakomára. A patagónok ló, guanakó, strucz, madarak, fókák és halakkal élnek s a tűzföldiekről, kiket sok utazó az emberiség legcsenevészebb törzsének tart, azt írják, hogy »borzasztó bűdös fókabőrbe voltak öltözve s némelyek rothadásnak indult nyers húst ettek feltűnő jó étvágygyal és teljes megalégedéssel.** A szükség nem ritkán emberevésre is kényszeríti őket; el volt ez terjedve déli Amerika vad népeinél s az eszkimóknál is egyaránt. Növényi tápanyaguk kevés van; mindössze némi gyökerek, bogyók, különösen áfonya bogyók és gombák; míg észak népeinél, a hol már gyér a növényzet, a leölt rénszarvasok gyomrából és beleiből szeretik kiszedni a már félig megemésztett mohokat, zúzmokat és füveket s az eledel e nemét úgy az eszkimók és grönlandiak, mint a csukcsok is, a mint erről Nordenskjöld tanúskodik, nagy nyalánkságnak tartják.

Nagy kedvelői a szeszes italoknak, mert szervezetük megkivánja; már Montesquieux tanítja, hogy a részegségre való hajlam a sarkok felé növekedik;*** hasonlót látunk Wallacenál is, kinek »Russiá«-jában azt olvashatjuk, hogy Oroszország poláris népei »egy ital pálinkáért mindenre képesek.« E tekintetben azonban

* Peschel Oscar »Abhandlungen zur Erd- und Völkerkunde.« I. 373, 374. l.

** Lubbock »Történelem előtti idők« II. k. 204. l.

*** »A törvények lelkéről.« Pozsony. 1833 II. kötet, 11. l.

sok szükségét szenvednek; ezt mondani is fölösleges, a szükség náluk ital dolgában annál nagyobb, mert a víz, a mi fő italunk e vidékeken sokkal ritkább és becsesebb, mintsem hogy azt mosdásra használhatnák. A vizet itt hó és jégből olvasztják, melyhez sok meleg kívántatik s ha valaki tűzre nem bír szert tenni, e hó és jégvidékeken épúgy meghalhat szomjan, mint a sivatagon; s a szomjuságot nem olthatni hóval, vagy jéggel, mert azok az ember nyelvét és száját úgy égetik, mintha marószerek volnának.* Az ivóvíz készítését tehát a nőkre bizzák. A tüzet inkább főzésre, világításra, ruhaszárításra és hóolvasztásra használják, mint testöknek melegítésére; ez némely utazó szerint eszökbe sem jut. Csak picziny lámpájok tüze melegíti gunyhóikat; de erre nincs is nagy szükség, mert sokan vannak ott együtt. Edényeik fából és kőből vannak s így ételeiket tűzön nem főzhetik és süthetik, hanem izzó kövekkel sütik és izzó kövekkel melegített vízben főzik azokat s kormos, piszkos ételük bizony nem igen étvágygerjesztő, különösen ha hozzágondoljuk azt, hogy fazekaikat és bográcsaikat soha ki nem mossák, e dolgot a kutyák végezvén el helyettők.**

Táplálékaikat vadászat és halászáttal szerzik meg s jóformán ez egyedüli foglalkozásuk, a mely minden idejüket igénybe veszi, a melyre igen rá vannak szorítva, mert ha a kellő időben elegendő vadat elejteni és a szükséges mennyiségű ételmi szert beszerezni elmulasztották, rettenetes inségek és pusztító éhség üt ki köztük, százával szedve áldozatait. E foglalkozásaikat ugyanis csak nyáron üzhetik, midőn szabad a kijárás és van vad is elég; néha a madarak is nagy seregekben feljönnek ilyenkor e vidékekre s lőhetnek, vagy foghatnak belőlük annyit, a mennyi nekik tetszik; — télen azonban a klíma nem engedi meg a vadászatot s ha akkor nincs eleség, akkor végpusztulásnak néznek elébe, hacsak jeges medvék nem tévednek kunyhóik tájára, hogy azok elejtésével nyomorúlt életöket tovább is fenntarthassák. Ezért is a lakosok, kiket a kemény tél különösen január, február és márczius hónapokban kunyhóikba szorít, a nyári hónapokban lázas igyekezettel halásznak s kénytelenek nyomorúlt életöket lépten nyomon koczkára tenni, hogy télire való eleségüket megszerezzék. Ezért is bátran szembeszállnak a fókák, rozmárok és veszedelmes jeges medvékkel s nyomorúlt kis bőrcsolnakaikon bátran kimennek a tengerre, szembenézni veszedelmes ellenségeikkel s nem ritkán a halállal; mert a megsebesített

* Lubbock II. 163. l.

** U. o. 164 l.

rozmár veszélyesen védi magát s nem ritkán összetöri nagy agyaraival a jégtablát, melyre üldözői követték. A jeges medvével is bátran szembeszállanak, ha az maga van; fegyverök a dárda, de nagy segítségökre van a kutya. Midőn az állat támadásra felegyenesedik, belédöfik dárdájokat. Sokan vesznek el e veszedelmes vállalatokban, melyekben különben igen ügyesek és vakmerők; de rá vannak kényszerítve a táplálékszerzés e veszedelmes módjára s télire nagyon sok eleséget kell beszerezniök, hogy szükségét ne lássanak.

Minden eszközük csont, fa, kövek és állati részekből van, még fegyvereik és szánjaik is. Ez utóbbiakat néhol czethalak állkapcsából, rénszarvas agancsokból is készítik s hogy mily nyomorúságos viszonyok közt élnek néhol e népek, azt eléggé láthatjuk abból, hogy Ross kapitány Boothiában oly szánokat is látott, melyek talpai hengeridomilag összerakott, bőrökbe takart s aztán összefogyasztott lazaczból állottak. * Ruháikat is állatbőrökből készítik, rendesen fóka, rénszarvas, medve, vagy madárbőrökből, czizmaikat pedig fokabőrökből. Még alsó ruháik is szőrös és tollas állatbőrök; ruháik piszkosak, zsirosak és bűdösek s csakúgy hemzseg bennök a tetű. **

Fölötte nagy hasznát veszik házi állataiknak, melyek nélkül meg sem élhetnének e mostoha vidékeken. Fő házi állatuk a kutya, melyet vadászatra, halászatra s a szánok húzására is használnak, igen megbecsülnek s csak végső szükség esetén ölnek le, hogy húsukat megegyék. Már Ibn Batutának feltűnt, ki megfordult Szibéria hólapályain, hogy mennyire szeretik az ott lakó népek kutyáikat. Európa és Ázsia sarkvidéki népeinek nagy kincse, mondhatni, mindegy a rénszarvas, melyet Amerika poláris népe úgy látszik elvadítottak maguktól, mert náluk mint háziállat mindekkoráig sehol nem jön elő.

Ime a sarkvidéki népek életmódja! Önmagától érthető, hogy a létért folytatott e nagy és nehéz küzdelemben jóllétük emelésére, életük kényelmessé tételére s szellemi előhaladásukra még csak nem is gondolhatnak. S csoda-e ily körülmények közt, midőn az ég jóf ormán barátságosan nem mosolyog rájuk soha, hogy a természet e mostoha gyermekei még csak nem is sejtettek egy felettük uralkodó jótékony hatalmat; csoda-e, hogy vallásnak, bálványimádásnak, vagy egyáltalában olyan szertartásnak, melyről azt mond-

* U. o. 170. l.

** U. o. 173. l.

hatnók, hogy ilyesmi akarna lenni még csak nyomára sem akadunk náluk, épúgy, mint a patogónok, fuegóiak, vagy más, az északi hideg égöv alatt tanyázó népeknél;¹ — csoda-e ha világnézetük komor, kedélyük nyomott hangulatú, borongós, mint magok a sarki tájak; — s csoda-e végre, hogy itt az ember — ha már házi állatait is oly lényeknek tekinti, melyektől étele függ s a barátság bizonyos érzetével öleli azokat magához, — mondom, csoda-e akkor, ha az ember embertársaira való utaltságát, felebarátaira való szükségét sehol a világon annyira nem érezi, mint a föld ezen vidékein? — Nem csoda az valóban; s a létért folytatott nagy küzdelemben megtanúlják ösmerni az élet becsét s megbecsülik úgy a maguk, mint embertársaik életét. A kunyhókba beszorított törzsek őszinte, igaz és nyílt szívök egész szeretetével ragaszkodnak egymáshoz. Csendes, békeszerető emberek, kiknek a háborúra nemcsak eszközeik és fegyvereik nincsenek, hanem még szavuk sincs.² Szeretet honol mindenütt kunyhóikban, melyek reájok nézve az egész nagy világot képezik; becsületesek, jószívűek, nemeslelkűek és megbízhatók s ez erényeket az utazók egyaránt magasztalják; sőt Parry bizonyos lelkesedéssel, ünnepélyes hangulattal nyilatkozik felőlük, midőn azt írja: »bizton merem állítani, hogy mióta fedelük alatt tanyáztam, nem ösmerek népet, melyre inkább rá merném életemet, vagyonomat bízni, mint épen az eszkimókra.«³

E népek nagy eltompultsága határozottan az éghajlat hatásának tulajdonítható be. Az izlandi népesség $\frac{1}{25}$ -öd része megfagy, hózivatarokban pusztúl el, vagy vízbe fúl halázzat alkalmával. Ép ennyi vesz el minden évben szűk légzés miatt.⁴ Pusztító éhségek nagyban irtják e kegyetlen természetű vidékeken a népeket, hol az ember még talán kibírná a hideget; de életforrásai igen gyérek s táplálékai nehezen és nagy veszélyvel szerezhetők meg sok esetben. A tenger állatvilága nélkül p. bátran elmondhatjuk, hogy a terjedelmes Grönland gyér 10.000-nyi népessége közül 1000 sem tudna megélni.⁵

Ezen öv éghajlatának az emberi szervezetre való hatásaiból

¹ Crantz, Graham, Parry, Ross, Richardson és Nordenskjöld egyaránt megerősítik ezt. L. Lubbock id. m. II. 173.

² Lubbock II. 176.

³ Three Voyage for the Discovery of a North-west Passage V-ik köt. 13. lap.

⁴ Ratzel »Anthropogeographie.« 310, 311. l.

⁵ U. o.

annyit tudunk, hogy tartós alacsony hőmérsék mellett az ember bőre összezsugorodik, az idegek végei visszahúzódnak a bőr felületétől, melyre eredetileg tapadva vannak s a vér ennek folytán, mivel a legvégső vékonyabb edények nyílása még szűkebb lesz, nem terjesztheti ki czirkulációját a test perifériális részeiig; meg a pórusok is bezáródnak s megszűnik a közlekedés a külső levegővel. Így a tartós hideg az érzést nagyban csökkenti s végre teljesen meg is szünteti. Így az eszkimók törött üvegeken és hegyes köveken járkálhatnak a nélkül, hogy fájdalmat éreznének. Mivel pedig a mi szellemi életünk, épúgy, mint testi életünk is szorosan összefügg a mi fizikai érzésünkkel, az arktikus és antarktikus népeknél bizonyos állatias eltompultságot találunk.*

Ebből magyarázhatni meg azt is, hogy a tűzföldiek, patagónok, eszkimók, szamojédek és csukcsok s más sarkvidéki népek is néhol tartós hidegben is egészen meztelenül járkálnak a szabadban s egyes helyeken a gyermekek is anyaszült meztelenen növekednek föl e hideg tájakon. A természet mostohaságával szemben nagyon érzik tehetetlen voltukat s akaratarejök igen kevés; elhatározásaikban fölötte tétovázók s minden legkisebb öröm, minden legcsekélyebb szórakozás vígságot kelt bennök s vajjon csodálkozhatunk-e ezen? mikor ott az örök hó és fagy hazájában oly rideg, oly örömtelen, szenvedésekben oly teljes, mostoha, és semmi, de semmi vágyat ki nem elégít az élet.

II. A forró égőv alatt, mely a naptól a legtöbb fényt és hőt kapja s a hol a nap sugárai függélyesen esnek a földre s ennek folytán fényök, hevők és vegyi munkásságukat a legnagyobb intenzivitással fejthetik ki, a földi élet a legnagyobbobbszerű kifejlődésében virul s az állat és növényvilág itt érte el a földön jelenlegi fejlődése netovábbját. Éghajlata tikkasztón forró; a legnagyobb meleg van belső Afrikában és Arábiában, hol az évi közepes melegség 35° C. Az egyenlítő két oldalán $25-30^{\circ}$ C.; ennél azonban egyes helyeken bizonyos időben még sokkal nagyobb meleget is találtak; — így Duveyrier a Szaharában 67° C. meleget észlelt, mások 70° -ot, míg ugyanott az árnyékban — 10° -ot mutatott a hőmérő.** Mily merő ellentét, mily erőszakosság egy helyen! Tulajdonképeni évszakok, azon értelemben, a hogy mi veszszük azokat, a forró égőv alatt sincsenek; a tartós nagy meleg, mely az év legnagyobb részén át kinezégető hatásával, csak az úgynevezett esős téli hónapokban

* Peschel Oscar »Abhandlungen zur Erd- und Völkerkunde«. I k. 374 l.

** Reclus »A föld és életjelenségei«. II. 523. l.

lesz enyhébb ; s kiváló szerencséje ez övnek, hogy a nap 12 óránál tovább soha sincs a láthatár fölött, mert nagy hevével huzamosb ideig hatva, tönkre perzselne mindent. A forró égöv alatt gyorsan fejlődik, él és változik minden. A nappalok és éjszakák itt a legrövidebbek a földön ; a nap a láthatár síkjára függélyes ivekben halad az égen s ez okozza azt a nevezetes tüneményt, a mely minden mérsékelt övi utazót meglepett, a ki először került a forró égöv alá, hogy t. i. a nappalokat az éjszakák s ezeket viszont a nappalok egyszerre követik, jóformán minden szürkületi tünemények, minden átmenet nélkül. S ép így megy végbe a télnek nyárba s a nyárnak télbe való átmenetele is, rohamosan, mintegy erőszakkal s az esős téli évszak a perzselő nyári hőség után rohamosan, egyszerre köszönt be, rettenetes, nálunk szokatlan menydörgések, égi háborúk s oly hatalmas záporosók kíséretében, melyeknek egyszerre lezuhogó vizével a nálunk egész éven át lehulló esőmennyiség sem ér fel. Ismerjük Humboldt Sándor mintaszerű leírásából Dél-Amerika éghajlatának e rohamos változásait s hogy mégis fogalmat alkothassunk annak gyorsaságáról, India éghajlati változásaira vonatkozólag idézhetjük Schlagintweitnek már fönnebb említett nagy művéből, hogy Indiában »a hőmérséklet és növényzet átváltozása a monszuni esők következtében oly rohamos, mintha nálunk a kihalt telet egy varázsütésre a legvirulóbb tavasz váltaná fel.« *

A minden növényzet nélküli kopár sivatagok s a legbujább tenyészetű tájak váltakoznak egymással a forró égöv alatt. Az éghajlat tikkasztón forró ; e forróság magában véve szintén lankasztó, bénító hatású ugyan, és a lakosságot a hosszas, kitartó munkára képtelenné teszi, de az utazók általában azt mondják, hogy a tikkasztón forró klíma még sem bénít oly nagyon, mint a forró nedves klíma, mely azonfelül még igen egészségtelen is. (Példát látunk az előbbi esetre a sivatagok fürge lakóinál ; az utóbbira bárhol is a mocsáros, vizekben gazdag alacsony tropikus tájakon.) A roppant folyók, nagy tavak és óriás mocsaraknak partjai, melyek buja növényzettel földvék, hatalmas fészkei a bomlásnak, korhadásnak — mondja Emery egy helyütt — s azok vidékén az embert örökös lázak gyöttrik s hamar utóléri a halál. ** A nedvesség azonkívül néhol hónapokon át megakasztja a forró égöv alatt a közlekedést s ilyenkor egész nagy tájak merülnek víz alá. Sajátságosak

* Emil Schlagintweit id. munkája I. köt. 2. l.

** A növények élete. 611. l.

a tropikus öv őserdői is, melyekben a fák törzseit úgy összeszővik a kúszó növények, liánák, hogy azokon át nem hatolhat senki, s ha az utazók, vagy vadászok utakat, ösvényeket vágnak is azokba, a míg bele nem fáradnak, bárdjaikkal, a liánák minden vágott sebéből nyomban gyökerek fakadnak, melyek néhány nap alatt a talajt elérik, abba befurakodnak, ott gyökeret vernek s még jobban be lesz nőve az ösvény, melyet vágtak, mint azelőtt. Azoknak a növényeknek szívós életén nem képes erőt venni az ember.* A forró öv tavi és mocsári növényzetének áthatolhatatlan voltáról s arról, mint a közlekedés nagy akadályáról már Seneca is megemlékezik, midőn leírja a Néró által Afrikába, a Nilus eredetének kikutatására kiküldött expedíció történetét.**

A rendkívül gyorsan fejlődő, örökké munkás, lázas erővel dolgozó tropikus természet ölében egészen lényegtelen lényynyé leszen s alig tűnik fel az ember. A természet dúsan kedveskedik neki mindennel, fedezi bőven az ő szükségleteit s közreműködik abban, hogy élelmére, ruházatára, lakóhelyére kevés gondot fordítson. Az éghajlati viszonyok úgy hozzák magukkal, hogy könnyen el lehetnek a nélkül, hogy ezek megszerzésében valami nagy fáradsággal kellene munkálkodniok; a hol épen szükség van lakásra, vagy ruhára, ott áll előttük a buján tenyésző növény világ, ezer meg ezer féle fajával, azokból kieligithetik e tekintetben nyilvánuló szükségleteiket. De a hol még ezekre sem ösztönte a természet az embert, ott alig jutott annak eszébe a munka s már az első spanyol felfedezőknél föltűnt, hogy mily gondtalanul és dologtalanul élnek a tropikus Amerika népei.***

Igy tehát a forró égövnek a természet ölén melegengetett lakója nem törődik azzal, a mi a sarkvidéki népeknek a legnagyobb gondja s élete veszélyeztetése: t. i. az élelemszerzéssel. A forró égöv alatt az emberi testnek melege sokkal könnyebben megmarad s az embernek teste belső fűtésére, a test állandó melegének fönntartására, mivel a test kívülről nagy hőségnek van kitéve, korántsem kell oly zsíros táplálékokat használnia, mint a sarki tájakon. S hogy ezt ott korán belátták, annak bizonyítékait már a Mózes törvényeiben megtaláljuk, melyek tiltják a disznóhúsevést s Mohamed törvényei a szeszes italok élvezetét. A forró égöv alatt nem a fűtő szénenyben, hanem élenyben gazdag eledellekkel kell

* U. o. 657. l.

** Quaestiones naturales, Lib. VI. cap. 8.

*** Peschel »Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen.« 137. l.

élnie az embereknek s ott vannak a tropikus öv alatt soha ki nem fogyó gyümölcsök, melyek egyik fő alkotó része, a keményítő, élenyben kiválóan gazdag. A természet e tekintetben csodálatos nagyszerűséggel rendezte be a földet; a sarki égövek alatt a táplálékot nyújtó magasabb rendű növényzet egészen hiányzik s nevezetes, hogy ott valóban e tápanyagokat nem is igényli az emberi szervezet; nálunk a növényélet tavasszal virul, nyáron és ősszel gyümölcsözik, mintha csak jelezni akarná a természet, hogy nyáron mi is inkább ez eledelekre vagyunk utalva, míg télen a természet növényvilágában nincs keresni valónk, zsirós, fűtő szénenydús tápanyagokat eszünk mi is. A forró évöv alatt pedig örökösen virul a tenyészet s az év legnagyobb részén át gyümölcsöznek a fák, cserjék, bokrok. Az ember terített asztalt talál a természetben mindenütt.

Igy hat a klíma az ember dologtalanságára. Már Hippokratés tanította, hogy »ily természet mellett a hősiesség, munkásság, bátorság és kitartás nincs meg a lakosokban, hanem az önkény uralkodik azok felett mindenütt.«* — Montesquieu x szerint: »a forró égöv lakóinak nagy félénkséget és csodálatos képzelő erőt adott a természet; s ezen országokban, hol a szerfelett való hévség az embert ellankasztja s szinte megfojtja, a nyugalom oly gyönyörűsége s a mozdulás olyan kínos.«** S az angoloknál Buckle is szépen kimagyarázta, hogy miként fejlődött ki azok természetéből s azoknak az ottani népekre való bénító, lankasztó hatásából a forró égöv alatt a despotizmus. S valóban itt, a fénynek és illatoknak és verőfényes hazájában, hol

»Enyhe árnyék kínál nyugalommal
Ragyogó délnek tikkasztó hevében,«

mondom itt, hol a klíma oly melengető, hol a talaj oly buja, hogy egy éven át többször is terem, hol az élet, a megélhetés minden feltétele bőségesen meg van, úgy, hogy az embernek szükségei nincsenek, munkálkodnia nem kell s mégis könnyen megél, sok mindenféle körülmény működött közre abban, hogy, — mint Reclus mondá, — »az ember az ő eredeti nehézkességében, gondatlanságában és vele született tunyaságában megmaradjon.«

S épen ezért, mert nem tanulta meg e vidékeken az ember, hogy mi a létért folytatott küzdelem,

* »A levegő, víz és a helyek.« V. fej. 21.

** »A törvények lelkéről.« II. köt. XIV. k. 11. és 16 l.

nem is tudja méltányolni az életet, sem a magáét, sem embertársaiét. Nem törődik életével, nem búsul ha meghal s míg a sarkvidéki népek rajongnak gyermekeikért és családjukért s a sanyarú körülmények és nehéz megélhetési viszonyok közt is annak örülnek, ha minél több gyermekük van: addig a forróövi népek azt sem tudják jó formán, mi a családi szeretet s ha már egy két gyermekük van, kiket egy s más dolgaik elvégzésére, kevés munkájuk könnyítésére mégis csak felnevelnek, a többit megölik, szántsándékal elvesztik; most, mint mondják, később terhükre válhatnának azok. Sőt még magok az élők is oly kevésbé ragaszkodnak az élethez, hogy úgy látszik, mintha nem is tekintenek azt áldásnak s ezrenként áldozák fel életüket, ha babonáik úgy kívánják. El se hinnénk, ha tökéletesen hitelt érdemlő tanúbizonyosságok nem hozták volna hírül a tropikus öv bizonyos tájairól, hogy sok helyütt, különösen az öregek és betegek, be sem várták életük végét, hanem megkérték fiaikat, rokonaikat, hogy irántuk való szeretetből üssék agyon, vagy temessék el őket elevenen, hogy nagyon öregen, vagy nagyon betegen ne jussanak a más világra, mely képzeletök szerint ott kezdődik, a hol a földi élet végződik. S e szokások divatoztak déli Amerikában, Afrikában; de legrettenetesebb mértékben Indiában s a melánéziai népeknél a csendes óceánon, különösen a fidsi szigeteken, a mint azt Williams és mások megírták, mely hitelt érdemlő misszionárius szerint, ki évtizedeken át lakott e népek közt, azoknak e hite, vallásos meggyőződése oly mély vala, hogy ha a fiúk apjuk e kívánságát teljesíteni elmulasztották volna, azt egyértelműnek vették volna az apagyilkossággal. S az emberek a mély hite a természet velök való sajtós viszonyában gyökerezik; ugyanis, — mint azt Reclus oly szépen mondja: — »az ember itt nem mer ellenszegülni a természetnek, sőt nem is gondol erre; meghajlik a hatalmas természet fönnsége előtt, mely haragjában igenis rettenetes, életjelenségeiben igenis változatos s folyásának változásaiban igenis szabályos, hogysen az ölébe helyezett gyöngye lény az ő rabszolgájává ne válják. Imádja is a természetet minden jelenségeiben, az égető napsugarakat, a menydörgő felhőket, a vadállatokat rejtő erdőket és mindent, a mitől fél, vagy a miről azt hiszi, hogy halálát okozhatja.«*

A ruhátlanág, illetve a test meztelensége nagy mértékben közreműködött a forró égöv alatti embereknél abban, hogy e népek

* Reclus »A föld és életjelenségei« II. k. 522. l.

erkölcsi megromoljanak s sehol a világon, az ember erkölcsi tekintetben oly mélyre nem sülyedt, kicsapongásai, gyermekgyilkosságok, nők lealacsonyítása, fajtalanságok, emberevés s az emberi élet, szabadság és jogok semmibe vevése által magát annyira meg nem alázta, mint a forró égöv alatt, mely égöv lakóinak különben nagy szerencsétlensége az a munkátlan és tunya életmód, melyben az őket annyira dédelgető anyatermészet ölében felnövekednek. Még szerencsésebbek azok a népek, melyek ott egymással háboruszkodnak, mivel ez némiképen mégis csak megedzi őket; de a hol e versengések, e háborúk sem fordulnak elő, ott az emberek annyira elcsenevészednek, testök lelkök annyira elsatnyúl, hogy az európaiak pusztja megjelenése, a civilizációnak mintegy érintésére egyik a másik után pusztul ki a föld színéről.

III. A mérsékelt égöv a tulajdonképeni évszaki változások hazája, a földi klíma szélsőségeinek kiegyenlítődési helye, melyben a poláris és sarki vidékek erői és tünetényei egyesülnek s egy esztendő lefolyása alatt oda varázsolják szépen folyó egymásutánban a földi klímának minden árnyalatát, még pedig borzadalmasságaitól és erőszakosságaiból menten, kellemes változatossággal s olyan gyöngédséggel, mely a természeti erőknek csakis e nyájas, enyhe és mosolygó égöv alatt sajátjuk. Csak a mérsékelt égöv költői dalolhatnak ősziről és tavaszról, kizöldülő és letarlott virányokról, távozó és érkező madárseregekről s a természet halála és feltámadásáról; mert a négy évszak s azoknak kellemes váltakozása, mely az emberiségre oly nagy jelentőségű, csakis a mérsékelt öv kedvezménye. Nagyon jól tudta azt már Herodot, hogy mit mond akkor, midőn ezeket mondá, hogy: »a világ végének (Indiának) a legszebb javak jutottak osztályrészül: nekünk pedig mindenek előtt az évszakok változásai.« S Hippokrates is tudta és tanította az évszaki változások eme nagy és mélyreható befolyását, midőn a következőket mondá: »A hol az évszakoknak nagy és jelentékeny változásuk van: ott mindenütt különböző alakokat, szokásokat és szellemi tehetségeket találni . . . Az évszakok eme nagy változásai az ember fejlődésére a legnagyobb befolyással vannak; mert szellemét folyton izgatják és nem hagyják pihenni.« *

* Hippokrates idé műve, V. fejezet. 21, 24. VI fej 36.

Az évszakok, mint mondám, szépen, szabályosan olvadnak át egymásba s mindeniknek bekövetkezését hetekre, sőt hónapokra is kiterjedő csendes, átmeneti időszakok előzik meg s az évszaki változásoknak, épen ezért semmi káros hatása nincs az egészséges emberi szervezetre, sőt némelyiknek, p. a tavasznak közeledtét még a betegek is epedve várják, jobbulást, új életet remélve tőle. S így végzi az idő remek harmóniával a maga körfolyását az esztendő körfolyása alatt, melyek egyes részeiben a természet hol vidám, derengő, hol kihalt s borongó ábrázatú leszen, örömet vagy »méla bánatot« keltve mi bennünk is. A természet, mint ezt Reclus oly szépen leírta, egy év alatt körénk varázsolja a föld minden klimai árnyatát, a forró öv melegét, a sarki öv hidegét, azok nagy szélsőségeitől menten; mi ismét azt eredményezi, hogy mi is különféle alakokban, forró övi és sarkvidéki szépségeiben szemlélhetjük a természetet, a nélkül, hogy lakóhelyükről elmozdulnánk, mely körülmény oly hatással van reánk, mint a »száz meg száz mértföldre terjedő utazások.«**

S ha már most az embernek a természethez való viszonyát szorosabban szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy a hideg égöv alatt nem volt semmi, mi az embert törekvésre, munkára s jobblétre biztatta, bátorította volna; a forró égöv alatt viszont kevés dolog volt, a mi az embert azokra sarkalta, ösztönözte volna; — amott meg volt a munkálkodás és jobblét szükségének érzete, de nem volt meg annak lehetősége, — emitt meg lett volna a lehetősége, de nem volt meg azok szükségének érzete, nem volt meg a vágyódás a jobblét után. A törekvés, munkálkodás és előrehaladás szükségének érzete s a sikerrel kecsegtető munkálkodás tudata együttvéve csak a mérsékelt égöv alatt fejlődött ki, melynek természete »bőkezűl ugyan, de csak azoknak, a kik azt tanulmányozzák és megértik.«***

S valóban az ember tanulmányozta is a mérsékelt égöv alatt a természetet, mely sem oly mostoha nem volt hozzá, mint a sarki tájakon, sem oly lesujtólag nagy, hatalmas és menetében oly rohamos, gyors folyású és hozzáférhetetlen, mint a forróövi vidékeken s mind jobban belátta, hogy a természet neki a mérsékelt égöv alatt nemcsak élete fenntartásához, hanem a boldogulás és jóléthez is számos és könnyen célravezető eszközt nyújt ugyan, de még nem annyit, hogy keze és szelleme munkájával még több és még könnyebben célravezető eszköz birtokába ne juthasson. S a minden évben meg-

** »A föld és életjelenségei.« II. 524. l.

*** U o. 525. l.

újuló természet ölében, hol a klimatikus viszonyok neki könnyüvé és kényelmessé teszik a hosszas kinttartózkodást és a szabadban való munkálkodást, a mérsékelt övi természet aránylag elég csendesen folyó életéből számtalan mozzanatot elleshetett, tanulmányozhatott s fordíthatott a maga hasznára s évente gazdagodó tapasztalatainak kincses bányájával évről-évre nagyobb sikerrel munkálkodhatott. — Itt tanulta meg gondos anyjának, a természetnek ölében, melyhez hite és reményei fűzik s a melyet áldásaiért szeretni is megtanúlt, azt az eszélyességet, gondosságot, előrelátást, takarékoságot, időszerűséget és időbeosztást élete módjában és munkájában egyaránt, melyet más övek lakóinál hasztalan keresnénk. S a mi szintén igen nevezetes, ezen öv klimatikus változásai s gazdag, sokféle és változatos életföltételei edzék meg oly sokfélekép testét s taníták meg oly sok mindenre lelkét, hogy később urává lehetett a föld nagyrészenek; mert a természet feje fölé hozza minden évben a föld minden klimáját s minden évben újra meg újra szoktatja őt azokhoz. A természet változásai, mint ezt már Hippokrates tanítá, ellenállhatatlanul vonzzák magukkal az embert, folyton hatnak szellemére és nem hagyják pihenni s valóban, a mint változnak az évszakok, úgy változtatják mi is élelmünket, ruházatunkat, lakóhelyünket, mert a természet kész arra, hogy hozzá alkalmazkodjunk. S ép így van az ember munkájával is, melyet szintén a természet menetét számba véve s ahhoz alkalmazkodva kell, hogy végezzen, ha szorgalmának gyümölcsét és munkájának áldását reményli. A mint tavasszal a természet új életre ébred, kivonúl az ember is a szabadba s ott fáradl dolgozik ő is a természettel s azzal együtt tér nyugovóra, ha megértek az arany kalászkok s hullni kezdenek a sárga gyümölcsök. De nem, műveli földjét még akkor is, gondolván a következő évszakokra s a jövő évi aratásra.

Teljesen igaza van tehát Bucklenek, ki az emberi művelődést leghatalmasabbán előmozdító természet tényezők között a klimát teszi első helyre s azt mondja, hogy: »midőn Európa és Észak-Amerika többé-kevésbé művelt népei oly büszkén saját érdemökül róvják fel az általuk elért nagy előhaladást, teljesen megfélemedkeznek arról, hogy mily hatalmas osztályrész illeti ebből az ő szerencsés klimájukat.« — »A mérsékelt öv klímája — folytatja ugyanő tovább — működésbe hozza az emberi szellemet, hogy segédforrásait gyarapítsa; jóllétet áraszt,

de munkát kíván. A fizikai törvények ezen égöv alatt oly munkások, hogy a föld legszebb részein lakó emberek legnagyobb részét folytonos, szakadatlan munkában tartják.« * — »Igy adtak a természeti viszonyok irányt az ember gondolkodása módjának, vallásának, művészetének; egy szóval sajátságos színezetet adnak azok az emberi szellem fő nyilvánulásainak, hatnak eszére és képzelő erejére s azt félelemmel, vagy bizalommal töltik el a természet iránt; félénkké, vagy bátrabbá teszik, nagyobb, vagy kisebb belátó képességgel ruházzák fel. Igy támaszkodott az ember a mérsékelt égöv alatt jobban a saját erejére s szelleme nagyobb bátorságot merített a természet ismeretéből a munkálkodásra. Ez öv természeti viszonyai korlátozták a fantáziát s felébreszték és fejleszték az észtehetséget s a munkáságra való hajlamot.« **

S ha már most tekintetbe vesszük a mérsékelt öv talajának munkálkodásra ösztönző termékenységi voltát, a kedvező és változatos természeti viszonyokat s ezekből kifolyólag a termények rendkívüli változatosságát, a sok és sokféle életföltételt, melyek mind a eghathatósabbban működtek közre az embereknek a mérsékelt égöv alá való csalogatására, ottan való letelepedésére, csak akkor tudjuk kellőképen méltányolni ama nevezetes tény fontosságát, hogy a földrészek túlnyomóan nagy részei a mérsékelt és pedig kiválóan az északi mérsékelt égöv alatt terülnek el; mert a déli az emberiség nagy csoportosulási helyéből félreeső s attól a forró égöv által, egymástól pedig a nagy oceánok által elválasztott apróbb földdarabokból áll s ezen öv épen azért, noha éghajlata és természeti viszonyai szintén kedvezők, történelmi nevezetesség tekintetében az északi mérsékelt égövvel még csak össze sem hasonlítható, noha ege alatt az importált művelődés szintén kedvező talajra talált.

S az északi mérsékelt égöv mindazon vidékein, hol kedvezők a természeti viszonyok, termékeny a talaj, gazdag a tenyészet s könnyű a közlekedés, (mert ez is egyik fő előnye ez övnek), számos népségek tömörültek össze. Ama 3300 kilométernyi széles területen, mely az északi szélesség 25°—55°-a közt terjed el, több mint $\frac{2}{3}$ -a lakik bolygónk népességének s Ázsiában, a mérsékelt régiók középső részén elterülő »Közép Virága« nevű dú

* Buckle »Geschichte der Civilisation in England«. Ritter ford. 31—32. l.

** U. o. 37—38 l.

területen az emberi nemnek több mint $\frac{1}{4}$ -ed része lakik együtt.* S mivel a művelődés sok ember összecsoportosulása, érintkezése és gondolatainak kicserélése által születik meg és halad előre, a meddig csak az emberi történelem terén tett kutatásaink a múltba visszavezetnek bennünket, az utolsó 5—6000 év legfontosabb, organice legszorosabban összefüggő s épen ezért legállandóbban fejlődő s kifelé való hatásaikban is leghathatósabb történelmi fejlődései mind ezen égöv határain belül mentek végbe.** Az ezen övben lévő három különálló nagy területen, melyek mindenikét önálló fejlődésre való képességgel és természeti javakkal a természet dúsan megáldotta, t. i. Indiában, Chinában és a földközi tenger medencéjében, hol igen sokan gyűlhetek össze és az ott fölhalmozva lévő s a természet által fejlesztett értelem segítségével könnyen értékesíthető gazdagságok fölhasználásával jóllétöket és művelődésüket megteremthették. S a történelmi fejlődés leghathatósabb mozzanatai most is, midőn már a művelődés földrészünk ege alól más földrészek alá is kiterjedt, minden világrészben a mérsékelt égövi tájakat választja hazájául.

S habár eredetileg a forró égöv volt is az emberiség ősz hazája, a mint ezt a természettudósok az emberi test meztelenségéből, az emberi fogazat növényevő típusából s egyéb körülményekből is alaposan következtetik, az a hely, hol az ember a teremtett lények közül szelleme által magasra kiemelkedett s főnséges hivatását legszebben betöltötte a földön, az északi mérsékelt égöv volt. A művelődéstörténet minden lapja tanúskodik erről s az emberi művelődésnek az északi mérsékelt égövvel való szoros összefüggése elvitázhatatlan tény; ugyanis sem a hideg égöv alatt, sem a forró égöv azon vidékein, melyeknek éghajlatát a magasság, vagy a tenger befolyása nem enyhíti és mérsékeltébbé nem teszi, nem volt és nincs is a földön egyetlen egy művelt, befolyásos nemzet sem, hanem valamennyi nagy birodalom, valamennyi művelt s a történelemben irányadóan szereplő nagy nemzet az északi mérsékelt égöv alatt keletkezett; itt voltak a kínaiak, assyrok, babyloniak, persák, fenikeiek, görögök és rómaiak birodalmi s ma napság is az európai és amerikai művelt, hatalmas nemzetek államai.

* Reclus id. műve. II. k. 526. l.

** Ratzel »Anthropogeographic«, 322. l.

Igy lesz-e ez mindig? — megtartja-e a mérsékelt égöv világaláló helyzetét és döntő befolyását s annak ege alatt lesz-e mindig a civilizáció, a míg csak a földön emberek élnek? — Semmi esetre! »A földön minden egyre változik«, — mondja a költő s változik a klíma is, mert annak tényezői is változnak. Megváltozik a föld feszése, a föld tagjainak, részeinek alakja, más helyzete alakja s hőmérséke lesz a tengereknek s a levegőnek más utakat követnek majd a szelek és tengeri áramlások s így a hőmérsékleti, esőzési viszonyok és a szerves világ is megváltozik. Sőt a földtengegynek pályája síkjához való hajlási szöge s a földnek a naptól való távolsága is más lesz. A napéjegyenlőségi pontok is előnyomulnak s a földpálya maga is körül fordul és helyet változtat a térben; meg mindezekon kívül maga a föld is folyton hül, veszít melegéből. Mindezek hatalmas átalakító befolyást vihetnek és visznek is majd végbe a föld klímáján.

A geológia és palaeonthológia adatai azt bizonyítják, hogy a szerves élet a földön a sarki tájakon kezdődött, mint a melyek a legelőbb hültek le s lettek alkalmasok az életre, mely onnan terjedt mind tovább és tovább az egyenlítő felé. S ha a sarki vidék gazdag múltját, melyet Heer Osvald oly impozáns nagyszerűségben mutatott be nekünk, annak mostani silány jelenével összehasonlítjuk, okvetetlenül arra a következtetésre jutunk, hogy az élet a sarkok felől az egyenlítő felé húzódnak vissza. S ha majd a mi égövünk természete zordabb lesz, a forró égöv alatt üti fel tanyáját a civilizáció, melyre nagy szerep és fényes jövő vár.

Kétségtelen, hogy ehhez sok idő kell még; de a kezdet már megtörtént s nem erre czélt-e a derék Stanley, midőn congói első nagy utját befejezve a Fokvárosban tartott felolvasásában (1877. okt. végén) egyebek közt a következőket mondotta:

»Ott van egy széles folyó, a világ egyik legszebb és legnagyobb torkolatával, melybe a legnagyobb hadi és kereskedelmi hajók minden évszakban bemehetnek . . . Lehetséges-e, hogy önök annak hasznát ne vegyék? Szükséges-e, hogy megjelöljem hová fog vezetni azon torkolat? . . . az összes nemzetek kereskedése nyomúlhatna onnan a kontinens belső vidékeire. A misszionárius, ki Afrika népeinek értelmiségét és erkölcsi érzelmét igyekszik kifejteni, tágas mezőt fog ott találni működése számára. Nyomait követi majd a kereskedő s magával fogja vinni mindazon előnyöket, melyeket nekünk egy ezredév óta szerzett. . . . S eme gondolatok épen nem merő ábrándok, ezen eszme nem valósíthatatlan, sőt nem

is nagyon rémes; mert ha az aránylag rövid időszakra visszagon-
dolunk, melyben Columbus Amerikát fedezte fel és áttekintjük a
kifejlődést, melyre azon világrész ma napság emelkedett, bizvást
mondhatjuk, hogy hasonló jövő vár déli Afrikára is.◀

S hogy e gondolatok valóban nem voltak merő ábrándok, azt
bizonyítja a derék felfedező által nem is nagy idő, mindössze első
nagy útja után 7—8 év múltával most már tényleg megvalósított:
kongói állam.

DR SOMOGYI IGNÁCZ.

A növények földrajzi elterjedéséhez.

A növények földrajzi elterjedése két lényeges feltételtől függ :
a klimatologiai és geognosiai viszonyoktól. Ha a növénytest vege-
tativ részei, melyek az életműködéseket végzik, ezekhez a viszo-
nyokhoz mértén alakultak, akkor a növény, mint az illető vidék
honos lakosa, akadálytalanul megélhet; de ugyanez a növény eltérő
klimatologiai vagy geognosiai viszonyok között sinylődik, satnya
marad, sőt szervezete az új viszonyokhoz idomulni, alkalmazkodni
nem bírván, tönkre is mehet.

A különböző klíma uradalma alatt álló vidékeken a viszo-
nyokhoz képest más-más az összes növényzet képe, leszámítva azt
az aránylag csekély számú növényfajt, mely mint kozmopolita, csaknem
az egész föld felszínén él. Bizonyos klimatologiai viszonyok között
élő növénysseregben igen sok olyanra bukkanunk, a mely eme
klímára határozottan jellemző, az éghajlatnak valóságos képmása és
másutt megélni egyáltalában nem, vagy csak alig képes. A klíma
minősége tehát lényegesen hat a növények életére és így vándor-
lásuknak egyik és pedig fő korlátozója.

Másik akadálya a növények terjedésének a geognosiai vagyis
talajminőségi viszonyokban keresendő, a mely még ugyanazon
klímában sem enged a növényeknek akárhol megtelepedést,
hanem mindegyiknek kijelöli a megfelelő és szervezetének ked-
vező tenyészőhelyet. Általában ismeretes, hogy egyes növény
kiválóan kedveli a szikes talajt (*Salicornia herbacca*, *Salsola Soda*),
egy másik meg a homok jellemzője (*Plantago arenaria* W. Kit.),
ismét mások csakis sivár, száraz helyeken szeretnek megtelepedni
(*Opuntia* a Karston). Ezen kívül sok olyan növény van, melynek
Na, Ka, Cl, Zn, Fe tartalmu talajra van feltétlen szüksége; vannak
csak horganytartalmu földben élő növények, mint a *Viola* et *Thlaspi*

calaminare. Más részt ösmeretes, hogy számos pázsitféle, köztük gazdasági növényeink becsesebbjei, a phosphor tartalmu földet kedvelik s hogy a gondos mezőgazda a sovány földet phosphorsavas sókkal hinti be.

Geografiai elterjedésükben a körülményektől függő növények az élősködők meg a gombák nagy része. Ezeknek élete és működése a gazda-növény életéhez fűződik, s azt mindenüvé követik. Némelyik állandóan csak egy fajon él, mások ellenben több és egymástól gyakran eltérő növényfajon élősködnek. Világos, hogy ezek az utóbbiak nagyobb területen fordulhatnak elő.

Bizonyos tehát, hogy távolabb eső két vidék növényzetében is ugyanazon vagy nagyon közlelő rokon fajok élnek, ha a klíma és a talajviszonyok megegyezők; így pl. a Pyrenaei havasokon élő *Carex-Pyrenaeica* megerem nálunk is, a Retyezáton, a *Gentiana Pyrenaeica* pedig Bereg megyében. Minthogy tehát a növény eme fizikai tényezők egyenes hatása alatt áll, kell hogy a teste akként idomuljon, hogy kedvezőtlen viszonyok közt is képes legyen életét fentartani. A növénytest vegetatív részeinek ezt a módosulását nevezük alkalmazkodásnak. Ez az illető növénytest organizációjában keresendő, a hol az egyes szerv legyőzi az akadályt, védelmül szolgál a növénynek a mostoha viszonyok ellenében.

Lássuk egy-két példában, minő műszereket adott a természet azoknak a növényeknek, melyek silányabb viszonyok közé jutottak s létükért küzdeni kénytelenek.

1. A homokon élő növények két bajjal kénytelenek megküzdeni: a szárazsággal és a talaj laza voltával, melyből a nagyobb szelek még a fákat is kimozgathatják, az apróbb fűnemű növényeket pedig könnyen tovahordhatják. E hatalmas tényezők ellen ha a növény nem védekezik kellőképp, veszve van. Laza levén a homoktalaj, a rajta élő fák, valamint fűnemű növények erősen elágazó vagy sűrű bojtos gyökereket jó mélyen bocsátják le a homokba, gyakran a föld alatt messzeterjedő tarackokat is hajtanak s velők erősen odalánczolják magukat tenyészőhelyökhöz. Ehhez járul, hogy az itt élő fák törzsei és ágai rugalmasan hajlékonyak, mint a fűz, nyárfa; ennek következtében az erős szelek a dús gyökérzet által erősen lekötött fákat nem tördelhetik le, hanem csak ide-oda, vagy néha egészen a földig is hajlongatják, honnan azok ismét visszatartannak. A homokon élő fák továbbá rendkívül szívósak. Néha hónapokig tartó szárazság — mialatt a gyengébb fűnemű növények és kórók végképp kiszáradnak — meg se látszik rajtuk. Tőhajtásaik a törzs körül

gyakran jókora távolságban is kihajtanak, új egyéneket nevelnek s ily módon nem sokára egész kis berekivadék keletkezik a vén fa körül. Általában véve rendesebb a homokon tenyésző fáknál a vegetatív úton, mint a magról való szaporodás. Bajos is az oly magvoknak csírázni, melyeken pl. bóbíta, zászló vagy egyéb oly könnyű szerkezet van, melybe a szél könnyen belekapaszzkodhatik. Ezeket a szél ide s tova fújja s nem enged a magnak nyugodt megállapodást csírázás közben, s ha véletlenül talált oly helyet a homokon, hol csírázásnak indulhat, egyszerre felkapja a szél, tovább hordja a fiatal csiranövényt; e közben az természetesen kiszárad s tönkre megy.

A homoki növények a szárazság ellen is kénytelenek magukat védelmezni; iparkodniok kell, hogy az egyszer felvett vizet jó ideig mugukban tartsák, nehogy a túlságos nedvvesztés következtében kiszáradjanak. Gondoskodott a természet arról, hogy az időnként felvett nedvességet egy könnyen el ne bocsássák, a leveleken át a nedvek oly rohamosan el ne párologjanak, mint az árnyas erdők dús nedvű talaján élő növényekből. Ezen az segít, hogy a szárat és a leveleket sűrűen borítják a bőr hajszálképletei (szőrök, serték, moholy, mirigyek) s ezzel a kipárolgás felszine tetemesen csökken (*Ranunculus Illyricus*).

A szőrtelen homoki növényeknél pedig az által gátoltatik meg a rohamos nedv-vesztés, hogy leveleik többé-kevésbbé keskenyek, többszörösen osztottak, keskeny-sallangúak; ehhez járul a bőrsejtek külső falán a hártya rétegnek erős kifejlődése, mi a növénytestnek bizonyos keménységet, merevséget kölcsönöz. Némelykor az epidermis-sejtek külső és belső oldalán képződik hártya, mi az elpárolgást fokozott mértékben gátolja s védőburkot képez a növény testén a bőséges kipárolgás ellen (*Festuca vaginata*, *Jurinea mollis*).* Így a növény a felvett vizet hosszabb ideig megőrizheti és a soká tartó szárazságban nedv-vesztés folytán el nem pusztul.

2. A még mostohább viszonyok között, sziklákon, sivár, száraz helyeken tenyésző növényeknél a talaj laza volta és ezzel összefüggőleg a szelek ártalmas hatása nem jöhet tekintetbe, mivel ezek a növények a sziklák hasadécai közé, azok repedésébe, hajlésaiba mélyesztik erős hosszú gyökerüket, melyekbe csekély növekedés után úgy beszorúlnak, hogy kihúzni, kitépni is erőfeszítésbe kerül,

* Lásd bővebben: B o r b á s, A magyar homokpuszták növényzete. Term. tud. Közl. 1884. ápril.

tehát helyükön biztosak. Annál inkább lehetnének a kövön lakók nedvszűkében, ha a természet czélszerűbb szervezettel meg nem adományozza őket, hogy az időnkénti esőzések után merített nedvességet magukban továbbra is megtartsák. Bizonyosága ennek az, hogy feltűnő húsos és leves száruk és leveleik daczára a legsivárabb kietlen mészköves vidékeken szoktak élni.

A mész és dolomit-sziklák a homoknál is csekélyebb mennyiségű nedvességet vesznek magukba; eleinte ugyan igen mohón szívják a vizet magukba, de a nagy tömeghez képest aránylag csekély vízmennyiség elvész bennök úgy, hogy huzamosabb és bő esőzés kell ahhoz, hogy a mész- vagy dolomit-sziklák az esőzések után is elegendő tápnedvet szolgáltatassanak a rajtok tenyésző növényeknek.

Mindenki ismeri a sziklás, verőfényes hegyeken és kőrákásokon élő kövér-levelű kövi rózsát (*Sempervivum hirtum* L.), mely a nevért csupán leveleinek a rózsavirág szíromleveleihez hasonló állásától nyerte. Ezeknek a növényeknek forró nyári hónapokban, midőn kevés az eső, a száraz sziklatalajon ki kellene sülniök, ha szervezetök olyan nem volna, hogy az esős tavasz alkalmával felvett vízmennyiséggel, szükség esetében, át bírnak nyaralni és az őszi esőkből meritenek ismét tápnedvet. Ez azon a növények egyike, a melynek a természet hatalmas műszert adott a nedv-veszteség megátolására. T. i. leveleinek felszínét vízgátló viaszréteg vonja be, mely a leveleknek azt a jellemző deres színt kölcsönzi, a melyet könnyen le is törölhetünk róluk. A Karst kietlen száraz vidékein élő *Opuntia* nevű kaktuszt is ily viaszkéreg borítja, hasonlóképen Brazília tropikus részében a viaszpálma (*Copernicia cerifera*) leveleit. A *Klostockia* nevű pálma levelein 5 mm. vastag viaszréteg van.

Látható ezekből, hogy nem történetesen, nem minden törvény nélkül oszlanak szét a növények a föld kerektségén, hanem vannak bizonyos tényezők, melyek a növényéletre határozott befolyást gyakorolnak, melyeknek a növény magát alávetni, hozzá alkalmazkodni kénytelen, másképp tönkre kell mennie. A növények életküzdelméppen ezen alkalmazkodásban nyilvánul. Végül még fel kell említeni, hogy az elősorolt két főtényezőn kívül a tenger, hegységek, maga az ember is (erdőirtás) nem csekély gátat vetnek a növények elterjedése elé.

SCHILBERSZKY KÁROLY.

FÖLDRAJZI TÁRSASÁGOK.

Felolvasó ülés a Magy. Tud. Akadémia heti ülés-
termében 1885. márcz. 26. Elnök: Hunfalvy János; jelen
voltak: dr. Vámbéry Ármín alelnök, Berecz A. főtitkár, Király
Pál titkár, a választmány tagjai majdnem teljes számban s nagy
hallgató közönség.

1. Berecz Antal főtitkár jelentette, hogy a német geographusok
nagy-gyűlésére, mely ez évben Hamburgban április hó 14. és 15.
napjaira volt egybehíva, társaságunk is meghívott. — E meghívást
a Társaság köszönettel fogadta, de ezúttal nem találta módját, hogy
magát az említett nagy-gyűlésen képviseltethette volna.

2. Ugyancsak a főtitkár jelentette, hogy az Első Magyar Biz-
tosító Társaság a szabályszerű 100 forint lefizetésével Társaságunk
alapító tagjai közé lépett, — Örvendetes tudomásul vétetett.

3. Déchy Mór választmányi tag a fölolvadó asztalhoz lépven,
»A bengaliai tengerparttól a Himalaja aljáig« cím-
mel érdekes előadást tartott. Oda utazásának rövid vázolója után
élénken festette úgy a bengaliai partokat, mint a Ganges vidékét,
Dardsilinget s a Himalaja eget verő csúcsait, stb. Nagy ismerettel
szólt India e vidékének népeiről, óriási gabnatermesztéséről s
adatokkal támogatva bizonyítgatá, hogy mily gyors léptekkel halad
előre India a művelődés útján. Adatai közül egyik legnyomatéko-
sabb az, hogy míg 1853-ban az egész Indiában összesen csak 22½
mfdnyi vasút volt, 1883-ban már kerek számmal 10,000 mfdnyire
rúgott az Indiát át- meg átszeldelő vasútvonalak hosszúsága. Nem
kevésé fokozta az előadás tetszetősségét az előadó személyes élme-
nyeinek ügyes beszövése. A hallgató közönség zajos tapssal s éljen-
zéssel adott kifejezést meglegedésének.

Választmányi ülés az állami felsőbb leányis-
kola dísztermében, 1885. szept. 17. Elnök: dr. Hunfalvy
János; jelen voltak: Gervay Mihály és dr. Vámbéry Ármín
alelnökök, Berecz Antal főtitkár, Király Pál titkár, Floch
Henrik pénztáros, Berényi József, Déchy Mór, György Aladár,
dr. Havass Rezső, Heim Péter, Jelencsik Vincze tábornok,
Lóczy Lajos, Pesty Frigyes, Péchy Imre, dr. Török Aurél
és Zobel Lipót választmányi tagok.

Elnök melegen üdvözlőlvén a választmányt, a Társaság működésének új évszakát megnyitottnak nyilvánítja.

A főtítkár, az előbbi ülés jegyzőkönyvének fölolvása és hitelesítése után, a következő előterjesztéseket teszi:

1. Bemutatja dr. Döring Oscar, Cruls L. és Conil urak leveleit, melyekben lev. tagokká való megválasztásukért mondanak köszönetet. — Tudomásul vétetett.

2. Jelenti, hogy a florenczi Afrika-Társaság részéről följánlott csereviszonyt utólagos jóváhagyás reményében elfogadta s a Közlemények megküldésével már gyakorlatba is vette. — Helyeslő tudomásul vétetik.

3. Bemutatja a Bécsi Földrajzi Társaságnak az osztrák Kongo-expedíció támogatását czélozó s pártolás végett ide is beküldött gyűjtő-ívét. — A választmány azt határozta, hogy a kért anyagi támogatás eszközlése céljából a Közleményekben intéztessék a Társaság tagjaihoz fölhívás és rendeztessék gyűjtés a nevezett tudományos cél javára.

4. Bemutatja a Magy. Földhitel Intézettől érkezett vagyoni kimutatást, mely felolvastatván, tudomásul vétetett.

5. A bevételekre vonatkozólag azt az örvendetes jelentést teszi, hogy az összes bevétel idáig 3841 frtot tesz, mi lehetővé teszi, hogy a Közlemények ez évi folyama 5–6 ívvel meg bővíttessék, mire is ezennel fölhatalmazást kér. A jelentés tudomásul vétetvén, a kért fölhatalmazás megadatik.

6. Kiss Lajos szegedi reálisk. tanártól »Utazás az Al-Dunán« cz. dolgozatot bemutatván, javasolja a főtítkár, hogy a cikk írója e dolgozathól egy fölolvás tartására meghivassék. — Az indítvány helyesléssel fogadtatott.

7. Ugyancsak felolvasóul ajánlja a főtítkár dr. Brózik Károly tagot, ki Bonaparte Roland herczegnek Surinamról írt nagyérdekű munkáját fogná ismertetni. — Elfogadtatott.

8. Bemutat két dolgozatot, melyek közül az egyik (»Kocsér«) Berényi József vál. tagnak, a másik (»A Királyhegy vidékéről«) Majláth Béla vál. tagnak adatik ki előleges átvizsgálás végett.

9. György Aladár vál. tag felemlíti, hogy Lanfranconi Enea lev. tag nagy elismerést vívott ki azon becses térkép-gyűjteményével, melyet Társaságunk czége alatt mutatott be az országos kiállításon, hol megérdemelt kitüntetésben is részesült. E nevezetes gyűjtemény nagyon méltó volna arra, hogy Társaságunk valamelyik felolvasó

ülésén érdeme szerint ismertettessék. Ez ismertetésre egy úttal Pesty Frigyes vál. tagot ajánlja felkérendőnek. — Pesty Frigyes v. t. kijelenti, hogy ő e gyűjtemény egy részével (Horát-Szlavon-szággal) már behatólag foglalkozik s így annál nagyobb készséggel ajánlkozik, hogy e tárgyról készítenő dolgozatát annak idején a Földrajzi Közleményekben nyilvánosság elé bocsátja.

10. A felolvasásokat illetőleg megállapított, hogy a jövő nov. hóban dr. Török Aurél v. t., december hóban pedig Péchy Imre és Déchy Mór vál. tagok előadásai fognak kitűzteni.

11. Berényi József vál. tag ismét 12 új tagot s így összesen már 100 új tagot ajánlván, a választmány indítatva érezte magát, hogy e ritka buzgóságért különös köszönetét nyilvánítsa.

12. Az oklevél-lapok végkép elfogyván, a főtítkár fölhatalmaztatik, hogy Péchy Imre vál. tag közreműködésével új oklevél-lapokat nyomasson.

Felolvasó ülés 1885. okt. 15. Gervay Mihály elnöklete alatt jelen voltak: Berecz Antal főtítkár, Király Pál titkár, Berényi József, György Aladár, dr. Havass Rezső, Hunfalvy Pál, Jelencsik Vincze tábornok, Laky Dániel, Pesty Frigyes, Péchy Imre, Zobel Lipót, Zsilinszky Mihály választmányi tagok és nagyszámú hallgatóság.

1. Dr. Brózik Károly r. tag hosszabb ethnographiai értekezés kíséretében bemutatta Roland hercegnek »Les habitans de Suriname« című művét. Az előadás lényegét jelen számunk a »Könyvismertetések« rovatában közli.

2. Kiss Lajos r. tag a »Utazás a Dunán Pancsovától Turn-Sezeverinig« cz. útleírást olvasott föl. Az előadás egyik érdekesebb részlete volt annak a terjedelmes útleírásnak, mely a »Földrajzi Közlemények« ez évi VIII. füzetében jelent meg. A közönség mind a két fölolvasást tetszéssel fogadta.

Felolvasó ülés 1885. nov. 5. Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt jelen volt a tisztikar és választmány csaknem teljes számmal; a hallgató közönség zsúfolásig megtöltötte az előadás termét.

1. Berecz Antal főtítkár nagy figyelemtől kísérve mutatta be Nordenskiöld tiszteletbeli tag »Le livre de Marco Polo« cz. küldeményét, melyért a beküldő a »Földrajzi Közlemények« tíz első kötetét kérte cserébe. E XIV. századból származó nagybecsű codex ismertetése e füzet könyvészeti rovatában olvasható.

2. Vámbéry Ármin alelnök a »Herat és Merv közti vidékről« tartott előadást, részletesen ismertetvén a nevezett vidék helyrajzi

sajátságait, terményeit és lakosait, úgy szintén városait (Merv, Herat, Pendseh, Bala Murgab), melyek az elszigeteltség és a közlekedésbeli nehézségek miatt igen alacsony fokán állnak a fejlettségnek. Továbbá szolt azon hódításokról, melyeket a turkomán tartományokban Oroszország és Anglia tett. Behatóan bizonyítgatta, mily rendkívül fontos birtok India az angolokra nézve, kiket India elvesztése, az előadó véleménye szerint, koldásbotra juttatna. Ezért őrzi Anglia oly féltékenyen Heratot, Indiának éjsz. nyugot felőli kulcsát; ezért iparkodik mindent elkövetni, hogy Oroszország annak közelében tért ne foglalhasson. Európai szempontból tekintve kívánatosabb, hogy a Heratért való küzdelemben Anglia maradjon a győztes, mert míg Oroszország csak hatalma és területe körét kívánja terjeszteni, Anglia nemcsak hódít, hanem a civilizációt is mindenüvé magával viszi és így az emberiség haladásának tüdősebb szolgálatot tesz.

Mindkét felolvasás nagy tetszéssel fogadtatott.

A felolvasások után választmányi ülés tartatott, melyen Berecz Antal főtitkár azt a jelentést tette, hogy az ez évre kiírt pályázatokra két pályamunka érkezett be. Ezek egyike »Nagy-Kőrös város és határa«, másika pedig »Erdővidék«, A beadott pályamunkák és jeligés leveleik a pályázati feltételek szerint rendben találtatván, a munkák pályázatra elfogadtattak és bírálatra Bedő Albert vál. tag elnökléte alatt dr. Ballagi Aladár és Lóczy Lajos vál. tagoknak adattak ki, fölhivatván a bíráló bizottság, hogy véleményes jelentését a közgyűlés előtti választmányi ülésre okvetetlenül terjessze be.

Felolvasó ülés 1885. nov. 18. Dr. Hunfalvy János elnökléte alatt jelen voltak: Berecz Antal főtitkár, Király Pál titkár, dr. Ballagi Aladár, Berényi József, Ghyczy Béla altábornagy, dr. Havass Rezső, Hunfalvy Pál, Laky Dániel, Pesty Frigyes, Péchy Imre, Zóbel Lipót vál. tagok és nagy hallgató közönség.

Dr. Török Aurél vál. tag nagy érdeklődéssel hallgatott előadást tartott az »Eszkimókról«, tüzetesen ismertetvén a fagyos éjszak e békés lakóinak úgy a testi és lelki sajátságait, valamint életmódját, családi és társadalmi viszonyait. Az előadás élénkséget nagyon elősegítették azok a föld- és néprajzi képek, melyek az eszkimók lakóhelyét, otthoni és házon kívüli életjeleneteit stb. mutatták föl a hallgatóság előtt. Különösen jó hatást tett az előadónak az a törekvése, hogy nem csupán mint népismertető beszélt, hanem kedvező véleményt és hangulatot is igyekezett támasztani

ama nép iránt, melyre a szerencsésebb viszonyok közt élő ember legfőlebb lenéző szánakozással szokott tekinteni.

A császári orosz földrajzi társulat. A császári orosz földrajzi társulat október 14-én tartotta a szünet után első ülését. A titkári jelentésből megtudjuk, hogy a czár által ajándékozott 7000 rubelből ötezeret a nem rég elhunyt S z j e v e r c z o v természetrajzi gyűjteményének feldolgozására fognak fordítani, a maradékot pedig orosz népies dallamok gyűjtésére felhasználni.

A társulat expedíciói közül legnevezetesebb a P r z s e v a l s z k i j é. Szeptember 7-én Szentpétervárra érkezett távirata így hangzik: »A Keri-hegységen át Tibetbe nyomulni lehetetlen vala, a mennyiben a hegyszorosokat a lovak meg nem hághatták s azon felül a sinaiak az ösvényeket kövekkel eltorlaszolták s a hidakat szétrombolták. A föld népe sinai tilalom ellenére is barátságosan bánt velünk; itten igen nagy a rokonszenv az oroszok iránt. A juliust a Keri és Chotan folyók közti hófödte bérczek közt fogjuk tölteni, augusztus közepe táján Chotanba megyünk és a Chotánfolyón Akszuba. Mindnyájan egészségesek vagyunk.«

Egy újabb távirata pedig így szól: »Csira-oaz, augusztus 26-án. A Keri-hegységet átkutattuk; Chotanon és Akszun át Szemirécsebe (Hétfolyó vidéke) megyünk; november közepe felé ott leszünk. Rendben minden.«

E távirat tehát arról értesít bennünket, hogy Przsevalszkijnak negyedik útja sem végződött Tibet fővárosának megláthatásával s hogy az utazó jó haza felé.

Figyelmet érdemel továbbá a P o t a n i n vezetése alatt a Mennyei birodalom belső tartományaiba küldött expedíció is. Potanin május 11-éről keltezett levelében arról értesít, hogy a telet ő Szan-Csuaniban, Szkaszskij topographus Lan-Cszeuban és Bere-zovszkij természettudós Choj-Szaniban töltették. A sinaiak barátságosan fogadták őket s a mandarinok sem lábatlankodnak nekik. Utazásuk célja Min-Cszeu.

A mi a többi expedíciókat illeti; V o l t e r a vilnai kormányzóságban találató litvánok közt utazott és népdalokat, meséket, talányokat, grammatikai sajtáságokat gyűjtött e kiháló nyelvből. T r u s z m a n a pszkovi kormányzóságban levő régi temetőket és városromokat írta le, felkutatta a finn elemet az ottani folyók, tavak és falvak elnevezésében és adatokat gyűjtött a nevezett gubernium nyugoti felének ethnographiai térképehez.

A közgazdaság emelése érdekében a társulat az ország különböző részéibe programokat küldött szét, melyekben elő van adva, mily természeti tünemények ismerete kívánatos.

A társulat kelet-szibíriai osztálya három expedíciót indított útnak az év folyamán., Durov az irkutszki és bajkáltón túli burjatok történeti s ethnographiai viszonyait kutatta. Zlatkovszkij folytatta Krasznojarszk városa környékének geologiai tanulmányozását. Szavenkov a kanszki és krasznojarszki kerületek határán a Mana folyó mellékén levő feliratokat másolta le. A feliratok függőleges sziklafalakon részben jól conservált színnel vannak írva.

A nyugotszibíriai osztály öt expedíciót állított sikra. Nikolszkij befejezte a Balkhas-tó zoographiai kutatását. Klemenczov az Abakana folyó forrásvidékét tanulmányozta geologiai s természetrajzi szempontból. Anzimirov az akmolini tartomány geologiai kikutatása végett utazott. Csudnovszkij a bijszki kerület közgazdasági viszonyait és Dudoladov a kanszki járás bányaszatát tanulmányozta.

A kaukázusi osztályban Kulberg a táviró vonal mentén meghatározta Batumnak Nikolajevtől való távolságát, Sztebnickij vezérőrnagyot a Kaukázus orographiája foglalkoztatta, Koskul az úgy nevezett Petroleum-hegy lejtőit tette kutatása tárgyává a petroleum eredete szempontjából.

Eme titkári jelentés után Kuzneszov dolgozatát olvasták föl, mely a czeremiszeknél még található pogány szokásokról érkezett.

— cs. —

Könyvészet.

Prince Roland Bonaparte: *Les Habitants de Suriname*. Notes recueillies à l'exposition coloniale d'Amsterdam en 1883. Paris 1884.

Utunktól észak felé — így beszélt Orellana, midőn az Amazon folyón végig hajózva, hazatért — van a hatalmas és gazdag Patinak az aranyos királynak (rey dorado) országa. Fővárosában, Manosban a házak vastag aranylemezekkel fedvék, az utcák drágakövekkel kövezvék. A királyt kamarásai minden nap illatos olajokkal bekenik és azután testét aranyporral behintik. Ezen mesés doradoország közelében kellett volna lenniök az amazonok országának is. 1775-ben indult el ezen mesés országok felfedezésére az utolsó expedíció. Sem Eldoradot, sem az Amazonok országát meg nem találták ugyan, de Dél-Amerikának és in specie Guyánának isme-

retét a melylyel az előttünk fekvő díszmunka foglalkozik, előmozdították. Guyanát tudvalevőleg öt részre osztják, melyekből három rész európai birtok. A középső a hollandusoké, melyet legnagyobb folyójáról Surinam-nak is hívják.

A hollandusok 1883-ki amsterdami kiállításuk alkalmával gyarmataiknak nemcsak termékeit, de lakóit is kiállították. E kiállításnak köszönhetjük, hogy Bonaparte Roland herceg a tudományos világot egy gyönyörű díszmunkával megajándékozta. »Surinam lakói« cz. munka Guyana természeti viszonyainak (partok, mocsárok, ásványkincsek, folyók, éghajlat, flora és fauna) leírása után a gyarmat nemzetgazdasági viszonyaival foglalkozik. Bonaparte hercegnék az amsterdami kiállításon, a melynek főczélja a hollandus gyarmatok anyagi erejének ismertetése volt, gazdag anyag állott ez irányban rendelkezésére; fel is használta, részletes képet adván róla.

A munka, mint czime mutatja, főképen a gyarmat lakosaival foglalkozik. Ismertetésemben én is ezen részzel kívánok foglalkozni. Guyana lakosai: a bennszülött indusok, az erdőkben és a síkságban lakó négerék és a városokban elszórt európaiak.

A z i n d u s o k három csoportra oszlanak: a karib-ok (kalina-k) az arovak-ok és a varron-ok vagyis guaranok-ra. Számuk nagyon leolvadt. Munkánk szerzője az élők számát 7—800-ra teszi. Ezek is folyton apadnak. A folytonos apadásnak oka a vad népek fogyásának általános oka: valóságos életuntság és ennek következtében a gyermekek elhanyagolása, az iszákosság és ennek gyakori következménye a kimerültség. Amerika fölfedezése idejében ez indusok, de különösen a kavibok törzse messze elterjedt volt. Humboldt: *Reisen in den Aequinoctialgegenden* cz. munkájában azt mondja, hogy a 18. és 19. é. sz. fok közt laktak. Nevök hallatára az Antillák lakói rettegetek; mert őket a leghirhedtebb emberrablóknak ismerték. Az elfogott férfiakat felfalták (nemelyek szerint a »kannibál« néy a karib-tól származnék L. Peschel: *Gesch. der Entdeckungen*) és a nőket rabszolgánóikké tették. E vad, ez emberfaló nép ma csendes és békeszerető; olyan, mint a kezdettől fogva szelidebb arovak és guarano-törzs. Az európaiakkal és civilizációjukkal egyik törzs sem akar érintkezni. »Igy mi szabadabbak és boldogabbak vagyunk, mint az európaiak« mondá ez indusok egyike; de ezzel megmondta azt is, hogy ősi elmaradt állapotukból kimozdulni nem akarnak és kiveszésök oly állapotban fogja őket érni, aminőben ma találhatók.

Ez állapot attól, a melyről a spanyol conquistadorok beszélnek csak kevésbé különbözik. Surinam indusai maig is leginkább az

elejtett vad húsával és kasszave-gyökérrel táplálkoznak. A vadász életmóddal a nomadizálás szoros összeköttetésben áll. Indusaink könnyen felépíthető sátrak alatt élnek, melyeket az erdő vad állatainak meggritkulása után, könnyű szerrel oda hagynak, hogy azokat másutt üssék fel. E sátraknak egyedüli céljuk, hogy a tropikus eső ellen védelmet nyujtsanak; nyitvák is három oldalról és csak egy oldalon zárják. Az indus családapa, a ki mindenkoron maga a házépítő, rendszeren kilencz-tíz czölöppel beéri: ezeket leveri a földbe; ráfonja a hajlítható ágakból készült földél gerinczet és azután e gerinczet betakarja pálma-levelekkel. A honnan az erősebb szél fúni szokott, ott e födelet levezeti a földig; a többi három oldalon ellenben nyitva hagyja. A sátor felszerelése a lehető legegyszerűbb; e felszerelések legértékesebbike a függő-ágy és a vadászszerek (íjj, nyíl és némelyeknél a puska). A ruházat nem foglal helyet; férfiaknál és nőknél egyaránt egy övből áll, minden egyéb ruházat-féle csak cziczoma.

Cziczomájuk az északamerikai indusok cziczomájától sokban eltér. Emezeknél a legnagyobb ékesség a tatuált bőr; Surinam indusai a tatuálást nem ismerik; csak időnként, ünnepies alkalmakkor festik vörösre vagy feketére az arcukat. A nyakon ép úgy, mint a többi vad népek, ékszert szeretnek viselni. Ilyen collier-t a pakira (vaddisznó-féle állat) fogaiból készítenek; a nők ezenkívül hasonló karpereczeket, fülbevalókat, sőt lábpereczeket is hordanak. A férfiak legszebb cziczomája a fejdisz. Ismeretes a vad népek azon vágya, hogy a fejüket minél szebbé tegyék. A négerek, a pápuák és más névfajok frizurájuk minnél szebbé tételére sem időt, sem fáradságot nem kimélnék; a kényelmes alvásról is lemondanak örökre csakhogy művészi frizurájukon baj ne essék. Hollandus-Guyána lakói a tarka és ragyogó tollú madaraktól, különösen a papagájoktól kölcsönzik fejdiszöket. Az asszonyok használják még a pelele-t, kétségkívül a legrútább cziczomák egyikét, a melyet az emberi fantázia kigondolhatott. A kettős pelelet viselőik beszéde — mondják az utazók — inkább kelepeléshez, mint emberi beszédhez hasonlít.

Az ethnologusok, köztük különösen Bastian, folytonosan panaszkodnak, hogy a kiveszöben levő népek szellemének nyilatkozatai nem részesülnek kellő méltatásban és nem gyűjtetnek elég szorgalommal. És valóban igaz, hogy ezek — ha idejében nem jegyeztetnek fel, a kipusztuló néppel együtt menthetetlenül elvesznek. Házi szereiket, fegyvereiket a muzeumokban összegyűjtik és ott az

enyészettől megóvják; de ha szellemök nyilatkozatait idejében fel nem jegyzik, a tudományra nézve örökre elvesztek. Bonaparte herczeg figyelme a surinami indusok szellemi életére is kiterjedt és ámbár meséik, mythoszaik nincsenek is összegyűjtve, a szellemi életökre vonatkozó egyéb közleményeket is hálával kell fogadnunk.

A karábok, arovak-ok és guaranok, mint a többi amerikai indusok, a természeti erőktől félnek, az ősök lelkeit tisztelik és babonás hittel telvék. A természeti erők nyilatkozatait azonban — úgy látszik nem foglalták mythoszokba, miként az észak-amerikaiak. Ez utóbbiakkal rokon sajátosságuk az udvariasság. Az északamerikaiakról ismeretes, hogy mily válogatott udvarias szólásokkal fogadták egymást és mennyire megkivánták másoktól is ez udvarias megszólításokat. Aligha volt a czimkórság más vad népnél annyira kifejlődve, mint náluk, a kik képesek voltak a »nagybácsi« titulusért egymással véres harczokat víni. Surinam indusai is udvariasak; az öregek iránt különös tisztelettel viselkednek és őket mindig a megtisztelő »ébebe« néven szólítják. A pluralis majestatis-t ismerik és szüleikről mindig ebben beszélnek. Beszélgetésök közben feltűnő, hogy egymásra soha sem néznek. Megkérdeztetve ennek oka iránt, az egyik indus úgy felelt: »a kutyák nézegetik egymást, mikor beszélgetnek.«

Számolásuk és a nőekkel való bánásmódjuk, szellemi elmaradottságukról tesz tanubizonyságot. Számolni ötig, illetőleg csak négyig tudnak; ötöt »abbate-kobboe«-vel, azaz »egy kéz« zel (öt új) fejezik ki. Tíz, annyit jelent, mint »két kéz.« A százat e nem egészen rövid néven nevezik: »Abbate kabboe lockoeti abba lockoenibenai toepakittan tvejoehve,« a mi annyit jelent, mint ötször egy ember. A két vagy három száznál nagyobb számot már felfogni is alig képesek.

Feleségeikkel mint szolganőkkel bálnak. A férj csak vadász, halász és legfőlebb a kunyhó építésénél végzi a nagyobb erőt kívánó munkát; többi idejét elrestelkedi; fecseg, alszik vagy ha már nagyon megunta magát, vad állatok hangját utánozgatja. Az asszony gondozza gyermekeit, főz, süt, hordja a vizet, keresi az erdőben az ehető gyökereket, fonja a kosarakat, szóval mindent tesz, a mi a zsarnok férj kényelmére szükséges. Az asszonyok egyes fogalmakat máskép neveznek el, mint a férfiak; pl. az »igen«-t a férfiak »ehe«-nek, az asszonyok »taré«-nak nevezik. Ezen sajátásznak megmagyarázásaul szolgálhat a karaibok fentemlített szokása, a mely szerint az idegen törzsek asszonyait rabszolganőkbe tették,

meghagyván saját nyelvöket. Így fejlődött ki köztük a más népnél nem található külön asszonyi nyelv.

A kuruzslók Surinamban épen úgy, mint Földünkön mindenfelé megtalálhatók. A Pia-ghi-ma segélyét különösen a megbetegedés esetében keresik; feladata a beteg testből a rossz szellemet kiűzni, a mit különböző állati hangok hallatása és nagy lárma által igyekszik elérni. Ha ez sikerül, a Pia-ghi-ma hire — neve rendkívül nagy. Ha nem sikerül, egy másik, a kuruzsló által megnevezett szellemidéző az oka, a kin gonosz léteért a rokonságnak kell boszút állani.

Az erdei vagyis bus-négerek afrikai négerek utódai, a kik rabszolgáskul hozattak Amerikába és itt vívták ki fegyverrel szabadságukat. Ma Surinám őserdeiben, a folyók partján, nyomorult alacsony fakunyhókban laknak. Geografiai helyzetök, lakásaik építésénél más szokásokat erőszakolt rájuk. Afrikában nagyobbára agyagból, itt fából építik lakásaikat. Természetök azonban nagyobbára a régi maradt; ezen amerikai néger is könnyelmű, vig, vendégszerető és fecsegő, lusta, iszákos és meg nem bízható. Nagyobbára növényi eledellel táplálkoznak. A férfi vadász, halász és fák at v á g l e, a melyeket a gyarmatosoknak elad, hogy fegyvert, puska-port és különösen erős szeszes italokat szerezhessen magának. Az európai nevelés újabb szükségleteket nem keltett fel bennök. Ruházatuk rongyöves; csakis ha a hollandus gyarmatvárosok utczáiba jönnek, kénytelenek testöket nadrág- és kabátfélével fedni. A cziczomát csak úgy szeretik, mint afrikai testvéreik, testöket befestik, sőt szépítésül testökön sebeket is ejtenek; különös előszeretetök a gyöngyök iránt megmaradt, az indusoktól azonkívül megtanulták a tarka tollakkal való diszítést is.

A néger, ha lehetséges, az indusnál is babonásabb — bálványimádó; a misszionáriusok előtt ajtaja mindig zárva van; rábeszéléssel a keresztény hitre nem téríthető. Ép úgy, mint afrikai testvére bármely tárgyat imád, a mint valami öröme vagy szomorúsága okául tekinti, külön bálványokat is készít magának, az elhunytak lelkeitől is fél és ezeken kívül is alkot magának isteneket, különböző tulajdonságokkal ruházván fel őket. A »Loango Gado«-t a mindenség alkotónak, a »Kromantie Gado«-t pedig az ő közvetítőjének tekinti, a kit minden komolyabb alkalmakkor segítségül hív. A betegség és halál okozója mindig valami rossz szellem, a melyet a »Wentie« (kuruzsló) segélyével igyekeznek elűzni. A Wentie nagyban különbözik a Pia-ghi-ma tól, míg emez a szellem elűzésében

a maga erejére támaszkodik; amaz a magasabb jó és a kisebb gonosz szellem között csak közvetítő szerepet játszik. A Wentie a beteghez hivatván ivás és táncz által eszméletlen állapotba jutni igyekszik. Ha sikerül félig megdermedt állapotban elterülnie, a bálvány szobrához viszik és kérdések által igyekeznek tőle kitudni, hogy a betegnek meggyógyulása végett minő eljárást kell követnie. Ha az efféle kurának nincs sikere, ezt annak tulajdonítják, hogy a beteg a kiszabott teendőket nem tartotta meg szigoruan.

Az afrikai, valamint a surinami néger könnyelmű voltánál fogva is a táncznak, evésnek és ivásnak feltétlen barátja. Ha isteneinek áldozatot hoz, ha halotti tort, ha tanácsot ül, ha szerződést köt, ha házasságra lép, szóval életének minden fontosabb pillanatában eszik, iszik és tánczol. A táncz különböző és különbözők a tánczra buzdító hangszerek. Más a táncz, ha a nagy dobot — agida-t — ütik, más, ha a kis dob — az apientie — szól és végre más, ha fatányér — kwak wabankje — hangja pezsdíti a néger vért. Ezen különböző fajú tánczok között az eltérés nem nagy; munkánk szerzője szerint a tánczosnő a főszerep; a férfi az ő mozgásait utánozza és nem egyszer megtörténik, hogy ketten-hárman kidőlnek a fáradhatatlan tánczosnő mellől. A fegyvertánczot, mely az afrikai feketék szórakozásaiban oly nagy szerepet játszik, szerzőnk nem említi. Uj hazájokban, békés foglalkozás közben a négernek, a mint látszik, elfeledték.

A szerződés-kötés, mint említettem, szintén áldomás ivással jár. Egy hollandus kereskedő, a ki ezen erdőben lakó négerekkel fatörzsek szállítása végett szerződést kötött, az ez alkalommal megtartott szertartást a következőképen írja le: »Abban állapotunk meg, hogy a szokásos szertartást pénteken, a nap delelése idejében tartjuk meg. A pénteket e célra azért választottuk, mert a négernek szent napnak tartják. A fentnevezett napon tehát, délelőtt féltizenkettőkor a helységnek, a hol voltam, legidősebb és legbefolyásosabb tagja elővett egy kis csésze theát, beleöntött egy kis rumot és belekevert néhány fűlevelet, ezután elővett egy pár összemorzolt növényt a patak vizébe mártotta és a róluk lecsepegő vizet szintén a csészébe öntötte.«

»Kevéssel később borotvát tettek elém, a melylyel magam és hét befolyásos néger jobb karunkon egy kis vágást ejtettünk. A kicsepegő vért . . . a théás csésze fogta fel . . . , a melyet a szabad ég alatt egy kis padra állítottak.«

»Dél felé férfiak, asszonyok és gyermekek nagy tömege gyült

a pad köré, a melyen a kis csésze állott . . . Három lövés eldőrdült, a mire siri csend állott be. Ezután kezembe adták a csészét, a melyen az én és más hét ember vérének keveréke volt; néhány cseppet innom kellett belőle; hasonlóképen cselekedtek a többi keten is . . .«

»Végre az előkelő törzsfők és számos asszony megölelt. Jobb karjukat bal vállamra és bal karjukat jobb vállamra tették, fejüket néhány perczig jobb arczomhoz támasztva.«

»A szertartás végével mértéktelen iváshoz fogtak; az öröm általános és fesztelen volt.« Et fecerunt magnum áldomás — mondaná a régi idők krónikása.

Surinam szabad négerei politikai szervezetök tekintetében sem sokat tanultak fehér mestereiktől, szabadokká levén az afrikai négerek kisebb törzseinek kormányzási módját tették magukévá. Granman-juk, törzsfőjük, hatalmának külső jeléül a hollandus kormánytól vállrojtos kék kabátot kap. Méltóságát mindig nővérének legidősebb fia örökli. Hatalma és befolyása azonban nagyon korlátolt. A törzsnek legidősebb tagjai képezik azon tanácsot, a mely a granman hatalmát igen szűk korlátok közé szorítja. Ezen tanácsnak ülési rendesen igen zajosak, ha a megegyezés rövid idő alatt létre nem jó, a tanács külön csoportokra oszlik és e csoportok igyekeznek egymást kapacitálni. A többség absolutismusát nem ismerik; mert ha a határozatba csak egy is bele nem egyezik, a tanácskozás újból kezdetét veszi és a kapacitálás addig tart, míg az ellenszegülőt meg nem puhították.

Igazságszolgáltatásuk legkevésbé sem komplikált. Az ítéletet a vének tanácsa mondja ki. A ki mást megölt, halállal lakol; a ki mást megmérgez, vagy agyonkínoztatik, vagy gyermekeivel és unokáival együtt a megmérgezett családjának rabszolgájává tétetik; kisebb bűnösök korbácsütésekkel sujtatnak. A méregkeverőnek felkeresése igazi afrikai módon történik. A hullát kivájt fatörzsbe teszik; két ember vállára veszi és körülhordozza. A ki mellett a hulla a hordozóit megállítja, az a gyilkos; ezt néhány nappal később a vének tanácsa elé állítják, ha tettét tagadja, varázssitalt adnak nekie; elsápadása vagy erősebb szívverés ellene bizonyítanak. Ha a vádlott mindennek daczára sem vall, kínozni kezdik és végre, mint megcsökönösödött bűnöst elégetik. A gyors vallomás a vádlottat a haláltól megmenti; ez esetben vagy könnyebb büntetés éri vagy az elhunyt rokonainak szolgálnia kell.

Mint minden gyermekkorát élő naiv nép, a néger is, rend-

kívüli barátja a közmondásoknak; egész bölcsességét ezekbe rakja le és bizonyító erejükre nagy súlyt fektet. A hasonlatok és közmondások segélyével köztük nagy befolyást szerezhetni. A surinami négerek közmondásai az afrikaiak hasonmásai; csak a reális világból, és pedig a nagyon is köznapi dolgokból merítvék. Álljon itt Bonaparte herczeg munkájából kiírt néhány jellemzőbb közmondás: Alla socma di didon na bedi, a no slibi; szóról szóra: a ki fekszik még nem bizonyos, hogy alszik; jelentése: nem mind arany, ami fénylik. Joe seri wisiman, joe bai azeman; szóról szóra: megszabadulni a mérgekverőtől és cseréből a kuruzsló hatalmába jutni; jelentése: cseberből vederbe esni. Te tigri, joe no moe taki a dede; szóról szóra; ha a tigris nem mozdul, még ne hidd, hogy megdőglött; jelentése: a látszat gyakran csal. Kakarakka no ha leti na fowloe mofo = a tyúk szájában levő rovarnak soha sincs igaza, azaz az erős elnyomja a gyöngét. Moni no de, lobbi Kaba = ha a pénzt megettük, megszűnik a szerelmünk. Ez utóbbi egész modern európai világnézetre vall.

A gujánai négerek sokféle nyelvjáráson beszélnek; majdnem minden törzs külön, más törzs által nem érthető nyelven szól. Az európaiakkal való érintkezésben az úgynevezett néger angolt, eltorzított angol nyelvet beszélnek.

Bonaparte herczeg a fentebb említett vad népek állapotának megítélésénél a Rousseau-féle nézetet osztja. Őket igényteleneknek, de szabadságukban és szegénységükben boldogoknak és csaknem irigylésre méltóknak tartja.

Végre meg kell emlékezni, a mit talán első helyen kellett volna tennem, a gyönyörű illusztrációkról. 12 karaibnak, 1 arovaknak, 4 erdőben lakó és 11 állandóan megtelepedett négernek fototipiája, 10 fej- és nyakészernek, egy dobnak, egy függő ágynak és három karaibok készítette cserépedények művészi képe díszíti e munkát.

Az indusok és négerak ábrázolására a herczeg a fototipiát választotta, a melylyel a természetes állapotot hamisítatlanul tükrözteti vissza. A fej- és nyakészereknek, a dobnak és a cserépedényeknek feltüntetésére pedig az aquarellt, a melylyel az illető tárgyakkal tarka színvegyületét is bemutathatta.

A keresetlen, a valóságnak teljesen megfelelő földrajzi leírás, a találó ethnografiai rajz és a művészi illusztrációk Bonaparte herczeg munkáját a világirodalom egyik legkiválóbb díszmunkájává teszik.

„Le livre de Marco Polo“. A stockholmi királyi könyvtárban őrzött s a XIV-dik századból származó kézirat fac-similéja. Kiadta 1882-ben A. E. Nordenskiöld.

A stockholmi kir. könyvtárban Marco Polóról két kézirat őriztetik s ezek egyikének photolithographiai kiadásával Nordenskiöld Adolf Erik, a híres svéd utazó 1882-ben örvendeztette meg a földrajzi tudomány barátait.

Maga a codex negyedréti pergamenten van írva és bőrrel borított fatáblákból álló régi bekötéssel van ellátva. A kézirat vége felé egy lap, mely a 211. fejezet legnagyobb részét tartalmazza, hiányzik belőle; különben a kézirat maga a 216. fejezet egyik sorának közepén hirtelen megszakad. Több helyen a lap szélén latinul írt jegyzetek találhatók; mivel azonban a könyv később körülvágatott, ezen jegyzetek legnagyobbrészt megcsontkítottak.

A kézirat utolsó lapján egy térkép van körvonalozva, melyet latin nyelven írt régi szöveg kísér s világos, hogy ezt ugyanazon kéz írta, mint a lapok szélén tett jegyzeteket, melyekről imént szóltunk. Ezen világtérkép másolata Santarem gróf nagy atlaszában is feltalálható, ki azt mondja, hogy azt 1843-ban Champollion-Figeac úrtól kapta. Ugyanazén író ezen térkép felett és azon rang felett, melyet az a középkor térképei közt elfoglal, felvilágosításokat is ad a következő című munkájában: »Essai sur l'histoire de la Cosmographie et de la Cartographie pendant le Moyen-âge«; mely mű Párisban, 1852-ben jelent meg. A kérdéses latin szöveg mind a könyvben, mind az atlaszban feltalálható, de az sem az egyikben, sem a másokban nem tökéletes.

A királyi könyvtár jegyzőke, ezen kézirat történetére nézve bővebb felvilágosítást nem ad s abból csak annyi tudható meg, hogy az a XIV. század közepéből származik. S ez indította Nordenskiöld urat arra, hogy a könyvtár igazgatójától Klemming úrtól felhatalmazást kérjen a codex photolithographozására. A felhatalmazás a legszivesebben meg is adatott. A könyvtár főnöke többek között szives volt egyik hivatalnokának, E. W. Dahlgren úrnak megengedni, hogy magára vállalja ezen munka kivitelének felügyelésével járó kényes feladatot.

Nordenskiöld úr a szóban levő codexről bővebben óhajtván értesülni a párisi nemzeti könyvtár híres igazgatójához, Delisle Lipót úrhoz fordult. Ezen tudós könyvismerő e tárgyra vonatkozólag a következő fontos közlést sziveskedett tenni:

Páris, 1881. évi nov. 22-én.

Uram,

Ön szives volt velem tudatni, hogy Marco Polonak, a stockholmi királyi könyvtárban őrizett régi szövegét heliographiai úton kiadni tervezi és engem azzal tisztelt meg, hogy ezen kézirat korát és eredetét illetőleg nálam tudakozódik. Felszólítására sietek felelni. Annál is könnyebben leszek képes Önt kielégíteni, mint-hogy múlt évben honfitársainak, Klemming és Wieselgren uraknak lekötelező szivessége folytán Stockholmban már volt alkalman ezen kéziratot megvizsgálni, melyre Stephens úr jegyzete által figyelmeztettem.

A kéziratnak, melylyel Ön foglalkozik, legkésőbb a XIV. század közepe táján kelett lemásoltatnia. Az írás jellege nem engedi annak kivitelét újabb időszakra tenni; azonkívül a kéziratban foglalt történet maga kényszerít arra, hogy keletkezését V. Károly uralkodása előtti időre tegyük (1364—1380).

Önnek Marco Polo-féle kézírata valóban egyik töredéke azon könyvgyűjteménynek, melyet V. Károly király már uralkodása kezdete óta egyesített a Louvre-palota egyik tornyában. Ezen gyűjtemény, mely a mi nemzeti könyvtárunk magva volt, magára vont a XIV. században egész Európa tudósai bámulatát, a mint e mellett tanúskodik számos, régóta egybegyűjtött bizonyíték, melyekhez én is járulhatok egy még kiadatlan, valószínűleg 1364-ben írt levéllel, melyben egy Boyer Péter nevű Pap, V. Károlynak egy könyvet küldvén, így szól: »Serenitatis quouque tue sagacitatis Ptolemei, quondam regis Aegypti, probatur voto succedere, qui librorum milia centum voluminum habere se asseruit brevi tempore succettivo«.

Az V. Károly által eszerint egybegyűjtött könyvek jegyzéke reánk maradt és azon látogatás alkalmával, melylyel a nemzeti könyvtárt megtisztelni ígérkezett, kiállítva láthatandja a Mazarine valéria közepén azon pergament tekercset, melyre Gilles Malet, a Louvre könyvtár első őrzője, feljegyezte a gondviselésére bízott művek címeit. A tekercs tudatja velünk, hogy V. Károly, Marco Polo könyvének ötszörös másolatával birt.

A király ezen öt másolat egyikét nagybátyjának, orleánsi Fülöp hercegnek adta, ki 1373-ban halt meg. Egy másik másolat (aranyos posztóba burkolt könyv) eltűnt, a nélkül, hogy elvesztése felderítettett volna.

1411-ben a küldöttség, mely a királyi könyvtár állagának

megvizsgálásával bízott meg, már csak 3 példányát találta Marco Polonak és azokat a következő kifejezésekkel írta le:

»275. Item Marcus Paulus : egy pergamen füzetben, rendes betűkkel írva, francziául, két hasámban ; a második lapon e szókkal kezdve: »deux freres prescheurs« (két szónokló barát) és az utolsó lapon így kezdve; »que sa arrieres«.

»315. Item Marcus Paulus aranyos posztóval borítva, jól írva és kifestve, rendes betűkkel, francziául, két hasámban, a második lapon megkezdve: »il fut Roys« (ő király volt) és az utolsó lapon: »proprement«.

»317. Item Marcus Paulus, ki nem festve, francziául, rendes betűkkel írva a második lapon megkezdve: »vocata (lemásolási hiba Bocata helyett) moult grant« (igen nagy) és az utolsó lapon: »ilec diet qu'il« (az, mondja ő) fehér bőrrrel borítva.

Ezen három példány közül kétségen kívül az utolsó az a kézirat, melynek heliographiai utánzatát fogja Ön nekünk adni. Valóban, Önnek stockholmi kézirata a második lap kezdetén a következő szavakat mutatja: »Bocata moult grant« és az utolsó lap kezdetén e-szavakat: »iluec dist qu'il« (az, mondja ő). S bármily kevéssé legyünk is beavatva a régi másolók szokásaiba, még sem tehetjük fel, hogy egy és ugyanazon munkának két másolata lapról-lapra, szóról-szóra készült volna. Így tehát nem merész azon állítás, hogy sohasem létezett több, mint egy oly kézirat a XIV. századból, melyben Marco Polo szövegezése úgy mutatkozott, hogy a 3-ik oldal: »Bocata moult grant« szavakkal kezdődik, az utolsó-előtti pedig: »iluec dist qu'il«-l. Ebből azt kell következtetni, hogy az 1411. évi 317-ik leltári szám az Ön kéziratára vonatkozik.

Ugyanezen kézirat találtatott a Louvre királyi könyvtárában, az 1413-ban és 1424-ben történt leltári átvizsgálások alkalmával. Ezen idő után elveszítjük a nyomot. Minden arra mutat, hogy ugyanazon sorsban részesült ezen kézirat is, mint sok kötete a louvre-i könyvtárnak, melyek később Bedford herczeg birtokába kerültek és a melyek Franciaországban és Angolországban szét-szórattak.

A XVI. században ezen kézirat Normandiának, kereskedők és tengerészek által lakott, egyik kicsi városában találtatott. Ezt egy jegyzetből lehet következtetni, mely a kötet végéhez van csatolva és így szól: »Pour Symon du Solier demorant à Honnfleu« (Symon du Solier-nak, lakik Honnefleu-ben); ez volt szokásos alakja Honnfleur város nevének.

A következő század elején ugyanezen kötet Petau Pál által szereztetett meg. Ezen kötet egyik dísze volt azon bibliographiai kincsnek is, melyet Krisztina királyné megvett és mely majdnem egészen a Vatican gyűjteményébe került. Azonban Marco Polo ezen kincsnek azon részében foglaltatott, mely a stockholmi királyi könyvtárba jutott.

Annai bizonyos, hogy Franciaország mindig fogja sajnálni, hogy nem birhatja már Marco Polo kéziratának egyik legbecsebbikét, mely egy fél századnál tovább díszét képezte a királyi könyvtárnak a Louvre-ban; de a mi enyhíti sajnálatunkat az az, hogy ezen könyvet gondosan és szabadelvűen látjuk őrizve egy intézetben, mely oly érdemes azt bírni; főképen pedig az, hogy remélhetjük másolatát, mely az eredetinek helyét pótolandja és mely különös értéket fog nyerni az Ön és a XIII. század leghíresebb utazó nevének egyesítése által stb.

A jelen kiadás 200 példányban nyomtatott; ezek közül kettő pergamenten. Stockholmban az állami lithographiai intézet által állíttatott ki és pedig oly alakban és módon, mely által minden szakértő teljesen ki van elégítve s e miatt Börtzell urat, az intézet igazgatóját, a legnagyobb elismerés illeti. *Berecz Antal.*

Az osztrák-magyar monarchia új térképe a Stieler-féle kézi atlaszban. Négy lap; mérték: 1:1500000. Vogel-tól.

A mindig ismétlődő és mindig nagyobb pontosságra törekvő földfelmérések és az ezek alapján készített speciális térképek szükségessé teszik a nagyobb kézi atlaszok időnkénti átdolgozását is. Közös hadügyminiszteriumunk csak 1872 szept. 11-én rendelte el, hogy az egész osztrák-magyar monarchia a katonai topografiai intézet tagjai által a tökélyesített mérő eszközök segítségével újból felméréssék és ezen felmérések alapján az egész monarchiáról új speciális térkép készíttessék, a melynek mértéke 1:75000 legyen. Az óriási munka alig hihető gyorsasággal haladt előre és ma már befejezéséhez közeledik. A Justus Perthes féle intézet e kiváló munka megjelenését fel is használta az általa kiadott kézi atlasz tökéletesbitésére és ma már előttünk fekszik az osztrák-magyar monarchia új, négy lapra felosztott kézi atlasza, a melynek mértéke 1:1500000. A Stieler-féle kézi atlaszban az osztrák-magyar monarchia eddig: részletesebb térképeinek mértéke 1:1850000 volt; az ujonnan megjelent térkép tehát eltekintve a számos javítástól jóval nagyobb mérték szerint készült és így jóval több detailt is foglal magában. Másik igen nagy előnye, hogy mértéke ugyanaz

lévén, mint a nyugat-európai államok térképeé, a terület összehasonlításokat nagyon megkönnyíti. Ez új kép a Lajtán inneni és túli országokon kívül az okkupált területeknek, Boszniának és Hercegovinának képét is magában foglalja. Ezen egyes részek különállóságát, nagyon helyesen, külön színezés teszi szemlélhetővé. A domborzati viszonyok feltüntetése, a térképkészítés ezen legnehezebb része, a Stieler-féle atlasz modorában készült és Vogel ismert, kitűnő ügyességére vall; a kellő részletezés mellett, lehetőleg hű és igen plasztikus képet nyújt a nélkül, hogy az olvashatóságot korlátozná. A adminisztratív beosztás, a közlekedő eszközök, a folyómeder változások feltüntetése a legújabb állapotoknak felett meg ott is, a hol a katonai földrajzi intézet térképei még mintául nem szolgálhattak. Látszik, hogy Vogel nem csak a régebbi forrásokat használta fel lelkiismeretesen, hanem igyekezett magán információk útján is tudomást szerezni mindarról, a mi térképének értékét emelhetné. Vogel a nomenklatura okozta nehézséget is objektíve igyekezett megoldani. Kétséggel, hogy e tekintetben az osztrák-magyar monarchia térképének elkészítésénél igen nagy nehézségek merülnek fel, a mint az ily sok nyelvű országban másképp nem is képzelhető. Egyetlen mód van ezen nehézség kikerülésére ott, a hol hivatalos helységnévtár van és ez az, hogy ezen névtár nomenklaturáját feltétlenül el kell fogadni. Az előttünk fekvő térkép rajzolója engedményeket tesz a nemzetiségeknek és azok közt használatosabb neveket fogadja el. Ettől eltekintve azonban a Stieler-atlasz ezen új lapjai kétséggel csak örömmel fogadhatók, különösen azok részéről, a kik nem rendelkeznek a pénzerővel, hogy e költségesebb, speciális térképeket maguknak megszerezhetnék.

B. K.

Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Összegyűjtötte és életrajzzal bevezette Dr. Duka Tivadar. Kiadja a magy. tud. akadémia. Budapest 1885. (488 lap). Ára 3 frt

A magyar utazók történetéhez becses adalék az a vaskos kötet, melyet az akadémia legközelebb kiadott. Kegyeletes munkát végzett vele az akadémia s köszönet illeti meg érte őt és Duka Tivadart. Kőrösi Csoma Sándor egyike legkiválóbb utazóinknak, mint geográfus csekély jelentőségű, ő tisztán nyelvészeti tanulmányok céljából utazott s szándékosan nem tett másirányú kutatásokat; mindazáltal utazóink közt kiváló helyet foglal el, ő volt első sorban ki messze keletre ment, nyelvészeti és történelmi kutatások végett. Azt szokták róla állítani, hogy a magyarok ősz hazáját, a magyarok hátramaradt

rokonait kereste; ezt ő semmiféle iratában nem említi, azt azonban remélte, hogy a tibeti irodalomban fog oly adatokat találni, melyek a magyarok régi történetére fényt vethetnek s különösen a jugarok országa az, mely felé vizsgálódásait irányította.

Kőrösi Csoma Sándor élete sokkal jobban van ismerve, sem hogy azt e helyen vázolnunk kellene; a kiváló utazó emléke most is él a nemzetben s a tudományos irodalomban gyakran találkozunk nevével, a midőn Thibetről s a tibeti irodalomról van szó. A magyar irodalom is sokat foglalkozott vele s Eötvös, Toldy s mások megírták életrajzát, de a rendelkezésre álló adatok hiányos voltánál fogva eme életrajzi vázlatok is igen hiányosak, több tekintetben pedig hibásak és Duka Tivadar nyújtotta most az első, hiteles adatok alapján készült kimerítő életrajzot, közel 30 év óta foglalkozott Kőrösi Csoma életviszonyainak kutatásával, hátramaradt iratainak összegyűjtésével, a helyszínén, Kelet-Indiában még élő kortársaitól vagy azok utódaiktól szerzett hiteles adatokat s ezek alapján írta meg Kőrösi Csoma életrajzát, mely a most megjelent kötet első részét teszi. Most van először alkalmunk, Kőrösi viszontagságos életpályáján végig tekinteni, terveivel, tanulmányaival megismerkedni, — most tárul fel előttünk nemes jelleme egész nagyszerűségében, mely őt oly rokonszenves, oly bámulatra méltó alakká teszi. Sok évi küzdelmeit, nélkülözéseit megható szavakban ecseteli. Kőrösi egyik barátja, Dr. Gerard orvos, aki őt a kanumi zárdában meglátogatta; 'utolsó pillanatait egy másik barátja, Cambell írja le. Lehetetlen, hogy eme helyeket elolvasva bámulatra ne ragadtassunk Kőrösi nagyszerű jelleme iránt s a legnagyobb rokonszenvet ne érezzük ama férfiú iránt ki 22 évig folytatott tudományos kutatásokat a legnagyobb nélkülözések mellett, ki semmiféle jutalom, anyagi javak után nem vágyódott s egész életét hazájának, nemzetének szentelte.

A kötet második részét Kőrösi Csoma összegyűjtött dolgozatai teszik; valamennyinek tárgya a tibeti nyelv és irodalomból van véve s így tüzetesebb ismertetésök nem e helyre való. A dolgozatok, melyeket először olvasunk magyar nyelven, a következők: Egy tibeti irodalmi töredék, szemelvények Buddha erkölcs- és vallástanából. A Kah-gyur és a Stangyur ismertetése. A buddhismus különfelekezetei. A Scher-chin ismertetése. Adatok Schakya (Buddha) életére és halálára vonatkozólag. A Schakya nemzetség eredete. A Kala-Chakra és Ali-Buddha vallási rendszerek eredetéről. Egy tibeti zárda ismertetése. A tibeti papok váll-szalagja. Egy bhutia zászló

feliratának értelmezése. Tibetországnak földleírása (tibeti források szerint). Egy tibeti orvosi munka ismertetése. Egy tibeti útlevel tartalma. Észrevételek a Himalája túlsó vidékein divatozó buddhista amulettekről. Sa-skya Pandita »Shubhashita Rutna Nidhi« című munkájának ismertetése. Sanskrit és tibeti műszavak és kifejezések gyűjteményének indexe. Allegorai szavak sorozata és az időszámítási rendszer a tibetieknél. Egy összehasonlító szógyűjtemény töredéke sanskrit, hindi és magyar nyelvekből.

E dolgozatok közül földrajzi szempontból Tibetnek földleírása érdekel bennünket leginkább; ez egy rövid vázlat, tibeti források alapján megírva.

A munkát Kőrösi Csoma Sándor arcképe, síremlékének rajza s útjának térképe díszíti.

Dr. Thirring Gusztáv.

Chavanne Kongo térképe, melyet a brüsseli »Institut national de géographie« adott ki 1:200,000 méretben, a Kongo alsó folyását ábrázolja Mbomáig s a partvidéket éjszak felé Landanaig. Chavanne eredeti mérései különösen a folyó torkolatának éjszaki részén levő szigethalmazra vonatkoznak, melyek sokkal tökéletesebben vannak ábrázolva, mint minden más eddigi térképen. Kereskedők s hajósok nagy hasznát veszik a mellék térképeknek, melyek Bananát s Mbomát 1:25,000, továbbá a Kongot Csinsala s Csiongo között 1:100,000 s végre néhány a hajózásra akadályoztatóul szolgáló homokzátonyt 1:25,000 méretben tartalmaznak. A mű kiállítása csinos s használható.

Gy.

Rövid közlemények.

I. Expedíciók.

Holub Emiltől, ki tudvalevőleg 1883. végén új expedícióra indult Dél-Afrikába, Linokanából, a délafrikai legutolsó posta állomásról, jelentés érkezett eddigi működéséről. Kedvezőtlen körülmények miatt hosszabb ideig kellett Fokvárosban tartózkodnia s midőn elindult, a batlapinek s barolongok vidékén uralkodó viszálykodások miatt kénytelen volt utitervét megváltoztatni s éjszak felé Transvaal nyugoti részén menni át, melyet tudományos utazók már elég részletesen megvizsgáltak. Colesbergtől Linokanáig ennél fogva földrajzi tekintetben csak egyes helyek meghatározására szorítkozott; a fokföldi csillagvizsgáló intézettől nyert eszközökkel azonban 437 észleletet tett. Naplójában, mely már 78 sűrűn írott oldalra terjed,

mindent gondosan feljegyez. Így első sorban az észlelt betegségeket s azok gyógyítási módját. Nevezetes ezek közt, hogy a kigyóharapás ellen rézkéneg s chlornatron vegyületet sikerrel használják s a szarvasmarhák tüdővésztét úgy gyógyítják, hogy a szétrongált tüdőnek egy darabját az egészséges állat farkavégébe oltják. A cserjelakók sziklákra vésett rajzaiból mintegy 160 darabot szedett össze s küldött haza, a többiekről másolatokat vett. Van mintegy 300 ethnographiai, 20.000 állat s 2000 növény s több száz ásványdarabból álló gondosan megjelölt s elcsomagolt gyűjteménye s mintegy 300 rajz. Ebből 37 láda már megérkezett s a többi útban van. Ugy a Fokföldön, mint az ország benső részében mindenütt igyekezett kereskedelmi összeköttetéseket létesíteni osztrák gyárosokkal s kereskedőkkel. Kiséretében vannak neje, Meintjes karaván vezető, ki a Zambezitól a szekereket vissza fogja vezetni, hét fehér szolga, köztök egy Fekete J. nevű magyar s hat belföldi, kik közül azonban négy időközben megvált tőle. Van 3 kocsija s egy vas ponton koci, továbbá 54 ökör, 6 hátas ló s 8 vadászkutya. Jelentése megírásakor levő készlete 87 ládában s 25 nagyrészt élelmi czikkeket tartalmazó zsákban volt elhelyezve. Linokinából, hol geologiai, természetrajzi s ethnographiai kutatásokra két teljes hónapot fordított, ez évben márczius 31-én indult útnak Transvaal határa felé. Kutatásokat tesz a Marico völgyben s azután a Sirorume torkolatától néhány héten át a ponton segítségével a Limpopo völgyet akarja átkutatni. Sosongban, a Bamangvatok városában is szándékozik néhány hetet tölteni s itt hagyja majd eddigi gyűjteményeit s egészíti ki útikészletét. Költsége már nagyrészt elfogyott s nevelte bajait, hogy Colesbergből eltávozva a vontató ökrök egy része elpusztult s e mellett a rendkívüli szárazság miatt oly lassan haladhattak előre, hogy nyolcz heti utat csak fél év alatt tehettek meg. Karaván vezetőjének atyja, egy gazdag hollandi birtokos, több ökröt s mások pénzt adtak neki kölcsön. Sosongban határozza el, hogy a Zambezi felé melyik uton fog haladni; a Matabelek földjén át avagy a sós-tavak mellett vagy a Zoaga folyó felé. Jelenleg már valószínűleg utban van.

Gy.

A Szomaliak földjén tett ez év elején felfedező utat egy kis angol társaság Berberából a még teljesen ismeretlen Ogadyn tartomány bensejébe hatolván. Ez expedícióról a társaság egyik tagja James F. L. a londoni földrajzi társulat ülésén részletes jelentést olvasott fel. Berberát mult évben decz. 23 án 60 tevével s 30 benszülött hajcsárral hagyták el csaknem egyenes irányban hatolva

a tengerparttól mintegy 40 angol mérföldnyire fekvő hegláncon át, melyet Hagenmacheren s néhány emberén kívül, kik nem tudományos czélból, hanem vadállatok gyűjtése végett utaztak, európai ember még nem lépett át. A tenger színe felett 4700 láb magaságú hágón mentek át, mely eléggé gazdag a tenyészetben; egy kis domb vidék után mintegy 200 angol mérföld hosszúságra terjedő síkság következik, melyen kövek nincsenek, sok patak medre látható, de az esős időszakon kívül szárazon. A víz miatt sok bajuk volt, de leginkább megnehezítette helyzetüket, hogy Hunter ezredes, a szomali part angol főkonzulja tulságos óvatosságból nyílt levelet küldött utánok, hogy saját jóvoltukból ne menjenek tovább s a nyílt levél tartalmát karavánjuk tagjai is megtudván, részint félelemből, részint az angol kormány óhajára tekintettel csak nagy nehezen voltak reá birhatók a tovább menetelre. Néhány nap mulva már oly vidékre értek, hol a benszülöttek a pipázó európaiakat csodaként bámulták meg, azt hívének, hogy a pipa a fej kiegészítő része s a tűz s füst az ember bensejéből jó s többen rögtön földre estek, midőn a karaván egyik tagja madárra lőtt. Később, különösen az elég tekintélyes Webbe folyó környékén földműveléssel foglalkozó népeket találtak, de ezek is harczias hangulatuak voltak s az expedíció tagjai csak fegyverrel kezökben s nagyon óvatosan haladhattak tovább, a mit megnehezített az a körülmény is, hogy a benszülöttek magas áron is alig adtak el élelmi szareket. Ily sok nehézség közt haladtak körülbelöl a 5°-ig s azután kissé nyugotibb irányban tértek vissza Berberába, hova ápril 10-én érkeztek meg. Utjukon sok csillagászati s meteorologiai megjegyzést tettek, számos természetrajzi tárgyat gyűjtöttek s arra az eredményre jutottak, hogy Ogadaynban, melynek népe csak most kezd a tengerparttal direkt összeköttetésbe jönni, vállalkozó kereskedőknek hálás terük lenne.

Gy.

II. *Statistikai adatok.*

— **Belgium népessége.** A legújabb hivatalos adatok szerint Belgium összes népességét az 1884. évi decz. 31-én megejtett népszámlálás 5.784,958 lélekre menőnek találta, mely lélekszámból 2.890,812 férfi és 2.894,146 nőnemű. A brüsszeli kerületben, melyhez Brüsszel, Anderlecht, Etterbeck, Ixelles, Laeken, Molenbeck-Saint-Gean, Saint-Gilles, Saint-Josseten-Noode és Charbeck tartoznak, 1880. deczember 31-én 394,940 (185,790 férfi és 209,180

nő) lakos volt, 1884. december 31-én már 420,866 (201,586 férfi és 288,280 nő) lakost találtak s így ott a népesség négy esztendő alatt 34,926 (15,846 férfi és 19,040 nő) lélekkel szaporodott. Az egyes tartományok népessége ugyanakkor következő lélekszámúaknak mutatkoztak: Brabant 1.044,324; Hainant 1.021,158; keleti Flandria 915,464; nyugoti Flandria 714,785; Liège 702,149; Antwerpen 625,876; Namur 331,095; Limburg 216,994, és Luxemburg 213,313 lakossal. A városokban a lakosság szabályszerűen gyarapodik; így Antwerpenben ma több van 200,000 lakosnál (oda értvén Borgerhontnak 24,056 és Berchemnek 10,810 lakosát is). Az ország többi nagyvárosai közül legjelentékenyebbek: Gand 140,926; Liège 133,044; Malines 46,499; Bruges 45,559; Verviers 44,667; Louvain 37,490; Tournai 33,773; Seraing 30,607; Courtray 28,786; Namur 27,067; Mons 24,827 lakossal. Alost lakossága 22,143 lélek, Charleroy városé pedig csak 20,064, de ez utóbbihoz még hét olyan község csoportosul, melyekben külön-külön több van 10,000 lakosnál, kettő pedig éppen nagyon jelentékeny, u. m. Jumet 22,821 és Gilly 18,896 lakossal.

— **Szerbia népessége** az 1884-diki népszámlálásról szóló s nem régiben közzé tett hivatalos adatok szerint 1.859,060 lélekre rúg. Van az egész királyságban: kis község 1,407, falu 3,160, város és vár 66, templom 527, klostrom 59, állami épület 515, községi előljáróság 1,364, magánház 268,394, fiuiskola 689, leányiskola 91, tanító és tanár 896, tanítónő 295; iskolába jár fiu 42,574, leány 7,831; a papok száma 1,022, szerzeteseké 99.

— **Konstantinápoly népessége** a belügyi miniszterium által legutóbb megejtett népszámlálás szerint 873,565 lélek, míg ezelőtt tíz évvel csak 331,000 volt. Ezt a nagy különbséget a *Turquie* című lap onnan magyarázza, hogy az előbbeni népszámlálás igen tökéletlenül hajtattott végre s hogy tehát nagy tévedés lenne, ha a tavalyi adatokból mást következtetne valaki, mint a belügyi miniszterium szigorú pontosságát.

— **A columbiai egyesült államok népessége** az *Anuario estadístico de los estados unidos de Colombia* közlése szerint volt: 1843-ban 1.932,279; 1851-ben 2.136,976; 1859-ben 2.363,356; 1867-ben 2.613,718; 1875-ben 2.890,902; 1881-ben pedig 3.120,166 lélek. Columbia népessége tehát mintegy 40 év alatt bőven megkétszereződött. Bogotának, a fővárosnak, ugyancsak 1881-ben már 84,000 lakosa volt.

III. *V e g y e s e k.*

Magyar helyneveinkhez, melyek visszamagyarosodást nyernek, (Földr. Közl. 1885. 212—214 lap.) adhatunk hozzá olyanokat is, melyek nem épen régidő óta vesztették el magyar hangzásukat. Ilyenek Sárosmegyében az eredeti.

	Ábrány	helyett	ma	használt	Abranovcze
	Bánkútja	»	»	»	Bankuti
	Bántelke	»	»	»	Bantelki
	Bodólak	»	»	»	Bodolak
5.	Borkút	»	»	»	Borkut
	Gergelylak	»	»	»	Gergelak
	Gombosfalva	»	»	»	Gombosovcze
	Háro-ág	»	»	»	Harsag
	Kakastalva	»	»	»	Kakasovcze
10.	Kellemes	»	»	»	Kelyemes
	Kékkő	»	»	»	Kikov
	Kőszeg	»	»	»	Kiszak
	Kükemező	»	»	»	Kukov
	Magasrét	»	»	»	Makosrit
15.	Nyárs-Ardó	»	»	»	Nyarsani
	Patakalja	»	»	»	Patakalya
	Salgó	»	»	»	Salgov
	Sáros	»	»	»	Saris
	Szekcső	»	»	»	Szekcsov
20.	Tarcza	»	»	»	Torisza
	Táborhegy	»	»	»	Taboriszka
	Tót-Selymes	»	»	»	Tolcsemes
	Töltszék	»	»	»	Tulcsik
	Veresmál	»	»	»	Vercsizmál
25.	Zsebfalu	»	»	»	Zsebcsani.

És hogy e tót nevek, mondja a »Pesti Napló« 1883. november 1-sői tárczája, nem egyebek, mint az eredeti magyar helynevek elferdítései, kitűnik abból, hogy azoknak a tót nomenkláturában semmi értelmök nincs. Csak egyes helynevek találkoznak olyanok, melyeket fordítva tótosítottak el, de a fordítás akkor sem hú. Pl.

Héthárs helyett Lipjani

Királynépe » Kralovcze.

Bulkesz bácsmegyei község pedig, mely 1885-ben ülte meg alapítása 100-ig jubileumát, eredetileg Balkézi volt, mert a Dunától

balra esik, — de német lakosai ferdítették el nevét, épen úgy mint Budakeszi-ét Pudikesz-re, a főváros szomszédságában lakó svábtelepek. Így lett elrománosítva Erdélyben a Morgó és Piliske hegyek neve, mely ma Murgo és Peleska-nak hangzik; vagy Arad-megyében Egres helyett Agris.

A néveredetnek szép példája Deés nevé. A deési őskövön ült állítólag egykor a hét hun vezér és mint Béla király névtelen jegyzőjének ismert mondája említi, megörülvén az előttük elterülő szép földnek, háromszor Deus-t kiáltottak s innen vette volna Deés a maga nevét. Föntartani segít e nem igen valószínű onamatopocát, mert hiszen a latinul nem tudó vezérek Deus-t ugyan egyszer sem kiálthattak, az 1578-ban renovált deési torony emléktábláján a következő verses fölirat:

»Hunnus de Scythicis digressus aedibus hospes
Pannoniae glebam transfert huc gramen et undam,
Ter clamans: Deus! hac liceat tellure potiri:
Desicamque dixit Dei de nomine terram.«

Mi magyarul így hangzik: »A szittyia hazából kiköltözött hunn-jövevény áthozza ide Pannonia földrögét, fűvét és vizét, háromszor kéri segédül Isten nevét, hogy legyen szabad elfoglalnia ezt a földet, melyet deési földnek Deus (Isten) nevééről nevezett el.« A csekély terjedelmű deési lapos kő azóta a Szamosba dobatva eltört, mondja Dr. Szendrei János s csak felét sikerült onnét kiemelni.

Hanusz István.

— **Melbourne város fölvirágzása.** Kevés város van a föld kerekiségén, mely oly gyors előhaladással dicsekedhetnék, mint Melbourne. A lakossága volt 1841-ben 4,400, 1846-ban 10,945 s 1851-ben, két hónappal az aranybányák felfedezése előtt, már 23,143 lélek. Mikor aztán kitudódott, hogy Victoria államban az aranytermő mezők határtalan kiterjedésűek, valóságos láz fogta el a gyarmatokat, mely láz később csaknem őrzöngéssé fokozódott, midőn egyszer csak két olyan termés aranytuskót találtak, mely 300 fontot nyomott 106 font tiszta színaranyat tartalmazott. Nosza rohanva rohantak e dús földre mindenféle nemzetbeli szerencsevadászok; az 1852-dik esztendőnek csupán deczember hónapjában 12,000 ember érkezett (152 hajón) Port-Philippebe s az év végén már meghaladta az 50,000-t az aranyásók száma. E népzönlés folytán Melbourne oly bámúlatosan népesedett, hogy 1856-ban 53,253, 1861-ben 117,778, 1871-ben 194,090, 1877-ben 256,500, 1881-ben 282,947 s végre 1884-ben már 322,690 lélekre rúgott a lakosság száma;

ugyaucsak 1884-ben 10,911 születési eset mellett 6628 haláleset fordult elő. A város alapítói, Batman és Fawkner, 1835-ben szállottak itt meg, azt a helyet pedig, melyen a város ma áll, 1836-ban Lonsdale kapitány választotta ki Port-Philippe kerület leendő székhelye számára. E kerület későbbben Új-Déli-Wales akkori kormányzójának, Richard Bourksnak, a nevéől kereszteltetett el. Melbourne ma Victoria gyarmati államnak a fővárosa s egyszersmind legnépesebb helysége az egész Ausztráliának. Igen szép helyen, a Port-Philippe öböl és a Hobson rév partjain terül el, végig szelve a Yarra-Yarra folyó által, mely innen 13 kilométernyire ömlik a tengerbe. Melbourne részei: a belváros (a tulajdonképeni Melbourne), továbbá Prahnan, Richmond és East-Catlingwood külvárosok. Kerülete 16 kilométer. A belváros a kanyargó és öblözetes Yarra-Yarra jobb partján esik, mely csak a Prince's Brigge nevű hidon alúli zúgójáig hajózható. A belváros helye eredetileg az, melyet Lonsdale kapitány városhelyül választott. A külvárosokat pompás fasorok és kertek választják el a belvárostól, mely szabályosan van építve széles és egyenes utcákkal s melyet sok és nagyszerű középület ékesít. Az utcák között a legkiválóbb a Bourke Street, mely a város közepén fut végig s negyedfél kilométer hosszú. A közút két oldalán futó széles gyalogjárók fényes épületekkel szegvék be, melyek közt legdíszesebbek a banképületek és vendéglők, mely utóbbiak igazi paloták. A gazdag boltok és ragyogó kirakatok szakadatlan sora kápráztatja itt a szemet főleg estve, midőn bennök és előttök a gázlángok ezrei kigyúlnak. Van Melbourneban négy színház s minden felekezetű sok templom, melyek közt legkiválóbbak a Szent-Ferenczről nevezett r. kath. székesegyház, meg a skót presbiteriánusok temploma. Van itt egyetem is természetrajzi múzeummal, fűvészkerttel és csillagvizsgáló toronnyal. Az itt megjelenő hirlapok száma igen nagy. Kikötője, középponti fekvése s déli Ausztrália nagy részével érintkező vas- és víziúthálózata, szóval minden körülménye közrehat, hogy Melbourne fő gócza legyen annak a roppant be- és kiviteli kereskedelemnek, melyet a kiválóan földművelő és baromtenyésztő gyarmat-állam úz, nem is említve a környékbeli aranytermő mezőket, melyeken még mindig egymást érik a nagyfontosságú leletek. A kikitő rakodó partjai úgy építvék, hogy 85 nagy hajó nemcsak kényelmesen kiköthet, hanem 60—200 tonnányi terhet is akadálytalanul ki- vagy berakhat naponként. A Hobson révvel meg a Yarra folyóval kapcsolatban összesen három nagy tatarozó műhely van, melyekben még 2000 tonnás hajóknak

is minden részét kitudják javítani; úgyszintén van Melbourneban több érczöntő gyár is, melyek a gőzhajók gépeinek minden darabját képesek kijavítani. A fő beviteli cikkek itt: mindenféle kézmű gyártmány, élelmi szerek, gépek, vasúti anyagok, kőszén, épületfa, bor, likörök stb.; fő kiviteli cikkek: arany, szarvasmarha, borok, épületfa, vászonneműek, stb. A kereskedelem legélénkebb természetesen Angliával, még pedig háromszorta akkora, mint a többi országokkal összesen.

Mtēja király utódáról, Mwangáról, hosszú idő után most érkezett az első tudósítás Rubagából, Uganda fővárosából a Victoria Nyanza mellől. A király értesülvén, hogy Basogába, a Nyanza északi partjára fehér emberek érkeztek (valószínűleg Thomson és kísérete), gyanuja felébredt az európaiak ellen s elfogatott hat már megkeresztelkedett benszülött ifjút, kiknek Mackay missionariussal Msalalába, a tó déli részén fekvő állomásba kellett volna menni; három ezek közül később szerencsésen megmenekült, de a másik háromnak karjait levágták, bitófához kötötték s elevenen megégették őket; mindhárom bátran tűrte a szenvedéseket s nem tagadta meg új hitét. — Ujabban a király s első minisztere ismét barátságos lábon áll a három angol missionariussal s figyelemmel hallgatja az ő oktatásait. Most várják Rubagába Hannington püspököt is, ki a Kilimandzsaro felől ismeretlen vidéken át jó a Victoria Nyanzához.

Gy.

Veth D. a portugál Nyugot-afrikába ment hollandi expedíció ifju vezetője május 10-én a Kalakanga folyó mellett, Benguela s Humpata között meghalt. Veth, Szumatra s Jáva ismertetése által jó hirnevet szerzett leydeni egyetemi tanár fia s részt vett ama nagy expedícióban is, melynek eredménye volt az atyja által kiadott »Midden-Sumatra« című nagy mű. A tehetséges ifju halála nagy veszteség a földrajzi tudományokra.

Gy.

Kelet-Afrika egészségügyi viszonyairól! Dutrieux orvos, ki 1878—79-ben a nemzetközi afrikai társaság egy expedíciójával járt Bagamogótól Taboráig s különben is hosszabb ideig volt egyiptomi gyakorló orvos, Párizsban tanulságos munkát adott ki. Nézete szerint is alkalmatlan Afrika tropikus vidéke arra, hogy az európaiak ott állandóan letelepedjenek. Már magában az éghajlati viszonyok több nemű bajt idéznek elő, melyeket együttesen vérszegénységnek lehet nevezni. A tisztán növényi táplálék e mellett gyöngeséget, diarrhœt s dysenteriát idéz elő. A szeszes italoktól tartózkodás nagyon szükséges. A főbb betegségek a malaria, dysenteria s májbajok. Maleria

mindenütt kifejlődik, hol forróság s nedvesség uralkodnak; az esős időszak rendszeren lázas is. Leggyakoribb alak a váltóláz; forróláz az egyenlítőhöz közel gyakoribb. Minden európai megkapja a maláriát, még a hosszabb tartózkodás sem mentesít ettől. A bensülöttek is sokat szenvednek a láztól, a gyermekhalandóság jelentékenny s némely lázas vidékeken az átlagos élettartam aránylag rövid. A partvidékeken, különösen Bagamogoban s a belföldön egyes helyeken, pl. Taborában, a láz nagyon uralkodó, de vannak egyes magasabban fekvő helyek, melyek lázmentesek. E tropikus láz nem kizárólag ragadós baj, forróság is előidézhetheti. A dysenteria ragadós jellegére nézve is kételyei vannak; egyik főoka e bajnak szerinte a meleg nagy ingadozása s a hiányos táplálkozás, különösen az erősen fűszerezett ételek, szeszes italok s tisztátlan víz. A mérték-telen életmódnak tulajdoníthatók a májbajok is. A magasán fekvő vidékeken a dysenteria rendszeren gyakoribb s erősebben lép fel. E bajok mellett egy belféreg hőrbetegségeket idéz elő gyakran. *Gy.*

A közép-afrikai nagy tavakon most már mindenütt van állandó gőzhajó összeköttetés. Ez év márcz. 3-án eresztették vizre a Tanganika déli csúcsán Kisiki mellett a londoni missiótársaság tulajdonát képező »Good News« nevű vasgőzhajót Roxburgh mérnök felügyelete alatt; a hajó egyes részeit a Nyassából ide vezető uton hozták át. A többi nagy tavakon a következő gőzhajók közlekednek: a Victoria Nyanzán a Church Missionary Society tulajdonát képező »Eleanor«, a Nyassan a skót Free Church Missionary Society »Hala« nevű gőzöse s azonkívül az Universities Mission által újabban készített »Ch. Janson« gőzös. *Gy.*

A spanyolok új afrikai birtokát, melyről közelebb emlékeztünk meg, Bonelli kormányzó kineveztetése óta már beutazta, minden lehető helyen megvizsgálva a kopár partot, a hol veszély nélkül lehetett kikötni. A csekély számú kikötőhely különösen fontos a kanári szigetek halászaire nézve, kik eddig is csaknem egyedül zsákmányolták ki a partok mellett levő zátonyok halbőségét s a kikre tekintettel volt a spanyol kormány is, midőn e kopár vidéket okkupálta. A legfontosabb öblök a Rio del Oro és a Bahia de Cintra, hol legalább kis homok félszigetek védelmezik a hajókat a rosztól ellen. Különben Bonelli maga is szomorú képet nyújt a madridi földrajzi társaság folyóiratában e vidékekről; növény csak egyes helyeken található, friss víz talán még ritkább. Az éghajlati viszonyok különben eléggé kedvezők, a hőmérséklet 15—28° C közt ingadozik. A Sociedad Española de Africanistas et

Colonistas eddig három factoriát alapított: Rio Oro, Bahia de Cintra és Bahia de Oeste helyeken; a Compania Hispano-africana pedig egyet, Cisneros villát, del Oro félszigeten. Rio Oroba a belföldről néha karavánok jönnek tevékkel s szaravsmarhákkal, gyapjút, bőröket s strucztoollakat árulva.

Gy.

A Niger alsó vidékén az európai kereskedelem már erős gyökeret vert. Midőn Semellé gróf 1880-ban a francia kereskedők figyelmét e kedvező piacra felhívta, az egyedüli monopolszerű üzletet e helyen az United African Co. gyakorolta Akassában, mely erős versenyzés után több kisebb társaság egyesüléséből származott. A francia kereskedők két társulata négy év alatt 34 francziát alapítva a Niger s Benue alsó vidékén; e mellett az említett Egyesült afrikai társaságnak is volt 34 francziája s 2 más, melyet lagosi néger kereskedők alapítottak, 1885. kezdetén az United African Co. a francziák telepeit s hajóit nagy részt megvásárolta s így ismét e társulat uralkodó e vidéken.

Gy.

A német kelet afrikai birtokok, mióta Zanzibar szultánja kénytelen-kelletlen bele nyugodott a német keletafrikai társaság által szerzett birtokok tulajdonjogának elismerésébe, folyvást szaporodnak, Usagara, Ukami, Nguru s Usegua voltak az első helyek, melyekhez csakhamar a Vitu csoport jött. Ujabbán június 10-én Pfeil gróf Chutu tartományt szerezte meg a Rufi dzsüig, májusban s júniusban dr. Jühlke és Weisz főhadnagy a Panganitól a Kili-mandzsaroig fekvő tartományokat, ezek: Usambarza, Pare, Arusa s Dzsagga. Itt ujabb összeütközések támadhatnak, mivel a zanzibari szultán Matthews tábornak közvetítésével már előbb kötött szerződéseket Dzsagga, Arusa, Taveta s Teita főnökeivel. A német gyarmatok közt Keletafrikában pedig e vidékek volnának a legfontosabbak, mivel a Kilimandzsaro alján fekvő vidékek, különösen Arusa és Dzsagga, mint Johnston s Thomson leírásaiból tudjuk, a legalkalmasabbak európai letelepedésére egészséges fekvésük s kiváló termékenységük következtében. Különösen kedvező helyek lesznek ezek, ha a partvidékkel rendes összeköttetés létesül s a harczias massaiak rabló életmódját sikerül korlátok közé szorítani.

Gy.

— **Madagaszkár szigetére vonatkozólag** igen alapos dolgot tett közzé Grandidier Alfréd a *Revue des travaux scientifiques* V. kötetének 2. füzetében. E közlemény lényegét annál inkább érdemes közleményeinkbe átvennünk, mivel Grandidier személyes tapasztalatai alapján mutatja ki, hogy e nagy szigetet

illető eddigi leírások majdnem kivétel nélkül meseszerűek s még komolyabb természetű adataikban is megbízhatatlanok. Grandidier alapos munkája (*Histoire physique, naturelle et politique de Madagascar*) szerint Madagaszkár szigetének külső szabása hosszas négyszöghöz hasonló, a fölszine pedig félszeg domborodású oly formán, hogy, ha a négyszög éjszaknyugoti és délkeleti csúcsait egy rézsút vonallal összekötjük: az így származó keleti háromszög sűrűn egymáshoz sorakozó hegyekkel van borítva, míg a nyugoti háromszög lapályos felszínű, melyen általában hiányzanak az olyan granitkitörési képződmények, mint a milyenek a tulsó háromszöget oly szertelenül össze-vissza turkálták. A kelet felől érkező utazónak mindjárt a parton egy olyan hegylánczon kell áthágnia, mely fokozatosan 8—9 száz méter magasságra emelkedik s oly sűrű hullámzatossággal terjed tova, hogy benne sehol a legkisebb síkság sem képződhetett; csupán itt-ott nyúlik el hosszabban egy-egy szűk völgy, melyeken rendszerint apró hegyi patakok futnak végig. Ez a hegyláncz, mely Leven kikötőtől a Dauphin váracsig húzódik, háromszáz francia mérföldnyire terjed s hátja a keleti part mellett felfőlebb 20 fr. mföldnyi szélességű; lába néhol egészen a tengerbe ereszkedik, néhol pedig néhány mföldnyire hátra húzódik attól, de úgy, hogy fővonala a tenger szélvonalával mindenütt egyközüleg halad. A főgerinczen átlépve, egy völgybe ereszkedünk alá, mely néhol, mint a $19\frac{1}{2}$ szélességi foktól a $21\frac{1}{2}$ sz. fokig mély és nagyon szűk, másutt pedig, mint Ankey, Antszihanaká és Mandvitszaro vidékén több fr. mérföldnyi széles lapálylyá tágul. E völgyön túl a második gránit hegyláncz következik, mely igen meredek oldalú s 4—500 méternyi magasra emelkedik. Itt, a sziget szélességének mintegy egyharmadán, van a vízválasztó vonal. A hegyláncz keleti oldaláról lefutó patakok az Indiai óceánba ömlenek, míg a tulsó oldalon eredő folyóvizek a Mozambiqui csatornába sietnek s általában sokkal hosszabb folyásúak, mint az előbbieik, kivéven ezek-közül a Mangoro folyót és ennek Onivé nevű mellékfolyóját, melyek az Ankaratra középponti hegytömegben erednek s szintén jó hosszú folyásúak. E második hegyláncznak keletre néző gerinczén túl, nem mindjárt a nyugoti lejtő következik, hanem egy 30—35 fr. mérföldnyi széles felföld, melynek általános közepes magassága 800—1000 méter közt váltakozik s mely általában igen hápa-hupás. Ezen túl igen meredek lejtővel hanyatlik alá a hegység egy síkságra, mely csak kétszáz méter magasságban terül a tenger szintje fölé. E síkságnak majdnem egyenes fölszine homokos és víz-

folyások árkaitól van át- meg átszeldelve; a szélessége 140—150 kilométernyi. E síkságon a 16. és 25. egyközű vonalok közt egy hegylánc domborodik, a Bémaraha, melynek legnagyobb szélessége csak 5—6 fr. mérföldnyi. Odább nyugotra, a sziget déli részén, a nyugoti tengerpart mentén ismét van egy másik hegyláncz, mely a 21. szél. fok. táján kezdődik s a 22. szél. foktól kezdve egy nagy fensikot képez az előbbi hegységgel egybeolvadva. Végre ugyancsak a 21. szél. foknál még egy újabb hegy kezdődik, mely a 43. hossz. vonal irányában haladva a 23^{1/2} sz. foknál végződik. — S még van egy, a mit nem lehet szó nélkül hagyni, t. i. a sziget dús termékenysége. Az bizonyos, hogy van itt sok és nagy terjedelmű völgy olyan, melyeken a czukornád, a kávécseszeje, a kakaófa, a vanília, a gyapot és egyéb forró földövi növények sikeresen termesztethők; valamint az is áll, hogy a nyugoti rész síkságain kitünő legelők vannak, melyeken a szakalava nevezetű lakosok jövedelmező baromtenyésztést üznek; azonban, ha a sziget termékenységéről egész általánosságban beszélünk, korántsem mondhatjuk hogy az mindennütt csupa paradicsom, mint pl. Marcel írja; mert a valóság úgy áll, hogy az egész fölszínnek alig egy tizedét borítja erdőség, egy harmadrésze pedig, ha nem is teljesen terméketlen, de ez idő szerint még haszonvehetetlen. Azon ismert levélnek is, melyben Commerson tudós utazó oly nagy elragadtatással tudósította Lalandeot Madagaszkár bámúlatos bőségű természeti kincseiről és óriástermékenységéről, csak annyiban van igaza, hogy pl. a Dauphin váracskörnyéke, melyen Commerson megfordult, igen sok érdekes, sőt új állat- és növénytani leletre nyújt a gyűjtőnek tért és alkalmat, de erről az egész szigetre himet varrni merő tévedés. Az azonban tény, hogy a tengerparti vidékek általában termékenyek, sőt a sziget belsejében is vannak vidékek, melyben, mint pl. a Besszimitatatra nevű terjedelmes völgyben (Tanarivotól nyugotra), meg a Fianarantszoa völgyben kitünő a talaj, melyen a rizs is dúsán terem.

— **A panamai csatorna-vállalat** igazgató tanácsa egy terjedelmes jelentést adott ki, mely szerint a nagy mű óriás léptekkel közeleg a befejezés felé. Több mint 20 ezer ember vájja a földet folytonosan. A vállalat feje, Lesseps, reméli, hogy ez új tengeri út 1888 végére teljesen elkészül; a vállalkozók azonban tekintve, hogy még mintegy 120 millió köbméter föld vár az eltávolításra, csak arra merték magukat kötelezni, hogy 1889 júl. 1-sejére biztosítják

a munka teljes befejezését; de, ha lehet, rajta lesznek, hogy Lesseps reménye teljesülhessen.

— **Új város Közép-Ázsiában.** Szamarkandból érkezett levelek tudósítása szerint az oroszok egy új várost szándékoznak építeni az Amu Daria jobb partján, Balky-val átellenben. A terv már meg is van állapítva. Az új város nem csak erősség lesz az említett folyó oltalmára, melyen nemsokára orosz gőzhajók fognak közlekedni, hanem kereskedelmi középpont is, úgy szervezve, hogy az India és Közép-Ázsia közt folyó kereskedelem mennél előbb oda terelődjék s e város falain belől találjon legbiztosabb forgalmi piacot. A cél kétségkívül az, hogy a balki kereskedők mostani egyed uralma megsemmisíttessék. Az új várost Sándor czár tiszteletére Isken d e r i c h- (Iszkenderics)-nek fogják nevezni.

— **Keresztyének leöldősése Loandában.** Lisszabonba az a szomorú hír érkezett Loandából, hogy Coanhawa Huilla király, kinek birodalma a portugalok nyugot-afrikai birtokaival szomszédos, nem régibben elhalt s a benszülött négerek a halálesetet szokásuk szerint a fehér emberek boszorkányságának tulajdonítván, e szerencsétleneket megrohanták s közülök húszat kegyetlenül lemészároltak. Egy angolnak sikerült ugyan egyik leányával elmenekülnie, de más két gyermeke három francia térítővel együtt szintén áldozatul esett.

— **Az Atlanti tenger jéghegyei.** A Deutsche Seewarte közelebb egy térképet tett közzé, mely azt ábrázolja, hogy mily irányokban úszkáltak a jéghegyek az Atlanti tengeren a múlt tavaszon. E térkép szerint a jéghegyek ez évben nagyon messzire leúsztak dél és kelet felé s ennek következtében uralkodtak oly állandóan az éjszaki és éfszaknyugoti szelek. A járó-kelő hajósok láttak jéghegyeket még a Golf áramlatban is, a mi pedig elég nagy ritkaság. Több évi észleletek s tapasztalatok egybevetéséből az derül ki, vagy legalább az látszik kiderülni, hogy a jéghegyek junius vége táján a déli irányból visszatérnek s éjszakkal úsznak fölfelé; legtovább időznek Új-Fundland keleti partja és az átellenes zátonyok közti tengerrészen, hol gyakran elég sokáig láthatók még olyankor is, midőn az említett zátonyok déli és délnyugoti vidékeiről már teljesen eltűntek.

— **A Tűzföld közigazgatási fölosztása.** Az argentiniai kormány a nemzetiségi területek (territorium) közigazgatási fölosztása alkalmából a Tűzföldet is három départementra osztotta, melyek nevei: Ushurvia, Buen-Suceso és San-Sebastian. A sziget főhelyeül a hasonnevű öböl mellett fekvő Ushurvia telepítvény van kijelölve.

— **Rabot francia tudós**, ki e nyáron a skandináv félszigeten utazgatott föl egészen az éjszaki fokig, személyes tapasztalatai alapján azt állítja, hogy annak a 600 négyszög kilométernyi ős (primitív) jégmezőnek, mely a térképek szerint Lapplandban a Stare Burgesfield régiójának egy részét borítaná, sehol híre sincs; hanem igenes van ott foltonként olyan másodlagos krisztályos hóüledék, a milyen az Alpések némely részeit borítja. Az érdekes adat annyiban igen nevezetes, hogy egy tény gyanánt szerepelt geográfiai tévedést egyszer mindenkorra alaposan helyreigazít.

— **A khinaiak bevándorlását** az Egyesült-Államok megtiltván, a mennyei birodalom fia most Mexikora fordították figyelmüket s néhány khinai nagykereskedő alkudozást kezdett a mexikói kormánylyal, hogy honfitársaik részére szabad beköltösesi jogot eszközöljenek ott ki. A kormány e tárgyban határozott nyilatkozatot még nem tett, de válasza minden valószínűség szerint utóvégre is elutasító lesz, mert nemcsak a sajtó és a közvélemény, hanem a bennszülött munkások is nagyon ellenséges állást foglalnak el a khinaiak bevándorlása ellen. Váltig hivatkoznak az Egyesült-Államokra, melyekben a már régóta megtelepedett khinaiak is türehetlenné váltak.

* **A bécsi katonai földrajzi intézet** által készített osztrák-magyar-monarchia 1:75,000 méretű térképéből még ez évben a következő lapok fognak megjelenni:

- 9. Zona XIX. lap. Sillein und Waag-Bistritz;
- 9. » XX. » Rosenberg und Rutka;
- 11. » XVIII. » Nyitra Zsámbokrét und Pistván-Teplitz;
- 13. » XIX. » Léva und Salló;
- 14. » XX. » Nógrád und Waitzen;
- 15. » XXIII. » Besenyő und Tisza-Füred;
- 16. » XXII. » Jász-Ladány;
- 16. » XXIV. » Püspök-Ladány;
- 17. » XXII. » Szolnok;
- 17. » XXIV. » Kisujzállás und Mezőtúr;
- 25. » XVIII. » Brod;
- 35. » XV. » Svt. Petar (mit 36—XIV., J. Pelagosa und 36—XV., Sec. Cajola);
- 35. » XVI. » Portorosso. — Közép Európa 1:750,000 méretű térképéből pedig a következő lapok: westl. A 3, westl. A 4, westl. A 5, és E 4.

Az Amu-Darja régi medre. A »Kaukáz« szerint Danilov mérnök, ki a transcaspiai vasutépítést felülvizsgálja, fontos földrajzi

felfedezést tett, a mennyiben az Amu-Darja régi medrének déli ágára bukkan, mely Kelifnál kezdődvén, Repetek nevű kút s aztán hihetőleg Unguzféle huzódik. Ezt a csardzsujinak nevezett régi medret már Petrozsevic gyanította, s létezését részben igazolta Kalisin topographus, midőn őt Szkobelev tábornok Gök-tepéből a petroalexandrovszkojei erősségbe küldötte. Később Konsin bányamérnök Kalitin nézetének helytelen voltáról értekezett. Danilov felfedezése annyiban fontos, hogy ha csakugyan valónak bizonyul, az Amu-Darját vissza lehet vezetni a Kaspitóba.

Turkesztan régiségei sokat foglalkoztatják az oroszokat. Ezeknek fenntartására eddig is gondot fordítottak ez ország főkormányzói; ez idén pedig az orosz akadémia archaeologiai bizottsága kiküldte Veszelo vszkijt, hogy kikutassa a Szamarkand közelében Afrosziabona nevű város romjait és a vár tervezetét elkészítse. Továbbá feladatául tüzetett ki, hogy a Zareotan völgyében, Ferganában és, ha lehetséges, Bokharában is megvizsgálja a régi várromokat és történeti s régészeti szempontból több nevezetes halmot felásson. Tervbe van véve, hogy a császári éremgyűjtemény számára a régi érmekből gyűjteményt állítanak össze.

— Cs. —

Beérkezett könyvek és térképek.

Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography. London. 1885. Vol. VIII.

Nr. 10. Contents: A journey through the Somali country to the webbe shebeyli. By *F. L. James*. — Journey from quillimane to blantyre. By *Henry E. O'Neill*, *F. R. G. S.*, *H. M. Consul*, Mozambique. — Journey from blantyre to quillimane. By *Daniel James Rankin*.

Nr. 11. Contents: The rivers of the Punjab. By *General R. Maclagan*. — Notes on the physiography Southern India. By *Col. B. R. Branfill*. — The geographical position of Mashad (Meshed). By *Mayor T. H. Holdich*.

Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap onder Redactie van Prof. C. M. Kan. en J. Ae. C. A. Timmerman. Amsterdam, Utrecht. 1885. Tweede Serie Deele II. Nr. 8.

Inhoud: Nog eenige nieuwe Gegevens betreffende Nederland. — Beschrijving der Zeegarten van Vlieland, Terschelling en Ameland met de Vaarwaters der Zuiderzee. — Eenige Publicaties over Noord- en West-Azie. — Vermeerdering onzer Kennis van West-Afrika. — De Nederlandsche Expeditie naar de West-Indische Eilanden en Suriname 1884-1885. — Nomina geographica Neerlandica.

Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik. Wien, 1885., VIII. Jahrgang. I. Heft.

Inhalt: Rechenschaftsbericht *Dr. Emil Holub's* über das erste Jahr seiner neuen Afrika-Expedition — Ueber Dünen. Von *Franz Bayberger.* — Die Kraos oder Haarmenschen Hinterindiens. Von *Julius Victor Fischl* — Das Schwarze Meer. Von *J. Luksch* und *J. Wolf.*

Dr. A. Petermanns Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt. Herausgegeben von *Prof. Dr. A. Supan.* Gotha. 31. Band, 1885.

Nr. X. Inhalt: Reise nach Hárar und in die nördlichen Galla-Länder 1875. Von *Prof. Dr. Philipp Paulitschke.* — Namaqua- oder Namaland? Von *Dr. Hanz Schinz.* — Das Massiv des Stor Borgefeld im Nordland, Norwegen. Von *Charles Rabot.*

Nr. XI. Inhalt: Zur Entwicklungsgeschichte der Küsten Von *Prof. Dr. Theob. Fischer.* — Das Kamerun-Gebirge. Begleitworte zur Karte Tafel 18. Von *P. Langhans* — Bemerkungen zur Topographie der Hudsonbai und Hudsonstrasse. Von *Dr. Franz Boas.* — Die »Neue Republik.« Von *H. Wichmann.*

Deutsche Geographische Blätter. Herausgegeben von der *Geographischen Gesellschaft in Bremen* durch *Dr. M. Lindeman.* Bremen. 1885. Band VIII. Heft 3.

Inhalt: Eine Umsegelung der Berings-Insel. Herbst 1882. Reisebericht von *Leonhard Stejneger.* — Die Indianer von Gujana. Nach *Im Thurn.* Von *Karl von den Steinen.*

Zeitschrift für Schul-Geographie. Wien, 1885.

VI. Jahrgang. XII. Heft. Inhalt: Bericht über den V. deutschen Geographentag in Hamburg. — Flüsse und Landseen als Producte des Klimas.

VII. Jahrgang. I. Heft. Inhalt: Der grosse und der kleine Stier. Von *A. C. Seibert.* — Ueber die Darstellung von Kometenbahnen auf einer Karte unserer Sonnensystems. Von *Dr. J. Holetschek,* Adjunkt an der k. k. Sternwarte in Wien. — Die Orthographie geographischer Namen. Von *Prof. Franz Kubin,* Stockerau — Geographische Analogien (Beinamen). Mitgetheilt von *Dr. H. Ebner.* — Versuch, einige geographische Termini zu erklären.

II. Heft. Inhalt: Die astronomische Geographie in der Volksschule. Von *Prof. L. Schick* in Wr.-Neustadt. — Die Längen- und Flächenvorstellungen in der Geographie. Von *Julius Henter.*

Mittheilungen der kais. königl. geographischen Gesellschaft in Wien. 1885. Band XXVIII.

Nr. 9. Inhalt: Ueber die ethnische Gliederung der westlichen Somäl- und der nordöstlichen Galla-Stämme. Von *Prof. Dr. Philipp Paulitschke* — Oesterreichische Congo-Expedition. — Ueber erodirende Meeresthätigkeit. Von *Bernhard Jülg.*

Nr. 10. Inhalt: Die spanischen Ansprüche auf die Carolinen. Von *Prof. F. Blumentritt* — Ueber erodirende Meeresthätigkeit. Von *Bernhard Jülg.*

Die Colonnen des Deutschen Reiches. Von *Dr. Theodor Cicalek.* Wien. Im Selbstverlage der Wiener Handels-Akademie. 1885.

Osztrák-magyar monarchia specialis térképéből (1:75000) a bécsi katonai földrajzi intézet kiadásában megjelentek a következő lapok:

Sillein und Waag-Bistritz. — Rosenberg und Rutka. — Nyitra-Zsánbokrét und Pistyán-Teplitz — Léva und Salló. — Nograd und Waitzen. — Besenyő und Tisza-Füred. — Jász-Ladány. — Püspök-Ladány. — Szolnok. — Kisujszállás und Mezőtúr. — Brod. — Sv.-Petar, I Pelagosa und Seg. Cajola. — Porto-Rosso.

Bulletin de la Société de Géographie. Paris, 2-e trimestre, 1885.

Sommaire: *Charles Maunoir.* Rapport sur les travaux de la Société de Géographie et sur les progrès des sciences géographiques pendant l'année 1884. — Le commandant Derpien. La région algérienne traversée par le méridien de Paris.

Société de Géographie Commerciale de Bordeaux. Bulletin. 1885. 8-e année, 2-e série.

Nr. 18, 19. Sommaire: Congrès régional des Sociétés de géographie composant le Groupe du Sud-Oust. 1-re session.

Nr. 20. Sommaire: *P. Kauffer.* Nouveaux efforts de l'Allemagne pour développer son commerce d'exportation — *J. Gebelin.* Traversée de l'Afrique de Mossamédès à Quilimané (mars 1894 — juin 1885), par *M. M. Capello* et *Ivens.*

Nr. 21. Sommaire: Laplace. La commune de Couze et Saint-Front. — *J. V.* Les collines de calcaire de la Grande-Bretagne. — *Luciano Cordeiro.* Traversée de l'Afrique par *M. M. Capello* et *Ivens*; circulaire.

Revue Géographique Internationale. Bordeaux. 1885. Nr. 118, 119.

Sommaire: *Georges Renaud.* La France à l'Extérieur. — *Henri Coudreau.* Les Uapé. 2e L'ancienne nation des Amazones — *Emile Bujac* Etudes de géographie militaire. Rome camp retranché et la défense de l'Italie — *Victor Giraud.* Voyage aux grands lacs de l'Afrique méridionale. — *Dr Cauvin* Excursion au Tai-Chann et au tombeau de Confucius. — *Justin Alavaill.* Les Irrigations dans le Roussilon. Vallée du Tech. — *Dr Neis.* Voyage dans le Haut-Mékong. — *Georges Renaud* Le passé et l'avenir de Port Vendres. — *Charles Vogel.* Le continent Australien. — *Général Parmentier.* La langue turque et la géographie.

Revue de Géographie dirigée par M. Ludovic Drapeyron. Paris, 1885.

Nr. IV. Sommaire: *E. Levasseur* (de l'institut): L' Australie. La Nouvelle-Galles du Sud. — *M. Jametel.* La Corée avant les traités. — *Ad F.* de *Fontpertuis.* L' Amazonie. — *L. Drapeyron.* Le seus géographique du cardinal de Richelieu, à propos de son troisieme centenaire, d'après son »Testament politique et les »Réflexions politiques« du »Tacite français «

Nr. V. Sommaire: *P. H. Antichan.* Le Jardin des Hespérides. — *E. Levasseur.* L'Australie. La Nouvelle-Galles du Sud. — *L. Delavaud.* Le Mouvement géographique. — *L. Deschamps.* La question coloniale en France au temps de Richelieu et de Mazarin.

Société de Géographie et d'Archéologie de la province d'Oran. Bulletin Trimestriel de Géographie. Oran, 1885. Huitième année. Tome V. Tascicule XXV.

Sommaire: De Foulques. Colonne mobile de Géryville. — *E. Mercier.* Quelques Notes sur le Taflalet. — *L. Piesses.* Voyage aux Ziban. De Foulques. Extrait des Seances.

Bulletin de la Société Royale de Géographie d'Anvers Sous le Haut Protectorat de Sa Majesté le Roi. Anvers, 1885., tome X., 2-e fascicule.

Sommaire: Notice de M. A. Baguet intitulée. L'expédition argentine à la recherche des restes du Dr. *Crevaux*.

Bulletin de la Société de Géographie de Lille. 1885. Tome IV. Nos. 9—10.

Sommaire: *S. Oukawa*. Le Japon. — *E. Guillot*. Les Russes et les Anglias dans l'Asie centrale. — *Alf. Renouard*. Les Iles Carolines. — Assemblée générale du 30 juillet 1885.

Bulletin de la Société Khédiviale de Géographie. Le Caire. 1885. II-e serie. Nr. 7.

Sommaire: *Stone-Pacha*. Les expéditions égyptiennes en Afrique. — *Boinet*. Le recensement de l'Égypte. — *Franz Pacha*. Gustave Nachtigal. — *F. Bonola*. Compte rendu des séances de la Société — *F. Bonola*. La carte politique de l'Afrique Équatoriale

Boletin de la Akademia Nacional de Ciencias en Córdoba (República Argentina). Buenos-Aires. Tomo VII.

Entrega 3-a 1884. Contenido: *Félix Lynch Arribalzaga*. Estafilinos de Buenos-Aires.

Entrega 4-a. 1885. Contenido: *Oscar Doerin*. La presión atmosférica de Córdoba, de media en media hora. — *H. Conventz*. Sobre algunos árboles fósiles del Río Negro. — *Adolfo Doering*. Apuntes sobre la fauna de moluscos de la República Argentina. — *Oscar Doering*. Observaciones meteorológicas hechas en «Mil Nogales» por el Sr. D. Ramon J. Moreno. — *Florentino Ameghino*. *Oracanthus Burmeisteri*. Nuevo edentado extinguido de la República Argentina

Union Geographique du Nord de la France. *Bulletin*, IV-e 38, 39, 40.; V-e année, Nos 2, 3, 4, 5.

Ministère de l'instruction publique et des Beaux-Arts: Statistique de l'Enseignement primaire. III. 1881—82,

Société normande de Géographie. *Bulletin de l'année 1884*. Nos. 1, 2, 3.

L' Excursionista Bolleti Mensual de la Associacio Catalanista d'Excursions Cientificas. Barcelona. 1885. Any VIII. Núm. 8.

Bolletino della Societa Geographica Italiana. Roma. 1885. Serie II. Vol. X. Fasc. 9.

Sommaire: Pellegrino Matteucci ed il suo Diario inedito, di *G. Dalla Vedova* — Notizie dall'Harar, del prof. dott. *Paulitschke*. — Le navigazioni di A. Malaspina (1789 - 1794). L'opera del comandante De Amezaga, nota del dott. *C. Manfredi*. — Ricerche intorno alla Corologia dei Vertebrati, del prof. *E. H. Giglioli*.

Africa. Bolletino della Societa Africana d'Italia. Direttore: *Marchese Della Valle Di Monticelli*. Napoli. 1885. Anno IV. Fasc. V.

Sommaire: Spedizione Capucci-Cicognani (Lettere di L. Capucci e L. Cicognani). — Cenni sulla flora di Astab (*G. A. Pasquale*). — Rassegna africana.

Boletin de la Sociedad Geográfica de Madrid. 1885. Tomo XIX. Número 3.

Summario: Puerto del Luz en la isla de Gran Canaria, por *D. Andrés Rebuella*. — Memoria sobre las islas Carolinas y Palaos, por *D. Emilio Butrón*. De Llanes á Covadonga. Excursion geographico-pintoresca, por *D. Manuel de Foronda* — Capello é Ivens. La travesia del África meridional, por don *Cástor Ami*

Boletim da Sociedade de Geographia de Lisboa. Lisboa. 1885. 5-a Serie.

Nr. 3. Summario: Exploração do Incomati, 1884; relatório da expedição ao rio Incomati. — Guiné portugueza. — Noticia sobre o rio Branco e os indios que o habitam — O Zaire e a Guiné portugueza, por *Cerlos 'de Magalhães*.

Nr. 4. Summario: O P'un kumbi por *A. F. Nogueira*.

L'Étoile du Sud. Rio de Janeiro. 1885. 2-a série. Nr. 77. 78.

The Chamber of Commerce Journal. London. 1885. Volume IV. Nr. 44.

Contents: Depression of Trade-Western Australia. — The British Association at Aberdeen. 1885. — Foreign Trade of China in 1884. — The Condition of Affairs in Burmah. — The Indian Post Office.

Le Monde Pittoresque Paris. 1885. 2-e Série. Nr. 143, 144, 145, 146, 147, 148.

Le Moniteur des Consulats. Paris. 1885. Nr. 320, 321, 322 322, 324, 325.

Izvestija imperatorszkova russzkova geograficeszkova obscsesztva. Petersburg. 1885. XXI. kötet, 3. és 4-ik füzet.

A „Magyar földrajzi társaság“ az 1885 évi budapesti országos általános kiállításon. Előszörül: az 1885. évi antwerpeni nemzetközi s az ugyanazon évi budapesti országos általános kiállítás összehasonlítása. Irta: és az 1885. évi budapesti országos általános kiállítás dalcsarnokában 1885. szeptember 2-án felolvasta *Dr. Havass Rezső*. Budapest, 1885. (Az író ajándéka).

A Magyarországi Kárpát-egylet Szittnya-osztálya az országos kiállításon oly méltó figyelmet ébresztett pompás **tájékép-gyűjteményét** a Magyar Földrajzi Társaság könyvtárának ajándékozta. Kedves kötelességünknek tartjuk, hogy a becses ajándékért a Szittnya-osztály t. vezetőinek a M. F. Társaság nevében nyilvánosan is köszönetet mondjunk.

Sajtóhibák a Földrajzi Közl. VIII. füzetében.

455. l. 4. sor: *legrégibb* h. *legdélibb*. 457. l. 17 sor: *mély* h. *széles*. 471. l. 40. sor: *jobban* h. *jobbra*. 478. l. 2. sor: *Duna* h. *Duna felé*. 489. l. 4. sor: *magasságát* h. *nagyságát*. 493. l. a jegyzet 1. sorában: *az* h. *arx*. 494. l. 35. sor: *jelenségét* h. *jelentőségét*. 369. l. 38. sor: *300* h. **3000**. 470. 13. sor: *hajóival* h. *legióival*.

Rudolf trónörökös főherceg Ő császári és királyi fensége kezdeményezése folytán és közreműködése mellett a m. kir. államnyomdában megjelent

„Az Osztrák-Magyar Monarchia“ képes leírásának I-ső füzeté.

Rudolf trónörökös főherceg, társaságunk fenséges pártfőgője már régebben tervezgette ezen népies nyelven írt s mégis a tudomány mai színvonalán álló nagy mű kiadását, mely az Osztrák-magyar monarchiának valóságos tükré kíván lenni. A mű czélja az, hogy monarchiánk országait és népeit megismertesse, hogy az itt lakó népfajok történeti fejlődését, ezek nyelvét, továbbá tudományosságukban és művészetükben, kereskedelmük és iparukban, a nép jellemének és szokásainak sajátosságaiiban nyilvánuló kulturáját népies modorban és teljes hűséggel leírja s a leírtakat művészileg készült rajzokkal megeleveníti.

A monarchia mind a két felét egyaránt átölelő e nagy földadat megoldásához a munkában képviselt szakmák mindegyikére előadók alkalmaztattak és pedig az örökös tartományokat tárgyzó résznél:

Arneht Alfréd Andrián-Werburg Nándor báró a néprajz és anthropologia, Becker M. A. a topografia és tájismertetés, Falke Jakab a mű- és házi ipar, Hanslik E. a zene, Hauer Ferencz a természetrajzi szakmák, Lützw Károly tr. a képzőművészet, Miklosich Ferencz a szláv nyelvészet, Neumann-Spallart F. X. a nemzetgazdaság és statisztika, Nordmann János a keleti Alpések ismertetése, Schmidt Frigyes és Streit András az építészet, Weilen J. a német irodalom, Wurmband Gundaker gróf a történelem előtti anthropologia szakmájára.

A Szent István koronája országait ismertető rész általános vezetéséhez és szerkesztéséhez a következők járultak:

Haynald Lajos, Pulszky Ferencz, Berzeviczy Albert, Fraknoi Vilmos, Hunfalvy János, Ipolyi Arnold, Jókai Mór, Keglevich István gróf, Nagy Miklós, Miskatovics József, Pauler Gyula, Salamon Ferencz, Szabó József, Szabó Károly, Szilágyi Sándor, Torma Károly, Zichy Jenő gróf.

Tekintettel a Szent István koronájához tartozó országok különböző nemzetiségeire, különösen az ethnographiai részre felszólítottak:

Bojnicsics János és Krsnjavi Izidor a horvátok, Popovics István a szlavonok, Hadzsics Antal és Szandics Sándor a szerbek, Göldis János, Moldován Gergely és Vulcanu József

a románok, Teutsch Traugott az erdélyi szászok, Zsilinszky Mihály a tótok, Fincziczky Mihály és Homieskó Miklós a ruthének, Weber Samu a szepesi németek, Szentkláray Jenő a bácsmegyei és temesvidéki németek, Czirbusz Géza a bolgárok, Kohn Sámuel a zsidók, Molnár Antal az örmények, Bartalus István a cigányok népisméjére.

A mű illusztrálásának intézésére mindkét részen művészeti bizottság alakult. Az osztrák művészeti bizottság tagjai:

Wilczek János gróf, Dumba Miklós, Beck Antal, Falke Jakab, Hecht Vilmos, Lützw Károly tr. Müller Lipót, Schaeffer Ágost, Schmidt Frigyes, Streit András.

A Szent István koronája országait ismertető kötetek számára Budapesten alakult művészeti bizottság tagjai:

Keleti Gusztáv, Benczur Gyula, Harkányi Frigyes, Hegedüs Sándor, Mészöly Géza, Péchy Imre, Pulszky Károly, Szalay Imre, Wekerle Sándor.

E szakelőadók vállalkoztak, hogy az irodalmi munkában közreműködnek s különösen hogy a mint a munka rendén egyik tartomány a másik után következik, az általuk képviselt szakmára nézve az illető tartományból vagy népfajból alkalmas munkatársakat hoznak javaslatba.

Az egész mű 14—15 kötetre van tervezve; mindenik kötet átlag 30 ivre fog terjedni s német és magyar nyelven fog megjelenni. A német kiadás szerkesztése Weilen J. tanár kormánytanácsosa, a magyar kiadása Jókai Mórra van bízva.

A német kiadásnak nyomását a bécsi csász. kir. udvari és államnyomda vállalta magára. A képek, nagyobbára fametszetek, a külön e célra föllállított műintézetben Hecht Vilmos tanár vezetése alatt fognak készülni. A zinkographiákat és a népviseletek színnyomatos képeit Angerer és Göschl műintézete állítja ki.

A magyar rész és az osztrák kötetek magyar fordítása, a magyar királyi államnyomdában Budapesten nyomatik és adatik ki. A fametszeti képeket az e végre ujonnan föllállított műintézetben Morelli Gusztáv tanár vezetése alatt magyar művészek készítik.

A mű két ivet, vagyis 32 lapot tartalmazó füzetekben, a szöveg közé nyomott képekkel, minden hó 1-én és 15-én fog megjelenni.

A mű teljes megjelenése évek hosszabb sorára lévén tervezve, ez uttal csak az első kötetek dolgozótársait említhetjük meg. E névsor a munka előhaladásával természetesen folyvást növekedni fog.

A bevezető és az Alsó-Ausztriát Béccsel együtt

ismertető első köteteknél az örökös tartományokban a következő irodalmi dolgozótársak működtek közre: Rudolf trónörökös főherceg Ő cs. és kir. fensége, Andrian-Werburg Nándor, Babo Ágost Becker M. A. Bittner Sándor tr., Exner Ferencz Vilmos, Falke Jakab, Grimburg Rudolf, Guttenberg Adolf, Hann Gyula, tr. Hanslick E., Hauer Ferencz, Hauser Alajos, Hecke W., Ilg Albert tr. Karrer Felix, Kenner Frigyes tr. Kerner Antal, Langer Károly tr. Lind Károly tr. Lützw Károly tr. Mayer Antal tr. Minor J. tr. Mojsisovics A. tr. Much Máté tr., Muth Richárd tr. Neumann-Spallart F. X. Niemann György, Nordmann János, Sax Manó tr., Schlögl Frigyes, Sonklar Károly, Speidel Lajos, Weisz Károly, Weiszenhofer Róbert tr. Wurmbbrand Gundaker gróf, Zeiszberg Henrik tr.

A Szent-István koronája országait tárgyaló első köteteknél, melyek a történelmi és fejlődési viszonyokat, s majd a magyar Alföldet ismertetik, eddigelé a következő irodalmi dolgozótársak működnek közre:

Rudolf trónörökös főherceg Ő cs. és kir. fensége. — József főherceg Ő cs. és kir. fensége. — Fülöp Coburg-Gothai herceg Ő királyi fensége. — Továbbá Arany László, Baksay Sándor, Ballagi Aladár, Bartalus István. Beksics Gusztáv, Bunyitay Vincze, Dékány Mihály, Eötvös Károly, Fraknoi Vilmos, Galgóczy Károly, Géresi Kálmán, Haan Lajos, Hegedüs Sándor, Hieronymi Károly, Hoitsy Pál, Hölke Lajos Hunfalvy János, Imre Sándor, Jókai Mór, Kerkápoly Károly, Keleti Károly, Király Pál, Marczali Henrik, Márki Sándor, Mikszáth Kálmán, K. Nagy Sándor, Opris Péter, Pauler Gyula, Pesty Frigyes, Péter Dénes. Pulszky Ferencz, Radvánszky Béla báró, Rómer Flóris, Román Sándor, Rónay István, Salamon Ferencz, Schwicker J. H., Szabó Károly, Szapáry Gyula gróf, P. Szathmáry Károly. Szentkláray Jenő, Szilády Áron, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Than Károly, Tormay Béla, Törzs Kálmán, Trefort Ágoston, Városey Gyula. Visi Imre, Zichy Jenő gróf.

Mint rajzoló a bevezető s az Alsó-Ausztriát ismertető köteteknél közreműködtek:

Stefánia főhercegasszony trónörökösné Ő cs. és kir. fensége.

L'Allemand Zsigmond, Alt Ferencz, Alt Rudolf, Ameseder Ede, Berger Gyula, Bernatzik Vilmos, Bernt Rudolf, Blaas

Gyula, Bültemeyer Henrik, Charlemond Hugó, Darnaut Hugó, Fahrnbauer János György, Fischer János Lajos, Frank Gusztáv, Fröschl Károly, Fux József, Giesel Frigyes Ármin, Greil Alajos. Groh Jakab, Hasch Károly, Hecht Vilmos, Heszl G. A., Hlavaček Antal, Hoch Rudolf, Karger Károly, Kinzel József, Kirchner József János, Lichtenfels Ede, Luntz Viktor, Macht János, Machold József, Marak Gyula, Michalek Lajos, Nedelkovits András, Nieman György, Pausingr Ferencz, Probst Károly, Ransonet L. báró, Rosner Károly, Rumpler Ferencz, Ruzs Róbert, Schäffer Ágost, Schindler E. J., Schlieszmann János, Schönbrunner József, Schrödl Antal, Schrötter Alfréd Schulmeister Villibald, Siegl Károly, Stern Siegfried, Sturm Frigyes, Trentin Angelo, Weber Antal.

A magyar kötetek illusztrálásánál

Stefánia főhercegasszony trónörökösné Ő császár és királyi fenségén és Klotild főhercegasszony Ő cs. és kir. fenségén kívül eddigel a következő művészek működnek közre:

Aggházy Gyula, Ágotha Imre, Baditz Ottó, Barabás Miklós, Böhm Pál, Bruck Lajos, Benczur Gyula, Benczur Béla, Dörre Tivadar Ébner Lajos, Feszty Árpád Greguss Imre, Greguss János, Gyárfás Jenő, Hány Gyula, Jankó János, Keleti Gusztáv, Kimnach László, Ligeti Antal, Liezenmayer Sándor, Lotz Károly. Mészöly Géza, Munkácsy Mihály, Paczka Ferencz, Pataky László, Rauscher Lajos, Roskovics Ignác, Spányi Béla, Szárics Imre, Székely Bertalan, Szirmay Antal, Telepi Károly, Tölgyessy Arthur, Valentini János, Vastagh György, Vágó Pál, Wagner Sándor, Zichy Mihály.

Ez év december hó 1-én jelent meg a bevezető kötet első füzeté, mely kötet Ausztriát és Magyarországot földrajzi, természetrajzi, történelmi és néprajzi tekintetben ismerteti. December közepén azon kötet első füzeté fog megjelenni, mely Bécsét és Alsó-Ausztriát, tárgyalja, mire aztán rendre következnek a többi örökös tartományokat ismertető füzetek, váltakozva a Szent István koronája országait ismerető füzetekkel. A magyarországi részből az első füzet szintén december közepén fog megjelenni.

Hogy e munkát mindenki megszerezhesse, s hogy az az Osztrák-magyar monarchiában valósággal a nép könyve lehessen, egy-egy füzet ára 30 krban lón megállapítva.

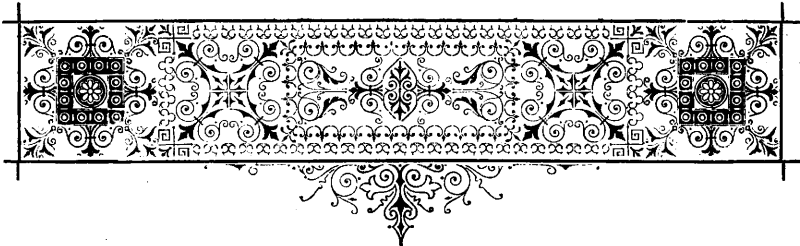
A munka terjesztésével mint bizományos a Révai testvérek könyvkereskedő czége van megbizva, a füzetek azonban a hazai könyvkereskedésekben is kaphatók lesznek.

A póstai szétküldés könnyítése végett, külön oly helyekre való tekintettel, melyekben könyvkereskedés nincs, a közrebocsátással megbizott könyvkereskedő czég előfizetést nyit e vállalatra, még pedig: 10 füzetre 3 forintjával, — 20 füzetre 6 forintjával.

Az előfizetések legczélszerűbben postai utalványon küldhetők be a Révai testvérek könyvkiadóhivatalába (Budapest, IV váczai-utca 11. sz.).

Az előfizetők a füzeteket bérmentve kapják meg.

A megjelent I-ső füzet két nagy nyolczadrétalakú ívet, 32 lapot tartalmaz s művészi rajzzal ellátott színes borítékba van fűzve, melynek második lapján a füzet tartalomjegyzéke, két utolsó lapján pedig a vállalat rövid előrajza foglaltatik. A most meginduló vállalatot a fenséges kezdeményező előszava nyitja meg, mely tájékozást nyújt az olvasó közönségnek a munka céljáról és szelleméről. Ezen előszóban a trónörökös Ő fensége magvas, lendületes, néhol költői szárnyalású modorban, a monarchia mindkét országának népeiről meleg szeretettel emlékezik meg s vidékeit sorra élénk megfigyelő tehetséggel jellemzi, úgy hogy nemcsak az egész nagy munka villágos áttekintést nyújtó programjának tekinthető, de a fenséges szerző fennkölt gondolkozásának, nemes érzületének is hű tüköre. E bevezetést szépen sikerült rajz előzi meg Roskovi cs Ignácztól, Hungária és Ausztria koronás alakjával, fölül ő felsége a király arczképével, mely felé két angyal babérlombot terjeszt. A két oldalt álló két allegorikus nőalak kibontott papirtekereszt tart, melyre a lap közepén következő ajánló sorok vannak följegyezve: »Ő császári és apostoli királyi felségének I. Ferencz József Ausztria császárnéjának, Magyarország apostoli királynéjának stb. legmélyebb tisztelettel ajánlva.« A kép alján egy térdelő angyal-alak párnán könyvet nyújt a király képe felé, a könyv czimlapján e névvel: »Rudolf«; fölötte egy rózsával, a szeretet jelvényével. Alól egyfelől Budapest a királyi várlakkal és lánczhiddal, másfelől Bécs a szent István tornyával, köztük az irodalom és művészet jelvényeinek csoportja látható. A trónörökös bevezető czikkét, a tartalomnak megfelelő s azt nyomon kísérő szellemes felfogásu gazdag körülöglő rajzok diszítik Rumpfer Ferencztől. Ezután a monarchia hegy- és vízrajzi leírása következik Sonklar Károly vezérőrnagytól, allegorikus bekezdő képpel Trentin Angelótól s a szövegben a monarchia legnagyobb hegyének, az Ortlernek rajzával Lichtenfels Edétől.

Raguza és környéke.

(Felolvastatott a január hó 8-án tartott ülésen.)

Dalmácia nem idegen ország réánk nézve, sőt jogilag még ma is hozzánk tartozik; s hazánkban mégis mily kevesen, méltatják figyelemre. Pedig megérdemelné nem csak azon történeti multnál fogva, mely hozzánk fűzi, hanem természeti és néprajzi tekintetben is.

Főleg a mi a vidéket illeti bátran mondhatjuk, hogy a kis Dalmáciánál változatosabb országot alig találunk. Legészakibb pontjától legdélibb csúcsáig haladva folyton új kép tárul elénk, s mig, lebilincselve tart a láthatáron alámerülő vidék, már is egy másik tűnik elő, mely még jobban megigéz.

S e vidékeknek, talán legszebbike, Raguza és környéke, képezi jelen értekezésem tárgyát.

Tengeren vagyunk s a felkelő nap sugarai a szigeteknek egész sorát aranyozzák meg, melyek mögött Dalmáciának széttépett partjai tűnedeznek elő. Balra épen Meleda, Dalmáciának legdélibb nagyobb szigete emelkedik ki a tengerből hosszan elnyúlva kopasz hegyeivel. Talaja vulkanikus és századunk huszas éveinek közepén erős földrengés rázkódtatta meg a szigetet; sőt néhány hasadékból még ma is szállnak fel időközönként kengőzők. Hossza 5 mérföld, mig szélessége $\frac{1}{8}$ és $\frac{5}{8}$ mérföld között változik. A szigeten 15 nagyobb, vagy 60—70 kisebb völgyet és számos tölcészerű mélyedést találunk. A legnagyobb hegy a Velki Grad, melyeknek csúcsa 518 méterre emelkedik, azután jön a Grabovac 387 mé-

terrel; a Planjak 373 méterrel, a Vrh vagy Straze 355 méterrel.

Fája és bora bőven van s ezeknek kivitele képezi a lakosok főkereset forrását.

Meleda főhelye Babinopolje, kicsiny falucska, mely mintegy 100 házával a sziget közepén terül el.

A kikötőhelyek közül a sziget északi oldalán fekvő Porto Palazzo a Lloyd gőzösök állomása érdemel említést, hol egy régi palota romjait is láthatjuk.

Meledanak búcsút mondva s útunkat folytatva, gyorsan következnek egymás után Saklian, Giupana, Mezzo és Calamotta kisebb szigetek, melyeket elhagyva Gravosához közeledünk.

Kettős öböl terül el most előttünk.

Az északit az Ombla torkolata képezi, míg a déli Gravosának kikötőhelye.

Az Ombla, vagy Umbla vagy Rjeka is – a hajdani Orion – Raguzától északra, Knezicza közelében, kopár sziklák alján s oly vízbősséggel tör elő, hogy mindjárt néhány malmot hajt. Hossza mindössze 4 kilométer, szélessége azonban 120–140 méter s egész mentén hajózható. Egy raguzai költő a következő distichont zengi róla:

Danubio et Nilo non vilior Ombla fuisset,
Si modo progressus posset habere suos.

Vagyis: Az Ombla nem lenne csekélyebb a Dunánál és a Nilusnál, ha tovább folytathatná útját.

E folyó valószínűleg a Trebinjčicából nyerte vizét, melynek előbb egyik része Poljicanál, Raguzától néhány mérföldnyire északra, a sziklák alá buvik, később pedig Stagnotól északkeletre egy üregben egészen eltűnik. Az Omblának regényes partjait sokan látogatják, s valóban e tájék, mely üde buja növényzetet s a közül kiemelkedő nyaralókat, templomokat s romokat tár elénk, megérdemli, hogy hozzá zarándokoljunk.

E kies völgybe hajónkról is messze betekinthetünk, de csak néhány rövid percze, mert csakhamar elhaladunk torkolata előtt s a délre csapó Gravosai öbölbe fordulva be, a keleti parton fekvő Gravosa előtt horgonyt vetünk.

Gravosa, mely a tőle délkeletre fekvő Raguzának is kikötőhelye, csak a tengerpart mentén hosszan elnyúló házsorból áll, melyet gazdag növényzet és csinos nyaralók környeznek. A riván terebélyes fák állanak; a kertek rácsozatain át pedig gondozott

pázsitot pillantunk meg, s ha a szomszédos hegyek alsó részeire tekintünk, szintén élénk zöld színen pihenhet meg szemünk. Északról jöve, Dalmácia felsőbb részében a jobbadán kopár, fehér partsziclák széttépett s nem ritkán fantasztikus alakzatait csodáltuk, míg itt egyszerre buja növényzet nyújt kellemes változatosságot. A távolabbi és magasabb hegyek itt is meztelenek ugyan, de ez még csak emeli a panoráma szépségét. A feltornyosodó hegygerinczek meredek fehér falai, a hullámosan elhúzódozó zöld növényzet borította alsóbb halmok s a tenger kék tükre, az átlátszó légben felséges színcsoportozatot adnak. S mégis a kicsiny Gravosának kies környéke, csak izlelője annak, mit Raguza nyújt, s minden lépés, melylyel utóbbihoz közelebb jutunk, fokozza elragadtatásunkat.

Raguza Gravosától mintegy félóránnyira — az é. sz. $42^{\circ} 38' 18''$ s a Ferrotól számított keleti hosszúság $35^{\circ} 46' 39''$ alatt — fekszik, s a két város között Lopud félszigete nyúlik ki a tengerbe erdős-bokros kupjaival s több bevágódással. A kitünő út folyton emelkedve olajfa kertek között vezet s nem sokára eléri legmagasabb pontját a »Bella Vista«-t, mely elnevezés nagyon is találó, mert innen valóban meglepő a kilátás.

Előttünk a nyílt Adria végtelen tükre fekszik; a vörösbarna sziclák meredeken esnek a tengerbe s alattunk egy mélyen benyuló öbölben a kék hullámok fehér habbá törnek meg. Mily felséges tájék! — Raguza nyaralói közé jutunk. Jobbra egy út ágazik el tőlünk, mely a regényesen fekvő Monte Vierno kápolnához és temetőhöz vezet, s ugyancsak jobbra le egész a tengerig a sziklafalon terraszos kertek húzódnak el, szökőkútakkal, cyprussétányokkal, kaktuszokkal, aloékkal, narancs- és citromfákkal s szőlőlugasokkal.

A baloldalon szintén kertek terülnek el olasz stylben épült csinos, 1—2 emeletes, balkonos házakkal. Itt már határozottan a Délen vagyunk. A kaktusz és aloe nemcsak a kertekben, hanem vadon is a falakon s a sziklákon óriási példányokban találhatók. De mi a legjobban meglep, az a p á l m a.

Igen, a forró övnek előpostása itt már merészen emeli fel koronáját a kertek cserjés növényei fölé s mint király büszkén tekint le reánk északibb tájak gyermekeire, kik csak a meleg-házakban, vagy a salonok vázáiban szoktunk vele találkozni.

Felséges illat tölti el ez úton a levegőt, a tüdő tágul s kéjes érzés fogja el az embert. Az út most egyszerre erős hajlással lefelé halad, s pár perc múlva Pille külvárosba érünk, hol százados perfrák lombjai alatt, Raguza kapuja előtt állunk meg.

Ismét egy új kép! Jobbra a tenger! Hamar parthoz futok, mely itt függélyes fal gyanánt emelkedik; jobbról s balról pedig óriási sziklahátak emelkednek kicsiny öbölkét képezve. Az egyik sziklafokon a St. Lorenzo-erőd, a másikon a raguzai vár egyik bástyája fészkel s közöttük mint ablakon kinézve, a nyílt Adriát látjuk. Raguzának e pontja valóban megragadó hatású

Raguza, — szlávul Dubrovnik, — Dalmáciának többi városaitól minden tekintetben különbözik. Más itt a növényzet s egyáltalán a természet, más a nép az ő szokásaival és ruházatával, de más Raguzának története is! Utóbbi annyiban mégis megegyez más dalmát helyek történetével, hogy e város fénykora is a magyar uralom idejére esik.

Raguza méltán mondható Dalmácia legkellemesebb városának. Régi és magas foku kulturának találjuk itt nyomait embereken úgy, mint épületeken s az éghajlat is a legkellemesebb álmenetet képezi a mérsékelt és délibb között, mi meglátszik a növényzeten is, mert két égövnek termékei itt békés egyetértésben díszlenek. Fenyő, gesztenye, akác, platán, füge, citrom, narancs, és olajfa, cyprus és pálma, mind ez egy helyen összevegyülve, egy csoportban szemlélhető.

Ámde lépjünk be Raguza városába.

Magát a tulajdonképeni várost ma is falak s pedig — a javításokat nem tekintve — ugyanazon falak veszik körül, melyek évszázadok előtt, jobbadán, még a város alapításakor emeltettek. Észak felé széles árokkal vannak ezek övezve, míg dél felé a tenger nyaldossa szikla talapatukat.

A városba nyugat és kelet felől vonó hidakon át jutunk s kiszegellő tornyok és bástyák erősítik a falakat. Különösen feltűnik a magasra felnyúló Mencetta torony, mely balra a sarokbástyát képezi.

Valódi középkori kép az mit e daczos kőóriások nyujtanak s mégis a mai tengeri lövegeknek nehezen tudnának ellentállani.

Már régebben felösmerték ezt s a város védelmére hatalmas erődöket emeltek. Így mindjárt a város mellett van a már említett St. Lorenzo erőd, mely lőréseivel oly komoran és parancsolólag néz ki a tengerre, hogy kicsiny Gibraltárnak is nevezik; továbbá a város mögött meredeken emelkedő Monte Sergio legmagasabb pantján 446 méternyire a tenger színe fölött, az Imperial erőd; ettől délkeletre szintén a nevezett hegy gerinczén a Garkavica-erőd s végre a közeli Lacroma szigeten a Royal-erőd. Valódi

sasfészekek ezek s különösen az Imperial és San Lorenzo erődök imponáns benyomást gyakorolnak.

Ha a nyugati, vagyis Pille-kapun (Porta 'Pille), belépünk, mindjárt a fő-utcára, a Stradone-ra jutunk, mely hatalmas kőlapokkal van kövezve s a város tulsó vége felé lejtősödvé, annak közepén vonul át. Raguzának legmélyebben fekvő részét képezvén'; mondják, hogy itt valaha tengerszoros vezetett el.

Jobbra és balra a város emelkedett parton terül el s a felső részekhez meredek lépcsők vezetnek. Mindjárt a Stradone elején jobbra kútat pillantunk meg, mely még a régi vízvezeték által kapja vizét. A kút s a vízvezeték Onofrio di La Cava jeles nápolyi építész remek műve, kinek vezetése mellett rövid másfél év alatt készült el az egész munka 1438. februárban, noha 8 mérföldnyi távolságról jön e vezetéken a víz a városba. A kút stilje, mint Gelcich ragusai író mondja, azon időkre emlékeztet, midőn a spanyolok parancsoltak Nápolyban. Sajnos, hogy a díszítmények nagy része az idők folyamában elpusztult. A kúttól balra a barátok kolostora és temploma áll; utóbbi szép harangtoronnyal.

A templom maga építészeti tekintetben semmi különösét sem mutat, csak azt emelhetjük ki, hogy jókarban tartják s oltárai mind márványból vannak. Annál érdekesebb a kolostor, melynek udvarát és csinos kertjét egy-egy pillérpár között sorakozó karcsu kettős oszlopok veszik körül, melyek fölött karzat vonul el.

A falakon fresko képekben Szent Ferencz életének főbb mozzanatai láthatók; a többek között azon jelenet is, a mint Raguzát meglátogatva a hajóról a partra lép. A város könyvtárai közül leggazdagabb és legérdekesebb a ferenczi barátoké. Van vagy 14.000 kötet könyve, 2000 darab kézírata s több Dalmáciára vonatkozó ritka nyomtatványa. A barátok igen szívesen fogadtak, különösen tudós könyvtárnokuk Candido Mariotti atya, ki Dalmácia történetében rendkívül jártas.

A ferencziektől le egész a város tulsó végéig semmi különös sincs. A paloták is mint egyforma két emeletes sima falu kőépületek, melyeknél az első emelet magas, míg a második alacsonyabb s a házak frontját számos szűk mellék-utca szakítja meg.

Raguzában a házak kinézése egyáltalán komoly és egyszerű s a kiválóbb épületek sem azok, mik hajdan voltak. Ez azon óriási földrengés következménye, mely 1667-ben a várfalakat kivéve, úgyszólván az egész várost romba döntötte s mely után, a mondott esztendőben a raguzai köztársaság tanácsa meghagyta, hogy a

házak egyformán legyenek építve s lehetőleg utcák válaszszaik el azokat egymástól.

Raguza egyáltalán földrengések által sokat szenvedett. Különösen emlékeztetése az 1634-dik s az 1667-diki földrengések, melyek közül utóbbi volt a legborzasztóbb. Damm Jakab, hollandi konzul, ki Smirnába utazva, e siralmas esemény alkalmával Raguzában időzött és szerencsésen megmenekült, vérfagylaló leírást ad a történetekről. Április 6-án reggeli 6 és 7 óra között, a midőn tehát a lakosság nagy része még ágyban feküdt, történt az első rázkodás s egy pillanat alatt templomok, paloták, klastromok s a házak egész tömegei dőltek halomra. De ez még nem volt elég a vészből. Ugyanakkor óriási szél támadt s tűz ütött ki, mely 8 napig dühöngött. A földrengés még mindig tartott, az élve maradt lakosok szétfutottak s vízben is nagy volt a szükség. E rémes napokon több mint 5000 ember veszté el Raguzában életét. S mégis a baj még nagyobbá is fejlődhetett volna. Ugyanis a szomszéd vidék csőcseléke felhasználva az általános zavart és kétségbeesést, rabolni és zsákmányolni ráütött a városra s csak nagy nehezen tudták a raguzaiak Bona Miklós vezetése alatt a támadókat elűzni. De térjünk vissza a város leírásához.

A város alsó része tiszta, a magasabban fekvő rész azonban, hol az utcák lépcsői is rozzantabbak, füstös, piszkos és barátságatlan; noha a kutató e helyen is talál érdekes látni valót. Itt még állnak oly házak, melyek az 1272-ben — valószínűleg szintén földrengés folytán — kiadott rendelet szerint épültek, a mely meghagyta, hogy Raguzában egy háznak sem szabad hosszabnak lenni, egy közönséges nádszalnál.

Közvetlen a várfalak mellett katonai épületek állnak s ezek közül kiemelendő az élelem-raktár, a hozzá tartozó, mély földalatti gabnatartásra szolgáló üregek miatt.

Különben a hegyoldalt elfoglaló város részben csak a volt jezsuita templom érdemel említést, melyhez széles kőlépcső vezet fel. Nagyszerű azonban a kilátás, melyet a tengerre néző várfalakról élvezhetünk s főleg Scirocco vihar alkalmával érdekes innen szét tekintetünk. A nyílt Adriáról ilyenkor óriási hullámok hömpölyögnek felénk s oly erővel törnek meg lábaink alatt a szikla talapzaton, hogy tajtékjuk egészen hozzánk a magasba csapódik fel.

A város építészeti műemlékeiből a legtöbbet a város keleti kapuja előtt elterülő téren találjuk. Ott áll, ha kelet felé tekintünk, balra a két emeletes vámház, (Dogana vagy Spozza.)

Különböző idő stíljei egyesülnek benne s 1520-ban készült el. A földszinten előcsarnokot pillantunk meg köríves arkádokkal renaissance-stylben. Az első emeleten pedig nagy velencei ablakok díszesítik a homlokzatot, a földszinti oszlopcsarnok képezte tágas teraszra nyilva, míg az alacsonyabb másodikon egy fülkében a város védszentjének S. Biagionak szobra látható. Érdekes az udvarban körül tekinteni, melyet a földszinten köríves s az első emeleten csúcsíves arkádok vesznek körül.

Nevezetes az is, hogy minden raktárnak meg van a maga védszentje s ennek neve az ajtó fölé van írva.

Az épület felső helyiségei multságok és ünnepek alkalomával a nemesség gyűlőhelyéül szolgáltak. Régebbi időben a raguzai tudósok itt tartották felolvasásaikat s itt gyűlésezett a raguzai két tudományos társaság is.

A vámház előtti téren, a város legszebb helyén és főpiacán áll a Roland oszlopa zászlóruddal, mely reánk magyarokra nézve felette érdekes. 1418 vagy 1423 május havában állítatott ez fel, vagyis az időben, midőn Raguza magyar fenhatóság alatt állott.

Az oszloptalapzatának egyik köve, mely ma a város muzeumban őrizteték, világosan mutatja ezt; a következőket olvassuk rajta:

MCCCC ·.·.· III DE MAGGIO, FATTO NEL TEMPO DI PAPA
MARTINO V ENEL TEMPO DEL SIGNOR NOSTRO SIGISMONDO
IMPERATOR ROMANORUM ET SEM(PER AUGUSTUS) ET RE
D'ONGARIA E DALMATIA E CROATIA ET CETERA FO MESSA
QUESTA PIETRA ET STENDARDO QUI IN HONÒR DI DIO E DI
SANTO BLASIO NOSTRO GONFALON. LI OFFICIALI . . . . .

(Vagyis: »14. .3. május havában, V. Márton pápa és a mi urunk Zsigmond római császár s Magyarország, Dalmácia és Horvátország királyának uralkodása idejében emeltetett ezen kő és zászló Isten és szent Balázs védszentünk tiszteletére. A hivatalnokok . . . . .« Az egész évszám nem vehető ki a kövön.)

Büszkén álltam meg az oszlop előtt, melynek rudjáról hajdan a magyar zászló lengett s mely még ma is hirdeti a távol Adria partján, hogy itt egykor a magyar volt az úr.

A vámház mellett kapu nyílik s ezen át magas falak között elvezető útra jutunk, mely a keleti kapuhoz vagy Porte-Ploce-hez vezet. Említett kijárattól délre, egy sorjában és egy arcvonalat

képezve, a következő látni valók vannak: a magasra emelkedő óratorony, a fővárta épülete szép műkúttal, továbbá a csinos két-emeletes új színház, melynek földszinti részében nagyvárosiasan berendezett kávéház van széles teraszszal, honnan a város főterét jól áttekinthetjük. Közvetlen a színház mellett áll a város egyik legkiválóbb épülete a rectorok palotája, mely mostani alakjában az olasz régi renaissance-jellegét viseli magán. 1388 és 1424 között épült s komor tömör falai méltóságosan tekintenek a közeledőre. Hajdan kétemeletes volt, most azonban csak egy emelete van, mert a második az 1667. földrengés alkalmával bedőlt. A földszinten tornác vezet el, melynek oszlopain körívek nyugosznak. A tornácban a fái mellett márvány padok vannak alkalmazva. A senatorok padjai ezek, mert itt ültek ünnepélyek alkalmával. A tornác falába márványtábla van beillesztve s ezen szintén olvashatjuk Zsigmond királyunk nevét. Végre az emeleten 8 csúcsives kettős ablak ékesíti a homlokzatot. Az udvart is három oldalról oszlopcsarnok környezi, míg az északi oldalon nyílt kőlépcső vezet az emeletre. Az udvarban Prazatto Mihály emlékére 1637-ben emelt szobor áll, egy sisak nélküli pánczélos lovagot tüntetve elénk. Ma a palotában egy becses levéltár és természetrajzi gyűjtemény van elhelyezve.

A most leírt épület-sor előtt elterülő téren két templom is áll, az egyik a San Biagio templom, a másik a székesegyház.

Előbbinek bejárata előtt karzat emelkedik, melyhez kőlépcső vezet fel. E templom 1715-ben készült el. Kupolája alacsony s egyáltalán építészeti tekintetben különöset nem mutat. Gazdag kincsét képezi azonban San Biaggio 26 hüvelyk magas szobra aranyozott ezüstből. Román munka ez a XIII. század második feléből.

A székesegyházon sem találunk építészeti tekintetben különöset. 1713-ban készült el s mindössze magas kupolája érdemel figyelmet. Kincsei azonban rendkívüli becsesek s ki az elmúlt idők művészetét tanulmányozza, e templom falai között munkájához gazdag anyagot talál.

A falakat gyönyörű festmények ékesítik; van továbbá egy remek oltár márványmozaikból; de különösen az ereklyék rítikítják párjukat. Ott őrzik San Biagio fejét, karját és lábát; a fő egy korona alaku szelenczébe van elhelyezve, melyben a bizanti művészet egyik készítményét csodálhatjuk. Büszkén mutogatják Krisztus

keresztfájának egyik ezüst keresztbe foglalt darabját, továbbá azon lepelt, melylyel Krisztus urunkat születésekor betakarták; utóbbi egy rendkívüli gonddal dolgozott ezüst szekrénybe van zárva.

Egyáltalán az ereklyék mind ritka becsü bizanti és góth izlésü foglalatokban őriztetnek.

Hogy a raguzaiak — a köznépet értjük itt — ereklyéik valódiságát hiszik, legjobban bizonyítja azon áhítatos és bámulattal járó tisztelet, melylyel azok iránt viseltetnek s jaj volna annak, ki kétségbe merné vonni, hogy ama szép fehér lepel csakugyan Krisztus urunkat fődte születésekor.

Minket magyarokat azonban a székesegyház kincsei közül egy hatalmas aranyozott ezüst tálcza és billikom érdekel legjobban. A tálczára tengeri állatoknak apró utánzatai úgy vannak oda illesztve, hogy azok, ha folyadékot öntünk a tálczára mozognak s így úgy látszik, mintha élénk. E becses és remek műkincset Maffei Timoteo érsek rendeletére Progovič János raguzai ötvös készítette s Mátyás királynak volt ajándékol szánva. De az érsek az ajándék elküldése előtt meghalt s így az ott maradt Raguzában.

A székesegyháztól jobbra a piacra jutunk, melyen nemcsak Dalmácia, hanem a közeli Herczegovina festői népviseletét is szemlélhetjük; balra pedig egy szűk kapun át kicsiny kikötőbe érünk, melyben csak parti hajók horgonyozhatnak, nagyobbakra nézve — mint láttuk — Grasova képezi Raguzának kikötőjét.

Ha a kikötői élet kielégítette kíváncsiságunkat: látogassunk még el a Domokos barátok közeli kolostorába és templomába. Van itt többféle, mi a megtekintést megérdemli. Így mindjárt az épületek stílje, mely a román és góth izlést kevertem tünteti elénk, különösen a templom folyosójának sajtyszerü kereszt ívezeteiben.

A templom 1302-ben vagy mások szerint 1304-ben épült, míg a kolostort 1348-ban építették hozzá. A templomban több értékes képet találunk s a könyvtár is becses.

Bejárván így Raguzát s megnézvén annak nevezetességeit, azon tapasztalatra jutunk, hogy a városnak — még ma is használatban lévő — csaknem valamennyi legkiválóbb régi épületei a magyar uralom alatt keletkeztek, mely 1358-tól 1526-ig tartott.

Ragusa műemlékeinek részletes leírását, mindig kellőleg méltatva azoknak a magyar történelemre való vonatkozását, megtaláljuk Gelcich József jeles raguzai tanár »Dello Sviluppo Civile Di Ragusa considerato ne suoi monumenti storici ed artistici«

czimű munkájában. Hazai történészeinknek s régészeinknek nem ajánlhatjuk eléggé, hogy e könyvben minél többet lapozgassanak. Becses adatai közül mi is felhasználtunk néhányat.

Raguzát a VII. század közepén az avarok által szétdult Epidaurus-nak (a mai Ragusa vecchiának) megszőkött lakosai alapíták. Már 663-ban, mint köztársaságot találjuk, mely azonban soha sem volt teljesen független s mindig más hatalmak védelmére szorult 1204-ig a byzantinosok uralma alatt állott. Később a velenceiek, majd 1358 tól 1526tig a magyarok voltak védnökei; s ez idő alatt különösen 1427—1437-ig élte a kisköztársaság aranykorát. A mikor a Roland oszlop rudján a magyar zászló lengett, a mikor a magyar királyok drabantjai adtak a városnak biztosságot, virult legjobban Ragusa. Orchan brussai zultánnak is fizetek ugyan a ragusaiak évenként 600 zechina tributumot, mivel a városnak sok hajója járt a levantei vizekben s a hatalmas Orchan kegyét minden tengeri állam, még Genua és Velence is kereste.

A mohácsi vész, továbbá Szapolyai János és I. Ferdinánd vetélkedései hazánk hatalmát megbénítván, az akkor oly hatalmas ozmánok pártfogását kérte ki Ragusa, kiknek különben már előbbi idők óta is volt adózója s kiktől kevésbbé félt mint a velenceiektől E viszony 1806-ig állott fenn a midőn az országot a francziák szállották meg. Csak tengődés volt akkor a kis köztársaság élete. 1808-ban mint olyan megszünt s 1809-ben az új illir királyságba kebeleztetett be. A franczia uralom idejéből felemlítést érdemel Marmont raguzai herceg s franczia marchal kormányzása, ki nagy tevékenységet fejtett ki hivatalában s az oroszok és montenegróikkal szerencsésen megküzdött. 1814-ben Ragusa és a hozzá tartozó környék az osztrák birodalomhoz csatoltatott.

A köztársaság szervezete szigorúan arisztokratikus volt s a velenceinek képezte utánzását: itt is volt a »tizek tanácsa«. A köztársaság élén a *rector* állott, mely hivatalt azonban mindig csak egy-egy hónapig viselhette a megválasztott. A kis köztársaságban a kaszt rendszer is uralkodott s nemcsak a nemesség és parasztság, de még a régibb és újabb nemesség között is áthághatatlan választófal állott. Előbbieket salamankaiaknak — salamanchesi — hívták, mert a salamankai egyetemet látogatták; utóbbiakat pedig a párisi Sorbonne után, sorbonnistáknak. Az újabb nemességet azon családok képezték, kik az 1667-iki földrengés után nyertek nemességet, hogy az akkor tönkre ment nemzetségeket pótolják.

A köztársaság hivatalos nyelve előbb olasz, majd szláv, a XV.

századtól pedig ismét olasz volt. A művelt osztály azonban mindig olaszul beszélt, s olasz kulturának köszönheti a város azon magas műveltségi fokot, melyen állott s melynek nyomait még napjainkban is a köznépen is észrevenni.

Valóban bámulatos, hogy a kicsiny köztársaság közel 12 századon át oly hatalmas ellenfelekkel szemben is nem csak fenn tudott állani, de még nagy tekintélyre, befolyásra és gazdagságra is tett szert. Köszönhette pedig ezt előre látó bölcs kormányzóinak, a lakosság életrealitásának, tevékenységének s rendkívüli erkölcsösségének. Jellemző, hogy Raguza már 1416-ban — tehát jóval Wilberforce és Sitt előtt — szólalt fel a rabszolgaság ellen.

A pápák kedvelték a kicsiny köztársaságot, mert fő templomai katolikusok voltak. Az ozmánokkal is jól kijöttek a raguzaiak elannyira, hogy utóbbiaknak Drinápolyban és Konstantinápolyban saját templomaik voltak. Különösen élénk volt Raguzában a kereskedelem s főleg a mögötte elterülő vidékekkel. Több mint 300 hosszú járatú raguzai hajó járta be a Közép-, Fekete s később az Atlanti tenger vizeit is s az előbbi két tenger partjain számos gyarmata volt a köztársaságnak. A vám a város fénykorában évenként 80,000 piastert jövedelmezett. Nem kevésbé virágzott az irodalom, tudomány és művészet. Hogy Raguzában két tudományos társaság székelt, már említettük. Egyik »Concordi« címet viselt és Savino Bobali (kit Miscetichnek vagy Sordonak is hivatnak) és Michele Moraldo által alapított. A »Concordi« társaság tagjai az olasz irodalomnak voltak képviselői, de Bobali a szláv irodalmat is művelte. Midőn a törökök Konstantinápolyt elfoglalták, nem ritkán tartózkodtak Raguzában görög tudósok, mint Chalkondylas, Laskaris, stb. De már a XIV. század óta tartózkodtak itt olasz humanisták.

Raguza régi hirnevesei közül felemlítjük Stojkovic theologust, Elio Lampridio Cerva költőt, Lodovico Cerva történetírót, Ghetaldi és Boskovic matematikusokat, Banduri archeologust. Marko Marulic volt a Dalmát-raguzai dráma megteremtője. A dalmát poezis legmagasabb foka azonban Iván Gondola (Gundulic) 1588—1638 műveiben van elérve, melyekről Spasovic orosz író azt mondja, hogy sajátosságos összeolvadása a szláv nemzetiségnek a költészet, tudomány és művészet olasz eszményével.

Jcles művészei is voltak Raguzának. Így Biagio Darsa a XVI. század első felében különösen arról híres, hogy egy nagy globust készített. Ennek fia Miklós festő és szobrász volt.

Mint festők híresek voltak Benedetto Stai, Pietro Matei, Paolo Gozze, Pietro Catusich, Gregorio Ivanelli, Francesco Radosglia franciskánus, ki mint építész is kítüntette magát stb. A raguzai büszkén említi mind ezen neveket; hazája dicső multjának hirdetői azok.

A mai Ragusa azonban egészen más színben tűnik fel. Kimuttattuk, hogy mennyit köszönhet Ragusa az olasz kulturának s mégis ma még a város intelligens elemei is szakítani akarnak a mult emlékeivel s rohamosan szlávósodnak. Az úri nép nagy része bármint szeretik is némelyek állítani, hogy a még olasz — szlávul beszél, sőt mondhatni, hogy ezt tüntetőleg teszi.

Nem titok, sőt a kutatónak azonnal szemébe ötlük, hogy felsőbb helyről jövő nyomás erőlteti és sietteti Raguzában talán még jobban, mint az osztrák tengerpart más vidékein — az olasz szellem kiszorítását. Így például Raguzában — az egy tengerészeti iskolát kivéve — a tanintézetekben a szláv, a tannyelv. Az utcák nevei csakis szlávul vannak felírva, nem úgy mint az északibb dalmát városokban, hol két nyelvü — szláv és olasz — megnevezést látunk.

A város mai lakosai tehát az épületekkel a legnagyobb ellentétet is képezik. A házak és templomok az olasz városokra emlékeztetnek, de nem azok vig énekes népével találkozunk itt, hanem plundrás mogorva szlávok kullognak végig nagy komolyan az utcán.

Sajátságos, hogy a patriciusok ivadékai még ma is oly büszkék, mint őseik voltak. Életmódjuk elzárkózott és tétlen; a hajdani rugékonyaságot és tett-erőt tunyaság váltotta fel; minek folytán mind jobban, jobban elszegényednek. Hogy az idők változhatnak s azokkal az embereknek is változniok kell, nem akarják felfogni Abba meg épenséggel nem tudnak belenyugodni, hogy a nemesnek ne legyen parasztja, ki ingyen dolgozik.

Ma már nem képez Ragusa kereskedelmi tekintetben oly góczpontot a háttérületre nézve, mint hajdan. Napjainkban nem az erős várfalak védszárnyait keresi fel a kereskedelem, hanem ott virágzik, hol életre való lakosság, hol vállalkozási szellem van. Így Spalato, melynek lakossága rendkívül mozgékony és igyekvő, már messze maga mögött hagyta Raguzát. Utóbbinak különben az is hátrányára van, hogy kikötője kicsiny, a gravosai pedig sokkal távolabbra esik tőle, semhogy nagy hasznára lehetne. Most ugyan van Raguzának némi forgalma, mert Trebinjébe innen vezet az

országút s a katonaság innen látatik el; ha azonban a katonaság részére való szállítás megszűnik: Raguzában ismét csendes lesz az élet s a város inkább hanyatlani, mint emelkedni fog.

A mai Raguzáról a tudni valók közül még felemlíthetjük, hogy lakosainak száma mintegy 9000, hogy egy érseknek a székhelye, hogy van piarista gymnáziuma, tengerészet is elemi iskolája, és lelenczháza.

A kultivált iparágak közül a szappan- és rosoglio-gyártás, selyemszövés, timárság és hajóépítés említhető fel, de egézszen véve az ipar pang.

Az olajjal és anzsovíssal üzött kereskedelem elég fontos.

A köznép öltözete Raguzában igen változatos és nem egy tekintetben különbözik a felső dalmát városokban divótól. Itt már nem a kis vörös dalmát sapkát hordja a férfi, hanem nagy bojtu fezt; nem szűk nadrágot — mint az északibb vidékeken — hanem a bő szerb plundrát s térden alól fehér vagy kék harisnyát.

A környéken is mindenütt más és más viseletet találunk; más a Breno- más a Canali-belié. Utobbi helyen különösen a nőknek van érdekes viseletök s Raguza utczáin lépten-nyomon találkozunk vele. A főt hosszan előre álló fehérendő borítja, oly formán, mint az apáczáknál. A szoknya fehér s a széles és hosszú kötény szintén, míg a felső testhez sötét dolmány simul. A ruhák szegélyei czifrán vannak kivarrva és sujtásozva. A nők ruházatukat mindig tisztán tartják s a fehér mezben igen takarosak.

A köznépet illetőleg ki kell emelnem, hogy becsületes és előzékeny; utóbbi erény bizonyára még a régi kultura maradványa. Nem egyszer megesett rajtam, ha a vidékre kirándultam, hogy valamely szolgálatért nem fogadtak el ajándékot. Így jártam San Giacomóban is. Érdekesebb sétát, mint ez elhagyatott kolostorhoz, alig tehetünk.

Viruló kertek között — felséges kilátást nyujtva a tengerre s Lacroma szigetére — vezet az út oda. A benedictinusoknak volt ez a kolostora híres könyvtárral. A szegény papokat azonban 1806-ban a francziák elűzték s annyi idejük sem volt, hogy könyveiket magukkal vihették volna. A becses munkákat részben a montenegróiak tették tönkre, töltényt készítvén belőlök, részben pedig a franczia katonák pusztították el, tüzelő szerül s pecsenyetakaróul használnán fel azokat.

Ma a kolostor elhagyatottan áll. Egy becsületes dalmata őrzi, ki nagy készséggel vezetett körül az üres termeken s a kertben,

melyben még ma is egy szép csoport pálma díszlik; s midőn fáradtságát meg akartam jutalmazni, nem fogadta el az ajándékot, de annál szivesebben vette kézzsoritásomat, sőt még nejét is előhivta, hogy velem kezét fogjon s aztán barátságos addioval váltunk el egymástól.

És most ránduljunk még át egy kissé a raguzaiak paradicsomába, a kies Lacroma szigetre, mely szintén egyik fészke volt a szerencsétlen Miksa császárnak, ki kitűnő érzékkel ismerte föl a monarchia tengerpartjának legszebb pontjait.

Ma némán áll a sziget gyönyörű berkeivel, kastélyával s erődjével. A felügyeletet egy derék kiszolgált katona teljesíti, ki Robinson módjára él itt; fenn az erődben pedig vagy 8 katona unatkozik néhány hatalmas ágyú társaságában, melyek öblös fekete nyílásaikkal unalmasan ásitoznak ki a tengerre.

Lacroma nagyon különbözik a többi dalmát szigektől, mert míg azok jobbadán kopárak, ezt dús növényzet fűdi. Alakja hosszúság, partjai meredek s északi végén magaslat emelkedik, melyet az erőd foglal el s mely délkelet felé hullámosan ereszkedik alá. Az erődöt még a francziák építették s elnevezték »Fort »Royal«-nak, mely elnevezés máig is fenmaradt; míg a Raguza mögött elhúzódó hegygerinczen fekvő erőd, a fentebb említett »Fort Imperial«. A sziget északi és déli csúcsát túlevelű fák foglalják el, míg középső szakaszát a legválasztékosabb cserjenövényzet borítja.

De lépünk Lacroma földjére, melyhez Raguzából fél óra alatt könnyen eljutunk. Bárkánk már árnyékában halad s keleti partján egy magas kőkereszt köti le figyelmünket. A »Triton« balesete emlékére emelték ezt.

Sokan még élénken emlékeznek vissza a borzalmas esetre, mely 1859-ben történt. A sziget s a szárazföld közötti csatornában horgonyozott a »Triton« nevű hadi briggs s egyszerre csak az egész jármű, lőporrobbanás következtében légbre repült.

Egy kis öbölkében csinos kis kő móló mellett barátságos órház áll. Lakói szívesen fogadnak, s megengedik, hogy a szigetet megtekintsük; csak nem szabad dohányozni, s a kastélyba sem mehetünk; abba belépni szigorúan tiltva van.

Előbbi rendszabályt azért hozták, mert a sziget tele van a fák hulladékával s a nyári hőségben ez oly gyulékony anyag, akár a puskapor s egy eldobott égő gyufa elég, hogy az egész száraz hulladék s vele a sziget összes növényzete lobbót vessen. S ez majd megtörtént három évvel ezelőtt, midőn raguzai kirándulók vigyázatlan-

sága következtében az erdő meggyuladt s kicsibe mult, hogy a sziget el nem veszté legszebb ékét.

A szigetet keresztül kasul tisztán tartott utak szedelik kies sétányokat képezve. Felséges illatot élvezünk s kinek üdüléséhez balsamos levegő szükséges, azt itt jobban megtalálhatja, mint bárhol másutt.

A kastélyt csakhamar elérjük. Olasz stylben tartott egyemeletes kéttornyú épület. Északi oldalához romok csatlakoznak, melyeknek repkénynyel befutott s lombos fáktól környezett magas tornya és falai regényes képet alkotnak.

Egy benedictinus-kolostor romjai ezek, mely az 1667-diki földrengés alkalmával dőlt össze. Gazdái nem építék fel újra s eltávoztak a szigetről, minek utána mintegy hatodfél század óta volt e rendnek itt kolostora.

A kastélyt Miksa mexicói császár építtette. Tágasabb épületet akart ő itt emelni s lehet, hogy ide akart visszavonúlni a mexicói császárság bukása után. Halála napján még serényen folytak a munkák, de aztán mindent egyszerre félbehagytak. Jelenleg a sziget Rudolf trónörökös tulajdona, ki eddig még csak két ízben látogatta meg. A sziget gondozása mintegy 2000 frtba kerül évenként.

Említők, hogy a kastély belsejét nem szabad megtekinteni; udvarán s a földszinti folyosón azonban körüljárhatunk. S ez utóbbi engedélyt szívesen vesszük.

A kastélynak két udvara van. Mindkettő telve a legpompásabban díszlő déli-növényekkel, melyek közül szobrok kandikálnak elő. Különösen a datolya pálmának, banánának ritka szép példányait látjuk itt. Valóságos kis éden ez elrejtett hely, mely oly vonzó, oly elragadó hatást gyakorol az emberre, hogy azt látva, hozzája mindig visszakiváncozik.

A kastély alsó részén, az udvar felé, tornác vezet el. Megtekintjük ezt is. Egyik helyen szarvasagancsok függnek a falon s mindenik alatt kis táblán olvasható, hogy a szarvast ki lőtte.

A mint e táblácskákon futólag végig nézek, örömmel veszem észre, hogy az elsőről magyar nevek mosolyognak reám. Közelebb lépek s olvasom, hogy a szarvast, mely ez agancsot hordozta, Beregg Márton golyója terítette le Gödöllőn 1875. október 14-én. Mondanom sem kell, mily jól esett ez emlékeztetés hazámra.

Az udvarból kilépve, felkeressük Miksa kedvencz pihenő helyét. Kicsiny lugas ez pálmáktól környezve s nagyszerű kilátással. A tengerre tekintve s elmélázva, hosszasan elüldögélek e

bájos zugban. Oly jól esik a csendet az illatos levegőt élvezve a remek tájékon elmerengni. Felmerülnek előttem mind azon kiváló alakok, kik valaha e vidéken szerepeltek. Hazánk történetének egy szakaszát látom lefolyni s mintha magyar hangok ütnék meg füleimet. De csalódás és ábránd az egész, hisz rég elporlottak már azon őseink, kik e vidéken jártak. És ki tudja, nem fog-e itt ismét a magyar szó felhangzani, hisz magyar királyfi, a magyar trónörökös szívetén vagyunk.*

DR. HAVASS REZSŐ.

Az alföldi rónaság egyhangúsága és pirossága.

Többen mondták már, hogy Alföldünk unalmas, egyhangú, monoton.** mint a kik az egyformaság okát kutatták vagy ismerítették volna. Bajos is az Alföld lapályának minden szögét, zugát az egyhangúság kedvéért felkutatni, az egyformaságot és annak fizikai okait a legnagyobb aprólékosságig elõtárni, mert ezek különböző természetűek. Ez a monotonitás továbbá csak is nagyjában olyan kirívó; kicsinyben az Alföld minden szögletében, minden pontján találni figyelemre méltó tarkaságot, érdekes jelenséget és teremtéseket az Alföldnek mind a fizikai világában (déli báb), mind pedig hasznos termékei országában (túzok, tiszavirág, kócsag, ingólápok, úszó nádszigetek, vízi gyöngy, vízi áloe, árvaleányhaj, lótuszvirág stb.)

Mivel a földkerekség felszínének a növényzet a mindennapi ruházatja, bizonyos fák a vidék tájképén nagyon éles vonások képeiben emelkednek ki (a mandola fenyő meg a ciprus Europa déli tájain, a pálmák a forró tartományokban); mivel a tájkép gyönyörű-

* Értekezésem megírásánál, dalmáciai tanulmányi úton gyűjtött adataimon kívül, melyek nagy részéhez Barbieri Ferencz traui kanonok úr s Gelcich József raguzai tanár úr szives támogatásával jutottam, a következő munkákat használtam fel forrásokul: Alter und Neuer Staat des Königreichs Dalmatiens. Nürnberg 1718. — Heinrich Noë: Dalmatien und seine Inselwelt. Wien. Pest. Leipzig. 1870. — Landeskunde des Königreichs Dalmatien Wien. 1876. — Leopoldo Stockhammer: Relazione sulle Condizioni Economiche della Dalmazia. Zara. 1878. — P. Candido Mariotti: Amore della Repubblica di Ragusa alla Religione ed alla Patria. Ragusa 1878. — Prospetto Cronologico della Storia della Dalmazia. Zara 1878. — Prof Giuseppe Gelcich: Dello Sviluppo Civile di Ragusa. 1884. — R Eitelberger von Edelberg: Die Mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens. Wien. 1884. — A cs. kir. katonai földrajzi intézet térképeinek »K. 12.« lapja.

** »Notorisch monoton« olvassuk az »Oesterreichische Botan. Zeitschrift 1878. évf. 103. lapján

ségeit és változatosságát gyakran és nagy mértékben a vidék növény-takarója szabja meg és élénkíti; a forró tartományok iszalagnövényekkel átszőtt ős erdeinek nagyszerű szépségei és hatása leírhatatlanok, a fenyvesek vagy a babéros vidék örök emléket és vágyat hagynak az ember lelkében: csaknem kánaáni termékenységű Alföldünknek nem barátságos, hanem inkább unatkozást, idegenszerűséget ébresztő lapályán az egyhangúság kétségtelen okai a növényruházatnak a lapossággal együtt járó köznapi egyformaságában, valami tökéletlenségében, az ünnepies dísz és cifraságok hiányában vagy hiányos voltában rejlik.

Megkísérlem Alföldünknek száraz homokpusztáin, meg fehérló szikes mezőin kutatni és ismertetni, mi a növényzet leplének díztelen köznapiassága, fogyatékosága vagy visszássága, miben nyilatkozik kiváltképen a tájkép egyhangúsága, miért nincs kedves emléket szülő vagy a művészi phantasiát nagyon termékekenyítő hatása.

Az alföldi rónaság egyformaságát a laposság, meg a pusztaság, az erdőtlenség hozza magával, mely csak oly lelket tudott megragadni és minden kebelben visszahangzó dalra fakasztani, a minő *Petőfi* nek volt. A kemény tél és izzasztó nyár nagy ellentéte s az ezekből származó meteorologiai egyenetlenségek is éles nyomokat vágnak mind a tájképen, mind pedig az alföldi nép phisikai és szellemi életében.

A lapon és erdőtlen pusztaságon úntalan ugyanaz meg ugyanaz ismétlődik s a kinek nincs oly fogékony és lángoló lelke, mint *Petőfi* nek, a ki a természet tüneményeiben és teremtéseinek aprólékoságaiban nem tudja felismerni, megkülönböztetni a figyelemre méltót, az érdekeset, szépet és gyönyörködtetőt, azt az egymás után következő mindég ugyanaz meg ugyanaz úntatni fogja, annak az Alföld monoton, egyforma, barátságtalan, hatástalan marad. A felföldnek domborulásaival, az orographiai viszonyokkal s ezek szerint a nevezetesebb fák elterjedésével együtt jár a vidék szépsége és változatossága. Itt csermely fakad, amott az előbukkanó sziklából sajtáságos meglepő alakzatok formálódnak, a fölmagasló hegy és kanyargó völgy kelleme a görbe felföldön lépten nyomon egészen a vadregésig változik. A felföld tehát még a közönséges lélekre sem maradhat hatástalan és monoton. Csak *Petőfi* nek hiszszük el tehát hogy:

»Te vagy, óh, szép Alföld végtelen rónája,
Lelkem legkedvesebb mulató tanyája;
Az a görbe felföld és völgyeivel
Könyv, melynek számtalan lapját forgatni kell.

De te, Alföldem, hol hegy után hegy nem kél,
 Olyan vagy mint az nyilt, a felbontott levél,
 A melyet egyszerre általolvashatok,
 S vannak beléd irva szép, nagy gondolatok. (Csárda romjai.)

De, mivel a hegyes vidék, a növényvilág ünnepiessége és gazdagsága a lakosok műveltségén, izlése nemesítésén, szellemi fejlődésén és virágzásán nagyot szokott lendíteni; hogy megtudjuk, vajjon erdőtlen lapos rónaságunknak, valamint növényyszőnyege köznapiaságának vagy fogyatékoságának minő lendítő vagy szunnyasztó hatása lehet a lakosság szellemi haladására: a lapály növényalakzataival kell részletesebben megismerkednünk. E végből legezél-szerűbb, ha e terjedelmes tengerfenékkal oly vidéket állítunk szembe, a hol a növényvilág elbájoló és megragadó, a hol a vidéknek és tenyészetének lelkesítő, ideális hatása általában a történelemből ismeretes. Ilyen kincses, hatásos és fönséges vidék Europa déli része, az örökzöldek hazája, különösen Görögország.

A déli, különösen pedig a földközi tengeri örökzöldben diszló partvidéken az oro- és hydrographiai viszonyok változásán, meg az enyhe éghajlaton kívül a vegetatióknak sokkal csinosabb, változatosabb és ünnepesebb alakjai ragadják meg az embert s a kitünő szépségek a szellemi művekben is jobban kidomborodnak. Még a hol narancs meg a citrom nem virúl a hol karcsú termetű pálmák nem pompáznak is, még ott is sajtóságos leirhatatlan varázsolata és ideális hatása van a mediterrán vidéknek és termékeinek. Ez az inger már az ókori népeknek a természet iránt való fejletlen érzékében is élénken nyilatkozott s ma is mindannyiszor nyilatkozik, valahányszor ezt a megragadó vidéket a sötét éjszakival szembe állítjuk. Még a szervesetlen természet is gazdagabb és elevenebb színű, ingerlőbb és beszédesebb itt. A felhőtlen égboltozat, meg a széles tenger sötét színű, a láthatár körvonala éleesebb s az alacsonyabb dombhátnak is bizonyos jelentőséget kölcsönöz, a légkör átlátszó, a távolság és közelség tartalmas képbe fűzi. A fénytengerben, melyet a Nap a tájkép fölött eláraszt, megszébbülnek a növényalakzatok. A városok körül a mandolafenyőnek fölfelé törekvő gyönyörű koronája, a karcsú ciprusfák ékes termete és sötétzöld színe kirívó; az erdős és ligetes helyeken örökké zöldellő tölgyfák lombjának nálunk jellemző öblös metszetei elmosódnak, az érdem homlokára való babér, mirtusz és olajfák ligeteinek hervadatlan sima levelei fényeskednek. Sziklás helyeken más forma borókák terjedeznek, nagy és piros bogyóik a

korállgyöngyökhöz hasonlítanak. Itt csinos áloé és kaktuszalakok ékeskednek, amott a *Pistacia*, szentjánoskenyérfa, mannaköris, szelid gesztenye stb. áldásaikban bővelkednek. A többi fa és berek is szebb, mint a mienk, többnyire fényes, sötét és örökké viruló ruházatot visel (*Rosa sempervirens*). Gyomfüveinknek, dudváinknak itt cserjés (kutyatej, zsálya, *Dianthus arboreus* nevű szegfű) vagy télizöld testvérei (*Rubia peregrina*) köszöntenek. A virágoknak is szebb, tisztább itt a színe (*Oleander*, narancs, mirtusz, gránátalma), a cserjéknek csinosabb a lombja (*Tamarix Gallica*, *Vitex agnus castus*, tenyeresen összetett leveléről *Maria* tenyere, *Buxus*), azért kertjeinknek is gyakori és kedvelt díszei. Mind-mind meglepőbb, ingerlőbb szépségü itt, mind emlékezetesebb a tiszta levegőtől meg a ragyogó fénytől, mint akárhol másutt Európában a vegetatió. Attika liliomos mezőihez s az *acanthus* díszes lombjához szépségére és jelentőségére nézve éjszak felé nincs fogható, nincs hozzá hasonlítható. Éjszak felé, valamint Alföldünkön nincs egy oly növény sem, a melynek levelei az arabeszkek meg a korinthusi oszlopok czifraságának oly jól beillenének mint az *acanthus*éi, nincs növény, a melynek csillogó fehér virágfüzérje a szépséget és tökéletességet annyira ki tudná fejezni, mint az *acanthus*é.*

A hol a szerves világ ennyi feltűnő előnyeinek kívül még a szerves világ is ilyen gazdag, a hol ennyi a növénydísz meg a virágpompa: ott az embernek a természet igéző képei iránt való fogékonysága és szellemi képességei szunnyadóban nem maradhatnak. E képek az emberi lelket mind ingerlik és elbájolják, ezek a szépségek érzékeinket és képzelőnként sokféle módon felköltik, felevenítik s a művészi alkotást minden irányban gazdagítják.

A görögök természeti érzékét nem csak a vidék fénylőbb és gazdagabb színezete éltette és termékenyítette, hanem a szerves teremtmények szebb, idealisabb alakzatai is, a honnan műveikhez tanulmányt és anyagot bőségben meríthettek. A görög művészet finom izléssel tudta a természet szépségeit saját céljaira kiválasztani s műveiben értékesíteni.**

Nem hiába vágyakozunk tehát a déli vidéknek ennyi előnyei, ennyi gyönyörűsége után. Átszellemülve érezzük ott magunkat.

* V. ö. Haynald közleményét az Akad. Értesítő 1879. évf. 2. szám 37-38. lapján. — Az *Acanthus longifolius* Host Orsova mellett gyakori, az Allion-hegy irtásaiban még a kukorica közt is bőven terem.

** Grisebach: Vegetation der Erde I. köt. 241. és 325. lapja nyomán

Minden, a mi délről jön, délről meríti a tárgyat, kedvesebb, akár emberi mű, akár a természet adománya (déli gyümölcsök).

A déli vidék ennyi természeti kincseinek és pompájának, a szellemi élet, a képzelem ily hatalmas ingerlőinek és rugóinak Alföldünkön csak szüntelen árnyéklatai, fogyatéka vagy fonákjai vannak. A déli vidékhez képest rónaságunk szépségre, változatoságra, a népség szellemi nevelésére, a phantasiának fölelevenítésére és gazdagítására nézve nagyon hátra marad, szellemi terméket kevesebbé fakaszt. Művészi remeket kevés alföldi virág díszít. A terület lapos, úntató; lelket éltető ég felé tornyosuló erdő a mély lapályon ritkaság, a városoktól, meszszebbre esik, laposan marad, nem domborodik föl, hegyekkel, elbájoló völgyekkel nem hullámszik regésen a síkság fölött. A vegetáció mindenféle egyszerű, egyforma, történetileg kimagasló vagy a művészetben kitüntetett növényalakzatai nincsenek. Pusztá eget, pusztá síkságot látni minden felé, a prózai alakok a szunnyadó lelket nem bírják fölébreszteni, föl-lelkesíteni. A tél keménysége, a nyár tikkasztó forrása, a parasztvárosok falusias köznapi külseje, a feneketlen sár, az összerázzó gödrös buczkás utak stb. hatása és felejthetetlen emléke általában ismeretes s a »szegedi egyetem től« való borsókáadásban nyilatkozik.

Hogy az Alföld tájain néha-néha a regés, a megható, gyönyörű vagy fenséges meg ne ragadná a lelket, ellene tanuskodnak a gyakran énekelt vagy emlegetett, de kétségtelenül kevesebbszer látott délibáb, a Tisza virágzása, a késő esti pástortűzek lobogása, a kócsagok szépséges termete, a darvak magas röpülése, a kútgémes vonzó tájfestmények, Petőfi, Tompa meg Arany megragadó leírásai. A Tisza óriás ezüst szalagja szép a képzeletben vagy a költeményben, de a Tisza füzeseiben nincs megragadó. Van költői árvalányhajunk, van tündéri lótoszvirágunk is, de ez már a hegyek tövében, a nagyváradi hév vízben huzódik meg.

Ha a mediterrán vegetációnak kimagasló ékes alakjaival alföldi rónaságunkét összehasonlítjuk, hiába keressük itt az ideális termetű fák és fenyvek példaképeit. Az erdővegetációnak, különösen a fenyvesek és a széles lombú örökzöld fák életének Alföldünk éghajlata nincsen ínyére. Kisebb ültetvények a tájképen nem válnak ki, egyszerű varázslatot ébreszteni nem képesek. A méltóságos tekintetű fákkal, pálmákkal és bambusa- és pizang-alakzatokkal együtt hiányzanak a hatalmas harasztok, a csinos oszlopalakú kövér növények és a fákra kúszó növények, melyekkel a déli

vidék pompáskodik, vagy csak prózai és fonák alakjai mutatkoznak. Inkább szintelen és apró virágu dudvák és pázsitok az uralkodók.

Nincs mandola-fenyő, nincs cziprus vagy furcsaságos fügealakzat és örökké zöldellő liget, nincs babér, de még csak a hervadatlan borostyán sem ékesíti a lapály erdeit. Ausztrália mesés kazuárfái apró kazuár-bokorrá (*Ephedra*) törpülnek, a Rákos homokján még ez is pusztuló félben van.

Az erdők diszitményei, a csinos iszalagcserjék, *Lonicerák*, jaszminok, *Clematisek*, folyondárok stb. helyett néhol a vadszöllő ékeskedik, másutt csunya komlók tunyálkodnak a fákon, vagy pedig prózai vadlencsék, vadborsók és bükkönyfajok nehézkednek a cserjés formatióra, a réten pedig a gyilkos aranka sápadt czérná pusztítanak:

»a vézna szálak

Mint megannyi éhes kígyók

Szerte kúsznak, szerte másznak«. (Tompá M.)

A korállbogyós borókát az Alföldön a nagyon közönséges éúntató barnazöld gyalogfenyő pótolja. A nemes gyümölcsfák tiloi kertekbe zárkóznak, a szőlőgaradokból paraszt lószemű v. vörös szilvák vigyorognak. A szúrós akác-csipkefának vagy magyarfának (*Robinia Pseudoacacia*) a kútostorral meg a cigánykereket hányó szélmalommal együtt nincs valami különös költői vagy művészeti bájolása, a tanyák körül ezenkívül *csanalak** és szerb tövisek raja köszönt. A csinos lombú cserjék helyett apró és egyforma bokrok kuporognak a mezőkön és az erdők szélein, közülök még a rozmaringtermetű *Salix angustifolia* és *S. rosmarinifolia* nevű fűzbokrocskák se bírnak feltűnni. A bokrokban vagy a ligetekben a dísztelen hamvas szeder bujkál, szóval minden emlékezetes, ideális déli fa hiányzik az Alföldön.

A hol mégis van erdő a lapályon, az alkotó fák mind nagyon prózaiak. A vad alma és vad körtefa, a galagonya, som, kökény bodza, szilfa, fűzfa, mogyoró, topolya, éger, kecskerágó, mind közönséges alakok. A rezgő nyárfa zörgése, meg a nádasok halk zúgása inkább hallgatódzásra indít, mint beszédre serkentene. Az alföldi erdők uralkodó fájának, a mocsártölgynek (*Quercus Robur L.*, *Qu. pedunculata Ehrh.*) jelentős makkja a kártyáig tudott felvergődni.

* *Csanal+d* = Csanád (mint Hajnal+d, Szegszárd, Miháld), *Canálossi, csanalaz, csanalas* igazolják, hogy a csanal eredetije ez, nem a csalán. Ez a később felkapott úri használat, mint a kalán. B. V.

A nyár forrósága a fűnemű növényzetet tövig elporzszöli. A mi a forróságban tengődhetik, azok csunya hamvas üröm-, laboda- és bogácsfajta kórók, bojtorjánok, vadkender, tányérvirág, czirok, tők, paprika, seprőfű (*Kochia scoparia*), haszontalan tövissek, lapuk vagy tormalevelek, a vizek mellett kákák és gyékények, melyek közül némelyek hasznosak lehetnek, de nem szépek, szellemileg nem hathatósak.

Hogy a nád és gyékény, mely az Alföld gazdaságában oly nevezetes, gúnyos ékítmenynek való, bizonyosága az, hogy a kiguyolt Izraél királya, a Megváltó kezébe adták királyi pálcza gyanánt.

A kaktuszok ékes oszlopai helyett Alföldünkön pókhállós bojtorján- és bogácsgörék, szamártövissek (*Onopordon*), aszottak (*Cirsium*), ökörfarkkórók, szerbtövissek és hélyakút v. gólyahúgyszárak (*Dipsacus*), magas csanak, az áló gyönyörű lévélrózsái helyett pedig keserű lapulevelek unalmaskodnak. Az *Acanthus* nemes lombjára emlékeztető a bogácsfajokon, meg a szamártöviseken (*Onopordon Acanthium*) mutatkozik. A labdatövisnek (*Echinops Ruthenicus* M Bieb) nagyon szép levélalakja az *Acanthus*-séval is méltán vetélkedik, alsó színe szép fehér, mint az ezüst, esinosan öblözött, fogazott és rojtozott szélű; de hogy leveleinek e kiváló szépségével a többi szervezete szépségben és tökéletességben nem harmoniál, hogy virággolyója (ezért labdatövis v. labdaborz) az *Acanthus* tekintélyes virágfüzérezéhez nem is hasonlítható, igazolja a legyalázó szamárkényér név, a melylyel Petőfi Alföldünk homokpusztáinak ezt a hasznos, a homokkötésben fáradatlanul működő munkását megtisztelte.* És mi különös ideális hatása lehet a fehérülő ördögsekér-tövisnek vagy a barlangó csintalan természetnek, melyeket a szél a talajból kiragadván, bátran kerget maga előtt? — A búzavirág csak parasztkoszorúba illik; a mákvirág ártatlansága daczára a gonosz »gyönyörűséges szép« nevet bírta kiérdemleni. A Petőfi emlegette királydinnye (*Tribulus Orientalis*) szétmászó ostorai aprólevelűek, elbújnak a homokban és inkább a mezitlábás veszi észre érdemjel alakú szűros gyümölcsseit, mint a gyönyört kereső szem az apró sárga virágait.

Szépek messziről a lilaszín szíki lapus mezők, de közelről fehér meztelen szikfoltok kandikálnak ki közülök, körülöttök pedig

* Kitaibel is ezt a nevet jegyzi fel kéziratában a Duna és Tisza köz homokos vidékéről; tehát ismeretes, élő neve az *Echinops Ruthenicus* nak

minden kiegészít, az utolsó kínlódó kurta füvet is leharapta a legelő jószág.

Mit érnek a czifra tornyos nyoszolyák, meg a tulipántos ládák virágai, ismeretes.

És a közönséges, az egyformaság így van mindenfelé. Az egynemű nádasok mellett órák hosszát haladhatni unatkozva, hallgatva, hacsak egy vízi madár sivitása fel nem riaszt. Csak a nádasok téli felgyújtása s a lángoknak a levegőben való csapkodása fenséges. A rengő aranykalászos mezők, a termésök terhe alatt görnyedező vagy megdült más vetések (repcze), vagy a tarlóokban pergő gépek, a gazdag szőlős kertek stb. inkább anyagi lelkesülésre indítanak. A szüret, a tengeri-fosztás mulatságos, de inkább Bacchus, mint a muzsák vígságos napja — Az Alföld hasznosabb, mint szebb.

De ne kerüljük el az Alföld virágos kertjeit se. Vannak itt külföldi szépségekkel és ritkaságokkal dicsekvő igen gyönyörű urasági kertek; a pizangtermetű szép Cannák és gyönyörű Gladiolusok (széplegényfű) elárasztottak az alföldi parkokat is, de a közönségesebb kertekben többnyire parasztvirágok az uralkodók, minők a hamvas istenfa (*Artemisia Abrotanum*), citrusrák (Santolina), menták, büdöskék (*Tagetes*), szarkalábok, őszi, pünkösdi és mályva-rózsák (*Aster Chinensis*, *Paeonia officinalis*, *Althaea rosea*), sári tök (*Cucurbita aurantiaca*), harangláb (*Aquilegia*), pántlikafű (*Phalaris arundinacea*), ürömrózsák (*Tanacetum roseum*), melyeknek megszártott és összemorzolt virágaiból a boihapor készül stb., egy se valami nagyon izlésfinomító vagy igéző szépségű virág, legfeljebb a tulipántos ládák s hasonlók díszének való.

Végre nézzük az Alföld jellemző növényeinek szervezkedését és külsejét, mennyiben tér el az a szépség és tökéletesség kel-lékétől.

Alföldünk homokpusztái eredeti növényzetének — nagyjában tekintve — gyakran nincs az az eleven zöld színe, a minő másutt pl. völgyekben gyönyörködteti szemünket. A homok meg a szik növénypolgárai szürkés színnel ruházkodnak. Bőrüket pikkelyek, hamv, dér, pehely, szőr, pókháló vagy gyapjú fedi, alúlok a chlorophyllnak szép zöld színe teljes mértékben elő nem sugárzódhatik.

Ezeknek a homoki növényeknek a szára gyakran merev, gyakran ágatlan vagy kórótele. A nyári nyugalom idején alsóbb leveleiket lehullatják s vegetációjuk derekán száruk alsó fele többnyire ruhátlan és leveletlen. Hol kurta gyepek, hol vékony szálú pá-

zsitok vagy magasabb ágasbogasabb kórók (ördögszekér) borítják a vékonyan takart homoktalajt, nevezetesebb alakzatok nem élénkítik.

A puszták növényzetének levelei keskenyek vagy keskeny sallangúak, szürkések vagy fehérlenek. A virágok gyakran aprók, fel nem tűnők. Ezek mindinkább a közönséges mindennapinak, mint a szépnek kellékei és vagy egyenként láthatók a pusztai növényen, vagy a monotonitásnak több ily kelléke lepi el ugyanazt a növényt, majd mind ez a közönséges egy növényfajon is összecsoportosul, tehát szép és ideális nem lehet.

Tekintsünk meg pl. egy ürömfajt (*Artemisia campestris*), mely homokos mezőkön gyakori. Elég magas és vesszős kóró, de hamvas szürke vagy ezüsthényvel csillog (var. *sericea*), alsóbb levelei virágzáskor leszáradtak, a mi a száron maradt, keskeny sallangú hamvas vagy ezüstszin; vesszői tetején a virágfészkek aprók, szennyes-barnásak, semmi elevenség, semmi kirívó vagy tarkaság nincs rajtuk. Kell-e jellemzőbb kifejezője az Alföld monotonijának?! Ugyan ilyen, majdnem halottias színben jelenik meg a homokpusztákon az *Artemisia Pontica* vagy a bárány üröm is, a szíkes mezőkön pedig az egyanyás üröm (*A. monogyna* W.) akár egy halotti szemfedő. A jellemző növényzet, mint látjuk, szint vall, a hamvasszint, az amúgy is fehérülő szíkes vagy homokos föld színét ölti magára, egyes seregei öléből a pusztaság föld világít, a vegetáció alig bír egy csepp elevenséget a pusztaságnak kölcsönözni. Sajátságos még hozzá, hogy mind a három ürömfaj őszkor mutatja be semmi figyelmet nem keltő apró virágait.

Ugy hiszem nem ért senki félre. Alföldünket nem kicsinyleni, hanem egyszerűségét és mindennapiasságát hizelgés nélkül ismereteni volt feladatom.

Nem csuda tehát ezek után, ha az Alföld és a sivatagok természeti hatásáról Kerner Antal, a bécsi egyetemen a növénytan tanára, az »Oesterreichische Revue« I. köt. (1863) 257–58. lapján Oesterreichs waldlose Gebiete« című cikkében a következőleg nyilatkozik:

»Az erdőtlen vidék mindenkor a pásztornép lakó helye marad, s a sivatag (Steppe) benszülött lakosai a nomádéletnél sokkal magasabbra felvergődni nem bírnak. És ha állandó helyre telepednek le, ha végre földmivelésre kényszerülnek is, mindazáltal a művészetnek meg a tudománynak a művelt és az erdős vidékről közéjük plántált nemes sarja igazán soha sem fog meggyökeresedni, annál kevésbbé virágozhatnak és gyümölcsözhetnek, épen úgy, mint a jegenye

vagy bálványfenyő (*Abies excelsa*) meg az erdei vagy répafenyő (*Pinus silvestris*), melyet a sivatag talaján erővel, de hiába próbáltak felnevelni.«

»Azon az erdőtlen vidéken, mely az Al-Duna mentén elterül, hiába keresünk várost, melynek műveltségtörténelmi tekintetben csak valami fontossága lenne, ámbár a termőföldje gazdag, sőt majdnem kimeríthetetlen.«

»Magyarországnak minden nevezetesebb városa, Budapest, Székes-Fehérvár, Pécs, Nagy-Várad, Debreczen még az erdős vidék övében fekszenek.«

»Az Alföld énekes, Petőfi Sándor, dalait az erdős és hátság homokterületen, a Tisza és Duna között zengette; * ott áll még az erdős vidéken az ócsai ősrégi román templom, a teremtő műérzék végőrségeként. Az erdőtlen pusztaság ellenben mintegy elzárt sziget idegenszerűen és ismeretlenül pihen a frissen lüktető műveltség áramlata közepett. Művészeti alkotásra ösztön és inger sehol sem mutatkozik, a tudománynak közös kincscsé való tételére sehol sincs törekvés; sehol sem érezhető az a szükség, hogy az életet nemezebb élvezetekkel átszellemesítsék.«

»Az épületek sima falait nem ékesítik díszítmények, kopaszon és meztelenül nyulnak fel a fehérre meszelt tornyok a sablonszerűen egy mustra szerint épített csendes házak fölött.«

»Hogy nem építő anyagok hiánya az, a mi ezt a művészetbeli fogyatkozást okozza, bizonyosságai a téglából emelt csodálatos székes-egyházak és más ékes épületek, melyeket nyugoton fekvő más városok: Landshut és Lübeck teremtettek, melyeknek mind a ketteje a magyar pusztákkal geologiailag egészen analog, lapos diluvialis talajon fejlődött.«

»Ha a műérzék és szellemi élet szunnyadóban maradásán a sivatag lakosai között némely más dolog is közreműködik, a legfőbb oka kétségtelenül a szálas erdők hiánya. Az erdő mindenkor és minden nép közt egyike volt a teremtő műérzék leghatalmasabb serkentőjének és mentől tarkábban és bujábban fejlődött ki valahol az erdei élet; annál gazdagabbak és illatosabbak voltak a virágok is, melyek az erdővidéki népnek élénken felköltött phantasiájából kisarjadzottak. Ellenben a hol ilyen serkentő rúgó nincs, az egyforma, erdőtlen s a képzelmet leigázó vidéken, a hol csak a vég-

* Kerner az Alföld mély síkja körül hátságosabb, erdős karimát különböztet meg, itt fekszenek a nevezett városok.

telen égboltozatot, meg a határtalan sivatagot látják és ismerik: ott a szellem- és a kedélyvilágban is nagy hézagok és monotonianak kell támadni, melynek kietlen ridegségét mi az erdőségi emberek csak nagy bajjal tudjuk igazán elképzelni.* V. ö. Hunfalvy János: A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása, III. köt. 615. lap.

Kerner szavait közlöm úgy, a mint találtam, hű fordításban. Hogy Kerner tapasztalatai óta sok minden változott s az elpusztított természetiek sirja fölött művészi épületek emelkedtek (pl. Aradon, Szegeden), nem szükség bővebben fejtegetnem. Úgy hiszem az alföldi művelt nép se érezheti magát találva a fent közlött idézet által. Ma a közlekedés nagy és gyors az egész országban s a vádolt »alföldi nomád nép« tudományt, költői és művészeti virágokat gyűjteni elszéled az országban s az ország határain túl. Kerner elfogásában továbbá az a nézet is tekintetbe veendő, hogy ő akkoriban Alföldünket az orosz sivataggal megegyező növény-geographiai tagnak tartotta, a mi ellen, — mint Engler is közli* — Grisebach is, magam is felszólaltunk s Alföldünket az ó-világ erdős vidékéhez tartozó, a déli orosz sivatagtól tetemesen különböző növénygeographiai tagnak tekintjük. Hogy Kerner idézete az orosz sivatagra találóbb, elhiszszük.

Az alföldi bús egyhangúságnak leghívebb kifejezője az árvalányhaj (*Stipa Grafiana et Tirsa Stev.*), az esti szellő szomorúan elhunyt szülőtte.** Vékony délczeg termetű, keskenyke szálas leveleivel együtt szikár, merev, szürkés zöld. Virágbokrétája a legfelső levél hüvelyébe rejtőzik, az árva lányhaj gyűjtők rendszeren inuen szokják kifejteni. Csak a fehér lobogója szokott kibujni, ezt lobogtatja a puszták szellője. És mennyi bús érzelem rejtőzik az árvalányhaj bokrétába vagy magának a növénynek jellemző népies elnevezésébe!

Alföldünknek ez a monotonosága, melynek termékeiből annyi bánatos érzelem sugárzik ki, nagyon figyelemre méltó. Valóságos harmonia ez a magyar népség lelki hangulatával, mely »sírva vigad« s melynek kebeléből annyi édesbús, de annál vonzóbb s minden magyar szívének rokonszenves dal fakad.

* Engler: Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Pflanzenwelt. Leipzig. 1879. p. 186. Az adatot a magyar Thomé botanikájában közölt növénygeographiai adatoknak a Botan. Jahresberichtben megjelent referatumból közli.

** V. ö. Tompa M. regójét az árva lányhajról.

Mindazáltal a gondos természet monoton pusztáinknak egy nemű szürke fátyolába is szőtt, vegyített néhány élénkebb színes vonást, mely, ha az egész gyepszőnyegen nagyjában nem válik is ki annyira, hogy a puszták egyhangúságát és egyszínűségét tetemesen tarkítaná; de a szőnyeg kisebb darabjain csinos ékesség lehet. Kisebb részleteiben az alföldi rónaság gyepruházata is tarkább, s a színes vonásokból mint jellemzőt a kéket, lilát, az élénk rózsaszínt, meg az árnyéklátát, az amethyst színt emelem ki.

A kék és lilaszín leginkább az ősszel nyíló és szíken termő virágokat tünteti ki, vagy legalább nyár derekán és őszkor ez a szín az uralkodóbb és szembetűnőbb, midőn a tavaszuk mégis tarkább virágleple már elsárgult vagy végképen eltűnt a föld színéről. Ily jellemzőbb kék virágok az *Aster Pannonicus*, *Aster punctatus*, *A. canus*, *Iris subbarbata*, stb.; lilaszínű a sokféle menta, a szíki lapu (*Statice Gmelini*), mely a kemény szíkes mezők nagy táblairól már messziről kékellik, s Alföldünknek egyik legnevezetesebb jellemvonása, a *Verbascum phoeniceum*, stb.

Az élénk rózsaszín meg a pirosuló amethyst inkább a száraz homokpuszták növényei szárán árad el, s gyakran annyira uralkodó, hogy tőlök nyáron és őszkor a mezők nagy darabjai messze piroslanak. Ilyenek a csenkeszfajok (*Festuca vaginata* W. Kit. [*F. amethystina* Host], *F. sulcata*, *F. Pseudovovina* Hack.) a Rákos némely helyén, a *Kochia arenaria*, a *Corispermum nitidum*, a homoki kikirics [*Colchicum arenarium*], az *Andropogon Ischaemum*, *Poa bulbosa*, *Salsola Kali*, a szíkes pusztákon ellenben a *Camphorosma ovata* meg a *Melilotus macrorrhizus* (vastagtövű somkóró).

Mivel ezek az amethyst vagy piros rózsaszínű füvek mind aprócska virágúak, talán némelyiket czélszerűségéből a vegetatív részeiken (szár, ágak, levelek) előmlő piros szín tüntet fel (*Kochia arenaria*, *Corispermum*), midőn már a föld vegetatiója vége felé jár, s a virágokat látogató és a termékenyítést elősegítő rovarok is megritkúlnak. A pusztai növények piros színe természetesen a nagy forróság hatásától való, mert ez a szín a tropicus Savanna-vidék füvein is uralkodó és jellemző.

Hogy a gondos természet a komor és túlságos egyneműséget színes ékitményekkel és czélszerűen összeválogatott alakzatokkal

eloszlatni törekszik, más esetek is bizonyítják. [A lublóíi fürdő vidékén pl. a jegenye- v. bálványfenyőnek ismeretes monoton, egyszínű, sötétzöld övében, augusztus hónapban, nem nagy helyen, tiz cserjét számítottam össze, mely élénk piros és gyakran nagyobb csoportokban álló bogyóféle gyümölcseivel törekedett megtörni és élénkíten a fenyvesek egyszínűségét és komorságát. Ezek a piros berkenyej és bodza (*Sorbus aucuparia* és *Sambucus racemosa*), két rózsa (*Rosa alpina*, *R. Lagenaria* = lopótök gyümölcse, gyümölcse vékony és hosszúra nyúlik), a málna szeder (*Rubus Idaeus*), a havasi ribizke (*Ribes alpinum*), a kányafa (*Viburnum Opulus*), az ükörke lonc (*Lonicera Xylosteum*), a kutyafa (*Rhamnus Frangula*), farkas boroszlán (*Daphne Mezereum*].

Ezek a pusztai növények, melyeket itt az amethyst vagy piros rózsaszínről előszámítottunk, ha nem is mind tiszta bennszülött, magyarföldi polgárok is, de mind egytől-egyig karakterizálja szükünk és homokunk vegetációját, sőt ez a szín elárad némely pusztai bennszülött növény virágján is és faji jellemvonása a piros cziczka-farknak (*Achillea asplenifolia*), meg a homoki kikircsnek. Ezt a nedves réteken közönséges és halavány virágú őszi kikircstől vagy őszikétől (*Colchicum autumnale*) azon kívül, hogy valamennyi része kisebb és keskenyebb, főleg virágleple csövének eleven pirossága vagy sötét amethyst színe különbözteti meg.

A piros rózsaszín ezeknél fogva Alföldünk homokpusztáinak karakterszínre pirosítója; történetesnek vagy növénygeographiailag elhanyagolhatóknak, venni nem szabad. Ez a szín kicsiben kétség, telenül élénkítője az alföldi egyhangúságnak.

Az Alföld jellemző színeiben tehát a nemzeti lobogó háromféle színe benne rejlik. Zöld mezőit áthatítja a fehér Tisza, gyepszőnyegén pedig a piros dísz a legkiválóbb vonás.

DR. BORBÁS VINOZE.

Kocsér.

A jászkún puszták e legfiatalabb községéről még 60 évvel ezelőtt Szepesházy Károly¹ így emlékezik meg: Kocsér, szállás (praedium) a kiskún kerületben, Jász-Apáthihoz tartozik és csak 46 lakost számlál; homokos, de szőlőnek jó talaja van, vízben és erdőségben szűkölködik. Egy régi templom romjai láthatók itt és azoktól nem messze egy vendéglő az utasok kényelmére. A szálláshoz közel nagy domb van fölhányva, melyet több kisebb vesz körül, emlékeül egy itt vívott nagy csatának. A váci egyházmegye névkönyve pedig 10 évre rá ilymódon ismerteti: Az itt látható templomromok, melyeket moh vont be, ismeretlen történetűek és vádlói a háborús viszontagságoknak, melyek hazánkat sujták. Lakossága 110 kath. lélek, távolsága anyaegyházától (Nagy-Kőrös) 1¼ óra.² Galgóczy Károly tévesen 2 mértföldnyire adja távolságát Kőröstől, holott onnét kocsin nem erős hajtással elérhető egy óra alatt e kis új község, melynek 1883-ban épült és ugyanazon évi augusztus 20-án fölvatott szép templomának magas tornya messze ellátszik a pusztán, hol a költő épen e tájon dalolta:

»De nézd el a sivó kopárt,
Az aszú kóro ott sovárg,
Hogy hervatag szálaival
Jelképezze a pusztaságot.« (Arany.)

Nem egyszer hangzik a mondás, hogy a ki egy alföldi községet látott, látta valamennyit. Inkább áll ez az éjszak-amerikai Unio városaira nézve, mert az az egyhangú hasonlatosság, mely közöttük van, képes a turistát kétségbe ejteni.³ Kecskeméten az alföldi városok teljes egyöntetűségét kimondó ítéletre nézve az a hiedelem, hogy nagykőrösi eredetű, — miért a szép tornyokban gazdag Kecskemétnek nagyon is önérzetes polgársága nemcsak azt hallja örömet, hogy az ő nagy templomuk tornya 2 méterrel magasabb, mint a párisi Notre-Dame templomáé; hanem igazibb súlyt fektet arra a különbségre, hogy a szomszéd Nagy-Kőrösen a futárvonat 1885. februárig meg nem állt.

¹ Merkwürdigkeiten des Königreichs Ungarn I. köt. 1825. 147. lap.

² Schematismus venerabilis Cleri almae Diocesis Vaciensis pro anno aerea communis 1825. Pag. 81—83.

³ Hellwald: A Föld és népei I. 1879. 150. lap.

A két város közti százados versenygés jele gyanánt, mint N. Nagy Sándor »A Székelyföldön és az »Aldunán« című útirajzaiban⁴ mondja, ráfogták a kőrösiekre, hogy csak azért csináltatták balról a vasúti pályaházat, mert az Kecskeméten jobbról van. Ez ugyan valótlan, mert a Czepléd felől épített vasút előbb érintette Nagykőröst, mint Kecskemétet, mihez képest nemcsak hogy előbb kapott pályaházat, mint déli nagyobb szomszédja, de a mellett csakúgy a maga természetes helyére a város felőli oldalra van az helyezve, mint akár Kecskeméten. Az azonban végzetesebb különbség, hogy míg Kecskeméten a kocsikázókat figyelmeztető táblákon »Jobbra hajts« fölírat áll: azalatt Nagy-Kőrösön »Balra hajts« az utasítás, minek következése az, hogy midőn a kőrösi ember Kecskeméten a nagykőrösinek nevezett utcán végig robot s otthoni utasításához híven balra hajt, a kecskeméti szekerekkel karamboláz. Miből egyéb bajokon kívül, miket kovács, bognár meggyógyíthat, az is származik, hogy keleti nyelvöknek szóvirágokban alig sejtett gazdagságával épületes áldáskivánásokat szórnak egymásra, mind csupa »b« dúrban.

Kecskemétről Kocséra a legrövidebb út bár a szent-királyi szép erdőn vezet keresztül, de mivel azontúl nagyon homokos, Kőrösön keresztül szokás járni; legtanácsosabb menni úgy, hogy Kőrösig vasúton, azután tengelyen. A magyar alföldi utakra nézve Adam Edmondné, francia utazónő azt mondja, hogy oly népnél, melynek szép és jó lovai vannak, az utak állapota kevésbé fontos; a talaj puha legyen és ne kövecses, ez a fődolog. Az alföldön az utak a mezők közül alig látszanak ki, nem jelzi azokat semmi, csak két oldalárok, melyekbe a víz foly le. Ezen utak néha 20 m. szélességűek. Mikor egy ut nagyon is ki van járva, elhagyják és más utat kezdenek mellette. A rossz út kijavitása igen egyszerű; a gödröket betömik földdel és várnak, míg a tarackfü gyökerei újabb sziládságot adnak a talajnak. Igaza van Edmondnének, mert a magyar alföldi utak általában úgy készülnek, hogy ponunt lutum super lutum, — sőt az izsákiak még ennél is gyakorlatibbak, bedobnak kapával egy darab gyöpszint a hátyúba és azzal vége. Nagy-Kőrös és Kocsér tisztességére legyen mondva, hogy az ő útjaik nem ilyenek, meglátszik azokon a gondviselő kéz nyoma.

A mint a kőrösi határt Kocsér felé délkeletnek keresztül metsző fásoros úton áthaladtunk, elérjük a puszta szélét. Furcsa

⁴ Kecskemét. Politikai és közművelődési közlöny. 1883. 29. szám.

egy vidék ez, olyan messzire ellát az ember s még sem lát egyet is azokból a szép kékefejű hegyekből, melyek Pestmegye éjszaki szélén oly módosan állnak őrt, — mintha csak a föld nyelte volna el őket, még irmagul sem látni egyet. E vidék az, melyről Katona József, a Bánkbán megalkotója így szól: »Ezen a száraz tengeren, hol az eget kivéve alig lát gyakran sok ideig az utas egyebet, hol számtalan pusztázó zsványok hiszik az igazságnak békességes türesét, hol őrizendő pásztoraiknál tekintetre méltóbb marhák hódorognak; ezen a tömérdek sikon ütögetik föl magokat, mint mennyi lecsonkított emlékoszlopok, szerteszélylyel a gyászos puszta templomok, melyeknek fekete homlokán egykor gyermeki megelégedéssel néztem a károgó hollókat és soha, soha egy fősvény nem remegett úgy annak megtudására, ha az ő álma, mely a vén bodza fája alatt elásott kincset mutatott, igaz-e vagy sem, mint én remegtem az után, hogy kik imádkozhattak itten elsőben.«⁵.

És ne mondja senki, hogy a puszta nem szép!
 Vannak szépségei;
 De azok, mint a szemérmes lány arczát,
 Sűrű fátyol fedi.

Jó ismerőse, barátai előtt
 Leteszi fátyolát,
 S rajta vesz mérően a megbüvölt szem, mert
 Tündér-kisasszonyt lát. (Petőfi).

Mintha bizony szebben kelne föl a nap a rigi csúcsán, mint a sikon, vagy épen a tenger domboru tükrén, mondja Peschel.

A kocséri puszta, melynek 1838-ban még csak 140 lakosa volt, csak 1863-ban kezdett állandó települőköt kapni a távol Jászapátiról, melynek külső birtokát képezte. Ez új község is, mely mint ilyen 1877-ben alakult meg, fával szegélyezte nyilegyeneségű főutját, mely Nagy-Kőrös felől a Tiszának vezet, de nem birt még ültetvénye annyira fölkapni, hogy az utas javára enyhületet nyújthatna a Napnak hevesen tűző sugarai elől, — nem hiányzanak bár egyes nagyobb ákácok, kanadai és jegenyé nyárfák, melyeknek egyik csoportozata 1883. november 1-én, midőn sűrű őszi ködben mentünk ott el, csalódásig hiven tüntette föl a még távol templomot tornyostul együtt.

Mielőtt e templom épült, a község közepén zakatoló földszintes kis gőzmalom kéményének palmettája, a hogy a nápolyiak

⁵ Tudományos Gyűjtemény 1823. IV. kötet, 50-51. lap.

a Vezúv kráteréből fölgomolygó s a szél által messze sodort füstoszlopot nevezik, volt az egyedüli figyelmeztető, mely jelezte, mint a sík tengeren utazónak az óceán egyik távol szigetét, hogy közelünk itt a pusztá kietlenében olyan ponthoz, hol ember csomó szedődött össze a társas élet kellemeinek élvezése s követelményeinek közös elviselése végett. A dombon álló kőkereszt, melyet »Jászapáti város lakosi« 1784-ben állítottak s melynek árnyában az ujtelepülők temetkezni kezdtek, csak akkor tűnik szembe, ha már a községet elértük. Ma a régi templom dűledék halmán nyitottak új temetőt, hogy a késő unokák a rég elköltözött elődök poraival együtt pihenhessenek.

Kocsér fekszik az éjszaki szélesség 47°, a ferrói keleti hosszúság 37° 36' 15"-e alatt; mivel ekkép 53' 29"-czel keletibb a fekvése Budáénál, órája 3½ percczel jár korábban, mint a vasúti. Tengerszíni magasságok:

Pálfi halom 53·8°. A falu melletti keleti lapos 56·1°.

Tőle nyugotra 54·1°. A pusztá-templom 56·6°.

E 4 méretből az átlagos magasság 104·43 m. A községnek határos szomszédai: Nagy-Kőrös, Törtel, Jász-Kara-Jenő, Ó- és Új-Kécske, Szentkirály pusztá. Azt mondja Galgóczy⁷ felőle, hogy területe 11.567 kataszteri hold; a kocséri jegyzői hivatal szives közlése folytán ellenben úgy értesültem, hogy ez érték 191 holddal több a valónál, mert a legutóbbi kataszteri mérés csak 11.376 holdat mutatott ki. Ez a régi roppant közlegelő nagyobb részének fölöstása és föltörése óta többnyire sűrűbb, majd ritkább homokos szántóföld; de jó agyagos részei, azután kaszálói is vannak, végre mintegy 1000 hold buczkás, hitvány homok s terméketlen. Mint oáz a nagy pusztában, van egy kis régi erdeje is, melynek kiterjedése 80 hold, hozzá ujabban 40 hold pótló ültetés járult.

Az utóbbi években a dülő utakkal szalagos idomokra osztották, elkezdvén a szent-királyi pusztá mellett dél-nyugoton és húzódvá éjszakkeletnek egészen a kaparási csárdáig, melynek igazibb neve Kutya kaparás. Bizonytalan, hogy róla szól-e a népdal?, mely így kezdődik:

»Hóka lovam kicsaptam a tilosba,
Betértem a kaparási csárdába.«

mert ilyen nevű egy-egy Taksony, meg Sári községek mellett is

⁶ Abhandlungen zur Erd- und Völkercunde. Neue Folge. 1878. 422. lap.

⁷ Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye monographiája. III. rész. 1877. 254. lap.

van; de az bizonyos, hogy erről zeng a nagy magyar Alföld halhatatlan dalnoka, midőn fölöle találólag így szól:

»És a milyen maga ez a csárda,
Olyan a vidéke:
Körülötte a homokbuczkáknak
Se hossza, se vége,
A meztelen homokban alig teng
Egy-két gyalog bodza,
Mely fekete gyümölcsét nyaranként
Kedvetlenül hozza.
A harangszó a távol falukból
Meghalni jár ide,
S az eltévedt madár körül néz csak
S odább megy izibe,
Még a nap sem süt itt úgy mint máshol,
Bágyadtabb sugára,
Mintha szánakozva tekintene
Ez árva csárdára.«

Kocsér területének szalagjait az egyes birtokok választó mesgyéi 90 fokos szöglet alatt metszik, minél fogva határa az éjszak-amerikai prairiek koczkás kinézését imitálja, csakhogy míg az új világ koczkái (townhips) 16,201·528 kataszteri hold kiterjedésűek és egy-egy ilyennek 144-ed része (112 $\frac{1}{2}$ hold) képezi az elidegeníthetetlen törzsbirtokot (homestead) addig a kocséri 16 földszalagból 40—60 holdas birtokokon törekszenek az új gazdák övéiknek háborítlan jólétet biztosítani. Érdekes elmefuttatás az, melylyel Hesse-Wartegg^s az észak-amerikai ilyennemű beosztást kommentálja: A mint, úgymond, egy-egy vasútvonal messze nyugotnak kiépült és mellette kétoldalt a földek koczkás beosztásukat megnyerték: mind az állam, mind a vasúttársaság rárakja az óriási sakktablára a maga figuráit. Pionok a bevándorlók, ugrók az agensek, futók a vasútvonatok, tornyok egy-egy erősség (fort) az indiánok rendben tartása végett. E nagyszerű sakkjátéknál nem az a cél, hogy a játzó felek egymásnak mattot adjanak. A játékot pionok nélkül kezdik és mégis azok érdekében indul az meg. A mely rész a maga mozgásba tett futói, ugrói tornyai segítségével a legtöbb piont birt megszerezni, az nyerte meg a játékot. Az állam rendszeren sorban van, mert a földek holdját (1125·12 □^o) egyre - másra 2—9 dollárért (5—20 frt közt) 11 évi várakozásra 7% mellett adja; de a vasúttársaságok földjei is találnak vevőt, mert azok meg szállítási kedvezményeket nyújthatnak.

^s Prairie-Fahrten. 1878. 33—34. lap.

Kocsérnak területéből a Lamos tó 20—25 holdat, a Mézes és Széksó kevesebbet, az Árbocz vagy Árbucz tó 53 holdat foglal el, de 26-ot Nagy-Kőröséből is. Nevét ez állandó vízü tó az Árbocz pusztától kapta, mely Nagy-Kőrös birtokában van;* hajdani várának széthányt alapjait ma is Földvárnak hívják, hihetőleg azért, mert falai földből voltak, mint a vezérek korszakában Munkács, Alpár, Csongrád váraké. Kun-László király idejében Árbocz szállása (Descensus Arbucz) volt, melyről a budai krónika említést tesz; itt van közel hozzá Törtel is, mivégből áll az a hagyomány, mit oklevelek és történetírók egész egységben vallanak, miszerint Kun László ellenében a kunok elhatározásából Árbocz, Törtel és Kemencse nevű hunok itt vitték véghez azt a kegyetlen gyilkosságot, melyről a történetkönyv ír.⁹ Ennek ellenében K. Nagy Sándor azt vitatja, hogy 1290. július 10-én e gyilkosság a biharmegyei Kőrös-szeg mellett történt.¹⁰

Pfefferhausen elzászi helység, Rachesy svájci falu és egy francia község határának érintkező pontján áll egy kő, mely három ország határát jelzi. Ezen rendezett találkozót a három különböző ország mesgyés községének egy-egy néptanítója. Háromszögletű asztalt állítottak föl, kiki a maga hazájában foglalt helyet mellette; étkezésökhöz kiki a saját hazája borát hozta áldomásul. A svájci neuchâtelit, az elzászi rajnai rizlinget, a francia tüzes bordeauxit. Így mulattak és ünnepeltek nemzetközi békés kongresszust a nélkül, hogy valamelyikök a szomszéd területre átlépett volna. Midőn az Árbocz-tó lápos, kákás partjához közel, fölöltökből rögtönzött sátor árnyában 1883. július második felének egyik meleg napján tanyáztunk, kevés híja volt, hogy a mi nomadizáló mulatságunk is hasonló jelleget nem öltött. Itt az Árbocz-tó nem ugyan három ország osztója, hanem ugyanannyi község u. m. Nagy-Kőrös, Törtel és Kocsér érintkező mesgyéjén terül el.

Állandó vízében nem hiányzik a hal, sűrű szitytyó (Inneus) telepek környezik lapos partjait, nádasában a vadász előbb utat

* Méltánylással kell itt jelezniünk Nagy-Kőrös város tanácsa és iskolaszékének amaz utánzásra méltó intézkedéséről, hogy elemi iskolásai használatára olyan irófüzeteket nyomtat helyben, melyek hátlapján a város és határa tisztán térképezve látható. Mi Kocséron szereztünk példányt belőle, mert az iskolás gyermekek ott is olyan irkákat használnak. Kecskeméten is utánozzák a szép példát.

⁹ Ifj. Réső Ensel Sándor: Helynevek magyarázója 1861. 68. lap.

¹⁰ Biharország I. 1884. 24. lap.

kénytelen törni csónaka részére, haató vízi madarainak seregét saját otthonában kívánja fölkeresni. Körülöttünk sűrűn volt a letarolt mező búzakeresztekkel behintve s a szorgalmas jásznép pórére vetkőzve, hangya-szorgalommal hordogatja össze szérői köré az »élet«-et, mint a hogy az alföldi magyar a gabonát általában nevezi. Fáradhatlan is a magyar paraszt a betakarítás körül, csak a megtakarítás nem igen kenyere neki. Dolgozik nyáron, mint a jószág, télen ellenben végig eszi és alussza a rövid napokat és hosszú éjszakákat. Egyedüli házi ipara ekkor a disznóölés és torozás. A Nappal kél és azzal nyugszik, mihez képest nagyon aránytalanul használja föl testi erőit télen és nyáron.

Pusztai szerény étkezésükhöz az Alföldnek e vidékén vasúti 5 nagy városa szolgáltatja az alkotó elemeket, és mivel ezeket óriási mennyiségben produkálják, megérdemlik e jellemző termékek a részletezőbb felsorolást. Czegléd kitűnő gőzmalmai adják a lisztet, Nagy-Körös a savanyított uborkát, a kánikulának e legenyhitőbb fagyaltját, melyet waggonszámra küldöznek Budapestre is. Egy kocsiban 15—18 darab 10 akós hordó van elhelyezve és a félig savanyított uborkák azokban kaporfűvel befödve. Mielőtt vasúton szállították volna a kőrösiek uborkájokat, még egyszerűbben ment a dolog. Föltették otthon szekerre a savanyító hordót, mint szüretkor a termés lajtot, öntöttek bele vizet, kovászul szeltek hozzá abból a szép kőrösi kenyérből, mit még a kecskeméti ember is megdicsér, belé adták azt a nem tudom mit, a mitől a kőrösi uborka zamatosabb lesz a znaiminál is, föltették az életes tarisznyát, befogtak, kihajtottak az uborka földre, megszedték az edényt és elindultak vele nyomban; mire Budapestre értek, kész volt a savanyított uborka, csak vevő kellett hozzá, a miben egy kőrösi lány sem látott valaha hiányt.

Kecskemét a szalonnát ama nagyszabású sertés hizláló telepén termeli, melynek nemcsak saját daráló gőzmalma van, hanem külön vasúti szárnyvonala is. Kun-Félegyháza adja a baromfít. Nem szófia beszéd, hanem való, hogy ott 1882. nyarán olyan csirkefoka tartott fényes esküvőt, ki fiatal kora daczára 10.000 frtot forgat apró jószág és tojásban. Szeged nyújtja a magyar fűszert, a paprikát; hogy mekkora mennyiségben állítja elő e város a váltóláznak e specifikus orvosságát, csak az tudja, kit őszszel útja arra vitt. Az alsó várost félig körülölelő vaspályáról látni a rengeteg paprika füzéreket, melyekkel úgy beaggatvák a házak napos oldalai, hogy csak az ajtó és ablakrések maradnak szabadon. Turót, sajtót, tejfölt

s kitünő házi kenyeret ad Kocsér is. Bort hozzá, mely nád ize mellett is kellemes, szolgálta a közel Kécske, melynek százados szőlőültetvényei vannak. A mely szakács ez alkotó elemekből olyan ember számára, kinek étvágyát a tiszta szabad levegő aczélotta itt meg a szabad természet ölen, kitünő menut készíteni nem tud, menjen oda, a hol a part szakad.

Nem utolsó Kakas Márton »statisztiká«-ja sem, mely így szól:

»Kolozsvárnak káposztája,
 Debreczennek szalonnája,
 Székelyföldnek borsoskája,
 Komárom fris czipócskája,
 Kecskemétnek tarhonyája,
 Szegedének paprikája,
 Szabadkának szercsikája,
 Sopronnak aszalt szilvája,
 Pozsonynak mákos buktája
 Pápának sárga répája,
 Miskolcz vajas fonottkája,*
 Nincs oly ennivaló ország,
 Mint a magyarok hazája!«

Pohár köszöntőül ide illenek még e jóízű sorok:

» . . . . . van-e jobb kolbász a világon,
 Mint Szegeden, van-e jobb ízű miskolcsi kenyérenél,
 És a szalonnánál, mely makkból lett a Bakonyban?
 Hogyha a neszmélyit gyöngének tartod, igyál jó
 Somlait, avagy erős rusztit, vörös egrit, izére hatalmas
 Villányit, vagy igyad minden borok ős fejedelmét
 A tokajit, — hova kell ennél több? mézbe fulunk és
 Tejben uszunk . . . . . »

Nevezetes, hogy Csaplovits, hazánk e kiváló ethnologusa, minő viszonyba hozta e század I. negyedében Magyarország e nevezetesebb élelmi termékeit a termelő nemzetiségekkel. Szerinte ama sokféle, egymástól több tekintetben különböző nemzetek, melyek hazánkban szép egyességben (akkor még úgy volt!) élnek, úgy lehet tekinteni, mint egy számos háznépet (familia); mindegyik köztök adózik a nemzeti konyhára az ő szorgalmatosságának gyümölcsével. A magyar ad kenyeret, húst, bort; az orosz, oláh sőt a marmarosi sóbányákból; a rác szalonnát, mert Tótországból legtöbb hizott sertés jön; a sváb krumplival kereskedik, az olasz rizskásával, a tót tejjel, turóval és konyhaedényekkel; a cigány pedig a

* »Munkácsnak csipős tormája «

nemzeti ebédnél muzsikát csinál. A zsidó messziről néz és pénzt keres.

Cantu Cézár előtt is föltünik hazánk különböző nemzetiségei közt e szereposztás, mely tükre egyúttal az illető népelemek veleszületett geniuszának. »Ugyanazon területen tehát, így szól legújabb munkájában,¹¹ magyarok, szlávok, németek, oláhok, görögök, albánok, örmények, zsidók, cigányok élnek együtt. A magyar marhát tenyészt és földet művel, a német kereskedik és bányászatot űz, az oláh vendéglőt tart (?), a tótok és horvátok földművelők és kereskedők, a zsidók és örmények üzérek és bérlők, a cigányok vasmunkákat készítenek, zenélnek, kártyát vetnek; a szlovákok vizen szállítanak, vadásznak, fuvaroznak. Mindezen népek szokás-jogokkal, vagy az egyesülés idején biztosított kiváltságokkal külön hatóságok alatt éltek s mindegyikök fölött magához hasonlók hoztak ítéletet.«

Sokszor voltam Kocséron, de még nem nyílt alkalmam megtekinteni azt a helyi nevezetességet, mely talán egyedüli ott. Mint Antal József 1827-ben mondja, nevezetes e pusztában napkelet felől az úgynevezett Pálfi halma és azon halomtól még most is jó épségben levő hosszú árkolások, melyek azt hitetik el a szemlélővel, hogy itt hajdan ütközet lehetett, — e halomban temettetvén el a holt testek és innen hihető, hogy a régi Kocsér helység akkor pusztítottatott el; ez történhetett az 1670-ik esztendő környékén. És sejtelve igen közel jár a valóhoz, mert a XVII. század végén és a XVIII-iknak elején volt az az állapot, hogy Kecskemét 15 kunpusztát haszonbéreelt összesen 3000 árva forintért és 28 templom-rom mutatta a nehéz idők járását. E területi állapot idézte elő a »Ketschkemeter Heide« nevezetet az akkori könyvek- és térképeken, mondja Hornyik János, Kecskemét örökös főjegyzője ama jeles munkájában, melyért jutalmul akadémiánk tagja lett.¹² És a Ketschkemeter Heide nevezett még ma is hűségesen fönntartja magát, pl. a Kozenn-féle Geographischer Schultatlas für Militär-Bildungs-Anstalten II-ik kiadásában, mely Sonklar von Innsäden gondjai alatt 1876-ban került ki Hölzel sajtója alól Bécsben. Vagy a Ritters Geographisch-Statistischer Lexikon VII-ik, 1883. évi kiadásában, mely a »Kecskemeter Haide«-t a következő lapidariss stilusban ismerteti: «Sík homokpuszta Magyarországon, kezdődik Pestnél, tart Szegeddig, kagylókkal van földve, sasok és túzokok

¹¹ Az utolsó 30 év története 1881. 33. lap

¹² Kecskemétváros története. Oklevéltárral I. 1860. 130. lap.

lakják. « Hej pedig beh sok alföldi ember van, ki életében eleven tűzokot nem látott és ha megkérdenék tőle, hol van az a kagylóburkolat a délibábos rónán, bizony nagyot nézne!

De hogy Kocsérra visszatérjünk, nem is volt annak a pusztulás után 29 évvel több lakosa 11-nél, kiknek eleven emlékében élhettek még a borzalmas részletek, melyek közt községök földülődött. Azóta szaporodásuk így áll: 1709-ben volt 11 lélek, 1825-ben 46, 1838-ban 140, 1883. évi november 1-sején 2379 lélek; köztök 2205 római katolikus, 173 helvét és 1 ágostai vallású. Az a »versacrum«, mely Jászapátiban 1863-ban köszöntött be, 475 családot indított útnak a kocséri pusztá felé, melynek azon esztendőig jóformán csak gulyás, csikós, birkapásztorokból álló, nomadizáló cselédnépe volt, míg a gulya, ménes, birkanyájak tulajdonosai a távol Apátiban laktak; ekkor azonban belátták már szükséges voltát annak, hogy eddig föltöretlen legelő földjökön is, akkor még Kunság mezején, ért kalászt lengessen részökre az esti szellő. Azóta 2 évtized bőven eltelt s az akkor még fiatal gazdáknak csak most nőttek gyermekeik akkorára, hogy a különben kevés munkás kezét ez új községben pótolhassák. Bajos is a helybeli fiatalságból férficselédet kapni ott, nőcselédet meg végkép nem, úgy hogy ezzel a szomszédos Ó- és Új-Kécskéről látják el magokat a kocsériak.

Egyen lehet a népek és nemzetek emelkedését, süllyedését, gyarapodását, fogyatkozását biztosan megmérni: a tűzhely alapítás számárányain.¹³ És ez Kocséron kedvező, mert 1883. folyamán 23, 1884-ben 26 kath. pár lépett házasságra. Az esketési hányad Magyarországon 100-ra tehető, vagyis 1870—1880 közt 89—122 lélekre esett a különböző években egy-egy házasság.¹⁴ Ha a 174 protestánst Kocséron leszámítjuk, mivel azok Kőrösön kötik házasságukat, minden 95 lélekre jut egy esküvő. Ausztriában minden 112-re, Szászországban 113-ra, Angliában 114 re, Bajorországban 119-re, Belgiumban 129-re, Olaszországban 133-ra, — Franciaországban meg épen minden 141 lélek közt lép egy házasságra.

Még erősebb ennél a születés által való szaporodás hányada, mert 17—18 lélek után esik egy ujszülött. Hazánkban átlag 21—24 lélek után áll ez, Európában átlag 25—28 után, sőt Belgium és Franciaországban 33—39 lélek után van egy évenkénti születés. Hogy pedig a kocséri nép egészséges talajon, kielégítő anyagi

¹³ Budapesti Hirlap 1884. 1. sz.

¹⁴ Keleti K Magyarország népcsedési mozgalma 1879. 11. lap

viszonyok közt él, mutatja a halálozási arány. Míg hazánkban évenként átlag 36 ember hal el 1000-ból, Kocséron a népesség arányához képest 80-ra kellene e számnak rúgnia, holott 24-gyel kevesebb. E jó vizü, tiszta levegőjü, hosszas ott lakás folytán be nem szennyezett talaju községben 137 születéssel csak 56 haláleset állt szemben 1883-ban, a következő évben ugyanannyi 160 születéssel. Kecskeméten a születési quota 1·17-szer múlja fölül a halálozásét, Kocséron ellenben 2·44-szer, sőt 1884-ben 2·85-ször. Az általános jólétnek egy saját szerü, de igaz bizonyítékát jelzem még; és ez az, hogy szép új templomuk külső dísze kiegészítőjeül annak ajtaja elé vidékről fogtak egy öreg koldust, ki azonban nemcsak azáltal költ maga iránt elégedetlenséget, hogy új szürben ül mult ős óta a templom elé, de szombatokon is elhanyagolja az illendő házlátogatásokat. Ki tehet róla, ha a kocsériak fogadott János bácsia tollasodik.

Midőn Themistoklest aziránt kérdezték egykor, tud-e zenélni? azt felelte, hogy nem, de tudja azt, mikép lehet faluból nagy várost csinálni. Kocsérnak is meg van a maga Themistoklese, ki úgy lehet zenélni nem tud, — de ért ahoz, mint lehet $1\frac{1}{3}$ □ mf. területen szétszórt tanyák lakóit egy csomópontba összegyűjteni, hogy azok ott a kultura áldásaiban közvetlenebbül részesülhessenek. Nem hagyja megneveztetni magát a világlátott férfiú, pedig polgári érdem dolgában övé az oroszán rész, hogy Kocsérnak régi csárdája, iskolája és gőzmalma közelében az első magyar király nevére avatott szép új temploma van; 1883-ban 21-re rügött már a faluban épült házak száma, 1885-ben meg már 40-re, holott 1882-ben alig 17-re és 114 új házhely talált ezeken kívül már vevőt a külső gazdák köréből.

Elősegítette ezt az 1882-ben kieszközölt engedély is, minden csőtörtökön hetivásárt tartani, valamint az 1883-ban kimunkált postahivatal, mely Nagy-Kőrös felől kapcsolódik az orsova-budapesti vasúti posta vonalhoz; 1884-ben községi orvos javadalmazására törekedett a községi tanács és sikerrel, mert van orvosa. A két iskolában, melyek egyike kiinn a tanyák közt van, 300 rendez és 62 ismétlő iskolás tanuló részesült az 188 $\frac{4}{5}$. tanév folytán oktatásban, — igaz bár, hogy a 499 iskolakötelesnek ez csak 72·50%-ka, de olyan elszórt községben, hol a közönségnek még ma is több $\frac{3}{4}$ -énél kocsin kénytelen vasárnaponkint templomba jönni, elég kedvező. Most 2 új iskolát terveznek benn a faluban, azok egyike a protestáns felekezeté lesz. Egy gondolkodó utazó azt mondja,

hogy a német települő Észak-Amerika ősrétjein lábát megvetve legelőször iskolát épít, az angol templomot, a francia színházat, — a kocsériak pedig siettek iskolájok, templomuk és emporiumjok rendezését elintézni. Kevés baja lehet velök a járási szolgabirónak!

Sokan mondják azt, hogy az Alföldet ismertetni hálátlan dolog. Sőt a Tudományos Gyűjtemény (1831. IX. 3.) »Egy fordulás az Alföldön« című cikkében így szól: »A térvidek csak térvidek marad s a mit egyszer irt volt valaki, hacsak ugyanazon egy leirást nem hordja elő mindig, többet írni nem igen lehet; ellenben az erdős és hegyes vidék minden lépéssel új környékeket s új még nem látott tárgyakat mutat. Hesse-Wartegg pedig azt mondja, hogy alföldi síkon csak víz, homok, fű és ég azok az elemek, melyekből a táj össze van téve s az embert talán annyiban nem hagyja érintetlen, mert a végtelennel látszik határosnak. Hasonló gondolatnak ad kifejezést Hübner báró is, midőn mondja: ¹⁵. Valamely tájnak alkotó elemei ritkán számosak, miért bár szünet nélkül ismétlődnek, de szépségök abban áll, hogy körvonalaik egyszerűek és tömegességök szinte természet fölöttinek látszik. Még ha igazok van is, megérdemli a mi magyar nagyobbik Alföldünk, hogy vele született bájait ismertessük; de még inkább megérdemli az Isten adta nép, mely annak gazdag ölében a nemzeti becsület és magyar név tisztessége fönntartásán fáradozik, ősei zengzetes nyelvét és tiszteletre méltó szokásait nemcsak megőrzi; de erőszakoskodás nélkül átplántálja azon idegenekre is, kiket jövevények gyanánt a vézget közéje sodort.

És hogy még egyszer Kocsérra térjek vissza, a ki látta a délczeg fiatal gazdákat lóháton, midőn 1883. augusztus 19-én a templom szentelésre érkező püspökhelyettest magyar és jász nemzeti lobogókkal a nagy-kőrös-kocséri határon várták, hogy tiszteletöknek banderium-kisérettel adjanak kifejezést; a ki látta ekkor a mezők egyszerű virágaiból emelt diadalkaput a község elején s az ünnep köntösében várakozó, gyermeki örömben úszó népet új temploma előtt, melyet a maga emberségéből emelt; a ki tanuja volt, mint vette karjára a község birája azt a gyermeket kit az első magyar király nevére szentelt templomban mint ott vendég és esetleg magam is István, első gyanánt szintén Istvánnak megkereszteltem s azt a gymereket a biró a község gyermekévé fog-

¹⁵ Spaziergang um die Welt 1882. 141. lap.

dott: azt áthatja a hit, hogy az erkölcsiében még nem romlott magyar népnek a nagy magyar Alföldön jövője van s a pusztá templomromok magános környékét lassanként ujra benépesítik az egykor onnét szétűzött ősök késő unokái, mert mint a költő mondja:

Elődeink siralmas harcshelyén
Zöldebb a fű . . . . .
Jobb illat tölti a virágokat,
S a gazda . . . szebb kalászt arat.
E földet hősök vére áztatá,
Azért küld Isten ilyen áldást reá;
Mert szent hatás az, s pusztá nem lehet,
Hol honfi szív honáért vérezett. (Eötvös).

Már Schwartner megmondta, hogy Beudant nyilatkozata szerint oknyomozóan gondolkodó fej munkájára méltó a kérdés, mikép történhetett meg közönséges analógiákkal ellentétben az, hogy első letelepüléskor a nem épen erős magyar nemzet ázsiai honából európai talajra költözve oly jól boldogulhatott és folyton üde növekedésben van; hogy annak gyökereit sem a szász Ottóknak súlyos kardja ketté metszeni nem bírta, sem a 600.000 emberevő tatár a magyar ivadék gyöngé sarjait meg nem semmisithette. (Es ist aber nach Beudant ein Problem, der Bearbeitung eines pragmatischen Kopfes gar nicht unwerth, wie es denn zuring, dass wider die sonstige Analogie, der bey seiner ersten Niederlassung eben nicht zu starke Volksstamm, von asiatischem auf europäischen Boden verpflanzt, so gut gedeihen konnte, und fort und fort im frischem Wachstum ist? Die schweren Schwerter der sächsischen Ottonen konnten die noch zarte Wurzel desselben nicht vertilgen, und 600.000 tartarsche Menschenfresser die dünnen Keime des ungarischen Nachwuchses nicht zerstören).

Ha meg nem birnak felelni erre a kérdésre a nyugoti írók, Adam Edmondné meg épen azt mondja felőlünk: »Ha a magyar ember érzi, hogy nem tud boldogulni, inkább kivándorol Amerikába:« feleljen meg a magyar nemzetnek 1000 éves, zivataros multja. Olyan a magyar faj a nagy magyar Alföldön a népnek egyszerű hasonlata szerint, mint az agyag, mely a falhoz van tapasztva; ha lehullt onnan, szét is török. Vagy mint a mesebeli Antaeus óriás, minél többször teriti őt ellensége a földre, attól

¹⁰ Statistik von Ungarn I. 100. lap.

mint édes anyjától mindig újabb erőket szív. De megmondta a magyarnak ihlett költője is, midőn így szólott hozzá:

»Ez a föld, melyen annyiszor
 Apáid vére folyt,
 Ez melyhez minden szent nevet
 Egy ezred év csatolt:
 A nagy világon e kívül
 Nincsen számodra hely,
 Áldjon vagy verjen sors keze,
 Itt élned, halnod kell.« (Vörösmarty).

HANUSZ ISTVÁN.

FÖLDRAJZI TÁRSASÁGOK.

Felolvasó ülés 1885. dec. 10. Elnök: Dr. Hunfalvy János; jelen voltak: Berecz Antal főtitkár, Király Pál, titkár, s György Aladár, dr. Havass Rezső, Heim Péter, Pesty Frigyes, dr. Szabó József és Zóbel Lipót választmányi tagok. A termet díszes hallgató közönség tölti be.

Elnök felhívására Kovács János kolozsvári unitárius collegiumi tanár a fölolvásó asztalhoz lépve, »Családi élet és társadalom az észak-amerikai Egyesült-Államokban« címzett nagy érdeklődéssel hallgatott előadást tartott. A tanulságos előadást részletesebben fogjuk ismertetni.

Könyvészet.

Magyarország megyéinek kézi atlasza. Tervezte Gönczy Pál. Rajzolta Kogutovicz Manó. Posner Károly Lajos első magy. térképészeti intézete kiadása. Budapest 1885. I. füzet.

Hazai kartografiánk fejlődésének örvendetes jeléül szolgál ama térképészeti vállalat, melynek első füzete most jelent meg. Posner Károly Lajos térképészeti intézete a legújabb időben oly térképet készített, melyek bármely kartografiai intézetnek becsületére válnának s a magyar kartagráfiára nézve valódi nyereségnek mondhatók. Egy ilyen térképet, Sopron megye fali térképét a Közlemények f. évi 4-ik füzetében mutattuk be a t. olvasóknak azóta ugyazon intézet Vas, Pest, Torontál és Sáros-megye fali

térképeit adta ki, ugyan ily gondos és szép kidolgozásban mint az elsőt. Az intézet, mely ezen fal térképek kiadását folytatni fogja, ezekkel párhuzamosan közli a megyék kézi térképeit is iskolai s magánhasználatra s ezen kézi atlaszból most fekszik előttünk az első füzet, mely Pest, Torontál, Vas, Sáros és Szilágy megyék térképeit tartalmazza. A cél, melyet Posner műintézete maga elé tűzött, ép oly dicséretes, mint nagyfontosságú. Mind eddig nem voltak megyei térképeink, melyeket iskolai tanításra sikerrel lehetett volna használni. Azon egy gyűjtemény, mely néhány évvel ezelőtt megjelent, e célra teljesen alkalmatlan volt s így Posner térképészeti intézete valóban köszönetet s elismerést érdemel azért, hogy eme költséges s nehéz vállalatba bocsátkozott. Óhajtjuk hinni, hogy eme vállalat megfelelő erkölcsi és anyagi sikerrel fog járni; a most előttünk fekvő első füzet a legszebb reményekre jogosít és legmelegebb pártolást érdemel. Reméljük, hogy a hazai közönség eme vállalatától, mely úgy iskolai, mint házi használatra nézve nagy fontosságú, nem fogja legmesszebb menő pártolását s anyagi segítségét megvonni.

A Posner-féle megyei atlasz minden megyét 45 cm magas s 55 cm. hosszú lapon ábrázolja, a legnagyobbakat 1:375.000, közép nagyságúakat 1:300.000, a legkisebbeket 1:225.000 mértékben. A térképek főtörekvése oda irányúl, hogy hű, áttekinthető és tetszetős képet nyujtsanak mind tanítóra s tanulóra nézve nemcsak kívánatos, de feltétlenül szükséges. Fősúlyt a helyszínrajzra (terrain) fektetnek s ezt igyekeznek lehetőleg hű és plasztikus képpel feltűntetni, s nagyon helyesen, mivel az orohydrographiai viszonyok képezik ama vázat, melybe — ha jól bevésődött a tanuló emlékezetébe — a többi viszonyokat, a helység fekvését, az utakat, vasútakat stb. mindig könnyen lehet beilleszteni. A térképek a hegyrajzi viszonyok ábrázolására a s r a f f o z á s t használják s e mellett a magassági viszonyokat különböző színek által oly formán fejezik ki, hogy a 100 meteren alúli vidéket halvány zöldre vonalozva, a 100—200 m. lapályt zöld alapszínnel, a 200—500 m. domb- és hegyvidéket sárgásbarna színnel az 500 metertől 1000 meterig emelkedő hegységeket sötét zöld színnel és így tovább 500—500 meteres rétegeket különböző színekkel tűntetnek ki. Emellett valamennyi folyó- és állóvíz kék színnel van jejelve, s politikai határok járások, városok határai pedig vörösre vannak kihúzva. A térképek magukban foglalnak minden községet (azokat minőség szerint különböző, de mindvégig tiszta és ol-

v a s h a t ó irással jeelve), a főbb pusztákat, kastélyokat, romokat, gyárakat, vasuti-, gőzhajó-, táviró és posta-állomásokat, fürdőket, ásványos forrásokat, stb. s megjelelnek történelmileg fontos helyeket is. A vasútak, országútak s megyei utak hálózata egészíti ki a térképrajzokat, melyek ö s s z b e n y o m á s a épp oly kedvező, aminő gondos a kidolgozásuk s csinos a kivitelük.

A térképek nem tartalmaznak semmi olyasmit, ami fölösleg volna, de magukban foglalják mindazt, ami arra szükséges, hogy a tanuló a megyéről tiszta, világos, áttekinthető s hű képet nyerjen.

A Posner-féle intézet gondoskodott arról is, hogy a megyei atlasz minél szélesebb körben használtassék; ez csak rendkívüli olcsóság által érhető el, mely beszerzését lehetővé teszi szegényebb iskoláknak is.

Az atlasz 5—5 lapból álló füzetekben jelenik meg egy-egy füzet ára 1 frt 25 kr.; * évenként 3 füzet adatik ki, úgy hogy az egész gyűjtemény 4 év alatt be lesz fejezve; az atlasz magában foglalja Magyarország (s Erdély) 63 megyéjét, a 64-ik lapon Fiume és környékét adja, a 65-iken pedig a Magyarország oro-hydrográfiai térképét. A térképeket K o g u t o w i c z M a n ó, a Posner-féle kartográfiai intézet vezetője rajzolja, aki Sopron, Vas s Pestmegye fali térképeivel szakképzettségének s helyes didaktikai érzékének kitünő jelét adta, a térképek fölülvizsgálását pedig G ö n c z y P á l miniszteri tanács vállalta magára, ami egymaga is elegendő ajánlat. Hogy a térképek paedagogiai és tudományos igényeknek teljesen megfelelnek, annak bizonyítékául szolgálhat az a körülmény, hogy a nagymélt. közoktatásügyi m. k. miniszterium í. é. 37,007 számú rendeletével a Posner-féle megyei térképeknek az iskolákban való használatát elrendelte s azokra nagyobb mérvű megrendelést is tett.

Mindezek alapján bátran ajánlhatjuk a Posner-féle megyei térképeket iskolák, testületek és egyesek számára mint oly taneszközt, mely a jelenkor tudományos és paedagogiai követelményeinek színvonalán állva, az iránta támasztható igényeknek teljesen megfelel.

Th.

A Bakony. Irta Schmidt Ágoston. Megjelent a magyar-óvári algymsnasium 188^{4/5}. tanévi értesítőjében 8-ad rétű 36 lapon.

A szomszéd Németországnak rendes könyvpiacza van az iskolai értesítőkből a bennök megjelent dolgozatok miatt és ez oknál fogva nincs ott fölszínen a nézet, mintha épen csak a kezdő írók ből-

* Egyes lapok ára 30 kr.

csője vagy a gyarlóbbak menedékhelye lennének a tanintézetek programjai. Valamint az sem történik velök, a mi nálunk könnyen megesik, hogy az ekép publikált dolgok biztosabban maradnak a világ szeme elől elrejtve, mintha kéziratban rekedtek volna; mert mire a tanárvilág félbenhagyott iskolai munkája fonalát újra fölveszi, a fölhalmozódott cserepéldány-értesítők nem egy intézetnél már a könyvtár lomjai közé kerülnek. Hogy ez egészen kerekded értekezéssel hasonló ne történjék, adjuk rövid recenzióját.

Bekezdő pontjai a következők; Bevezetés. 1. A Bakony földrajzi fekvése, alakja, határai és kiterjedése. 2. Domborzati viszonyok. Hegyrajz. 3. Földtani viszonyok. 4. A Bakony vízei. Vízrajz. 5. Éghajlati viszonyok. Légmérsék. Esőzés. Növényzet. 6. Lakosság. Szerző földrajz-irodalmi munkásságának zsengeje e dolgozat; de mivel átkutatta színterét és önszemével nézet szét a leírt hegyvidékben, sőt mellé Dr. Hunfalvy János, Dr. Rómer Flóris munkáit, Győrmege egyetemes leírását, Hantken Miksa dolgozatait is használta: teljes garantiát nyújt arra nézve, hogy nem zsenés terméket produkált. Jó lett volna még Koch Antal »Földtani utazás a Bakony nyugoti részeiben« (Természettud. Közl. 1870. 373—384, 436—444. lap) című, térképpel is ellátott dolgozatát bevonnia és a lábokban adott magasság méreteket méterekre átszámítania. Érdekesítette azonban leírását történelmi vonatkozásokkal és ezek a Bakonyra e kis monografiáját vonzóbbá, teljesebbé teszik. Ajánljuk az érdeklődők figyelmébe

H. I.

Földrajzi encyclopaedia fejlődik a »Das Wissen der Gegenwart« című vállalatból, melynek létrejövetelét jelezte folyóiratunk. (Földr. Közl. 1883. 440—441. lap.) Találni ugyan az eddig megjelent 46 számban a tudományok minden ágából monografiai jellemű, gazdagon illusztrált munkákat, még pedig elismert nevű írók tollából, de aránylag legtöbb kötetében, foglalkozik a földirat tárgyalásával, mintegy öntudatlanul is bizonyosságot téve arról, hogy ez a jelennek igazi tudománya. Ezek száma eddig 21 kötetre rüg, több van pedig köztök olyan, melyből még csak az első rész jelent meg, folytatásuk tehát várható.

Csillagászati földrajzi tartalmúak:

1. Die Fixsterne von Dr. E. F. W. Peters 1883. 169 lap, 69 ábra és 1 kettős csillagabrosz. (A vállalat kötetei közt a 16. számú.)

2. Die Sonne und die Planeten von E. Becker 1883. 296 lap, 68 ábrával. (10. sz.)

3. Die Kometen und Meteore von Dr. W. Valentiner 1884. 240 lap, 62 ábrával (27. sz.)

/ 4. Die Erde und der Mond von Paul Lehmann 1884. 272 lap, 6 teljes kép- és 59 ábrával. (20. sz.)

Természettani földrajzi tartalmú:

5. Allgemeine Witterungskunde von Hermann J. Klein 1884. 1883. 260 lap, 6 térkép-, 2 teljes kép- és 31 ábrával. (2. sz.)

Leíró földrajzi tartalmúak:

6. Die pyrenäische Halbinsel von Dr. Moritz Willkomm 1884—1886. 3 kötet, összesen 752 lap, 37 teljes kép- és 86 ábrával. (19. 31. 43. sz.)

7. Russland. Einrichtungen, Sitten und Gebräuche I. Abth. Das Reich und seine Bewohner von Friedrich Meyer von Waldeck 1884. 270 lap, 27 teljes kép- és 51 ábrával (23. sz.)

8. Abyssinien und die übrigen Gebiete der Ostküste Afrika's von Dr. R. Hartmann 1883. 304 lap, 18 teljes kép- és 63 ábrával. (14. sz.)

9. Die Nilländer von Dr. R. Hartmann 1884. 216 lap, 10 teljes kép- és 65 ábrával. (24. sz.)

10. Afrika's Weltküste vom Ogowe bis zum Damara-Land von Dr. J. Falkenstein I. Abth. 1885. 241 lap, 17 teljes kép- és 64 ábrával. (29. sz.)

11. Südafrika bis zum Zambesi von Dr. Gustav Fritsch I. Abth. Das Land mit seinen pflanzlichen und thierischen Bewohnern. 1885. 233 lap, 50 ábra- és 1 térképpel. (34. sz.)

12. Chile. Land und Leute von Carl Ochsenius 1884. 255 lap, 29 teljes kép-, 58 ábra- és 2 térképpel. (22. sz.)

13. Das Kaiserreich Brasilien von A. W. Sellin 1885. 2 kötet egybe kötve, összesen 469 lap, 23 teljes kép-, 66 ábra- és 5 térképpel. (36—37. sz.)

14. Der Welttheil Australien von Dr. Karl Emil Jung 1882—1883. 4 kötet, összesen 1135 lap, 78 teljes kép-, 119 ábra- és 8 térképpel. (6. 8. 11. 13. sz.)

Néprajzi tartalmú:

15. Die Kulturgeschichte in einzelnen Hauptstücken von Julius Lippert. I. Abth. Des Menschen Nahrungssorge, Kleidung und Wohnung 1885. 246 lap, 57 ábrával. (35. sz.)

Ajánlja e munkákat különösen pedig a leíró földrajzi 15 kötetet az, hogy szerzőik legtöbbször közvetlen megfigyelés alapján tájékozódtak aziránt, amit leírtak. Megkönnyíti beszerzésüket az,

hogy a kötetek egyenkint is kaphatók és áruk mesés olcsó, mert díszesen nyomott, egész vászonba hátaranyozással bekötve darabonkint 1 márkáért kaphatók. *H. I.*

Reisen in den Südsee-Inseln. Vortrag des Freiherrn von Hübner. Gehalten im Orientalischen Museum am 25. Februar 1885. Wien. 8-ad rétü 28 lap.

A ki Hübner bárónak magyarban is megjelent »Séta a világ körül« című munkáját eredetiben élvezte, nem vár biztatást, hogy e fölolvását is megszerezze, mely csakúgy nem kíván ajánlást, mint az előbbi nem szorult dicséretre. Belőle csak annyit jelzünk, hogy megbeszéli az anthropophagismust, a missiók, a munkáskérdés és a gyarmatosítás ügyét. Hübner báró ritka elmeéllel tud a kulisszák mögé rejtezkedő indokok ismeretébe behatolni és azokról magának helyes képet alkotni; mire tulajdon éleslátásán kívül képesíti őt az is, hogy a nemzetközi diplomacia terén teljesen otthonos, föltárul előtte sok olyan tény, mit más avatlan siker nélkül kutat, minélfogva épen nem h látlan dolog a déli szigeteken uralkodó viszonyok állását az ő éles szemüvegén keresztül vizsgálni, Időre rövid utazásának e kis füzetben lerakott eredményei nagyon értékesek. *H. I.*

A magyar Földrajzi Társaság az 1885. évi budapesti országos általános kiállításon. Először az 1885. évi Antwerpeni nemzetközi s ugyanazon évi budapesti országos általános kiállítás összehasonlítása. Irta s az 1885. évi budapesti országos általános kiállítás dalcsarnokában 1885. szeptember 2-án fölolvasta Dr. Havass Rezső.

Dr. Havass czélszerűbben cselekedett volna, ha lenyomatja vala egyúttal azt a két erős tárczalevelet is, mely ugyancsak tőle az Együttértés 194—195 számában a következő cím alatt jelent meg: »A kulturállamokból. Páris-London. Antwerpen - Amsterdam 1885. július közepén«, — mivel ekkor utazása becses eredményei egy napilap ephemer hasábjából kiemelve, több maradandóságra számíthatnának, és jelen munkájában kellő bevezetés végett nem lett volna kénytelen abból száraz kivonatokat beszöni ama kirándulásról, melyet a végből tett, hogy otthonukban saját szemével lássa a kulturális haladásban mesterereinket, nyugoti Európa népeit.

Útja közben figyelt, összehasonlított és arról győződött meg, hogy többet tanultunk már el, mint akár mestereink, akár magunk gondoltuk volna. Ez ítéletbéli önállóság nem mindennapi dolog utazóinkban, kik külföldön, de különösen nyugoton hajlandók mindent rózsásabb színben látni a valónál, — meglehet azért, hogy itthon több figyelmet költsenek megtett útjuk fontossága iránt. Nem akarom

utazóink némelyikét Japánnak Európába küldött tanulmányozóihoz hasonlítani, kikről Hübner báró úgy nyilatkozik, hogy nagyon is naivak, a látott dolognak sokszor csak is külső mázán tapad meg figyelmök, ha épen könnyen lépre menő áldozataivá nem lesznek részökre kiszámítva rendezett illuzióknak.

Dr. Havass a 4 világvárost és népét Budapesthez arányítva nem lelte különösen bámulni valónak. Különben áll az mit Peschel mond, hogy valamely utazás tudományos értéke az utazó tudományos mértékétől függ, minél több oldalú a szemlélő, annál eredményesebb az útja. E sokoldalú ismerettel megtett tanulmány útról a végeredmény az, hogy tudományos, nemzetgazdasági és társadalmi eredményeink korán sem lehangolók; de az ezt támogató tények a dalsarnoki fölolvasásban természetesen csak röviden voltak élvezhetők, a nyár folytán megjelent tárczalevelekben ellenben kellő részletességgel nyerhettek kifejezést.

Nem vethetni szemére, hogy csak a patriotizmus szól belőle ly dicsekvőleg. Mario Proth a »Mot d' Ordre« olasz lapban következőleg zárja be cikk sorozatát kiállításunkról: »A gyönyörű bámulatos országos kiállításnak nyoma marad úgy Magyarország, mint Európa történetében. Megszenteli a független, egyre hatalmasabbá növekvő Magyarország végleges csatlakozását nem a civilizációhoz (mert hiszen Magyarország civilizációja egyike a legrégebbeknek a kontinensen), hanem a modern haladáshoz, melynek sok tekintetben előőrse a Keleten. Erőteljes, büszke és szabad faj, művésztermészetű nép, csodálatos mértékben megáldva az assimilálás tehetségével, fáradhatlan és derék a béke műveiben, mint egykor a háború viharaiiban. Magyarország, a csodás ország, mely Európában a legnagyobb fontosságú földrajzi és sztrategiai állást foglalja el, végre a germán testen keresztül megvalósítja szellemi és politikai összekötését a Nyugottal, főképp régi testvérével, a rokon szellemű Franciaországgal. A mit nekünk most mutatott, az azt biztosítja, hogy Magyarország művészete, tudománya, ipara, épen úgy mint politikája, messze túlelmelkedet határain. Megteremtette magamagát. Magyarország ura magának«.

Földrajzi Társaságunk kiállításának ismertetése a most recenzeált füzet 19—29 lapjait veszi igénybe. Bemutatja régi magyar és más nyelvű földrajzainkat, a hazánk leírásával foglalkozó külföldi írók antik munkáit, a külföldön készült térképeket hazánkról a múltban, utóbb saját régi kartografiánk műveit, s a jelenlegiekben föltünteteti a jelentékeny haladást. Annak ugyan nem Dr. Havass

ad kifejezést, de a hazai földrajz iránt minden érdeklődőt meglepett, hogy a különböző testületek és hatóságok részéről kiállított kartografiai, topografiai lapok, reliefek még szétszórta is hatást gyakoroltak. Ezek egy külön pavillonban egyesítve, szét nem forgácsolás esetén, valóban nagyszabású arányokban képviselhetők volna a magyar geografia haladását, úgy, hogy becsületet vallanánk egy speciális magyar földrajzi kiállítással. (? — Szerk.) *H. I.*

Verhandlungen des fünften deutschen Geographentages zu Hamburg am 9, 10. und 11. April 1885. Berlin 1885.

A német geografusok ez évi nagygyűléseket Hamburgban tartották meg. E gyűlés programját kizárólag tudományos előadások vagy előbbi határozatokról szóló jelentések töltötték be. Iskolai kérdések megvitatását a napirendre ez alkalommal nem vették fel. Kiválóan két kérdés foglalkoztatta a hamburgi gyűlést: 1. a déli sarkhoz küldendő expedíciók kérdése és 2. afrikai gyarmatosításnak, illetőleg Afrika kereskedelmi gazdagságának kérdése. Az előbbi kérdéssel négy előadó foglalkozott. Neumeyer G. előadásának címe, a tartalmát is megjelöli; az előadás címe: »A déli sarkvidék kikutatásának szükséges volta és lehetősége a természettani-földrajzi ismeretek, különösen pedig a földmagnesség és a meteorologia szempontjából.« Ratzel müncheni egyet. tanár »A földrajzi kutatás feladatai az Antarcinban« cz. a. ugyanezen kérdést más szempontból fejtegette. A déli sarkvidék kikutatását ő is lehetőnek, sőt szükségesnek tartja, hogy általa a Föld ismerete kiegészíttessék, hogy a földfelület átalakítására kiható erők, különösen a vulkanizmus az ott sajátos körülmények között működő gletserképződés, továbbá az ismeretektől mindenestre lényegesen eltérő klíma, fauna és flora tanulmány tárgyává tétessenek. Penck Albert egy hosszabb előadásban szintén a déli sarkvidék kikutatásának szükséges voltát fejtegette; szerinte az ott szerezhető tapasztalatok nagyban előmozdítják azt, hogy a földfelület fejlődésének egyes fázisai biztosabban megállapíttassanak. Végre Dr. Peters C. F. W. rövid előadásában hangsúlyozta, hogy a Föld alakjának biztosabb meghatározása céljából a déli sarkvidéken is kísérleteket kellene az ingával tenni. Afrikai dolgokról 5 előadó szólt. Friedrichsen commentálta Közép-Afrikát ábrázoló térképét, a melyet a német külügyi hivatal megbízásából készített. Ezen kivonatban közölt előadás azért bír nagyobb érdeklődéssel, mert a fentnevezett térkép a Kongo-konferencia részére készült és e térkép alapján állapították meg hivatalosan a Kongo-állam határait.

Dr. Fischer G. A., a ki hosszabb ideig Zanzibárban gyakorló orvos volt, előadásában határozottan ellene mondott annak, hogy Afrika forró égövi részében az európaiak földművelőkül volnának alkalmazhatók és hogy ott a német kivándorlók földművelő gyarmatokat alapíthatnának. Előadásának tartalma a következő sorokba foglalható: az egészséges vidékek egészen terméketlenek, a termékeny vidékek pedig az európai ember egészségét egészen aláássák. Érdekes Westendarp W. előadása »Afrika elefántcsont gazdagságáról«. Westendarp részletesen elősorolja, hogy az 1879—1883. években Afrika egyes kikötőiből mennyi elefántcsont szállított el. Átlagos számítása szerint, Afrikából évenként 848,000 klgrm. elefántcsontot, 15—17 millió márka értékben vittek ki, a mi évenként legalább 65,000 elefánt megöletését tette szükségessé. W e l c k e r H. kraniológiai adatok alapján igyekezett megállapítani, hogy Szokotra szigetének lakói melyik népfajhoz tartoznak. A rendelkezésére álló adatok alapján azonban a kérdést ő sem tudta véglegesen eldönteni. W o e r m a n n A. előadását a Biafra-öböl környékének kikutatásáról az előttünk fekvő könyv csak rövid kivonatban közli. Woermann szerint a német Kamerun-gyarmat csak az által volna jövedelmezővé tehető, ha sikerülne a kontinens belsejével kereskedelmi összeköttetést létre hozni.

A fentebbieken kívül az előttünk fekvő könyv a következő előadásokat tartalmazza: »A Panama-csatorna jövője« Eggert C.-től. »Az 1884-iki Schingu-expeditió« Dr. Clauss Ottótól. »A Baffin-föld eszkimói« Dr. Boas Ferencztől. »Mexikói régiségekről« Strebel Hermanntól. »Oroszország ismerete Herberstein előtt« Dr. Michow H.-től. »Az iránytű jelentősége a világforgalomban« Koldewey-től. »A helynevekről« Dr. Rhode D.-től és végre Kirchoff A. jelentése, melyet a Németország tudományos honismertetőjének előmunkálataival megbízott középponti bizottság nevében adott be a nagygyűlésnek. Eggert abbéli meggyőződésének ad kifejezést, hogy a Panama-csatorna szükséges ugyan, de a mostani foganatba vett tervek szerint aligha fog elkészülhetni. Clauss saját útját írja le a Schingu-folyón. Dr. Boas érdekesen írja le a Baffin-melléki eszkimók néhány szokását, különösen pedig egyik mythosát. Michow előadásából azt emeljük ki, hogy Michow Mátyás 1517-ben Krakóban megjelent munkájában már említést tesz arról, hogy a Jugriában lakó finnek a magyarokkal rokon nyelvet beszélnek. Rhode a helynevek magyarázatánál igen helyesen különösen arra figyelmeztet, hogy a nevek történeti fejlődésére ügyeljünk. Kirchoff jelentése

Németország tudományos ismertetőjére vonatkozott. A német geográfusok tudvalevőleg hallei nagygyűlésükön elhatározták, hogy közös erővel elkészítik Németországnak tudományos alapra fektetett ismertetését. E jelentésből a többi között arról is értesülünk, hogy ez ismertetés nemcsak Németországra, hanem Ausztria német tartományaira, Hollandiára, sőt az »erdélyországi szász-föld«-re is ki fog terjedni.

B. K.

Friedrich von Hellvald: *Die weite Welt.* Reisen und Forschungen in allen Theilen der Erde. Ein geogr. Jahrbuch. Berlin und Stuttgart. Spemann kiadása. 408 l 26 képpel.

A földrajznak kutatási köre annyira tágul, hogy embere legyen, ki planétánk különböző helyein évről évre tett megfigyeléseket és fölfedezéseket összegezni, a javát megválogatni s tanulmányaiba beléilleszteni tudja. Azért hasznos munkát végzett H., midőn a különböző geogr. folyóiratokban elszórt, s útleírásokban megjelent földrajzi újabb tényeket regisztrálja s azokat népies, csinos módon a földrajz kedvelői számára közzé tette. A népiesség megkülönbözteti könyvét Behm-nek ösmert geographiai évkönyveitől. Érdekességét még a gyönyörű illusztrációk is emelik. 37 cikkben értesülünk a föld különböző tájain tett utazások eredményeiről. Így a németek tengerentúli foglalásairól, Steinens-nek braziliai, Powellnek új-britanniai, Charles Huber-nek arabiai, Thomson-nak, Lenznek afrikai, Robert Gordonnak ázsiai, Marches philippinei útjairól. Ezekon kívül újabb adatokat találunk benne a Grinell-földről, a Mississippi forrásairól, a Limpopo, Kongo, Oriniko vidékeiről, a Baikal tó keletkezéséről, a golf áram folyásáról, a turkoman Karakum pusztáról, Tibet belsejéről és Afganisztán geológiájáról. Dízsmunkának, de használható kézikönyvnek is beválik.

V. Maniu: *Zur Geschichtsforschung über die Rumänen.* Ethnologische Studien. 2. kiadás. Leipzig. 1885. Ára 3.20.

A könyv válasz Rösslernek, Hunfalvy-nak és Pič-nek a rumánokról megjelent könyvére. Hevesen, néhol szenvedélyllyel polemizál, s e rovat alá csak azért kerül, mert mint ethnologiai mű beletartozik az ethnographia rovatba, sőt dolgokat érint, melyek egyenesen a magyar ethnographia nyílt kérdései. Így a többi között úzokat, jászokat, kunokat, bessenyőket — kiket török fajú, legalább is uraláltai törzseknek mond a tudomány, s z e r z ő r u m á n o k n a k t a r t j a (31. l.) Dél-Magyarországot s a Fogaras vidékét eredetileg oláhnak hiszi s e helyeken a magyar nemesség létezését pur et simple tagadásban veszi. — Mint positiv állítás szerepel a könyvben a rumánok keltaeredetűsége, majd trák s

illyr rokonsága (150. l.); különben az egész oly polemikus hangon van tartva, hogy a szemrehányás, melylyel a magyar, német s szláv írókat nemzeti elfogultságról vádolja, bátran visszaállhat a vád emelőre ki egyebek között azt is állíthatja, hogy az Árpádok korában magyar nemességről alig lehet szó, Ugrin, Hunyadi oláhok voltak, s a rumánok már a XV. században hatalmas államot bírtak, a bulgár Assen-idák voltaképpen oláh királyok voltak stb. eff. Szerző érveléseiben sem oly szerencsét, hogy az olvasót az általa perhorrescált szláv és magyar iskola tételeinek tarthatatlanságáról meggyőzhethné. Pedig ez volt czélja!

Cz. G.

Reinach: *La Serbia et le Montenegro*. Páris 1885 Edition: Calmann Lévy.

A »Bibliothèque contemporaine« egyik régebbi (1878) kiadásában megjelent már e könyv, most a szerző újra átnézte könyvét melyben a szerb törzs történelmén kívül, jelen állapotával, ethnographiájával s jövőjével foglalkozik. Illúzióknak tartja Léger Luis (*Le slave monde*) nagyolásait és szláv ábrándjait, s a panslavismus törekvéseit történelmi és ethnogr. képtelenségnek declarálja, mivel a szerbek, bolgárok, csehek között van akkora különbség, minő a hollandok, oláhok és németek között. Azon kívül a román és görög, alban törzsek soha sem fogják engedni a Balkán-félsziget teljes elszlávosítását. Az ethnographiai rész aránylag a leggyöngébb benne.

Cz. G.

Geographische Universal-Bibliothek cím alatt kis füzetekben (à 20 kr.) rövidebb de közérdekű geogr. értekezéseket publikál a Weimári geogr. Intézet. Eddig megjelentek a következő füzetek: Falkensteintől, Die Zukunft der Kongogebiete; Föstertől, Német coloniák; Stanley útja; Sansibar Westphaltól; Deutschland und England in Süd-Afrika, térképpel; Araber, Schweiger-Lerchenfeldtől; Die Ocean-Dampfschiffart, Im Reiche des Fo, Valamiennyi 1885.

Cz. G.

Rövid közlemények.

I. *Expeditiók.*

Nyugot-afrika partvidékének társadalmi s kereskedelmi viszonyairól az osztrák Kongo expeditió vezetője Dr. Lenz Oszkár részletes s igen tájékoztató képet közöl. Lenz »Carl Woermann« nevű gőzössel aug. 13-án érkezett meg Bananába, a Kongo torkolatához. Woermann gőzösei most részvénytársulat tulajdonába jutottak, mely három új gőzöst rendelt meg, mi által a személyfor-

galom Európa s Nyugat-Afrika között jelentékenyen emelkedett. Leggyorsabb a közlekedés még most Lissabonból, honnan a hajók 25 nap alatt érnek Bananába, a honnan néha egész Mossamedesig hatolnak, de a Kongo felül a parton nem kötnek ki. Az útiköltség Hamburgtól Bananáig az első osztályon 700 márka. S az út hossza 48 napi járás.

Legelső megállapodásuk Funchalban volt Madeira szigetén, hol legutóbbi utazása óta igen sok változást talált, különösen új csinos parkot és színházat; a nép ellenben nagyon szegényedik s a forgalom csekély, még a jó borokból is nagy a készlet. Funchalból kilencz nap alatt értek el Monroviába, Liberia néger köztársaság fővárosába, hol rendkívül zilált állapotokat talált. A szabad négerek minden tekintetben utánozzák az európaiakat, különösen a szabadkőművesség tetszik nekik, de a mellett laza erkölcsűek s nagyon el vannak adósodva s e miatt nagyon valószínű, hogy itt nem sokára nagyobb változások fognak bekövetkezni. Monroviában vannak csinos házak, de az utcák piszkosak, bokrok s disznókkal telt mocsarak vannak benne. Főtermékük a kávé, mely azonban rossz minőségű. Innen Akkrába mentek, az angol arany — partvidék székhelyére. Csinos tiszta városka, agyagkunyhókkal; fő kereskedelmi czikke a pálmaolaj, melyet angol s német házak exportálnak. A házaló missió-társaság több évtized óta kitűnő telepeket tart itt, melyekben a néger fiúkat igazra is oktatják; az ácsok, kádárok s szakácsok messze vidéken kerestetnek. Sajnos, hogy az éghajlat nem igen egészséges s a kikötő rosz

A tulajdonképi Négerdeltát mellőzve a német pósthajó Kamerunban kötött ki, hol már német kormányzó is van. A kereskedelem, különösen pálmaolajjal, igen jelentékeny, de a belfölddel az európaiak még mindig nem állanak direct összeköttetésben. A Kamerunpik egészséges fekvésű lejtőjén egy hamburgi társaság mezőgazdasági s kertészeti telepeket akar létesíteni. A forgalom élénkségét mutatja, hogy a régi hulkok (árbocztalan kereskedelmi bárkák) helyett a parton már sok ház áll fenn. Kamerunból először Elobi szigetre mentek a Corisco öbölbe, hol a Woermannczég főtelepe van; itt azonban nincs üzlet, a kereskedelmi telepek csak raktárak gyanánt szolgálnak. Innen Gabunba, az ismert élénk francia gyarmatba mentek, melynek kitűnő kikötőjében számos hajót találtak, bár a forgalom a magas vámok miatt igen gyenge, a mit különösen a kis francia üzletek éreznek meg. Gabun közelében van a Woermannczég Sibange tanyája, hol 7—8 év óta európaiak kávé-

ültetvényeket tartanak fenn; e nevezetes kísérletnek azonban mind-
 eddig csekély eredménye van, a kávéfák pár év alatt elcsenyevészednek
 s a néger munkásokat sem igen lehet használni. A dobánynyal is
 tesznek kísérletet, de kérdéses, hogy az e helyen megtartja-e illatát.
 A Woermann-czég drága kísérletei azonban teljes elismerést érde-
 melnek. A Gabunhoz közel fekvő Ogowe folyón is hanyatlik a for-
 galom a nagy vámok miatt. Gabuntól meglátogatta utazónk a por-
 tugál birtokokat Landanát s Kabindát, hol a híres rotterdami
 afrikai kereskedelmi társulat telepei kezdődnek. E helyen a négerek
 már századok óta érintkeznek európaiakkal, de csak veszteségükre,
 mivel a portugálok itt sokáig csak fegyenceiket tartották s rab-
 szolgakereskedést üztek. Az itteni romlott négerok s az angol
 telepeken lakó négerok közt nagy a különbség, az európaiak ren-
 desesen nem a benszülötteket, hanem Krunégereket használják.

Augusztus 13 án, mint fentebb irtuk, megérkezett Dr. Lenz
 a Kongo torkolatához, mely jelenleg már egészen telve van facto-
 riákkal s hol most fogadó is épül. Banama inkább raktár, mint
 kereskedő hely. A holland, angol, francia s portugál telepek itt
 veszik át a nagy hajókkal jött árukat s élelmi szereket. A kisebb
 factoriák éjszak s dél felé egyaránt elterjednek, valamint a folyó
 mentén Viviig, legnagyobb részük az említett rotterdami társaság
 tulajdona. A sok telep versenyzése nagyon rontja az üzletet s e
 mellett most már az árúk nagy részét nem lehet a parton meg-
 szerezni, hanem a belföldön csaknem ugyanazon árért. Ha a telepek
 beljebb is elterjednek, a viszonyok jobbak lesznek. Ujabban az
 árúk jentékenyen emelkedtek s így az európaiak nyeresége aránylag
 csekélyebb. A rotterdami társaságon kívül Senegambiától Sierra
 Leonaig Maurel et Prom (Bordeaux), Verminck (Marseille) innen a
 Quilluig Woermann (Hamburg) és Haston-Cookson (Líperpool) a
 legtekintélyesebb czégek, melyekkel azonban a jelenleg még túl-
 nyomólag belga kereskedő jelleggel bíró Kongoállam versenyez.
 Új czégek csak akkor foglalhatnának tért, ha igen nagy befekte-
 téseket tennének s egész sereg éveken át képzett egyén áliana
 rendelkezésükre. Nagy baja az itteni kereskedelemnek, hogy a
 négerok jóformán mitsem tenyésztenek s mindent csak pusztítanak,
 még az olajfákat s kacsukot is, holott állandó kereskedelem föld-
 művelés nélkül alig képzelhető. Ily munkára a négert nevelni nagy
 nehézségekkel jár, némelyek szerint teljesen lehetetlen; európaire
 nézve pedig a letelepedés s földművelés az éghajlat miatt nagyon
 kétes. A négerok izlése az utóbbi évek óta sokat változott; de

minden vidéken más-más, úgy, hogy a kereskedőknek alaposan kell tanulmányozni azokat az árúkat, melyeket a vidékeken értékesíteni óhajtanak. *Gy.*

A Nyassa-tó nyugoti partját látogatta meg közelebb Goodrich Lőrincz angol konzul, különösen pedig Muazi területet, hol Livingstone óta európai utazó nem járt. E terület székhelyén Kasungoban, mely Bandawétól 130 angol mérföldre fekszik délnyugoti irányban, épen ott tartózkodása alatt halt meg az előbbi főnök s unokaöccse Katamé következtetése után. Goodrich jó fogadtatásban részesült s sikerült az új főnökben némileg kedvezőtlen hangulatot kelteni a rabszolgaság ellen. Bandawé s Kasango között a vidéket csaknem teljesen néptelennek találta, de vadállat sok volt benne. Kasango egy nagy kopár síkság közepén fekszik, 2258 lábmal a Nyassa tó színe felett, a házak egy a síkságról mintegy 900 lábnyira emelkedő sajtáságos kúpalakú dombon s a körül épültek. Muazi tartományát Marumbának nevezik s a népet Wanyassenak. Nagy csomó elefánt csont van itt összehalmozva. Katamé száz darabot ajánlott fel neki s óhajtatását fejezte ki, hogy angol kereskedők jöjjenek e vidékre. A talaj jó s alkalmas a gabnatermelésre; szarvasmarha jól tenyészik s czece légy nincs a vidéken. A Kasungo domb körül elterülő síkság 4000 lábnyira van a tenger színe felett, mely magasság Goodrich állítása szerint elegendő, hogy az európaiak számára is alkalmas éghajlatot nyújtson. A benszülöttek egyszerűek s békeszeretőek.

Capello és Ivens utjáról Afrikán keresztül a lissaboni földrajzi társaság közlönye részletes közleményt hoz. Földrajzi szempontból igen fontos eredmény a Kunene folyó eddig feltett irányának megigazítása, a Cuarrai folyása s Kubangóval egyesülésének megállapítása, Handa s a felső Ovampo megvizsgálása, továbbá a Kubango s keleti mellékfolyói felvétele a déli szélesség 15–17 foka között, a felső Zambezi kikutatása Libontánál, a Kambonpo felső s középfolyásának megismertetése. — Ugyancsak ők fedezték fel a Kambait, mely keletről foly a felső Zambezibe, továbbá a Lualaba s Luapula forrásait; ők kutatták ki a közép Zambezi éjszaki folyóit s megerősítették a Loënge s Kafuk identitását. A felvételek Bangveolo környékén két tó létezését mutatták ki, éjszakon a Bangveolo s délen Bemba, úgy mint már Giraud állította; a két tó mocsáros vidék által van összeköttetésben. Bangveolo s Zambezi közt a vízválasztót nem hegység képezi, hanem Musinga nevű fensík, mely meglehetősen délen fekszik. A portugál utazók

hosszabb ideig tartózkodtak Muxirinál, Katanga főnökénél (valószínűleg Reichard Msirája). A két utazó közelebb várható részletes tudósítása Giraud s Reichard tudósításaival kapcsolatban Dél-Afrika nagy részét jelentékenyen ismertebbé fogja tenni. *Gy.*

A Kubango s Sobe vidékén Dr. Schulz Aurél által tett kutató utazásról hoz tudósítást a berlini földrajzi társaság közlönye. A legfontosabb felfedezés annak bebizonyítása, hogy a Kubango s Sobe csakugyan összeköttetésben állanak, bár a Kubango vizárnak legnagyobb része a Ngami tóba ömlik, mely nem száradt ki, mint azt Dr. Pechuël Lösche damarai kereskedők elbeszélése után hirdette. A Sobe mellett Dr. Schulz Matambanja főnök területére ment s innen nyugot felé a Kubango mentén Ndale főnökhöz jutott, ki valószínűleg ugyanaz a Green által 1865-ben meglátogatott Libebe főnök Andara név alatt ismeretes utódjával. Schulz utazása főképp topographikai felvételek céljából történt s így annak eredményei térképekben lesznek feldolgozva. *Gy.*

A svéd anthropologiai s földrajzi társaság tudományos jellegű expeditiót küldött Kongo vidékére Schwerin H. báró tanár vezetése alatt, ki a földrajz tanára a lundi egyetemen. Az expeditió főcélja a Kongo völgy hydrographiai viszonyainak kikutatása, továbbá geologiai, mineralogiai s botanikai tárgyak gyűjtése s maga Schwerin e mellett ethnographikai tárgyakat is gyűjt s az egyes fajok sajátosságait tanulmányozni fogja. A svéd kormány felhívta az expeditió vezetőjét, hogy kutatásokat tegyen a svéd és norvég letelepülők helyzetéről a Kongo államban s gyűjtsön adatokat, valjon skandinaviai termékeket lehet-e itt elhelyezni s érdemes-e konzulságot állítani fel. Dickson és Nordenskiöld az expeditió rendelkezésére számos tudományos eszközt adtak. *Gy.*

Guiral Leo francia utazó, ki a Gabuntól éjszakra folyó San-Benitó folyam vidékét kutatta ki, közelebb érdekes jelentést adott Nyugot-Afrika a még kevésbé ismert vidékéről, az emberevő fanok s a gorillák hazájáról. A folyó csak az első vizezésig (Yobé) hajózható, mely a tengerparttól alig 30 kilométernyire fekszik, Guiralnak tehát ezentúl a szárazföldön kellett előre haladnia. Makike és Maliko falvak közt a folyóba három kisebb mellékfolyó ömlik: Pardiebe, Longüe s Mandzsake, melyek erdős, dombos vidéken futnak át nagyobbbrészt sziklatalajban. Az egész vidéken sok elefánt s gorilla van; az utóbbiak a gyümölcserés idején az erdőkben tartózkodnak, de azután a falvak közelében levő veteményeket pusztítják. E vidéken túl az út igen nehéz s sok helyen a vezetőknak kellett

nagy fáradsággal utat vágni a fák s bokrok között. Baloldaltól jó a Lange folyó, mely legtekintélyesebb mellékfolyója, körülbelül 36 öl széles, két láb mély s ép oly sziklás talaju, mint a San Benitó. Utazónk ezután elérte az Ebida tavat, mely magas hegyek közt fekvő széles völgy közepén mintegy 550 öl hosszú s 220 öl széles s a tengerparttal 87 angol mértföldnyire fekszik. Tovább nem mehetett, mivel a fanok s balanignák közt háboru ütött ki, de még idáig sem hatolt európai ember, úgy hogy Nzsela öreg főnöke, Ngombe egészen megrémült láttára, később annyira megbarátkoztak, hogy gyűjteményét s csomagjait nála hagyva onnan tett különféle kirándulásokat.

Gy.

II. *Statistikai adatok.*

— **Egyiptom népessége.** Az Egyiptom területén 1882. május 3-dikán tartott népszámlálás eredménye csak a folyó évben került a nyilvánosság elé. E munkálat adatai szerint a tulajdonképi Egyiptom a Nilus második zuhataga mellett fekvő Halfahtól (Vadi Halfah az éjsz. szél. 21° 40' alatt) a Földközi tengerig (általánosságban véve az éjsz. szél. 31° 30'-ig) terjed s a Nilus völgyén és deltáján kívül még keleten a kosszeiri (vörös tengeri) és a sziriai (el-arich-i) kormányzóságok, meg a szuezi földszoros, nyugoton pedig a lübiai sivatag oázai számíttatnak hozzá. (A szudani tartományok a szóban levő népszámlálásnál mellőztettek). Az imént jelzett területen a tényleges népesség összesen 6,806.381 lélekből állónak találtatott. Ebből a nagy többség falusi községekben lakik. A nomád beduinok meg az idegenek száma oly csekély, hogy figyelembe is alig vehető az állandóan megtelepedett bennszülöttek mellett. Ez utóbbiak ugyanis az összes népességnek 95.05 % -át teszik, míg a beduinok csak 3.61, az idegenek pedig pusztán csak 1.34 % -ot tesznek. Legnagyobb számmal találhatók idegenek a port-szaidi kormányzóságban meg a szuezi csatorna mentén (közel 33 % -a az összes idegeneknek), továbbá az alexandriai kormányzóságban (több mint 21¹/₆), meg Szuezen (több mint 10¹/₆). Az Egyiptomban élő s összesen 90.886 lélekre menő idegenek közt legnagyobb számmal vannak a hellének (41¹/₆); ezek után következnek az olaszok (20⁰/₆), a francziák (17¹/₆), az Ausztria-Magyarországból valók (8⁰/₆), az angolok (6¹/₆) és a németek (1⁰/₆). A legnagyobb népességű városok a következők: Kairo 374.838 lakossal, Alexandria 213.010 lakossal, Damiette 34.044 lakossal, Tanta 33 750 lakossal,

Assziut 31.398 lakossal, Mehallah-el-Koöbra 277.823 l., Manszurah 26.942 lakossal és Fajum 25.799 lakossal. Olyan város, mely 10—20 ezer közötti lélekszámot mutathat föl, 23 van; ezek között legkiválóbbak: Zagazig 19.815 lakossal, Damanhur 19.624 lakossal, Rozette 16.666 lakossal, Port-Szaid 16.560 lakossal és Szuez 10.559 lakossal. Pusztán magát a Nilus volta-képi völgyét meg a deltát véve tekintetbe, az derül ki, hogy az egész földkerekségén itt van a legsűrűbb népesség, a mennyiben itt egy □ kilométerre átlag 201 lakos esik, még Európa leg-sűrűbb népességü országában, Belgiumban, ugyanannyi területre átlag csak 187 lakos jut.

— **Tunisz népessége.** Tunisz népességét ez idő szerint 1.400.000 lélekre becsülik, mely számból egy-egy négyszög kilométerre 11 jut. Minthogy csak az iparral és kereskedelemmel foglalkozó lakosok mondhatók állandóan megtelepülteknek, a népességet három csoportra lehet elkülönözni; vannak ugyanis 1. olyan bennszülött törzsek, melyek nomád életet élnek s melyeknek itt vagy ott tartózkodása attól függ, hogy száraz-e az időjárás (illetőleg az évszak), vagy esős; 2. állandó lakóhelyeken élő bennszülöttek, és 3. európai gyarmatosok. Ez utóbbiak részint meghonosodott alattvalók (24,217 lélek), részint csak ott tartózkodó idegen állampolgárok (11,770 l.) Az európai származásúak közül: 10,249-en olaszok, 14,956-an francziák, 8,979-en angolok, 1,803-an pedig görögök, svájcziai, németek, stb. Az ország hivatalos nyelve az arab. Az európai nyelvek közül legterjedtebb az olasz.

— **Brazília vasútjai.** Braziliának az »Étoile du Sud« közlése szerint a jelen évben már összesen 6,132 kilométernyi vasúthálózata van használatban. Most épülő vasútvonalainak összes hossza 1,990 kilométer; a már tervbe vett vonalak összes hossza pedig 5,455 kilométerre rúg. A keréknymok szélessége a különböző vidékek és czélok szerint 0.60 és 1.60 méter közt váltakozik; a legtöbb vasúton azonban 1 méter a rendes szélesség.

— **Madagaszkár népessége** az Antislavery Reporter szerint kerek számmal 4 millió lélekre tehető, mely számból 2,400,000 rabszolga. Ez e rabszolgai helyzet azonban aránylag tűrhetőnek mondható, mert tulajdona ugyan a rabszolga a gazdájának, de általában emberies bánásmódban részesül, sőt szabadságot is élvez annyiban, hogy esetleg tetszése szerint szegődhetik el munkára, pl. napszámra, de ha a gazda kívánja, helyette tartozik maga helyett fogadni, vagy pedig megosztani keresményét a gazdával,

ki, ha kapzsi, az egész munkadíjat is elveheti a rabszolgától. A legtöbb rabszolgának magának is van egy-egy kis rizsvetése, melynek hasznából, vagy egyéb keresményből meg is válthatja magát és családját a szegény rabszolga. Származásra nézve ezek a rabszolgák részint bennszülöttek, részint arab kereskedők által becsempészett afrikaiak (többnyire szerecsenek).

— **Az olasz királyság kiterjedése** az olasz katonai földrajzi intézet legújabb adatai szerint 286,588,3 □ kilométerre rúg; ebből magára az olasz félszigetre 236,402,1720, a partmelléki kisebb szigetekre együttvéve 368,8649, Szicília szigetére 25,461,2535, a Sziciliához tartozó kisebb szigetekre összesen 278,8147, Szardínia szigetére 23,799,5607, a Szardíniához tartozó kisebb szigetekre összesen 277,6827 □ kilométer jut. Ez adatok szerint tehát a királyság kiterjedése mintegy tíz ezer □ kilométerrel kisebb az előbbi hivatolatos adatok kimutatásánál és mintegy két ezer □ kilométerrel kevesebb, mint a mennyire Stebnitoki becsülte.

III. *Ethnographia.*

Grönland bennszülöttjei. Irgens-Bergh kapitány, a dán Tudományos Társulat küldöttje, e nyáron hazatérvén grönlandi tanulmányozó útjáról, terjedelmes jelentéssel számolt be kutatásairól. E jelentés szerint Grönland bennszülöttjei, kik magukat kalalek-eknek nevezik, körülbelül 10,000-en vannak. Tetemes számmal vannak közöttük a félvérűek, vagyis olyanok, kik európai (dán) apáktól és grönlandi anyáktól származnak. Az ilyenek általában szőkék s az eszkimó fajtaiságot majdnem egészen elnyomja bennök a dán típus. E félvérűek a legutóbbi népszámlálás adatai szerint 14 százalékát teszik az összes népességnek. — Az eszkimók értelmi tehetségei korántsem kicsinyelhetők; különösen feltűnő képességük van a zenére. Élelmöket csaknem kizárólag vadászat- és halászáttal teremtik elő. Az italok közül legjobban szeretik a pálinkát, melynek árulását a dán kormány szükségesnek látta már betiltani, hogy ez itallal való visszaélésnek gátat vessen. — A grönlandiak általában jó egyetértésben élnek a dánokkal, kiktől készséggel sőt hálával fogadják az oktatás és a művelődés áldásait. Godthaabban, a tartomány fővárosában van egy könyvnyomda is, mely kalalek nyelvű könyveket és nyomtatványokat terjeszt; ugyanez az intézet olyan könyvnyomatokat és rajzokat is sokszorosít, melyeket bennszülöttek metszenek fára vagy színeznék ki olykor ecsettel. A Grön-

landban megtelepült európaiak jól épült és kényelmes házakban laknak az élelmi czikkek eléggé bőségesek és olcsók.

A galelak és tobelo-król a kik Dsilolo szigetének északkeleti részét lakják, érdekes adatokat közöl Riedel J. a. Z. f. E.-ban A galela-k és tobelo-k az indosinai néptörzsekhez tartoznak; szomszédjaikhoz képest intelligens arczkifejezésűek és erős természetűek. Idegenek iránt büszkék, de egymást szeretik; ingerlékenyek és bosszuállók de nincsenek hiával bizonyos jogérzetnek különösen akkor, midőn törzsrokonaikról van szó. — Az udvariasságot szeretik. Rendes köszöntésük ez: »elmehetek melletted?« »Menj el« a válasz. Látogatásnál az idegen a ház előtt áll, míg a házi úr a bemenetet meg nem engedi. Ha egy galela valami előkelő emberrel találkozik, kitér előle és nem a feje, hanem a válla takaróját veszi le; uralkodójukat azzal üdvözlik, hogy lábait orrukkal megsimogatják. — Legközségesebb büntetés a botütés, a mi azonban pénzzel megváltható. Igazság szolgáltatásuknál bizonyítékul a tanukon kívül az eskü szolgál; ilyen két féle van: a kard- és só eskü. Az előbbi a következő módon megy végbe: egy tál vízbe kardrozdát szórnak, ráteszik a kardot keresztbe a tálra és a falu véne a következőket mondja: »Kérem Tarinate és az ősök áldását, ha Tuko (a vádlott neve) lopott, a kard egy hónap múlva nyakát fogja szegni; ha pedig ártatlan, vígan fog élni mint a *Citrullus edulis* (növény neve).« A esküt tevő jobbával háromszor vizet merít s megissza. Ha hamisan esküdött egy hónap múlva bizonyosan meghal, ellenkező esetben kárpotlásra számíthat. — Kuruzslóik és szellemidőzőik nagy befolyásúak; a szellemidőzőknek, mielőtt mesterekké válhatnának, következő processzuson kell átesniök: A mester egy elkülönített szobába egy tál vízbe különböző illatos virágokat tesz, azután tanítványával egy padra fekszik, betakarván mindkettőjüket egy vászon takaróval. A házbeliek ezalatt a szobában illatos virágokat és gyökereket égetnek el; A mint a mester lábai rángatózni kezdenek, felkel, kezébe veszi a neki átnyújtott két zsebkendőt és irtózatossal dobálás közt, elkezd járni a »pitoko«-nak nevezett őrzöngő táncot. Kis idő múlva fölkelti tanítványát, a kinek kötelessége az eléje tartott areka-virágot szagolni és a virágtálra mereven nézni. A mester ezután folytatja a táncot mindaddig, míg a tanítványt is elfogják a rángatódzások. Ha azután a tanítványon is erőt vesz a hipnotikus állapot, nekie is táncolnia kell. Három éjjelen át tart a próba; ha a harmadik éjjelen sem áll be a hipnotikus állapot, a tanítás abba marad; ellenkező esetben még 10 éjjelen át folytatják;

a mikor azután a tanítvány felszabadul és mesterségének gyakorlásához foghat. — A házasságkötés ötféleképen történik korai eljegyzés (a fiu gyermeknek rendszeren 10, a leány gyermeknek 6 éves korában), későbbi eljegyzés, rablás, szöktetés útján és végre oly módon, hogy a férfi titkon belopódzik imádottja szobájába. Minden házasságkötésnél azonban a férfinak feleségeért fizetnie kell; a vételár a férfiú vagyonához képest különböző. — A betegség, — hitők szerint, mint a legtöbb vad népnél — a gonosz szellemektől származik; a gyógyítás e szellemek elűzéséből áll. — A Földet lapos korongnak tartják, a melyen az ég mint egy fedő nyugszik. Ha a felhőkben lakó sárkány megharagszik, mennykövet dob a földre; néha a napot vagy a holdat el akarja nyelni; ilyenkor nap-, illetőleg holdfogyatkozás van; végre ha a tengerbe fuj, víztölesek keletkeznek.

Br. K.

Kőkorszakban élő néptörzs a Schingu-indusok törzse Brasi-liában. Legfontosabb szerszámok a kőbalta finomabb munkáikhoz fogakat, csontokat és kagylókat használnak, ugyan azokat használják lándsáik és nyilaik készítésénél is. Testöket festik; nagyon szeretik a tollból készült fejdíszet; azonkívül nagy és czélszerű fazekakat is csinálnak. Kár, hogy expeditió tagjai tőlük nem függő okokból ezen, még az európaiak befolyásától teljesen ment néptörzset jobban nem tanulmányozhatták.

Br. K.

IV. *Vegyesek.*

Amerika legrégibb felfedezése. De Guignes híres orientalista fedezett fel Ma Twan-lin sinai író munkáját, melyben egy afghan buddhista pap elbeszélése említettik, hogy 499. Kr. e. Sinában elbeszélte volna, hogy ő negyven évig tartózkodott egy országban, mely huszezer sinai mértföld hosszú s keletre fekszik a nagy Han tartománytól, azaz Kamaratkától. E tartományt ő Fusangnak nevezte el, mivel főterméke egy fusang nevű fa volt. De Guignes mintegy 130 évvel ezelőtt hozta nyilvánosságra felfedezését, mely azonban igen csekély figyelmet költött egész 1831-ig, midőn a porosz Klaproth egy cikkben azt igyekezett bizonyítani, hogy Fusang alatt egyszerűen Japánt kell érteni. Paravey lovag 1844-ben s 1846-ban két röpiratban fejtegette e nézetet, később Neumann Frigyes Károly tanár a »Zeitschrift für allgemeine Erdkunde« 16-ik kötetében hozott fel új érveket. Számos cikk s röpirat jelent meg e tárgyról azóta, melyek közt legnevezetesebb

Leland Károly terjedelmes műve: »Fusang vagyis Amerika felfedezése sinai buddhista papok által az ötödik században« (1875). Legújabbban az eléggé még most sem kutatott kérdést a legkomolyabb tanulmány tárgyává tette Vining Ede Amerikai író, kitől 1885-ben New-Yorban Appletonnál 51 iv vastagságú s számos rajzzal ellátott kötet jelent meg e cím alatt: »An inglorious Columbus; or Evidence that Hwui Shan and a party of buddhist monks from Afghanistan discovered America in the fifth century A. D.« (Egy híressé nem lett Columbus vagyis bebizonyítása annak, hogy Hwui Shan s egy csapat afghan buddhista pap fedezte fel Amerikát Kr. e. az ötödik században). Vining állítólag éveket szentelt életéből e kérdés megoldására, részletesen tanulmányozta a sinaiakat s aztekeket, mert célja bebizonyítani »hogy a Hwui Shan s társai által felfedezett ország Mexiko s tudósítása, csaknem minden részletben, az utazást, irányt, távolságot az ország növényeit, népét, azok szokásait illetőleg egészen illik Mexikora, de más országra épen nem; hogy e tudósításban oly sok sajtóságos dolog említettik, miszerint lehetetlen feltételezni, hogy e dolgokat más írhatta volna meg, mint a ki tényleg tartózkodott ez országban«. Vining részletesen ismerteti a kérdésre vonatkozó irodalmat, közli az eredeti sinai szöveget annak kritikai fordításával s minden legkisebb részletet gondosan összehasonlítja azzal, a mit Mexikóról s Amerika más részeiről tudunk. A világosan s meggyőzőleg írt művet nagy önmérséklet s éleselméjűség jellemzi, úgy, hogy a felvetett nem érdektelen kérdésre vonatkozólag valóban forrás munkául lehet tekinteni. Elismeri ugyan ő is, hogy Hwui Shan tudósítása igen hézagos s sokszor zavart, azonban nem említve, hogy e tudósítás írásbafoglalása óta közel tizennégy század telt el, méltán hivatkozik arra, hogy egyes zavart részletek miatt Marco Polo, Herodot vagy Mandeville felfedezéseit is kétségbe lehetne vonni. Az elmélet valóban nagyon valószínű s bizonyos tekintetben megerősítést nyerhet az által, hogy a vihar még most is hajt néha sinai vagy japáni hajókat Amerika nyugoti partjaira. Vining könyve a nagy közönségre is élvezetes mű, Hwui Shan valószínű útjáról adott térképe s a 31 rajz sok részletre vonatkozólag szemléltető érv gyanánt szolgálnak.

Gy.

A Sziléziai Szudettek név-ethmológiájához. A Földrajzi Közlemények XIII. k. VII. füzetében megjelent cikkem elején azt állítom, hogy a Szudetek osztrák része az u. n. Gesenke nevét valószínűen a hajdan űzött bányaműveléstől vette. A sziléziai Szudet-

egyesületnek Altvater című közlönye (1885. Nro. 9. 10.) azonban erre vonatkozólag egy-két cikket közölvén, ezek alapján dolgozatom a következőkkel pótolhatom:

1. Az Altvater csoportnak Sevon előtti rétegeiben ma is fémeket találnak. Goldberg a 13. században oly élénk bányavároska volt, hogy az 1241-ki csatába a mongolok ellenébe 500 bányászt küldhetett. Freiwaldau és Wärbenthal a XVI. században úzított élénk bányászatot. Mindkét városban most újra hozzáfogtak az arany kiaknázásához és pedig sikerrel. Freiwaldauban Saltery úr tárnát nyitott és quarcban oly arany tellérre talált, mely 1000 részből 950 rész szín aranyat szolgáltat. Würbenthal az 1874. bécsi világkiállításra küldte arányát.

2. A krónikák jelentéseinek daczára mégsem lehetetlen, hogy a Gesenke szó nem a bányamívelésről maradt meg napjainkig, hanem a szláv jesen = szilfa szótól származik, mert korábban Gesenike, vagy Jesenike-nek írták a Gesenkét. A régi németek »ascburgisches Gebirge«-nek nevezték, ask pedig = Esche, tehát tulajdonképen Eschengebirge.

Ennek kapcsolatán megemlítünk még néhány a sziléziai Szudetteknél előforduló geogr. névnek származtatását.

O d e r = Odera a rómaiaknál Viadrus, Tadrus később Adara, Jadara a vad tőtől (vadere, waten)

M a r c h = kelta eredetű Mar (ló, Mähre) és aha (víz) szók összetétele, oly folyó, mely mellett ló legelők elterülnek.

N e i s s e = nazavina, siksági folyó.

B i e l a = fehér víz. Talán a bányászok kohóitól?

B i s t r i t z = bysztra, élénk, tiszta Staritz = stary régi

O p p a = oupad, sellő, gyors esés. O l s a = Olše, égerfa.

T e s z = dieszen, középfélnémetben = zúgni. Jellemző.

K e p e r n i k = Keper, alsó németsejben = kőszáli kecske.

U r l i c h = Urle, mely jávort jelent

B r a n d b e r g = a kelta »bran« szótól (hegy).

B r a d e l s t e i n = Bradlo, sziklacsúcs.

Cz. G.

Afrika gazdagságáról az első általános phrázisokat mellőző kimutatást Dr. Fischer A., az ismert utazó, kísérlette meg »Mehr Licht im dunkeln Welttheil« című újabban megjelent művében. E mű főképp az utazó által személyesen meglátogatott keleti partvidékekre terjed ki, azonban Közép-Afrika nyugoti részével is foglalkozik. Zanzibár vidékének kereskedelmi területét Fischer majdnem félmillió négyszög angol mértföldre teszi s ezzel szemben

kimutatja, hogy az itt működő nyolcz európai czég — három közülök német — már is panaszkodik az erős verseny miatt. Zanzibár összforgalma $17\frac{1}{2}$ millió forint értékre tehető. A bennszülöttek az angol árúkat becsülik legtöbbré. Az összes termékek értéke mintegy 10 millió. A legtöbb áru: kaucsuk, kopal, kopra, orchilla, seram stb. mind a partról nyeretnek, 1100 angol mértföldön túl eső távolságból már csak az elefántcsont az, a mi szállításra érdemes. A kaucsuk Kelet-Afrikában arányilag csekély mennyiségben s rosszabb minőségben fordul elő. Mombazán túl már nincs s a közeleső vidékeken is gyérül a négerek oktalan rabló gazdálkodása miatt. Közép-Afrika kiterjedt, de ritkás erdeiben sem Ficus elasticat, sem Landolphiát nem lehet találni. Kávé, cinnamon, indigo, gyapot csak elszórva tenyésznek, de nem annyi, hogy kiviteli czikket képeznének. Nyugot-Afrikában sem állanak jobban a viszonyok. Partvidéke sokkal nagyobb, az arány a keletihez képest 16: 11, de a kiviteli czikkek nincsenek ezzel arányban. Elefántcsont nagyobb mennyiségben fordul elő, de a többi fentebb említett árúnemek mennyisége már nem jelentékenyen nagyobb. Gyapot, indigo, dohány nem kiviteli czikkek. A kopalgummi ára az ausztráliai verseny óta annyira süllyedt, hogy rabszolga munka nélkül nem igen érdemes a művelésre. A kávé legjobb minőségben Liberriában fordul elő.* A nyugati part összes kivitelének értéke $24\frac{1}{2}$ millió forint. Valjon a benső vidékeken található-e kaucsuk nagyobb mennyiségben, még ismeretlen; a Stanley-vízesésektől Zanzibárba visszatérő karavánok csak elefántcsontot hoztak magukkal. Az elefánt a partvidékeken s Dél-Afrika nagy részében teljesen kipusztult, a nagy egyiptomi kereskedelmi területen is évenként csak 330,000 fontot nyernek. Dr. Fischer szerint az Afrikából származó összes elefántcsont évi mennyisége 1.760,000 font, melynek nyerésére évenként 40,000 elefánt megölése szükséges. Zanzibárból jó még a legtöbb (440,000 font); a kétszer oly nagy Kongo-terület csak 550,000-et ad, Mozambique 220,000-et, a Niger terület 165,000-et, ugyanennyi kerül Gabun, Kamerun s Lagos vidékéről; Ambriz, Benguela s Mossamedes összesen 220,000-et adtak, a Veres tenger környékéről 110,000 jó, valamint a Fokföldről is. Egész Afrika elefántcsontüzletének értéke évenként 8 millió forint lehet. Másrészt az üzlet nagy kárára szolgál Afrikának, mivel a bennszülöttek s a mohammedan kereskedők figyelmét elvonja a mezőgazdaságtól. Ha egyszer meg-

* Lenz szerint a liberriai kávé rosz. (L. 619. lap.)

szünik az elefántcsont, alig lehet egyhamar újabb segédforrást találni. Az utazók sokat beszélnek a talaj termékenységről, de csakis általánosságban, míg a részletesebb leírásokból azt lehet következtetnünk, hogy az afrikai »szűz talaj« termékenység tekintetében sokkal hátrább áll, mint India vagy Dél-Amerika. Usagarában s Stanley-poolban az európai gabonák nagyon nehezen tenyésznek. A nyugoti partok általában termékenyebbek, mint a keletiek, a nagyobb nedvesség folytán, sőt a nyugoti portugál birtokokban még a belföldön is gyakran lehet találni gazdag erdőket s növényzetet. Dohányból keveset lehet használni, a kávétermelés rabszolgamunka nélkül alig fizeti ki magát. Buza Nyugat-Afrikában elég jól tenyészik, de nagy gondot igényel. Dr. Fischer kifejti azután, hogy az európaiak alig lesznek képesek Afrikát gyarmatosítani. A földművelésre csak belföldi erőt lehet felhasználni s a négert kényszer nélkül ilyesmire nem lehet használni. Általában felfogása nagyon pesszimistikus s egyes részletekben túlzott, Johnston például megmutatta, hogy a Kilimandzsaro-hegyen európai zöldségeket könnyen s nagy mennyiségekben tudott tenyészteni s a statisztika tanúsítja, hogy A' 'a kereskedelmi forgalma évről-évre emelkedik, bár kétségkívül igen még sok ismeretlen piacz van elzárva. Gy.

Beérkezett könyvek és térképek.

Proceedings of the Royal Geographical Society. London December 1885.

Contents: Adress on the opening of the session 1885 - 6. By *The President*. — An exploration of the goajira peninsula, U. S. of colombia. By *F. A. A. Simons*. — Report on admiralty surveys for the year 1884. By the Hydrographer, Captain *W. J. L. Wharton*, r. n. — Letters from colonel Prejevalsky.

Mitteilungen, Dr. A. Petermanns. 31. Band, 1885. XII.

Inhalt: Titel und Inhalt zum Jahrgang XXXI. — Druckfehler und Berichtigungen. — Alphabetisches Register zu den Monats- und Litteraturberichten. — Zweite Reise in das Somaliland und Besteigung des Gan-Libach. Von *Josef Menges*. — Meteorologische Beobachtungen und Höhenmessungen, berechnet von Dr. *Ad. Schmidt*. — Reise nach Harar und in die nördlichen Galla-Länder 1885. Von Prof. Dr. *Ph. Paulitschke*. (Schluss) — I. Reisebericht. (Schluss). — II. Übersicht der wissenschaftlichen Resultate der Reise. — III. Bemerkungen zur Karte — Geographischer Monatsbericht.

Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik. Herausgegeben von Prof. Dr. Fr. Umlauf in Wien, 1885. VIII. Jahrg. 3. Heft.

Inhalt: Neue Pfade im Lande Montezumas. Von *Rich. Oberländer*. — Rangun und Bassein in Britisch-Birma. Vom Grafen *A. Maté de la Bourdonnais* und *G. Marcel*. — Die Bettern der Schwäben in Portugal.

Deutsche Geographische Blätter. Herausgegeben von der Geographischen Gesellschaft in Bremen durch Dr. *M. Lindeman*. Bremen. 1885. Band VIII. Heft 4.

Inhalt: Buenos-Aires, die Hauptstadt der argentinischen Republik. Von Prof. *A. Seelstrang* in Córdoba. — Fischfang und Jagd bei den Tlinkit. — Indianern. Von Dr. *Aurel Krause*. — Die dänische Expedition nach der Ostküste Grönlands 1883–1885. Von *H. Rink*. — Die Entdeskungsreise des Dr. *Otto Finsch* an der Nordküste von Neu-Guinea. Mai. 1885

Mittheilungen des kais. königl. Militär-Geographischen Institutes. Herausgegeben auf Befehl des k. k. Reichs-Kriegs-Ministeriums. Wien, 1885. V. Band.

Inhalt: Bericht über die Leistungen des k. k. militär-geographischen Institutes für die Zeit vom 1. Mai 1884 bis Ende April 1885

Mittheilungen der k. k. geographischen Gesellschaft in Wien. Redigirt von dem General-Secretär Dr. Fr, Ritter von Le Monnier. Wien, 1885. Band XXVIII. Nr. 11.

Inhalt: Schamanismen aus Ober-Oesterreich. Von Professor Dr. *Carl Zehden*. — Oesterreichische Congo-Expeditionen. — Ein neuer Salzsee in Persien.

Satzungen der Gesellschaft von Freunden der Geographie zu Hamburg.

Sechster Jahresbericht der Geographischen Gesellschaft zu Hannover 1884/85. Hannover, 1885.

Bulletin de la Société de Géographie. Rédigé avec le concours de la section de publication par les secrétaires de la Commission Centrale. Paris, 3-e trimestre, 1885.

Sommaire: Rapport sur le concours au prix annuel fait à la Société de Géographie dans sa séance du 24 avril 1885 — Le Dr. *Paul Neis* Voyage au Laos (1883–1884). — *J. Errington* de la *Croix*. Sept mois au pays de l'étain. — *A. L. Pinart*. Chiriqui-Bocas del Toro-Valle Miranda.

Société de Géographie. Paris. 1885, Nr. 16., 17., 18. Compte rendu des séances de la Commission Centrale paraissant deux fois par mois.

Société de Géographie Commerciale de Bordeaux. Bulletin. Bordeaux, 1885. 8-e année, 2-e série.

Nr. 22. **Sommaire:** *Ferd. Schrader*. L'Institut géographique de Gotha; centenaire de la maison Justus Perthes, 1785–1885

Nr. 23. **Sommaire:** *P. Kauffer*. Notice sur l'organisation de la Société de géographie commerciale et sur la Banque d'exportation de Berlin — *Réveillere*. Lettre: Traversée des rapides du Mékong au-dessus de Sombor. — *M. de Brazza* a Bordeaux. — Actes de la Société. — Section centrale: Séance générale du lundi 16 novembre 1885. — Notes géographiques. — Ouvrages reçus par la Société. — Nécrologie. Le capitaine *Pietri*

Revue Géographique Internationale. Paris. 1885. Dixième année, Nr. 120.

Sommaire: *Gorges Renaud*. La France à l'Extérieur. — *Americus*. Chemins de fer transcontinentaux de l'Amérique du Nord. — *Henri Coudreau*. Les Uapè. 2° I^o ancienne nation des Amazones. — *Ct. Jouan, Lesson* et *Ludovic Martinet*. Origine des Polynésiens — *Victor Giraud*. Voyage aux grands lacs de l'Afrique méridionale.

Revue de Géographie, dirigée par M. Ludovic Drapeyron. Paris, 1885. IX. année. VI. livraison.

Sommaire: *L. Drapeyron*. Professeurs d'histoire et professeurs de géographie. — *H. De La Martinière*. Itinéraire d'Alkazar à Ouezzaun. — *L. Delavaud*. Le Mouvement géographique. — *L. Deschamps*. La question coloniale en France au temps de Richelieu et de Mazarin. — *P. Combes*. Influence de l'homme sur la topographie du globe.

Société de Géographie et d'Archéologie de la province d'Oran.
Bulletin trimestriel de Géographie et d'Archéologie. Oran, 1885.
Huitième année. Tome V. Fascicule XXVI.

Sommaire: *L. Piesses* Voyage aux Ziban. — De *Foulques*. Extrait des séances. — *H Ferrero*. Inscription de *Vulcaci* *Rufinus*. — *C. Pallu de Lessert*. Les Gouverneurs des Maurétanies. — *I. Poinssot*. Voyage archéologique en Tunisie. — *I. Poinssot*. Inscriptions inédites découvertes par *M. Winkler*. — *A Héron de Villefosse*. Notes d'épigraphie africaine.

Société Royale Belge de Géographie. Bulletin. Publié par les soins de *M. I. Du Fief*, Secrétaire général de la Société. Bruxelles, 1885. Neuvième année. Nr. 5.

Sommaire: *Jules Leclercq*. Les Etats-Unis mexicains. — *Théodore Vernier*. Quiévrain. — *Lowett Cameron*. L'Etat libre du Congo.

L'Excursionista Bolleti Mensual de la Associacio Catalanista d'Excursions Cientificas. Barcelona. 1885. Any VIII. Núm. 84.

Cosmos comunicazioni sui progressi piu recenti e notevoli della geographia e delle scienze affini del prof. Guido Cora. Torino 1884. Vol. VIII. Nr. VIII—IX.

Indice: Missione Italiana da Tangeri a Marocco e Mogador, diretta dal Ministro Comm. *S. Scovasso*. Le Isole della Società e gl'indigeni della Polinesia. Note del viaggio sulla «Caracciolo» del dott *Filippo Rho*.

Bolletino della Società Geographica Italiana. Roma. 1885. Serie II. Vol. X. Anno XIX. Fasc. II.

Summario: Adunance del Consiglio Direttivo — Viaggio del magnifico messer *Piero Quirino gentilhuomo* vinitiano, memoria del professore *G. Pennesi* -- Sul commercio di *Massua*, nota di *F. Cardon* — Sulla regione di frontiera dell' *Abissinia* verso *Massaua*, di *F. Colaci*. — Da *Aliwal North* a *Morya*, lettera del Pastore. *G. Weitzecker* — Lettera del conte *G. di Brazzà*. — La *Cireneica* del comm. *Haimann*. — Lettera del sig. *L. Fea* dalla *Birmania*. — Ricerche intorno alla *Corologia* dei *Vertebrati*, del prof. *E. H. Giglioli*.

Bullettino della Sezione Fiorentina della Società Africana d'Italia. Firenze, 1885. Anno I. Vol. I. Fasc. 5.

Indice: *Malfatti B.* Problemi coloniali — *Valle P.* *Danakil-Aussa*. — *E. R.* L'incivilimento dei negri nell' *Africa intertropicale*; studio di *Maurizio Buofanti*

Della Superficie Terrestre come Oggetta Precipuo della geographia. Prolusione letta il 16 novembre 1883. inaugurando il corso annuale di *Geographia* nella el R. Università di Torino dal Prof. *Guido Cora*.

G. Dalla Vedova. Pellegrino Mutteucci ed il suo diario inedito. Roma, 1885.

Boletin de la Sociedad geográfica de Madrid. 1885. Tomo XIX. Nro 4º.

Sumario: Exposición que la Sociedad Geográfica de Madrid elevó al Gobierno de S. M. con motivo de la intrusión de Alemania en la *Mikronesia* española. — Noticia sobre la Conferencia de Berlin. Discurso pronunciado por *D. Francisco Coello*. — Extracto de las actas de las sesiones celebradas por la Sociedad y por la Junta Directiva.

Boletin de Sociedade de geographia de Lisboa. Lisboa, 1885. 5-a serie. Nr 5.

Summario: Chemin de fer de *Lourenco Marques* à *Prétoria*, mémoire descriptif par *J. Machado*.

Sociedade de geographia de Lisboa. Subsídios para a Historia Do Journalismo nas Provincias Ultramarinas Portuguezas pelo socio Brito Aranha. Lisboa, 1885.

Boletín del Instituto Geográfico Argentino. Dirijido por su presidente Ingeniero Luis A. Huergo. Auenos Aires. 1885. Tomo VI.

Cuaderno IX. Sumario: Las Islas Malvinas. (Documentos oficiales. Memoria de Relaciones Exteriores — 1885). Observaciones. — El camino de Bariloche.

Cuaderno X Sumario: Expedicion Andina a la Patagonia. — El camino de Bariloche — Informe de la Comision Exploradora enviado por el gobierno chileno. — El paso de Bariloge -- Refutacion á un documento chileno, por *Jorge J. Rhode*. — Antigüedades en América Central, por *Don Cesareo Fernandez y Duro*.

Cuaderno XI. Sumario: Seccion del Instituto Geográfico Argentino en Cordoba. — Sobre la ensenanza de la Geografia en Europa. — Apuutes históricos sobre la Patagonia y la Tierra del Fuego, por *Arturo Seelstrang* — Notas de un viaje al Alto Paraná, por *Santiago Bove*. — Antigüedades en América Central, por *Don Cesareo Fernandez y Duro*. — Actas y procedimientos del Instituto Geográfico Argentino.

Actas de la Academia Nacional de Ciencias en Córdoba. Buenos-Aires. 1885. Tomo V. Entrega primera.

Le Moniteur des Consulats. Paris, 1885. 7-e Année. Nr. 327., 328., 329., 330.

Az „Osztrák-Magyar Monarchia“ irásban és képben. 1. A bevezető kötet első füzeté. Ára 30 kr. Budapest, 1885. Kiadja a magy. kir. államnyomda. Megrendelhető *Révai testvéreknél* Budapesten, Váci-utca 11. sz.

Tartalma: a) Szöveg: Bevezetés *Rudolf trónörökös főherceg* Ő cs. és kir. fenségétől — Hegy- és vízrajzi leírás *Sonklar Károly* vezérőrnagytól. — b) Rajzok: Ajánló lap rajza *Roskovics Ignác*tól. — Bevezetés szélrajzai *Rumpler Ferencz* tanártól — Kezdő-kép a hegy- és vízrajzi leíráshoz *Trentin Angelótól*. — Az *Ortler*, a malsi pusztáról tekintve *Lichtenfels Edétől*.

2. Magyarország I. kötetének 1. füzeté.

Tartalma: Előszó *Rudolf trónörökös főherceg* Ő cs. és kir. fenségétől. — A magyar szent korona birodalmának földrajzi alakulata *Hunfalvy Jánostól*. — Magyarország története. — Az őskor, a kelták, a rómaiak *Pulszky Ferencztől*. — Rajzok.

A kath. hitlejlesztés lapjai. Kiadó-szerkesztő *Nogely István*, Nagy-Várad, 1885. IV. évfolyam, X. füzet.

Tartalma: Xav. sz. *Ferencz* emlékei Indiában. — Kath. hithirdetők a Máhdi fogságában. *Bonomi Lajos* jelentése *Sogara Ferencz* püspök Közép-Afrika ap. helynökéhez.

A magyar korona országainak csapadék-viszonyai. Egy esőzési térképpel. Irta Dr. *Schenzl Guido O. S. B.* a magy. tud. akadémia r. tagja, a m. kir. meteor. és földdelej. központi intézet igazgatója. Budapest, 1885. Kiadja a meteorológiai és földdelejeességi magy. kir. központi intézet. (Az író ajándéka).

— Vége a XIII. kötetnek. —

ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par *PAUL KIRÁLY* secrétaire de la Société.

XIII. Année.

Budapest, 1885.

1. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles insérés dans son Bulletin.

Les modifications périodiques des glaciers des Alpes et leur rapport avec notre pays.

Des recherches ont été faites récemment sur le mouvement des glaciers. Les exemples du recul des glaciers sont aussi nombreux que curieux, mais nous ne voulons prendre ici en considération que ceux des Alpes orientales, d'où notre pays reçoit la plupart de ses cours d'eau. Ainsi, par exemple, le glacier de Vernagt, dans la vallée du Vent en Tyrol, célèbre par ses rapides accroissements périodiques, décroît actuellement très-vite; sa partie inférieure a reculé, dans les dernières années, à la distance d'une heure de marche. Dans les trois siècles derniers, il s'est avancé trois fois jusqu'à la vallée de Rofen, traversée par un ruisseau dans lequel il formait un barrage de glace que finissaient par briser les eaux amoncelées, lesquelles se précipitant alors avec une violence impétueuse dans l'Inn, causèrent chaque fois un débordement qui inonda et dévasta la vallée jusqu'à Passau. Chacune de ces catastrophes s'est renouvelée après un laps de temps d'environ 84 ans.

Le grand recul des glaciers du Haut-Tauern dans l'été de 1880 a été attribué à cette circonstance, que l'été précédent, il était tombé très-peu de neige. Le glacier Pasterze du Grossglockner a fait un recul de 7 mètres en longueur, de la fin du mois de septembre de 1879 à la fin du mois de juillet de 1880, et de nouveau de 8 mètres précis de 1881 à l'été de 1882, quoique les eaux tombées eussent été abondantes pendant les mois de mai et de juillet. Le glacier de Karleisfeld du Dachstein, avait été en s'augmentant sans cesse durant trois dizaines d'années jusqu'à 1856; mais à partir de cette époque il a perdu dans ses parties inférieures une longueur de 50 à 60 mètres. Son épaisseur diminue surtout entre ses parties moyennes et ses parties inférieures.

On se tromperait absolument en voulant tirer de ces cas de recul la conséquence que le climat de l'Europe est peut-être en train de s'échauffer. Le peuple simple des Alpes dit lui-même que les glaciers, augmentent et diminuent dans des périodes de 7 ans. Cette périodicité se réalise en effet, mais les périodes ne correspondent pas précisément à 7 ans. La vraie cause du recul et du mouvement en avant des glaciers est de même encore incertaine. On veut les expliquer en les faisant correspondre aux époques où les taches solaires se montrent en nombre plus ou moins grand.

Bien que les glaciers des Alpes nous fassent prévoir un mouvement en avant dans un avenir très prochain, on peut être assuré qu'ils n'atteindront point leur étendue préhistorique, et que malgré leurs oscillations de croissance et de décroissance, ils marchent vers leur déclin.

Et maintenant la question qui s'impose naturellement à notre esprit, est de savoir quelle influence ces oscillations des glaciers exercent sur notre pays, dont les montagnes limitrophes à végétation alpine ne nous offrent que quelques vestiges d'un ancien glacier. Relativement aux eaux de notre patrie nous ne pouvons prendre en considération que les glaciers des Alpes orientales, qui, en été, envoient par jour 1330 millions de mètres cubes d'eau vers le Danube, y compris ses affluents. Dans la vallée de l'Oetz, la masse des neiges tombée dans un an s'élève à un mètre de hauteur. La quantité des eaux qui tombent annuellement dans les pays couverts par les ramifications des Alpes orientales, offre les données suivantes ;

dans la Haute et la Basse-Autriche	26·4067254	kilom. cube.
à Salzbourg	8·2251348	» »
dans le Tyrol et le Vorarlberg	33·7175219	» »
dans la Carinthie	11·0472150	» »
dans la Styrie	20·7991402	» »
dans la Carniole, à Gorice et en Istrie .	10·9715180	» »
<u>total . .</u>	<u>111·1670153</u>	<u>kilom. cube.</u>

Il faut naturellement en déduire la quantité des eaux tombées qui se versent dans l'Adige, l'Isonzo et dans les lits des cours d'eau de la presqu'île d'Istrie ; mais par contre il faut y ajouter les eaux fournies par les Alpes bavaroises et celles qui se versent dans l'Inn, provenant des contrées qui n'appartiennent ni à notre Monarchie, ni aux Alpes orientales. Il est assez probable que ces »plus« et ces »minus« s'égalisent à peu près les uns les autres. Lorsque Mr. Jassniger, ingénieur

hongrois, estime le domaine alpestre du bassin du Danube à une étendue de 46,000 kilom. carrés, il en diminue évidemment l'étendue effective, car les pays énumérés ci-dessus ont une étendue totale de 99,131 kilom. carrés, et même si nous omettons la Croatie-Slavonie, il y en a beaucoup qui rangent parmi les Alpes orientales la partie transdanubienne de la Hongrie, et qui considèrent le lac Balaton comme la nappe d'eau des cimes neigeuses la plus avancée vers l'Est.

Bien que notre Danube ne soit pas, à proprement parler, un fleuve des Alpes orientales, c'est d'elles qu'il reçoit la plus grande partie de ses eaux, qui, si elles n'ont pas contribué à rendre la Hongrie habitable, contribuent, du moins, à lui donner la prospérité dont elle jouit. Et même, un de ses affluents, l'Inn peut se vanter, non seulement d'avoir un cours qui compte onze milles de plus que le sien, jusqu'à leur confluent, mais encore d'avoir, à cet endroit plus de largeur et de profondeur que le Danube ; en sorte que bien des savants voudraient la faire reconnaître comme étant le fleuve principal, ainsi qu'il arrive en France, où le Rhône absorbe le nom et le rang de la Saône, quoique ce soit celle-ci qui reçoive les eaux du premier, près de Lyon, et qu'elle conserve la direction de son cours.

Si les accroissements ou les raccourcissements des glaciers des Alpes orientales ne se font pas toujours remarquer dans la quantité d'eau de nos fleuves, ainsi qu'il arrive dans les lacs alpestres, nous ne devons pas nous en étonner ; c'est d'autant plus naturel que notre pays est assez éloigné des lieux des évacuations plus violentes, dont les cercles d'ondulation s'apaisent en proportion inverse de la distance. Mais la précision exacte de leurs mouvements en avant et en arrière produit, en correspondance avec la périodicité, d'autres effets à l'égard de notre pays qui en est éloigné. Il est hors de doute que chaque fois qu'ils avancent, leur étendue devient plus restreinte. Cela se fait lentement, mais conséquemment, car les cours de glace en rongent et en entraînant sans cesse les cimes des montagnes, amoindrissent continuellement la base sur laquelle leur étendue antérieure pourrait se rétablir.

Les habitans des Alpes, qui ont une grande partie de la surface de leur territoire recouverte de glaces et de neiges éternelles, se réjouissent de voir l'incessant travail des glaciers, détruisant peu à peu les pics qui se dressent fièrement vers le ciel, parce qu'ils voient en même temps leur sol labourable s'augmenter en proportion du décroissement des glaces et des neiges. Les débris les plus pré-

cieux des roches décomposées par le travail des glaciers tournent, il est vraie, au bénéfice de notre patrie, sous la forme de fécond limon; mais en considérant un peu plus loin dans l'avenir, on peut regarder avec une certaine angoisse le travail des glaciers nivelant incessamment le sol: car si les glaciers se diminuent de plus en plus, ou bien s'ils disparaissent entièrement, d'où le Danube de la Hongrie, isolé de toutes parts, recevra-t-il les eaux que lui fournis-à présent l'Iller, le Lech, l'Isar, l'Inn, le Traun, l'Enns, la Laytha, la Rába, la Drave et la Save? Ou lorsque nous voyons que la loi de déviation, conçue par Baer, exerce de nos jours une si grande influence sur le Danube et que celui-ci se déplace sous la puissance de cette loi si fortement vers l'Ouest, ne devons-nous pas en conclure qu'à la courbe de Vác, moins d'eau se dirige aujourd'hui, et avec moins de force vers le Sud que dans la plus haute antiquité lorsque la force motrice jetait les eaux onduleuses du Danube avec plus de violence vers l'Est? Au moins le chevalier Stefanovics affirme que jadis le Danube, après être sorti du défilé qui le resserre entre Esztergom et Vác, coulait dans la direction Sud-est; et en effet, on aperçoit encore son large lit près de Gödöllő, malgré le long espace de temps écoulé depuis cette époque, et malgré les changements qu'y a apportés la culture du sol. Aujourd'hui, au contraire, le fleuve dépourvu de son ancienne élasticité coule languissant le long du pied des montagnes Pilis-Gerecse et des bancs liassiques qui bordent sa rive droite, et on ne peut pas compter qu'il reprenne jamais son ancienne force.

On prétend de nos jours* que nous approchons d'une nouvelle époque glaciale, semblable à celle durant laquelle 115,000 milles carrés de la surface de l'Europe et 361,000 m. c. de celle de l'Amérique du Nord étaient recouverts de glaces, et l'on appuie cette assertion sur le fait que le périhélie est pour notre hémisphère en décroissance, d'où il résulte que nos hivers deviendront plus longs d'au moins 5 semaines. Nous savons cependant que l'ancienne époque glaciale n'a pas été aussi horrible que plusieurs le pensent; Pietro Blaserna a émis en 1883 l'opinion qu'une telle époque n'est possible, en Europe, que sous la condition d'une température dont la moyenne soit de deux degrés plus élevée que la température moyenne actuelle. Il n'est point probable que notre climat devienne plus chaud. c'est plutôt le contraire qu'on peut supposer. Mais les glaciers ne

* Humboldt. Zeitschrift, 1883 Page 424.

peuvent-ils plus regagner leur ancienne étendue? Pour que les anciens glaciers se reproduisent, il faudrait avant tout, d'après Tyndall, un condensateur amélioré. Le Haut-Tâtra n'est à cet égard qu'un instrument délabré; mais les Alpes orientales sont encore parfaitement en état de servir fort longtemps de bons condensateurs pour le réglément des eaux de la Hongrie.

E. Hamusz.

Le second article traite de l'orographie de Pamir d'après la publication de D. L. Ivanov dans le Bulletin de la Société impériale russe de géographie, résumant les résultats de l'expédition de l'auteur à Pamir.

M. Ivanov constate que ce pays a de trois côtés des limites très nettement formées, notamment: au Nord la montagne Alay dont les cols ont une hauteur moyenne de 3870 mètres; au Sud le Mt. Hindou-Kouche dressant ses cimes d'au-dessus de 7000 mètres, et à l'Est les montagnes Kachegariennes, séparant Pamir du bassin de Djittuchâre; les limites de l'Ouest ne sont pas fixées à cause des plaines étendues de ces contrées. Pamir oriental est un haut plateau formé de tout un système de vallées plus ou moins larges de fievues et de lacs. Ces vallées ont une hauteur de 3050 à 3350, en partie de 3970 à 4270 mètres d'où il résulte une hauteur moyenne de 3660 mètres. Le sol des vallées est fécond, ou salé, sablonneux et couvert de cailloux selon la quantité des eaux tombées, etc. Quant à la question de la montagne Bolor, c'est à dire l'élévation méridionale qui devrait traverser le Tiën-Shâne et le Kün-Luk et former la ligne de partage entre les bassins de l'Amou et du Tarim, M. Ivanov n'admet pas l'existence des données qui suffiraient à sa solution.

Revue des actes de la Société impériale russe de géographie et du contenu des fascicules 3., 4., et 5 de 1884 du Bulletin de la même Société.

Bibliographie.

Carte de l'enseignement secondaire et de l'enseignement supérieur, ainsi que de l'instruction élémentaire de la population de l'Autriche-Hongrie. Par le chevalier Fr. de *Le Monier*, etc. (Karte des mittleren und höheren Unterrichtes, sowie der Elementarbildung der Bevölkerung in Oesterreich-Ungarn, etc.)

La carte en question est la partie de la publication paraissant dans l'Institut géographique de M. Hölzel et rédigée par M. le Dr. Chavane sous le titre »*Physikalisch-statistischer Handatlas von Oesterreich-Ungarn*«. Elle est pour nous d'un intérêt particulier; d'abord, parce que c'est la première, représentation graphique de l'instruction entière de notre Monarchie, et ensuite, parce que cette publication étant extrêmement répandue, il nous importe beaucoup de connaître sous quel jour elle montre notre patrie surtout, aux yeux de l'étranger.

Quant à l'instruction primaire, l'éditeur en promet prochainement une carte à part. Nous nous bornerons donc, cette fois-ci, à l'examen des données de l'instruction secondaire. Tout en reconnaissant que l'exécution de cette carte est en général très réussie, il est impossible d'approuver le choix des divers signes destinés à représenter les différentes écoles. Ni les signes, ni les couleurs employés ne sont faciles à comprendre. Les gymnases, les écoles réales, et les écoles industrielles ne se distinguent pas suffisamment les unes des autres. Les districts de l'instruction publique ne sont pas signalés; la représentation des écoles bourgeoises (ou primaires supérieures) y manque complètement. A cela vient encore s'ajouter que les diverses espèces de gymnases (les hauts de 8 classes, les grands de 6 classes et les petits de 4 classes) sont assez souvent confondues les unes avec les autres.

La carte veut représenter l'état des choses de 1880—1, mais le texte explicatif ne connaît que les données de 1877—8; c'est pourquoi le mérite n'en est que très-relatif, même si l'on est en état d'y faire les nombreuses corrections nécessaires.

Au lieu d'en fatiguer le lecteur étranger, nous nous contentons de communiquer ce que nous apprennent les données officielles: que la Hongrie compte actuellement 183 écoles secondaires, dont 54 hauts gymnases, 11 grands gymnases et 28 petits gymnases, soit ensemble: 93 gymnases; — en outre, 20 hautes écoles réales et 4 écoles réales inférieures, soit 24 écoles réales et 3 écoles secondaires libres, en tout: 120 écoles secondaires qui se trouvent sous l'inspection immédiate du ministère de l'instruction publique, tandis que les diverses églises entretiennent et dirigent 33 hauts gymnases, 11 grands gymnases et 15 petits gymnases, soit 59 gymnases, puis 1 école réelle supérieure et 2 écoles réales inférieures, soit 3 écoles réales, en somme: 62 écoles secondaires.

En considérant que la consolidation du nouvel ordre des choses de l'État hongrois ne compte pas plus de 17 ans encore, et que

la proportion entre le nombre de la population et celui des écoles secondaires y est plus favorable qu'en Autriche, nous pouvons bien tranquillement prendre congé de la carte de M. de Le Monnier.

Dr. E. Szombathy.

Les Vocabulaires Arabe-Français et Turc-Français par M. le G^{ral} *Parmentier*, appréciés très-favorablement par M. *E. Hanusz*.

La collection des rapports de voyage de Ferd. de Hochstetter sur le tour du monde de la frégate Novara de 1857 à 1859, (Vienne, 1885, éd. de Hölzel) appréciée par M. *E. Hanusz*.

Moeurs et coutumes des Slaves du Sud par le dr. *Krausz* (Vienne, 1885, éd. de Hölder). Ce gros volume de 682 pages a été publié par la Société anthropologique de Vienne. L'auteur y fait preuve d'une érudition très-étendue et d'une vive observation autoptique. Il est à regretter seulement qu'à l'égard de la Hongrie M. Krausz ait trouvé suffisant de se servir des données provenant des années 1830 à 1840. L'oeuvre est d'ailleurs d'un mérite incontestable. *G. Czirbusz*.

L'histoire des Voyages de découverte dans les temps modernes de Magellan à la fin du 18ième siècle, par *Lövenberg* (Berlin et Leipsic, 1885, éd. de Spamer), appréciée par M. *G. Czirbusz*.

Manuel de l'Océanographie, par le dr. *G. Boguszlavszky* (Stuttgart, 1884). I. vol. Apprécié par M. *G. Czirbusz*.

Timbuktú. Voyage à travers le Maroc, le Sahara et le Soudan d'après la commission de la Société allemande d'Afrique de 1879 à 1880, par le dr. *Oscar Lenz* (Leipsic, éd. de Brockhaus), 2 volumes, avec gravures et cartes. Apprécié par *Gy*.

Le »**Rapport on the Egyptian Provinces of the Sudan, Red Sea and Equator**«, édité par le ministère (anglais) de la guerre à l'usage de l'expédition destinée à délivrer Khartoum, apprécié comme guide très-utile par *Gy*.

Avis préalable du 2. volume du »*Pays de Bihar*«, par *Al. Nagy*, contenant la description de la ville de Nagyvárad et des curiosités les plus remarquables du comitat.

Faits divers.

I. Expéditions.

- L'expédition autrichienne dans l'Afrique orientale, présidée par MM. le Dr. Dominique Kammel d'Hardegger et le dr. Philippe Paulitschke.
- Un nouveau voyageur italien en Afrique, Auguste Franzoj.
- L'expédition du capitaine Elliot Grant, commissionné par la Société internationale d'Afrique.
- Les explorations faites par le dr. Chavanne à l'embouchure du Congo.
- La nouvelle expédition de Serpa Pinto dirigée du Mozambique au Congo supérieur.
- Le voyage de Schufeldt, lieutenant de marine des États-Unis à travers l'île de Madagascar.
- Projet d'une nouvelle expédition à travers l'Afrique, commandée par le lieutenant Becker commissionné par la Société internationale d'Afrique.

II. Miscellanée.

- Le projet du canal interocéanique de la presqu'île de Florida.
- L'état des Indiens dans les États-Unis.
- L'eau de Cologne comme boisson dans l'Asie Russe.
- L'ascension de l'Elbrousse par le géographe russe D. L. Ivanov.
- Données sur l'île antarctique Sud-Géorgie, fournies par l'expédition allemande sous le commandement du dr. Schröder.
- Nouvelles Républiques dans le sud de l'Afrique: la République de *Stellaland*, la République de *Goosen*, la République de *Zoulouland*.
- Les résultats grandioses obtenus par l'activité de la Société internationale du Congo aux environs de l'embouchure du fleuve Congo.
- Le résumé de l'étude sur les états de possession des côtes Africaines, publiée dans le Bulletin de la Société anglaise de géographie par Sir Rawson.
- La conférence du missionnaire P. W. Johnson faite dans la Société géographique de Londres sur ses voyages aux bords orientaux du lac Nyassa.
- La carte en relief du Japon.

Liste des livres et des cartes reçus par la Société.

Annnonce de l'Assemblée générale de la Société hongroise de géographie qui aura lieu le 22 du mois courant.

ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par *PAUL KIRÁLY* secrétaire de la Société.

XIII. Année.

Budapest, 1885.

2. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles
insérés dans son Bulletin.

RAPPORT

sur les travaux relatifs aux sciences géographiques pendant l'année 1884.

Par le Dr. Jean Hunfalvy, président.

Une activité fiévreuse régnait de nos jours sur tous les terrains où l'homme peut étendre ses recherches et exercer son action; sur le terrain matériel il semble même que la production soit surabondante et que la consommation n'y corresponde plus. Il en résulte de grandes crises qui contraignent les peuples de l'Europe de chercher de nouveaux marchés pour leurs produits, pour leur industrie. Les traces des explorateurs et des découvreurs de terres sont immédiatement suivies par le marchand et par le conquérant. De là surgissent de nouvelles complications, des collisions et des conflits d'intérêts. Jadis après l'affaiblissement des Portugais et des Espagnols il n'y avait que deux peuples: les Hollandais et les Anglais qui se disputaient l'empire des mers; les Français n'y avaient qu'un rôle secondaire; les Russes s'étendaient sur les continents, et les Allemands ne s'occupaient que d'études. Récemment la puissance générale des Anglais a commencé à être attaquée, sur les continents, par les Russes et sur les mers par les Allemands, d'accord avec les Français et les Italiens. Qui aurait jamais cru que les affaires des pays du Congo seraient un jour discutées à Berlin par les représentants des puissances européennes? ce ne sont certes pas les Anglais qui y auraient songé, il y a quelques années.

Quelle grande activité déploient depuis quelque temps les marchands allemands! Ils ont érigé des factoreries sur les archipels de l'Océan Pacifique et sur les côtes de l'Afrique; ils ont étendu leurs progrès sans bruit, et déjà les journaux parlent aujourd'hui de l'empire colonial de l'Allemagne, dont le drapeau flotte non seulement sur quelques petites îles de la Mer Pacifique, mais encore sur la

Nouvelle-Guinée, dans le voisinage le plus proche de l'Australie. Ce même drapeau flotte actuellement sur quelques unes des îles de l'Amirauté, sur la Nouvelle-Bretagne, la Nouvelle-Irlande, la Nouvelle-Hanovre, sur l'Archipel de Marshall, sur l'île du Prince d'York, sur l'île d'Anderson, sur les côtes septentrionales de la Nouvelle-Guinée; et même il y a déjà des colonies allemandes sur les îles de Samoa.

On peut s'attendre à de plus grands événements encore en Afrique où les marchands allemands se sont glissés entre les Anglais et les Français. Le protectorat allemand est déjà proclamé sur Loma, Bageïda, et Petit-Popo, puis sur Bimbia, Kameroun, Malimba et Datanga et sur la côte entière qui s'étend, de la baie d'Angra pequena au Nord, jusqu'au cap Frio, et au Sud jusqu'à l'embouchure du fleuve Orange. A l'heure qu'il est on discute sur les pays situés le long du Congo, découverts il y a quelques années par M. Stanley.

M. Stanley a fondé la première station, *Vivi*, près de la grande chute du Congo en 1877, puis à 118 kilomètres plus loin, en amont il a fondé *Isandjila*, et enfin, près de la cascade de Ntembe Matiou, il a organisé la troisième station. Là, où le Congo s'élargit et forme le bassin de Stanley-Pool, le voyageur français, Savorgnan de Brazza ayant devancé Stanley, a fondé la station de *Brazzaville*, alors Stanley lui a opposé de l'autre côté, la station de *Léopoldville*; puis continuant à remonter le fleuve, il a organisé les stations de *Loutété*, *Bolobo* et *Ikéngo*; cette dernière est éloignée de Léopoldville de 460 kilomètres et est située au confluent de l'Ikémba et du Congo. Il a exploré le pays qui s'étend entre le Congo et le Kouitou et a établi dans le même pays les stations de *Frankville*, *Stanley-Niadi* et *Stephanville*, et de même sur le Kouitou les stations de *Nkoula*, *Mezou*, *Manioko* et *Boulamougou*. Les fondations de cette sorte faites par M. Stanley sont donc au nombre de 14, desquelles on peut dire qu'elles ont pris racine.

Pendant que ces événements se passaient aux environs du Congo, les Français, en Afrique, ont occupé et pacifié la Tunisie, les Anglais ont bombardé Alexandrie, poussé l'Égypte vers l'abîme de la décadence, tandis qu'au Soudan le mahdi, le nouveau prophète des Arabes, met en danger les travaux de cinquante ans de civilisation.

Le gouvernement anglais ne semble pas avoir la force de rétablir l'ordre en Égypte, ni de pacifier le Soudan égyptien; encore moins a-t-il eu le pouvoir d'arrêter l'action des diplomates réunis à Berlin, dans le but de régler les affaires qui concernent le Congo.

Cette conférence n'a pas encore terminé ses travaux, mais les puissances ont déjà reconnu la souveraineté de la Société internationale du Congo sur ses possessions dans ces mêmes contrées.

(Après cette introduction le rapporteur énumère et apprécie les progrès de la science géographique dans les diverses parties du monde. Il fait mention avant tout, à l'égard de l'**Afrique**, des voyages : de *Foucauld* dans le Maroc et dans l'Algérie, du comte *Buonfanti* de Tripoli jusqu'au golfe de Guinée, de *Rogozinski* dans la montagne de Kameroun et sur les côtes du golfe de Guinée, de *Kirby* dans l'Achanti, de *R. E. Flegel* dans les pays sur le Nigir et ses affluents, de l'expédition de *A. G. Krause* ; puis il fait connaître les explorations de *George Schweinfurth*, de *Guillaume Junker*, la mort de *Schuerer*, les travaux d'*Abarques de Sostén*, réfutés et réduits à leur valeur par *M. A. Stecker*, le déplorable sort de *Bianchi*, les projets de l'expédition autrichienne dirigée par *MM. Hardegger* et *Ph. Paulitschke*, le voyage de *J. Manges* ; les explorations des montagnes Kilimandjâro et Kênia d'une part par *Johnston* et puis par l'expédition allemande, sous le commandement du *Dr. G. A. Fischer*, et d'autre part par le géologue *J. Thomson*. Ensuite viennent les visiteurs des grands lacs et de leurs environs : le lieutenant *Giraud*, le lieutenant *Becker*, le consul *O'Neill*, *H. Drummond*, les missionnaires *Price* et *Baxter*. De la nouvelle expédition de *Serpa Pinto*, comme du voyage de *Em. Holub*, les nouvelles manquent encore. Sont mentionnés également les voyageurs *Brito Capello* et *R. Ivens*, l'ingénieur *D. Veth*, le major *Carvalho*, *Wissman* et *Pogge*, les expéditions allemandes dirigées l'une par *M. Buchner* et l'autre par le lieutenant *Schulze*. Sont rapportés enfin l'activité de l'« Association Internationale du Haut Congo », le livre de *H. H. Jonston* décrivant les pays du Congo, les récents voyages de *Stanley*, la nouvelle expédition de *Savorgnan de Brazza*, les voyages du *Dr. J. Chavanne* et du *Dr. Zintgraf*, et les études du lieutenant *Mizon* sur l'Ogoué et ses affluents.

Relativement à l'**Asie** le rapporteur esquisse le voyage de *M. Déchy*, notre compatriote et membre zélé du comité de la Société hongroise de géographie, les explorations géologiques du *prof. Hull*, les études géologiques de *Ch. Paul* et de *L. Griesbach*, les voyages des français *Ch. Huber* et *J. Euting*, les ascensions de *W. W. Graham* dans l'Himalaya, les voyages des russes *Poutyata*, *Ivanov* et *Benderski*, le voyage du *Dr. P. Néis*, de *H. Hallet*, du *G^{ral} Przewalsky*, de *Potanin*, de *Regel*, de *H. Moser*, l'expédition du mar-

chand A. *Dalgleish*, et enfin le voyage de K. D. *Nossilov* explorateur du Sosva, affluent de l'Obi.

En **Amérique** les voyages et les découvertes n'ont pas fait défaut non plus. Le rapporteur rappelle en première ligne l'expédition canadienne sous le commandement du lieutenant *Gordon*, puis il signale le voyage de *Schwatka* sur la presqu'île Alaska, les explorations ethnographiques et anthropologiques du Dr. *Kate* parmi les Indiens des États Unis; les voyages dans l'Amérique du Sud du Dr. Ch. *von den Steinen*, de R. *Payer*, du Dr. G. *Steinmann*, de A. *Thouar* et de P. *Güssfeldt*.

Dans les diverses parties de l'**Australie**, des explorations ont été faites par J. *Forrest*, E. *Favence*, O'*Donnel*, D. *Lindsay*, *Winnecke*, E. G. *Morrison*, Rob. *Drew* et le missionnaire *Macfarlane*.

Entre les *expéditions arctiques* sont mentionnées: celles de » *Willem Barents*«, du Dr. *Grinevezki*, du Dr. *Bunge*, de Th. *Thoroddsen*, du capitaine H. P. *Dawson*, du lieutenant *Hammer*, de *Holme* et enfin l'expédition de *Greely*.)

On voit partout que les héros de la science ne se laissent décourager ni par les plus grandes sacrifices, ni par les dangers; les lacunes laissées de temps en temps dans la série des explorateurs se remplissent bientôt par d'autres scrutateurs. Les terrains absolument inconnus sur notre globe se diminuent d'année en année, et il ne reste plus guère de découvertes importantes à faire. La chose principale est devenue partout l'exploration détaillée; les généralités ne nous contentent plus. Même aux régions arctiques, on a érigé des stations d'observation qui permettent de se livrer à des observations permanentes et continuelles. Les données s'augmentent d'année en année, de mois en mois, et la collection des connaissances géographiques s'enrichit constamment. La matière recueillie est déjà tellement étendue, que l'intelligence humaine est à peine capable de l'élaborer et d'en dresser le système. Le rapide développement des moyens de communication a établi une étroite connexion entre les parties du monde, les pays et les peuples les plus éloignés les uns des autres. La science s'efforce de satisfaire aux exigences de la vie pratique. Jadis les pays et les peuples divers vivant isolés, la science avait en quelque sorte également un développement isolé. La géographie, pour pouvoir déterminer les sites des lieux, a couvert le globe d'un réseau de lignes. Relativement à la latitude, c'est la nature elle-même qui a donné la ligne de départ: l'équateur; mais à l'égard de la longitude, il n'y a point de ligne natu-

relle; on peut prendre, au point de vue théorique, une ligne quelconque pour premier degré. La science et la pratique ont fait, en effet, leur départ de lignes diverses dans le calcul des degrés de la longitude. De nos jours cependant la nécessité de la fixation d'un méridien unique et d'une heure générale s'est fait sentir autant du côté de la science, que du côté de la pratique. Au mois d'Octobre, en 1883, la Commission permanente de mesurage des degrés d'Europe, et les représentants internationaux des gouvernements se sont réunis en conférence à Rome et ont arrêté que ce sera dorénavant le méridien de l'Observatoire de Greenwich près de Londres dont on se servira, et que les degrés de longitude seront calculés de là vers l'Est jusqu'à 360 degrés.

Les délégués des gouvernements ont tenu de nouveau une conférence, l'année passée, du 1 au 22 octobre, à Washington, et se sont prononcés pour les décisions de Rome, mais non pas avec unanimité; ils ont proposé que le premier méridien soit le méridien de Greenwich et que l'heure universelle soit calculée du même méridien en commençant le jour à minuit du temps moyen de Greenwich et en prenant les heures de 1 à 24.

Le méridien universel a été approuvé aussi par le Congrès général des géographes allemands, tenu à Munich du 17 au 19 avril, en 1884. Les gouvernements, autant que je sache, n'ont pas encore prononcé une décision définitive; il n'est donc point certain encore, que le méridien de Greenwich soit généralement accepté, aussi bien pour le calcul des degrés de longitude, que pour l'heure universelle. Sur nos cartes, comme sur celles de l'Allemagne, éditées jusqu'ici, c'est le méridien de Ferro qui est pris pour le premier; le méridien de Greenwich s'en trouve à une distance de $17^{\circ} 39' 51''$ et celui de Paris est éloigné de ce dernier de $2^{\circ} 20' 9''$ vers l'Est. Budapest (respectivement le méridien du Mt. Szent-Gellért) est éloigné de Ferro d'une distance de $36^{\circ} 42' 15''$, et conséquemment de Greenwich de $19^{\circ} 2' 24''$ vers l'Est; le temps de Budapest devance donc celui de Greenwich de 1 heure $16' 8''$.

Il semble que le méridien qui passe par le détroit de Bering correspondrait le mieux aux exigences de la vie, comme à celles de la science. Celui-ci est éloigné de Greenwich de 191 degrés vers l'Est et s'il était pris pour le premier, on devrait calculer de là jusqu'au 360ième degré. Il serait plus avantageux aussi pour l'heure universelle de prendre pour point de départ l'heure de minuit du même détroit, et, tout en suivant la marche apparente du Soleil, de

en calculer d'après cela les heures du jours, comme aussi les jours de la semaine. Les navigateurs commencent actuellement le calcul du jour au 180ième degré vers l'Est de Greenwich, bien que celui des habitants de ces contrées en diffère entièrement.

La matière géographique s'augmente de plus en plus en proportion du grand nombre des explorateurs et de l'extrême perfection des instruments d'observation; par conséquent l'arrangement et l'élaboration scientifique en devient de plus en plus difficile. A cela vient encore s'ajouter que les limites de la science géographique ne sont pas faciles à fixer d'une manière exacte. Le cercle et l'étendue de la plupart des sciences oscille selon les opinions individuelles qui sont bien soumises aux modifications des temps; c'est le cas tout particulièrement dans la science géographique, qui entretient tant de rapports avec nombre d'autres sciences et se trouve obligée d'enregistrer les résultats de tant d'autres sciences. C'est surtout en Allemagne qu'on entend de vives disputes sur la définition de l'idée, le contenu et le système de la science géographique. Il y a des personnes qui ne regardent la géographie que comme une science auxiliaire de l'histoire, d'autres, au contraire, veulent la compter entre les sciences naturelles. Chacune de ces opinions est exclusive et incorrecte. La science géographique occupe une position centrale, elle se rattache par beaucoup de filons aux autres branches de la science d'où elle puise et qu'elle féconde à son tour. Elle a une influence intermédiaire sur les sciences historiques et naturelles et cette influence est, ainsi que M. de Richthofen dit, une des plus bienfaisante surtout à notre époque où les directions des efforts intellectuels des esprits divergent tellement. La méthode exacte des sciences naturelles peut bien porter l'homme à dédaigner la direction idéale, qui caractérise les sciences historiques. »Ces deux directions des recherches scientifiques ne sont rattachées entre elles par aucune autre science autant que par la géographie. Plus le côté matériel de la géographie, inauguré par Humboldt, se réalise dans ce temps, plus est resplendissant le mérite de Ritter, qui a éveillé la manière idéale de voir. De la réunion de ces deux directions naît la géographie scientifique de ce temps. Elle s'élève sur des bases idéales et réelles pour arriver de degré en degré jusqu'à l'essai de solution des problèmes les plus hauts.« M. de Richthofen a bien raison lorsqu'il affirme que »celui qui tend à un développement intellectuel universel, étudiera avec profit et avec jouissance les résultats de la géographie scientifique actuelle.«

R A P P O R T

sur les travaux de la Société hongroise de géographie pendant l'année 1884.

(Second article dans le texte hongrois.)

Messieurs, j'ai l'honneur de vous présenter ce rapport, par lequel vous pourrez constater que l'activité de notre Société ne s'est point ralentie durant l'année 1884.

Le Comité s'est réuni six fois. Les principales affaires, soumises à la considération du Comité, ont été l'appréciation des articles de plus d'importance, arrivés à la rédaction de notre Bulletin, l'arrangement des séances de conférence, le contrôle des recettes et des dépenses, enfin la surveillance et la direction des affaires courantes de la Société.

M. le ministre de l'instruction publique ayant engagé notre Société à prendre part à l'exposition nationale de 1885, le Comité a nommé une Commission de trois membres — Em. *Péchy*, Pierre *Heim* et le dr. Rod. *Havass* — qu'elle a chargée des préparatifs nécessaires. Le Comité aura soin de faire exposer, outre les publications de la Société, les travaux géographiques des membres de la Société; tandis que la commission prend sur elle la rédaction d'un catalogue bibliographique des oeuvres et des cartes magyars qui ont paru depuis le commencement de la littérature hongroise de géographie.

Le Comité a fait des démarches pour obtenir une subvention annuelle de la part de l'Académie scientifique, et nous avons tout droit d'espérer qu'elle nous accordera son appui non seulement moralement, mais encore matériellement.

L'année passée, le Comité a fait paraître, sous sa surveillance deux nouveaux volumes de la *Bibliothèque des Voyages*, notamment: le troisième voyage du G^{al} russe, M. N. Przevalsky, sous le titre: »*De Zâyzâne à travers Khami au Thibet et aux sources du Fleuve Jaune*« traduit de l'original par Lad. *Csopey*; le voyage de Lady Brassey sous le titre: »*Voyage au bord du »Rayon de Soleil*« traduit par le Dr. Jean *Öreg*. La Société »Franklin« s'est acquis un nouveau mérite, en éditant ces volumes, mais malheureusement le public ne s'est pas suffisamment intéressé à cette utile entreprise qui, pour le moment, se trouve arrêtée.

Les séances de lecture ont été fréquentées non seulement par les membres, mais encore par un public assez nombreux. Six séances de conférence ont été tenues dans l'ordre suivant: le 14. févr.

Louis *Lóczy*, membre du Comité, a fait une conférence sous le titre : » *Esquisses de l'ethnographie des Chinois* « ; — le 20 mars Etienne *Hanusz*, membre fondateur, a parlé sur » *Les glaciers des Alpes et leur influence sur la Hongrie* « ; — le 9 mai Jean *Hunfalvy*, président de la Société, a fait une conférence sur *Le troisième voyage de M. N. Przewalsky*, et en second lieu I. *Lóczy* a fait connaître *Les voyages les plus récents dans l'Asie centrale* ; — le 23 Octobre Aladár *György* a tenu une conférence sur *Les colonisations allemandes en Afrique*, et Ant. *Berecz* a rendu compte de *l'expédition arctique de Greely* ; — le 27 novemb. Arm. *Vámbéry*, vice-président de la Société, a fait connaître *le voyage de H. Moser dans l'Asie centrale* ; — le 11 décembre enfin M. *Déchy*, membre du comité, a fait une conférence sur *son voyage dans le Caucase*.

Du Bulletin de la Société a paru le volume XII, contenant 20 grands articles, 21 bibliographies et de nombreuses publications variées, ainsi que des rapports sur les diverses Sociétés de géographie. Les articles ont été livrés par Ant. *Berecz*, le dr. V. *Borbás*, Al. *György*, E. *Hanusz*, dr. J. *Hunfalvy*, P. *Király*, L. *Lóczy*, le dr. Al. *Márki*, G. *Requinyi*, Ant. *Talapkovics*, G. *Téglás*, dr. G. *Thirring*, L. *Tömösváry* et dr. A. *Vámbéry*. Le moitié de ces 14 écrivains sont professeurs dans des écoles secondaires. L'*Abrégé* du Bulletin a été rédigé et adapté par P. *Király*, secrétaire de la Société, qui a pris tout le soin possible pour être l'interprète le plus exacte du contenu de notre Bulletin auprès de l'étranger.

Le nombre des membres de la Société a peu augmenté. Nous avons admis 32 nouveaux membres, mais par contre nous avons perdu 25 membres tant par sorties que par décès.

Les recettes montrent une décadence de 7⁰/₀ ce qui a occasionné la restriction de l'étendue du Bulletin.

La statistique des membres de la Société montre les données suivantes ; il y avait à la fin de l'année 1884 : 47 membres honoraires, 22 m. correspondants, 19 m. fondateurs, 4 m. fondateurs et honoraires, 1 m. fondateur et correspondant, 1 m. ordinaire et honoraire, 522 membres ordinaires, soit ensemble 616 membres. La mort nous a enlevé le Dr. Ferd. *Hochstetter* et le baron Ch. *Czörnig* membres honoraires, F. *Szalacsy* membre fondateur, Paul *Bozó*, Emeric *Feszt*, Jean *Pompéry* et George *Rasztovics* membres ordinaires.

C'est avec une reconnaissance particulière que nous devons nommer M. le Dr. Auguste *Tréfort*, ministre de l'instruction publi-

que qui a daigné nous procurer pour l'année 1884 aussi, une subvention de 1000 florins, de la part du Trésor, subvention qui a beaucoup contribué à rendre possible la réalisation de notre principal but, la propagation des connaissances géographiques.

Ant. Berecz,
secrétaire général.

E X P O S É

des recettes et des dépenses en 1884.

La somme des recettes se monte à 3752·06 florins, une rente de 100 flor. et 50 frs; celle des dépenses à 3684·84 fls.

L'état de fortune de la Société monte à la somme totale de 3832·20 fls.

Le budget pour l'année 1885 est fixé péliminairement aux sommes suivantes: recettes 4500 fls, dépenses 4500 fls.

Dr. H. Floch,
trésorier.

Ant. Berecz,
secr. gén.

C O M P T E - R E N D U

relativement à la bibliothèque et à la collection des cartes.

La bibliothèque de la Société s'est augmentée l'année passée de 124 numéros, soit de 14 de plus que l'année précédente. L'augmentation provient de 48 oeuvres originaux, comprenant 53 volumes, 75 journaux spéciaux, dont 41 Bulletins de Sociétés géographiques, 2 Bulletins de Sociétés géologiques, 4 Bulletins de Sociétés des sciences naturelles, 1 Bulletin astronomique, 1 Bulletin de marine, 3 Bulletins de commerce, 15 divers journaux et 7 exemplaires de journaux contenant des publications géographiques.

Les feuilles périodiques nous sont arrivées presque toutes en échange pour notre Bulletin. Ces échanges sont pour nous fort précieux. Ils nous mettent d'abord à même de suivre sur nombre de points de notre globe l'agent le plus noble et le plus sûr du progrès humain, l'activité scientifique, et ils nous fournissent de plus en plus l'occasion de faire connaître, par notre Bulletin, non seulement l'activité de notre Société, mais encore le travail magyare, comme aussi la patrie et la nation magyare. Nous pouvons nommer dans quatre parties du monde 47 villes, dans lesquelles notre Bulletin est en-

voqué régulièrement, et même dans quelques-unes, en plusieurs exemplaires. Il est à espérer que nous réussirons dans peu de temps à entrer en relation aussi avec l'Australie.

La collection des cartes s'est augmentée d'objets de haute valeur, parmi lesquels je dois mentionner surtout les 91 feuilles de la grande carte de notre Monarchie, dressées et exécutées avec une perfection admirable par l'Impérial et Royal Institut militaire de Géographie de Vienne et deux Atlas, reçus de la munificence du gouvernement des États-Unis de l'Amérique du Nord.

Je dois aussi faire une mention particulière des *collections de photographies anthropologiques* que S. A. le prince *Roland Bonaparte* a bien voulu envoyer en cadeau à notre Société.

Outre les personnes qui nous ont fait ces précieux envois nous avons à remercier tout particulièrement encore : le Ministère hongrois de communication, de le gouvernement des États-Unis de l'Amérique du Nord, l'Observatoire impérial du Brésil, les Sociétés de géographie d'Anvers, du grand duché de Bade, de Madrid, de Lisbonne, de Metz, de Munich, du Hanovre et de Greifswald, les Sociétés des sciences naturelles d'Elberfeld et de Siena, la Société hongroise des sciences naturelles, le Bureau de statistique de Budapest, l'impérial et royal Institut militaire de géographie et le Smithsonian Institut de New York, enfin MM. le prince Rolande Bonaparte, le dr. Phil. Paulitseke, G. A. Krause, F. V. Hay, Mello Moraes fils, R. Mallen, A. Anguiano, E. Simpson, Fréd. Hazslinszky, Alex. K. Nagy, Ign. Hátsek, le Dr. Guido Schenzl, Révay frères éditeurs, Alex. Lovassy et le Dr. G. Thirring, auxquels je suis heureux d'exprimer la reconnaissance de notre Société.

Nos collections ont été fréquemment visitées par les membres de notre Société qui en ont emprunté plus de 200 objets ; en outre, un grand nombre de lecteurs ont profité des heures d'entrée officielles à la bibliothèque.

P. Király,
secrétaire et bibliothécaire.

RAPPORT

sur le concours ouvert pour les élèves des écoles supérieures en 1884.

La Société hongroise de géographie, dans le but d'encourager les étudiants des écoles supérieures à une étude plus profonde de la géographie, a mis trois questions n'ont pas trouvé de concurrents ;

la troisième question n'a été étudiée que par un seul jeune homme, qui, quoiqu'il ait été sans rival, s'est appliqué à fournir un travail très-réussi, traitant de *la ville de Kecskemet et de ses environs*, aussi le prix (50 frs en or) lui a-t-il été décerné avec plaisir.

Questions pour le concours de 1885.

1. Description ethnographique des *Koums* (race hongroise habitant sur le cours moyen de la Tisza, de langue et de moeurs hongroises).

2. Description d'une des contrées de la Hongrie, principalement au point de vue topographique.

Le prix fixé pour chacune de ces questions est de 50—50 francs en or.

Actes de la Société.

Assemblée générale de la Société hongroise de géographie du 22 janv. 1885 dans la salle de conférences de l'Académie scientifique.

Sous la présidence de M. le Dr. et professeur Jean Hunfalvy, étaient présents: M. Arm. Vámbéry vice-président, Antoine Berecz, secrétaire gén., P. Király secrétaire, le Comité en nombre complet, des membres ordinaires et un beau public.

M. le président annonce que S. A. le prince héritier, *Rodolphe*, protecteur de la Société a daigné répondre à l'invitation de la Société, par un télégramme dans lequel il exprime son regret de ne pouvoir assister à cette assemblée générale.

M. le secrétaire général donne lecture de ses rapports. (Voir plus haut dans ce numéro).

M. S. Telkes présente le rapport de la commission, chargée de l'examen de l'état du trésor, et propose de donner, au trésorier, décharge satisfaisante de sa bonne gestion. — Accordé.

M. le secrétaire général présente le budget pour 1885. (Voir plus haut.) — Adopté.

M. le secrétaire et bibliothécaire donne lecture de son rapport spécial. (Voir plus haut).

M. le président rappelle à l'assemblée que le mandat du Comité étant expiré, l'assemblée générale a à procéder à une nouvelle élection des 24 membres du nouveau Comité. Pendant qu'une commission rassemble les suffrages, M. Arminius Vámbéry prend le fauteuil de présidence et M. J. Hunfalvy, président, donne lecture de son

rapport sur les travaux relatifs aux sciences géographiques pendant l'année 1884. (Voir le premier article de ce numéro); son rapport a été suivi de vifs applaudissements. Puis M. le secrétaire gén. publie le résultat du concours, ouvre la lettre cachetée renfermant le nom du vainqueur, M. Emeric *Hajagos*, élève de l'école polytechnique, et donne lecture des nouvelles questions de concours pour l'année 1885. Enfin il propose au nom du Comité pour nouveaux membres honoraires MM. le prince *Roland Bonaparte*, le baron *Adolphe Sacken* Feldmaréchal-lieutenant, directeur des Archives militaires à Vienne, et le baron *Joseph Wanka*, Feldmaréchal-lieutenant et directeur de l'impérial et royal Institut militaire de géographie à Vienne; tous les trois ont été élus à l'unanimité.

La commission de suffrage présente son rapport sur le résultat de l'élection du nouveau Comité qui a été constitué des MM suivants: M. *Déchy*, propriétaire, Guil. *Fralenói*, chanoine et secrétaire gén. de l'Académie scientifique, Béla *Ghyczy*, Feldmaréchal-lieutenant, P. *Gönczy*, conseiller ministériel, P. *Heim*, conseiller de section, Louis *Koller*, conseiller ministériel, Louis *Lóczy*, géologue, Fr. *Pesty*, secrétaire de section de l'Académie scientifique, Em. *Péchy*, directeur de l'imprimerie d'État, Dr. A. *Török*, professeur à l'université, M. *Zsilinszky*, député, A. *Bedő*, conseiller ministériel, A. *György*, membre du Bureau statistique d'État, P. *Hunfalvy*, bibliothécaire de l'Académie scientifique, V. *Jelencsik*, général, B. *Majláth*, bibliothécaire du Musée national, Dr. J. *Szabó*, professeur à l'Université, Dr. R. *Havass*, prof. breveté, D. *Laky*, prof. au gymnase, L. *Zobel*, directeur des Postes, Dr. A. *Ballagi*, prof. à l'Université, comte G. *Andrássy*, député, J. *Berényi*, inspecteur gén., H. *Lévay*, président de la banque gén. d'assurances.

Séance du Comité, du 30 janvier 1885, sous la présidence de M. Jean Hunfalvy.

Sont présents les deux secrétaires, le trésorier et les membres dernièrement élus pour former le Comité.

M. le président adresse au nouveau Comité, en termes chaleureux, un discours de félicitation, dans lequel il exprime l'espoir que les nouveaux membres apporteront dans l'exercice de leurs fonctions l'activité zélée et si pleinement couronnée de succès de leurs prédécesseurs, et déclare le Comité constitué. — Le secrétaire général donne lecture des procès-verbaux des deux dernières séances, lesquels sont approuvés. — M. Béla *Ghyczy* feld-maréchal-lieutenant, pré-

sente les copies de la série complète des huit vieilles cartes de la Hongrie, gardées à présent dans les Archives militaires impériales et royales à Vienne; ces copies ont été exécutées par l'ordre de M. le directeur des Archives et envoyées au rapporteur pour être remises à notre Société. Le Comité accepte ce document pour lequel il exprime ses remerciements à M. le directeur des Archives militaires. — Le secrétaire général présente la lettre de M. le baron *Sacken*, feld-maréchal-lieutenant, qui remercie la Société de l'avoir élu membre honoraire, et promet de servir de son mieux les intérêts de la Société. Applaudissements. — Le secrétaire général présente la lettre de la *Société de géographie commerciale d'Aarau* invitant notre Société à un échange de bulletins. Unanimement accepté et M. le secrétaire général est chargé de faire les démarches nécessaires à ce sujet. — Le secrétaire général présente la lettre de M. le directeur du Bureau statistique d'État demandant des données de notre bibliothèque, à un questionnaire joint à la lettre. M. le secrétaire et bibliothécaire est chargé d'y donner une réponse satisfaisante le plutôt possible. — Le secrétaire général propose un projet concernant les séances de conférences pour le reste de cette saison. Accepté. — M. Aladár *György*, membre du Comité, après avoir fait observer que la fondation d'un *Musée oriental* est pour la Hongrie d'une importance économique et à la fois scientifique; que le gouvernement lui-même montre qu'il y tient, en érigeant un *Pavillon oriental* à l'exposition nationale qui aura lieu à Budapest, l'été prochain, fait la proposition: que la Société hongroise de géographie prenne part à cette initiative et surtout fasse des démarches pour que l'intérêt de la science géographique y soit pris également en considération. Le Comité accepte la proposition et charge une commission, composée de MM. Arminius *Vámbéry*, Aladár *György*, Maurice *Déchy* et Louis *Lóczy*, de la discussion de la question et de l'élaboration d'un mémoire qui sera adressé au Ministère de l'économie nationale, à ce sujet. — M. le président présente une proposition conçue par M. Louis *Tömösváry*, membre ordinaire de la Société, tendant à inviter la Société à faire des études spéciales dans diverses parties du pays pour établir, par des nombreuses mesures anthropologiques, les caractères du vrai type magyar. Le Comité trouve cette proposition une des plus importantes et décide de prime abord de remettre le mémoire à M. Aurèle *Török*, professeur d'anthropologie à l'université et membre du Comité, pour qu'il étudie et, s'il le faut, pour qu'il le complète. En même temps il a été déclaré que le Comité

trouve nécessaire s'occuper très-sérieusement de cette question et de faire tout son possible, en cette matière, auprès de l'Académie scientifique et du gouvernement. — M. le secrétaire général expose que les nouveaux plans d'étude des écoles secondaires tendant à réduire considérablement tant la somme de matière que le temps des études géographiques, peuvent orter une grave atteinte à cette science et il propose de nommer une commission spéciale chargée de la revision de ces plans et de trouver des moyens propres à prévenir ces inconvenients. Le Comité y consent et nomme, en cette matière, une commission, composée des MM. Jean *Hunfalvy*, Antoine *Berecz* et Daniel *Laky*, laquelle aura le droit de se compléter, en cas de nécessité, au moyen d'hommes spéciaux, même pris en dehors du Comité. — Relativement aux oeuvres et aux objets d'étude auxiliaires pour l'enseignement géographique il a été arrêté que le Bulletin de la Société s'occupera encore plus souvent des publications bibliographiques, et aura soin d'enregistrer la série la plus complète possible des oeuvres de ce genre qui méritent plus particulièrement d'être recommandées. — M. le secrétaire général propose, au nom du Bureau, pour membres correspondants MM. Dr. Charles *Keleti*, conseiller ministériel et directeur du Bureau statistique de la Hongrie, Maximilien *Hantken*, professeur à l'université de Budapest, Dr. Guido *Schenzl*, directeur de l'Observatoire de Budapest, Jean *Xántus*, gardien Musée de Budapest, puis MM. D. P. A. *Conil*, secrétaire de l'Académie scientifique nationale à Cordoba (République Argentin), Dr. *Cruls*, directeur de l'Observatoire impérial à Rio-de-Janeiro, Dr. Oscar *Doering*, directeur de l'Académie scientifique nationale à Córdoba (Argentin), Dr. I. J. *Egli*, professeur à l'Université de Zurich, J. Walter *Hoffmann*, secrétaire général de la Société anthropologique à Washington, J. W. *Fowel*, vice-président de la Société anthropologique à Washington, et M. *Weehler*, lieutenant ingénieur dans l'état-major des États-Unis d'Amérique du Nord. Admis à l'unanimité.

ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par *PAUL KIRÁLY* secrétaire de la Société.

XIII. Année.

Budapest, 1885.

3. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles insérés dans son Bulletin.

Voyage dans le Caucase (1884.)

Extrait d'une relation lue à la Société hongroise de géographie le 11 dec. 1884
par *Maurice de Déchy*.

C'est dans un des jours du mois de juillet dernier que j'ai aperçu pour la première fois le Caucase, en longeant le pied nord de la grande chaîne de montagnes, pour atteindre la ville de Vladicavcase.

Le Grand-Caucase s'allonge de la presqu'île d'Apcheron jusqu'au golfe de la mer d'Azof, en une chaîne d'une longueur de 150 milles sur une largeur moyenne de 25 milles, dans la direction du S.—E au N.—O.; au S., partant du plateau arménien, la chaîne se perd au Nord dans la plaine de Mantisse, voisine des steppes russes; elle regarde deux mers et sépare deux parties du monde.

C'est le milieu de la puissante chaîne que j'ai vu d'abord: cette partie qui en est la plus haute et la plus énormément développée. Celle-ci se dresse de la plaine et s'appuie sur des prolongements latéraux courts et ardens, entre lesquels les étroites vallées s'ouvrent en sillons et forment les lits des rivières Ardon, Ouroukh, Tcherek, Ourban, Tcheguem et Baksan, affluents du Terek. Ces vallées forment des rectangles avec l'axe principal de la montagne, et ce n'est qu'en m'approchant de la montagne elle-même que j'ai traversé un plateau étagé qui montre une formation de vallées longitudinales sur la pente orientale de l'Elbrouz.

Aux deux extrémités de cette partie moyenne du Caucase s'élèvent les massifs des cimes Elbrouz et Kazbek se ramifiant de l'arête principale: le dernier au S.—E., célèbre si souvent dans des légendes, a une hauteur de 16,546 p., et au N.—E. le premier, qui est le plus haut pic du Caucase, a une hauteur de 18,526 p. Entre ces deux cimes s'élèvent sur l'immense ligne de montagnes, dominant des groupes séparés, les sommets du Kostantaou (17,096 p.), du Dychtaou (16,925 p.) et de l'Adaï-Khokh (15,244 p.).

C'était de grand matin. Les premiers rayons de l'aurore enflammaient la large taille de l'Elbrouz couvert de neige et se dressant majestueusement jusqu' aux nues. Le bas et les pentes de la chaîne de montagnes étaient voilés par un brouillard épais, qui en se dissipant lentement, laissait voir, de plus en plus, la gracieuse architecture de la montagne; dans les dépressions de l'arête s'étendent des glaciers au-dessus desquels resplendissent des cimes couvertes d'une neige éblouissante.

Je pus jeter un coup d'oeil sur tout le terrain du voyage que j'allais entreprendre. Je voulais visiter surtout les parties les moins connues et les moins accessibles de la montagne, les parties où le caractère de haute montagne s'est le mieux développé, et dans ce but il se présentait une voie qui mène du Kazbek à l'Elbrouz en passant le plus près possible de l'arête principale. J'avais à m'avancer vers le N.—O. à travers les vallées transversales de l'arête et les dos des monts qui les séparent les unes des autres. Je voulais ainsi, à travers l'Ossétie et la Balkârie, arriver à la base de l'Elbrouz, avec le dessein de tenter l'ascension de l'Adaï-Khokh, du Kostantaou et de l'Elbrouz lui-même, puis, de la vallée de Baksân, qui s'allonge au pied de l'Elbrouz, d'aller à travers les glaciers de l'arête principale du Caucase rejoindre le côté méridional pour pénétrer dans la libre Suanétie et de là dans le bassin du Rion.

C'est, en effet, la route que je suivis et même heureusement; sur plusieurs points je fis des observations topographiques, des mesurages de hauteurs; j'examinai la construction géologique de la montagne, l'attitude des glaciers et je pris environ 300 vues photographiques — les premières — des hauteurs et des glaciers du Caucase central.

Deux guides suisses m'accompagnaient: Alex. Burgener originaire de la vallée de Viège, l'un des guides les plus célèbres et les plus hardis, qui avait été le compagnon du Dr. Güssfeldt dans les Cordillères d'Amérique, et l'autre J. P. Ruppen, jeune homme également originaire du Valais.

C'est Vladicavcase que j'avais choisi pour être mon point de départ pour les montagnes; et c'est aussi là que je fis mes préparatifs de voyage.* Vladicavcase (en russe: La Clef du Caucase, ou,

* Je dois, avant tout, pour le soutien bienveillant qu'ils ont daigné m'accorder, exprimer ma reconnaissance: au Ministère impérial et royal des affaires étrangères de notre Monarchie, à S. E. l'Ambassadeur d'Autriche-Hongrie à St. Petersburg, à M. le chevalier Princig, consul gén. austro-hongrois à Odessa, au

comme les Ossètes la nomment : Terek-kala = Bourg du Terek) est une ville sur le Terek, dans un site pittoresque.

Après avoir quitté Vladicavcase je traversai la plaine qui longe la montagne pour m'avancer dans la vallée d'Ardon. Peu à peu la flore et la faune de la plaine disparurent et nous nous trouvâmes au milieu du monde alpin. Le second jour, nous arrivâmes dans la partie supérieure de la vallée d'Ardon. A l'Ouest s'ouvre une vallée latérale, la *Ceia* (Tzeyya), ayant pour fond un puissant glacier. C'était dans cette direction que nous voulions nous approcher de la cime Adaï-Khokh.

Le lendemain nous continuâmes notre marche dans la vallée de Ceia. Nous y fîmes notre première halte, au milieu d'une forêt de pins près d'une cabane dont les parois étaient ornées avec des cornes et des crânes de chèvres sauvages (*Aegoceros Pallasii*). C'est là que les Ossètes, l'un des peuples les plus intéressants du Caucase, appartenant aux races iraniennes, font leurs prières et leurs offrandes. Ils sont Chrétiens, mais leur religion contient bien des éléments païens et même mahométans. Les Ossètes habitent les deux côtés de la montagne.

Vers le soir nous arrivâmes au fond de la vallée, à l'extrémité inférieure du glacier, où nous nous reposâmes à une hauteur de 6522 pieds, résultant de mes observations barométriques. Le lendemain nous continuâmes notre route en marchant sur des rochers nus, à la droite du glacier qui se développait devant nous dans une étendue assez considérable et qui, interrompant sa marche lente et tranquille, s'arrête à une grande hauteur, d'où il se précipite par morceaux en forme d'aiguilles et de colonnes brisées. Le phénomène de glacier présente dans le Caucase en général un plus grand développement que sur les Alpes, mais on n'y trouve guère autant de glaciers de premier ordre et aussi longs que dans les Alpes. C'est dans la nature du climat et dans la conformation du sol que l'on doit chercher les causes pour lesquelles les glaciers se terminent à une plus grande hauteur sur le Caucase que sur les Alpes. Cependant le Caucase ayant une plus grande élévation il est naturel qu'il soit plus favorable à la formation des glaciers. En outre, dans les plus hautes régions le sol est plus gouvernement impérial russe, particulièrement à M. le duc Donkudow Khorssakow, gouverneur gén. de la Caucasic, à M. le Gal de Yourkovsky, gouverneur de la Cis-Caucasie, à M. le Gal Stebnitzky, chef d'état-major de Caucasic, à M. Delbischeff, archéologue à Vladicavcase, à M. Gabr. Chatissian, l'explorateur du glacier Devdorak, ainsi qu' à tous les messieurs qui dans le cercle de leur pouvoir officiel, ont bien voulu témoigner tant d'intérêt au succès de mon expédition et m'ont aidé à surmonter les difficultés de mon entreprise.

escarpé et les vallées plus étroites, d'où il résulte que le glacier n'en descend pas dans un cours uniforme, mais en ruptures fantastiques, ce qui prête à ces glaciers une beauté sauvage, et les rend moins accessibles.

La longueur du *glacier de Ceia* est très-considérable. Ce n'est qu'après une ascension de trois heures sur les rochers qui le bordent que nous entrâmes sur la glace. Bientôt nous arrivâmes à sa première rupture où une lutte de plusieurs heures nous attendait. Le déchirement de ce glacier dépasse tout ce que nous avons vu dans les Alpes. Après un travail continu, nous réussîmes enfin à atteindre, vers les six heures du soir, un promontoire rocheux, qui s'avance dans le glacier, et où nous passâmes la nuit à une hauteur de 10,435 pieds d'après mes mesures hypsmétriques. Le temps était nuageux et le thermomètre marquait 6 degrés C. au-dessus de zéro. Pendant la nuit il tomba de la grêle, un orage épouvantable éclata et le thermomètre descendit jusqu' à 2 C°.

L'*Adaï-Khokh* a deux pics dont le plus éloigné est une aiguille de glace aiguë et semble le plus haut. Nous avançâmes péniblement sur l'arête aiguë de la montagne et il nous fallut de longues heures pour atteindre, à midi, le premier pic. Nous ne nous y arrêtâmes que quelques minutes et nous reprîmes notre ascension. Les difficultés et les obstacles dépassaient notre attente. M. *Freshfield*, secrétaire honoraire de la Société géographique de Londres, ce voyageur éminent qui, en 1868, a fait, le premier, l'ascension de l'Elbrouz et du Kazbek, a aussi examiné l'*Adaï-Khokh* et voici en quels termes il en parle dans son » *Travels through the Caucasus* « : » Le premier et le plus saillant pic se dévoila à nos yeux dans la même direction où la carte, à l'échelle de 5 verstes signale l'*Adaï-Khokh*. Trois longues arêtes, consistant de glace et de rochers, se rencontrent à un point qui présente une des formations de mont les plus frappantes que j'ai jamais vues. Les arêtes du côté gauche et du N.-O. sont rocheuses, et, regardées par la longue-vue, offrent un aspect horrible; quelques-uns des rochers semblent comme suspendus, les côtés sont tellement recouverts de glace que, si on ne doit pas les déclarer absolument ingravissables, mot qu'on devrait peut-être supprimer de nos jours dans le vocabulaire des grimpeurs, ils l'étaient en réalité pour notre troupe. L'arête droite du pic oriental est excessivement aiguë et ses pentes sont si escarpées qu'elles peuvent terrifier tous ceux à qui il viendrait à l'idée de la gravir«. Et pourtant nous avons gravi, nous les premiers, le 24 juillet à une heure et demie de l'après-

midi, le pic de l'Adai-Khokh d'une hauteur de 15,244 pieds. Le temps n'était pas favorable pour la vue; nous ne voyions que, vers l'Est les cimes resplendissantes de neige du groupe du Kasbek, et vers le Sud les vallées verdoyantes baignées par les rayons du Soleil à une profondeur effrayante; des autres côtés tout était nuageux, sombre et sévère.

Nous passâmes quinze minutes sur la cime, dont les roches consistent en gneiss granitique. La descente fut encore plus difficile que ne l'avait été la montée. En arrivant au rocher où nous avions passé la nuit, nous trouvâmes toutes nos provisions mouillées et gâtées. Après une deuxième nuit qui fut horrible nous quittâmes ce déplaisant séjour. Mais la route que nous avons suivie pour faire notre ascension n'était plus praticable. L'orage et la grêle de la nuit avaient détérioré les ponts de neiges, par lesquels nous avons traversé les seracs la veille, et notre position devenait extrêmement critique. Un de mes guides, Burgener, découvrit enfin une direction par laquelle, avec un immense détour, il est vrai, nous regagnâmes le glacier au dessous de la chute supérieure de la glace. En passant par le glacier j'eus l'occasion d'admirer le phénomène de la neige rouge qui s'offrit à moi dans une étendue incomparable à tout ce que l'on peut en voir dans les Alpes européennes. Le soir nous avons rejoint nos tentes au pied du glacier et le lendemain nous retournâmes dans la vallée d'Ardon. Ainsi se termina ma première ascension dans le Caucase, après avoir atteint l'un des buts principaux de mon plan.

De là nous poursuivîmes notre route en nous dirigeant vers les groupes de la Balkarie et du Kostantaou. C'est du col Stulivcek (10,500'), d'où l'on a une des vues les plus grandioses, que nous aperçûmes le Kostantaou et le Dykhtaou. Le Kostantaou y domine avec sa cime de 17,096', la seconde hauteur du Caucase, laquelle par la hardiesse de sa formation l'emporte de beaucoup sur la principale hauteur, l'Elbrouz, de lourde et large conformation.

Du village de Koundim, habité par une peuplade mahométane, je fis une excursion dans la vallée du fleuve Tcherek, pour y prendre les vues photographiques des défilés rocheux si caractéristiques pour le Caucase. De la branche orientale de la vallée du Tcherek nous visitâmes les glaciers (en langue tartare: *tchiran*) d'Urban ou de *Bezinqui* et celui de *Mishirgui*; ce dernier, qui s'étend dans une vallée latérale formant un rectangle avec la partie inférieure du glacier d'Urban, ne se trouve pas sur les cartes. Nous nous avançâmes sur le glacier

de Mishirgui jusqu' aux limites supérieures du bassin de névé en étudiant les phénomènes de ce glacier, visité pas nous pour la première fois.

Le mauvais temps nous empêcha de réaliser mon autre projet : l'ascension de ce côté du Kostantaou. Je me décidai donc à continuer mon chemin vers la vallée du *Baksan*, qui longe la base de l'Elbrouz, souvent assaillis par une pluie battante.

Il sera peut-être à propos de raconter ici quelques traits caractéristiques de la manière dont il faut s'y prendre pour faire un voyage dans le Caucase.

En arrivant dans une commune quelconque, on doit présenter ses papiers au *starsina* (sorte de maire) qui après de longs pourparlers offre au voyageur pour résidence la soi-disant chancellerie, ou une cabane quelconque inhabitée. Nous ne nous arrêtons pour la nuit que très-rarement dans les villages, n'ayant aucun goût pour les cabanes sombres et incroyablement malpropres. J'avais toujours beaucoup de peine à me procurer des provisions, des chevaux et des porteurs de malle, et si j'en étais enfin pourvu, les porteurs et les palefreniers, soit à dessein ou par suite de malentendu, trouvaient toujours mille raisons pour retarder mon départ.

Tout était changé en arrivant parmi les Tartares mahométans, race hospitalière, bien que le manque de denrées et la perte de temps ait souvent rendu illusoire leur noble hospitalité. Les principales denrées étaient le mouton et quelquefois aussi le poulet. Les boissons alcooliques y manquaient absolument ; le lait et le beurre étaient également des raretés. Ce n'est que chez les habitants mahométans que l'on peut trouver l'*airam*, le *kefir* et du lait caillé, boissons nutritives et rafraîchissantes qui remplacent les spiritueux, en Ossétie, en Digorie et en Suanétie.

Dans chaque village on est inévitablement l'objet d'une curiosité extrême. Lorsque nous faisons un bivouac en plein air, nous dressons nos tentes et nous préparons notre repas qui se composait ordinairement d'une soupe, de rôti et de thé. Durant les deux mois de notre expédition nous passâmes *trente nuits en plein air*.

Le 11 août nous arrivâmes dans la vallée du Baksan, richement boisée dans ses parties supérieures. Sur la rive gauche du Baksan s'élèvent les chaumières en bois du village d'*Ourousbieh* où l'on nous accueillit d'une manière très affable. L'un des membres de la famille du chef, *M. Hamzat Ourousbiev*, avait déjà rejoint ma partie à Bezingui. Partout, du reste, les mahométans Tartares offrent à l'étranger, une véri-

table hospitalité. Là, dans ces vallées on les voit jouir d'un bien-être assez remarquable; ils cultivent chaque pas du sol de leur territoire; l'élevage du bétail y est également florissant. Il n'y a pas de pauvres; chacun protège les indigents; la maison et la table du Tartare sont ouvertes à tout le monde. Jamais ils ne voulurent consentir à accepter de l'argent en paiement de leurs services; je ne pouvais les récompenser qu'en leur faisant cadeau de quelque objet que j'avais apporté avec moi. Mais, que de temps je perdis à cause des politesses sans fin dont ils accompagnent cette hospitalité! politesses qui augmentaient encore lorsqu'on apprenait que je suis Magyar. Aussi, fus-je profondément touché quand, le soir de mon arrivée à Ourousbich, si loin de ma patrie, dans un pays et chez un peuple semblant également si étrangers, *j'entendis, de la bouche de l'aîné des Ourousbiev, première famille princière de ce pays, M. Ismael Ourousbiev qu'il se regarde comme étant d'origine magyare.* D'après les traditions de la famille, deux frères seraient venus jadis de la Hongrie, s'établir dans ce pays: *Badilat* et *Bassiat*; et la famille d'Ourousbiev descendrait du dernier.

Le 13 août, je quittai Ourousbich, situé à une hauteur de 5136'. Plusieurs membres de la famille d'Ourousbiev m'accompagnèrent avec leurs domestiques et nombre de chasseurs, tous à cheval, avec le dessein d'organiser une chasse dans les environs de l'Elbrouz.

La vallée supérieure du Baksan abonde en beautés naturelles; les vallées latérales nous laissaient voir une foule de paysages magnifiques, que les glaciers rendaient encore plus pittoresques.

La plus belle de ces vallées latérales est l'*Adoulsou*. On y voit des glaciers serpentant entre des monts de la formation la plus hardie. La vallée elle-même devient de pas en pas plus étroite, plus haute et plus rude. La voie longe, tantôt d'un côté, tantôt de l'autre le ruisseau qui parcourt la vallée. Des ponts suspendus conduisent assez souvent d'une rive à l'autre. La contrée était couverte de forêts de sapins dont les buissons touffus obstruaient souvent notre passage. Après avoir passé devant l'embouchure du vallon de Yosingui et devant celle de la vallée qui mène au col de *Nakra* nous arrivâmes à une chaumière, habitée par des bergers, et située dans une hauteur de 6591 pieds, d'après mes observations, près du glacier d'Asau, source du Baksan. Le fond de la vallée est toute boisée, phénomène qui ne se voit plus guère dans les Alpes où les lits des vallées sont entièrement nus.

De cet endroit, l'Elbrouz lui-même était caché à nos yeux et

nous ne pûmes le voir que lorsque nous montâmes la paroi occidentale du glacier, ou la hauteur qui est à droite de la vallée de Baksan. Mais alors nous pouvions admirer la gigantesque montagne, avec ses deux pics, dans toute sa majesté. Son puissant corps est recouvert de neige et de glace, que perce seulement ça et là un rocher sombre et nu. La grandeur de la montagne se révèle, lorsqu' on voit disparaître de plus en plus, à mesure qu'on s'élève, les autres hauteurs qui semblent s'aplatir autour du prodige, dont le pic du N.-O. atteint jusqu' à 18,526 pieds de haut, et l'autre, le pic du Sud à une hauteur de 18,431 pieds. Le col qui les sépare n'a pas moins de 1000 à 1200 p. de haut.

Les premières données positives que nous trouvions sur l'ascension de ce mont gigantesque datent de 1829, époque à laquelle un général russe, du nom d'Emanuel, y conduisit une expédition dans un but scientifique et politique. Plusieurs savants s'y joignirent entre autres le géologue *Kupffer*, le botaniste *Meyer*, *Lenz*, etc. Le chef scientifique de l'expédition, Adolphe Kupffer, en a publié un livre sous le titre de: „*Voyage dans les environs du M. Elbrouz dans le Caucase, entrepris par ordre de Sa Majesté l'Empereur en 1829. Rapport fait à l'Acad. Imp. des Sciences de St. Petersbourg*“, dans lequel Kupffer raconte les détails suivants: La grande hâte avec laquelle nous voulions gagner la cime, avant que le soleil amollît la neige, avait épuisé nos forces de sorte que nous dûmes, pour prendre haleine, nous arrêter presque à chaque pas. A une certaine hauteur, l'air est tellement raréfié que l'haleine est insuffisante pour réparer la perte des forces; le sang est constamment irrité et il produit des inflammations dans les parties les plus tendres. Mes lèvres étaient brûlantes, et mes yeux, bien que, d'après le conseil des montagnards, j'en eusse barbouillé les contours avec de la poudre, souffraient cruellement du reflet éblouissant de la neige. Tous mes sens étaient bouleversés, la tête me tournait et parfois je ressentais des tremblements que je ne pouvais arrêter. La cime de l'Elbrouz présente une série de rochers nus qui, comme autant de degrés, facilitèrent considérablement l'ascension. Mais mes compagnons et moi, nous étions vaincus par la fatigue, de sorte que nous décidâmes à nous reposer une heure ou deux pour rassembler nos forces. Nous étions alors à une hauteur de 14000 p. au-dessus du niveau de la mer.

Pendant ce temps-là la neige s'était tellement amollie qu'elle ne pouvait plus soutenir le poids du corps des voyageurs, et, plus on tarderait à se retirer, plus le danger de tomber dans quelque

abîme deviendrait menaçant. Un des ascensionnistes, Lenz, précédait les autres, et Kupffer crut qu'il avait réussi à atteindre la cime; tandis que lui aussi, ayant observé que la neige qu'il devait traverser était fatalement amollie, fut contraint de renoncer à continuer sa route; il retourna donc sans être parvenu à la cime.

Plus heureux que Lenz fut, d'après les renseignements, un indigène appartenant à la suite de cette même expédition, un nommé Killár, qui sachant mieux profiter du temps froid de la matinée franchit de meilleure heure la limite de la neige éternelle. Quand Lenz arriva au plus haut point possible, ce Tscherkesse était déjà de retour de la cime même. C'est ainsi que Kupffer raconte ces événements. Killár reçut pour ce fait hardi, une récompense de 400 roubles.

Cet article était déjà fait lorsque M. A. Vámbéry a bien voulu appeler mon attention sur un livre, publié à Paris, par notre compatriote Jean Besze, qui y traite d'une ascension de l'Elbrouz. Il me tardait de lire ce livre, bien que je fusse convaincu d'avance qu'il n'y s'agirait que d'un essai quelconque.

Ce livre curieux a pour titre: „*Voyage en Crimée, en Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie Mineure et à Constantinople en 1829 et 1830. Pour servir à l'histoire de Hongrie, par Jean Charles de Besze. A Paris, Delaunay, libraire, au palais royal, 1838*“.

M. Besze partit de Vienne le 20 mai 1829 et après avoir passé Lemberg, Odessa, Cherson et la péninsule de Crimée, il alla à Stavropol et de là à Constantinogorsk (aujourd'hui: Piatigorsk), établissement de bains en Caucase. Par hasard il y arriva à l'époque où l'expédition du Gal Emanuel s'y trouvait, et obtint facilement du chef de l'expédition la permission d'en faire partie. Il marcha, en effet, avec celle-ci jusqu' à l'emplacement du camp dans la vallée de *Malka*, situé à la hauteur de 8000 pieds; mais il ne prit point part à l'ascension, il n'alla que jusqu' à ce qu'il lui fût possible d'aller à cheval. Il se montra „*more patrio*“ c'est-à-dire paré d'un sabre, devant les peuplades montagnardes, dans lesquelles il pensait retrouver des parents des Magyars, et qui, comme j'eus aussi l'occasion de l'apprendre, gardent encore aujourd'hui une tradition de la conscience de leur parenté avec les Magyars. Les observations que M. Besze a faites dans les contrées situées sous l'Elbrouz sont fort intéressantes, et je me félicite de pouvoir nommer ce noble compatriote parmi les voyageurs du Caucase. Dans sa patrie, on l'a peut-être oublié depuis longtemps, mais là bas l'inscription faite par l'ordre du Gal Emanuel, garde fidèlement le nom du voyageur magyar (*vengerski poutiesestve-

nik*) entre les noms des autres participants de l'expédition.* La description de M. Besze est en général d'accord avec celle de M. Kupffer. Il est très-probable qu'aucun voyageur européen n'a jusqu'à ce temps-ci gravi la cime de l'Elbrouz, et il est même difficile d'établir si c'est en effet le tcherkesse Killár qui a été le »Jaques Balmat« de l'Elbrouz. L'ascension des montagnes ne se faisait alors que très-imparfaitement. Le fait est cependant certain que Killár, par sa hardiesse a surpassé ses devanciers et que conséquemment il a tout droit à une place d'honneur dans l'histoire des ascensions de l'Elbrouz.

De 1829 à 1865 personne n'avait tenté l'ascension de la plus haute cime du Caucase. Cette année-là, Gustave *Radde*, cet intrépide explorateur des pays caucasiens, entreprit l'ascension du géant du côté N.-O. Le 8 août, Radde, ainsi qu'il le raconte dans son compte-rendu, publié à Tiflis et dans le Bulletin de la Société de géographie de Vienne, arriva au village d'*Outchekoulan* dans le pays habité par les *Karatchaïs*, d'où l'on voit, vers l'Est, l'Elbrouz à travers la vallée de *Khoursk*. Il commença à gravir la montagne le 9 août, et passa la première nuit à une hauteur de 7000 pieds. Le lendemain il continua de monter et à midi, il se trouvait sur une arête à une hauteur de 12,345 p. Le temps était fort beau, le ciel serein, mais il soufflait un fort vent d'Ouest. »Nous nous reposâmes plus longtemps, — dit Radde, — mes deux compagnons et moi, nous étions épuisés de fatigue et éprouvions des symptômes de vertige, en outre nous sentions dans les genoux, une singulière sorte de faiblesse qui atteignait quelquefois un tel degré que nous étions absolument incapables de faire le moindre mouvement«. Après être parvenus au terme méridional de l'arête, ils eurent à gravir un escarpement raide et couvert de neige sur laquelle ils ne pouvaient avancer qu'avec la plus grande fatigue. Ajoutez à cela que l'après-midi, lorsqu' ils se trouvaient à une hauteur de 14,295 p., un brouillard épais couvrit d'abord l'Elbrouz, et puis enveloppa aussi les voyageurs qui durent enfin retourner sans avoir atteint leur but. C'est ainsi que cette ascension, entreprise avec une énergie admirable, se termina.

En 1868 une société, consistant de MM. *Freshfield*, *Moore* et *Tucker* et d'un guide savoyard, *Fr. Devouassoud*, arrivait dans le Caucase, où elle parcourut une grande partie des contrées alpines du Caucase, et le 27 juillet se trouvait à Ouroussebieh. Le 31 juillet,

* Il est curieux de remarquer que le Gal Emanuel lui-même est également originaire de Hongrie, car il est né à Versez (= Verchetz), ayant pris plus tard du service en Russie.

les voyageurs mirent le pied sur la cime de l'Elbrouz, notamment sur le pic S.—E. L'ascension avait été fort difficile à cause du froid qui était excessif, d'ailleurs ils n'avaient point eu d'obstacles plus sérieux.

Six ans plus tard une autre société partit d'Ouroussebieh pour gravir l'Elbrouz. Les membres en étaient : *Grove, Gardiner, Walker* et *Moore* avec un guide Valaisan, Pierre *Kunbel*. Le 27 juillet ils passèrent la nuit à une hauteur de 11,300 p., d'où ils atteignirent le lendemain à 10 h. 40 m. la cime N.-O. de l'Elbrouz, qui est de 95 pieds plus haute que la cime S.—E. Il leur est devenu clair que l'expédition de 1868, ainsi que M. Freshfield l'a plus tard établi, avait gravi la cime S.—E. Mais la hauteur des deux pics a une différence si minime que même, si l'exactitude des mesurages de l'Elbrouz était hors de doute, la gloire de la première ascension de l'Elbrouz ne peut être disputée à M. Freshfield et à ses compagnons.

Voilà en quelques mots l'histoire des deux ascensions de l'Elbrouz. La cime S.—E. a été conquise la première fois et uniquement en 1868, tandis que la cime N.-O. a été gravie également la première fois et uniquement en 1874.

C'est dix ans après cette dernière expédition, c'est-à-dire en 1884, que je suis arrivé au pied de l'Elbrouz. Cette fois cependant le géant semblait vouloir opposer une résistance insurmontable à l'indiscrétion humaine; car le mauvais temps causé par le foehn y régna pendant plusieurs jours. La pluie et la neige y tombaient alternativement, et la neige recouvrait les montagnes jusqu'à leurs bases. Des nuages pesaient sur les cimes les plus proches. Les têtes de l'Elbrouse se laissaient voir de temps en temps, mais seulement pour trahir l'ouragan qui y sévissait horriblement. Mes gens implorèrent tout-à-fait inutilement les bons et les mauvais génies, résidant selon eux sur l'Elbrouz, qu'ils nomment dans leur idiome *Minghi-Taou*. L'«Elbrouz» y est une dénomination inconnue, ce mot étant probablement d'origine perse et appliqué à cette montagne par les géographes russes. Les habitants de Karatchaï et les Tartares de la vallée du Baksân, qui demeurent précisément au pied de cette montagne, la nomment *Minghi-Taou*, expression qui signifie „mont-blanc“. Il serait juste de faire valoir cette dénomination aussi dans le vocabulaire de géographie.

Ce fut pour nous une vraie délivrance lorsque, après huit jours de pluie, le 22 août nous pûmes jouir, à notre réveil, d'une superbe matinée, d'un ciel sans nuage. Nous nous hâtâmes de faire nos préparatifs de départ, et prîmes aussitôt notre route à travers le vallon

de *Terskol*, qui conduit au glacier droit de l'Elbrouz. M. Ismaël, le chef de la famille d'Ourousbiev était venu avec nous ; il se faisait un noble devoir de m'accompagner jusqu' à notre but. M. Ismaël d'Ourousbiev est aussi hardi chasseur qu' excellent marcheur. En général les habitants de la vallée de Baksân sont les meilleurs grimpeurs de la Caucasic entière, et on en pourrait faire d'excellents guides. Outre M. Ismaël il y avait encore, faisant partie de notre suite, son chasseur favori, Tirbolaz Molley et cinq autres hommes, chargés de porter la tente, les provisions et du bois à l'endroit où nous devions passer la nuit.

A midi nous nous trouvâmes sur l'extrémité inférieure d'un glacier couvrant la surface d'un amas de roches. Des moraines et les parois des deux côtés témoignaient que le glacier se prolongeait jadis plus loin dans la vallée. Maintenant le glacier finit dans une hauteur de 8154 pieds, d'après mes meures hypsmétriques.

Nous montâmes d'abord sur la moraine droite, puis nous passâmes de l'autre côté, où il y avait encore quelque apparence de végétation, et après cinq quarts-d'heure de marche, nous atteignîmes le premier plateau. Les hauteurs qui bordent les vallées latérales du Baksân s'abimaient dans les profondeurs, tandis que devant nous se dressaient, dans toute leur magnificence, les montagnes, formant au fond l'arête principale du grand Caucase, les colossales pyramides de glace, les gigantesques rochers en forme de tours, entre autres l'*Oushba* aux deux sommets si escarpés que la neige peut à peine s'y arrêter, ce Matterhorn du Caucase. Le paysage qui se déroule devant nos yeux est incomparablement beau. Ici des pics luisants de neige et de glace, là des forêts d'une verdure foncée, plus bas des ruisseaux bleuâtres font les détails de cet ensemble magnifique.

A une hauteur d'environ 10,000 pieds nous n'étions séparés des terrasses du glacier de l'Elbrouz que par un dos de montagne recouvert d'amas de rochers et de débris de pierre. Nous y remarquâmes bientôt les restes d'un mur improvisé, qui avait dû servir d'abri pour l'expédition de 1874. Un peu plus haut ayant également retrouvé d'autres vestiges indiquant le bivouac de M. Freshfield, et de ses compagnons, nous n'hésitâmes pas à nous en emparer pour y établir notre gîte pour la nuit, à une hauteur de 11,200 pieds d'après mes observations.

Pendant ce temps la température s'était extrêmement refroidie (4 C°) et ce qui était encore plus fatal, le ciel s'obscurcissait et le temps devenait de plus en plus menaçant. Nous rentrâmes tout abattus

dans notre tente. M. Ismaël préféra rester avec ses gens, une demi-heure plus bas ; mais comme il tenait à prendre part à l'ascension, il s'était proposé de nous rejoindre avec son chasseur, à minuit, pour ne pas manquer le départ que nous avions fixé pour cette heure. Mais une tempête soudaine nous empêcha de partir à minuit. A sept heures du matin M. Ismaël vint nous rejoindre en assurant que le temps allait se mettre au beau. Et il avait raison ; seulement l'heure était trop avancée. Mais Burgener, après avoir observé le ciel, nous encouragea d'essayer l'ascension, d'autant plus que le beau temps semblait devoir durer toute la journée, et que les jours suivants, le mauvais temps pouvait revenir. La proposition de Burgener fut acceptée, malgré le temps avancé et quoique je susse que mes devanciers avaient eu besoin de dix heures pour faire l'ascension, en partant de la même place dans des conditions plus favorables que celles qui se présentaient à nous après des journées de mauvais temps et la neige fraîche tombée abondamment.

Le 23 août à 7 heures 30 minutes nous quittâmes notre gîte. M. Ismaël, arrivant sur le glacier, renonça à me suivre, mais il me pria de prendre son chasseur avec nous. Bien que je fusse convaincu d'avance que cet homme, avec ses souliers à cordons, nous causerait des difficultés, j'y consentis, car je remarquai que M. Ismaël voulait faire de lui un témoin oculaire de l'ascension de l'Elbrouz. Nous l'attachâmes donc au bout de notre corde.

D'adord nous avançâmes vite. Plus tard nous dûmes, à cause de la neige, prendre plus de précaution. Vers les dix heures nous fîmes une halte d'une demi-heure sur un bloc de rocher, saillant du milieu de cette plaine de neige. Les deux pics de l'Elbrousse se montraient distinctement à nos yeux, et la direction de notre route était clairement tracée. Mais bientôt le temps changea, le ciel prit une teinte sombre, livide ; il s'éleva de derrière les cimes neigeuses un brouillard qui devenait de plus en plus épais et bientôt déroba tout à notre vue. La neige en poudre recouvrait les pentes escarpées dans lesquelles il nous fallut tailler des degrés. Les vents déchaînés soufflaient avec rage sur ces immenses étendues de neige et faisaient tourbillonner les nuages autour des cimes. Nous souffrions beaucoup du froid, et à chaque instant nous devions nous frotter les doigts avec de la neige pour les défendre contre la congélation. Néanmoins nous n'avions qu'une seule crainte, c'était de nous égarer. Nous avançâmes ainsi pendant des heures sans prendre le moindre repos. Vers les 2 ou 3 heures de l'après-midi, l'ouragan devint encore plus fort,

mais les cimes se montrèrent de nouveau à nos yeux. Nous étions sur la bonne route. Des rochers interrompaient maintenant notre ascension fatigante, mais sans nous arrêter. En avant, toujours ! Le vent sifflait, la nuit semblait arriver, et nous avançons avec intrépidité. Tout-à-coup la pente rocheuse se termina en une arête aiguë, hardiment tranchée de l'autre côté jusqu' à une grande profondeur. C'était la paroi la plus haute d'un cratère qui s'est affaissé et que remplissent actuellement des masses de neige. *Le bord de l'arête neigeuse conduit à gauche sur une élévation neigeuse qui se termine en pic ; c'est le point culminant de l'Elbrouz.* Un coup d'oeil jeté sur la montre nous indiqua six heures. Horrible expérience ! Je fis planter un drapeau sur la tête du fier géant. Alors, c'est avec reconnaissance que je pensai à ma femme qui, Russe de naissance, avait été la première à m'encourager à visiter cet admirable pays de montagnes de sa patrie, et avait eu la tendre attention de me donner ce beau drapeau hongrois : rouge, blanc, vert. Nous cassâmes, pour les emporter, quelques morceaux de ce haut rocher trachytique* qui trahit l'origine volcanique du colosse, et nous nous hâtâmes de descendre. La nature entière semblait comme en révolte. Notre descente ressemblait plutôt à une course insensée. *Nous luttons pour notre vie !* Notre compagnon tartare nous fut, dans cette circonstance, très-impertin. Ses sandales de cuir lisse le faisaient glisser sans cesse, ce qui souvent nous contraignait de modérer nos pas. Nous espérions pouvoir descendre les pentes escarpées avant la tombée de la nuit et arriver vers les onze heures à notre gîte entre les rochers. Mais à 8 heures nous nous trouvâmes dans une situation dont nous n'avions jamais fait la pareille expérience dans nos fréquentes ascensions alpines. Sur la large pente, naguère couverte d'une neige gelée, dans laquelle nous avions creusé des degrés, la neige avait totalement disparu, et il n'y restait que la surface lisse de la glace, sur laquelle il était impossible de faire un seul pas, avant d'y avoir pratiqué de nouvelles entailles. C'est ainsi que, pendant quatre heures, dans la nuit la plus ténébreuse, nous fûmes exposés à la fureur de la tempête et à la rigueur du froid. Ce n'était plus une descente, mais seulement un tâtonnement que nous faisons, de degrés en degrés, pour avancer. Nos mains et nos pieds étaient raidis et la fatigue s'était entièrement emparée de nous ; il fallait pourtant continuer la descente pour ne pas périr

* Déterminé depuis, par M le prof. dr. Joseph de Szabó qui y a reconnu le *Biotit-trachyte* mêlé d'*Andésin-Labradorite*.

misérablement sur cette paroi ardue. Enfin vers minuit nous trouvâmes le rocher sur lequel nous avons fait notre halte le matin passé. Heureusement, nous ne nous sommes point égarés et vers les trois heures du matin nous arrivions à notre gîte. Les porteurs qui y étaient couchés, nous accueillirent avec les témoignages d'une joie d'autant plus frénétique qu'ils nous croyaient déjà perdus. Après avoir débarrassé nos barbes de la glace qui s'y était collée, nous nous hâtâmes de préparer une soupe chaude, car depuis dix heures du matin nous n'avions ni mangé, ni bu.

Après nous être reposés, nous remarquâmes que mes pieds et ceux de Pierre, ainsi que deux doigts d'une main de Burgener étaient gelés. Nous nous en ressentîmes longtemps et dûmes y appliquer des soins continuels.

Je répandrais des idées injustes sur les circonstances de l'ascension de l'Elbrouz, si je voulais représenter la nôtre comme une entreprise modèle. Nous sommes partis de notre gîte vers 8 heures, au lieu de nous mettre en route à minuit. Mais les circonstances nous ont contraint de braver toutes les difficultés et tous les périls dont le temps et l'heure tardive de notre départ pouvaient nous menacer. Notre témérité est évidente, mais »celui qui n'a jamais ses heures de folie, est moins sage qu'il ne le pense« dit quelque part La Bruyère. Nous avons eu confiance en notre expérience, ainsi qu'en nos forces si souvent éprouvées.

Il est hors de doute que le froid et le vent seront toujours de grands ennemis pour ceux qui entreprendront l'ascension de l'Elbrouz; les immenses plaines de neige donneront toujours beaucoup de peine et exigeront des efforts épuisants; mais en considérant les progrès actuels dans la méthode des ascensions j'ai la conviction que cette montagne n'opposera plus de grandes difficultés techniques, malgré ses glaces, et ses rochers. L'Elbrouz ressemble à cet égard au Mont-Blanc. Tous les deux ont des pentes plus ou moins escarpées, plus ou moins accessibles, mais ils n'ont point d'amas de glaces ou de pierres, quelque énormes qu'ils soient, qui offrent des obstacles impossibles à surmonter. Après l'Elbrouz il n'y a que le Kasbek qui n'oppose pas à l'ascension de trop grandes difficultés; par contre les autres cimes du Grand Caucase ne sont à conquérir qu'aux dépens de grandes fatigues et même de véritables périls. Le Kostantaou, le Dychtaou, l'Adaï-Khokh et l'Oushba, dépassent par leurs escarpements et leur nature sauvage tous les pics des Alpes. C'est dans ceux-ci que l'extérieur orographique du Caucase

se révèle. L'excarpement y est un trait caractéristique; les hauteurs absolues et relatives y sont plus considérables que dans les Alpes; et ce sont ces soulèvements surprenants qui rendent si grandioses ces pays montagneux; les vallées n'y sont au contraire point aussi pittoresques que dans les Alpes. On n'y trouve point de lacs ni de cascades de torrents. Seulement du côté méridional on peut découvrir quelques vallées qui réunissent à la fois une végétation tropicale, l'obscurité mystérieuse des forêts vierges et la splendeur des bordures des glaciers; beautés qui n'ont guère leurs parcelles, pas même dans les vallées méridionales des Alpes. Mais ce qui se trouve au-dessus de la ligne des neiges éternelles est beaucoup plus rude, beaucoup plus déchiré que dans les Alpes. »L'aspect de ces contrées, — dit Grove, — présente des rochers en train de tomber, qui remplissent d'horreur ceux qui s'aventurent à mettre les pieds sur les cimes du Caucase, et l'on peut affirmer que ce n'est qu'au prix de grandes fatigues et avec une adresse particulière dans l'ascension qu'on pourrait gravir les hauts pics de cette chaîne de montagnes«. Après avoir conquis le premier, l'Adaï-Khokh, et après l'ascension, heureusement terminée du plus haut pic du Caucase, j'avais le droit d'éprouver un sentiment de triomphe, lorsque, deux jours plus tard, j'ai fait mon entrée dans le village d'Ourousbieh, où j'ai été accueilli au milieu des cris de joie, mille fois répétés: »Alla il Alla illaha!« et »Minghi-Taou!«

* * *

Je dois encore mentionner une partie importante de mon voyage. J'avais conçu le dessein de traverser la chaîne de montagnes par un col, inconnu jusqu'ici aux voyageurs, pour arriver dans la Suanétie. Dans ce but nous nous dirigeâmes vers la vallée d'*Yozinghi*, vallée latérale du Baksan, pour y passer le massif de montagnes que mes compagnons ont nommé le *Betcho-Taou*. En traversant l'arête principale du Caucase nous nous vîmes entourés des admirables paysages des glaciers, dont la beauté grandiose peut être appréciée dans les vues photographiques que j'ai prises. Le col avait une hauteur de 11,212 pieds, d'après mes mesures hypsométriques. Du village de *Betcho* (4502 pieds d'après mes observations) nous avons aperçu le magnifique *Mt. Oushba* de son côté méridional; malheureusement les nuages ne nous permirent qu'une seule fois de l'admirer. Sa beauté est sans pareille dans le monde entier. Ne pouvant plus compter, à cause de la saison avancée et exceptionnellement mauvaise qui avait couvert d'une neige fraîche les grands sommets jusqu'à leur

base sur la possibilité d'une autre ascension, je renonçai à retourner vers le Kostantaou et je me dirigeai vers *la vallée du Rion*.

Nous passâmes quelques belles vallées de la libre Suanétie dont les habitants appartiennent à une tribu très-sauvage, de très-mauvaise réputation, mais à la fois une des plus intéressantes. Autrefois il était même dangereux d'y voyager; M. Freshfield n'en put obtenir de passage, en 1868, que les armes à la main. Aujourd'hui, sous le régime russe, les circonstances y sont fort améliorées.

Après avoir vu encore une fois l'Oushba, en traversant par le col Latpari, la chaîne secondaire, placée au Sud de la vallée principale de la Suanétie, nous sommes arrivés, à travers les défilés de l'étroite vallée de *Zhenis-squali*, et au milieu d'une riche végétation, dans la vallée aurifère, la *Phasis* de l'antiquité.

Les conditions physiques du côté méridional du Caucase diffèrent beaucoup de celles du côté septentrional. Au lieu des vallées transversales que l'on peut suivre dans leur raide élévation jusqu'aux bases des hauteurs neigeuses, ici les vallées longitudinales de l'*Ingour*, du *Zhenis-squali* et du *Rion* s'allongent graduellement devant l'arête principale. D'autres agents y ont coopéré à la formation des montagnes, d'autres espèces de rochers y prennent un autre aspect, et la végétation, essentiellement différente de celle du côté septentrional, y a donné une tout autre physionomie.

J'ai encore parcouru la Transcaucasie, d'où, en suivant la grande route, qui va de Tiflis vers le Kasbek, à travers le défilé de Dariel, je suis de nouveau retourné au côté septentrional de la chaîne de montagnes.

Le second article de la partie hongroise publie les trois lettres du Gal Prevalski, adressées de l'Asie centrale au prince héritier de Russie, du 19 Novembre 1883, du 22 Mars 1884 et du 20 Août 1884. Ces lettres sont traduites de l'original du „*Rousskiy Invalid*“ par M. Ladislav Csopcy.

Le troisième article, fourni par M. Aladár György, fait connaître, d'après le rapport présenté le 3 Novembre 1884 à la Société anglaise de Géographie, l'intéressant voyage de M. Joseph Thomson dans les contrées qui s'étendent vers le lac de Victoria Nyanza.

Actes de la Société.

Séance de conférence le 5 févr. 1885, sous la présidence de M. Jean Hunfalvy, dans la salle de conférences de l'Académie.

M. le Dr. Eugène Simonyi a donné lecture d'une étude soignée sous le titre: *Les Français dans l'Indo-Chine*. En second lieu M. Géza Czirbusz a fait une conférence intéressante sur *La vie du peuple aux environs du lac Balaton*. Le nombreux public a donné de vifs signes de sa satisfaction. S. A. R. le duc Philippe de Coburg, membre fondateur de la Société, a bien voulu honorer la séance de sa présence.

Séance de conférence le 19 févr. 1885, sous la présidence de M. J. Hunfalvy. M. le Dr. Aurèle Török, membre du Comité, a fait une excellente conférence sur *La race éteinte des Tasmaniens*. Une collection d'images anthropologiques a donné un intérêt particulier à cette étude approfondie. La nombreuse assistance a distingué l'orateur par de vifs applaudissements.

Séance du Comité le 12 mars, 1885, sous la présidence de M. J. Hunfalvy. On a donné d'abord lecture des lettres de MM. le duc Roland Bonaparte, le baron Sacken, Feldmarschal-lieutenant, et le Dr. Guido Schenzl, remerciant la Société de leur élection de membres honoraires, respectivement de correspondant.

M. le secrétaire général annonce le décès de M. N. Sievertzov membre hon. et de M. P. J. Tournafond membre corresp. Le Comité fait insérer l'expression de ses profonds regrets, ainsi que ceux que lui inspire la mort de M. Maurice Say, directeur général d'écoles secondaires, un des conférenciers les plus éminents des séances de la Société.

M. le secrétaire gén. donne lecture du rescrit de l'Académie scientifique, par lequel elle annonce qu'elle a voté une subvention de 600 florins à l'appui de notre Bulletin pour 1885 sous les conditions: 1°) que ce fait soit signalé en tête du Bulletin, et 2°) que le secrétaire gén. ou un autre membre lui présente, au moins une fois par an, un rapport de l'activité de la Société. — Applaudissements. Le Comité adressera un écrit de reconnaissance à l'Académie et exprime à la fois ses remerciements à MM. Jean Hunfalvy et Frédéric Pesty pour leurs démarches intermédiaires relativement à la réalisation de cette subvention.

M. le secrétaire gén. annonce que MM. Guillaume Dávid et Albert Bedő offrent à la Société chacun une obligation de 100 frs à 5% et demandent à être admis au nombre des membres fondateurs. — Acceptés avec applaudissements.

M. le secrétaire gén. signale au Comité 57 nouveaux membres que M. Joseph Berényi, membre zélé du Comité, présente à la Société. — Les nouveaux membres sont unanimement admis et le Comité exprime sa reconnaissance particulière à M. J. Berényi.

M. le Dr. H. Floch, trésorier, annonce que la Caisse d'épargne centrale demande à être admise comme membre fondateur et d'avoir la liberté de rembourser la somme de fondation, 100 frs, par acomptes annuels de 25 fls. — Accepté.

A propos de cette demande M. A. Bedő propose d'établir des modèles (blanquettes) de contrats permettant la cotisation partielle des sommes de fondation, mais n'accordant les droits de membre fondateur qu'après le remboursement de la somme entière et des 5% des acomptes dus. — Accepté, et le secrétaire gén. est chargé de l'exécution de ce projet.

Après l'acquittement des affaires courantes,

La commission chargée d'élaborer un projet relativement à un *Musée oriental*, présente, rédigé par M. Al. György, le mémoire à adresser à M. le ministre de l'agriculture, de l'industrie et du commerce. Voici les principales idées que contient ce mémoire, accepté par le Comité sans aucune modification. La Hongrie a été jusqu'à présent un pays essentiellement agriculteur; récemment cependant l'industrie a pris, quoique spécialement dans les plus grandes villes, un grand essor. Aujourd'hui que la concurrence du blé américain et la politique protectionniste de la douane de l'étranger menacent de plus en plus la situation de nos économes, c'est pour nous une question vitale de développer notre industrie et notre commerce et de procurer à nos articles des marchés d'exportation. Ces marchés s'offrent d'eux-mêmes à nous, dans notre voisinage, sur la presqu'île du Balkan. Nos hommes théorétiques en demandent l'application depuis longtemps, mais en pratique nous n'y avons, excepté en Roumanie, que des relations insignifiantes. Pour les augmenter, il nous faudrait ériger, à la manière du Musée commercial de Bruxelles et d'autres villes, un *Musée oriental*, qui servît à faire connaître nos marchandises d'exportation, à établir des relations de toutes sortes entre le commerce magyar et les consommateurs du Balkan, et fût, pour ainsi dire, un bureau d'agence. Le Musée oriental de Vienne a

été érigé à l'occasion de l'Exposition internationale de 1873; pour nous, une des meilleures occasions qui puisse se présenter est également l'Exposition nationale qui va avoir lieu cette année-ci, car il s'y trouvera aussi des objets balkaniens qui pourraient fort bien servir de base à l'établissement d'un tel musée. La société géographique voudrait, dans son intérêt, avant tout la création d'un musée ethnographique; mais en considérant que ce dernier n'aurait chez nous qu'une valeur théorique, elle serait, pour le moment, fort satisfaite d'offrir sa coopération à la création d'un musée commercial, d'autant plus qu'à l'étranger, ce sont également des Sociétés géographiques qui ont pris l'initiative de la fondation de ces musées. — Le Comité a décidé l'impression de ce mémoire qui sera présenté en première ligne à M. le ministre et ensuite envoyé, pour être discuté, aux chambres de commerce et aux plus grands journaux.

Bibliographie.

Annales du Club Kárpátien, XI. année, 1884, III-e et IV-e livraison.

Une de nos Sociétés les plus actives et les plus utiles est le *Club Kárpátien*. On en voit la preuve dans les deux livraisons de ses *Annales* qui viennent de paraître et dont voici en quelques mots le contenu. En tête de la livraison nous lisons un rapport sur les actes du Club. La *section de Szittnya* a tenu, outre les séances et les réunions, une série de conférences accompagnées de l'exposition de diverses collections. Elle a nommé une commission pour l'étude et l'encouragement de l'industrie à domicile; elle a inauguré l'idée des voyages scolaires; elle a fait construire sur le Mt. Szittnya, deux grands belvédères; elle a restauré et pourvu de jalons indicateurs les routes qui mènent sur le Szittnya et aux villages de Szklenó et de Vihnye; elle a enfin résolu de prendre dignement part à l'Exposition nationale de cette année. Les objets destinés à cet effet sont: des animaux, des plantes et des minéraux caractéristiques; des cartes, des panoramas et des photographies; des plans et des modèles de maisons de refuge; les plans des cavernes de glace et de stalactites de Dobsina, de Béla et d'Aggtelek; des fleurs desséchées; des instruments d'observations scientifiques; des vêtements, des bâtons, des sacs, des approvisionnements pour les touristes, etc.

La bibliothèque renferme déjà 2572 ouvrages. Le *Musée Kárpátien* a reçu à Poprad une localité qu'elle doit à la munificence de M. et Mme David Husz. Le nombre des objets de cet intéressant musée monte à 3788, non compris les 600 animaux empaillés dernièrement acquis, de la valeur de 1500 flors. Les fonds du musée s'élèvent à 10,110 fls. outre la fondation de M. D. Husz et le terrain destiné pour la construction projetée du musée.

Les autres publications sont: *L'une des variétés du léontopode des Kárpátes*, par le Dr. V. Borbás; *Les cavernes au long du Maros*, par. G. Téglás; *Les plantes phanerogames des Kárpátes centrales; La caverne de glace et de stalactite de Deménfalva*, par I. Mihalik. Dans le dernier arcticle P. Chotvács raconte sous le titre »*Tremppé par la pluie*« une excursion au sommet Siroka.

Le club s'occupe avec soin de faire instruire des guides professionnels qui seront, revêtus d'un uniforme particulier, et se tiendront à la disposition des touristes.

Mes voyages autour du monde, par Sigismond V é k e y, Budapest, 1885. Avec le portrait de l'auteur.

Le même auteur, éloigné de sa patrie durant 32 ans, a fourni toute une série de livres en langue anglaise à Londres, à New-York, en Australie, en Tasmanie et dans la Nouvelle-Zélande.

En voici les titres: »Grammaire de la langue magyare«; »L'origine et le système de la langue magyare«; »L'importance du sol pour le progrès général de l'état Victoria«; »Les avantages et l'avenir de la viniculture en Australie«; »Otago, province de la Nouvelle-Zélande«; »Des institutions de l'État où nous vivons«.

Puis se servant de la langue hongroise, sa langue maternelle, il raconte ses aventures et ses expériences. Il dit entre autres dans la préface de son livre: »Après avoir passé la plus grande partie de ma vie loin de ma patrie, dans les diverses parties du monde, je me décidai à satisfaire l'invincible envie qui me tourmentait: j'avais le mal du pays. Mon dessein était plus facile à formuler qu'à réaliser. La Hongrie est séparée de la partie antipodale du globe par deux grandes mers et par une ligne de voie ferrée d'à peu près 4000 milles anglais. Mais le mirage du pays natal m'encouragea à surmonter toutes les difficultés. J'abandonnai le confort de mon domicile, établi aux frais de longues années d'une activité assidue. Mon espérance, caressée depuis longtemps, se remplit enfin, malgré toutes sortes de vicissitudes. J'arrivai dans la capitale de ma patrie, où cette espérance céda bientôt la place au fait amer de la réalité. Je me sentis étranger dans ma patrie«. Nous entrevoyons les mêmes sentiments dans la *Promenade autour du monde* de M. le baron Hübner. Il est, hélas, naturel qu'après avoir pris racine, pour ainsi dire, à la longue, dans un pays étranger, il en coûte de s'acclimater de nouveau ailleurs, fût-ce même dans sa terre natale.

Il est cependant beau de la part de M. Vékey d'avoir voulu consacrer sur l'autel de notre culture nationale, les fruits de ses longues expériences, et il mérite toute notre estime. Il a voyagé en ami de la nature; aussi son oeuvre accuse-t-elle, en première ligne l'amateur. C'est dans les détails ethnographiques qu'il a le mieux réussi, et la description qu'il fait de la vie américaine dans les villes, surtout à San Francisco et à New-York est d'un puissant intérêt. Les détails les plus précieux de son oeuvre sont ceux qui reproduisent sa riche expérience et ses idées pratiques. C'est surtout à ce point de vue que nous recommandons ce livre aux lecteurs. *E. Hamusz.*

Les conditions de température de la ville de Sopron et de ses environs etc., par G. Thirring; avec 17 figures. Budapest, 1885.

Le jeune auteur rend un bon service par la publication de cette monographie, car il indique comment il faut s'y prendre pour élaborer les observations de température relativement à une contrée quelconque. Celle qu'il a choisi n'était guère favorable à l'égard de la matière, puisque ce n'est que le chef-lieu du comitat de Sopron qui lui a fourni des données sûres, circonstance qui l'a forcé de chercher dans les données de 19 observatoires, extrêmement éloignés les uns des autres, d'en tirer des conséquences qui n'ont pas une valeur rigoureusement scientifique, pour établir ce que M. J. Hunfalvy a depuis longtemps constaté, que notre climat est très excessif. Il est bon de tenir compte de l'observation que fait l'auteur sur le lac Fertő, qui bien que d'une modeste étendue exerce une influence modératrice sur le climat de ses environs; cependant la connaissance exacte de cette influence nécessite des observations plus étendues encore.

Gy.

Esquisses topographiques et géologiques du groupe des îles de Pelagosa, étude publiée dans le VII. vol. des Annales de l'Institut royal de géologie hongrois, par M. Groller. Ce groupe d'îles se trouve précisément sur la ligne de frontière entre la monarchie austro-hongroise et le royaume d'Italie et appartient à la Dalmatie. Elles ont un climat subtropical. La végétation y est très-restreinte. La plus grande partie du sol est inculte. Il n'y a pas d'habitants sédentaires excepté les 12 à 15 âmes composant les familles des gardiens du phare. Les tremblements de terre y sont fréquents.

I. S.

Verhandlungen des vierten deutschen Geographentages zu München am 17., 18. und 19. April 1884. etc. Publication appréciée par M. le Dr. J. Somogyi.

Dr. Alvin Oppel: Landschaftskunde. Essai d'une physionomie de la surface entière du globe présentée en esquisses, en caractéristiques et en descriptions, servant en même temps de texte explicatif à la partie régionale (II.) des cartes d'images géographiques de F. Hirt. Apprécié par É. Hanusz.

A. Bastian: Indonesien, oder die Inseln des malayischen Archipels. I-er livraison, contenant les Moluques. Apprécié par K. B.

H. H. Johnston: Der Kongo. Voyage de l'embouchure du Congo jusqu'à Bolobo. Traduction de l'anglais par W. von Freeden. Apprécié par K. B.

Faits divers.

I. *Expéditions*, faisant connaître le voyage de F. S. *Arnot* de Natal à Bihé, — le projet échoué de *Girod* d'aller du lac Tanganyika au Congo supérieur, — l'assassinat d'Auguste *Bianchi*, — le voyage du Dr. E. A. *Regel* du Merv au Bokhara oriental, — le voyage du capitaine *Osmond* dans l'Australie du Nord.

II. *Ethnographie*, contenant des communications ethnographiques relativement à *Harrar*, et une description des cérémonies funéraires chez les *Larka-Kohls*, une des tribus des Indes.

III. *Statistique*, donnant des renseignements : sur la population de l'*Egypte*, et sur le nombre des écoles au Japon, — les ponts les plus longs du monde; — la population de la Chine d'après une communication de 3 Juillet 1884; — la statistique des pays Kozaks. — A cela viennent des données de l'exportation de thé et de soie de la Chine; — des immigrations dans les États Unis d'Amérique du Nord, — et les Indiens des États Unis d'Amérique du Nord.

IV. *Miscellanéa* : Charles *Sonklar*, célèbre géographe, comme botaniste magyar. — L'étendue de la puissance des Français sur le golfe de Tadjura. — Les Français sur le Niger supérieur. — La Société de Benue à Hambourg. — Les Italiens au golfe d'Assabe. — La question du Congo traitée par le »Nord«. — Les mines et les chemins de fer de Krumiria. — Nouvelles d'un défilé dans les Cordillères des Andes, publiées dans la *Revue Sud-Américaine*. — La question du canal de Florida. — La question du canal de Nicaragua. L'isthme de Kra. — Les antiquités du Tourkestan.

Nécrologie. — M. le Dr. Vincent Borbás publie la nécrologie du feu Charles *Sonklar*, célèbre géographe et botaniste hongrois, né à Fehértemplom, comitat du Temes (Basse-Hongrie), le 2 décembre 1816, entré au service dans l'armée austro-hongroise, il était parvenu au grade de général, et est mort à Innsbruck le 10 janvier 1885. Il a fourni une excellente description des Alpes et s'occupait avec prédilection de la botanique, bien que dans cette branche il se soit fait connaître plutôt par ses herbariums que par ses écrits. C'est lui qui a découvert dans la Hongrie proprement dite les *Bobus tuberosus*, plante qui ne se retrouve aujourd'hui que dans la contrée de Kőszeg (comitat de Vas). C'est à lui que la *Jurinea foliosa* des terrains sablonneux du comitat du Temes doit sa détermination et sa dénomination. La botanique a reconnu ses mérites en lui dédiant la *Salvia Sonklari Pantocs*.

— Le Bulletin de la Société russe de géographie vient d'annoncer la douloureuse mort (le 8 février 1885) du Dr. *Nikolay Alekséyevitch*

Sievertzov, célèbre zoologiste, connu par ses voyages dans l'Asie centrale, membre honoraire de la Société hongroise de géographie. Ce jour-là il devait aller de sa propriété de Petrovskoye à Voronege en compagnie avec M. le général Strijevskiy. Comme il voulait passer dans sa voiture l'Ikoretz, affluent du Don, la glace se cassa sous le poids et M. Sievertzov tomba dans l'eau. On l'en retira aussitôt, mais quelques minutes après, il eut une attaque d'apoplexie et ses jambes étaient paralysées. M. Strijevskiy laissant le malade à la garde du cocher, courut à la hâte chercher quelque secours ; lorsqu'il revint, il était trop tard ; le malheureux savant était mort.

M. Sievertzov naquit en 1827, et fait ses études à l'université de Moscou. A l'âge de 18 ans il fit la connaissance de M. Karelin qui avait parcouru l'Asie centrale. Les récits de ce voyageur sur la nature asiatique, si abondante en extrêmes : sur les immenses déserts et la grandiose végétation, sur les plaines brûlantes et les montagnes neigeuses, sur la chaleur des étés et le froid des hivers de ce pays frappèrent tellement l'imagination du jeune homme, qu'il résolut de consacrer sa vie à des voyages scientifiques et choisit l'Asie centrale pour terrain de son activité. Ce fut en 1857 que ses vœux se réalisèrent. L'académie scientifique russe l'envoya dans les contrées du fleuve Sir pour y explorer « le climat continental et pour y étudier les rapports existants entre les conditions physiques actuelles et la distribution de la vie animale ». Peu s'en fallut que ce voyage ne lui coûtât la vie, car il tomba dans les mains d'une bande de brigands, qui après l'avoir couvert de blessures, l'emmenèrent à Tachekënd. Le résultat de ce dangereux voyage fut la description de la faune, de la géographie et de la géologie des déserts qui s'étendent à l'Ouest du bassin formé par le Sir, l'Aral et la mer Caspienne. Sievertzov procédait à l'arrangement de sa riche collection et à l'élaboration des sujets d'études qu'elle lui avait fournis, lorsqu'il fut nommé professeur à l'université de Saint-Petersbourg. En 1864 ayant trouvé une bonne occasion pour faire une expédition au Tiën Chân, il quitta son professorat, ainsi que l'ouvrage qu'il avait commencé et ne s'occupa plus que de la réalisation de cette nouvelle entreprise. Le résultat de cette expédition a été un précieux livre intitulé : *„La distribution des animaux du Tourkestân en sens vertical et horizontal“*.

Comme géographe, il réussit à éclaircir plus d'un point resté jusqu'alors obscur sur l'intérieur de l'Asie. Il passa les quatre dernières années de sa vie, dans sa propriété, où il s'occupait uniquement de l'élaboration des résultats de ses voyages, lorsqu'un funeste accident l'enleva à la science.

— La Société hongroise de géographie vient d'apprendre, avec les plus vifs regrets, la perte douloureuse d'un de ses membres correspondants, M. *Paul Joseph Tournafond*, ancien directeur de l'Exploration, membre de la Société de Géographie de France, etc., décédé à Paris, le 12 Février, 1885.

ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par *PAUL KIRÁLY* secrétaire de la Société.

XIII. Année.

Budapest, 1885.

4. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles insérés dans son Bulletin.

Les Palôtzes.

Les Palôtzes sont disséminés dans quatre comitats de la Haute-Hongrie depuis une époque indéterminée et sont peu connus de bien des Magyars mêmes; on sait tout au plus qu'ils existent et qu'ils parlent leur langue maternelle, *le magyar*, dans un bizarre dialecte.

Relativement à leur origine M. Paul *Hunfalvy* affirme qu'il est de toute impossibilité historique que les Palôtzes — c'est-à-dire les *Kouns*, désignés vulgairement sous cette dénomination — aient immigré en Hongrie avant le règne du roi Ladislas le Saint (1077—1095).

Les communes palôtzes de notre pays ont été déterminées la première fois par Pierre *Horváth* dans sa „*Commentatio de Initiis ou Majoribus Jazygum et Cumanorum*“ étude qui a paru à Pest en 1801, et d'après laquelle la III^{iem} année de la „*Tudományos Gyűjtemény*“ de 1834 n'a encore su énumérer que dix communes habitées par des Palôtzes, c'est-à-dire six dans le Comitat de Heves et quatre dans le comitat de Borsod qui l'avoisine, dont le nombre total des habitants ne dépasse pas, même aujourd'hui, le chiffre de 6639 âmes.

Peu après, Jean *Jerney* a trouvé que, dans les environs du Mt.-Mátra, il y a 11 communes du comitat de 4 du comitat de Gömör, 18 du comitat de Heves et 15 du comitat de Nógrád c'est-à-dire 48 communes comptant ensemble, d'après le dernier recensement, une population de 43,147 habitants qui, à peu d'exceptions près, pourraient être pris pour Palôtzes.

Il est facile de remarquer combien les données de Jerney sont incertaines et insuffisantes, car il a omis d'enregistrer les sept communes qui, 34 ans avant lui, ont été énumérées comme palôtzes dans la monographie du comitat de Nógrád, rédigée par Antoine *Mocsáry*;

ces mêmes communes comptent aujourd'hui 4969 âmes. En les additionnant avec le nombre établi par Jerney nous approchons du nombre de 50,000 âmes, ce qui ne fait pas d'ailleurs la moitié des Palôtzes supposés par Alex. *Pintér*.

Fabien *Szeder*, d'après l'un de nos statisticiens les plus renommés de ce siècle, Paul *Magda*, a évalué le nombre des Palôtzes à 490,237, y compris les *Barkós* (Barkeaux) et les *Matyós* (Matieaux), qui sont également des races magyares. En admettant ce calcul nous arrivons à un demi-million, chiffre, qui égale le nombre total des *Székelys* (Scêkeilles) et qui mérite bien une étude plus approfondie.

Nous ne pouvons guère parler aujourd'hui des détails concernant le volume, la largeur et la hauteur du crâne, le profil du visage et la détermination de la couleur des cheveux et des yeux des Palôtzes, car les mesures et les indications exactes nous manquent presque absolument. A cet égard nous ne pouvons dire que des généralités. Leur taille est assez développée et l'âge mûr arrive, surtout pour les hommes, plus tôt qu' à l'ordinaire. L'assertion de M. Jules *Papp* qu' »il y aurait à peine, dans tout notre pays, des individus mieux développés et plus grands« ne doit être admise qu' avec une certaine restriction, car la vérité est que les Palôtzes sont en général d'une taille moyenne et même au-dessous encore. Dans le village de *Serke*, les hommes sont trapus; ceux de haute stature ne se rencontrent en majorité que dans les villages *Béna* et *Mikófala*.

L'expression de leur visage est indifférente: l'air de l'homme accuse peu d'esprit; les traits des sentiments et des passions y manquent presque entièrement. Le cou des habitants de quelques communes est un peu courbé; le cartilage thyroïde est saillant, aigu et développé, de sorte que les habitants de la ville d'*Eger* s'en moquent malicieusement. Les vieillards laissent croître leurs cheveux qui tombent jusque sur les épaules; ils les divisent au milieu, les fixent au moyen d'un peigne recourbé, en tressent une petite partie en nattes au-dessus des oreilles. Les enfants ont en général les cheveux blonds, mais qui, dans l'âge mûr, peut-être à cause du fréquent usage de la graisse dont ils les oignent, deviennent noirs. Il est rare de rencontrer des jeunes gens et même des hommes d'un âge mûr ayant de la barbe ou des moustaches, et les vieillards ont presque tous le visage rasé. Les plus avancés en âge, parmi ces derniers, racontent qu' au commencement de ce siècle, il y avait des Palôtzes qui, ne connaissant pas encore le rasoir, s'arrachaient les poils un à un, avec leurs doigts.

Les hommes se couvrent la tête en été, comme en hiver, d'un chapeau à larges bords qui, avec le temps, est tellement endurci par la sueur et par la graisse, qu'ils s'en servent comme d'un vase pour puiser de l'eau des sources et des ruisseaux. Il y a quarante à cinquante ans on a porté d'énormes chapeaux slovaques dans le rebord desquels le paysan mettait ses provisions lorsqu'il allait travailler dans les champs. Jadis on a aussi porté des *süveg-s* (sorte de bonnet de dragon) surtout dans la vallée *Balog*, où l'on en coiffait aussi les morts.

Le Palôtze porte ordinairement une cravate qu'il lie sur le cou nu. Dans le comitat de Heves, le futur la reçoit de sa fiancée et la porte jusqu'à ce qu'elle tombe en lambeaux. Il y a des hommes qui n'en achètent jamais une seconde.

Dans quelques contrées des comitats de Borsod, de Heves et de Nógrád la chemise des hommes est si courte que la partie inférieure de la poitrine et du dos reste entièrement nue et est toute brûlée par le soleil. Le col et les manches de la chemise sont liés au moyen d'un cordon de laine; en outre, le col est souvent orné d'une bordure rouge ou bleue. Les jeunes gens portent des chemises à manches ouvertes, larges (manches »à gueule de veau«), dont la partie supérieure est plissée et la partie inférieure joliment brodée. Les manches de la chemise sont plus longues que le bras et servent aussi de mouchoirs.

Le gilet du Palôtze dans plusieurs communes de Nógrád est de couleur rouge de tuile, tandis que son manteau de drap brut est blanc et garni d'un ruban rouge, bleu ou, dans la vallée de la Rima, noir. Ces bordures se retrouvent également chez les Székelys. Ne pourrait-on pas penser que ces différences gardent peut-être le souvenir effacé d'un ancien équipement de guerre; car il est singulier que ces couleurs soient restées à la mode depuis des siècles, sans qu'on se soit permis l'emploi d'aucune autre nuance.

Sous le manteau, ils portent, en été, du linge de toile grossière et en hiver une pelisse dont les longs poils sont simples dans la Szárazvölgy (Vallée sèche) et crépus dans la vallée de la Rima.

Les jeunes gens portent aujourd'hui des chapeaux ronds, des gilets brodés de passements de fil ou de laine et richement garnis de boutons de zink. Leur chapeau est orné d'un épillet, d'une plume de paon ou de fleurs artificielles, le plus souvent fixés par un petit miroir. Ces objets sont ordinairement des cadeaux de la fiancée.

Le complément du vêtement, ce sont les bottes à hautes tiges ; autrefois ils portaient des souliers («saruk»), tandis que les pauvres portent des sandales grossières.

Les femmes palôtzes ont assez de grâce et, dans quelques contrées, sont un peu coquettes. Elles ont en général la taille svelte, les muscles tendres et même faibles, et sont incapables des travaux un peu rudes. Leur naturel est naïf, et l'expression de leur visage, douce et sincère. Les vieilles et les jeunes aiment également le luxe.

L'ornement solennel de la jeune femme est le bonnet à dentelles d'or ou d'argent, qui a quelquefois une forme curieuse, comme par exemple à *Ludány* et à *Fülek-Püspöki* ; dans ce dernier village les femmes le confectionnent elles-mêmes et y dépensent souvent jusqu' à 80 florins (plus de 200 frs). A *Zehérje*, dans le comitat de Gömör, les femmes portent une sorte de chapeau de toile empesée, semblable à la coiffe des soeurs grises. Les cheveux par devant sont frisés et en arrière fixés en houppe. Leur cou est orné de fausses perles. Le dos et la poitrine sont couverts d'un fichu de toile fine qui s'entrecroise sous les aisselles. Une partie caractéristique du vêtement, c'est la chemise courte et le tablier large. Leurs doigts sont ornés de 5 à 6 bagues de cuivre.

La fille est extrêmement propre ; elle aime, dans son vêtement, les couleurs variées, tout en préférant le rouge, le rose, le bleu et quelquefois le jaune ; le vert est presque exclus. Quand elle va à l'église, elle porte d'une main son livre de prières à fermoir de cuivre, enveloppé dans un mouchoir diversicolor, et de l'autre ses bottes de cuir rouge ; devant la porte de l'église elle essuie la poussière ou la boue de ses pieds nus, elle met ses bottes et s'avance à pas résonnants sur le pavé de l'église à sa place. La fille palôtze regarde ses bottes comme des objets de luxe ; les met ou les ôte selon les circonstances, comme les dames de la ville, leurs gants. Aux articles de luxe appartiennent, chez ces femmes, le savon de coco et le chiffon à farder (de nom vulgaire caractéristique «chiffon de Vienne»).

En hiver, les femmes portent une pelisse ou un manteau de drap garni de peau de renard et brodé de passements d'une couleur un peu plus claire que l'étoffe elle-même. Ce manteau est aussi porté par les jeunes gens, mais simplement jeté sur les épaules, lorsqu'ils doivent paraître à cheval pour servir d'escorte à S. M. le roi ou à l'évêque du diocèse.

L'ex-houssard estime avant tout son dolman, ce dernier et seul

souvenir de son service militaire. Il ne le met que dans les occasions solennelles et dans les bals, où en dansant avec sa future il prétend avoir seul le droit de faire ses figures devant le miroir ; ceux qui n'ont pas été housards se reculent modestement et s'amuse plus doucement et avec moins d'éclat. Les filles prennent aussi part aux processions et aux autres solennités, et alors il s'en trouve parmi elles qui appliquent des éperons à leurs bottes comme les jeunes gens qui montent à cheval.

L'idéal du Palôtze est le cheval, bien qu'il n'ait guère à se vanter de ses chevaux, n'ayant pas les moyens de les élever, ni l'intelligence nécessaire pour les soigner.

La seule culture dont s'occupent les femmes est celle du chanvre, qui, durant l'été, leur donne assez de besogne, mais en même temps un plaisir pour lequel elles sont prêtes à tous les sacrifices possibles.

Le Palôtze a un attachement extraordinaire pour sa petite propriété, de même que le Székely, et c'est là une des causes de sa pauvreté ; bien souvent il ne sait pas en tirer parti, mais il la garde pourtant quelquefois sans la cultiver, plutôt que de la vendre et d'en placer le prix d'une manière plus avantageuse.

L'allure des hommes âgés est lourde, paresseuse, irrésolue. Au travail, ils s'oublient facilement, perdent le temps et ne font leur besogne qu'avec lenteur et avec ennui ; on retrouve les mêmes caractères dans leur manière de courir ou de danser.

Leur culture intellectuelle est bien primitive ; ils n'apprennent pas à lire couramment ni à écrire ; les vieux se servent de petits cailloux ou de haricots pour faire leurs calculs. Ils n'envoient leurs enfants dans les écoles que pendant l'hiver ; car lorsque la prairie et le pâturage deviennent verts, les »petits domestiques« (dénomination familière des enfants vis-à-vis des parents) y ont assez à faire, ne serait-ce que d'y garder les oies. Il arrive même que les enfants ne peuvent aller à l'école faute de chaussures, à moins que quelque membre de la famille n'ait une paire de bottes, qui est ordinairement commune à tous les autres membres et par conséquent aussi aux enfants qui assez souvent, même à l'âge de 10 à 12 ans, n'ont d'autre vêtement qu'une chemise de toile grossière. S'il fait mauvais temps ou s'il y a une trop grande boue, un des parents ou quelqu'un de la famille porte l'enfant sur son dos jusqu' à l'école et l'y laisse depuis le matin jusqu'au soir.

Les Palôtzes s'intéressent beaucoup aux élections des députés

et des employés du comitat. Ils témoignent un respect souvent servil pour leurs propriétaires et leurs curés. Ils sont en général très-dévoués aux »messieurs«. Quand ils ont des affaires contentieuses ils s'adressent avec la plus grande confiance aux avocats ou aux régisseurs, mais lorsqu'ils se présentent, ils ne disent mot jusqu'à ce qu'on les interroge sur la cause qui les amène.

Le dialecte palôtze n'a pas toujours été étranger pour les oreilles des habitants de la ville. Il a même eu l'honneur d'être employé dans la traduction d'un chant de l'*Iliade*, publiée en 1837 dans la „*Tudományos Gyűjtemény*“, par Étienne Szabó, curé de Pilis qui avait d'abord essayé, dans le même dialecte, la traduction de la *bataille des Thermopyles*, d'après Herodote, ce qui lui a valu des encouragements de la part de Kazinczy et la protection de l'archevêque Bartakovics. Ce serait une des questions les plus curieuses d'étudier la manière de penser d'une peuplade menant une vie si primitive, soumise plutôt à ses instincts qu'à une raison éclairée, et dont la faculté extensive dépasse de beaucoup sa faculté intensive. Voilà pourquoi la confusion d'idées se manifeste si souvent aussi bien dans la pensée que dans les paroles et les actions des Palôtzes. Voilà pourquoi il n'y a pas d'espèces de ridicule dont l'exemple ne se retrouve dans leur vie.

Les Palôtzes sont pour ainsi dire imbus de zèle religieux. Les vieillards se contentent souvent, il est vrai, de dormir, à leur aise, à côté de l'église, durant les cérémonies, n'ayant pu trouvé dans l'intérieur assez de place; mais les femmes, le livre de prières et le rosaire à la main, y entrent à tout prix; elles y récitent beaucoup de prières et chantent d'une voix aiguë. Quelques uns des jours de confession y sont particulièrement fêtés, de sorte que quand les habitants de quelque église filiale ne peuvent pas se présenter au confessionnal, à cause de la distance ou du mauvais temps, ils font venir à leur domicile le confesseur qui s'y rend ordinairement avec le saint ciboire, mais trouve assez souvent le Palôtze dans une posture qui ne laisse pas d'être comique, par ex. sur un arbre de son verger.

M. M. Jules Papp et Alex. Pintér écrivent en des termes pleins d'enthousiasme de la religiosité et de la moralité des Palôtzes. Mais de nos jours, les bons vieux temps ont disparu; les moeurs y sont en décadence en proportion de la disparition de la vie patriarcale et de la suppression de la communauté de maison. La consom-

mation sans mesure des spiritueux, la prostitution et les cas de vol, etc., y sont plus répandus que jamais.

Les anciens paysans corvéables demeurent encore souvent ensemble, bien qu'une telle communauté ne compte pas plus de 30 à 40 membres de la même famille; aussi ces familles sont-elles loin de former des villages entiers, tandis qu' auparavant il y avait des communes dont tous les habitants portaient le même nom, celui du père ou du chef de famille, auquel les descendants joignaient le nom de la mère. D'ailleurs ils aiment à appliquer des sobriquets.

L'homme tutoie ordinairement sa femme, tandis que la femme appelle son mari »mon sieur« (mon maître) et lui dit »vous«; le jeune homme tutoie également la fille à qui il fait la cour et cette dernière l'appelle »vous«, quand la connaissance est faite.

Chez les Matiôs du comitat de Borsod les jeunes gens font en troupe leur visite aux familles qui ont des filles à marier, et ils ne souffrent pas que les jeunes gens d'une autre rue s'y présentent; l'audacieux qui les braverait, courrait grand risque d'être battu. Dans le comitat de Nógrád, les jeunes gens font la connaissance des filles dans les cercles de fileuses.

Les maisons sont construites par les paysans eux-mêmes. On en trouve assez souvent parmi elles qui remontent à deux ou trois cent ans, date constatée par les chiffres gravés sur les maîtresses poutres. Les chambres sont ordinairement basses avec de très-petites fenêtres. L'antichambre y sert à la fois de cuisine et c'est aussi de là qu'on chauffe le poêle de terre de la chambre. La fumée monte dans le toit où se trouve ordinairement un fumoir pour les graisses et les viandes de cochon. Le bas du poêle est entouré d'un rebord, espèce de banc de terre sur lequel couchent les vieillards et les malades. Les chambres (vulgairement: maison) sont très-peu meublées. On n'y voit le plus souvent qu'une table carrée, un long banc, une grande caisse peinte et ornée de tulipes, une huche, une cruche à eau et en hiver une tinetto à choux.

La jeunesse se réunit en automne pour égrainer le maïs, et en hiver dans les cercles de fileuses qui se tiennent dans une maison louée en commun. C'est là que les connaissances se lient, que les chants populaires naissent et c'est de là que les badinages, les anecdotes et les fables, etc., se répandent.

Menant une vie aussi primitive qu' isolée, les Palôtzes sont très-superstitieux. Chacun d'eux est convaincu que le nouveau-né peut

être ensorcelé par le regard. Ils sont également convaincus de l'existence des sorcières, des vampires, des magiciens, des spectres, etc., de sorte qu'ils ne reconnaissent comme sages que ceux qui ont jamais eu quelque commerce avec eux.

Dans les contrées palôtzes, il n'y a pas de plus grand événement que le jour de la fête patronale. On s'y prépare pendant des semaines d'avance, et dût-on souffrir de la faim durant le reste de l'année, ce jour-là on tient à se régaler, sinon richement, du moins copieusement. De la Saint-Michel jusqu'à la Saint-Georges, on ne mange que deux fois par jour: le matin et le soir. La femme sert les mets en disant: »Que le bon Dieu bénisse les mets et l'homme!« S'il y a plusieurs convives, chacun puise, l'un après l'autre dans le plat commun, et comme l'usage de la fourchette y est très-rare, ils prennent les morceaux avec deux doigts, et cela avec une grande dextérité et une grande propreté.

L'eau de source est très-estimée. La bière et le café y sont hors d'usage. Mais on aime d'autant plus les épices et les fines herbes (le romarin, l'estragon, etc.) dans les mets et dans les boissons.

Les mariages se font ordinairement en automne, car c'est à cette époque que les jeunes gens peuvent se procurer le plus facilement des provisions. Les mariages sont différents d'après le plus ou moins d'aisance du jeune homme: ou il emmène sa femme dans la maison de ses propres parents, ou bien c'est lui qui va habiter dans la famille de sa fiancée. Ce dernier cas est regardé comme humiliant.

Lorsqu'un jeune homme veut savoir si les parents de sa bien-aimée sont disposés à la lui donner, il oublie à dessein son manteau en sortant de chez eux. Si, lorsqu'il revient, il trouve le manteau dehors, cela équivaut à une réponse négative.

Les fiançailles sont nommées »repas du mouchoir« parce que le fiancé y offre un joli mouchoir à sa future. A l'occasion de ce repas les amis, garçons d'honneur du fiancé, récitent des félicitations en vers, pleines de gaieté et d'esprit, et qui sont bien souvent très-remarquables au point de vue du style populaire.

La veille de la noce, le premier garçon d'honneur, et dans quelques localités, les deux jeunes-gens chargés des invitations rendent visite aux invités qui, le lendemain, à l'heure fixée, le premier garçon d'honneur ou le »grand« maître des invitations à leur tête, se rendent à la maison de la fiancée, et font solennellement la demande au mariage; après quoi le témoin de la fiancée, interprétant les sentiments

des parents, l'accorde en les assurant, pour toute la vie, de l'amour de la fille pour son futur. De là, le cortège se rend à l'église pour assister aux cérémonies de la bénédiction nuptiale, après laquelle quelquefois le fiancé prononce devant l'autel un discours en vers.

Les piquantes cérémonies du »coucher de l'épousée« cessent de plus en plus d'être en vogue; néanmoins on s'y livre encore à nombre de badinages qui ne sont pas du meilleur goût. L'après-midi et la nuit du jour des noces sont consacrées à la danse. Après minuit les nouveaux époux se retirent, ce qui n'empêche point les convives de continuer le bal jusqu'au matin. Vers le matin, on allume, à une place quelconque, un feu de paille au-dessus duquel les jeunes gens sautent les uns après les autres; puis, comme les femmes et les hommes âgés retournent chacun chez soi, ils vont faire »le tour du matin« dans les rues, en se faisant suivre par les musiciens du bal terminé. Lorsque le jour arrive, la plupart des convives se réunissent de nouveau pour mener la jeune femme à l'église »à la consécration.«

La jeune femme appelle le plus jeune frère de son mari »plus petit maître«, terme qui renferme peut-être une réminiscence de la polyandrie, bien qu'il n'y ait absolument pas le moindre vestige d'une telle coutume ni dans l'histoire, ni même dans les traditions des Magyars. Après la noce, les nouveaux époux donnent encore deux banquets, l'un au bout de huit jours et l'autre au bout de six semaines. En général les banquets de noces sont aujourd'hui plus simples qu'autrefois.

Parmi les instruments de musique des Palôtzes on peut citer, comme une spécialité, le cornet de vacher. Cet instrument est fait d'écorce de cerisier, roulée avec un art remarquable, d'une longueur d'environ 1.5 mètre, et formant un tuyau un peu recourbé dont la partie inférieure s'élargit progressivement et se termine par une ouverture égalant celle d'une trompette ordinaire. Le son en est doux et agréable; les variations de tons dépendent de la force et de l'adresse de celui qui le manie. Naguère on aimait à l'entendre à l'occasion des festins, comme rappelant la mémoire des ancêtres.

Les baptêmes sont fêtés silencieusement. Si quelqu'un entre par hasard dans la maison au moment de la cérémonie, et conséquemment sans avoir été invité, on le reçoit comme »compère de sou« et il doit payer son sou sur le champ. Si c'est un petit garçon qui s'y montre, on lui prend son chapeau en gage.

La mère, tant qu'elle doit rester au lit, est alimentée par les

femmes des beau-frères et des compères, et le plus souvent si abondamment que toute la famille peut s'en régaler.

Le signe du deuil, à la mort d'un petit enfant est un mouchoir rouge que la mère porte, lié en triangle sur sa tête. A l'occasion d'un cas de mort, la famille du défunt cesse immédiatement tout travail et se revêt de ses habits de fête, ainsi que chaque samedi après-midi. Aux funérailles les femmes fondent en larmes et appellent le décédé par son nom, comme si elles voulaient l'éveiller; et plus le paysan est aisé, plus de chants en vers il demande un chantre qui dit mille adieux, au nom du décédé, à tous les parents et amis. Quand le futur d'une fille vient à mourir, on entend souvent dire que la fiancée est allée dans les champs, au milieu des buissons ou dans les forêts pour y crier le nom de son bien-aimé; et si l'écho lui renvoie le cher nom crié, elle en éprouve une grande consolation.

Le cercueil est placé dans une ouverture latérale faite dans la fosse; de cette manière il n'est point atteint par la terre dont on comble la fosse. Pour souvenir, les assistants y jettent chacun une poignée de terre.

Emeric Findura.

Un nouveau progrès dans l'exécution des cartes en relief.

L'exécution des cartes en relief a pris un grand élan sous l'influence du feu ^{al}Gal Valentin Streffleur, ancien chef du Bureau de triangulation militaire de la Monarchie austro-hongroise; il a essayé, déjà de 1856 à 1859, à l'aide de matrices correspondantes, de transformer en cartes en relief, ses cartes en couches, éditées par le ministère autrichien de l'instruction publique; mais comme l'échelle en était trop restreinte (1:856,000), les élévations relativement très-grandes de la matrice causaient, tantôt des déchirements dans le papier, tantôt des déplacements de contours.

De plus de succès ont été couronnés les efforts de M. le major, Fischer vom See, qui, dès l'an 1878, se servant de papier mâché, a reproduit d'une manière parfaite les cartes des contrées de Vienne, fournies par M. le major J. Albach, (1:25,000).

Récemment M. le lieutenant Gутtenbrunner, à l'aide d'une matrice en caoutchouc a fait d'heureux essais pour reproduire en relief

les cartes de notre Monarchie, dressées par l'Institut géographique militaire à l'échelle de 1:75,000. L'épreuve de la section du Schneeberg St. Aegidii est déjà faite et semble justifier, non seulement la possibilité de faire l'emploi de ce procédé, mais encore, grâce à l'élasticité de la matière, d'obtenir la précision la plus parfaite.

Les succès des efforts des MM. Fischer vom See et Guttenbrunner ont, on peut le dire, heureusement rempli le vide qui existait jusqu'ici entre les cartes ordinaires et les cartes en relief. Le plâtre, cette matière si lourde, si fragile et si difficile à manier en général, est devenu superflu, tandis que la nouvelle méthode de la confection des cartes en relief, tout en garantissant une solidité beaucoup plus durable, coûtera dorénavant moins de temps et moins d'argent.

Nous devons citer encore l'entreprise des MM. Eckerlein et Lindig, éditeurs de Leipzig, dont le »Plastischer Schulatlas« (Atlas plastique scolaire), comprenant 24 cartes, représente les pays de toutes les parties du monde, et est propre à servir de moyen d'instruction, même dans les écoles des aveugles. Aussi les journaux allemands de pédagogie en font-ils mention, avec les plus grands éloges, ce qui est d'autant plus juste qu'on ne pourrait reprocher à ces cartes que quelques fautes causées par les ouvriers imprimeurs qui n'étaient pas assez exercés dans le maniment des matrices.

E. Hanusz.

Bibliographie.

Carte du Comitat de Sopron; dressée par G. Jausz et Em. Kogutovicz commissionnés par le Cercle général des instituteurs de Sopron. Échelle de 1:63.000. Budapest, 1885. Éditée par l'établissement artistique de Ch. L. Posner.

Le Cercle général des instituteurs de Sopron a fait un très bon choix en confiant l'exécution de cette carte murale à des cartographes dont l'un, M. Georges Jausz, directeur de l'école supérieure de jeunes filles à Sopron, s'est déjà acquis une honorable renommée par son *Atlas historique*. Cette carte est à la fois un excellent guide d'enseignement et une oeuvre précieuse de cartographie. Ses proportions seules — 150 cm. de longueur et 120 cm. de hauteur — la rendent déjà unique entre les cartes des comitats de la Hongrie, et l'ensemble de l'impression est des plus satisfaisants. Les auteurs ont

su choisir les détails les plus importants au point de vue didactique aussi bien qu'au point du vue pratique, et reproduire tout ce qui doit ressortir sur une carte murale. A cela vient encore s'ajouter une grande exactitude qui va jusqu' à faire voir les diverses formes et même les rues principales des communes. Le nomenclature est entièrement irréprochable, et la représentation des conditions physiques ne laisse rien à désirer. Les différentes hauteurs y sont signalées par des couleurs différentes; ainsi, par exemple, les plaines d'au-dessous de 200 mètres sont de couleur vert clair; les hauteurs de 200 à 500 mètres sont de couleur jaunâtre, et celles d'au-dessus de 500 mètres de couleur vert foncé; en outre les pentes sont reproduites par des hachures qui, nous l'avouons, sont le côté faible de la carte; car en quelques endroits, les lignes en sont très grosses et très sombres, ce qui occasionne un peu de trouble, surtout à la frontière du Nord-ouest du comitat. Les fleuves et les eaux stagnantes sont de couleur bleue. Si nous avons un reproche à faire à cette partie de la carte, c'est que la grandeur du lac Fertő ne correspond pas assez à la réalité. A la carte principale est jointe une carte spéciale de la Ville de Sopron et de ses environs d'après l'échelle de 1:25,000, dressée par M. Em. Kogutovicz; elle est d'une exactitude admirable et d'un goût parfait. Les lignes longitudinales y sont tirées de 100 à 100 mètres. Les deux parties de la carte sont faites d'après les levées les plus récentes de l'Institut militaire de géographie de Vienne. La cartographie hongroise en est incontestablement enrichie, et l'oeuvre a tout droit de réclamer la première place entre ses semblables. A la rare adresse et à la précision des auteurs se joint encore l'art qu'y a mis l'éditeur dont la fine exactitude a bien contribué à la valeur de cette oeuvre cartographique. Pour terminer, il ne nous reste plus qu'à faire remarquer que le prix de cette carte appliqué sur toile n'est que de 5 florins. La carte se trouve chez M. Charles Frühwirth, président du Cercle général des instituteurs de Sopron.

Dr. Aug. Thirring.

La seconde publication de la Bibliographie contient l'indication des changements de noms que certaines localités, avec l'autorisation du gouvernement, ont subi dans le comitat de Zólyom, d'après la proposition de l'autorité municipale qui a trouvé juste et nécessaire de magyariser les noms de 111 communes dont les noms avaient été altérés par le temps et les circonstances. L'assemblée générale du

comitat, tenue le 20 mars de cette année à Beszterczebánya, a accepté et publié les nouveaux noms qui sont en partie des noms magyars historiques et en partie d'heureuses traductions. Le lecteur est prié de les comparer dans le texte magyar de ce numéro (page 212.) : sur la première colonne (à gauche) se trouvent les anciens noms, et sur la seconde (à droite) les nouveaux. Le gouvernement a accordé trois ans pour mettre le public au courant de ces changements ; après ce laps de temps, les nouveaux noms seuls seront officiels. *E. H.*

Sous le Ciel du Sud. Des Hautes-Pyrénées et d'auvres de leurs mers. A l'usage du public hongrois et particulièrement à celui de la jeunesse. Par Victor Vajda. Avec une préface par Alexis Virágh, et avec cinq gravures. Budapest, 1885.

Les chapitres les plus intéressants de ces esquisses de voyage sont : D'après un poème. — A travers l'empire du Soleil. A côté de l'Atlantique. La tour de Cordouan. La basse-terre française. Excursion dans les Pyrénées. Le Gave. Notre-Dame de Lourdes. Caunterets. Gavarnie. La fissure de Roland. Bagnères de Bigorre, Barèges. Adieu aux Pyrénées. — Les gravures représentent : Le Vignemale. Le gave de Caunterets. La vallée de Luz. Les aiguilles de glace des glaciers de Gabiéton. La fissure de Roland.

S'il a jamais été bon que la préface d'un livre ne sort pas de la plume de l'auteur, c'est surtout pour cet ouvrage qu'on peut le dire. M. Al. Virágh révèle les faiblesses géographiques de ce voyage, mais sans en dégouter d'avance le lecteur. Il en corrige les erreurs et remplit les lacunes d'une manière aussi heureuse qu'exacte.

M. V. Vajda est, avant tout, un touriste ayant particulièrement la faculté de goûter et d'apprécier les produits des arts ; mais la verve de son style, ses heureuses réflexions historiques, ses remarques caractéristiques à l'égard de l'ethnographie, comme aussi les bonnes gravures nous font regarder son ouvrage comme une véritable acquisition pour notre littérature géographique. *E. H.*

Le Pays de Bihar. Esquisses de voyage, par Alexandre K. Nagy. II. vol., Nagyvárad, 1885.

Le premier volume de cet ouvrage (apprécié l'année passée, dans ce Bulletin), n'avait point fait supposer qu'il serait suivi de ce

second volume. Et l'auteur, en effet, ne s'est décidé à continuer ses attrayantes descriptions qu'après avoir vu le grand succès du premier volume, dont il a paru deux éditions en peu de temps. Ce deuxième volume en est, en vérité, plutôt le complément que la continuation, ce qui ne l'empêche pas d'ailleurs d'avoir à tous égards les mêmes avantages. Ce volume traite d'abord de la ville de Nagy-Várad, chef-lieu du comitat, ou comme l'auteur se plaît à le nommer, du pays de Bihar ; puis, des parties occidentales du même comitat. Le premier volume avait fait l'effet d'un ouvrage parfaitement complet, de sorte qu'il n'était point venu à l'esprit du lecteur d'y désirer encore quelque chose ; mais le second volume, bien qu'inattendu, nous a convaincu, que c'est seulement après cela qu'on a une image vraiment complète de ce beau pays. Le mérite de l'auteur y a gagné et notre littérature s'en est enrichie. E. H.

Faits divers.

I. Expéditions, rendant compte du séjour de M. Johnston dans le pays des montagnes du Kilimandjaro, — puis reproduisant la publication du Bulletin de la Société géographique de Bruxelles concernant l'important voyage de découverte de M. M. Buonfanti, — faisant enfin connaître l'organisation de l'expédition qui, à l'initiative de l'administration minière russe, va explorer les branches latérales de l'Oural du Nord, surtout au point de vue minéralogique.

II. Miscellanéa, contenant des renseignements : sur les explorations ethnographiques et archéologiques de D. F. Nefedov, savant russe, dans le pays de Tourgaï, sur le versant oriental de l'Oural, — les sources du Mississippi, explorées par W. Glazier, — l'opinion du Gal Faidherbe au sujet de la voie ferrée du Sahara, — l'extension du territoire d'Angra Pequena par la transaction de M. Lüderitz avec le chef des Narmagouas.

ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par *PAUL KIRÁLY* secrétaire de la Société.

XIII. Année.

Budapest, 1885.

5. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles
insérés dans son Bulletin.

Les écrivains qui ont décrit la Hongrie en 1884. Par Alexandre Márki.

L'année 1884 a été inaugurée par la remarquable entreprise, due à l'initiative de S. A. Imp. et Roy. le prince héritier, Rodolphe, de faire connaître dans une oeuvre en quatorze volumes, la Monarchie entière. Quatre volumes seront consacrés à la Hongrie, et seront rédigés par notre célèbre écrivain, Maurice Jókai, auteur de tant de splendides descriptions des contrées les plus pittoresques de notre pays. Cet ouvrage a, dans toutes les parties du pays, des collaborateurs qui, tout en gardant l'exactitude scientifique, auront à satisfaire en première ligne au goût et aux intérêts du grand public. La presse hongroise a attribué à cette entreprise une actualité politique, et nous avons tout droit de croire d'avance que l'oeuvre ne manquera pas de justifier les espérances de l'attente générale.

L'Institut militaire de géographie et l'Institut national de géologie ont continué les mesurages de la superficie du pays; le premier a publié 37 feuilles (1:75,000) de sa grande carte spéciale, sur la base de laquelle le dernier a enregistré les résultats de ses recherches géologiques.

L'entreprise, commencée par la maison Duncker, éditeur à Leipzig, sous le titre de »Bibliothek für moderne Völkerkunde« nous promet une description générale des conditions géographiques de la Monarchie. Nous espérons que ce travail sera plus consciencieux que le »Panorama des Wissens« édité également à Leipzig par A. H. Payne, qui n'hésite point à proclamer que »la culture des habitants de la Hongrie n'a encore atteint qu'un niveau très peu élevé, de sorte que toutes les professions qui demandent plus de connaissances sont dans les mains des Allemands.«

L'année passée aussi il y a eu des voyageurs qui ont écrit sur notre pays. Le livre de Mme Adam, *La Patrie Hongroise*, a

fait sensation partout; on y trouve beaucoup d'aimables inexactitudes, mais à la fois beaucoup de bonne volonté et des observations justes. On connaît moins les esquisses de voyage, par M. Vigeron, bien qu'elles aient plus de profondeur que l'oeuvre précédente. — Le »Voyage de fantaisie politique en Autriche-Hongrie, en Serbie et Bulgarie«, par Montferrier, accuse un bon esprit d'observation de la part de l'auteur, dans son voyage fait à la hâte. — L' »European Brezes«, par Margery Deane (M. Pitman), paru à Boston, est un livre plein de bienveillance, mais tout à fait superficiel; l'auteur est de ceux qui rêvent des voyages de »découverte« dans notre pays et s'étonnent de trouver, dans le pays des Tziganes de M. Tissot, de grandes villes, etc. — Le »Vocabulaire Magyar-Français« par le Gal Parmentier, est un ouvrage remarquable que nous pouvons recommander aux touristes qui viennent visiter la Hongrie. — A côté de ce livre comme à côté de l'onomatologie de MM. Egli et Umlauft, les efforts de quelques écrivains roumains pour reproduire à tout prix les noms hongrois en langue roumaine ne sont qu'une vraie parodie; la traduction de cette sorte manque de toute valeur sérieuse. En langue hongroise, diverses contrées du pays ont été décrites par MM. Mihók, Hanusz, Téglás, Machart, etc.

La Croatie, dont la situation politique est encore aujourd'hui mal connue à l'étranger, où on la croit un pays indépendant, bien qu'elle ne soit qu'une province autonome de la Hongrie, a été décrite en langue croate par Victor Klaić. Les écrivains hongrois qui ont publié quelques données sur la Croatie sont: MM. Fr. Pesty, Al. Ballagi et H. Schwicker. Le Vicomte de Caix de Saint-Aymour a aussi écrit sur ce pays un gros volume sous ce titre: »Les Sud-Slaves de l'Austro Hongrie«.

A l'égard de l'ethnographie des Magyars, l'à-propos de »L'origine des Magyars«, publié l'année passée par M. A. Vámbéry, a aussi produit cette année-ci un effet décisif, comme le prouvent les études de MM. J. Budenz, F. Barna, J. Túry, et à l'étranger de M. le dr. Fligier. Ce dernier, avec sa méthode éclectique, prend une position médiatrice entre M. Vámbéry et M. P. Hunfalvy, partisan de la théorie finno-ougrienne sur la parenté des Magyars. Outre les précédents MM. Jean Pap, Etienne Bartalus, Alex. Benedek, Ladisl. Hódoly, Oscar Asbóth, Charles Szabó, etc., ont étudié de divers points de vue la race magyare. — Le public étranger qui s'intéresse aux fables magyares populaires, trouve un interprète relativement satisfaisant dans le livre anglais »Magyar

Tales* par W. H. Ivnes et L. Kropf. Sur les Saxons de la Transylvanie Fréd. Teutsch a écrit dans l'*Ausland*, d'une manière correcte. Dans la question des origines des Roumains M. Xenopol a pris position contre les théories historiques de MM. Roesler et Paul Hunfalvy.

Le livre roumain de M. Marinescu donne des renseignements assez sérieux sur la mythologie des Roumains. — M. Rosenfeld a renouvelé le souvenir des anciennes colonies italiennes dans le Sud de la Hongrie; les Serbes de la même contrée ont été décrits en langue allemande par M. Stefanovics-Vilovsky. Sur les Slovaques l'étranger n'a reçu que des renseignements pleins de tendance. Les Tziganes ont trouvé leur ethnographe en M. Wlislöcky, les Arméniens magyars en M. Songott et les Juifs en M. S. Kohn. Les peuplades éteintes de ce pays n'ont été étudiées que par quelques savants, entre autres par M. François Pulszky qui a écrit une étude sur l'*âge de cuivre en Hongrie*, oeuvre qui serait bien digne d'être connue aussi hors des frontières dans lesquelles se trouve renfermée la langue magyare. MM. Hampel, Lipp et König ont étudié les peuples qui habitaient ce pays à l'époque de l'empire romain.

La statistique de la population de la Hongrie a été traitée dans un grand ouvrage par MM. Louis Láng et Joseph Jekelfalussy. Ce livre se distingue tant par une érudition approfondie, que par une rare élégance d'élaboration.

L'économie nationale a trouvé de vaillants travailleurs en MM. Kormos, Kende, Földes etc. En langue allemande on a écrit un livre d'une rare exactitude M. Max. Wirth (Ungarn in seinen Bodenschätzen). Le but avoué du livre est d'inviter les étrangers à étudier les agents économiques de notre pays et de persuader aux capitaux de l'ouest d'exploiter une quantité de branches d'économie et de production encore négligées (?) chez nous. Il est inutile de dire que ce n'est qu'une vaine façon de parler.* L'industrie du fer a été traitée par M. Kerpely; les autres branches de l'industrie ont été étudiées par MM. Hátsek, Fábíán, Petrik, Klemp, Jalsoviczky et Ballagi. En matière de communication nous pouvons consulter les annales du Bureau national de statistique, l'ouvrage de M. L. Vörös et la carte de M. Oberhäuser, etc. L'état de notre commerce a été parfaitement exposé

* Un coup d'oeil jeté sur l'Exposition nationale qui a lieu actuellement suffit pour détruire l'opinion de M. Wirth. *N. de la réd.*

dans une lecture faite à une conférence académique par M. Charles Keleti sous ce titre »La place de la Hongrie dans le commerce international.« Cette étude a aussi paru en langue allemande dans la »Ungarische Revue« et en langue française dans le journal de M. De Gubernatis à Florence. Le »Donaugebiet« publié par G. Götzt, il y a deux ans déjà, est également une oeuvre excellente et la première bonne géographie commerciale de la Hongrie.

M. E. Apáthy, d'après le XIII-ième Rapport du ministre, M. Aug. Tréfort, dont la réputation est européenne, a publié dans la Revue de Dreyfous-Brisac, des articles destinés à éclairer les étrangers, sur les remarquables progrès de *notre instruction publique*. M. Ign. Hátsek en a publié une carte graphique expliquée dans les »Mittheilungen« de Petermann. En langue magyare, l'étude la plus remarquable sur ce sujet est celle de M. L. Láng.

Relativement aux conditions physiques du pays nous pouvons citer : 1° concernant l'*orographie* : la carte en relief du Mt. Tátra, exécutée par M. le lieutenant G. Guttenbrunner et l'étude sur la montagne Rozália par M. A. Thirring; 2° à l'égard de l'*hydrographie* des articles spéciaux ont été écrits par MM. Havass et Roediger sur la section magyare du Danube, par M. Sibrik sur la Rába, et par MM. Em. Szalay et A. György sur le lac Balaton; 3° *pour la faune*, nous pouvons en appeler aux recherches de MM. Daday, Madarász, Kuthy, Migazzy, Hermann, Tömösváry, Entz, Mocsáry et Koch; 4° *la flore* a été étudiée par M. Fréd. Hazslinszky (Les lichens de la Hongrie), par M. Th. Kossutányi (Le tabac), et par M. Linhart (Les champignons) qui nous ont laissé dans ces livres d'une grande valeur scientifique le fruit de leurs travaux; en outre ont apporté leur part de connaissances dans la même science et ont déployé un zèle bien méritoire MM. Dr. Staub, Dr. Demeter, Dr. Borbás, Gauss, Dr. Schaarschmidt, Dr. Haynald, Holuby, Dr. Alexy, ainsi que dans la paléontologie MM. Dr. Szabó, Dr. Staub et Grunow; 5° des études *géologiques* ont été faites dans les diverses contrées du pays par MM. Inkey, Dr. Primics, Dr. Roth, Hantken, Medgyesy, Dr. Koch, Bielz, Benkő, Dr. Schafarzik, Dr. Kispatics et Dr. Oláh. Leurs études ont paru en partie aussi en langue allemande dans le Supplément du *Földtani közlemények* (Bulletin géologique) pour les rendre accessibles aussi aux étrangers. 6° Des observations *météorologiques*, etc., ont été faites par 109 Observatoires, et les résultats en ont été rédigés par

M. le dr. G. Schenzl, directeur de l'Observatoire central; des services très importants ont aussi été rendus à cette science par MM. Pfeiffer, Dr. Staub, Hegyfoky et Dr. Thirring. L'*astronomie* a été cultivée par les Observatoires de Ó-Gyalla, de Herény et de Kalocsa. Par des études *astrophysiques* et surtout par des déterminations des distances de plusieurs lieux magyars, au pôle, se sont acquis du mérite, MM. Nic. Konkoly-Thege, Eug. Gotthard et Ch. Braun. M. Gotthard a publié ses travaux aussi en langue allemande.

Notre géographie historique a été enrichie par des études détaillées. M. le prof. Charles Torma donnera dans peu de temps une image complète de l'ancienne Dacie. Sur cette même matière M. Boleszny a également écrit plusieurs études de valeur. Le russe Danilevszky a fait des recherches pour établir la route d'immigration des Magyars. M. Eug. Tömösváry a étudié la géographie de l'ancienne Hongrie, du point de vue physique. L'Académie scientifique a ouvert un concours avec un prix de 2500 frs pour une oeuvre établissant l'histoire de l'occupation, de la perte et de la reprise des divers territoires de la Hongrie. MM. Fréd. Pesty et Paul Hunfalvy ont prouvé que la partie du royaume magyar, nommée aujourd'hui Croatie, porte un nom impropre, car la véritable Croatie était située au delà du fleuve Kulpa, et ce n'est qu'en conséquence de la fatale erreur, commise à l'occasion de la suppression de la conquête turque (1686), que la Croatie actuelle lutte contre le droit public magyar, sur un territoire purement magyar, et conséquemment hors de ses véritables frontières. MM. K. Kandra, F. Balássy, J. Karácsonyi, J. Foltin, Dr. A. Márki, J. Tholdt, Dr. L. Némethy, J. Iványi, J. Mihálfi, etc., ont travaillé à éclaircir divers endroits obscurs de notre géographie historique.

En ce qui concerne l'histoire de la géographie hongroise MM. Em. Péchy et Dr. R. Havass ont entrepris la rédaction d'une bibliographie à partir de l'âge le plus reculé: tandis que MM. Hanusz, Hartl, Kalmár (ces deux derniers dans les »Mittheilungen« de l'Institut militaire de géographie de Vienne), Dr. Márki, Szokoly, Kanitz, Fridvalszky, Dudás, Görög et Duka, etc, ont fait connaître diverses époques de la géographie historique et divers auteurs. A l'étranger M. le Dr. Dietrich a interprété en langue allemande les données, ayant rapport à la Hongrie, publiées par M. O. Freisingen. L'auto-biographie de

M. Arm. V á m b é r y, publiée en langue anglaise, a été très-favorablement accueillie en Angleterre.

Les descriptions monographiques des Comitats accusent une activité zélée. L'approche de la fête millénaire de la fondation de l'état magyar a incité les comitats, dont la description complète manquait encore, à faire leur monographie spéciale. Le comitat d'Arad y dépense lui seul une somme environ de 30,000 fres; les comitats de Csanád, de Szolnok-Doboka, de Temes, de Trencsén et la capitale Budapest y ont également destiné des sommes considérables. Mais l'activité privée aussi a fourni plusieurs travaux de grand mérite; parmi lesquels nous citerons particulièrement: l'excellent »Pays de Bihar« par Al. K. Nagy; la grande oeuvre de V. Bunyitay, traitant du diocèse de Nagy-Várad; trois volumes en ont déjà paru et elle n'est encore arrivée qu' au XVIième siècle. Les données en sont des plus précieuses en ce qui concerne la topographie. La capitale Budapest fait des préparatifs grandioses, à l'occasion de la célébration du deuxième centenaire de la reprise de l'ancienne capitale Buda (1686); à côté de la grande oeuvre de M. le prof. Fr. Salamon, embrassant l'histoire entière de la ville, le magistrat a chargé de l'élaboration spéciale de l'époque citée ci-dessus MM. le Dr. Árpád Károlyi et le prof. Charles Torma. Ce sera une monographie monumentale que formeront les douze volumes de la description de la ville de Szeged, fournie par M. Jean Reizner, dont le Ier vol. a déjà paru; M. Alois Bertalan a donné une belle étude de la situation géographique de la même ville. La ville maritime de Fiume a été décrite par M. le Dr. Géza Kenedy en langue magyare, et par MM. le G^{al} II. Littrow et le Dr. P. Salcher en langue allemande. L'oeuvre de M. Littrow est tout particulièrement à recommander à l'attention des étrangers. De la monographie du comitat de Krassó trois nouveaux volumes ont été publiés par M. Fréd. Pesty, l'homme spécial qui connaît le mieux la Basse-Hongrie. M. Ch. Sziegmeth a décrit ses voyages faits dans toutes les directions du comitat de Mármaros. Feu Alex. Hecksch a fourni de nombreuses descriptions, en langue allemande, des diverses contrées du pays; les plus remarquables sont: L'indicateur des environs de Pozsony et celui de la vallée de la Vág. M. le Dr. Théod. Ortway a esquissé dans un grand ouvrage les conditions anciennes et actuelles de l'académie de Pozsony. MM. G. Jausz et G. Kogutovicz ont fait grand honneur à la cartographie magyare par la carte murale du comitat de Sopron. Et, en effet, il est juste de constater non seulement l'existence d'une

cartographie magyare, mais encore l'érudition et l'adresse technique de nos dessinateurs, comme aussi la perfection et la noble ambition des ateliers de cette branche (entre autres : l'Imprimerie d'État, les ateliers de M. L. Ch. Posner, de M. Beranek, etc.). M. Ern. Kramberger a donné, dans le »Globe«, une très bonne description de son voyage de Eszék à une partie de la Szerémség (Sirmie) M. Ch. Remekházy a publié une excellente grande carte du comitat de Temes.

Une sincère reconnaissance est due à l'activité de l'Académie scientifique, de la Société de géographie, de l'Institut militaire de géographie, de la Société Kárpátienne, du »Karpathen-Verein« de Transylvanie, du »Verein für siebenbürg. Landeskunde«, de l'Institut de géologie, de la Société de géologie, des Sociétés des sciences naturelles, des Sociétés d'histoire, d'archéologie, etc. dont les travaux incessants ont tant contribué au progrès de la connaissance du pays. Dans le registre des monographies des comitats nous avons pu énumérer, non compris les écrivains anonymes, 210 divers auteurs, dont les travaux ont plus ou moins d'importance pour la géographie de la Hongrie. Le pays dont la connaissance est répandue par 400 à 500 divers livres et grandes études spéciales dans le courant d'une seule année, n'est plus une *terra incognita*, du moins pour les lecteurs indigènes ; quant aux étrangers, nous veillons de notre mieux à ce qu'ils soient éclairés, à notre égard par les publications périodiques en langues allemande et française des diverses Sociétés, comme aussi par les journaux et les feuilles périodiques en langues étrangères. Les amis de la littérature géographique hongroise peuvent, certes, être satisfaits des résultats de l'année 1884.

Dr. Alexandre Márki.

Sociétés de géographie.

Rapport annuel sur l'état de la Société impériale russe de géographie en 1884. Le 1 janv. de 1885 cette Société comptait comme *membres* : 15 personnes de la famille impériale, 20 membres honoraires indigènes, 4 membres hon. étrangers, 17 membres protecteurs, 635 membres ordinaires, 139 membres actifs, 25 membres correspondants étrangers, soit ensemble 846 membres. — *Expéditions.* Le G^{al}. Prsevalsky voyage en Asie pour pénétrer dans le Thibet ; M. Potanin est parti pour la province de Kan-çou ; la station polaire à l'embouchure du Léna a terminé son activité. La Société a aidé de son secours moral : MM. D. L. Ivanov, Groumm-Grjimaillo, Istomîn

qui a fait un voyage d'étude ethnographique dans le gouvernement d'Archangel'sk, M. Volter qui a étudié la vie et les moeurs des Lettons dans les gouvernements de Vitebsk, Kovno et Souval'sk, et M. Nikolysky qui a exploré les conditions d'histoire naturelle du lac Balkâche. — *Éditions*. La description de la Mongolie de Nord-Ouest, IIIième vol., par Potanin. — Le XIIième volume (La Corée) de l'entreprise intitulée »Géographie Universelle«. — Le XIIième vol. des travaux de la Section d'ethnographie (Fables et traditions de Samara) et le XXe vol. de l'Isviestiya. — La bibliothèque comptait environ 45,000 volumes et livraisons. — *L'état du trésor*: fonds consolidés d'une valeur de 27,300 roubles en papiers; fonds de réserve d'une valeur de 12,495 roubles; recettes annuelles: 28,158 roubles, et dépenses annuelles: 17,683 roubles.

Faits divers.

I. *Expéditions*. Le »Roussky Invalid« dans son numéro du 30 avril publie le télégramme que lui a envoyé M. le G^{ral} Mich. Nic. Prseval'sky, dans les termes suivants: »Lob-Nor, le 27. Durant l'automne et l'hiver passé nous avons fait le voyage du Tzaydâm oriental au Lob-Nor. Nous avons bien exploré le Kun-Lun central, inconnu jusqu'ici. Nous avons retrouvé et exploré l'ancienne route menant de Khotan à la Chine. Nous avons découvert trois énormes chaînes de montagnes, recouvertes de neige, à l'une desquelles nous avons donné le nom de Mt. Moskovsky, à l'autre, celui de Mt. Columbus, et à la troisième celui de Mt. Zagadotchny (»Mystérieux«). La plus grande cime de la première est le »Kreml«, celle de la seconde le »Djînrî«, et celle de la troisième le »Schapka Monomacha« (»Bonnet de Monomaque«). La hauteur de ces sommets dépasse 6000 mètres (20,000 pieds). Le plateau tibétien qui s'appuie à la partie centrale du Kun-Lun a une hauteur moyenne de 1200 mètres (4000 pieds). C'est seulement dans le Sud de Tzaydâm que nous avons trouvé une population. À l'Ouest de ce pays, le désert est extrêmement pauvre en faune comme en flore. Au mois de Décembre, le froid était si rigoureux que le mercure du thermomètre a gelé. Nous avons passé le mois de Février et la première moitié de Mars au Lob-Nor. Un de ces jours nous traverserons Tcherchen pour nous rendre à Keriya (Khotan). De là nous monterons, si les Chinois ne nous en empêchent pas, sur le plateau du Thibet septentrional pour y passer les trois mois d'été. En automne nous nous rendrons dans le Tourkestân-Russe. Toutes nos affaires sont en règle. Nous sommes tous en bonne santé. — Le reste de cette partie donne des renseignements: sur l'arrivée M. le Dr. Paulitschke et de ses compagnons de Harrar à Vienne, — le plan d'une expédition que M. Lenz veut faire dans les contrées encore inconnues entre le Congo et le Nil, —

la navigation du capitaine Chaddock à bord du vaissan à vapeur »Mand« sur le fleuve Limpopo.

Le saule suppléant au pin nain. Le pin nain (*Pinus Mughus* v. *montana Duroi*) est supléé dans quelques parties de notre pays par l'aulne vert (*Alnus viridis*) et le genévrier nain (*Juniperus nana*.) Sur le Mt. Velebit en Croatie une troisième plante suppléante, une variété du saule à grandes feuilles, aux feuilles plus petites, plus rondes et plus chauves, la var. *Velebitica*, se présente sur les cimes subalpines, dans le voisinage du village d'Ostaria, d'une manière si caractéristique et sur une telle étendue de terrain, qu'elle mérite d'être signalée au point de vue physiologique. Les conditions étant d'autre nature, y sont favorables à la naissance de nouvelles formes, car la montagne a une situation très méridionale et se dresse immédiatement au bord de la mer.

Dr. V. B.

Buissons épineux sur nos montagnes neigeuses. D'après Kerner, l'armure d'épines où d'aiguillons des plantes est en rapport avec la richesse de la faune, et en Europe, c'est la flore méditerranéenne qui compte le plus de buissons épineux ; par contre les mêmes plantes manquent sur les Alpes, ou bien l'on n'y rencontre que des variétés, à faibles acicules, des espèces qui sont pourvues de puissantes épines et qui croissent dans les contrées plus basses. (p. e. *Rosa Alpina*, *Rubus Idaeus*, *Juniperus nana*). L'auteur de l'article magyar appelle l'attention sur quelques buissons épineux alpins ; ce sont : la *Ribes aciculare* Sm. sur le Mt. Retyezát, la *R. Grossularia* var. *acerosum* sur le Mt. Velebit, la *Berberis Aetnensis* Presl. var. *brachyacantha* sur les monts Risnyák et Rajnáz en Croatie, et sur le Monte Maggiore en Istrie, la *Rhamnus satatilis* sur le Mt. Velebit, la *Rosa spinosissima*, la *R. gentilis* et la *R. Malyi* sur le Mt. Velebit. En outre les chardons épineux sont également fréquents sur nos montagnes neigeuses. Les buissons épineux sont plus nombreux sur les Alpes qui entourent la flore méditerranéenne ; l'auteur est d'avis que c'est au climat qu'il faut en attribuer la cause, puisque les aiguillons de la *Rosa spinosissima* sont de 2 à 3 fois plus grands (var. *megalacantha*) sur le Mt. Velebit qu' ailleurs ; les poils de la *Ribes alpinum* ailleurs nous deviennent des soies sur la même montagne (*R. Fleischmanni* Rehb.).

Dr. V. B.

Plantes à feuilles persistantes dans les champs sablonneux de notre Alföld. Kerner ne mentionne que le genévrier commun (*Juniperus communis*) comme plante indigène à feuilles persistantes sur notre Alföld, car la *Vinca minor* (pervenche à petite fleur) elle même y est suppléée par la *V. herbacea*. Il y a donc une différence considérable entre l'image physiognomique de notre Alföld et celle des plaines de l'Allemagne du Nord et du Sud. La plaine septentrionale de ce pays est recouverte de pins et d'autres plantes à feuilles persistantes, tandis que la plaine de Bavière porte des plantes d'origine alpestre, et celles-ci sont en pleine floraison même à l'époque où la majeure partie de la végétation de notre Alföld est brûlée par la chaleur de Juillet. L'auteur de cette publication, outre

le lierre (*Hedera helix*) qui croît dans les forêts à sol marécageux situées le long du Temes et les graminées qui hivernent sous la neige, comme les semences d'automne, mentionne encore un petit buisson à feuilles persistantes des terrains sablonneux de l'Alföld, l'*Helianthemum Fumana*, qui, par ses feuilles aciculées, correspond au genévrier; et comme tous les deux ont la même forme, et qu'ils appartiennent au même système, ils sont tous les deux membres de la famille des plantes à la forme Erica. Le rôle de l'*H. Fumana* n'est point à rabaisser. Sur le Karst nu, ses fortes racines brisent les rochers, elles retiennent le sable et sa tige rampante protège le sable contre le vent; elle coopère donc avec les autres plantes et les autres forces de la nature pour prêter une couverture verdoyante aux lieux dénudés.

D. V. B.

La correspondance entre elles, des flores des plaines le long du Danube. Il est curieux de remarquer combien les landes des côtes de la Méditerranée correspondent avec les champs herbeux de notre Alföld et avec la verdure du bassin de Vienne. Les steppes sablonneuses de notre pays ont été peuplées principalement par des espèces de plantes caucasiennes, tauriennes et balkaniennes qui y sont arrivées à travers la Porte de Fer de Roumanie et la Serbie, et qui ont facilement pris racine dans un sol homogène à celui de de leurs ancêtres. La faune et la flore venant de l'Orient ont donc devancé de plusieurs milliers d'années l'arrivée de nos aïeux sur ces steppes sablonneuses. N'est-ce pas une chose touchante que cette rencontre des événements de l'histoire avec ceux de la nature! circonstance qui est encore rehaussée par le fait que la vraie race magyare, dans sa nouvelle patrie, de nos jours encore, habite avec prédilection les mêmes plaines et les mêmes contrées recouvertes jadis par ces herbes orientales. Kerner a établi relativement à la végétation de sable que, partant de la mer Noire, elle s'étend, en passant par notre pays, jusqu'au bassin de Vienne et de Tulln. L'auteur de cette publication constate la même correspondance aussi pour les plantes aquatiques, car les plantes de lac les plus rares de la Hongrie correspondent tantôt avec celles du Sud-Est, tantôt avec celles de la Basse-Autriche, tantôt avec les unes et les autres à la fois (voir le texte hongrois); il n'y a, d'après nos connaissances actuelles, que la *Nymphaea thermalis Potamogeton Grisebacchii*, la *Ceratophyllum pentacanthum*, l'*Orchis elegans*, la *Senecio Sadleri*, la *Symphytum uliginosum*, la *Tanacetum serotinum*, la *Cochlearia macrocarpa*, la *Cyperus calidus*, l'*Oenanthe Banatica*, qui restent comme plantes endémiques, c'est-à-dire propres au sol magyar.

Dr. V. B.

Errata.

	Dans le Nr. IV.	au lieu de	lire
p. 47.,	ligne 9 (en bas)	>comitat de 4<	>comitat de Borsod, 4<
> 53.,	> 8. >	>tinetto<	>tinette<
> 60.,	> 5. (en haut)	>emprêche<	>empêche<

ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par **PAUL KIRÁLY** secrétaire de la Société.

XIII. Année.

Budapest, 1885.

6. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles insérés dans son Bulletin.

De la vie du peuple, aux environs du lac Balaton.

» Il n'existe nulle part un endroit — dit l'un des écrivains qui ont parlé du Balaton — où l'on puisse se livrer à des rêveries plus douces que sur les bords ravissants du Balaton. Le Haut-Tátra ou les Alpes étrangères avec leurs sapinières retentissant des murmures incessants des vents éternels peuvent être plus grandioses, mais la *serénité d'Hellade*, le sourire si infiniment gracieux, la douceur et la gaieté qui y règnent sont des propriétés exclusives de ce lac magnifique. «

Voilà pourquoi ce splendide Balaton est le trésor le plus chéri du pays d'au-delà du Danube!

Le Balaton n'est pas seulement un bassin réunissant les eaux des hauteurs environnantes, de Sümeg, de Vázsony et de Somogy, mais c'est un vrai centre caractéristique sans la nappe d'eau duquel ce pays entier ne serait qu'un ennuyeux plateau; tandis que son immense miroir, ses rives aux roselières murmurantes, ses baies abritées, ses dômes de basalte, recouverts de vignobles et portant ça et là sur leurs sommets des ruines pittoresques d'anciens châteaux-forts, en font l'une des contrées les plus singulières et les plus attrayantes de la Hongrie.

La nappe du lac s'étend à une hauteur de 110 mètres au-dessus du niveau de la mer, et les hautes terres qui l'environnent s'élèvent à 200 mètres en moyenne au-dessus de ce niveau; enfin les dômes basaltiques isolés qui se dressent en forme de volcans sur le plateau atteignent de 300 à 400 mètres, l'un d'entre eux, le *Kékhegy* (Mt. Bleu) atteint même 600 mètres. Le climat favorable y fait croître les plus belles forêts et mûrit le raisin même jusque sur les cimes. Les plaines environnantes fournissent dans leur humus, mélangé de tufeau, d'excellentes terres à blé.

Les points qui dépassent 200 mètres offrent tous de belles vues

dont la partie la plus ravissante est toujours et de partout le bleuâtre Balaton, reflétant ici des forêts, des fermes et des communes disséminées sur ses bords, là des vignobles, des vergers, des villas et de petites maisons de campagne qui montent jusqu'aux sommets des cônes basaltiques, cette admirable spécialité de ces contrées. La surface tantôt agitée, tantôt tranquille du lac est sillonnée par des canots de pêcheurs qui lèvent leurs filets ou qui manient leurs divers ustensiles, et par des gondoles de touristes.

Les conditions ethnographiques des rives du Balaton sont également fort intéressantes. Dans l'antiquité plusieurs sortes de peuplades les ont habitées. Des Romains, des Celtes, des Slovènes et puis des Magyars s'y sont établis, ces derniers absorbant, avec le temps, les premiers, et n'en conservant que quelques influences relativement à la prononciation de certains mots, et peut-être à la formation du type transdanubien. C'est cependant l'influence slovène qui peut le plus souvent se retrouver dans le vocabulaire et particulièrement dans les noms géographiques. Les Slovènes n'y sont pas encore complètement disparus; seulement leur nombre actuel n'y atteint que tout au plus 75,000 âmes, plus ou moins dispersées.

Les traits caractéristiques du type actuel y sont: la taille élevée, le tronc robuste, le cou solide et la tête petite en comparaison avec le type des Magyars qui habitent les rives de la Tisza. Les habitants des environs du Sud du lac (comitat de Somogy) sont plus vigoureusement développés que ceux des environs du Nord. La délicatesse et la flexibilité des membres, ainsi que l'élégance de la taille sont particulièrement remarquables chez les femmes de ces environs.

Ces Magyars ont l'esprit vif, sont toujours prêts à la riposte et aux badinages, mais sont en général d'un tempérament sanguin. Ils aiment la nature, leur famille et la gaieté. Les hommes sont de bons vigneron et de bons pêcheurs. Ils semblent avoir le privilège de ces deux professions. Les vins balatoniques doivent leur réputation non seulement au tuf basaltique, mais encore à une culture soignée et à une manipulation raisonnable. Durant tout l'été, on s'y occupe spécialement des vignes; l'agriculture n'y est, en plusieurs lieux, qu'une occupation secondaire. Ainsi les habitants des environs du Nord, après avoir terminé les derniers travaux dans les vignobles, en attendant que le raisin mûrisse, se rendent dans le comitat de Somogy pour y entreprendre les travaux de la moisson; car là c'est plutôt l'agriculture qui prédomine. En hiver on voit de longues files de voitures chargées de blé passer sur la glace du Balaton de Szántód au côté opposé, pour

en rapporter en échange du vin dont l'exportation est considérable surtout pour la Styrie.

La pêche est moins profitable. En été, les pêcheurs se rendent, la nuit, sur les bords du Balaton, y cherchant les parages les plus tranquilles, le plus souvent les rives plates du Sud, et y jettent leurs filets. En hiver on pratique la pêche au soupirail, ce qui est souvent très-dangereux. Il se produit dans la glace du Balaton de grandes fissures qui rendent le retour impossible, ou bien il s'y élève de gros brouillards qui égarent les pêcheurs. Presque chaque année emporte quelques victimes. L'année dernière a vu périr 25 pêcheurs, tous pères de famille.

C'est aussi pendant l'hiver que se fait la coupe des roseaux dans les bas-fonds du lac. Ce sont surtout les femmes et les filles qui s'en occupent et elles en tirent un profit assez considérable.

Quant aux coutumes nous en citerons les plus importantes, celles du mariage.

Durant les semaines »de chuchoterie« (depuis la Saint-André jusqu' à Noël) on fixe dans les familles les mariages qui devront être faits au prochain carnaval. Contre de telles décisions de famille, il n'y a point d'appel. La fille doit se résigner à la volonté de ses parents, ou si le choix de ceux-ci est absolument contre son goût et si elle ne peut pas l'accepter, elle entre en service dans une des villes voisines. Il arrive quelquefois que la pauvre fille devient moralement une victime de la sévérité de ses parents.

Lorsque les jeunes gens sont d'accord avec leurs parents, on procède aux préparatifs du mariage, lesquels consistent en certaines coutumes consacrées par l'usage et qui sont: 1° la recherche en mariage (*leánynező*), 2° les fiançailles, 3° l'échange des anneaux, 4° la publication, 5° la bénédiction nuptiale et les noces, 6° la première visite des parents chez les jeunes mariés (*kárlátó* = revue du dommage, plaisante constatation des dépenses), 7° la consécration (*avatás*, première visite de la jeune femme à l'église).

La recherche en mariage est immédiatement suivie de la demande en mariage. Le fiancé choisit deux inviteurs chargés de demander, à trois reprises, la main de la future et de faire les invitations également trois fois. Le fiancé, et la fiancée indiquent les personnes qui doivent être conviées, le premier par ses inviteurs et la dernière par ses deux filles d'honneur. Avant les fiançailles on procède à la fixation de la dot que le fiancé doit assurer à sa future; cette dot est absolument irrévocable et se nomme cadeau de noces. C'est la condition préalable des fiançailles.

Quand les parents sont d'accord sur ce point, les fiançailles s'accomplissent et les deux familles les célèbrent, chacune à son domicile, par un repas plein de gaieté. L'échange des anneaux est une cérémonie indépendante de la précédente, et qui n'a lieu qu'après l'aveu d'amour réciproque que le jeune couple a fait devant le prêtre. De retour chez la fiancée, le futur lui met un anneau au doigt et lui fait cadeau de 5 à 6 florins, en échange desquels la fiancée lui donne un mouchoir.

La célébration du mariage a lieu ordinairement le mardi ou le mercredi. Quant aux cérémonies des noces, elles diffèrent au nord du Balaton de celles qui sont en usage au sud du lac.

Au nord, la fiancée, un peu avant midi, prend congé de ses parents, de ses amies, de ses proches, etc., non sans qu'il y ait beaucoup de pleurs répandus de part et d'autre. La bénédiction a lieu à midi. Au retour de l'église, tout le monde se rend dans la maison du fiancé où la table est déjà mise pour le repas qui est servi aussitôt. Les mets sont apportés par les inviteurs, et le premier se livre à mille plaisanteries pour amuser les convives. Entre autres il taquine le fiancé en le défiant de pouvoir reconnaître sa bien aimée. Alors il amène devant lui plusieurs vieilles femmes, en lui demandant si la fiancée ne serait pas l'une d'elles. Le fiancé les refuse l'une après l'autre, et saisissant sa vraie fiancée, assise jusque là entre les filles d'honneur, il l'enlève par-dessus la table et la fait asseoir auprès de lui. Les autres filles suivant l'exemple de l'épousée, passent toutes par-dessus la table et prennent place de l'autre côté le long des parois.*

Après le repas vient la danse, plus tard on donne à la fiancée la coiffure de femme, (on lui met un bonnet), puis le bal recommence et dure jusqu'au matin.

Sur les rives méridionales du lac, les convives s'assemblent dans la maison du fiancé et se rendent en cortège dans celle de la fiancée, d'où l'on part en voiture pour l'église. Après les voitures des deux témoins et des deux marraines d'honneur vient la voiture de la fiancée assise entre l'un des garçons et l'une des filles d'honneur. La quatrième voiture porte le fiancé accompagné également d'un garçon et d'une fille d'honneur. La dernière voiture est occupée par les musiciens qui ne cessent de jouer de leurs instruments jusqu'à l'église. Le cortège jette des craquelins aux enfants tout le long

* Ne serait-ce pas une coutume souabe ?

de la route sur son passage. Au retour, les nouveaux mariés montent dans la même voiture, et le cortège se rend dans la maison de la fiancée, où l'on prend une collation, après laquelle on fait quelques tours de danse. Vers les quatre heures on emballe les effets de la fiancée pour les porter en voiture à la demeure du fiancé ; mais avant l'emballage les convives doivent payer le prix de chaque objet au témoin de la fiancée et l'argent ainsi reçu est destiné au ménage de la jeune femme. Lorsque le cortège arrive à la maison, il en trouve la porte fermée. Le chef du cortège doit parlementer bien longtemps avec les habitants de la maison avant d'en obtenir l'entrée pour la fiancée et sa suite. Le dialogue qui s'établit alors entre les deux partis est assez original pour que nous en citions quelques demandes et quelques réponses. Ainsi par exemple lorsque le chef du cortège frappe à la porte, une voix de l'intérieur demande : »Qui est là, qu'est-ce que signifie le bruit que l'on vient faire ici?« — »C'est moi«, répond le chef, »je reviens avec les miens des noces de Cana.« — »Qui était le fiancé?« — »La piété.« — »Et la fiancée, qui était-elle?« — »La douceur.« — »Quel est le nom de cette porte?« que »Jésus Christ soit loué!« sur cette dernière réponse, on ouvre la porte et le cortège entre. C'est là que les noces se font avec une gaîté pleine d'animation. Le couvert est déjà mis. Sur la première table deux assiettes, recouvertes de jolis mouchoirs, indiquent les places que les parents du fiancé ont réservées aux deux témoins vis-à-vis desquels prennent place les deux marraines. Le fiancé s'assied auprès du premier garçon d'honneur, la fiancée se met à droite de son mari et a pour voisine une des filles d'honneur. Le second garçon, qui doit servir les mets, et la seconde fille d'honneur prennent place au bout de la table. Le premier récite un couplet avant chaque service et porte des toasts à la plupart des convives. Ces vers et ces toasts sont pleins d'humeur et d'originalité et révèlent souvent de vrais trésors de l'esprit et du langage populaire.

Après le banquet, les tables disparaissent, la musique retentit et la danse commence. A minuit le fiancé se glisse dans la chambre à coucher où les femmes la coiffent d'un peigne de femme et lui nouent un mouchoir autour de la tête. Alors elle rentre dans la chambre de bal, entre les deux témoins, ayant chacun une lumière à la main. Puis viennent les garçons d'honneur portant sur les épaules divers cadeaux que la jeune femme distribue aux convives, et qui se composent de denrées et de mouchoirs. Alors commence *la danse de la fiancée* ; et chaque homme fait un tour de danse avec la jeune

femme. Les amusements se prolongent le plus souvent jusqu' au matin. Vers trois heures, la fiancée se retire, non sans être suivie des remarques malicieuses des convives, qui avant de s'éloigner de la maison nuptiale, le matin, sont régalez encore une fois de viande fumée et d'eau de vie.

Quand la jeune femme est déjà installée chez elle, ses parents vont lui faire une visite, pour s'assurer qu' elle se trouve bien, voir si elle tient bien son ménage et si elle s'entend à remplir ses devoirs de femme. Celle-ci reçoit ses hôtes en les embrassant et leur offre un repas qui coûte quelquefois plus que le banquet de noces.

A l'occasion d'une naissance dans la famille, les voisins et les proches se hâtent de pourvoir la mère et les siens de toutes sortes de provisions. Après avoir quitté le lit, la mère se rend à l'église pour y faire la consécration de ses relevailles, par une messe, ou par une prière.

Géza Czirbusz.

Beautés de certains paysages en Hongrie.

De nos jours, ce ne sont plus les beaux-arts seuls qui s'appliquent à reproduire, dans l'ensemble d'un tableau, les beautés les plus frappantes de la nature ; les sciences descriptives aussi, de leur côté, s'imposent la même tâche ; et l'effet que le peintre produit par un heureux emploi de la richesse des couleurs, les géographes l'obtiennent, avec non moins de succès, au moyen d'expressions donnant une idée vivante de la réalité. Ils ont même l'avantage sur le premier, de pouvoir présenter à la fois la même contrée sous ses diverses faces.

Les littératures étrangères sont riches en descriptions de belles contrées, mais il ne s'en trouve que fort peu qui soient relatives à la Hongrie, et encore moins qui soient d'accord avec la nature ; cependant ce pays, sous le rapport des trésors de la nature, non seulement peut rivaliser avec les contrées les plus favorisées, répandues sur tout le globe, mais encore il renferme tant de magnifiques paysages, que pour détacher une page du volumineux album de ses beautés, nous ne savons sur laquelle fixer notre choix.

Quelles contrées bizarres, romantiques et à la fois sauvages nous offrent le défilé du Bas-Danube, avec ses montagnes aux penchants escarpés, couverts de buissons de syringas, le défilé de Vöröstorony, par lequel l'Olt (Aluta) hâte son cours vers la Roumanie, et la vallée du Sebes-Körös, (Körös rapide) dans une longueur de 60 kilomètres, de Nagy-Várad à Feketetó ! Le défilé du Tömös, par lequel la voie ferrée

serpente de Brassó à Predeál, laisse apercevoir des parties vraiment alpestres.

N'a-t-elle pas le caractère de haute montagne, cette contrée d'Anina à Stájerlak, ce centre d'industrie si célèbre par ses mines de fer, où le chemin de fer d'Oravicza monte sur une voie dont la hardiesse de construction ne le cède en rien à celle du Semmering?

Bien plus surprenante encore est la contrée du Haut-Tátra où l'air balsamique des forêts de sapins attire les étrangers dont le nombre augmente d'année en année.

La vallée du Kapnyik offre un aspect fort romantique tandis que les pays de montagnes des comitats de Szatmár et de Sáros laissent voir des beautés plus douces, plus molles, ainsi que le mont Rozália près du lac Fertó, et les parties montagneuses du comitat de Pest.

Des comitats de Szatmár et de Sáros on a une vue pleine de charme sur la plaine qui s'étend au-delà de la Tisza ; du mont Rozália on admire la petite Alföld, et, des montagnes du comitat de Pest, le regard se promène avec plaisir sur le Danube et sur la grande Alföld qui s'étend entre le Danube et la Tisza et se perd dans un lointain infini.

(Puis le texte magyar reproduit les belles descriptions de la Margitsziget (île Marguerite), du lac Balaton et d'une partie du voyage le long de la Tisza, d'après Mme Adam).

C'est une beauté curieuse que celle qui distingue le sauvage marais d'Ecsed, ce redoutable paysage qui a environ 30 kilomètres de longueur sur 7—12 kilom. de largeur et dont M. le Dr. Csapodi a fourni une belle description dans un style plein de verve et d'élégance.

Ce n'était donc pas sans cause qu'un écrivain magyar, Csaplovics, se plaisait à dire au commencement de ce siècle, que la Hongrie est une miniature de l'Europe ; et le grand poète Petöfi n'a pas cru exagérer en chantant dans ses vers harmonieux que sa patrie est la plus belle partie du globe, qu'elle est à elle seule un petit monde complet, et qu'il n'y a pas de nombre qui puisse exprimer la quantité des beautés répandues sur le riche sein de son cher pays. Il s'y trouve enfin, — dit-il avec emphase — des montagnes dont les cimes semblent regarder au-delà de la mer Caspienne et une plaine qui s'étend si loin qu'elle semble aller chercher la fin de la Terre.

E. Hanusz.

Bibliographie.

Carte murale administrative de l'État Magyar.
Édition de l'Imprimerie d'État. 1884. 12 grandes feuilles. Prix des exemplaires sur papier : 30 frs ; des exemplaires sur toile d'écriture : 60 frs. („*A Magyar Állam Közigazgatási Térképe*“ etc.)

Il faut parcourir plusieurs fois le mélange éblouissant de notre Exposition Nationale, avant que l'esprit agité, fatigué par la vue de cette masse d'objets innombrables, réussisse à recouvrer le calme nécessaire pour en étudier les détails d'une manière plus approfondie. Et cependant on n'arrive à éprouver une vraie jouissance et à se former une idée exacte de cette admirable collection que lorsque l'attention devient capable de se fixer sur chaque chose en particulier.

C'est sur un détail frappant de l'exposition du ministère roy des finances, sur un objet de grand mérite que nous voulons ici appeler l'attention de nos lecteurs. Cet objet est un nouveau chef-d'oeuvre de la cartographie hongroise, la *Carte Murale administrative de l'État Magyar*, qui d'après l'échelle de 1:360,000 (d'une largeur de 298 centimètres sur une hauteur de 178 cm.) représente tous les pays de la couronne de St.-Étienne, et a été composée et exécutée par la section cartographique de l'Imprimerie d'État, d'après la triangulation générale et les levées détaillées, conformément aux sources originales et aux données officielles.

Si nous ne l'avions pas cru jusqu' à présent c'est maintenant *le fait accompli* qui nous impose de croire que nous sommes parfaitement en état de nous mesurer, non seulement avec succès, mais même avec avantage, avec l'Occident sous le rapport de la cartographie. Nous pouvons comparer les ateliers les plus renommés en ce genre, et nous n'acquerrons rien moins que la conviction que notre Imprimerie d'État a tout droit d'être rangée parmi celles qui occupent le premier rang. Et nous en ressentons une joie d'autant plus fière que la carte en question nous fait à tous égards l'impression d'avoir atteint la perfection la plus absolue. Elle satisfait aux exigences de la *science*, parce que les données, puisées en général aux sources les meilleures et les plus authentiques sont appliquées avec autant de soin que de savoir ; elle satisfait au point de vue de l'*art* parce que, aussi bien sous le rapport du dessin que sous celui du coloris, elle est si parfaitement élaborée, qu'elle fait l'impression non plus d'une carte, mais plutôt d'un paysage ; elle satisfait enfin aux demandes de l'*industrie artistique*, parce qu'elle est exécutée jusque dans les moindres détails avec tant de pureté, de finesse et de goût, qu'elle surprend

même l'attente la plus exigeante ; en un mot cette carte fait le digne orgueil de la cartographie magyare.

Ce chef-d'oeuvre avait en vue, avant tout, ainsi que son titre l'indique, l'organisation administrative de l'État hongrois ; ce sont donc principalement les hommes de politique et d'administration qui y ont gagné une ressource d'un prix inestimable. Mais on se tromperait gravement si l'on en prenait à la lettre le titre qui par lui-même dit peu de chose. La vérité est que la division administrative n'y est en effet qu'un réseau transparent à travers lequel nous voyons avec une clarté incomparable, aussi bien les conditions physiques (formation du sol, systèmes des eaux, etc.) que les lignes de communication de toutes sortes. Les montagnes, les vallées, les plaines, les fleuves, les lacs, les étangs et les marais, les ruisseaux et les canaux, etc., etc., s'y dessinent avec une telle exactitude et avec une telle intelligibilité que l'explication des signes devient presque superflue ; et pour qu'il n'y reste rien à désirer, le chiffre d'élévation, au-dessus du niveau de la mer, y est signalé même sur nombre de points qui ont moins de 100 mètres.

La lucidité et par conséquent l'intelligibilité des données qu'elle renferme est assurée par l'application de sept diverses couleurs et de cinq diverses espèces de caractères. Les basses terres au-dessous de 100 mètres et les cimes neigeuses sont laissées en blanc, les basses terres au-dessus de 100 mètres sont de couleur jaunâtre et les hautes terres, jaune brun nuancé ; les eaux sont indiquées par la couleur bleu clair ; les frontières du pays, les limites et les noms des comitats sont marqués en vert clair d'une parfaite clarté ; les canaux sont représentés par des lignes brunes, les voies de communication, les limites des arrondissements et les signes indiquant les villes, villages, etc. sont de couleur rouge clair, et enfin les noms, les chemins de fer, les gares et les stations des bateaux à vapeur se distinguent par la couleur noire. Chaque feuille a donc reçu sept impressions et les 12 feuilles ensemble en ont reçu 84.

Les noms des localités sont imprimés, ainsi que nous l'avons déjà mentionné, en cinq différentes espèces de caractères qui, par leur forme très distincte les unes des autres, signale le rang administratif des lieux respectifs, tandis que par leur placement ils font connaître les terrains habités. Le grand format de la carte, nécessaire pour répondre à son but principal, a permis que l'on y inscrivît les noms, non seulement de toutes les communes organisées, mais encore ceux

de toutes les fermes et de toutes les métairies d'un peu d'importance ; et ces mille et mille noms sont placés avec une adresse si admirable que les terrains inhabités ou inhabitables (montagnes, forêts, etc.) ont pu rester vides, sans qu'il en résultât une agglomération de mots qui serait nuisible aux yeux ou empêcherait de trouver facilement les noms cherchés. A cela vient encore s'ajouter la minutieuse exactitude des délimitations, même de celles de chaque territoire communal.

Les parties accessoires de cette carte ne sont pas de moindre valeur. Nous comprenons par là, les données aussi intéressantes qu'instructives qui se trouvent hors de l'étendue du dessin dans les places restées vides. Sans faire mention du titre, de l'explication des signes et des mesures (échelles) qui occupent le haut du côté gauche, nous trouvons du côté droit, en haut, le tableau synoptique de la division politique du pays, comprenant les comitats, les arrondissements et les municipalités avec l'indication numérale de l'étendue des territoires et de leur population respective ; au coin droit en bas se trouve le tableau de la division judiciaire ; et enfin à gauche, en bas, celui de la division financière.

Tous ces détails suffisent probablement pour prouver d'une manière convaincante que cette nouvelle carte est non seulement un vrai chef-d'oeuvre dans son genre, mais encore qu'elle a toutes les qualités voulues pour satisfaire d'une part aux exigences de la science, et d'autre part aux intérêts de la vie pratique, et cela d'autant plus que ses données vont toutes jusqu'à la fin de l'année 1884. Elle est donc à recommander chaudement, non seulement pour les bureaux ou en général aux particuliers, mais à toutes les écoles secondaires, hautes et professionnelles, car la richesse de ses détails est si heureusement équilibrée par sa grande étendue et l'harmonie de son ensemble, son but pratique s'accorde si bien avec sa richesse scientifique, que les cartes de la Hongrie, parues jusqu'ici, ne peuvent lui être comparées, pas même au point de vue de la pédagogie.

C'est à part que doit en être mentionnée et appréciée l'édition imprimée sur toile d'écriture ; d'une part, parce que c'est la première tentative dans ce genre, et une tentative admirablement réussie, qui ait paru dans notre Monarchie, et d'autre part, parce qu'elle est beaucoup plus commode à manier, surtout en voyage. Cette édition ne consiste que de deux grandes feuilles repliées en forme de livre et munies d'un étui élégant. Le dessin y est, ce nous semble, peut-être plus plastique encore que sur le papier et la grande flexibilité en assure une plus longue durée.

Après tout ce que nous venons de dire, nous avons plein droit d'espérer que l'Imprimerie d'État, comme atelier cartographique, ne cessera pas de donner suite à ce splendide début, et que par les oeuvres qu'elle a déjà faites et par celles qu'elle ne manquera pas de publier encore, elle fera disparaître, des mains du public et des écoles, les cartes qui sont fournies par des ateliers étrangers et qui sont bien loin de valoir les siennes sous tous les rapports. Les éditeurs et les acheteurs acquerront par ce fait la conviction que la cartographie magyare a non seulement l'avantage d'être la plus exacte, du moins dans l'exécution de la vraie image de notre chère patrie, mais encore qu'elle travaille avec un art incontestable et livre ses oeuvres à un prix incomparablement modique.

Nous ne pouvons terminer ces quelques lignes sans offrir nos chaleureuses félicitations à M. Emeric de Péchy, directeur de l'Imprimerie d'État, et à M. Joseph Homolka, chef de la section cartographique de la même Imprimerie. Paul Kirdly.

Le Congo et la fondation de l'État du Congo, par Henry M. Stanley. Traduction allemande, édition de Brockhaus à Leipzig, 1885. Apprécié avec une approbation particulière par Gy.

Voyage au Soudan français en 1879—1881, par le commandant Gallieni. Paris, Hachette, 1885. — *La cote des esclaves et le Dahomey*, Paris, Plon, 1885, mentionnés avec distinction par Gy.

Annales estadisticos de la republica de Guatemala. Anno de 1883. Publicacion official. Apprécié par Gy.

Faits divers.

I. Expéditions. Sont mentionnés: Le retour du lieutenant Giraud des contrées des lacs de l'Afrique centrale, — une nouvelle expédition dans l'Afrique orientale, préparée par le voyageur Dr. G. A. Fischer, — le voyage du lieutenant Wismann vers le Congo supérieur.

II. Ethnographie. Contenant des renseignements: sur les tribus des Héros d'après la conférence du pasteur Büttner, tenue dans la Société géographique de Brème, — sur le dénombrement des habitants de la Terre-de-Feu, essayé par la missionnaire Bridges, — sur les tribus habitant aux environs des montagnes de l'Afrique orientale, d'après le professeur des berlinois G. A. Fischer, — sur le pays de Togo à la côte esclaves.

III. Statistique. Présentant des données: sur la distribution des Juifs dans l'Europe centrale d'après la *Deutsche Rundschau*.

IV. Miscellanée. On y rend compte des occupations des Espagnols dans le Sahara, — des résultats des explorations

des missionnaires, Comber et Grenfell, concernant le Couango, affluent du Congo, de l'oeuvre posthume du voyageur italien, Bianchi, assassiné en Afrique, de la nouvelle possession de l'Allemagne dans l'Afrique orientale; puis de l'ascension du Mt. Roraima dans la Guyane britannique par Im. Thurn Everard; des décisions de la conférence tenue en matière du méridien international à Washington, et de la mort du célèbre roi des nègres, Mtéza.

La Société hongroise de Géographie à l'Exposition nationale de Budapest. — La collection des travaux des membres de la Société hongroise de Géographie est installée dans le pavillon de l'instruction publique. L'arrangement en est dû à la commission du Comité de la Société, composé de MM. Em. Péchy, Pierre Heim et le Dr. Rod. Havass. Et l'on peut dire sans la moindre fierté qu'elle surpasse les expositions des autres Sociétés savantes, aussi bien par son élégance extérieure que par sa valeur scientifique.

Le 2 mai, elle a été honorée de la visite de Sa Majesté le Roi qui a daigné en exprimer sa suprême satisfaction. Les hommes spéciaux ainsi que le grand public lui-même la visitent avec le plus vif intérêt, ce qui justifie le but de cette exposition qui était de donner au public et en première ligne au corps enseignant l'occasion de s'orienter dans la littérature géographique et la cartographie de Hongrie.

Les objets exposés sont placés dans une grande armoire vitrée, sur plusieurs étagères et sur une paroi drapée d'étoffe rouge. On y voit les diverses oeuvres des géographes et des cartographes suivants: MM. le Dr. Jean Hunfalvy, Jean Xántus, Enea Lanfranchi, le Dr. Jos. Szabó, Fréd. Pesty, Em. Péchy, Louis Lóczy, Pierre Heim, Michel Zsilinszky, Théod. Braumüller, Jos. Homolka, E. Hanusz, Paul Király, Aladár György, Lad. Toldy, Gal. Etienne Türr, etc.; puis les éditions de la Société hongroise de Géographie, des frères Révai, les cartes de la ville royale de Kecskemét, etc. Sont exposées en outre les plus anciennes oeuvres géographiques en langue magyare et les plus anciennes oeuvres en langues étrangères ayant rapport à la Hongrie. Nous citons de cette partie de l'exposition les deux livres les plus curieux: l'oeuvre de Berlinghieri, publiée en langue italienne en 1478, livre le plus anciennement imprimé, dans lequel nous trouvons les premières notions géographiques sur la Hongrie; l'autre est la géographiela plus ancienne en langue hongroise, écrit et édité par Martin Czombor en 1626.

Les anciennes oeuvres géographiques sont empruntées des bibliothèques privées et publiques, notamment de celles des MM. George Ráth, Farkas Széll, Jos. Ágoston, mais la plus grande partie en est due à la bibliothèque sans pareille de M. l'ingénieur Enea Lafranchi à Pozsony, dont la riche collection de cartes et de vues anciennes, remontant jusqu'au XIV. siècle, dépasse même celle du Musée national.

R. H.

Liste des oeuvres et des cartes reçues par la Société.

ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par *PAUL KIRÁLY* secrétaire de la Société.

XIII. Année.

Budapest, 1885.

7. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles
insérés dans son Bulletin.

Excursion dans les Sudètes silésiens.

Le groupe des Sudètes orientaux ou silésiens, qui forme la ligne de séparation entre le bassin du Danube et celui de l'Oder, est nommé par les géographes allemands »Gesenke« (abaissement), bien que cette dénomination ne signifie point une arête allant en s'abaissant successivement, comme on le croirait au premier abord, puisque la chaîne de montagnes qui s'élève entre les ruisseaux Staritz, Biela, Oppa, Thess et Mohra atteint une hauteur assez respectable et que la hauteur de ses cimes augmente encore, lorsqu'elle s'avance vers le sud-est. Il est vraisemblable que ce nom vient de l'exploitation des mines (Gesenke = Bergwerke = mines) qui s'y pratiquait jadis.

C'est sans doute l'importance de cette industrie qui a fait de la Silésie un sujet de discorde entre les rois de Bohême, de Pologne et de Hongrie. La guerre de Trente ans a mis fin à cette exploitation des mines. De nos jours, l'or y manque absolument; le plomb et le cuivre ne s'y trouvent qu'en petite quantité; le fer seul y a conservé son ancienne renommée, ce qui ne suffit pourtant pas pour donner à ce groupe le nom de pays de mines.

L'été dernier je me suis donné le plaisir de parcourir ce beau pays de montagnes. Pour en avoir l'idée la plus exacte, le mieux est d'en faire l'ascension par le col de Ramsau (en partant d'Altstad), lequel est traversé à une hauteur de 759 mètres par une route postale conduisant de la vallée de la Staritz à celle de la March. Le long de la Staritz se dressent les sommets de la chaîne nord-est du Gesenke: le Fichtlich (1109 mét.), le Fichtenstein (794 m.) et le Nesselkoppe (825 m.). C'est sur l'un des cols de ce dernier qu'est située la ville de Gräfenberg, connue par l'établissement de bains de Priznitz. Plus loin l'arête s'aplatit.

La chaîne du Sud (de N.-N. à S.-E.), qui offre un massif très imposant, commence également dans le voisinage du col de Ramsau,

par le Mt. Hockscharr (1351 mètr.) et se termine par le Mt. Altvater (1490 m.). Entre ces deux hauteurs se dressent le Mt. Köpernik (1424 m.), l'intéressant Mt. Fuhrmanstein (1377 m.) d'un aspect grotesque, et le Rother Berg (1373 m.). La chaîne s'appelle, d'après sa principale cime, Altvater-Rücken (Échine d'Altvater). Les pentes inclinent rapidement vers les rivières avoisinantes, dont la rapidité, ainsi que le manque presque absolu de chûtes d'eau trahissent toutes le grand âge des Sudètes, tandis que, selon M. Peschel, dans nos Kárpáthes, le grand nombre des lacs et les hautes chûtes d'eau qui les réunissent, témoignent l'époque récente de la formation de ces montagnes.

Au lieu de lacs de cristal il n'y a dans le groupe de l'Altvater que des prairies marécageuses, réceptacles d'eaux qui n'ont aucun écoulement, qui y pourrissent et donnent naissance à de puissants gîtes de tourbe. Ce sont de bien tristes contrées que ces hauts marais ! L'épaisseur des forêts de sapins dont ils sont environnés les prive des rayons du Soleil, les abrite même contre les vents qui en agiteraient la surface et les rendraient moins malsains. C'est le silence mystérieux, la solitude effrayante qui y règne ; aussi n'en raconte-t-on que des fables terribles de villes submergées ou de monstres (Seehirt) habitant au fonds des eaux boueuses, etc. Quant à nous, Magyars, ee qui nous intéresse plus particulièrement, c'est le lac Moosbruch, qui occupe un terrain de 249 hectares, et qui, d'après la légende, recouvre la place d'une ancienne ville, nommée *Hunnstadt*. Les habitants impies en ayant chassé les missionnaires Cyrill et Method, ceux-ci anathématisèrent la ville, qui s'abîma sous leurs yeux et fut remplacée par un lac qui s'y forma aussitôt. Dans le voisinage de ce lac se trouvait aussi à cette époque un village du nom de Hundorf, mais ce nom, ainsi que ses semblables en Moravie et en Silésie, n'ont évidemment aucune importance archéologique. Au Sud du lac on voit sur le sommet, appelé Predigerstühle (919 m.), un singulier amas de blocs nus, formations de dénudation, qui se retrouvent souvent sur les arêtes des Sudètes, phénomène d'autant plus curieux que ces montagnes sont entièrement recouvertes d'une riche végétation qui empêche les formations de dénudations. On pourrait en chercher l'origine dans l'époque glaciaire ; seulement les vestiges de cette époque se présentent sur les Sudètes sous une autre forme, sous celle de la dissémination des plantes alpines. Sans compter le lichen d'Islande, richement répandu principalement sur le sommet de l'Altvater, on y trouve l'*Aster alpinus*, *Poa alpina*, *Eriophorum alpinum*, *Homogyne alp.*,

et même la *Crepis siberiaca*. Cette dernière est d'autant plus remarquable qu'elle semble justifier la théorie de Christ, affirmant que 33⁰/₀ de notre flore alpine est d'origine circumpolaire, et 44⁰/₀ d'origine asiatique. Il y a donc eu une époque où la flore des plaines de Sibérie descendait jusque dans nos plaines européennes d'où elle ne s'est retirée sur les sommets des montagnes que par suite de l'adoucissement du climat.

Les roches qui constituent la montagne remontent aux âges les plus reculés. Nous mentionnerons seulement en passant que le noyau du Hockscharr est le gneiss, tandis que celui de l'Altvater est le schiste micacé. La formation du schiste primitif y est fréquente, et le chaux de ces montagnes est la meilleure de notre continent.

Les touristes visitent souvent les Sudètes de Silésie, car le club Sudétien a soin d'y entretenir de bons chemins. On visite principalement le Hockscharr et l'Altvater. Le premier est le plus facilement accessible du côté de Ramsau en suivant le cours du Staritz. On en voit de loin le dos qui est recouvert de forêts et les amas de rocs nus qui abondent sur son arête. Jusqu'à 900 mètres de hauteur l'ascension est assez commode ; mais, après cela, elle devient un peu difficile. Sur le sommet s'étend un paturage alpin où végètent des groseillers, des mousses, et des pins nains. Des vents froids y régissent, même en plein été. Lors de mon ascension, au commencement du mois d'août, j'y ai trouvé une température de 9 R⁰, tandis qu'an pied de la montagne l'atmosphère avait une chaleur de 20 R⁰.

Le sommet du Hockscharr offre une vue magnifique sur les vallées où coulent la Neiss, la Biela, le Thess et la March, comme aussi sur le Schneeberg de Spiglitz et le groupe de l'Altvater. De nulle part les Sudètes silésiennes ne présentent un spectacle plus grandiose que celui dont on jouit de ce point de vue.

La vue sur l'Altvater, est bornée par le Hockscharr, auquel se rattache le Mt. Köpernik, et vers le Sud par le Mt. Deterstein. L'ascension en est beaucoup plus fatigante et moins avantageuse. Au delà de la région des arbres on ne trouve que des buissons et des tapis de mousses. Ce qui surprend le plus dans l'ensemble du paysage ce sont les longues rangées de petites maisons blanches situées dans les vallées. Elles sont presque toujours isolées sur les bords des rivières, et entourées des vergers, des champs et des prés qui composent le modeste avoir des habitants aussi paisibles que laborieux. La culture accuse partout des traits de l'injustice de la nature et les efforts extrêmes des travailleurs.

Le Silésien, — pour parler maintenant du peuple de ce pays, — aime la solitude. Il demeure à part et ne donne ses soins qu'à ses propres affaires qui l'occupent entièrement. Il construit sa maison tout près du ruisseau pour gagner un peu de terrain. La force motrice du cours d'eau, il l'emploie à sa scierie ou même à balancer le berceau de son enfant. Il ne se permet pas même le luxe d'avoir un chien, car celui-ci mangerait beaucoup, et le maître lui-même doit se contenter le plus souvent de soupe d'orge, de beurre et de pain. Pour avoir du lait presque chaque famille a sa vache; le cheval ne se trouve que chez les plus aisés, et le boeuf est une rareté. La vache y est à la fois bête de somme et on l'attelle bien souvent avec le cheval à la charrue ou à la voiture. La partie inférieure de la maison est construite en pierre, tandis que la partie supérieure est de bois. La maison se compose ordinairement de trois pièces : au milieu, l'antichambre, qui sert à la fois de cuisine, la chambre d'habitation qui fait face à la rivière ou à la grand' route, et la chambre aux provisions qui donne sur la cour. Dans la chambre de la famille on voit des lits de plumes, des chaises artistement sculptées et une quantité d'images saintes. Dans un coin, le plus souvent au-dessus du lit du maître on aperçoit une grande image sainte devant laquelle on fait ses prières; c'est dans ce coin que l'on fait asseoir la fiancée à l'occasion des noces. Il est à remarquer que le portrait de sa Majesté, ainsi que celui de l'empereur Guillaume y manque rarement. Le fond de la chambre est ordinairement planchéié. Les fenêtres sont toutes garnies des fleurs, que les femmes aiment à cultiver dans leurs petits jardins. Le devant ou le tour de la maison est ordinairement planté d'arbres, et presque toujours un cadre renfermant une sainte image est attaché au tronc de l'un d'eux, c'est du reste, un usage généralement répandu dans tout le pays; on trouve de ces tableaux dans les forêts, dans les champs, sur les montagnes, dans les vallées et sur les grand' routes, etc.

Les habitants primitifs, ainsi qu'il semble, appartenaient à la race croate. La Silésie, jusqu' au IXième siècle, était évidemment slave. Mais, dès les Xe et XIIe siècle, des allemands y ayant immigré en grand nombre, la germanisation de ce pays a été la conséquence de la transformation ethnique de la population, exerçant une influence décisive sur les conditions de nationalité. Les allemands ont peu à peu absorbé les slaves de sorte qu' aujourd'hui ils y sont en prépondérance, surtout dans les villes et dans les montagnes, tout en présentant, à l'égard anthropologique, une race mélangée, et à l'égard

ethnographique une tribu particulière qui se distingue des autres allemands par un dialecte à part.

Les traits communs anthropologiques sont : la taille svelte, le menton large, la bouche grande, et un tel élargissement de l'os de la pommette que le visage en devient presque plat, puis les cheveux blonds et les yeux bleuâtres ou verdâtres.

Les propriétés psychiques dominantes sont la persévérance et l'humeur pacifique. Dans les Sudètes les enfants même se gardent de faire du bruit. Les amusements de la jeunesse sont plutôt sérieux que gais ; les éclats de voix poussés en signe de bonne humeur sont traités de vrai scandale et celui qui s'imaginerait de crier au milieu d'une danse serait tout simplement mis à la porte.

Il est rare d'entendre des chansons populaires, car dans les champs ou dans les bois, chacun se presse tellement à la besogne qu'on n'a pas le temps de chanter. Et cependant les chansons silésiennes sont assez jolies et mélodieuses ; la musique est aimée du peuple et chaque village a son propre orchestre. L'Allemand silésien est en général contemplateur et méditatif ; il examine la raison de toute chose, et quoique sans instruction, il arrive à des saines pensées : il se rend compte de sa position, il pèse ses forces vis-à-vis des difficultés à surmonter ; il garde l'équilibre de son âme et supporte tranquillement son sort, si l'ordre des choses n'est pas à changer, ou bien il raisonne patiemment jusqu'à ce qu'il trouve l'occasion et les moyens d'adoucir ses maux. Il est poli, humble, fidèle et honnête jusqu'à se sacrifier ; il est religieux jusqu'à la superstition, et aime l'ordre jusqu'à en être minutieux, — mais bien souvent il est opiniâtre, entêté dans ses opinions et âpre au gain

Ses occupations sont déterminées par les circonstances. Il gagne son pain en exerçant le profession de roulier dans les contrées où les chemins de fer n'ont pas encore pénétré. Il fait le transport du fer, des tonneaux, de la chaux ou des toiles. Les plus pauvres sont bûcherons, charbonniers, carriers, etc., ou bien ils vont à la recherche des champignons, de diverses baies et d'herbes médicinales, occupations qui ne rapportent par jour que quelques kreuzer. Ce sont les misérables des montagnes, dirait Victor Hugo. L'art du tissage serait plus avantageux, mais les machines anglaises rendent presque impossible toute concurrence. C'est l'agriculture qui rapporte relativement le plus, quoiqu'elle exige de grandes fatigues sur ce sol pierreux et rocheux, et sous ce climat pluvieux et froid. On y récolte principalement de l'avoine (1,040,646 hectolitres), des pommes de terre (plus

de 2 millions hl.), du foin (689,778 quintaux mètr.) et du second fauchage (1,069,390 quintaux mètr.). On ne cultive le seigle que sur les pentes plus chaudes, et le blé seulement dans la plaine.

Quant aux coutumes des montagnards silésiens nous n'en mentionnerons que le plus essentiels. Le chef de la famille a la direction de tout ce qui tient à l'agriculture, et confie cette charge au plus capable de ses fils. S'il n' a point de fils, il engage un valet qui devient son bras droit. C'est celui-ci qui alors a sous ses ordres les autres domestiques; il va se coucher le dernier et il se lève le premier. Son assiduité est récompensée quelquefois par la main de la fille de son maître. Il a pour aide le »petit valet«, chargé du labourage et des semailles, choses auxquelles il doit bien s'entendre, s'il veut un jour devenir »grand valet«. A l'âge de dix ans, les garçons commencent à étudier les travaux de l'agriculture comme gardeurs de vaches, ils continuent comme cochers, ensuite ils deviennent »petits valets« et ils finissent par devenir »grands valets« si toutefois ils ont donné des preuves de leurs capacités à cet égard. Entre les filles de service, la première a le titre de »grande servante«; elle a toutes les autres sous ses ordres. C'est la »grande servante« qui est la première.

Les relations entre les deux sexes sont très réservées. Les jeunes filles ne sont point belles, mais elles se marient pourtant et deviennent de bonnes mères et de vaillantes ménagères. Les noces se font avec quelque solennité, mais assez simplement. Avant le baptême le nouveau né est soigneusement mis à l'abri du clair de lune, sur autrement il deviendrait lunatique. Avant la fin de sa première année il faut bien se garder de le laisser mouiller par la pluie, car il en deviendrait goitreux ou aurait le visage marqué de taches de rousseur. Le sevrage ne doit pas avoir lieu au printemps, car l'enfant deviendrait trop tôt gris, et il aurait toujours faim. Pour qu'il apprenne parler de bonne heure, on souffle sur lui après la communion, et quand il tombe malade sa mère l'enveloppe dans son tablier de fiancée, ce qui le guérit infailliblement. Les enfants sont très-bien traités; ils sont rarement grondés et presque jamais battus. En général même, élever la voix plus haut que de coutume est fort rare dans ces familles douces, calmes et paisibles.

La plus grande fête de famille est la fête de Noël, et celle de la commune est la fête patronale de l'église. Ce jour-là, le village est en grande parade et dans chaque ménage on prépare un festin dont on se souviendra toute l'année.

Les superstitions sont très répandues. Les maladies y sont traitées par des évocations ou des herbes médicinales; le *Chenopodium* cueilli sur le Hockschar guérit les graves blessures, le *Sambucus* est bon pour le mal de dents, etc., et l'on est convaincu que l'ambre jaune pendu au cou des enfants est l'amulette la plus puissante. Les maladies les plus fréquentes sont les rhumatismes, la goîtrie et la fièvre occasionnées par les intempéries du climat.

Quand le montagnard est gravement malade, il fait venir le curé et les cérémonies religieuses pratiquées à cette occasion donnent lieu à des conséquences superstitieuses.

Nombre de coutumes et de superstitions sont analogues à celles des slaves. G. Czirbusz.

Le second article, sous le titre: „*Les découvertes de Wissmann au Sud du Congo*“, traite des données de voyage du lieutenant Wissmann, concernant les études de grande importance qu'il a faites sur les fleuves tributaires méridionaux du Congo et qui viennent d'être publiées dans la »Frankfurter Zeitung« d'après le rapport de A. Woldt. Ces données changent essentiellement les idées acceptées jusqu'ici sur le réseau fluvial du Congo méridional.

Bibliographie.

Les Annales de la *Société Kárpátienne de Hongrie* de 1882 et 1883. (A Magyarországi Kárpátegyesület évkönyve, etc.) Appréciation concise du grand nombre de publications des dernières Annales de cette vaillante Société dont l'incessante activité révèle de plus en plus les mystères des Kárpates à la science tout en les rendant de plus en plus accessibles aux touristes et aux explorateurs, par la construction de bonnes routes et de maisons d'asyle.

Atlas d'école pour les écoles secondaires, bourgeoises et commerciales. (Iskolai atlasz középtanodák, polgári és kereskedelmi iskolák használatára, etc.) Par J. K o z m a. 30 cartes générales et 35 cartes spéciales. Budapest, 1885.

Souvenirs de Scandinavie. (Skandináviai emlékek, etc.) Par A u g. F l a t t. Székesfehérvár, 1883. Courte description d'un voyage rapide, non pourtant sans des détails qui méritent l'attention des lecteurs.

Les conditions géographiques et météorologiques de la libre ville royale de Szeged. Par Aloise Bertalan. Szeged, 1884. (Szeged szab. kir. város földrajzi és meteorologiai viszonyai, etc.)

De l'ancien glacier du versant méridional du Mt. Haut-Tátra. Par le Dr. Sam. Roth. Avec deux gravures. (A Magas-Tátra déli oldalának hajdani jégáraitól, etc.) Étude basée sur des observations originales, constatant d'une manière convaincante l'existence d'anciens glaciers sur le Mt. Haut-Tátra.

Cartes des comitats de Sáros, Bereg, Máramaros et Hunyad. Par Ign. Hátsek. (Sáros, Bereg, Máramaros és Hunyadmegyék térképei, etc.). Troisième édition.

Carte synoptique du territoire de la ville libre royale de Keeskemét. Par l'ingénieur Gust. Rihocsek. 1885. (Keeskemét szab. kir. város területének átnézeti térképe, etc.).

De l'ancien comitat de Bihar. Par Alex. K. Nagy. Nagy-Várad, 1885. (A régi Biharmegyéről etc.). Étude bibliographique sur des livres et cartes originaires des XVIIe et XVIIIe siècles contenant des données relativement au comitat de Bihar.

La Hongrie. Itinéraire général de voyage. Indicateur des lignes de communication dans les pays de la couronne de St. Étienne (fleuves, voies ferrées, gares, etc.) et de leurs environs, d'après des données et des voyages personnels, par L. Takács. Nagyvárad, 1886. (Magyarország. Általános utazási zsebkönyv, etc.).

La musique dans l'ethnographie. Par Géza Czirbusz. 1885. (A zene az ethnographiában, etc.).

Justus Perthes in Gotha. 1785—1885. München 1885. Oeuvre de luxe à l'occasion du centième anniversaire du célèbre établissement de géographie de la maison de Justus Perthes.

Physikalisch-statistischer Handatlas von Oesterreich-Ungarn. Par J. Chavanne. Ce sont les feuilles 1., 8—13., 16., 17., 20., 21. et 24., dernièrement parues, dont il s'agit dans cette bibliographie. Nous ne pouvons qu'en louer l'exécution; seulement nous ferons remarquer que les données, relatives à la Hongrie, y sont quelquefois fausses. Ainsi, par exemple, l'enluminure de la 11ième feuille accuse beaucoup plus de sable dans l'Alföld qu'il n'y en a, et moins de formation liassique qu'il n'en existe en réalité dans notre pays. Le texte joint à la 12ième feuille est plus que faux, il est inutile à cause des inexactitudes d'une série de noms géographiques. — La 13ième feuille et son texte donnent des renseignements intéressants sur l'étendue des forêts de la monarchie Austro-Hongroise, mais nous y trouvons un territoire hongrois — le Banat — qui n'existe point dans la série des municipalités de Hongrie, ce qui n'empêche pourtant point l'éditeur de connaître même le % relatif de l'étendue des forêts de ce département-là. — La 16ième feuille représente la distribution de la population à l'égard des confessions. — La 17ième feuille montre la distribution territoriale de l'armée commune et de la landwer (honvédség), etc. — La 20ième feuille est consacrée à la représentation de la distribution des communes de la monarchie, d'au-dessus de 2000 habitants. — La 21ième feuille a pour objet le calcul de la croissance et de la décroissance de la population de la monarchie Austro-Hongroise dans le laps de temps de 1869 à 1880, basé sur le dénombrement du 31 décembre 1880. — La 24ième feuille établit l'état proportionnel entre les deux sexes dans la population de la monarchie, en le comparant avec celui des autres pays de l'Europe. Relativement à la Hongrie cet état y est exposé dans 25 villes, rangées d'après la proportion qui y existe entre le nombre des hommes et des femmes par mille individus. — Le reste des feuilles qui doivent paraître encore formera deux fascicules. *E. Hanusz.*

Die Erdrinde und ihre Formen. Une mnémonique géographique rédigée par ordre alphabétique, avec un Thesaurus en 37 langues, par la major Jos. Zaffrank von Orion. Vienne, Budapest et Leipzig. 1885. Ce joli livre accuse un travail très-assidu.

Mais nous ne pouvons pas nous empêcher de déclarer que les interprétations des termes géographiques hongrois sont en partie tellement inexactes, que même les lecteurs magyars n'en pourront comprendre ni la forme, ni la signification. En outre, il est à constater qu'au lieu des 37 langues annoncées, il ne s'en trouve en vérité que 29. Si les autres langues n'y sont pas mieux traitées que la langue magyare, la valeur réelle du livre n'en égale point l'élégance extérieure.

E. Hanusz.

Prof. G. Droysen's Allgemeiner historischer Hand-atlas, contenant 96 cartes avec un texte explicatif, etc. Bielefeld et Leipzig.

Schweiger-Lerchenfeld : Afrika im Lichte unserer Zeit. Ière partie.

Ratzel : Völkerkunde. Ier volume. Leipzig, 1885. Ce volume qui n'est qu'une partie d'une plus grande entreprise littéraire proposée par quatre savants, traite de la vie des peuples de l'Afrique, avec autant de profondeur que d'impartialité. C'est dommage seulement que les illustrations coloriées qu'il renferme, ne soient point naturelles.

A. Miller-Hauenfels : Theoretische Meteorologie. Vienne, 1885.

Carus Sterne : Die Krone der Schöpfung. Quatorze essais sur la place de l'homme dans la nature. (Vienne, 1885). L'auteur réproouve le pessimisme moderne et trouve, dans le développement successif de l'humanité, une preuve que le darwinisme finira par se réconcilier avec la théologie. Ses raisonnements sont pleins d'esprit et son style insinuant est bien propre à propager les doctrines de Darwin dont il est lui-même un partisan convaincu.

Methodik des geographischen Unterrichtes. Par H. Matzal. Berlin, 1885.

Faits divers.

I. Expéditions.

On y fait connaître : Quelques nouvelles données sur l'expédition du *Gal Prjevalsky*, d'après une lettre de celui-ci, datée du 10 févr. 1885 et publié dans le »Rouszky Invalid«, concernant l'exploration du pays de Tzâydâm et de ses environs ; — les succès de l'expédition allemande dans l'Afrique orientale ; — la fondation par la mission de Boston, d'une station dans le pays de Bihé, l'ancien royaume de Ladislas Magyar, voyageur hongrois ; — l'expédition du colonel *Everill*, parti de l'Australie, pour explorer l'intérieur de la Nouvelle-Guinée ; — l'expédition du Dr. Oscar *Lenz* pour explorer la ligne de séparation des bassins du Nil et du Congo ; — les voyages de découvertes du consul anglais, *E. H. O'Neill*, entre des fleuves de Zambezi et Rovouma ; — le voyage de *Teisserenc de Bort* dans la partie Algérienne du Sahara ; — le voyage à travers le continent d'Afrique des voyageurs portugais *Capello* et *Ivens* ; — les études minières de l'ingénieur français, *G. Angelvy*, faites aux bords des rivières Rovouma et Loujênde, pour y chercher des gîtes de houille.

II. Miscellanéa.

Cette partie des publications de ce numéro donne des renseignements sur : les observations du missionnaire *Grenfell* relativement au fleuve Mobangui ; — l'insuccès du voyage du *Dr. Passavant* dans l'intérieur de l'Afrique ; — le télégraphe acosutique à Cameroun ; — la consolidation de la conquête espagnole dans l'Afrique occidentale ; — la description du fameux voyage du médecin grec *P. Patagos* dans l'Asie centrale et en Afrique ; — les principaux produits d'exportation de la Perse ; — le commerce du Zanzibar ; — le voyage de deux savants français, *Ponchet* et *Guerné*, dans la Finlande et la Laponie Russe ; — la nouvelle république des boers ; — le Foudji-Yama, volcan japonais ; — la prospérité des mines d'or du Vénézuéla ; — le bois rouge dans le Caucase ; — les éruptions des volcans de l'île de Java ; — la nouvelle méthode de guérison de la fièvre jaune ; — les îles des Pescadôres ; — la Société Kananokai au Japon ; — la pullulation du lapin en Australie ; — la géographie de la ville de Kecschemét (notes bibliographiques des études monographiques ayant rapport à cette ville et parues de 1778 jusqu' à nos jours) ; — le globe du Schah de Perse ; — la plus grande montagne de la Scandinavie ; — la prise trigonométrique de la République du Transvaal (par l'ingénieur Schunke).

Liste des oeuvres et des cartes recues par notre Société.

La Société Hongroise de Géographie.

Protecteur :

S. A. I. et R. Rodolphe, Archiduc héréditaire, etc.

La bureau de la Société :

Président : Dr. Jean Hunfalvy, conseiller roy., professeur à l'Université de Budapest, membre de l'Académie, etc.

Vice-présidents : Dr. Arminius Vámbéry, professeur à l'Université de Budapest, membre de l'Académie, etc. Michel Gervay, conseiller ministériel, directeur général des Postes de la Hongrie, etc.

Secrétaire générale : Antoine Berecz, directeur de l'École supérieure d'État pour les jeunes filles, président des l'association des professeurs des écoles secondaires du pays, etc.

Secrétaire : Paul Király, professeur à l'École normale supérieure d'État, etc.

Trésorier : Dr. Henry Floch Reichersberg, conseiller au département des finances, etc.

Membres du Comité : Comte Géza Andrássy, député.

Dr. Aladár Ballagi, professeur extraord. à l'Université de Budapest, membre corresp. l'Académie.

Albert Bedő, conseiller ministériel, membre de l'Académie, etc.

Joseph Berényi, inspécteur général des chemins de fer d'État.

Maurice Déchy, propriétaire.

Guillaume Fraknói, chanoine, secrétaire gén. de l'Académie, etc.

Béla Ghyczy, Maréchal-Lieutenant.

Paul Gönczy, conseiller ministériel, membre de l'Académie, etc.

Aladár György, membre interne du bureau statistique d'État.

Dr. Rodolphe Havass, professeur breveté.

Pierre Heim, conseiller de section du ministère des Travaux publics.

Paul Hunfalvy, pair, conseiller roy., bibliothécaire de l'Académie, etc.

Vincent Jelencsik Koronvári, Général.

Louis Koller, conseiller ministériel, etc.

Daniel Laky, professeur de gymnase.

Henry Lévy de Kistelek, directeur de la banque gén. d'assurances.

Louis Lóczy, gardien de section au Musée national etc.

Béla Majláth, bibliothécaire du Musée national etc.

Frédéric Pesty, secrétaire de section de l'Académie etc.

Emeric Péchy, directeur de l'imprimerie d'État, etc.

Dr. Joseph Szabó, conseiller roy., professeur à l'Université de Budapest, président de l'Institut géographique, secrétaire de section l'Académie, etc.

Dr. Aurél Török, professeur à l'Université de Budapest etc.

Léopold Zobel, conseiller roy., directeur des Postes.

Michael Zsilinszky, député, professeur de collège, etc.

ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par *PAUL KIRÁLY* secrétaire de la Société.

XIII. Année.

Budapest, 1885.

8. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles
insérés dans son Bulletin.

Mon excursion sur le Danube de Pancsova à Turn-Severin.

D'après la longueur de son cours et la grande étendue de son bassin, le Danube occupe le second rang entre les fleuves de l'Europe; mais si l'on considère que le Volga coule et se perd dans un bassin très-borné, très écarté et que ses bords sont presque inhabités, tandis que le Danube, depuis son origine jusqu' à ses embouchures, traverse partout des contrées fertiles, peuplées et riches, et se jette dans un bassin qui, ayant d'une part des bords assez peuplés et fertiles, correspond d'autre part, par le Bosphore et les Dardanelles, avec la Méditerranée, on est, avec droit, autorisé à regarder le Danube comme le premier fleuve de l'Europe.

Le Danube est aussi considéré par d'autres peuples comme leur appartenant; il appartient cependant en première ligne à la Hongrie. Desjardins l'appelle à juste titre, »le fleuve magyar«, d'abord parce que ce sont les deux Basses-Terres hongroises qui, parmi les bassins de son système fluvial, sont les plus vastes et les plus fertiles, puis que c'est à la Hongrie qu' échoit la plus grande partie de son cours, et enfin parce que, dans tout son parcours, il n'a nulle part un aussi grand affluent que la Tisza.

De même que, depuis des milliers d'années, le Danube a exercé son influence sur la culture des peuples qui habitent ses rives, ainsi, depuis longtemps, il a attiré sur soi l'attention de tous les admirateurs des oeuvres grandioses de la nature. On ne doit donc pas s'étonner que le Danube ait une littérature si riche, qu' aucun des fleuves européens ne peut se vanter d'en avoir une pareille. C'est toute une petite bibliothèque que formeraient les oeuvres spéciales qui ont été écrites à ce sujet depuis Strabon jusqu' à Marsigli et depuis Marsigli jusqu' aux écrivains d'aujourd'hui.

Il ne sera pourtant pas sans intérêt de parcourir, cette fois, la partie du Danube qui s'étend de Pancsova (Pantchova) à Turn-Severin, formant la ligne de frontière entre la Hongrie et la Serbie. C'est là que se trouve le célèbre défilé dont les paysages pittoresques frappent tout le monde par leurs admirables beautés.

I. De Pancsova à Bâziás.

De Belgrade à Visnicza, village de Serbie, le Danube court directement vers l'Est à une distance de 6 kilomètres. Là, repoussé par la petite montagne de Nikins-Brdo, il change de direction et coule jusqu' à $4\frac{1}{2}$ kilom. vers le Nord-Est, puis il se dirige de nouveau vers l'Est à $6\frac{1}{2}$ kilom. jusqu' à l'embouchure du Temes. Sur toute cette ligne, le long de la rive droite, se traîne une montagne peu élevée, sur l'un des promontoires de laquelle, précisément au confluent de la Save, les pittoresques murailles rocheuses de Belgrade attirent longtemps notre attention. De là on voit vers l'Ouest la ville de Zimony. Sur la rive gauche s'étend une grande plaine, le nouvel alluvium du Danube, l'actuel terrain d'inondation. Ce vaste territoire forme le plus grand réservoir du Danube inférieur, d'où ne surgissent que ça et là des élévations de 74 à 76 mètres, semblables à des îlots. C'est sur de telles élévations que sont situés dans la 5ième « sinuosité » les villages *Ovcsa* et *Borcsa*, tout au plus à un ou deux mètres au-dessus de la plus grande hauteur des eaux. Au Nord-est et à l'Est de ce terrain d'inondation s'étend, sur la rive gauche du Temes, un plateau plus élevé; c'est le vieil alluvium ou le vieux terrain d'inondation qui, se trouvant à la hauteur de 80 à 90 mètres, est parfaitement assuré même contre les plus hautes eaux. Sur le bord de ce vieil alluvium sont situées de nombreuses communes bien peuplées. La plus importante d'entre elles est la ville de Pancsova, à deux kilomètres du Danube sur la rive gauche du Temes. Elle a 18000 habitants (serbes, allemands et magyars). La pêche, l'agriculture, l'industrie et le commerce y sont florissants. Sa communication fluviale avec Belgrade et Zimony est très-active. Nous devons faire mention de la filature de soie de Pancsova, fondée par le gouvernement de Hongrie en 1882. Cet établissement consiste en un magasin de cocons, suffisant pour le dépôt de 20 à 25 mille kilogrammes de cocons, et dans la filature proprement dite, où fonctionnent 60 métiers mis en mouvement par une machine à vapeur de la force de 6 chevaux et de 60 fuseaux. Cette fabrique a déjà donné un grand élan à notre industrie de soie, qui, en conséquence des conditions favorables du

climat, ne peut manquer de prospérer dans les contrées du Danube inférieur. Sous le rapport de la qualité, notre soie entre en concurrence avec celle d'Italie, comme le prouve suffisamment cette circonstance qu'en 1883 les fabricants de Lyon ont payé 55 florins le kilogramme de notre soie dévidée, tandis qu' à la même époque, ils n'ont donné pour le kilogr. de soie italienne que 52 florins.

A l'embouchure du Temes le Danube se courbe tout-à-coup vers le Sud, et de son lit qui, à cet endroit a jusqu' à trois kilomètres de larguer, émergent des îles d'une étendue assez considérables et couvertes de saulaies. La plus grande est l'île *Csiklan* qui s'étend près de la rive droite dans une longueur de $5\frac{1}{2}$ kilomètres; au-dessus de la *Csiklan* se trouvent les îles *Stefanacz* et *Vorcontumacz*, et au-dessous l'île *Starcsova* qui ont une longueur variant de $1\frac{1}{2}$ à $3\frac{1}{2}$ kilomètres. En aval de ces îles le lit du Danube se rétrécit et n'a plus que 600 mètres. C'est à cet endroit reserré qu' Eugène de Savoie a fait construire, en 1717, le pont de bateaux sur lequel il a conduit son armée au siège de Belgrade. En comparant la carte de guerre de ce maréchal aux cartes modernes de cette contrée, nous pouvons constater que durant les 168 ans écoulés depuis cette époque, aussi bien le lit du fleuve que la situation, la grandeur et même le nombre de ses îles ont changé: les extrémités supérieures des îles ont été rongées par le courant, tandis que les extrémités inférieures se sont considérablement augmentées, c'est-à-dire que les îles ont avancé en aval et que même de nouvelles îles s'y sont formées.

Si nous prenons en considération que le sol de ces îles ne consiste pas de cailloux, mais de limon qui est entièrement submergé dans les grandes eaux, nous nous expliquons clairement pourquoi le Danube y exerce, dans un temps relativement court, sa puissance créatrice et destructive. Parfois un tronc d'arbre arrêté suffit pour que le limon s'y amasse et qu'il s'y forme d'abord un banc de sable et bientôt une île. Plus tard survient une violente tempête et les flots battus enlèvent la terre sous l'arbre dont les racines avaient pendant longtemps défendu la pointe de l'île: et lorsqu' une fois l'oeuvre de destruction est commencée, elle continue ensuite sans interruption.

Au-dessous de ces îles, nous sommes frappés par le contraste des deux rives. A droite, du côté serbe, nous apercevons de belles montagnes qui le long de la rive, tantôt s'abaissent et ne sont plus que des collines peu élevées, tantôt cèdent entièrement la place à une grève étendue; tandis qu'en face, le côté magyar est tout à fait plat

jusqu' à Bázias. Cette plaine est le prolongement le plus méridional de la grande Alföld. La rive gauche du Danube jusqu' à Kubin et de là jusqu' à Dubovácz n'est qu' un large terrain d'inondation, rétréci pourtant considérablement par la puissante digue construite en 1882 et 1883. Dans les sinuosités No. VI. et VII. du terrain d'inondation, qui s'étend de Pancsova à Kubin, trois communes furent établies, de 1865 à 1869 ; ce sont : *Marienfeld*, *Ivanova* et *Gyurgyevó*, dont les habitants élevèrent des digues particulières autour de chaque commune pour se défendre contre le Danube. Néanmoins les inondations extraordinaires des années 1869, 1872 et 1876 détruisirent les digues encore imparfaites et anéantirent les trois communes. Les habitants de Marienfeld s'établirent sur une élévation, au-dessous de Pancsova ; ceux de Ivanova et de Gyurgyevó rebâtirent leurs villages, mais seulement après la reconstruction de la grande digue de Pancsova à Kubin ; opération par laquelle la Société d'assurances contre les inondations conquit sur les eaux du fleuve un terrain de 38,000 arpents. Les Magyars de la Bukowine rapatriés dans les mêmes années ont été installés dans ces trois communes.

Près de Vincsa, village de Serbie, s'élève encore une autre île, au milieu du fleuve. Là le Danube prend la direction Sud-est qu'il suit jusqu' à Groczka. Ce village était déjà, du temps des Romains, un lieu d' importante communication ; c'était par là que la grand' route menait de *Singidunum* (aujourd'hui Belgrade) à *Viminacum*, capitale de la Moesia. A la place de Groczka était situé alors „*Tricornium marsio*.“ De là le Danube, divisé en deux bras par une île, suit la direction de l'Est jusqu' à Semendrie. Au-dessous de cette île, à 3 kilomètres, nous apercevons sur la rive gauche, au-delà de la grande digue, le village de Gyurgyevó. La rive droite forme, un plateau liassique au-delà duquel s'élève une montagne qui s'étend d'abord à une certaine distance du Danube, puis s'en rapproche et se termine brusquement par un massif formant un promontoire. Là, nous apparaît, au milieu du fleuve, une grande île à côté de laquelle se montre, sur la rive du bras droit du fleuve, une haute tour resplendissante et puis un mur gigantesque, de couleur sombre, qui semble sortir du sein des eaux. Peu après nous apercevons très-clairement la ville de Semendrie et les ruines de son ancienne forteresse. Semendrie est une des villes les plus peuplées de la Serbie, car elle compte plus de 10.000 habitants qui font un grand commerce de porcs. La montagne qui la domine est reconverte de vignobles dont les premiers ceps furent plantés par l'empereur Probus. Les environs de la ville sont

très pittoresques, et ont quelque ressemblance avec ceux de Budapest. La rencontre du pays de montagnes et de l'immense plaine, séparés par l'imposante masse d'eau du large fleuve que sillonnent les barques et les bateaux à vapeur, les grandes îles au milieu du fleuve, sur la rive droite les ruines romantiques des châteaux-forts dont les chansons populaires racontent les merveilleux événements, tout contribue à faire de ce lieu un sujet d'admiration. La contrée où est située la ville de Semendrie est importante aussi au point de vue géographique. C'est là que se termine la plaine de la Morava qui offre une ligne naturelle de communication de la Hongrie et du Nord-est de la Serbie à Sophia, d'où l'on peut à travers le col nommé »Porte de Trajan« arriver dans la vallée de la Maritza à Andrinople et de là à Constantinople. C'est là ce qui explique le rôle important que la contrée de Semendrie, comme extrémité septentrionale de cette grande ligne de communication, a toujours joué dans les rapports hostiles ou pacifiques entre les peuples de la presqu'île des Balkhans et ceux des bords du Danube. La forteresse de Semendrie, construite par le despote George Brankovics en 1432, a été le lieu de fréquentes luttes durant les conquêtes des Turcs. C'est sous cette forteresse que le héros Jean Hunyady s'est distingué la première fois dans un combat contre les Turcs, combat après lequel son nom a été fêté dans toute la Hongrie.

Le Danube à Semendrie tourne vers le Nord-est et garde cette direction jusqu' à Ó-Palanka, à une distance de plus de 40 kilomètres. Tout près de Semendrie se trouve une île de même nom, de 7 kilomètres de longueur et d'un kilom. de largeur, à gauche de laquelle se voient aussi deux îlots. Ces îles appartiennent au Trésor de Hongrie et sont recouvertes de riches forêts de saules et de peupliers. Au-dessous de Semendrie les deux bras du Danube se réunissent de nouveau, séparant les deux immenses plaines: l'Alföld hongroise et la plaine de la Morava. Un peu plus loin nous arrivons à la ville de Kubin qui est située au-delà du terrain d'inondation, à 1½ kilomètre de la station des bateaux, sur la rive de la Ponjavicza. La Ponjavicza, à proprement parler, n'est pas une rivière c'est un bras du Danube qui, de Pancsova à Dubovác, en suit le cours. Ce lit d'eau est actuellement fermé par la nouvelle digue, mais il ne se dessèche pourtant pas entièrement car les eaux de l'ancien terrain d'inondation s' y rassemblent et même les eaux du Danube y jaillissent de dessous terre, de sorte que les crues de ce fleuve en élèvent ordinairement le niveau.

Le lieu sur lequel Kubin est situé forme la continuation de la grande porte de communication de Semendrie, et, par suite des conditions de son sol, était, dans l'antiquité et dans le moyen-âge le point le plus important de la rive gauche. Le terrain y a une élévation assurée contre les inondations; le fleuve y est moins large qu' au-dessus et au-dessous de la ville et formait conséquemment un bon port très fréquenté par les peuples voisins. Au-dessous de Kubin, à trois kilomètres de distance, est l'embouchure de la Morava, sur les deux rives de laquelle étaient situées jadis *Margum* et *Contra-Margum*, villes romaines, à quelques centaines de mètres au Sud-est s'élevait *Margum civitas*, l'une des villes les plus florissantes de la Moesia supérieure, c'est dans les champs de Margum que Dioclétien vainquit son rival Carinus et resta, après cette victoire, seul empereur de l'empire romain. C'est par là qu' Attila, le «fléau de Dieu», pénétra dans le coeur de l'empire grec en dévastant en même temps la ville de Margum et la civilisation romaine dans la vallée de Morava.

Quand *Priscus Rhetor*, l'un des membres de l'ambassade grecque chargée d'une mission auprès de la cour d'Attila, y passa, il trouva la grand' route de Sophia au Danube, couverte des ossements des morts, et de Nissa à Margum toutes les villes et toutes les forteresses en ruines. Dans le port de Kubin Priscus vit la quantité innombrable de canots tout prêts pour le transport des Huns.

Les Avars ont également fait usage de ce port. Ce sont probablement eux qui ont bâti le rempart de terre dont les restes se voient encore près de Kubin. Ce rempart portait jadis le nom de *Kevevár* (fort de Keve) qui existait encore comme forteresse importante à l'époque de la conquête de ce pays par Árpád et servit de refuge au prince Glád vaincu, près du Temes, par le chef des Magyars, entre les mains desquels il tomba après la prise de la forteresse. Kevevár fut plus tard le centre de l'ancien comitat de Keve qui comprenait le Sud des comitats actuels de Torontál et de Temes. Cette contrée tombée au pouvoir des Turcs avec toute la partie méridionale de la Hongrie, y resta de 1552 à 1717. Sous le régime des Turcs tout ce territoire tomba en pleine décadence. Les communes magyares naguère si florissantes, étaient disparues, les habitants exterminés ou émigrés. La plaine fertile, si riche aujourd'hui, ressemblait après la délivrance à un désert où l'on ne trouvait que ça et là un misérable petit village. Les plus grands d'entre eux étaient Pancsova et Kubin (Keve) celui-ci comptait 50 maisons et celui-là 70. Nous pouvons dire que le ré-

gime ture a rejeté notre pays à deux siècles en arrière de la voie du développement.

Au-dessous de l'embouchure de la Morava, à trois kilomètres, nous trouvons la plus grande île du Danube inférieur: l'*Osztrova* qui a 20 kilomètres de longueur sur une largeur de $1\frac{1}{2}$ à 3 kilomètres. Aux deux côtés de cette île se trouvent plusieurs îlots, 12 à droite et 7 à gauche, tandis qu'à l'extrémité inférieure de l'*Osztrava* s'étend l'île *Czibuklia*, dans une longueur de 4 kilomètres jusqu' au village Ráma. Toutes ces îles sont la propriété du Trésor de Hongrie. La hauteur de l'île *Osztrova* diffère considérablement de celle des autres îles que nous avons vues jusqu' ici. La surface de celles-ci correspond en général au niveau des nouveaux terrains d'inondation, tandis que la surface d'*Osztrova* est égale à celle des vieux terrains d'inondation, et même il y a dans sa partie occidentale des hauteurs de 88 à 91 mètres; d'où l'on peut conclure que cette île est une partie arrachée à la plaine du vieil alluvium. Une forêt de chênes de plusieurs mille arpents couvre l'*Osztrova* qui renferme aussi un petit village serbe du même nom, la seule commune située sur une île dans la section du Danube d'Eszék à Búziás. En avançant un peu plus loin on aperçoit, sur la rive gauche, la commune de Dubovác et puis sur la rive droite, tout près de l'embouchure de la Mláva, le petit village serbe de Kosztolác qui est assez souvent visité par les archéologues, car c'est dans ses environs que se trouvent les ruines de l'antique Viminacium. Cette ancienne capitale de la Moesia supérieure fut également ruinée par les troupes barbares de la grande migration des peuples. Plus tard des slaves bulgares s'y établirent et la nommèrent »Branicsevo« (Lieu fortifié). Branicevo est souvent mentionnée sous le nom de *Boroncs*, dans les chroniques de l'époque des Árpáds à propos des guerres sanglantes entre les Grecs et les Magyars.

Au-dessous de Dubovác une haute éminence s'avance jusqu' auprès du Danube; c'est le Bielo-Berdo, pays de collines sablonneuses qui dans la direction de Sud-est a une longueur de 50 à 52 kilomètres sur une largeur de 10 à 15 kilomètres. Sa hauteur absolue atteint 120 à 130 mètres et dépasse par conséquent, de 30 à 40 mètres la surface du vieil alluvium. Le Bielo-Berdo était probablement le fond de la mer liassique. Il s'y trouve des rangées d'innombrables petites collines sablonneuses, séparées les unes des autres par des sillons parallèles. Ces collines doivent leur singulière formation, ainsi que l'affirme M. Stefanovics, aux vents de Sud-est qui sont plus forts à l'époque des équinoxes. Cette éminence étant recouverte de sable

mouvant et stérile est inhabitée, mais nombre de communes sont situées sur ses bords où le vieil alluvium et la terrasse diluviale se rencontrent.

Après l'île d'Osztrova le paysage change. A droite se dresse une montagne escarpée et nue, les murs sombres de la ville de *Báma*, qui occupe la place de l'ancien *castrum romanum*, Lederata. Vis-à-vis de celle-ci, sur le côté gauche, s'étend d'abord une plaine, à travers laquelle le Karas et la Néra précipitent leur cours vers le Danube; puis le sol s'élève peu à peu, de sorte que les collines au sommet arrondi se changent près de *Báziás* en montagnes de moyenne hauteur.

II. De *Báziás* à *Turn-Severin*.

A *Báziás* commence cette partie du Danube, si belle et si intéressante, qu'aucune voie fluviale de l'Europe ne peut lui être comparée. Ce qui caractérise principalement le défilé de *Báziás* à *Turn-Severin*, c'est que là, un fleuve puissant, après avoir recueilli dans son lit ses plus grands tributaires, entre avec les énormes masses de ses eaux dans une vallée étroite qui doit son existence, d'une part, à l'action incessante des flots qui la creusent et la rongent depuis des milliers d'années, et d'autre part à une violente révolution géologique. Aux deux côtés de ce détroit se dressent d'imposantes montagnes. Celles de la rive gauche sont les prolongements les plus méridionaux des chaînes de montagnes du Sud de la Hongrie et peuvent être divisées en quatre sections; la chaîne du *Lokva*, de *Báziás* à *Uj-Moldova*; de *Uj-Moldova* à la vallée de la *Berzaszka*, celle du *Kraku-Almás*; de la *Berzaszka* au *Cserna*, celle du *Szretinye*, et enfin du *Szretinye* à *Turn-Severin* la chaîne du *Damoglett*. Les diverses chaînes de montagnes de la rive droite sont les prolongements septentrionaux de la montagne serbe, *Golubinske-Planina* et peuvent également être divisées par groupes, tels que: celui du *Mt. Zvizda-Planina*, entre les vallées de la *Mláva* et du *Pek*; entre le *Pek* et la *Porecska*, le groupe du *Pekska-Planina*; et enfin de la vallée de la *Porecska* à la ville de *Kladova*, le groupe du *Mirocs-Planina* qui s'avance jusqu'au Danube.

Ces montagnes tombent, des deux côtés du Danube, en pentes hautes et le plus souvent abruptes; cependant elles s'en éloignent en quelques endroits pour faire place aux embouchures des rivières des vallées transversales formant autant de sinuosités, dont quelques-unes doivent leur origine à des affaissements qui dans l'espace de plusieurs milliers d'années ont été remplis d'un sol alluvial par les rivières.

Dans ces endroits là, le cours du fleuve est plus lent, le lit en est plus large, et des îles s' y forment ordinairement. Ces sinuosités sont comme autant de points de repos entre les défilés étroits qu' ils séparent l'un de l'autre.

La section du Danube de Bázíás à Galambócz, d'une longueur de 32 à 33 kilomètres, est terminée à ses deux extrémités par un rétrécissement. Les montagnes des deux rives opposées consistent en schiste micacé, ce qui est une preuve que ces montagnes étaient jadis réunies. Au micachiste est superposé une épaisse couche liassique qui s'étend même sur les arêtes, jusqu' à une hauteur de 300 à 320 mètres. En général c'est la couche liassique et l'alluvium qui forment le sol cultivable dans tout ce défilé du Danube. La section en question a deux sinuosités, ayant chacune une île d'une étendue assez considérable. Le rétrécissement qui les sépare l'une de l'autre n'a qu' une largeur de 350 à 400 mètres. A cet endroit se trouve l'embouchure du Pek, rivière serbe, dont le lit est riche en poudre d'or et aux sources duquel est situé la commune de *Majdan* avec ses riches mines de cuivre exploitées depuis 1840. A l'embouchure du Pek est située la ville de *Gradistje*, qui est la plus importante des communes de la rive droite.

Sur la rive gauche s'avance, presque toujours jusqu' au Danube la chaîne du Lokva, dont les sommets ne se terminent pas en pointes, mais forment des ondulations légèrement arrondies et régulièrement arquées. Des étroites vallées transversales s'échappent des ruisseaux qui courent vers le Danube où ils forment, à leurs embouchures, de petites places sur lesquelles s'élève presque toujours un village. Sur la rive gauche, c'est seulement à l'embouchure de la Bosniaczka qu'il se trouve une plaine riveraine plus étendue sur laquelle sont situées les villes de *Ó-Moldova* et de *Új-Moldova*. Cette dernière possède de riches mines de cuivre, exploitées déjà même par les Romains. Dans cette sinuosité le Danube est divisé en deux bras par l'île de *Moldova* d'une longueur de 7 kilomètres sur une largeur de 3 kilom. Cette île, très élevée au-dessus du niveau du fleuve, a dans sa partie occidentale des collines de 160 à 165 mètres de hauteur; son sol est caillouteux et déboisé.

Au-dessus de la ville de *Moldova* le paysage change. Plus nous approchons du village de *Coronini*, plus nous voyons les hautes montagnes de rochers escarpés se rapprocher des deux côtés, et sembler vouloir nous fermer entièrement le passage. Bientôt nous arrivons au grand écueil de *Babakai* qui, éloigné de 160 mètres de

la rive gauche, se dresse fièrement à la hauteur de 18 mètres au-dessus des eaux du fleuve. Là, un paysage grandiose se déroule à nos yeux. A droite s'élève une montagne massive, nue, ravinée, au pied de laquelle un rocher escarpé formant promontoire et couronné de 9 tours crénelées surgit du sein des flots. Ces tours sont les restes du fort *Galambócz*, si célèbre dans l'histoire de la Hongrie. Sur la rive gauche, des masses de roches entassées les unes sur les autres deviennent une montagne pareille à la première; sur son sommet se voient encore les ruines de *László-vár* (fort Ladislas) construit jadis par le roi Sigismond. Là, le rapide rétrécissement du Danube est frappant. Ce fleuve qui plus haut, à la réunion de ses deux bras, mesurait plus d'un kilomètre d'étendue, à *Galambócz* resserre son lit au point de n'avoir plus que 285 à 300 mètres de largeur, et dans cet étroit canal, au milieu d'un amoncellement de rochers nus et escarpés comme des murailles, les eaux s'enfuient devant nos yeux avec un mugissement sauvage.

2. *De Galambócz à Drenkova.* De *Galambócz* le Danube coule directement vers l'Est jusqu' à *Drenkova* dans une distance de 23 kilomètres. Cette section commence avec le défilé de *Galambócz* qui a une longueur de 7 kilomètres. Aux deux côtés se dressent des massifs calcaires d'une hauteur de 400 à 500 mètres formant un mur continu qui est presque partout perpendiculaire et en quelques endroits incline de telle sorte qu'il menace de tomber dans les eaux. Les roches sont tantôt des couches calcaires, tantôt de puissants blocs superposés les uns aux autres. A droite, on aperçoit dans le mur les vestiges de «la voie de Trajan», cette grande galerie établie le long du fleuve. Au côté opposé, la route de *Széchenyi* attire notre attention, cette route qui taillée dans le roc où elle est à demi enfouée, est de nos jours la seule voie de communication dans ces parages. Ce qui caractérise cette montagne calcaire, c'est que la formation de cavernes y domine dans tout le défilé. La plus grande est la caverne de *Kolumbács*, sur la rive droite, qui semble être la retraite favorite des mouches de *Kolumbács* (*Simulia maculata*) si dangereuses pour le bétail de l'Alföld. D'abord on a cru que ces insectes ne vivent que dans ces cavités; mais d'après des observations plus exactes, il est établi qu'ils se multiplient le long du Danube inférieur, dans toutes les rivières et dans tous les ruisseaux. A l'extrémité inférieure de ce défilé vient le passage barré par des roches calcaires qui se dressent du lit du fleuve et sur lesquelles les bateaux à vapeur ne passent sans danger qu'aux époques où le niveau des

eaux dépasse de 0.31 mètre le point 0 de l'hydromètre de Drenkova. Le défilé de Galambócz n'existait point à l'époque géologique où l'Alföld était encore une mer intérieure. Les monts calcaires des deux rives étaient réunies et opposaient une digue gigantesque aux flots du futur Danube. Peu à peu les eaux ont rongé les roches calcaires et ont fini par ouvrir le canal actuel, en y laissant les écueils de Babakai et d'Ali-bég aux deux extrémités du défilé. De tous les écueils qui à partir de là, se renouvellent plusieurs fois sur toute la ligue jusqu'à la Porte-de-Fer, Ali-bég est considéré comme le moins dangereux pour la navigation.

Un peu plus en aval, sur la rive droite, se trouve le petit village de Bonicza, où se voient encore les ruines d'un *castrum romanum*. Là, la configuration de la montagne se modifie entièrement. Le calcaire y est remplacé par le granit et au lieu de ces énormes amas de rochers escarpés et crevassés, ce ne sont plus maintenant, des deux côtés, que des montagnes à pentes arrondies. Les pentes sont recouvertes de belles forêts et de buissons, et à leurs bases s'allongent d'étroites plaines riveraines. Le lit du fleuve s'y élargit considérablement, atteignant une largeur de 800 à 1000 mètres et même, à Szentka, de 1600 mètres. Mais ce que le fleuve gagne en largeur, il le perd, dans la même proportion, en profondeur. De Babakai à Ali-bég la profondeur moyenne au-dessus de l'étiage est de 3.79 à 5.2 mètres, tandis qu'à Szentka, elle varie entre 0.94—1.89 mètres.

C'est le banc de Szentka qui, lorsque l'on descend le fleuve, forme le premier obstacle sérieux pour la navigation. Ses roches granitiques résistent depuis des siècles à la force dévastatrice. Ce banc de roche s'étend dans toute la largeur du lit du fleuve dans une longueur de 800 mètres et la ligne navigable n'y a qu'une profondeur de 0.94 à 1.89 mètre au-dessous de 0 d'après l'hydromètre d'Orsova. C'est pourquoi les grands bateaux à vapeur ne peuvent passer que lorsque le niveau du fleuve dépasse 0.94 mètre. Au-dessous de la Szentka, les monts de la rive gauche s'éloignent du Danube, d'abord près des ruisseaux Gornja et Dolnja et plus bas près de l'embouchure de la Berzaszka. Il en résulte deux petites sinuosités : celle de Gubkova et celle de la Berzaszka. Des deux côtés de ces sinuosités se trouvent des gisements de houille : en Serbie, celui de Dobra et en Hongrie ceux de Berzaszka et de Drenkova. En outre il y a des gisements de lignite, de fer, de cuivre et de chrom.

3. *De Drenkova au défilé de Kazán.* C'est au-dessous de Drenkova que sont les cataractes périlleuses du Danube inférieur : celles

de *Kozla*, de *Dojka*, d'*Izlás*, de *Tachthalia*, de *Greben*, de *Jucz* et de la *Porte-de-Fer*, qui ne permettent le passage aux grands bateaux à vapeur que lorsque les eaux sont hautes. Si les eaux sont basses, les petits bateaux à vapeur mêmes se gardent de s'y hasarder, de sorte que, de Drenkova à l'extrémité inférieure de la *Porte-de-Fer*, le transport des voyageurs et des marchandises a lieu au moyen de voitures. Mais même si les eaux sont hautes, ce n'est qu'avec les plus grandes précautions qu'on peut en opérer le passage. Ce sont ordinairement des pilotes habiles qui à Drenkova prennent le gouvernail pour conduire le bateau entre les écueils qu'ils connaissent à fond, par suite de longues années d'expérience.

De Drenkova à Milanovác, dans une longueur de 22 kilomètres, le Danube coule vers le Sud-est, et de là à l'île d'Ada-Kaleh, dans une longueur de 36 kilomètres, vers le Nord-est, décrivant la figure d'un V, dont le bras occidental porte le nom de Felső-Klisszura, l'autre, jusqu'à Ogradena, celui d'Alsó-Klisszura. Le territoire que cette courbure embrasse est un sauvage pays de montagnes et forme la section méridionale de la chaîne du Szretinye. La principale arête de cette chaîne s'étend du Nord au Sud jusqu'à la courbure la plus inférieure du Danube, tout en jetant vers l'Est et vers l'ouest des branches latérales qui tombent immédiatement sur le bord du fleuve, en promontoires de 350 à 700 mètres de hauteur. Des montagnes encore plus hautes s'élèvent sur la rive droite.

Immédiatement au-dessous de Drenkova nous rencontrons la barre nommée *Kozla*. C'est un banc de gneiss, long de 800 mètres, traversant toute la largeur du lit du fleuve. Les rocs de ce banc offrent un relief très-irrégulier et forment un barrage au-dessus duquel les eaux n'ont qu'une profondeur de 1.26 mètre d'après le 0 point de l'hydromètre d'Orsova. A peine avons-nous quitté le *Kozla* que nous sommes arrêtés par un autre banc, le *Dojke* ou *Szirinyák*, formé de calcaire néocène d'où s'élèvent d'innombrables écueils, entre lesquels le plus grand, le *Goszpodin*, se fait remarquer par les tournoisements redoutables des flots qu'il soulève autour de lui. Près de là se trouve un canal d'une profondeur de 11 à 17 mètres dans lequel les eaux se précipitent avec la rapidité de l'éclair. Au *Dojke* le lit du fleuve qui, un peu plus haut avait encore une largeur de 700 à 800 mètres se rétrécit tout à coup; resserré des deux côtés entre des murailles calcaires hautes et abruptes il n'a plus que 360 et même 330 mètres. Dans la gorge de *Kozla-Dojke*, sur une distance de 2300 mètres, le fleuve a 2.6 mètres de pente et une vitesse de 1.90 à 2.20 mètres

par seconde, vitesse qui est encore plus grande du côté de la rive droite. Les écueils, les tournoiemens et la vitesse impétueuse du courant y rendent la navigation très périlleuse.

Au-dessous du Dojke, on passe encore environ 9 kilomètres toujours entre des murailles calcaires dans lesquelles, d'en bas jusqu' à la plus grande hauteur, on distingue les formations les plus belles et les plus variées des diverses couches. A quelques endroits les rochers surgissent du milieu des eaux, tels que : les écueils de Muntiana, de Petro-Lenga et les deux Pivolis. Plus bas, à 2¹/₂ kilomètres de ces derniers, un massif porphyrien s'approche du Danube, passe sous ses eaux jusqu' à la rive droite et occasionne les cascades d'Izlás et de Tachthalia. Les bancs qui s' y rattachent et donnent lieu à la cataracte de Greben, sont de nouveau de formations calcaires. Ces trois bancs d'écueils s'étendent ensemble sur une ligne de 5·7 kilomètres de longueur. Excepté la Porte-de-Fer, il n' existe pas de passage plus dangereux sur le Danube inférieur. Ils ne laissent à la navigation qu' un canal naturel de tout au plus 40 mètres de largeur. Près de la cataracte et du détroit de Greben se dresse à droite le haut et abrupte Mt. Greben qui saille en éperon dans le lit du fleuve, envahi au côté opposé par le banc rocheux de Franio. Ainsi resserré, le Danube qui, à Izlás, avait de 800 à 900 mètres de largeur n'en a plus que 425 ; et si les eaux sont basses et laissent à découvert 1·20 à 1·30 mètre du Franio, cette largeur se trouve encore diminuée de moitié, en sorte qu' il ne reste plus, pour cette masse d'eau, qu'un canal de 210 mètres de large, rétrécissement qui ne se trouve qu'au défilé de Kazán. La circonstance qu'au-dessous du cap rocheux le fleuve s'élargit en une minute de 1400 à 1600 mètres, range ce lieu parmi les phénomènes les plus rares de la nature. La pente, dans ces détroits, est de 5·65 mètres sur une distance de 5700 mètres. Elle est la plus grande à l'Izlás et au Grand-Tachthalia, c'est-à-dire de 2·53 mètres sur une longueur de 1900 mètres. La vitesse du courant, surtout quand les eaux sont hautes est très-grande. A ces époques-là, les eaux excessivement enflées au-dessus du détroit, en se précipitant à l' autre extrémité dans un lit quatre fois plus large, y font une sorte de chute immense. A cela viennent encore s'ajouter les contre—courants et les horribles tournoiemens qui menacent de toutes parts les vaisseaux. La nuit le passage y est impossible.

Au-dessous du Greben le fleuve s' élargit et le trait caractéristique des sinuosités, la formation des îles se présente devant nous.

La contrée y est fort pittoresque. Le large fleuve, entouré de tous côtés de hautes montagnes, ressemble à un lac alpestre. A droite s'élève l'île *Porecs* d'une longueur de 200 à 300 mètres; elle appartient politiquement à la Serbie. Dans le lointain la tour svelte de *Milano-vác*, ville serbe, semble nous inviter, tandis qu'à droite un petit village, *Szvinicza*, s'abrite sous des montagnes stériles. Le nom slave de cette commune valaque ainsi que ceux de beaucoup d'autres villages du Danube inférieur, prouve que ces localités étaient autrefois habitées par des Slaves, et que les Valaques ne s'y sont établis qu'à une époque plus récente. Les environs de *Szvinicza* sont riches en pétrifications ammonitiques et en marbre rouge.

A *Milano-vác*, le Danube se courbe vers l'Est et garde cette direction jusqu'à 4 kilomètres. Plus bas sur la rive gauche les ruines du bourg *Tricule* offrent une vue romantique. C'est à cet endroit que se trouve le point le plus méridional du Danube magyar sous la latitude de 44°29'. Quelques minutes plus loin nous arrivons au banc *Jucz* où le fleuve remonte dans la direction du Nord-est. Ce banc est formé par les extrémités submergées du mont de serpentine, sur la rive gauche. Dans les grandes eaux la pente y est très-grande: 2.64 mètres sur une ligne de 948 mètres, et la vitesse du fleuve est de 2.85 à 3.48 mètres par seconde. Les bateaux à vapeur n'y peuvent passer que quand la hauteur de l'eau dépasse 1.58 mètre au-dessus de l'étiage d'*Orsova*. Le banc de serpentine laisse voir une multitude de saillies en forme de coupole. Le fleuve y remplit entièrement la vallée d'une largeur de 800 mètres. Il n'y a de sinuosités qu'aux embouchures des ruisseaux *Tiszovicza* et *Plavisevicza*, à gauche, et au hameau de *Golubinje*, à droite. Les pentes douces des montagnes des environs sont la plupart recouvertes de forêts.

A 2½ kilomètres au-dessus du *Plavisevicza* le caractère de la montagne se change. D'énormes masses de rochers hauts et abruptes s'y dressent graduellement superposés les uns aux autres. Ce groupe grandiose est dominé par un rocher gigantesque qui élève sa tête jusqu'au ciel. La couleur gris-blanc des tours de roches nues se détache distinctement de la couleur brune des montagnes voisines couronnées de grandes forêts. Le Danube se perd dans le redoutable labyrinthe des rochers. Nous voici dans la plus belle section du Danube inférieur, à l'entrée du détroit de *Kazán*.

4. *Le détroit de Kazán*. Il est impossible de décrire l'impression que ce détroit exerce sur celui qui le passe la première fois. C'est là que la série des magnifiques panoramas que nous admirons

de Belgrade à Turn-Severin atteint son point culminant, c'est là que la nature devient vraiment grandiose et transporte d'enthousiasme aussi bien les voyageurs les plus experts que le simple enfant de la nature.

Le détroit de Kazán ressemble beaucoup à celui de Galambóc. Ici aussi des masses calcaires s'amoncellent et forment des murailles des deux côtés du Danube; seulement les montagnes du Kazán sont plus hautes et le détroit lui-même est beaucoup plus resserré, n'ayant en moyenne que 190 et même, à quelques endroits, 151·7 mètres de largeur. Ce détroit n'est pas le résultat d'un ravin lavé par les eaux, c'est une vallée occasionnée par une commotion violente qui a élargi une fissure dont les parois, des deux côtés, se correspondent exactement comme si la fissure ne datait que d'hier. Les murailles sont en quelques lieux tout à fait perpendiculaires ou s'inclinent même au-dessus des eaux. Les massifs calcaires de gauche ont une hauteur de 228 à 424 mètres et ceux de droite varient de 293 à 777 mètres. Le plus haut de ces monts est le Grand-Sterbecz, le seul qui atteigne une telle hauteur, non seulement dans le détroit de Kazán, mais dans tout le défilé du Danube. Ce fleuve y coule bruyamment dans un lit pierreux en décrivant des zigzags comme un serpent géant. C'est là que la voie Széchenyi a sa section la plus intéressante. Vis-à-vis de celle-ci se voient les vestiges de la »route de Trajan«. Une des preuves que cette route était vraiment l'oeuvre de cet empereur c'est la »table de Trajan« gravée dans la muraille du côté droit, et bien visible encore même des bords du bateau à vapeur.

Le Kazán a une faune intéressante. Dans les cavités inaccessibles des murailles rocheuses habitent le *Neophrom perenopterus* et le *Gyps fulvus*; sur les pentes au delà des murailles se trouve la *Testudo graeca*, et dans les buissons touffus des rives du fleuve pullule la *Vipera Amodytes*; on y trouve aussi de nombreuses cavernes. Tout près de l'entrée du détroit s'ouvre la grande caverne *Punyi-kova* de la gorge de laquelle, à l'époque des pluies s'échappe un puissant ruisseau qui se précipite dans le Danube. Plus bas est la curieuse caverne *Veterani* dont les soldats austro-hongrois en temps de guerre, sous Léopold II. et sous Joseph II. se servaient, comme d'une forteresse, pour attaquer les bateaux turcs chargés de provisions. Toutes les deux se trouvent sur la rive gauche.

Le Kazán a une longueur de 9·1 kilomètres. Vers le milieu est la sinuosité de Dubova, produite par un affaissement de terrain, et comblé peu à peu par du diluvium et du vieil alluvium. Le fleuve y est

sans écueils et a une très-grande profondeur variant entre 19 et 57 mètres. Les navires n'y courent de danger qu'aux époques où le niveau du fleuve monte de 4 ou 5 mètres au-dessus de l'étiage d'Orsova. Alors la masse des eaux, grossie de 8 à 10 mètres à l'entrée du Kazán, occasionne dans le détroit un courant impétueux qui exige une grande précaution de la part des pilotes pour gouverner le bateau entre ces murailles.

5. *Du Kazán à la Porte-de-Fer.* Du Kazán nous arrivons dans le bassin d'Orsova, lequel s'étend jusqu'à la Porte-de-Fer, dans une longueur de 19 kilomètres. Ce bassin est creusé entièrement dans des roches de gneiss et est comblé en grande partie par des amas de cailloux de l'époque diluviale. C'est cette même congérie de cailloux qui fait le principal élément des collines abruptes et des montagnes basses qui nous suivent du côté gauche, d'Ogradena à Orsova. Les plaines riveraines et les embouchures des ruisseaux consistent en alluvium. C'est au-dessus d'Orsova, dans le Mt. Allion qui s'avance jusqu'au fleuve, que le gneiss fait son apparition et compose de là à la Porte-de-Fer la masse principale des montagnes qui bordent le Danube des deux côtés.

Le bassin d'Orsova a trois sinuosités : la supérieure ou celle d'Ogradina avec l'île du même nom ; la moyenne ou celle d'Orsova avec la plaine de l'embouchure du Cserna, ayant une longueur de 4 à 5 kilomètres sur une largeur de 1.5 à 2 kilomètres, et l'inférieure ou celle d'Ada-Kaleh avec l'île du même nom et l'étroite vallée du ruisseau Bachna. Toutes ces sinuosités se trouvent sur la rive gauche du Danube ; sur le côté opposé les montagnes abruptes se dressent immédiatement du lit du fleuve, et par conséquent ne laissent de place ni pour la communication, ni pour des établissements. C'est seulement vis-à-vis d'Orsova que s'étend un plateau de médiocre étendue, sur lequel est bâti le petit hameau serbe de Tekia. De Tekia déjà une grand' route mène à Kladova, tandis qu'au-dessus de Tekia dans une distance de 30 kilomètres il n'y a pas même un sentier.

La commune la plus importante de ce bassin est la ville d'Orsova, située précisément à l'endroit où l'extrémité de la voie de terre à travers la vallée du Temes-Cserna touche à la voie fluviale. Le chemin de fer austro-hongrois y passe également menant de Temesvár à la station de Verciorova, frontière roumaine, et de là vers Bucarest. La gare et le port d'Orsova sont très-importants à cause de leur situation à la limite du pays. L'importance de ce point était déjà reconnue à l'époque romaine. C'était là qu'était situé le *Tierna castrum* d'où

une route conduisait vers Tibiscum et Sarmizegethusa. A l'époque de l'invasion des Magyars une commune et un bourg du nom d'Orsova y existaient avec des habitants probablement slaves qui ont été absorbés par les Valaques. Les environs d'Orsova sont des plus beaux. Nulle part dans tout ce défilé il ne se trouve une contrée aussi riante. Un panorama surprenant se déroule surtout du sommet du Mt. Allion qui confine à trois royaumes : à la Hongrie, à la Serbie et à la Roumanie, et offre une vue enchanteuse sur toutes les beautés si pittoresques des contrées environnantes. Au pied de la montagne il y a un parc magnifique au milieu duquel s'élève la »Chapelle de la Couronne«. Cette chapelle a été construite à l'initiative de S. M. le Roi François Joseph I. à la place où l'ancien gouverneur Louis Kossuth, obligé de s'enfuir, a enterré la couronne de Saint-Étienne, la nuit du 23 au 24 août 1849, et où, après de longues recherches, on l'a retrouvée le 8. sept. 1853. Au milieu de la chapelle se trouve une cavité qui a la forme d'un puits et au fond de laquelle est placé un bloc de pierre d'une forme semblable à la caisse de la couronne.

A un kilomètre de cette chapelle, nous voyons au milieu du Danube l'île d'Ada-Kaleh. Toute l'île forme une forteresse, bâtie par le roi Charles III. (comme empereur romain VI.) après la paix de Passarovicz. En 1739 elle était tombée dans les mains des Turcs et ce n'est qu'en 1878, par suite des décisions du congrès de Berlin, qu'elle est revenue à la monarchie, mais dans un bien triste état. La forteresse renferme une petite commune turque avec 450 habitants qui s'occupent d'un peu d'horticulture et de la — contrebande de tabac. Les touristes désireux de voir la vie turque en miniature s'arrêtent ordinairement à l'île d'Ada-Kaleh.

6. *La Porte-de-Fer.* Au-dessous d'Ada-Kaleh le ruisseau Bachna qui se jette dans le Danube marque la frontière entre la Hongrie et la Roumanie. Quelques centaines de pas plus loin on rencontre la première station de chemin de fer en Roumanie, Verciorova, d'où l'on entend déjà le mugissement des flots qui se précipitent et se brisent sur les rochers de la Porte-de-Fer.

La Porte-de-Fer (en magyar: *Vaskapu*, en turc: *Demir-Kapu*) est à 9.5 kilomètres d'Orsova. C'est la dernière et la plus dangereuse cataracte du Danube. Les monts qui l'avoisinent sont composés de micaschiste, richement mêlé de quartz. Ce dur roc traverse le lit du fleuve dans toute sa largeur et y forme de puissants bancs tout hérissés d'écueils. Rongés comme ils le sont continuellement par l'eau, ils finiront sans doute par se dissoudre, mais les immenses profon-

deurs (de 80 à 95 mètres) de l'étroit canal de la gauche du fleuve ne sont pas les résultats d'une dissolution de ce genre, elles accusent un violent effondrement que l'eau a pu agrandir, mais qu'elle n'a pas causé. Ainsi la Porte-de-Fer doit son existence à une origine semblable à celle du Kazán.

Les bancs de la Porte-de-Fer occupent une longueur de 2655 mètres et peuvent se diviser en deux parties. La partie supérieure est la crête d'un rocher d'une étendue de 380 mètres qui traverse toute la largeur du Danube et par dessus laquelle l'eau un moment arrêtée bondit en bouillonnant. La profondeur des eaux sur ce banc est très petite, de sorte que les bateaux de 1.58 mètre de tirant ne peuvent y passer que lorsque l'hydromètre d'Orsova montre au moins 2.68 mètres au-dessus de l'étiage; ce qui fait que c'est là l'endroit où la navigation sur le Danube inférieur est le plus facilement interrompue. Un peu plus bas vient le second banc qui s'étend le long du fleuve dans une distance de 1330 mètres. Au milieu et à droite la profondeur du lit du fleuve est égale à celle du premier banc, mais à gauche il y a des profondeurs de 80 à 95 mètres, séparées les unes des autres par d'innombrables écueils dont les plus notables sont: les deux *Florans*, le *Proi-Kamen*, le *Czrni-put*, les deux *Golubacskas*, le *Rosboinik*, le *Reskivat*, le *Piatra-Kalugera*, le *Piatrr-Kumiere*, le *Kraljova-Sztenka* et le massif *La-Recze* qui s'élèvent, au-dessus de l'étiage d'Orsova, de 0.84 à 2.05 mètres. Ces rocs se trouvent à gauche; tandis que le milieu et le tiers du côté droit sont occupés par le *Prigrada* qui comme une digue gigantesque s'allonge en travers dans le lit du fleuve qu'il barricade. La longueur du *Prigrada* est d'un kilomètre sur une largeur de 180 à 300 mètres. Son extrémité inférieure vers la rive droite est un peu déprimée, mais le canal naturel qui en résulte est tellement obstrué par les amas de pierres qu'y entraînent deux ruisseaux impétueux descendant des montagnes de la Serbie, qu'on ne peut s'en servir que pour le halage. Cette crête de rochers s'élève, au-dessus du niveau du fleuve, de 2.26 à 2.58 mètres d'après le point 0 de l'hydromètre d'Orsova.

La chute, à la Porte-de-Fer, lorsque les eaux sont basses, est de 5.20 mètres sur une ligne de 2465 mètres, et la vitesse du courant atteint, par seconde, 4.11 mètres. Cependant lorsque les eaux sont hautes, comme le fleuve a un courant plus rapide au-dessus et coule plus lentement au-dessous de la Porte-de-Fer, les eaux ne montent pas aussi haut dans la partie supérieure qu'à Orsova ni que dans la partie inférieure, par conséquent la pente ainsi que la vitesse diminuent: la

première de 3·47 mètres, et la seconde de 3·48 m. par seconde; si les eaux sont moyennes (1·80 à 2 mètres au-dessus de 0), on a fait l'observation que la pente et la vitesse sont également moindres que dans les grandes et les basses eaux. Il est aussi à remarquer que les conditions locales exercent une grande influence sur la vitesse du cours. Ce n'est que la minime partie des eaux qui traverse les rochers du côté droit, la grande masse s'écoule par les canaux aussi profonds qu'irréguliers de la gauche du lit du fleuve, et enfin par le canal de 80 mètres de largeur et de 50 à 95 mètres de profondeur qui est entre le Prigrada et le La-Recze; c'est dans ce canal, rendu très-dangereux tant par ses écueils que par ses contre-courants et ses redoutables tournoisements, que le courant a le plus de rapidité savoir: 4·74 mètres par seconde à l'époque des eaux basses.

La communication par bateau à vapeur n'a lieu à la Porte-de-Fer que le long de la rive gauche et jamais sans danger. La ligne de navigation est très-tortueuse, le maniement du gouvernail y exige une exacte connaissance de lieu et de grandes précautions. Déjà les Romains connaissaient les dangers que présentait le côté gauche, aussi ne s'en sont-ils pas servis, mais ils ont creusé, à droite, un canal dont les vestiges se voient encore près du village serbe, Sibb.

Le détroit du Danube se prolonge encore à 9 kilomètres au-dessous de la Porte-de-Fer jusqu'à Turn-Severin, ville de Roumanie. La route dans ce parcours est fort agréable. Le fleuve y roule ses flots dans un lit de 1000 à 1200 mètres de largeur, et se divise souvent en plusieurs bras pour former ça et là des îlots de diverse grandeur. La montagne s'abaisse de plus en plus au-dessous du village de Sibb et s'éloigne des bords du Danube, de sorte qu'après avoir passé devant le village de Kladusnicza on ne voit plus jusqu'à Kladova que des plateaux diminuant graduellement de hauteur, composés d'abord de 4, et puis de trois terrasses. Ces plateaux sont couverts de belles végétations, produits de la culture. Le côté roumain n'est pas propre à l'application d'une telle culture. Là les montagnes longent continuellement les rives sur lesquelles elles s'élèvent; cependant elles perdent peu à peu de leur hauteur vis-à-vis Kladova et finissent par se changer en un plateau dont les bords tombent en pente abrupte vers le fleuve. C'est sur ce plateau que la ville de Turn-Severin est située.

Cette ville, nommée en roumain *Turna-Severinului*, est d'origine toute récente. En 1849 la ville de Csernetz située un peu plus loin du Danube, sur la Topolnicza, était encore le chef-lieu de cette

contrée; Turn-Severin ne comptait alors que de 20 à 25 maisons. Mais elle avait son port qui a pris tous les jours plus d'importance; d'abord parce qu'il était situé précisément sur le point où les cascades du fleuve cessent et d'où la communication jusqu' à la mer Noire, même avec de grands bateaux peut s'opérer sans difficultés, et ensuite parce que la Société danubienne de bateaux à vapeur y a établi en 1852 un chantier de construction, ce qui y a attiré de plus en plus les habitants de Csernetz, de sorte que bien des maisons de cette ville sont aujourd'hui vides, tandis que le développement de Turn-Severin a pris un élan si favorable qu'on y compte déjà de 14 à 15,000 habitants, la plupart Roumains naturellement, mais avec lesquels se trouvent mêlés un assez grand nombre d'Allemands et de Magyars. Entre la ville et le Danube est le Parc du peuple, au milieu duquel on voit les gros murs et les bastions assez considérables de l'ancienne forteresse »Turnu-Severinului« (Tour de Severus) à laquelle la ville doit son nom. A un quart-d'heure de distance se trouvent, sur le bord du Danube les restes du »Pont de Trajan« correspondant à des ruines semblables du côté opposé. Les piliers ne sont plus visibles, mais le 15 janvier 1858 lorsque les eaux avaient baissé jusqu' à 0.42 mètre au-dessous de l'étiage d'Orsova, on a aperçu avec étonnement 16 piliers en pierre; et les briques portant des marques que l'on est parvenu à déchiffrer attestent clairement que ce pont est vraiment celui que l'empereur Trajan a fait construire pour réunir la Moesia Inférieure à la Dacie. Au-dessous de cette tête de pont s'élève le long du fleuve une colline où l'on trouve, sur une grande étendue de terrain, des fondements d'anciens édifices. Ce sont les restes de Szörényvár (bourg de Szörény), ancien chef-lieu du banat magyar de Szörény dans le moyen âge.

Louis Kiss.

ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par *PAUL KIRÁLY* secrétaire de la Société.

XIII. Année.

Budapest, 1885.

9. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles insérés dans son Bulletin.

Les climats et la civilisation.

C'est sous ce titre que le premier article du texte hongrois de ce numéro publie une étude du Dr. Ignace Somogyi, étude dans laquelle il résume les résultats des recherches des plus notables savants de l'étranger et en tire la conséquence que c'est seulement sous les climats tempérés que la civilisation est véritablement possible.

La répartition des plantes sur la Terre.

Dans le second article M. Charles Schilberszky étudie les conditions naturelles de la répartition des plantes sur notre globe et en même temps fait observer les limites entre lesquelles elles sont renfermées, ainsi que les obstacles qui les empêchent de franchir ces limites. Il porte son attention principalement sur les plantes qui végètent sur des sols sablonneux et sur diverses roches. Ce n'est, d'ailleurs, qu'une reproduction populaire et concise des faits si excellemment décrits dans *La vie végétale* de M. Emery.

Sociétés de Géographie.

Actes de la Société.

Séance de conférence du 26 mars 1885. Présidence: M. le Dr. J. Hunfalvy. Étaient présents: MM. le Dr. A. Vámbéry, vice-président, A. Berecz, secrétaire général, P. Király, secrétaire, la plupart des membres du Comité et un grand public. — 1. M. le secrétaire général a présenté au Comité l'invitation adressée par le Bureau du Congrès des géographes allemands, convoqué cette

fois à Hambourg pour le 14 et 15 avril. — Bien que flatté de ce témoignage de distinction le Comité a déclaré qu'il ne se trouvait pas en état de s'y faire représenter cette année. — 2. M. le secrétaire général a fait savoir au Comité, que la Banque générale d'assurances de Hongrie demande à être admise comme membre fondateur, ajoutant à sa demande la somme régulière de 100 florins. — Accordé. — 3. M. Mauritius Déchy prenant place à la tribune a fait une intéressante conférence sur son *Voyage des côtes bengaliennes aux bases de l'Himalaya*. Il a su captiver toute l'attention du public par ses vives descriptions des côtes bengaliennes, des contrées du Gange, de la ville de Dardjiling, des monts gigantesques de l'Himalaya, etc. etc. Il a parlé avec un savoir approfondi des peuples, de la fertilité et des produits de cette partie des Indes et a présenté une quantité des données qui prouvent que les Indes avancent à pas rapides sur la voie de la civilisation. Une des plus frappantes de ces données était celle qui constate la longueur totale des chemins de fer, qui en 1853 ne dépassait pas encore une ligne de 22½ milles, et qui, en 1883, s'était élevée au chiffre rond de 10,000 milles. Les aventures personnelles de l'orateur ont donné un intérêt spécial à la conférence, signalée par les applaudissements sympathiques du public satisfait.

Séance du Comité du 17. septembre 1885. Présidence: M. le Dr. J. Hunfalvy; sont présents: MM. Dr. A. Vámbéry et M. Gervay, vice-présidents, A. Berecz, secrétaire général, P. Király, secrétaire, H. Floch, trésorier, J. Berényi, M. Déchy, A. György, Dr. R. Havass, P. Heim, Gal V. Jelentsik, L. Lóczy, Fr. Pesty, Em. Péchy, Dr. A. Török, L. Zobel, membres du Comité.

M. le Président souhaite la bienvenue aux membres du Comité à l'occasion de la reprise de leurs travaux.

M. le secrétaire général présente les lettres de MM. Dr. Oscar Döring, L. Cruls et Conil qui remercient le Comité de les avoir élus membres correspondants de la Société. Pris en considération. — Il annonce également que la Société d'Afrique de Florence demande l'échange réciproque des publications. Accepté. — Puis il communique la demande de la Société de Géographie de Vienne, d'une subvention en faveur de l'expédition autrichienne du Congo. Le Comité décide qu'il fera insérer, dans le Bulletin, un appel adressé aux membres de la Société pour les inviter à contribuer de tout

leur pouvoir à la réussite de cette importante entreprise. — Il présente l'exposé de l'état du trésor, et après avoir constaté que les recettes de cette année montent, jusqu'ici, à la somme de 3841 florins, il propose de donner 5 ou 6 feuilles de plus, qu'à l'ordinaire dans le Bulletin de cette année. Approuvé. — Relativement aux conférences à tenir, M. le secrétaire général propose pour conférenciers prochains MM. L. Kiss, Dr. Ch. Brózik, Dr. A. Török, Em. Péchy et M. Déchy. Approuvé.

M. Aladár György, membre du Comité, constatant le grand succès dont la précieuse collection de cartes de M. l'ingénieur, Enea Lanfrancioni, membre correspondant de la Société, a été couronné à l'Exposition nationale, engage le Comité à faire faire une conférence sur cette remarquable collection et propose pour conférencier, comme le plus compétent, M. Frédéric Pesty, membre du Comité. M. Fr. Pesty déclare qu'il s'en occupe déjà et qu'il est tout disposé à mettre son étude à la disposition de la Société.

M. Joseph Berényi, membre du Comité, présente 12 nouveaux membres, ce qui porte à 100 le nombre total de ses enrôlés. Le Comité exprime sa reconnaissance la plus chaleureuse pour l'incomparable zèle de M. J. Berényi.

Les blanquettes de diplôme étant épuisées, MM. le secrétaire général et Emeric Péchy, homme spécial en cette matière, ont été chargés de dresser une nouvelle forme de diplôme et d'en faire tirer autant d'exemplaires qu'il sera nécessaire.

La séance est levée à huit heures.

Séance de conférence du 15 octobre 1885. Présidence de M. Michel Gervay, vice-président de la Société; sont présents: MM. Ant. Berecz, secrétaire général, P. Király, secrétaire, les membres du Comité et nombre d'assistants.

1. M. le Dr. Charles Brózik, membre ord., a fait une conférence sur »Les habitants de Surinam«, oeuvre remarquable du Prince Roland Bonaparte. (L'extrait en est publié dans la Bibliographie de ce numéro.)

2. Louis Kiss, membre ord., a donné lecture de la description de son excursion sur le Danube de Pancsova à Turn-Severin. (Voir le précédent numéro de ce Bulletin.)

Séance de lecture du 5 novembre 1885. Présidence de M. le Dr. Jean Hunfalvy. Étaient présents: les deux secrétaires, la

plupart des membres du Comité et un public si nombreux que la salle de conférences de l'Académie était entièrement comble.

1. M. Antoine Berecz, secrétaire général, qui a pris d'abord la parole, a fait connaître un célèbre code du XIV. siècle, »Le livre de Marco Polo«, envoyé pour notre Bibliothèque par M. le prof. A. E. Nordenskiöld, membre honoraire de la Société. (Le contenu de cette conférence se trouve dans la Bibliographie de ce numéro.)

2. M. le Dr. Arminius Vámbéry, vice-président de la Société, fait part ensuite de ses idées relatives *au pays qui s'étend entre Hérat et Merv*. Après en avoir fait connaître d'une manière très-détaillée la topographie, les produits, les habitants, de même que les villes les plus remarquables (Merv, Hérat, Pendjeh, Bala Murgab), qui, à cause de l'isolement et des difficultés de la communication, se trouvent à un degré inférieur de développement, l'orateur a parlé des conquêtes que la Russie et l'Angleterre ont faites dans les pays turcomans, ainsi que des hauts intérêts de ces deux puissants rivaux. Il a accentué en termes vifs de quelle importance la possession des Indes est pour les Anglais qui, en les perdant, seraient réduits formellement à la mendicité. C'est la crainte que cela n'arrive qui fait que l'Angleterre tient à s'assurer avec une telle jalousie de Hérat, comme étant une des clefs les plus importantes des Indes, et qu'elle fait tout son possible pour la défendre contre les aspirations russes. Au point de vue européen, il est bien à désirer que cette lutte se termine par la victoire des Anglais, car, ainsi que les faits historiques le prouvent, la Russie n'a d'autre ambition que celle d'élargir de plus en plus ses frontières et la sphère de son pouvoir, tandis que l'Angleterre ne se borne pas seulement à faire des conquêtes, mais elle propage la civilisation en l'introduisant partout avec elle et rend par conséquent des services plus salutaires au progrès de l'humanité.

Le public a donné aux deux orateurs les marques les plus sympathiques de sa satisfaction.

Après les conférences, le Comité a tenu une courte séance et a pris connaissance des résultats du concours ouvert pour les étudiants des Hautes Écoles. Les deux oeuvres du concours, ayant chacune pour objet une partie spéciale de la Hongrie, ont été admises et une commission de critique a été élue, consistant de MM. Albert Bedő, membre du Comité comme président, le Dr. Aladár Ballagi et Louis Lóczy, membres du Comité. Leur relation est attendue avant le jour de la prochaine assemblée générale de la Société.

Séance de conférence du 18. novembre 1885. Présidence de M. le Dr. Jean Hunfalvy; sont présents: les deux secrétaires, les membres du Comité et un public nombreux.

M. le Dr. Aurèle Török, membre du Comité, prend la parole et fait une attrayante conférence sur les *Esquimaux*. Après une introduction intéressante, dans laquelle il a établi les correspondances qui existent entre la vie humaine et les climats, il a décrit les propriétés physiques et intellectuelles, la vie, les conditions de la vie familière et celles de la vie sociale, etc., de ces paisibles habitants du Nord rigoureux, et a constaté qu'ils ne sont point si malheureux, dans leur pays neigeux et glacial, que nous nous l'imaginons à l'ordinaire. Au contraire. Ils y sont en général contents; ils travaillent sans cesse et ils ressentent, eux aussi, les joies de l'existence. L'orateur a su en outre élever l'intérêt de son discours par des cartes géographiques et ethnographiques; il a même réussi à éveiller une sorte de sympathie pour ces peuplades, pour lesquelles les Européens n'ont en général que tout au plus une compassion dédaigneuse.

Le public a récompensé l'orateur par de vifs applaudissements.

La Société impériale russe de Géographie a tenu sa première séance, après les vacances, le 14. octobre 1885. Le rapport du secrétaire contient les détails suivants: Le cadeau de 7000 roubles de l'empereur sera réparti de manière que 5000 roubles seront employés à l'élaboration de la collection d'histoire naturelle de feu Syvertzov, tandis que le reste est destiné à aider à faire un recueil d'airs populaires. — Entre les expéditions organisées par la Société, la plus remarquable est celle du Gal Prjevalskiy. Le général a télégraphié à St. Petersbourg le 7 septembre dernier: Prénétrer au Thibet à travers la montagne Keri était impossible, car les chevaux ne pouvaient passer par les défilés et, en outre, les Chinois ont barricadé les sentiers avec des blocs de pierre et ont détruit les ponts. Les habitants nous ont traités malgré la défense chinoise, très amicalement. La sympathie pour les Russes y est très-vive. Nous allons passer le mois de juillet dans les montagnes neigeuses, situées entre les fleuves Keri et Khotan; vers le milieu d'août nous irons à Khotan et traverserons le fleuve de Khotan pour nous rendre à Akson. Nous sommes tous en bonne santé. — Un second télégramme a donné les nouvelles suivantes: »Tchiraoaz, le 26 août. Nous avons exploré la montagne Keri. Nous comptons aller à travers Khotan et Akson à Semirétche (contrée des Sept fleuves); nous y arriverons vers le milieu

de novembre. Tout est en bon ordre. « Nous apprenons donc de ces télégrammes que M. Prjevalskiy n'a pas encore réussi cette fois à entrer dans la capitale du Thibet. — L'autre expédition, conduite par Patanin, avait pour but d'explorer les provinces intérieures de la Chine. Une lettre de M. Patanin, datée du 11. mai, annonce qu'il a passé, lui, l'hiver à San-Tchouani, le topographe Skasski à Lan-Tchen et Berezovskiy à Choy-Sani. Les Chinois les ont reçus amicalement, et les mandarins mêmes ne les ont pas gênés non plus. Le but de leur voyage est Min-Tchën. — Quant aux autres expéditions, M. Volter a voyagé dans le gouvernement de Vilna entre les Lithuaniens, en y recueillant des chansons, des contes, des légendes populaires et des matières grammaticales de cette langue en train de s'éteindre. M. Truszman a étudié et décrit les anciens cimetières et les ruines des villes du gouvernement de Pskov; il y a aussi recherché les éléments finnois dans les noms des fleuves, des lacs et des villages du pays, et collectionné en même temps des données relatives à la carte ethnographique de la partie occidentale du gouvernement.

Pour recueillir des données relatives à l'économie nationale, la Société a envoyé des feuilles avec un questionnaire dans les diverses parties de l'empire.

La section sibérienne orientale a organisé trois expéditions dans le cours de cette année: celle de M. *Durov*, chargée de l'étude des conditions historiques et ethnographiques des Bouriates d'Irkoutsk et d'au-delà du Baïkal; celle de M. *Zlatkovskiy*, chargée de continuer l'étude géologique des environs de la ville de Krasnoyarsk, et celle de M. *Savenkov* qui a pris des copies des inscriptions le long du fleuve Mana; ces inscriptions se trouvent sur des murailles de roches et sont écrites en couleurs encore bien conservées.

La section sibérienne occidentale a donné naissance à cinq expéditions dont la première, commandée par M. *Nikolskiy*, a terminé l'exploration zoographique du lac Balkache; la seconde, sous M. *Klementzov*, a étudié les environs des sources du fleuve Abakana au point de vue géologique et d'histoire naturelle; la troisième, conduite par M. *Anzimirov*, avait pour but l'exploration géologique de la province d'Akmolin; la quatrième s'est occupée sous M. *Tchoudnovskiy* de l'économie du département de Biysk; la cinquième enfin, avec M. *Doudoladov* à la tête, a étudié les mines de l'arrondissement de Kanszk.

Dans la section caucasienne M. *Kulberg* a déterminé le long de la ligne télégraphique la distance de Batoum à Nikolajev; M. le

major *Stebnitzkiy* s'est occupé de l'orographie du Caucase ; M. *Koskul* a exploré les pentes du Mont Pétrole au point de vue de l'origine du pétrole.

Après ce rapport on a donné lecture de l'étude de M. *Kunzesov* traitant des coutumes païennes qui se trouvent encore chez les Tche-remisses.

—cs.—

Bibliographie.

Le Prince Roland Bonaparte: Les Habitants de Suriname. Notes recueillies à l'exposition coloniale d'Amsterdam en 1883. Paris, 1884.

M. le dr. Charles Brózik a procuré une vraie jouissance aux personnes présentes à la séance de conférence de notre Société, tenue le 15 octobre 1885, en présentant l'oeuvre de haute valeur de S. A. le prince Roland Bonaparte, membre honoraire de la Société, et en interprétant le précieux contenu et les excellentes illustrations dans un discours qui traite en même temps des conditions ethnographiques de Suriname. C'est ce discours que cette bibliographie reproduit. L'orateur y émet l'opinion que l'oeuvre en question du savant prince a tout droit d'être considérée comme une des plus remarquables en ce genre dans la littérature universelle.

Le livre de Marco Polo. (Fac-similé héliographique d'un manuscrit originaire du XIVième siècle, gardé dans la bibliothèque royale de Stockholm). Édité en 1882 par A. E. Nordenskiöld.

M. Antoine Berecz, secrétaire général de la Société, qui, en échange de nos Bulletins, vient de recevoir, du savant éditeur, pour la bibliothèque de notre Société ce livre intéressant, s'est empressé de saisir l'occasion de la séance de conférence du 5 novembre 1885, pour le faire connaître, en prenant pour base de ses remarques la réponse que M. L. Delisle, célèbre directeur de la Bibliothèque nationale de Paris, a faite, le 22 novembre 1881, à la lettre de M. A. E. Nordenskiöld. M. L. Delisle, s'appuyant sur les motifs les plus plausibles, a constaté que la date à laquelle ce code remarquable a été écrit doit être incontestablement fixée au milieu du XIVième siècle. Il n'en a été édité que 200 exemplaires à Stockholm dans l'Institut de lithographie de l'État, mais avec une perfection qui ne laisse rien à désirer et qui vaut à M. Börtzell, directeur du dit Institut, la reconnaissance absolue des amis de la science géographique. Par ce précieux cadeau

M. A. E. Nordenskiöld s'est acquis un nouveau mérite auprès de notre Société dont il est un des membres correspondants les plus éminents.

La nouvelle carte de la Monarchie Austro-Hongroise dans l'Atlas manuel de Stieler, dressée par M. Vogel. Une grande feuille. Échelle: 1:1,500,000.

M. Vogel, se servant des plus récentes et des meilleures sources, a réussi à fournir une carte qui, en général, est parfaitement satisfaisante et possède non seulement l'avantage de l'heureuse unification de l'échelle avec les autres cartes de cet Atlas, mais encore tous les éléments de la lucidité et d'une beauté plastique. *Ch. B.*

Les travaux d'Alexandre Kőrösi Csoma. Rédigé et pourvu d'une introduction biographique par le Dr. Théodor Duka. Édition de l'Académie scientifique magyare. Budapest, 1885. 488 pages.

Ce gros livre est une fort précieuse oeuvre spéciale relativement à l'histoire des voyageurs magyars. Par cette publication M. Th. Duka s'est acquis un vrai mérite et l'Académie scientifique s'est assuré la reconnaissance la plus légitime des lecteurs. Alexandre Kőrösi Csoma est un de nos plus éminents voyageurs. Comme géographe il n'est pas très-célèbre, et n'avait pas non plus l'ambition de l'être; le but de son voyage était avant tout de faire des études philologiques et historiques; il est le premier des voyageurs magyars qui soit allé à l'extrême Orient pour s'y consacrer à des recherches sur ce sujet. On dit généralement de lui qu'il s'y est rendu dans l'espoir d'y retrouver la patrie primitive et les peuplades parentes des Magyars, restées dans ces pays. Quant à lui, il ne fait mention de cela dans aucun de ses écrits; mais il a bien pu espérer trouver, dans la littérature thibétaine, des données propres à éclaircir les premiers temps de l'histoire des Magyars, et c'est pour cela que c'est d'abord dans le pays des Yougars qu'il a dirigé ses explorations. La vie de Kőrösi Csoma est trop-connue pour que nous nous en occupions à fond. Son souvenir vit dans la conscience de ses compatriotes et son nom ne fait pas défaut dans les oeuvres scientifiques, lorsqu'il s'agit du Thibet ou de la littérature thibétaine. La littérature magyare s'est souvent occupée de lui; le baron Eötvös, Toldy et plusieurs autres ont fourni ses biographies, mais toutes, à cause du manque de données suffisantes, étaient fort défectueuses. M. Théodor Duka est le premier qui ait réussi à établir de lui, une biographie aussi

authentique que complète. Il a consacré près de trente ans à rechercher des données sur la vie de Csoma, et à faire la collection de ses travaux. La première partie de son gros livre contient la biographie. C'est alors seulement que nous prenons une parfaite connaissance de sa vie pleine de lutttes, de ses projets, de ses études, c'est alors que nous voyons en pleine lumière son noble caractère qui le rend si sympathique, si admirable. Ses lutttes, ses privations sont racontées en termes touchants d'après le Dr. Gerard qui l'a visité dans le couvent de Kanoum, et ses derniers moments sont donnés d'après Cambell, un autre de ses amis. Il est impossible de lire ces pages sans la plus grande admiration de la personne d'un homme qui, durant 22 ans, a travaillé dans la plus grande misère, sans la moindre prétention et sans aucune autre ambition, que celle de se rendre utile à sa patrie, à sa nation. La seconde partie du livre contient la collection de ses travaux qui ont tous pour objet la langue et la littérature thibétaine. Les titres des matières qui y sont traitées sont: 1. Un fragment littéraire: recueils sur la doctrine morale et religieuse de Bouddha; 2. Notes sur le Kah-diour et le Stan-diour; 3. Les divers sectes du Bouddhisme; 4. Notes sur le Cher-chin; 5. Données relatives à la vie et à la mort de Chakya (Bouddha); 6. Les origines de la famille Chakya; 7. Sur les origines des systèmes religieux de Kala-Chakra et d'Ali-Bouddha; 8. Description d'un couvent thibétain; 9. Le ruban d'épaule des prêtres thibétains; 10. Solution du sens de l'inscription d'un drapeau bouddhiste; 11. *La description géographique du pays de Thibet* (d'après des sources thibétaines); 12. Notes sur une oeuvre médicale du Thibet; 13. Le contenu d'un passe-port thibétain; 14. Observations sur des amulettes bouddhistes en vogue dans les contrées d'au-delà de l'Himalaya; 15. Notes sur le »Shubhashita Rutna Nidhi«, oeuvre du poundite Sa-skya; 16. L'index d'une collection des termes techniques et des expressions sanskrites et thibétaines; 17. Série de mots allégoriques et le système chronologique chez les Thibétains; 18. Fragment d'une collection comparée de mots sanskrits, hindous et magyars. Le livre est orné du portrait de Kőrösi Csoma, du dessin de son monument funéraire et d'une carte représentant son voyage.

Dr. G. Th.

J. Charanne: Carte du Congo, éditée par l' »Institut national de géographie« de Bruxelles. Échelle: 1:200,000. Favorablement appréciée par

Gy.

Faits divers.

I. Expéditions.

Cette partie du Bulletin donne des renseignements sur: les succès de l'activité de M. E. *Holub* qui, depuis la fin de 1883 fait de nouvelles explorations dans le Sud de l'Afrique; — le voyage de découvertes d'une petite société anglaise dans le pays des Comalis, d'après le rapport de M. F. L. *James*, présenté dernièrement à la Société Géographique de Londres.

II. Statistique.

Cette rubrique contient des communications sur: la population actuelle de la *Belgique*; — de la *Serbie*; — de *Constantinople*, — et des *États Unis de Colombie*.

III. Miscellanée.

La première de ces petites publications fait connaître les *Noms des lieux magyars* qui ont été altérés par la fausse prononciation slovaque dans le comitat de Sáros (Haute-Hongrie). La série à gauche représente ces noms dans leurs formes originales. — Le reste des variétés donne des renseignements sur: le successeur du roi Météza; — la mort de *D. Veth*, le jeune chef de l'expédition hollandaise dans l'Afrique occidentale; — les conditions hygiéniques dans l'Afrique orientale; — la nouvelle possession espagnole en Afrique revue par le nouveau gouverneur *Bonelli*; — le commerce européen sur le Niger inférieur; — l'augmentation continuelle des possessions allemandes dans l'Afrique orientale: — l'île de Madagascar d'après la publication de M. A. *Grandidier*; — le dernier rapport du conseil de l'entreprise du canal de Panama; — une nouvelle ville dans l'Asie centrale; — le massacre des chrétiens à Loanda; — les glaces de l'océan Atlantique; — l'organisation administrative de la Terre-de-Feu; — la relation de M. Rabot sur les glaces primitives de la Laponie; — les mouvements anti-chinois en Amérique; — la prospérité de la ville de Melbourne — les cortès à paraître de l'Institut géographique militaire de Vienne; — l'ancien lit de l'Amon-Darja; — les Russes étudiant les antiquités du Tourkestan.

Liste des oeuvres et de cartes reçues par la Société avec la reproduction des titres des articles les plus importants.

Le prospectus du 1er numéro de «La Description illustrée de l'Autriche-Hongrie», entreprise de S. A. Imp. et R. l'archiduc héritier Rodolphe.

ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par *PAUL KIRÁLY* secrétaire de la Société.

XIII. Année.

Budapest, 1885.

10. Numéro.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles insérés dans son Bulletin.

Raguse et ses environs.

La Dalmatie n'est pas un pays étranger pour nous ; au contraire elle appartient *de jure* toujours à notre couronne ; pourtant nous ne nous en occupons guère, bien qu'elle mérite toute notre attention, non seulement à cause du lien historique qui la rattache à notre État, mais encore au point de vue physique et ethnographique.

En ce qui concerne l'aspect qu'offre sa superficie, on peut dire hardiment que c'est un des pays les plus variés. Depuis son extrémité septentrionale jusqu' à son dernier point au Sud, les paysages les plus divers se déroulent devant les yeux. Le plus beau de tous est peut-être celui de la ville de Raguse et de ses environs.

Partis du Nord sur un vaisseau à vapeur, nous sommes de plus en plus enchantés, tantôt par la vue de la multitude des îles parsemées le long des côtes, tantôt par les pittoresques paysages du continent que nous ne perdons nulle part de vue. Enfin nous voilà dans la baie de Gravosa, qui sert aussi de port pour Raguse, située un peu plus bas au Sud-est. Gravosa consiste en une seule longue série de maisons, entourée d'une riche végétation et de jolies villas. Nous n'avons qu' une demi-heure à marcher sur une excellente route et nous nous trouvons devant la porte de Raguse. Quel magnifique panorama ! A nos pieds s'étend le grandiose miroir de l'Adriatique ; à notre gauche d'énormes rocs rougeâtres et brunâtres tombent droit jusqu'au niveau de la route ; devant nous les villas de Raguse, avec leurs jardins et leurs allées où les cyprès, les cactées, les aloès, les orangers, les oliviers et même les palmiers nous sourient en plein air et remplissent l'atmosphère d'un parfum doux et enivrant. C'est le seuil des tropiques !

Après avoir passé *Pille*, petit faubourg de Raguse, nous voyons tout-à-coup, sur les rocs de la côte escarpée, d'un côté le fort St. Lo-

renzo, de l'autre, l'un des bastions de la forteresse de Raguse, et au milieu, l'Adriatique, formant ensemble un tableau qu'on ne peut se fasser d'admirer.

Mais entrons dans la ville même.

Raguse (Ragousa, en slave: Dubrovnik) est entourée de murs qui en grande partie datent de l'époque de la fondation de la ville. Elle diffère à tous égards des autres villes de la Dalmatie. La nature entière, la flore, le peuple avec sa mise et ses coutumes y sont tout particuliers. L'histoire même en est autre, ayant pourtant ce trait commun avec celle de la Dalmatie que c'est sous la domination magyare que l'une et l'autre ont eu leur époque brillante."

Les murs de la ville étant ceints d'un large fossé, à l'Est et à l'Ouest, c'est par des ponts-levis qu'on y entre. Mais ce qui donne à la ville plus de garantie de sureté que les murs et les fossés c'est quatre puissants forts: le *fort St. Lorenzo*, tout près de la ville, le *fort Impérial* et le *fort Garkavica* sur le Monte Sergio et le *fort Royal* sur l'île Lacroma.

La porte de l'Ouest — Porta Pille — s'ouvre sur la rue principale, la Stradone, qui va en s'abaissant graduellement jusqu'à l'autre bout de la ville, dont elle forme la partie la plus basse, et aux deux côtés de laquelle les groupes de maisons s'élèvent en amphithéâtre. Au commencement de cette rue, on aperçoit un puits d'une construction remarquable, un vrai chef-d'oeuvre, recevant ses eaux de l'imposant aqueduc qui amène l'eau d'une distance de huit milles. Parmi les édifices publics on distingue l'église des Franciscains, avec sa belle tour, et le couvent qui possède une bibliothèque de 14.000 volumes et de 2000 manuscrits. Les maisons, en général à deux étages, ont un extérieur morne et simple et sont presque toute séparées par des ruelles. Cette manière de bâtir date de 1667, époque à laquelle, après un épouvantable tremblement de terre qui détruisit la ville presque tout entière, le sénat de la république prescrivit des réglemens pour la reconstruction. La partie inférieure de la ville est propre, mais les parties plus élevées sont sales et tristes. Tout près des murs de la ville se trouvent les bâtimens militaires. La plupart des édifices publics et des monuments sont dans le voisinage de la porte orientale; c'est là qu'on voit le palais de la douane (*Dogana* ou *Sponza*), la *Colonne de Roland*, la tour de l'horloge, le théâtre, le célèbre *palais des recteurs* avec des archives importantes et un musée d'histoire naturelle, l'église de San Biagio et la cathédrale, etc.

La Colonne de Roland fut érigée en 1418 ou 1423, soit à

l'époque où Raguse appartenait à la Hongrie, sous le règne du roi Sigismond. L'inscription gravée sur une pierre de la colonne et conçue dans les termes suivants, la colonne en fait foi : „*MCCCC . . . III de Maggio, fatto nel tempo di Papa Martino V e nel tempo del signor nostro Sigismondo Imperator Romanorum et sem(per augustus) et Re d'Ongaria et Dalmatia e Croatia et cetera fo messa questa pietra et stendardo qui in honor di Dio e di santo Blasio nostro gonfalon. Li officiali . . .*“

Les deux églises dont nous avons déjà fait mention ne sont pas très-remarquables comme édifices ; mais les richesses qu'elles renferment et qui consistent en reliques et en oeuvres d'art d'or et d'argent méritent d'attirer la curiosité, surtout des artistes. Le couvent et l'église des Dominicains sont de vieilles constructions, et contiennent quelques beaux tableaux et une bibliothèque.

Près de la cathédrale est la place du marché où l'on peut avoir occasion de voir la mise pittoresque non seulement du peuple de la Dalmatie, mais encore celle des habitants de l'Herzegovine et des autres pays de la presqu'île des Balkhans.

Raguse a été fondée au milieu de VIIème siècle. Déjà en 663, bien qu'elle n'ait jamais été parfaitement indépendante et qu'elle ait toujours eu besoin du protectorat de différentes puissances, elle avait une constitution républicaine. Jusqu' en 1204 elle était soumise à la domination byzantine, plus tard elle a reconnu le protectorat des Venitiens et, de 1358 à 1527, celui des Magyars ; c'est alors et principalement de 1427 à 1437 que la petite république a eu son âge d'or. C'est lorsque le drapeau tricolore magyar flottait sur la Colonne de Roland et que la sûreté de la ville était confiée aux gardes des rois de Hongrie que Raguse a été le plus florissante.

La déplorable défaite de Mohács et la rivalité des rois Jean Szapolyai et Ferdinand I. ayant ébranlé la puissance magyare, Raguse s'est soumise au protectorat du sultan et y est restée jusqu' en 1806 époque à laquelle les Français se sont emparés de toute la Dalmatie et l'ont cédée à l'Autriche en 1814, confondant ainsi l'ancien droit du roi de Hongrie, avec celui du souverain de l'Autriche.

La république de Raguse avait une constitution sévèrement aristocratique, établissant une distinction même entre la vieille noblesse et la nouvelle. A la tête de la république était le *recteur*. Cette constitution n'était qu' une copie de celle de Venise : elle avait aussi son »conseil des Dix«. La langue officielle était d'abord l'italien, puis le slave, et à partir du XVème siècle de nouveau l'italien. La classe

instruite s'est toujours servie de l'italien, et c'est à la culture italienne que la ville doit le haut degré de civilisation auquel elle est parvenue.

Si pendant près de douze siècles la petite république a su se maintenir contre tant de puissants adversaires, c'est à son commerce, à la sagesse de ses gouverneurs, à l'activité et aux moeurs rigoureuses de ses citoyens qu'elle le doit. Toute une série de noms célèbres dans son histoire attestent que la science, la poésie et les arts ont toujours été cultivés, dans ses murs, avec autant de zèle que de succès.

Actuellement tout y est changé. L'esprit italien y est presque tout à fait disparu, en faveur de l'esprit slave, sous une pression dont il faudrait chercher les forces motrices dans les hautes régions du régime actuel. Et la slavisation peut se féliciter; car même les classes les plus instruites non seulement parlent déjà slave, mais le font comme une sorte de démonstration. Ainsi l'intérieur n'y correspond plus à l'extérieur qui a tous les traits des villes italiennes. Les descendants des patrices ont le même orgueil que leurs ancêtres; mais leur vie est isolée et inactive pleine d'une paresse qui les appauvrit à vue d'oeil. Ils ne veulent pas comprendre que les temps ont changé, et que les hommes doivent aussi changer selon les temps. Ils ne peuvent surtout se faire à l'idée que les nobles n'ont plus de paysans qui fassent tous les travaux pour rien.

En ce qui concerne le commerce, Raguse n'est plus un centre comme au paravant. Son port est très petit, et le port de Gravosa en est assez éloigné pour ne pas lui rendre les services qu'elle désirerait. Il n'y a que le trafic de l'huile qui y soit assez considérable.

Quant à l'industrie, on peut faire mention de la production du savon, du rosoglio, du tissage des soieries, de la tannerie et de la construction des vaisseaux; mais en général, l'activité industrielle y est en pleine décadence.

Raguse aujourd'hui compte environ 9000 habitants et est archevêché; elle a un gymnase, une école de navigation, une école primaire et un hospice des enfants trouvés.

La mise du peuple de Raguse est très variée et diffère beaucoup de celle de la Dalmatie supérieure. Les hommes portent le fez à longue houppe, la culotte serbe, et des bas blancs ou bleus. Les femmes se couvrent la tête d'un mouchoir blanc à la manière des nonnes, portent un dolman brun, des jupons et des tabliers blancs richement brodés à la partie inférieure. Elles sont en général propres et économes.

Le peuple est honnête et poli.

Avant de terminer nous voulons faire une petite excursion à l'île *Lacrome*, ce paradis des Ragusains, situé dans l'Adriatique à une demi-heure de Raguse. Cette île appartenait à l'empereur du Mexique, Maximilien, qui avait tant de goût pour reconnaître les points les plus pittoresques sur les côtes de la monarchie. Lacrome est un magnifique parc avec une admirable végétation méridionale. On y trouve même des exemplaires des plus rares de dattiers et de bananiers. Nous y voyons outre le Fort Royal, érigé jadis par les Français, un palais à deux tours et les ruines d'un ancien couvent. Le palais en style italien a été bâti par l'ordre de Maximilien. L'entrée en est interdite au public. L'île est actuellement la propriété de S. A. Rodolphe, l'archiduc héritier, qui la fait surveiller par une douzaine de soldats.

Dr. R. Havass.

La monotonie et la teinte rouge des plaines de l'Alföld.

C'est le titre du second article, dans lequel le Dr. Vincent Borbás cherche, d'une part, à expliquer la monotonie de la grande Alföld magyare par l'uniformité du tapis que forment les plantes qui la recouvrent, et prétend en même temps que cette monotonie, qu'augmente encore le manque de montagnes, de vallées et de forêts, exerce une influence peu poétique et peu artistique sur la vie intellectuelle de ses habitants; d'autre part, il regarde comme quelque chose de remarquable et même de caractéristique la couleur rouge des tiges, des rameaux et des feuilles d'une série de plantes (*Sorbus aucuparia*, *Sambucus racemosa*, *Rosa alpina*, *Rosa Lagenaria*, *Rubus idaeus*, *Ribes alpinum*, *Viburnum Opulus*, *Lonicera Xylosteum*, *Rhamnus Frangula*, *Daphne Mezereum*) qui en été et en automne colorent de la même teinte des champs entiers en produisant un phénomène qui fait une agréable diversion à la monotonie de cette immense plaine.

K O C S É R.

A peu près au centre de la Hongrie s'étendent les steppes iazyges et coumanes, qui ont pris le nom de leurs habitants, les Jazyges (*Jász*, prononcer: *Jâce*) et les Coumans (*Kun*, pron.: *Coun*), ces tribus magyares par excellence, que l'on ne peut considérer autrement que comme faisant partie intégrante de la nation magyare.

L'une des plus jeunes communes de ces steppes est le village de *Kocsér* (Kotchère) dont le territoire, avant 1863, époque de l'or-

ganisation de la commune, appartenait à la ville de Jász-Apáti; et si ce groupe de métairies a été enregistré dans l'oeuvre allemande de Szepesházy, traitant des lieux historiquement remarquables de la Hongrie en 1825, c'est qu'il s'y trouve une ruine d'une ancienne église et un monticule, souvenir des batailles qui s'y sont livrées jadis.

Ce lieu situé dans le voisinage de la ville de Nagy-Körös, à une distance de cinq quarts d'heure et dans la direction du Sud-est, vers la Tisza, (47° de latitude septentrionale et 37° 36' 15" de longitude du Ferro), occupe un territoire qui auparavant était un vrai désert, mais dont le sol a subi une amélioration telle que, des 11376 arpents cadastraux qui le composent, 1000 arpents seulement sont encore recouverts de sable mouvant, par conséquent stériles, et 120 arpents sont boisés. Le territoire est coupé, par des chemins, en 16 longues parts ayant forme de bandes, divisées ensuite en carrés à la manière américaine dont 40 à 60 arpents forment la propriété — le *homestead* — d'un cultivateur et lui donnent la possibilité de vivre dans l'aisance avec sa famille.

Kocsér en 1825 n'avait encore que 45 habitants, tous pâtres. L'annuaire du diocèse de Vác de 1835 y mentionne déjà 110 âmes. En 1838 ce nombre a monté à 140. La vraie colonisation y a commencé en 1863, et aujourd'hui la commune organisée compte 2379 habitants (2205 catholiques et 174 calvinistes). La principale rue du village est tout droite et bordée de rangées d'acacias, de peupliers du Canada ou pyramidaux. Au milieu du village s'élève depuis 1883 la nouvelle église qui avec un moulin à vapeur construit près de là, annoncent de loin au voyageur qu'il y a là un nouveau centre d'hommes.

Autour du village se trouvent plusieurs étangs, entre autres celui de Lamos, d'une superficie de 20 à 25 arpents, ceux du Mézcs et du Széksós d'une étendue moins grande et celui de l'Árbocz qui remplit un bassin d'environ 80 arpents. Ce dernier tire son nom de la grande *puszta* (ferme) Árbocz qui était une de ces fortifications de terre que l'on élevait autrefois. Les eaux sont permanentes et entourées de joncs et de roseaux à balais formant un fourré épais à travers lequel le canot du chasseur ne peut passer qu'avec de grands efforts, s'il veut surprendre la multitude des oiseaux aquatiques qui y abondent.

En 1883 nous avons passé un des jours de juin à Kocsér. Les champs étaient déjà couverts de dizeaux de blé et les cultivateurs travaillaient partout avec l'activité des fourmis. La récolte était satisfaisante et avait réclamé tous les bras du village. Et elle ne les

avait pas réclamés en vain. Les cultivateurs magyars travaillent de 18 à 20 heures par jour en été, mais en hiver ils n'ont — hélas! — presque rien à faire, l'industrie domestique étant encore tout à fait insignifiante surtout dans l'Alföld. Notre petite société tenait à se régaler d'un repas de puszta; ce qui n'était pas peu de chose. Cinq grandes villes des environs, et autant de gares le long du chemin de fer austro-hongrois, y ont contribué. Les célèbres moulins à vapeur de Czepléd ont fourni la farine; Nagy-Körös a donné les fruits et surtout le concombre, ce produit dont cette ville envoie une énorme quantité à l'étranger; Kecskemét a fourni le lard de sa colonie d'engraissement qui a un moulin à vapeur exprès pour égruger le maïs, et une voie ferrée latérale pour le transport des cochons engraisés; la poularde était venue de Félégyháza, ville où l'élevage et le commerce de volailles a pris une telle extension que quelques marchands en vendent par an pour près de 10.000 florins (ca. 21.000 frs); de Szeged, nous avons reçu le piment que cette ville produit en grande quantité (*Capsicum*). Cette épice doit sa grande renommée le long de la Tisza à ce qu'elle y est considérée comme un remède spécifique contre les fièvres occasionnées par les inondations. Enfin le village de Kéeske nous a procuré le vin de ses vignobles sablonneux, qui accuse un peu le goût de roseau, mais peut néanmoins passer pour une agréable boisson.

L'ancien village de Kocsér, a été ravagé vers l'an 1670, à l'époque de l'expulsion des Turcs. L'état des contrées qui s'étendent entre le Danube et la Tisza étaient alors des plus déplorables. Des communes entières avaient été détruites et les habitants avaient pris la fuite ou bien étaient tombés entre les mains de l'ennemi. La ville de Kecskemét a pu louer 15 pusztas (grandes fermes) pour la somme annuelle de 3000 francs, et l'on a constaté les ruines de 28 églises et la destruction d'autant de villages abandonnés. C'est à cette époque que l'expression allemande »Kecskeméter Heide« (désert de Kecskemét) a pris naissance et est maintenue même de nos jours dans nombre de cartes et de livres allemands, bien qu'aux environs des anciennes ruines on trouve déjà presque partout de nouvelles communes florissantes, entre lesquelles nous n'avons voulu présenter cette fois que le village de Kocsér qui dans un laps de temps de vingt ans à peine s'est parfaitement développé et prouve d'une manière évidente que les Magyars n'ont point perdu la vitalité sur le sol qu'ils ont conquis et gardé au prix de leur sang.

Les habitants de Kocsér jouissent d'une aisance générale, d e

sorte qu'ils doivent se procurer leurs domestiques hors de la commune et, ce qui est comiquement original, ils ont engagé un mendiant, rien que pour en avoir un qui, le samedi, parcourt le village, de maison en maison, pour demander l'aumône.

Les données statistiques sont très favorables. Sur un nombre de 95 âmes on compte un mariage par an, et sur 17 ou 18 âmes un nouveau-né; en 1884 ce chiffre a dépassé les cas de mort de 2.85 fois.

Kocsér a un bureau de postes, un médecin des marchés hebdomadaires, 2 écoles primaires qui donnent l'enseignement à 72.5% des 362 enfants soumis à l'enseignement obligatoire, ce fait trouve son excuse dans la circonstance qu'une partie considérable de la population habite des métairies assez éloignées du village et que ce n'est qu'en voiture que les trois quarts de ces bonnes gens peuvent venir à l'église, devant la porte de laquelle, tous les dimanches, stationnent des centaines de voitures. Celui qui a vu la joie enfantine de ce peuple lorsque, le 19 août 1883, assemblé devant un arc de triomphe surchargé de fleurs des champs, il attendait le vicaire de l'évêque qui devait consacrer la nouvelle église, construite entièrement à leurs propres frais; celui qui a vu les jeunes cultivateurs à la taille droite et svelte, fièrement campés sur leurs chevaux, et tenant à la main, les uns le drapeau national et les autres, le drapeau municipal, celui-là doit avouer que la race magyare a conservé toutes les facultés de la vie intellectuelle et physique, toute la force de son génie national et toute la puissance d'une activité persévérante; qu'elle possède toutes les garanties d'un avenir prospère et qu'elle ne manquera pas de repeupler ces campagnes changées en solitudes par l'abandon qu'ont dû en faire ses ancêtres, à la suite de guerres longues et cruelles. Beudant s'en est aperçu il y a 70 ans, mais il ne pouvait en deviner la cause. Nous pouvons la lui expliquer. C'est l'amour passionné pour la nation et pour la patrie; c'est la conviction que pour les Magyars il n'y a pas d'autre lieu au monde, et que béni ou puni de Dieu c'est uniquement là que le Magyar doit vivre et mourir.

E. Hanusz.

Bibliographie.

Atlas manuel des comitats de Hongrie. (Magyarország megyéinek kézi atlasza). D'après le plan de Paul Gönczy, dessiné par Eman. Kogutovicz, édité par l'Institut cartographique de Charles Louis Posner. Budapest, 1885. 1er fascicule.

C'est une heureuse preuve du développement de notre cartographie que l'entreprise cartographique dont nous avons sous les yeux le 1er fascicule. L'Institut cartographique de M. Ch. L. Posner a fourni récemment des cartes qui, égalant les meilleures publications de ce genre, sont incontestablement autant de succès pour la cartographie magyare. Le même Institut a commencé une série des cartes murales des comitats dont les cinq feuilles parues jusqu'à présent (comitats de Sopron, Vas, Pest, Torontál et Sáros) se distinguent par une exactitude et une beauté parfaites. En même temps nous en recevons ce premier fascicule représentant les comitats de Pest, Torontál, Vas, Sáros et Szilágy. Le but que M. Posner s'est posé est aussi louable qu'important. Jusqu'à présent nous n'avions pas de cartes de comitats que l'on eût pu employer avec succès dans l'enseignement. La seule collection dont nous pouvions disposer à cet égard était plutôt un essai qu'un manuel irréprochable. Le début de M. Posner signale un vrai progrès, et nous espérons que nos écoles se hâteront d'en profiter, d'autant plus que ses cartes ont tous les avantages d'un bon objet d'enseignement.

Les cartes de cet atlas représentent chacun des comitats sur une feuille d'une hauteur de 0.45 mètres et d'une longueur de 0.55 mètres, où ont été appliquées, une échelle de 1:375,000 pour les plus grandes, une de 1:300,000 pour les moyennes et une de 1:225,000 pour les plus petits. C'est en première ligne la *fidélité*, la *clarté* et la *beauté* des images géographiques que l'éditeur tend à assurer. Un soin particulier a été apporté à la plasticité des terrains; ce qui est une fort bonne méthode, car ce sont les conditions physiques qui font le cadre de toutes les données politiques; la connaissance parfaite des premières facilite et assure celle des dernières. Les conditions orographiques sont représentées par la *hachure* et par diverses couleurs dont le vert pâle indique les terrains d'au-dessous de 100 mètres, le vert ceux de 100 à 200 mètres, le brun jaunâtre signale les collines et les montagnes d'une hauteur de 200 à 500 mètres, le vert foncé montre les élévations de 500 à 1000 mètres, etc. Les cours d'eau et les eaux stagnantes sont de couleur bleue, les limites politiques (des arrondissements, des villes, etc.) sont tracées en rouge. Les feuilles contiennent non seulement chaque commune des comitats, mais elles font voir encore les plus grandes métairies, les châteaux, les ruines, les fabriques, les gares, les stations de navigation, de poste, de télégraphe, les établissements de bains, les sources minérales, etc., et tout cela avec des caractères très lisibles et correspondant aux divers

rangs des localités. Les données des cartes sont complétées par les lignes des voies ferrées et des diverses routes. L'impression de l'ensemble des images est des plus agréables. Rien de superflu ne s'y trouve, mais tout ce qui est d'une nécessité sérieuse y est soigneusement introduit.

A cela vient encore s'ajouter le prix modeste de l'édition. Chaque fascicule de l'atlas contient 5 feuilles et se vend 1 florin 25 kreuzer (environ 2.70 frs). Trois fascicules paraissant par an, la collection entière ne sera terminée que dans quatre ans et contiendra les 63 comitats de la Hongrie (sans la Croatie) sur autant de feuilles, la ville de Fiume sur une feuille à part et enfin la carte orographique et hydrographique de Hongrie sur la 65ième feuille. Les feuilles ont été dessinées par M. E. Kogutovicz, chef de l'Institut cartographique de M. Posner, cartographe et pédagogue émérite, dont les copies sont revues par M. P. Gönczy, conseiller ministériel, auteur et éditeur de plusieurs oeuvres cartographiques. Ce seul fait est une garantie absolue de la valeur scientifique et pédagogique de cet atlas, et justifie à la fois la décision de M. le ministre de l'instruction publique par laquelle il en a assuré l'introduction dans les écoles publiques. *Th.*

Le Bakony (A. Bakony) Étude spéciale parue dans les annales du petit-gymnase de Magyar-Óvár, 1885.

Les annales des écoles, en Allemagne, trouvent un écoulement régulier chez les bibliopoles, et les études qui y sont insérées ne restent point dans l'oubli. Chez nous cette sorte d'annales n'est souvent considérée que comme des programmes éphémères n'ayant d'intérêt que pour un certain groupe de la société; c'est pourquoi les études qu'elles publient courent grand risque d'être ignorées. L'étude en question étant une parfaite monographie de la chaîne de montagnes du Bakony (prononcez: Baquogne), mérite que nous appelions sur elle l'attention de nos lecteurs d'autant plus que l'auteur y a su très-heureusement réunir ses recherches autoptiques avec les données des études de ses prédécesseurs. Ce précieux article renferme les chapitres suivants: 1. Situation géographique, forme, limites et étendue du Bakony. 2. Relief et orographie de cette chaîne de montagnes. 3. Conditions géologiques. 4. Les eaux et l'hydrographie du Bakony. 5. Climat; température; pluies; végétation. 5. Population. La valeur de l'ouvrage est augmentée par des allusions à l'histoire.

E. H.

Das Wissen der Gegenwart (Le savoir du temps présent), entreprise encyclopédique de géographie, appréciée et recommandée par
E. H.

Le baron **Hübner**: **Reisen in den Südsee-Inseln** (Voyages dans les îles de l'Océan du Sud), conférence tenue dans la salle du Musée Oriental; paru en brochure à Vienne, 1885. Apprécié par
E. H.

Dr. Rod. Havass: **La Société hongroise de Géographie à l'Exposition nationale en 1885 à Budapest**, avec une introduction comparant cette exposition avec l'Exposition universelle d'Anvers. Budapest, 1885. La brochure, appuyée sur des observations personnelles, trouve la comparaison favorable pour la Hongrie, et constate que la littérature hongroise des sciences géographiques prouve d'une manière évidente que les progrès que ces sciences ont faits, lui permettrait facilement une importante exposition spéciale.
E. H.

Verhandlungen des fünften deutschen Geographentages zu Hamburg am 9., 10. und 11. April 1885. Berlin, 1885. Présenté par
Ch. B.

F. Hellwald: **Die weite Welt.** Voyages et recherches dans toutes les parties de la Terre. Berlin et Stuttgart. 1885. Apprécié par
G. Cz.

V. Maniu: **Zur Geschichtsforschung über die Rumänen.** (Recherches historiques sur les origines des Roumains.) Étude ethnologique. Leipzig, 1885. Oeuvre polémique en réponse aux oeuvres sur le même sujet de MM. Rössler, Paul Hunfalvy et Pič. L'auteur prétend dans son grand enthousiasme que même les Jász (Yaces: Jazyges) et les Kouns, évidemment tribus pures magyares, sont d'origine roumaine (p. 31.); que la Hongrie méridionale et le comitat de Fogaras sont des territoires valaques, et que les Roumains sont d'origine celtique et de parenté thraco-illyrique, etc. etc. Cette sorte de passion, cette manière de discuter, cette aveugle partialité ne peuvent avoir d'autre but que de troubler les idées des lecteurs étrangers. L'histoire n'est pas à *faire*, mais bien à *écrire* et à *documenter sérieusement*.
G. Cz.

Reinach: La Serbie et le Montenegro. Paris, 1885.
Apprécié par G. Cz.

Geographische Universal-Bibliothek. Édition de l'Institut de géographie de Weimar. 1885. Mentionnée par G. Cz.

Faits divers.

I. Expéditions.

Cette rubrique donne des renseignements sur : les communications du Dr. *O. Lenz*, chef de l'expédition autrichienne du Congo, et sur les conditions sociales et commerciales des côtes de l'Afrique occidentale ; — la visite de *L. Goodrich*, consul anglais, sur les bords occidentaux du lac Nyassa ; — le voyage de *Capello* et *Ivens* à travers l'Afrique ; — les recherches du Dr. *A. Schulz* aux environs du Coubangou et du Sobe ; — l'expédition de Congo, organisée par la Société suède d'anthropologie et de géographie ; — le rapport de *L. Guiral* sur son voyage aux environs du San-Benito.

II. Statistique.

Cette rubrique contient des données sur : la population de l'Égypte ; — les habitants de la Tunisie ; — les voies ferrées du Brésil ; — la population de Madagascar, — et l'étendue du royaume d'Italie.

III. Ethnographie.

Donnant des renseignements sur : les indigènes du Groenland ; — les Galelas et Tobelos, résidant sur le Nord-est de l'île de Djilolo, — et la tribu des Chingou-Indiens au Brésil.

IV. Miscellanée.

Contenant des communications sur : la plus ancienne découverte de l'Amérique ; — quelques données étymologiques des noms de lieux dans les Sudètes silésiens ; — les richesses d'Afrique.

Liste des oeuvres et de cartes reçues par la Société avec la reproduction des titres des articles les plus importants.

Table des matières de l'Abrégé du Bulletin de la Société Hongroise de Géographie. 1885.

Table de matières

de l'Abrégé français du Bulletin de la Société Hongroise de Géographie 1885.

	Pages
Les modifications périodiques des glaciers des Alpes et leur rapport avec notre pays. Par <i>E. Hanusz</i>	1
L'orographie de Pamir	5
Rapport sur les travaux relatifs aux sciences géographiques pendant l'année 1884. Par <i>Jean Hunfalvy</i>	9
Voyage dans le Caucase (1884). Par <i>Maur. Déchy</i>	23
Annonce des lettres du ^{G^{al}} Prjevalski	39
Annonce du voyage de J. Thompson	39
Les Palôtzes. Par <i>Em. Fındura</i>	47
Un nouveau progrès dans l'exécution de cartes en relief. Par <i>E. Hanusz</i>	56
Les écrivains qui ont décrit la Hongrie en 1884. Par <i>Alex. Márki</i>	61
De la vie du peuple, aux environs du lac Balaton. Par <i>G. Czırbusz</i>	76
Beautés de certains paysages en Hongrie. Par <i>E. Hanusz</i>	76
Excursion dans les Sudètes silésiens. Par <i>G. Czırbusz</i>	83
Annonce des découvertes de Wissmann au Sud du Congo.	89
Mon excursion sur le Danube de Pancsova à Turn-Severin. Par <i>L. Kiss</i>	95
Les climats et la civilisation	115
La répartition des plantes sur la Terre	115
Raguse et ses environs. Par <i>R. Havass</i>	125
La monotonie et la teinte rouge de l'Alföld. Par <i>V. Borbás</i>	125
Kocsér. Par <i>E. Hanusz</i>	125

Bibliographie.

Carte de l'enseignement secondaire et supérieur, ainsi que de l'instruction élémentaire de la population de l'Autriche-Hongrie. Par <i>Le Monier</i> . Appréciée par <i>E. Szombathy</i>	5
Les Vocabulaires Arabe-Français et Turc-Français du ^{G^{al}} <i>Farmentier</i> . Par <i>E. Hanusz</i>	7
Moeurs et coutumes des Slaves du Sud. Par <i>G. Czırbusz</i>	7
L'histoire des Voyages de découverte dans les temps modernes etc. Par <i>G. Czırbusz</i>	7
Manuel de l'Océanographie. Par <i>G. Czırbusz</i>	7
Timbuktú. Par <i>Gy.</i>	7
Le »Rapport an the Egyptian Provinces of the Sudan. Par <i>Gy.</i>	7
Avis préalable du 2. vol. du »Pays de Bihar«	7
Annales du Club Kárpátien. XI. année, 1884.	42
Mes voyages autour du monde. <i>S. Vékey</i> . Par <i>E. Hanusz</i>	43

	Pages.
Les conditions de température da la ville de Sopron et de ses environs, etc. <i>G. Thirring</i> . Par <i>Gy.</i>	44
Esquisses topographiques et géologiques du groupe des îles de Pelagos. <i>M. Groller</i> . Par <i>J. S.</i>	44
Verhandlungen des vierten deutschen Geographentages etc.	44
<i>Dr. A. Appel</i> : Landschaftskunde. Par <i>E. Hamusz</i>	44
<i>A. Bastian</i> : Indonesien, oder die Inseln des malay. Archipels	44
<i>H. H. Johnston</i> : Der Kongo	44
<i>G. Jausz et E. Kogutovicz</i> : Carte du Comitat de Sopron. Par <i>A. Thirring</i>	57
Changements de noms de lieux dans le Comitat de Zólyom. Par <i>E. H.</i>	58
<i>V. Vayda</i> : Sous le Ciel du Sud. Des Hautes-Pyrenées et d'auprés de leurs mers. Par <i>E. H.</i>	59
<i>A. K. Nagy</i> : Le Pays de Bihar. II. vol. Par <i>E. H.</i>	50
Carte murale administrative de l'État Magyar, 1884. Par <i>P. Király</i>	78
<i>H. Stanley</i> : Le Congo et la fondation de l'État du Congo. Par <i>Gy.</i>	81
<i>Gallieni</i> : Voyage au Sudan français. Par <i>Gy.</i>	81
Annales estadisticos de la repulica de Guatemala. Par <i>Gy.</i>	81
Les Annales de la Siciété Kárpátienne de Hongrie de 1882—83	89
<i>J. Kozma</i> : Atlas d'école pour les écoles secondaires, bourgeoises et commerciales	89
<i>A. Flatt</i> : Souvenirs de Scandinavie	89
<i>A. Bertalan</i> : Les conditions géographiques et météorologiques de la libre ville royale de Szeged	90
<i>S. Roth</i> : De l'ancien glacier du versant méridional du Mt Haut-Tátra	90
<i>J. Hátsek</i> : Cartes des comitats de Sáros, Bereg, Mármaros et Hunyad	90
<i>G. Rihocsek</i> : Carte synoptique du territoire de la ville libre royale de Kecskemét.	90
<i>A. K. Nagy</i> : De l'ancien comitat de Bihar	90
<i>L. Takács</i> : La Hongrie. Itinéraire général de voyage	90
<i>G. Czirbusz</i> : La musique dans l'ethnographie	90
Justus Perthes in Gotha.	91
<i>J Chavanne</i> : Physikalisch-statistischer Handatlas von Oesterreich-Ungarn. Par <i>E. Hamusz</i>	91
<i>J. Zaffrank v. Orion</i> : Die Erdrinde und ihre Formen. Par <i>E. Hamusz</i>	91
<i>Prof. G. Droysen's</i> Allgemeiner historischer Handatlas.	92
<i>Schweiger-Lerchenfeld</i> : Afrika im Lichte unserer Zeit	92
<i>Ratzel</i> : Völkerkunde. I. v.	92
<i>A. Miller-Hauenfels</i> : Theoretische Meteorologie	92
<i>Carus Sterne</i> : Die Krone der Schöpfung.	92
Methodik des geogr. Unterrichtes	92
Le Prince <i>Roland Bonaparte</i> : Les Habitants de Suriname. Par <i>Ch. Brózik</i>	121

	Pages
<i>A. E. Nordenskiöld</i> : Le livre de Marco Polo. Par <i>A. Berecz</i> .	121
<i>M. Vogel</i> : La nouvelle carte de la Monarchie Austro-Hongroise. Par <i>Ch. B.</i>	122
<i>Th. Duka</i> : Les travaux d'Alexandre Kőrösi Csoma. Par <i>G. Th</i>	122
<i>J. Chavanne</i> : Carte du Congo, Par <i>Gy.</i>	123
<i>Gönczi-Kogutovicz</i> : Atlas manuel des comitats de Hongrie, etc. par <i>G. Th.</i>	123

Revue

des actes des Sociétés de géographie de l'étranger . . . 5, 67, 119

Actes

<i>de la Société hongroise de Géographie.</i>	19, 40, 115
Rapport sur les travaux de la Société hongroise de géographie pendant le l'année 1884. Par <i>A. Berecz</i>	15
Exposé des recettes et des dépenses en 1884, Par <i>A. Berecz</i>	17
Compte-rendu relativement à la bibliothèque et à la collection des cartes. Par <i>P. Király.</i>	17
Rapport sur le concours ouvert pour les élèves des écoles supérieures en 1884	18
Questions pour le concours de 1885.	19
La Société hongroise de Géographie à l'Exposition nationale de Budapest en 1885	82
Faits divers	8, 45, 60, 68, 69, 79, 81, 93, 124, 136
Nécrologies	45, 46

